

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાખિત વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૭૪૮ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ મનુસ્મૃતિ

વિષય પર : ૪૨.૪.૪

1906 193
આદિ પુરુષ મહાત્મા મનુબ્રહ્મીત.

શ્રી મનુસ્મૃતિ.

મૂળ સહિત શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાન્તર.

ભાષાન્તર કરનાર.

ચુનીલાલ પિતાંબર ભટ્ટ.

શ્રી નવિન વૈદ્યવિદ્યા, કૃષ્ણ બાળલિલા
વિગેરે વિગેરેના કર્તા.

પ્રકાશક:-

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે.

પુસ્તકાલય-અમદાવાદ.

અમદાવાદ.

શ્રી જૈન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

સંવત ૧૯૬૨

સને ૧૯૦૬

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ગ્રંથોસાહસ-સંગ્રહ
૧૭૪૮

અથ સ્વામિત્વ વિગેરેના સર્વ હક્ક સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા એક્ટ

પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ કરાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

TO

R. Knight Esquire. J. C. S.

Judge and Session Judge of Ahmedabad

This work is respectfully dedicated as
a token of humble appreciation of his
great abilities as an exponent of

Hindu Law

and

in grateful recognition of his great personal
interest taken by him in the study of
Vernacular Literature in general
and in the Gujarat College
in particular

by

His Most Obedient Servant

the author

INTRODUCTION.

Manu Smriti.

This Smriti occupies a very exalted position in the history of the Aryan religion and is consequently held in very high esteem. While among the Shrutis the Vedas occupy the first place, amongst all the Smritis the same position is universally assigned to Manu Smriti. In this Smriti are found the rules of conduct, moral, social, and religious. It lays down the law for the guidance of human conduct in this world in the four stages of life, viz., the Brahmacharya (celibacy or student life), Grihasth (householder, Vanprasth (retired) and Sanyastha (ascetic). The exalted rank which this Shastra occupies is due to the fame, the knowledge, the command of language and the divine character of its author, Maharushi Manu, the reputed son of Brahma from whom the Vedas are said to have originated. The great Rishi (sage) Manu composed this Smriti, which is a recognised guide to all human actions which are known by the name of Manava Dharma Shastra, from the Vedas and other Shastras. This is the opinion of some learned men while others opine that there have been many who were the authors of Dharmas Shastras, this being one of them. The question which therefore naturally arises is "Were there more than one Manu", and is answered in a variety of ways.

Among all the Dharma Shastras and Sutras this Smriti, composed by the Maharushi or great sage, is easily comprehensible, every subject treated therein being perfectly intelligible. It is said that Manu imparted his knowledge (of this Smriti) to the sage, Bhrigu who spread it among the general public.

Although it is impossible to come to one definite conclusion acceptable to all as regards the authorship of our Scriptures and the other great poems like the Puranas, it can be said with truth that the great sage Manu is the first author of the Smritis and though the Manu Smriti is for the most part an adaptation of the Dharmas Sutras, yet amongst all the Smritis this Smriti alone can be accepted as an authority). Gautum, Budha, Vasishtha and Vishnu are well known as authors of the Sutras and Manu seems to have largely drawn from them as can be seen from his treatment of the subjects relating to Shraddhas and Pindas. The connection of Manu with other Sutrakars (authors of Sutras) becomes quite apparent when he discusses the question

"to whom should be given the first, middle and the lowest rank, amongst the **"Kshetra and the Kshetraja"** (the field or seed and its produce), and similarly with the authors of the Sutras, Varishtha and others. This leads to an inevitable conclusion viz, that this Smriti has largely drawn upon other Shastras (religious books) and is therefore incomparably the best. At the same time the contradiction which exists between the two Slokas (verses), one preceeding verse 145 of the second Adhyaya (chapter) of this work and the other following it, also makes it clear that this Smriti is an ancient work. The greater part of the Manu Smriti is written in Anushtup metre and as this metre was first composed between B. C. 600 to 200, the date of the composition of this Smriti must be placed after that period, and it is also commonly supposed that the Manu Smriti must have been published in the times of Kamandaki.

The great sage Manu commanded the highest respect from the Rishis every where. The opinion of some learned Men that the Manu Smriti being the composition of Manu himself he is entitled to hold a very high position among authors, is well founded. Although however Manu is spoken of with great respect in such books as Shatpath Brahmanas, Yajus, &c one cannot help feeling a doubt as to whether he really lived after B. C. 200. because his Smriti is composed in the Anushtup metre which was in vogue between B. C. 600 and B. C. 200. The Vedic and the Brahmanic period is much anterior to B. C. 600 and hence the doubt above referred to.

The fact that the treatment of a subject like gambling, by Gautam in his Sutras resembles in many respects that of Manu in his Smriti, can not justify us in coming to the conclusion that the one preceded or succeeded the other. The observations of Professor Jolly on this topic as well as on the subject of Manu are worth reading.

The language of this Smriti being rather equivocal and there being an absence of sufficient materials to enable commentators to come to any definite conclusion on the several topics discussed in this great work it is natural that learned men should have differed in their opinion and a good many commentaries have accordingly been written on this great Smriti, amongst which those of Medhatithi, Govindraj, Narayen, Kulluk Bhatt, Raghavanand and Nandanacharya are well known though the commentaries of Medhatithi are by common consent the best of them all, by reason of their great learning, power of elucidation, and comprehensibility.

I do not propose to dilate up on, discuss this subject at any great length or am content to place the great work in the hands of the readers and

thus give them an opportunity of comparing and contrasting this composition with others and thus forming their own opinion on the subject. I feel however that an apology is due to the public for the temerity which has led me to attempt to elucidate a work of such profound learning as Manu's Smriti. I am perfectly well aware of my shortcomings but the desire to follow in the footsteps of so many other predecessors in the same line is quite natural; as the great poet Kalidas says " Even a dwarf raises his hands to pluck the fruit from the tree through greed" Thus here I, a veritable dwarf presumed to make an humble attempt to introduce to the public the composition of a great ancient author with the consciousness that his motive in doing so will not be misunderstood and in the hope that his many obvious shortcomings will be generously forgiven.

In preparing this work I have largely drawn upon the works of the following learned authors and I take this opportunity of expressing my indebtedness to them.

F. Maxmuller's Laws of Manu, Sacred Books of the East Vol. xxv.

Manava Dharma Shastra or the Gujrati Translation of Manu Smriti by Mr. Javerilal Umiashanker Yagnik.

The Hindi Translation with text by Mr. Khemraj Shri Krishnadas.

For the Sanskrit Text throughout I have booked in the Niranaya Sagar Edition.

I have added nothing of my own in preparing this work and it would have been the height of presumption on my part to have done so, I have simply made an attempt to string together the pearls which have come across my path which I present to the reading public with the utmost diffidence.

The last but not of the least importance is the most pleasant duty that I can here perform is to express my sincere reverence and deep sense of life-long obligation to my Revered uncle Bhaishanker Nanabhai Esqr. J. P. Solicitor whose philanthropy and eagerness for helping the public is world-wide, and, who in particular takes a keen interest in my education and is always ready to attend to anything that may go to materially help me.

પ્રસ્તાવના.

મનુસ્મૃતિ આ શાસ્ત્ર આર્ય ધર્મનાં સર્વ શાસ્ત્રોમાં સર્વોત્તમ ગણાય છે. અને તેથી અત્યુત્તમ માનનીય પદને ભોગવે છે. જે પ્રમાણે સર્વ શ્રુતિઓમાં વેદને પ્રથમ પદ આપવામાં આવ્યું છે તેજ પ્રમાણે સ્મૃતી સમૂહમાં મનુસ્મૃતિ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, તે સૂટીનાં મનુષ્ય પ્રાણીઓની ચાર વર્ણ-બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વૈશ્ય અને શૂદ્રના તથા ચાર આશ્રમોઃ—બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થ અને સન્ય-સ્થના ધર્મ નિયમો, ન્યાય, નિતિ અને વ્યવહારિક નિયમો વિગેરે વિષયોના નિર્ણય સ્થાનરૂપ છે. આ પ્રમાણેનું આ શાસ્ત્રને જે ઉત્તમ પદ આપવામાં આવ્યું છે તેનાં કારણો તેના રચનાર મહર્ષિમનુની વિખ્યાતી, જ્ઞાન, વાક્યસંયમ અને દૈવત્વજ છે. મનુને બ્રહ્માના પુત્ર તરીકે માનવામાં આવેલ છે અને વેદની ઉત્પત્તિ બ્રહ્માના મુખમાંથી છે જેને મહર્ષિમનુએ યથાર્થિત કરીને તેમજ ખીન્ન પણ સર્વ શાસ્ત્રોનું ઠોહન કરીને સર્વ ધર્મ કર્મ દર્શક માનવધર્મ શાસ્ત્રરૂપે આ મનુસ્મૃતિને રચેલી છે. આ પ્રમાણે કેટલાક વિદ્વાનોનો અભિપ્રાય છે જ્યારે ખીન્નઓ એમ પણ કહે છે કે મનુમહર્ષિ ઘણાં ધર્મશાસ્ત્રના કરનાર થઈ ગયા હોવાના આ પણ એક હતા. એટલે મહર્ષિમનુ એક કે અનેક એવો પણ સ્વાભાવિક પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે જેનો નિર્ણય ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે ગણાયલો છે.

સર્વ ધર્મ શાસ્ત્રો તથા સુત્રોમાં મનુમહર્ષિ પ્રણીત આ સ્મૃતિ સહેલાઈથી સમજી શકાય તેવી છે. તેમાંનો દરેક વિષય યથોચિતજ છે, મનુજીએ પોતાનું જ્ઞાન બ્રહ્મરૂપિને દત્ત કરેલું અને તેમજ પછી જનસમૂહાયમાં આ જ્ઞાનને પ્રગટ કર્યું એવો પણ મત જણાય છે.

આપણા શાસ્ત્રકારો તેમજ પુરણાદિક કાવ્યોના કવિયોને માટે પણ સર્વ માન્ય નિર્ણય ઉપર આવવું કેવળ અસંભવિત છે તેમ છતાં પણ મહર્ષિમનુ આદ્યસ્મૃતિકાર ગણવાને માટે પૂર્ણ રીતે યોગ્યજ છે અને જે કે મનુસ્મૃતિ તે ઘણું ભાગે ધર્મ સુત્રનુંજ અનુકરણ છે તો પણ સ્મૃતિ સમૂહમાં માત્ર આ સ્મૃતિજ ગ્રંથજ કરવાને યોગ્ય છે. સુત્રકાર તરીકે ગૌતમ વશિષ્ઠ અને વિશ્વંસુ પ્રખ્યાત છે અને તેમનાં સુત્રોમાંથી મહર્ષિમનુએ પણ કાંઈ લીધેલું છે એમ શ્રાદ્ધ અને પિંડના વિષયો જેતાં સિદ્ધ થાય છે. ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજમાં ઉત્તમ, મધ્યમ, અને અધમપંક્તી કોને આપવી તે વિષયને ચર્ચાવતાં મનુમહર્ષિનો ખીન્ન સુત્રકારોની સાથેનો સંબંધ સ્પષ્ટ જણાય છે અને તેજ પ્રમાણે ખીન્ન કેટલાક શ્લોકો ઉપરથી વશિષ્ઠાદિકની સાથેનો તેમજ અન્ય ગ્રંથોની સાથેનો પણ તેમનો એક મત આ સ્મૃતિ સર્વ શાસ્ત્રોનું ઠોહન કરીને રચવામાં આવેલી છે અને તેથી અપૂર્વ અને ઉત્તમ છે એમ જણાવે છે. વળી આ ગ્રંથના ખીન્ન અધ્યાયના ૧૪૫ મા શ્લોકની પહેલાં અને પછીના શ્લોકમાં જે વિરોધ જણાય છે તે ઉપરથી એમ પણ જણાય છે કે સ્મૃતિ તે પ્રાચિન ગ્રંથ છે. મનુસ્મૃતિનો વિશેષ ભાગ અનુષ્ટુપ છંદમાં લખાયલો છે અને આ વૃત્ત ઇ. પૂર્વે ૬૦૦ થી ૨૦૦ સુધીનાંજ અનેકો હોવાથી સ્મૃતિને ચાર પછીના અસ્સામાં મુકી શકાય છે અને તેને વિષે એવું પણ સામાન્ય ધારણું છે કે કામદંડીના સમયમાં મનુ-સ્મૃતિ પ્રસિદ્ધિ પામલી હોવી જોઈએ.

મહર્ષિમનુને અંગદ્વયજી રૂપિયો તરફથી તેમજ સામાન્ય રીતે સર્વ તરફથી સારૂ સન્માન મળતું હતું અને મનુસ્મૃતિ તેમનીજ કૃતિ હોવાથી આવા માનનીય પદને ભોગવે છે એવો કેટલાક વિદ્વાનોનો અભિપ્રાય કોઈપણ રીતે આધાર વગરનો કહેવાય નહીં; છતાં પણ જ્યારે સતપથ, બ્રાહ્મણ યજુસ અને તેવા ખીન્ન સર્વ માન્ય ગ્રંથોમાં મનુને સુત્રકાર તથા સ્મૃતિકાર ગણી અતિવચમાન આપવામાં આવેલું છે ચારે ઉપરના સામાન્ય મત વિશે કોઈકે શંકા ઉત્પન્ન થયા વીના રહેતી નથી. કારણ

કે અમુક વિષયનું કોઇ ખીજ વિષય સાથે એકપણું છે તે પૂર્વાપરતાનું કારણ છે એવું અનુમાન કરવું તે યોગ્ય ગણાય નહીં.

જો કે ગૌતમ મહર્ષિના સુત્રમાં ઘુતનો વિષય મનુસ્મૃતિના તેજ વિષયને ઘણે અંશે મળતો આવે છે પરંતુ તેટલા માત્રથીજ તેમની પરાપરતા સિદ્ધ કરી શકાય નહીં. આ વિષય ઉપર અને મહર્ષિમત્ ઉપર પ્રો. જોલીનું વિવેચન મનન કરવા યોગ્ય છે.

આ સ્મૃતિની ભાષા ઘણીજ દ્વિઅર્થી હોવાથી તેમજ ટીકાકારોને અમુક વિષય ઉપર શા નિર્ણય ઉપર આવવું તેની જોઇતી સાખીતીઓ નહીં મળી આવતી હોવાથી જૂદા જૂદા વિદ્વાનોના જૂદા જૂદા મત પડવાથી આ સ્મૃતિ ઉપર ઘણી ટીકાઓ લખાયેલી છે. જેમાં મેઘાતિથી, ગોવંદરાજ, નારાયણ, કુલુકભટ્ટ, રાઘવાનંદ અને નંદનાયાર્ય, પ્રશસ્ત છે. પરંતુ તે સર્વ ટીકાઓમાં મેઘાતિયાના અતિશયજ્ઞાન, વિષય વિવેચન અને સમજ શક્તીની ગહનતાને લીધે તેની ટીકા સર્વ માન્ય છે.

આ વિષય ઉપર વધારે લખીને અથવા તો મહર્ષિમત્નું વધારે વિવેચન કરીને તેમને પ્રથમ પંક્તિમાં મુકવાને માટે પ્રયાસ કરવા કરતાં મહારા અદ્ય જ્ઞાન રમાણે ત્હેમનીજ કૃતિ બરાબર વાંચી વિદ્વાન વાંચક વર્ગને વધારે વખત ન રોકતાં તેજ કૃતિને અન્ય કૃતિઓની સાથે સરખાવી પોતાનો અભિપ્રાય પોતાની મેળેજ બાંધવાનો અવકાશ આપવા પ્રશસ્ત ગણ્યાં આ વિષય ઉપરનું મહાર વિવેચન હું અહીંજ બંધ કરવું યોગ્ય માનું છું, પરંતુ તેમ કરતાં પહેલાં જે વિદ્વાનનો સમક્ષ આ ગ્રંથ મુકું છું તેમની પ્રથમથીજ ક્ષમા ચાહું છું કારણ કે આ ગ્રંથનો વિષય ઘણોજ ગાઢ છે તેમજ તે વિષયમાં હું ઘણેભાગે અજ્ઞાન હોવાથી તેમજ મહારા કરતાં ઘણા વિદ્વાનોએ આ વિષયનો અભ્યાસ કરી જનસમૂહાયને અલંકૃત કર્યા છતાં કાંઈપણ અલંકૃત મનુષ્ય જાતમાં હોવાને લીધે કવી-વર કાળીદાસના લોકપ્રિય વાક્ય પ્રાશુંલભ્યે ફલે લોભાદ્ ઉદ્બાહુરિઃ વામનઃ ને અનુસરી મહે જે મહોટી શળ ભરી છે તે ન ધારેલા સ્થળે પહોચાડી-ઉચકી પહોંચાડવાનો યત્ન કરી ઉછરતા લેખકને ઉત્તેજન આપી પોતાની મહોટાઈ દર્શાવવી એવી મહારી સર્વ સજ્જન વિદ્વાનોને સવિનય પ્રાર્થના છે.

આ પુસ્તક રચી તૈયાર કરવામાં નીચેના વિદ્વાનોનાં પુસ્તકોની મહે સહાયતા લીધેલી છે અને તેમના તરફ આ પુસ્તક દ્વારા મહારો ઉપકાર પ્રગટ કરવાને હું અવકાશ લઉં છું—

એફ, મેક્સમુલર, લૉઝ ઑફ મનુ સેક્રેડ યુઝસ ઑફ ધી ઇસ્ટ, વોલ્યુમ ૨૫.

સાક્ષર શ્રી-જવેરીલાલ ઉમયાશંકર યાસિકકૃત માનવ ધર્મ શાસ્ત્ર અથવા મનુસ્મૃતિનું ગુજરાતી ભાષાંતર.

” ખેમરાજ શ્રી કૃષ્ણદાસ વિરચિત મુળ સહીત હિંદુસ્થાની ભાષાંતર
આ પુસ્તકના સંસ્કૃત શ્લોકોના ઘણા આધાર નિર્ણયસાગરમાં મુદ્રાંજિત થયેલા સંસ્કૃત ગ્રંથ ઉપર રહેલો છે.

આ ગ્રંથ તૈયાર કરવામાં મહે મહારે પોતાનું કાંઈપણ ઉમેરું નથી પરંતુ જે પ્રમાણે હંસ ચારો ચરતાં મુક્તાશ્લોકોને એકકાં કરે છે અને તેમને પરાવાને કોઇ માળા-હાર કરે તેમ જૂદા જૂદા વિદ્વાનોએ મનુ જેવા મહર્ષિની મુક્તા ફળ જેવી સ્મૃતિને જૂદી જૂદી રીતે અર્થ કરી ભિન્ન ભિન્ન ભાષાઓને અલંકૃત કરી છે તે સર્વનું ગ્રંથન કરી તેનો હાર બનાવી ગુર્જર ભાષાને તે અર્પણ કરી હું પણ તેને અલંકૃત કરવા ધારું છું અને તેને અભિવંદન કરું છું.

આ ગ્રંથ તૈયાર કરી મહેંજ પ્રસિદ્ધ કરવાનો વિચાર રાખ્યો હતો પણ લેખ મુદ્રાલયમાં જવાની તૈયારી હતી તેવામાં મહારા પ્રથમ પુસ્તક “ શ્રી નવીન વૈદ્ય વિદ્યા ” ના એન્ટ અને રોજ નમરના પ્રખ્યાત પુસ્તકાલયના અધિષ્ઠાતા રા. રા. મહાદેવ રામચંદ્ર ભગુભટ્ટની સાથે આ ગ્રંથ સંબંધી

વાત થતાં 'તહેમનું' કહેવું એમ થયું કે અલખત ગુજરાતી ભાષાને ઉચ્ચ સ્થિતિમાં લાવવાને માટે આપણા વિદ્વાનો પ્રયાસ કરે છે તેમજ તેને સરળ તથા વિદ્વતા ભરેલી કરવાને પણ તહેમનો અંતઃકરણ પુર્વક આગ્રહ છે છતાં આવો આગ્રહ યોગ્યમાન હોય છે અને તે પણ મુખ્યરૂ-બહારનોજ હોય છે અને તેથી કરીને તેવા પ્રયત્નો અંતે નિષ્ફળ નિવડે છે. તેઓ ગુર્જર ભાષામાં સારાં સારાં પુસ્તકો લખાયલાં જોવાને અને તેમના ઉપર ટીકા કરી સુધારવાને તત્પર છે પણ તેમને પ્રજા વર્ગમાં ફેલાવી તેમનો સારો ઉપાડ કરાવી લેખકોને ઉત્તેજન આપી તેમને ભાવીકૃતિઓ રચવામાં ઉત્સાહ આપવામાં તેઓ ઘણું અંશે પછાત છે. કેટલાક તો સારાં પુસ્તકની એક એક પ્રત ઉત્તેજન ખાતર ખરીદી પોતાના પુસ્તકાલયમાં રાખવાને માટે પણ આનાકાની કરે છે જ્યારે બીજા કેટલાક તેવાં પુસ્તકો ભેટ મેળવવાને આશા રાખતા હોય છે, અને આવાં કારણોને લીધેજ ગુર્જર ભાષામાં સારાં પુસ્તકોની ખોટ છે તેમજ સારા કુશળ લેખકો પણ ધુળમાં ઢંકાયલા હીરા જેવા રહે છે જ્યારે પાશ્ચિમી પ્રજાના વિદ્વાનો હમશાં પોતાની માતૃ ભાષાને દિન પ્રતિદિન વધારે ને વધારે વિદ્વતા ભરેલી-પ્રસરતી જોવાને માટે હમેશાં અંતઃકરણ પ્રયત્ન કરે છે. ત્યાંના ધનાઢ્ય ગૃહસ્થો હમેશાં સારાં પુસ્તકાલય તરફ પોતાના દ્રવ્યનો સહઉપયોગ કરે છે. સારાં વાર્તા વિનોદના અથવા સારા શાસ્ત્રનાં અથવા સારી નવલ કથાનાં પુસ્તકોની એક એક પ્રત પણ પ્રત્યેક ધનાઢ્ય પોતાના પુસ્તકાલયમાં રાખવાને અવસ્ય ઇચ્છે છેજ જ્યારે આપણા ધનાઢ્યોમાંના ઘણા હમેશાં પોતાના દ્રવ્યને કેમ વધારવું, તે વિચારમાં વિદ્યા તરફ બીલકુલ લક્ષજ આપતા નથી અને તેથી કરીને સારાં સારાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરીને ત્યાં વર્ષોનાં વર્ષો સુધી ઉધાધને ભોગ થઈ કપાટ શેવતાં જોવામાં આવે છે. પણ અલખત વિદ્યા વૃદ્ધિને માટે તેમજ દેશોત્થતિને માટે તો અહીંના ધનાઢ્યોએ યુરોપના વિદ્વાનો અને ધનીકાના ભાગને સ્વીકારવો જોઈએ છીએ.

ઉપરની અડચણોનો વિચાર કરતાં રા. રા. મહાદેવનું કહેવું એમ થયું કે મહારી મારફતે પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવાથી તેની રક્ત યોડીજ પ્રતો વિદ્વાન વર્ગમાં જવાનો અને આકાનો ઘણો ભાગ પડી રહે અથવા ઉધાધને ભોગ થવા સંભવ હતો પણ જો કોઈ જાણીતા યુક્તસેલરની મારફતે પ્રસિદ્ધ થાય તો બહોળા જાહેર ખર્ચો તથા બીજા સાધનો દ્વારા એકાદ બે વર્ષમાં પુસ્તકનો સારો ઉપાડ થાય અથવા ખ્યાતીમાં આવી ભવિષ્યમાં સારો લાભ થવા સંભવ રહે તેમ છે. રા. મહાદેવનું આ કહેવું મહારી ધ્યાનમાં બરાબર ઉતર્યું અને તેમની માગણી પ્રમાણે આ પુસ્તક તેમની મારફત પ્રસિદ્ધ થવા દેવાની મહારી ઇચ્છા તેમણે સ્વીકારી જે માટે હું તેમનો ખરા અંતઃકરણથી ઉપકાર માતું છું.

છેવટમાં સજ્જન વાંચક વર્ગની હું પુસ્તકમાં રહી ગયેલી ખામીઓ તેમજ દૃષ્ટીગોચર ન થવાથી રહી ગયેલી ભુલોને માટે ક્ષમા માગું છું.

આ પ્રસ્તાવના પૂર્ણ કરતાં હું અવસ્ય કરીને મહારા પુણ્ય અને માનવંતા કાકાશ્રી રા. રા. ભાઈશંકર નાનાભાઈ જે. પી. સોલીસીટર જેઓની વિદ્યા વૃદ્ધિ અને દેશોત્થતિ માટેની લાગણીઓ જગજાહેર છે તેમનો મહારી વિદ્યા વૃદ્ધિનો અને હિતની કાળજીને માટે તેઓ અંતઃકરણ જે અમ લે છે તેને માટે જીવન પર્વતનો અંતઃકરણ પૂર્વક ઉપકાર દર્શાવવાને આ અમુક તકનો લાભ લઉં છું.

ગુજરાત કોલેજ,

અમદાવાદ, તા. ૨૦ મે ૧૯૦૬

કર્તા,

મનુસ્મૃતિની અનુક્રમણિકા.

—(૦):—

અધ્યાય પહેલો.

પૃષ્ઠ ૧-૧૬ શ્લોક ૧-૧૧૯

મહામુનિ મનુને શિષ્યો ધર્મ પુછેછે	૧	૧-૩
મહર્ષિ મનુનો હોમને પ્રત્યુત્તર	૧	૪.
જગતની ઉત્પતિ	૧	૫-૭
જલ સૃષ્ટિ	૨	૮
સૃષ્ટા-બ્રહ્માની ઉત્પતિ	૨	૯
“ નારાયણ ” શબ્દનો અર્થ	૨	૧૦
બ્રહ્માના સ્વરૂપનું વર્ણન	૨	૧૧-૧૨
સ્વર્ગ, મૃત્યુ વિગેરે ભૂમીની સૃષ્ટી	૨	૧૩
મહત્ત્વિગેરે ક્રમથી જગતની ઉત્પતિ	૨-૩-૪	૧૪-૨૧
દેવતાઓ અને તેમના ગણ તથા સાધ્ય દેવતા અને તેમના ગણકોની ઉત્પતિ	૪	૨૨
ત્રણ વેદની ઉત્પતિ	૪	૨૩
કાલ, નક્ષત્રો, પર્વત-નદિ વીગેરેની સૃષ્ટિ	૪	૨૪
તપ, કામ, ક્રોધ વિગેરેની સૃષ્ટિ	૪	૨૫
ધર્માધર્મ વિવેક	૪	૨૬
સૂક્ષ્મ, સૂચ્ય અને અતિ સૂચ્ય સૃષ્ટિ	૪	૨૭
કર્મની સાપેક્ષ સૃષ્ટિ	૪-૫	૨૮-૩૦
ચાર વણ-બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય અને શૂદ્રની સૃષ્ટિ	૫	૩૧
પુરુષ અને સ્ત્રીની ઉત્પતિ	૫	૩૨
મહર્ષિ મનુની ઉત્પતિ	૫	૩૩
મરીચિ અને બીજા દસ મહર્ષિઓની ઉત્પતિ	૫	૩૪-૩૬
યજ્ઞ ગાંધર્વ અને અસરાઓની ઉત્પતિ	૬	૩૭
મધ સૃષ્ટિ	૬	૩૮

કિન્નર યુગોત્થા પશુ પક્ષીની ઉત્પતિ	૬	૩૯
નાના મોટા કીડાઓની સૃષ્ટિ	૬	૪૦-૪૨
જરાયુજ	૬	૪૩
અણુજ	૬	૪૪
ધૈદજ	૬	૪૫
ઉદ્ભીજ	૭	૪૬
વનસ્પતિ, વૃક્ષ સૃષ્ટિ	૭	૪૭
ગુચ્છ ગુદમ સૃષ્ટિ	૭	૪૮-૫૦
સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કર્યા પછી બ્રહ્માનું અંતર્ધ્યાન થવું	૭	૫૧-૫૩
મહાપ્રલય	૮	૫૪
જીવનું પોતાના સ્થાનને ધ્રુવનું પોતાના સ્થાનનો ત્યાગ કરી બીજા સ્થાનમાં જીવનું પ્રવેશવું	૮	૫૬
બ્રહ્માની ભગૃતા અને સુભાવસ્થા જગતની ઉત્પતિ અને અંત	૮	૫૭
આ શાસ્ત્રનું પ્રયોજન	૮	૫૮
ભૃગુમુની આશાઓનો પૂર્ણ ઉદ્દેશ સમગ્રવશે	૯	૫૯
ભૃગુમુની મહાત્માઓને કહેવા બા- બ્યા કે	૯	૬૦
મન્વન્તરોનું વર્ણન	૯	૬૧-૬૩
મન્વન્તરોની અહોરાત્રનું પ્રમાણ	૯	૬૪-૬૫
પિત્રિની	૯	૬૬
દેવતાઓની	૯	૬૭
બ્રહ્મલોકની	૧૦	૬૮
ચાર યુગના પ્રત્યેકનો સમય	૧૦	૬૯-૭૦
દેવતાઓના યુગનું પ્રમાણ	૧૦	૭૧
બ્રહ્માની અહોરાત્ર	૧૦	૭૨-૭૩
મનથી આકાશની ઉત્પતિ	૧૦	૭૪-૭૫
આકાશમાંથી વાયુની ઉત્પતિ	૧૦	૭૬
વાયુમાંથી તેજની ઉત્પતિ	૧૧	૭૭

તેજમાંથી રસ-જળ અને જળમાંથી પૃથ્વી.

ની ઉત્પત્તિ	૧૧	૭૮
મન્વન્તરનું પ્રમાણ	૧૧	૭૯-૮૦
સતયુગમાં ધર્મનું સ્વરૂપ-ચાર યુગ	૧૧	૮૧
ત્યાર પછીના યુગમાં કમાનુસાર		
ધર્મનો એક એક યુગ નાશ		
પામે છે	૧૧	૮૨
ચાર યુગમાં આવરણનાં પ્રમાણ	૧૧	૮૩-૮૪
યુગના ક્રમ પ્રમાણે ધર્મ કર્મ	૧૨	૮૫-૮૭
બ્રાહ્મણનાં કર્મ	૧૨	૮૮
ક્ષત્રીનાં કર્મ	૧૨	૮૯
વૈશ્યનાં કર્મ	૧૨	૯૦
સુદ્રનાં કર્મ	૧૨	૯૧
બ્રાહ્મણનું શ્રેષ્ઠત્વ	૧૨-૧૩	૯૨-૯૬
બ્રાહ્મણમાં વેદગ્નેશ્રેષ્ઠ ગણવો	૧૩-૧૪	૯૭-૧૦૨
બ્રાહ્મણે આ શાસ્ત્ર અવશ્ય બધું.		
વું જોઈએ અને જેમને અધિકાર		
છે તેમને બધાવવું જોઈએ	૧૪	૧૦૩
આ શાસ્ત્રના અભ્યાસનું ફળ	૧૪	૧૦૪-૧૦૭
આચાર સર્વ ધર્મનું મૂળ છે	૧૫	૧૦૮-૧૧૦
સ્મૃતિના વિષયોની અનુક્રમણિકા	૧૫-૧૬	૧૧૧-૧૧૮

અધ્યાય બીજો.

પૃષ્ઠ ૧૭-૫૨ શ્લોક ૧-૨૪૯

ધર્મનાં સામાન્ય લક્ષણ	૧૭	૧
ફળની આશા રાખી ધર્મ પાળવો		
નહી	૧૭	૨
સંકલ્પથી કાર્યની શરૂઆત	૧૭	૩
ધર્મ કર્મ અને વ્યવહારનાં ક્રમોમાં		
પણ ફળની આશા રહેલી છે	૧૭	૪-૫
ધર્મ શો ?	૧૭	૬
સર્વ ધર્મની ઉત્પત્તિ સ્થાન વેદ છે	૧૮	૭
શ્રુતિ સ્મૃતિમાં કહ્યા હોય તે ધર્મ	૧૮	૮-૯
શ્રુતિ તથા સ્મૃતિ કોને કહેવાં	૧૮	૧૮-૧૦
નાસ્તિકની નિંદા	૧૮	૧૧
ધર્મનાં ચાર પ્રમાણ	૧૮	૧૨
શ્રુતિ સ્મૃતિના વિરોધમાં શ્રુતિનાં		
પ્રમાણ આજ ગણનાં	૧૮	૧૩
જે પ્રકારના મતજ્ઞે શ્રુતિમાં દ-		
શંકા હોય તો બન્ને આજ છે		
દક્ષિણ	૧૮	૧૪-૧૫

આ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાનો		
કોને અધિકાર છે ?	૧૯	૧૬
ધર્મ કર્મ કરવાને યોગ્ય દેશ	૧૯	૧૭
બ્રહ્મવર્તના આચાર ને સદાચાર	૧૯	૧૮
બ્રહ્મર્ષિ દેશ	૧૯	૧૯
બ્રહ્મર્ષિ દેશના બ્રાહ્મણો પાસેથી		
સર્વ ધર્મ શીખવા	૧૯	૨૦
મધ્ય દેશ	૨૦	૨૧
આયોજિત	૨૦	૨૨
યજ્ઞકર્મ કરવાને યોગ્ય દેશ	૨૦	૨૩-૨૪
વર્ણના ધર્મ	૨૦	૨૫
દિવ્યના સંસ્કારો વૈદિક મંત્રો વડે	૨૦	૨૬
સંયકારણપન	૨૦	૨૭
સ્વધર્મ પાળવાથી મોક્ષ મળે છે	૨૦	૨૮
જાતકર્મ	૨૦	૨૯
નામકરણ	૨૧	૩૦-૩૧-૩૨
સ્ત્રીનું નામ કેવું પાડવું ?	૨૧	૩૩
બાળકને બહાર ફેરવવું અથવા		
ખોટા કરાવવું	૨૧	૩૪
યુગા કર્મ-બાળકના વાળ ઉતારવા	૨૨	૩૫
જૂની જૂની વસ્તુ ખાટના ઉપવિત		
ધર્મ નિયમો	૨૨	૩૬-૩૭
ઉપનયન કેટલાં વર્ષ સુધી જૂની		
જૂની વસ્તુવાળાને આપી શકાય	૨૨	૩૮
વાલ કોણ ?	૨૨	૩૯-૪૦
કૃષ્ણમુગ ચર્મને ધારણ કરવા વિશે	૨૨	૪૧
મુંજનીકડી મેખળા ધારણ કર-		
વા વિશે	૨૨	૪૨
મુંજ વિગેરે ન મળે તો કુશની		
મેખળા	૨૩	૪૩
યગોપવિત કેવું હોય ?	૨૩	૪૪
દંડના પ્રકાર	૨૩	(૪૫-૪૬)
બિક્ષા	૨૩	૪૯
પ્રથમ બિક્ષા	૨૪	૫૦-૫૧
બિક્ષા લેતાં જે દિશામાં બેસના-		
માં આવે તેનું ફળ	૨૪	૫૨
જોજનની શરૂઆત તથા અંતમાં		
આચમન	૨૪	૫૩
અન્નપ્રજન-આનથી સ્વિકારવું	૨૪	૫૪
અન્નદાથી અન્ન મેવું નહીં	૨૪	૫૫

બોજન વિષે નિયમ	૨૪	૫૬
બોજનમાં અમિતાહરીપણાનો નીષેધ	૨૫	૫૭
બ્રહ્મદિ તિથે આચમન કરવું		
પિતૃ તિથે નહી	૨૫	૫૮
બ્રાહ્મ તિથે તથા દેવ તિથે	૨૫	૫૯
આચમન વિધિ	૨૫	૬૦
આચમન માટેના જળતું પ્રમાણ	૨૫	૬૧
આચમનથી દેહ શુદ્ધિ	૨૫	૬૨
સબ્ય અપસબ્ય	૨૫	૬૩
પ્રથમ ધારણ કરેલાં મેખલા વિ-		
જેરે નાશ પામે તો નવાં પે-		
રવાં	૨૬	૬૪
કેશાન્ત-વાળ ઉતરાવવાના સંસ્કાર	૨૬	૬૫
શ્ચિયો માટેના સંસ્કાર મંત્ર રહી-		
ત થાય	૨૬	૬૬
કન્યાનો વિવાહવિધી વેદોક્ત મં-		
ત્ર પ્રમાણે	૨૬	૬૭
દિન કોણ ?	૨૬	૬૮
મરોપવિત ધારણ કર્યા પછીના		
ધર્મ	૨૬	૬૯
વેદાભ્યાસની વિધિ	૨૭	૭૦-૭૧
ગુરુને પ્રણામ કરવાની વિધિ	૨૭	૭૨
વેદાભ્યાસ ગુરુની આસાથી શરૂ		
તથા બંધ કરવો	૨૭	૭૩
અભ્યાસની શરૂઆત તથા અંતમાં		
અનુ ઉચ્ચારણ	૨૭	૭૪
અંકારનો ઉચ્ચાર કરવાનો અધિ-		
કારી કોણ	૨૭	૭૫
ઔંકાર શબ્દનો અને સાવિત્રીની		
ઉત્પત્તિ	૨૭	૭૬
તત્ શબ્દથી ગાયત્રિનું શોધન	૨૮	૭૭
ગાયત્રિ જપ અને તેનું ફળ	૨૮	૭૮
એક હજાર ગાયત્રિનું ફળ	૨૮	૭૯
અધિકારી હોવા છતાં જપ ન કરે		
તેની નિંદા થાય છે	૨૮	૮૦
સાવિત્રિ મંત્ર અને તેની પ્રશંસા	૨૮	૮૧
પ્રણવ અને બ્રાહ્મિ	૨૮	૮૨-૮૩
ઔંકારનું મહત્વ	૨૮	૮૪
માનસિક જપની અધિકતા	૨૯	૫-૮૬-૮૭
ઉત્તરોની ઉપર સંયમ	૨૯	૮૮

અગીઆર ઇંદ્રિયો અને તેમના		
ધર્મ	૨૯	૮૯-૯૦-૯૧-૯૨
વિષયથી માણસ પતિત થાય છે		
પણ ઇંદ્રિયો ઉપર સંયમ રાખવા-		
થી મોક્ષને પામે છે	૩૦	૮૩
વિષયને સ્વાધિન થવું નહિ તે		
શ્રેષ્ઠ છે	૩૦	૯૪-૯૫
ઇંદ્રિયોને કેમ વશ રાખી શકાય	૩૦	૯૬
વિષયોને યશ કર્મનું પુણ્ય થવું		
નથી	૩૦	૯૭
જીનેદ્રિય કોણ ?	૩૧	૯૮
એક પણુ ઇંદ્રિ ઉપર સંયમન રહે		
તો તે બ્રહ્મ થાય છે	૩૧	૯૯
ઇંદ્રિયો વશ રાખતી તે દુસ્તર છે	૩૧	૧૦૦
ત્રણ કાળની સંધ્યા	૩૧	૧૦૧-૧૦૨
જે દિન સંધ્યા ન કરે તેને શુદ્ધ		
સમાન ગણવો	૩૧	૧૦૩
વેદાધ્યયનને અભાવે સાવિત્રિ જપ		
કરવો	૩૨	૧૦૪
નિત્યકર્મમાં અનધ્યાય નથી	૩૨	૧૦૫-૧૦૬
જપ યજ્ઞનું ફળ	૩૨	૧૦૭
દિન ઉપનયન લીધા પછી બ્રહ્મ-		
ચારીથી ગૃહસ્થી થતાં સુધી		
જપ યજ્ઞ વિગેરે કેમ કરવાં	૩૨	૧૦૮
કેવા શીષ્યને બણાવવો	૩૨	૧૦૯
વેદના પ્રશ્નો વણપૂછે ઉત્તર ન		
આપવો	૩૨	૧૧૦
નિષેધના ઉદ્ધવનનો દોષ	૩૩	૧૧૧
ખરાબ શીષ્યને વિદ્યા આપવી		
નહિ	૩૩	૧૧૨-૧૧૩-૧૦૦-
સારા શીષ્યને વિદ્યા આપવી	૩૩	૧૧૫
આચાર્યની આજ્ઞા શિષ્ય અન્ય		
પાસેથી વેદ બણવો અથવા અ-		
ન્યને બણાવવો નહી	૩૩	૧૧૬
આચાર્યનું સન્માન	૩૪	૧૧૭
અધર્મ આચરનારની નિંદા	૩૪	૧૧૮
ગુરુ સન્માન	૩૪	૧૧૯
વૃદ્ધ સન્માન	૩૪	૧૨૦
ગુરુ વૃદ્ધ અભિવંદન ફળ	૩૪	૧૨૧
અભિવંદન વિધી	૩૪	૧૨૨

સન્માનને પાણું મેળવવું	૩૪	૧૨૩-૧૨૪-૧૨૫	પારકાને દ્રોહ કરવો નહિ	૩૯	૧૬૧
જ્ઞાન પાણું મેળવાવું તે ન બ-			અપમાનથી મારું ન લગાડવા		
જીવાના દોષ	૩૫	૧૨૬	વિશે	૪૦	૧૬૨
કુશળ પુછવા	૩૫	૧૨૭	અપમાન કરવું તે દોષ આપ-		
દિક્ષિત નામથી કોને બોલાવવું ?	૩૫	૧૨૮	નાર છે	૪૦	૧૬૩
પરસ્મિનું નામ લેવામાં દોષ છે	૩૫	૧૨૯	વેદાભ્યાસની વિધિ	૪૦	૧૬૪-૧૬૫
પોતાનાથી નાના મામા, કાકા, વિ-			વેદાભ્યાસની શ્રેષ્ઠતા	૪૦	૧૬૬
ગેરેને વંદન કરવું નિષેધ	૩૫	૧૩૦	વેદાભ્યાસની સ્તુતિ	૪૦	૧૬૭
માથી, મામી, દોષ વિગેરે ગુરુ પ-			વેદ વિના તેનાં અંગોનો અભ્યા-		
તિન સમાન પૂજ્ય છે	૩૫	૧૩૧	સ ન કરવો	૪૦	૧૬૮
મ્હોટાભાઈની સ્તિ વિગેરે જ્યેષ્ઠ			દિન કોણ કહેવાય ?	૪૦	૧૬૯-૧૭૦
વર્ગ સ્થિતે અભિવંદન	૩૫	૧૩૨	જેને ઉપનયન સંસ્કાર થયો ન-		
ફાઈ, માથી, મામી મ્હોટી બેન			થી તેણે વેદ બણવો નહી	૪૧	૧૭૧-૧૭૨
વિગેરેને અભિવંદનની રીતી	૩૬	૧૩૩	જેણે યજ્ઞોપવેશ ધારણ કર્યું છે		
એકજ જ્ઞાના રહેવાશીઓ સાથે			તેણે વેદ બણવો	૪૧	૧૭૩
કેમ વર્તવું	૩૬	૧૩૪	વ્રત કરતી વખતે પણુ દંડ, મેખ-		
દશ વયના નાના બ્રાહ્મણને ક્ષત્રી-			લા મૃગચર્મ રાખવાં	૪૧	૧૭૪
એ પિલા પ્રભાણે ગણી માન			આ નિયમો પાળવા જોઈએ	૪૧	૧૭૫
આપવું	૩૬	૧૩૫	હમેશાં સ્નાન તથા તર્પણ કરવાં	૪૧	૧૭૬
બાણસ શા શા સુણોથી માન પા-			બ્રહ્મચારીના નિયમ	૪૧	૧૭૭-૧૭૮-૧૭૯
મે છે	૩૬	૧૩૬-૧૩૭	વિર્યસ્રાવથી વ્રતથી બ્રહ્મચર્યા છે	૪૨	૧૮૦
માર્ગ કોને કોને આપવો ?	૩૬	૧૩૮-૧૩૯	સ્વપ્નમાં વિર્યપાત થાય તેને માટે		
આચાર્ય કોણ ?	૩૭	૧૪૦	પ્રાયશ્ચિત	૪૨	૧૮૧
ઉપાધ્યાય કોણ ?	૩૭	૧૪૨	ગુરુ માટે પાણી તથા ફળ ફલ		
ગુરુ કોણ ?	૩૭	૧૪૩	લાવવાં	૪૨	૧૮૨
શત્રુ કોણ ?	૩૭	૧૪૩	બ્રહ્મચારીએ કોની મિક્ષા લેવી ?	૪૨	૧૮૩
અધ્યાપકની પ્રશંસા	૩૭	૧૪૪	આચાર્યનાં સંબંધીઓ પાસેથી		
માતા સર્વ કરતાં વધારે માનને			મિક્ષા ન લેવી	૪૩	૧૮૪
પાત્ર છે	૩૭	૧૪૫	કોઈપણ સ્થળેથી મિક્ષા ન મળે		
પિતા પ્રભાણેનું માન કોને આપવું	૩૭	૧૪૬	છતાં પાપીષ્ઠને ત્યાંથી નજ લેવી	૪૩	૧૮૫
બાળકની ઉત્પતિ	૩૭	૧૪૭	પ્રાતઃકાળ તથા સંધ્યાકાળે સન્નિધ		
વેદ બણાવનારની શ્રેષ્ઠતા	૩૮	૧૪૮-૧૪૯	લાવવાં	૪૩	૧૮૬
બાળ આચાર્ય પણુ પીતા સ-			હોમ ન કરવાથી બ્રહ્મચારી અવ-		
માન છે	૩૮	૧૫૦-૧૫૧	કીર્ણ થાય છે	૪૩	૧૮૭
વેદાભ્યાસી વર્ણમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે	૩૮-૩૯	૧૫૫-૧૫૬	એકજ ઘેરથી હમેશાં મિક્ષા લેવી		
મૂર્ખ નિંદા	૩૯	૧૫૭-૧૫૮	નહી	૪૩	૧૮૮
શીષ્યની સાથે મધુર બાણ્ય			આમંત્રણ કરીને જોલાવ્યો હોય		
કરવું	૩૯	૧૫૯	તો એકજ સ્થળે એક કરતાં		
બાણ્યે બોલવામાં તથા વિચા-			વધારે વખત બોજન લેવામાં		
રજામાં નિષ્ક્રમ રાખવો	૩૯	૧૬૦	ગંધ બાધ નથી	૪૩	૧૮૯

પરંતુ ક્ષત્રી અથવા વૈશ્ય બ્રહ્મ- ચારીએ તેમ કરવું નહીં	૪૩	૧૯૦
બ્રહ્મચારીએ પોતાના ગુરુ કુલના સારાને માટે યત્ન કરવો	૪૪	૧૯૧
ગુરુની આજ્ઞા કરસંપુટથી માન્ય કરવી વિગેરે	૪૪	૧૯૨-૧૯૩
ગુરુના સુતા પછી સુવું ગુરુના સમીપ કેમ બેસવું	૪૪	૧૯૪-૧૯૫
અને પ્રસ્તોતા ઉત્તર કેમ આપવા	૪૪	૧૯૬-૧૯૮
ગુરુને નામ દહને બોલાવવા નહીં	૪૫	૧૯૯
પોતાના સહ અસહ દોષ સાંભ- ળવા પણ નહીં	૪૫	૨૦૦
ગુરુની ખોડખાંપણ કાઢવાના દોષ	૪૫	૨૦૧
પોતાના ગુરુનું પુજન પોતેજ કરવું	૪૫	૨૦૨
ગુરુની પાસે કેવું સ્થાનકે બેસવું. ગુરુની ગેરહાજરીમાં પણ નિંદા કરવી નહીં	૪૫	૨૦૩
ગાડી અને બીજાં ચક્ર વાહનમાં શીષ્યે ગુરુની સાથેજ બેસવું	૪૬	૨૦૪
ગુરુના ગુરુને પોતાના ગુરુ જેટલું માન આપવું	૪૬	૨૦૫
તેજ પ્રમાણે માત પિતા તથા ધર્મ શિક્ષણ આપનારને પણ સાર માન આપવું	૪૬	૨૦૬
તેવુંજ ગુરુ પુત્ર અને વડીલોને માન આપવું	૪૬	૨૦૭-૨૦૮
ગુરુની પાત્ન તરફ કેમ વર્તવું	૪૬-૪૭	૨૧૦-૨૧૨
સ્ત્રીના સ્વભાવ	૪૭	૨૧૩-૨૧૪
વિદ્વાને માતા બહેન અથવા બીજી સંબંધી સ્ત્રી સાથે કોઇપણ સ- મયે એકાંત સ્થળે રહેવું નહીં	૪૭	૨૧૫
તરણ ગુરુ સ્ત્રી તરફ તરણ શી- બનું વર્તન	૪૭	૨૧૬-૨૧૭
ગુરુ અને ગુરુ કુલની સેવાનાં ફળ	૪૮	૨૧૮
બ્રહ્મચારીના ત્રણ પ્રકાર	૪૮	૨૧૯
સુમોદય અને સુર્યાસ્તમાં સુતા વિષે	૪૮	૨૨૦-૨૨૧
અધ્યા હમેશાં કરવીજ જોઇએ	૪૮	૨૨૨
સ્ત્રી આહિકના શ્રેય કરવા વિશે	૪૮	૨૨૩
અસારમાં સાર રૂપ ત્રણ-ધર્મ અથે કામ	૪૮	૨૨૪

આચાર્ય માતા અને પિતાને હમે- શાં માન આપવું	૪૯	૨૨૫-૨૨૭
માત પિતા તથા ગુરુની સેવા	૪૯-૫૦	૨૨૮-૨૩૩
માત પિતા અને આચાર્યની સેવા માત્રથી શ્રુત સ્મૃતિનાં સર્વ ક- ર્મોના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે	૫૦	૨૩૪
મુખ્ય ધર્મ તેમની સેવા અને આ- ચાર્ય છે	૫૦	૨૩૫-૨૩૭
શુદ્ધ પાસેથી પણ વિદ્યા લેવાય	૫૧	૨૩૮-૩૪૦
આપત્તિમાં ક્ષત્રીય વિગેરે પાસેથી પણ વેદ શીખવો	૫૧	૨૪૧
અબ્રાહ્મણ ગુરુને ત્યાંવાસ કરવામાં નિષેધ	૫૧	૨૪૨
જીવતા સુધી ગુરુ સેવા કરવી	૫૧	૨૪૩-૨૪૪
પોતાની અદ્વા પ્રમાણેની ગુરુને દક્ષીણા	૫૨	૨૪૫-૨૪૬
ગુરુના મૃત્યુ પછી ગુરુ પુત્રને ગુરુ કરવો	૫૨	૨૪૭-૨૪૮
જીવતાં સુધી ગુરુ કુલની સેવાનાં ફળ	૫૨	૨૪૯

અધ્યાય ત્રીજો.

અધ્યાય ત્રીજો	૫૩-૯૬	૧-૨૮૬
બ્રહ્મચર્ય પાળવા વિશે	૫૩	૧
કોણ ગૃહસ્થી થઇ શકે ?	૫૩	૨
પિતા અને તેના અભાવે ગૃહસ્થી બ્રહ્મચારી શિષ્યની પ્રજન વિધી	૫૩	૩
બ્રહ્મચર્ય પૂર્ણ થતાં વિવાહ કરવો	૫૩	૪
અસપોંડ વિગેરે વિવાહને માટે યોગ્ય છે	૫૩	૫
વિવાહમાં નીંદીત કુલ	૫૩-૫૪	૬-૭
કન્યાના અવગુણ	૫૪	૮-૯
કન્યાના ગુણ	૫૪	૧૦
કોની સાથે વિવાહ ન કરવો ?	૫૪	૧૧
સવણા સ્ત્રી સર્વથી ઉત્તમ	૫૪	૧૨
ચારે વર્ણની કન્યાના વિવાહ વિશે	૫૫	૧૩
બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રીયે વૈશ્ય ક- ન્યા ન લેવી	૫૫	૧૪
હિનજાતની કન્યા ભેવામાં નિષેધ	૫૫	૧૫
શુદ્ધ કન્યાથી હિનપતીત થાય છે	૫૫-૫૬	૧૬-૧૬
વિવાહ વિધીના આઠ પ્રકાર	૫૬	૨૦-૨૧

ચાર બહેના ધર્મ પ્રમાણેના વિવાહ પદ	૧૨૨-૨૩-૨૪
પૈશાચ તથા આસુર વિવાહની નોંધ	૨૫-૨૬
બ્રાહ્મ, દૈવ, આર્ય, પ્રાજપત્ય, આ- સુર ગાંધર્વ. રાક્ષસ, અને પૈશાચ એ આઠ વિવાહ પ્રકારનાં લક્ષણુ	૫૭ ૨૭-૩૪
જળના સકલપથી બ્રાહ્મણુનો વિવાહ	૫૮ ૩૫
આઠ પ્રકારના વિવાહનાં ફળ	૫૮ ૩૬
બ્રાહ્મ વિવાહનું ફળ	૫૮ ૩૭-૩૮
બ્રાહ્મ અને બીજા ઉત્તમ વિવા- હથી સારી સંતતિ ઉત્પન્ન થાય છે	૫૮ ૩૯-૪૦
અધર્મ વિવાહ વિધીથી અધર્મ સંતતિ ઉત્પન્ન થાય છે	૫૮ ૪૧-૪૨
સર્વણી આ સાયેનો વિવાહ	૫૮ ૪૩
અસર્વણી સ્ત્રીની સાયેનો વિવાહ	૫૮ ૪૪
ત્રિ ગમન વિધે	૫૮ ૪૫
રતુકાલની વિધિ	૫૮ ૪૬
ત્રિ સંયોગને માટેનો અયોગ્ય વખત	૫૮ ૪૭
યુગ્મ તિથીમાં સ્ત્રીના સંગ કર- વાથી પુત્ર પ્રાપ્તિ થાય છે	૬૦ ૪૮
પુત્ર, પુત્રી તથા નંપુશકની ઉત્પત્તિ	૬૦ ૪૯
વાનપ્રસ્થીપણુ રતુકાલમાં ગ- મન કરે	૬૦ ૫૦
કન્યા વિક્રય અને તેના દોષ	૬૦ ૫૧
ત્રિ ધન લેવામાં દોષ	૬૦ ૫૨-૫૩
કન્યાદાન સમયના ધન વિષે	૬૧ ૫૪
વસ્ત્રાલંકાર તથા ભોજનથી ક- ન્યાનું પૂજન	૬૧ ૫૫
કન્યાના પૂજનનાં ફળ	૬૧ ૫૬
સ્ત્રીના સંતોષથી નીપજતાં પ- રિણામ	૬૧ ૫૭-૫૮
ઉત્સવના દિવસોમાં તેમને વિશેષ કરીને સંતોષવી	૬૧ ૫૯
ત્રિ પુરૂષના સંતોષનાં ફળ	૬૨ ૬૦
સ્ત્રીને વસ્ત્ર અને અલંકાર આ- માટે આપવા	૬૧-૬૨ ૬૧-૬૨
કુલની ખ્યાતિનો નાશ થવા વિશે	૬૨ ૬૩-૬૫
કુલના નાશનાં કારણો	૬૨ ૬૬
પાંચ મહાયજ્ઞ કરવાની જરૂર	૬૨ ૬૭

ગૃહસ્થીના ધરનાં પાંચ પાપનાં સ્થાનકો	૬૩ ૬૮
પાપ મુક્ત થવાના ગૃહસ્થીને મા- ટેના પાંચ યજ્ઞો	૬૩ ૬૯
એ પાંચ યજ્ઞોનું વર્ણન	૬૪ ૭૦
પાંચ યજ્ઞનાં ફળ	૬૪ ૭૧
પાંચ યજ્ઞ ન કરનારની નિંદા	૬૪ ૭૨
પાંચ યજ્ઞનાં બીજાં નામ	૬૪ ૭૩-૭૪
અસમર્થોએ આ પાંચ યજ્ઞને બ- દલે બ્રહ્મ યજ્ઞ અને હોમ કરવાં	૬૪ ૭૫
હોમ કર્યાથી વૃષ્ટિ વિગેરે થાય છે	૬૪ ૭૬
ગૃહસ્થીની સ્તુતિ	૬૪-૬૫ ૭૭-૭૯
રૂપિ, પિત્રી વિગેરેનું પુજન ગૃ- હસ્થીએ હમેશાં કરવું જોઈએ	૬૫ ૮૦-૮૨
પિતરોના શ્રાદ્ધમાં બ્રહ્મ ભોજન કરાવવું	૬૫ ૮૩
વૈશ્વ દેવ કરવા વિશે	૬૫-૬૭ ૮૪-૮૨
વૈશ્વદેવનાં ફળ	૬૭ ૮૩-૮૪
બીક્ષા આપવા વિશે	૬૭ ૮૫
સત્કારથી ભિક્ષા આપવી	૬૭ ૮૬
અપક્રિતને દાન આપવાથી દાન નિ- ષેધ થાય છે	૬૭ ૮૭
અપાતા દાનનાં ફળ	૬૭ ૮૮
અતિથીનો સત્કાર	૬૮ ૮૯
અતિથીની શેવા ન કરવાથી થ- તી નિંદા	૬૮ ૧૦૦
અતિથીનો જળ, અન્ન તથા પિતૃ વચનથી સત્કાર	૬૮ ૧૦૧
અતિથીનાં લક્ષણુ	૬૮ ૧૦૨-૧૦૩
પારકાના અન્નને ખાવામાં નિષેધ	૬૯ ૧૦૪
સ્વાભાવિક અતિથી	૬૯ ૧૦૫
અતિથીને જમાડીને જમવું	૬૯ ૧૦૬
બહુ અતિથી આવ્યા હોય ત્યારે તેમને યોગ્ય સત્કાર આપવો	૬૯ ૧૦૭
અતિથીને માટે ફરી રસોઈ થયા- રે કરવી	૬૯ ૧૦૮
ફક્ત ભોજનને માટે જ નામ તથા ગોત્ર કહેવું નહી	૭૦ ૧૦૯
ક્ષત્રીય-રાજા પણુ બ્રાહ્મણુનો અ- તિથી થઈ શકે નહી	૭૦ ૧૧૦

પણ ક્ષત્રી બ્રાહ્મણને ત્યાં આવે			વિદ્વાન બ્રાહ્મણના અભાવે મીત્રને		
તો બ્રાહ્મણને જમાડી તેને જ-			ભોજન કરાવવું પણ શત્રુ પંડી-		
માડવો ૭૦	૧૧૧-૧૧૨		તને નહી ૭૫	૧૪૪	
મીત્રાનો સત્કાર કરીને ભોજન			અને વેદગ્ને તે વિશેષ કરીને		
કરાવવું ૭૦	૧૧૩		ભોજન કરાવવું ૭૫.	૧૪૫-૧૪૭	
ગર્ભવંતીને પહેલાં ભોજન કરાવવું ૭૦	૧૧૪		શ્રાદ્ધમાં માતામહ આદિને પણ		
ગૃહસ્થીએ પહેલાં ભોજન ૭૦			ભોજન કરાવવું ૭૫	૧૪૮	
રવું નહી ૭૦	૧૧૫		બ્રાહ્મણોની પરિક્ષા વિશે ૭૫	૧૪૯	
ગૃહસ્થી સ્ત્રી અને પત્નીએ અતિ-			પિતરોને આપવાનું દાન ચોર અ-		
ચીને જમાડયા પછી જમવું ૭૧	૧૧૬-૧૧૭		થવા તેવાં લક્ષણવાળાને આ-		
અત્ર રંધાવીને પોતેજ માત્ર જમે			પવું નહી ૭૬	૧૫૦	
છે તે પાપ કરે છે ૭૧	૧૧૮		શ્રાદ્ધમાં નિષેધ બ્રાહ્મણ કોણ? ૭૬-૭૮	૧૫૧-૧૬૭	
ધરમાં આવેલા રાજવંશી અતિ-			જે બ્રાહ્મણ વેદાધ્યયન કરતો નથી		
ચીનું પણ પુજન આતિથ્યના			તેની નિંદા ૭૯	૧૬૮	
નિયમ પ્રમાણેજ કરવું ૭૧	૧૧૯		અપંકતે યતે આપવામાં આવતાં		
મગ્ન કર્મને માટે આવેલા રાજ			હૃદયકૉપાદિક દાનથી આપના-		
તથા બ્રાહ્મણના પૂજનની વિધિ ૭૧	૧૨૦		રને ચનાર દુઃખ ૭૯	૧૬૯-૧૭૦	
સ્ત્રીએ મંત્ર વિના બળી હોમ કરવો ૭૧	૧૨૧		પરિવેતા કોણ? ૭૯	૧૭૧	
અમાવાસ્યા વિશે ૭૨	૧૨૨		પરિવેતાના સંબંધીઓનાં કૃણ ૭૯	૧૭૨	
પત્રિયોના ભાસીક શ્રાદ્ધમાં માંસ			દ્વિધિ પુપતિ કોણ? ૭૯	૧૭૩	
વાપરવા વિશે ૭૨	૧૨૩		કુંડ અને ગોલક ૭૯	૧૭૪	
પિત્ર શ્રાદ્ધમાં કોને જમાડવા ? ૭૨	૧૨૪		કુંડ અને ગોલકને દાન આપવા		
એ પ્રકારનાં શ્રાદ્ધ અને તેમાં અ-			નહી ૮૦	૧૭૫	
હા ભોજન ૭૨	૧૨૫		બ્રહ્મ ભોજન કેમ થવું જોઈએ? ૮૦	૧૭૬-૧૭૭	
વધારે બ્રાહ્મણને આમંત્રણ કરવા			શુદ્ધ યાજ્ઞક નિષેધ છે ૮૦	૧૭૮	
નહી ૭૨	૧૨૬		શુદ્ધ યાજ્ઞકનું દાન લેવામાં પણ નિ-		
પિત્ર શ્રાદ્ધની સ્તુતિ ૭૨	૧૨૭		ષેધ શૂળ છે ૮૦-૮૧	૧૮૦-૧૮૨	
દેવતા તથા પિત્રિયોના દાન શ્રા-			અપંકતેયથી અપવિત્ર થયેલી પં-		
ત્રીયને આપવા વિશે ૭૨	૧૨૮		કતીને પવિત્ર કરવાની વિધી ૮૧-૮૨	૧૮૩-૧૮૬	
શ્રોત્રીયની પ્રસંસા ૭૨-૭૩	૧૨૯-૧૩૨		શ્રાદ્ધ વિધિમાં ભોજન લેવાને કે-		
મંત્ર નભણનાર બ્રામણ યવાય છે ૭૩	૧૩૩-૧૩૪		વા બ્રાહ્મણને જમવા તેડવા? ૮૨	૧૮૭	
કૉપદાનતો વેદગ્નેજ આપવું ૭૩	૧૩૫		એક દિવસ આગળથી આમંત્રણ		
શ્રોત્રીયના પુત્ર ત્રિપરે ૭૪	૧૩૬-૧૩૭		શ્રામાટે કરવું? ૮૨	૧૮૮-૮૯	
શ્રાદ્ધમાં મિત્રાને જમાડવા નહી ૭૪	૧૩૮-૧૪૧		આમંત્રણ સ્વીકાર્યા પછી જમ-		
મુંઝવે આપવામાં આવતું શ્રાદ્ધ			વા ન જવાય તો તેના દોષ ૮૨	૧૯૦	
દાન નિષ્કૂળ જાય છે ૭૫	૧૪૨		આમંત્રણ સ્વીકાર્યા પછી સ્ત્રી		
પંડીતને આપવામાં આવતા દા-			સંગ કરવાથી તે અપવિત્ર થા-		
નવું કૃણ ૭૫	૧૪૩		ય છે. ૮૩	૧૯૧	
			શ્રાદ્ધ કરનાર અને કરાવનારે કોષ		
			રહીત રહેવું ૬૩	૧૯૨	

પિતૃ ગણની ઉત્પત્તિ	૮૩-૮૪	૧૬૩-૨૦૧	આહારો જમતા હોય ત્યારે તેમને પૂરાણની તથા ખીજ ધર્મની વાતો કહેવી	૮૮	૨૩૨
પિતરોને માટે સાંઠીનાં વામણ રાખવાં	૮૪	૨૦૨	આહારોને સંતોષવા વિશે દૌહીત્રને શ્રાદ્ધમાં અવશ્ય ભોજન કરાવવું	૮૮	૨૩૩
દેવકાર્ય કરતાં પિતૃ કાર્ય વધારે ઉત્તમ છે.	૮૪	૨૦૩	શ્રાદ્ધમાં દૌહીત્ર ને વાળની કાંખળી અને તલ સર્વોત્તમ કહેવાં છે	૮૯	૨૩૪
દેવકાર્ય પિતૃકાર્યનો ભાગ છે	૮૪	૨૦૪	ગરમાગરમ ભોજન કરવું અને જમતાં અન્નની ખોડક પણ કહેવી નહી.	૮૯	૨૩૫-૨૩૭
પિતૃ કાર્યના અંતમાં દેવકાર્ય થાય છે	૮૪	૨૦૫	જમનારે પાઘડી યુદ્ધ મોજ તથા દક્ષિણ મુખ ત્રણનો ત્યાગ કરવો	૮૯	૨૩૮
શ્રાદ્ધ કરવાને માટેનું સ્થળ	૮૫	૨૦૬-૨૦૭	આહારોની પંક્તી ચંડાલની નજરે પડવી નેમ્મએ	૮૯	૨૩૯-૨૪૦
શ્રાદ્ધ કર્મને માટે આમંત્રેલા આ-હારોને માટેનાં આસન વિગેરે	૮૫	૨૦૮	તેમજ કુતરાની પણ દ્રવ્ય ન પડવી નેમ્મએ	૮૯	૨૪૧
તેમનું યોગ્ય પુજન કરવું	૮૫	૨૦૯	ખંજ-લુલા, લંગડા, કાણા એવાં ને પણ તે સ્થળેથી દુર રાખવા નેમ્મએ	૯૦	૨૪૨
તે આહારોની આજ્ઞા લઇને કરવો	૮૫	૨૧૦-૨૧૧	બિલ્લુક અતિથીને ત્યાં ભોજન આપવા વિશે	૯૦	૨૪૪
અગ્નિના અભાવે વેદન આહારોના હાથમાં હોમ કરવો	૮૫	૨૧૨-૨૧૩	આહારના સરવ પદાર્થોનું મીઠાણ આહારોના આસન આમળના વર્ગ આગળ મુકવા વિશે	૯૦	૨૪૪-૨૪૫
અગ્નૌકરણમાં અપસવ્ય કરવું	૮૬	૨૧૪	દર્ભ ઉપર નહી મુકાયલું વપરાયલું અન્ન મરણ પામેલા પ્રમાણીક દાસ વર્ગને મળે છે	૯૦	૨૪૬
પિંડદાન વિધી	૮૬	૨૧૫	સપિંડીકરણ શ્રાદ્ધ સુધી વૈશ્વદેવનાં આહારોને ગુદું ભોજન આપવું નેમ્મએ.	૯૦	૨૪૭
દર્ભને હાથ લગાડવા વિશે	૮૬	૨૧૬	સપિંડીકરણ શ્રાદ્ધ પુરું થયા પછી પણ માસિક શ્રાદ્ધ કરવું નેમ્મએ	૯૦	૨૪૮
રૂતુઓ અને પિત્રીઓને નમસ્કાર	૮૬	૨૧૭	શ્રાદ્ધ વિધિમાં આમંત્રેલા આહારોના જમતાં રહેલું કચ્છિયટ શુદ્ધ ને આપવું નહી	૯૧	૨૪૯
દરેક પિંડને પ્રોક્ષણ વિગેરે	૮૬	૨૧૮	શ્રાદ્ધમાં ભોજન કરનારે અસંગ કરવો નહી	૯૧	૨૫૦
પિતા, પિતામહ આદિને અર્પણા પિંડમાંથી થોડોક ભાગ આમંત્રિત આમળોને જમાડવા	૮૬	૨૧૯	ભોજન કરી રહ્યા પછી સર્વને		
પિતા જીવતો હોય તો પિતા મહને આપવાના પિંડની વિધિ	૮૬	૨૨૦			
પિતા મરણ પામ્યો હોય તો પિતા મહઆદિને પિંડ દાન આપવા વિશે	૮૭	૨૨૧-૨૨૨			
શ્રાદ્ધ પુરું થતાં આમંત્રિત આહારોને ભોજન આપવા વિશે	૮૭	૨૨૩			
પિરસવાની વિધિ	૮૭	૨૨૪-૨૨૫			
વ્યંજન રૈતાં અથાણો વિગેરે કેમ પિરસવાં	૮૭-૮૮	૨૨૬-૨૨૮			
શ્રાદ્ધમાં અને તે સંબંધી અહ ભોજનમાં શોક અથવા અવિનય કરવો નહી	૮૮	૨૨૯-૨૩૦			
આહારની જેજે વસ્તુ જમનારને પ્રય લાગે તે તે વસ્તુ તેમને આપવી	૮૮	૨૩૧			

આચમન કરાવવા વિશે	૯૧	૨૫૧
સ્વધા શુદ્ધિ વિધાય થવું	૯૧	૨૫૨
સ્વધાર્ષી આશીર્વાદ મેળવ્યા પ- છી તેમની આજ્ઞા વખતે વિ- શેષ રહેલા પાકની વ્યવસ્થા કરવી	૯૧	૨૫૩
પ્રત્યેક જુદી જુદી શ્રાદ્ધ વિધિ બ્રાહ્મણની તૃપ્તી જાણવાના નિયમો	૯૧	૨૫૪
શ્રાદ્ધ વિધિના પ્રકરો તથા પદાર્થો	૯૧	૨૫૫-૨૫૬
શ્રાદ્ધમાં જોઈતાં હવ્ય કવ્ય	૯૨	૨૫૭
બ્રાહ્મણને વિધાય કરી પિત્રિયો પાસે શ્રાદ્ધ કરનારે વર માગવો	૯૨	૨૫૮-૨૫૯
વર માગ્યા પછી પીંડ ગાયને ખવ ડાવવા શ્રાદ્ધ વિધિમાં બ્રાહ્મણોના જમ્યા પછી રહેલા અન્નને તે સ્થળે બાંધી અથવા વૈશ્વદેવ તથા નિત્ય શ્રાદ્ધ હોમ કરવો	૯૩	૨૬૫-૨૬૬
તલ, જવ, ડાંગેર, અડદ, શાક અને ફળફલાદિક પિત્રિયોને એક માસ સુધી તૃપ્તી આપે છે.	૯૩	૨૬૭
મત્સ્ય (માંછા)ના દાનથી એ માસ સુધી તેમને તૃપ્તી રહે છે	૯૩	૨૬૮
બકરા તથા વાછડાના માંસથી છ માસ તૃપ્તી રહે છે વિગેરે માંસથી તૃપ્તી	૯૪	૨૬૯-૨૭૨
મધા નક્ષત્રમાં મધુ મીઠાત અન્નનું દાન આપવાથી નાશ ન પામે તેવું જળ મળે છે	૯૪	૨૭૩-૨૭૪
શ્રાદ્ધથી આપવામાં આવતા દાનનું ફળ	૯૪	૨૭૫
પિતૃ પક્ષમાં કિત્તમ તિથિયો	૯૫	૨૭૬
યુગ્મ ક્રમની તિથિયો તથા નક્ષત્ર પ્રશસ્ત	૯૫	૨૭૭
જ્યોતીષ પ્રમાણે કૃષ્ણપક્ષ અને ત્રીજા પહોર પછીનો સમય શ્રાદ્ધને માટે શ્રેષ્ઠ	૯૫	૨૭૮
શ્રાદ્ધમાં અવશ્ય અપસવ્ય રાખવું	૯૫	૨૭૯
શ્રાદ્ધમાં રાત્રીને સમય નિષેધ છે	૯૫	૨૮૦
પ્રત્યેક માસે શ્રાદ્ધ ન થઈ શકે તો ગૃહસ્થી એ વર્ષની ત્રણ રત્ન- ઓમાં દરેકમાં એક એકવાર એમ વર્ષમાં ત્રણવાર તો કર-		

વુંજ જોઈએ.	૯૫	૨૮૧
પિતૃ તૃપ્તી માટેનો યજ્ઞ કયા અ- ગ્નિમાં કરવો	૯૬	૨૮૨
તર્પણ કરવાના ફળ વિશે	૯૬	૨૮૩
શ્રાદ્ધમાં પિતરોની સ્તુતી	૯૬	૨૮૪
શ્રાદ્ધ કરનારે બ્રાહ્મણોના જમતાં જે શેષ વધ્યું હોય તે જમવું	૯૬	૨૮૫
આ અધ્યાયમાં આપેલી યજ્ઞાદિક વિધિ	૯૬	૨૮૬
બ્રાહ્મર્ય અને ગૃહસ્થાશ્રમનો		

—(—)—

અધ્યાય ચોથો.

૯૭-૧૩૬	૧-૨૬૦	
સમય	૯૭	૧
શિલોંચ ઇતિથી નીર્વાહ કરવા વિશે	૯૭	૨
યોગ્ય લાગે તેવા દ્રવ્યનો સંગ્રહ કરવો	૯૭	૩
આપત્તિ વિનાના સમયે નિર્વાહ કેમ કરવો	૯૭	૪
રત્ન, સત્ય અમૃત આદિ શુદ્ધના અર્થ	૯૭	૫-૬
કેટલા ધાન્યનો સંગ્રહ કરવો	૯૮	૭
હમેશનો આધાર ઇશ્વરપર રાખ- નારની સ્તુતિ	૯૮	૮
અન્ન અને પીણ એ વિધિવડે તર્પણ કરવો	૯૮	૯
અન્ન યજ્ઞ તથા ઇન્દ્રી કરવા નીશે	૯૮	૧૦
અસત્ય વ્યવહારથી જીવીકા અ- લાવવી નહી	૯૯	૧૧
સંતોષ સર્વ સુખનું સુગંધ છે	૯૯	૧૨
વૃત્ત કરવા વિશે	૯૯	૧૩
વેદાંત કર્મ કરવાનાં ફળ	૯૯	૧૪
ગાનતાનથી ધન મેળવવામાં નિષેધ	૯૯	૧૫
બોગ વિલાસમાં હમેશાં લીન ન રહેવું	૯૯	૧૬
વેદના નિયમ વિરુદ્ધ કાર્ય કરવાં નહી	૧૦૦	૧૭

પોતાની વય અને કુલને અ- નુસરી કર્મ કરવો ૧૦૦	૧૮	જિની સાથે એકજ બાણમાં જમવું નહીં. ૧૦૪	૪૩
વેદના નિયમ ધર્મ સમગ્રવતારાં શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવા વિશે ૧૦૦	૧૮-૨૦	પરસ્ત્રીનું દર્શન ક્યારે ન કરવું ૧૦૪	૪૪
પંચમજોનો ત્યાગ કરવો નહીં ૧૦૦	૨૧	બોજન તથા સ્નાન કરતી વખતે શું શું રાખવું જોઈએ ૧૦૪	૪૫
પંચમજો પંચેન્દ્રિયના સંયમથી આય છે ૧૦૦	૨૨	સ્તામા મળમુત્ર કરતાં નહિ વિગેરે ૧૦૪	૪૬-૪૮
કોઈ જોલવાથી પણ યજ્ઞ કરે છે ૧૦૧	૨૩	મળમુત્ર ત્યાગ કરવાની વિધી ૧૦૫	૪૮
પોતાના જ્ઞાનથી પણ યજ્ઞ ક- રાય છે ૧૦૧	૨૪	દીવસે મળમુત્રનો ત્યાગ ઉત્તર દિશા તરફ સુખ રાખીને કર- વો અને રાત્રીના દક્ષીણ દી- શ તરફ રાખીને કરવો ૧૦૬	૫૦
દિને રહવાર સાંજના તથા દર્શપૌર્ણ માસ યજ્ઞ કરવા ૧૦૧	૨૫	અધાર હોય ત્યારે ગમેતે દિ- શમાં મ્હોં રાખીને કરવો ૧૦૫	૫૧
સોમયાગ યજ્ઞ કરવા વિશે ૧૦૧	૨૬	અગ્નિ વિગેરેની સન્મુખ ત્યાગ કરવો નહીં ૧૦૫	૫૨
નવા ધાન્યનો અગિમાં હોમ કર્યા પછી ખાવામાં લેવું ૧૦૧	૨૭-૨૮	અગ્નિમાં પગ તપાવવાનો નિષેધ છે ૧૦૫	૫૩
અતિથિનું પોતાની શક્તી પ્રમાણે પૂજન કરવું ૧૦૨	૨૯	અગ્નિના રથજને ઝાળગવું નહિ ૧૦૫	૫૪
પાખંડી વિગેરેના પૂજનનો નિષેધ ૧૦૨	૩૦	સંધ્યા સમયે બોજન આદિ ક- રવાં નહીં ૧૦૫	૫૫
વેદજનું પૂજન કરવા વિશે ૧૦૨	૩૧	જળમાં અપવિત્ર વસ્તુ નાંખવી નહીં ૧૦૫	૫૬
અદ્યારી વિગેરેને અન્નદાન આપવું ૧૦૨	૩૨	સુના ધરમાં એકલા રહેવું નહીં ૧૦૫	૫૭
ક્ષત્રીય પાસેથી અન્ન-દાન લેવા વિશે ૧૦૨	૩૩	બોજન વિગેરે કાર્યમાં જમણા હાથને બહાર કાઢવો ૧૦૬	૫૮
દ્રવ્ય હોય તો પીડા ખમવી નહીં ૧૦૨	૩૪	પાણી પીતાં ગાયને વારવી નહીં તેમ ઇંદ્ર ધનુષ્ય જોઈને ખી- જને બતાવવું નહીં ૧૦૬	૫૯
તેણે પવિત્ર રહી પેદાશ્યાસ કરવો ૧૦૩	૩૫	જ્યાં ઘણો અધર્મ હોય તેવા ગામમાં રહેવું નહીં અને સં- ગાય વિના એકલા પ્રયાણ ક- રવું નહીં ૧૦૬	૬૦
દંડ કમંડળ તથા યજ્ઞો પવિત્ર ધારણ કરવા વિશે ૧૦૩	૩૬	જે દેશમાં શુદ્ધ રાજા રાજ્ય ક- રતો હોય ત્યાં વાસ કરવો નહીં ૧૦૬	૬૧
ઘેરાયલા સૂર્યનાં દર્શનનો નિષેધ ૧૦૩	૩૭	અતિશય બોજન કરવું નહીં ૧૦૬	૬૨
વાહજાને બાંધવાના દોરડાને ઝો- ળગવું અને પાણીમાં પોતાનો છાંચો જોવો નિષેધ છે ૧૦૩	૩૮	ખોખે પાણી વીવું નહીં ૧૦૬	૬૩
ગૃહસ્થી એ સ્તામાં જતાં ગાય, માઠીનો ટેકરો જૂનાં વૃક્ષ આ દીને તો પ્રદક્ષિણ કરીને જવું ૧૦૩	૩૯	શાસ્ત્રના નિયમ વિરુદ્ધ નાચવું ગાવું નહીં ૧૦૬	૬૪
રજસ્વલા સ્ત્રી સાથે ગમન કરવું નહીં ૧૦૩	૪૦-૪૨	ઠાંસાના તથા ઘુટેલા વાસણમાં જમવું નહીં ૧૦૭	૬૫

ખીનના ઉતરેલા યક્ષો પવિત્રને		
પહેરવું નહી	૧૦૭	૬૬
અણકેળવાયલા વાહન ઉપર		
સ્વારી કરવી નહી	૧૦૭	૬૭
કેવાં પ્રાણી ઉપર સ્વારી કરવી	૧૦૭	૬૮
જાતો ત્યાગ કરવો	૧૦૮	૬૯
તરખલાં વિગેરે કાંપવાં નહી	૧૦૭	૭૦
કારણ વિના લોહાને અથવા મા-		
ટીનાં ઢેકતે પણ ભાગવું નહી	૧૦૭	૭૧
પુષ્પની માળા ક્યાં ન પહેરવી		
અને તે ઉપર નહી બેસવા		
વીશે	૧૦૮	૭૨
દાર વિના ખીન માર્ગે મામ વા		
ધરમાં પ્રવેશ કરવો નહી	૧૦૮	૭૩
જુગાર રમવું નહી અથવા શૈયા		
ઉપર બેસી ભોજન લેવું નહી	૧૦૮	૭૪
રાત્રે તૈલવાળા પદાર્થો ખાવા નહી		
નેમ નમ અધને શયન કરવું		
નહી	૧૦૮	૭૫
હમેશાં પગ ધોષને ભોજન		
કરવું	૧૦૮	૭૬
દુર્ગ ઉપર જવું નહી અને નદીમાં		
તરવાને પડવું નહી	૧૦૮	૭૭
વાળ, ભરમ, દુટેલાં વાસણ ત-		
થા હાડકાં ઉપર બેસવું નહી	૧૦૮	૭૮
પતીત અને અધોર કર્મના ક-		
રનારાઓની સાથે એક વૃક્ષની		
છાયા તળે પણ બેસવું નહી	૧૦૯	૭૯
શુદ્ધને ધર્મ શાસ્ત્રના નિયમો ત-		
થા વૃત સમજાવવા વિષે	૧૦૯	૮૦-૮૧
માથું ખંજેળવા તથા સ્નાન ક-		
રવા વિશે	૧૦૯	૮૨
કોષથી કોષને માથામાં મારવું		
નહી અથવા તેના વાળ તા-		
ણવા નહી તથા	૧૦૯	૮૩
તેલથી સ્નાન કર્યા પછી શરી		
તેલ ધસવું નહી ક્ષત્રી વિર્ય		
રહીત રાત્ર અને ખીન કોની		
પાસેથી દ્રવ્ય ન લેવું જોઈએ	૧૦૯	૮૪

તેવા પાસેથી લેવાથી શો દોષ		
થાય છે	૧૦૯-૧૧૦	૮૫-૮૭
નર્કના એકવીસ વર્ગ	૧૧૦	૮૮-૮૯
બ્રહ્મ મુહુર્તમાં ઉઠી ધર્મ અને		
અર્થનું ધ્યાન કરવું	૧૧૦	૯૨
ત્યાર પછી પ્રાતઃકાળનાં કર્મ	૧૧૧	૯૩
આ પ્રમાણે કર્તવ્યથી આયુષ્યની		
વૃદ્ધિ	૧૧૧	૯૪
આવણુ માસમાં ઉપાકર્મ વિધી		
પ્રમાણે હોમ કરવો	૧૧૧	૯૫
પુષ્પ નક્ષત્રમાં ઉત્પર્ગ વિધીથી		
પૂર્ણ હુતી કરવી	૧૧૧	૯૬
ત્યાર પછીના દિવસે એક અહો		
રાત્ર અનાધ્યાયન પાડવું	૧૧૧	૯૭
શુકલ પક્ષમાં બ્રહ્મવેદ અને કૃષ્ણ		
પક્ષમાં વેદગોત્ર અધ્યાયન કરવું	૧૧૧	૯૮
વેદના ઉચ્ચાર સ્પષ્ટ થવા જો-		
ઈએ રાત્રીના અંગમાં સુવું નહી	૧૧૧	૯૯
સાવિત્રીનો હમેશ પાઠ કરવો	૧૧૨	૧૦૦
અનધ્યાય	૧૧૨	૧૦૧
વર્ષમાં અનધ્યાય	૧૧૨	૧૦૨
અકાલમાં અનધ્યાય	૧૧૨	૧૦૩-૧૦૪
સર્વ રૂતુઓમાં અનધ્યાય ક્યારે		
ક્યારે પાળવો	૧૧૨	૧૦૫
સંધ્યા સમયે થતી ગર્જના આ-		
દિમાં	૧૧૨	૧૦૬
ગામમાં અથવા દુર્વાસ આવતી		
હોય ત્યાં અનધ્યાય	૧૧૩	૧૦૭
મડદું પડ્યું હોય અને લોકો		
વિલાપ કરતા હોય ત્યાં પણ		
અનધ્યાય પાળવો	૧૧૩	૧૦૮
રાત્રીના મધ્ય ભાગે, શ્રાદ્ધમાં		
ભોજન લીધું હોય ત્યારે મ-		
નમાં વેર સંબંધી વિચાર પણ		
ન કરવો	૧૧૩	૧૦૯
શ્રાદ્ધમાં જમનારે તથા સર્વ		
અંદ્રના ગ્રહણને જોનારે ત્રણ		
દીવસ સુધી અનધ્યાય પાળવો	૧૧૩	૧૧૦
ઉચ્ચીક્ર ગંધ લેપનથી સુકત		
થતાં સુધી વેદ બંધવો નહી	૧૧૩	૧૧૧

શર્યામાં સુતાં સુતાં, ઉંચા આ- સનપર બેસીને પશુ વેદ બ- ણુવો નહી ૧૧૩ ૧૧૨	
અમાવાસ્થા, ચતુર્દશી તમા જે જે દીવસે વાવટાળાયો હોય તેવા અયોગ્ય સમયમાં પશુ વેદ બણુવો નહી ૧૧૩ ૧૧૩	
અમાવાસ્થાએ શા માટે વેદ બણુવો નહી ૧૧૩ ૧૧૪	
પંક્તીમાં બેસીને તેમજ જ્યારે સર્વ દિશાઓ ધુળના ગોટથી છવાઇ ગઇ હોય અને શીયા- ળનો ભયાનક અવાજ સંભળાતો હોય ત્યારે વેદ બણુવો નહી ૧૧૪ ૧૧૫	
સ્મશાન પાસે ગામની સીમમાં ગોસાળામાં અને શ્રાદ્ધ ભોજ- નમાં વેદ બણુવો નહી ૧૧૪ ૧૧૬	
ખીજાં કયાં કયાં રથજો અને કચે કચે વખતે અનધ્યાય પાળવો ૧૧૪-૧૫ ૧૧૭-૨૨	
મોટા સ્વરે સામવેદ બણુવામાં આવતો હોય ત્યાં ખીજો વેદ બણુવો જોઇએ નહી ૧૧૫ ૧૨૩	
ત્રણે વેદ દેવતાનાંજ સ્વરૂપ છે. ૧૧૫ ૧૨૪	
વેદની શરૂઆતમાં સાવિત્રીનો જપ કરવો ૧૧૫ ૧૨૫	
ગુર શીખ્ય વેદ પાઠ કરતા હોય અને તેમની વચ્ચે ગાય-તો ળાયો વિગેરે જાય તો શું કરવું ૧૧૫ ૧૨૬	
અશુદ્ધ દેશમાં તેમજ અશુદ્ધ શ- રીરે વેદનો પાઠ કરવો નહી ૧૧૫ ૧૨૭	
રતુકાળમાં પશુ અમાવાસ્થાને દિ- વસે જિ સંગ ન કરવો ૧૧૫ ૧૨૮	
સ્નાન કરવા વિશે ૧૧૬ ૧૨૯	
ગુરની હાયા ઓળંગવી નહી ૧૧૬ ૧૩૦	
શ્રાદ્ધ ભોજન કયાં પછી ચક્ર- લામાં ન જવું ૧૧૬ ૧૩૧	
તલ. મળમુત્ર, કચ, રક્ત પડયુ હોય ત્યાં બેસવું નહી ૧૧૬ ૧૩૨	

શત્રુ, ચોર અને પરસ્ત્રીની સેવા ન કરવી ૧૧૬ ૧૩૩	
પરસ્ત્રીની સેવા આયુષને ઘટાડે છે ૧૧૬ ૧૩૪	
ક્ષત્રી, સર્પ અને બ્રાહ્મણનું અ- પમાન કરવું નહી ૧૧૬ ૧૩૫	
તેમનું અપમાન કરવાથી દોષ ૧૧૬ ૧૩૬-૩૭	
ગૃહસ્થીએ સત્ય અને મીઠ વ- ચનો બોલવાં ૧૧૭ ૧૩૮	
નકામા કોઇની સાથે વાદ વિ- વાદ કરવા નહી ૧૧૭ ૧૩૯	
જેની સાથે પરિચય ન હોય તેની સાથે જવું નહી ૧૧૭ ૧૪૦	
ગૃહસ્થીએ કોઇનો અનાદર ન કરવો ૧૧૭ ૧૪૦	
જમીને આચમન કર્યા વિના શું ન કરવું ૧૧૭ ૧૪૨-૪૩	
દંદિયોના છેદને સ્પર્શ કરવા વિશે ૧૧૮ ૧૪૪	
સદાયરણી થવા વીશે ૧૧૮ ૧૪૫	
સદાયરણીને દેવતાઓ પશુ વિ- પદ્રવ કરી શકતા નથી ૧૧૮ ૧૪૬-૪૯	
શાંતી હોમ વિગેરે ૧૧૮ ૧૫૦	
મળમુત્રનો ત્યાગ અગ્નિગૃહથી દુર કરવો ૧૧૮ ૧૫૧	
ગૃહસ્થીએ પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરવું ૧૧૯ ૧૫૧	
પર્વણીના દિવસોએ દેવતાઓનું દ- શન કરવું ૧૧૯ ૧૫૩	
પોતાને ઘેર આવેલા વૃદ્ધ મા- ણસને અન્માન આપવું ૧૧૯ ૧૫૪	
શ્રુતિ સ્મૃતિના આચારને પાળવા ૧૧૯ ૧૫૫	
તેમનાં કળ ૧૧૯ ૧૫૬	
દુરાચરણુવાળાની નીંદા ૧૧૯ ૧૫૭	
સદાયરણીની સ્તુતિ ૧૨૦ ૧૫૮	
પારકાના ઉપર આધાર રાખીને કામ ન કરવું ૧૨૦ ૧૫૯	
કર્મ માણસ પોતેજ છે અર્થાત સુખી વા દુઃખી થવું માણસના પોતાનાજ હાથમાં છે ૧૨૦ ૧૬૦	

આચાર્યશુર વિગેરેનું ખુન ક- રવાનો દોષ	૧૨૦	૧૬૧-૬૨
ધર્મરના અસ્તિત્વને નહી માન- વાનો દોષ	૧૨૦	૧૬૩
કોષ્ટને મારવામાં દોષ છે	૧૨૦	૧૬૪
બ્રાહ્મણને મારવાનો સંકલ્પ સ- રખો પણ દોષને પાત્ર ગણાયછે	૧૨૦	૧૬૫
બ્રાહ્મણને પ્રહાર કરવો તે વિશે	૧૨૧	૧૬૬
પ્રહારથી બ્રાહ્મણના શરીરમાંથી લોહી નીકળે તો	૧૨૧	૧૬૭-૭૦
ધર્મ પ્રમાણે વર્તતાં દુઃખ આવે તો	૧૨૧	૧૭૧
હમેશાં ધર્મ ઉપરજ આસ્થા રાખવી	૧૨૧	૧૭૨
અધર્મનાં પરિણામો ધીમેથી પ્ર- કાશે છે	૧૨૨	૧૭૩-૭૪
શીષ્ય વિગેરેને શીક્ષા કરવા વિશે	૧૨૨	૧૭૫
અર્થ અને કામનો ત્યાગ કરવા વિશે	૧૨૨	૧૭૬
નકામાં હાથ પગ હલાવવા તે નિષેધ છે	૧૨૩	૧૭૭
પોતાના કુલ્યારે વર્તવું	૧૨૩	૧૭૮
શત્રુક વિગેરે વધારે બહુલા સાથે મિથ્યાવાદ ન કરવો.	૧૨૩	૧૭૯-૮૦
તેવા વાદવિવાદ ન કરવાથી શું ફળ થાય છે	૧૨૩-૨૪	૧૮૧-૮૫
વખતો વખત દાન ન લેવું	૧૨૪	૧૮૬
દાન લેવાની વિધિ જાણ્યા વિના દાન લેવું	૧૨૪	૧૮૭
મુખ માણસ વિધિ જાણ્યા વિના દાન લે છે તો અગ્નિમાં કાઢ ખાં તેમ બળે છે	૧૨૪-૨૫	૧૮૮-૮૧
દાનના નિયમો	૧૨૫	૧૮૯-૯૪
પાખાંડી દાન લેનારાનાં લક્ષણો	૧૨૬	૧૯૫
અકૃત્તિવાળાનાં લક્ષણો	૧૨૬	૧૯૬
બેડાલ અને અકૃત્તિવાળાની નિંદા	૧૨૬	૧૯૭
પ્રાયશ્ચિત્ત કરતાં પાપીએ પોતાનાં પાપ છુપાવવાં નહી	૧૨૬	૧૯૮
છળ કપટથી જીત કરવાં નહી	૧૨૬	૧૯૯
દોંગથી સંન્યાસી વિગેરેનાં ચિન્હ ધારણ કરવાં નહી	૧૨૬	૨૦૦

કોના બંધાવેલા જળાશયમાં સ્ના- ન કરવું	૧૨૭	૨૦૧
આખ્યા વિના અન્ન વિગેરે કાંઈ પણ લેવું નહી	૧૨૭	૨૦૨
નદિ વિગેરેમાં સ્નાન કરવા વિશે	૧૨૭	૨૦૩
પંડિતોને સેવન કરવાના નિયમો	૧૨૭	૨૦૪
જે વિદ્વાન ન હોય તેણે યજ્ઞના ભોજનમાં ભાગ લેવો નહી	૧૨૮	૨૦૫-૦૬
કોના હાથનું અને કેવું અન્ન ન ખાવું	૧૨૮	૨૦૭
પાતકી અને રજસ્વલાના હાથ- નું ખાવું નહી	૧૨૮	૨૦૮
ગાયનું સુલેહું અને વિદ્વાનોનું નિંદેલું જમવું નહી	૧૨૮	૨૦૯
ચોરી કરનાર લોકોનું અન્ન અ- ભોજ્ય છે	૧૨૮-૨૯	૨૧૦-૧૭
રાજા, શુદ્ધ અને સૌનીના અ- ન્નથી શું ફળ	૧૩૦	૨૧૮-૨૧
તેમનાં અન્ન જમવાથી પ્રાયશ્ચિ- ત્ત કરવું પડે	૧૩૦	૨૨૨
આપત્તિમાં પણ અધર્મી શુદ્ધના અન્નનો ત્યાગ	૧૩૦	૨૨૩
કૃષણ અને બ્યાજ વટાવના વે- પારીના અન્નનો ત્યાગ કરવો	૧૩૦	૨૨૪
તેઓ પોતે અદ્વાથી દાન આપે તો	૧૩૧	૨૨૫
અદ્વાથી યજ્ઞાદિક કરવા	૧૩૧	૨૨૬
અદ્વાથી આપવામાં આવતા દાનનાં ફળ	૧૩૧	૨૨૭
જળના તથા ભુમીના દાનનાં ફળ	૧૩૧-૩૨	૨૨૮-૩૨
વેદના દાનની પ્રશંસા	૧૩૨	૨૩૩
જેવી જેવી ધર્મજાથી દાન અ- પાય છે તેવાં તેવાં ફળ દા- તાને મળે છે	૧૩૨	૨૩૪
વિધિ પ્રમાણે દાન આપવા લેવા વિશે	૧૩૨	૨૩૫
દિનની નિંદાનો નિષેધ	૧૩૨	૨૩૬
અસત્ય બોલવાનાં ફળ	૧૩૨	૨૩૭
સાનીએ પુણ્યનો સંયત્ત ધર્મ- થી કરવો	૧૩૩	૨૩૮

ધર્મની સ્તુતી	૧૩૩	૨૩૯-૪૩
પોતાનાથી હૃતરતી પંક્તીવાળા સાથે સંબંધ રાખવો નહીં	૧૩૪	૨૪૪-૪૬
ફળ કુલનું દાન લેવા વિશે	૧૩૪	૨૪૭
પાપી પાસેથી લેવાય તેવાં દાન	૧૩૪	૨૪૮
કેવી ભિક્ષા ન લેવી	૧૩૪	૨૪૯
અણુમાગી ભિક્ષા	૧૩૫	૨૫૦
કુટુંબ માટેની ભિક્ષા	૧૩૫	૨૫૧
પોતાના પેટને માટે ભિક્ષા	૧૩૫	૩૫૨
જેનું અન્ન ભોજનને માટે ચો-		
અ છે એવા શુદ્ધ	૧૩૫	૨૫૩
શુદ્ધ કેવી સેવા કરવી જોઈએ	૧૩૫	૨૫૪
અસત્ય બોલવા વિશે	૧૩૫	૨૫૫-૫૬
યોગ્ય પુત્રને કુટુંબ બાર		
આપવો	૧૩૬	૨૫૭
બ્રહ્મનું ચિંતવન	૧૩૬	૨૫૮-૫૯
આ અધ્યાયમાં કહ્યું તેનું ૧જ	૧૩૬	૨૬૦

§*§

અધ્યાય પાંચમો.

૧૩૭-૬૪ ૧-૬૯

વેદનું મૃત્યુ કેમ થતું હશે	૧૩૭	૧-૨
મૃત્યુ થવાના કારણરૂપ દોષો	૧૩૭	૧-૨
અભક્ષ્ય શું છે	૧૩૭	૩-૪
દેવતાઓને માટે નહીં પણ પો-		
તાનાજ	૧૩૭	૭
જોખને માટેનાં મિષ્ટ ભોજન		
તથા માંસ	૧૩૮	
નહીં ખાવા જેવાં દુધ	૧૩૮	૮-૯
ખટાશવાળા પદાર્થો ખાવા નહીં	૧૩૮	૧૦
નહીં ખાવા જેવાં પક્ષીઓ	૧૩૮	૧૧-૧૨
નહીં ખાવા જેવાં પક્ષીઓ ત-		
થા સુખ માંસ વિષે	૧૩૯	૧૩
મરત્ય બક્ષણ	૧૩૯	૧૪-૧૫
ખાવાને યોગ્ય માછલાં	૧૩૯	૧૬
સર્પ વાંદરા વીગેરે ખાવાં નહીં	૧૩૯	૧૭
નખવાળાં હોવા છતાં ખાવાને		
યોગ્ય	૧૪૦	૧૮
લસણ આદિ ખાનારે પ્રાયશ્ચિત		
કરવું	૧૪૦	૧૯-૨૧
યજ્ઞ કર્મને માટે પશુની હિંસા		
કરવા વિષે	૧૪૦	૨૨-૨૩

વાથી રહેલું ખાવા વિશે	૧૪૦-૪૧	૨૪-૨૬
માંસ બક્ષણ	૧૪૧-૪૨	૨૭-૩૦
દેવ વિધિ પ્રમાણે બક્ષણ કર-		
વાને યોગ્ય માંસ	૧૪૨	૩૧-૩૨
તે શીવાયનું માંસ ખાવું નિષેધ છે	૧૪૨	૩૩-૩૪
શ્રાદ્ધમાં માંસ ખાવું	૧૪૨	૩૫
અગ્રોક્ષીત માંસ ખાવું નહીં	૧૪૨-૪૩	૩૬-૩૭
યજ્ઞને માટે વેદ કરવો જોઈએ	૧૪૩	૩૮-૪૦
પશુ હત્યા કરવામાં પણ કાળ-		
નો નિયમ છે	૧૪૩	૪૨-૪૧
વેદમાં મના કરેલી હિંસા કર-		
વાના દોષ	૧૪૩	૪૩-૪૪
પોતાના સુખને માટે બીજને		
મારવા વિષે	૧૪૪	૪૫
કાઠને મારવું અથવા બાંધવું		
નહિં	૧૪૪	૪૬-૪૭
માંસનો ત્યાગ કરવા વિષે	૧૪૪	૪૮-૫૦
જીવહિંસક કોણ ?	૧૪૫	૫૧-૫૨
માંસનો ત્યાગ કરવાનાં ફળ	૧૪૫	૫૩-૫૭
સર્પોડીનું દશ દિવસ સુતક	૧૪૫-૪૬	૫૮-૫૯
સર્પોડી કોણ	૧૪૬	૬૦-૬૧
વૃદ્ધિ સુતકનો માતૃપિતાનેજ પા-		
ળવું	૧૪૬	૬૨
મૈથુન શીવાયના વિર્યશ્રાવનું પ્રા-		
યશ્રિત	૧૪૬	૬૩
સખના રૂપથી અથવા સમાનો		
દેકને મારવામાં થનાર દોષ	૧૪૭	૬૪
ગુરના મરણનું સુતક	૧૪૭	૬૫
કસુવાવડનું પ્રાયશ્ચિત	૧૪૭	૬૬
બાળકના મરણનું સુતક	૧૪૭	૬૭
જે વરસથી ઝોછી ઉમરના બા-		
ળકને દારવું	૧૪૭	૬૮
તેને અગ્ની સંસ્કાર નથી	૧૪૭	૬૯
બાળકને જળ દાન આપવા વિષે	૧૪૭	૭૦
સદાધ્યાયી મૃતના મરણ વિષે	૧૪૮	૭૧
વિવાહ થયો હોય પણ પરણા-		
વી ન હોય તેવી કન્યાના મ-		
રણનું સુતક	૧૪૮	૭૨
હન્યાદિક ભોજન કરવા વિષે	૧૪૮	૭૩-૭૪

પરદેશ ગમન કર્યું હોય અથવા		
પરગામના સર્પીડી સગાના મ-		
રણુનું સુતક	૧૪૮-૪૯ ૭૫-૭૯	
આચાર્ય અથવા તેના પુત્રના		
મરણુનું સુતક	૧૪૯ ૮૦	
શ્રોત્રીય અથવા સંબંધીના મ-		
રણુ વિષે	૧૪૯ ૮૧	
રાજના મરણુ વિશે	૧૪૯ ૮૩	
સંપૂર્ણ અશૌચ	૧૪૯ ૮૩	
સુતકની શાસ્ત્રોક્ત સુદત અગ્નિ		
હોતીને સુતકનો બાધ નથી	૧૫૦ ૮૪	
અસ્પર્શ સ્પર્શથી સ્નાન કરવાથી		
માણસ શુદ્ધ થઈ શકે છે	૧૫૦ ૮૫-૮૬	
અસૌચ દર્શન ઇત્યાદિ	૧૫૦ ૭૭	
બ્રહ્મચર્યની સમાપ્તિ	૧૫૦ ૮૮	
ત્રેતોદિક વિધી	૧૫૦ ૮૯	
કોને અન્નદાન આપવાનો અધિ-		
કાર નથી	૧૫૦ ૯૦	
બ્રહ્મચારી શિષ્ય પોતાના ગુરુ		
આચાર્ય અને માતૃપિતાની ક્રિયા		
કરે	૧૫૧ ૯૧	
ગુરુ શ્રવણે કેમ લઈ જવાં	૧૫૧ ૯૨	
રાજને સુતકનો બાધ નથી	૧૫૧ ૯૩	
રાજની શુદ્ધિ	૧૫૧ ૯૪	
તોદાનમાં શસ્ત્રથી ધવાઈને અ-		
થવા બ્રાહ્મણ અને ગાયનાં ર-		
ક્ષણ કરવાં મરણુ પામેલાને		
માટેની શુદ્ધિ	૧૫૧ ૯૫	
રાજ અશુદ્ધ થતો નથી	૧૫૨ ૯૬-૯૭	
ક્ષત્રી પોતાના ધર્મને અતુલસરતાં		
મરણુ પામે છે તો જ્યોતિષ્ટો		
મનુ કૃણ મેળવે છે	૧૫૨ ૯૮	
ઉત્તર ક્રિયા પૂર્ણ કર્યા પછી		
પવિત્ર થવાનો વિધિ	૧૫૨ ૯૯	
અસર્પીડી શૌચ નિયમ	૧૫૨ ૧૦૦	
અસર્પીડીના શબને લઈ જવા		
વિશે	૧૫૨ ૧૦૧	
સુતકની રસોઈ જમવા વિશે	૧૫૨ ૧૦૨	
હાથમાં જનાર શી રીતે શૌચ		
સુદત માપ	૧૫૩ ૧૦૩	

બ્રાહ્મણનું સખ શુદ્ધે ઉપાડવું		
નહી	૧૫૩ ૧૦૪	
દેહ અને આત્માની શુદ્ધિનાં		
સાધનો	૧૫૩ ૧૦૫	
દ્રવ્ય સંચયમાં વૃત્તિ શુદ્ધ રાખવી	૧૫૩ ૧૦૬	
ક્ષમા, દાન, જપ અને તપ તે		
ઉત્તમ સાધન છે	૧૫૩-૫૪ ૧૦૭	
અપવિત્ર સ્થળ, સ્ત્રિ તથા દિ-		
ગ્ની શુદ્ધિ	૧૫૪ ૧૦૮	
શરીર, મન અને આત્માની		
શુદ્ધિ	૧૫૪ ૧૦૯	
દ્રવ્યની શુદ્ધિ	૧૫૪ ૧૧૦	
જવાહીર તથા મુલ્યવાન વસ્તુ-		
ઓની શુદ્ધિ	૧૫૪-૫૫ ૧૧૧-૧૧૨	
કુશભાસથી પ્રવાહિની શુદ્ધિ	૧૫૫ ૧૧૫	
યગ્નનાં પાત્રોની શુદ્ધિ	૧૫૫ ૧૧૬-૧૧૭	
અનાજના કોઠાર તથા વજની		
શુદ્ધિ	૧૫૫ ૧૧૮	
ધરેચર્મ કંદુમળ વિગેરેની શુદ્ધિ	૧૫૬ ૧૧૯	
શ્મી તથા ગરમ કપડાંની		
શુદ્ધિ	૧૫૬ ૧૨૦	
શબ, શૂંગ અને હાથી દાંતનાં		
વાસણુ કેમ સાફ કરવાં	૧૫૬ ૧૨૧	
ધાસ, લાકડાં વિગેરે શુદ્ધ કર-		
વા વિશે	૧૫૬ ૧૨૨	
રૂધીર વિગેરેથી અપવિત્ર થયે-		
લા માટીના વાસણુનો ભાગ		
કરવા વિશે	૧૫૬ ૧૨૩	
જમીનની શુદ્ધિ	૧૫૬ ૧૨૪	
જે બક્ષ પદાર્થને પક્ષીઓએ ચા-		
ચ મારીને તથા ગાયે સુંધીને		
અપવિત્ર કર્યા હોય તેને પુનઃપ-		
વિત્ર કરવા વિશે	૧૫૭ ૧૨૫	
ધાતુના વાસણુની શુદ્ધિ	૧૫૭ ૧૨૬	
તણુ વસ્તુઓ હમેશાં અપવિત્ર-		
જ છે	૧૫૭ ૧૨૭	
કચું પાણી શુદ્ધ છે	૧૫૭ ૧૨૮	
પોતેજ પવિત્ર છે તે કઈ વ-		
સ્તુઓ	૧૫૭ ૧૨૯	

શું હમેશાં પવિત્ર છે સ્ત્રિ સુખ,		
ગાયત્રી દુષ્ક ઇત્યાદિ	૧૫૭	૧૩૦-૩૧
શરીરનાં છીદ્રો તેમની પવિત્રતા		
અને અપવિત્રતા	૧૫૮	૧૩૨
જ્ઞાતો જ્ઞાતો સ્પર્શ પણ અપ-		
વિત્ર છે ?	૧૫૮	૧૩૩
મળમુત્રનો ત્યાગ કરીને શુદ્ધ		
થવા વિશે	૧૫૮	૧૩૪
બાર પ્રકારના મળ	૧૫૮	૧૩૫
માટી લઇને છીદ્રો ધોવાથી શુદ્ધિ	૧૫૮	૧૩૬
બ્રહ્મચારીએ ગૃહસ્થી કરતાં ઉ-		
પરના નિયમ એ વખત વધા-		
રે કરવા	૧૫૮	૧૩૭
ઉપર પ્રમાણે કર્યા પછી આચ-		
મન પણ કરવું	૧૫૮	૧૩૮
શારીરીક પવિત્રતાને માટે શું		
કરવું	૧૫૯	૧૩૯
શુદ્ધે પવિત્ર રહેવાને માટે માસ-		
માં એક વખત શું કરવું		
અને દિવસના જમતાં રહે તે		
જમવું	૧૫૯	૧૪૦
મહોની લાળ અથવા મુછનો		
વાળ અપવિત્ર નથી	૧૫૯	૧૪૧
આચમન અથવા પીવાને માટે-		
ના પાણીનાં ટીપા પણ પવિ-		
ત્ર કરનારાં સમજવાં	૧૫૯	૧૪૨
જો કોઇ વસ્તુ લઇને જતાં		
સ્પર્શ સ્પર્શથી અપવિત્ર થાય		
તો તેની સાથેજ સ્નાન કર-		
વાથી પુનઃપવિત્ર થવા માટે	૧૫૯	૧૪૩
વમન કરીને અથવા તો મળ-		
મુત્રનો ત્યાગ કરી સ્નાન કર્યા		
પછી પવિત્ર થવાને માટે		
માણસે ધી ખાવું જોઇએ	૧૫૯	૧૪૪
પવિત્રે પણ પોતાની પવિત્રતા		
જાળવવાને માટે આચમન		
કરવું	૧૫૯	૧૪૫
સ્ત્રિ ધર્મ	૧૫૯	૧૪૬
સ્ત્રીની સ્વતંત્રતા વિશે	૧૫૯	૧૪૭

સ્ત્રિએ પોતાની વયને અનુસરી-		
ને કોનો આશ્રય લેવો	૧૫૯	૧૪૮-૧૪૯
સ્ત્રિએ હસમુખાં રહી ધરકામ		
કરવું જોઇએ	૧૫૯	૧૫૦
પોતાના પતિનિ ધર્મ પ્રમાણે		
શેવા કરવી	૧૬૦	૧૫૧
કન્યા ઉપર વસ્તુ સ્વામીત્વ-સ્વા-		
મીની શકતી.	૧૬૦	૧૫૩-૫૪
પોતાના પતિથી જુદાં પડી સ્ત્રિએ		
કોઇપણ ધર્મ કર્મ યજ્ઞ વિગેરે		
કરવું નહીં	૧૬૧	૧૫૫
પોતાના પતીને સુખ થાય તે-		
મ કરવું	૧૬૧	૧૫૬
વિધવાના ધર્મ	૧૬૨	૧૫૭-૫૮
પરપુરુષ ગમનની નિંદા	૧૬૩	૧૬૦-૬૪
સીયળનાં ફળ	૧૬૩	૧૬૫-૬૬
સર્વથા સ્ત્રિ ચક્રને યજ્ઞ ધર્મ		
જાણનાર પતીએ શ્રાત્ર અને		
સ્માર્ત અગ્નિથી સંસ્કાર		
કરવો	૧૬૪	૧૬૭
પુત્રા ગૃહસ્થાશ્રમ માંડવા વિશે	૧૬૪	૧૬૮
આશ્રમ વિધિ	૧૬૪	૧૬૯

અધ્યાય ૬ ૧.

આધ્યાય છઠ્ઠો	૧૬૫-૮૧	૧૯૭
વાનપ્રસ્થ	૧૬૫	૧-૨
વાનપ્રસ્થીએ પોતાની બાર્યા		
તથા યજ્ઞના અગ્નિ સાથે વન		
વાસ કરવો	૧૬૫	૩-૪
ફળ ફુલ તથા શાકભાજીથી		
પંચ યજ્ઞ કરવા	૧૬૫	૫
ચર્મ વસ્ત્ર તથા પંચકેશ રાખ-		
વા વિશે	૧૬૫	૬
અતિથિ શેવા	૧૬૬	૭
વાનપ્રસ્થીના નિયમ	૧૬૬	૮-૧૩
મદ્યમાંસ વિગેરેને તેણે અમક્ષ		
ગણવાં	૧૬૬	૧૪
વર્ષની આખરમાં જરૂરું સંચય		
કરવું હોય તેનો ત્યાગ કરવો	૧૬૬	૧૫

તેણે શું ખાતું નહી	૧૬૭	૧૬	બિજાશામાં લાવવી	૧૭૩	૫૩-૫૪
શું ખાતું અને કેમ ?	૧૬૭	૧૭	એક વખત ભોજન કરવું	૧૭૩	૫૫
અનાજ તથા જોઈતી ચીજો			બિજાનો સમય	૧૭૩	૫૬
તેણે કેટલી રાખવી જોઈએ	૧૬૭	૧૮	બિજા મળે ન મળે તો મનમાં		
તેણે ક્યારે ક્યારે જમવું	૧૬૭	૧૯-૨૧	ખોટું ન લગાડવું	૧૭૪	૫૭
શ્રધ્ધા તથા સ્નાન કરવા વિશે	૧૬૮	૨૨	બિજા આપનાર પાસે પુજન		
રતુઓમાં તપ શુદ્ધિ માટે શું			કરાવવા વિશે	૧૭૪	૫૮
કરવું	૧૬૮	૨૩	ઈંદ્રિયો ઉપર સમય રાખવા		
વૃત્ત અને તપથી દેહ દમન			વિશે	૧૭૪	૫૯-૫૦
કરવું	૧૬૮	૨૪	સંસારમાં ભોગવવાનાં સુખ દુઃખ	૧૭૪	૬૧-૬૩
યગ્ન કરવો અને નિવાર ખાઈને			ધર્મ અને અધર્મ તે સુખ દુઃખ		
છાવું	૧૬૮	૨૫	નાં કારણ છે	૧૭૫	૬૪-૬૫
શ્રદ્ધાની છાયામાં અથવા જમીન			ચિન્હ કરતાં ધર્મ વધારે		
ઉપર સુવા વિશે	૧૬૮	૨૬	સંભાળવા	૧૭૫	૬૬-૬૭
બિજા કરવા વિશે	૧૬૮-૧૬૯	૨૭-૨૮	રાતના તથા દિવસના આચારમાં		
વેદનો પાઠ કરવા વિશે	૧૬૯	૨૯-૩૦	ઘણીજ સંભાળ રાખવી છવ		
મહાપ્રસ્થાન	૧૬૯	૩૧-૩૨	જંતુના રક્ષણ માટે	૧૭૫	૬૮
સંન્યસ્ય	૧૬૯	૩૩	નાના જીવોની હાંસનાં પ્રાયશ્ચિત	૧૭૬	૬૯
દરેક આશ્રમને ભોગવ્યા પછી			પ્રાણાયામ કરવા વિશે	૧૭૬	૭૦-૭૨
ક્રમ પ્રમાણે સંન્યસ્ય લેવો	૧૭૦	૩૪	યોગના ધ્યાનથી આત્માનું દર્શન	૧૭૬	૭૩
તેણે આશ્રમના શુભાંશી સુક્ત			અહાનું જ્ઞાન થનારને સુક્તી		
થવા પછીજ સંન્યસ્ય લેવ			મળે છે	૧૭૬	૭૫
શકાય છે	૧૭૦	૬૩-૫૩	ધર્મ અને વૃત્તે મોક્ષનાં સા-		
ત્રણ આશ્રમનું દેવું આપ્યા વિના			ધન છે	૧૭૭	૭૫
સંન્યસ્ય લેનાર તર્કમાં જાય છે	૧૭૦	૩૭	છવના ગ્રહેણ-તેડનું સ્વરૂપ	૧૭૭	૭૬-૭૭
અહાયક કરીને સંન્યસ્ય લેવું	૧૭૦	૩૮	આત્મા દેહનો ત્યાગ કેમ કરે છે	૧૭૭	૭૮
અભય આપવાથી થનાર ફળ	૧૭૧	૩૯-૪૦	અહાને જાણનાર દિવ અદિત ન		
સર્વ ઇચ્છાઓનો ત્યાગ કરે			વિચારનાં સર્વને ચોક્કસ સર-		
વા વિશે	૧૭૧	૪૧	ખાં મળે છે	૧૭૮	૭૯
મેક્ષ મેળવવાને માટે તેણે			પરનાથની લાગણીથી વિવચો-		
એકલા પ્રયાણ કરવું	૧૭૧	૪૨	માં દોષ જણાય છે	૧૭૮	૮૦-૮૧
સંન્યાસીના નીચમો	૧૭૧	૪૩	યોગીના ધ્યાનથી શું થાય છે.		
વાન પ્રસ્થીનાં લક્ષણ	૧૭૨	૪૪	આત્માને ઓળખાય છે	૧૭૮	૮૨-૮૪
છવવાની આશાનો ત્યાગ કરી			સંન્યાસનાં રૂપ	૧૭૯	૮૫
મરણને માટે આતુર રહેવું	૧૭૨	૪૫	અહચારી સંન્યાસીના ધર્મ	૧૭૯	૮૬
સંન્યાસીના આચાર	૧૭૨	૪૬-૪૯	ચાર આશ્રમો વિશે	૧૭૯	૮૭
બીજા મેળવવા વિશે	૧૭૩	૫૦-૫૧	ચાર આશ્રમોનું ફળ-મોક્ષની		
ઘાટી મુચ્છા વીગેરે કાઢી નખાવી			પ્રાપ્તી	૧૭૯	૮૮
હાથમાં દંડ તથા કમંડલું			સર્વ કરતાં ગૃહસ્થાશ્રમ એક છે	૧૭૯	૮૯-૯૦
રાખવાં	૧૭૩	૫૨			

દશ ધર્મ સેવતાને યોગ્ય છે		
તે ધર્મ	૧૯૦	૯૧-૯૪
વેદ દર્શનાં ભણવા વિશે	૧૮૧	૯૫
ગૃહસ્થીનું પ્રધાન કર્મ વિગેરે	૧૮૧	૯૬-૯૭

અધ્યાય ૭ મો.

અધ્યાય ૭ મો	૧૮૨-૨૨૭	૧-૨૨૬
રાજાના ધર્મ	૧૮૩	૧
યજ્ઞે પતિત ધારણ કરીને ક્ષત્રી-		
એ પોતાની પ્રજાનું રક્ષણ કરું ૧૮૨		૨
શા માટે રાજા જોઈએ. રાજા-		
ની ઉત્પત્તિ	૧૮૨-૮૩	૩-૫
રાજાની સ્તુતિ	૧૮૨-૮૪	૬-૧૨
રાજાને માટેનો સ્થાપિત નિયમ	૧૮૪	૧૩
દંડની ઉત્પત્તિ	૧૮૪	૧૪-૧૫
દંડની જરૂર	૧૮૪	૧૬
દંડની સ્તુતિ	૧૮૫	૧૭-૧૮
અયોગ્ય દંડ રાખવાના દોષ	૧૮૫	૧૯
જે પ્રમાણે જંગે ઘટે તે પ્રમા-		
ણ તેને દંડ કરવો	૧૮૬	૨૦-૨૧
દંડ કરાવ્યા પછી પણ શ્રી		
તપાશ થાય	૧૮૬	૨૨-૨૫
દંડ દરમારવાની સત્તા કોની છે ૧૮૭		૨૬-૨૭
દંડની સત્તાના ચેરકપયોગના દોષ ૨૮૭		૨૮-૨૯
દંડનો ઉપયોગ કરવાનો કાલે		
આધકાર નથી	૧૮૭	૩૦
જે એક વચની તથા વેદના		
નિયમોને પાળનાર છે તેજ દંડ		
ધારણ કરી શકે	૧૮૮	૩૧
શંડ, મિત્ર, બ્રહ્મણ વગેરેના		
સંબંધમા કેમ શાસન આપવું ૧૮૮		૩૨
ન્યાયી રાજાની સ્તુતિ	૧૮૮	૩૩
રાજાએ કેમ વર્તવું	૧૮૮	૩૪ ૩૫-૩૬
વિનયરાખના વિશે	૧૮૯	૩૭-૩૮
અવિનયની નિંદા	૧૮૯	૩૯-૪૨
વિદ્યા શીખવા વિશે	૧૯૦	૩૯-૪૨
છેદ્યોને વશ કરવા વિશે	૧૯૦	૪૪
કોપ, ક્રોધ વિગેરેનો ખાગ	૧૯૦	૪૫-૪૬

કાળથી દશ વ્યસનની ઉત્પત્તિ		
ચાય છે	૧૯૦	૪૭
ક્રોધથી ઉત્પન્ન થનારાં દશ વ્ય-		
સનો	૧૯૧	૪૮
સર્વ વિષયોનું મુળ લોભ અને		
તેનો ત્યાગ	૧૯૧	૪૯
વ્યસન ધણુંજ દુઃખ કરનાર છે ૧૯૨		૫૦-૫૨
વ્યસનની નિંદા	૧૯૨	૫૨
મંત્રી કોણ અને કોનો યાદશકે ૧૯૩		૫૪-૫૫
મંત્રીઓના અભિપ્રાયથી રા-		
જાએ પોતાનું રાજ્ય ચલાવવું		
જોઈએ	૧૯૩-૯૪	૫૬-૫૭
બ્રાહ્મણ મંત્રી	૧૯૪	૫૮-૫૯
મંત્રી નીમ્યા પછી પણ ખીજા		
અમલદારો નિમરા	૧૯૪	૬૦-૬૧
તેમની લાયકાત પ્રમાણેની નોકરી ૧૯૪		૬૨
દૂત-એલચી કેવાં લક્ષણવાળા		
હોય ?	૧૯૫	૬૩-૬૪
સેનાપતી વિશેનાં કાર્ય	૧૯૫	૬૫
દૂધ-એલચીની સ્તુતિ	૧૯૫	૬૬
એલચીના ધર્મ	૧૯૫	૬૭-૬૮
પોતાને માટે રહેવાનું સ્થાન કયાં		
રાખવું	૧૯૬	૬૯
દુર્ગ-કિલ્લો કેવો બાંધવો	૧૯૬-૯૭	૭૦-૭૪
કિલ્લામાં શસ્ત્રો અગ્નિ વસ્ત્ર વિગેરે		
મુકરાની સવડ કરવી	૧૯૭	૭૫-૭૬
સવરણા સુંદર કન્યા સાથે વિવા-		
હ કરવો	૧૯૮	૭૭
યજ્ઞકાર્ય માટે પુરોહીત, રૂપિક		
વિગેરે	૧૯૮	૭૮
શ્રુતિમાં કહેલા મહા યજ્ઞ કરવા		
વિશે	૧૯૮	૭૯
પ્રજા પાસેથી કર કેમ અને કે-		
ટલા રેવા	૧૯૮	૮૦
ગુદાં ગુદાં ખાતાં માટે એક પ-		
રિક્ષકનિમવો. અધ્યક્ષ રાખવો ૧૯૮		૮૧
પોતાના રાજ્યના બ્રાહ્મણોને હ-		
મેશાં તેણે અગ્નિ વસ્ત્ર તથા		
દક્ષીણા સંતોષવા	૧૯૯	૮૨

આદાણુને સંતોષવાથી લાભ	૧૯૯	૮૩-૮૪
પાત્ર ને દાન આપવાથી થનાર ફળ	૧૯૯-૨૦૦	૮૫-૮૬
સંગ્રામમાં ઉતર્યા પછી બહીને પાછા ફરવું નહીં	૨૦૦	૮૭-૮૮
સન્મુખ રહી મરનાર તથા મરનારને સ્વર્ગ મળે છે	૨૦૦	૮૯
શુભ શસ્ત્રથી શત્રુ પર પ્રહાર કરવો નહીં	૨૦૧	૯૦
સંગ્રામમાં કોઇને મારવો નહીં	૨૦૧	૯૧-૯૩
બચથી નાસનારને મારવામાં દોષ હત્યાદિ	૨૦૧	૯૪-૯૫
જીતનાર જે હુકું છે તે બધું તેનું જ થાય છે પણ તેમાં મુલ્યવાન વસ્તુઓ રાખતેજ આપવી જોઇએ	૨૦૧	૯૬-૯૮
ક્ષત્રી રાજ્યએ પોતાના રાજ્ય તથા બળને વધારવાને હમેશાં પ્રયત્ન કરવા	૨૦૧	૯૯-૧૦૦
હજી-સુધી જે મેળવ્યું ન હોય તે મેળવવાને માટે પણ યત્ન કરવા	૨૦૧	૧૦૧
પોતાના પાયદળ તથા હથેલીની હમેશાં ક્વાયત લેવી જોઇએ	૨૦૨	૧૦૨
હંડનાં પરિણામ	૨૦૩	૧૦૩
પ્રધાનમંડળમાં મળતા રહેવું	૨૦૩	૧૦૪
પ્રજાનું બરાબર હિત જાળવવું	૨૦૩	૧૦૫
દ્રવ્યને માટે હમેશાં ચેતતા રહેવું	૨૦૩	૧૦૬
પ્રતીપક્ષીને વશ કરવા વીશે	૨૦૪	૧૦૭-૧૦૮
સાપ વિગેરેથી વશ કરવા વિશે	૨૦૪	૧૦૯
રાજ્યની રક્ષા	૨૦૪	૧૧૦
પોતાની પ્રજાને દુઃખ દેવું તે દોષ દેનાર છે	૨૦૫	૧૧૧-૧૨
પ્રજાનું યોગ્ય રક્ષણ કરવાથી થનાર લાભ	૨૦૫	૧૧૩-૧૪
ગામોનાં ઉપરી અમલદારો ની-મવા વિશે	૨૦૫	૧૧૫

ગામના દોષ વિગેરે	૨૦૬	૧૧૬-૧૭
ગામના અધિકારીની વૃત્તિ	૨૦૬	૧૧૮-૧૯
ગામનાં કાર્યો સામેત કરવાં ?	૨૦૬	૧૨૦
અર્થ દ્રવ્યનું ચિંતન કરવા વિશે	૨૦૭	૧૨૧
અમલદારે સર્વ ચિકિત્સા પોતે જોવી	૨૦૭	૧૨૨
લાંચ વિગેરે લેનારને શીખા મરવી	૨૦૭	૧૨૩-૨૪
પોષ્ય વર્ગના કામ પ્રમાણે તેમની આજીવીકા ખાંધવી	૨૦૭	૧૨૫-૨૬
વ્યાપારી વર્ગ પાસેથી કર લેવા વિશે	૨૦૮	૨૨૭-૨૮
કર બારે લેવો નહીં	૨૦૮	૧૨૯
ધાન્ય ઉપર કર શા પ્રમાણમાં લેવો	૨૦૮	૧૩૦-૩૨
વેદ્ય પાસેથી કર લેવો નહીં	૨૦૯	૧૩૩
વેદ્યને તેની અજીવિકા આપવી	૨૦૯	૧૩૪-૩૬
કઠોયા તથા શાક બાજી અને ફળ ફળાદિક વેચનાર પાસેથી નજરો કર લેવા વિશે	૨૦૯	૧૩૭
કારીગીરીને ઉત્તેજન આપવું	૨૦૯	૧૩૮
થોડો અથવા વધારે કર લેવા વિશે	૨૧૦	૧૩૯
કામના પ્રમાણમાં શાંત અથવા કોધી થવા વિશે	૨૧૦	૧૪૦
મંત્રીના સાથે સજાહથી કામ કરવું	૨૧૦	૧૪૧-૧૪૨
પોતાના રાજ્યમાંના તરફરોને શિક્ષા કરવી	૨૧૦	૧૪૩
પ્રજાનું રક્ષણ કરવું તે શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે	૨૧૧	૧૪૪
સભા મંદિરમાં પ્રવેશ કરવાનો સમય	૨૧૧	૧૪૫-૪૬
એકાન્તમાં રહીને ખાનગી વીચાર કરવા	૨૧૧	૧૪૭-૪૮
એકાન્તમાં શુભ વિચાર કરતી વખતે સ્ત્રિ આદિને પાસે ન રાખવા વીશે.	૨૧૧	૧૪૯-૫૦
ધર્મ કરવામાં હમેશાં તત્પર રહેવું	૨૧૨	૧૫૧-૫૨

કુતો પાસે રાજ્ય સંબંધી ખા-		
નગી ખબરા મેળવતા રહેવું	૨૧૩	૧૫૩-૫૫
પ્રગ્નના બેદ	૨૧૩	૧૫૬-૫૭
શત્રુનાં લક્ષણુ ધરાવર નાણુવાંર	૨૧૪	૧૫૮-૫૯
પટગુણુ	૨૧૪	૧૬૦-૬૧
સલાહ કરવા વિશે	૨૧૫-૧૬	૧૬૨-૬૮
સંધિ વિગ્રહ કરવાનો સમય	૨૧૬-૧૭	૧૬૯-૭૪
બલવાન રાજાનો આશ્રય લેવા		
વિશે	૨૧૭	૧૭૧-૭૬
પોતાની સત્તા વધારવા વિશે	૨૧૮	૧૭૭
પરિણામોનું ચિંતન	૨૧૮	૧૭૮-૭૯
રાજાની રક્ષા	૨૧૮	૧૮૦
શત્રુના રાજમાં કેમ પ્રવેશ		
કરવો	૨૧૮-૨૧૯	૧૮૧-૮૫
સૈન્યરચના	૨૨૦-૨૧	૧૮૭-૯૧
જળ વિગેરેમાં યુદ્ધ કરવાની		
વિધિ	૨૨૧	૧૯૨
સૈન્યના વિભાગ કરવામાં દેખ-		
રેક રાખવી	૨૨૧	૧૯૩
સેનાની પરિક્ષા કરવા વિશે	૨૧૧	૧૯૪
પરદેશને પીડા કરવા વિશે	૨૨૧	૧૯૫-૯૬
શત્રુની પ્રગ્નને ફેડવા વિશે	૨૨૨	૧૯૭-૯૯
સામ, દામને દંડ વ્યર્થ નય		
ત્યારે યુદ્ધ કરવું	૨૨૨	૨૦૦
જીત્યા પછી શત્રુની પ્રગ્નને અ-		
ભય આવવું અને ત્યાંના ખા-		
દાણોનું પુનઃન કરવું.	૨૨૨	૨૦૧
જીતામલા રાજાના વંશજને તેનું		
રાજ્ય આપવું અને ત્યાંની		
પ્રગ્નને ધમ કહેવા	૨૨૩	૨૦૨-૦૫
ચક્રાધના ત્રણ ક્ષણ મળેતો સંધી		
કરવી	૨૨૪	૨૦૬
મીત્રની સ્તુતી	૨૨૪	૨૦૭-૦૯
શત્રુના ગુણુ	૨૨૪	૨૧૦
તટરથના ગુણુ	૨૨૪	૨૧૧
પોતાના મુલક વિગેરેનો ભાગ	૨૨૪-૨૫	૨૧૪-૧૩
આપત્તિ સમયે ઉપાયો શોધવા		
વિશે	૨૨૫	૨૧૪-૧૫
રાજાના ભોજન વિશે	૨૨૫	૨૨૬

અન્ન વિગેરેની પરિક્ષા	૨૨૫	૨૧૭-૨૨૦
ગજને કરવાના વિહાર વિશે	૨૨૬	૨૨૧
શાસ્ત્ર વિગેરે હમેશાં જોવાં		
જોઈએ.	૨૨૬	૨૨૨
સાયસંધ્યા કર્યા પછીનું રાજાનું		
કર્તવ્ય	૨૨૫	૨૨૩
ત્યારપછી રાત્રીનું ભોજન કરવું	૨૨૬	૨૨૪-૨૫
પોતાની તબીયત ધરાવર ન		
હોય તો રાજ્ય ચાર શ્રેષ્ઠ મં-		
ત્રીને સોંપવું	૨૨૭	૨૨૬

અધ્યાય ૮ મો.

અધ્યાય ૮ મો.	૨૨૮-૩૦૬	૧-૪૨૦
ન્યય જોવાને માટે રાજાએ		
રાજ્ય સમામાં જવું.	૨૩૮	૧-૨
કુલ ધર્મ અને શાસ્ત્રના આધારે		
વ્યવહાર કર્યો ન્યાય કરવો	૨૨૮	૩
અરાદ પ્રકારની ન્યાય વિધિ	૨૨૮-૨૯	૪-૭
ધર્મ પ્રમાણે વર્તી નીશ્ય		
આપવો	૨૨૯	૮
પોતાથી નિશ્ય ન અપાય તો		
વિક્રાનેને નિમવા	૨૨૯	૯
પોતે પણ ન્યાય આપતાં ત્રણ		
બ્રાહ્મણ સલાહ કરોને સાથે		
રાખવા	૨૨૯	૧૦
એવી સભા સારી ગણાય	૨૩૦	૧૧
અધર્મ નિશ્ય આપવામાં સભા		
સહોને દોષ લાગે છે	૨૩૦	૧૨
સભાસદે હમેશાં સત્ય બાપણુ		
કરવું	૨૩૦	૧૩
અધર્મ વાદીને દંડ કરવો	૨૩૦	૧૪
ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરવામાં દોષ	૨૩૦-૩૧	૧૫-૧૭
પક્ષપાતી નિશ્ય કરવામાં રાજ		
તથા ન્યાય મેળવનારને દોષ		
લાગે છે	૪૩૧	૧૮
ન્યાય જ્યાં ધરાવર અપાય છે		
ત્યાંના રાજા તથા ન્યાય સ-		
ભાના સમાસહોને કાંઈપણુ		
દોષ લાગતો નથી	૨૩૧	૧૯

વેદસ શુદ્રને ન્યાયમાં સલાહ આપવાનો અધિકાર નથી ૨૩૧	૨૦
ન્યાય ધણા નસ્તિક વસતા હોય છે અને શુદ્ર ન્યાય આ- પેછે હોતો હમેશાં જલદી નાશ થાય છે ૨૩૨	૨૧-૨૨
ન્યાયધિશે ન્યાય આપતી પહેલાં સરજન હારતું રતવન કરવું ૨૩૨	૨૩
પ્રતી પક્ષીએના ખુલાસા સાંભળી ધર્મેને અનુસરી મોક્ષ મેળવવાની આશા રાખીને રાજ્યએ ન્યાય આપવો ૨૩૨	૨૪
પ્રતી પક્ષીઓનાં લક્ષણ ઉપરથી ન્યાય આપવામાં વિચાર કરવો ૨૩૨	૨૫-૨૬
નાના વાકી વિનાનાં બાળકના ધનનું રાજ્યએ રક્ષણ કરવું જોઈએ ૨૩૩	૨૭
તેમજ પતીથી ત્યાગ થયેલી વિગેરે સ્ત્રીઓના ધનનું પણ રાજ્યએ રક્ષણ કરવું ૨૩૩	૨૮
રક્ષણ કરવાના પહેલાં ધન રા- ખેલું હોય છતાં પક્ષી પચાતી પડે તેને રાજ્યએ શિક્ષા કરવી ૨૩૩	૨૯
મિન વારસ ધન હોય તેનો વા- રસ પછી આવે ત્યાં સુધી તેનું પણ રાજ્યએ રક્ષણ કરવું ૨૩૩	૩૦
ઉપર પ્રમાણેના દ્રવ્યનો વારસ મળે ત્યારે કેટલું અને કેવું ધન છે તેની પરિક્ષા કરવી ૧૩૩	૩૧
હક કર્યા પછી જોઈતી સાખીતી પુરી ન પાડે તેની પાસેથી દ્રવ્ય ના અવેજ જોઈએ દંડ લેવો ૨૩૪	૩૨
ખોરાયલા દ્રવ્યનો રક્ષણ કર્યા બદલ છઠો અથવા કોષ્ટ પણ ભાગ રાજ્યએ લેવો ૨૩૪	૩૩
ચોરી કરનારને હાથી પાસે મરાવવો ૨૩૪	૩૪

દાટેલા દ્રવ્યનો છઠો ભાગ રા- જ્યએ લેવો ૨૩૪	૩૫
પણ ખીજનો દાટેલો માલ ખીન હકદાર લઈ-જાય તો તેનો શો દંડ કરવો ? ૨૩૬	૩૬
બ્રાહ્મણને દાટેલું ધન જડે તો સર્વ પોતેજ રાખવું રાજ્યને આવવું નહીં ૨૩૪	૩૭
પરંતુ જો રાજ્યને ખરેખર વિગે- રેમાંથી દ્રવ્ય મળે તો બ્રાહ્મ- ણને અરધું આપવું ૨૩૫	૩૮-૩૯
ચોરાયલું ધન ચોર પાસેથી લઈને તેના હકદાર માણસને આપવું ૨૩૫	૪૦
રૈયતના વર્ણુના ધર્મ નિયમને અનુસરી તેમનું હોત જળ- વાય તેવા રાજ્યએ ધારા બાંધવા ૨૩૫	૪૧-૪૨
દ્રવ્યની લાલચથી રાજ્યએ તથા તેના અમલદારોએ ઝગડા ઉત્પન્ન કરવા નહીં ૨૩૫	૪૩
અનુમાનથી પણ સભા નિર્ણય કરવો ૨૩૫	૪૪
સત્યથી બચવારમાં રહેવું ૨૩૬	૪૫
સદાચાર વર્તન ૨૩૬	૪૬
દેવું આપવા વિષે ૨૩૬	૪૭
લેણદાર પાસેથી દંડ અપાવા વિષે ૨૩૬	૪૮-૪૯
જુઠી સાક્ષી આપવા વીશે ૨૩૭	૫૪-૫૭
ધન મેળવવામાં જુઠું બોલવા વીશે ૨૩૯	૫૮
સાક્ષીઓથી નીશ્રય કરવા વીશે ૨૪૦	૫૯
સાક્ષી ૨૪૦	૬૦-૬૮
સ્ત્રીનો સાક્ષી સ્ત્રી ૨૪૧	૬૮
વાદીના સાક્ષી વિષે ૨૪૧	૬૯
બાળક વીગેરેની સાક્ષી ઉપર આધાર ન રાખવા વીશે ૨૪૧	૭૦
સાહસ વીગેરેમાં સાક્ષી ન જોઈને ૨૪૧	૭૧-૭૨
વધુ મતે સાક્ષીનો નીરજીય ૨૪૨	૭૩

સાક્ષીયે નિષ્પક્ષપાતે મત આ-			બ્યાજ શા પ્રમાણે લેવું	૨૫૪	૧૪૦-૪૨
પવા વિશે	૨૪૨	૭૪	સારો ફાયદો થાયતે દર	૨૫૪	૧૪૩
જુડી સાક્ષી આપવામાં દોષ	૨૪૨	૭૫	જેરજુલમથી લાભ ન લેવા		
સાંભળ નારે કેવી સાક્ષી આપવી	૨૪૨	૭૬	વીશે	૨૫૪	૧૪૪
પ્રગાણીક પવિત્ર સાક્ષી	૨૪૨	૭૭	અનામત મુકેલી રકમ	૨૫૫	૧૪૫
સાક્ષી એ ભય રહીત કહેલુ ખરૂં	૨૪૩	૭૮	ગાય વિગેરે પાછી મેળવવા વિષે	૨૫૫	૧૪૬
સાક્ષીયોને સોગન દેવા વિશે	૨૪૩	૭૯-૮૦	પાછું ક્યારે ન મળે	૨૫૫	૧૪૭
સાક્ષીયોએ સાચુ કહ્યા વીશે	૨૪૩	૮૧-૮૩	ગાંડપણના બાધ વીશે	૨૫૫	૧૪૮
સાચી સાક્ષી આપવાનાં ફળ	૨૪૪	૮૪-૮૭	ગીરો મુકેલી વસ્તુ વિશે	૨૫૬	૧૪૯-૫૨
બ્રાહ્મણ વીગેરેની સાક્ષી કેવી			ફરી લખાણ કરવા વીશે	૨૫૭	૧૫૪
રીને લેવી	૨૪૫	૮૮	હરકતને લીધે વચન ન પળા-		
અસત્યમાં દોષ	૨૪૫	૮૯	ય તો	૨૫૭	૧૫૬
સત્યની પ્રશંસા	૨૪૫	૯૦-૨	જતન થવા વીશે	૨૫૮	૧૫૮-૫૯
અસત્ય કહેવાનું ફળ	૨૪૬	૯૩	લેણું વસુલ કરવા વીશે	૨૫૮	૧૬૦
ફરી સત્ય બોલવાનાં વખાણુ	૨૪૭	૯૪-૬	જમીન મળેલામાંથી દેવું પતા-		
ત્રિવિધ વિષયો	૨૪૭	૯૭	વી શકે	૨૫૯	૧૬૨
બ્રાહ્મણ અધમતા	૨૪૭	૧૦૨	કોણે કરેલું દેવું લેણું ખાડું		
બ્રાહ્મણ જુડી સાક્ષી આપે તે			ગણાય	૨૫૯	૧૬૩
વીશે	૨૪૭	૧૦૩-૪	મજૂરામાંથી દેવું ક્યારે અપાય	૨૫૯	૧૬૬
જુડું કહેવામાં પ્રાયશ્ચિત	૨૪૮	૧૦૫-૭	સાક્ષી વીગેરેના દુખને વિષે	૨૬૦	૧૬૯
તેનો મત્ર	૨૪૮	૧૦૭	અગ્રાણ ધન ન લેવા વિષે	૨૬૦	૧૭૦
સાક્ષી જેરહાજર રહે તો	૨૪૮	૧૦૮	ગ્રહણ કરવા લાયક ધન ન લે-		
સોગન ઉપર આધાર	૨૪૮	૧૦૯	વામાં દોષ	૨૬૦	૧૭૧
ખોટા સોગન આધાના દોષ	૨૪૯	૧૧૧	નિર્બળની રક્ષા કરવા વિષે	૨૬૧	૧૬૨
ક્યારે લેવય	૨૪૯	૧૧૨	અધર્મ કાર્ય કરવા વિષે	૨૬૧	૧૭૪
બ્રાહ્મણે સત્ય કહેવાની જરૂર	૨૪૯	૧૧૩	ધર્મથી કાર્ય કરવા વીશે	૨૬૧	૧૭૫
શુદ્ર જાતિએ લેવાના સોગંદ	૨૪૯	૧૧૪	વગર સ્વાચ્છા દંડ લેવા વીશે	૨૬૧	૧૮૬
ખરા સોગંદ ક્યારે જોલુચા	૨૪૯	૧૧૫	હલકી વર્ણનો કરજદાર	૨૬૨	૧૭૭
દુષ્ટાંત	૨૫૦	૧૧૬-૭	અનામત કયાં મુકવી	૨૬૨	૧૭૮-૮૧
સાક્ષીના કહેવાથી ન્યાય ફેરવવા			અનામત પાછી આપવી	૨૬૩	૧૮૨
વિશે	૨૫૦	૧૧૮-૭	અનામતના પ્રકાર	૨૬૩	૧૮૫
દંડનાં દશ સ્થાન	૨૫૧	૧૨૪-૫	અનામત પાછી આપવા વિશે	૨૬૩	૧૮૬-૮૭
અપરાધીને અપેક્ષાથી દંડ દેવો	૨૫૧	૧૨૬	સીલ કરેલી અનામત	૨૬૪	૧૮૮
અધર્મ દંડની નીંદા	૨૫૧	૧૨૭	અકસ્માતથી અનામત જાય તો	૨૬૪	૧૮૯
દંડ યોગ્યતો પરીભાગ	૨૫૨	૧૨૮	અનામત લેનાર નામુકર જાય તો	૨૬૪	૧૯૦
વાગદંડ-વીગદંડ વીગેરે	૨૫૨	૧૨૯-૩૧	તેના દંડ વીશે	૨૬૫	૧૯૧
તથુ રેણુ રજકણુ	૨૫૩	૧ ૨-૭	જળથી પારકું ધન લેવા વિશે	૨૬૫	૧૯૩
સાહસના વિભાગ	૨૫૩	૧૩૮			
જેવાદારને દંડ દેવા વીશે	૨૫૩	૧૩૯			

અનામત વિશે જુદું બોલવા-

માં દંડ	૨૬૫	૧૯૪
સાક્ષી વગરની અનામત	૨૬૬	૧૯૫
અનામત રાખનાર ઉપર રહેમ		
નજર	૨૬૬	૧૯૬
દગો રમવા વીશે	૨૬૭	૨૦૦
હકદાર માલીક ક્યારે ગણાય	૨૬૭	૨૦૧
બરખાસ્તરે લીધેલી વેચાતી ચીજ	૨૬૭	૨૦૨
કન્યા પરણાવવામાં લુચ્ચાઈ	૨૬૮	૨૦૪
લુચી લાંગડી કન્યા વિશે	૨૬૮	૨૦૫
પુરોહીતને દક્ષણા	૨૬૮	૨૦૬
અધ્વર્યુની દક્ષણા	૨૬૮	૨૦૯
દાન જેથી લેવા વિષે	૨૬૯	૨૧૧
આપેલું દાન પાછું લેવા વીશે	૨૬૯	૨૧૨
નોકરની ખે અદખી	૨૬૯	૨૧૫
પ્રતિજ્ઞા બદલવા વિષે	૨૭૦	૨૧૮
બોલ્યું બેબોલ્યું કરવા વિષે બે-		
આણુ રદ ક્યારે થાય	૨૭૧	૨૨૨
ખોટાં લમ્પ કરાવનારનો દંડ	૨૭૧	૨૭૪
કન્યા ઉપર ખોટા આરોપ	૨૭૧	૨૨૫
દુષિત કન્યાની નિંદા	૨૭૧	૨૨૬
સમ પદી	૨૭૨	૨૨૭
વ્યવહારના નીયમ	૨૭૨	૨૨૮
ગોવાળે રાખવાની સંભાળ	૨૭૨	૨૩૧
ચોર ઢોરને લઈ જાય તે વિષે	૨૭૩	૨૩૩
સીંગડાં વાગેરે ચીનહ	૨૭૩	૨૩૪
ઢોરના આંમડાના માલીક	૨૭૩	૨૩૫
ગોવાળને જોખમ	૨૭૪	૨૩૬-૩૭
ઢોરને ચરવાની જગા	૨૭૪	૨૩૮
વાવેતર ખગાડે તો ઢોરનો રખે-		
વાળ કે માલીક જોખમદાર		
ગણાય	૨૭૪	૨૩૯-૪૨
ક્યાં ઢોર શીક્ષાને પાત્ર નથી	૨૭૫	૨૪૨
વાવેતરને ખેદરકારીથી નુકશાન		
થવા વિષે	૨૭૫	૨૪૩
ગોવાળ વિષે જાત કરાર	૨૭૫	૨૪૪
સીમના ઝગડા વિષે	૨૭૫	૨૪૫
સીમનાં ઝડ વચ્ચે તકરાર	૨૭૫	૨૪૬

સીમની હદ કેમ જાગવવી	૨૭૬	૨૪૭
વાવ, તળાવ વીગેરે અંધાવવા	૨૭૬	૨૪૮
ખાનગી એધાની રાખવા વિષે	૨૭૬	૨૪૯
કોડીયો-પથ્થર વગેરે	૨૭૬	૨૫૧
જોગવટાથી હદ નક્કી કરવી	૨૭૭	૨૫૨
સાક્ષીથી નક્કી કરવી	૨૭૭	૨૫૩
આવી વખતે ન્યાયાધીશે કેમ ન્યા-		
ય આપવો	૨૭૭	૨૫૪
સાક્ષીની સત્યતા ઉપર આધાર	૨૭૭	૨૫૫
સાક્ષી કેમ લેવી	૨૭૭	૨૫૬
જુદું બોલનારને દંડ	૨૭૮	૨૫૭
સાક્ષીના અભાવે પ્રમાણ	૨૭૮	૨૫૮
જંગલીઓની સાક્ષી	૨૭૮	૨૫૮
પારધી, શીકારી, વિગેરે ના કહે.		
વા ઉપર આધાર રાખવા વીશે	૨૬૮	૨૬૧
પારધીની સાક્ષી ક્યારે ન લેવી	૨૭૮	૨૬૨
જુદું બોલનાર પડોશીનો દંડ	૨૬૯	૨૬૩
પારકી મીલકત પચાવી પડના-		
રને સીક્ષા કરવા વીશે	૨૬૯	૨૬૪
રાજાએ ન્યાય ક્યારે આપવો	૨૭૯	૨૬૫
વાક્ય પાઠ્યના બેદ	૨૭૯	૨૬૬
ક્ષત્રી બ્રાહ્મણની અવજ્ઞા કરે		
તો તેના દંડ	૨૭૯	૨૬૭
સરખા સરખી હોય ત્યારે	૨૮૦	૨૬૮
દંડની રકમ	૨૮૦	૨૬૯
શુદ્રને બ્રાહ્મણ ગાળ દે ત્યારે	૨૮૦	૨૭૦
નામ અથવા જાતીને અપશબ્દ	૨૮૦	૨૭૧
ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર શુદ્ર	૨૮૦	૨૭૨
મીથ્યા બાપણુ કરનારનો દંડ	૨૮૦	૨૭૩
કાણાની નીંદા કરનારને દંડ	૨૮૧	૨૭૪
માખાપની નીંદા કરનારને	૨૮૧	૨૭૫
બ્રાહ્મણ ક્ષત્રીની લડવાડ	૨૮૧	૨૭૬
તેજ પ્રમાણુ વૈશ્ય શુદ્ર	૨૮૧	૨૭૭
મારા મારી થાય તો	૨૮૧	૨૭૮
નીચ વર્ણુ ઉચ વર્ણુ સાથે	૨૮૧	૨૭૯
લાત મારવા વિશે	૨૮૧	૨૮૦
ખોટાની સાથે નીચો બેસે તો	૨૮૨	૨૮૧
કુંકવા વિશે	૨૮૨	૨૮૨
વાળાં આમે તો	૨૮૨	૨૮૩

આમડી તોડી લાંબી કાઢે તો	૨૮૨	૨૮૪
ઝાડ કાપે તો	૨૮૨	૨૮૫
દુઃખ પ્રમાણે દંડ	૨૮૩	૨૮૬
અંગભંગની શીક્ષા	૨૮૩	૨૮૭
માલને નુકશાન	૨૮૩	૨૮૮
ચર્મ કાઢના સામનને નુકશાન	૨૮૩	૨૮૯
ગાડીવાન વીગેરેને દસ રીતે		
યાદી	૨૮૩	૨૯૦
નાથ તુટવા વીશે	૨૮૪	૨૯૧
ગાડીવાનની જવાબદારી	૨૮૪	૨૯૨
હાંકનારની બુલથી કોઠને નુક-		
શાન થાય તો શું કરવું	૨૮૪-૮૫	૨૯૩-૯૮
પોતાની સ્ત્રિ અને સંબંધીઓને		
વાંક પડે તો કેમ શીક્ષા કરવી	૨૮૫	૨૯૯
ઉપર પ્રમાણે શીક્ષા પીઠપર ક-		
રવી તેથી અન્યથા શીક્ષા		
કરે તેને શું કરવું	૨૮૫	૩૦૦
આવા માણસો તથા ચોરને		
ભાટેની શિક્ષા	૨૮૫	૩૦૧
ચોર વિગેરેના અભય દાનનાં ફળ	૨૮૬	૩૦૩
રાજ ધર્મ અધર્મના છૂટા બા-		
ગને પામે છે	૨૮૬	૩૦૪-૦૬
પ્રજાની રક્ષાવિના કર લેવા વિશે	૨૮૬-૮૭	૩૦૭-૦૯
અધર્મી ચોર વિગેરેને ત્રણ પ્ર-		
કારે વસ કરવા	૨૮૭	૩૧૦-૧૧
બાળક વૃદ્ધ અને માંદા માણ-		
સોને ક્ષમા કરવા વિશે	૨૮૭	૩૧૨-૧૩
બ્રાહ્મણના સુવર્ણની ચોરી કર-		
વામાં દોષ	૨૮૭	૩૧૪-૧૫
ગુન્હેગારને યોગ્ય શિક્ષા ન કરે		
તેનો દોષ	૨૮૮	૩૧૬
પરપાપ લાગવા તિશે	૨૮૮	૩૧૭
દંડથી માણસ તેના પાપમાંથી		
છુટે છે	૨૮૮	૩૧૮
કુચ ઉપરથી ધડો-દોરડુ ચોર-		
નાર તથા તોડનારને શી શી-		
ક્ષા કરવી	૨૮૯	૩૧૯
ધાન્ય વિગેરે ચોરવા વિશે	૨૮૯	૩૨૦

સુવર્ણ આદિની ચોરી વિશે	૨૮૯	૩૨૧-૨૨
સ્ત્રી પુરુષના હસ્થ કરવા વિશે	૨૮૯	૩૨૩
મહોટાં પશુ વિગેરેની ચોરીની		
શીક્ષા વિગેરે	૨૮૯	૩૨૪-૨૫
સુતર કપાસ વિગેરે ચોરવા વિશે	૨૯૦	૩૨૬-૨૯
ફળ ફુલ વિગેરે ચોરવામાં દોષ	૨૯૦	૩૩૦
કંદમુળ તથા શાકભાજી ચો-		
રવા વિશે	૨૯૦	૩૩૧
ચોરનાં લક્ષણો	૨૯૧	૩૩૨
પવિત્ર અગ્નિના ખંડન વિશે	૨૯૧	૩૩૩
ચોરના હાથ કાપવા વિશે	૨૯૧	૩૩૪
પેતાના પિતા-માતા-કુળગૌર		
અને વડીલને પણ અયોગ્ય		
વર્તનને માટે રાજ્યે શિક્ષા કરવી	૨૯૧	૩૩૫
રાજાનો પોતાનો દંડ કરવા વિશે	૨૯૧	૩૩૬
વૈશ્ય-શુદ્ર વિગેરેના ગુન્હાની		
અવિકાતા	૨૯૨	૩૩૭-૩૮
ચોરી ન કરી એવું શું કહેવાય	૨૯૨	૩૩૯
ચોરને હોમ યજ્ઞ કરવવા વિશે	૨૯૨	૩૪૦
ભુખ્યા બ્રાહ્મણ વીગેરેને પારકા		
ખેતરમાંથી ખાવાનું લેવાય નહિ	૨૯૩	૩૪૧
નોકર ઘોડા ગાય વીગેરે લઇ		
જવામાં દોષ	૨૯૨	૩૪૨
તેનો કરવો જોઈતો દંડ	૨૯૨	૩૪૩
સાહસ કોને કહેવું	૨૯૩	૩૪૪
જોર જુગ્મમથી આગ વગેરે લ-		
ગાડનારને શીક્ષા	૨૯૩	૩૪૫
સાહાધની યોગ્ય નીંદા	૨૯૩	૩૪૬
ઉપદ્રવ કરનારને શીક્ષા	૨૯૩	૩૪૭
ઘીન્નતીને શસ્ત્ર ગ્રહણ કરવાનો		
વખત	૨૯૩	૩૪૮
તેને શીક્ષા ક્યારે ન કરાય	૨૯૪	૩૪૯
આત તાપીને મારવા વીશે	૨૯૪	૩૫૦
ખીજાને મારનારને મારવામાં		
ગુહો ગણાય નહી	૨૯૪	૩૫૧
પર સ્ત્રી વિશે	૨૯૪	૩૫૨
વર્ણશ્રીકર કોને કહેવો	૨૯૪	૩૫૩
પારકી સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં વા-		
ત કરવા વિશે	૨૯૪	૩૫૪

કોણ વાત કરી શકે	૨૯૫	૩૫૫
એકાંત જગા કોને જાણવી	૨૯૫	૩૫૬
બ્યભીચારનાં લક્ષણ	૨૯૫	૩૫૭-૫૮
શુદ્ર બ્રાહ્મણની સાથે બ્યભીચાર કરે તો તેને શીક્ષા	૨૯૫	૩૫૮
બીજાક વગરે પરાધની સાથે જોલવામાં	૨૯૫	૩૬૦
પરાધની સાથેનિષેદ્ધ ભાષણ	૨૯૬	૩૬૧
નટ વગેરેની સાથે જોલવામાં	૨૯૬	૩૬૨
દોષ	૨૯૬	૩૬૩
તેને નહીં જોવે દંડ કરવોજોઈએ	૨૯૬	૩૬૪
કન્યાનાં દૂષણ	૨૯૬	૩૬૪
કન્યા ક્યારે પરગમન કરી શકે	૨૯૬	૩૬૫
ને કોની સાથે	૨૯૬	૩૬૬
કોને કેટલી શીક્ષા કરવી	૨૯૬	૩૬૬
સવર્ણ સાથે બ્યભીચાર કરવામાં	૨૯૭	૩૬૭
દંડ	૨૯૭	૩૬૮
સવર્ણ કન્યા સાથે તેણીની ધ-અછાથી ભોગ કરવા વીધે	૨૯૭	૩૬૮
કન્યા બીજા બાળકોને આડી	૨૯૭	૩૬૮
દોરે તો	૨૯૭	૩૬૮
તેને કરવાની શીક્ષા	૨૯૭	૩૭૦
પૈસાદારની અસાધ્ય વર્તણૂક	૨૯૭	૩૭૧
બ્યભીચારી પુરુષને તપાવેલા પા-ટકા ઉપર પૈસાડવો	૨૯૭	૩૭૨
બીજા વાર એક વર્ષમાં ગુનો કરે તો	૨૯૮	૩૭૩
શુદ્ર વગેરે હિતમ જાતની સાથે	૨૯૮	૩૭૪
તેને કરવાનો દંડ	૨૯૮	૩૭૫
વૈશ્યને અરક્ષીત બ્રાહ્મણ કન્યા	૨૯૪	૩૭૬
વૈશ્યને ક્ષત્રીય રક્ષીતબ્રાહ્મણકન્યા	૨૯૮	૩૭૭
પત્ની રક્ષીત બ્રાહ્મણની સાથે	૨૯૮	૩૭૮
દેહાંત દંડ	૨૯૮	૩૭૮
બ્રહ્મ વધ ન કરાય	૨૯૮	૩૮૦
તે મોટામાં મોટું પાપ ગણાય	૨૯૮	૩૮૧

પત્ની રક્ષીત વૈશ્યની	૨૯૮	૩૮૨
ક્ષત્રી, વૈશ્ય, શુદ્રની સાથે	૨૯૮	૩૮૩
પત્ની રક્ષણ વગરની	૨૯૮	૩૮૪
કેટલો દંડ	૩૦૦	૩૮૫
સાહસી વગેરેથી સ્ત્રી રાજની પ્રશંસા	૩૦૦	૩૮૬
પાંચ પ્રકારના ઠગ	૩૦૦	૩૮૭
કુલ પુરોહીતના ત્યાગમાં	૩૦૦	૩૮૮
માતા વગેરેનો ત્યાગ	૩૦૦	૩૮૮
બ્રાહ્મણ વાદમાં રાજના ધર્મ	૩૦૦	૩૮૯
સમાજનું ભાષણ	૩૦૧	૩૮૧
તેમને આપવાનું માન	૩૦૧	૩૮૨
પડોશીને ન જમાડનારને શીક્ષા	૩૦૧	૩૮૩
કોની પાસેથી કર ન લેવા	૩૦૧	૩૮૪
કોનો સત્કાર કરવો	૩૦૧	૩૮૫
ધોબી વસ્ત્ર ધોવામાં	૩૦૧	૩૮૬
વળુકર પાસેથી કર લેવો	૩૦૨	૩૮૭
વેચવા લાયક વસ્તુનો કર	૩૦૨	૩૮૮
રાજ કોનો માલ લઈ લે	૩૦૨	૩૮૮
અકાલ વિક્રય	૩૦૨	૪૦૦
પરદેશમાં વિક્રય	૩૦૨	૪૦૧
રોજ ભાવ દરે તેવી વસ્તુનો કર લેવા વીધે	૩૦૩	૪૦૨
જોખવાના તથા ભરવાના માપ	૩૦૩	૪૦૩
નક્કી કરવા વીધે	૩૦૩	૪૦૪
વહાણુ ગાડાં વીધે	૩૦૩	૪૦૪
ભરેલાં ગાડાંમાં માલ પ્રમાણુ કર આપી શકે	૩૦૩	૪૦૫
દરીઆમાં યુસારીનો કર	૩૦૩	૪૦૬
ગર્ભાશુ વીધેને નાવમાં	૩૦૪	૪૦૭
નાવીકના વાંકથી નુકશાન	૩૦૪	૪૦૮
ક્યારે તે બચી શકે	૩૦૪	૪૦૮
કોણ વેપાર કરી શકે	૩૦૪	૪૧૦
ક્ષત્રી અને વૈશ્ય પાસે ગુલામ-ગીરી ન કરાવવી	૩૦૪	૪૧૧
બ્રાહ્મણની હલકી વર્તણૂક	૩૦૫	૪૧૨
શુદ્ર પાસે હલકું કામ કરાવવું	૩૦૫	૪૧૩
તેનો તે ધંધો છે	૩૦૫	૪૧૪

સતર જાનની દોષો	૩૦૫	૪૧૫
કોણુ જુદી મીલકત ના રાખી		
શકે	૩૦૫	૪૧૬
બ્રાહ્મણ બીન ધાસતીયે શુદ્રની		
મીલકત લઈ શકે	૩૦૬	૪૧૭
સમયે વૈશ્ય વગેરેને સ્વબ્યાપાર		
માં પ્રવેશના	૩૦૬	૪૧૮
આવકજવકનો હીસાબ	૩૦૬	૪૧૯
રાજ્યવ્યવહારપરોપર કરવાનોહક૩૦૬	૪૨૦	
હતિ અષ્ટમ અધ્યાય.		

અથ નવમો અધ્યાય.

શ્લોક ૧ ૩૩૪ પાત્ર	૩૦૭	૩૬૨
સ્ત્રી પુરુષના ધર્મ	૩૦૮	૧
સ્ત્રી રક્ષણ વિધે	૩૦૮	૨
સ્ત્રી સ્વતંત્રતા	૩૦૮	૩
સ્ત્રી લગ્ન	૩૦૮	૪
સ્ત્રી વર્તણુક	૩૦૮	૫
પતિ ધર્મ	૩૦૮	૬-૭
સ્ત્રી રક્ષણના ઉપાય	૩૦૮	૮
તેમ કરવાનું કારણ	૩૦૯	૯
તેના નીચમે	૩૦૯	૧૦
તેના ઉપાય	૩૦૯	૧૧
અરક્ષિતા સ્ત્રી	૩૦૯	૧૨
સ્ત્રી શીયળ ભંગના છ કારણુ	૩૧૦	૧૩
તેણીનો સ્વભાવ	૩૧૦	૧૪
કોણુ વ્યભીચારીણી નીવડે	૩૧૦	૧૫
ઈશ્વર દોષ	૩૧૧	૧૬
તેમની અલંકાર વગેરે ઉપર		
પ્રીતી	૩૧૧	૧૭
સ્ત્રીને વેદ મંત્રનો અધીકારનથી	૩૧૧	૧૮
વ્યભિચારનું પ્રાયશ્ચીત	૩૧૧	૧૯
વ્યભિચારવાળી માતાના પુત્ર		
નીકરજ	૩૧૧	૨૦
મંત્રનો જપ	૩૧૨	૨૧
સ્ત્રીમાં પોતાના પતિના ગુણ	૩૧૨	૨૨-૨૫
સ્ત્રીની પ્રસંસા	૩૧૩	૨૬

સંતતિ વીધે	૩૧૩	૨૭
સ્ત્રીની જરૂર	૩૧૩	૨૮
વ્યભિચાર ન કરવાનાં ફળ	૩૧૩	૨૯
વ્યભીચારનાં ફળ	૩૧૩	૩૦
પુત્ર સંબંધી નીયમ	૩૧૩	૩૧
બીજ અનેક્ષેત્ર વીશે	૩૧૪	૩૨
ફળના નીયમ	૩૧૪	૨૩-૩૪
પીતાની છાપ	૩૧૯	૩૫
સ્તુના નીયમ	૩૧૪	૨૬-૩૭
ઉત્પત્તિ પ્રમાણુ	૩૧૫	૩૮
માતપીતાના ગુણ	૩૧૫	૪૦
પારકી સ્ત્રીમાં બીજ નાખવામાં		
અવગુણ	૩૧૫	૪૧
ગાથા છંદ	૩૧૫	૪૨
શીકારી તીર	૩૧૪	૪૩
પૃથ્વીની જીત	૩૧૬	૪૬
એકવાર અંશ ભાગ	૩૧૬	૪૭
ક્ષેત્રની પ્રધાનતા	૩૧૬	૪૮
બીજના ક્ષેત્રમાં પારકાનું બીજ	૩૧૭	૪૯
એક વૃક્ષ હજાર ગાય	૩૧૭	૫૦
પરાયાબીજથી ઉત્પત્તી	૩૧૭	૫૧
ક્ષેત્રનો માલીક ફળનો માલીક	૩૧૭	૫૨
ક્ષેના માલીકને બીજના મા-		
લીક વચ્ચે કરાર	૩૧૭	૫૩
પરબીજથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર		
પરણેલ સ્ત્રીના પતીનો પુત્ર		
ગણાય	૩૧૮	૫૪
અન્ય પ્રાણીયોના નીયમ	૩૧૮	૫૫
સ્ત્રી ધર્મ	૩૧૮	૫૬
ભાઈની સ્ત્રીમાં ગમન કરનાર		
વીશે	૩૧૮	૫૭
નાનોભાઈ મોટાભાઈની સ્ત્રી		
સાથે	૩૧૮	૫૮
નિયોગ વીશે	૩૧૮	૫૯
નિયોગમાં બીજો પુત્ર ન ઉત્પન્ન		
કરવા વિશે	૩૧૯	૬૦
વિધવા ધર્મ	૩૧૯	૬૧
સતંત્રી પછી તેમનો ધર્મ	૩૧૯	૬૨

કામથી ગમન નીષેધ નિયોગ-

ની ની'દા	૩૧૯	૬૪
પૂનર્લગ્ન શાસ્ત્ર વીરૂધ	૩૨૦	૬૫
વર્ણશંકર કાલ	૩૨૦	૬૬
વર્ણના નીયમે	૩૨૦	૬૭
વીધવા અથવા સાધવી ગમનસ		
પીંડથી પલ્લુ નીશેધ	૩૨૦	૬૮
વાગ્દત્તા	૩૨૧	૬૯
દીયર સામે વરણના કન્યાને પા-		
ળવાના નીયમ	૩૨૧	૭૦
કન્યાને શરી પગ્ણાવાનો નીષેધ	૩૨૧	૭૧
સપ્તપદી પૂર્વક સ્ત્રી ત્યાગ	૩૨૧	૭૨
દોષ યુક્ત કન્યાનું દાન	૩૨૧	૭૩
પતિનું પરદેશ ગમન	૩૨૧	૭૪
પ્રોષિત ભર્તૃકાના નીયમ	૩૨૨	૭૫
પરદેશ ગયેલા પતીની રાહ		
જેવાની અવધી	૩૨૨	૭૬
સ્ત્રીની પ્રતિજ્ઞા	૩૨૨	૭૭
રોગી પતીની સેવા કરવી જોઈએ	૩૨૩	૭૮
ક્યારે બીજી સ્ત્રી પરણવી.	૩૨૩	૮૦
વર્ણની અધવી	૩૨૩	૮૧
રોગી સ્ત્રી પતીની સેવા કરતી		
જોઈએ તેની રજા મેળવવી		
જોઈએ	૩૨૩	૮૨
સ્ત્રીની પતી બીજી વાર લગ્ન		
કરે તે વખતે આડાધ	૪૨૩	૮૩
સ્ત્રી જાતમાં મધપાન	૩૨૪	૮૪
બ્રાહ્મણ અસવર્ણને સાવર્ણી		
સાથે લગ્ન કરેતો તેમનો અધીકાર	૩૨૪	૮૫
સગ્નતો સ્ત્રીને ધર્મ મધીકાર	૩૨૪	૮૭
ધર્મ રહીત વર્તણુક	૩૨૪	૮૭
ગુણી નીચુંણી ભેદ	૩૨૫	૮૮
યોગ્ય વર ન મળવાથી કન્યા		
પીતા ઘેર	૩૨૫	૮૯
સ્વયંવરનો કાળ	૩૨૫	૯૦
કુવારી કન્યા પતી ક્યારે પ્રસન્ન		
કરી શકે	૩૨૫	૯૧
સ્વયંવરમાં અલંકારનો ભાગ	૩૨૫	૯૨

રજસ્વલા વાળીને બાધ	૩૨૫	૯૩
કન્યા વરની અવસ્થાના નીયમ	૩૨૫	૯૪
વીવાદની જરૂર	૩૨૫	૯૫
પગ્ન મરણ	૩૨૬	૯૭
મોલ લેવામાં નીષેધ	૩૨૬	૯૮
વચનથી કન્યા દેવામાં	૩૨૬	૯૯
સ્ત્રી પુરૂષમાં અવાબીચાર	૩૨૭	૧૦૧
લગ્નની ગાંઠ	૩૨૭	૧૦૨
દાય ભાગ	૩૨૭	૧૦૩
વીભાગનો વખત	૩૨૭	૧૦૪
સામેલ રહેવામાં જેઠની પ્રધાનતા	૩૨૭	૧૦૪
જેઠની પ્રસંસા	૩૨૮	૧૦૬
પુત્ર જન્મથી પીતા રૂણ યુક્ત	૩૨૮	૧૦૭
મીલકતના વિભાગ	૩૨૮	૧૦૮
અવી ભક્ત મીલકત શ્રેષ્ઠ પુત્ર		
ના હાથમાં	૩૨૮	૧૦૯
જેષ્ઠ પુત્રની હલકી વર્તણુક	૩૨૯	૧૧૦
વિભાગનો હેતુ	૩૨૯	૧૧૧
જેષ્ઠનો ધર્મ	૩૨૯	૧૧૨
જેષ્ઠને જેષ્ઠ વસ્તુ	૩૨૯	૧૧૩
દશ વસ્તુ	૩૨૯	૧૧૪
સમ અને વિસમ	૩૨૯	૧૧૬
જેષ્ઠભાઈનો ભાગ	૩૩૩	૧૧૭
પુત્રીને મળવાનો ભાગ	૩૩૦	૧૧૮
પ્રાણી વીભાગ	૩૩૧	૧૧૯
ક્ષેત્રજની સાથે વીભાગ	૩૩૧	૧૨૦
અનેક માતાવાળામાં શ્રેષ્ઠતા	૩૩૧	૧૨૨
પ્રથમ સ્ત્રીના પુત્રનો હક	૩૩૧	૧૨૩
પુત્રની યોગ્યતા	૩૩૨	૧૨૪
જન્મથી શ્રેષ્ઠતા	૩૩૨	૧૨૫
સ્વશ્રલ્લ ઇયમંત્ર	૩૩૨	૧૨૬
કન્યાદાન મંત્ર	૩૩૨	૧૨૭
દક્ષ	૩૩૨	૧૨૮
દીકરીને મીલકત આપવા વીશે	૩૩૩	૧૩૦
માતાના સ્ત્રી ધન ઉપર દીકરી-		
નો હક	૩૩૩	૧૩૧
દૌહીત્રીમાં આપી શકે કે કેમ	૩૩૩	૧૩૨
પુત્ર પુત્રીનાં સંતાનની સમાનતા	૩૩૩	૧૩૩

પુત્રીને પુત્ર થયા પછી સંતતી	૩૩૩	૧૩૪
દીકરી વારસ મરી જાયતો કો-		
થુ વારસ	૩૩૩	૧૩૫
વારસ દીકરીનો વર ને ધર્મ		
શાસ્ત્ર	૩૩૩	૧૩૬
પુત્ર પૌત્ર, અને પૌત્રના પુત્રથી		
આપને ફળ	૩૩૪	૧૩૭
પુત્રનો અર્થ	૩૩૪	૧૩૮
પૌત્રને દૌહીત્રમાં ભેદ નથી	૩૩૪	૧૩૯
આદ્યમાં દૌહીત્ર કેમ પીડ આ-		
પવા	૩૩૪	૧૪૦
દત્તકના હકો	૩૩૪	૧૪૧
દત્તક પુત્ર પોતાના પીતાના ધ-		
રમાંથી કંઈ લઈ શકે નહીં	૩૩૫	૧૪૨
માત્રકા સંતતીને વારસો ન		
મળે	૩૩૫	૧૪૩
અપુત્ર પતી પોતાની સ્ત્રીને પુત્ર		
ઉત્પન્ન કરવા રજા આપી શકે	૩૩૫	૧૪૪
ક્ષેત્રજનો વારસામાં હક	૩૩૫	૧૪૬
વૃથા પુત્રનો અર્થ	૩૩૫	૩૪૭
અસવર્ણના હક	૩૩૬	૧૪૮
આદ્યજને આર વર્ણની સ્ત્રીથી		
થયેલા પુત્રને વારસાના હક	૩૩૬	૧૪૯
આદ્યજ સ્ત્રીના પુત્રને શું		
આપવું	૩૩૬	૧૫૦
વર્ણ પ્રમાણે વીભાગ	૩૩૬	૧૫૧-૫૩
શુદ્ર સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલાને	૩૩૭	૧૫૪
શુદ્રીના પેટના દીકરાને વારસાનો		
હક નથી	૩૩૭	૧૫૫
સજ્જતીય સ્ત્રીના પુત્રે વડીલ		
બાઇનો ભાગ કાઢી બાકીની		
મીલકત સરખી વહેંચવી	૩૩૭	૧૫૬
શુદ્રીના તમામ દીકરાએ આપ-		
ની મીલકત સરખી વહેંચવી	૩૩૭	૧૫૭
દાયાદ બાધવ અને અદાયાદ	૩૩૭	૧૫૮
જુદા જુદા પુત્રો	૩૩૭	૧૫૯
ખીજા હ પુત્રો	૩૩૭	૧૫૦

કુપુત્રની નિંદા	૩૩૮	૧૬૧
ઔર અને ક્ષેત્રજનો વારસો	૩૩૮	૧૬૨
એત્રજ પછી ઔરસ થાય તો	૩૩૮	૧૬૩
તેમના હક	૩૩૮	૧૬૪
દત્તકના હક	૩૩૯	૧૬૫
ઔરસ વગરે બાર પ્રકારના પુત્ર	૩૩૯	૧૬૬
દક્ષીમ	૩૩૯	૧૬૮
કૃત્રિમ મૂળોપન્ન કરવા વિરૂદ્ધ	૩૪૦	૧૬૯-૭૧
કાનીન મદોદ કીત પૌત્રભવ		
સ્વપંદની	૩૪૦	૧૭૨-૭૭
પારશવ	૩૪૧	૧૭૮
દાસી પુત્રના વારસા વીધે	૩૪૧	૧૭૯
ભત્રીજના વારસા હક વીધે	૩૪૧	૧૮૦
ઔરસ પુત્ર શીવાયના પુત્રો ફક્ત		
ઉત્તર ક્રીયા વાર્તેજ	૩૪૧	૧૮૧
ધણી સ્ત્રી પરણનાર પતીની સ્ત્રીયો		
એક સ્ત્રીના પુત્રથી પુત્રવતી	૩૪૧	૧૮૩
બાર પ્રકારના પુત્રમાં પુર્વ પુત્રશ્રેષ્ઠ	૩૪૨	૧૮૪
પુત્ર પુત્રી રહીત મરનારના આ-		
પને મીલકતનો હક	૩૪૨	૧૮૫
ઉદ્ધકદાનના તથા પીડદાન	૩૪૨	૧૮૬
સર્પીડને વારસો ક્યારે મળે	૩૪૨	૧૮૭
વારસ રહીત ધન આદ્યજને મળે	૩૪૨	૧૮૮
રાજા વારસ ક્યારે થાય	૩૪૩	૧૮૯
સ્વામી મરણ પછી તેની સ્ત્રીથી		
ઉત્પન્ન કરેલો પુત્ર	૩૪૩	૧૯૦
ઔરસ તથા પૌત્રભવ પુત્રના		
વાગ્દાના હક	૩૪૩	૧૯૧
માના ધનનું કોણ વારસ	૩૪૩	૧૯૨
સ્ત્રી ધન	૩૪૩	૧૯૪
પ્રજાવાન સ્ત્રી મરે તો કોણ વારસ	૩૪૩	૧૯૫
પ્રજા વીનાની મરે તો કોણ		
વારસ	૩૪૪	૧૯૬
આસુર વીધીથી લગ્ન થયું હોયતો	૩૪૪	૧૯૭
સ્ત્રીયે સ્ત્રી ધન એકઠું કરવા વોશો	૩૪૪	૧૯૯
સ્ત્રીનાં વસ્ત્ર અલંકર અવી		
ભાજ્ય છે	૩૪૪	૨૦૦
વારસાનો અધીકાર કોને નથી	૩૪૪	૨૦૧

નપુત્રકની સ્ત્રીના પુત્રને વાર-		
સો મળે	૩૪૫	૨૦૩
અવીભક્ત મીલકતમાં નાના		
ભાઈનો હક	૩૪૫	૨૦૫
વિદ્યાથી મેળવેલા ધરમાં મેળ-		
વનારનેજ હક	૩૪૫	૨૦૬
સ્વયં ઉપારજીત	૩૪૬	૨૦૮
ડુબેલી મીલકત મેળવનારનીજ		
મણાય	૩૪૬	૨૦૯
જુદા પડેલા ભાઈ ભેગા થાયતો	૩૪૬	૨૧૦
પરદેશ જવાથી વારસાનો હક		
ડુખતો નથી	૩૪૬	૨૧૧
વડીલ ભાઈમાં ગુણુ ન હોય તો		
ભાગ વીશે	૩૪૭	૨૧૩
અકર્મી દીકરાને વારસાનો હ-		
ક નથી	૩૪૭	૨૧૪
મઝીયારી મીલકત	૩૪૭	૨૧૫
ભાગ વહેંચ્યા પછી બાપને પુ-		
ત્ર થાય તો	૩૪૭	૨૧૬
છોકરૂ ના હોય તો મીલકતનો		
અધીકાર માને છે	૩૪૭	૨૧૭
રજુની તથા ધનની મીલકત	૩૪૭	૨૧૮
અવિમાન્ય મીલકત કષ્ટ	૩૪૭	૨૧૯
દુત રમનારનો	૩૪૭	૨૨૦
તેનો નીષેધ	૩૪૮	૨૨૧
તેનો અર્થ	૩૪૮	૨૨૩
દુત રમનારનો દંડ	૩૪૮	૨૨૪
તેમનો દેશ નીકાલ	૩૪૯	૨૨૫
દંડ આપવાની શક્તી ન હોયતો	૩૪૯	૨૨૯
સ્ત્રી બાલકના દંડ વીશે	૩૪૯	૨૩૦
કારભારી લાંચ ખાઈ અધર્મ		
કરે તો	૩૪૯	૨૩૧
બાલ હસા	૩૪૯	૨૩૨
ધર્મ શાસ્ત્ર પ્રમાણે કરેલો ધન-		
સાફ ફેરવવો નહી	૩૫૦	૨૩૩
અધર્મની રીતે ધ-સાફ ફેરવવો	૩૫૦	૨૩૪
મહાપાતકી કાણુ	૩૫૦-૫૧	૨૩૫-૩૯
મહા પાતકીઓ પ્રાયશ્ચિત ન		
કરે તો પાપ શુચક ઝમ અને		

કરે તો દંડ લેવો	૩૫૧	૨૪૦
બ્રાહ્મણ શીવાય ખીખનો દંડ		
શો લેવો	૩૫૧	૨૪૧
ક્ષત્રીયનો દંડ	૩૫૧	૨૪૨
મહા પાતકીના ધન લેવામાં દોષ	૩૫૧-૫૨	૨૪૩-૪૭
બ્રાહ્મણને પીડા કરનારને દંડ		
દેવા વિશે	૩૫૨	૨૪૮
અપરાધિને શાસન નહી આ-		
પવામાં અને અનઅપરાધીને		
શિક્ષા કરવાના દોષ	૩૫૨	૨૪૯-૫૧
રાજ્યએ પોતાની પ્રજાના દુષ્ટ		
માણસોને કાઢી મુકી રાજ્ય નિ-		
ષ્કંટક કરવું	૩૫૨	૨૫૨
સારી પ્રજાના રક્ષણનું ફળ	૩૫૩	૨૫૩
ચોર વિગેરેને શિક્ષા ન કરવા-		
માં દોષ	૩૫૩	૨૫૪
રાજ્યને નિર્ભય કરીને વધારવું	૩૫૩	૨૫૫
દેખીતા તથા છુપા ચોરને શા-		
ધી કાઢવા	૩૫૩	૨૫૬
તેવા ચોર કાણુ	૩૫૩-૫૪	૨૫૭-૬૨
આવા ચોરોને જાણ્યા પછી		
પકડવા અને યોગ્ય શીક્ષા		
કરવી	૩૫૪	૨૬૩-૪૪
ચોરની તપાસ	૩૫૫	૨૬૫-૬૯
ચોરીનાં ચિન્હ અને સાધનો		
સાથે ચોર પકડાયતો તરત ત-		
નો નાશ કરવો	૩૫૯	૨૭૦
ચોરને આશ્રય આપનારનો દંડ		
કરવો	૩૫૬	૨૭૧
સ્વધર્મ બ્રહ્મ ચંચલાનો પશુ		
દંડ કરવો	૩૫૬	૨૭૩
ચોરતથા અન્ય ઉપાધિઓમાં		
ગાયનું રક્ષણ કરવામાં સહાય		
ન આપનાર વિશે	૩૫૬	૨૭૪
રાજ્ય દ્રવ્ય લેનારને શિક્ષા ક-		
રવા વિશે	૩૫૬	૨૭૫
રાત્રીના રૈયતને હેરાન કરનારને		
શીક્ષા કરવી	૩૫૭	૨૭૬
ખીસાં કાતરી ચોરી કરનારને વિશે	૩૫૭	૨૭૭

ધર બાળવા અગ્ની આપનારને		
શીક્ષા	૩૫૭	૨૭૮
જળાશયનો કીનારો તોડનારને	૩૫૭	૨૭૯
રાજ માઁ સૌચ	૩૫૮	૨૮૨
કોને શીક્ષા ન કરાય	૩૫૮	૨૮૩
ઉંટ વૈદુ ન કરવું	૩૫૮	૨૮૪
મુર્તિ ખંડન કરનારને દંડ	૩૫૮	૨૮૫
મોતિ વીગેરે ઉધાં પરાવે તો	૩૫૮	૨૮૬
ઉધે રક્તે વ્યવહારમાં	૩૫૯	૨૮૭
અધી ખાનાં સરીયામ રસ્તામાં	૩૫૯	૨૮૮
કીલ્લા કોટ	૩૫૯	૨૮૯
વશી કરણ કરનારને દંડ	૩૫૯	૨૯૦
ધાનમાં દગો રમનાર	૩૫૯	૨૯૧
સોની ચોરને દેહાંતી	૨૬૦	૨૯૨
ખેતીનાં ઝાઝર ચોરનાર	૩૬૦	૨૯૩
રાજ્યનાં સાત અંગ	૩૬૦	૨૯૪
સર્વ સમાન	૩૬૦	૨૯૬
પોતાનું તથા પારકું સૈન્ય તપાસવાને	૩૬૧	૨૯૮
રાજની દીર્ઘ દ્રષ્ટી	૩૬૧	૨૯૯
શ્રમનો સાથી દૈવ્ય	૩૬૧	૩૦૦
રાજ તેવો કાળ	૩૬૧	૩૦૧
જુદા જુદા યુગ	૩૬૧	૩૦૨
રાજમાં દેવતાનું દૈવત	૩૬૧	૩૦૩
દંદ્રના ગુણ	૩૬૨	૩૦૪
વાયુના	૩૬૨	૩૦૬
યમ	૩૬૨	૩૦૭
વરણ તથા ચંદ્રના ગુણ	૩૬૨	૩૦૮
અગ્ની પૃથ્વી વીગેરે	૩૬૨	૩૧૨
બ્રાહ્મણને કોષાયમાન ન કરવો	૩૬૩	૩૧૩
બ્રાહ્મણનાં વખાણ	૩૬૩	૩૧૪
વિશ્વામીત્રનું દષ્ટાંત	૩૬૩	૩૧૫
અમણ બ્રાહ્મણ પણ તેજોમય	૩૬૪	૩૧૭
અગ્ની રમશાનમાં પણ પવીત્ર	૩૬૪	૩૧૮
બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રી	૩૬૪	૩૨૦
પરસ્પર સલાહ સંપ	૩૬૪	૩૨૨
પુત્રને રાજ્ય આપી પ્રાણ તાગ	૩૬૫	૩૨૩
રાજ્ય તજ્યા પછી મંત્રી માર-રત વ્યવસ્થા	૩૬૫	૩૨૪

વૈશ્ય અને શુદ્રના નીચમો	૩૬૫	૩૨૫
વૈશ્યના ધર્મ	૩૬૫	૩૨૬
પશુ તરફ દયા	૩૬૫	૩૨૭
વૈશ્ય વિદ્યા	૩૬૬	૩૨૯
નોકર પગાર	૩૬૬	૩૩૨
શુદ્ર ધર્મ	૩૬૬	૩૩૪

ધર્મ નવમો અધ્યાય

અધ્યાય ૧૦ મો.

અધ્યાય ૧૦ મો	૩૬૮-૯૦	૧-૧૩૧
વેદ બળવાના તથા બળાવવાનો અધિકાર કોને છે	૩૬૮	૧-૨
બ્રાહ્મણે વેદના નિયમોને અનુસરી અન્ય વર્ણોને તેમના નિયમો સમજાવવા	૩૬૮	૨
ચાર વરણોમાં બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠ છે	૩૬૮	૩
ચાર વરણોનું વર્ણન	૩૬૮	૪
સર્વળું કોણુ ?	૪૬૮	૫
પ્રજાની યોગ્યતા પીતાની જાત ઉપરથી જણાય છે	૩૬૯	૬-૭
વર્ણશંકર કોણુ	૩૬૯-૭૦	૮-૧૯
ત્રાત્ય	૩૭૦	૨૦
સંકીર્ણ-મીશ્ર જાતીથી	૩૭૧-૭૪	૨૧-૪૦
ઉત્પન્ન પ્રજાનું વર્ણન આ પ્રજામાં દિગ્ગતો અધિકાર કોને છે	૩૭૪	૪૧
આ પ્રજા તેમના ઉત્પન્ન કરનારનાં સારાં વા ખોટાં કર્મથી ઉચ્ચ વા નીચ યોનીમાં જન્મે છે	૩૭૫	૪૨
પોતાના ધર્મને નહીં પાલન કરવાથી દિગ્ગત શુદ્રવને પામે છે.	૩૭૫	૪૩-૪૪
દસ્યુ કોણુ	૩૭૫	૪૫-૪૬
વર્ણ શંકરનાં કર્મ	૩૭૫	૪૭-૫૦
ચાંડાલનાં કર્મ	૩૭૬-૭૭	૫૧-૫૬
કર્મ પ્રમાણેની શિક્ષા માણસમાં તેનાં માત પિતા અને જાતની ગુણ ગુણ રહેતા નથી	૩૭૭	૫૭-૮૮
બ્રાહ્મણ ગાય અને જિં તથા બાળકના અચાવને માટે પ્રાણ		૫૯-૬૧

ત્યાગ કરનાર મોક્ષ પામે છે	૩૭૮	૬૨
ચારે વર્ણના સાધારણ ધર્મ	૩૭૮	૬૩
નીચ વર્ણ સાતમી પેઢીએ શ્રેષ્ઠ	૩૭૯	૬૪
શુદ્ર છેલ્લીયે	૩૭૯	૬૫
અનાથ સંગ	૩૭૯	૬૬
વર્ણશંકર ચઢતી પંક્તીમાં		
ક્યારે આવે	૩૭૯	૬૭
ઉપનયન અધીકાર નથી	૩૭૯	૬૮
ઉચ્ચ કુળ	૩૭૯	૬૯
બીજ અને ક્ષેત્રનું બળ	૩૮૦	૭૦
અક્ષેત્રમાં બીજ	૩૮૦	૭૧
બીજ ક્ષેત્ર કરતાં વધુ શ્રેષ્ઠ	૩૮૦	૭૨
ધર્મ હીન બ્રાહ્મણને ધર્મ નીષ્ઠ		
શદ્ધ	૩૮૦	૭૩
બ્રાહ્મણ ધર્મ	૩૮૦	૭૪
તેમનાં છ કર્મ	૩૮૦	૭૫
તેમના વીભાગ	૩૮૧	૭૬
બ્રાહ્મણનો નિર્વાહ	૩૮૧	૭૭
ક્ષત્રી ધર્મ	૩૮૧	૭૮
દિનનાં શ્રેષ્ઠ કર્મ	૩૮૧	૮૦
આફતાની વખતનો ધર્મ	૩૮૨	૮૧
બ્રાહ્મણ વૈશ્ય ધર્મ સ્વીકારે	૩૮૨	૮૨
વૈશ્ય પશુ પાલન	૩૮૩	૮૩
પૃથ્વીને દુઃખ	૩૮૨	૮૪
કષ્ટ વસ્તુઓ વેચવી નહી	૩૮૨	૮૬
રંગેલાં વસ્ત્રો વીગેરે	૩૮૨	૮૭
માંસ વિષ વીગેરે	૩૮૨	૮૮
શું વર્જ કરવાં	૩૮૩	૮૯
તલ ધર્મના કામમાં વેચાય	૩૮૩	૯૦
અન્ય કામમાં વાપર્યાથી દોષ	૩૮૩	૯૧
વર્જ કરવાનાં કારણ	૩૮૩	૯૨
તે ન કરવાથી દોષ	૩૮૨	૯૩
રસવાળા પદાર્થો	૩૮૫	૯૪
ક્ષત્રીયે આફતમાં પણ બ્રાહ્મણ-		
નું કામ ન કરવું	૩૮૪	૯૫
રાજા વચમાં પડે	૩૮૪	૯૬
પારકી વસ્તુના ધંધો કરી ની-		
ર્વાહ કરવાની નીંદા	૩૮૪	૯૭

વૈશ્ય શુદ્રનાં કર્મ ક્યારે કરે	૩૮૪	૯૮
વૈશ્ય અને શુદ્રે આપતીમાં ક-		
યો ધર્મ પાળવો	૩૮૪	૯૯
કારીગરનાં કર્મ કોણ કરે	૩૮૫	૧૦૦
બ્રાહ્મણે આપતીમાં ગમે તેની		
પાસેથી દાન લેવું	૩૮૫	૧૦૨
બ્રાહ્મણ પવીત્ર	૫૮૫	૧૦૩
પ્રાણ ત્યાગ વખતે ગમે તેનું		
ખવાય	૩૮૫	૧૦૪
અજીર્ણ કયા	૩૮૫	૧૦૫
વામદેવ વિશે	૩૮૬	૧૦૬
ભરદ્વાજ વિશે	૩૮૬	૧૦૭
વિશ્વામીત્રે ચાંડાલ પાસેથી માં-		
સ માગવા કરેલો વીચાર	૩૮૬	૧૦૮
બ્રાહ્મણોએ શું તાબ્ય કરવું	૩૮૬	૧૦૯
યજ્ઞ કરાવવાને વેદ ભણાવવા એ		
બ્રહ્મ કર્મ ગણાય	૩૮૬	૧૧૦
દાન દક્ષણા લીધાનું પાપ કેમ		
મટે	૩૮૬	૧૧૧
શી લોચ પૃત	૩૮૬	૧૧૨
ધન માગવા વીશે	૩૮૭	૧૧૩
અણખેડેલું ખેતર માગવામાં		
દોષ નથી	૩૮૭	૧૧૪
ધન મેળવવાના સાત પ્રકાર	૫૮૭	૧૧૫
આશતમાં નિર્વાહ કરવાના દશ		
રસ્તા	૩૮૭	૧૧૬
બ્રાહ્મણ ક્ષત્રીયે બ્યાજનો ધંધો		
ન કરવો	૩૮૮	૧૧૭
અથવા આપતી ધર્મ	૩૮૮	૧૧૮
રાજાએ લઢાઈમાં પાછો પગ ન		
કરવો	૩૮૮	૧૧૯
કર કેવી રીતે લેવો	૩૮૮	૧૨૦
શુદ્રના આફત વખતના ધર્મ	૩૮૯	૧૨૧
બ્રાહ્મણનું જતન કરવું	૩૮૯	૧૨૨
બ્રાહ્મણે શુદ્રનો નિર્વાહ કરી		
આપવો	૩૮૯	૧૨૪
શુદ્રને શુ આપવું	૩૮૯	૧૨૫
શુદ્રને સંસ્કાર નથી	૩૯૦	૧૨૬

મંત્ર વગેરે ધર્મ કાર્ય ન કરવાં	૩૯૦	૧૨૭
શદ્ધતુ વર્તન	૩૯૦	૧૨૮
શુદ્ધે ધન સંગ્રહ ન કરવો	૩૯૦	૧૨૮
મૃત્યુ પછી મોક્ષ	૪૧૮૦	૧૩૦

ઇતિ દશમો અધ્યાય.

અધ્યાય ૧૧ મો

અધ્યાય ૧૧ મો	૩૯૧-૪૩૨	૧-૨૬૬
સ્નાતક કોણ ?	૩૯૧	૧-૨
નવ પ્રકારના સ્નાતકને દાન		
આપવા વિશે	૩૯૨	૩
વેદ રીતે દાન આપવા વીશે	૩૯૧	૪
લગ્ન કાર્યને માટે દ્રવ્ય ઉછીતુ		
લેવું અને આપવું તે વિશે	૩૯૨	૫
દાન સતપાત્ર અને કુટુંબીને		
આપવું	૩૯૨	૬
સોમ યાગ કરવાને અધિકારી		
ગણાય	૩૯૨	૭-૮
દ્રવ્યવાન પોતાના કુટુંબનુ પોષણ		
ન કરેતો તેને દોષ લાગે છે	૩૯૨	૯-૧૦
યજ્ઞ કર્મને માટે તો વૈશ્ય વિગેરે		
પાસથી પશુજર પડેધન લેવાય	૩૯૩	૧૧-૧૫
છટક ભોજન નમળ્યુ હોય તેવા		
બ્રાહ્મણ સાતમા ભોજન સમયે		
કોઈને દાન આપતો હોય તેવા		
બ્રાહ્મણના અન્નની ચોરી કરીને		
પશુ પોતાનો નિર્વાહ કરવો	૩૯૪	૧૬-૧૭
પશુ ક્ષત્રીયે તો ગમે તેમ થાય		
તો પશુ બ્રાહ્મણનુ કાંઈ લેવું		
નહી	૩૯૪	૧૮
અપવિત્ર અધમ માણસો પાસેથી		
ધન લઈને સાધુ પુરુષોને આ		
પતું	૩૯૪	૧૯
દેવ દ્રવ્ય	૩૯૪	૨૦
યજ્ઞને માટે ચોરી કરનારને શી-		
ક્ષા ન કરવી	૩૯૫	૨૧
વિદ્વાન બ્રાહ્મણના દરિદ્રને જ્ઞાની		
રાજાએ હમેશાં દુર કરવું	૩૯૫	૨૨-૨૩
યજ્ઞને માટે પશુ શુદ્ધ પાસેથી		
બિજા લેવી નહી	૩૯૫	૨૪

યજ્ઞને માટેનું દ્રવ્ય તેમાં નવા-		
પરનાર પૂનઃ જન્મમાં કાગડો		
અવતરે છે	૩૯૫	૨૫
દેવમુર્તિ અથવા બ્રાહ્મણનું દ્રવ્ય		
ચોરનારને શી શીક્ષા કરવી		
જોઈએ	૩૯૫	૨૬
સોમયાગ ન કરાય તો વૈશ્વાન		
૨ યજ્ઞ કરવો	૩૯૫	૨૭
આપતિનાં કાર્યો આપતો ન		
હોય ત્યારે કરવાથી તેમ કર-		
નારને દોષ લાગે છે	૩૯૬	૨૮-૩૦
દિવ પોતાને થયેલા નુકશાનનો		
બદલો પોતાની શક્તીથીજ		
મેળવે છે	૩૯૬	૩૧-૩૩
ક્ષત્રીયોએ આત્મ સંરક્ષણ કરી		
પોતાના નુકશાનનો બદલો		
મેળવવો	૩૯૭	૩૪
ખરો બ્રાહ્મણ કોણ ?	૩૯૭	૩૫
અલ્પજ્ઞ તથા અિ વિગેરે હોમ		
કર્મ કરાવતાં હોય ત્યાં હોતા		
થવું તે દુષીત છે	૩૯૭	૩૬-૩૭
પ્રાજ્ઞપત્ય યજ્ઞમાં અશ્વદક્ષિણા	૩૯૭	૩૮
યજ્ઞ કરનારે દક્ષિણા પુરેપુરી		
આપવી	૩૯૭	૩૯-૪૦
અન્ની હોત્રી યજ્ઞને ભદ્રે ચાં-		
દ્રાયણ કરીને પશુ પોતાનાં		
પાપ દુર કરી શકે છે	૩૯૮	૪૧
શુદ્ધના ધનથી અગ્નિ હોત્ર ક-		
રવો નહી	૩૯૮	૪૨-૪૪
અગ્નિયથી થયેલાં પ્રાયશ્ચિત્ત નિ-		
વારવાને માટે શું કરવું જોઈએ	૩૯૭	૪૫-૪૬
પાપી માણસોનો સારા માણસો		
એ સંસર્ગ કરવો નહી	૩૯૯	૪૭
આકૃતીમાં યનાર દેરદાર પુરું		
જન્મનાં પાપ દર્શાવે છે	૩૯૯-૪૦૦	૪૮-૫૩
પાપીએ પોતાની શુધીને માટે		
અવશ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું	૪૦૦	૫૪
પાંચ ઘોર પાપ કર્મ	૪૦૦	૫૫
કયાં પાપ બ્રહ્મહત્યા જેવાંજ છે	૪૦૦	૫૬-૫૯

સાધાણુ પાપ	૪૦૧	૬૦-૬૦
જાતી બ્રહ્મ શાથી થવાય છે ? ૩૦૨	૬૮	
વર્ણુશ કર કોણુ કહેવાય ? ૪૦૨	૬૯	
અપાત્ર કોણુ ? ૪૦૩	૭૦	
નીતી બ્રહ્મ કોણુ ? ૪૦૩	૭૧-૯૨	
બ્રહ્મહત્યાનાં પાપથી શુદ્ધ થવાને		
શું કરવું જોઈએ. ૪૦૩-૪૦૫ ૭૩-૮૭		
ગર્ભ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વિગેરેનો		
વધ કરનારે પાપ મુક્ત થવા		
શું કરવું ૪૦૬	૮૮	
સ્ત્રી તથા મિત્રનો નાશ કરનાર		
ને વિશે ૪૦૬	૮૨-૯૦	
મધ પીનારે શું પ્રાયશ્ચિત કરવું ૪૦૬	૯૧-૯૪	
મધના પ્રકાર ૪૦૭	૯૫	
પણ કરનાર તથા હવિષ્યાન્ન જન-		
નનારે રહેજ પણુ સુરા લેવો		
નહી ૪૦૭	૯૬	
બ્રાહ્મણે શા સારુ સુરાપાન		
કરવું ૪૦૭	૯૭	
કાર કે અંતરાત્મા સુરાના પુંદના		
સ્પર્શથી અપવિત્ર થાય છે ૪૦૭	૯૭	
સુરાપાન કરનાર પાપીને પાપ		
મુક્ત થવાની ભિન્ન ભિન્ન પ્ર-		
કારની પ્રાયશ્ચિત વિધિયો વિષે ૪૦૭	૯૮	
બ્રાહ્મણના સુવર્ણની ચોરી કર-		
નારે પોતાના પાપ કરીને		
ન્યાયાધિશ આગળ કમુલ ક-		
કવું જોઈએ ૪૦૮	૧૦૦	
જે આ પ્રમાણે પોતાનો ગુન્હો		
કમુલ કરે તેને ન્યાયાધિશે શી		
શિક્ષા કરવી ૪૦૮	૧૦૧	
સુવર્ણની ચોરી દિનવર્ણના કો-		
ષ્ટએ કરી હોય તો તેમાંથી		
મુક્ત થવાને માટે બ્રહ્મહત્યાના		
પાપમાંથી મુક્ત થવાનું પ્રા-		
યશ્ચિત કરવું ૪૦૮	૧૦૨	
તપશ્ચર્યા કરવાથી તે પાપમુક્ત		
થાય છે ૪૦૮	૧૦૩	
ગુરુ સ્ત્રી સાથે ક્રિયા કરનારે પો-		

તાના પાપમાંથી મુક્ત થવાને		
માટે શાં પ્રયશ્ચિત કરવાં અને		
સ્ત્રિની વ્યભિચારી વર્તાણુકથી		
તેમ થાયતો શું કરવું? ૪૦૮	૧૦૪-૦૫	
અજ્ઞાણપણમાં નેમ થયું હોય		
તો એક વર્ષ સુધી પ્રાજ્ઞપત્ય		
વ્રત કરવું ૪૦૯	૧૦૬	
અને સ્ત્રિની વ્યભિચારી વર્તાણુક-		
થી થયું હોય તો ત્રણ માસ		
સુધી પ્રાજ્ઞપત્ય વ્રત કરવું ૪૦૯	૧૦૭	
ઉપપાતકીઓની શુદ્ધિને માટેનાં		
પ્રાયશ્ચિતો ૪૦૨	૧૦૮	
ગૌહત્યા કરનારે એક માસ જવ		
ખાધને રહેવું ૪૦૯	૧૦૯	
તેમજ ગોમય આદિથી શુદ્ધ		
થવું ૪૦૯	૧૧૦	
પ્રાતઃકાળમાં ગાયોની પાછળ જ-		
વું અને સાયંકાળે ગોરજથી		
પોતાનું પેટ ભરવું ૪૦૯	૧૧	
ગાયો ચાલે ત્યારે ચાલવું વિ.		
જેરે ગાયોના પ્રમાણેના ગેતાના		
વ્યવહાર રાખવા ૪૦૯	૧૧૨	
ગાયની માંદગીમાં તેની ચાકરી		
કરવી ૪૧૦	૧૧૩	
ગાયો અરક્ષીત હોય ત્યારે તેણે		
પણ અરક્ષીતજ રહેવું ૪૧૦	૧૧૪	
ગાય કોઇનું ખાતી હોય અને		
ચાછરડું ધાવતું હોય તેને હાં-		
કવી અથવા કોઇને કહેવું નહી ૪૧૦	૧૧૫	
ગૌહત્યા કરનાર ઉપર પ્રમાણેનાં		
આચરણ ત્રણ માસ સુધી રાખે		
તો તેના પાપમાંથી મુક્ત		
થાય છે ૪૧૦	૧૧૬	
ત્રણ માસ પૂર્ણ થાય ત્યારે દશ		
ગામ અને એક ટપમનુ દાન		
આપવું ૪૧૦	૦૧૭	
ઉપપાતકીએ પાપ મુક્ત થવાને		
પ્રજ્ઞપત્ય અથવા ચાંદ્રાયણ		
કરવાં ૪૧૦	૧૧૮	

અવકીર્ણિએ પાપમુક્ત થવાને			મારનારે શુદ્ધ હોમના પ્રાયશ્ચિ- તથી પાપમુક્ત થયું	૪૧૨	૨૩૨
માટે નૈરતી દેવીને કાણુ ગધે- ડનો ભોગ આપવો	૪૧૦	૧૧૯	અપવાદ-અન્યથાં બે તેવી હિં- સા થઇ હોય તો હિંસા કર-		
આ પ્રમાણેના બળીદાનનો હો- મ કરવો	૪૧૦	૧૨૦	નારે ક્રૂર ત્રણ દિવસ દુઃખ- જ પીને રહેતું	૪૧૨	૧૩૩
અવકીર્ણિ કાણુ ?	૪૧૧	૧૨૧	આહાણુથી સર્પ અથવા વ્યંડળ- ની હત્યા થઇ હોય તો શું	૪૧૨	૨૩૪
વેદાભ્યાસી બ્રહ્મચારીના વ્રતનો ભાંગ થતાં તેના બ્રહ્મચર્યના તેજનો નાશ થાયછે	૪૨૧	૧૧૨	કરવું	૪૧૨	૧૩૫
અવકીર્ણિએ બળીદાનમાં અ- પાયલા ગધેડાનું ચામડું એકી સાત ધરતી ભિક્ષા માગવી	૪૧૦	૧૨૩	હંસ, બલાક, કૌંચવિગેરેની હ- ત્યા થઇ હોય તો શું પ્રાયશ્ચિ- ત દાન કરવું	૪૧૩	૧૩૬
તે ભિક્ષામાંથી દિવસમાં એક વાર જમવું અને દિવ- સમાં ત્રણ વખત સ્નાન કરવું	૪૧૧	૧૨૪	ઘોડા, હાથી, ભુંડ ગધેડા વિગે- રેની હત્યા કરી હોય તો શું	૪૧૩	૧૩૭
અપકટેય થવાનું પાપ બાણી બોધને કરનારે સાંતપન વ્રત કરવું	૪૧૧	૧૨૫	માંસહારી અથવા હાંટની હત્યા કરી હોય તો શું કરવું ?	૪૧૩	૧૩૮
અપાત્રત્વને પામનારે પોતાની શુદ્ધિને માટે એક માસ ચાંદ્રા- ચણુ કરવું	૪૧૧	૧૨૬	વ્યભિચારી સ્ત્રીની હત્યા કરનારે ચિત્તિ વર્ણના પ્રમાણમાં શાં	૪૧૩	૧૩૮
ક્ષત્રી, વૈશ્ય અને સુદ્રની હત્યાને માટેનું પ્રાયશ્ચિત	૪૧૧	૧૨૭	શાં પ્રાયશ્ચિત કરવાં	૪૧૩	૧૩૮
આહાણુથી અન્નણુ ક્ષત્રીની હ- ત્યા થઇ હોય તો તેણે હ- ન્નર ગાય અને એક વૃષભનું દાન કરવું	૪૧૨	૧૨૮	કિંજ વર્ણમાંથી ક્રોધનાથી પણ સર્પ હત્યા થઇ હોય તો તેણે પ્રજાપત્ય તપ કરવું	૪૧૩	૧૪૦
અથવા તો ત્રણ વર્ષ ગામ બ- હાર રહીને પ્રાયશ્ચિત કરવું	૪૧૨	૧૨૯	હાડકાંવાળાં એક હન્નર અને બીજાએક ગાડું ભરાય તેટલા જીવોની હત્યા માટે શુદ્ધ હ- ત્યાનું પ્રાયશ્ચિત કરી પાપ મુ- ક્ત થયું	૪૧૪	૧૪૧
વૈશ્યની હત્યા કરનાર આહાણુ સો ગાયોનું દાન કરવું અથ- વા તો એક વર્ષ વ્રત કરવું	૪૧૨	૧૩૦	નજીવાં પ્રાણીઓની હિંસાને માટે આહાણુને સેજ સાજ- દાન અથવા પ્રાણમાય કર- વાથી પણ પાપી પાપમાંથી મુક્ત થાય છે.	૪૧૪	૧૪૨
શુદ્ધ સુદ્રની હત્યા કરનાર આહા- ણુ દશ ઘોળા ગાયો અને એક વૃષભનું દાન અથવા છ મહી- ના પ્રાયશ્ચિત વ્રત કરવું	૪૧૨	૧૩૧	દશ તથા લતાઓનો નાશ કર- નાર સોડ્યાના જપથી પાપ મુક્ત થાય છે	૪૧૪	૧૪૩
બાણે અન્નણુ નાના પ્રાણીઓના					

તેમજ, મશાલા અને રસના
જંતુઓની હોંસા કરનાર ધી
જમીને શુદ્ધ થાય છે ૪૧૪ ૧૪૪
વિના પ્રયોજન વૃક્ષ વાલતાઓ-
નો નાશ કરનાર ગાયની શેવા
વિગેરેથી પાપ મુક્ત થાય છે ૪૧૪ ૧૪૫
અભક્ષ્ય વસ્તુઓને જમવાથી
થનારાં પાપ અને તેનાં પ્રા-
યાથેતો ૪૧૪ ૧૬૪
અળણે સુરાપાન કરનારે શુદ્ધિને
માટે પુનઃયજ્ઞોપવિત ધાર-
ણ કરવું ૪૧૪ ૧૪૭
દારવાળા વાસણમાં પાણી પી-
વાથી અપવિત્ર થનારે પાંચ
રાત શંખ પુષ્પી નાંખી ઉ-
ઝાળેલા દુધને પીને પવિત્ર થવું ૪૧૫ ૧૪૮
દારના સ્પર્શથી અપવિત્ર થયે-
લાએ શુદ્ધિને માટે ત્રણ ગા.
હો રાત્ર કુશ ઉઝાળીને પીવું ૪૧૫ ૧૪૯
સોમરસનું પાન કર્યું હોય તેવો
માણસ જે સુરાપાન કરે તો
તેણે ત્રણ વાર જળમાં રહીને
પ્રાણાયામ કરી શુદ્ધ થવું ૪૧૫ ૧૫૦
યજ્ઞોપવિતનો અધિકારી જે
મળ મુત્રના સ્પર્શથી અપવિ-
ત્ર થયો હોય તો તેણે શું
કરવું ૪૧૫ ૧૫૧
પુનઃયજ્ઞો પવિત્ર ધારણ કરનારે
ખેલાંની માફકની ક્રિયા કરવી
કે કેમ ? ૪૧૫ ૧૫૨
અભક્ષ્ય ભક્ષ્ય ખાઈને અપવિત્ર
થયેલાએ જવ ઉઝાળીને પી
પવિત્ર થવું ૪૧૫ ૧૫૩
ફલના નાસન્ય રસને પી અપ-
વિત્ર થયેલો રસ પાચન
થઈ ગયા પછી પુનઃશુદ્ધ ગ-
ણાય છે ૪૧૫ ૧૫૪
શુદ્ધ વિગેરેના મળમુત્રના ભક્ષ-

ણથી થયેલી અશુદ્ધ નીતાર-
ણ પ્રાયશ્ચિત ૪૧૬ ૧૫૫
મુકા માંસ અથવા બલાડીના
ગોસ ખાવાથી થયેલી અશુદ્ધી
કેમ દૂર કઢાય ૪૧૬ ૧૫૬
જળી જોઈને જાનવર અથવા
માણસનું માંસ જેણે ખાધું
હોય તેણે પોતાનાં પાપમાંથી
મુક્ત થવાને માટે કૃત્ત્વ તપ
કરવું જોઈએ ૪૧૬ ૧૫૭
બ્રહ્મચારી માસીક શ્રાદ્ધમાં જ-
મ્યો હોય તો તેણે શું કરી
શુદ્ધ થવું ૪૧૬ ૧૫૮
પણ અભ્યાસ સમયમાં અજ્ઞ-
ણથી માંસ મધ ભક્ષણ થયાં
હોય તો પ્રાજ્ઞપત્ય કરવું ૪૧૬ ૧૫૯
નોળીયા-કાગડ વીગેરે એ જે-
માં મ્હોં ધાવ્યું છે તે ખાનારે
બ્રહ્મ સુવર્ચ લાવીને શુદ્ધ થવું ૪૧૬ ૧૬૦
અજાણથી અભક્ષ્ય વસ્તુ ખા-
નારે તે વસ્તુનું જાણમાં આ-
વતાં વમન કરીને નાહી નાંખી
પવિત્ર થવું ૪૧૬ ૧૬૧
અભોજ્ય વસ્તુનાં પ્રાયશ્ચિત ૪૧૭ ૧૬૨
દિને દિવના ઘરમાં ચોરી કરી
હોય તો શું કરવું ૪૧૭ ૧૬૩
મનુષ્ય હરણનાં પ્રાયશ્ચિત ૪૧૭ ૧૬૪
નજવી વસ્તુની ચોરીનું પાપ
કરનાર શાથી પવિત્ર થઈ
શકે છે ૪૧૭ ૧૬૫
પંચ ગવ્યકોને શુદ્ધ કરી શકે છે? ૪૧૭ ૧૬૬
ધાસ, લાકડાં વીગેરેની ચોરી
કરનારે ત્રણ અહોરાત્ર અપ-
વાસ કરી પ્રવિત્ર થવું ૪૧૭ ૧૬૭
ઝવાહીર વિગેરે ચોરનારે બાર
દિવસ અણરાંધ્યું અન્ન જમવું ૪૧૮ ૧૬૮
રૂંચીયે કયા અને પશુની ચોરી ક-
રનારે ત્રણ દિવસ ગાયનું દુધ
પીને રહેવું ૪૧૮ ૧૬૮

ચોરી કરનાર ઉપરનાં પ્રાયશ્ચિત્ત		
થી પવિત્ર થાય છે અને વ્ય-		
ભિચારી નાચેનાં પ્રાયશ્ચિત્તથી		
પવિત્ર થાય છે.	૪૧૮	૧૭૦
બહેન, કુમારીકા અથવા પુત્ર		
વધુ સાથે ફિટા કરનારે ગુરુ		
પત્ની દોષ નિવારક પ્રાયશ્ચિત્ત		
કરવું જોઈએ	૪૧૮	૧૭૧
ફાઇ અથવા માશીની દિકરી		
સાથે ભોગ કરનારે ચાંદ્રાયણ		
કરવું જોઈએ	૪૧૮	૧૭૨
ઉપર પ્રમાણેની ત્રણ સંબંધી		
વર્ષની સ્ત્રિ સાથે શાસ્ત્રજે લગ્ન		
વ્યવહાર રાખવો નહીં	૪૧૮	૧૭૩
જેણે સૃષ્ટિ વીદ્ય કર્મ કર્યું હો-		
ય તેણે જ્ઞાન્તપત્ત કરી પવિત્ર		
થવું	૪૧૮	૧૭૪
જેણે પુરુષ સાથે અથવા તો		
ગાડીમાં બેસી સ્ત્રિ સાથે વ્ય-		
ભિચાર કર્મ કર્યું હોય તેણે		
તેનાં સર્વ વસ્ત્ર સાથે સ્નાન		
કરી પવિત્ર થવું	૪૧૯	૧૭૫
જે દિન અમણથી ચાંડાલ-		
ણીના હાથનું રાધેલું જન્મે છે		
તે અપકંતેય થાય છે અને		
જાણીને તેમ કરે છે તો તે		
તેજ પકતીને પામે છે	૪૧૯	૧૭૬
વ્યભિચારી સ્ત્રીને તેના પતિએ		
વ્યભિચારી પુરુષના જેવી શિ-		
ક્ષા કરવી	૪૧૯	૧૭૭
આ પ્રમાણેની શીક્ષાથી પદિત		
થયેલી સ્ત્રી જો પોતાની જ પં-		
કતીના માણસથી વ્યભિચાર		
રમેતો તેણે ચાંદ્રાયણ વ્રત કરી		
પવિત્ર થવું	૪૧૯	૧૭૮
એક રાત ચાંડાલણી સાથે ર-		
હેવાથી દિન અપવિત્ર થાય		
છે જેમાંથી ત્રણ વષ ભિક્ષા		
માગી ખાવાથી તે શુદ્ધ		
થઈ શકે છે.	૪૧૯	૧૭૯

ચાર મહા પાતકમાંથી શુદ્ધ		
થવાના ચાર વર્ષને માટેના		
પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિ	૪૧૯	૧૮૦
પતિત સમાગમનુ પ્રાયશ્ચિત્ત	૪૨૦	૧૨૮
તેના જીવતાં પ્રેત ક્રીયા	૪૨૦	૧૮૯
સુતક પાળવું	૪૨૦	૧૮૮
પતીતને વારસાને હક નથી	૪૨૦	૧૮૫
પ્રાયશ્ચિત્ત થયા પછી સર્ગ	૪૨૦	૧૮૬
કેવી રીતે કરવો	૪૨૦	૧૮૭
પતિત સ્ત્રીને અન્ન આપવું	૪૨૧	૧૮૮
તેના સંસર્ગમાં નીષેધ	૪૨૧	૧૮૯
પતિત સંસર્ગ ન કરવો	૪૨૧	૧૯૦
ખાલહત્યા કરનારનો ત્યાગ	૪૨૧	૧૯૧
ત્રત તથા પેટનો ત્યાગ કરનાર	૪૨૧	૧૯૨
દેવવર્ણ્ય કર્મ રહીત	૪૨૧	૧૯૩
નીચ પાસેથી લીધેલું ધન	૪૨૧	૧૯૪
અસત્ પ્રીતે પ્રાયશ્ચિત્ત	૪૨૨	૧૯૫
પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરેલા પુરુષને	૪૨૨	૧૯૬
ગાયને પુજો ન ખાવવો	૪૨૨	૧૯૭
અત કર્મ કરાયાનુ પ્રાયશ્ચિત્ત	૪૨૨	૧૯૮
શરણાગતના ભાગ કર્મોનુ પ્રા-		
યશ્ચિત્ત	૪૨૨	૧૯૯
કુતરે કરડેલાને પ્રાયશ્ચિત્ત	૪૨૨	૨૦૦
પંક્તી બહાર મુકેલાને પ્રાયશ્ચિત્ત	૪૨૩	૨૦૧
ઉંટ સ્વારીનું પ્રાયશ્ચિત્ત	૪૨૩	૨૦૧
પાણીમાં દીર્ઘશંકા	૪૨૩	૨૦૩
વેઢાકત કર્મ ન કર્યાનું	૪૨૩	૨૦૪
અભિસેતુ	૪૨૩	૨૮૫
બ્રાહ્મણને ધમકાવવામાં	૪૨૩	૨૦૬
બ્રાહ્મણને પ્રહાર	૪૨૩	૨૦૭
તેથી લોહી નીકળે તો	૪૨૫	૨૦૦
તેથી કરવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત	૪૨૪	૨૦૯
પ્રાયશ્ચિત્ત ન કર્યું હોય તો	૪૨૪	૨૧૦
દેવતાએ કહેલાં પ્રાયશ્ચિત્તો	૪૨૪	૨૧૧
પ્રાન્નપલ્ય વ્રત	૪૨૪	૨૦૨
કૃચ્છવ્રત કરનારે શું કરવું	૪૨૪	૨૧૩
ન કેમ રહેવું	૪૨૫	૨૧૫

પરાક્રમે ચાન્દ્રાયન વ્રત	૪૨૫	૨૧૭
તેના નીચમ	૪૨૬	૨૨૦
વ્રતનાં અંગ	૪૨૬	૨૨૨
વ્રત કરનારે શું કરવું	૪૨૬	૨૨૩
પ્રાયશ્ચીત કરનારે શું કરવું	૪૨૬	૨૨૪
ગાયત્રી મંત્ર	૪૨૬	૨૫૬
પાપ છુપાવવું નહી	૪૨૭	૨૨૮
સાચુ કલ્પામાં મુક્તી	૪૨૭	૨૨૯
પાપનો પશ્ચાત્તાપ	૪૨૭	૨૩૦
પાપીનો પાવન થવા નીશ્ચય	૩૨૭	૨૩૧
પાપવૃત્તિની નીંદા	૪૨૭	૨૩૨
કેવી રીતે પાપમાંથી મુક્ત થવું	૪૨૭	૨૩૩
મનનો સંતોષ થાય ભાં સુધીતપ	૪૨૭	૨૩૪
તપની પ્રશંસા	૪૨૮	૨૩૫
તપ કોને કહેવું	૪૨૮	૨૩૬
ફલાહાર કરનાર મુની	૪૨૮	૨૩૭
તપથી શું મળી શકે	૫૨૮	૨૩૯
જડ પ્રાણી પણ તપથી મોક્ષ		
મેળવે	૪૨૮	૨૪૧
શુદ્ધ અમી હોત્રી	૪૨૯	૨૪૩
દેવતાઓનો નિશ્ચય	૪૨૯	૨૪૫
વેદના અભ્યાસની સ્તુતિ	૪૨૯	૨૪૭
ગુપ્ત પાપનું પ્રાયશ્ચીત	૪૨૯	૨૪૮
સુશપાન કરનારે શું કરવું	૪૨૯	૨૫૦
સુવર્ણની ચોરી ગુરૂ સ્ત્રી મમન	૪૩૦	૨૫૨
ન લેવા જેવી બક્ષીસ, ગંબીર		
ગુનો હલા	૪૩૧	૨૫૮
શું કરવું	૪૩૧	૨૬૩
ત્રીવ્રત વેદ સર્વનું રજ	૪૩૨	૨૬૬
ધર્મ અગીયારમો અધ્યાય સંપૂર્ણ.		

અધ્યાય ૧૨ મો.

આ જન્મમાં કરેલાં સારાં નર-

સાં કર્મનું ફળ	૪૩૩	૧
બ્રહ્મ શ્લોક ઉત્તર	૪૩૩	૨
કાયીક વીગેરે સારા માહા ક-		
ર્મનું ફળ	૪૩૩	૩

મન કર્મને ઉરકોરે છે	૩૩૩	૪
ત્રણ પ્રકારનાં માનસીક કર્મ	૪૩૩	૫
ચાર જાતનાં વાસીક કર્મ	૪૩૪	૬
ત્રણ જાતનાં કાયીક કર્મ	૪૩૪	૭
કર્મોના ભાગ	૪૩૪	૮
ત્રિદંડી વિષય	૪૩૪	૧૯
તે કર્યામી મોક્ષ	૪૩૫	૧૧
ક્ષેત્રગ્નો પરીચય	૪૩૫	૧૨
જીવાત્મા	૪૩૫	૧૩
જીવની અનંતતા	૪૩૫	૧૫
મૃત્યુ પછી જીવની ગતિ	૫૩૫	૧૬
કર્મ પ્રમાણે તેની ગતિ	૪૩૬	૧૭
શુદ્ધ આત્મા કલંકી	૪૩૬	૧૮
મહત્તા ગુણ	૪૩૬	૧૯
જીવની સુખ દુઃખ ગતિ	૪૩૬	૨૦
યમની શીક્ષા	૪૩૬	૨૧
મનુષ્ય વર્તાણુક	૪૩૬	૨૩
સત્યવાદીક ગુણો	૪૩૭	૨૪
તેની અસર	૪૩૮	૨૫
સત્યવાદીનાં લક્ષણ	૪૩૮	૨૬
સત્ય ગુણનું લક્ષણ	૪૩૮	૨૭
રજોગુણનું લક્ષણ	૪૩૭	૨૮
તમોગુણનું લક્ષણ	૪૩૭	૨૯
તેનાં ઐર્ષાદિક ફળ	૪૩૭	૩૦
સાત્વીક ગુણનાં ફળ	૪૩૮	૩૧
રાજસનાં ફળ	૪૩૮	૩૨
તામસનાં ફળ	૪૩૮	૩૩
સંક્ષેપ રૂપે તામસાદી ગુણનાં		
લક્ષણ	૪૩૮	૩૫
રજસ ક્યારે	૩૩૮	૩૬
સત્ય કાર્ય	૪૩૮	૩૭
તેથી ખમવાનાં	૪૩૯	૩૮
તેમનાથી ગતિ	૪૩૯	૪૦
ગતિના વીભાગ	૪૩૯	૪૧
તમો ગુણથી પશુઓની	૪૩૯	૪૨
મદારી વગેરે અવતાર	૪૩૯	૪૪
અતીશે રજોગુણ ન હોય તો		

મધ્યમગતી	૪૩૯	૪૬
યતી તપસ્વી કોણુ થાય	૪૩૯	૪૮
૩૫૫ વીજેરે	૪૩૯	૫૦
મનુષ્યની ત્રણ કરણી	૪૪૧	૫૧
પાપથી થતી નીચ ગતી	૪૪૧	૫૨
પાપથી યોનીમાં ઉત્પત્તિ	૪૪૧	૫૪
અક્ષહત્યાદીક મહાપાતક	૪૪૧	૫૪
અક્ષહત્યા કરનારને શીક્ષા	૪૪૧	૫૫
સુરાપાન કરનાર	૪૪૧	૫૬
આહણુનું સોનું ચોરનાર	૪૩૮	૫૭
ગુરૂ સ્ત્રી ગમન	૪૪૨	૫૮
નિમ્ન સ્ત્રી સાથે વીલાસ	૪૪૨	૫૯
કોણુ અક્ષ રાક્ષસ થાય	૪૪૨	૬૦
ધાન્ય ચોરનાર ઉદ્ધર જન્મે	૪૪૨	૬૨
તિતર પક્ષી કોણુ જન્મે	૪૪૩	૬૪
અક	૪૪૩	૬૬
હરણુ, હાથી ચોરનાર	૪૪૩	૬૮
ધર્મ નીચમ ન કરવાથી દોષ	૪૪૪	૭૦
ઉલ્કા મુલક વ્રત	૪૪૪	૭૧
વિસયથી નરકમાં વાસ	૪૪૪	૭૩
જુદા જુદા નર્કમાં વાસ	૪૪૪	૭૫
હવકા પશુ પક્ષીમાં જન્મ	૪૪૫	૭૭
દુઃખી મનુષ્યાવતાર	૪૪૫	૭૯
દેવ યોનીમાં જન્મ	૪૪૫	૮૧
આહણુ કલ્યાણ માટે કરવાનાં કર્મ	૪૪૫	૮૨
મોક્ષનાં સાધન કર્મ	૪૪૬	૮૩
૩૫૫ શંકાનો નિર્ણય	૪૪૬	૮૪
વેદ પ્રમાણે વર્તનમાં લાભ	૪૪૬	૮૬
બે પ્રકારનાં વૈદીક કર્મ	૪૪૬	૮૭
પ્રવૃત્ત કર્મ ઐટલે શું	૪૪૬	૮૮
તેમનાં ફળ	૪૪૬	૮૯
સામાન્ય દૃષ્ટી	૪૪૭	૯૧
વેદ અને ઉપનિષદનું અધ્યયન	૪૪૭	૯૨
અક્ષને જાણવામાં વેદની જરૂર	૪૪૭	૯૩
હૃદયકવચનાં દાન	૪૪૭	૯૪

વેદ આધાર વીનાની સ્મૃતિની	
નીંદા	૪૪૮ ૯૫
વેદની સ્તુતી	૪૪૮ ૯૬
આહણુ વેદનું મુખ્ય છે	૪૪૮ ૯૭
વેદ નીલ છે	૪૪૮ ૯૯
વેદ શાસ્ત્ર સમજનારને અધીકાર	૪૪૮ ૧૦૦
વેદ ભણનારની સ્તુતિ	૪૪૯ ૧૦૧
અક્ષ પદ પ્રાપ્તી	૪૪૯ ૧૦૨
વેદ વ્યવસાયની શ્રેષ્ઠતા	૪૪૯ ૧૦૩
તપતથા વીધાથી મોક્ષ	૪૪૯ ૧૦૪
પ્રત્યક્ષ અનુમાન પ્રમાણુ	૪૪૯ ૧૦૫
કર્મ જાણનારનું લક્ષણુ	૪૫૦ ૧૦૬
શાસ્ત્રમાં ખીન નીરણુય થાય તો	૪૫૦ ૧૦૮
શીષ્ટ આહણુ કોન	૪૫૦ ૧૦૯
આહણુ સભા	૪૫૦ ૧૧૦
મીમાંસાનીરૂઝ	૪૫૦ ૧૧૧
ચાર વેદ પ્રસંસા	૪૫૧ ૧૧૨
પરીપદ્ વીશે	૪૫૧ ૧૧૩
કોને સભા ન કહેવાય	૪૫૧ ૧૧૪
આહણુ પ્રસંસા	૪૫૨ ૧૧૬
આત્મ જ્ઞાન	૪૫૧ ૧૧૮
પાંચ મહાભુત	૪૫૧ ૧૨૦
આત્મ સ્વરૂપ	૪૫૨ ૧૨૨
આત્મી વીધિ	૪૫૨ ૧૨૪
પરમાત્માને ઝોળખવા વીશે	૪૫૨ ૧૨૬
મનુસ્મૃતીના અધ્યયન વીશે.	૪૫૨ ૧૨૬

છતિ બારમા અધ્યાય સંપૂર્ણ

मनुस्मृति.

मूलसहित गुजराती भाषान्तर.

9052

માનવધર્મશાસ્ત્રમ્.

મનુ સ્મૃતિ.

અધ્યાયઃ પ્રથમઃ ૧.

શ્રીમણપતયે નમઃ ।

મનુમેકાગ્રમાસીનમભિગમ્ય મહર્ષયઃ ॥

પ્રતિપૂજ્ય યથાન્યાયમિદં વચનમનુવન ॥૧॥

એકાગ્રચિત્તે શાંતવૃત્તિવાળા મહામુની મનુ બેઠેલા હતા તે સ્થળે પ્રભુય ભક્તિવાળા મહાત્માઓએ આવી આદર સત્કારથી પૂર્ણ શ્રદ્ધા વડે પુજનકરીને સવિનય પુછ્યું કે:-૧.

મગવન્સર્વવર્ણાનાં યથાવદનુપૂર્વશઃ ॥

અન્તરમમવાનાશ્ચ ધર્માન્નો વસ્તુમર્હસિ ॥૨॥

હે ભગવન્ ! બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય અને શુદ્ર આ મુખ્ય ચાર વર્ણોના તેમજ ઊંચ જાતીના નીચ જાતીના સંગથી અને નીચ જાતીના ઊંચ જાતીના સંગથી એવાં છવર્ણોનાં મનુષ્ય યોનિમાં જન્મ પામેલાં સુષ્ટીનાં સર્વ પ્રાણીઓના કર્મ અને ધર્મના સર્વ નિયમો ક્રમા નુસાર, યથાવિધી સવિસ્તર અમને કહેવાને માટે કૃપા કરશો. ૨.

ત્વમેકો હાસ્યસર્વસ્ય વિધાનસ્યસ્વયમ્ભુવઃ ॥

અચિન્ત્યસ્યાપ્રમેયસ્યકાર્યતત્ત્વાર્થવિત્પ્રભો ॥૩॥

કારણ કે હે પ્રભુ! આપજ પોતે તે સર્વનું પૂર્ણપણે જ્ઞાન આપી શકશો. વળી આત્મા પોતે સ્વયંભુ જે પોતાથીજ ઉત્પન્ન થાયછે અને અન્ય સર્વપ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કરવાનું જેનામાં સામર્થ્ય છે, જે ઇદ્રિયોથી અસ્પૃશ્ય અને અદૃશ્યછે તથાજે અવ્યક્ત અને અચિન્ત્ય અર્થાત્ જેનો મ્હોટા મ્હોટા મહાત્માઓ પણ ભિમાંસાની સહાયતા વિના તર્ક સરખો પણ કરી શકતા નથી તે આત્મા—વેદથી પણ

આપ પૂર્ણ રીતે જ્ઞાત છે અર્થાત્ વેદમાં કહેલા ધર્મોના સત્ય સ્વરૂપને આપ જાણો છો તો અમને તે કૃપા કરીને કહો. ૩
સતૈઃપૃષ્ઠસ્તથા સમ્યગમિતૌજા મહાત્મભિઃ ॥
પ્રત્યુવાચાર્યતાન્સર્વાન્મહર્ષોઽનુચિતામિતિ ॥૪॥

ઉપર પ્રમાણેનાં મ્હોટા મનવાળા મહર્ષીઓનાં, પ્રભુય, ભક્તિ અને શ્રદ્ધાવાળાં સવિનય વચનો સાંભળીને ઉદાર ચિત્તવૃત્તિ અને વિશાળ મનવાળા મહામુની મનુ બોલ્યા કે “ હે મહર્ષીયો ! ત્હમારા પ્રશ્નોના ઉત્તરો જે હું મ્હારા જ્ઞાન અને મતીના પ્રમાણમાં આપને સમજાવું તે લક્ષ્યપૂર્વક શ્રવણ કરશો. ૪

આસીદિદન્તમોભૂતમપ્રજ્ઞાતમલક્ષણમ્ ॥

અપ્રતર્ક્યમવિજ્ઞેયમ્પ્રસુપ્તમિવ સર્વતઃ ॥૫॥

જગતની શરૂઆતમાં સર્વત્ર અધિકાર પ્રસરેલો હતો, તેમજ તે, ઇદ્રિયોથી અદૃશ્ય, અચિન્હ, અચિન્ત્ય અને જાણી ન શકાય તેવું એક આકાર રહિત, જાણે નિદ્રામાં લીન હોય તેવું તત્ત્વ હતું. ૫

તતઃસ્વયમ્મૂર્ધગવાનવ્યક્તો વ્યજ્ઞયન્નિદમ્ ॥

મહાભૂતાદિવૃત્તોજાઃપ્રાદુરાસીત્તમોનુદઃ ॥૬॥

પછી પરમાત્મા સ્વયંભુ પોતાની મહાન શક્તિવડે તેજરૂપે ઉત્પન્ન થયા, અર્થાત્ જગતના લયનો કાળ પૂર્ણ થવાથી ત્હોનો પૂનઃજન્મ થયો અને અવ્યક્ત અને ઇદ્રિયોથી અજ્ઞાત એવા સ્વયંભુએ આપો આપ ઉત્પન્ન થઈને મહાપત્ય તત્ત્વોને ઉ-

કરે. પોતાના કામના અર્થે જગતને ઉત્પન્ન કરવાને માટે તેજ—પ્રકાશરૂપે પ્રગટ થઈ અધિકારનો લય કર્યો. ૬

યોસાવતીન્દ્રિયગ્રાહ્યઃસૂક્ષ્મોઽવ્યક્તઃસનાતનઃ॥
સર્વભૂતમયોઽચિન્ત્યઃસર્વસ્વયમુદ્રભૌ ॥૭॥

હે મહાત્માઓ ! આ સ્વરૂપ જેને આપણે સ્વયંભુ કહી ગયા અને જે આપોઆપ પ્રકાશરૂપે ઉત્પન્ન થયા તે ઇન્દ્રિયોવડે અસ્પૃશ્ય અને અગોચર છે અને અવ્યક્ત હોવાથી અસ્પષ્ટ જણાય છે આવા સુક્ષ્મ, અવયવ રહીત, સનાતન અને સર્વ વ્યાપક, સુસુક્ષ્મોને અચિન્ત્ય એવા પરમાત્માનું કૃત યોગાભ્યાસીઓજ મનથી ધ્યાન કરી શકેછે. ૭

સોમિધ્યાય શરીરાત્સ્વાતિસુક્ષ્મૈર્વૈધિયાઃ

મજાઃ ॥

અપ એવ સસર્જાદૌતાસુ વીજમવાસૃજન્તા ॥૮॥

પોતાનાજ શરીરમાંથી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છાથી તેમણે આરંભે જળ ઉત્પન્ન કરી પોતાની અપાર શક્તિવડે તે તત્વમાં ઉત્પન્ન કરવાના જીવોનાં બીજ મુક્યાં. ૮

તદ્વન્દમભવદ્દૈર્મસહસ્રાંશુસમપ્રભમ્ ॥

તસ્મિન્જગેસ્વયમ્બ્રહ્માસર્વલોકપિતામહઃ ॥૯॥

પાણીમાં મુકેલા આ બીજનું કાન્તીમાં અસંખ્ય ડિસ્કોવાળા સૂર્ય સમાન એક સુવર્ણનું ઇંડુ બન્યું અને આ દૈવિક ઇંડાની અંદરથીજ પરમાત્મા આખી સૃષ્ટીના પિતા (સૃષ્ટા) રૂપે બ્રહ્મા, અવતારે જન્મ પામ્યા. ૯.

આપો નારાઈતિ પ્રોક્તા આપો વૈ નરસૂનવઃ ॥

તાયદસ્યાંયનં પૂર્વેતેનનારાયણઃસ્મૃતઃ ॥૧૦॥

પરમાત્માના પુરૂષ—“નર”—શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થયાને લીધે જળને “નારા”

કહેવામાં આવેછે અને તેમાં “અયન” કહેતાં આશ્રય લઈને જન્મ પામેલા પરમાત્માના અવતારને નાર+અયન=નારાયણ એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે અર્થાત્ જળને વિશે જેનું સ્થાન છે તે. ૧૦

યત્તત્કારણમવ્યક્તં નિત્યં સદસદાત્મકમ્ ॥

તદ્વિસૃષ્ટઃસપુરુષોલોકેત્રહૈતિકીર્ત્યંતે ॥૧૧॥

ઉપર પ્રમાણેનો પરમાત્માના પ્રથમ સ્વરૂપે જગતના નિત્ય તેમજ સતઅસત કારણના કારણરૂપે ઉત્પન્ન થયેલો અવતાર તેજ આ જગતનો મુળ પુરૂષ છે અને તે જીવમય આખી સૃષ્ટીમાં “બ્રહ્મા” એજ ઉપનામે વ્યાપ્ત છે. ૧૧

તસ્મિન્નણ્ડે સભગવાનુપિત્વા પરિવત્સરમ્ ॥

સ્વયમેવાત્મનોધ્યાનાત્તદ્વન્દમકરોદ્ધિવા ॥૧૨॥

જળમાં ઉત્પન્ન કરેલા કાન્તીમાં સૂર્યથી પણ ચડે તેવા સુવર્ણમય ઇંડાની અંદર પરમાત્મા પોતે એકવર્ષ સુધી રહ્યા અને પછી પોતે ધ્યાન ધરી તેના જે સરખા વિભાગ કરી બહાર નીકળ્યા. ૧૨.

તાભ્યાંસશકલાભ્યાંઞ્ચદિવમ્ભૂમિઞ્ચનિર્મમે ॥

મધ્યેવ્યોમ દિશ શ્વાષ્ટાવેપાં સ્થાનઞ્ચ

શાશ્વતમ્ ॥૧૩॥

આ પ્રમાણે કરેલા વિભાગનાં દરેકનાં મોટાં તત્વો બનાવ્યાં; એકનું સ્વર્ગ અને બીજાનું મૃત્યુ લોક બનાવ્યાં અને મધ્ય ભાગનાં જળાશયો (સમુદ્ર, નદી), આકાશ અને આઠ દિશાઓ બનાવ્યાં. ૧૩.

ઉદ્ભવર્હાત્મનશ્ચૈવ મનઃ સદસદાત્મકમ્ ॥

મનસશ્ચાપ્યહક્કારમભિમન્તારમીશ્વરમ્ ॥૧૪॥

પછી પરમાત્માએ પોતાનાંજ અંગમાંથી બરા બોટાનું ચિન્તવન કરવાને માટે “મન” ઉત્પન્ન કર્યું અને મનને ઉત્પન્ન કરતાં પહેલાં “હુ+પદ”—હુજ પોતે સર્વ

કરીશકુ એમજ છે એવું જણાવતો મનસ્વિ-
અહંકાર ત્હેને ઉત્પન્ન કર્યો. ૧૪

મહાન્તમેવ ચાત્માનં સર્વાણિત્રિગુણાનિચ ॥

વિષયાણાં પ્રહીતૃણિજ્ઞાનેઃ પઞ્ચેન્દ્રિયાણિચ ॥૧૬॥

મન અને અહંકારને ઉત્પન્ન કર્યા.

પછી આત્મા રૂપી મહા તત્વ, ત્રિગુણા-
ત્મક (સત્વ, રજ અને તમ ગુણવાળી)
જીવમય સદ્વી તથા રસ, રૂપ, ગંધ અને
સ્પર્શને ગ્રહણ કરનારી અને નાદ ગ્રહણ
કરનારી એવી પંચેન્દ્રિયો અને તન્માત્રા
દિકપંચશબ્દ આ સર્વને અનુક્રમે ઉત્પન્ન
કર્યા. ૧૫.

તેષાંન્તવવયવાન્સૂક્ષ્માન્પણામપ્યમિતૌજસામ્ ॥

સંનિવેશ્યાત્મમાત્રાસુ સર્વભૂતાનિ નિર્મમે ॥૧૬॥

આ પ્રમાણે પરમાત્માના અંગમાંથીજ
ઉત્પન્ન થયેલાં છતત્વો (અહંકાર, અને
પંચેન્દ્રિયો) ને સુક્ષ્મ અવયવોના પ્રમાણ-
માં અન્યો અન્યના વિકારમાં મીઠ્રણ કરી
તે સર્વના આશ્રયરૂપી, મૃત્યુને વશ પણ શુ-
શોભિત એવી સર્વ ભૂતોની (મનુષ્ય, પશુ,
પ્રાણી ઇત્યાદિની) મુરતી બનાવી. ૧૬ .

યન્મૂર્ચ્યવયવાઃ સૂક્ષ્માસ્તસ્યેમાન્યાશ્રયન્તિ પદ ॥

તસ્માચ્છરીરભિત્યાદુસ્તસ્ય મૂર્તિમનીપિણા ॥૧૭॥

જગતના અણુસરખાનો પણ પરમા-
ત્માએ ઉત્પન્ન કરેલાં આ છતત્વો ઉપર
પૂર્ણ આધાર રહેલો છે અને તેથીજ તે છત-
ત્વોથી ઉત્પન્ન થયેલા ત્હેમનાજ આશ્રય-
રૂપી ખોળીયાને જ્ઞાની લોકો બ્રહ્માની
મુરતી-શરીર કહે છે ૧૭ (પઢાશ્રયણાચ્છ-
રીરમિતિ) કુલ્લુકભટ્ટઃ

તદાવિશાન્તિભૂતાનિ મહાન્તિ સહકર્મભિઃ ॥

મનશ્ચાવયવૈઃ સૂક્ષ્મૈઃ સર્વભૂતકૃદવ્યયમ્ ॥૧૮॥

પછી તે નાશવંત અને સર્વ કોઇને
ઉત્પન્ન કરનાર બ્રહ્મમાંથી પોત પોતાના

કારણે, આકાશ વાયુ વિગેરે મહાન્તત્વો
ઉત્પન્ન થયાં જે પછી ઘણાજ સુક્ષ્મ અવ-
યવાળુ સર્વ પદાર્થોનું અવિનાશ કારણ રૂપ
મન ઉત્પન્ન થયું આ પંચતત્વમાંના દરેક
પોત પોતાનાં જૂદાં જૂદાં કામ કરે છે; આ-
કાશ અવકાશ, વાયુ ગતી અને તેજ
પાક વિગેરે અને મન સુક્ષ્મ છતાં તે
સર્વના કરતાં ભારે કામ શુભ અશુભનું ચિ-
ન્તવન કરે છે. ૧૮

તેષામિદંતુસસાનાં પુરુષાણામહૌજસામ્ ॥

સૂક્ષ્માભ્યો મૂર્તિમાત્રાભ્યઃ સમ્ભવત્યવ્ય

યાદ્યમ્ ॥૧૯॥

ઉપર પ્રમાણેનાં સાત અવિનાશી સુક્ષ્મ
તત્વના (મહત્તત્વ જીવ), અહંકાર તથા
પાંચેન્દ્રિયોના સુક્ષ્મ પ્રમાણોમાંથી નાશવંત
જગત ઉત્પન્ન થયું ૧૯.

આઘાદસ્ય ગુણાસ્ત્વેષામવામૌતિપરઃપર ॥

યોયોયાવાતિથ્યૈષાંસસતાવદ્રુણઃ સ્મૃતઃ ॥૨૦॥

આ પંચ તત્વોમાંનાં અનુક્રમે દ-
રેકનો ગુણ ત્યાર પછીના તત્વમાં લળતો
જાય છે અને પહેલા—બીજા તે પ્રમાણે ને
તે તત્વના સ્થાન પ્રમાણેના ત્હેના ગુણો
ગણાય છે. જેમકે પહેલા તત્વ આકાશનો
ગુણ ફક્ત શબ્દજ છે પણ ત્યાર પછીના
બીજા તત્વ વાયુનો ગુણ સ્પર્શ છે અને
સ્પર્શ ગુણમાં પહેલા તત્વનો ગુણ શબ્દ
લળવાથી વાયુના ગુણ બે શબ્દ અને સ્પ-
ર્શ ગણાય છે; તેજ ત્રીજા તત્વના ગુણ ત્ર-
ણ ગણાય છે શબ્દ સ્પર્શ અને રૂપ, ચોથા
તત્વ જળના ગુણ ત્રણ શબ્દ, સ્પર્શ, રસ
અને રૂપ તથા પૃથ્વી જે પાંચમું તત્વ છે
ત્હેમાં ત્હેની પહેલાંના ત્રણના અને પો-
તાનો મળી પાંચ ગુણો છે શબ્દ, સ્પર્શ,
રસ, રૂપ, અને ગંધ. ૨૦

તેષાંતુસનામાનિકર્મ્માણિચ પૃથક્ પૃથક્ ॥

વેદશબ્દેભ્યણવાદૌપૃથક્સંસ્થાશ્ચનિર્મમે૥૨૧॥

આટલું ઉત્પન્ન કર્યા પછી પરમાત્માએ વેદના પ્રમાણોને ધ્યાનમાં લઈને ઉત્પન્ન કરેલી સર્વ વસ્તુઓને વ્યક્તિ પ્રમાણે જૂદાં જૂદાં નામ આપી તેમના સર્વના જૂદા જૂદા કર્મ અને ધર્મ તેમને સમજાવ્યાં જેમકે મનુષ્ય પશુ તેમની જાતી નર, નારી, તેમના કર્મ ધર્મ બ્રાહ્મણનો વિદ્યા ભણવી અને ભણાવવી, ક્ષત્રીને રાજકારભાર કરવો, વૈશ્યે વ્યાપાર કરવો અને શુદ્રે શેવા કરવી વિગેરે વિગેરે. ૨૧.

કર્માત્મનાઞ્ચદેવાનાંસોઽસૃજત્પ્રાણિનામ્પ્રભુઃ॥

સાધ્યાનાંચગર્ભમૂક્ષમંયજ્ઞચૈવસનાતનમ્॥૨૨॥

પછી પરમાત્માના અંશરૂપી જગતના પિતા બ્રહ્માજીએ દેવતાના ગણકો, ઇંદ્રાદિ અને કર્મ કરનારા પ્રાણીઓ, સાધ્ય દેવતા અને તેમના ગણકોનો સમૂહ તથા શરૂઆતનો મહોટો યજ્ઞ અને બીજા સૂક્ષ્મ સાધ્ય દેવતાઓના સમૂહને ઉત્પન્ન કર્યા. ૨૨

અગ્નિવાયુરવિભ્યસ્તુ ત્રયમ્બ્રહ્મ સનાતનમ્ ॥

દુદોહ્યજ્ઞસિદ્ધ્યર્થમૃગ્યજુઃસામલક્ષણમ્॥૨૩॥

પછી “ બ્રહ્માએ અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્યમાંથી ગાયના અયનમાંથી જેમ દુધ દોહી કાઢે તેમ તે મહાન્યજ્ઞની સિદ્ધી કરવાને માટે ઇન્ડ્રેદ, યજુર્વેદ, અને સામવેદને ઉત્પન્ન કર્યા. ૨૩

કાલંકાલવિભક્તીશ્ચનક્ષત્રાણિગ્રહાંસ્તથા ॥

સરિતઃ સાગરાન્શૈલાન્મમાનિવિષમા

ણિચ ॥૨૪॥

ત્યારપછી કાલ અને તહેના વિભાગો જેવા કે વર્ષ, રૂતુ, માસ, પક્ષ, દિવસ, પ્રહર, ઘટિકા, પલ, વિપલ વિગેરે, વર્ષનાં નક્ષત્રો, સૂર્યમંડળના ગ્રહો, તથા નદિ,

સમુદ્ર, પરવતો, સપાટ પ્રદેશો અને ગુહાઓને બનાવ્યાં. ૨૪

તપો વાચં રતિશ્ચૈવ કામશ્ચ ક્રોધમેવ ચ ॥

સૃષ્ટિસર્જનૈવેમાંસૃષ્ટિમિચ્છન્નિમાઃપ્રજાઃ ॥૨૫॥

પછી બ્રહ્માએ સૃષ્ટી કરવાની ઇચ્છા પ્રમાણે તપ એટલે પ્રજાપત્ય વિગેરે, વાણી, રતી, આત્મ સંતોષ (ચિત્તવૃત્તિઓનું શાંતવન), કામ (ઇચ્છા), ક્રોધ (વિકાર) અને ભવિષ્યમાં ઉત્પન્ન કરવાની સૃષ્ટી સૃજ. ૨૫

કર્મણાશ્ચવિવેકાર્થધર્માધર્મૌવ્યવેચયત્ ॥

દ્વન્દૈરયોજયન્નેમાઃસુખદુઃસ્વાદિભિઃપ્રજાઃ ॥૨૬॥

પછી યોગ્ય અયોગ્ય કાર્યો જેવાં કે યજ્ઞ જે કરવાને યોગ્ય છે અને બ્રહ્મહત્યા જે અયોગ્ય છે તે ઓળખવાને માટે ધર્મ અને અધર્મ અને તેમનાં ફળ સુખ અને દુખ જે પ્રજાનાં પ્રાણીઓ કરણી પ્રમાણે ભાગવે છે તે ઉત્પન્ન કર્યા. ૨૬

અળ્યોમાત્રાવિનાશિન્યોદશાર્દ્ધાનાંતુ યાઃ

સ્મૃતાઃ ॥

તાભિઃસાર્દ્ધમિદંસર્વસમ્ભવત્યનુપૂર્વશઃ ॥૨૭॥

આ પ્રમાણે ક્રમાનુસાર ઉત્પન્ન થયેલાં સૂક્ષ્મ તત્વોમાંથી સ્થૂળ અને અતિસ્થૂળ એવી બ્રહ્માનીજે સૃષ્ટી તહેની ઉત્પત્તિ થયેલી છે અને મુમુક્ષુઓને લાગતી આ વિશાળ સૃષ્ટી સર્વ શક્તીમાન બ્રહ્માની એક લીલાજ છે. ૨૭

યન્તુકર્મણિયાસ્મિન્સન્યયુક્તપ્રથમમ્પ્રભુઃ ॥

સતદેવસ્વયમ્બેજેસૃજ્યમાનઃપુનઃપુનઃ ॥૨૮॥

સૃષ્ટાએ સૃષ્ટીની ઉત્પત્તીમાંજ જે પ્રાણીમાં જે સ્વભાવ મુકયો હતો તેમજ તહેના વંસજો વર્તે જાયછે અર્થાત્ વાઘનો મૂળથીજ એવો કુર સ્વભાવ બનાવેલો કે તેનું વલણ હરણ વિગેરે પ્રાણીઓનો

શીકાર કરવાનું થાયછે અને તેજ વલણુ ત્હેનાં બચ્ચાંઓમાં હુમેશાં આપણને જણાય છે. અર્થાત્ જે સ્વભાવ પ્રદાએ જીવને ઉત્પન્ન પહેલો કર્યો ત્યારે મુકયો હતો તેજ સ્વભાવ ત્હેના ફરી ઉત્પન્ન થતી વખતે પણ ત્હેનામાં જણાય છે. ૨૮
હિંસાહિંસેમદુક્રૂરેધર્માધર્માવૃતાનૃતે ॥
યયસ્યસોડધાત્સર્ગેતત્તસ્યસ્વયમાવિશત્ ॥૨૯॥

જીવમાં શરૂઆતમાં જે પ્રમાણેનો સ્વભાવ મુકયો તે પ્રમાણે તેઓ જે વર્ત્યા હોયતો ત્હેમને પૂનઃજન્મમાં તે પ્રમાણેનાં ફળ મળેછે જેમકે સિંહ વાઘનો, હરણો અને અન્ય પ્રાણીઓને મારવાનો ધર્મ છે પણ પ્રાણીઓને તો તેમને પાળવાં બેઠાં હોયે જે પ્રાણી પોતાનો ધર્મ ન સમજતાં પ્રાણીઓ તરફ નિર્દયતા વાપરે છે તો તે અધર્મનાં ફળ પામેછે અર્થાત્ ત્હેના સ્વભાવમાં તેટલો ફેરફાર થાયછે. ૨૯

યથતુલિજ્ઞાન્યૃતવઃ સ્વયમેવત્તુપર્યયે ॥
સ્વાનિસ્વાન્યભિપચન્તેતથાકર્માણિદેહિનઃ ॥૩૦॥

જેવી રીતે રૂતુઓ પોતપોતાના સમયમાં ફુલરતી રીતેજ પોતાનાં ફલ મેળવે છે; જેમકે વસંતમાં વૃક્ષો નવ પલ્લવ પુષ્પ, મોર ધારણુ કરેછે અને ગરમીમાં ફલ પરિપકવ થાયછે તેમ જીવ પણ પોતાનાં કરેલાં કર્મોનું પાપ પુન્ય, સુખ દુઃખ પામેછે. ૩૦

લોકાનાંતુવિવૃદ્ધ્યર્થમુલ્લભાહૂરુપાદતઃ ॥
બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવૈશ્યશૂદ્રજ્ઞાનિરવર્તયત્ ॥૩૧॥

પછી ભૂલોક (સ્પૃષ્ઠી)ની વૃદ્ધિને માટે પ્રદાએ પોતાનાં ચાર અંગોમાંથી ચાર વર્ણોને ઉત્પન્ન કરી. મહોમાંથી પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કર્યા તથા હાથ, ઝાંઘ અને પગમાંથી અનુક્રમે ક્ષત્રી, વૈશ્ય અને શૂદ્રને ઉત્પન્ન કર્યા. ૩૧

દ્વિધાકૃત્વાત્મનોદેહમદ્દેનપુરુષોઽભવત્ ॥
અર્દ્ધેનનારીતસ્યાંસવિરાજમસૃજત્પ્રથુઃ ॥૩૨॥
 પછી પ્રદાએ પોતાના શરીરના બે સરખા વિભાગ કરી એક ભાગનો પુરુષ અને બીજાની સ્ત્રી ઉત્પન્ન કરી જેથી સ્ત્રી તે પુરુષનું અર્ધાગ કહેવાય છે, અને સ્ત્રીના શરીરમાં પરમાત્માએ વિરાટ પુરુષને ઉત્પન્ન કર્યો. ૩૨

તપસ્તપ્ત્વાઽસૃજચન્તુસસ્વયંપુરુષોવિરાટ્ ॥
તંમાંવિત્તાસ્યસર્વસ્યસૃષ્ટારંદ્રિજસત્તમા ॥૩૩॥
 મહામુનિ મનુ કહે છે કે મહાત્માઓ આ વિરાટ પુરુષે તપ કરીને જે પુરુષને ઉત્પન્ન કર્યો તે સર્વનો ઉત્પન્ન કર્તા થયો અને તે હુંજ છું એમ હે મહાધિયો તમે જાણજો. ૩૩

અહંપ્રજાઃસિસૃક્ષુસ્તુતપસ્તપ્ત્વામુદુશ્વરમ્ ॥
પતીન્નજાનામસૃજં મહર્ષીનાદિતોદશા ॥૩૪॥
 મહારા ઉત્પન્ન થયા પછી મહારી પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છાથી મહેં ઉત્ર તપ આરંભી દશ મહાધિયોને ઉત્પન્ન કર્યા ૩૪
મરીચિમગ્યઙ્ગિરસૌ પુલસ્ત્યમ્પુલહં ક્રતુમ્ ॥
પ્રાચેતસંવાંસૃષ્ટશ્ચ મૃગુન્નારદમેવચ ॥૩૫॥

આ મહાધિયો જે પ્રજાપતી કહેવાય છે ત્હેમનાં નામ આપ શ્રવણુ કરો. ૧ મરીચિ, ૨ અત્રિ, ૩ અંગિરા, ૪ પુલસ્ત્ય, ૫ પુલહ, ૬ ક્રતુ, ૭ પ્રચેતા, ૮ વસિષ્ઠ, ૯ ભૃગુ, ૧૦ નારદ. ૩૫

एतेमनूस्तु सप्तान्यानमजन् भूरितेजसः ॥
देवान्देवनिकार्यांश्चमहर्षीश्रामितौजसः ॥૩૬॥

ઉપર ગણાવ્યા તે મહાધિયોયે ધણુ તેજસ્વી સાત મનુઓ, મહોટા દેવતાઓ અને ત્હેમનાં સ્થાનકો (સ્વર્ગ) તથા મહોટા વિદ્વાન ર્ષીઓને ઉત્પન્ન કર્યા. ૩૬
यत्सरक्षःपिशाचाश्चगन्धर्वाऽप्सरसोऽमुरान् ॥

નાગાન્ સર્પાન્ સુવર્ણાશ્ચ પિતૃણાઞ્ચપૃથ

ગ્મણાન્ ॥૩૭॥

ત્યાર પછી ચક્ષુ, રાક્ષસો, પિશાચો, ગાંધર્વો, અપ્સરાઓ, અસુરો, મહોટા નાગ, સર્પ, જેવા કે કુબેર, રાવણ, મરૂ દેશના રહેનારા પિશાચો, ચિત્રરથ, ઉર્વશી, વિરોચન, વાસુકી, અમરગદ અને તેમના જૂદા જૂદા પિત્રીયો જેવા કે ગરૂડ વિગેરેને ઉત્પન્ન કર્યા. ૩૭

વિદ્યુતોડશાનિમેષાશ્ચ રોહિતેન્દ્રધનૂષિ ચ ॥

ઉલ્કાનિર્ઘાતકેતૂશ્ચયોર્તીંઘ્યુચ્ચાવચાનિચ ॥૩૮॥

જે પછી વિજળી, વજ્ર, મેઘ, રોહીત (મત્સ) રંગબેરંગી મેઘ ધનુષ અને ઈંદ્ર-ધનુષ, ખરતા તારા અને બીજા નાના નાના ગ્રહો અને તારાઓને બતાવ્યા. ૩૮

કિન્નરાન્વાનરાન્મત્સ્યાન્વિવિધાંશ્ચવિહંગમાન્ ॥

પશૂન્મૃગાન્મનુષ્યાશ્ચવ્યાલાંશ્ચોભયતોદતઃ ॥૩૯॥

પછી કિન્નરનાં યુગો જેના ધડ ઉપરનો ભાગ ઘોડાના આકારનો હોય છે તે. વાંદરાઓ, માછલીયો તથા નાના પ્રકારનાં પક્ષીઓ અને પશુઓ, મૃગલ, મનુષ્ય અને ઉપર નીચે દાંતવાળાં ફાડી ખાનારાં કુર પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કર્યા. ૩૯

કૃમિકીટપતંગાંશ્ચ યૂકામાશ્ચિકમત્કુળમ્ ॥

સર્વૈર્ચંદ્રશમશકંસ્થાવરંચપૃથગ્વિષમ્ ॥૪૦॥

જે પછી એળ (નાના કીડા), મોટા કીડાઓ, પતંગીયાં, જૂ, માંખ, માંકણ, ચાંચડ, જીવા, ડાંસ વગેરે ડાંખનારાં જંતુઓને તથા વૃક્ષલતાદિ પૃથ્વીપરના સ્થિર પદાર્થોને ઉત્પન્ન કર્યા. ૪૦

एवमेतैरिदं सर्वमन्त्रियोगान्મहात्मभिः ॥

यथाकर्ममर्तपोयोगात्सृष्टंस्थावरजङ्गमम् ॥૪૧॥

મરીચી આદિ દશ મહર્ષિયોયે મહારી આજ્ઞા લઈને ઉત્તર તપ કરીને જીવનાં ક-

ર્મ પ્રમાણે અર્થાત્ જેવું જેવું કર્મ કરેલું હોય તે પ્રમાણે તેને સ્થાવર વા જંગમ દેહ આપી સૃષ્ટી ઉત્પન્ન કરી. ૪૧

येषान्तुयादृशङ्कर्मभूतानामिहकीर्तितम् ॥

तत्तथावोऽभिधास्याમિક्रमयोगश्चजन्मनि ॥૪૨॥

હવે હું પહેલાના આચાર્યોએ જીવોના જે કર્મ ધર્મ કહેલા છે તે અને જીવને વખતો વખત જન્મ મરણનો ક્રમ શા માટે લેવો પડે છે તે કહું છું. ૪૨

पशवश्चमृगाश्चैव व्यालाश्चोभयतोदतः ॥

रक्षांसिचपિशाचाश्चમનુષ્યાશ્ચજરાયુजाः ॥૪૩॥

પશુ, હરણો, નાગ, તથા દાઢવાળાં, ફાડી ખાનારાં પ્રાણીઓ અને રાક્ષસો, પિશાચો તથા મનુષ્યો તે સર્વ જરાયુજ કહેવાય છે અર્થાત્ જરાયુ એટલે ગર્ભને વિંટાઈ રક્ષણ કરનાર ત્વચાના જેવું એક ચીકણા પદાર્થનું પડ (ઓર) અને જ કહેતાં તેથી જન્મ પામનાર. ૪૩

अण्डजाःपक्षिणःसर्पानक्रामत्स्याश्चकच्छपाः

यानिचैवंप्रकाराणिस्थलजान्यादकानिच ॥૪૪॥

પક્ષીયો, સાપ, ંહેલ વગેરે મોટાં મગરમચ્છો, માછલાં, કાચખાઓ તે સઘળાં ઈંડાંમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી ત્હેમને અણડજ કહે છે અર્થાત્ અણડ એટલે ઈંડું અને જ કહેતાં તેથી જન્મ પામનાર તેજ પ્રમાણે પ્રાણીમાં અને રેતીમાં ઉત્પન્ન થતી છીપો, શંખલા વિગેરે પણ અણડજ કહેવાય છે. ૪૪

स्वेदजंदंशमशकंयूकामाशिकमत्कुणम् ॥

ऊष्मणश्चोपजायन्ते यच्चान्यत्किञ्चिदी

दृશम् ॥૪૫॥

ડાંસ, મચ્છર, જૂ, માંખ, જીવા, માંકણ વીગેરે સ્વેદજ કહેવાય છે કારણકે તેઓ શરીરના સ્વેદથી ઉત્પન્ન થાય છે અને

એવાં બીજાં જન્મો જે ઉષ્ણ રૂતુમાં ગ-
રમીથી ઉત્પન્ન થાય છે તે પણ સ્વેદજ જ
કહેવાય છે. ૪૫

અદ્વિજ્ઞાસ્થાવરાસર્વેવીજકાણ્ડપ્રરોહિણઃ ॥

ઔષધઃ ફલપાકાન્તાવહુપુષ્પફલોપગાઃ ॥૪૬॥

બીજ વાવવાથી જે અણડોને ભાફક
પૃથ્વીને ફાડી ઉત્પન્ન થાય છે તથા જે ફક્ત
ડાળાં રોપવાથી ઉગાડી શકાય છે તે સ-
ઘળાં ઉદ્ભિજ કહેવાય છે અને તેમાં
જેટલાંનો પુષ્કળ ફળ ફુલ આવ્યા પછી અને
ફળ પાક્યા પછી નાશ થાય છે તે સઘળાં
ઔષધી કહેવાય છે અર્થાત્ ધાન્ય વિગે-
રેના છાડ. ૪૬

અપુષ્પાઃ ફલવન્તોયતેવનસ્પતયસ્મૃતાઃ ॥

પુષ્પિણઃ ફલિનથૈવવૃક્ષાસ્તૂભયતસ્મૃતાઃ ॥૪૭॥

જે જે ઉદ્ભિજોને ફુલ આવ્યા વિ-
ના ફળ આવે છે તેમને વનસ્પતિ કહે છે
અને જેમને મ્હોર વા ફુલ આવ્યા પછી
ફલ આવે છે તેમને વૃક્ષ કહે છે જેવાંકે
આંબા, દાઢમ વિગેરે. ૪૭

ગુચ્છગુલમન્તુ વિવિધન્તથૈવતૃણજાતયઃ ॥

વીજકાણ્ડરુહાણ્યેવપ્રતાનાવલ્લ્યેવચ્ચ ॥૪૮॥

જે ઉદ્ભિજની શરૂઆતમાં જ રંગ બે-
રંગી નાના નાના ફળુગા અથવા પાંદડાંનાં
ગુચ્છો નિકળે છે તે સઘળાંને ગુચ્છ કહે
છે જેવીકે લીલમવેલ, હેમવેલ વિગેરે; અને
જેનું શરૂઆતમાં એકજ થડ હોય અને
ટોચ ઉપર થોડાં ઘણાં પાંદડાંનો જથ્થો
ઉગે છે તેને ગુલ્મ કહે છે જેવાંકે કદળી
(કેળ), શેરડી વિગેરે; તૃણ-ધાસ પણ જૂદી
જૂદી જાતનાં હોય છે કેટલાંક ફક્ત બીજ
રોપવાથી જ ઉત્પન્ન થાય છે, કેટલાંક ઝાડની
આગળ પાછળ વેલાની ભાફક ઉગે છે અને
કેટલાંકની ટોચ કાપી કાપીને વાવવાથી
પણ ઉગે છે. ૪૮

તપસાવહુરૂપેણવૈષ્ટિતાઃ કર્મહેતુના ॥

અન્તસ્સંજ્ઞાભવન્ત્યેતેસુલ્લુહુઃ સ્વસમન્વિતાઃ ॥૪૯॥

ઉપર વર્ણવ્યાં તે સર્વ પ્રાણીઓ તથા
વનસ્પતિઓમાં પુર્વ જન્મની તેમની કર-
ણી પ્રમાણે સ્વભાવ હોય છે અને બીતરથી
જણાતું નથી પણ અંદરથી તેઓ તેમની
કરણીનાં પરિણામરૂપ સુખદુઃખને સહન
કરે છે કારણકે તેમના સર્વનામાં ચૈતન્ય છે
અને તેથી તેનું જ્ઞાન તેમને થયા વિના
રહેતું નથી. ૪૯

ઇતદન્તાસ્તુગતયોબ્રહ્માચ્યાઃ સમુદાહતાઃ ॥

ધારેડસ્મિન્ભૂતસંસારેનિત્યંસતતયાયિનિ ॥૫૦॥

આવી જગતના મુળપુરૂષ બ્રહ્માથી
માંડીને તે ઘાસ અને લતાઓ સુધીની જગ-
તની જે ઉત્પત્તિ કહી તે નિરંતર આ સંસા-
રમાં ચાલ્યાજ કરે છે અર્થાત્ તે બધાં જન્મે
છે અને મરે છે. ૫૦

एवं सर्वसंस्पृष्टं माञ्चाचिन्त्यपराक्रમ ॥

આત્મન્યન્તર્દેધેભૂયઃ કાલંકાલેનપીડયન્ ॥૫૧॥

આ પ્રકારની સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરીને અ-
ચિન્ત્ય મહાન્ શક્તિવાળા, સ્થાવર જંગમ
સૃષ્ટિના પિતા બ્રહ્મા જગતના કાળનો લય
કરીને અંતરધ્યાન થઇ ગયા (પોતે પોતામાં
સમાઇ ગયા.) ૫૧

यदा स देवो जागर्ति तदेदं चेष्टते जगत् ॥

યદાસ્વપિતિશાન્તાત્માતદાસર્વંનિમીલતિ ॥૫૨॥

એ કારણનો અર્થ એમ થાય છે કે જ્યારે
બ્રહ્મા જાગતા હોય છે ત્યારે જગતનાં પ્રા-
ણીયો શ્વાસ પ્રસ્થાસ ક્રિયા કરતાં હોય છે
તથા આહાર વિગેરેની ચેષ્ટા કરે છે અને
જ્યારે તે સુતા હોય છે અથવા મન કોઇપણ
જાતના વિચારથી મુક્ત હોય છે ત્યારે પ્રાણીયો
લીન થાય છે અર્થાત્ નિદ્રાને વશ થાય છે. પર
તસ્મિન્સ્વપતિતુસ્વસ્થેકર્માત્માનશ્શરીરિણઃ ॥

સ્વકર્મભ્યોનિવર્તન્તેમનશ્ચગ્લાનિમૃચ્છતિ॥૫૩॥ સમાવિશતિસંસૃષ્ટસદામૂર્તિવિમુચ્ચતિ ॥૫૬॥

ઉપરના કારણનો સ્પષ્ટ અર્થ એમ થાય છે કે જ્યારે પ્રજ્ઞા વિરામ લેવાને સુવે છે ત્યારે સર્વ પ્રાણીઓમાં મન જે સંકલ્પ વિકલ્પ કરનાર તત્વ છે તે શાંત થાય છે અને તેમ થતાની સાથે પ્રાણીઓના દેહના અવયવો સ્તબ્ધ થાય છે અર્થાત્ નિદ્રામાં પ્રાણી શું કરે છે તેહનું ત્હેને ભાગ્યેજ નગૃત થતાં ભાન હોય છે અર્થાત્ નિદ્રાનો વખત તે પ્રાણીનો લયનો વખત ગણાય છે અને તે લયનિત્ય લય કહેતા હંમેશાં થાય છે અને પ્રજ્ઞાના નગૃત થતાં ચૈતન્ય આવે છે એટલે પ્રાણીયોપુનઃ પોતાનાં કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. ૫૩

યુગપન્નપ્રલીયન્તેયદાતસ્મિન્મહાત્મનિ ॥

તદાઽયંસર્વભૂતાત્માસુસ્વપિતિર્નિર્વૃત્તઃ॥૫૪॥

પરંતુ આ એકજ આત્મા જે સૃષ્ટીનાં સર્વ પ્રાણીયો તથા પદાર્થોમાં વ્યાપ્ત છે તે સર્વે પ્રાણીયો અને પદાર્થો જ્યારે એકજ સરખી રીતે આનંદથી સુતેલાં જણાય છે અર્થાત્ તેમના સર્વમાંનાં ભિન્ન ભિન્ન જણાતો પણ એકજ પ્રજ્ઞા પોતે વિરામ છે ત્યારે મહાપ્રલય થયો એમ કહેવાય છે ૫૪

તમોયન્તુસમાશ્રિત્યચિરન્તિષ્ઠતિસેન્દ્રિયઃ ॥

નચસ્વકુરુતેકર્મ્મતદોત્ક્રામતિમૂર્તિતઃ॥૫૫॥

જ્યારે જ્ઞાનેન્દ્રિયો તથા કર્મેન્દ્રિયો ચિરકાળ સુધી અજ્ઞાનતાના અંધકારમાં રહે છે અને શ્વાસ પચ્છાસ તથા ચિન્તવન વિગેરેનાં પોતાનાં કર્તવ્યોમાં પ્રમાદ કરે છે ત્યારે મૃત્યુને વશ પણ શુશોભીત મુર્તિરૂપી આ દેહમાંથી જીવ પોતાનું સ્થાન તજીને પહાર નીકળે છે જ્યારે દેહ ધારીનું મરણ થયું અથવા નાશ થયો એમ કહેવાય છે ૫૫

યદાઽણુમાત્રિકોભૂત્વાવીજંસ્યાસ્તુચરિણુચા ॥

પરંતુ જીવે પોતે આત્મા—પરમાત્માનું સ્વરૂપ હોવાથી અવિનાશી છે ત્યારે હવે તે જીજ્ઞુ રૂપ કેમ ધારણ કરે છે આ જીવ—આત્મા જે પરમાણુથી પણ સુક્ષ્મ છે તે આઠ પુરી (ભૂત, ઇન્દ્રિય, મન, બુદ્ધિ, વાસના, કર્મ, વાયુ, અવિદ્યાથી મિશ્ર થઈને ઉદ્ભિજ કારણમાં પ્રવેશે છે ત્યારે તે વૃક્ષ, લતા વા તૃણ દેહને ધારણ કરે છે અને જો જરાયુજ કારણમાં પ્રવેશે છે તો મનુષ્ય વા પશુ, પ્રાણીની જંગમ દેહને ધારણ કરે છે. ૫૬

एवंसजाग्रत्स्वप्नाभ्यामिदंसर्वश्चराऽचरम् ॥

सञ्जीवयतिचाजस्रंप्रमापयतिचाव्ययः॥५७॥

આ પ્રમાણે તે સનાતન અવિનાશી પ્રજ્ઞા વારંવાર પોતાની નગૃતા અવસ્થાથી જગતને સુજે છે અને સુપાવસ્થાથી સંહારે છે. ૫૭

इदंशास्त्रन्तुकृत्वाऽसौभामेवस्वयमादितः ॥

विधिवद्वाहयामास मरीच्यादींस्त्वहं

मुनीन् ॥૫૮॥

આ શાસ્ત્રને બનાવીને સૃષ્ટીની શરૂઆતમાં પ્રજ્ઞાએ યથાવિધિ મહેને ભણાવ્યું અને ત્યારપછી મહે મરિચિ વિગેરે મનુષ્યોને શીખવ્યું, હવે જ્યારે પ્રજ્ઞાએ રચીને મનુને ભણાવ્યું ત્યારે તે શાસ્ત્ર મનુસ્મૃતિ કેમ કહેવાય છે? કારણ કે શાસ્ત્રનો બરાબર યથાસ્થિત ભાવાર્થ સમજીને તેજ શાસ્ત્રનું પ્રતિપાદન કરે તેવો ગ્રંથ મનુએ રચ્યો તેથી તે શાસ્ત્રનું નામ મનુસ્મૃતિ એવું પડ્યું. ૫૮

एतद्वैयंभृशुःशास्त्रंश्रावयिष्यत्यशेषतः ॥

एतद्विमत्तोऽधिजगेसर्वमेपोऽखिलमुनिः॥૫૯॥

અને આ શાસ્ત્ર મહારી પાસેથી મહારા પુત્ર ભૃગુમુનિ યથાવિધિ શીખેલા છે માટે

હે મુનિવરો ! તે આપને સંપૂર્ણ સમજાવશે. ૫૯

તતસ્તથાસતેનોક્તોમહર્ષિર્મનુનામૃગઃ ॥

તાનબ્રવીદૃષીન્સર્વાન્પ્રીતાત્માશ્રૂયતામિતિ ॥૬૦॥

આ પ્રમાણેની મહામુનિ મનુની આજ્ઞા સ્વિકારીને હેમની આજ્ઞાનુસાર વર્તન કરનાર હેમના પુત્ર ભૃગુમુનિ બોલ્યા કે હે “મહાત્માઓ સાંભળો” ! ૬૦

સ્વાયમ્ભુવસ્યાસ્યમનોઃષઙ્ગશ્યામનવોડપરે ॥

સૃષ્ટવન્તઃપ્રજાઃસ્વાસ્વામહાત્માનોમહૌજસઃ ॥૬૧॥

બ્રહ્માના પુત્ર સ્વયંભુવ મનુના વંશમાં બીજા છ મહોટા તેજસ્વી અને પરાક્રમી મનુઓ ઉત્પન્ન થયા અને હેમણે સર્વેએ પણ પોતાના ક્રમ પ્રમાણે પોતપોતાની પ્રજાઓ ઉત્પન્ન કરી હતી. ૬૧

સ્વારોવિષશ્વૌત્તમિશ્વતામસૌરૈવતસ્તથા ॥

ચાક્ષુષશ્વમહાતેજાવિવસ્વત્સુતપ્વચ ॥૬૨॥

બ્રહ્માના પુત્રના આ છ વંશજો તે સ્વરોચિશ, ઔત્તમિ, તામસ, રૈવત, તથા અપાર તેજવાળા ચાક્ષુષ અને સૂર્યના પુત્ર વૈવસ્વત છે અને આ સઘળાઓ પણ મનુજ કહેવાય છે. ૬૨

સ્વાયમ્ભુવાઘાસસતૈતેમનવોભૂરિતેજસઃ ॥

સૈસ્વેન્તરેતર્વામિદમુત્પાદ્યાપુશ્વરાચરમ્ ॥૬૩॥

ઉપરના છ અને સ્વયંભુવ (બ્રહ્માના પુત્ર) તે સાતે મનુઓએ પોતપોતાના અધિકારમાં સ્થાવર અને જંગમ બધી બે પ્રકારની સૃષ્ટીને ઉત્પન્ન કરી હેતુ યથાવિધિ પાલન કર્યું હતું. ૬૩

નિમેષાદશચાષ્ટૌચકાષ્ટાત્રિંશતુતાઃકલા ॥

ત્રિંશત્કલા મુહૂતઃસ્યાદહોરાત્રન્તુ તાવતઃ ॥૬૪॥

હવે આ મનુઓની સજેલી સૃષ્ટીના પ્રલયકાલ તથા કાલનાં પ્રમાણક્રમે સાંભળો.

આંખ ઉઘાડીને બંધ કરીયે તે સમયને નિમેષ કહે છે અને આવી અઢાર નિમેષો હેને કાષ્ઠા એવું કાળનું એક પ્રમાણ કહ્યું છે, તેવીત્રીશ કાષ્ઠાથી એક કળા, ત્રીશ કળાનું એક મુહૂર્ત અને ત્રીશ મુહૂર્તની એક અહોરાત્ર (એક રાત અને એક દિવસનો સમય ગણાય છે. ૬૪

અહોરાત્રે વિભજતે સૂર્યો માનુષદૈવિકે ॥

રાત્રિઃસ્વપ્નાય મૂતાનાં ચેષ્ટાયૈકર્મણામહઃ ॥૬૫॥

સ્વર્ગલોક (દેવ) અને મૃત્યુ લોક (પૃથ્વીનાં માણસો)નાં રાત દિવસના સૂર્ય ભાગ કરે છે જે સમયે જે જે વર્તુલ સૂર્યનો પ્રકાશ ભોગવે છે તે તે સ્થળે દિવસ ગણાય છે. અર્થાત્ સૃષ્ટીના જે અંડજ છે તેના એક ભાગમાં જ્યારે દિવસ હોય છે ત્યારે બિજામાં હમેશાં રાત્ર હોય છે. આવા અહોરાત્રના બે ભાગમાંથી મનુષ્ય વા દેવ પ્રાણીને માટે રાત્રિ વિરામ અને દિવસ ઉદ્યોગને માટે નિર્માણ કરેલાં છે. ૬૫

પિત્ર્યે રાત્ર્યહની માસઃ પ્રથિભાગસ્તુ પક્ષયોઃ ॥

કર્મચેષ્ટાસ્વહઃકૃષ્ણઃશુક્લઃસ્વપ્નાયશર્વરી ॥૬૬॥

મનુષ્યોની ત્રીશ રાત અને ત્રીશ દિવસનો એક મહિનો તે પિત્રીયોની એક અહોરાત્ર છે અર્થાત્ આપણાં બે પક્ષ—કૃષ્ણ પક્ષ અને શુક્લ પક્ષ હેમાં કૃષ્ણ પક્ષ તે પિત્રીયોનો દિવસ અને શુક્લ પક્ષને રાત છે. ૬૬

દૈવેરાત્ર્યહની વર્ષઃ પ્રથિભાગસ્તયોપનઃ ॥

અહસ્તત્રોદગયનં રાત્રિઃસ્યાદક્ષિણાયનમ્ ॥૬૭॥

અને મનુષ્યોનું એક વર્ષ તે દેવતાઓની એક અહોરાત્ર છે એટલે વર્ષના બે સરખા ભાગ—ઉત્તરાયણ અને દક્ષિણાયન મળીને દેવતાઓની એક અહોરાત્ર થાય છે જેમાં ઉત્તરાયન તે દેવકર્મ, યજ્ઞ વિગેરે ધર્મ કર્મની પ્રવૃત્તિને માટે છે અને દક્ષિણાયન તે દેવતા-

ઓની રાત એટલે વિરામનો વખત છે. ૬૭

ब्राह्मस्य तु क्षपाहस्य यत्प्रमाणं समासतः ॥
एकैकशो युगानान्तुक्रमशस्तन्निबोधत ॥ ६८ ॥

હવે બ્રહ્મલોકના દિનરાત્રીનાં અને સત્ર, ત્રેતા, દ્વાપર અને કળિ એ ચાર યુગોનાં દરેકના કાળનું પ્રમાણ અનુક્રમે દુઃક વર્ણનથી કહું તે સાંભળો. ૬૮

चत्वार्य्याहुःसहस्राणि वर्षाणान्तुकृतंयुगम् ॥
तस्यतावच्छतીसन्ध्यासन्ध्यांशश्चतथाविधः६९॥

દેવતાઓનાં ચાર હજાર વરસના સમયને મનુએ કૃત વા સત્રયુગ એવી સંજ્ઞા આપેલી છે અને એવા યુગના આરંભ પહેલાંના ચારસે વરસ તે સંધ્યાત્રને અંત પછીનાં ચારસો વરસ તે સંધ્યાશ કહેવાય છે. ૬૯

इतरेषु ससन्ध्येषु स सन्ध्यांशेषु च त्रिषु ॥

एकापायेनवर्त्तन्ते सहस्राणि शतानि च ॥ ७० ॥

અને હવે પછીના ત્રણ યુગો અર્થાત ત્રેતા, દ્વાપર અને કળિનાં દરેકનાં પ્રમાણમાં અનુક્રમે પહેલાંના કરતાં ૧૦૦૦ એક હજાર વર્ષનો ઘટાડો કરવો અને ત્હેમની સંધ્યા અને સંધ્યાંશ જાણવાને માટે સત્ર યુગથી દરેકના પ્રમાણમાં અનુક્રમે ૧૦૦ સો વર્ષનો ઘટાડો કરવો એટલે સત્રયુગનું પ્રમાણ ૫૦૦૦ તો ત્રેતાનું ૩૦૦૦ દ્વાપરનું ૨૦૦૦ ને કળિયુગનું ૧૦૦૦ વર્ષનું સમજવું તેજ પ્રમાણે દરેકની સંધ્યા અને સંધ્યાંશ સમજવી. ૭૦

तदेतत्परिसंख्यातमादावेवचतुर्युगम् ॥

एतद्वादशसाहस्रं देवानांयुगमुच्यते ॥ ७१ ॥

અને મનુઓના ના ચાર યુગોનાં મળીને કુલ જે બાર હજાર વર્ષ થયાં તેનો દેવતાઓનો કુલ એકજ યુગ થાય છે. ૭૧

दैविकानांयुगानान्तु सहस्रपरिसंख्यया ॥

ब्राह्ममेकमहर्ज्ञेयं तावती रात्रिरेव च ॥ ७२ ॥

મનુઓનાં બાર હજાર વર્ષનો દેવતાઓનો એક યુગ અને તેવા દેવતાઓના એક યુગનો પ્રજ્ઞાનો એક દિવસ થાય છે અને તેથી એ બ-મણીની પ્રજ્ઞાની એક અહોરાત્ર થાય છે. ૭૨

तद्वै युगसहस्रान्तम्ब्राह्मं पुण्यमहर्षिदुः ॥
रात्रिचतावतीमेवतेऽहोरात्रविदांजनाः ॥ ७३ ॥

પ્રજ્ઞાના એક દિનમાનનો સમય હજાર યુગોનો ગણાય છે અને જેઓ રાત્રીનો પણ તેટલોજ સમય થતો હશે એમ જાણે છે તેજ રાત્રી અને દિવસના ભાગનું બરાબર જ્ઞાન ધરાવે છે એમ કહેવાય. ૭૩

तस्यसोहर्निशस्यान्तेप्रसुप्तःप्रतिबुध्यते ॥

प्रतिबुद्ध्यसृजति मनस्सदसदात्मकम् ॥ ७४ ॥

દિવસના પુરા થયા પછી રાતના વિરામ માટે સુતેલા પ્રજ્ઞા પોતાની રાત્રિના અંતમાં જાગે છે અને જાગૃત થઈને સત્ર અસત્ર રૂપી મનને ઉત્પન્ન કરી પોતાની સૃષ્ટીના ત્રણેલોક ભૂતનું અવલોકન કરવાને ધ્યાન ધરે છે. ૭૪

मनस्सृष्टिविकुरुते चोद्यमानं सिसृक्षया ॥

आकाशंजायतेतस्मात्तस्यशब्दगुणंविदुः ॥ ७५ ॥

પરમાત્માની સૃષ્ટી ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છાની પ્રેરણા પ્રથમ મન ઉપર થાય છે અને તેનાથીજ સૃષ્ટીની ઉત્પત્તિ થાય છે. સૃષ્ટીની શરૂઆતમાં આકાશ ઉત્પન્ન થાય છે જેનો ગુણ વિદ્વાનોએ શબ્દ કહેલો છે. ૭૫

आकाशात्तु विकुर्वाणात्सर्वगन्धवहःशुचिः ॥

बलवान्जायतेवायुस्सवैस्पर्शगुणोमतः ॥ ७६ ॥

આકાશમાં વિકાર થવાથી વાયુ-પ્રબળ અને પવિત્ર તત્વ ઉત્પન્ન થાય છે જે ગંધ સુગંધને એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે વહન કરી જાય છે. વાયુનો ગુણ સ્પર્શ કહ્યો છે. ૭૬

વાયોરાપે વિકુર્વાણાદિરોચિષ્ણુતમોનુદમ્ ॥
જ્યોતિરુત્પદ્યતે ખાસ્વત્તદ્વપગુણમુચ્યતે ॥૭૬॥

અને આ વાયુ વિકારમય થતાં હિમા-
થી એક ત્રીજી તત્વ તેજ ઉત્પન્ન થાય છે
જે સર્વ પદાર્થોને તેજમય કરે છે અને અંધ-
કારનો લય કરે છે અને આ તત્વનો ગુણ
રૂપ છે. ૭૭

જ્યોતિષશ્ચ વિકુર્વાણાદાપોરસગુણાઃ સ્મૃતાઃ ॥
અઘ્રોગન્ધગુણાભૂમિરિસેષાઘ્રિરાદિતઃ ॥૭૮॥

તેજમાં વિકાર થતાં રસરૂપે જળ ઉ-
ત્પન્ન થાય છે અને જળમાંથી સર્વ ગંધયુક્ત
પૃથ્વી ઉત્પન્ન થાય છે, સ્પષ્ટીની ઉત્પત્તિનો
ક્રમ ઉપર પ્રમાણે છે. ૭૮

યત્પ્રાગ્દ્વાદશસાહસ્રમુદિતં દૈવિકં યુગમ્ ॥
તદેકસપ્તતિગુણં મન્વન્તરમિદોચ્યતે ॥૭૯॥

આપણે ઉપર જણાવી ગયા કે મનુષ્યો-
નાં બાર હજાર વર્ષનો દેવતાઓનો એક
યુગ ગણાય છે. તેમ દેવતાઓના તેવા ૭૧
ધકોતેર યુગનો સમય તે એક મન્વંતર ક-
હેવાય છે અર્થાત્ તેટલો વખત તે એક
મનુના અધિકારનો સમય ગણાય છે. ૭૯

મન્વન્તરાણ્યસંખ્યાનિ સર્ગઃ સંહાર એવ ચ ॥
ક્રીડાન્નિવૈત્કુરુતે પરમેષ્ઠી પુનઃ પુનઃ ॥૮૦॥

આવાં મન્વંતરો અસંખ્ય છે અને અ-
સંખ્ય વખત સ્પષ્ટીને મહાન પ્રહા પોતાની
લીલારૂપે ઉત્પન્ન કરે છે અને સંહારે છે. ૮૦
ચતુષ્પાત્સકલોધર્મઃ સત્યં ચ વક્રતે યુગે ॥

નાધર્મ્યેનાગમ કશ્ચિન્મનુષ્યાન્મતિવર્ત્તેતે ॥૮૧॥

સત્યુગ અથવા કૃતયુગમાં ધર્મના ચાર
પગ ગણાતા હતા અર્થાત્ પૂરેપૂરો ધર્મજ
ચાલતો હતો અને અધર્મથી એટલે શાસ્ત્રથી
ઉલટા વર્તનારને કોઈપણ પ્રકારનો લાલ થ-
તો નહોતો. ૮૧

इतरेष्वामाज्जर्मः पादशस्त्ववरोपितः ॥
चौरिकानृतमायाभिर्धर्मश्चापैतिपादशः ॥८२॥

અને ત્યારપછીના ત્રણ યુગોમાં અનુક્રમે
ધર્મનો એક એક પાયો ઘટતો જાય છે કારણ
કે હિમાં ધીમે ધીમે જેટલો ધર્મ ઘટે છે
તેટલો અધર્મ વધે છે. ૮૨

अरोगाः सर्वसिद्धार्थाश्चतुर्वर्षशतायुषः ॥
कृतत्रेतादिषु षेषामायुर्हसति पादशः ॥८३॥

સત્યયુગમાં ધર્મના ચારે પગ હોવાને
લીધે કોઈપણ પ્રકારનો રોગ પ્રાણીને થતો
નહોતો કારણ કે રોગ માત્રનું મુળ અધ-
ર્મજ છે. સર્વનાં મન પણ શુદ્ધ હોવાથી તે
સમયનાં માણસો મનમાં જે જે ધારણાઓ
કરતાં તે તે સઘળી પૂર્ણ થતી હતી. આ-
યુષ્ય પ્રાણીનું ૪૦૦ વર્ષનું ગણાતું હતું જે
પણ ત્યારપછીના યુગોમાં જે પ્રમાણે ધર્મનો
પાયો ઘટતો ગયો અને અધર્મનો વધતો
ગયો તેમ ઘટતું ગયું અર્થાત્ સત્યયુગમાં
૪૦૦ વર્ષનું ગણાતું આયુષ્ય ત્રેતામાં ૩૦૦
દ્વાપરમાં ૨૦૦ અને કળિમાં ૧૦૦ વર્ષનું
ગણાવા લાગ્યું. ૮૩

वेदोक्तमायुर्मर्त्यानामा शिषश्चैव कर्मणाम् ॥
फलं त्वनुयुगं लोके प्रभावश्च शरीरिणाम् ॥८४॥

વેદમંત્રોમાં અને આશિષ વચનોમાં પુ-
રૂષનો જે શતાયુ એવો આવરદા કહેલો છે
તે તથા હિમનાં કર્મોનાં ફળ પણ કાલના
પ્રમાણેજ થતાં જાય છે અને વર્ણોના પ્રભાવ
અર્થાત્ સર્વોત્તમ વર્ણે બ્રાહ્મણ જેની શક્તિ
શાપ દેવાની અને અનુગ્રહ કરવાની કહેલી
છે તે પણ તે સમય સમયના ક્રમને અનુ-
સરીને બદલાતી જાય છે. ૮૪

अन्येकृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापरे परे ॥

अन्येकलियुगे नृणां युगहासा नुरूपतः ॥८५॥

માણસોનાં જે કર્મ ધર્મ સત્યયુગમાં

હતાં તે ત્રેતામાં નહોતાં અને જે ત્રેતામાં હતાં તે દ્વાપરમાં નહોતાં અને જે દ્વાપરમાં હતાં તે કલીમાં નથી અર્થાત્ ઉત્તરોત્તર સુભકર્મોનો ઘટાડો અને કુકર્મોની અતિ વૃદ્ધિ થતી જણાય છે અને તેવા અધર્મનાં કારણોને લીધેજ પ્રજામાં વિદ્યહીન થતી જાય છે. ૮૫

તપઃપરંકૃતયુગેત્રેતાયાંજ્ઞાનમુચ્યતે ॥

દ્વાપરેયજ્ઞમેવાર્હુદાનમેકંકલૌયુગ ॥૮૬॥

હાલમાં પણ શરૂઆતથી અત્યાર સુધીમાં તપ તે સર્વથી શ્રેષ્ઠ પુણ્યકર્મ ગણાય છે. સત્યયુગમાં સર્વ દાનમાં તપ, ત્રેતામાં આત્માનું જ્ઞાન, દ્વાપરમાં યજ્ઞ, અને કલિયુગમાં દાન કરવું તે પોતપોતાના યુગમાં પ્રધાન છે. ૮૬

સર્વસ્યાસ્યતુસર્ગસ્યગુપ્ત્યર્થસમહાતુતિઃ ॥

મુલ્લવાહૂરુપજ્ઞાનાંપૃથક્કર્માણ્યકલ્પયત્ ॥૮૭॥

મહાન તેજસ્વી અને પરાક્રમી સૃષ્ટીના પિતા બ્રહ્માએ પોતે ઉત્પન્ન કરેલી પ્રજાના રક્ષણને અર્થે ચાર મુખ્ય વર્ણો તે પોતાનાંજ ચાર અંગો (મુખ, બાહુ, અંગ્ઠા અને ચરણુ)માંથી ઉત્પન્ન કરી અને તે દરેકનાં જુદાં જુદાં કર્મો બનાવી તેમને સમજાવ્યાં. ૮૭

અધ્યાપનમધ્યયનંયજનંયાજનંતથા ॥

દાનંપ્રતિગ્રહંચૈવબ્રાહ્મણાનામકલ્પયત્ ॥૮૮॥

ચારવર્ણોમાંથી મુખમાંથી જે વર્ણ ઉત્પન્ન કરી હોને બ્રાહ્મણ વર્ણ કરી. અને બ્રાહ્મણોના ૪૮ ધર્મ કર્યા ૧ વેદ ભણવો ૨ વેદ ભણવવો, ૩ યજ્ઞ કરવો ૪ યજ્ઞ કરાવવો, ૫ દાન આપવું અને ૬ દાન લેવું. ૮૮

પ્રજાનાં શર્ગદાનમિજ્યાધ્યયનમેવચ ॥

વિષયેષ્વપ્રસક્તિશ્ચક્ષત્રિયસ્યસમાસતઃ ॥૮૯॥

બ્રાહ્મણ પછી ક્ષત્રી જેમને બ્રહ્માએ પો-

તાના બાહુમાંથી ઉત્પન્ન કર્યા અર્થાત્ પોતાનું સર્વ બળ આપ્યું હોમના ધર્મ પાંચ છે જે સંક્ષેપે નિચે પ્રમાણે સમજવા ૧ પ્રજાનું રક્ષણ કરવું, ૨ દાન આપવું, ૩ વેદ ભણવો ૪ દુનિયાની મોજ શોખ અને ભોગવિલાસમાંથી મુક્ત રહેવું તથા ૫ યજ્ઞ કરવો, યજ્ઞનું રક્ષણ કરવું વિગેરે. ૮૯

પશૂનાંરક્ષણંદાનામિજ્યાધ્યયનમેવચ ॥

વણિકપથંકુસીદંચૈવૈશ્યસ્યકૃષિરેવચ ॥૯૦॥

અને ત્યાર પછીની ત્રીજીવર્ણ વૈશ્ય જેને પોતાની અંધમાંથી ઉત્પન્ન કરી હોને માટે વ્યાપારાર્થે જળ સફર કરવી વિગેરેનાં નિયેનાં સાત કર્મો ઠરાવ્યા. ૧ વાહન. પશુની રક્ષા કરવી, ૨ દાન આપવું ૩ શાસ્ત્ર શીખવું ૪ જળમાં સફર કરીને બહાણુ વિગેરેથી ધમ ધોકાર વ્યાપાર ચલાવવો ૫ વ્યાજ વટાંદર તથા કાંધાનો વ્યાપાર કરવો ૬ ખેતી અને ૭ યજ્ઞ કરવો વિગેરે. ૯૦

एकमेवतुशूद्रस्यप्रभुःकर्मसमादिशत् ॥

एतेषामेववर्णानांशुश्रूषामनसूयया ॥૯૧॥

ચોથીવર્ણ જે ચરણથી ઉત્પન્ન કરી હોની તે ઉત્પત્તિજ સુચવે છે કે બ્રહ્માજી એ સર્વ કોઈના ચરણની રજા અર્થાત્ સર્વ વર્ણની સેવાને માટેજ તે વર્ણને સૃજી છે. આ વર્ણના ધર્મ પણ ફક્ત એજ છે કે શુદ્રોએ કોઈ પણ જાતનો દ્વેષભાવ રાખ્યા વિના ઊંચ વર્ણોની પોતાથી બનતી હોમની સંતોષકારક સેવા આકરી કરવી. ૯૧

ऊर्ध्वानामर्मेध्यतरःपुरुषःपरिकीर्तितः ॥

तस्मान्मेध्यतमंत्वस्यमुखमुक्तंस्वयंभुવા॥૯૨॥

હવે બ્રાહ્મણ સર્વ વર્ણોમાં શ્રેષ્ઠ શામાટે ગણાયા તથા સકળ સૃષ્ટીના રક્ષણ કરનારા તથા વેદના ભણનાર કેમ થયા તે સમજાવું છું. પુરૂષની નાભિના ઉપરનો ભાગ ધણોજ પ-

વિત્ર ગણાય છે અને તે ભાગ કરતાં પણ
મુખને પ્રદાએ અતિ પવિત્ર કહેલું છે. ૯૨
ઉત્તમાક્ષોદ્ધવાજ્ઞેયેષ્ટ્યાદ્ધક્ષણશ્રેવધારણાત્ ॥
સર્વસ્યૈવાસ્યસર્ગસ્યર્ધ્મતોબ્રાહ્મણઃપ્રભુઃ॥૧૩॥

હવે સર્વ શરીરમાં પવિત્રમાં પવિત્ર એવા
મુખ ભાગમાંથી પ્રાદ્ધણની ઉત્પત્તિ થઇ છે
તેથી તેઓ જન્મ માત્રથી પવિત્ર કહેવાય છે
અને મુખ તે સ્વર કાઢવાને માટે છે એટલે
વેદનો ઉચ્ચાર કરવાનું સ્થાન હોવાથી પ્રા-
દ્ધણેને વેદ ભણવાનો અધિકાર છે આવાં
આવાં કારણેને લીધે સકળ સદ્ગીમાં પ્રાદ્ધણ
પોતાનાજ હકવડે શ્રેષ્ઠ પદ ભોગવે છે. ૯૩
તદિસ્વયંભૂઃ સ્વાદાસ્યાત્તપસ્તપ્ત્વાદિતો

ડમ્જન્ ॥

દૃવ્યકવ્યાભિવાદ્યાયસર્વસ્યાસ્યચગુપ્તયે॥૧૪॥

પરમાત્માએ અન્ય સર્વ વર્ણોના કરતાં
પ્રાદ્ધણેને પ્રથમ ઉત્પન્ન કર્યા કારણ કે તેઓ
મંત્રાધ્યયન કરીને હૃવ્ય કહેતાં ધી, સમીધ,
વિગેરેના હોમથી દેવતાઓને તથા કૃવ્ય હોમ
કરીને પિત્રીયોને સંતોષ આપે અને આખા
જગતનું રક્ષણ કરે. ૯૪

યસ્યાસ્યેનસદાશ્રનિહવ્યાનિત્રિદિવૌકસા॥

કવ્યાનિચૈવપિતરર્કિભૂતમધિકંતતઃ ॥૧૫॥

આ પ્રમાણે જે પ્રાદ્ધણ મંત્રના બલવડે
દેવતાઓને હૃવ્ય અને પિત્રીયોને કૃવ્ય પ-
હોઆડી સંતોષે છે તેનાથી શ્રેષ્ઠ કોણ
કહેવાય ? ૯૫

ભૂતાનાંપ્રાણિનઃશ્રેષ્ઠાઃપ્રાણિનાંબુદ્ધિજીવિનઃ॥

બુદ્ધિમત્સુનરાઃશ્રેષ્ઠાનરેષુબ્રાહ્મણાઃસ્મૃતાઃ॥૧૬॥

પરમાત્માની બે પ્રકારની સ્થાવર અને
જંગમ સદ્ગીનાં સર્વ પ્રાણીઓમાં નાનાં જ-
તુઓ જેનામાં જીવે તે શ્રેષ્ઠ ગણાય છે અને
જીવમય સદ્ગીમાં જેનામાં બુદ્ધિ છે તે શ્રેષ્ઠ

કહેવાય અને બુદ્ધિવાળાં પ્રાણીઓમાં પણ
જેનામાં જ્ઞાન અને તર્ક શક્તી છે તેવાં મનુ-
ષ્ય પ્રાણી શ્રેષ્ઠ છે અને મનુષ્ય પ્રાણીમાંના
સર્વ વર્ગ કરતાં પ્રાદ્ધણ શ્રેષ્ઠ છે અર્થાત્ સ્થા-
વર જંગમ સદ્ગીમાંના સર્વ પ્રાણીઓમાં પ્રા-
દ્ધણ શ્રેષ્ઠ છે. ૯૬

બ્રાહ્મણેષુત્રવિદ્વાંસોવિદ્વત્સુકૃતબુદ્ધયઃ ॥

કૃતબુદ્ધિષુકર્તારઃકર્તૃષુત્રસ્રવેદિનઃ ॥૧૭॥

વળી પ્રાદ્ધણોમાં પણ વધારે કૃળ આ-
પનારાં પુણ્યકર્મ જેવાં કે જ્યોતિષ્ટોમ વિગે-
રેના કરનાર અને બાણનાર વિદ્વાન ગણાય
છે અને તેમનાથી પણ અધિક શાસ્ત્રનાં પ્ર-
માણના સમજનાર તથા સર્વથી શ્રેષ્ઠ પ્રદ્ધ-
જ્ઞાની જે જ્ઞાનના પ્રભાવે મોક્ષ મેળવાય તે-
ઓ છે. ૯૭

ઉત્પત્તિરેવવિપ્રસ્યમૂર્તિર્ધર્મસ્યશાશ્વતી ॥

સહિર્ધર્માર્થમુત્પન્નોબ્રહ્મભૂયાયકલ્પતે ॥૧૮॥

પ્રાદ્ધણદેહ તેજ ધર્મનો એક અવયવ છે
અને તેથી કરીને તે અવયવનો ધારણ કરનાર
પ્રાણી અર્થાત્ પ્રાદ્ધણ તેનું કર્તવ્ય પોતાનાં
ધર્મકાર્ય તથા અન્યપુણ્ય કર્મોથી સર્વને મો-
ક્ષ પમાડવાનું છે. ૯૮

બ્રાહ્મણોજાયમાનોહિપૃથિવ્યામધિજાયો ॥

ઈશ્વરઃસર્વભૂતાનાંધર્મકોશસ્યગુપ્તયે ॥૧૯॥

પ્રાદ્ધણ પોતાના જન્મથીજ જગતના
પ્રાણીમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે અને તેના તે પદને
લીધે સર્વ ધર્મનું રક્ષણ તેનેજ કરવું
પડે છે. ૯૯

સર્વસ્વંબ્રાહ્મણસ્યેદંયત્તિક્ચિજ્જગતીગતમ્ ॥

શ્રેષ્ઠ્યેનાભિજનેનેદંસર્વવૈબ્રાહ્મણોઈતિ ॥૨૦॥

દ્રવ્ય આદિ જે જે વસ્તુઓ જગતમાં
છે તે સઘળી પ્રાદ્ધણનીજ છે કારણ કે બ્ર-
હ્માના મુખથી ઉત્પન્ન થયાથી તે સર્વ પ્રા-

ણીયોના સ્વામી છે અને તેથી દુનીયાંની સર્વ સ્થાવર જંગમ હોલતનો પણ તેજ પતી છે એમ ગણાય. ૧૦૦

સ્વમેવબ્રાહ્મણોભુંકેસ્વંસ્તેસ્વંદદાતિચ ॥

અનૃશંસ્યાદ્બ્રાહ્મણસ્યમુજ્જતેહીતરેજનાઃ ॥૧૦૧॥

બ્રાહ્મણ બીજાનું જે અન્ન જમે છે તથા બીજાના આપેલાં વસ્ત્ર પહેરે છે અને પોતે લઇને બીજાને આપે છે તે સઘળુ પારકું લઇને આપતો નથી પણ પોતાનું જ આપે છે અને સત્ય તો એજ છે કે બ્રાહ્મણનીજ કૃપાથી સર્વ સંસાર સુખવિલાસ માણે છે. ૧૦૧

તસ્યકર્મવિવેકાર્થશેષાણામનુપૂર્વશઃ ॥

સ્વાયંભુવોમનુર્ધામાનિદંશાસ્ત્રમકલ્પયત્ ॥૧૦૨॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય અને અન્યવર્ણોનાં શાં-શાં ક્રમે છે તે જાણવાની જાણના લીધેજ બ્રહ્માના પ્રપૌત્ર મહાબુદ્ધિવાન સ્વાયંભુવ મનુએ આ શાસ્ત્રને રચ્યું છે. ૧૦૨

વિદુષાબ્રાહ્મણેનેદમધ્યેતવ્યંપ્રવ્રતઃ ॥

શિષ્યેભ્યશ્ચપ્રવક્તવ્યં સમ્યક્નાન્યેન

કેનચિત્ ॥૧૦૩॥

વિદ્વાન એવા જે બ્રાહ્મણો જેઓ શાસ્ત્રના અભ્યાસનાં કળને જાણવાવાળા છે તેમણે ખાસ કરીને આ શાસ્ત્ર શીખવું જોઈએ અને જે કોઈ જાણવાને ઉત્સુક હોય તેવા શીષ્યોને શીખવવું જોઈએ અને બ્રાહ્મણ શી-વાયની અન્ય વર્ણોને તો સ્વેચ્છાએ શીખવું હોયતો તે અધિકાર છે પણ અન્યને જાણ-વવાનો અધિકાર નથી. ૧૦૩

ઈદંશાસ્ત્રમધીયાનોબ્રાહ્મણઃશંસિતવ્રતઃ ॥

મનોવાદેદૈર્જનિત્યં કર્મદોષૈર્નલિપ્યતે ॥૧૦૪॥

જે બ્રાહ્મણ આ અનુપમ ધર્મ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી તેના નિયમો પ્રમાણે બરાબર અર્થને સમજી વર્તન કરે છે તે કદિ પણ મન

(સંકલ્પ વિકલ્પથી) વાણી (બોલવા ચા-લવાથી) તથા દેહથી થયેલાં પાપકર્મોથી બ્રહ્મ થતો નથી. ૧૦૪

પુનાતિપંક્તિર્વંશ્યાંશ્ચ મસમસપરાવરાન્ ॥

પૃથિવીમપિચૈવેમાં કૃત્સ્નામેકોડપિસો

ડર્હેતિ ॥૧૦૫॥

આ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરી તેના નિય-માનુસાર વર્તન કરનાર બ્રાહ્મણ પોતાના ક્રમ (પંક્તિ) ને પવિત્ર કરે છે એટલુંજ નહીં પણ પોતાની સાત પેઢીના પુર્વજોને અને વંશજો તે પણ પવિત્ર કરે છે અને તેટલાજ માટે તે સર્વ ધર્મના જ્ઞાતા-જાણનાર કહેવાય ને તેથી તે આખી પૃથ્વીના અધિકારને યોગ્ય ગણી શકાય છે. ૧૦૫

ઈદંસ્વસ્ત્યયનંશ્રેષ્ઠમિદં બુદ્ધિવિવર્દનમ્ ॥

ઈદંયશસંમાયુષ્યમિદં નિઃશ્રેયસંપરમ્ ॥૧૦૬॥

આ શાસ્ત્રના અભ્યાસથી ધનનો લાભ થાય છે તથા યજ્ઞ, હોમ આદિ પુણ્ય કર્મ કરવાનો બોધ મળે છે બુદ્ધિમાં વધારો થાય છે ટુંકામાં તેના પૂર્ણ અભ્યાસથી યશની પ્રા-પ્તિ થાય છે આયુશ વધે છે અને અંતે મો-ક્ષ પમાય છે. ૧૦૬

અસ્મિન્ધર્મોડિલેનોક્તોગુણદોષૌચકર્મણામ્ ॥

ચતુર્ણામપિવર્ણાનામાચારશ્ચૈવશાશ્વતઃ ॥૧૦૭॥

આ શાસ્ત્રમાં સર્વ ધર્મનું પૂર્ણ વર્ણન આપેલું છે તથા બ્રાહ્મીયોના કર્મોનાં ફલ ગુણ દોષ, લલાઈ યુરાઈ અને ચાર વર્ણના પૂર્વથી ચાલતા આવેલા આચાર વિચારને વર્ણવેલા છે. ૧૦૭

આચારઃપરમો ધર્મઃશ્રુત્યુક્તઃસ્માર્ત્તપ્તવચ ॥

તસ્માદસ્મિન્સદાયુક્તો નિત્યંસ્પદાત્મ

વાન્દિજઃ ॥૧૦૮॥

સર્વ ધર્મોમાં પર કહેતાં શ્રેષ્ઠ તે પોતાનો આચાર પાળવાનો ત્હેને કહેલો છે અને તેથી કરીને ચારે વર્ણના માણસો જેઓ પોતાના આત્માનું સુખ ઇચ્છતા હોય ત્હેમણે પોતાનો આચાર બરાબર પાળવો જોઈએ અને પોતાનો આચાર શું છે તે સમજવાને માટે સ્મૃતિનું અધ્યયન કરવું જોઈએ. ૧૦૮

આચારાદિચ્યુતો વિપ્રો નવેદફલમ્ભતુતે ॥

આચારેણ તુ સંયુક્તઃ સંપૂર્ણફલમામ્ભવેત્ ॥૧૦૯॥

આચાર રહિત બ્રાહ્મણ વેદનું અધ્યયન કરવા છતાં ત્હેનાં ફળ ભોગવી શકતો નથી. અને આચારવાળો ત્હેનાં સંપૂર્ણ ફળને પ્રાપ્ત કરે છે ૧૦૯

एवमाचारतोदृष्टा धर्मस्य मुनयोगतिम् ॥

सर्वस्य तपसो मूलमाचारं जगद्गुरुः परम् ॥૧૧૦॥

ઉપર વર્ણવ્યા તેવા આચારના પ્રકારથી ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે એવું જ્યારે ક્ષપિયો એ જાણ્યું ત્યારે મોટાટી તપશ્ચર્યાનાં વૃત્ત ચાંદ્રાયણ વિગેરેનાં ફળ દેનાર મુખ્ય ધર્મ આચારજ છે એમ જાણી ત્હેમણે સર્વ ધર્મથી પ્રથમ ધર્મ આચારને સ્વિકાર્યો. ૧૧૦

जगतश्च समुत्पत्तिं संस्कारादिधिमेव च ॥

व्रतचर्योपचारंच स्नानस्य च परं विधिम् ॥૧૧१॥

હવે જગતની ઉત્પત્તિ સંસ્કારો (ગર્ભા ધાનની વિધિ) જાત કર્મ તે ત્રણ અને બ્રહ્મચર્યનો બોધ, ગુરૂઓને નમસ્કાર, ઉપાસના, સ્નાન વિધિ તથા કુલ ગુરૂને ત્યાં અભ્યાસનો સમય પુર્ણ થતાં ઘેર પાછા ફર્યા પછી શા પ્રમાણે વર્તવું તેના નિયમો પૂર્ણ રીતે કહેવાશે. ૧૧૧

दाराधिगमनंचैव विवाहानांच लक्षणम् ॥

महायज्ञविधानंच श्राद्धकल्पश्च शाश्वता ॥૧૧२॥

તથા વિવાહ નિયમો, લક્ષણો, વિશ્વદેવ આદિ પંચમહાયજ્ઞોની વિધિ અને નિત્ય શ્રાદ્ધવિધિ કહેવાશે. ૧૧૨

वृत्तीनां लक्षणंचैव स्नातकस्य व्रतानि च ॥

भक्ष्याभक्ष्यंच शौचंच द्रव्याणां सिद्धि

मेव च ॥૧૧૩॥

જીવિકા—ગુજરાન કેમ ચલાવવું ત્હેના ઉપાયો, સ્નાતક કહેતાં ગૃહસ્થાશ્રમિને પાળવાના નિયમો તેમજ પાળવા ચાહનારના આહારને લાયક ઉચિત દહી, દુધ જેવાં પ્રવાહી તથા ઘઉં બાજરી જેવાં ધાન્ય તથા અનઉચિત જેવાંકે મધ, માંસ લશણ વિગેરે તથા ઉચવર્ણ જેવીકે બ્રાહ્મણ વિગેરેમાં મરણના દશ દિવસના પાળવામાં આવતા નિયમો અને જળથી અન્ય દ્રવ્યોની કરાતી સુદ્ધીના નિયમો કહેવાશે. ૧૧૩

स्त्रीधर्मयोगं तापस्यं मोक्षसंन्यासमेव च ॥

રાજશ્રધ્ધર્મમશ્વિલંકાર્યાનાં ચ વિનિર્ણયમા ॥૧૧૪॥

સ્ત્રિયોએ તાપસ્ય, વાન પ્રસ્થ, સન્યાસ વિગેરે આશ્રમોમાં રહી પાળવાના નિયમો, અને રાજકર્તાઓને માટે અને દ્રવ્યની લેવડદેવડના નિયમો વિસ્તારથી વર્ણવીશું. ૧૧૪

साक्षिप्रश्नविधानंच धर्मस्त्रीपुंमयोरपि ॥

विभागधर्मव्यूतंच कण्टकानांच શોધનમ્ ॥૧૧૫॥

તથા સાક્ષીયોને જીબાનીમાં પ્રશ્ન પુછવાના નિયમો, સ્ત્રીએ પુરૂષના સમીપ અને દુર રહેતી વખતે પાળવાના, વેચવાના (વારસા, દોલતના વિભાગ કરવાના) જીગારી તથા ચોરને શોધ્યા (તપાસ્યા) પછી કરવાની શીક્ષાના નિયમો આવશે. ૧૧૫

वैश्यगृहोपचारंच संकीर्णानांच संभवम् ॥

आपद्धर्माचવર્ણનાં પ્રાયશ્ચિત્તાવિધિતથા ॥૧૧૬॥

વૈશ્ય અને ક્ષુદ્ર તથા ઉચના નીચની

સાથેના સંગે અને નિચના ઉચળતી સાથે-
ના સંગથી ઉત્પન્ન થયેલી વર્ણોના નિયમો
અને ધર્મો તથા આપતિ સમયે ગુજરાન
કેમ કરવું તથા પ્રાયશ્ચિતના નિયમો
કહીશું. ૧૧૬

સંસારગમનંચ ત્રિવિધંકર્મસંભવમ્ ॥

નિઃશ્રેયસંકર્મણાંચગુણદોષપરીક્ષણમ્ ॥૧૧૭॥

તથા સંસારમાં રહીને પ્રાણીઓએ ક-
રેલાં શુભા શુભકર્મોને લીધે પોતાની કર-
ણીનાં ફલરૂપ જે વખતો વખત જન્મમરણ-
ના ક્રમને આધિન થઈ ઉત્તમ, મધ્યમ અને
અધમ દેહ ધારણ કરવી પડે છે તે તથા
આત્મ જ્ઞાનથી મોક્ષ પ્રાપ્તિ કેમ મળે તે અને
કર્મોના ગુણદોષ જણાવાશે. ૧૧૭

દેશધર્માઙ્ગાતિધર્માન્કુલધર્માશ્ચશાશ્વતાન્ ॥

પાષણ્ડગણધર્માશ્ચ શાસ્ત્રેડસ્મિન્નુક્ત

વાન્મનુ ॥૧૧૮॥

તથા દેશના ધર્મો, તથા જાતીધર્મ, કુલ
ધર્મ અને વેદમાં પણ જેનું વર્ણન નથી તેવા
પાખંડી લોકોના ધર્મ અર્થાત્ વ્યાપારી વ-
ર્ગના ખટપટી ધર્મ એ સર્વ મહામુનિ મનુ-
એ પોતાના સ્મૃતિ નામના આ ગ્રંથમાં
કહેલાં છે. ૧૧૮

યથેદમુક્તવાઙ્ગાસ્તં પુરાપૃષ્ઠોમનુર્મયા ॥

તથેદંયૂયમ્પયઘમત્સકાશાન્નિવોધતા ॥૧૧૯॥

इति मानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां

संहितायां प्रथमोऽध्यायः ॥૧॥

તેવું આ શાસ્ત્ર જે મહારા પુછવાથી મ-
નુમુનીએ મહને સવિસ્તારથી કહી સંભળા-
વ્યું હતું તે ત્હમ્હારી વિનંતીથી હું ત્હમને
કહું છું તે હે મુનિવરો ત્હમો શીખશો. ૧૧૯

धति मानवधर्म शास्त्रनो

प्रथम अध्याय.

इति द्वितीयोऽध्यायः

विद्वद्भिः सेवितः सद्भिर्नित्यमद्वेषरागिभिः ॥

हृदयेનામ્યનુજ્ઞાતોયોધર્મસ્તંનિવોધતા ॥ ૧ ॥

વેદના બાણનારાઓ જેઓ કોઈના ઉપર આવિરભાવ રાખ્યા વિના નિરંતર ધર્મના સત્ય સ્વરૂપ તરીકે જેને માને છે તથા પોતાના કસ્યા-ણના મુખ્ય ઉપાય તરીકે જે તત્વને સમજે છે એવો જે પ્રકૃષ્ટ પરમાત્માના જ્ઞાન રૂપી ધર્મ છે અને જે બ્રહ્મજ્ઞાનનું એક અંગ છે તેનાં લક્ષણ આપને કહું છું તે સાંભળશો. ૧

કામાત્મનાનપ્રશસ્તાનચૈવહોસ્ત્યકામતા ॥

કામ્યોદિવેદાધિગમઃકર્મયોગશ્ચવૈદિકઃ ॥૨॥

કોઈપણ કાર્યની સિદ્ધી અથવા કંઈ પણ ફલ મલશે એવી આશાથી દેવ વંદન કરવા-થી કંઈપણ લાભ થતો નથી જેમકે સ્વર્ગમાં જવાની ઈચ્છાને માટે જ જે કોઈ દેવની પ્રાર્થના કરે છે તેનો કાંઈ જન્મ મરણનો ફેરો મટતો નથી; પણ તેમ કરવું તે આપણો ધર્મ છે એવું જ સમજીને જે કોઈ તેમ કરે છે તે હિંમેશાં મોક્ષ પામે છે, આ ઉપરથી એમ કંઈ ભાવાર્થ થતો નથી કે કોઈ પણ કાર્ય કરવામાં ફલની ઈચ્છા રહેલી નથી પણ ફક્ત એટલું જ સમજવાનું છે કે ભક્તિ માર્ગ કેવળ ફલની ઈચ્છાથી તો નહીં જ અનુસરવો, બાકી વેદનો અભ્યાસ તેમજ વેદનાં કર્મકાંડ કરાવવામાં ફલનો લાભતો સમાયલો જ હોય છે ૨. સંકલ્પમૂલઃકામોવૈયજ્ઞાઃસંકલ્પસંભવાઃ ॥

વ્રતાનિયમધર્માશ્ચસર્વેસંકલ્પજ્ઞાઃસ્મૃતાઃ ॥૩॥

કોઈપણ કાર્ય કરતા પહેલાં તે કરવાથી ફલાણું ફળ મળશે એવી જે ધારણા મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેહને સંકલ્પ કહેલો છે અને એ બુદ્ધિ જ માણસને તે પોતાની ઈચ્છા કે-મ પૂર્ણ કરી શકશે તેહનાં સાધનો મેળવવાને પ્રેરે છે જે મળ્યા પછી તે તે કામ

કરવું એમ ધારે છે જેને નિશ્ચય કહે છે ત્યાર પછી તે શા પ્રમાણે કરવું તેના નિ-યમો શોધે છે અર્થાત્ કોઈ પણ કાર્યની શ-રૂઆત સંકલ્પથી જ થાય છે. ૩.

અકામસ્યક્રિયાકાચિદ્દશ્યતેનેહકર્હિચિત્ ॥

યદ્યદ્ધિકુરુતેકિંચિત્તત્કામસ્યચેષ્ટિતમ્ ॥૪॥

જગત્માં જે જે પુણ્ય કર્યો કરાય છે જેવાં કે ભોજનદાન વિગેરે તે સઘળાં પ્રાપ્ત થયેલાં ફળના અંગે અથવા તો ભવિષ્યમાં મળવાનાં ફળની આશાએ જ કરાય છે અર્થાત્ આ લોકમાં કરવામાં આવતાં ધર્મ કર્મ અને વ્યવહારનાં સર્વ કાર્યોમાં ફળની તો ઈચ્છા રહેલી જ છે. ૪.

તેષુસમ્યગ્વર્તમાનોગચ્છસમરલોકતામ્ ॥

યથાસંકલ્પિતાશ્ચેદસર્વાન્કામાન્સમશ્નુતો ॥૫॥

પહેલાં આપણે બણ્યું તેવી રીતે જે પ્રાણી ભવિષ્યના ફળની આશા વિના વર્ત-માન કાળમાં પુણ્ય માર્ગને અનુસરે છે તે અમર ધર્મી બ્રહ્મભાવને પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ અંતપછી મોક્ષને પામે છે એટલું જ નહીં પણ વર્તમાનકાળમાં પણ પોતાના વાંચ્છીત પદાર્થોને પામે છે ૫

વેદોઽસ્થિલોધર્મમૂલંસ્મૃતિર્શીલેચતદ્વિદામ્ ॥

આચારશ્ચૈવસાધૂનામાત્મનસ્તુષ્ટિરેવચ ॥૬॥

વેદ (ઋગ, યજુ, શામ, અથર્વ,) સ્મૃતી તથા ધર્મ શાસ્ત્રના નિયમો તેના બાણનારા પવિત્ર માહાત્માઓનાં આચરણો તથા આચાર અને સત્પુરૂષોના મનનું શાંત વન તે સર્વને ધર્મ કહેલો છે. ૬

યઃકશ્ચિત્કસ્યચિદ્ધર્મોમનુનાપરિકીર્તિતઃ ॥

સસર્વોઽભિહિતોવેદેસર્વજ્ઞાનમયોહિસ ॥૭॥

વેદથી ભિન્ન રૂપે પણ વેદનાં જ પ્રમા-

છોના પ્રતિપાદન કરતા જે જે ધર્મો ભિન્ન ભિન્ન વર્ણોને માટે મનુસ્મૃતિમાં જણાવ્યા છે તે તે સઘળા પણ વેદના નિયમાનુસારજ છે કારણ કે મહામુની વેદથીપણ જ્ઞાન હતા અને મનુસ્મૃતિનો જે અંથ તહેમણે યોજ્યો તે વેદનાં પ્રમાણોની સહાયતાથીજ થયેલો છે. ૭

સર્વતુસમવેક્ષ્યેદંનિશ્ચિલંજ્ઞાનચક્ષુષા ॥

શ્રુતિપ્રામાણ્યતોવિદ્વાન્સ્વધર્મેનિવિશેતવૈ ॥૮॥

વેદના અર્થ સમજવામાં જે જે શાસ્ત્ર સમુહ જેવાં કે મિમાંસા, વ્યાકરણ વિગેરેનો જેણે અભ્યાસ કરીને જ્ઞાન અક્ષુથી વેદનું શોધન કરેલું હોય છે તેવા જ્ઞાની પુરૂષો તો હમેશાં તહેમાં કહેલા સ્વધર્મોને પાલ્યાવિના રહેતાજ નથી. ૮

શ્રુતિસ્મૃત્યુદિતંધર્મમનુતિઘ્નિઘ્નમાનવ ॥

इहकीर्त्तिमवामीतिप्रेक्षचानुत्तमंसुखम् ॥૯॥

શ્રુતિ અને સ્મૃતિમાં વર્ણવેલાં ધર્મ કર્મો જે કરે છે અને તહેનાજ નિયમો જે પાળે છે તે આ લોકનાં સર્વ સુખ ભોગવીને પરલોકમાં અખંડ કિર્તિને પ્રાપ્ત કરેછે અને સ્વર્ગનાં અલૌકિક સુખ ભોગવે છે. ૯

શ્રુતિસ્તુવેદોવિજ્ઞેયોધર્મશાસ્ત્રંતુવેસ્મૃતિઃ ॥

તેસર્વાર્થેષ્વમીમાંસેતામ્યાંધર્મોદિનિર્વર્મૌ ॥૧૦॥

“વેદ” ને શ્રુતિ અને “અન્ય સર્વ ધર્મ શાસ્ત્રો” ને સ્મૃતિ એવાં નામ આપવામાં આવ્યાં છે પરંતુ આ ઉપરથી એ બે જુદા અંથ સમજીને મનમાં શંકા અથવા તર્ક ઉત્પન્ન કરીને તહેમના કોઈના વિશે અયોગ્ય વિચાર કરવો નહીં કારણ કે એ બેઉમાંથી ધર્મ ઉત્પન્ન થયેલો છે. ૧૦

યોડ્વમન્યેતતેમૂલેહેતુશાસ્ત્રાશ્રયાદ્વિજઃ ॥

સસાધુભિર્વાદિષ્ઠકાર્યોનાસ્તિકોવેદાનિન્દકઃ ॥૧૧॥

જો કોઈ “દ્વીજ” ગ્રાહ્ય ધર્મનાં મૂ-

ળકી શ્રુતિ અને સ્મૃતિ તરફ પોતાની અપ્રિતી બતાવે તો તેને વેદ તથા શ્રુતિની નિંદા કરનાર ગણવો અને આવા માણસ નાસ્તિક હોવાથી તહેમને અન્ય દ્વીજો જેઓ શ્રુતિ અને સ્મૃતિને માન આપે છે અને તેમનાજ નિયમો પ્રમાણે વર્તે છે તહેમનાથી અલગ કરવા અર્થાત્ પંક્તિની બહાર ગણવા. ૧૧

વેદઃસ્મૃતિઃસદાચારઃસ્વસ્યચપ્રિયમાત્મનઃ ॥

एतच्चतुर्विधंप्राहुःसाक्षाद्धर्मस्यलक्षणम् ॥૧૨॥

ધર્મ શાને કહેવો તથા કેમ જાણવો ? ધર્મ જાણવાને માટે તહેનાં ચાર સાક્ષાત્ લક્ષણ છે. વેદ-શ્રુતિ ૨ સ્મૃતિ-અન્ય ધર્મ શાસ્ત્રો ૩ સદાચાર-મોટા મોટા પવિત્ર પુરૂષોના આચાર વિચાર પ્રમાણે વર્તન કરવું તે ૪ આત્મ સંતોષ અર્થાત્ આત્માને જે જે વસ્તુ પ્રિય હોય તેથી તહેને તૃપ્ત કરવો તે. ૧૨.

અર્થકામેષ્વસક્તાનાંધર્મજ્ઞાનવિધીયતે ॥

ધર્મજિજ્ઞાસમાનાનાંપ્રમાણંપરમંશ્રુતિઃ ॥૧૩॥

જે સત્પુરૂષોને સંસારમાં ધન અને બીજાં વૈભવની ઇચ્છા નથી તેવાઓને માટે તો ધર્મનોજ ઉપદેશ ગ્રહણ કરવો તે યોગ્ય છે અને તે યથાસ્થિત સમજવાને માટે તેમણે શ્રુતિ અને સ્મૃતિનું અધ્યયન કરવું અને જ્યાં જ્યાં એક કરતાં બીજાના પ્રમાણમાં મત ફેર જણાય ત્યાં હમેશાં વેદનાં પ્રમાણોનોજ સ્વિકાર કરવો કારણ કે તે અસલ અંથ છે અને તેના ઉપરથી સ્મૃતિનો અંથ ચોળેલો છે. ૧૩

શ્રુતિદ્વૈધંતુયત્રસ્યાત્તત્રધર્માવુઘૌસ્મૃતૌ ॥

उभावपिहितौधर्मौसम्यगुक्तौमनीषिभिः ॥૧૪॥

અને જો કદાપિ શ્રુતિનાંજ પ્રમાણોમાં એકજ વિષય ઉપર બે જુદા જુદા મત હ-

શીવેલા હોય તો તો તે જન્ને મત ખરા-
જ છે એમ જાણવા કારણ કે વિદ્વાન મા-
ણુસોએ બેઠને ધર્મજ ગણેલા અને તેથી-
જ વેદમાં બે પ્રકારના મત જણાવેલા હો-
ય છે. ૧૪

उदितेऽनुदितेचैवसमयाभ्युपितेतथा ॥

सर्वथावर्त्ततेयज्ञइतीयंवैदिकीश्रुतिः ॥१५॥

આ સમજવાને માટે એક દૃષ્ટાંત છે;
વેદમાં કહેલું છે કે હોમ કરવાને માટે સુ-
ર્યનો ઉદય અને અનુદયનો વખત ત્યાગ
કરવો ત્યારે પહેલામાં જ્યારે ઉદય ત્યાગ
કરવો એટલે ઉદય થતા પહેલાં જ્યારે તારા
જણાતા હોય છે અને હજીતો ઉદય થનાર
છે તે પહેલાં આકાશમાંથી રક્ત પ્રકાશ જ-
ણાય છે ત્યારે હોમ કરવો અને ખીજમાં
એમ પણ કહેલું છે કે નક્ષત્રનો ત્યાગ ક-
રવો અને તે શિવાયના વખતમાં હોમ ક-
રવો આવા જ્યારે વિરુદ્ધ મત જણાય ત્યારે
બેઠ પ્રમાણનો સ્વિકાર કરવો અર્થાત્ ગમે
તે પ્રમાણને અનુસરીને હોમ કરીએ તો પ-
ણ તે નિયમ વિરુદ્ધ ગણાય નહી. ૧૫

निषेकादिशमशानान्नोमन्त्रैर्वस्योदितोविधिः ॥

तस्यशास्त्रेऽधिकारोऽस्मिन्नेषोनान्द्रसक

स्यचित् ॥१६॥

ગર્ભાધાનથી તે અંતકાળ સુધી જેઓ-
ને વેદના મંત્રો પ્રમાણે વિધિ કરવાની ક-
હેલી છે તેવા દ્વીજે એટલે ગ્રાહણ, ક્ષત્રી
અને વૈશ્ય શિવાય અન્ય કોઈ પણ વર્ણને
આ માનવ ધર્મ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાનો
યત્ કિંચિત્ પણ અધિકાર નથી. ૧૬

सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्दन्तरम् ॥

तंदेवनिर्मितंદેशंब्रह्मावर्त्तपचक्षते ॥१७॥

ધર્મના સત્ય સ્વરૂપને વેદ શ્રુતિ અને
સ્મૃતિનાં પ્રમાણોથી સમજાવ્યા પછી હવે

ધર્મ કર્મ કરવાને માટે યોગ્ય દેશ કયો છે
તે જાણવું અગત્યનું છે. ધર્મ કરવાને બ્રહ્મ-
વર્ત એટલે સરસ્વતી તથા દૃષદ્વતી નામ-
ની દેવ નદીઓની વચ્ચેનો પ્રદેશ જ્યાં દે-
વતાઓનો પૂર્વે વાસ હતો તેજ છે. ૧૭

तस्मिन्देશેयआचारःपारंपर्यक्रमागतः ॥

वर्णानांसान्तरालानांससदाचारउच्यते॥१८॥

આ દેશમાં ઘણે ભાગે ગ્રાહણો અને
ઉચ્ચી વર્ણો રહે છે તેથી તહેમનો અને વર્ણ
શંકર જાતીનો ચાલતો પરંપરાનો આચાર
વિચાર ધર્મના નિયમાનુસાર હોવાથી સ-
ર્વથા સદાચારજ છે અને સર્વ ધર્મમાં શ્રેષ્ઠ
તે સદાચારજ છે. ૧૮

कुक्षेत्रंचप्रत्स्याश्चपञ्चालाःशूरसेनकाः ॥

एषब्रह्मर्षિदेशोवैब्रह्मावर्त्तादनन्तरः ॥१९॥

બ્રહ્માવર્તની નજીકના કુક્ષેત્ર, મત્સ્ય
એટલે ઉત્તરે યમુના નદિની પાસેનો તથા
સરસ્વતિ નદિ પાસેનાં કુંજ વનો અને પાં-
ચાલ દેશ-કનોજ વિગેરે અને મથુરાં તે
સર્વને રૂપિ લોકોના સ્થાનકો ગણેલાં છે અ-
ને તે સર્વે બ્રહ્મર્ષી દેશ કહેલા છે. ૧૯

एतद्देशममूतस्यसकाशादग्रजन्मनः ॥

स्वंसंचरित्रंशિશેरन्मृधिव्यांसर्वमानवाः॥२०॥

ઉપર વર્ણુવ્યા તે સર્વે બ્રહ્મર્ષી દેશોમાં
ઉત્પન્ન થયેલા ગ્રાહણો પાસેથી અન્ય સર્વ
વર્ણુઓ પોતાના ધર્મો શીખવા બેઠેએ. ૨૦
દિપ્તવદ્વિન્ધ્યયોર્મધ્યંત્રપ્રાગ્વિનશનાદપિ ॥

प्रत्यगेवप्रयागाच्चमध्यदेशःप्रकीर्तितः ॥२१॥

હિંદની ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાઓમાં
આવેલા મહાન પર્વતો હિમાચલ અને વિં-
ધ્યાચલ પર્વતોની મધ્યેનો તથા સરસ્વતિ
નદિ જ્યાં ગુપ્ત થતી જણાય છે અર્થાત્
વિનાશન પ્રદેશ છે તેની પૂર્વનો તથા પ્ર-

યાગની પશ્ચિમે આવેલા પ્રદેશોને મધ્ય દેશ કહેલા છે. ૨૧

આસમુદ્રાન્તુવૈર્વાદાસમૂદ્રાન્તુપશ્ચિમાત્ ॥

તયોરેવાન્તરંગિર્યોરાર્યાવર્તેવિદુર્બુધાઃ ॥૨૨॥

જ્ઞાની લોકોએ વિધ્યાચળ અને હિમાચળ તથા પૂર્વ અને પશ્ચિમ સમૂદ્રના વચ્ચેના પ્રદેશોને આર્યાવર્ત એવી સંજ્ઞા આપેલી છે. ૨૨

કૃષ્ણસારસ્તુચરતિમૃગોયત્રસ્વભાવતઃ ॥

સજ્ઞેયોયજ્ઞિયોદેશોમ્લેચ્છદેશસ્ત્વતપરઃ ॥૨૩॥

યજ્ઞ કરવાને માટે યોગ્ય દેશ કયો જાણવો? જે પ્રદેશમાં કાળાં હરણાં-કૃષ્ણસાર પોતાનીજ ઇચ્છાનું સાર ચરે છે (જેર જુલમથી પકડીને ચરવાને માટે ઇચ્છા વિરુદ્ધ ફરજ પાડવામાં આવેલી ન હોય) તે પ્રદેશને યજ્ઞ કરવાને માટે યોગ્ય સ્થળ સમજવો અન્ય સર્વ મ્લેચ્છ, યવનોની ભુમી છે અર્થાત્ હોમ, યજ્ઞ, વિગેરે પુણ્ય કર્મો કરવાને માટે અનુચિત છે. ૨૩

एतान्द्रिजातयोदेशान्संश्रयेरन्मयव્રतઃ ॥

શૂદ્રસ્તુયસ્મિન્કાસ્મિન્વાનિવસેદૃત્તિક

શિતઃ ॥૨૪॥

આવાં પવિત્ર સ્થાનકોમાં ગમે તે પ્રદેશમાં જન્મ પામેલા ગ્રાહણે તો ઘણા ઘણા પ્રયાસે પણ આવીને વસવું જોઈએ કારણ કે તહેના કર્મકાંડને માટે તે સ્થળજ યોગ્ય ગણાય બાકી શૂદ્ર તો પોષણાર્થે ગમે તે સ્થળે સ્થિતિ કરી શકે. ૨૪

एषाधर्मस्ववोयोनिःसमासेनप्रकीर्तिता ॥

સંભવશ્વાસ્યસર્વસ્યવર્ણધર્માન્નિવોદ્યત ॥૨૫॥

ધર્મ જાણવાનાં આ સાધારણ લક્ષણો મ્હેં આપ સર્વ મહર્ષિઓને સંક્ષેપે કહ્યાં હવે જગત્ની ઉત્પત્તિ પછીના સંસારની

ચાર વર્ણોના ધર્મો કહી સંભળાવું તે સાંભળશો. ૨૫

वैदिकैःकर्मभिःपुण्यैर्निषेकादिद्विजन्मनाम् ॥

કાર્યઃશરીરસંસ્કારઃપાવનઃપ્રેયચેદ્દૃષ્ટ ॥૨૬॥

દ્વીજો અર્થાત્ ગ્રાહણ, ક્ષત્રી, અને વૈશ્યોએ વૈદિક એટલે વેદના મંત્રોવડે ગર્ભાધાનથી મરણ પર્યંત સર્વ દેહના સંસ્કારોને કરવા જોઈએ કારણ કે તેથી આ લોકમાં તેઓ સુખી થાય છે અને મરણ પછી પરલોકમાં પણ સુખ પામે છે. ૨૬.

गार्भैर्हैर्मैर्जातकर्मचौलमौञ्जीनिबन्धनैः ॥

બૈજિંગર્ભાઈકર્મચૈનોદ્વિજાનામપમૃજ્યતે ॥૨૭॥

ગર્ભ એટલે ગર્ભ શુદ્ધિને માટે અથવા હોમાદિ જાત કર્મો જે યજ્ઞોપવિત વિગેરે કર્મોની શુદ્ધિ ને માટે કરવામાં આવે છે તેથી વિધિ દોષ વિગેરેના પાપોથી ગ્રાહણ, ક્ષત્રી અને વૈશ્ય પોતાની દેહ શુદ્ધિ કરી શકે છે. ૨૭.

स्वाध्यायेनव्रतैर्हैर्मैस्त्रैर्वિद्येनेज्ययासुतैः ॥

મહાયજ્ઞેશ્વર્યૈશ્વર્યાદ્યાસ્ત્રિયાંક્રિયતેતનુઃ ॥૨૮॥

સ્વાધ્યાય કહેતાં વેદના અધ્યયનથી, વ્રત અર્થાત્ મધુમાંસ વિગેરે પથ્ય આહારને વર્જવાથી, સાંજ સ્વહાર હોમ યજ્ઞાદિ કર્મ કરવાથી, ગ્રહાયર્થાવસ્થામાં દેવપુજન, દેવ, ઋષિ અને પિત્રીઓને તર્પણ આપવાથી, ગૃહસ્થાશ્રમમાં પુત્રની પ્રાપ્તિથી તથા પાંચ મોટા યજ્ઞો ગ્રહ યજ્ઞ, જ્યોતિષ્ટોમ વિગેરે કરવાથી ગ્રહાની પ્રાપ્તિને યોગ્ય શરીર બને છે અર્થાત્ આ સર્વ કર્મને કરનાર પ્રાણીને મોક્ષ મળે છે. ૨૮.

प्राङ्नाभिर्वर्षनात्पुंसो जातकर्मविधीयते ॥

મન્ત્રવત્પ્રાશનંચાસ્યહિરણ્યમધુસાર્પેવામ્ ॥૨૯॥

ગર્ભથી છુટા થયા પછી બાળકના નાળ છેદન કર્મ કરતાં પહેલાં તહેને જાત કર્મ ક-

રાવવું પડે છે અર્થાત્ વેદનાં અથવાતો સ્વ-
ગૃહ નિયમો પ્રમાણે તહેને સુવર્ણ ઘી અને
મધને એકત્ર કરીને ચટાડવું જોઈએ ૨૯
નામધેયંદશમ્યાંતુદ્વાદશ્યાંવાડસ્યકારયેત્ ॥
પુણ્યતિથૌમુહૂર્તેવાનક્ષત્રેવાગુણાન્વિત ॥૩૦॥

જન્મના દશમા અથવા બારમા દિવસે
શુભ નક્ષત્રવાળુ મુહુર્ત જોઈને તે બાળકનું
નામ પાડવું જોઈએ કારણ કે ત્યાર પછીના
વખતમાં તે શુદ્ધ ગણાય છે અર્થાત્ વૃદ્ધિ
સુતક પુર થાય છે. અશોચેતુ વ્યતિક્રાંતે નામ
કર્મ ત્રિધિયતે ॥૩૦

મજ્જલ્યંબ્રાહ્મણસ્યસ્યાત્સત્રિયસ્યવલાન્વિતમ્ ॥
વૈશ્યસ્યધનસંયુક્તંશૂદ્રસ્યતુજુગુપ્સિતમ્ ॥૩૧॥

નામ પાડવાં તે શા પ્રમાણે પાડવાં જો-
ઈએ ? બ્રાહ્મણ વર્ણમાં ઉત્પન્ન થયેલા બા-
ળકનું નામ મંગળ સુચક અર્થાત્ શુભ શુ-
કન દર્શાવનાર પાડવું જોઈએ ક્ષત્રી વર્ણમાં
જન્મેલા બાળકના નામમાં બળ જણાતું હોવું
જોઈએ, વૈશ્ય વેપારી વર્ગ છે માટે તે વર્ણ-
માં જન્મેલા બાળકના નામપરથી ધનનો
અર્થ સમજવો જોઈએ અને શૂદ્ર વર્ણ જે
સર્વ દિવસ વર્ણોની ઉતરતી પાયરીની છે
તહેમાં જન્મ પામેલા બાળકનું નામ નિંદા
સુચક અર્થાત્ તહેના વર્ગને અનુકુળ તેમજ
તેને કરવાનાં કર્મોને અનુસરીને પાડવું જો-
ઈએ. ૩૧

શર્મવદબ્રાહ્મણસ્યસ્યાદ્રાજોરક્ષાસમન્વિતમ્ ॥
વૈશ્યસ્યપુષ્ટિંસંયુક્તંશૂદ્રસ્યપ્રૈવ્યસંયુતમ્ ॥૩૨॥

જેવી રીતે નામ પાડવામાં કેટલાક ઉપર
દર્શાવ્યા તેવા નિયમો અનુસરવાના છે તેવા
ઉપનામ અથવા આડનામ એટલે અટક અથવા
તો નામના અત્યાક્ષરોના અંતના પદમાં પણ
પાળવા જોઈએ બ્રાહ્મણના નામને અંતે હમેશાં
શર્મા શબ્દ જે ધર્મ તેમજ શુભ સૂચક છે તે

આવવો જોઈએ જેમકે કૃષ્ણસર્મા ક્ષત્રીઓનાં
નામના છેલ્લા પદમાં વર્મા જે રાજકિય કાર્ય
તથા રક્ષા સૂચક પદ છે તે આવવો જોઈએ
જેમકે યશોવર્મા, તથા વૈશ્ય જે વેપારી વર્ગ
છે અને પૈસાનો સંચય કરી જાણે છે તે સ્પર્શ
રીતે નામ ઉપરથી જણાય માટે તેના નામના
અંતિમ ભાગમાં શાહ એવો શબ્દ આવવો
જોઈએ જેમકે મોતીશાહ કેટલાકના અંતિમ-
ભાગ હાલમાં ચંદ પણ હોય છે અને શૂદ્ર
ના નામના છેલ્લા ભાગમાં તો હમેશાં દાસત્વ
સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે તેવો શબ્દ હોવો જોઈ-
એ એવો કે જમનાદાસ, લક્ષ્મીદાસ વિગેરે. ૩૨

સ્ત્રીનાંસુખોદ્યમકૂરંવિસ્પષ્ટાર્થમનોહરમ્ ॥
મજ્જલ્યંદીર્ઘવર્ણાન્તમાશીર્વાદાભિધાનવત્ ॥૩૩॥

બાલવામાં સુલરૂપ, કોમળ અર્થવાળુ, ના-
મ માત્રથીજ મનોહર, ઉચ્ચારથીજ શુભ
મંગળ સુચક અત્યાક્ષરે દીર્ઘ અને જેનો સં-
પૂર્ણ અર્થ આશીર્વાદ રૂપે થતો હોય તેવું સ્ત્રી-
નું નામ રાખવું જોઈએ જેવું કે સુલદ્રા, મા-
લતી લક્ષ્મી, વિગેરે. ૩૩

ચતુર્થેમાસિકર્ત્તવ્યંશિશોર્નિષ્ક્રમણંમૃદાત્ ॥
પષ્ટેડન્નપાશનંમાસિયદ્વૈષ્ટમજ્જલંકુલે ॥૩૪॥

બાળક ચાર મહિનાની ઉંમરનું થાય
એટલે તહેને ખહાર ફરવાને માટે લઈ જવું
અર્થાત્ તહેને તેટલા વખત પછી સૂર્ય દર્શન
કરાવવું સુતિકાગ્રહમાંથી તહેને બહાર તેટલા
સમય પછી રાખવું જોઈએ, અને તહેની
ઉંમર ૭ માસની થાય ત્યારે તહેને અન્ન ખ-
વડાવવું શરૂ કરવું અર્થાત્ અત્યાર સુધી તે
માતાના પય પાનથીજ માત્ર પોતાના પડને
પોષતું હોયતો તહેમાં હવે તહેને અન્ન પણ
આપવું શરૂ કરવું અર્થાત્ બોટણ કરાવવું
અથવા તો જે પ્રમાણે પોતાના કુળમાં રીત
હોય તે પ્રમાણે આ મંગળ કાર્યો ઘટિત સ-
મયે બાળકને કરાવવાં જોઈએ. ૩૪

ચૂડાકર્મદ્વિજાતીનાં સર્વેષામેવર્ધમતઃ ॥

પ્રથમેડ્વદેવતીયેવાકર્ત્તવ્યં શ્રુતિચોદનાત્ ॥૩૫॥

શ્રુતિ-- વેદમાં કહેલું છે કે બાળકના પ્રથમ વર્ષમાં અને જો તે વર્ષ પ્રતિકુળ હોય તો બાળકના ત્રીજા વર્ષમાં દ્વિજે પોતાના બાળકનું ચુડાકર્મ અર્થાત્ વાળ ઉતરાવવાનું કર્મ કરાવવું આ કર્મ પણ પોતાના કુળદેવ વા દેવીના સ્થાનકે જઈ જે પ્રમાણે પોતાના કુળનો રીવાજ હોય પ્રમાણેજ કરવું. ૩૫

ગર્ભાષ્ટમેડ્વદેકુર્વિત્ત્રાહ્મણસ્યોપનાયનમ્ ॥

ગર્ભાદેકાદશરાત્રોગર્ભાત્તુદ્વાદશેવિશઃ ॥૩૬॥

હવે જૂદીજૂદી વર્ણોના ઉપવિતના ધર્મ શાશા છે ? બ્રાહ્મણે પોતાના પુત્રના ગર્ભથી આઠમા વર્ષે ત્હેને ઉપવિત દેવું અને ક્ષત્રીયે અગીયારમે તથા વૈશ્યે બારમે વર્ષે દેવું આ ત્રણ વર્ણોને ઉપવિતનો અધિકાર છે અને તેથીજ વેદમાં દ્વિજ શબ્દમાં તેમનો સમાસ થયેલો છે. ૩૬

બ્રહ્મવર્ચસકામસ્યકાર્યવિપ્રસ્યપશ્ચન્ને

રાત્રોવલાર્પિનઃપૃષ્ઠૈવૈસ્યસ્યેદ્ધાર્પિનોડ્વમે ॥૩૭॥

આ શિવાય જે બ્રાહ્મણ વેદ અને ધર્મનો અભ્યાસ કરી પોતાના પ્રહ્મતેજમાં વૃદ્ધિ કરવા ઇચ્છા રાખતો હોય ત્હેણે પાંચ વર્ષે ઉપવિત ધારણ કરવું જે ક્ષત્રીય પોતાના બળમાં વૃદ્ધિ કરવા ઇચ્છતો હોય ત્હેણે છઠે અને જે વૈશ્ય ખેતી યા વેપાર વિગેરે ત્હેનાં કર્મો કરી પ્રવીણ થવાની ઇચ્છા ધરાવતો હોય ત્હેણે આઠમે વર્ષે યજ્ઞોપવિત ધારણ કરવું. ૩૭

આપોદશાદ્વિજાત્રાહ્મણસ્યસાવિત્રીનાતિવર્તત ॥

આદ્વાવિંશાત્ક્ષત્રવન્ધોરાચતુર્વિંશતેવિંશઃ ॥૩૮॥

બ્રાહ્મણ સોલ વર્ષ, ક્ષત્રીય બાવીસ અને વૈશ્ય ચોવીસ વર્ષ સુધી ઉપવિત ધારણ કરી શકે છે અને ત્યાર પછી ત્હેમનો ઉપર બતાવેલો તે અનુક્રમે સાવિત્રીનો અર્થાત્ જનોઈ

પહેરવાનો કાળ વ્યતિત થઈ ગયો એમ ગણાય છે. ૩૮

અતઃકર્ણવયોડ્વપ્યેતેયથાકાલમસંસ્કૃતઃ ॥

સાવિત્રીપતિતાત્રાત્યાભવન્ત્યાર્યવિગર્હિતાઃ ॥૩૯॥

દ્વિજનો ઉપનયનો કાળ વ્યતિત થઈ જતા સુધી જો તે ઉપવિત ન ધારણ કરે તો તે પછી ત્હેને ઉપવિત લેવાનો અધિકાર ન હોવાથી તે ઉપવિત રહિત રહે છે અને ત્હેને વ્રાત્ય એવું નામ આપવામાં આવે છે. આવાં વ્રાત્ય મનુષ્યોની બધા નિંદા કરે છે. ૩૯

નૈતેરપૂર્તૈર્વિધિવદાપચપિહિકાર્હિચિત્ ॥

બ્રાહ્મણ્યોનાશ્ચસંબન્ધાન્નાચરેદ્બ્રાહ્મણઃ

સહ ॥૪૦॥

આવા વ્રાત્ય કહેતાં દ્વિજની પંક્તિ ખૂદાર થયેલા મનુષ્યો જ્યાં સુધી શ્રુતિમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે યથાવિધી પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને ત્હેમના અપવિત્ર દેહને શુદ્ધ કરે નહી ત્યાં સુધી બ્રાહ્મણો અર્થાત્ શુદ્ધ દ્વિજોએ ગમે તેવા દુઃખના સમયમાં પણ ત્હેમની સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ રાખવો નહી તથા ત્હેમને વેદ શીખવવો નહી તથા કન્યાદાન પણ આપવું નહી. ૪૦

કાર્ણરૌગવવાસ્તાનિચમાણિત્રહ્મચારિણઃ ॥

વસીરન્નાનુર્વેણશાણક્ષૌમાદિકાનિચ ॥૪૧॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અને વૈશ્યે બ્રહ્મચારી અવસ્થામાં મૃગચર્મ તથા અજચર્મ (બકરાનું ચામડું) ઓઢવું જોઈએ અને નીચેના વસ્ત્ર તરીકે શણ તથા અલસીના ફેલાનું વણેલું વસ્ત્ર ધારણ કરવું. ૪૧

મૌઙ્ગીત્રિવૃત્સમાશ્લક્ષ્ણાકાર્યાવિપ્રસ્યમેલલા ॥

ક્ષત્રિયસ્યતુમૌર્વીજ્યાવૈશ્યસ્યશળતાન્તત્રી ॥૪૨॥

અને કટીમેખળા (કંદોરા માટે) બ્રાહ્મણે મુંજની ત્રણ સરખી શેરોને ગુંથીને પહેરવી તથા ક્ષત્રીયે મુરવેલની ધનુષની પ્રત્યાંના જેવો

તથા વૈશ્યે સુતર શણુની દોરીનો બનાવેલો કંદોરો પહેરવો. ૪૨

મુજ્જાલામેતુકર્તવ્યાઃકુશાશ્મન્તકવલ્વજૈઃ ॥
ત્રિવૃતાગ્રનિયનૈકેનત્રિભિઃપશ્ચાંભરવવા ॥૪૩॥

ઉપર જણાવી તે ત્રણ ચીજોના અભાવે પ્રાદક્ષણ ક્ષત્રી અને વૈશ્યે કુશ (દર્ભ ગ્રાસ હરડાં ખેડાંની છાલ તથા બળબિજના ચોરની છાલના ત્રણ તાર કરીને સાથે વણી અનુક્રમે પહેરવા અને તેવી બનાવેલી કટી મેખળાને સાંધવાને માટે ત્રણ અથવા પાંચ ગાંઠ વા લેલી હોવી જોઈએ. ૪૩

કાર્પાસમુપવીતંસ્યાદ્વિપસ્યોર્ધ્વવૃતંત્રિવૃત્ત ॥
શણમૂત્રમયંરાજોવૈશ્યસ્યાવિકસૌત્રિકમ્ ॥૪૪॥

હવે યજ્ઞોપવિત દરેક વર્ણને માટે કેવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ ? પ્રાદક્ષણે પોતે કપાસ માંથી ૩ કાંતીને તાર બનાવી તેને જમણે વળ ચઢાવી ત્રણ સેરોને મેળવીને તેના બનાવેલા ઉપવિતને ધારણ કરવું, રાજ્યવંશીઓએ અર્થાત્ ક્ષત્રીઓએ શણનું ઉપવિત બનાવીને તથા વૈશ્યે ઘેટાંના વાળનું અર્થાત્ ઉનનું બનાવેલું જનોઈ ધારણ કરવું. ૪૪

બ્રાહ્મણોવૈલ્વપાલાશૌક્ષત્રિયોવાગ્ધવાદિરૌ ॥
પૈલ્લવૌદુમ્બરૌવૈશ્યોદ્દણ્ડમર્મ્મન્તિર્ધમતઃ ॥૪૫॥

હવે વર્ણોના ક્રમાનુસાર તેમને યજ્ઞોપવિત ધારણ કર્યા પછી કયા કયા વૃક્ષના દંડ ધારણ કરવાનો અધિકાર છે ?

પ્રાદક્ષણે બીલી તથા પલાસ કહેતાં પાખરાનો દંડ ધારણ કરવો, ક્ષત્રીયે વડ અને તે ન મળે તો ખેરનો તથા વૈશ્યે પીલુ અથવા ગુલ્લરનો દંડ ગ્રહણ કરવો એવી ધર્મ શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે. ૪૫.

કેશાન્તિકોબ્રાહ્મણસ્યદ્દણ્ડઃકાર્યઃપ્રમાણતઃ ॥
લલાટસંમિતોરાજઃસ્યાત્તુનાસાન્તિ

કોવિશઃ ॥ ૪૬ ॥

અને ઉપર પ્રમાણેનો દંડ પ્રાદક્ષણે પોતાના પગથી તે કેશ માથાના વાળ સુધીનો રાખવો ક્ષત્રીયે કપાળ, મસ્તિક સુધીનો તથા વૈશ્યે નાસિકા-નાકને અડે તેટલો લાંબો રાખવો જોઈએ. ૪૬.

ઋજવસ્તેતુસર્વેસ્યુરવ્રણાઃસૌમ્યદર્શનાઃ ॥
અનુદ્વેગકરાનૃણાંમત્સર્વોનાગ્નિદૂષિતાઃ ॥૪૭॥

આ સઘળા દંડ ગાંઠ વગરના સિદ્ધા, ચીકણા જલદી ન ભાગે તેવા, દેખાવમાં સુંદર માણસોનાં મનને શુદ્ધ કરનારા, છાલવાળા તથા દાઝ્યા વિનાના હોવા જોઈએ. ૪૭.

પ્રતિગૃહ્યેતિતંદંડમુપસ્થાયચભાસ્કરમ્ ॥
પ્રદક્ષિણંપરીત્યાગિચરેઋક્ષ્યંયથાવિધિ ॥૪૮॥

આ પ્રમાણેના દંડનું ગ્રહણ કરી, સુર્ય તરફ મ્હોં કરીને તેનું પુજન કર્યા પછી, અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરી તેનું યથાવિધિ પૂજન કરી લિક્ષા માગવી. ૪૮.

ભવત્પૂર્વચરેઋક્ષ્યંમુપનીતોદ્વિજોત્તમઃ ॥
ભવન્મધ્યંતુરાજન્યોવૈશ્યસ્તુભવદુત્તરમ્ ॥૪૯॥

આ પ્રમાણે જે પ્રાદક્ષણને ધર્મ શાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે યજ્ઞોપવિત આપવામાં આવ્યું હોય તેણે લિક્ષા માગતા પહેલાં ભવત્ શબ્દનો પહેલો ઉચ્ચાર કરવો અર્થાત્ લિક્ષા ભવતિ મિશ્તાં દેહિ આ પ્રમાણે બોલીને માગવી અને ક્ષત્રીયે ઉપવિત ધારણ કર્યા પછી લિક્ષા માગતી વખતે ભવતિ શબ્દને વાક્યના મધ્યમાં મુકી લિક્ષા માગવી જેમકે મિશ્તાં ભવતિ દેહિ અને વૈશ્યે ઉપવિત લીધા પછી લિક્ષા માગતાં ભવતિ શબ્દને વાક્યના અંતિમ ભાગમાં મુકવો અર્થાત્ મિશ્તાં દેહિ ભવતિ આ પ્રમાણે બોલી મિશ્તા માગવી. ૪૯

માતરંવાસસારંવામાતુર્વામગિર્નીનિજામ્ ॥

મિષેતમિષાંપ્રથમંયાચૈનંનાવમાનયેત્ ॥૧૦॥

બ્રહ્મચારીએ (જેણે ઉપવિત ધારણ કર્યું છે તેણે) ખેલેલી લીલા પોતાની માતા, ખડેન અથવા માશી પાસેજ માગવી અને તેમણે તેને યોગ્ય ભિક્ષા સન્માન કરીને આપવી અર્થાત્ કોઈ પણ પ્રકારનું કંટુ વચન જેથી તેણે અપમાન થાય અને તેને ખોટું લાગે તેવું કહેવું નહીં. ૫૦.

સમાત્દ્યતુતન્નૈક્ષ્યંયાવદર્થમમાયયા ॥

નિવંચગુરવેશ્રીયોદોચમ્યપ્રાહ્મુલ્લઃ

શુચિઃ ॥૬૧॥

આ પ્રમાણેની પોતાની ક્ષુધાની તૃપ્તિને માટે જોઈએ તેટલી ભીક્ષા માગીને બ્રહ્મચારીએ પોતાના ઇષ્ટ-વા-ગુરૂને નૈવેદ્ય ધરાવીને શુદ્ધ મનથી 'પુર્વાભિમુખનું' આસન કરી આચમન કરીને ભોજન કરવું. ૫૧.

આયુષ્યંપ્રાહ્મુલ્લોચ્છેયશસ્પંદક્ષિણામુલ્લઃ ॥

શ્રિયંપત્યહ્મુલ્લોચ્છેયશસ્પંદક્ષિણામુલ્લઃ ॥૬૨॥

હવે ભોજન વખતે કઈ દિશા તરફ આસન રાખીને ભોજન કરવું અને તેથી શું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે.

જેને આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરવાની ઇચ્છા હોય તેણે પૂર્વ દિશા તરફ મ્હોં કરીને ભોજન કરવું, જેને યશ-કિર્તીની ઇચ્છા હોય તેણે દક્ષિણ દિશામાં ખેશીને ભોજન કરવું જેને દ્રવ્ય અને સંપત્તિની ઇચ્છા હોય તેણે પશ્ચિમ તરફ મ્હોં રાખી ભોજન કરવું તથા જેને સત્યની વૃદ્ધિ કરવી હોય તેણે ઉત્તરભિ મુખ ખેસી ભોજન કરવું. ૫૨.

ઉપસ્પૃશ્યદ્વિજોનિત્યમન્નમદ્યાત્સમાહિતઃ ॥

શુંક્ત્યાચોપસ્પૃશેત્સમ્વગદ્ધિઃલાનિચ

સંસ્પૃશેત્ ॥૬૩॥

બ્રહ્મચારી અવસ્થામાં તેમજ તે પુરી થયા પછી પણ દ્વિજેએ (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અને વૈશ્ય) ભોજન લીધા પહેલાં અને લીધા પછી આચમન કરવું અને લીધા પછી શરીરમાં રહેલાં છ છીદ્રો (આંખ, કાન નાક વિગેરે) ને પાણીનો સ્પર્શ કરવો. ૫૩

પૂજયેદશનંનિસમદ્યાચૈતદકુત્સયન્ ॥

દૃષ્ટ્વાત્દૃષ્ટેત્પ્રસીદેચ્ચપ્રતિનન્દેચ્ચસર્વશઃ ॥૬૪॥

વળી હુમેશાં અન્નની પુજા કરવી અને તેજ તેના પ્રાણનું રક્ષણ કરનાર છે એમ મનમાં સમજીને જે સમયે જેવું અન્ન ઇષ્ટચાથી મળે તેમાં કોઈ પણ જાતની ખોડ ખાંપણ કાઢ્યા સિવાય જમવું. અન્નને જોઈને પ્રસન્ન થવું અને હુમેશાં તેજ પ્રમાણે મળે તેવી સ્તુતિ કરવી તથા જમી રહ્યા પછી આચમન કરી હાથ ધોઈને તેને નમસ્કાર કરવા. ૫૪

પૂજિતંહ્યશનંનિત્યંવલમૂર્જચયચ્છતિ ॥

અપૂજિતંતુતદુક્તમુખ્યંનાશયેદિદમ્ ॥૬૫॥

કારણ કે તેમ કરવાથી બળ અને વિર્યની વૃદ્ધિ થાય છે અને જે માણસ ઉપરના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરે છે તેનામાંથી અન્ન ખાવા છતાં પણ બળ, તેજ અને વિર્યનો નાશ થાય છે. ૫૫

નોચ્છિષ્ટંકસ્યચિદ્વાન્નાદ્યાચૈવતથાન્તરા ॥

નચૈવાધ્યશનંકુર્યાન્નચોચ્છિષ્ટઃકચિદ્વ્રજેત્ ॥૬૬॥

ખાતાં વધેલું ઉચ્છીષ્ટ અન્ન કોઈને પણ આપવું નહીં તેમજ દિવસના અંતના ભાગમાં જ્યારે સૂર્યાસ્ત થવાથી તિમિર (અંધાર) થતું જણાય છે તે વખતે જેને સંધ્યાકાળ કહેવાય છે ત્યારે જમવું નહીં તેમજ અતિ ભોજન અર્થાત્ બે વાર કરતાં વધારે વાર પણ જમવું નહીં તેમ જમતી વખતે પૂરેપૂરું જમ્યા સિવાય આસન ઉપરથી ખસવું પણ ન જોઈએ. ૫૬

અનારોગ્યમનાયુષ્યમસ્વર્ગચાતિમોજનમ્ ॥
અપુણ્યલોકવિદ્વિષ્ટસ્માત્તત્પરિવર્જયેત્ ॥ ૬૭ ॥

અતિ લોજન તે ઘણુંજ અયોગ્ય છે. અને ત્હેમાં ઘણા દોષ રહેલા છે. અતિ લોજન કર્યાથી આરોગ્યતાનો અને આયુષ્યનો નાશ થાય છે અર્થાત્ ગળ ઉપરાંત લોજન કરવાથી આહાર અપચ્ચ રહી રોગ ખીજ, કેને ઉત્પન્ન કરે છે અને તેથી શરીર વ્યાધિ અસ્ત થાય છે જેનાં પરિણામે તેવા માણસોના આયુષ્યનો ઘટાડો થાય છે. વળી યજ્ઞ હોમ આદિ પુણ્ય કર્મો કરવામાં પણ તે પ્રતિબંધ રૂપ થઈ પડે છે અને તેથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિનું સાધન પુણ્ય કર્મ તે ન થઈ શકવાથી અકરાંત્યા માણસને સ્વર્ગ મળતું નથી અને પુણ્ય પણ થતું નથી અને જગત તેમની હમેશાં અવગણના કરે છે-ત્હેમના વિશે ખોટું ખોલે છે. ૫૭

બ્રાહ્મેગવિપ્રસ્તાર્થેનનિત્યકાલમુપસ્પૃશેત્ ॥
કાયત્રૈદશિકાભ્યાંવાનપિત્ર્યેણકદાચન ॥ ૬૮ ॥
આચમન કરતી વખતે બ્રાહ્મણે બ્રાહ્મ તીર્થે વા દેવતીર્થે આચમન કરવું પણ પિત્રીયોના તીર્થે તો કદાપિ પણ કરવું નહીં. ૫૮
અહુષ્ટમૂલેસ્યતલબ્રાહ્મંતીર્થમચક્ષતે ॥

કાયમહુલિમૂલેડપ્રદૈવપિત્ર્યંતયોરધઃ ॥ ૬૯ ॥

અંગુઠાના મુળની નીચેના ભાગને બ્રાહ્મ તીર્થ અને ટચલી આંગળીના નીચેના ભાગને કામ તીર્થ, તથા સર્વ આંગળીયોનાં ટેરવાંના અને અંગુઠાના ટેરવાંના સર્વ ભાગોને દેવતીર્થ એવાં નામ આપવામાં આવ્યાં છે અને આ સ્થાનકો સિવાયના અંગુઠા અને આંગળીયોના ભાગ અર્થાત્ મુળ અને ટેરવાંની વચ્ચેના વચલા વેઢાવાળા ભાગને પિત્ર, તીર્થ કહે છે. ૫૯

ત્રિરાચામેદપઃપૂર્વદ્વિઃપ્રમૃજ્યાત્તતોમુખમ્ ॥
લાનિચૈવસ્પૃશેદગ્નિરાત્માનંશિરણ્વચ ॥ ૬૦ ॥

સામાન્ય રીત પ્રમાણે બ્રાહ્મણે ધર્મશાસ્ત્રના ઉપર જણાવેલા નિયમો પ્રમાણે ત્રણ વાર હાથમાં જળ લેઈને ત્રણ આચમન કરવાં, પછી ઓઠ બંધ કરીને અંગુઠા વતી બે વખત મ્હોં ઘોઈ નાંખવું અને ફરીથી હસ્તમાં પાણી લઈને ૫૮ ધન્દ્રિયો (કાન, નાક, નેત્ર વિગેરેને તથા માથાને જળનો સ્પર્શ કરવો. ૬૦

અનુષ્ઠાભિરફેનાભિરગ્નિસ્તીર્થેનધર્મવિત્ ॥
શૌચેપ્સુઃસર્વદાચામેદેકાન્તેપ્રાગુદ્ઘ્રમુખઃ ॥ ૬૧ ॥

ધર્મને જાણનાર અને પાપથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા રાખનારે હમેશાં શીતળ અને શીથળ રહિત શુદ્ધ જળનું એકાંત સ્થળે પૂર્વ વા ઉત્તર દિશા તરફ મુખ કરીને સ્વસ્થ ચિત્તે આસન પર બેસી આચમન કરવું જોઈએ. ૬૧

હૃદ્રાભિઃપૂયતોવિમઃકઠગાભિસ્તુ ભૂમિપઃ ॥
વૈશ્યોઽગ્નિઃપ્રાશિતાભિસ્તુગૂદ્રઃસ્પૃષ્ઠાભિરન્તતઃ ॥ ૬૨ ॥

આચમન કરવાથી કેવી રીતે જૂદી જૂદી વર્ણોનાં મનુષ્યો દેહ શુદ્ધી મેળવી શકે છે ?

બ્રાહ્મણના આચમન કર્યા પછી જળ હૃદયમાં ઉતરે છે એટલે તથા ક્ષત્રીયના કંઠમાં આચમનના જળનો સ્પર્શ થતાં અને વૈશ્યના મ્હોંમાં જવાથી અને કુદ્રના તો ફક્ત ઓઠ અથવા જીભને જળનો સ્પર્શ માત્ર થતાંજ તેઓ પવિત્ર થાય છે. ૬૨

ઉદૃતેદક્ષિણેપાણાવુત્તરીત્યુચ્યતેદ્વિજઃ ॥
સવ્યેપ્રાચીનપ્રાચીતીનિવૃતીકઠસજ્જને ॥ ૬૩ ॥

દ્વિજના જ્યારે ડાબે ખભે જનોઈ ધાલેલું હોય ત્યારે ત્હેને “સવ્ય” કહે છે

અને તહેને “ ઉપવીતિ ” એવું નામ અ-
પાય છે પણ જ્યારે “ અપસવ્ય ” અર્થાત્
જમણા ખસે જનોઈ પહેરેલું હોય છે ત્યારે
તહેને “ પ્રાચિન આવીતિ ” એ પ્રમાણે ક-
હે છે પણ આ બેમાંથી કોઈ પણ સ્કંધ
ઉપર નહીં પણ માત્ર કંઠમાંજ પહેરેલું
હોય ત્યારે તો “ નિવીતિ ” કહેવાયછે. ૬૩.

મેઘલામાજિનંદણ્ડમુપવીતંકમણ્ડલમ્ ॥

અપ્સુપ્રાસ્યવિનષ્ટાનિગૃહ્ણીતાન્યાનિમન્ત્રવત્

॥ ૬૪ ॥

બ્રહ્મચારીની પાસે રાખવાનાં સાધનો
જ્યારે છૂર્ણ થઈ ને પોત પોતાનાં કાર્યો-
માં અપવિત્ર ગણવા જેવાં ખંડીત થાય
ત્યારે અર્થાત્ કટ્ટીમેખલા, મૃગ-તથા અન્ન-
નુંચર્ય, ઉપર દર્શાવ્યા તે લિન્ન લિન્ન પ્રકા-
રના જૂદી જૂદી વર્ણોને યોગ્ય દંડ જનોઈ
તથા કમંડળ જ્યારે ખંડીત થાય ત્યારે
તહેમને પાણીમાં પધરાવીને તહેમને બદલે
યોગ્ય મંત્રો પ્રમાણે તહેમનું પુજન કરીને
નવાં ધારણ કરવાં. ૬૪.

કેશાન્તઃપોઢશૈર્વૈવાહ્યજસ્યવિધીયતે ॥

રાજન્વવન્પોર્દાવિંશૈશૈશ્યસ્યદ્વચધિકૈતતઃ ॥ ૬૫ ॥

વાળ ઉતરાવવામાં પણ ધર્મ શાસ્ત્રના
નિયમો પાળવાની આવશ્યકતા છે. બ્રાહ્મણો
જન્મથી શોળ વર્ષે, ક્ષત્રી-રાજવંશીઓએ
બાવીસમે વર્ષે અને વૈશ્યે ચોવીસમે વર્ષે
વાળ ઉતરાવાની ક્રિયા કરાવવી જોઈએ. ૬૫.
અમન્નિકાતુકાર્યેયંસ્ત્રીણામાવૃદ્ધોપતઃ ॥

સંસ્કારાર્થેશરીરસ્યયથાકાલંયથાક્રમમ્ ॥ ૬૬ ॥

ઉપર ગણાવી તે સર્વ ક્રિયાઓમાં યજ્ઞો-
પવિત્રની વિધિ સીવાયની બધી સ્ત્રિયોના
સંબંધે કરવાની છે અને તે સર્વ સંસ્કારો-
ની વિધિ વેદ મંત્ર લઘ્યા વગરજ યોગ્ય
સમયે યોગ્ય રિતે કરવી જોઈએ. ૬૬.

વૈવાહિકોવિધિઃસ્ત્રીણાંસંસ્કારોવૈદિકઃસ્મૃતઃ ॥
પતિસેવાગુરૌવાસોગૃહાર્થોઽગ્નિપરિક્રિયા ॥ ૬૭ ॥

કન્યાઓના વિવાહ સંબંધી નિયમોનું
વર્ણન શ્રુતિમાં કહેલું છે. પોતાના પતિની
સંતોષથી સેવા કરવી તે વેદના અધ્યયન
બરાબર ફળ આપનાર છે અને સંસારમાં
રહી પોતાના ઘર કામમાં બરાબર લક્ષ આ-
પી તે કરવું તથા પોતાનો આચાર વિચાર
પાળી સદ્વર્તનથી ચાલવું તે પ્રાતઃકાળ ત-
થા સાયંકાળના કરવાના યજ્ઞ જેટલું ફળ
દાતા છે. ૬૭.

ઉપપ્રોક્તોદ્વિજાતીનામૌપનાયનિકોવિધિઃ ॥

ઉત્પત્તિવ્યજ્ઞકઃપુણ્યઃકર્મયોગંનિવૌધત ॥ ૬૮ ॥

દ્વિજ એટલે જેના બે જન્મ છે તે અ-
ર્થાત્ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અને વૈશ્ય જેમને ઉ-
પવિત્રનો અધિકાર છે તે. તેઓને ઉપવિત્ર
આપવું તે તહેમના બીજા જન્મનું શુભ ચિ-
ન્હ છે અને તેથી તેઓ તહેમનાં પુર્વનાં પા-
પથી મુક્ત થાયછે. હવે ઉપવિત્ર ધારણ ક-
ર્યા પછી શા શા ધર્મ તેઓએ પાળવા તે
કહેવામાં આવશે. ૬૮.

ઉપનીયગુરુઃશિષ્યંશિષ્યેચ્છૌચમાદિતઃ ॥

આચારમગ્નિકાર્યંચસંધ્યોપાસનમેવચા ॥ ૬૯ ॥

શિષ્યને યજ્ઞોપવિત્ર ધારણ કરાવ્યા પ-
છી ગુરુએ પ્રથમ તો તહેને શરીરનાં મળ
દ્વારે વિગેરે છ ઇંદ્રિયોની સ્વચ્છતા રાખ-
વા અર્થાત્ પવિત્રતા કેમ પાળવી તે શી-
ખવું તથા સ્નાન કરવાના અને આચમન
કરવાના વિધિ, સાંજ સહવાર હોમ કરવા-
ની ક્રિયા અને મંત્રાધ્યયનથી સંધ્યા વિગે-
રે ધર્મ કર્મો કરતાં શીખવું. ૬૯.

અધ્યેષ્યમાણસ્ત્વાચાન્તોયથાશાસ્ત્રમુદ્ગમુલઃ ॥
બ્રહ્માઞ્જલિકૃતોઽધ્યાપ્યોલધુવાસાજિતેન્દ્રિયઃ

॥ ૭૦ ॥

વેદ શાસ્ત્ર શીખવાને ઉત્સુક શિષ્યે સ્ના-
નથી દેહ શુદ્ધિ કરીને આચમનથી પોતા-
ના અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરીને પવિત્ર વસ્ત્ર
ધારણ કરીને ઉત્તર દિશા તરફ મ્હોં રાખી
બેઠ હાથ જોડીને ગુરુ સન્મુખ બેસવું અને
ગુરુએ આ પ્રમાણે શુદ્ધ થયેલા શીષ્યને વેદ
શીખવે. ૭૦.

ब्रह्मारम्भेऽवसानेचपादौग्राहौगुरोःसदा ॥

સંહત્યદસ્તાવધ્યેયંસહિब्रह्माञ्जलिःस्मृतः॥ ૭૧ ॥

વેદના અભ્યાસની શરૂઆતમાં તેમજ
અંતમાં શિષ્યે હમેશાં ગુરુના ચરણ ગ્રહ-
ણ કરવા અર્થાત્ પાદ પુજન કરવું અને
ખન્ને કરનો સંપુટ બનાવીને અભ્યાસ ક-
રવો આ વિધિને “બ્રહ્માંજલિ” કહેછે. ૭૧.

व्यत्यस्तपाणिनाकार्यमुपसंग्रहणंगुरोः ॥

સવ્પેનસવ્યઃસ્પષ્ટવ્યોદક્ષિણેનચદક્ષિણઃ॥ ૭૨ ॥

ગુરુના ચરણનો હસ્તથી શિષ્યે સ્પર્શ
કરવો તે એક ગુરુને માન આપવાનું ચિ-
ન્હ છે પણ તેમ કરતાં હમેશાં એટલું અ-
વશ્ય યાદ રાખવું કે જમણે હાથે જમણો-
જ પગ ગ્રહણ કરવો અને ડાબે હાથે ડા-
બોજ ગ્રહણ કરવો. ૭૨.

अध्वेक्ष्यमाणंतुगुहर्नित्यकालमतन्द्रितः॥

અધીષ્ઠ્યભોક્ષિતિવ્રૂયાદિરામોઽસ્તિવાતિ

चारमेत ॥ ૭૩ ॥

ગુરુએ આલસ્ય રહિત અને શિખવાને
માટે ઉત્સુક શિષ્યને હમેશાં આતુરતાથી
શીખવવું અને હમેશાં શિખવવાનો ક્રમ
શરૂ કરતાં પહેલાં આજ્ઞા-રૂપે “અધીષ્ઠ્યભો”
અર્થાત્ શીખવાનું શરૂ કરો એમ કહેવું
અને ત્યાર પછીજ પાઠ સમજાવવો હમેશ-
નો ક્રમ પુરો થતાં “અવિરામોસ્તુ” અર્થાત્
હવે વિરામો એમ કહેવું જોઈએ. ૭૩

ब्रह्मणःप्रणवंकुर्यादादावन्तेचसर्वदा ॥

સવસઃનોંકૃતંપૂર્વપુરસ્તાચ્ચવિશીર્યતિ ॥ ૭૪ ॥

બ્રાહ્મણે વેદના અભ્યાસની શરૂઆતમાં
તેમજ અંતમાં-વિરામવાના વખતે હમેશાં
ૐ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવો. કારણ કે જો
શરૂઆતમાં ઓંકાર ઉચ્ચાર ન કરે તો ગમે
તેટલા શ્રમે શીખે છે તે સઘળું નષ્ટ થાય
છે અર્થાત્ પાઠે થતુંજ નથી અને અંતમાં
ઓંકાર નુ ઉચ્ચાર કરવામાં ભુલ થવાથી
શીખેલું મનમાં ઠસતું નથી અર્થાત્ સર્વ
વિસરી જવાય છે. ૭૪

प्राकूलान्युपासीनःपवित्रैश्चैवपातितः ॥

પ્રાણાયામૈસ્ત્રિભિઃપૂતસ્તતઑંકારમર્હતિ ॥ ૭૫ ॥

જો દર્ભાસનના દર્ભના અથ્ર ભાગ પૂર્વા-
લિ મુખે હોય ત્હેના ઉપર બેસીને જેણે
બેઠ હસ્તમાં શુદ્ધ દર્ભને ધ્રુવણ કરી પંદર
માત્રા વાળાં ત્રણ પ્રાણાયામ કર્યાં હોય તેજ
દ્વિજ ફક્ત ઓંકારનો ઉચ્ચાર કરવાને પાત્ર
ગણાય છે. ૭૫

अकारंचाप्युकारंचमकारंचप्रजापतिः ॥

वेदत्रयान्निरदुहर्द्ध्रुयःस्वरितीतिच ॥ ૭૬ ॥

ઓંકાર શબ્દમાં અકાર, ઊકાર અને
મકાર એ ત્રણેનો સમાવેશ થયેલો છે આ
ત્રણ તેમજ મૂઃ મુઃ સ્વઃ એ ત્રણ વ્યાહ-
તિયો અનુક્રમે સપ્તાએ ત્રણ વેદ ઋગવેદ,
યજુર્વેદ તથા સામવેદનું દોહન કરીને ઉ-
ત્પન્ન કર્યાં છે. ૭૬

त्रिभ्यएवतुवेदेभ्यःपादंपादमद्दुहत् ॥

તદિત્યૃચોઽસ્યાઃસાવિત્ર્યાઃપરમોષ્ટિ

प्रजापतिः ॥ ૭૭ ॥

વળી આ ત્રણે વેદના અંતર અર્થાત શ્રેષ્ઠ
ભાગે સ્થાનક કરીને સ્થિતિ થયેલા બ્રહ્માએ
તત્ શબ્દથી શરૂ થતાં ગાયત્રિ-સાવિત્રિ-

નાં અન્ય ચર્ણોનું શોધન કરી કાઢ્યું. ૭૭
 एतदक्षरमेतांचजपन्व्याहतिपूर्विकाम् ।
 संध्योर्वेदविद्विषोवेदपुण्येनयुज्यते ॥ ७८ ॥

ઓંકાર તથા ત્રણ પદ વાળી સાવિત્રિ-
 નો જે પ્રાણુ શુદ્ધ અને સ્વસ્થ ચિત્તે
 સાયંકાળના વખતે જપ કરે છે તે ત્રણ
 વેદના પાઠ કરવાનાં પુણ્ય તથા કૃળને પામે
 છે અને તેટલાજ કારણથી સાયંકાળની સં-
 ધ્યામાં પ્રણવ તથા વ્યાહતિ મંત્ર સમેત
 મંત્રનો જપ કરવો. ૭૮

सहस्रकृत्वस्त्वभ्यस्वबाहिरैतत्रिकं द्विजः ॥
 महतोऽप्येनसोमासात्त्वचेवाहिविमुच्यते॥ ७९॥

સાયંકાળ અથવા તે શિવાયના અન્ય
 કોઈ પણ કાળે જે કોઈ એકાંત અને પ-
 વિત્ર સ્થાન એટલે નદિના તીરે, વનમાં
 અગર ગામ બહાર એક ચિત્તે ગાયત્રિ મં-
 ત્રનો એક હજાર જપ કરે તો તેણે ગમે
 તેવાં મહાપાતક કર્યાં હોય તેમાંથી જેવી
 રીતે સર્પ જીની કાંચળી જીર્ણ થઈ જવાથી
 કાઢી નાંખે છે તેમ પોતાના દેહ ઉપરનાં
 પાપના આવરણને દૂર કરીને પાપથી મુ-
 ક્ત થાય છે. ૭૯

एतयर्चाविसंयुक्तः कालेचक्रियया स्वया ॥
 ब्रह्मक्षत्रियविज्योनिर्गर्हणायातिसाधुषु॥ ८० ॥

દ્વિજ વર્ણોમાં જન્મ પામેલા દરેકે ઉ-
 પર કહ્યા પ્રમાણે નિયમિત રીતે ગાયત્રી
 જપ કરવો તથા હોમ કર્મ પણ કરવાં જો-
 ઇએ છતાં જે કોઈ ધર્મ શાસ્ત્રના નિયમોનું
 ઉલ્લંઘન કરી જપ તેમજ સાંજ સહવારનાં
 યજ્ઞ હોમાદિ કર્મો કરતો નથી તે સજ્જન
 માણસોની નિંદાને પાત્ર થાય છે અર્થાત્
 સજ્જન માણસો ત્હેને અપવિત્ર ગણે છે
 અને ત્હેના સંસર્ગથી દૂર રહેવાને ઇ-
 રછે છે. ૮૦

ओंकारपूर्विकास्तिस्रोमहाव्याहृतयोऽव्ययाः॥
 त्रिपदाचैवसावित्रीविज्ञेयंब्राह्मणोमुखम्॥ ८१॥

સાવિત્રિ મંત્ર શા માટે બ્રહ્મણે જોઈ-
 એ અને તે શું છે ? ઓંકાર જેની શરૂઆત
 છે અને જહેનાં પહેલાં ત્રણ ચરણ વ્યાહતિયો
 જહેનો અર્થ અનુક્રમે પૃથ્વી, આકાશ અને
 સ્વર્ગ થાય છે તે વેદ-શ્રુતિનું આરંભ સુત્ર
 છે માટે વેદ-શ્રુતિના અભ્યાસની શરૂઆત
 ગાયત્રિ મંત્રથીજ કરવી જોઈએ. ૮૧
 योऽधीतेऽह्न्यह्न्येतांत्रिणि वर्षाण्यतन्द्रितः॥

सब्रह्मपरमभ्येतिवायुभूतःखमूर्तिमान् ॥ ८२ ॥

જે દ્વિજ આળસ્ય રહિત, શુદ્ધ ચિત્તે
 પ્રણવ તથા વ્યાહતિ સમેત આસાવિત્રિ મં-
 ત્રનો પ્રતિ દિવસ ત્રણ વર્ષ પર્યંત એકજ
 સરખી રીતે જપ કરે છે તે વાયુ રૂપ થઈ
 શકે છે અર્થાત્ ત્હેનામાં એવી અદ્ભુત શ-
 ક્તિ આવે છે કે તે જ્યાં ધારે ત્યાં જઈ
 શકે છે તેમજ મધ્ય પછી બ્રહ્મને પામે છે
 અર્થાત્ મોક્ષ પામે છે. ૮૨.

एकाक्षरंपरंब्रह्ममाणायामाः परंतपः ॥

सावित्र्यास्तुपरंनास्तिमौનાत्सत्यं

विशिष्यते ॥ ८३ ॥

ઓં એકજ અક્ષર છે છતાં ત્હેમાં એ-
 ટલું મહત્વ છે કે ફક્ત ત્હેના એકલાનાજ
 જપથી માણસ બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.
 પ્રાણાયામ અર્થાત્ પ્રાણવાયુને રૂંધીને ગા-
 યત્રિ મંત્રનો જપ કરવો તે મોટાં તપથી
 પણ વધારે કૃળને આપનારું છે. વળી સત્ય
 વાક્ય કહેવું સત્યતા ને મૌન્ય કરતાં વધારે
 સારું છે. ૮૩.

क्षरंतिसर्वावैदिकयोजुहोतियजतिक्रियाः ॥

अक्षरं त्वक्षरं ज्ञेयं ब्रह्म चैव प्रजापतिः ॥ ८४ ॥

વેદમાં વર્ણવેલી સર્વ હોમ, યજ્ઞ યાગા-

દિ ક્રિયાઓ ફલમાં તેમજ સ્વરૂપમાં કાલ-
ને વશ થતાં નાશવંત છે પણ ઔ શબ્દ
પ્રભુવ રૂપ હોવાથી અવિનાશી છે. પ્રભમાં
પણ સદા-પ્રભપતિ નાશવંત છે માટે ઔ
તેજ સર્વ પ્રભનો અધિષ્ઠાતા છે અર્થાત્ તેજ
બ્રહ્મ છે. ૮૪.

વિધિયજ્ઞાજ્ઞપયજ્ઞોવિશિષ્ટોદશભિર્ગુણૈઃ ॥

ઉપાંશુસ્યાચ્છતગુણઃસાદસ્તોમાનસઃસ્મૃતઃ ॥૮૫॥

વિધિ યજ્ઞ જે દર્શ પૌર્ણ માસ છે તેથી
ગાયત્રિ મંત્રનો પ્રભુવ સાથે જપ કરવાથી
દશ ધણું ફલ પ્રાપ્ત થાય છે અને ઉપાંશુ
અર્થાત્ નજીકના બેસનારથી પણ સ્વર સં-
ભળાય નહીં તેવી રીતે ત્હેનો જપ કરવા-
થી સોગણું ફલ મળે છે અને જે ફક્ત મ-
નમાં-ધ્યાનમાંજ જપે છે અર્થાત્ માનસિક
જપ કહે છે ત્હેનું ફળ સહસ્ર ગણું કહે-
લું છે. ૮૫.

યેપાકયજ્ઞાશ્ચત્વારોવિધિયજ્ઞસમન્વિતાઃ

સર્વેતેજપયજ્ઞસ્યકલાંનાર્હન્તિષોઢશીમ્ ॥ ૮૬ ॥

બ્રહ્મયજ્ઞ ત્હેનાં ચાર અંગો અર્થાત્ ત્હે-
ની સાથે મળી ગયેલા બીજા ચાર યજ્ઞો
અંતર્ગત, બલિ, નિત્ય શ્રાદ્ધ તથા અતિ-
થિ ભોજન જે સર્વ પાક યજ્ઞ છે ત્હેના
કરતાં સોળ ધણું વધારે ફળ આપનાર છે
અર્થાત્ ત્હેના સિવાયના કરવામાં આવતા
બિજા કોઈ પણ યજ્ઞથી ફક્ત બ્રહ્મ યજ્ઞના
સોળમા ભાગનુંજ પુણ્ય થાય છે. ૮૬.

જપ્યેનૈવતુસંસિધ્યેબ્રાહ્મણોનાત્રસંશયઃ ॥

કુર્યાદન્યક્ષવાકુર્યાન્મૈત્રોબ્રાહ્મણઉચ્યતે ॥૮૭॥

ગાયત્રિ મંત્રના જપ માત્રથી પણ ભો-
ક્ષની પ્રાપ્તી દ્વિજને થાય તે તો નિસંદે-
હજ છે પછી યા તો અન્ય ધર્મ કર્મો ત-
થા હોમ યજ્ઞાદિ કર્મો તે કરેા વા ન કરેા

કારણ કે બ્રાહ્મણને મૈત્ર કહેલો છે. ૮૭

इन्द्रियाणांविचरतांविषयेष्वपहारिषु ॥

संयमेयत्नमातिष्ठेद्विद्वान्यन्तेववाजिनाम् ॥ ૮૮ ॥

હવે સર્વ વર્ણોને ઉપયોગી તથા પુરૂ-
ષાર્થનાં સંરક્ષણ સંબંધી નિયમો કહેવાય
છે. માણસ માત્રે પોતાની વૃત્તિયો અને ઇ-
ન્દ્રિયો જે ઘણીજ અચળ છે ત્હેમને મનને
હરણ કરનાર જે વિષયો છે ત્હેમાં દોરાતાં
જેવી રીતે સારથી અશ્વને લગામ વતી કા-
ળુમાં રાખે છે તેવી રીતે માણસે મનના ઉ-
પર અંકુશ રાખીને દાખવી બેઠાયે. ૮૮.

एकादशेन्द्रियाण्यहुर्यानिपूर्वेमनीषिणः ॥

તાનિસમ્યક્પ્રવક્ષ્યામિયથાવદનુર્વશઃ ॥ ૮૯ ॥

પૂર્વના પંદીતો અને મહાવિયો કહી ગ-
યા છે કે ઇન્દ્રિયો અગીઆર છે જે સર્વના
ધર્મ હું હવે ત્હેમને ક્રમાનુસાર વિસ્તારથી
કહી સંભળાવું છું. ૮૯.

શ્રોત્રંત્વકૃચ્છુષીજિહ્વાનાસિકાચૈવપञ्चमी ॥

પાયૂપસ્થંહસ્તપાદંવાકચૈવદશમીસ્મૃતા ॥ ૯૦ ॥

સ્મૃતિમાં કહેલું છે કે શ્રોત્રેન્દ્રિય (કા-
ન) ત્વક, ત્વચા, રૂપશેન્દ્રિય, ચક્ષુષ્ આંખ
જીભ-જીભ-સ્વાદેન્દ્રિ, નાસિકા (નાક)
તથા વાયુ (ગુદા સ્થાન) ઉપસ્થ (લીંગ)
હસ્તપાદ અને વાચા તે મળીને દશ ઇન્દ્રિ-
યો કહેલી છે. ૯૦

बुद्धीन्द्रियाणिपञ्चैषांશ્રોत्रादीन्यनुર્વશઃ ॥

कर्मेन्द्रियाणिपञ्चैषાંપાદવાદીનિપ્રચસતે ॥ ૯૧ ॥

આ દશમાંની શ્રોત્રાદિ પહેલી પાંચને
જ્ઞાનેન્દ્રિય તથા બીજી વાયુ આદિ પાંચ તે
કર્મેન્દ્રિય કહેવાય છે. ૯૧.

एकदशमनोऽज्ञेयंस्वगुणेनोभयात्मकम् ॥

यस्मिञ्જિતેજિતાવેતૌભવતઃપञ्ચકૌગર્ણૌ ॥ ૯૨ ॥

હવે અગીયારમી ઇન્દ્રિ તે મન છે અને

તેનો સમાવેસ બન્ને પંચક્રમાં થાયછે. અર્થાત્ જ્ઞાનેન્દ્રિય તેમજ કર્મેન્દ્રિય બેઉના ઉપર ત્હેની સત્તા રહેલી છે માટે તે સર્વે દશ ઇન્દ્રિયો કરતાં બલવાન છે માટે આ સંકલ્પ રૂપી મન ઉપર જે સંયમ (કાબુ) રાખવામાં આવે તો બાકીની સર્વ ઇન્દ્રિયો જીતાય અર્થાત્ જે માણસના મન ઉપર પોતાનો સંપૂર્ણ હાબ હોય તે માણસને જીતેન્દ્રિય સમજવો. ૯૨.

**ઇન્દ્રિયાણાં પ્રસંગે ન દોષમૃચ્છત્યસંશયમ્ ॥
સંનિયમ્ય તુતાન્યેવ તતઃ સિદ્ધિં નિયચ્છતિ ॥૯૩॥**

ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં લગવાને લીધે માણસ દોષને પાત્ર થાયછે અર્થાત્ અપવિત્ર થાયછે અને અવગતિને પામે છે પરંતુ ત્હેમના ઉપર બરાબર સંયમ રાખવાથી હમેશાં તે પોતાનું વર્તન ધર્મ શાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે રાખે છે અને તેવા વર્તનથી પુણ્ય કર્મો કર્યાનાં ફળને લીધે નાશવંત દુનિયાંમાંથી દુર થતાં મોક્ષ મેળવે છે. ૯૩.

**ન જાતુ કામઃ કામાનામુપભોગે ન શામ્યતિ ॥
દૃષ્ટિપાકુળ્ણવર્ત્તે વભૂયન્વામિવર્દતે ॥ ૯૪ ॥**

જે માણસનો ઇન્દ્રિયો ઉપર પ્રથમથીજ હાબ નથી તે પછીથી મહા મુશીબતે પોતાની ઇન્દ્રિયો અને મનને કાબુમાં રાખી શકે છે કારણ કે વિષયની વાસના અથવા સંસારની મજા અને લોગ વિલાસની તૃષ્ણા એવી છે કે જેમ માણસ તે તરફ વલણ બતાવે છે અને તે લોગવે છે તેમ તેમ તે વૃદ્ધિને પામે છે અર્થાત્ ત્હેમાં તે વધારે ને વધારે લુબ્ધ થતો જાય છે જેવી રીતે અગ્નીમાં હોમાતા ધીથી તે વધારે ને વધારે પ્રદિપ્ત થતો જાય છે પણ ક્રૂર પાણી નાંખવાથીજ તે શાન્ત થાયછે તેજ પ્રમાણે સુધરવાને અથવા નિતિના માર્ગે ચાલવાને ઇચ્છનારે તો કામવાસના અથવા વિષય વાં-

ચ્છનાના વિચાર મનમાં પ્રવેશે કે તરતજ ત્હેમને દુર કરવાને માટે પ્રયત્ન કરવો અર્થાત્ અંતઃકરણમાં ત્હેમને સ્થાન આપવું જ નહીં. ૯૪.

**યથૈતાન્પ્રાપ્નુયાત્સર્વાન્યથૈતાન્કેવલાંસ્ત્યંજેત્ ॥
પ્રાપ્નાત્સર્વકામાનાં પરિસાગો વિશિષ્યતે ॥૯૫॥**

વિષયની તૃપ્તી પામ્યા પછી ત્હેનો જે માણસ લાગ કરે છે ત્હેના કરતાં જે માણસ વિષયને આધિનજ થતો નથી અર્થાત્ વિષય વિચારને મનમાં આવવાજ દેતો નથી તે શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. ૯૫.

ન તથૈતાનિ શક્યન્તે સંનિયન્તુમસેવયા ॥

વિષયેષુ પ્રજુઘાનિયથા જ્ઞાને ન નિત્યજઃ ॥ ૯૬ ॥

હવે ઇન્દ્રિયો ઉપર શું કરવાથી સંયમ રાખી શકાય? જે ઇન્દ્રિયો વિષયમાં આશક્ત થયેલી છે ત્હેમને દમવાથી અર્થાત્ ત્હેમના લોગ વર્જ કરાવવાથી અંકુશ રાખવાથી કંઈ ત્હેમના ઉપર હાબ રાખી શકાય નહીં પરંતુ ચિત્તને સ્વસ્થ કરવાથી અર્થાત્ મનના મનોવિકારનેજ દુર કરવાથી ત્હેમને કાબુમાં રાખી શકાય છે અને તેમ કરવાનો સરલ ઉપાય એજ છે કે આ દેહમાં આવતા લોગવિલાસના વિચારોના દોશને લક્ષમાં લેવા જેથી તે સર્વ તરફ આપણી અપ્રિતી થાય. ૯૬.

વેદાસ્ત્યાગશ્ચ યજ્ઞાશ્ચ નિયમાશ્ચ તપાંસિચ ॥

ન વિપ્રદુષ્ટભાવસ્યા સિદ્ધિગચ્છન્નિકર્ત્ત્વં હિ ચિત્ ॥૯૭॥

વિષયાશક્ત પુરૂષને શ્રુતિનું અધ્યયન તથા ત્હેમાં વર્ણવેલાં પુણ્ય કર્મોનું અનુસરણ એટલે દાન, યજ્ઞ, જપ માળા વિગેરે કોઈ પણ રીતે મોક્ષ આપી શકતાં નથી. ૯૭.

શ્રુત્વા સ્પૃહ્યાચ દૃઢ્યશ્ચ ક્ષાત્વાચ ચો નરઃ ॥

ન હૃષ્યતિ ગ્લાયતિ વાસવિજ્ઞેયો જિતેન્દ્રિયઃ ॥૯૮॥

જીતેન્દ્રિય કોને કહેવો ?

જે માણસને પ્રશંસા તથા નિંદાનાં વચનો સાંભળવાથી તેમજ ઉમદા વા કોળવી જેવાં કઠણુ વસ્ત્રો પહેરવાથી, રૂપવાન વા કદરૂપાં મનુષ્યોને જોવાથી સ્વાદિષ્ટ તેમજ સ્વાદ રહીત વસ્તુઓના ભોજનથી અને સુગંધ વા દુર્ગંધથી હરખ કે શોક થતો નથી તેવાજ માણસને જીતેન્દ્રિય કહી શકાય. ૯૮.

इन्द्रियाणांतु सर्वे पांयचेकं क्षरतीन्द्रियम् ॥

तेनास्य क्षरति प्रज्ञादत्तेः पात्रादिवोदकम् ॥ ९९ ॥

જેવી રીતે જળ પાત્રમાંથી એક પણ છીદ્ર પડતાં તે માર્ગે તહેમાં રહેલા સર્વ જળનો ખહાર કાળ જતાં વ્યય થઈ જાય છે તેમ દેહ રૂપી તત્વ જ્ઞાનના પાત્રમાં વિષયમાં આશક્ત થયેલી એક પણ છીદ્ર રૂપી છીદ્રને લીધે તહેમાં રહેલા તત્વ જ્ઞાનનો નાશ પામે છે જેથી દેહ ધારી મોક્ષ મેળવી શકતો નથી અર્થાત્ જો તે ધર્માત્મા અને પુણ્ય કર્મોને કરનાર હોય છતાં તહેના આ મહાન્ દોષને લીધે તહેમાં સર્વ પુન્યોનો નાશ થાય છે. ૯૯.

वशेकृत्वेन्द्रियग्रामं संयम्य च मनस्तथा ॥

सर्वान्संसाधयेदर्शानक्षिण्वन्योगतस्तनुम् १०० ॥

જાની પુરૂષે તો સર્વ બાહ્ય ઇન્દ્રિયોના ઉપર અંકુશ સખી તથા મનને પ્રયત્નિત ન થવા દઇને દરેક કાર્યને સિદ્ધ કરવાં અર્થાત્ તેમ કરવાથી તે પોતાનાં સર્વ કાર્યો યથાસ્થિત કહી શકે છે કાંઈ યોગનાં સાધનો જે દેહને કષ્ટ કારક છે તેથી ઇન્દ્રિયોને દમવાથી તેમના ઉપર જરાબર સંયમ કરી શકાતો નથી તેમ પોતાનાં કાર્યોમાં જય પણ મળતો નથી. ૧૦૦.

पूर्वासंध्यां जपं स्तिष्ठेत्सावित्रीमार्कदर्शनान् ॥

पश्चिमांतु समासीनः सम्यगृक्षविभावनात् १०१ ॥

પ્રાતઃ સંધ્યા કરનારે હમેશાં પૂર્વાભિ મુખે જ્યાં સુધી સૂર્યનાં દર્શન થાય ત્યાં સુધી એક ચિત્તે ઉભા રહીને સાવિત્રી (ગાયત્રી) નો જપ કરવો જોઈએ અને સાયં સંધ્યા કરવાના સમયે સૂર્યોસ્ત પછી જ્યાં સુધી નક્ષત્રો અર્થાત્ તારાઓનું દર્શન થાય ત્યાં સુધી પશ્ચિમાભિ મુખનું આસન કરીનેજ સ્વસ્થ ચિત્તથી સાવિત્રી જપ કરવો જોઈએ. ૧૦૧.

पूर्वासंध्यां जपं स्तिष्ठेत्पुनश्चैव नो न्यपोहति ॥

पश्चिमांतु समासीनो मलं हन्ति दिवा कृत्वा

॥ १०२ ॥

પ્રાતઃ સંધ્યા સમયે પુર્વાભિ મુખે ઉભા રહીને સાવિત્રીનો જપ કરવાથી રાત્રીનાં કરેલાં પ્રાયશ્ચિત્તથી મુક્ત થવાય છે અને સાયં સંધ્યા સમયે પશ્ચિમાભિ મુખે આસન કરીને તે પ્રમાણે કરવાથી દિવસનાં કરેલાં પાપોનો નાશ થાય છે. ૧૦૨.

नतिष्ठति नुयः पूर्वानोपास्ते यश्च पश्चिमाम् ॥

सगूढवद्द्विष्कार्यः सर्वस्माद्विजकर्मण ॥ १०३ ॥

જો કોઈ માણસ ઉભો રહીને પ્રાતઃ સંધ્યા તથા બેશીને સાયં સંધ્યા કરતો ન હોય તો “ દ્વીજો ” ગ્રાહ્યજી, ક્ષત્રી અને વૈશ્યે તે શ્રુતિના નિયમોનું ઉલંઘન કરે છે પોતાની વર્ણનાં કર્મો કરતો નથી એવું સમજી તહેને જ્ઞાતિ ખહાર મુકવો, પોતાના સંસર્ગથી દૂર કરવો તથા તહેને કોઈ પણ પ્રકારનાં માન સત્કાર આપવાં નહી. ૧૦૩.

अपांसमीपेनियतो नैत्यकं विधिमास्थितः ॥

सावित्रीमण्यधीयीत गत्वारण्यं समाहितः १०४ ॥

વેદનું પુરેપુરું અધ્યયન કરવાને માટે અસમર્થ પુરૂષને સાવિત્રીનાજ જપ માત્રથી કેવી રીતે ગ્રહ યજ્ઞનું રૂળ મળે છે ? જો

તેવો માણસ અન્ય દેશ, વન વા જળાશ-
યોના કિનારા સમીપ સ્થાન કરીને પોતાના
મન તથા ઈંદ્રિયોને વશ કરીને પ્રણવ અને
વ્યાહુતિ સહિત સ્વસ્થ ચિત્તે ગાયત્રી જપ-
નું અનુષ્ઠાન કરે છે તો તે બ્રહ્મ યજ્ઞ કૃણને
પામે છે. ૧૦૪.

વેદોપકરણેચૈવસ્વાધ્યાયેચૈવનૈત્યકે ॥

નાનુરોધોઽસ્ત્યનધ્યાયેહોમમન્ત્રેષુ

ચૈવ હિ ॥ ૧૦૫ ॥

વેદના છ વિભાગો અર્થાત્ જે જે તત્વોથી
વેદ બનેલો છે તે તે બાજુવામાં એટલે શિક્ષા,
કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરૂક્ત, જ્યોતિષ અને
છંદ આ સર્વનું અધ્યયન કરવામાં તેમજ
તહેનો નિત્યનો પાઠ કરવામાં અને હોમ ક-
રવાના મંત્રોમાં પાઠ કરતી વખતે કોઈ વ-
ખત વચે વિરામ લેવો પડે વા અંધ રાખ-
વો પડે તહેને માટે કોઈ પણ પ્રકારનો બાધ
નથી. ૧૦૫.

નૈત્યકેનાસ્ત્યનધ્યાયોઽબ્રહ્મસત્રાંહિતસ્મૃતૃ ॥

બ્રહ્માહુતિદુતંપુણ્યમનધ્યાયવષટ્કૃતમ્ ॥ ૧૦૬ ॥

નિત્ય કરવાના પાઠમાં અનધ્યાય નથી
કારણ કે મનુએ તે સર્વને બ્રહ્મ યજ્ઞ ગણ્યા
છે અને તે યજ્ઞમાં આહુતિ રૂકત મંત્રનીજ
અપાય છે અને જે હોમમાં અગ્નીને આહુ-
તિ આપવાની છે તહેમાં પણ મંત્ર વડેજ અ-
પાય છે અને મંત્રો પવિત્ર હોવાથી તે પૂણ્ય
કર્મ કરાવનાર છે અર્થાત્ પુણ્યનું કૃણ પ્રાપ્ત
કરાવે છે. ૧૦૬.

યઃસ્વાધ્યાયમધીતેઽબ્દંત્રિધિનાનિયતઃશુચિ ॥

તસ્યનિત્યંક્ષરત્યેષપયોદધિઘૃતંમધુ ॥ ૧૦૭ ॥

જે કોઈ દિવસ એક વર્ષ પર્યંત શુદ્ધ ચિ-
ત્તે યથાવિધિ મન તથા ઈંદ્રિયોને વશ રા-
ખીને વેદોક્ત નિયમો પ્રમાણે જપ યજ્ઞ કરે
છે તો તે પિત્રિયોને નિત્ય દુધ, દહિ, ઘી,

મધ અર્થાત્ પંચામૃતથી તૃપ્ત કર્યા બરાબર
પુણ્ય પ્રાપ્ત કરે છે અને તેથી તહેની સર્વ ઇ-
ચ્છાઓ પરિપૂર્ણ થાય છે. ૧૦૭.

અગ્નીન્વનંમૈક્ષર્ચ્યામધઃશય્યાંગુરોર્હિતમ્ ॥

આસમાવર્તનાત્કુર્યાત્કૃતોપનયનોદ્વિજઃ ॥ ૧૦૮ ॥

દિવે ઉપનયન સંસ્કાર કર્યા પછી કેમ
વર્તવું ?

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી તથા વૈશ્યે ઉપનયન લીધા
પછી શૈશવેષ્યસ્ત વિદ્યાનામ્ ॥ એ વાક્યને અ-
નુસરી વેદાભ્યાસ કરવાને માટે શુરૂને ત્યાં
સ્થિતિ કરવી અને ત્યાં સાંજ સહવાર હોમને
માટે સમિધ એકઠાં કરવાં, ખાટ ઉપર સુવું
નહી અર્થાત્ પોતાનું બિછાનું નીચે ભૂમિ ઉ-
પર રાખવું તથા જેવી રીતે પોતાના શુરૂનું
મન પ્રસન્ન રહે તે પ્રમાણે તહેની સેવા ક-
રવી. ૧૦૮.

આચાર્યપુત્રઃશુશ્રુર્જાનદોધાર્મિકઃશુચિઃ ॥

આત્મશક્તોઽધર્મઃસાધુઃસ્વોઽધ્યાપ્યાદશ

ધર્મતઃ ॥ ૧૦૯ ॥

શુરૂએ કેને શિષ્ય કરીને વેદ શીખવવો ?
આચાર્યના પુત્રને, સેવા કરે તહેને, કો-
ઈ પણ પ્રકારનું જ્ઞાન આપી શકે તહેને,
ધર્મ બાજુનારને, દેહ શુદ્ધ રાખનારને, અં-
ધુ મિત્રને, વ્યવહારી લેવા તેમજ આપવા-
માં સમર્થ, ધન આપવામાં ધર્માત્મા હોય
તહેને, રાગ દ્રેશ રહિત હોય તહેને, અને
જે સ્વજ્ઞાતી હોય તેને એવા દશ જાતના
વિદ્યાર્થીને રાખી તેમને વેદ શીખવવાનો
શુરૂને અધિકાર છે. ૧૦૯.

નાપૃષ્ઠઃકસ્યાચિદ્બૂયાન્મચાન્યાયેનપૃચ્છતઃ ॥

જાનન્નાપિહિમેધાવીજઠવલ્લોકઆચરેત્ ॥ ૧૧૦ ॥

જ્ઞાની પુરૂષે તો હુમેશાં વગર પુછે કો-
ઈ પણ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવોજ નહીં અને
જે કોઈ થોડુ શીખેલો કોઈ પણ સ્વર્ણનો

અર્થ સમજવા માટે તો ત્હેનું તત્વ ત્હેના આગળ પ્રકાશવું નહીં પરંતુ જો પોતાનો શિષ્ય કાંઈ જોડું જોડું વાંચતો હોય ત્યારે તો પુછ્યા વગર પણ ત્હેની ભુલ સુધારવી. અને જો કોઈ અભક્ત અથવા નાસ્તિક કાંઈ પણ પુછે તો તેને અન્યાયજ ગણવો. ૧૧૦

અધર્મેણચયઃપ્રાહ્યશ્રાધર્મેણપૃચ્છતિ ॥

તયોરન્યતરઃપ્રૈતિવિદ્વેષવાડધિગચ્છતિ ॥ ૧૧૧ ॥

જે અધર્મથી પુછે છે અને જે કોઈ તેવા પ્રશ્નો અધર્મ અથવા અન્યાયથી ત્હેનો ઉત્તર આપે છે તે બેમાંથી એક મરી જાય છે અથવા તો તેઓ એક એકના દેશી થાય છે. ૧૧૧.

ધર્માર્થોયત્રનસ્યાતાંશુશ્રૂપાંવાપિતદ્વિષા ॥

તત્રવિદ્યાનવક્તવ્યાશ્નુમંત્રીજમિત્રોપરે ॥ ૧૧૨ ॥

જે શિષ્યને વિદ્યા શીખવવાથી ધર્મ, અર્થ કે સેવા આ ત્રણમાંથી કશાનો પણ લાભ થતો નથી તેવા શિષ્યને તો વિદ્યા શીખવવીજ નહીં કારણ કે જેવિ રીતે ખરાબ જમીનમાં સાડૂ અન્ન નાંખવા છતાં પણ ભેરવટનીજ ઉત્પત્તિ થાય છે અને તેથી જો કંઈ પણ અનાજ પાકે છે તો તે સર્વ નિરૂપયોગી છે કારણ કે ત્હેમાંથી તે લાભવુંજ અશક્ય છે તેમ જ્યારે વિદ્યા શીખવી ત્હેનું ફળ મળવાનું નથી તો વિદ્યા નજ શીખવવી તે વધારે સાડૂ ગણાય. ૧૧૨.

વિદ્યયૈવસમંકામંમર્ત્તવ્યંબ્રહ્મવાદિના ॥

આપદ્યપિહિયોરાયાંનત્વેનમિરિણેવપેત્ ॥ ૧૧૩ ॥

શુદ્ધે પાત્ર વિદ્યાર્થીના અભાવે વિદ્યાની સાથે મૃત્યુપામવું તે અપાત્રને વિદ્યા દાન આપવા કરતાં જ્હેતર ગણવું અર્થાત્ પોતાના નિર્વાહના સંબંધે પણ ગમે તેવા કષ્ટ પ્રસંગે પણ તે કાર્ય સાધવાને માટે ત્હેણે અયોગ્ય વિદ્યાર્થીને તો વિદ્યા દાન

આપવુંજ નહીં કારણ કે વિદ્યાનું દાન પાત્રનેજ આપવાનું છે. ૧૧૩.

વિદ્યાબ્રહ્માણમેત્યાહશેવધિસ્તેડસ્મિરક્ષમામ્ ॥

અમૂયકાયમાંમાદાસ્તયાસ્યાંવીર્યવત્તમા ૧૧૪ ॥

કારણ કે જેણે વેદાભ્યાસ પૂર્ણ રીતે કરેલો છે તે વિદ્યાનો રક્ષક ગણાય છે અર્થાત્ વિદ્યા દેવી ત્હેને આવીને કહે છે કે હું ત્હારૂં ધન છું અને તેથી તું મહારી રક્ષા કરજે અને મ્હને કુપાત્રને અર્થાત્ દોષીતને આપીશ નહીં કારણ કે સત્યવાનના સંગથી હું વધારે વીધવાન થઈશ. ૧૧૪.

યમેવતુશુચિવિદ્યાન્નિયતબ્રહ્મવારિણમ્ ॥

તસ્મૈમાંબૃહિવિપ્રાયાનિધિપાયાપ્રમાદિને ॥ ૧૧૫ ॥

પણ જે શિષ્ય શુદ્ધ, સ્વસ્થ ચિત્તનો તેમજ બ્રહ્મચારી અને ગુણી પ્રમાદી ન હોય તેવાનેજ મ્હને આપજે કારણ કે હું જે ધન છું (કારણ કે વિદ્યા એક શુભ ધન ગણાય છે) ત્હેનું તેવો શિષ્યજ યોગ્ય રિત્યા રક્ષણ કરી શકશે. ૧૧૫.

બ્રહ્મયસ્ત્વનનુજ્ઞાતમધીયાનાદવાપ્નુયાત્ ॥

સબ્રહ્મસ્તેયસંયુક્તોનરકંપ્રતિપદ્યતે ॥ ૧૧૬ ॥

આચાર્ય વિના અભ્યાસ કરનાર તેમજ અન્યને અભ્યાસ કરાવનાર તે શ્રુતિનો ચોર ગણાય છે અને તેવો મહા પાતકિ મનુષ્ય મરણ પછી નર્કમાં જાય છે માટે એ પ્રમાણે કોઈએ પણ કરવું નહીં. ૧૧૬.

લૌકિકંવૈદિકંવાપિતથાડડધ્યાત્મિકમેવચા ॥

આદદીતયતોજ્ઞાનંતંપૂર્વમભિવાદયેત્ ॥ ૧૧૭ ॥

લૌકિક કહેતાં વ્યવહારીક, વેદાભ્યાસ અથવા વેદના મંત્રોના અર્થ અને સાર સમજવાનું વીગેરે તેમજ બ્રહ્મજ્ઞાન વિગેરે ધર્મ શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન ગમે તેવા શુદ્ધની પાસેથી શિષ્યે સંપાદન કર્યું હોય છતાં તે શુદ્ધના મળતાંજ પ્રથમ ત્હેણે તે શુદ્ધનું સ-

ન્માન કરવું અર્થાત્ તહેને નમસ્કાર કરવા
જોઈએ. ૧૧૭.

સાવિત્રીમાત્રસારોપિવરંવિપ્રઃસુયન્ત્રિતઃ ॥
નાયન્ત્રિતાસ્ત્રિવેદોપિસર્વાશીસર્વવિક્રયી

॥ ૧૧૮ ॥

જો કોઈ “ દ્વિજ ” બ્રાહ્મણ ક્રકત ગા-
ધત્રી મંત્રજ જાણુતો હોય પણ જીતેદ્રિય
હોય અને તે મંત્રનો વેદોક્ત નિયમ પ્ર-
માણે અહોશથી જપ કરતો હોય તો તેવો
માણસ ત્રણ વેદનો જાણનાર માણસ જે
સર્વ લોકતા સર્વની ખાતો હોય અર્થાત્ પ-
થ્યા પથ્ય અને ભક્ષ્યા ભક્ષ્ય આહાર લેતો
હોય તેમજ યોગ્યા યોગ્ય ચિજને વેચતો
હોય તહેના કરતાં વધારે સન્માનને પાત્ર
સમજવો. ૧૧૮.

શર્યાસનેદ્યયચરિતેશ્રેયસાનસમાવિશેત્ ॥
શર્યાસનસ્થશ્રૈવૈનપ્રત્યુત્થાયાભિવાદ
યેત્ ॥ ૧૧૯ ॥

આપણા કરતાં વિદ્યા વિગેરેમાં જે વ-
ધારે હોય તેવા મનુષ્યના તથા જેને શુદ્ધ
માન્યો હોય તહેના આસન ઉપર કોઈ પણ
વખતે બેસવું નહીં અને આપણે જો બેઠેલા
હોઈએ ને તેવા માણસને આવેથી આવતા
જોઈએ તો તરતજ આસન ઉપરથી ઉભા
થઈ તહેમને સન્માન આપવું. ૧૧૯.

ઉર્ધ્વપ્રાણાહુત્કામન્તિયૂનઃસ્થવિરઆયતિ ॥
પ્રત્યુત્થાનાભિવાદાભ્યાંપુનસ્તાન્પ્રતિપ
દ્યતે ॥ ૧૨૦ ॥

વયો વૃદ્ધ અથવા વિદ્વાન માણસના આ
ગમન વખતે યુવાન માણસે હંમેશાં આસન
ઉપરથી ઉઠી તહેને સન્માન આપવું. પ્રજ્ઞા-
મ કરવા કારણ કે તેવા વખતે યુવાન મા-
ણસના પ્રાણ ઉચે ચઢી જતા હોય તેમ
જણાય છે અર્થાત્ તહેનામાં આવેશ આવે

છે અને તે વૃદ્ધ માણસને સન્માન આપ-
વાથી મળે છે માટે યુવાન માણસો તે પ્ર-
માણે કરવું તે તહેમનો ધર્મ છે. ૧૨૦.

અભિવાદનશીલસ્ય નિત્યં વૃદ્ધોપસેવિનઃ ॥
ચત્વારિતસ્યવર્ધન્તેઆયુર્વિદ્યાયશોબલમા ॥ ૧૨૧ ॥

જે યુવક ઉપર પ્રમાણેના નિયમોને અ-
નુસરે છે અને વૃદ્ધ માણસોની સેવા કરીને
તહેમને સંતોષે છે તહેતુ આયુષમાં તેમજ
વિદ્યા, યશ અને બલમાં વૃદ્ધિ થાય છે. ૧૨૧.

અભિવાદાત્પરંવિપ્રોજ્યાયાંસમભિવાદયન્ ॥
અસૌનામાહમસ્મીતિસ્વનામપરિકીર્તયેત્ ॥ ૧૨૨ ॥

હવે નમસ્કાર કેવી રીતે કરવા જોઈ-
એ ? વૃદ્ધ માણસને નમસ્કાર કરતી વખતે
બ્રાહ્મણે હું આપને પ્રણામ કરું છું એમ ક-
હીને પછી પોતાનું નામ જણાવવું. ૧૨૨.

નામધેયસ્યયેકેચિદભિવાદનજાનતે ॥
તાન્પ્રાજ્ઞોદ્દામિતિબ્રૂયાત્ત્વિયઃસર્વાસ્તથૈવચ ॥ ૧૨૩ ॥

નમસ્કાર કરવાને યોગ પુરૂષ જો કદા-
પીને સંસ્કૃત ભાષાથી જ્ઞાતન હોય અને
તેથી સામા માણસના નમસ્કાર કર્યા પછી
નામ ઉચ્ચારણ કર્યા પછી કોઈ કહે નહીં
તો નમસ્કાર કરનારે એ તો હું આપને ન-
મસ્કાર કરું છું—એમ કહેવું જોઈએ અને સ્ત્રિ-
યોને પણ એજ પ્રમાણે કહેવું જોઈએ. ૧૨૩.

મોઃશબ્દંકીર્તયેદન્તેસ્વસ્યનામ્નોઽભિવાદને ॥
નામ્નાંસ્વરૂપભાવોદિમોભાવઋષિભિઃસ્મૃતઃ ॥
॥ ૧૨૪ ॥

નમસ્કાર કરવામાં આપણે કહ્યું કે નમ-
સ્કાર કર્યા પછી પોતાના નામનો ઉચ્ચાર ક-
રવો અને તે ઉચ્ચાર કર્યા પછી નામના અને
પોતાના નામની સત્તા જણાવવાને માટે વિ-
દ્વાને મો એ શબ્દને ઉમેરવો એવું મહા-
ત્માઓ કહી ગયા છે જેમ કે અભિવાદયે શુભ

સર્માહમસ્મિ મોઃ અર્થાત્ આપને નમસ્કાર કરનાર હું શુભ શર્મા છું. ૧૨૪.

આયુષ્માન્મસૌમ્યેતિવાચ્યોવિપ્રોઽભિવાદને ॥

અકારશ્ચાનામ્ત્રૌઽન્તેવાચ્યઃ પૂર્વાક્ષરઃ પ્લુતઃ ૧૨૫

નમસ્કાર કરનાર માણસને જે માણસને નમસ્કાર કરવામાં આવ્યા હોય તહેણે આયુષ્માન્ ભવ સૌમ્ય । હે સારા માણસ તહારા આયુષની વૃદ્ધિ થજો એ પ્રમાણે કહેવું જોઈએ અને તેમ કરતાં હેના નામના છેલ્લા સ્વરનો પ્લુત ઉચ્ચાર કરવો જોઈએ. ૧૨૫. યોનવેચ્ચભિવાદયવિપ્રઃપત્યભિવાદનમ્ ॥

નાભિવાચ્યંસવિદુષાયથાશુદ્રસ્તયૈવસઃ ॥૧૨૬॥

જે માણસ પોતાને કરવામાં આવતા નમસ્કારનો યોગ્ય બદલો કેવી રીતે આપવો તે સમજતો નથી તેવા માણસને વિદ્વાન માણસે નમસ્કાર કરવાજ નહીં કારણ કે તે માણસ શુદ્રના જેવાજ છે કારણ કે તે પોતાનો ધર્મ સમજતો નથી. ૧૨૬.

બ્રાહ્મણંકુશલંપૃચ્છેત્સત્રવન્ધુમનોમયમ્ ॥

વૈવંક્ષેમંસમાગમ્યશુદ્રમારોગ્યમેવચ ॥૧૨૭॥

વૃદ્ધ પુરૂષ મળે તો નમસ્કાર કરવા પણ જ્યારે સમાન વયના અગર પોતાના કરતાં નાની ઉંમરના માણસને મળે ત્યારે તો એક એકની ખબર પુછવી. ક્ષત્રીય મળે તો હેને સારી તંદુરસ્તીના સમાચાર પુછવા વૈશ્યને ક્ષેમ પુછવા તથા શુદ્રને આરોગ્ય પુછવા જોઈએ. ૧૨૭.

અવાચ્યોદીક્ષિતોનામ્નાયત્રીયાનપિયોભવેત્ ॥

મોભવત્પૂર્વકંત્વેનમભિમાષેતધર્મવિત્ ॥૧૨૮॥

પોતાને કરેલા નમસ્કારનો બદલો આપતી વખતે ધર્મજ્ઞ પુરૂષ તે માણસ દિક્ષા લીધેલો છતાં નહોતો હોય તો હેતું નામ ઉચ્ચારણ ન કરે પણ મોદીક્ષિત એમ કહેછે અથવા

મો ભવતુ એવા માન આવકારના આશીર્વાચનથી હેના નમસ્કારનો બદલો આપે છે. ૧૨૮.

પરપત્નીતુયાત્ત્રીસ્યાદસંવન્ધાચયોનિતઃ ॥

તાંબ્રુયાત્ત્રવતીત્યેવંસુભગેભગિનીતિચ ॥૧૨૯॥

પર સ્ત્રી વા જે સ્ત્રીની સાથે સંબંધ ન હોય તેવી સ્ત્રીની સાથે વાત કરતી વખતે અથવા હેને બોલાવતી વખતે સુર પુરૂષે હમેશાં ભગિની (ખહેન) સુભગે, વિગેરે સભ્ય શબ્દો વડે બોલાવવી એવો ધર્મ નિયમ કહેલો છે. ૧૨૯.

માતુલાંશ્વપિતૃવ્યાંશ્ચ અથુરાનૃત્વિજોગુરૂન્ ॥

અસાવહમિતિબ્રુયાત્પત્યુત્યાયત્રીયસઃ ॥૧૩૦॥

મામા, કાકા, સ્વસુર (સસરા) રૂત્વીજ તથા શુરૂ ગમે તેટલી ન્હાની વયના હોય તો પણ હેમના આવવાની સાથે હમેશાં હું ફલાણાછું એ પ્રમાણે નામનું ઉચ્ચારણ કરી હેમને માન આપવું જોઈએ. ૧૩૦.

માતૃષ્વસામાતુલાનીશ્વશ્રૂરથપિતૃષ્વસા ॥

સંપૂજ્યાગુરુપત્નીવત્સમાસ્તાગુરુભાર્યયા ॥૧૩૧॥

માશી, મામી, સાસુ, ફેઈ એ સર્વ શુરૂ પત્ની સમાન છે માટે હેમનું શુરૂ પત્નીની પેઠે સન્માન રાખી પુજન કરવું જોઈએ. ૧૩૧.

આતુર્ભાર્યોપસંગ્રાહાસવર્ણાહન્યહન્યપિ ॥

વિપ્રોગ્યત્પસંગ્રાહાજ્ઞાતિસંવાન્ધિયોષિતઃ ॥૧૩૨॥

જ્યેષ્ઠ અંધુ (મહોટા ભાઈ) ની સ્ત્રીને હમેશાં પહે પડીને પ્રણામ કરવો જોઈએ અને પોતાની જ્ઞાતિની તથા પિતાની તરફના સગાઈની ખીજા કોઈ વૃદ્ધ સ્ત્રી હોય હેને તેમજ માતાના તરફની સગાઈની અર્થાત્ મોસાળ પક્ષની કે સ્વસુર પક્ષની વૃદ્ધ સ્ત્રીને

પ્રરદેશથી આવ્યા પછી હમેશાં પગે લાગ-
વું જોઈએ. ૧૩૨.

પિતુર્ભગિન્યાંમાતુશ્ચજ્યાયસ્યાંચસ્વસર્ગપિ ॥
માતૃવદૃત્તિમાતિષ્ઠેન્માતાતામ્યોગરીયસી ॥૧૩૩॥

ફોઈ, માશી અને પોતાનાથી મોટી
બહેન હોય તેમને સર્વને માતા સમાન ગ-
ણી માન આપવું પણ તે સૌ માતાને તો
શ્રેષ્ઠ ગણીને વધારે માન આપવું જોઈ-
એ. ૧૩૩.

દશાબ્દારૂયંપૌરસરૂયંપશ્ચાબ્દારૂયંકલાભૃતામ્
સ્યન્દપૂર્વશ્રોત્રિયાણાંસ્વલ્પેનાપિસ્વયોનિષુ ૧૩૪

વિદ્યાદિ ગુણ રહીત માણસો જો એકજ
ગામના રહેનાર હોય છે તો તેઓ મોટા
નાના હોય છે છતાં દશ વર્ષ સુધી તહેમની
મૈત્રી જારી રહે છે તેવીજ રીતે ગાયન શા-
સ્ત્રના જાણનાર વચ્ચે પાંચ વર્ષ સુધીજ તે-
ઓ સહવાસ રહે છે, વેદ જાણેલાઓની મૈત્રી
ફક્ત ત્રણ વર્ષ સુધી ટકે છે અને સંખધી વ-
ર્ગમાં મીત્રાચારી ઘણાજ થોડા વખત સુધી
ટકે છે અને તે તે કાળ વ્યતિત થયા પ-
છી જ્યેષ્ઠ લાવથી તેમનો વ્યવહાર ચાલે
છે. ૧૩૪.

બ્રાહ્મણંદશવર્ષંતુશતવર્ષંતુભૂમિપમ્ ॥

પિતાપુત્રૌવિજાનીયાદ્બ્રાહ્મણસ્તુતયોઃપિતા ૧૩૫

બ્રાહ્મણ વેદના જાણનાર તથા જાણનાર
છે અને તેના જન્મ માત્રથીજ શ્રેષ્ઠ પદને
પામેલો છે માટે ગમે તો તે દશ વર્ષનો હોય
અને તેનો વિદ્યાર્થી ક્ષત્રીય-રાજવંશી હોય
અને તેની ઉમર સો વર્ષની હોય તો પણ
તેણે હમેશાં પોતાનો ગુરૂ કહી બ્રાહ્મણ પિ-
તા ગણી તે પ્રમાણેનું માન સન્માન તેને
આપવું જોઈએ. ૧૩૫.

વિત્તંવન્ધુર્વયઃકર્મવિદ્યાભવતિપશ્ચમી ॥

પૃતાનિમાન્યસ્થાનાનિગરીયોયદ્યદુત્તરમ્ ૧૩૬

વિત્ત અર્થાત્ ધન, અંધુ (મીત્ર-સહોદ-
ર), વય, શ્રુતિ અને સ્મૃતિના નિયમો પ્રમા-
ણેનાં કરતાં કર્મો અને વિદ્યા-ધર્મ શાસ્ત્ર
તથા અન્ય શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન આ પાંચ તત્વો
માનને અપાવનારાં સમજવાં અને તે દરેકમાં
છેલ્લા કરતાં તેની પહેલાના દરેકમાં વધારે
બળ છે. ૧૩૬

પશ્ચાનાંત્રિષુવર્ણેષુભૂયાંસિગુગવન્તિચ ॥

યત્રસ્યુઃસોડત્રમાનાર્હઃશૂદ્રોડપિદશમીગતઃ ૧૩૭

“ દ્વિજ ” બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય આ ત્રણ
વર્ણોમાં જેમનામાં આ પાંચ ગુણ હોય છે તે
માનને પાત્ર છે અને શૂદ્ર તો જો પોતાની
ઉમરના દશ દશકામાંથી નવ દશકા પુરા કર્યા
પછી નેવું વર્ષની ઉમરનો હોય ત્યારે તેના-
માં આસર્વ ગુણ હોય તોજ માનને પાત્ર
ગણી શકાય છે ૧૩૭

ચક્રિણોદશમીસ્થસ્વરોગિણોભારિણઃસ્ત્રિયાઃ

સ્નાતકસ્યચરાજ્ઞશ્ચપન્થદેયોવરસ્યચ ॥૧૩૮॥

જે ચક્ર પૈડાંવાળા રથ(ગાડી) માં બેઠેલાં
હોય તેને, નેઉવર્ષથી વધારે ઉમરવાળા વૃદ્ધ
પુરૂષને, માદા-અશક્ત માણસને, જેની પાસે
ભાર હોય તેને સ્ત્રીને સ્નાતક- બ્રહ્મચારીને
રાજાને તથા જે વર વિવાહને માટે જતો હોય
તેને અથવા તો ઉપરમાંનો કોઈપણ રસ્તો
મળે તો તેને આપણે બાબુપર ખસી જઈને
માર્ગ આપવો જોઈએ. ૧૩૮

તેપાંતુસમવેતાનાંમાન્યૌસ્નાતકપાર્થિવૌ ॥

રાજસ્નાતકયોથૈવસ્નાતકોનૃપમાનમાક્ ૧૩૯

અને જો કદાપિ તે સઘળા સાથેજ આવતા
હોયતો પહેલો માર્ગ રાજા અને બ્રહ્મચારી બેને
આપવો પરંતુ તે બેમાં પણ બ્રહ્મચારી ને રાજા
જે ક્ષત્રીય છે તેના કરતાં વર્ણમાં શ્રેષ્ઠ છે માટે
તેને આપવો જોઈએ ૧૩૯

ઉપનીયતુયઃશિષ્યંવેદમધ્યાપયોદ્વિજઃ ॥

સકલપંસરહસ્યંચતમાચાર્યપ્રવક્ષતે ॥૧૪૦॥

જે બ્રાહ્મણ પોતાના શિષ્યને યજ્ઞ પવિત્ર ધારણ કરાવ્યા પછી કલ્પ અર્થાત યજ્ઞવિધિ ત્ર ને રહસ્ય એટલે ઉપનીષદ્ સહિત વેદની સર્વ શાખાઓ શાસ્ત્રોક્ત નિયમ પ્રમાણે પૂર્ણપણે ભણાવે છે ત્હને “ આચાર્ય ” કહેવો. ૧૪૦.

एकदेशंतुवेदस्यवेदाङ्गान्पिवापुनः ॥

योऽध्यापयतिवृत्त्यर्थमुपाध्यायःसउच्यते१४१॥

વેદના મંત્રો તથા ત્હેના છ અંગો જે બ્રાહ્મણ કોઈ પણ માણસને ક્રૂત પોતાની આજીવીકાનેજ માટે ભણાવે છે તેવા બ્રાહ્મણને “ ઉપાધ્યાય ” કહેવાય છે. ૧૪૧.

निषेकादीनिकर्माणि यः करोति यथाविधि ॥

संभावयति चान्नैतसंविप्रो गुरु उच्यते ॥૧૪૨॥

જે વિપ્ર ગર્ભાધાનના સંસ્કારો યથાવિધિ કરે છે અને અન્ન વિગેરેથી સંભાવના રાખે છે ત્હને “ ગુરુ ” સમજવો, ગર્ભાધાન કર્મ અને સંસ્કાર કર્તા પિતા-ગુરુ ગણાય છે. ૧૪૨.

अग्न्याधेयं पाकयज्ञानग्निष्टोमादिकान्मखान् ॥

यः करोति वृतो यस्य स तस्य त्विगिहोच्यते ॥૧૪૩॥

જે બ્રાહ્મણ અગ્નિહોત્રનું કામ કરે છે અને અગ્નિ ઉત્પન્ન કરીને પાક યજ્ઞ અગ્નિહોમ વિગેરે યજ્ઞો સંબંધનાં પુણ્ય કર્મ કરે છે ત્હને “ ર્ત્વિજ્ ” કહે છે. ૧૪૩.

यथावृणोसावितथंब्रह्मगाश्रवणावुभौ ॥

समातासपिताङ्गैर्यस्तंनवृक्षेतकदाचन ॥૧૪૪॥

જે બ્રાહ્મણ વર્ણ તથા કર્ણમાં દોષ રહીત છે અને જે ઓત્રેદ્રિયને વેદના શુદ્ધ શબ્દોથી ભરી નાંખે છે ત્હને મ્હોટો ઉપકાર કરનાર માણસ સમજી ત્હને પોતાનાં માત પિતા જેટલું માન આપવું ત્હનું કદી અપમાન કરવું નહીં, ત્હનેો દ્રોહ કરવો નહીં અને

ત્હને કોઈ પણ રીતે માહું લાગે તેવું વર્તન પણ કરવું નહિ. ૧૪૪.

उपाध्यायान्दशाचार्याचार्याणांशतंपिता ॥

सहस्रंतुपितृन्मातागौरवेणातिरिच्यते ॥૧૪૫॥

એક “ આચાર્ય ” તે દશ “ ઉપાધ્યાય ” ની બરોબર અને તેવા એક સો “ આચાર્ય ” એક “ પિતા ” ની બરોબર અને “ હજાર ” પિતાની બરાબર “ માતા ” ને ગણવામાં આવેલી છે અર્થાત્ સર્વ કરતાં માતામાં વધારે ગૌરવ રહેલું છે તેટલા માટે માતાને સર્વથી વધારે પુજ્ય ગણી ત્હને વધારે માન આપવું જોઈએ. ૧૪૫.

उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान्ब्रह्मदःपिता ॥

ब्रह्मजन्महि विप्रस्यपेत्य चेहचशाश्वतम् ॥૧૪૬॥

પિતા જે પ્રકારના કહેલા છે. જન્મ આપનાર તથા વેદ ભણાવનાર અને તે બંનેમાં વધારે માનને પાત્ર વેદ ભણાવનાર “ ગુરુ ” ને ગણવા, કારણ કે વેદનું અધ્યયન તે વેદના ભણનારનો ખીજે જન્મ સમજવો અને તે જન્મ આ લોકમાં નહીં પણ પરલોકમાં સુખ દેનાર છે અને સ્તુત્ય ગણાય છે. ૧૪૬.

कामान्मातापिताचैनयंदुत्पादयतोमेधः ॥

संभूर्ति तस्य तां विद्ययाद्यानां वभिजायते ॥૧૪૭॥

માતપિતા કામને વશ થઈ પરસ્પરના સંયોગથી બાળકને ઉત્પન્ન કરે છે મા. તેઓ જ ત્હેનાં ઉત્પત્તિ સ્થાન કહેવાય છે. માતા નિ કુંબમાં રહેતાં અર્થાત ગર્ભ નવમાસ સુધી માતાના ઉદરમાં રહે છે ત્યાં ત્હેના અવયવોનું બંધારણ થાય છે. ૧૪૭

आचार्यस्त्वस्य यां जातिं विधिवद्देद पारगः ॥

उत्पादयति सा विद्या सा सत्या साऽजराऽमरा ॥૧૪૮॥

શ્રુતિને બાણનાર આચાર્ય માત્ર ગાયત્રી

મંત્રના જપથીજ બાળકને જન્મ ધારણ કરાવેછે અર્થાત્ પ્રજા ઉત્પન્ન કરેછે અને તેવી રીતે ઉત્પન્ન કરેલો જન્મ સત્ય તેમજ પ્રજા પ્રાપ્તીનું ફળ હોવાને લીધે અજર અને અમર કહેવાયછે ૧૪૮

અલ્પંવાહુવાયસ્યશ્રુતસ્યોપકારોતિયઃ ॥

તમપીઠગુહંવિદ્યાચ્છ્રુતોપક્રિયાતયા ॥૧૪૯॥

જે કોઈ ઉપાધ્યાય પોતાની આજીવિકાને અર્થે પણ કોઈપણ શિષ્યને થોડા કે વધારે વેદાભ્યાસ કરાવે તોપણ તહેણે પોતાને શાસ્ત્ર શીખવ્યુંછે એમ સમજીને શિષ્યે તહેને પુજ્ય ગુરૂ ગણી માન આપવું જોઈએ ૧૪૯

બ્રાહ્મસ્યજન્મનઃકર્તાસ્વધર્મસ્યચશાસિતા ॥

બાલોડપિવિપ્રોવૃદ્ધસ્યપિતાભવતિધર્મતઃ ॥૧૫૦॥

વેદ શીખવીને જન્મ આપનાર અર્થાત્ યજ્ઞોપવિત ધારણ કરાવનાર તેમજ ધર્મ શીખનાર અને વેદનાં વ્યાખ્યાનો કરનાર બાળક વા વૃદ્ધ હોય તેમ છતાં પણ તેમ્હોટા બાળસુનો પણ પિતા કહેવાય અર્થાત્ પિતા ના જેટલો પુજ્ય ગણી તહેને માન આપવાને જોઈય ગણવા જોઈએ ૧૫૦

અધ્યાપયમાત્પિતૃન્શિશુરાક્ષિઃકવિઃ ॥

પુત્રકાઙ્કિતિહોવાચજ્ઞાનેનપરિગૃહ્યતાન્ ॥૧૫૧॥

આનારસ રૂપિનો પુત્ર ન્હાનો છતાં ઘણુંજ વિદ્વાન હતો તહેણે તહેના પિત્રાઈ ભાઈઓ તેમજ વડીલોને વેદ શીખવ્યો હતો અને તહેમ ને પોતાના શિષ્યો ગણી હમેશાં શીખવાની વખતે કહેતો હતો કે હે પુત્રો આ પ્રમાણે બોલો અર્થાત્ પોતે ન્હાની વયમાં હતો છતાં જ્ઞાનમાં વૃદ્ધ હોવાથી તહેના અજ્ઞાન વડીલોને પુત્રકા ઉપનામથી બોલાવતો હતો ૧૫૧

તેતમર્થમપૃચ્છન્તઃદેવાનાગતમન્યવઃ ॥

દેવાશ્ચૈતાન્તમેત્યોતુર્ન્યાયંવઃ શિશુરુક્તવાન્

॥૧૫૨॥

આ અપમાનકારક શબ્દ બાલક પાસેથી સાંભળ્યાને લીધે તેઓ જે તહેના પિતાને ઠેકાણે હતા તેઓ કોપાયમાન થયા અને દેવોની પાસે તહેમના શંકા સ્પદનો નિર્ણય કરાવાને ગયા. દેવતાઓએ મળીને તહેમને સમજાવ્યું કે તે બાળકે જે કાંઈ તહેમને કહ્યું છે તે યોગ્યજ કહેલું છે ૧૫૨

અજ્ઞોભવતિવબાલઃપિતાભવતિમન્ત્રદઃ ॥

અજ્ઞાંહિબાલમિત્યાહુઃપિતૈત્યેવતુમન્ત્રદમ્ ॥૧૫૩॥

જે જ્ઞાન હિનછે તે હમેશાં ગમે તેટલો મ્હોટો હોયછે છતાં બાળકજ કહેવાયછે અને જેણે મંત્રાધ્યયન અને શ્રુતિ સ્મૃતિનું અધ્યયન કરેલું છે તે ગમે તેટલો ન્હાનો હોય છતાં તે હમેશાં વૃદ્ધ એટલે પિતા ગુરૂને સ્થાનકે પૂજાયછે. ૧૫૩

નહાયનૈર્નપલિતૈર્નવિત્તેનનબન્ધુભિઃ ॥

ઋષયશ્ચક્રિરધર્મયોઽનૂચાનઃસનોમહાન્ ॥૧૫૪॥

ઘણા વર્ષ જીવ્યાથી તેમજ પળીયાં આવવાથી ઘણું દ્રવ્ય એકઠું કરવાથી ભાઈ ભાંડુઓ ના મ્હોટા કુટુંબથી અથવા તો તે સઘળાઓના એકત્ર મલવાથી કાંઈ માણસ શ્રેષ્ઠ પદને પામતો નથી પણ મ્હોટાઈ મેળવવાને માટે તો મહર્ષિઓએ કહેલું છે કે માણસે વેદ તેમજ તહેનાં છઅંગોનો પૂર્ણ અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને તહેમાં દર્શાવેલા નિયમાનુસાર પોતાનું વર્તન રાખવું જોઈએ ૧૫૪

વિપ્રાણાંજ્ઞાનતોજ્યૈષ્ઠ્યંક્ષત્રિયાણાંતુર્વીર્યતઃ ॥

વૈશ્યાનાંધાન્યધનતઃશૂદ્રાણામેવજન્મતઃ ॥૧૫૫॥

બ્રાહ્મણના મોંનો વેદ અને સ્મૃતિનું ખરાખર જ્ઞાન હોયતો તે મ્હોટો ગણાય અને ક્ષત્રી વિર્યવાન અને નિઃડી હોવો જોઈએ કારણ કે તહેનું કર્તવ્ય યુદ્ધ કૌશલતાછે અને તે હોય તોજ તે પણ મ્હોટો ગણાય વૈશ્યે મ્હોટાઈ મેળવવાને માટે પુષ્કળ ધન ધાન્ય

એકકું કરવું જોઈએ અને શુદ્ધ પોતાના પૂનઃ
જન્મ વખતે સારી વર્ણમાં જન્મ મળે ત્હને
માટે પોતાના કાર્યો શાસ્ત્રોક્ત નિયમો પ્રમાણે
કરવાં ત્હેમાં ત્હેની મ્હોટાઈ સમાયલી છે. ૧૫૫
નતેનવૃદ્ધૌભવતિયેનાસ્યપલિતંશિરઃ ॥

યોવૈયુવાપ્યધીયાનસ્તંદેવાઃસ્થવિરંવિદુઃ ॥૧૫૬॥

આ સર્વ ઉપરથી સમજવું કે માણસની
મ્હોટાઈ ત્હેના ઉમરમાં વધવાથી કાંઈ ગણાતી
નથી પણ મુવાન હોય પણ વિદ્વાન હોયતો દેવ-
તાઓ પણ ત્હેને વૃદ્ધ ગણે છે ૧૫૬

યથાકાષ્ટમયોહસ્તીયથાચર્મમયોમૃગઃ ॥

યશ્ચવિપ્રોડનધીયાનસ્યસ્તેનામચિન્નતિ ॥૧૫૭॥

જેવો લાકડાનો બનાવેલો હાથી અને ચા-
મડાનો બનાવેલો મૃગ કૂકડા નામ ધારીજ છે
પણ ત્હેમનામાં ખરા હાથી કે મૃગના જેવા
ગુણ અને બળ નથી તેવો અજ્ઞાન બ્રાહ્મણને
પણ સમજવો કારણ કે તે કૂકડા નામમાત્ર
થીજ બ્રાહ્મણ છે પણ ત્હેમનામાં બ્રહ્મતેજના
બ્રહ્મ ગુણોત્પાદિતાજ નથી ૧૫૭

યથાવળ્લોકફલઃસ્ત્રીપુયથાગૌર્ગવિચાફલા ॥

યથાચાન્નેડફલંદાનંતથાવિપ્રોડનૃત્તોડફલઃ

॥ ૧૫૮ ॥

જેવી રીતે સ્ત્રી સમુહમાં વ્યંડવ(નપુંસક)
નકામો છે અને જેવી રીતે ગામોમાં બળદ
નકામો ગણાય છે તેવી રીતે મુર્ખને દાન
આપવાથી કંઈ પણ પુન્ય થતું નથી કારણકે
પાત્રેદાનંદિયતે । પાત્રને દાન આપવું એવુંજ
કહેલું છે તે સર્વ પ્રમાણે જ્ઞાનહિન બ્રાહ્મણ
શ્રુતિ તથા સ્મૃતિનાં કર્મ કરવામાં અને કરાવ-
વામાં નિરૂપયોગી સમજવો ૧૫૮

અર્હિસયૈવભૂતાનાંકાર્યશ્રેયોડનુજાસનમ્ ॥

વાકચૈવમધુરાશ્લક્ષણપ્રયોજ્યધૈર્યમિચ્છતા

॥ ૧૫૯ ॥

શિષ્યોને અભ્યાસ કરાવતી વખતે હમેશાં
શિક્ષા કરવી નહિ પણ એવી શિક્ષા કરવી કે જે-
થી કોમળતા દર્શાવી શકાય અર્થાત્ ત્હેને સમ-
જનોને શીખવવું જોઈએ. વિદ્વાન માણસો જે-
ઓ પોતાના ધર્મ બરાબર સમજે છે અને તેથી
બુદ્ધિશાળી હોય છે તેઓનો ઘણા મંદ સ્વરથી
પોતાના શિષ્યોને શીખવે છે જેથી પરસ્પર
પ્રીતી ઉત્પન્ન થાય છે ૧૫૯

યસ્યવાહ્મનસેશુદ્દેસમ્યગ્ગુપ્તેચસર્વદા ॥

સૈવસર્વમવાપ્નોતિવેદાન્તોપગતંફલમ્ ॥૧૬૦॥

જે બોલવામાં તેમજ અંતઃકરણમાં શુદ્ધ
હોય છે એટલે જે બુદ્ધિ બોલી પોતાની વાણીને
દુષિત કરતો નથી અને અન્ય ઉપર રાગ દ્વેષ રા-
ખી મનને દુષિત કરતો નથી તેવો પુરૂષ હમેશાં
વેદાંતના પૂર્ણ જ્ઞા રૂપી મોક્ષને પ્રાપ્ત થા-
ય છે. ૧૬૦

નાસ્તુદઃસ્યાદાત્તોપિનપરદ્રોહકર્મધીઃ ॥

યયાસ્યોદ્વિજતેવાચાનાલોક્યાંતામુદીરયેત્

॥ ૧૬૧ ॥

માણસે પોતે ગમે તેવી મહાબ્યથા લો-
ગવતો હોય છતાં અન્યને ધર્મ વચન કહી પિડા
કરવી નહી તેમજ કોઈનો દ્રોહ કરવો નહી
સર્વના સારામાં રાજી રહેવું તેમજ પોતાના
કંઈ પણ કહેવાથી અન્યને માફ લાગે અથવા
દુઃખ થાય એવું કોઈપણ બોલવું નહી કારણકે
તેમ કરવાથી તે માણસ સ્વર્ગ મેળવી શકતો
નથી ૧૬૧

સંમાનદ્વાક્ષણોનિત્યમુદ્વિજેતવિષાદિવ ॥

અમૃતસ્યેવચાકાલ્ક્ષેદવમાનસ્યસર્વદા ॥૧૬૨॥

જે બ્રાહ્મણ માન સન્માનની ખાતર લોકો-
ની ખુશામત કરે છે ત્હેને તો મુર્ખજ માનવો
કારણ ધર્મ શાસના નિયમ પ્રમાણે બ્રાહ્મણો
હમેશાં દુનીયાંદારીમાં માન મરતબો મેળવવા
નાં સાધનો કરવાં તે અયોગ્ય છે ત્હેણે સન્ય-

માનને વિષ ગણવું જોઈએ અર્થાત્ ત્હેનાથી દુર રહેવું જોઈએ અને જો કોઈ અપમાન કરેતો ત્હેની બીલકુલ દરકાર કરવી નહી—જરાપણુ ખેદ ન પામવો પણ ત્હેને પ્રિય ગણવું સર્વથા અને સર્વદા પોતાનો ધર્મ હોય ત્હેમાં કોઈપણ પ્રકારનો પક્ષપાત નહી કરતાં માન અપમાનની કંઈપણ દરકાર ન કરતાં તે કરે જવો. ૧૬૨

સુલ્લઘ્નવતઃશેતેસુલ્લઘ્નપ્રતિષુચ્યતે ॥

સુલ્લઘ્નચરતિલોકેડસ્મિન્નવમન્તાવિનશ્યતિ ॥૧૬૩॥

અને તેવો પવિત્ર બ્રાહ્મણ અપમાન થયા છતાં સંસારમાં સુખમાંજ રહેછે અને સુખમાં સુવેછે તથા હરે ફરેછે જ્યારે અપમાન કરનાર માણસ પોતાના ધર્મ વિરુદ્ધ કરેલા આચરણની શિક્ષા પામેછે અને તેથી નાશ પામેછે ૧૬૩

અનેનક્રમયોગેનસંસ્કૃતાત્માદ્વિજઃશનૈઃ ॥

ગુરૌવસન્સંચિનુયાદ્બ્રહ્માધિકંતપઃ ॥૧૬૪॥

જાત કર્મના સંસ્કારથી તે યજ્ઞ પવિત્ર ધારણ કર્યા સુધીના અને ત્યાર પછીના સંસ્કારો બ્રાહ્મણે શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે ગુરૂના ઘરમાં રહીને કરવા જોઈએ અને ત્યાં રહી વેદની પ્રાપ્તિ થાય તેવા જપ તપ તથા મંત્રો કરવા જોઈએ ૧૬૪.

તપોવિશેષૈર્વિવિધૈર્વ્રતૈશ્ચવિષિચોદિતૈઃ ॥

વેદઃકૃત્સ્નોધિગન્તવ્યઃસરહસ્યોદ્વિજન્મના

॥ ૧૬૫ ॥

વિધિ યુક્ત તેમજ સ્વગૃહ નિયમો પ્રમાણે તેમના સંગ્રહથી અને ગુરૂની સેવા તથા બીજા સદઆચરણથી ઉપનિસદો અને મંત્રો વાળા વેદને બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી અને વૈશ્ય જેમને વેદાધ્યયનનો અધિકાર છે ત્હેમણે સંપૂર્ણ બાણવો જોઈએ ૧૬૫

શેવમેવસદાભ્યસ્યેતપસ્તપ્સ્યાન્દ્વિજોત્તમઃ ॥

વેદાભ્યાસોઽધિવસ્યતપઃપરમહોચ્યતે ॥૧૬૬॥

તપ કરવાને ઇચ્છા રાખનાર દ્વિજે હમેશાં વેદાધ્યયન કરવું જોઈએ કારણકે વેદનો અભ્યાસ નિયમિત રીતે કરવો તેજ ત્હેમને માટે મહોટામાં મહોટું તપ કરવાનું સાધન છે એવું મહાત્માઓ કહી ગયેલા છે ૧૬૬

આદૈવસનસ્વાગ્રેભ્યઃપરમંતપ્યતેતપઃ ॥

યઃસગ્વ્યપિદ્વિજોડધીતેસ્વાધાયંશક્તિતોડન્વ

દમ્ ॥૧૬૭॥

યથા શક્તિ વેદનો નિરંતર અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થી કદાપિ બ્રાહ્મચારીના શ્રુતિમાં કહેલા નિયમોનું ઉલંઘન કરી ને કુલના હાર ધારણ કરીને ફરેછે તો પણ તે વેદના પ્રાબલ્યથી હમેશાં નખશીખ સુધિ પવિત્રજ રહેછે એટલી બધી અપાર શક્તી વેદાધ્યયનમાં રહેલી છે ૧૬૭

યોડનધીત્યદ્વિજોવેદમન્યજકુરુતેશ્રમમ્ ॥

સજીવન્નેવશૂદ્રત્વમાશુગચ્છતિસાન્વયઃ ॥૧૬૮॥

જે દ્વિજ પોતાના ધર્મ કર્મ શીખવામાં અર્થાત્ વેદનું અધ્યયન કરવામાં શ્રમ ન લેતાં અન્ય કાર્યો કરવામાં ઘણો શ્રમ લેતો હોય છતાં તે પોતાની વર્ણના નિયમોનું ઉલંઘન કરેછે માટે સહ કુટુંબ—પુત્ર પરિવાર સાથે મહાન શુદ્ર ગણી ત્હેનો ત્યાગ કરવો—ત્હેને પંકિત બહાર મુકવો. ૧૬૮

માતુરગ્રેડધિજનનંદ્વિતીયમૌજ્ઞિવન્વને ॥

તૃતીયંયજ્ઞદીક્ષાયાંદ્વિજસ્યશ્રુતિચોદનાત્ ॥૧૬૯॥

વેદમાં દ્વિજના ત્રણ જન્મ કહેલા છે. માતાના ઉદરમાંથી પ્રસવ પામેછે ત્યારે ત્હેનો પ્રથમ જન્મ અને ત્યાર પછી ઉપનયન સંસ્કાર કરવામાં આવેછે ત્યારે ત્હેનો બીજો જન્મ થાય છે અને ત્યાર પછી જ્યારે તે વેદના મંત્રો વિગેરે વેદનાં અંગો શીખેછે અને દિક્ષા લઇ યજ્ઞાદિ ક્રિયા કરેછે ત્યારે ત્હેનો ત્રીજો જન્મ થાય છે ૧૬૯

તત્રયદ્વત્ત્વજ્ઞાનમાસ્પૃશ્મીન્નયનચિદ્ધિતમ્ ॥
તત્રાસ્પૃશ્મતાતાસાવિત્રીભિત્ત્વાચાર્યઽચ્ચયતે ॥૭૦॥

ઉપર દર્શાવ્યા તે ત્રણ જન્મમાંથી
જ્યારે વેદના ગ્રહણ કરવાને લીધે ઉપનયન
સંસ્કાર કરવામાં આવેછે ત્યારે જે દ્વિજનો
ખીજો જન્મ થાયછે તેમાં દ્વિજની માતા
ગાયત્રીને સમજવી અને પિતા તે આચાર્ય
જાણવો ૧૭૦

વેદપ્રદાનાદાચાર્યપિતરંપરિચક્ષતે ॥

નહાસ્મિન્યુજ્યતેકર્મકિંચિદામૌઞ્જિવન્વનાત્
॥૧૭૧॥

વેદતું જ્ઞાન આપનારને એટલે મનુ અને
અન્ય આચાર્યોને પિતા-કહેલા છે કારણ કે તે
જ્ઞાન બાળકને ઉપનયન યજ્ઞોપવિત્ સંસ્કાર
થતા પહેલાં અપાતું નથી અને આપવાથી કંઈ
પણ પુન્ય થતું નથી કારણકે શ્રોત્ર અને સ્માર્ત
કર્મો કરવાનો અને શીખવાનો અધિકાર દ્વિજ-
ના ખીજા જન્મથીજ શરૂ થાયછે. ૧૭૧

નાભિવ્યાહારવેદવ્રજસ્વયાનિયમનાદૃતે ॥

શૂદ્રેણ દેવમત્તવદ્યા દ્વેન જાયતે ॥૧૭૨॥

યજ્ઞોપવિત્ ધારણ કર્યા પહેલાં વેદનો ઉ-
ચ્ચાર સરખો પણ કરવો નહીં ફક્ત જેનો પિતા
ગુજરી ગયો હોય તેનું શ્રાદ્ધ કર્મ જે કર્યા વિના
આલે નહીં તે વળતેજ મંત્રોચ્ચાર કરવો
અન્યથા કદી પણ કરવો નહીં કારણકે જનોઈ
ધારણ કર્યા પહેલાં તે શૂદ્રના જેવોજ છે અને
તે સ્થિતિમાં તેને વેદનો અધિકાર પણ
નથી. ૧૭૨

કૃતોપનસ્યાયત્ર તદેવનમિષ્યતે ॥

વ્રહ્મણોગ્રજ્ઞમંચૈવક્રમેણ ધિર્પર્ણકમ્ ॥૧૭૩॥

જનોઈ દીધા પછી બ્રાહ્મણે સમિધના હોમ
યજ્ઞનાં કર્મો કરવાં, દિવસે સુવુ નહીં વિગેરે કાર્યો
કરવાં તથા વેદના મંત્રો અનુક્રમે શીખવા
જોઈએ ૧૭૩

યદ્યસ્યાવિહિતંચર્મયત્સૂત્રંયાચમેશ્વલા ॥

યોદળ્હોયચ્ચવસનંતત્તદસ્યવ્રોષાપિ ॥૧૭૪॥

યજ્ઞો પવિત્ર સંસ્કારની વિધિ કરતી વખતે
જે ચર્મ સુર્યનો કંઠોરો દંડ અને વસ્ત્ર બ્રહ્મ-
ચારીને ધારણ કરાવવામાં આવેછે તે તેણે
વૃત કરતી વખતે પણ રાખવાંજ જોઈએ ૧૭૪
સંવેતેમાં તુનિયમાન્બ્રહ્મચારીગુરૈવસન્ ॥

સંનિયમ્યેન્દ્રિયગ્રામં તપોદ્વયર્થમા

ત્મનઃ ॥ ૧૭૫ ॥

બ્રહ્મચારીયે ગુરૂ કુળમાં વિદ્યા અભ્યાસ
કરવા રહેવાના સમયે ઇન્દ્રિયોને બરાબર વશ
રાખી પોતાના તપની વૃદ્ધિને માટે આગળ
ઉપર કહી ગયા તે સર્વ નિયમો પાળવા
જોઈએ. ૧૭૫

નિત્યંસ્નાત્વાશુચિઃ કુર્યાદેવર્ષિપિતૃતર્પણમ્ ॥

દેવતાભ્યર્ચનંચૈવમ્મિદાયાનમેષ્વચ ॥ ૭૬ ॥

બ્રહ્મચારીયે પ્રતિદિન શુદ્ધ જળે સ્નાન
કરી પવિત્ર થઈને દેવ, રૂપિ તથા પિત્રિ-
યોને તર્પણ કરીને સંતોષવા અને દેવ દે-
રાંમાં સુર્તિઓનાં દર્શન કરવાં તથા રહવાર
સાંજ અમીમાં સમીધનો હોમ કરવો. ૧૭૬
વર્જયેન્નધુમાંસંચગન્ધંમાલયંરસાન્સ્ત્રિયઃ ॥

શુક્તાનિ યાનિ સર્વાણિ પ્રાણિનાચૈવ

ર્હિસનમ્ ॥ ૧૭૭ ॥

વળી મધ, માંસ જેવા અલક્ય અહા-
રનો તેણે ત્યાગ કરવો અને સુગંધીમય
પદાર્થો જેવા કે કર્તુરી, ચંદન, કપુર વિ-
ગેરેનો પણ ખાવા તેમજ શરીરે લેપ કર-
વામાં પણ ત્યાગ કરવો અને કુલની માળા
પણ શરીરમાં રાખવી નહીં કારણ કે તે
સર્વ તેની ઇન્દ્રિયોને પ્રદિપ્ત કરેછે. સ્ત્રીથી
હમેશા દુર રહેવું અને રસ એટલે સ્વાદિષ્ઠ
પ્રવાહી, ગોળ, મધનો પણ ત્યાગ કરવો તેમ
આચાર (અથાણાં-મશાલા) ખાવાં નહીં

અને કોઈની ઘાત—હિંસા પણ કરવી નહી. ૧૭૭

અભ્યર્ચનમજ્જનચાક્ષ્ણોરૂપાનચ્છત્રધારણમ્ ॥
કામંક્રોધંચલોભંચનર્તનંગીતવાદનમ્ ॥૭૮॥

ઉપર કહ્યું તેટલુંજ નહી પણ પ્રહારચારીયે તેલ કુલેલ તેમજ સુગંધીદાર પ્રવાહી માથામાં—વસ્ત્રમાં રાખવા પણ નહી અને આંખમાં સુરમે વિગેરે અંજન પણ કરવાં નહી તથા પગમાં ઉપાનહ (જોડા) પહેરવા નહી અને તાપમાં જતાં પોતાના પંડના રક્ષણાર્થે છત્રી પાસે રાખવી નહી. તહેણે કામ, ક્રોધ લોભ, મોહ અને મદ એ પાંચ અસુર ગણાતા વિષયોનો ત્યાગ કરવો તથા કોઈ પણ પ્રકારનું વાદ્ય વગાડવું વા સાંભળવું પણ નહી તેમજ ગાયન કરવું નહી તથા નૃત્ય કરવું નહી. ૧૭૮

તુલંચજનવાદંચપરીવાદંતથાનૃતમ્ ॥
સ્ત્રીણાંચપ્રેક્ષણાલમ્ભમુપવાતં પરસ્ય

ચ ॥ ૧૭૯ ॥

વળી ઘૂત પાસાથી જુગદુ રમવું તે, વિના પ્રયોજન લોકની સાથે લઢાઈ ઠોડારવી, પરાયા માણસની નિંદા કરવી, જુદુ બોલવું, સંસાર સુખ વૈભવની ઇચ્છા રાખી સ્ત્રીઓના ઉપર દૃષ્ટી ફેંકવી, તહેમને આત્મીંગવી વિગેરે પ્રેમ ચેષ્ટા કરવી તથા અન્યનું અશુભ ઇચ્છી કંઈ કરવાની યોજના કરવી તે સર્વનો પ્રહારચારીયે ત્યાગ કરવો. ૧૭૯

एकः शयीत सर्वत्र न रेतःस्कन्दयेत्कचित् ॥
कामाद्विस्कन्दयन् रेतो हिनस्ति व्रत

मात्मनः ॥ ૧૮૦ ॥

પ્રહારચારીયે વસ્થામાં હમેશાં એકલા સુવું, મનને શુદ્ધ રાખવું અને કોઈ પણ પ્રકારના સંસારી વિચારને હૃદયમાં સ્થાન આપવું નહી તેમજ વિર્યનો શ્રાવ થવા દેવો

પણ નહી કારણ કે કામ વાસનાના તર્ક વિતર્કોને હૃદયમાં વાસ આપવાથી વિર્યશ્રાવ થાયછે અને તેથી પ્રહારચારીના વ્રતનો ભંગ થાય છે. ૧૮૦

स्वप्नेसिक्त्वाब्रह्मचारीद्विजशुकमकामतः ॥
स्नात्वा कर्मचरित्वाग्निः पुनर्मा मि
तृचं जपेत् ॥ ૧૮૧ ॥

કદાચ કોઈ પણ પ્રકારનો સંસારી વિચાર કર્યા વિના પ્રહારચારી દ્વિજને સ્વપ્નાવસ્થામાં વિર્ય શ્રાવ થાય તો તરતજ તહેણે સપ્નામાંથી ઉઠીને ચંદન, ધુપ, પુષ્પ વિગેરે પુજન સામગ્રી લઈને સૂર્યની પુજા કરવી અને તે પછી વેદમાં કહેલી. ॥ પુનર્મા મેત્તિ દ્રિયમ્ ॥ ઋચાનો ત્રણ વાર જપ કરવાં—અર્થાત્ ત્રણ વખત કહેવું કે મહારા નિરપરાધીના થયેલા શ્રાવનું વિર્ય મહુને પાછુ મળે. આ પ્રાયશ્ચિત કર્યાથી પુનઃ તહેનામાં વિર્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૮૧

उदकुम्भंमुमनसोगोशकृन्मृत्तिकाकुशान् ॥
आहरेद्यावदर्थानिभैक्षं चाहरहश्चरेत् । ૧૮૨ ॥

પ્રહારચારીયે હમેશાં ગુરૂને જોઈએ તેટલું પાણી ઘડામાં ભરવું, તથા કુલ, છાણ અને મૃતિકા લાવી આપવાં તેમજ જોઈએ તેટલી ભીક્ષા હમેશાં માગી લાવવી. ૧૮૨
वेदयज्ञैरहीनानां प्रशस्तानां स्वकर्मसु ॥
ब्रह्मचार्यादरेर्द्वैक्षं गृहेभ्यः प्रयतो

उन्वहम् ॥ ૧૮૩ ॥

ભીક્ષા હમેશાં જે વેદ કર્મ કરતો હોય, તેમજ પોતાનાં નિત્ય નિયમનાં કર્મો કરવામાં કુશળ હોય એવા પવિત્ર માણસોના ઘરથી પ્રહારચારીયે ભીક્ષા લાવવી. ૧૮૩

गुरोःकुलेनभिक्षेतनज्ञातिकुलबन्धुषु ॥
अलाभेत्वन्यगेहानां पूर्वपूर्वविवर्जयेत् ॥ ૧૮૪ ॥

આચાર્યનાં સગાં બહાલાં તથા ઓળખીતાં પાળખીતાંમાં તેમજ પોતાનાં સગાં વહાલાં (ખાપના કે માના પક્ષનાં) કે સ્વજ્ઞાતિનાં કોઈની પાસેથી લિક્ષા માગવી નહીં પણ જો હોમના સિવાયનાં જિજ્ઞાં ઘરમાં જ્યારે લિક્ષા ન મળે ત્યારે તો સ્વજ્ઞાતિવાળાઓ પાસે માગવી અને ત્યાંથી ન મળે તો બંધુવર્ગમાં માગવી એ પ્રમાણે છે- દલેથી શરૂઆત કરી પછી આચાર્યનાં સગાં પાસેથી પણ ખીજાં સર્વના અલાવે લિક્ષા લેવાને માટે કાંઈ પણ બાધ નથી. ૧૮૪

સર્વવાપિચરેદ્ગ્રામંપૂર્વોક્તાનામસંભવે ॥

નિયમસ પ્રયતો વાચમભિશસ્તાસ્તુવર્જ

યેત્ ॥ ૮૫ ॥

ઉપર દર્શાવ્યાં તે સ્થળેથી લિક્ષાનો ઇનકાર થાય તો બ્રહ્મચારીએ મૌન્ય ધારણ કરી ઇંદ્રિયોને વસ રાખીને વસ્તી (ગામ) માંથી લિક્ષા માગવી પણ ત્યાં ન મળે તો પણ પાપી માણસને ત્યાંથી ગમે તેવા આપત્તિના સમયે પણ લિક્ષા સ્વીકારવી જ નહીં. ૧૮૫

દૂરાદાદાત્યસમિધઃસંનિદધ્યાદિહાયસિં ॥

સાયંપ્રાતશ્ચજુહુયાત્તાભિરગ્નિમતન્દિતઃ ॥ ૮૬ ॥

દુરનાં ઉપવનોમાંથી સમિધને વીણી લાવી હોમને ઉચ સ્થાને મુકી રાખવાં અને સહવાર સાંજ હોમનો આળસ તણને અગ્નીમાં હોમ કરવો. ૧૮૬

અકૃત્વાભિક્ષચરણમસમિધ્યચગાવકમ્ ॥

અનાતુરઃસમ્રાત્રમવકીર્ણિવ્રતંચરેત્ ॥ ૮૭ ॥

આરોગ્યાવસ્થા હોવા છતાં જો બ્રહ્મચારી સાત દિવસ સુધી લિક્ષા માગવા ન જાય તથા સમિધ લાવીને હોમનો સાંજ સહવાર અગ્નીમાં હોમ કરે નહીં તો હોમના બ્રહ્મચર્ય વ્રતનો ભંગ થાય છે અને તે પછી

પવિત્ર થવાને માટે હોમને અવકીર્ણિ નામનું વ્રત હોમના પાપથી મુક્ત થવાના પ્રાયશ્ચિત્તને માટે કરવું પડે છે. ૧૮૭

મૈક્ષેણવર્ત્તયેન્નિત્યંનૈકાન્નાદીભવેદ્વતી ॥

મૈક્ષેણવ્રતિનોવૃત્તિરુપવાસસમાસ્મૃતા ॥ ૮૮ ॥

બ્રહ્મચારીએ એકજ ઘરની ભીક્ષાનું ભોજન કરવું નહીં પણ ઘણાં ઘરની આણેલી લિક્ષાને એકત્ર કરી હોમનું ભોજન કરવું કારણ કે તે પ્રમાણેની ઘણાં ઘરની એકઠી કરેલી ભીક્ષાનું ભોજન કરવું તે મુનિઓએ ઉપવાસ બરાબર ગણેલું છે અર્થાત્ તેવું ભોજન કરવાથી પણ ઉપવાસ કર્યા જેટલું પુન્ય મળે છે. ૧૮૮

વ્રતવદેવદૈવત્યેપિત્ર્યેકર્મણ્યથર્પિવત્ ॥

કામમભ્યર્થિતોઽશ્રીયાદ્વ્રતમસ્ય ન

લુપ્યંતે ॥ ૮૯ ॥

દેવતાઓનાં મંગળ કાર્યોનાં બ્રહ્મ ભોજનમાં તેમજ પિત્રિયોને તૃપ્ત કરવાને નિમિત્તે કરવામાં આવતાં બ્રહ્મ ભોજનમાં આમંત્રણ કરીને બ્રહ્મચારીને બોલાવ્યા હોય તો તેવે સમયે એકજ સ્થળે જમવાથી હોમના વ્રતનો ભંગ થતો નથી પણ તેવે સ્થળે એટલું તો હોણું ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું કે અલક્ષ્ય આહાર જે આપણે ઉપર જણાવી ગયા, મધ, માંસ વિગેરેનું હોણું લક્ષણ કરવું નહીં. ૧૮૯

બ્રાહ્મણસ્યૈવકર્મૈતદુપદિષ્ટમનીષિભિઃ ॥

રાજન્યવૈશ્યયોસ્ત્રેવૈનૈતત્કર્મવિધીયતે ॥ ૯૦ ॥

વેદને જાણનારા પંડીતોએ આ પ્રમાણે એકાન્ત એકજ જગ્યાએ ભોજન લેવાનું ફક્ત બ્રાહ્મણ બ્રહ્મચારીને માટેજ કહેલું છે પણ ક્ષત્રીય અને વૈશ્યે તેમ કરવું નહીં. ૧૯૦

ચોદિતોગુરુણાનિત્યમપચોદિતવવા ॥

કુર્યાદધ્યયનેયત્નમાચાર્યસ્યહિતેષુચ ॥ ૯૧ ॥

ગુરુ કુળમાં રહી અભ્યાસ કરનાર પ્ર-
હ્લચારી વિદ્યાર્થીએ ગુરુએ આજ્ઞા આપી
હોય કે ન આપી હોય છતાં પણ પોતાના
અભ્યાસની વૃદ્ધિ કરવાને માટે નિરંતર પ્ર-
યાસ કરવો અને જે કાર્યો કરવાથી પો-
તાના ગુરુનું કલ્યાણ થાય એવાં કાર્યો પણ
હમેશાં કરવાં જોઈએ. ૧૯૧

શરીરંચૈવવાચંચલુક્ષ્મીન્દ્રિયમનાંસિચ ॥

નિયમ્ય પ્રાજ્ઞલિસ્તિષ્ઠેદ્દીક્ષમાણો

ગુરોર્મુલ્લસ્ય ॥ ૧૨ ॥

અને હમેશાં પોતાના શરીરને સ્વસ્થ
રાખવું અને બુદ્ધિ તથા મન અને ઇન્દ્રિ-
યોને વશ રાખીને ગુરુના દર્શન સમયે જે
હાથનો કર સંપુટ કરીને ગુરુની સન્મુખ
વિવેકથી ઉભા રહેવું. ૧૯૨

નિત્યમુદ્ધતપાણિઃસ્યાત્સાધ્વાચારઃસુસંયતઃ ॥

આસ્યતામિતિચોક્તઃ સન્નાસીતાભિમુલ્લ

ગુરોઃ ॥ ૧૩ ॥

પોતાનું અંગવસ્ત્ર એવી રીતે ઓઢવું
કે જેથી જમણે હાથ હમેશાં ખુલ્લો રહે.
આ વસ્ત્ર સ્વચ્છ ધોળા રંગનું રાખવું. તેવા
વસ્ત્રને ઓઢીને ગુરુ સન્મુખ ઉપર કહ્યું તે
પ્રમાણે કર સંપુટ કરી ગુરુના દર્શનને માટે
ઉભા રહેવું અને જ્યાં સુધી ગુરુ બેસવાને
માટે આજ્ઞા કરે ત્યાં સુધી ગંભીર મુદ્રા
રાખવી જોઈએ. ૧૯૩

હીનાન્નવસ્ત્રવેષઃસ્યાત્સર્વદાગુહ્યમંનિયૌ ॥

ઉત્તિષ્ઠત્વથમં ચાસ્ય ચરમં ચૈ વ

સંવિશેત્ ॥ ૧૪ ॥

જ્યાં સુધી ગુરુ કુળમાં રહે ત્યાં સુધી
તહેણે સુક્ષ્મ ભોજન્ય થવું અર્થાત્ ગુરુના ક-
રતાં ઓછું ખાવું તથા વસ્ત્ર તહેના કરતાં
ઉત્તમ પહેરવાં નહી. સ્તુવારમાં ગુરુના ઉઠ-
તા પહેલાં બે ઘડી રાત્રી હોય ત્યારે ઉઠવું

અને સાંજે સુતી વખતે ગુરુના નિદ્રાવશ
થયા પછીજ પોતે સુવું. ૧૯૪

પ્રતિશ્રવણમંભાષેશ્યાનોનસમાચરેત્ ॥

નાસીનો ન ચમુચ્ચનો ન તિષ્ઠે ન પરા

હ્રમુલ્લઃ ॥ ૧૫ ॥

પ્રહ્લચારીયે પથારીમાં સુતા સુતા, આ-
સન ઉપર બેઠા બેઠા, ભોજન કરતાં કરતાં
અને મેઢાં ફેરવીને ઉભા રહીને ગુરુના પ્ર-
શ્નનો ઉત્તર કોઈ પણ દિવસ આપવો નહી
કારણ કે તેમ કરવું અસભ્ય છે. હમેશાં
ગુરુના પ્રશ્નનોના ઉત્તર સ્વસ્થ ચિત્તે આપ-
વા જોઈએ. ૧૯૫

આસીનસ્યસ્થિતઃકુર્યાદભિગચ્છંમતુતિષ્ઠતઃ ॥

પ્રત્યુદ્ગમ્ય ત્વા વ્રજતઃ પશ્વાદ્ગાંવસ્તુ

ધાવતઃ ॥ ૧૬ ॥

ગુરુ આસન ઉપર બેઠા હોય ને આજ્ઞા
આપે તો પ્રહ્લચારીયે તહેમના સન્મુખ હાથ
જોડીને ઉભા રહીને, ઉભા રહીને આજ્ઞા
આપે તો બે ચાર કદમ ચાલી તહેમના સ-
ન્મુખ આવીને અને જો ગુરુ દોડતાં આજ્ઞા
આપે તો તહેમની પાછળ દોડીને તહેમની
સાથે વાત ચિત કરવી અથવા તહેમની આ-
જ્ઞા અંગીકાર કરવી. ૧૯૬

પરાહ્રમુલ્લસ્યાભિમુલ્લોદુરસ્થમ્યૈત્યચાન્તિકમ્

પ્રણમ્યતુગયાનસ્યાનિદેશંચવ્રતિષ્ઠતઃ ॥ ૧૭ ॥

ગુરુ જો વિમુખ હોય તો તહેમના સ-
ન્મુખ જઈને, દુર ઉભા હોય તો તહેમની
સમીપ આવીને અને સંધ્યામાં સુતા હો-
ય ને આજ્ઞા કરે તો તહેમને નમન કરીને
માન પૂર્વક તહેમના આદેશનો અંગીકાર
કરવો. ૧૯૭

નીચંશય્યાસનંચાસ્યસર્વદાગુહ્યમંનિયૌ ॥

ગુરોસ્તુચશ્ચુર્વિષયેનયથેષ્ટાસનોભવેત્ ॥ ૧૮ ॥

શિષ્યે પોતાનું આસન અને પોતાની શય્યા હમેશાં ગુરૂની પાસેજ કરવાં પણ હમેશાં ગુરૂના આસન અને શય્યા કરતાં નિચાં રાખવાં તેમજ જ્યારે ગુરૂની નજર પોતાના તરફ હોય અર્થાત્ જ્યારે ગુરૂ સમીપ હોય ત્યારે બેઝઘળીથી સ્વેચ્છાએ હાથ પગ પસારીને બેસવું નહીં. ૧૯૮

નોદાહરદસ્યનામપરોક્ષમર્કિવજમ્ ॥

નચૈવાસ્યાનુકુર્ચીતગતિભાષિતચેષ્ટિતમ્ ॥૧૯૯॥

ગુરૂ સમીપ ન હોય, બહાર ગયા હોય ત્યારે પણ તહેમનું નામ બોલવું પડે તો ફક્ત નામ બોલવું નહીં પણ તહેમનું શુભ શુચક પૂર્ણ નામ ઉચ્ચારવું એટલે જો ગુરૂ આચાર્ય હોય તો તેમને ઉપાધ્યાય હોય તો તે ઉપનામ તહેમના નામની સાથે ઉમેરીનેજ ઉચ્ચાર કરવો કારણ કે તેમ કરવું સત્કાર શુચક ગણાય છે તેમજ તહેમની ગેરહાજરીમાં તહેમની ચાલવાની રીત તથા બોલવાની ચેષ્ટા કરીને હાંસી કરવી નહીં. ૧૯૯

ગુરોર્મત્રાશીવાદોનિન્દાવાપિપ્રવર્તતે ॥

કર્ણૌ તત્ર પિષાતવ્યૌ મન્ત્રઃ વા

તત્તોડન્યતઃ ॥ ૨૦૦ ॥

જે સ્થળે ગુરૂના ભુત વા વર્તમાન સત્ય વા અસત્ય દોષ કાઢી નિંદા થતી હોય ત્યાં આગળ શિષ્યે રહેવુંજ નહીં અર્થાત્ તે સ્થળ છોડી તરતજ બીજે સ્થળે ચાલ્યા જવું અને જો કદાચ મરજી વિરુદ્ધ રહેવું પડે તો પોતાના કાનને બંધ કરવા કારણ કે ગુરૂની નિંદા સાંભળી તે કર્ણ દોષ કહેવાય છે અને તહેને પ્રાયશ્ચિત કહેવું છે. ૨૦૦

પરીવાદાત્ત્વરોભવતિશ્વાવૈમવતિનિન્દકઃ ॥

પરિભોક્તાકૃમિર્ભવતિકીટોભવાતિમત્સરી ॥૧॥

પોતાના ગુરૂની ખોડ ખાંપણ કાઢનાર

શિષ્ય પૂનઃ જન્મમાં ખરના અવતારને પામે છે (ગધેડા જન્મે છે), નિંદા કરનાર ને શ્વાન (કુતરા) નો અવતાર આવે છે ગુરૂના ધન ધાન્યને ભોગવનાર જે અનુચિત્ત કર્મ છે તે કરનારનો કૃમિ-નાના કીડાનો અને જે ગુરૂની અદેખાઈ કરે છે જે તહેની ઉત્પત્તિ જોઈ શકતો નથી તેનો મ્હોટા કીડાનો અવતાર થાય છે. ૨૦૧

દુરસ્થોનાર્ચયેદેનનકુદ્ધોનાન્તિકેસ્ત્રિયાઃ ॥

યાનામનસ્થશ્ચૈવૈનમવસ્થાભિવાદયેત્ ॥ ૨ ॥

શિષ્યે પોતે દુર રહીને અન્યની પાસે વસ્ત્ર માળા વિગેરે પુજન સામગ્રી વડે ગુરૂનું પુજન કરાવવું નહીં તેમજ પુજન કરવામાં હમેશાં ઉત્સાહ રાખવો, કંટાળીને તે કાર્ય કરવામાં અપ્રીતી કે ગુસ્સો કરવો નહીં સ્ત્રીની પાસે જ્યારે ગુરૂ ઉભા હોય ત્યારે અને જ્યારે તેઓ આસન ઉપર બેઠા હોય કે રથમાં બેઠા હોય ત્યારે પણ પુજન ન કરવી રથમાંથી ઉતરે ત્યારેજ પુજન કરવી. શિષ્યે પણ તે જો પોતે આસન કે રથ પર બેઠેલો હોય તો ગુરૂનું દર્શન થતાં ત્યાંથી ઉભા થઈને અને રથમાંથી નીચે ઉતરીને ગુરૂનું આદરસત્કારથી પુજન કરવું. ૨૦૨

પ્રાંતવાતેન્નુવાંતેચનાસીતગુરુણાસહ ॥

અસંશ્રવેચૈવગુરોર્નર્કિચદપિકીર્તયેત્ ॥૩॥

ગુરૂના ઉપર થઈને પવન શિષ્યના તરફ વહાતો હોય કે શિષ્યના ઉપર થઈને ગુરૂના તરફ વહાતો હોય તેવા સ્થાનકે શિષ્યે કદી પણ બેસવું નહીં તેમજ ગુરૂની આગળ બેસીને કે બીજા કોઈના આગળ બેસીને ગુરૂ ન સાંભળે તેવી રીતે—છુપી વાત કરવી નહીં. ૨૦૩

ગોડશ્વોષ્ટ્યાનપ્રસાદપ્રસ્તરેષુકટૅષુચ ॥

આસીતગુરુણાસાર્ધશિલાફલકનૌષુચ ॥૪॥

બળદ, ઘોડા તથા ઉંટની ગાડીઓમાં કે છકડાઓ અને રથમાં અર્થાત્ ચક્ર વાહનોમાં હમેશાં શિષ્યે ગુરૂની સાથેજ બેસવું, વળી મહેલની અગાશીમાં, અટારીઓ ઉપર શીલાસ્થાન ઉપર, તપ્પ ઉપર તથા વહાણ ઉપર હમેશાં ગુરૂ શિષ્યે સાથેજ બેસવું જોઈએ. ૨૦૪

ગુરોઃગુરૌસન્નિહિતેગુરુવદત્તિમાચરેત્ ॥

નચાતિસ્ટ્રોગુરુણાસ્વાન્ગુરુનભિવાદયેત્ ॥૧॥

ગુરૂના ગુરૂને પણ શિષ્યે પોતાનાજ ગુરૂ સમજવા અને પોતાના ગુરૂ જેટલુંજ માન સન્માન તહેમને પણ આપવું. ગુરૂના ઘરમાં રહીને અભ્યાસ કરતી વખતે પોતાનાં માત પિતા તથા અન્ય મુરખી વર્ગ આવે તોપણ પોતાના ગુરૂના આદેશ વિના તહેમને નમસ્કાર પણ કરવા નહી. ૨૦૫

વિદ્યાગુરુષ્વેતદેવનિત્યાવૃત્તિઃસ્વયોનિષુ ॥

પ્રતિપેચત્સુચાધર્માન્નિર્હત્ત્વોપદિશસ્ત્વપિ ॥૬॥

અને તેજ પ્રમાણે હમેશાં પોતાના ગુરૂ પછી તે આચાર્ય હોય કે ઉપાધ્યાય હોય તહેના તરફ તથા પોતાનાં માત પિતા તરફ અને જે આપણને ધર્મનું શિક્ષણ આપી અધર્મ કરતાં અટકાવે અને જેથી આપણું કલ્યાણ થાય તેવો ઉપદેશ આપે તહેના તરફ વર્તન ચલાવવું જોઈએ. ૨૦૬

શ્રેયઃસુગુરુવદત્તિનિત્યમેવસમાચરેત્ ॥

ગુરુપુત્રેષુચાર્યેષુગુરૌશ્રૈવસ્વબન્ધુષુ ॥ ૭ ॥

વળી તેજ પ્રમાણે આપણા વડીલો, જે આપણા કરતાં વય તથા વિદ્યામાં શ્રેષ્ઠ હોય તહેમના તરફ તેમજ ગુરૂના પુત્રો મહોટા હોય કે સમાન વયના હોય તહેમની સાથે તથા ગુરૂના વડીલોની સાથે પણ માન ભરેલી રીતે વર્તવું. ૨૦૭

બાલઃસમાનજન્નાવાશિષ્યોવાયજ્ઞકર્મણિ ॥

અધ્યાપયન્ગુરુસુતોગુરુવન્માનંમર્હતિ ॥ ૮ ॥

ગુરૂનો છોકરો સમાન વયનો હોય અથવા મહોટો કે ન્હાનો હોય કે તે વિદ્યાર્થી હોય તો પણ જો તે વેદ ભણેલો હોય કે વેદ ભણાવી શકે તેવો હોય અને યજ્ઞ કર્મ કરવામાં રૂત્વિક્ તરીકે અથવા પ્રેક્ષક તરીકે આવેલો હોય તો પણ તહેને પોતાના ગુરૂના જેવો ધારીને માન આપવું. ૨૦૮

ઉત્સાદનંચગાત્રાણાંસ્નાપનોચ્છિદ્રમોજને ॥

નકુર્વાત્કુરુપુત્રસ્યપાદયોશ્વાવનેજનમ્ ॥ ૯ ॥

ગુરૂ પુત્રને ઉપર પ્રમાણે ગુરૂ સમાન ગણી માન સન્માન આપવું પણ તહેને દેહને અગર (તેલ વીગેરે ચોળી) કરીને સ્નાન કરાવવું, તહેના ખાતાં વધેલું અન્ન (ઉચ્છિદ્ર) ભક્ષ્ય કરવું અને તહેના પગ ધોવા તે કોઈ દિવસે પણ કરવું નહી. ૨૦૯

ગુરુવત્પ્રતિપૂજ્યાઃસ્યુઃસર્વર્ણાગુરુયોષિતઃ ॥

અસર્વર્ણાસ્તુસંપૂજ્યાઃ પ્રત્યુત્થાનાભિ

વાદનૈઃ ॥ ૨૧૦ ॥

ગુરૂ પત્નિ જો સર્વર્ણા હોય અર્થાત્ ગુરૂની વર્ણની હોય તો તહેને પણ ગુરૂના જેટલુંજ સન્માન આપવું પણ જો તે અસર્વર્ણા અર્થાત્ ગુરૂ કરતાં અન્ય વર્ણની હોય તો તો ફક્ત તહેના સન્માનાર્થે શિષ્યે પોતાના સ્થાનકેથી ઉઠીને તહેને નમસ્કાર કરવા. ૨૧૦

અભ્યંજનંસ્નાપનંચગાત્રોત્સાદનમવચ ॥

ગુરુપત્ન્યા ન કાર્યાણિ કેશાનાં ચ

પ્રસાધનમ્ ॥ ૨૧૧ ॥

પરંતુ ગુરૂની પત્નિને શરીરે તૈલાદિક પ્રવાહીતું મર્દન કરી સ્નાન કરાવવું તથા વિવિધ પ્રકારનાં સુગંધી યુક્ત પુષ્પો નાખી

ત્હેની વેણી શુઘવી વિગેરે કરવું તે અયો-
ગ્ય છે માટે તેમ કરવું નહી. ૨૧૧

ગુરુપત્નીતુયુવતિર્નાભિવાદ્યેહપાદયોઃ ॥
પુર્ણવિંશતિવર્ષેણગુણદોષોવિજાનતા ॥૨૨॥

શુણુ દોષ સમજી શકે તેવી પુષ્પ ઉમરે
ખેંચેલા (વિસ વર્ષની) વય વાળા તરૂણુ શિ-
ષ્યે શુરૂ પત્નિ જા તરૂણુ હોય તો ત્હેને પગે
પડીને હાંડવત પ્રણામ કરવા નહી પણ ફક્ત
દુર રહીને વાંકા વળી નમસ્કાર કરવા. ૨૧૨

સ્વભાવપ્રપનારીણાંનરાણામિદ્દુષણમ્ ॥

અતોડર્થાન્ન પ્રમાદ્યાન્તિ પ્રમદાસુ વિપ

શ્રિતઃ ॥ ૧૧૩ ॥

કારણુ કે સ્ત્રિયોનો સ્વાભાવિક રીતે
એવોજ સ્વભાવ છે કે તેઓ પોતાના પ્રેક્ષ-
કને પોતાના શૃંગાર તથા હાવ ભાવ અને
અન્ય એષ્ટાઓથી મોહ લાલચમાં નાંખી
ત્હેમના વ્રતનો ભંગ કરે છે માટે આવાં
આવાં કારણોને લીધે વિદ્વાન માણુસો હમે-
શાં ત્હેમનાથી સાવધાન રહે-છે અર્થાત્ ન
છુટકેજ અન્ય સ્ત્રીની સાથે વ્યવહાર પાડે
છે કે રખે તેઓ ત્હેમનાં કટાક્ષના ભોગ
થઈ પોતાના વ્રત-તપને ભંગ કરે. ૨૧૩

અવિદ્વાંસમલંલોકેવિદ્વાંસમપિવાપુનઃ ॥

પ્રમદાહુત્પથંનેતુંકામક્રોધવશાનુગમ્ ॥ ૧૪॥

ગમે તેવો માણુસ ભણેલો ગણેલો વિ-
દ્વાન હોય, જોતેન્દ્રિય હોય છતાં ત્હેણે
પોતાના મનમાં ત્હેના જ્ઞાન તથા જોતેન્દ્રિય
પણુથી કુલાઈ જઈને સ્ત્રિયોના સહવાસમાં
રહેવાનું સાહસ કરવું નહી કારણુ કે તેઓ
ફક્ત વિષયિ તથા મુર્ખનેજ ફસાવે છે અ-
ર્થાત્ પોતાના મોહ પાસ ખાંધે છે એમ
કાંઈ છેજ નહી ભલ ભલાને પણુ બુલાવાને
માટે તેઓ સમર્થ હોય છે અને તેવું બને-
લું પણુ છે કે મ્હોટા મ્હોટા તપસ્વિ યુ-

નીયોને પણુ રંભા-મેનકા આદિ અપ્સરા-
ઓએ છેતર્યા છે અને ત્હેમનાં તપ વ્રતનો
ભંગ કરેલો છે માટે આવાં આવાં દૃષ્ટાંતો-
નો વિચાર કરીને યુગ પુરૂષે તો હમેશાં
નારીજાતીથી ડરીનેજ ચાલવું. ૨૧૪

માત્રાસ્વસાદુહિત્રાવાનવિવિક્તામનોભવેત્ ॥

બલવાનિન્દ્રિયગ્રામોવિદ્વાંસમપિકર્ષતિ ॥૨૧૫॥

આટલા કારણુથી વિદ્વાને તો પોતાની
મા, ખેન તથા દિકરીની સાથે પણુ જો
તેઓ યુવાન વયનાં હોય તો એકાન્તમાં
બેસવું નહી કારણુ કે જો કે વિદ્વાન મા-
ણુસો તો પોતાની ઇન્દ્રિયો અને મનન શા-
સ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે પોતાના કાબુમાં
રાખે છે પણુ એકાન્ત પ્રેમનુ ઉત્પત્તિ સ્થાન
છે અને ઇન્દ્રિયો ઘણીજ બલવાનુ છે અને
તેવાને પણુ વશ કરી શકે છે. ૨૧૫

કામંતુગુરુપત્નીનાંયુવતીનાંયુવાશ્રુતિ ॥

વિધિવદ્વન્દનંકુર્યદસાવહમિતિનુવન્ ॥૧૬॥

તરૂણુ શિષ્યે શુરૂ પત્ની જો તરૂણુ હોય
તો ઉપર જણાવી ગયા તેમ દુર રહી હમે-
શાં નીચી નજરે હું ફલાણો આપને નમ-
સ્કાર કરું છું એમ કહી પ્રણામ કરીને ત્હેને
સન્માન આપવું પણુ ત્હેના સામું સરખું
પણુ ઉંચી નજર કરીને જોવું નહી. ૨૧૬

ત્રિપ્રોણપાદગ્રહણમન્વદંચાભિવાદનમ્ ॥

ગુરુદારેષુકુર્વીતસતાંધર્મમનુસ્મરન્ ॥ ૧૭ ॥

શિષ્યનો એવો આચાર કહેલો છે કે
જ્યારે તેઓ પરગામ ગયા હોય અને ત્યાં-
થી પાછા સ્વદેશ આવે ત્યારે શુરૂ પત્ની
જો વૃદ્ધ હોય તો ત્હેને પગે પડીને નમ-
સ્કાર કરે અને જો સમાન વયની હોય કે
તરૂણુ અવસ્થામાં હોય તો ઉપર જણાવી તે
રીતે દુરથી ભુમી તરફ નજર રાખી પ્રણા-
મ કરે. ૨૧૭

યથાસ્વનસ્વનિષ્ણેનરોવાયધિગચ્છતિ ॥

તથાગુરુગતાંયિચ શુશ્રુષુઃ ધિગચ્છતિ ॥ ૧૮ ॥

જેવી રિતે કોદાળી લઇને ઉંડુ ખોદવાથી કુવો ખને છે અને જળની પ્રાપ્તિ થાય છે તેવી રીતે સ્વસ્થ ચિત્તે ગુરુ કુળમાં રહી અભ્યાસ કરનાર ન થાય શ્રેષ્ઠ રીતે સેવા કરી ગુરુને સતોષવાથી શિષ્યને વિદ્યાનું જ્ઞાન થાય છે. ૨૧૮

મુળ્દોવાજટિલોવાસ્યાદથવાસ્યાચ્છિજ્જાજટઃ ॥

નૈનગ્રામેડમિનિમ્લેચેતમૂર્યો નામ્યુદિ

યાત્કચિત્ ॥ ૧૯ ॥

બ્રહ્મચારીના ત્રણ પ્રકાર કહેલા છે, જે- ભે દાદી મુછ મુઝવેલાં હોયતે, જટાધારી અને જેહુની શીખા ઘણાજ વધી ગઈ હોય તેવા આ ત્રણ પ્રકારમાંના કોઈ પણ બ્રહ્મચારીયે રાત પડી ગઈ હોયતો સૂર્યોદય થતા સુધી અને સૂર્યોદય થયા પછી કોઈ ગામમાં આવી ચઢયો હોયતો સૂર્યાસ્ત થતા સુધીમાં તે ગામનો ત્યાગ કરી નિકળવું જોઈએ અર્થાત્ તેણે અહોરાત્રી એકજ ગામમાં રહેવું નહી. ૨૧૯

તંચેદમ્યુદિયાત્સૂર્યઃશયનાંકામચારતઃ ॥

નિમ્લેચેદ્વાપ્યવિજ્ઞાનાજ્ઞવન્નુવસે

દિનમ્ ॥ ૨૦ ॥

કામ ભાવથી સુતેલો સંન્યાસિ (બ્રહ્મચારી) જો કદાચ નિદ્રાને વશ થઈ જાય અને તેને સૂર્યોદય અથવા સૂર્યાસ્તનું જ્ઞાન ન રહેતો તેણે ઉઠ્યા પછી સ્નાન કરી પવિત્ર થઈને આખો દિવસ પવિત્ર સ્થાનમાં એકાંતે બેસીને ગાયત્રીનો જપ કરવો અને રાત્રીયે ભોજન કરવું નહિ અર્થાત્ પોતાના અપરાધ પાપથી વિમુક્ત થવાને માટે આ પ્રમાણેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ૨૨૦

સૂર્યેણજ્ઞામિનિર્મુક્તઃશયનાંમ્યુદિતશ્ચયઃ ॥

પ્રાયશ્ચિત્તમકુર્વાંતો યુક્તઃ સ્નાનૈત

નસા ॥ ૨૨ ॥

જો સૂર્યનો ઉદય અને અસ્ત થઈ ગયો હોય છે છતાં બ્રહ્મચારી પોતાની શય્યાને ત્યાગ કરતો નથી તો તે પાપ કરેછે અને તે પાપને નિવારવાને માટે ઉપર દર્શાવ્યું તે પ્રમાણેનું પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરે તો તે ધણાજ મોટો પાપી અધાર પાપનો કરનાર ગણાય છે. ૨૨૧.

આચર્યપ્રયત્નંતિત્યમુખેંદ્રેમમાદિતઃ ॥

શુચૌદેશેજગ્જ્ઞપ્યમુસીતપથાવિય ॥ ૨૨ ॥

બ્રહ્મચારીયે શુદ્ધ સ્થાનકે સ્નાન કરીને આચમન વિધિ કર્યા પછી તન તથા મનથી શુદ્ધ થઈને મનને પરમાત્મામાં લીન કરીને વિધિપુર્વક પ્રાતઃકાળમાં તથા સાયંકાળે સાવિત્રીમંત્રનો જાપ કરવો જોઈએ. ૨૨૨

યદિસ્ત્રીયઘ્નરજાશ્રયઃકિંચિત્માચત્ ॥

તત્તર્કમાચરેશુક્તોયત્રાસ્યપિન્નપતઃ ॥ ૨૩ ॥

જો કોઈ સ્ત્રી અથવા સુદ્ર પોતાનો શ્રેય થાય તેવું કાર્ય કરતાં હોયતો તેમને કરવા દેવું પણ ફક્ત એટલું ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે તે કરવાને માટે શાસ્ત્રમાં કોઈ પણ પ્રકારનો આધ ન હોય અથવા તો તેમના તેમ કરવાથી કોઈનું મન દુખાતું હોવું જોઈએ નહી. ૨૨૩

ધર્માર્યાવુચ્યંતશ્રયઃકામાર્યૈર્ધર્મૈર્વચ ॥

અર્ણવેદવાશ્રેયાસ્ત્રવર્ણિતુસ્થિતિઃ ॥ ૨૪ ॥

હવે સંસારમાં સારરૂપ શ્રેયસ્કર શુ છે ?

કેટલાક આચાર્યો એવા મતના છે કે સંસારનું ખરૂં સુખ ધર્મ સમજવામાં અને અર્થની પ્રાપ્તિ કરવામાં સમાયલું છે. જ્યારે કોઈ એમ પણ કહેછે કે સંસારમાં રહેવાનો મુખ્ય હેતુ માણસે અર્થ અને કામની ઉત્પત્તિ તથા તેથી મળતાં સુખનો લાભ લેવા-

માંજ છે જ્યારે વળી કેટલાક વળી એવો પણ મત દર્શાવે છે કે ખરૂં સુખતો સંસારમાં ધર્મ અને કામ એ બેમાંજ સમાયલું છે જ્યારે આ પ્રમાણે સર્વ કોઈના મત એક બીજાથી વિરુદ્ધ જણાય છે. ત્યારે કુલ્લુક ભટ્ટે એવોજ મત આપેલો છે ખરૂં પુરુષાર્થનો ધર્મ અર્થ અને કામ એ ત્રણેને પ્રાપ્તી કરવામાં સમાયેલું છે અને એ સત્ય છે. ૨૨૪

આચાર્યોઽપ્યગ્ને મૂર્તિઃપિતામૂર્તિઃપ્રજાપતેઃ ॥
માતા પૃથિવ્યા મૂર્તિસ્તુ આત્મા સ્ત્રો મૂર્તિ
રાત્મનઃ ॥ ૨૨ ॥

વેદાંતમાં એમ કહેલું છે કે આચાર્ય ગુરૂ તે પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે અને પોતાના પિતા તે જગત્ પિતા બ્રહ્માનું સ્વરૂપ છે. માતા જનેતા તે પૃથ્વીનું સ્વરૂપ છે અને ભાઈ તે પોતાની માફકના એકજ ક્ષેત્રમાંથી ઉત્પન્ન થવાને લીધે પોતાનીજ પ્રતિમા છે માટે હમેશાં માનને પાત્ર છે હમેશાં તેમને સર્વને દેવતારૂપે ગણી જ્ઞાનીએ માન આપવું. ૨૨૫
આચાર્યશ્ચ પિતાચૈવ માતા આત્મા ચ પૂર્વજઃ ॥
નાર્તેતાપ્યવમન્તવ્યાબ્રાહ્મણે ન વિશેષતઃ ॥ ૨૨૬ ॥

માટે આચાર્ય, પિતા, મા અને મહોટા ભાઈઓ જો કદાપીને પોતાને દુઃખ કરતાર હોય તોપણ ત્હેનું અપમાન કરવું નહીં અને વિશેષે કરીને બ્રાહ્મણે તો નજ કરવું એવો શાસ્ત્રનો નિયમ કહેલો છે ૨૨૬

યમાતાપિતરૌલ્લંગમહેતંભનેતૃજામ્ ॥
નતસ્યનિઃક્રાંતઃક્રત્યાકર્તુર્વર્ષજૈરપિ ॥ ૨૨૭ ॥
સંતતિતા સંભવ ગર્ભાધાન પછીથી બાળકને ઉછેરવામાં અને ત્હેનું લાલન પાલન કરવામાં માત પિતાનેજ સંકટ સહન કરવું પડેછે તેનો ઋણમાંથી બાળકનો કદાપી ને ત્હેની આખી જીંદગી પર્યંત અર્થાત્ સો વર્ષ સૂધી માત પિતાના ઉપર ઉપકાર કરે

તો પણ તેમાંથી ત્હેનાથી મુક્ત થવાતું નથી અને તેટલાજ માટે માત પિતાને દેવતા રૂપ ગણીને ત્હેમને કદુ વચન કહેવું નહીં અને ત્હેમનું અપમાન કરવું નહીં. ૨૨૭
તથોનિત્યંભિયંકુર્યાદાચાર્યસ્યચસર્વદા ॥
તેષોવત્રિષુતુષ્ટુતપઃસર્વસમાપ્નવતે ॥ ૨૮ ॥

જે પોતાના આચાર્ય તેમજ માત પિતાને પોતે પ્રિય થઈ પડે તે પ્રમાણે વર્તન ચલાવે છે ત્હેને સર્વ તપ કર્યા જેટલું પુન્ય થાય છે અર્થાત્ સઘળાં પુણ્ય કર્મો કરતાં આ ત્રણને સંતોસવાં તે શ્રેષ્ઠ પુણ્ય કર્મ છે અને તેમ કરવાથી સર્વથી શ્રેષ્ઠ ફળની પ્રાપ્તિને પમાય છે. ૨૨૮

તેષાંત્રયાણાંશુશ્રૂણાપરમંતપઃપ્રવૃત્તે ॥
નૈરધ્યતનુજ્ઞાતોધર્મમન્યંસમાચરેન્ ॥ ૨૯ ॥
આચાર્ય અને માત પિતાની ત્હેમને પૂર્ણપણે સંતોષ થાય તેવી રીતે સેવા કરવી ત્હેને પરમ-ઉત્કૃષ્ટ તપ કહેલું છે માટે તેમ કરવું ત્હેનેજ મુખ્ય ધર્મ બાણવો અને ત્હેમની આજ્ઞા વિના કોઈ પણ અન્ય કર્મ કરવું નહીં-પછી ગમે તો તે પુણ્ય કર્મ હોય. ૨૨૯

તપ્તદિત્રયોલ્લોકાસ્તપ્તવ્રયઆશ્રયાઃ ॥
તપ્તદિત્રયોવેદાસ્તપ્તવોક્તસ્રયોઽગ્રયઃ ॥ ૩૦ ॥
કારણ કે આચાર્ય, માતા અને પિતા આ ત્રણને દેવતાની ત્રિપુટી છે વળી તેઓ ત્રણ લોક છે તેમજ ત્રણ આશ્રયોનાં જૂઠાં જૂઠાં સ્વરૂપ છે (બ્રહ્મઅર્થાવસ્થા, શુદ્ધસ્થાશ્રમ અને સન્યસ્થ) તેમજ ત્રણ વેદનાં ફળ રૂપ છે અને યજ્ઞ કર્મ કરવામાં પવિત્ર કહેવાયલા અગ્નિનાં ત્રણ સ્વરૂપ છે. ૨૩૦

પિતાયૈગાર્હપત્યોઽગ્નિર્માતાગ્નિર્દક્ષિણઃસ્મૃતઃ ॥
ગૃહાદ્વનીયસ્તુનાગ્નિરેતાગરીયસી ॥ ૩૧ ॥
યજ્ઞના અગ્નિમાં ગાર્હપત્ય, દક્ષિણ અગ્નિ

તથા આવહનીય અગ્નિ આ ત્રણ અગ્નિને
શ્રેષ્ઠ ગણેલા છે અને ત્હેમાં પિતાને ગાર્હ-
પત્ય અગ્નિ ગણાય છે માતા તે દક્ષિણ અ-
ગ્નિ ખરાખર છે અને આચાર્ય-ગુરુ તે આ-
હવનીય અગ્નિ ખરાખર છે માટે આ ત્રણની
પુજા કરનાર ત્રણ અગ્નિથી કરવામાં આવ-
તા યજ્ઞના ફળને પામે છે. ૨૩૧

ત્રિષ્વપમાયન્નેતેષુર્ત્રીલોકાન્વિજયેદ્ગૃહી ॥
દીપ્યમાનઃસ્વવપુષાદેવવદિવિમોદતે ॥૩૨॥

બ્રહ્મચર્યાવસ્થામાં રહીને વગર પ્રકારે
જે બ્રહ્મચારી આ ત્રણની સેવા કરે છે તે
હમેશાં સુખમાં રહે છે એટલુંજ નહીં પણ
જો ગૃહસ્થી તે પ્રમાણે કરે છે તો સંસારમાં
યથેષ્ટ સુખને ભોગવીને અતે મરણ પછી ત્રણ
લોકમાં જ્ય મેળવે છે અને પોતાના પુન્ય-
ના પ્રાપ્ત્યથી 'સૂર્ય, ચંદ્ર જેવા પ્રકાશીત
દેવતાઓના જેવા અવિચળ પદને પામે છે
અને સ્વર્ગ સુખને અનુભવે છે. ૨૩૨

ઈમંલોકંમાતૃભક્ત્યાપિતૃભક્ત્યાતુમધ્યમમ્ ॥
ગુરુશ્શ્રૂષાત્વેવબ્રહ્મલોકંસમશ્નુતે ॥ ૨૩૩॥

જે કોઈ ફક્ત માતાનીજ પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી
શેવા કરે છે અને ત્હેને સંતોષે છે તે મૃ-
ત્યુ લોકને પામે છે અને જે પિતાનીજ
યોગ્ય ભક્તી કરે છે તે મધ્ય લોકને પામે
છે અને જે આચાર્ય-પોતાના ગુરુની શેવા
કરી ત્હેને સંતોષે છે તે હિરણ્ય ગર્ભને
પામે છે અર્થાત્ મોક્ષને પામે છે પરંતુ
ત્રણે કાર્ય કરનાર તો ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે
શ્રેષ્ઠ પદને પામે છે. ૨૩૩

સર્વેતસ્યાદતાધર્મીયસ્યૈતેત્રયઆદતાઃ ॥

અનાદતાસ્તુયસ્યૈતેસર્વાસ્તસ્યાફલાઃ

ક્રિયાઃ ॥ ૩૪ ॥

જેઓ આ ત્રણની શેવા કરે છે તેઓ
શ્રુતિ તથા સ્મૃતિના કર્મ કર્યા જેટલાં ફ-

ળને પામે છે પણ જેઓ શ્રુતિ તથા સ્મૃ-
તિનાં કર્મ કરવા છતાં ત્હેમનો અનાદર
અપમાન કરે છે તેઓનાં શ્રુતિ તથા સ્મૃ-
તિનાં સર્વ પુણ્ય કર્મોનું ફળ નાશ પામે
છે. ૨૩૪

યાવત્રાયસ્તેર્જીવેયુસ્તાવન્નાન્યમમાચરેત્ ॥

તેષ્વેવનિસંગ્શ્રૂષાંકુર્યાત્પ્રિયહિતેરતઃ ॥૩૫॥

જ્યાં સુધી તે ત્રણ હયાત હોય ત્યાં
સુધી પરત્વે થઈ કાંઈ પણ કાર્ય ત્હેમની
મરણ વિરુદ્ધ કરવું નહીં પણ ફક્ત જે
ત્હેમને પ્રિય હોય તેજ પોતાનું હિત કર-
નાર છે એમ સમજી હમેશાં ત્હેમની આ-
જ્ઞાનુસાર કરવાને માટે વગર આનાકાનીએ
તૈયાર રહેવું ૨૩૫

તેષામનુપરોધેનપારત્યયઘ્નદાચરેત્ ॥

તત્તન્નિવેદયેત્તેભ્યોમનોવચનકર્મભિઃ ॥૩૬॥

તેઓની સેવામાં અંતર પાડ્યા સિવાય
પણ મન વચન અથવા કર્મથી જો કાંઈ પ-
ણ ભવિષ્યમાં થવાના પુણ્યને માટે કોઈ
ધર્મ કર્મ કરવું હોયતો ત્હેમને કાને તે વાત
નાંખી ત્હેમની આજ્ઞા હોયતોજ કરવું ૨૩૬

ત્રિષ્વેતોષિતિકૃત્યંદિગુરુપસ્યમમાપ્યતે ॥

एषधर्मःपरःसाक्षादुपधर्मोऽन्यउच्यते ॥૩૭॥

આ ત્રણની સેવા કરવાથીજ માત્ર પુરૂ-
ષશ્રોત તથા સ્માર્ત ફળને મેળવે છે તેને ખરૂ
પુરૂષાર્થ મેળવવાને માટે તેજ મુળ સાધન છે
તેથીજ ત્હેને શ્રેષ્ઠ ધર્મ કહેલો છે બાકી યજ્ઞ
હોમ આદિક પુણ્ય કર્મો તેપણ છે તો ધર્મ
જ પણ તેને સધળાને ઉપધર્મ કહેલો છે
અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ પદ પ્હેલાને આપ્યું છે. અને
તે સિવાયનાં બિજા બધાં કર્મો બીજા વર્ગ
નાં છે. ૨૩૭

અદધાનઃશુભાંવિધામાદદીતાવરાદાપિ ॥

અન્ત્યાદિપરંધર્મસ્રીરત્નંદુષ્કૃત્તદાપિ ॥૩૮॥

ગાડુ વિગેરે વિદ્યા શુદ્ધ પાસેથી પણ અહુષ્ય કરવી તેમજ આંડાળ પાસેથી પણ જે તે વિદ્વાન હોયતો મોક્ષને મેળવનારી વાતો સમજવી તેમજ આપણા કરતાં ઉતરતા કુળની હોય પણ ગુણવંત સ્ત્રી હોયતો તેને પત્નિ તરીકે સ્વિકાર કરવો આ સઘળું ધર્મ શાસ્ત્રના નિયમનુસાર છે માટે સુજ્ઞને તેમ કરવામાં કોઈ પણ બાધ નથી કારણ કે તે શ્રદ્ધાયુક્તજ છે. ૨૩૮

વિષાદપ્યમૃતંબ્રાહ્મણાલ્પાદપિસુભાષિતમ્ ॥

અમિત્રાદપિસદૃત્તમમેધ્યાદપિકાશ્ચનમ્ ॥૨૯॥

વિષમાં જે અમૃત મેળવેલું હોય તો વિષનો ત્યાગ કરી અમૃતનું શોધન કરી અમૃત અહુષ્ય કરવું તેમજ વિદ્વાન હોય અને બાહ્યાવસ્થામાં હોય તો પણ તે વિદ્વાનને લીધે વૃદ્ધજ છે માટે તેની પાસેથી પણ શિષ્યમણ્ય લેવી અને પોતાના દુષ્મનમાં પદ્મ સારાંલક્ષણ હોયતો તેમ કરવાને શિષ્યવું તેમજ યુવણ્ય જેવી ચીજો અપવિત્ર સ્થળમાં પડેલી હોય તો પણ લેવી ૨૩૯

સ્ત્રિયોરત્નાન્યથોવિદ્યાધર્મઃશૌચંસુભાષિતમ્ ॥

વિવિધાનિચશિલ્પાનિસમાદેયાનિસર્વતઃ ॥૩૦॥

તેમજ કોઈ પણ સ્થિતિનો માણસ હોય અને તે સ્ત્રિ, ધન (મોતી, હીરા, રત્ન), વિદ્યા, ધર્મ, શૌચ, સુંદર વચન તેમજ વિવિધ પ્રકારની શિલ્પ-કારીગીરી કરવાની વિદ્યા બાળ્યતો હોય તો દાન રૂપે લેવાને માટે કોઈ પણ પ્રકારનો બાધ કહેલો નથી. ૨૪૦

અબ્રાહ્મણાદધ્યયનમાપત્કાલેવિધીયતે ॥

અનુવ્રજ્યાચશુશ્રૂષાયાવદધ્યયનશુરોઃ ॥૩૧॥

આપત્તિના વખતે અબ્રાહ્મણ કહેતાં બ્રાહ્મણ વર્ણ શિવાયના એટલે ક્ષત્રી કે વૈશ્ય પાસેથી પણ વેદ ભણવાને કંઈ પણ

હરકત નથી અને જ્યાં સુધી વેદાભ્યાસ કરે ત્યાં સુધી તેને શુદ્ધ માનીને તેની સેવા કરવી પણ પગ ધોવા. ઉચ્છીષ્ટ ખાવું તેવાં ધર્મ વિરૂદ્ધ કાર્ય કરવાં નહી. ક્ષત્રીને જ્યાં સુધી તેની પાસેથી વિદ્યાભ્યાસ કરે ત્યાં સુધી શુદ્ધ માનવો પણ બ્રાહ્મણને તો વિદ્યાભ્યાસ પૂર્ણ થયા પછી પણ શુદ્ધ પ્રમાણે ગણી માન આપવું એવું મહાસુનિ વ્યાસે કહેલું છે. ૨૪૧

નાબ્રાહ્મણેશુરૌશિષ્યોવાસમાત્યન્તિકંવસેત્ ॥

બ્રાહ્મણેવાનનૂવાનેકારુક્ષ્ણગતિમનુત્તમામ્ ॥૩૨॥

વેદાભ્યાસના ઉત્તમકુળ-મોક્ષની આશા રાખનાર વિદ્યાર્થીએ અબ્રાહ્મણ શુદ્ધના પ્રશ્નચર્યવ્રત પાળવા છતાં પણ જન્મ સુધી તેને ત્યાં વાસ ન કરવો તેમજ બ્રાહ્મણ શુદ્ધ હોય અને જે અષ્ટાંગ વેદ શીખેલો ન હોય તો તેને ત્યાં પણ જન્મ પુરો થતાં સુધી સ્થિતિ કરવી નહી ૨૪૨.

યદિત્વાત્યન્તિકંવાસંરોચયેતશુરોઃકુલે ॥

યુક્તઃપરિચરદેનમાશરીરવિમોક્ષણાત્ ॥૩૩॥

જે શિષ્યને નૈમિક પ્રશ્નચારી થઇને પોતાનાજ શુદ્ધના આશ્રમમાં રહીને પોતાનું નીમિત્ત પુરૂં કરવું હોય તેણે હમેશાં જીવેદ્રિય રહી પ્રશ્નચર્ય વ્રત પાળવું અને મરણ પર્થેત પોતાના શુદ્ધની આજ્ઞાનુસાર વર્તન કરી તેને સતોષવાને તત્પર રહેવું જોઈએ ૨૪૩

આસમાસેશરીરસ્યયસ્તુશુશ્રૂપતેશુરુમ્ ॥

સંગચ્છત્યજ્જસાવિપ્રોબ્રહ્મણઃસમશાશ્વતમ્ ॥૩૪॥

આ પ્રમાણે જીવનપર્થેત શુદ્ધની શેવા કરનારા શિષ્ય મરણ પછી અવિનાશી સ્થાનને પામેછે અર્થાત્ પ્રશ્નમાં લીન થઇ જાય છે સર્વથી શ્રેષ્ઠત્વને પામેછે. ૨૪૪

નપૂર્વેશુરવેકિશ્ચિદુપકુર્વૈતધર્માવિત્ ॥

સ્નાત્સ્વસ્તુગુરુણામ્નઃશક્ત્યાશુર્વર્થમાહરેત્ ॥૩૫॥

ધર્મને સમજનાર શિષ્યે પોતાના શુદ્ધને

શૌચઆદિથી સુદ્ધ થઇ સ્નાન કરીને પવિ-
ત્ર થયા પછીજ બે પોતાના ગુરૂની આજ્ઞા
હોય તો ગુરૂ દક્ષિણા તરીકે કોઇ પણ
ચિજ પોતાની શ્રદ્ધા અને શક્તી પ્રમાણે
તહેને આપવી પોતાની પાસે ન હોય તો
કોઇની પાસેથી માગીને આપવી પણ સ્ના-
નાદિથી સુદ્ધ થયા વિના તો કાંઇ પણ
આપવુંજ નહી. ૨૪૫

ક્ષેત્રાંહિરણ્યંગામવંછત્રોપાનકમાસનમ્ ॥
ધાન્યંશાકંચવાસાંસિગુરુવેપ્રીતિમાવદેત્ ॥ ૪૬ ॥

દાન આપવામાં ખેતર, સુવર્ણ, ગાય,
અશ્વ, છત્ર, ઉપાનહ (બેડા), આસન,
ધાન્ય શાક ભાજી કાંઇ પણ આપી શકાય
અને ખીબું કાંઇ ન મળી શકે તો શાક
પણ ખાસ કરીને આપવુંજ. ૨૪૬

આચાર્યેતુલ્લપ્રેતેગુરુપુત્રેગુણાન્વિતે ॥
ગુરુદારેમપિષ્ઠેવાગુરુવૃત્તિમાચરેત્ ॥ ૪૭ ॥

નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીયે ગુરૂના મરણ પછી
બે ગુરૂને પુત્ર હોય અને તે સર્વ ગુણ સં-
પન્ન હોય તો તહેને ગુરૂ રૂપેજ માનવો

અને બે તે અપુત્ર હોય તો ગુરૂ પત્નીને
ગુરૂ પ્રમાણે ગણી માન આપવું અને તે
બે બ્રહ્મચારીજ રહેલા હોય અને તેથી અ-
પરિણીત હોય તો તહેમના સહોદર ભાણુ-
ઓને ગુરૂ સમાન ગણવાં. ૨૪૭

एतेष्वपि यथा शुम्भानामनरिहाखान् ॥

प्रयुज्जानोऽग्निशुभ्रपांसाधयेद्देहमात्मनः ॥ ४८ ॥

પરંતુ બે ઉપર ગણાવ્યાં તહેમાંનું કોઇ
પણ ન હોય ત્યારે તો જે આસને ગુરૂ
બેસી રહવારે અને સાયંકાળે હોમ તથા
સંધ્યાદિ કર્મ કરતા હોય ત્યાં આગળ પોતે
બેસીને અગ્નિનું પુજન કરવું જેથી તહેના
દેહને મોક્ષ મળે છે. ૨૪૮

एवंचरतियोविमोदब्रह्मचर्यमविच्छ्रितः ॥

सगच्छत्युत्तमस्थानंनचेंदाजायतेपुनः ॥ ४९ ॥

જે બ્રાહ્મણ આવા અખંડ બ્રહ્મચર્ય વ્ર-
તને પામે છે તે પરમ બ્રહ્મના ઉત્તમ સ્થા-
નને મરણ પછી પામે છે અને સારી
કરણીના પ્રભાવે કરીને તહેને આ લોકમાં
જન્મ ફરીને ધારણ કરવો પડતો નથી. ૨૪૯
ઈતિ મનુસ્મૃતિના બીજોધ્યાય સંપૂર્ણ.

અથ તૃતિયોઽધ્યાયઃ ૩.

પદ્ત્રિંશદાદિકંચર્ચગુરૌત્રૈવેદિકંબ્રમ્ ॥
તદર્થિકંપાદિકંવાગ્રહણાન્તિકમેવવા ॥૧॥

વિદ્યાર્થીએ વેદ (રૂઢ, યજુ અને શા-
મવેદ) નો અભ્યાસ છત્રી વર્ષ અથવા દ-
રેક શાખા બાર બાર વર્ષ સુધી શીખે
અથવા તો અઠાર વર્ષ કે ક્રૂત નવ વર્ષ
એટલે દરેક શાખા ત્રણ ત્રણ વર્ષ શી-
ખીને વેદાભ્યાસ પુરો કરે અને બે છ-
ત્રીશ કરતાં પણ વધારે વર્ષ વેદ શીખ-
વાને માટે તહેણે ગુરૂ કુલમાં રહેવું પડે
તો ત્યાં સુધી તે સ્થળે જીતેન્દ્રિય થઇને
બ્રહ્મચર્ય મત પાળવું. ૧

વેદાનધીત્યવેદોવાવેદંવાપિયથાક્રમમ્ ॥
અવિપ્લુતબ્રહ્મચર્યોગૃહસ્થાશ્રમાવસેત્ ॥ ૨ ॥

જે બ્રહ્મચારી વિદ્યાર્થીએ ત્રણ-બે અ-
થવા એક પણ વેદની શાખા મત્ર સ-
હિત પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય મત પાળીને એટલે
સ્ત્રીનો સંગ કર્યા વિના તેમજ અનુચિત
આહારનું ભક્ષણ કર્યા વિના શીખેલી છે
તે ગૃહસ્થી ધર્મ પાળવાને માટે પાત્ર ગ-
ણાય અને તેને યોગ કર્મો કરવાને માટે
અધિકારી કહેવાય. ૨

તંપતીતંસ્વધર્મેણબ્રહ્મદાયહરંપિતુઃ ॥
સચિવંતલ્પઝાસીનમર્હ્યેત્વયમંગવા ॥ ૩ ॥

જે બ્રહ્મચારી પોતાના વેદાભ્યાસ અને
બ્રહ્મચર્ય મતને લીધે ખ્યાતીને પામ્યો હોય
તેનાં લક્ષ કરતાં પહેલાં બે તે પિતા જે
વેદ શીખવનાર છે તેની પાસેથી વેદ શી-
ખ્યો હોય તો તેણે અને બે પિતાના
અભાવે આચાર્ય કે ઉપાધ્યાય અથવા અન્ય
કોઈ પણ ગુરૂ જેની પાસેથી તે વેદ શી-
ખ્યો હોય અર્થાત્ જેને તેણે ધર્મ પિતા

માન્યો હોય તેણે તે બ્રહ્મચારીના કષ્ટમાં
સુપુષ્પની સુગંધી યુક્ત માળા પહેરાવી
ઉત્તમ આસન ઉપર તેને બેસારી મધુપર્ક
જે ગૌદાન જેટલુંજ પુણ્ય આપનાર છે
તેનાથી સવિનય વેદોક્ત નિયમાનુસાર પુ-
જન કરવું. ૩

ગુરુણાનુમતઃસ્નાત્વામમાવૃતોવ્યાધિધિ ॥
ઉદ્ગદેતદ્વિજાંમાર્યાસવર્ણોલ્લક્ષણાન્વિતામ્ ॥ ૪ ॥

ત્યાર પછી બ્રહ્મચારીએ પોતાના ગુ-
રૂની આજ્ઞા લઈ પોતાના સ્વદેશ-ઘેર આ-
વી પોતાના કુલાચાર પ્રમાણે સમાવર્તન
સ્નાન કરી પોતાની જાતીની અથવા તો
કોઈ પણ કુળની સારા ગુણવાળી કન્યાની
સાથે લગ્ન કરવું. ૪

અસપિન્ડાવ્યામાતુરનગોત્રાવ્યાપિતુઃ ॥
મામશસ્ત્રાદિજાતીનાંદારઋર્મજિમૈથુને ॥ ૫ ॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અને વૈશ્યને માટે જે
કન્યા વરની માતાના (મોસાળના) કુટું-
બની સાત પેઢી સુધી સંબંધી ન હોય
તેમજ એકજ ગોત્રની ન હોય અને પિતા
તરફના (પીત્રીયોના) પક્ષની સંબંધી ન
હોય અને સગોત્રી ન હોય તેને શ્રુતિના નિ-
યમો પ્રમાણે વિવાહ કર્મ (પ્રજેત્પતિ માટે)
અને અગ્નિ હોત્રાદિ ધર્મ કર્મો ને માટે
સ્વિકારવાને અડચણ નથી એમ કહેલું છે. ૫

મહાન્સ્યપિમમૃદ્વાનિગોત્રાવિચનધાન્વતઃ ॥
સ્ત્રીસંવન્ધેદશૈતાનિકુલાનિારિવર્નયેત્ ॥ ૬ ॥
ગમે તેવાં ધનવાન, વૈભવ વાળાં અને
નાના પ્રકારનાં પ્રાણીયો તથા વાહન વાળાં
નીચે લખેલાં કુળ હોય તો પણ તેમાંકન્યા
આપવીજ નહી. ૬

હીનક્રિયંનિષ્પુરુષંનિહન્દોરોમશ્ચાર્શસમ્ ॥
સયાવ્યપસ્મારિશ્વિત્રિકુષ્ટિકુલાનિ ચ ॥ ૭ ॥

જે કુળમાં પુરુષ પોતાનાં જાત ક્રમા કરતો ન હોય અર્થાત્ હિન કર્મી હોય, જે કુળમાં કૃત્ત કન્યાઓનો જ જન્મ થતો હોય, ને વેદથી અજ્ઞાન હોય, જેમાં કુટુંબ વર્ગનાં માણસો ઘણા વાલ વાળાં હોય, ગુદા રોગથી પીડાતા હોય, કફ રોગ જેવા કે ક્ષય તથા એવાજ અન્ય રોગથી પીડીત હોય જે રોગ હુમેશાં ઘણે ભાગે પ્રજામાં ઉત્તરોત્તર જણાય છે, જેમાં સઘળા કુટુંબીયો અભૃણથી પીડીત હોય, પ્રવેત કોઢવાળાં રક્ત પીત કોઢવાળાં હોય, અને ફેફર જેવા ભયંકર રોગો વાળાં હોય તેવાં ઉપર ગણાવ્યાં એવાં દશ કુળ છોડીનેજ કન્યાનું દાન આપવું. ૭

**નોદ્રેત્કપિલાંકન્યાનાધિકાર્જ્ઞિરોગિણીમ્ ॥
નાલોમિકાનાતિલોમાનાવાચાટાંનપિક્કલામ્ ॥**
કન્યા કેવી પરણવી ?

જે કન્યાના વાળ ભુરા હોય, અધિક અંગ હોય અર્થાત્ છ આંગળી હોય કે જેના અવયવો પ્રમાણુ સર ન હોય પંડ-રોગી હોય-હુમેશાં સાજી માંદી રહેતી હોય, જેના શરીરપર ઘણાજ વાળ હોય તે તેમજ જેના શરીરે ખીલકુલ વાળ ન હોય, ઘણુંજ ખોલનારી અને માંજરી આંખ વાળી હોય તેવી કન્યા પરણવી નહીં. ૮

**નર્સવૃક્ષનદીનાર્જ્ઞિનંત્યશવતનામિકામ્ ॥
નપશ્યદિપ્રેવ્યનાર્જ્ઞિનવર્ષીષણનામિકામ્ ॥૯॥**

તેમજ જેનું નામ એકાદ નક્ષત્ર ઉપરથી પાડેલું હોય જેમ કે દેવતી, મધા, અશ્વેશા ઇત્યાદિ અથવા તો જેનું નામ વૃક્ષ, નદી, યવનો નાંમ, પર્વત, પક્ષી, સર્પ, દાસ અથવા તો કોઈ પણ પ્રકારનો ભય સુચવતું હોય તેવા નામ વાળી કન્યા સાથે પણ વિવાહ કરવો નહીં. ૯

**અવ્યક્ષાર્ગીસૌમ્યનાર્જ્ઞિંસવારણગામિનીમ્ ॥
તનુલોમકેશદશનામૃદ્ધર્જીમુદ્રદેતિસ્ત્રિયમ્ ॥૧૦॥**

પરંતુ જે કન્યાના સગળા અવયવો પ્રમાણુ સર-ખોડ ખાંપણુ રહિત હોય, ગજ ગામીની અથવા તો હંસની ચાલે ચાલનારી હોય, જેના શરીરનાં રોમાંચ ઘણુંજ સુક્ષ્મ હોય માથાના કેશ સુવાળા અને ઝીણા હોય અને દાંત કોમળ દાઢમના દાણા જેવા હોય તેવી ચાડૂ સર્વોચ્ચ કન્યાની સાથે વિવાહ કરવો. ૧૦

**યસ્યાસ્તુનભવેદ્ભ્રાતાનવિજ્ઞાયેતવાપિતા ॥
નોપયચ્છેતતાંપ્રાજ્ઞઃપુત્રિકાધર્મશક્કયા ॥૧૧॥**

જે કન્યા ભાણુઓ વિનાની હોય વિશેષે જેને ભાઈ ન હોય ત્હેની સાથે વિવાહ ન કરવો કારણ કે તેવી કન્યાનો પિતા મનમાં એમ આશા રાખે કે ત્હેની પુત્રીને જો પુત્ર થશે તો તે ત્હેનું પિંડદાન વિગેરે ઉત્તર ક્રિયા કરશે તે સંભવિતજ છે. વળી જે કન્યાના માત પિતા અવશ્યે પિતાનો કાંઈ પણ પતો-નામ ઠામ માણુમ ન હોય ત્હેની સાથે પણ ધર્મજ્ઞે વિવાહ કરવો નહીં કારણ કે ત્હેની ઉત્પત્તિ વિશે શંકા રહે છે કે તે ત્હેના ધર્મ પ્રમાણુ ત્હેની માતા સાથે પરણીને સંગ કરેલા પિતાથી ઉત્પન્ન થયેલી છે કે ત્હેની માતાના અધર્મી આચરણે પિતાના મૃત્યુ પછી યા પ્હેલાં ઉત્પન્ન થયેલી છે. ૧૧

**સવર્ણાગ્રેદિજાતીનાંમશસ્તાદારકર્મણિ ॥
કામસ્તુમૃત્તાનામિમાઃસ્પુઃક્રમશોવરામ્ ॥૧૨॥**

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય અને વૈશ્ય વર્ણના પંથ વરે તો પોતાનીજ જાતીની કન્યા સાથે વિવાહ કરવો પણ જ્યારે તે કૃત્ત કામ વાસના ભોગ વિલાસની ઇચ્છાને માટેજ ફરીથી વિવાહ કરતો હોય તો ત્હેણે નિયેના નિયમો પ્રમાણે વર્તવું. ૧૨

શુદ્રૈવભાર્યાશુદ્રસ્યસાચસ્વાચવિશઃસ્મૃતેતેચ ॥
સ્વાચૈવરાશ્વતાશ્વસ્વાચાગ્રજન્મનઃ ॥૧૩॥

શુદ્ર પોતાના વર્ણની કન્યા સાથે પહેલી વા ખીજી વાર લગ્ન કરી શકે છે, વૈશ્ય પહેલી વાર પોતાની જ્ઞાતીમાં વિવાહ કરે છે અને ખીજી વખતે તે પોતાની જ્ઞાતીની અથવા તો પોતાનાથી નીચી ઉતરતી એટલે શુદ્ર વર્ણની કન્યા સાથે વિવાહ કરી શકે છે પણ ઉચ્ચ વર્ણની કન્યા સાથે વિવાહ કરી શકતો નથી તેજ પ્રમાણે ક્ષત્રીય પોતાની વર્ણમાં કે વૈશ્ય અને શુદ્ર જે પોતા કરતાં ઉતરતી જાત છે તેમાંથી કન્યા મેળવે છે અને બ્રાહ્મણ પોતાની તેમજ અન્ય ત્રણ વર્ણમાંથી કોઈ પણ વર્ણમાંથી કન્યા મેળવી શકે છે. ૧૩

નબ્રાહ્મણક્ષત્રિયયોગપચ્ચપિહિતિષ્ઠતોઃ ॥

કર્સ્મિન્નિદપિવૃત્તાન્તેશુદ્રાભાર્યોપદિદ્યતો ૧૪ ॥

ગૃહસ્થી થવાની ઇચ્છાવાળા બ્રાહ્મણ કે ક્ષત્રીયને જો સર્વવર્ણની પત્ની મળે તો તેણે પોતાનાથી તદ્દનજ ઉતરતી શુદ્ર કુળની કન્યાની સાથે તો ગમે તેવી આપત્તિ આવે તો પણ વિવાહ કરવોજ નહી. કારણ કે શાસ્ત્રના નિયમે પ્રમાણે તે નિષેધ કર્મ મળેલું છે. ૧૪

હીનજાતિસ્ત્રિયં મોહાદુદ્ગમ્હન્તો દ્વિપ્રાતયઃ ॥

કુલાન્નેવનયન્ત્યાશુસંસંતાનનિશુદ્રતામ્ ॥૧૫॥

જે દિજ અર્થાત્ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય કે વૈશ્ય સર્વવર્ણ પત્ની મળવા છતાં અવિચારે હીન જાતી કહેતાં શુદ્ર જાતની કન્યાના મોહ પાસમાં પડી ગૃહસ્થાશ્રમ માંડે છે તે તે કન્યાથી ઉત્પન્ન થતા કુળ પુત્ર, પૌત્રાદિક સર્વની સાથે જ્યાં સુધી તેમનો ક્રમ ચાલે છે ત્યાં સુધી શુદ્રત્વને પામે છે. ૧૫

શુદ્રાવેદીપતત્યત્રેહનધ્યતનયસ્યચ ॥

શૌનકસ્યસુતોત્પત્યાતદપત્યતયામૃગોઃ ॥૧૬॥

અત્રિ અને ગૌતમ ઋષિ એવો અભિપ્રાય આપે છે કે માત્ર શુદ્ર કન્યાની સાથે વિવાહ કરવાથી પણ દિજ પતિત થાય છે. જ્યારે શૌનક મુની શુદ્ર સ્ત્રીને ગર્ભ આપ્યાથી દિજ અપવિત્ર મનાય છે એમ પણ કહે છે. ભૃગુ મુની આ વિશે એવો મત આપે છે કે શુદ્ર કન્યાથી રહેલા ગર્ભને પુત્ર થવાથી દિજ અપવિત્ર થાય છે. ૧૬

શુદ્રાંશયનમારોપ્યદ્વાસગોયાત્યધોગતિમ્ ॥

જનયિત્વાસુતંતસ્યાંબ્રાહ્મણ્યાદેચરીયતે ॥૧૭॥

શુદ્ર સ્ત્રીના સંગથીજ માત્ર બ્રાહ્મણ અધોર પાપ કર્મનો કરનાર થાય છે અને તેથી તે નર્કનો અધિકારી થાય છે અને તેના વિર્યથી શુદ્ર સ્ત્રીને ગર્ભ રહેવાથી તેના બ્રહ્મત્વનો નાશ થાય છે અર્થાત્ તે વર્ણ બદલ થાય છે. ૧૭

દૈવપિતૃયાતિથેયાનિતત્પ્રધાનાનિચસ્યતુ ॥

નાશ્નન્નિપિતૃદેવાસ્તન્નચસ્વર્ગસગચ્છતિ ૧૮ ॥

દેવને માટેનાં હોમ કર્મો તથા પિત્રીયોને માટેનાં શ્રાદ્ધાદિક કર્મો અને અતિથિનો લોજન આદિથી સત્કાર જો શુદ્ર સ્ત્રી કરે તો તેથી તેણે કાંઈ પણ ફળ મળતું નથી એટલે તે પ્રમાણે હવ્ય અને કવ્યને દેવતાઓ કે પિત્રીયો સ્વિકારતાં નથી અને જે અતિથિ શુદ્ર સ્ત્રીના આતિથ્યને સ્વિકારે છે અને તેના હાથનું લોજન કરે છે તે સ્વર્ગને પામતો નથી. ૧૮

વૃષલીફેનપીતસ્યનિઃશ્વામોપહતસ્યચ ॥

તસ્યાંચૈવપ્રસૂતસ્યનિઃકૃતિનવિધીયતે ॥૧૯॥

શુદ્ર સ્ત્રીના ઓઠનું પાન કરવાથી અથવા તો તેના શ્વાસના સ્પર્શથી પણ બ્રાહ્મણ અપવિત્ર મનાય છે અને તેની અંદર સંતત્તિ ઉત્પન્ન કરવાથી બ્રાહ્મણના વિર્યથી

ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રને પણ પવિત્ર થવાને માટે કાંઈ પણ પ્રાયશ્ચિત કરવાને માટે અધિકાર નથી અર્થાત્ તેવા માણસો શુદ્ધ થઈ શકતાજ નથી. ૧૬

ચતુર્ણામીપવર્ણાનાં પ્રત્યેકેદરિતાદિતાન ॥

અષ્ટાવિમાન્સમામેનસ્ત્રીવિવાદ્વિજયતે ॥૨૦॥

હે મહાત્માઓ ! હવે ત્રણ દિવસ વર્ષો (પ્રાદાણુ, ક્ષત્રીય, અને વૈશ્ય) અને ચોથી શુદ્ર વર્ણ આ સર્વ વર્ણોમાં આ લોક તથા પર લોકમાં જેથી કરીને તેઓનું કલ્યાણ થાય એવા આઠ પ્રકારના વિવાહનું વર્ણન સંક્ષેપથી આપ સર્વને કહું છું તે શ્રવણ કરશે. ૨૦

બ્રાહ્મોદૈવસ્તથૈવાર્ષઃપ્રાજાપત્યસ્યાસુર ॥

ગાન્ધર્વોરાક્ષસશ્ચૈવર્ષાચશ્ચાષ્ટમોડયમઃ ॥૨૧॥

આ આઠ પ્રકારના વિવાહ તેમાંના પ્રાદાણ, દૈવ, આર્ષ, પ્રાજાપત્ય, આસુર, ગાંધર્વ, રાક્ષસ એ સાતને ઉત્તમ ગણેલા છે પણ આઠમો ધૈશાચ તે સર્વથી અધમ છે. ૨૧

યોયસ્યધર્મ્યોર્ણમ્યગૃણદોષૌચસ્યૌ ॥

તદ્ઃસર્વપ્રવક્ષ્યામિપ્રમલેચસુગાગુણાન્ ॥૨૨॥

હવે અમુક વર્ણને માટે શાસ્ત્રમાં કયા પ્રકારનો વિવાહ કહેલો છે તથા તેમ કરવામાં શા શા ગુણ અને દોષો રહેલા છે તથા ધર્મ શાસ્ત્રના નિયમાનુસાર વિવાહ કરવાથી થયેલી પ્રજામાં શા શા ગુણ અવગુણ હોય છે તે હું આપને વિસ્તારે કહું છું. ૨૨

ષઢાનુપૂર્ણાવિપ્રસ્યક્ષત્રસ્યચતુરોડવરાન્ ॥

વિદુશ્શૂદ્રયોસ્તુતાનેવ વિદ્યાદ્ધર્મ્યાન

રાક્ષસાન્ ॥૨૩॥

પહેલા સાત વિવાહ જે સારા ગણાય છે તેમાંથી અનુક્રમે પ્રાદાણ, દૈવ, આર્ષ, પ્રાજાપત્ય આસુર અને ગાંધર્વ તે પ્રાદાણને

માટે યોગ્ય છે અને ક્ષત્રીયને માટે છેલ્લા ચાર કહેલા છે અને વૈશ્ય અને શુદ્રને રાક્ષસ વિવાહ સિવાયના સઘળા યોગ્ય છે. ૨૩

ચતુરોબ્રાહ્મણસ્યાદ્યાન્પ્રશસ્તાન્કવયોવિદુઃ ॥

રાક્ષાંક્ષત્રિયસ્યૈકમાસુરંવૈશ્યશૂદ્રયોઃ ॥૨૪॥

કેટલાક તો એવા પણ મત છે કે પ્રાદાણને માટે તો ફક્ત પ્રાદાણ અને બીજા ત્રણ તેજ શ્રેષ્ઠ છે ક્ષત્રીયને માટે ફક્ત રાક્ષસ વિવાહજ પ્રસન્નીય ગણાય અને વૈશ્ય તથા શુદ્રને માટે તો ધર્મ પ્રમાણે ફક્ત આસુર વિવાહજ શ્રેષ્ઠ કહેલો છે. ૨૪

પશ્ચન્નાંતુત્રયોધર્મ્યાદ્વાવધર્મ્યોસ્મૃતાવિદ્ ॥

પૈશાચશ્ચાસુરશ્ચૈવનર્કર્તવ્યોકદાચન ॥૨૫॥

પ્રાજાપત્ય અને તેના અનુક્રમે ચાર મળીને પાંચ વિવાહ વિધીમાંના પ્રાજાપત્ય, ગાંધર્વ અને રાક્ષસ વિવાહને ધર્મ શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે યોગ્ય કહેલા છે અને બીજા બેને અધર્મી અર્થાત્ ધર્મ પ્રમાણે અયોગ્ય કહેલા છે અને તેથી પૈશાચ અને આસુરને ગણ્યા છે અને કહેલું છે કે તે વિવાહ વિધિને કરવા નજા જોઈએ. ૨૫

પૃથક્પૃથગ્વામિશ્રૌવાવિવાદૌર્પૂર્વચોદિતૌ ॥

ગાન્ધર્વોરાક્ષસશ્ચૈવધર્મ્યૈક્ષત્રસ્યતૌસ્મૃતૌ ॥૨૬॥

ગાંધર્વ અને રાક્ષસ વિવાહ પ્રત્યેક જુદા અથવા તો તેમના બેના મીશ્રણથી થયેલું એક રૂપ છે ગાંધર્વ અને રાક્ષસ વિવાહ ક્ષત્રીયને માટે ધર્મના નિયમ પ્રમાણે છે એવું મનુએ પણ કહેલું છે. ૨૬

અચ્છાદ્યચાર્ચયિત્વાચશ્રુતશીલવનેસ્વયમ્ ॥

આહૂયદાનંકન્યાયા બ્રાહ્મોધર્મઃ

પ્રકીર્તિતઃ ॥૨૭॥

હવે આ આઠ વિવાહનાં લક્ષણ શાં શાં છે તે કહું છું.

પ્રાદાણ વિવાહમાં વિદ્વાન અને આચાર

વિચાર વાળા વરને બોલાવી તહેને ઉત્તમ વસ્ત્રાભુષણે અને અલંકારે આપીને તેવાજ અમુદ્ય શણગારે સળવીને સુલક્ષણી કન્યાનું દાન આપવું આ પ્રમાણેની વિધિ જે વિવાહમાં કરાય છે તહેને “ પ્રાક્ષ વિવાહ ” કહેલો છે. ૨૭

યજ્ઞેતુવિતતેસમ્મદગૃત્વિજેકર્મકુર્તે ॥

અલંકૃત્યસુતાદાનંદૈર્ધર્મપ્રચક્ષતે ॥ ૨૮ ॥

જ્યોતિષ્ટોમાદિક યજ્ઞક્રિયા ચાલતી હોય તેવે સ્થળે જે અધ્વર્યુ પોતાના કામમાં કુશળ હોય-અર્થાત્ યજ્ઞ કર્મ કરાવનાર રૂત્વિકને તેજ સ્થળે સારાં વસ્ત્રાભુષણનું દાન આપી અલંકાર તથા શણગારથી યુક્ત કરેલી કન્યાનું દાન આપવું તહેને મુનિશ્વરે “ દૈવ વિવાહ ” કહે છે. ૨૮

एकंगोमिथुनंदेवावरादादायधर्मतः ॥

कन्याप्रदानंविधिवदार्पणधर्मःसउच्यते ॥ २९ ॥

શાસ્ત્રના નિયમને અનુસરીને જે એક ગામ અથવા બળદ કે ગાયની અથવા બળદની જોડ વર પાસેથી દાન રૂપી અથવા કન્યાના બદલામાં લઈને વરને કન્યા આપે છે તે વિવાહ વિધિને “ આર્ય વિવાહ ” કહેલો છે. ૨૯

सहोभौचरतांधर्ममितिवाचानुभाष्यच ॥

कन्याप्रदानमभ्यर्च्यप्राजापत्यो

विधिःस्मृत ॥ ३० ॥

તમે બન્ને જણ પોત પોતાના ધર્મ પ્રમાણે પ્રત્યેક તરફ વર્તજો એવો કન્યા દાનના સમયે સંકલ્પ કરી વર કન્યાનું પુજન કરીને વરને કન્યાનું દાન આપે છે તહેને “ પ્રાજાપત્ય વિવાહ ” કહેલો છે. ૩૦

ज्ञातिभ्योद्रविणंदत्त्वाकन्यायैचैवशक्तितः ॥

कन्याप्रदानंस्वाच्छन्यादासुरोधर्मउच्यते ॥ ३१ ॥

કન્યાનાં માત પિતા અથવા સગાં સંબંધીને અથવા તો કન્યાને પોતાને દ્રવ્ય વરના તરફથી વિવાહ પહેલાં આપીને પછી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જે કન્યાને મેળવે છે તે કન્યા વિક્રય વિધિને “ આસુર વિવાહ ” એવી ધર્મ શાસ્ત્રમાં સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. ૩૧

इच्छयान्योन्यसंयोगःकन्यायाश्ववरस्यच ॥

गान्धर्वःतनुविज्ञेयोमैथुन्यःकामसंभव ॥ ३२ ॥

વર અથવા કન્યામાંથી એક એકના ઉપર જ્યારે કુદરતી રીતેજ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાંથી તેઓ એક એકના પ્રેમમાં પડી વિવાહ કરે છે તહેને “ ગાંધર્વ વિવાહ ” કહેલો છે. ૩૨

हत्वाछित्वाचभिच्चाचक्रोर्शतीरुदतीगृहात् ॥

प्रसह्यकन्याहरणंराक्षसोविधिरुच्यते ॥ ३३ ॥

બળાત્કારથી કન્યાનું હરણ કરવું તે રાક્ષસ વિવાહનું ચિન્હ છે. કન્યાનાં સગાં બહાલાંને છળલેદથી છેતરીને, મારી નાંખીને (લોહીની છાજો ઉરાડી) કન્યાને રો કકળ કરાવી આંસુ પાડતી તહેની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ પકડીને પોતાને ઘેર લઈ જઈ તહેની સાથે સંસાર માંડવો તહેને “ રાક્ષસ વિવાહ ” કહેલો છે. ૩૩

सुप्तान्पत्तांप्रमत्तांवारहोयत्रोपगच्छति ॥

सपापिष्टांविवाहानापैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥ ३४ ॥

કન્યા એકાંત સ્થળે સુતેલી હોય, તથા મઘાદિ કેપ્રી પાન કરવાથી મસ્ત હોય અને પોતાના શિયળથી અરક્ષિત હોય ત્યારે તેવા સ્થળે અને તેવે સમયે સંભોગ વૃત્તિથી તે સ્ત્રિનો સંગ કરે છે તે સર્વથી મોટું પાપ છે અને આ વિધિ તે સઘળી વિવાહ વિધિથી ઘણીજ અધમ છે અને શ્રુતિમાં તહેનું

અશુભ સુચવનારૂ “ પૈશાચ વિવાહ ” એવું
નામ આપવામાં આવ્યું છે. ૩૪

અગ્નિરેવદ્વિજાગ્રયાગાંકન્યાદાનંવિશિષ્યતે॥
ઈતરેષાંતુવર્ણનામિતેતરકામ્યયા ॥ ૩૫ ॥

બ્રાહ્મણે કન્યાદાન દેવાના સમયે હા-
થમાં પાણી લઈ કન્યાનો હાથ વરના હા-
થમાં આપી સંકલ્પ કરીને દાન આપવું
અન્ય વર્ણો પાણી હાથમાં રાખ્યા શીવાય
માત્ર વાણીથી દાન આપે તો તહેમને કાંઈ
હરકત નથી પણ બ્રાહ્મણે તો અવશ્ય પાણી
લેવું જ ભેદ છે. ૩૫

યોયસ્યૈવાંવિવાહાનાંમનુનાકથિતોગુણઃ ॥

સર્વશ્રુણુતર્તવિપ્રાઃસમ્યક્કીર્તયતોમમ ॥ ૩૬ ॥

આ લિખ્ત લિખ્ત પ્રકારના વિવાહના પ્ર-
ત્યેકના શા શા ગુણ છે તે સઘળા મહા
મુનિ મનુએ કહેલા છે તે સઘળાં હવે હું
તહેમને કહું છું તે હે બ્રહ્મર્ષિયો તહેમે સાં-
ભળો. ૩૬

દશપૂર્વાન્પરાન્વંશ્યાનાત્માનંચૈકર્વિશકમ્ ॥

બ્રાહ્મીપુત્રઃસુકૃતકૃત્ત્વમોચયંદેનસઃપિતૃન્ ॥ ૩૭ ॥

બ્રાહ્મ વિવાહ વિધિ પ્રમાણે જે કન્યાનો
વિવાહ કરવામાં આવ્યો હોય તેવી સ્ત્રીની
કુળે ઉત્પન્ન થનાર પુત્ર રત્ન જે શુભ કાર્યો
કરે છે તો તે પોતાની દશ પેઢીના પુર્વજો
અને વંશજોને તહેમનાં પાપમાંથી મુક્ત કરે
છે એટલું જ નહીં પણ પોતે પણ મોક્ષને
પામે છે. ૩૭

દૈવોઢજઃસુતસ્ત્રૈવસપ્તસપ્તપરાયરાત ॥

આર્ષોઢજઃસુતસ્ત્રૈસ્ત્રિવિટ્પટ્કાયંઢજઃ

સુતઃ ॥ ૩૮ ॥

દૈવ વિવાહ વિધિ પ્રમાણે જે કન્યાનો
વિવાહ કરવામાં આવ્યો હોય છે તેવી સ્ત્રી-
ના પુત્ર થાય છે તે પુર્વની અને તહેના પ-

છીની સાત પેઢીનો તારનાર થાય છે અને
આર્ય વિવાહ પ્રમાણે જે કન્યાનું કન્યાદાન
આપવામાં આવ્યું હોય તહેના ગર્ભનો પુત્ર
તહેની થયેલી તેમજ થનાર મળીને બાર
પેઢીને પાપથી મુક્ત કરે છે. આ પ્રમાણે
ખેલા ચાર વિધિ જે વધારે શ્રેષ્ઠ અર્થાત્
બ્રાહ્મણને માટે ઉત્તમ ગણેલા છે તે ઉત્તરો-
ત્તર પોત પોતાનાં કુળ આપનારા છે. ૩૮

બ્રહ્માદિષુત્રિવોદ્ધુતુર્વેશાનુપૂર્વશઃ

બ્રહ્મવર્ચસ્વિનઃપુત્રાજાયન્તેશિષ્ટસંમતા ॥ ૩૯ ॥

ખેલી કહેલી, બ્રાહ્મ, દૈવ, આર્ય અને,
પ્રાણપત્ય વિધિથી કરેલા કન્યાના વિવાહથી
ઉત્પન્ન થનાર પુત્રો હમેશાં શ્રુતિના અધ્ય-
યનથી સંપત્તિને પામે છે—તહેમનાં કપાળ હ-
મેશાં ધર્મ રૂપી તેજને લીધે ભવ્ય જણાય
છે, રૂપે સુંદર હોય છે અને વિદ્વાન વર્ગના
પ્રિય થઈ પડે છે. ૩૯

રૂપસત્ત્વગુણોપેતાધનવન્તોયશસ્વિનઃ

પર્યાસમોગાધર્મિષ્ઠાજીવન્તિચશતંસમા ॥ ૪૦ ॥

એટલું જ નહીં પણ તેઓ રૂપાળા, પ-
રાક્રમી, ધનવાન, ગુણી, યશવાળા પોતાની
ઇચ્છા પ્રમાણે વસ્ત્રાભુષણને સજનારા, સુગંધી
લેપ તથા માળાઓ અને સુખ વૈભવને ભો-
ગવવા છતાં ધર્મ પ્રમાણે વર્તનારા અને સ-
તાયુ—સો વર્ષ સુધી જીવે તેવા થાય છે. ૪૦

ઈતરેપુત્રુશિષ્ટેપુત્રશંસાનૃતવાદિનઃ ॥

જાયન્તેદુર્વિવોદ્ધુતુર્વેશાનુપૂર્વશઃસુતાઃ ॥ ૪૧ ॥

બ્રાહ્મ, દૈવ, આર્ય અને પ્રાણપત્ય જેવા
ઉત્તમ વિધિમાં વિવાહ થયેલી કન્યાઓથી
ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રો ઉપર પ્રમાણેના થાય
છે ત્યારે હવે પછીના ચાર વિધિ આસુર,
ગાંધર્વ, રાક્ષસ અને પૈશાચ પ્રમાણે જે ક-
ન્યાનું દાન થયેલું હોય છે તહેનાથી ઉત્પન્ન
થનાર પુત્ર, ઘાતકી—કુર કાર્યના કરનાર,

અવિચારી-બુદ્ધિ ધોલનાર, વેદના અને અન્ય ધર્મ કર્મોનો દ્રેષ કરનાર અને એવાંજ બીજાં અધર્મ કર્મ કરનાર થાય છે. ૪૧

અનિન્દિતૈઃસ્ત્રીવિવાહૈરનિન્યાભવાતિપ્રજા ॥

નિન્દિતૈર્નિન્દિતાનૃણાંતસ્માન્નિન્યાન્નિ

વર્જયેત્ ॥ ૪૨ ॥

ઉપરથી આપણા બહુમાં આબુ છે કે જે પ્રમાણે કર્મ થાય છે. તે પ્રમાણે તેનાં કૃણ પણ મળેછેજ સ્ત્રીનો વિવાહજ સારા વિધિ પ્રમાણે થાય છે તેથી ત્હેનાથી ઉત્પન્ન થનાર સંતતિ પણ તેનાં કૃણ રૂપ સારીજ થાય છે પણ જે કન્યાનો વિવાહજ નિયમવિધિ પ્રમાણે કરાય છે ત્હેનાં પરીણામ તેવાંજ ન-સ્ટ આવે છે અર્થાત્ તેમનાથી ઉત્પન્ન થનાર બાળકો પણ તેવાંજ નિયાયુષ્કાળનાં નબળાં, નિરુદ્ધોગી, કદરૂપાં અને દ્રેષી થાય છે ૪૨.

પાણિગ્રહણસંસ્કારઃસર્વર્ણાસૂપદિશ્યતે ॥

અસર્વર્ણાસ્વયંજ્ઞયોર્વિધિત્વાહકર્મણિ ॥ ૪૩ ॥

પાણિગ્રહણ સંસ્કાર એટલે હસ્ત મેળાપ વિધિ સમાન ભતિની કન્યાની સાથે થતા વિવાહમાંજ કરવી બેઠાં પણુ બે વર કે કન્યા સર્વર્ણનાં ન હોય અર્થાત્ બેઉ બુદ્ધી બુદ્ધી ભતનાં હોયતો તો હવેનાં શ્લોકમાંક-હેવાશે તે પ્રમાણે કરવું બેઠાં. ૪૩.

શરઃક્ષત્રિયયાગ્રાહ્યપત્નોદો વૈશ્યકન્યયા ॥

વસનસ્પદશાગ્રાહ્યશૂદ્રયોત્કૃષ્ટવેદને ॥ ૪૪ ॥

ઉંચી ભતના પુરૂષ સાથેની વિવાહ વિધિમાં પાણિ ગ્રહણ સંસ્કાર સમયે જે કન્યા-ક્ષત્રીય હોય અને વર બ્રાહ્મણ હોયતો હાથ ને બદલે બેઉ જણાંએ એક તીરને ઝાલવું. કન્યા વૈશ્ય વર્ગની અને વર બ્રાહ્મણ વા ક્ષત્રીય હોયતો હસ્તમેળાપ સમયે વર કન્યાએ એક મેકના હાથમાં આબુક પકડવી અને જે કન્યા શુદ્ર હોય અને વર તેનાથી ઉંચવર્ણ

એટલે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રીય કે વૈશ્ય હોયતો ત્હેમણે હસ્ત મેળાપ સમયે લુગડાના છેડા પકડવા. ૪૪

ઋતુઋલાભિગામીસ્યાસ્વદારનિરતઃમદા ॥

પર્વર્વર્જત્રજેચ્ચૈનાંતદ્રતોરતિકામ્યયા ॥ ૪૫ ॥

સ્ત્રીને રૂતુ પ્રાપ્ત થયા પછીજ તે ગર્ભ ધારણ કરવાને યોગ્ય થાય છે અર્થાત્ ત્યારેજ કન્યાવસ્થા પુર્ણ થઇને તે સ્ત્રી ધર્મમાં આવેછે માટે સ્ત્રીનો રજો દર્શન થયા પછીજ સંસોગ કરવો અને જે પુરૂષ પોતાની સ્ત્રીને સારી રીતે ચહાતો હોય એટલે એક પત્ની પ્રતવાળો હોય તેણે પ્હેલો પોતાની સ્ત્રીને રૂતુકાળ સિવાયના દિવસોમાં પણ જે ત્હેને કામચ્છા થાયતો અમાવાસ્યા વિગેરે પર્વણીના દિવસોનો ત્યાગ કરી અન્ય સર્વ દિવસોમાં સ્ત્રીસંગ કરવો. ૪૫.

ઋતુઃસ્વાભાવિકઃસ્ત્રીણાંરાત્રયઃપોઢશસ્મૃતાઃ ॥

ચતુર્ધિરિતરૈઃસાર્ધમહોમિઃસદ્વિગર્હિતૈઃ ॥ ૪૬ ॥

પ્રત્યેક માસના સોળ અહોરાત્ર અને રજો દર્શનના ચાર નિંદાને પાત્રના દિવસો ત્હેને સ્વાભાવિક રીતે જ્ઞાની પુરૂષોએ સ્ત્રીઓનો રૂતુકાળ ગણેલો છે પણ તે પ્રમાણે ઘણી ખરી વખતે ફેરફાર-વધાવટ પણ થાય-શરીરની પ્રકૃતિ નરમ હોય છે તો કવચિતજ રૂતુકાળ જણાય છે અને કેાઇને વધારે વખત પણ ભરી રહેછે. આ ત્હેમના સ્વાભાવિક નિયમનો એક અપવાદ છે. ૪૬.

તાસામાગ્રાશ્વતસ્તુનિન્દિતૈકાદશીચયા ॥

ત્રયોદશીચશેષાસ્તુપ્રશસ્તાદશરાત્રયઃ ॥ ૪૭ ॥

ઉપર ગણાવ્યા ત્હેમાં પણ સોળ અહોરાત્ર ઉપરાંત રજો દર્શનના સમયના સ્વાભાવિક ચાર અહોરાત્ર પણ નિર્દિત છે અર્થાત્ ધર્મના નિયમો પ્રમાણે સ્ત્રીસંગ ૧૬+૪=૨૦ અહોરાત્ર સુધી કરવોજ નહી ફક્ત સ્ત્રીસંગ ને માટે દરેક માસની છેલી ૧૦ રાત્રી ઉત્તમ ગણાય છે. ૪૭

યુગ્માસુપુત્રાજાયન્તેસ્ત્રિયોઽયુગ્માસુરાત્રિણા।
તસ્માયુગ્માસુપુત્રાર્થીસંવિશેદાર્તવોસ્ત્રિયમ્।૪૮।

હવે આછેટ્ટી ૧૦ દશ રાત્રીમાં પણ પુત્રની ઇચ્છા રાખનાર પુરૂષે બેકરી રાત્રીએ સ્ત્રીસંગ કરવો અર્થાત્ જે તિથિને બેથી ભાગતાં શેષ વધે નહીં તે રાત્રીએ (છઠ્ઠ, આઠમ દશમ બારશ-ચૌદશ વીગેરે) કારણ કે શાસ્ત્રમાં એમ કહેલું છે કે આ રાત્રીઓ સમગણાય છે અને તેથી પુત્રની ઉત્પત્તિ કરવા વાળી છે જ્યારે બાકીની રાત્રીયોએકી-વિષમ હોવાથી પુત્રીને ઉત્પન્ન કરનાર છે માટે જેને પુત્રીની ઇચ્છા હોય તેણે વિષમ રાત્રીમાં સ્ત્રી સંગ કરવો. ૪૮.

પુત્રાનુંસોઽધિકેશુકેસ્ત્રીભવત્યધિકોસ્ત્રિયાઃ ॥
સમેપુમાનુંસ્ત્રિયૌવાક્ષીણેઽલ્પેચવિપર્યયઃ।૪૯।

ઉપરના નિયમને પણ અપવાદ છે જ્યારે પુરૂષ સ્ત્રીના કરતાં વધારે વિર્યવાન હોય છે ત્યારે વિષમ રાત્રીમાં સંલોગ કરવા છતાં પણ પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે અને જ્યારે સ્ત્રી પુરૂષ કરતાં વધારે વિર્યવાન હોય છે ત્યારે સમરાત્રીનાં સંલોગ કરવા છતાં પણ પુત્રીજ ઉત્પન્ન થાય છે અને જે બન્ને સમવિર્યવાન હોય છે તો પુત્ર અને પુત્રીનું યુગ્મ ઉત્પન્ન થાય છે-અથવા તો નપુંસક પ્રજાની ઉત્પત્તિ થાય છે અને જે બન્ને વિર્યહીણ હોય છે તો તો પ્રજા ઉત્પન્ન થતીજ નથી અને જે કદાપિને ગર્ભ રહેછે તો તેના ચોરાજ સમયમાં ગર્ભપાત થઇને નિકાલ થાય છે. ૪૯.

નિન્યાસ્વષ્ટાસુચાન્યાસુસ્ત્રિયોરાત્રિપુર્વજયન્।
બ્રહ્મર્ચયેવભવતિયત્રતત્રાશ્રમેવવન્। ૫૦ ॥

જે પુરૂષ રજો દર્શનની નિર્દિત છરાત્રીનો ત્યાગ કરેછે તેમજ આઠ રાત્રીયોને ત્યાગી તથા પર્વણીની બે રાત્રીને ત્યાગી બીજી કોઇ પણ રાત્રીએ સ્ત્રી સંગ કરેછે તો તે

ગમે તે આશ્રમમાં હોય છે તો પણ અર્ધાંડ બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળનાર ગણાય છે અર્થાત્ તેને બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું ફળ મળે છે. ૫૦.

નવન્યાયાપિતાવિદ્વાન્મૃદ્ધર્ણીથાચ્છુલ્કમળવૃષા।
મૃદ્ધજ્જુલ્કંદિલોભેનસ્યાન્નરોઽ

પત્યવિક્રયા ॥ ૫૧ ॥

કન્યાનો પિતા જે શાસ્ત્રજ્ઞ હોય છે અને જાણે છે કે કન્યાદાનના નિમિત્તે લેવાતાં ધનમાં મહા પાતક સમાયલું છે તેતો તલપુર ધન લેતો નથી એટલુંજ નહીં પણ તે સમયને વર્તીને જે કાંઈ બક્ષીસ પણ તેને આપવામાં આવતી હોય છે તેને પણ સ્વિકાર કરતો નથીજ કારણ કે તે જાણે છે કે તે પ્રમાણેના કોઈ પણ પ્રકારે જે માણસ ધનનો સ્વીકાર કરે છે તે પોતાનાં સંતાનને વેચનાર ગણાય છે અર્થાત્ તેવા માણસને કન્યા વિક્રયનો દોષ લાગે છે. ૫૧

સ્ત્રીધનાનિતુયેમોદ્વાદુપગીવન્તિવાન્ધવાઃ ॥
નારીયાનાનિવસ્ત્વંવાતેપાપા

ચાન્ત્યધોનતિમ્ ॥ ૫૨ ॥

પતિ, માતા, પિતા, ભાઈ ભાંડુ જે કોઈ પોતાની સ્ત્રી, દીકરીના પહેનના ધન અથવા વાહન રૂપી ધન એટલે અશ્વ, રથ, ગજ ઇત્યાદિનો સ્વીકાર કરેછે તેમજ જે માણસ તેમનાં વસ્ત્ર સરખાંનો પણ ઉપલોગ કરેછે તે મહાપાતકી મરણ પછી નર્કમાં જાય છે. ૫૨.

આર્ષેગોમિથુનંશુલંકેચિદાદુર્ઘૃપૈવતત્ ॥
અલ્પોઽપ્યેવંમહાન્વાપિવિક્રયસ્તાવદેવસા।૫૩।

કેટલાક આચાર્યનું એમ કહેલું છે કે આર્ય વિવાહમાં કન્યાના પક્ષનાં એ વરના પક્ષવાળાં તરફથી ગાય અને બલદનાં જોડાં લેવાં જોઈએ પણ જો એમ હોય તો તે ધર્મ શાસ્ત્ર વિરૂધ્ધ કહેવાય કારણ કે ધન

વાહન લેવાં પણ મૂલ્ય લેવા સમાનજ છે માટે
આર્ય વિવાહમાં ગાય અને બલદ લે છે એ-
મ જે ઉપર કહી ગયા તે અસત્ય હોયું ને-
ધએ. ૫૩.

યાસાંનાદદનેશુલકંયોતજ્ઞાનસવિક્રય ॥

અર્હણંતક્તુવારીણામાનૃશંસ્યંચકેવલમ્ ॥ ૪ ॥

જે કન્યાને વર પ્રિતિથી ધન આપે છે
તે ધન જો માત પિતા સ્વિકારે છે પણ ભ-
વિષ્યમાં તે પાછુ પોતાની પુત્રીનેજ આપે
છે તેઓ કંઈ કન્યા દાનના બદલામાં—કન્યા
વિક્રય કહીને ધન લે છે એમ કહેવાય નહી
અર્થાત્ તેઓ કન્યા વિક્રયના પાપમાં પડતાં
નથી કારણ કે તેમ કરવું તે કન્યાઓનું પુ-
જન કરવા જેવું છે. ૫૪

પિતૃભિર્ભ્રાતૃભિશ્ચૈતાપતિભિદેવૈસ્તથા ॥

પૂજ્યાભૂષયિતવ્યાશ્વવહુકલ્યાણ

મીષ્ણુભિઃ ॥ ૫૫ ॥

ફક્ત વિવાહ સમયે વર તરફથી જે કાંઈ
મળ્યું હોય તેજ કન્યાને આપવું એટલુંજ
નહી પણ પછીથી પણ દ્રવ્ય તેમજ સંતતિ
અને સંપત્તિથી સુખી થવાને ઇચ્છનાર માત
પિતા તેમજ ભાઈ ભાડુંઓએ પણ પોતા-
ના કુટુંબની કન્યાનું ભોજન આદિક વસ્ત્રા
લંકાર વિગેરેથી યથા શક્તી પુજન કરવું. ૫૫
યત્રનાર્થસ્તુપૂજ્યનોરમન્તેત્રદેવતાર્થઃ ॥

યત્રૈતાસ્તુનપૂજ્યન્તેસર્વાસ્તત્રાફલાક્રિયાઃ ૫૬ ॥

જે જે કુટુંબમાં સ્ત્રીઓને સાડ સન્માન
મળે છે ત્યાં દેવતાઓની પણ તૃપ્તી રહે છે-
દેવતાઓ પણ પ્રસન્ન રહે છે પણ જ્યાં તેમને
બરાબર સન્માન મળતું નથી ત્યાં આગળ દે-
વતાઓની અપ્રીતિ રહે છે અને તેથી કરીને
જે ધર્મ કાર્યો ત્યાં કરાય છે તે સઘળાં નિષ્ફળ
બને છે. ૫૬.

શોચન્તિજામયોયત્રવિનયત્યશુનત્કુલમ્ ॥
નશોચન્તિતુયત્રૈતાવર્ચતેતાદ્વિનયદા ॥ ૫૭ ॥

જે કુટુંબની, સ્ત્રીઓ, બહેન, પુત્રી વા પ-
ત્ની અસંતુષ્ટ રહી કલેશ કંકાસ કરે છે
તે કુળનો ફક્ત થોડાજ સમયમાં લય થાય
છે પણ જે કુળમાં તે સંતુષ્ટ રહીને આ-
નંદ કરે છે તે કુળની હમેશાં વૃદ્ધિ થતી
બને છે અર્થાત્ તેવાં કુટુંબ ઉપર દેવતા
ઓનો તેમજ રાજાઓનો કોપ થતો નથી. ૫૭
જામયોયાનિગેહાનિશપન્ત્યપ્રતિપૂજિતાઃ ॥

તાનિકૃત્યહતાનીવવિનયન્તિસમન્તત ૫૮ ॥

જે ઘરની સ્ત્રીઓ અસંતુષ્ટ હોવાથી કુ-
ટુંબ વર્ગને શ્રાપ દે છે તેનાં ઘરનાં સઘળાં
નો જેવી રીતે શતરૂનો સંહાર કરવાને મા-
ટે ધર્મ કર્યાની સહાયતા લીધી હોય ને ઇ-
ષ્ટની સંતુષ્ટ થવાથી મેરણાનીને લીધે જેમ
શતરૂનો સંહાર થાય છે તેમ તે સ્ત્રીઓના
શ્રાપને લીધે તેઓ પોતાના જે કુટુંબીઓથી
અસંતુષ્ટ હોય છે તેમનો સત્વર નાશ થા-
ય છે. ૫૮

તસ્માદેતાઃસદાપૂજ્યાભૂષણાચ્છાદનાશનૈઃ ॥

ભૂતિકામૈર્નરૈર્નૈત્યંસત્કારેષૂત્મવેપુષ્ ॥ ૫૯ ॥

તેટલા માટે સમૃદ્ધિ આદિ સુખ સંપ-
ત્તિની ઇચ્છારાખનારે પોતાની બહેન તથા કુ-
ટુંબી વર્ગની સ્ત્રીઓને સારા દીવસે એટલે
તેહેવારને દહાડે તેમજ ઉત્સવના દિવસોએ
એટલે શુભ મુહુરતોમાં હમેશાં તેડવી અને
ભોજન તથા વસ્ત્રોથી સંતોસવી. ૫૯

સંતુષ્ટોભાર્યયાભર્તાભર્ત્રાભાર્યાતથૈવચ ॥

યાસ્મિન્નેવકુલેનિત્યંકલ્યાણંતત્રૈધ્રુવમ્ ॥ ૬૦ ॥

જે કુળનો પુરૂષ ફક્ત પોતાની સ્ત્રીમાં
પ્રેમ રાખી અન્યના ઉપર અભાવ રાખીને તે-
ને (પોતાની સ્ત્રીને) સંતોષે છે અને જે કુ-
ળમાં સ્ત્રી પોતાનાજ પતીને પ્રભુસમાન ગુ-

ણી પુ'ને છે અને અન્ય સર્વ પુરૂષને ભાઈ
બાપ જેવા ગણે છે તેવાં કુળનો સદા શ્રેય
થાય છે. ૬૦

यदि हिंस्त्रानरांचेत पुमांसं न प्रमोदयेत् ॥

અપ્રમોદાત્પુનપુમપ્રજંનનપ્રવર્તેતે ॥ ૬૧ ॥

સ્ત્રી જે વસ્ત્રાભુષણથી શોભિત ન હોય-
તો એ પોતાના સ્વામિને કેવી રીતે પ્રસન્ન
કરી શકે, નજ કરી શકે અને જે પોતાના
પતીનેજ પ્રસન્નને કરી શકે તો તેઓમાં પ્રિ-
તી પણ નજ હોય અને તેથી ગર્ભ ધારણ
પણ નજ કરી શકે. ૬૧

स्त्रियांतुरोचमानायां सर्वतद्रोचते कुलम् ॥

તસ્યાંતરોચમાનાયાં સર્વમેવ નરોચતે ॥ ૬૨ ॥

સ્ત્રી પોતે જે કાંતીમાન હોય છે અને
વસ્ત્રાભુષણથી બરાબર સજ્જ હોય છે તો તે
પોતાના પતીને સંતોષ પમાડે છે તેની પ્રિ-
તી તેના તરફ આકરસાય છે જેથી પોતાનું
શિયળ સાચવી શકે છે જેથી આખું કુળ લાં-
છન રહીત રહે છે પણ જે કુળની સ્ત્રી પો-
તે મલીન રહે છે તે પોતાના પતિની પ્રિતી
આકરશી શકતી નથી અર્થાત્ તે તેની અપ્રિય
ચર્ચ પડે છે અને જ્યારે પોતાના પતીથી તે
સુખી નથી હોતી ત્યારે મનની વૃત્તિયો અ-
ને વિકાર અચળ હોવાથી તે અકાર્ય કરવા
પ્રવૃત્ત થાય છે અને પોતાના કુળને લાંછન
સુકત બનાવે છે. ૬૨

कुविवाहै क्रियालोपैर्विदानव्यापनेन च ॥

કુલાન્યકુલતાર્યાંતિબ્રાહ્મગાતિક્રમેણ ચ ॥ ૬૩ ॥

અસુરઆદિ નીચ પંકિતની વિવાહ વિ-
ધિ તેમજ જાત કર્મના કરવાના સંસ્કારોના
હોભથી વેદનુ અધ્યન ન કરવાથી અને બ્રા-
હ્મણને સત્કાર ન આપવાથી પ્રસિદ્ધિને પામેલું
કુળ પણ હિનદશાને પામે છે અર્થાત્ નિચ
પદને પામે છે. ૬૩

शिल्पेन व्यवहारेण गूढापत्यैश्च केवलैः ॥

ગોભિરશ્વૈશ્ચયાનૈશ્ચકૃષ્યારાજોપમેવયા ॥ ૬૪ ॥

ચિત્રકારના, શિલ્પ શાસ્ત્ર શીખી તે પ્ર-
માણે કારીગરનું કામ કરનારના તેમજ બ્યાજ-
ના નાણાની ધીરધાર કરીને દ્રવ્ય એકઠું ક-
રનારના કેવળ શુદ્ધ વર્ણથી સંતત્તિ ઉત્પન્ન
કરનારના ગાય, ઘોડા, આદિ વાહનનાં પશુ
ઓ તથા ચક્રવાહનો વેચી વેપાર કરનારના
અને ખેતી તથા રાજ રજવાડાની નોકરી કર-
નારના કુળનો થોડા વખતમાં ક્ષય થાય છે. ૬૪

अयाज्ययाजनैश्चैव नास्तिक्येन च कर्मणाम् ॥

કુઠાન્યાશુવિનશ્યન્નિયાનિદીનાનિ

મન્ત્રતઃ ॥ ૬૫ ॥

પ્રાત્ય એટલે જે પોતાના અધર્મ કર્મો
ને લીધે દ્વિજની પંકિત ખુદાર થયેલા હોય
તેવાની પાસે યજ્ઞ હોમાદિક પુણ્ય કર્મો ક-
રાવવાથી તેમજ શ્રુતિ અને સ્મૃતિના નિય-
મોનું ઉલ્લંઘન કરવાથી અને તેમાં અનાસ્થા
રાખવાથી અને વેદના મંત્રોના અજ્ઞાનપણાને
લીધે મોટા મોટા કુળોનો પણ સહેજ વખ-
તમાં નાશ થાય છે. ૬૫

मन्त्रस्तुसर्गद्रानिकुठान्यलघनात्पि ॥

કુલસંસ્થાંચગચ્છન્તિકર્ષન્તિચમહદ્વશઃ ॥ ૬૬ ॥

લોક વ્યવહારના નિયમો પ્રમાણે જે ક-
ક્ત ધનિક છે તેજ કુળવાન ગણાય છે પણ
તેમ માનવું કેવળ અસત્યજ છે થોડા પૈસા
વાળાએ પણ વેદના મંત્રોનું અધ્યયન કર્યું
હોય અને તેના અર્થ સમજતો હોય તો તે
પણ ઉચ્ચ કુળમાં ગણાય છે અને જગતમાં
પ્રસિદ્ધિને પામે છે. ૬૬

वैवाहिकेऽग्नौ कुर्यात्तृणैर्कर्मयथाविधि ॥

પશ્ચયજ્ઞવિધાનંચપત્તિકાન્વાહિકૌઘૃહી ॥ ૬૭ ॥

વિવાહ વિધિ સમયે જે અગ્નિ ઉત્પન્ન

કરવામાં આવે છે તેમાં ગૃહસ્થીએ હમેશાં
અદ્યક્ષુત્રના નિયમ પ્રમાણેના પ્રાતઃ તથા સા-
યંકાળના અને અન્ય યજ્ઞ હોમાદિ ધર્મ કર્મો
કરવાં, વળી પાંચ યજ્ઞો જે બ્રાહ્મણે હમેશાં
કરવા જેવા કે વૈશ્વદેવ, બલિ વિગરે તે પણ
કરવા તેમજ પોતાનું હમેશનું ભોજન પણ
તેજ અગ્નિથી રાંધવું જોઈએ. ૬૭

પશ્ચમૂનાગૃહસ્થસ્યચ્છલીપણયુરેસ્કર ॥

કળ્દનીચોદકુમ્ભશ્વધ્યતેયાસ્તુવાહન ॥૮॥

ગૃહસ્થીના ઘરમાં પાપનાં સ્થાન પાંચ
ગણાય છે ૧ ચુલો-કારણ કે ત્યાં ઘણાં જીવ જંતુ-
ઓનો નાશ થાય છે. કેટલાંક ઉડતાં જીવ જં-
તુઓ દેવતાની આજ લાગવાથી નાશ પામે
છે. તેમજ ૨ ઘંટી-જેમાં પણ દાણા દ-
ળતાં કેટલીક વખતે ઝીણાં ઝીણાં જંતુઓ
જો દાણા ખરાબર તપાસાયા ન હોય તો ક-
ચરાઈને મરણ પામે છે માટે હમેશાં દળવ-
ને માટે દાણા કાડવાના હોય તે ખરાબર આ-
ડકી તપાસીને સાફ કરવા તેમજ ઘંટીને પ-
ણ બાહારથી તેમજ અંદરથી લોહીને સાફ
કરવી ત્રીજું સાવરણી-પુજા કાઢતી વખતે
ચોમાસામાં વિશેષ કરીને જ્યાં ભેજ હોય
છે ત્યાં અસંખ્ય કીડીયારાં નીકળે છે તેમને
તેમજ ખીજ જંતુઓ જે તે રૂતુમાં ઘણાં ઉ-
ત્પન્ન થાય છે સાફ કરવામાં અસંખ્ય જી-
વોની હિંસા થાય છે માટે પુજા કાઢતી વ-
ખતે પણ ઘણું સાવચેત રહેવું જોઈએ જે
જે સ્થળે કીડીયારાં નિકળ્યાં હોય તથા જંતુ-
ઓનો ઘણો જમાવ હોય ત્યાં પ્રથમ રાખ
નાંખીને તે જ ગાના ભેજને તેમજ જંતુઓ-
ને દુર કરવાં અને ત્યાર પછી હમેશાં નિ-
યમિત રીતે તે ભાગને સાફ કરવો જેથી તે-
મનો પાછો ત્યાં સંગ્રહ થાયજ નહી. ચોથું
બાણીયો-અહિં કામ કરવામાં પણ સ્ત્રિયો
જે ઘંટીના જેટલીજ કાળજી રાખવાની છે

કારણ કે જો તે સાફ ન થયો હોય અને
દાણા પણ સાફ ખરાબર ન કર્યા હોય તો
સાંભેલાંના પડવાથી ત્યાં પણ ઘણાં નાનાં
જીવડાઓનો નાશ થાય છે. પાંચમું. પાણી-
ચાર્-આજળનું સ્થાન હોવાથી તે નિયમિ-
ત રીતે સાફ રાખવી પાણીનાં વાસણ નિ-
યમસર ખુદારથી તેમજ અંદરથી ઘસીને ધો-
ઈ નાંખીને તાજાં પાણીથી ભરવાં જેથી અં-
દર તેમજ ખુદાર લીલ ન બાળે અને પોરા-
ની ઉત્પત્તિ થાય નહી. વળી પાણીનાં વા-
સણ મુકવાનાં ખામણાં પણ ખરાબર સાફ
કરવાં જોઈએ. ૬૮

તાસાંક્રમેણસર્વાસાંનિષ્કૃત્યર્થમર્હાપિભિઃ ॥

પશ્ચલ્લપ્તામહાયજ્ઞાઃપ્રત્યંગૃહમેષિનામ્ ॥૬૯॥

ઉપર લખેલાં પાંચ ગૃહસ્થીને હમેશ-
નાં ઉપયોગનાં હોવાથી તેમાં પાપ થવાનો
પૂર્ણ સંભવ છે તે માટે તેમનાં પાપથી મુક્ત
થવાને માટે મનુષ્યે પાંચ યજ્ઞ ગૃહસ્થીએ હ-
મેશ કરવા એવું સ્મૃત્તિમાં કહેલું છે. ૬૯

અધ્યાપનંબ્રહ્મયજ્ઞઃપિતૃયજ્ઞસ્તુતર્પણમ્ ॥

હોમોદૈવોવલિર્મૈતોનૃયજ્ઞોડતિથિપૂજનમ્ ॥૭૦॥

હવે આ પાંચ યજ્ઞ અનુક્રમે કયા કયા
છે. તે કહેવાશે.

૧ વેદ લખ્યો તેમજ અન્યને ભણાવવો
તેને બ્રહ્મ યજ્ઞ કહેલો છે ૨ જળ તથા અ-
ન્નનાં તરપણ કરીને પોતાના પિત્રિયોને તૃ-
પ્ત કરવા તેને પિતૃ યજ્ઞ કહેલો છે. ૩ અ-
ગ્નિમાં ઘી તથા સમિધ વગેરેનો હોમ કર-
વો તેને દેવ યજ્ઞ કહેલો છે. ૪ બ્રાહ્મીઓને
ભોજન આપવું અર્થાત જમાડી કોઈને સં-
તોષવું તેને ભુત યજ્ઞ કહેલો છે. અને ૫ પો-
તાને ત્યાં આવેલા આતિથીતું આતીથી-
થ્ય કરવું-તેને યોગ્ય સત્કાર આપી
સંતોષવો તેને મનુષ્ય યજ્ઞ કહેલો છે.

આ પ્રમાણેના પાંચ યજ્ઞો હમેશા કરવાથી ગૃહસ્થી ઉપરના શ્લોકનાં પાંચ પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. ૭૦

પશ્ચેતાન્યોમદાયજ્ઞાન્નહાપયતિશક્તિઃ ॥

સગૃહેડપિવમન્નિત્યંમૂનાદોપૈર્નાલ્પયતે॥૭૧॥

જે પુરૂષ યથા શક્તિ આ પાંચ યજ્ઞો હમેશાં કરે જાય છે તે ઘરમાં રહેનાર—અર્થાત્ ગૃહસ્થી ધર્મમાં હોવા છતાં તે આશ્રામની પાંચ હીંસાઓના પાપથી લિપ્ત પાપી થતો નથી. ૭૧

દેવતાતિથિભૃત્યાનાંપિતૃણામાત્મનશ્વયઃ ॥

નનિર્વપતિપશ્ચાનામુદ્ધસન્નસર્જીવતિ ॥૭૨॥

દેવતાઓ અર્થાત્ પોતાના ઇષ્ટ તેમજ મૃત્યુ લોકનાં માણસો જે જલ્દી આપીને ને સંતોષી શકાય છે તેમને પોતાના નોકર વર્ગને વૃદ્ધ માત્ર પીતાને—પોતાનો આત્મા જે પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ છે તેને અને પ્રદાને જે અન્ન જળાદિથી તેમના લાભ પ્રમાણે તૃપ્ત કરતો નથી તે શ્વાસ લેવા છતાં પણ જીવતો ગણાતો નથી અર્થાત્ તેવા માણસો જીવતા મરેલા સરખાજ છે. ૭૨

અહુતંચહુતંચૈવતથાપ્રહુતમેવચ ॥

બ્રાહ્મહુતંપ્રાશિતંચમશ્વયજ્ઞાન્નચક્ષતે ॥૭૩॥

કેટલાક મુનીશ્વરોએ આ પાંચ યજ્ઞોને બુદ્ધાંજ નામ આપેલાં છે જેવાં કે ૧ અહુત, ૨ હુત, ૩ પ્રહુત, ૪ પ્રાહ્લ હુત અને પ્રાશિત. ૭૩

જપોડહુતોદુતોદોમઃપ્રહુતોભૌતિકોબલી ॥

બ્રાહ્મહુતંદ્વિજાગ્રયાર્ચાપ્રશિતંપિતૃતર્પણમ્॥૭૪॥

હવે આ પાંચ યજ્ઞોનો અનુક્રમે અર્થ કહેવાય છે.

અહુત એટલે જે યજ્ઞમાં કંઈ પણ હોમવામાં ન આવ્યું હોય તે એટલે મંત્રોચાર—જપ કરવા તે—હુત યજ્ઞ એટલે જેમાં

અગ્નિમાં કાંઈ પણ ધી, સમિધ વિગેરે હોમવામાં હોય તે, પ્રહુત એટલે પ્રકહેતાં જેમાં વધારે હોમની વસ્તુઓ નાંખવામાં આવી હોય તે અર્થાત્ ભુત યજ્ઞ જેમાં પ્રાણીઓને ખાલે વા ભોજનથી તૃપ્ત કર્યા હોય તે ભુત યજ્ઞ, અને પ્રાહ્લ યજ્ઞ એટલે શ્રેષ્ઠ પ્રાહ્લણનું વેદ ધર્મના નિયમ પ્રમાણે યોગ્ય સત્કારથી પુજન કરવું અને પ્રાશિત એટલે પિત્રિયોને નિત્ય શ્રાધ આદિથી તૃપ્ત કરવા. ૭૪

સ્વાધ્યાયેનિત્યયુક્તઃસ્વાદૈવેચૈવેહકર્મણિ ॥

દૈવકર્મણિયુક્તોહિવિભર્તાદંચરાચરમ્ ॥૭૫॥

અહસ્થી દરિદ્રતા વિગેરેના હોપવાળો હોય અને તેથી કરીને અતિથીને ભોજન આપવામાં વિગેરે કાર્યો કરવાને માટે અસમર્થ હોય તો તેણે હમેશાં પ્રદાન યજ્ઞમાં એક નિષ્કાથી વળગ્યા રહેવું કારણ કે તેના એકલાના પ્રભાવ માત્રથી પણ તે આ સચરાચર સ્થાવર જંગમ સંસારમાં પોતાનું અહસ્થીતું પદ અપવિત્ર થયા વિના જળવી શકે છે. ૭૫

અગ્નૌપ્રાસ્તાહુતિઃસમ્યગાદિત્યમુપતિષ્ઠતે ॥

આદિત્યાજ્ઞાયતેવૃષ્ટિર્વૃષ્ટેરન્નતતઃપ્રજાઃ॥૭૬॥

યજ્ઞમાને કરાવેલા યજ્ઞમાં નાંખવામાં આવતી રસાદ આહુતીયોને સુર્ય પોતાના તરફ આકર્ષે છે તેથી કરીને તેમનો ત્યાં વરાળરૂપી જમાવ થાય છે અને પુનઃ શીત થવાથી વર્ષા થાય છે અને વર્ષામાં અન્ન ઉત્પન્ન થાય છે જેથી સૃષ્ટિનું પોષણ થાય છે અને પ્રજાની ઉત્પત્તિ થાય છે. ૭૬

યથાવાયુંસમાશ્રિત્યવર્ચન્તેસર્વજન્તવઃ ॥

તથાગૃહસ્થમાશ્રિત્યવર્ચન્તેસર્વઆશ્રમાઃ॥૭૭॥

જેવી રીતે હૃદયમાં સ્થાન કરીને રહેલા પ્રાણવાયુ ઉપરજ સર્વ જંગમ સૃષ્ટિના જીવ માત્રનું જીવન આધાર રાખે છે તેમ સર્વ

આશ્રયો પણ ગૃહસ્થાશ્રમ ઉપરજ આધાર રાખે છે. ૭૭

યસ્માન્નયોગ્યાશ્રમિણોજ્ઞાનેનાજ્ઞેનચાન્નદમ્ ॥
ગૃહસ્થેનૈવધાર્યનોનસ્માજ્ઞયંપુશ્રમોગૃહી ॥૭૮॥

ગૃહસ્થાશ્રમ પણ સર્વ આશ્રમનો પ્રા-
ણજ છે કારણ કે ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી અન્ય
સર્વ આશ્રમોની ઉત્પત્તિ છે અને પછીથી ઉ-
ત્પન્ન થતા આશ્રમોને ગૃહસ્થીજ અન્ન જ-
ળ અને આશ્રય આપે છે માટે આશ્રમોમાં
ગૃહસ્થાશ્રમજ શ્રેષ્ઠ છે. ૭૮

સમંધાર્યઃપ્રયત્નેનસ્વર્ગમક્ષયમિચ્છતા ॥

મુલંચેહેચ્છતાનિત્યંયોઽધાર્યોદુર્ફલેન્દ્રિયે ॥૭૯॥

અક્ષય ધામ સ્વર્ગની ઇચ્છા રાખનાર તે-
મજ સંસારમાં સ્ત્રિ સુખની ઇચ્છા રાખના-
ર તથા સંસારના ભોગવિલાસ અને ભોજ-
નાદિક આહારનો મોજ શોખ કરવાની ઇ-
ચ્છાવાળાએ હમેશાં પ્રયત્ન કરીને ગૃહસ્થા-
શ્રમ ધારણ કરવો. જેની ઇદ્રિયો પોતાના વ-
શમાં નથી તેવો માણુય ગૃહસ્થાશ્રમ પાળી
શકતો નથી. ૭૯

ઋપયઃપિતરોદેવામૃતાન્યતિચ્ચક્ષ્ણતા ॥

આશામંતેકુદુમ્બિભ્યસ્તેભ્યઃકાચં

ત્રિજાનતા ॥૮૦॥

ઋષિ, પિત્રીઓ, દેવતાઓ, અને અતિ-
થી તે સર્વ ધર્મના નિયમો પ્રમાણુ જે ગૃહ-
સ્થાશ્રમ પાળે છે માટે તેમને સઘળાને પં-
ચયજ્ઞ કરીને અર્થાત્ તેઓને યોગ્ય આહાર
તથા જળ વિગેરે આપીને ગૃહસ્થીએ તે-
મને તૃપ્ત કરવાં જોઈએ. ૮૦

સ્વાધ્યાયેનાર્ચયંતર્પણંમર્દવાન્યથાવિધિ ॥

પિતૃનુશ્રાદ્ધૈશ્વનૃનન્નૈર્મૂતાનિવલિકર્મણા ॥૮૧॥

ગૃહસ્થીએ હમેશાં શ્રુતિનું મનન કરીને
શ્રિયોને, યજ્ઞ હોમથી દેવતાઓને, શ્રાદ્ધ

કરીને પિત્રીઓને અન્નથી મનુષ્ય પ્રાણીઓ
અને બલિકર્મથી ભૂતોને હમેશાં પૂજવાં
જોઈએ. ૮૧.

કુર્યાદહરહઃશ્રાદ્ધમન્નાદ્યેનોદકેનવા

પયોમૂલફલૈર્વાપિપિતૃભ્યઃપ્રીતમાવદન ॥૮૨॥

પિત્રીઓની કૃપા મેળવવાને માટે જે શ્રાદ્ધ
ગૃહસ્થી કરે તેમાં હમેશાં તેણે શ્રાદ્ધ અન્ન
જેવાં કે તલ જવ આદિ હોમવાં જોઈએ તથા
દુધ-શિરભોજનથી તેમજ કૃષ્ણમૂળા હાર
થી તેણે પિત્રીઓના શ્રાદ્ધમાં બ્રહ્મભોજન ક-
રાવવું કારણ કે તેવા પદાર્થોથી તેઓ સંતુ-
ષ્ટ થાય છે અને તેમને તે પ્રમાણુ કૌચ
પહેંચાડનારને તેઓ આશીશ આપે છે. ૮૨.

एकमप्याशयेद्वિપ્રंપિत्रयेपाञ्चयज्ञिके ॥

नचैवात्राशयेत्किंचिद्वैश्वदेवंप्रतिद्विजम् ॥૮૩॥

પિત્રીઓના શ્રાદ્ધ વિધિમાંતો પોતાની
યથા શક્તી બ્રહ્મભોજન કરાવવું જોઈએજ
પણુજે ગૃહસ્થી અસમર્થ હોયતો પણુ ઓછામાં
ઓછો એક બ્રાહ્મણુ તો જમાડવોજ. વૈશ્વદેવ
આદિ કરવાનાં હોમ કર્મમાં કાંઈ બ્રહ્મ ભો-
જનની આવશ્યકતા નથી. ૮૩.

वैश्वदेवस्त्रिसिद्धस्यगृह्येऽर्घाविधिपूर्वकम् ॥

આમ્યઃકુર્યાદેવતામ્યોદ્રાક્ષણો

હોમમન્વદન ॥ ૮૪ ॥

પોતાના ધરના અગ્નિમાં વૈશ્વદેવનો હોમ
કરવો હોય તો બ્રાહ્મણુ ગૃહસ્થીએ નિચે પ્ર-
માણુના દેવતાઓના સાંત્વના અર્ધે દરેકને મા-
ટેની ભુદી ભુદી આહુતિ આપવી જોઈએ. ૮૪.

अग्नेःसोमस्यचैનાदौतयोश्चैवसमस्तयोः ॥

ત્રિશ્વેભ્યશ્વેદેવેભ્યોઽધન્વન્તરયણ્વચ ॥૮૫॥

ઉપર પ્રમાણુના વૈશ્વદેવ યજ્ઞ કરવાને
માટે જે જે દેવતાઓને આહુતિ આપવાની
જરૂર છે તે નીચે પ્રમાણુ સમજવા.

પહેલી આહુતિમાં અગ્નયેસ્વાહા અર્થાત્

તે અગ્નિને અર્પણ કરવી બીજી સોમાય
સ્વાહા એટલે ચંદ્રમાને અર્પણ કરવી અને
ત્રીજી બેઉને સાથે અર્પણ કરવી-ત્રીજી આ-
હુતિ આપતી વખતે અગ્ની સોમાબ્યાં સ્વા-
હા ત્યાર પછીની ચોથી આહુતિ સમસ્ત દે-
વતાઓને અર્પણ કરવી અને પછીની વિશ્વના
દેવતાઓ તેમજ દેવવૈદ્ય ધન્વંતરિને અર્પણ
કરવી આ પ્રમાણે પાંચેયજોનાં ફળને ફક્ત
આહુતિ આપવાથીજ તે પામે છે. ૮૫.

કુર્હેચૈવાનુપત્યૈ વમન્નાપતયર્ણવચ્ચ

સહ્યાવાપૃથિવ્યોશ્વતથાસ્વિષ્ઠકૃતેડન્તતઃ ॥૮૬॥

પછી શુકલપક્ષ તથા કૃષ્ણપક્ષના દેવ-
તાઓને, પ્રજાપતિને, આકાશના દેવતાઓને
પૃથ્વિના દેવતાઓને તથા હોમના અગ્નિને
અનુક્રમે અંતમાં સ્વાહા ઉચ્ચારણથી એક
એક આહુતિ આપવી. ૮૬.

एवंसम्यग्प्रविर्हुत्वासर्वदिक्षुप्रदक्षिणम् ॥

इन्द्रान्नकाप્પતીन्दुभ्यःसानुगेभ्यो

વલિહરેત્ ॥ ૮૭ ॥

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે દેવતાઓના ધ્યાનમાં
એકાગ્ર ચિત્તે લીન થઈ ગૃહસ્થીયે દરેક દિ-
શાના દેવતાને આહુતિ આપવી જેમકે પ્રા-
ચ્યાંઈન્દ્રાયનમઃ એમ કહી પુર્વમાં ઇંદ્રને અર્-
પણ કરવી. દક્ષિણસ્યાં યમાયનમઃ (દક્ષીણ-
માં યમદેવને અર્પવી), પશ્ચિમાયાં વરુણાય
નમઃ (પશ્ચિમમાં વરુણ દેવતાને અર્પણ
કરવી) તથા ઉત્તરસ્યાં સોમાયનમઃ ઉત્તરમાં
સોમ (ચંદ્ર) દેવતાને અર્પણ કરવી આ
પ્રમાણે સર્વ દિશાના દેવાઓને પણ તૃપ્ત કર-
વા. ૮૭.

मरुद्भ्यश्चित्तुद्वारिक्षिपेदप्स्वद्भ्यश्चइत्यपि ॥

वन्स्पतिभ्यइत्येवंमुसलोत्खलेहरेत् ॥૮૮॥

ત્યાર પછી મરુદ્ભયોનમઃ અર્થાત્ હું વા-

યુની પુળ કરું છું એમ કહીને બલિને
દ્વાર આગળ નાંખવા અને અન્નયોનમઃ
અર્થાત્ હું જલની પુળ કરું છું એમ કહીને
થોડા દાણા જલમાં નાંખવા તથા વનસ્પતિ-
ભ્યોનમઃ અર્થાત્ હું વનસ્પતિની પુળ કરું છું
એમ કહીને ખાણીયા તથા મુશળ જે વૃક્ષ-
નાં બનેલાં છે તેમને વધાવવાં. ૮૮.

उच्छीर्षिकेश्रियैकुर्याद्भद्रकाल्यैचपादतः ॥

ब्रह्मवास्तोष्पतिभ्यांતुवास्तुमध्ये

વલિહરેત્ ॥ ૮૯ ॥

યજ્ઞ કરનારે પોતાના માથા ઉપર ઇ-
શાન કોણમાં એટલે ઉત્તર અને પૂર્વ દિશા
વચ્ચેના ખુણામાં શ્રી-લક્ષ્મીના સ્થાનકની પુળ
કરવાને માટે ત્યાં બળિને નાંખવો તેમજ
પોતાના ધરના નૈરૂત્ય ખુણામાં જ્યાં પોતે
સુતો હોય ત્યાં પોતાના બિછાનાની પાંગોથે
અને ચોશીકે પણ કરવું તેમજ ધરની પ-
રસાલના ભાગનું અને ધરનો મધ્ય ભાગ જે
ગ્રહ તથા વાસ્તુના પતિનુસ્થાન ગણાય છે
તેની પુળ કરવી. ૮૯.

विश्वेभ्यश्चैवदेवेभ्योवलिमाकाशउत्क्षिपेत्

दिवाचरेभ्योभूतेभ्योनक्तंचारिभ्यएवच ॥૯૦॥

ત્યાર પછી સમસ્ત દેવતાઓને વધાવવા-
ને માટે ધરના ચોકમાં ઉભા રહીને આકાશ
તરફ બલિના ઉછાળવાથી અને દિવસે ધરની
સર્વ દિશાઓમાં નાંખવાથી દિવાચરો દિવ-
સનાં ભુતપ્રેત અને રાત્રીએ નાંખવાથી નક્ત
ચારી રાત્રીએ ફરનાર ભુતપ્રેતની પણ પુળ
કરાય છે જેથી તેઓ સંતોષ પામીને કોઈ
પણ પ્રકારની હેરાનગતીને પમાડતાં નથી. ૯૦.

पृष्ठवास्तुनिकुर्वीतवलिं सर्वान्भूतये ॥

पितृभ्योवलिशेषंतुसर्वदक्षिणतोहरेत् ॥૯૧॥

ધરના ઉપરના ભાગમાં તેમજ બાલદાન

દેનારની પાછળ સર્વાત્મમૂતયેનમઃ એ પ્રમાણે કહીને સર્વ પ્રાણી માત્રને સંતોષવાને અર્થે બલિનું દાન કરવું આ પ્રમાણેનાં વિવિધની તૃપ્તિ કર્યા પછી પણ જો બલિનાં કાંઈ પણ શેષ રહેતો બહી આપનારે દક્ષિણ દિશા તરફ મ્હોં કરીને યુનઃ પિત્રીયો-ને તે શેષ ભાગ અર્પણ કરવો. ૯૧.

શુભાંચરતિતાનાંચત્વપચાંસપરોગિણાન્ ॥
વાયસાનાંઠ્ઠીજાંચગનકૈર્નિર્વેદુચિ ॥૧૨॥

બલિ શિવાયના બીજા અન્નને બીજા પાત્રમાં કાઢીને તેમાંથી અનુક્રમે કુતરાં, પાખી માણસ, ચંડાળ અને અધમ રોગથી પીડાતા દરદીયો જેવા કે લાલ અને ઘોળા કોઠ તથા અન્ય રાજરોગ જેવા કે ક્ષય અને તેના જેવાજ બીજા રોગથી પીડાતાઓના તથા કાગડાઓ અને કીડા તેમજ તેમનીજ માકક જમીનપર પેટ ઘસતાં ચાલનારા જીવજંતુઓના ભાગ કાઢવા. ૯૨.

एवंयसर्वभूतानिब्राह्मणोविलसार्चति ॥
सगच्छतिपरंस्यान्तेमोर्षुभिःपवर्जुना ॥૧૩॥

ઉપર પ્રમાણે કહ્યા તેવા પ્રકારે જે સર્વ જીવને બલિ આપીને સંતોષે છે અને પ્રાણી માત્રને અન્નદાનથી તૃપ્ત કરે છે તે તેહની પૂજના પુન્યના પ્રતાપે પરમસ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ આપસથીજ જે પ્રકાશને પામે છે તેવી બ્રહ્મની સુર્તીને પામે છે કારણ કે જ્ઞાન અને કર્મને લીધે માણસ મોક્ષને પામે છે અર્થાત્ બ્રહ્મમાં લીન થાય છે. ૯૩.

कृतवैतदलिकर्मैवमतिविपूर्वमाशयेत् ॥
भिक्षांचभिक्षवेदद्याद्वિવद्वल्लचारिणो॥૧૪॥

આ પ્રમાણે બલિદાનનું કર્મ કરી રહ્યા પછી ગૃહસ્થીએ પોતાનો આહાર લેતા

ખેલાં પરોણા-અતિથીને સંતોષવા પછી સંન્યાસી વા બ્રહ્મચારી જે ભિક્ષાર્થે આન્યા હોય તેમનું સત્કાર પુર્વક પૂજન કરીને ભોજન આપવું અને ત્યાર પછી પોતે અન્ન પ્રાશન કરવું. ૯૪.

यत्पुण्यफलनामोतिगांदत्ताविधिदुग्गेः ॥
तत्पुण्यफलनामोतिभिर्नाःत्वाद्विनोयुजी॥૧૫॥

જેવી રીતે પોતાના આચાર્ય-ઉપાધ્યાય વા શુરૂને સોનાથી શીંગડાં મઢીને અને સારાં ઘરેણાં ખેરાવીને ગૌદાન આપવાથી જેટલું પુન્ય થાય છે તેટલુંજ ગૃહસ્થીને પોતાના ધર્મ પ્રમાણે અન્નદાન આપવાથી પુન્ય થાય છે. ૯૫.

भिक्षामप्युदपाञ्चवास्तुत्यगिधिपूर्वकम् ॥
वेदत्तत्વાर्थेविदुर्ब्राह्मणायोपपादयन् ॥૧૬॥

વધારે અન્ન આપવાની શક્તી ન હોય તો ફક્ત એકજ ગ્રાસ (કોળીયા) જેટલું આપવું અને તેટલું પણ આપવાની શક્તી ન હોય તો ફક્ત સ્વચ્છ જળનો પ્યાલો લરીને તેમાં સુગંધમય પત્ર અને પુષ્પો નાંખીને વેદનાં તત્વને સમજનાર દ્વિજ (બ્રાહ્મણ) ને દાન કરવું અને તેહની પાસે સ્વરિત કહેવડાવવી જેથી પણ ભિક્ષા આપ્યા જેટલુંજ પુન્ય થાય છે. ૯૬.

नश्यन्तिहव्यकव्यानिनराणामविजानताम् ॥
भस्मीभूतेषुविप्रेषुમાંहाइत्तानिदातुभिः॥૧૭॥

જેવી રીતે યજ્ઞ કરવામાં અગ્નિ કુંડમાં જ્યારે અગ્નિ પ્રદિપ્ત હોય ત્યારે આહુતિ નહીં આપતાં ફક્ત અગ્નિ કંજળી ગયા પછી આહુતિયો આપવાથી તે આહુતિયો તેમની તેમજ રહે છે અને કાંઈ પણ પુન્ય થતું નથી તે પ્રમાણે જે માણસનામાં બ્રહ્મ તેજ નથી જે, પોતાનો વેદ બરાબર બોલતો

નથી તેવાને દાન આપવાથી કાંઈ પણ પુન્ય થતું નથી. ૯૭.

વિદ્યાતપઃસમૃદ્ધેષુદુર્તંત્રિપ્રમુખાગ્નિષુ ॥

નિસ્તારયતિદુર્ગાચ્છમહતશ્ચૈવકિલ્વિષાત્ ॥૯૮॥

પણ જે બ્રાહ્મણો શ્રુતિથી જ્ઞાત હોય છે અર્થાત્ વેદ લાભેલા હોય છે તે વિદ્યાના તપ રૂપી તેજને લીધે અગ્નિ સમાન છે અને તેથી કરીને જે હૃદય-કૌંચદાન તેમને અર્પણ કરવામાં આવે છે તેથી દાન આપનાર શત્રુ, રાજપીડા, ભય અને પાપથી બચે છે. ૯૮.

સ્પ્રાપ્તાયત્વતિયેપદ્યાદામનોદકે ॥

અન્નંચૈવયથાશક્તિસત્કૃત્યવિધિપૂર્વકમ્ ॥૯૯॥

અણુબોલાબોલા અતિથિ પોતાને ઘેર આવે તો તહેને આશન આપી તહેને પગ ધોવાને માટે સ્વચ્છ પાણી આપવું અને પછી તે આસન ઉપર બેસે એટલે પોતાની શક્તી પ્રમાણે જે કાંઈ ભિક્ષા આપણને મળે તે તહેનું સત્કાર પ્રમાણે પુજન કરીને આપવી જેથી પણ ગૃહસ્થીને સાડું ફળ મળે છે. ૯૯.

શિલાનપ્પુઙ્ગતોનિત્યંપઙ્ગાગ્રીનાપિજુહ્વતઃ ॥

સર્વસુકૃતમાદત્તેબ્રાહ્મણોઽનર્ચિતોવસન્ ॥૧૦૦॥

લણ્યા પછીના પણ બાકી રહેલા એતરમાંના ધાન્ય અગર તો તેવા લાભેલા અનાજને ઘેર આગલ લઈ જતાં જે દાણા વેરાય છે તેવો સંગ્રહ કરીને તહેના ઉપર નિર્વાહ કરનાર કે પછી ઉપર ગણાવ્યા તે પંચાગ્નિમાં હોમાતા બલિદાનથી જે ભોજન કરતો હોય તેવા ગૃહસ્થીને ત્યાં પણ જે અતિથિ આવે તો તહેનો સત્કાર કરવો જોઈએ કારણ કે જે તેવાં સ્થળે પણ અતિથિનો વિધિપૂર્વક સત્કાર ન થાય તોપછી તે અતિથિ તહેનાં પુર્વનાં પુન્યનો પણ નાશ કરે છે. ૧૦૦.

તૃણાનિમ્બધિરુદ્ધકંવાકચતુર્થીચસૂનૃતા ॥

પ્રતાન્વપિસર્તાંગેહેનોઽચ્છિદ્યન્તેકદાચન ॥૧૦૧॥

ધર્માત્મા ગૃહસ્થીને ત્યાં અતિથિને હ-મેશાં અવશ્ય કરીને અન્ન ન હોયતો ફક્ત તૃણ તેમજ તહેનો ખિરતરો બનાવી પાથરવાને માટે આશ્રયરૂપી ભુમિ અને હાથપગ ધોવા પીવાને માટે સ્વચ્છ પાણી અને મધુર વચન એટલાંતો મળવાંજ જોઈએ. ૧૦૧.

एकरात्रंतुनिवमन्नतिथिर्ब्राह्मणःस्मृतः ॥

अनित्यंहिस्थिनोयस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥૨

હવે અતિથિ કોને કહેવો અને ખરો અતિથિને શાં શાં લક્ષણ ઉપરથી જાણવો ?

જે માણસ પારકાના આશ્રય તળે ફક્ત એક રાત્રીજ રહે છે તહેને અતિથિ કહેવો કારણ કે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે જે અતિથિ સુધારત પછી એક ગામમાં ગયો હોય તો તેજ ગામમાંથી સુર્યોદય થતાં તહેલાં તહેણે પાછા બીજા સ્થળે જવાને માટે નિકળી પડવું જોઈએ અર્થાત્ તેજ ગામમાં કોઈપણ રીતે બીજે દિવસ તો થવો જોઈએજ નહી. ॥ નવિચ્યતે દિતિ-યા તિથિરસ્યેતિ અતિથિઃ ॥ ૧૦૨

नैकग्रामीणमतिथिर्निमंसाङ्गतिर्मेतथा ॥

उत्तस्थितं गृहे विद्याद्गार्वायनामयोऽपि वा ॥૩॥

પોતાનાજ ગામનો રહેનાર બ્રાહ્મણ આપણે ત્યાં આવે તો તહેને કાંઈ ઉપરના નિયમ લાગુ પાડી અતિથિ ગણાયજ નહી તેવીજ રીતે જે પોતાના કામકાજ સાડું પોતાના ગામથી બીજે ગામ ગયો હોય અને ત્યાં પોતાનું કામ એકજ દિવસમાં પુરૂ ન થવાથી બીજે દિવસ રહેવું પડે તો તહેને પણ કાંઈ વાંધો નથી પછી ચાતો તેવો માણસ ગમે તો જ્યાં સ્ત્રીગૃહ હોય અથવા તો જ્યાં વૈશ્વદેવ વગેરે અગ્નિહોત્રનાં કામ કર-

વામાં આવતાં હોય ત્યાં બીજાં તોપણ તહેને અતિથિ સમજવો નહીં. ૧૦૩.

ઉપાસતેયેગૃહસ્થાઃપરપાકમણુદયઃ ॥
તેનતેપ્રેત્યપશુતાંત્રજન્ત્યન્નાદિદાયિનામ્ ॥૪॥

પારકાનું અન્ન ખાવુંતે નિષિધ કહેલું છે માટે જે માણસ ક્રૂર ઉદર પોષણને માટે આજે એક અને કાલ બીજા ગામમાં અતિથિરૂપે દિવસ ગાળીને ગમે તે પ્રકારે પોતાનો નિર્વાહ કરતો હોય છે તે શાસ્ત્રના નિયમ વિરૂદ્ધ વર્તે છે તે તહેના પ્રાયશ્ચિત્તને લીધે મરણ પછીના પુનઃ જન્મમાં જે માણસને ત્યાં વધારે દિવસ અન્ન ખાધને રહ્યો હોય તહેના પશુનો અવતાર પામે છે અર્થાત્ પૂર્વ જન્મમાં કરેલું દેવું પુનર્જન્મમાં લેણુદારના પશુનો અવતાર ધારણ કરીને દેવું વાળે છે. ૧૦૪.

અમ્રગોદ્યોડતિથિઃસાયંસૂર્યોદોગૃહમેધિના ॥
કાલેપ્રાત્તસ્ત્રકાલેવાનાસ્યાનશ્નન્ગૃહેવસન્ ॥૫॥

સૂર્યના અસ્ત થયા પછી જે અતિથિ આવે તહેને નિષિધ ગણવો નહીં કારણ કે સૂર્યના અસ્ત થયા પછી આવનાર અતિથિનું આગમન સ્વાભાવિકજ ગણવું જોઈએ કારણ કે રાત્રિના સમયે પોતાના આશ્રમ તરફ પાછા ફરવાનું અસંભવિતજ છે. વળી જે કોઈ પણ અતિથિ હોમ કર્મ તથા વૈશ્વદેવ કર્મ ચાલતાં હોય તે વખતે આવ્યો હોય તેમજ વખત કવખત આવ્યો હોય તોપણ તહેને પોતાના ઘરમાં આશ્રય આપવો અને આપણા જમ્યા પછી આવે તો પણ તહેને જમાડીનેજ સુવાડવો કારણ કે તેવા પ્રસંગ ઉપર આવનાર અતિથિને ભુખ્યો રાખવો તે ઘણું અસંભવ અને ધર્મ વિરૂદ્ધ છે. ૧૦૫.

નવૈસ્વયંતદશ્રીયાદતિથિયન્નમોજયેત્ ॥
ધન્યંયશસ્યમાયુષ્યંસર્ગ્યંવાતિથિપૂજનમ્ ॥૬॥

વળી પોતે જમતા હોઈએ ત્યારે કોઈ પણ અતિથિ આવ્યો હોય તો આપણે જે ભોજન કરતા હોઈએ તેજ તહેને પણ પિરસવું. અર્થાત્ લાણુભેદ કરવો નહીં એટલે આપણે ઘી, દુધ, સાકર વિગેરે મીઠા અને ઉત્તમ પદાર્થો જમવા અને તહેને તે ન આપતાં બીજા સાધારણ પદાર્થો પીરસવા તે અયોગ્ય છે કારણ કે અતિથિને આપણે જે પદાર્થો જમતા હોઈએ તેજ જમાડવાથી ઘણુંજ પુન્ય થાય છે, તેથીજ આપણું હિત થાય છે-યશ મળે છે, આયુષ્યની વૃદ્ધિ થાય છે અને અંતે મોક્ષ મળે છે. ૧૦૬.

આસનાવસથૌશર્યામનુવ્રજ્યામુપાસનામ્ ॥
ઉત્તમેષૂત્તમંકુર્યાદીનેહીનંસમેસમ્ ॥૭॥

જ્યારે ઘણા અતિથિયો આવ્યા હોય ત્યારે તહેમને સઘળાને પુરતાં મૃગઅર્ધ-આસન તેમજ સુવાને માટે બીજાનાં-ખાટલા પુરા પાડવાં અને જ્યારે તેઓ જવાના હોય ત્યારે જે પ્રમાણે પ્રત્યેકને યોગ્ય લાગે તે પ્રમાણે વિવેકથી તહેમને થોડે સુધી વળાવવાને માટે જવું તહેમાં જે વધારે સન્માનને માટે યોગ્ય હોય તહેને વધારે સન્માન આપવું અને જેને રહેજ સાજ નમસ્કાર કરવાજ ઘટારત હોય તહેને તે પ્રમાણે કરવું. ૧૦૭.
વૈશ્વદેવેતુનિવૃત્તેયઘ્ન્યાંડતિથિગત્રજેત્ ॥
તસ્યાપ્યઙ્યંયથાશક્તિપદચાન્નર્લિહરેત્ ॥૮॥

અતિથિ જે વૈશ્વદેવ હોમ કરતી વખતે આવે તો તહેને માટે ફરીથી રસોઈ કરીને તહેને ભોજન કરાવવું પણ તે પ્રમાણે ફરીને તૈયાર કરેલી રસોઈમાંથી બલિ માટે કોઈ પણ કાઢવાની પણ આવશ્યકતા નથી. ૧૦૮.

નમોજનાર્થસ્ત્રિપ્રકુલગોત્રેનિવેદયેત ॥
મોજનાર્થદિતેશંસન્વાનાશીત્યુચ્યતેયુઃ ॥૧॥

જે બ્રાહ્મણ કૃત લોજનને માટેજ પોતાના કુળ વા ગોત્રને જણાવે છે ત્હેને જાની લોકો વાંતાશી એવું નામ આપે છે. વાંતાશી એટલે જે વમન કરેલું—ઉલટી કરીને કાઢી નાંખેલું અથવા ખાય છે તે કારણ કે લોજનને માટેજ પોતાનું કુળ જણાવવું તે ઘણુંજ અધર્મ કર્મ ગણાય છે માટે કોઈએ તેમ કરવું નહી. ૧૦૬.

નબ્રાહ્મણસ્ત્વતિથિર્ગૃહેરાજન્યવચ્યતે ॥
વૈશ્યશૂદ્રૌસત્વાશૈવજ્ઞાતયોગુરોરેવચ ॥૧૦॥

પોતાની જાતનો અથવા તો પોતાનાથી ઉંચ વર્ણનોજ અતિથિ થવાને પાત્ર ગણાય છે. બ્રાહ્મણનાં ઘરમાં ક્ષત્રીય—રાજા પણ અતિથિનું સન્માન મેળવવાને માટે અયોગ્ય છે કારણ કે તે પોતાની પદવીથી ઉંચ ગણાય છે પણ વર્ણમાં બ્રાહ્મણ કરતાં હીન છે અર્થાત્ ઉતરતી વર્ણનો છે તેજ પ્રમાણે ક્ષત્રીયને ત્યાં ક્ષત્રી અથવા તો બ્રાહ્મણ અતિથિ સત્કાર મેળવી શકે પણ વૈશ્ય કે શૂદ્ર ન મેળવે અને વૈશ્યને ત્યાં તેજ પ્રમાણે ત્હેનાથી ઉંચ વર્ણના ક્ષત્રીય કે બ્રાહ્મણ અતિથિનો સત્કાર થાય પણ શૂદ્રનો નહી અને સવર્ણનો હોય પણ જે પોતાનો સંબંધી હોય અથવા ગુરૂ હોય તો ત્હેને અતિથિ કહી શકાય નહી. ૧૧૦.

યદિત્વતિથિર્મણક્ષત્રિયોમૃદ્ધાઙ્ગજેત્ ॥
મુક્તવત્મકાગિપુદ્ગામંનવપિમોજયેત્ ॥૧૧॥

પરંતુ જે કદિ સમયના અનુસારે કોઈ ક્ષત્રીય બ્રાહ્મણને ત્યાં વિરામ લેવાને આવે તો ત્હેનો અતિથિ પ્રમાણે સત્કાર કરવો પણ પોતાને ત્યાંના બ્રાહ્મણ અતિથિયોને

અત્ત જળ આપ્યા પછીજ જો ત્હેની ઈચ્છા હોય તો તેને પણ લોજન કરાવવું. ૧૧૧.
વૈશ્યગૃદ્ધાવપિમાતૌકુટુમ્બેડતિથિધર્મિણી ॥
મોજયેત્સહમૃત્યૈસ્તાવાનૃશંસ્યંપ્રયોજનમ્ ॥૧૨॥
વળી તેજ પ્રમાણે જો વૈશ્ય અને શૂદ્ર પણ પરગામથી આવવાના સંબંધે બ્રાહ્મણને ત્યાં આશ્રય લે તો ત્હેમનો પણ અતિથિ ધર્મ પ્રમાણે વિનય પુર્વક સત્કાર કરવો પણ સર્વ કોઈના જમ્યા પછી એટલે બ્રાહ્મણ પોતે તેમજ ત્હેના બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય અતિથિયોના જમ્યા પછી ત્હેમને પોતાના નોકર વર્ગની સાથે સંતોષકારક રીતે લોજન આપવું. ૧૧૨.

ઇતરાનપિસહ્યાદીન્મંપ્રીત્યામૃદ્ધમાગતાન્ ॥
સત્કૃત્યાજ્યયાશક્તિમોજયેત્સહમાર્યયા ॥૧૩॥

ઉપર કહ્યા તે પ્રમાણેના લોજનના વર્ણના ક્રમ પ્રમાણેના નિયમો છે પણ ત્હેમાં જો કોઈ ક્ષત્રીય તથા અન્ય વર્ણનો ગાણસ અતિથિ તરીકે નહી પણ પોતાનો સહાધ્યાયી (સાથે ભણતાર) હોઈ મિત્ર ભાવથી આવ્યો હોયતો ત્હેને તો પોતાની સાથે જમાડવો—પોતે સ્ત્રી સાથે જમવાને બેઠો હોય તોપણ ત્હેને સાથે બેસાડી જમાડવો. ૧૧૩.

સુવાસિનીઃકુમારાંશ્વરોગિણોર્મર્મિણીસ્તયા ॥
અતિથિર્મયોડગ્નૈત્તાન્મોજયેદવિચારયન્ ॥૧૪॥

અતિથિને લોજન આપતા પહેલાં પણ નથી પરણેલી સ્ત્રીને, સુવાસિનીને, કુમારીકાઓ—બાળકોને, રોગી—માંદા માણસને તથા સગર્ભા સ્ત્રીને જમાડવાં. એમાં કોઈ પણ શાસ્ત્ર પ્રમાણે બાધ હશે કે નહી ત્હેનો વિચાર કરવાની પણ આવશ્યકતા નથી. ૧૧૪.

આદત્વાતુયપ્તેભ્યઃપૂર્વશુંકેવિચક્ષણઃ ॥
સશ્ચજ્ઞાનોનજાત્નાતિશ્વગૃધ્રૈર્નગિમાત્મનઃ ॥૧૫॥

ઉપર જણાવ્યા તે સઘળાને જમાડ્યા વિના જે જમે છે અને પોતાના ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરે છે તે મુવા પછી તહેનું શરીર તે ગીધ, કાગડા વિગેરે માંસાહારી પક્ષી-યોનો ભક્ષ થાય છે. ૧૧૫.

શુક્તવત્સ્વયયિનેષુન્વેષુમૃત્યેષુચૈવદિ ॥

મુક્તીચાતાતતઃપશ્ચાદવશિષ્ટંતુદમ્પતી ॥૧૬॥

ગૃહસ્થી સ્ત્રી પુરૂષે પોતાને ત્યાં અતિથિ, પ્રાદ્ધણ, સગાંબાલાં, જ્ઞાતિનાં વિગેરે મિત્રમંડળ, પરાણા જે કોઈ આળ્યાં હોય તેમને જમાડવાં ત્યાર પછી પોતાના નોકર ચાકરોને માટે કાઢી બાકી રહે તે ધાન્ય-આહારનું ભોજન કરવું જોઈએ. ૧૧૬.

દેવાનૃતીન્પાનુષ્યાન્નપિતૃનૃત્યાથદેવતાઃ ॥

પૂજયિત્વાતતઃપશ્ચાદ્ગૃહસ્થઃતેષમુગ્રમવેત્ ॥૧૭॥

તેમજ ગૃહસ્થે પોતાના દેવ, રૂષિ, પિત્રીયો, કુળદેવતા વિગેરેનાં પુજન કરી તહેમને નેવેલ ધરાવી જે બાકી રહે તે અન્ન પોતાના ઉપયોગમાં લેવું. ૧૧૭.

અર્ધસોલ્લસંશુક્લેયઃપચત્યાત્મકારણાત્ ॥

યજ્ઞશિષ્ટાન્નંજ્યેષ્ઠત્સનામન્નંવિગ્રીયતે ॥૧૮॥

પોતાને માટેજ જોઈતું રંધાવીને જે જમે છે તે માત્ર પાપને ખાતો હોય તેવું ગણાય છે કારણ કે તે પોતાના ધર્મ વિરુદ્ધ વર્તન કરે છે સાધુ પુરૂષને માટે આહારને યોગ્ય અન્નતો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પોતાના દેવ, પિત્રીયોની પુજા કર્યા પછી અતિથિ આદીને જમાડતાં વધેલું શેષ અન્નજ છે. ૧૧૮.

રાજર્ત્વિક્ષ્ણાતકણુન્નિપયશ્વશુરમાતુલાન્ ॥

અર્ધયન્મધુર્કેળપરિસંવત્સરાત્કુતઃ ॥૧૯॥

અતિથિ પૂજન કરવામાં આપણે ત્યાં

રાજવંશી ઉતર્યો હોય તો તે પણ અતિથિ-જ છે એમ ગણી તહેનું પુજન કરવું તે પણ શાસના નિયમાનુસારજ ગણાય છે. આ પ્રમાણે વિદ્યાભ્યાસ કરવાને માટે પ્રયાણે ગયા હોય તેવા રાજા, રૂત્વિક, જમાઈ, સસરા અથવા માતૃ પક્ષનો કોઈ સંબંધી હોય તે જ્યારે પાછો આવે ત્યારે તહેમનું મધુ-પર્ક, પંચામૃત, દુધ, દહિં, સાકર, મધ વિગેરે લઈને અતિથિ પુજન કરવું. ૧૧૯.

રાજાચશ્રોત્રિયશ્ચૈવયજ્ઞકર્મણુપસ્થિતૌ ॥

મધુર્કેળસંપૂજ્યૈન્નન્વયજ્ઞઈતિસ્થિતિઃ ॥૨૦॥

રાજા અથવા પ્રાદ્ધણ જે યજ્ઞકર્મ કરાવવાને માટે આળ્યા હોય તો તહેમનું પુજન મધુપર્ક વડેજ કરવું જોઈએ પણ યજ્ઞાદિકર્મ વિનાજ આવેલા હોય તો મધુપર્કથી પુજન કરાય નહીં પરંતુ જમાઈ તો યજ્ઞને માટે અથવા તો યજ્ઞ કરવા કરાવવાનો ન હોય છતાં આવે તોપણ મધુપર્કથીજ પૂજવાને યોગ્ય છે. ૧૨૦.

સાયંત્રાસ્યગિદ્ધસ્યપત્ન્યમન્નંત્રલિહરેત્ ॥

વૈશ્વદેવંદિનામૈતત્સાયંમાતર્વિધીયતે ॥૨૧॥

ગૃહસ્થીની પત્નિયે હમેશાં સાયંકાળે પકવ કરેલા અન્નમાંથી બલિ કાઢીને મંત્ર લખ્યા વિના દાન કરવું. આ પ્રમાણે સાંજ સહવાર કરવાથી તહેને અતિથિ ભોજન અથવા વૈશ્વદેવ કર્મના જેટલું ફળ થાયછે. ૧૨૧.

તિતૃયસંતુનિર્વર્ત્યવિપથ્યેન્દુતયેડશિમાન્ ॥

પિષ્ઠાન્વાદાર્પણંબ્રાહ્મકુર્વાન્માસાનુ-

માસિકમ્ ॥૨૨॥

જે દિજ અગ્નિહોત્રી હોય તહેણે અમાવાસ્યાને દિવસે પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવો જોઈએ અને ત્યાર પછી પિંડ યજ્ઞ કરી શ્રાદ્ધ

દ્વાણે લોજન કરાવ્યા કરતાં સાડ પુણ્ય થાય છે. ૧૨૯.

દૂરાદેવપરીક્ષેતબ્રાહ્મણવેદપારગમ્ ॥
તીર્થતદ્વ્યકવ્યાનાંમદાનેમોડિતિથિઃ

સ્મૃતઃ ॥૧૩૦॥

પહેલાં તો વેદની સવ શાખાઓનું તે બ્રાહ્મણને જ્ઞાન છે કે નહીં તે બાબતું બ્ર-
હ્મણે કારણ કે જે બ્રાહ્મણ આપણે આગળ
ઉપર કહી ગયા તેવો શ્રુતિ અને સ્મૃતિનો
બાબત હોય તેજ દેવ વા પિત્રીને આપ-
વાનાં હોય કવ્યાદિનો સ્વીકાર કરી શકે છે
અર્થાત્ અતિથિ નામ તેજ શોભાવનાર છે.
માટે દાન આપતા પહેલાં એ પરિક્ષાતો અ-
વશ્ય કરવીજ બ્રહ્મણે. ૧૩૦.

સદસંહિસહસ્રાણામનૃવાંયત્રચુક્ષતે ॥

एकस्तान्मन्त्रवित्प्रीतःसर्वानर्हतिधर्मतः॥૧૩१॥

એક શ્રાદ્ધ ક્રિયાના લોજનમાં દશલાખ
સુર્ણ-વેદથી અજ્ઞાન બ્રાહ્મણને જમાડવા ક-
રતાં ફક્ત એકજ વેદપાઠી-વેદ બાબતનાર
બ્રાહ્મણને જમાડવો ધણોજ ઉત્તમ છે અર્થાત્
દશ લાખ સુર્ણને જમાડવા કરવાં એક જ્ઞાનીને
જમાડવાથી થોડ્ય ફળ મળે છે. ૧૩૧.

જ્ઞાનોત્કૃષ્ટાયદેયાનિકવ્યાનિચહર્ષીપિચ ॥

नहिदस्तावसृग्दिग्धौરुधિरेणैवશुद्धयतः॥૧૩૨॥

જેવી રીતે રૂધિરથી ખરડાયલો હાથ
સ્વચ્છ કરવાને માટે કાંઈ રૂધિર ઉપયોગનું
નથી પણ સ્વચ્છ જળનોજ ખપ છે તેમ
સુર્ણના દોષનાં પાપ નિવારવાને માટે સુ-
ર્ણને લોજન આપી તહેમાંથી પાપ નિવર-
કરનાર અને કરાવનાર કેવળ મિથ્યા શ્રમજ
લેછે તેવાં પાપમાંથી મુક્ત થવાને માટે તો
જ્ઞાની અને વેદપાઠી બ્રાહ્મણને લોજન આ-
પવું તે વધારે શ્રેષ્ઠ છે. ૧૩૨.

યાવતોગ્રસતેગ્રાસાન્હવ્યકવ્યેષ્વમન્ત્રવિત્ ॥
તાવતોગ્રસતેપ્રેત્યદીપ્તશૂલપ્રયોગોદાન ॥૧૩૩॥

વેદથી અજ્ઞાત બ્રાહ્મણને શ્રાદ્ધ તરીકે
જમાડવાથી જેટલા શ્રાદ્ધના અન્નના તે બ્રા-
હ્મણ આસ કરીને જમે છે તેટલા ઉના ઉના
ધકધકતા લોહાના ગોળા તે શ્રાદ્ધ કરાવના-
રને મૃત્યુ પછી પરલોકમાં શિક્ષારૂપે ખાવા
પડે છે. માટે હમેશાં પાત્રનેજ દાન આપ-
વું અપાત્રને ન આપવું પાત્ર ન મળે તો
દાન ન કરવું તે ઉત્તમ છે પણ અપાત્રને
દાન આપવાથી ઉલટી શિક્ષા પમાય છે. ૧૩૩.

જ્ઞાનનિષ્ઠાદ્વિજોઃકેચિત્તપોનિષ્ઠાસ્તથાપરે ॥
તપઃસ્વાધ્યાયનિષ્ઠાશ્ચકર્મનિષ્ઠાસ્તથાપરે॥૧૩૪॥

બ્રાહ્મણોમાં ચાર પ્રકાર કહેલા છે. ૧.
કેટલાક ફક્ત બ્રહ્મનુંજ ચિંતવન કર્યા કરે
છે અર્થાત્ આત્મજ્ઞાનમાંજ તત્પર હોય છે,
૨. બીજા વળી પ્રાણપત્ય વિગેરે તપજ ક-
રતા હોય છે અને ૩ કેટલાક જ્યારે વેદ-
શ્રુતિ શીખવામાં અને તપ કરવામાં પોતા-
નો કાળવ્યતિત કરતા હોય છે. ત્યારે બા-
કીના ૪. યજ્ઞ-હોમાદિ કર્મકાંડ કરાવવામાં
રોકાય છે. ૧૩૪.

જ્ઞાનનિષ્ઠેપુરુષ્યાનિવૃત્તિષ્ઠાપ્યાનિયત્નતઃ ॥

हव्यानिनुयथान्यायंसर्वेष्वेवचतुर्विपि॥૧૩૫॥

પિતરોને જે દાન કરવાનું છે તેતો પ્ર-
યાસ કરીને જ્ઞાન પ્રધાન અર્થાત્ વિદ્યાન
માણસને શોધિનેજ આપવું બ્રહ્મણે પરંતુ
દેવતાઓને આપવાનું અન્નતો ચારવણુમાંથી
પહેલાના અભાવે બીજાને તેમ જે વર્ણ ઉ-
ત્તમ જણાય તહેને આપવું એમ શાસ્ત્ર કહે
છે. ૧૩૫.

અશ્રોત્રિયઃપિતાયસ્યપુત્રઃસ્યાદ્વેદપારગઃ ॥

अश्रोत्रियोवापुत्रःस्यात्पितास्याद्वेदपारगः॥૧૩૬॥

કેટલાક બ્રાહ્મણ એવા પણ હોય છે કે જેનો પિતા વેદથી અજ્ઞાત હોય અને કેટલાક પોતે જ્યારે વેદજ્ઞ હોય છે ત્યારે ત્હેમના પુત્ર વેદ જાણતા ન હોય. ૧૩૬.

વ્યાયાસમનયોર્વિદ્યાદસ્યસ્યાચ્છ્રોત્રિયઃપિતા મન્ત્રસંપૂજનાર્થતુસંસ્કારમિતરોઽર્હતિ ॥૩૭॥

જ્યારે ઉપર પ્રમાણે હોય છે ત્યારે ત્હેમનામાંથી જેનો પિતા વેદ જાણે છે ત્હેને બીજાના કરતાં શ્રેષ્ઠ જાણવો પછી પુત્ર વેદ જાણ્યો હોય કે ન જાણ્યો હોય, અને બીજે જેનો પિતા વેદ જાણતો નથી પણ પોતે વેદનું જ્ઞાન મેળવ્યું છે તે પોતાની વિદ્યાને લીધે સત્કારને યોગ્યજ છે. ૧૩૭.

નશ્રાદ્દેભોજયેન્મિત્રંધનૈઃકાર્યોઽસ્યસંગ્રહઃ॥

નારિનમિત્રંયંવિદ્યાત્તશ્રાદ્દેભોજયેદ્વિજમ્ ॥૩૮॥

શ્રાદ્ધ કર્મ તેમજ દેવ વા પિતરોને આપવાના હોય, કંચમાં પોતાના મિત્રને કોઈ પણ દિવસે લોજન કરાવવું નહીં કારણ કે તે પ્રમાણેના હોય, કંચના દાનનું કાંઈપણ પુન્ય થતું નથી. ૧૩૮.

યસ્યમિત્રપ્રધાનાનિશ્રાદ્ધાનિચર્હર્ષોષિચ ॥

તસ્યપ્રેત્યફલંનાસ્તિશ્રાદ્દેષુચરહવિઃપુવા ॥૩૯॥

જે માણસ પિતરો તેમજ દેવતાઓને આપવાના દાનમાં પોતાના મિત્ર મંડળને લોજન આપે છે તે મૃત્યુ પછી પરલોકમાં કોઈ પણ કુળને મેળવી શકતો નથી માટે તેવા પ્રસંગોમાંતો આપણી જાણ પિછાનના તેમજ સંબંધિ વર્ગ શીવાયના વિદ્વાન ભુ દેવોનેજ આમંત્રીને લોજનાદિકથી તૃપ્ત કરવા જોઈએ. ૧૩૯.

યઃસંગતાનિકુરુતેમોહાચ્છ્રાદ્દેનમાનવઃ॥

સસ્વર્ગાચ્યવતેલોકાચ્છ્રાદ્દમિત્રોદ્વિજાધમઃ

॥૪૦॥

શાસ્ત્રના આ નિયમથી અજ્ઞાન માણસ જે પોતાની આપ મતિના આધારે તેવા પ્રસંગે પોતાના મિત્રોને આમંત્રીને જમાડે છે તો તે પોતે મૃત્યુ પછી સ્વર્ગ લોકથી પતિત ગણાય છે અર્થાત્ સ્વર્ગ મેળવી શકતો નથી એટલુંજ નહીં પણ પોતાના મિત્રને શ્રાદ્ધમાં જમાડીને શ્રાદ્ધ પિત્ર કરી દિવેમાં અધમ ગણાવે છે. ૧૪૦.

સંભોજનીસામિહિતાપૈશાચીદક્ષિણાદ્વિજૈઃ॥
ઈદૈવાસ્તેતુસાલોકેગૌરન્ધ્યૈવૈકવેશ્મનિ ॥૪૧॥

ઘણા મિત્રોને અથવા કુટુંબીઓને અને જાળબાણ પીછાણનાને એકઠા કરીને સારાં સારાં મીઠાન ઉરાડવાં ત્હેને “પૈશાચદક્ષિણા” એવિ સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે આ પ્રમાણેની મીજબાનીનાં પરિણામ ફક્ત મૈત્રી વા સ્નેહનો વધારો છે અને તેથી કરીને ત્હેનું કાંઈ પણ ફળ પ્રાપ્ત થાય તો આ દુનિયામાંજ છે પરલોકમાં કાંઈજ નથી. જેવી રીતે એક આંધળી ગાયને ફક્ત જે ઘરમાં ત્હેને આંધવામાં આવતી હોય છે ત્યાં જ તે રહી શકે છે પણ ત્યાંથી છોડતાં તે બીજા ઘરમાં પ્રવેશ કરી શકતી નથી. માટે એવાં એવાં લોજન કરીને વધારે વધારે બ્રાહ્મણ મિત્રો જમાડી પરલોકમાં સુખની આશા રાખવી તે કેવળ વ્યર્થ છે. ૧૪૧.

યથેરિણેર્બીજમુત્ત્વાનવસાલભતેફલમ્ ॥

તથાઽનૃત્ત્વેર્હવિર્દ્વાનદાતાલભતેફલમ્ ॥૪૨॥

કારણ કે જેવી રીતે ઉસર અર્થાત્ જે જગ્યામાં કાંઈ પણ ઉગી શકતું નથી એવી જગ્યામાં ગમે તેવાં ઉચ્ચી પ્રતનાં બીજકો નાંખનાર કાંઈ પણ ફળ મેળવી શકતો નથી પણ પોતાનાં બીજનું પણ નુકશાન વેડે છે તેજ પ્રમાણે જે માણસ સુખને શ્રાદ્ધ વિગેરે કર્મની ક્રિયામાં જમાડે છે તે પરલોકમાં

કાંઈ પણ કુળ મેળવી શકતો નથી પણ ઉલટો પોતે પાતકી થામ છે અને અન્યને પાતકી કરે છે. ૧૪૨.

દાતૃન્પ્રતિગ્રહિત્વશ્ચકુરુતેફલભાગિનઃ ॥

વિદુષેદાક્ષિણાદત્ત્વાવિધિવત્પ્રેત્યચેદ્ધવા ॥૪૩॥

દાન સારા વિદ્વાનને આપવાથી ત્હેની આશીષથી દાતાને (દાનના આપનારને) આ લોકમાં ધન, ધાન્ય, પુત્ર પૌત્રાદિનો લાભ મળે છે અને દાન લેનાર પોતે વિદ્વાન હોવાથી ત્હેનો સમાર્ગો વ્યય કરે છે તેથી ત્હેનાં કુળ પરલોકમાં ભોગવે છે માટે શાસ્ત્રજ્ઞનેજ દાન આપવું જેથી બંને, દાન લેનાર અને આપનારને કુળ મળે. ૧૪૩.

કામંશ્રાદ્ધેર્ચયેન્મિત્રંનામિરૂપમપિત્વરિ ॥

દ્વિપતાદિદ્વિધુક્તંભવતિપેત્યનિષ્ફલમ્ ॥૪૪॥

જ્યારે કોઈ પણ અન્ય બ્રાહ્મણ નામળે ત્યારેજ શ્રાદ્ધવિધિમાં પોતાના બ્રાહ્મણ મિત્રને જો તે સારો વિદ્વાન હોયતો જમાડવો પરંતુ જો પંડિત હોય અને તે આપણો શત્રુ હોય તો ત્હેનેતો નજ જમાડવો કારણ કે ત્હેના જમ્યાથી કાંઈ પણ આશીષ મળતો નથી તેમજ પુન્ય થતું નથી. ૧૪૪.

યત્નેનમોજયેચ્છાદ્ધેવદૃષ્ટ્વેદપારગમ્ ॥

શાસ્ત્રાન્તગમથાધ્વયુક્તંદોગંતુસમાસિકમ્ ॥૪૫॥

શ્રાદ્ધમાં વિશેષ કરીનેજ બ્રાહ્મણ વેદની મંત્રશાખાઓ ભણેલો હોય ત્હેને જમાડવો અને તેવો ન મળે તો જેણે સમસ્ત વેદ અને યજુર્વેદ ભણ્યો હોય ત્હેને ભોજન કરાવવું અને તેવો પણ ન મળી શકે તો પછી જે શામવદ બાળુતો હોય ત્હેને જમાડવો. ૧૪૫.

एषामन्यतमोयस्यभुञ्जीतश्राद्धमर्चितः ॥

પિતૃણાંતસ્યવૃત્તિઃસ્યાચ્છાશ્વતીસપ્તપૌ

રુષી ॥૪૬॥

ઉપર જણાવ્યા ત્હેમાંના કોઈને શ્રાદ્ધવિધિમાં ભોજન કરાવ્યાથી સાત પેઢી સુધીના પિતરોને લાભ મળે છે અને તેટલું શ્રાદ્ધ કરનારને પુન્ય થાય છે. ૧૪૬.

एषवैप्रथमःकल्पःप्रदानेहव्यकव्ययोः ॥

અનુકલ્પસ્ત્વયંજ્ઞેયઃસદાસન્નિરજુષ્ટિતઃ ॥૪૭॥

આપણે ઉપર જણાવી ગયા કે દાન કરવાના બે પ્રકાર કહેલા છે હવે અને કવ્ય પરંતુ હવે તે બેના કરતાં પણ ધીર માર્ગ જેને સજ્જનો અનુકલ્પ કરીને કહે છે અને જે વધારે પ્રથમ ગણાય છે તે કહું છું. આ માર્ગ જેનો સારા માણસોએ સ્વીકાર કર્યો છે તે જોણુમાર્ગ છે. ૧૪૭.

मातामहंमातुलंचस्वस्त्रायंभगुरंगुरुम् ॥

દૌહિત્રંવિપતિંવન્ધુમૃત્વિગ્યાઝ્યૌચ

મોજયેત્ ॥ ૪૮ ॥

હવે શ્રાદ્ધવિધિમાં જમાડવાને યોગ્ય જે બ્રાહ્મણે ઉપર જણાવવામાં આવ્યા ત્હેમાંનો કોઈ પણ ન મળે તો પછી માતામહ (માનો બાપ) માતુલ (મામો) અથવાતો માતુલ પક્ષના કોઈને, સસરે તથા શ્વસુર પક્ષના કોઈને, શુરને, પુત્રના પુત્રને, જમાઈને, પોતાના ભાઈને તથા પોતાની કોઈ કે માશીના છોકરાને, યજ્ઞ કરાવનારને અને યજ્ઞમાનને જમાડવા. ૧૪૮.

नब्राह्मणंपरीक्षेतदैवेकर्मणिधर्मवित् ॥

પિતૃયેકર્મણિતુપ્રાપ્તેપરીક્ષેતપ્રયત્નતઃ ॥૪૯॥

શાસ્ત્રના નિયમો ભણીને પોતાના ધર્મ બાળુનાર માણસે દેવ કર્મમાં જમનાર બ્રાહ્મણના કુળ વા ગોત્રની તેમજ વિદ્વતાની ઘણીજ ખારીક તપાસ કરવી નહી. પરંતુ પિતરોને માટે અપાતા ભોજનમાં ભાગ લેનારની તો અવશ્યપરિક્ષા કરવીજ બેધએ. ૧૪૯.

ये स्तेनपतितक्रीबायेचनास्तिकवृत्तयः ॥

तान्हव्यकव्ययोर्विप्राननर्हान्मनुरब्रवीत्॥५०॥

દેવ તેમજ પિતરોની અપાતા દાનમાં મનુએ કહેલું છે કે ચોર, અધોર પાપનો કરનાર, નપુંશક અને નાસ્તિક જેને કોઈના પર આસ્થા નથી અને જે પરલોકને માનતો નથી તેમને જમાડવા નહીં. ૧૫૦.

जटिलंचानधीयानंदुर्वलंकितवंतथा ॥

याजयन्तिचयेपूर्गांस्तांश्चश्राद्धेन

भोजयत् ॥५१॥

તેજ પ્રમાણે મોટો બ્રહ્મચારી હોય જે જટા ધારણ કરતો વાત કરતો હોય પણ વેદથી અજ્ઞાત હોય, જેને યજ્ઞોપવિત આપવામાં આન્યું હોય પણ જેણે વેદાધ્યયન કર્યું ન હોય જે જુગાર રમતો હોય, જે ઘણા માણસોને યજ્ઞ કરાવતો હોય અર્થાત્ ગામ ગોર હોય એવાને પણ શ્રાદ્ધમાં જમાડવા નહીં. ૧૫૧.

चिकित्सकान्देवलकान्मांसविक्रयिणस्तथा॥

विपणनेनचजिवन्तोवर्ज्याःस्युर्हव्यकव्ययोः५२॥

અને વૈદ ડાકતરોનો ધંધો કરનારને મંદિર કાઢીને મહારાજ બનનારને તેમજ મંદિરના પુજારીને અને મદ્ય માંસ જેવી અલક્ષ્ય અને અપવિત્ર વસ્તુઓ વેચનારને તેમજ વેપારી વર્ગના કોઈને દેવ વા પિત્રના શ્રાદ્ધમાં જમાડવો નહીં. ૧૫૨.

प्रेष्योग्रामस्यराज्ञश्चकुनखीश्यावदन्तकः ॥

प्रतिरोद्धागुरोश्चैवत्यक्ताग्निर्वाहुषिस्तथा

॥ ५३ ॥

વળી જે ગામની અથવા રાજાની નોકરી ઉઠાવનારો હોય જેવો કે પગીલું કામ કરનારો તલાટી, જેના નખ રોગ થવાથી અગડી ગયેલા હોય, જેના હાંત દંતધાવન

ન કરવાથી પીગાશ વધીને કાળા થતા જતા હોય, જેણે શ્રોત અને સ્માર્ત કર્મને ત્યજીને અક્ષીની પુજા પણ છોડી દીધી હોય અને બ્યાજ વટાવરનો ધંધો સ્વીકાર્યો હોય તેવાને પણ જમાડવા નહીં. ૧૫૩.

यक्ष्मीचपशुपालश्चपरिवेत्तानिराकृतिः ॥

ब्रह्मद्विद्वरिवित्तिश्चगणाभ्यन्तरएवच॥५४॥

આટલા ઉપરાંત ક્ષય જેવા રાજરોગથી પીડા પામનાર, પશુઓને ઉછેરનાર તથા ચરાવનાર પરિવેત્તા (જેનો પોતાનો મોટો ભાઈ કુંવારો છતાં વિવાહ થયો હોય તે), પરિવિત્તિ (મોટો ભાઈ કુંવારો હોય છતાં જે નહાના ભાઈએ લગ્ન કર્યું હોય તે), જે પંચ યજ્ઞ ન કરી જાણતો હોય બ્રાહ્મણોનો દ્વેષી તેમની સાથે વેર બાંધનાર અને પોતાનાં સગાં સંબંધીના દ્રવ્યથી આજીવિકા ચલાવનારને દેવ વા પિતરોના શ્રાદ્ધ કર્મમાં વરજેલા છે. ૧૫૪.

कुशीलवोऽवकीर्णाचटपलीपतिरेवच ॥

पौनर्भवश्चकाणश्चस्यचोपपतिर्गृहे॥५५॥

તેમજ કુશીલવ-નૃત્ય કરનાર, સ્વાંગ આદિથી પોતાનો નિર્માહ કરનાર, બ્રહ્મચારી અથવા સંન્યાસી જે પોતાના બ્રહ્મચર્ય વા સંન્યસ્થથી સ્ત્રી સંલોગથી પતિત થયો હોય, જેની સ્ત્રી અસવર્ણી પોતાનાથી શુદ્ધ કુળની હોય, જેનો છોકરો નાતરાની સ્ત્રીનો હોય, જેનો પુત્ર એકાક્ષી કાણો હોય, જેની સ્ત્રી બ્યભિચાર કરતી હોય, પોતાના પતિના જીવતા છતાં ઉપપતિને ઘરમાં રાખેલો હોય તેવાં સર્વને પણ વર્જેલાં છે. ૧૫૫.

भृतकाध्यापकोयश्चभृतकाध्यापितस्तथा ॥

शूद्रशिष्योगुरुश्चैववाग्दुष्टःकुण्डगोलकौ

॥१५६॥

જે શુદ્ધ પોતાની વિદ્યા વેચતો હોય અર્થાત્ પોતાના નિર્વાહને અર્થે પગાર લે-
ધને શિક્ષા શુદ્ધુ કાર્ય કરતો હોય તે તે-
મજ જે શિષ્ય પગાર આપીને વેદાભ્યાસ
કરતો હોય, જેનો શુદ્ધ શુદ્ધ હોય કે જેને
શ્રુતિ વા સ્મૃતિ શીખવવાનો કાંઈ પણ અ-
ધિકાર શાસ્ત્રમાં કહેલો નથી તેમજ શુદ્ધ
જેને શ્રુતિ લખવાનો પણ અધિકાર નથી
તેને વેદ લખાવનાર શુદ્ધ, અપશબ્દ બોલ-
નાર પોતાના પતિના જીવતાં જીવ કર્મથી
ઉત્પન્ન થયેલો તેમજ પતિના મૃત્યુ પછી
અન્યના વિર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો તેટલાંને શ્રા-
વ્ય લોજનમાં જમાડવા નહી. ૧૫૬.

અકારણપરિત્યક્તામાતાપિત્રોર્ગુરોસ્તથા ॥

બ્રાહ્મર્યોનૈશ્વસંવનૈઃસંયોગંપતિર્તૈર્ગતઃ ॥૬૭॥

વળી જે માણસ વિના પ્રયોજને પો-
તાના માતૃપિતા અને શુદ્ધો ત્યાગ કરે છે,
અને પોતાના વર્ણથી બ્રહ્મ થયેલા પાસેથી
વિદ્યા લાભે છે અને તેવાને વિદ્યાદાતા આપે
છે અથવા કન્યાદાતા તેવા પાસેથી લે છે અ-
થવા આપે છે તે પણ અયોગ્ય સમજવો. ૧૫૭

અગારદાદીગરદઃકુણ્ડાશીસોમવિક્રયી ॥

સમુદ્રયાયીવન્દીચતૌલિકઃકૂટકરકાઃ ॥૬૮॥

ઘરને આગ લગાડનાર, ઝેર આપીને
કોઈનું મરણ કરનાર, ચાટ વિગેરેમાં નાંખે-
લા અન્નને ખાનાર, સોમલતા-સોમનો વેલો
વિગેરે વેચનાર, સમુદ્રમાં વહાણમાં બેસી
એકથી બીજા એમ દ્વીપોમાં મુસાફરીએ જ-
નાર, તેમજ મોટા મોટા માણસો અને રા-
જાજવાડાઓની સ્તુતીનું ગાન કરનાર અ-
ર્થાત્ ભાટ, ચારણનાં ધંધો કરનાર, તેલાદિક
બીજાંકેને પીલનાર અર્થાત્ ધાંચી અને જી-
ઠા સોગન ખાઈને સાક્ષી પુરનાર. ૧૫૮.

પિત્રાવિવદમાનશ્ચકિતવોમચપસ્તથા ॥

પાપરોગ્યમિશસ્તશ્ચદામ્ભિકારસચિક્રયી

॥૬૯॥

તેમજ અવિદ્વાન છતાં પોતાના પિતા-
ની સાથે શાસ્ત્ર વા લોકવ્યવહારમાં મિથ્યા
વાદ વિવાદ કરનાર, પોતાને જીગાર રમતાં
ન આવડતું હોય છતાં બીજાને તે રમવાને
માટે લાલચ આપીને ઉશ્કેરનાર, મધનો
પિનાર-નિશો કરનાર, કોઠથી પીડા પામ-
નાર, જેની દુનીઆમાં સાખ ન હોય, જીડો,
વિશ્વાસઘાત જેવાં મહા પાતકનો કરનાર
અને છેતરપિંડી કરનારો દગલખાજ તેમજ
તાડી વિગેરે કેદી પ્રવાહી વેચનાર. ૧૫૯.

ધનુશરાણાંકર્તાચયશ્ચાગ્રોદિધિષૂપતિઃ ॥

મિત્રધુક્ત્યૂતટ્ટત્તિશ્ચપુત્રાચાર્યસ્તથૈવચ ॥૬૦॥

અને ધનુષ્ય બાણ બનાવનાર, મોટી
ખેન પરણેલી ન હોય છતાં તેની ન્હાની
ખેનની સાથે વિવાહ કરનાર અર્થાત્ અગ્રે-
દિધિષૂ” નો પતિ, મિત્રનો દ્રોહ કરનાર,
જીગારી અને પોતાના પુત્રની પાસેથી વેદ
શીખનાર પિતા. ૧૬૦.

બ્રામરીગણ્ડમાલીચશ્ચિત્રયથોપિશુનસ્તથા ॥

હન્યન્તોઽન્ધશ્ચવર્જ્યાઃસ્યુર્વેદનિન્દકણ્વચ

॥૬૧॥

અને મિરગી, બ્રામરી તેમજ કંઠમાળ
જેવા મહા વ્યાધીથી પીડા પામનાર, જેને
સ્વેત કોઠ થયા હોય તે, દુર્જન, ગાંડપણ-
ના રોગવાળો-ગાંડો ઉન્માદિ, અંધ તથા
જે વિદ્વાન નહી હોવાથી વેદની નિંદા કરતો
હોય તેવા સર્વને પણ તજવા જોઈએ. ૧૬૧.

હસ્તિગોશ્વોષ્ટ્રદમકોનક્ષત્રૈર્યશ્ચજીવતિ ॥

પક્ષિણાંપોષકોયશ્ચયુદ્ધાચાર્યસ્તથૈવચ ॥૬૨॥

તેજ પ્રમાણે સરઘસવાળાઓ જેઓ હા-
થી, ઘોડા, ઉંટ વિગેરે પ્રાણીઓને પાળે છે

અને પક્ષિયોને પાંજરાઓમાં ઘાલીને ત્હે-
મને નાના પ્રકારના ખેલ કરતાં શીખવી
ત્હેમનાથી પૈસો ઉત્પન્ન કરીને અથવાતો
જ્યોતિષથી જે પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો
હોય ત્હેને. અને ૧૬૨.

સ્રોતસાંભેદકોયશ્વતેષાંચાવરણરતઃ ॥

પૃથસંવેશકોદૂતોવૃક્ષારોપકપ્વચ ॥૬૩॥

નદી નાળાંઓના પ્રવાહને એક બાજુ-
એથી બીજી દિશામાં વાળી જનાર તથા
ત્હેમનો પ્રવાહ રોકનાર, વાસ્તુવિદ્યા-સુતાર-
નો ધંધો કરી જે પોતાનું ગુજરાન ચલા-
વતો હોય, તેમજ મનુર લોકો જેઓ મ-
નુરીના પૈસા લઈને ખાડા કરી આડ રોપે
છે-અર્થાત્ જે ધર્મ વા પુણ્યને માટે આડ
રોપતો નથી તે કારણ કે એવું વેદ વાક્ય
છે કે “પજ્ઞાન્નરોપીનરકંનયાતિ” જે માણસ
પોતાનો ધર્મ જ છે એમ સમજીને આંખા-
નાં પાંચ વૃક્ષ વાવે છે તે કદી પણ નર્કમાં
જતો નથી માટે તે સિવાયના. ૧૬૩.

શ્વક્રીઢીશ્યનજીવીચકન્યાદૂષકપ્વચ ॥

હિંસોત્પલવૃત્તિશ્વગણનાંચૈવયાજકઃ ॥૬૪॥

જેઓ ખેલાડીનો ધંધો કરે છે અને
હિંસાને અર્થે મ્હોટા મ્હોટા કુતરા વગેરેને
પાળે છે તેમજ પક્ષિયોની હિંસા કરનાર,
બાજ પક્ષીને વેચનાર તથા પાળનાર તેમજ
કન્યાનું હરણ કરીને લઈ જનાર, હિંસા
કરનાર, જેના યજમાનો શુદ્ધ હોય છે અને
જેની વૃત્તિ વડે પોતાનું ગુજરાન કરતો
હોય, તથા ધણી જણના જપ યજ્ઞનો કર-
નાર. અને ૧૬૪.

આચૌરહીનઃક્ષીવશ્ચનિત્યંયાચનકસ્તથા ॥

કૃષિર્જાવીશ્રીપર્દીચમદ્વિનિન્દિતપ્વચા ૧૬૫ ॥

શુદ્ધ તથા અતિથિના આચારને નહીં

સમજનાર, નપુંસક જેનામાં ધર્મ કર્મ કર-
વા અથવા કરાવવાનો ઉત્સાહ ન હોય, હ-
મેશાં ભિક્ષા માગીને આજીવિકા કરનાર,
ખેતીકાર, પગે રસ ઉતરીને પગ બાડા થઈ
ગયા હોય તેવો રોગી અને જેની સાધુ પુ-
રૂષોએ નિંદા કરી હોય અર્થાત્ સાધુ પુરૂ-
ષોની પંક્તી ખુદારનો હોય તેવા સર્વને પણ
વર્જ કરવા. ૧૬૫.

ઔરશ્રિકોમાહિષિકઃપરપૂર્વાપતિસ્તથા ॥

પ્રેતનિર્યાતકથૈવવર્જનીયાઃપ્રયત્નતઃ ॥૬૬॥

આ બધાં કરતાં અવશ્ય કરીને તો ભ-
રવાડની જાત જેઓ ઘેટાં તથા ગાય ભેંસો
પાળીને પોતાનું ગુજરાન, નાતરીયા નાત
સાથે વ્યવહાર રાખનાર અને ધર્મના અર્થે
નહી પરંતુ પૈસાને માટેજ પ્રેત-મૃત શરી-
રને દાહ-અગ્નિસંસ્કાર કરનારને ત્યાગ કરવા
ના કહેલો છે. ૧૬૬.

एतान्विगर्हिताचारानपाङ्केयान्द्विजाधमान् ॥

द्विजातिप्रचरोविद्वानुभयत्रविवर्जयेत् ॥૬૭॥

આ પ્રમાણે પોતાના આચાર રહીત મા-
ણસો જેવા કે ચોર વિગેરે તેમજ જેઓ
ત્હેમના પૂર્વ જન્મના પાપને લીધે નિંદાને
પાત્ર થયેલા હોય તેવા અર્થાત્ જેઓ ત્હે-
મનાં પૂર્વના પાપના પરિણામે શારીરીક
ખોડ ખાંપણ લોગવતા હોય ત્હેમને અને
જેઓ અપક્રિય હોય એટલે સજ્જનો જે-
મની સાથે ખેશીને જમતા ન હોય તેવા
સર્વને શાસ્ત્રજે હમેશાં દેવકર્મ અને પિત્રી
કર્મમાં લ્યજવા. ૧૬૭.

ब्राह्मणस्त्वनधीयानस्तृणाग्निरिवशाम्यति ॥

तस्मैहव्यંનદાतव्यंનहिभस्मानिद्रૂयते ॥૬૮॥

જેવી રીતે ઘાસનો પ્રદિપ્ત કરેલો અમી
હોમનું કાર્ય કરવામાં યોગ્ય નથી કારણ કે
ત્હેમાં હવી નાંખતાંજ તે ખુઝાઈ જાય છે

અને હવી નિષ્કુળ જાય છે તેજ પ્રમાણે
વેદ શુન્ય જેને વેદનું જ્ઞાન નથી તેવા પ્રા-
દ્ધણને લોજન આપવાથી પણ કાંઈ પુન્ય
થતું નથી. માટે જેવી રીતે ભસ્મમાંજ હવિ
નાંખતાં કાંઈ પણ ફળ ન થાય માટે તે ન
કરવું તેજ પ્રમાણે સુર્પ પ્રાદ્ધણને હૃંચ વા
કૃંચનું કશું પણ દાન આપવું નહી. ૧૬૮.

અપાક્લદાનેયોદાતુર્ભવત્પૂર્વ્વફલોદયઃ ॥

દૈવેહાવિવિવિજ્યંત્રાતત્ત્વક્યાન્યશેષતઃ ॥૬૯॥

જે પ્રાદ્ધણને પંક્તિમાં બેસીને લોજન
લેવાનો અધિકાર નથી તેવાને હૃંચ અથવા
કૃંચ આપવાથી આપનારને ભવિષ્યમાં શાં
ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે હવે હું કહીશ. ૧૬૯.

અવ્રતૈર્ધર્મિર્જૈર્ધુક્તપરિવેજ્ઞાદિભિસ્તથા ॥

અપાંક્તેયૈર્દન્યૈશ્વતદ્વૈરક્ષાંસિમુજ્જતે ॥ ૭૦ ॥

જે શ્રાદ્ધવિધીમાં વેદવૃત્ત રહિત પ્રાદ્ધ-
ણ, મ્હોટો ભાઈ કુંવારો છતાં પરણેલો ના-
નો ભાઈ, પંક્તિમાં બેસવાને અયોગ્ય પ્રા-
દ્ધણ તેમજ સ્તેન અર્થાત્ ચોર કર્મ કરનાર
ને લોજન આપવામાં આવે છે તે શ્રાદ્ધ
અફળ જાય છે અર્થાત્ તેવા કૃંચના દાનને
પિત્રીયો સ્વીકારતા નથી. ૧૭૦.

દારાગ્નિહોત્રસંયોગંકુરુતેયોઽગ્રજેશ્વિતે ॥

પરિવેજ્ઞાસવિજ્ઞેયઃપરિવિત્તિસ્તુપૂર્વજઃ ॥૭૧॥

પરિવેજ્ઞા એ કોણ કહેવાય? પરિવેજ્ઞા
એટલે જે નાનો ભાઈ પોતાનો મ્હોટો ભાઈ
અપરિણીત હોય છે છતાં પોતે વિવાહ કરે
છે અને સ્માર્ત અગ્નિનું ગ્રહણ કરતો હોય
અર્થાત્ જે હોમ કર્મ કરતો હોય ત્હોને ક-
હેવાય છે. અને આવા પરિવેજ્ઞાના મ્હોટા
ભાઈને પરિવિત્તિ એવું નામ આપવામાં
આવે છે. ૧૭૧.

પરિવિત્તિઃપરિવેજ્ઞાયયાચપરિવિચતે ॥

સર્વેતેનાકંયાન્તિદાતૃપાજકપશ્વમાઃ ॥૭૨॥

પરિવેજ્ઞાના વિવાહ સંસ્કારમાં ભાગ લે-
નાર સઘળા અધોર પાપ કરનાર ગણાય છે
એટલે કે પરિવિત્તિ (નાનો ભાઈ પરણ્યો
હોય અને મ્હોટો ભાઈ જે કુંવારો હોયતે)
પરિવેજ્ઞો (મ્હોટો ભાઈ કુંવારો હોય તેમ
છતાં પરણેલો નાનો ભાઈ), પરિવિજ્ઞા જે
કન્યાની સાથે વિવાહ થયો હોય તે કન્યા),
આવા વિવાહમાં કન્યાનું દાન કરનાર તેમ-
જ તે કન્યાનો વિવાહ કરાવનાર—ગોર તે
સર્વે અધોર પાપ કરે છે અને તેનાં પરિ-
ણામે નર્કમાં પડે છે. ૧૭૨.

ભ્રાતૃમૃતસ્યમાર્યાયાંયોઽનુરજ્યેતકામતઃ ॥

ધર્મેણાપિનિયુક્તાયાંસઘ્નેયોદિધિપૂપતિઃ ॥૭૩॥

ફક્ત ગર્ભનું દાન કરવાના કાર્યથીજ જે
ધર્મશાસ્ત્રના નિયમાનુસાર પોતાના મૃત્યુ
પામેલા ભાઈની વિધવા સાથે પુનઃ લગ્ન કરે
છે પણ પછીથી પ્રત્યેક રૂતુમાં ફક્ત એકજ
વાર ત્હોની સાથે સંગ કરવાના શાસ્ત્રીય નિ-
યમ વિરૂદ્ધ પોતાની સ્વેચ્છાએ સંસારસુખ
અને વિલાસ માટે સંયોગ કરે છે અને કા-
ર્થવૃત્તિયોને આધીન આલિંગન—ચુમ્બન
આદિ પ્રેમ ચેષ્ટા કરેછે ત્હોને “દિધિપૂપતિ”
કહે છે. ૧૭૩.

પરદારેષુજાયેતેદ્વૌમૃતૌકુણ્ડગોલકૌ ॥

પત્યાંજીવતિકુણ્ડઃસ્યાન્મૃતેર્મર્તરિગોલકઃ ॥૭૪॥

પરસ્ત્રીમાં બે પ્રકારના પુત્ર ઉત્પન્ન થાય
છે. તેમનાં નામ કુંડ અને ગોલક; છે. જ્યારે
પોતાના પતિના જીવતાં સ્ત્રી અન્ય પુરૂષની
સાથ જીવ કર્મ કરી ગર્ભ ધારણ કરેછે અને
તેથી પુત્ર થાય છે તો તે પુત્રને કુંડ એવું
નામ આપવામાં આવે છે અને જો પતિના
મૃત્યુ પછી વિધવા સ્ત્રી અન્ય પુરૂષ સાથેના
સંયોગથી ગર્ભ ધારણ કરે છે અને તેથી

પુત્ર થાય છે તો તે પુત્રને ગોલક કહેવામાં આવે છે. ૧૭૪.

તૌતુજાતૌપરક્ષેત્રેપ્રાણિર્નામૈત્યચેદ્વચ ॥

દત્તાનિહવ્યકવ્યાનિનાશયેતેપ્રદાયિનામ્ ૭૫

આવા પ્રકારના પરસ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રો કુંડ વા ગોલક આ મૃત્યુ લોકમાં માન આખરૂં ભંગ થાય છે અને પરલોકના પિત્રીયોને આપવામાં આવતાં કવ્યદાનમાં જે તેમને લોજન આપવામાં આવે છે તો તે સર્વ નાશ પામે છે અર્થાત્ પિત્રીયો તે સ્વીકારતા નથી તેમજ દેવકર્મમાં અપાતા હવ્ય દાનને પણ તેઓ પાત્ર નથી. ૧૭૫.

અપાદ્યત્તપોવાવતઃપાદ્યતાનુશુજ્ઞાનાનુપશ્યતિ
તાવતાંનફલપ્રેત્યદાતાપ્રાપ્નોતિવાલિશઃ ૭૬ ॥

શ્રાદ્ધવિધીમાં અપાતા લોજનમાં જે દાતા અજ્ઞાન હોય તો પંક્તિમાં બેઠેલા જેટલાને જમતાં જેને પંક્તિમાં બેસીને જમવાનો અધિકાર નથી તેવો માણસ (અર્થાત્ ચોર, લુચ્ચો) જીવે છે તેટલાનું ફળ દાતાને મળતું નથી. ૧૭૬.

વીશ્યાન્ધોનવતેઃકાળઃપેષ્ટઃપિત્રીશતસ્યતુ ॥

પાપરોગીસહસ્રસ્યદાતુર્નાશયતેફલમ્ ॥ ૭૭ ॥

આંધળો માણસ જેઈ શકતો નથી પણ જ્યાં પંક્તિ જમવા બેઠી હોય ત્યાં તે આવી રહે છે તો જમાડનારને જમવા આવેલા પ્રાદ્યણોમાંથી ૬૦ પ્રાદ્યણનું ફળ મળતું નથી તેજ પ્રમાણે જે એકાક્ષી (કાણો) માણસ ત્યાં આવી ચઢે છે તો ત્હને ૬૦ પ્રાદ્યણનું ફળ મળતું નથી, જે માણસને સદૈત કોઠ થયેલા હોય તેવો માણસ જે ત્યાં આંધ્યો હોય છે તો તેથી જમાડનારનું સો માણસોનું પુન્ય નાશ પામે છે પણ સર્વથી વધારે ખરાબતો પંડરોગી જાણ્યો કારણ કે

તે આવે ત્યારે તો હજાર પ્રાદ્યણ જમાડવાનું જ ફળ હોય તે ત્હના આવાગમનથી નાશ પામે છે. ૧૭૭.

યાવતઃસંસ્પૃશેદંકૈર્ત્રાક્ષણાઞ્છદ્રયાજકઃ ॥

તાવતાંનભવેદાતુઃફલંદાનસ્યૌતિકમ્ ॥ ૭૮ ॥

શુદ્ર યજ્ઞ હોમ કરાવતો હોય તેવા સમયે લોજનાર્યે જે યજ્ઞ કરાવનાર પ્રાદ્યણ-રૂત્વિકને જમવા તેડવાથી જેટલા પ્રાદ્યણોને તે પોતે અડકે છે તેટલાને જમાડવાનું ફળ દાતાને મળી શકતું નથી તેમજ શ્રાદ્ધવિધીમાં શ્રાદ્ધ કરાવનાર જે પંક્તિમાં બેઠેલાની સાથે એકજ પંક્તિમાં પોતે બેસીને લોજન લે છે તો તે પંક્તિમાં જમનાર સર્વનું પુણ્ય અફળ જાય છે અર્થાત્ શુદ્ર ને યજ્ઞ કરાવનાર રૂત્વિક, અને શ્રાદ્ધમાં શ્રાદ્ધવિધી કરાવનારને તે સમયે અપાતાં લોજનમાં આમંત્રીત પ્રાદ્યણોની સાથે એકજ પંક્તિમાં બેસારી લોજન આપવાથી ઉપર પ્રમાણેનો ગેરલાભ દાતાને મળે છે. ૧૭૮.

વેદવિચ્છાપિવિપ્રોઽસ્પ્લોભાત્કૃત્વાપતિગ્રહમ્ ॥

વિનાશંવ્રજતિક્ષિપમામપાત્રમિવામ્ભસિ ૭૯ ॥

વેદ જાણનાર પ્રાદ્યણ જે ધનના લોભ માત્રથીજ શુદ્રની પાસેથી દ્રવ્ય માત્રનું દાન લે છે તો જેવી રીતે કાચી માટીનો બનાવેલો ઘડો પાણીમાં થોડાજ વખતમાં પિંગળી જાય છે અને નાશ પામે છે તેવી રીતે દાનનો લેનાર પોતે પણ રહેજ સમયમાં નાશ પામે છે. ૧૭૯.

સોમવિક્રયિણંવિપ્રામિપજેપૂયશોણિતમ્ ॥

નપુંદેવલકેદત્તમપતિષ્ઠતુવાધુરે ॥ ૮૦ ॥

સોમવદ્વિલ વેચનાર પ્રાદ્યણને દાન આપવાથી તે દાન મળરૂપે બદલાઈ જાય છે અર્થાત્ ત્હનું ફળ ઘણું અધમ થાય છે અર્થાત્ દાતાને પુનઃ જન્મમાં એવો અધમ

અવતાર મળે છે કે ત્હેના લોજનમાં અપા-
ત્રને દાન આપવાથી વિષ્ટા મળે છે. તે પોતે
નર્કનો ક્રીડો જન્મે છે. વળી તેજ પ્રમાણે
જે બ્રાહ્મણ પોતાનું ગુજરાન વેદ-દાક્ષરનો
ધંધો કરીને ચલાવતો હોય છે તેવાને દાન
આપવું તે પણ પાત્રને દાન આપ્યું કહે-
વાયજ નહીં કારણ કે તેવા માણસો હમેશાં
જીવતાં મનુષ્યોને ચીરનાર તેમજ હમેશાં
રક્ત માંસમાં કામ કરે છે માટે તેમને દાન
આપવાથી દાતાને પુનઃ જન્મમાં ત્હેના લો-
જનમાં તે તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે અર્થાત્
તે રક્ત માંસથી જીવન ધારણ કરનાર ક્રીડો
ઉત્પન્ન થાય છે અને તેજ પ્રમાણે દેવલક
બ્રાહ્મણ જે અમુક સુદતના વાપક લવાજ-
મને પેટે તેટલી સુદત સુધી દેવપૂજન ક-
રતો હોય ત્હેને અને જે બ્રાહ્મણ જેવી ઉચ્ચ
વર્ણમાં જન્મ પામ્યા છતાં વ્યાપાર કરતો
હોય અર્થાત્ વ્યાજ વટંદરનો ધંધો કરીને
પોતાનો નિર્વાહ ચલાવતો હોય તેવાને દાન
આપવાથી તે દાનનું દાતાજન પામતો નથી
તે સઘળું દાન નષ્ટ થાય છે અર્થાત્ નાશ
પામે છે. ૧૮૦.

યતુવાણિજકેદત્તનેહનામુત્તરજ્ઞેત્ ॥

મસ્મનીવહુતંદ્યતથાપૌનર્થવેદિજે ॥ ૮૧ ॥

જે બ્રાહ્મણ વાણીયાની માફક વ્યાજ વ-
ટંદર તથા વ્યાપાર રોજગાર કરીને પોતા-
ની આજીવિકા ચલાવતો હોય છે ત્હેને
શ્રાદ્ધવિધીમાં લોજન આદિ જે કાંઈ દાન
કરવામાં આવે છે તે નિષ્ફળ જાય છે અને
પૂનર્ભૂ પુત્રને પણ જો કોઈ પણ પ્રકારનું
દાન આપવામાં આવે તો તે સર્વ ભસ્મમાં
કરવામાં આવતા હોય હોમની બરાબરજ
સમજવાં અર્થાત્ જેવી રીતે ભસ્મમાં હોમ
થઈજ નથી શકતો અને તેથી તે પ્રમાણે
કરાતા હોમથી કાંઈ પણ ફળ પ્રાપ્ત થતું

નથી તેજ પ્રમાણે પૂનર્ભૂ પુત્રને દાન આપી
તેથી કાંઈ પણ ફળની આશા રાખવી તે
કેવળ વ્યર્થજ છે. ૧૮૧.

ફતરેષુત્વપાઠક્ત્યેષુયયોદિષ્ટેષ્વસાધુષુ ॥

મેદોસુર્માસમજ્ઞાસ્થિવદન્ત્યર્જમનીષિણઃ ૮૨

વિશેષે કરીને જેઓને કોઈ પણ જાત-
નું દાન આપવાથી ફળ મળતું નથી અર્થા-
ત્ જેઓ અપંક્તિય છે તેવાને દાન આપ-
વાથી તે દાન હાડ, માંસ, રૂધિર અને ત્વ-
ચામાં બદલાઈ જાય છે અને ત્હેના પરિ-
ણામે દાતા ત્હેના પુનઃ જન્મમાં તે તે
ચીજોનો આહાર કરનાર પંક્તિમાં જન્મ
પામે છે. ૧૮૨.

અપાંત્યોપહતાપંક્તિપાવ્યતેયૈદ્વિજોત્તમૈઃ ॥

તાન્નિવોધતકાત્સ્ન્યેનદ્વિજાશ્યાન્પક્તિપાવનાન્
॥ ૮૩ ॥

પંક્તિમાં બેસવાને અયોગ્ય માણસના
બ્રાહ્મણોની પંક્તિમાં આવીને બેસવાથી અ-
પવિત્ર થયેલી પંક્તિ કેવા બ્રાહ્મણથી પવિત્ર
થાયછે તે હું હવે કહું છું તે સાંભળો. ૧૮૩.

અગ્રયાઃસર્વેષુવેદેષુસર્વપ્રવચનેષુચ ॥

ઓત્રિયાન્વયજાથૈવવિજ્ઞેયાઃપક્તિરાવનાઃ ૮૪ ॥

જે બ્રાહ્મણે અષ્ટાંગ વેદનું બરાબર અ-
ધ્યયન કરેલું હોય-જે ત્હેનાં સઘળાં પ્રવ-
ચન વિગેરેના અર્થ સમજી અને સમજાવી
શકતો હોય જે પોતેજ નહીં પણ ત્હેના
પૂર્વજો દશ પેઢી સુધીના વેદ ભણેલા હોય
તેજ ફક્ત પંક્તિને પવિત્ર કરી શકેછે. ૧૮૪.

ત્રિણાચિકેતઃપશ્ચામિત્રિસુપર્ણઃપટ્નવિત્ ॥

બ્રહ્મદેયાત્મસંતાનોઽયેષ્ટસામગર્વચા ॥ ૮૫ ॥

જે બ્રાહ્મણ યજુર્વેદના ' ત્રિણાચિકેત '
ભાગથી જ્ઞાત હોય અર્થાત્ અધ્વર્યુના કામમાં

પ્રવીણ હોય, જે પંચાગ્નિ રાખતો હોય (સાંજ સહવાર અખંડ અગ્નિનું પુજન કરતો હોય) તે ‘અગ્નિહોત્રી, ત્રિસુપર્ણ’ બ્રાહ્મણ જે રૂવેદની મુખ્ય શાખામાં કુશળ હોય છે તે અને તે પ્રમાણે પોતાનો આચાર વિચાર રાખતો હોય તે, જે વ્યાકરણનાં છ અંગોમાં પ્રવીણ હોય તે બ્રાહ્મણને **ષડંગવિત્** હોય, “**બ્રહ્મદેયાત્મસંતાન**” જે પુત્ર બ્રાહ્મણનો જન્મ બ્રાહ્મવિવાહથી થયો હોય તે અને જે સામવેદનો આરણ્યક ભાગ ભણેલો હોય અર્થાત્ જે ભાગને સામવેદમાં ‘**જ્યેષ્ઠ સામગ**’ કહેલો છે તેવા પ્રકારનાં છ જાતના બ્રાહ્મણો પંક્તિને પવિત્ર કરનાર બાળુવા. ૧૮૫

વેદાર્થવિત્પવક્તાચબ્રહ્મચારીસહસ્રદઃ ॥

શતાયુથૈવવિજ્ઞેયાબ્રાહ્મણાઃપશ્ચિપાવનાઃ ॥૮૬॥

વળી જે બ્રાહ્મણ વેદનાં અર્થ સમજી તેમજ સમજવી શકે છે તે, જે પવિત્ર બ્રહ્મચર્ય પાળનાર હોય છે તે જેણે હજાર ગાયોનું દાન કરેલું હોય તેવો ગૌદાનથી પવિત્ર થયેલો બ્રાહ્મણ, જેણે સો વર્ષનું આયુષ્ય ધારણ કરેલું છે તે-વયોવૃદ્ધ તેટલા પ્રકારના બ્રાહ્મણો શ્રાદ્ધના ભોજનવિધીમાં પંક્તિને પવિત્ર કરનાર સમજવા. ૧૮૬.

પૂર્વેદુરપરેદુર્વાશ્રાદ્ધકર્મણ્યુપસ્થિતે ॥

નિમન્ત્રયેતઙ્યવરાન્સમ્યગ્વિપ્રાન્યયોદિતાન્

॥ ૮૭ ॥

શ્રાદ્ધ કરવાનું હોય તે દિવસથી એક દિવસ પહેલાં અને તે દિવસે ન મળી શકે તો પછી જે દિવસે શ્રાદ્ધ હોય ત્યારે શ્રાદ્ધ કરનારે ઉપર જણાવ્યાં તેવાં લક્ષણવાળા ત્રણ બ્રાહ્મણોને પોતાને ત્યાં ભોજન લેવાને માટે આમંત્રણ કરવું. જો તેવા ત્રણ ન મળે તો પછી બે અને બે ન મળે તો એક પણ

તેવાં લક્ષણવાળા બ્રાહ્મણને શોધી કાઢી લેને ભોજન કરાવવું. ૧૮૭.

નિમન્ત્રિતોદ્વિજઃપિઙ્ગેનિયતાત્મામથેત્સદા ॥

નચછન્દાંસર્ધઃચીતયસ્યશ્રાદ્ધંચતદ્ધવેત્ ॥૮૮॥

શ્રાદ્ધમાં જમવાને માટે એક દિવસ અગાઉથી નોતડું કરવાનું કારણ એટલુંજ છે કે જ્યારે નોતડું મળે ત્યારથી નોતરાયલા બ્રાહ્મણો તેમજ શ્રાદ્ધ કરનારે સ્ત્રીસંગ ન કરવો તેમજ જરૂરના કરવાના હોય તેવા જપ મંત્રો તેમજ વેદના અધ્યયનનો પણ ત્યાગ કરવો બેઠએ. ૧૮૮.

નિમન્ત્રિતાન્દિપિતરુપતિષ્ઠન્તિતાન્દ્રિજાન્ ॥

વાયુવચ્ચાનુગચ્છન્તિતથાસીનાનુપાસતે ॥૮૯॥

કારણ કે તે નોતરાયલા બ્રાહ્મણોને પિતર લોકના જેવાજ સમજવાના છે. જે પિત્રિયોને કબ્યનું દાન આપવાનું હોય છે તેઓ આ બ્રાહ્મણોના પાછળજ વાયુરૂપે આવીને ઉભા હોય છે અને જેમ તેઓ ચાલે છે તેમજ તેમની પાછળ પાછળ જતા હોય છે વળી જ્યારે બ્રાહ્મણો ભોજન લેવાને બેસે છે ત્યારે તેઓ લેમની નજીકજ પોતાનું આસન લે છે અને તેથીજ કરીને ઉપર જણાવ્યા તે નિયમો પ્રમાણે શ્રાદ્ધવિધીમાં આમંત્રેલા બ્રાહ્મણોએ પોતાનું વર્તન રાખવું બેઠએ. ૧૮૯.

કેતિતસ્તુયથાન્યાયંદ્રવ્યકવ્યોદ્વિજોત્તમઃ ॥

કયંચિદપ્યતિક્રામન્વાપઃશૂકરતાંત્રજેત્ ॥૯૦॥

હવ્ય કબ્યના હોમના વિધીમાં ભોજનને માટે આમંત્રણ કરેલો બ્રાહ્મણ આમંત્રણ સ્વીકાર્યા પછી જો કોઈ પણ અમુક કારણથી અથવા તો બાણી બેઠને ભોજન સમયે આવતો નથી અને ભોજન લેતો નથી તો લેના પાપથી તે લેના પુનઃ જન્મમાં શૂકર (ભુંડ)નો અવતાર પામે છે. ૧૯૦.

આમાન્વતસ્તુયઃશ્રાદ્ધેષ્વર્યાસહમોદતે ॥

દાતુર્યદુષ્કૃતંકિંચિત્તત્તર્વમતિપદ્યતે ॥૧૧॥

શ્રાદ્ધવિધીમાં આમંત્રેલો પ્રાદ્ધાણુ સ્ત્રીની અંચળ વૃત્તિના પરિણામે કામમાં પ્રવૃત્ત થઈ સંભોગ કરે છે તો તેને શ્રાદ્ધ કરનારનાં સર્વ પાપ વળગે છે અર્થાત્ પોતે અપવિત્ર થઈને લોભન જેવા પવિત્ર વિધીમાં ભાગ લઈ સર્વને અપવિત્ર કરે છે તહેતું પ્રાયશ્ચિત્ત તહેને પોતાનેજ લાગે છે. ૧૯૧.

અક્રોધનાઃશૌચપરાઃમતતંબ્રહ્મચારિણઃ ॥

ન્યસ્તશસ્ત્રામહાભાગાઃપિતરઃપૂર્વદેવતાઃ॥૧૨॥

વળી શ્રાદ્ધ કરનાર તેમજ કરાવનાર પણ ક્રોધ રહિત અને સારો ગુણવાન હોવો જોઈએ કારણ કે પિત્રીયો પોતે ક્રોધ રહિત, શરીરે ખડારથી જેવા સ્નાનાદિકથી ત્વચ્ચાનો મેલ નીકળી જતાં શુદ્ધ હોય છે તેવા અંતઃકરણમાં પણ ક્રોધના પ્રતિ તીરસ્કાર અથવા સ્વાર્થ રહીત લાગણીવાળા હોય છે, સ્ત્રી સંયોગથી હંમેશાં દુર હોય છે અર્થાત્ તેઓ અખંડ બ્રહ્મચર્ય વૃત્ત પાળતા હોય છે, યુદ્ધના સાજને ધારણ કરતા નથી અને મહાન ગુણુ જેવા કે હયા અને તેવા બીજા સાત ગુણો એટલે સર્વ મળીને આઠ મહાન ગુણોથી યુક્ત હોય છે અને દુઃકામાં અનાદિ-દેવતા સ્વરૂપ છે માટે શ્રાદ્ધ કરનાર અને કરાવનાર પણ તેવાજ લક્ષણવાળા હોવા જોઈએ. ૧૯૨.

યસ્માદુત્પત્તિરેતેષાંસર્વેપામપ્યશેષતઃ ॥

યેચયૈરુપચર્યાઃસ્યુર્નિયમૈસ્તાન્નિબોધત ॥૧૩॥

આ સર્વ પિતૃશની શા પ્રમાણે ઉત્પત્તિ થઈ, તેઓને કોણ સમજવા, અને કયા કયા વેદોક્ત વિધિવડે તેમનો સર્વનો આદર

સત્કાર કરવો તે હવે હું આપ સર્વને સવિસ્તર સમજાવું છું તે આપ સર્વ સાંભળશો. ૧૯૩.

મનોર્હેરણ્યગર્ભસ્યયેમરીચ્યાદયઃસુતાઃ ॥

તેષામૃષીણાંસર્વેષાંપુત્રાઃપિતૃગણાઃસ્મૃતાઃ॥૧૪॥

પરમાત્માના સ્વરૂપ બ્રહ્માના હિરણ્યગર્ભ શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા તહેમના પુત્ર મનુ અને મનુના પુત્ર મરિચી અને અન્ય રૂપિયોની પ્રજા તે સઘળાને પિતૃગણુ ગણેલા છે. ૧૯૪.

વિરાડ્સુતાઃસોમસદઃસાધ્યાનાંપિતરઃસ્મૃતાઃ

અગ્નિવાત્તાશ્વદેવાનાંમારીચાલોકાવિ

શ્રુતાઃ ॥ ૧૫ ॥

વિરાટના પુત્ર સોમસદ તેઓ “સાધ્ય ગણુ” એટલે પિત્રીયો કરીને કહેવામાં આવેલા છે પણ મરિચીના પુત્રો જેઓને સર્વ લોક માનની લાગણીથી બુવે છે અને જેઓ અગ્નિ દ્વાત્તા નામથી ઓળખાય છે તેઓ દેવતાઓના પિત્રીયો ગણાય છે. ૧૯૫

દૈત્યદાનવયક્ષાણાંગન્ધર્વોરગરક્ષસામ્ ॥

સુપર્ણકિંનરાણાંચસ્મૃતાર્વાર્હિષદોઽત્રિજાઃ॥૧૬॥

અને અત્રિરૂપિના પુત્રો જેઓ ‘અર્હિષદ’ નામથી ઓળખાય છે તેઓ સઘળા, દૈત્ય, દાનવ, યક્ષ, ગંધર્વ, રાગ (સર્પ), સુપર્ણ અને કિજ્જરોના પિત્રીયો ગણાયલા છે. ૧૯૬

સોમપાનામવિપ્રાણાંક્ષત્રિયાણાંદિવિર્ભુજઃ ॥

વૈદ્યાનામાજ્યપાનામશૂદ્રાણાંતુસુકાલિનઃ॥૧૭॥

હવે પ્રાદ્ધાણુ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય અને શુદ્ર એ ચાર વર્ણના પિત્રીયો કેને સમજવા તે નિચે પ્રમાણે છેઃ—પ્રાદ્ધાણુના પિત્રીયો સોમપા અર્થાત્ જેઓ સોમરસનું પાન કરતા હોય

તેમને સમજવા, ક્ષત્રિયોના હવિર્ભુજ, વૈશ્યના આજ્યપા જેઓ હમેશાં ધણું ધી ખાનાર હોય તે, અને શુદ્રોના સુકાલિન સમજવા. ૧૯૭
સોમપારતુકવેદુત્રાહવિષ્મન્તોઽગ્નિરઃસુતાઃ ॥

પુલસ્ત્યસ્યાજ્યયાઃપુત્રાવસિષ્ઠસ્યસુકાલિનઃ૧૯૮

ભૃગુમુનીના પુત્રોને સોમપા હવિર્ભુજા તે અંગીરાના પુત્રો, આજ્યપા તે પુલસ્ત્યના પુત્રો અને સુકાલિન તે વસિષ્ઠ મુનીના પુત્રો છે. ૧૯૮

અગ્નિદગ્ધાનઅગ્નિદગ્ધાન્કાવ્યાન્વર્હિપદસ્તથા ॥
અમિષ્વાત્તાંશ્વસૌભ્યાંશ્વિપ્રાણામેવનિર્દિશેત્ ॥

॥ ૧૯૯ ॥

અગ્નિદગ્ધ, અન્નગ્નિદગ્ધ, કાવ્ય, વર્હિ-
પદ, અગ્નિષ્વાત્ત, અને સૌમ્ય તે સધળાને
પ્રાદ્યણુના પિત્રિયો જાણવા. ૧૯૯

યણ્તેતુગણામુખ્યાપિતૃગાંપરિકીર્તિતાઃ ॥

તેષામપીહવિજ્ઞેયંપુત્રપૌત્રમન્તકમ્ ॥૨૦૦॥

આટલા જે ગણાવ્યા તે તે પ્રધાન પિ-
ત્રિયો જાણવા પરંતુ તેવા સધળા પિત્રિયો-
ના પુત્રો અને પૌત્રો અસંખ્ય છે જેમનું
વર્ણન માર્કણ્ડેય પુરાણમાં કહેલું છે તેમને
સધળાને પણ મ્હોટા પિત્રિયો જાણવા. ૨૦૦

ઋષિભ્યઃપિત્રોજાતાઃપિતૃભ્યોદેવમાનવાઃ ॥

દેવેભ્યસ્તુજગત્સર્વંદરંસ્થાવનુપૂર્વશઃ ॥ ૧ ॥

મરીચિ આદી રૂપીઓથી કુમાતુસાર
પિતરો ઉત્પન્ન થયા, પિતરોથી દેવતા ઉ-
ત્પન્ન થયા અને દાનવ ઉત્પન્ન થયા અને
દેવતાઓથી કુમ પ્રમાણે સ્થાવર જંગમ જ-
ણાતું જગત્ ઉત્પન્ન થયું છે. આ પ્રમાણે
આ પ્રાણીઓથી ભરપુર જગત્ની ઉત્પત્તિ
થયેલી છે. ૨૦૧

રાજતૈર્ભાજનૈરેષામથોવારાજતાન્નિતૈઃ ॥

વાર્યપિશ્વદ્યાદત્તમક્ષયાયોપકલ્પતે ॥ ૨ ॥

પિતરોને રૂપાના અને ત્હેના અભાવે
રૂપાથી યુક્ત જડાવવાળા અને તે પણ ન
મળી શકે તો પછી તાંખાના પાત્રમાં જ-
ળતું દાન કરવાથી તેઓના આશીર્વાદથી
અને તે દાનના પુણ્યે અક્ષય સુખની પ્રાપ્તિ
થાય છે તો પછી ક્ષીર આદિ મીઠા ભોજન
જે ત્હેમને પ્રિય હોય તેથી સંતોષવાથી જે
દુઃખ અને સુખની પ્રાપ્તિ થાય ત્હેનું શું વ-
ર્ણન કરી શકાય ? ૨૦૨

દેવકાર્યાંહૂજાતીનાંપિતૃકાર્યંવિચિન્ચ્યતે ॥

દૈર્વંહીપિતૃકાર્યસ્યપૂર્વમાપ્યાયનંશ્રુતમ્ ॥ ૧ ॥

દેવતાઓને માટે જે કાર્ય કરવામાં આવે
છે તે સધળાં ને દેવકાર્ય કહેવાય છે પરંતુ
ત્હેના કરતાં દિગ્ધે (પ્રાદ્યણુ, ક્ષત્રી અને
વૈશ્ય)ને પિતૃકાર્ય ધણાંજ ઉત્તમ છે એમ
શ્રુતિમાં કહેલું છે અને તેટલાજ કારણથી
પિતૃકાર્ય કરતા પહેલાં તે પરિપૂર્ણ કરી
શકાય તેટલા માટે દેવકાર્યને યથાવિધિ પ-
હેલાં કરવાં જોઈએ. ૨૦૩

તેષામારક્ષધૂતંતુપૂર્વંદૈર્વંનિયોજયેત્ ॥

રક્ષાંસિદિવિહિત્ત્વમ્પન્તિભાદમારક્ષર્વાર્જિતમ્ ॥૪॥

દેવકાર્ય પ્રથમ કરવાનું કારણ એજ છે
કે તે પિતૃકાર્યનું રક્ષણ કરનાર છે અને તે-
ટલા માટે જો દેવકાર્ય કર્યા પહેલાં પિતૃકાર્ય
કરવામાં આવે છે તો તે અરક્ષિત હોવાને
લીધે રાક્ષસો ત્હેનો લોપ કરે છે. ૨૦૪.

દૈવાચન્તંતદીદેતાપિત્રાચન્તંનતઞ્ચયેત્ ॥

પિત્રઘાન્તંસ્વીહમાનઃસિપ્રંનશ્યતિસાન્વયઃ ॥૫॥

આટલા કારણને માટે દેવકાર્ય પિતૃકાર્યના આદિ તેમ અંતમાં કરવું જોઈએ પણ
પિતૃકાર્ય પહેલું વા છેલ્લે કરવું નહી તેમજ

દેવકાર્ય અને પિતૃકાર્યનો સમારંભ એકી વખતે પણ નહીજ કરવો. બેઠાએ કારણ કે જે પુરૂષ તે પ્રમાણે કરે છે તે પોતાના કુટુંબ કળીલા સાથે સ્કેજ વખતમાં નાશ પામે છે. ૨૦૫.

શુચિદેશંવિવિક્તંચગોમયેનોપપાદયેત્ ॥

દક્ષિણાપ્રવળંચૈવપ્રયત્નેનોપપાદયેત્ ॥ ૬ ॥

આ કાર્ય કરવાને માટે શુદ્ધ તેમજ એકાંત જગ્યા ચોખી હોય તેવી શોધી કાઢવી અને જો તે હવડ અથવા ઘણા દિવસોથી ઉપયોગમાં લેવામાં ન આવી હોય તો તેવી જગ્યાને ગાયના પવિત્ર છાણથી લીંપીને સ્વચ્છ કરવી અને બનતાં સુધી તો યત્નથી દક્ષિણ દિશાના ઢોળાવવાળીજ જગ્યા શોધવી. ૨૦૬.

અવકાશેષુચોક્ષેષુનદીતીરેષુચૈવહિ ॥

વિવિક્તેષુચતુષ્યન્તિદત્તેનપિતરઃસદા ॥ ૭ ॥

વનવગડામાં અથવા જંગલ જેવાં સ્વાભાવિક રીતેજ એકાંત સ્થળોમાં તેમજ જળાશયો જેવાં કે નદિ, તળાવના કિનારા ઉપર અને નિર્જન પ્રદેશોમાં શ્રાદ્ધ કરવાથી પિતરો હમેશાં સંતોષ પામે છે માટે શ્રાદ્ધ કરવામાં તે તે સ્થળોને ઉત્તમ ગણવાં. ૨૦૭.

આસનેષુપક્લેષેષુવાર્ષ્વત્સુપૃથક્પૃથક્ ॥

ઉપસ્પૃષ્ટોદકાન્સમ્યગ્વિપાસ્તાનુપવેશયેત્ ॥ ૮ ॥

આવાં શુદ્ધ સ્થળે બેવડા ડાહનાં શુદ્ધતાં આસનો બિછાવવાં બેઠાએ અને ત્હેના ઉપર સ્નાન તથા આચમન સંધ્યાવિધીથી પવિત્ર પ્રાદ્યુષ્ટાએ પોતાનું સ્થાનક લેવું ત્હેમાં પણ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું બેઠાએ કે જેઓને પિતૃકાર્યમાં આમંત્રેલા હોય ત્હેમના આસન ઉપરનું દર્ભનું આસન દક્ષિણ તરફ દર્ભનાં અષ્ટીયાંવાળું હોવું બેઠાએ. ૨૦૮

ઉપવેશ્યતુતાન્વિપાનાસનેષ્વજુગ્મ્સિતાન્ ॥

ગન્ધમાલ્યૈઃસુરભિભિરર્ચયેદેવપૂર્વકમ્ ॥ ૯ ॥

આ પ્રમાણે પ્રત્યેક આમંત્રિત પ્રાદ્યુષ્ટાને પોતપોતાના સ્થાનકે બેસાર્યા પછી તેમને સ્નેહપૂર્વક અને વિધી તેમજ શ્રદ્ધાથી કેશર આદિ સુગંધીથી યુક્ત પદાર્થો તેમજ ધુપ અને પુષ્પના હાર-ગોટાથી દેવની માફક ત્હેમની પુજા કરવી. ૨૦૯.

તેષામુદકમાનીયસપવિત્રાંસ્તિલાનપિ ॥

અગ્રૌકુર્યાદનુજ્ઞાતોબ્રાહ્મણોબ્રાહ્મણૈઃસહ ॥ ૧૦ ॥

આ પ્રમાણે ઉપસ્થિત થયેલા પ્રાદ્યુષ્ટાના હાથમાં દર્ભ તથા તલથી મીશ્રીત જળ આપીને પછી તે પોતે લઈને તે પ્રાદ્યુષ્ટાની આજ્ઞાનુસાર શ્રાદ્ધ કરનારે પ્રાદ્યુષ્ટા સમેત તે સર્વનો અગ્નિમાં હોમ કરવો. ૨૧૦

અગ્નેઃસોમયામ્યાંચકૃત્વાપ્યાયનમાદિતઃ ॥

હવિર્દાનેનવિધિવત્પથ્વાત્સંતર્પયેત્પિતૃન્ ॥ ૧૧ ॥

પહેલાં હવિથી અગ્નિ, સોમ, યમઆદિ દેવતાઓને હોમ કરીને તૃપ્ત કરવા અને તે વિધીપૂર્વક અને દેવતાઓને સંતોષકારક રીતે કર્યા પછી કૌંચ-અન્ન વિગેરેથી પિત્રોને તૃપ્ત કરવા બેઠાએ. ૨૧૧.

અગ્ન્યભાવેતુધિપ્રસ્યપાનાવેવોપપાદયેત્ ॥

યોક્ષગ્નિઃસદ્વિજોવિપ્રૈર્ધન્યદર્શિભિરુચ્યતે ॥ ૧૨ ॥

જો અગ્નિ ન મળી શકે તો વેદના બાળુનાર પ્રાદ્યુષ્ટાને વેદમાં અગ્નિનુંજ સ્વરૂપ છે એમ કહેલો છે માટે ત્હેના હાથમાં હોમ કરવો અર્થાત્ પહેલી ત્રણ આહુતિઓ ત્હેના હાથમાં આપવાથી સાક્ષાત્ અગ્નિમાં હોમ કર્યા જેટલુંજ પુન્ય થાય છે. ૨૧૨.

અક્રોધનાન્સુપ્રસાદાન્વદત્યેતાન્પુરાંતનાત્ ॥

લોકસ્યાપ્યયનંયુક્તાઋચ્છાદ્દેવાન્દિવો

તમાન્ ॥ ૧૩ ॥

મનુ અને અન્ય મહર્ષિઓએ જ્ઞાની પ્રા-
ક્ષણ જે, કોધરહિત, પ્રસન્ન મુખાર્વિદવાળો,
અનાદિથી સારો કુળવાન હોય, જે લોકની
અભિવૃદ્ધિને માટે સારા સારા ઉપાયો યો-
જનાર છે તેને શ્રાદ્ધ દેવતા તરિકે માનેલા
છે માટે તેવાજ શ્રાદ્ધવિધીમાં પાત્ર ગણી
શકાય છે. ૨૧૩.

અપસવ્યમગ્નૌકૃત્વાસર્વમાવૃત્યવિક્રમમ્ ॥

અપસવ્યેનહસ્તેનર્નિર્વેદુદકંશુત્રિ ॥૧૪॥

અગ્નૌકરણ હોમવિધીમાં શ્રાદ્ધ વા હોમ
કરનારે અપસવ્ય કરીને પૂર્વથી માંડીને દ-
ક્ષિણ સુધીમાં હોમની સર્વ વસ્તુઓને ક્રમા-
નુસાર ગોઠવવી અને તેજ પ્રમાણે ઉત્તરો-
ત્તર તેનો હોમ પૂરો થયા પછી જે સ્થળે
પીંડદાન મુકવાનું હોય તે સ્થળને જમણા
હાથે પવિત્ર જળથી સિંચવું. ૨૧૪.

ત્રીંસ્તુતસ્માદ્ધવિઃશેષાત્પિણ્ડાનકૃત્વાસમાહિતઃ ॥

ઔદેકેનૈવવિધિનાર્નિર્વેદક્ષિણામુલ્લઃ ॥૧૫॥

આ પીંડ હોમ કરતાં હવનનું જે જે
દ્રવ્ય બાકી રહેલું હોય તે સઘળાને એકત્ર
કરીને તેમાંથી ત્રણ પીંડ બનાવવા, અને
તેમજ તેમને જલદાન વિધીથી શુદ્ધ કરીને
સાવધાન મનથી એકાગ્ર ચિત્તે દક્ષિણ દિ-
શાભિમુખે બેસીને દર્ભ ઉપર મુકવા. ૨૧૫.

ન્યુપ્યપિણ્ડાંસ્તતસ્તાંસ્તુપ્રયતોત્રિધિપૂર્વકમ્ ॥

તેષુદર્મેષુતંદસ્તંનિમૃજ્યાલ્લેપમાગિનામ્ ॥૧૬॥

આ પ્રમાણે દર્ભ ઉપર પીંડ મુક્યા પછી
પોતાના ગૃહસુત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે તે દર્ભના
મુળમાં પ્રપિતામહના પિતા વિગેરે તે પીં-
ડના ગ્રહણ કરનારનાં ત્રણ નામ બોલવાં
અને પોતાનો હાથ દર્ભને લગાડવો કારણ
કે તેમ કરવાથી તે ત્રણ પુરૂષની તૃપ્તિ થાય
છે. ૨૧૬.

આચમ્યોદકપરાવૃત્યત્રિરાયમ્યશનૈરસૂન્ ॥

પદ્મકતુંશ્રમમસ્કુર્યાત્પિતૃનેવચમન્ત્રવિત્ ॥૧૭॥

પિંડ દાન આપી રહ્યા પછી ઉત્તરાભિ
મુખ કરીને વેદોક્ત મંત્ર પ્રમાણે ત્રણ પ્રા-
ણાયામ કરવાને વસંતાય નમસ્તુભ્યમ્ એ પ્ર-
માણે બોલીને વસંત તેમજ વર્ષની અન્ય
સર્વ રૂતુઓને તેમજ પિત્રિયોને નમસ્કાર
કરવા. ૨૧૭.

ઉદકંનિનયેચ્છેષંશનૈઃપિણ્ડાન્તિકેપુનઃ ॥

અવજિગ્રેષ્વતાન્પિણ્ડાન્યથાન્યુપાન્સમાહિતઃ ૧૮

પિંડદાન મુકતા પહેલાં પિંડ મુકવાની
ભુમીને જળથી પવિત્ર કરવાને જે પાત્રમાં-
થી જળ લીધું હોય તેમાંના શેષ રહેલા
જળને પિંડ મુક્યા પછી અનુક્રમે પિંડની
નજીક રેડવું અને ત્યાર પછી સાવધાન થઈ
દરેક પિંડને એક પછી એક લઈને સુધ-
વો. ૨૧૮.

પિણ્ડેભ્યસ્તલ્પિકાંમાત્રાંસમાદાયાનુર્વશઃ ।

તાનેવવિપ્રાનાસીનાન્વિધિવત્પૂર્વમાશયેત્ ॥૧૯॥

પિતા, પિતામહ, પ્રપિતામહને આપે-
લા પિંડોમાંથી થોડોક ભાગ લઈને જમવાને
માટે આમંત્રેલા પ્રાદ્ધણોને તે સઘળાઓનાં
અનુક્રમે નામ લઈને સર્વ પહેલાં જમાડવો
અને એ પ્રમાણે પ્રત્યેકના પિંડમાંથી થોડોક
ભાગ લઈને જમાડવાથી પિત્રિયો પિંડદાન
સ્વિકારે છે. ૨૧૯.

ઘ્રિયમાણેતુપિતરિપૂર્વેષામેવનિર્વેપેત્ ॥

વિપ્રવદ્ધપિતંશ્રાદ્દેસ્વકંપિતરમાશયેત્ ॥૨૦॥

પિતા જીવતો હોય તો પિતામહ (બા-
પનો બાપ) વિગેરે ત્રણ પુરૂષોનાં નામ લઈ
પિંડદાન કરવું અને તેવે સ્થળે પિતાનેજ
પ્રાદ્ધણ તરીકે પુજવા ને પિંડમાંથી લોજન
કરાવવું અને પ્રપિતામહ વિગેરેના પિંડમાં-

થી અન્ય આમંત્રિત બ્રાહ્મણોને નેવેઘ આપી ભોજન કરાવવું. ૨૨૦.

પિતાયસ્યનિવૃત્તઃ સ્યાજ્ઞીવેચ્છાપિપિતામહઃ ॥
પિતુઃ મનામસં તિર્ત્યકીર્તયેત્પિતામહમ્ ॥૨૧॥

જેના પિતા મરી ગયા હોય પણ પિતામહ-આપના આપ જીવતા હોય ત્હેણે પિંડદાન દેતી વખતે 'પહેલું' પોતાના પિતાનું નામ લેવું અને પછી ઉપરની પેઢીનાનું નામ લઈને પિંડદાન કરવું જોઈએ. ૨૨૧.

પિતામહોવાતચ્છ્રાદં શુક્લીતે સત્રીન્મનુઃ ॥
કામંવાસમનુજ્ઞાતઃ સ્વયમેવ સમાચરેત્ ॥૨૨॥

મનુનો મત એવો પણ છે કે તેવા શ્રાદ્ધમાં પિતામહ પોતે ભોજન લઈ શકે છે અથવા તો ત્હેની આજ્ઞાનુસાર પૌત્ર પોતે કરી પણ શકે છે માટે તે પ્રમાણેની વ્યવસ્થા ભોજનવિધીને માટે કરવી. ૨૨૨.

તેષાં દશવાતુહસ્તેષુ સપત્રિત્રંતિલોદકમ્ ॥
તત્પિષ્ઠાગ્રં પ્રયચ્છેતસ્વપૈષામસ્તિતિત્રુવન્ ૨૨૩

શ્રાદ્ધ પુર્ણ થયા પછી આમંત્રિત બ્રાહ્મણોને ભોજન પહેલાં શ્રાદ્ધ કરનારે તલનાં ખેલું પાણી હાથમાં આપવું અને ત્હેમના હાથમાં એક એક કુશ-દર્ભ મુકવો અને ત્યાર પછી પિંડના અગ્ર ભાગનો થોડો થોડો ભાગ ત્હેમને આપવો અને “પિત્રેસ્વધાસ્તુ” એમ કહેવું. ૨૨૩

પાણિભ્યાં તૂપસંઘૃહ્ણસ્યમન્નસ્ય વર્દિતમ્ ॥
વિપ્રાન્તિકે પિતૃન્ધ્યાયઙ્ઙં નૈકૈરુપ

નિસિપેત્ ॥૨૪॥

અને પછી જે વાસણ-તપેલામાં બ્રાહ્મણોને જમાડવાને માટેનું ધાન્ય રાંધેલું હોય તે પોતાના બન્ને હાથમાં લઈને શ્રાદ્ધ કરનારે પિતરોનાં સ્વરૂપજ જેવા પિતરોનાં

ચિંતવન કરનારા બ્રાહ્મણોના સમીપ લઈ જઈ ધીમેથી ત્હેમને જોઈએ તેટલું તે પ્રત્યેકને પીરસવું. ૨૨૪.

ઉપયોર્હસ્તયોમુક્તંયદન્નમુપનીયતે ॥

તદ્વિમલુમ્પાન્યસુરાઃ સહસાદુષ્ટચેતસઃ ॥૨૫॥

જે વાસણમાં બ્રાહ્મણોને જમાડવાનો પદાર્થ રાંધેલો હોય તે હમેશાં પીરસવાને માટે લાવતી વખતે બે હાથેજ ઝાલવું જોઈએ કારણ કે જેટલો પદાર્થ એકજ હાથથી ગ્રહણ કરેલા વાસણમાં લાવવામાં આવે છે તે અસુરો-રાક્ષસો લઈ લે છે અર્થાત્ તે પ્રમાણે લાવીને પિરસેલા પદાર્થનું કાંઈપણ દાતાને ફળ મળતું નથી. ૨૨૫.

ગુણાંશ્ચમૂપશાકાદ્યાન્પયો દધિવૃત્તંમધુ ॥

વિન્યસેત્પ્રયતઃ પૂર્વમૂમાવેવ સમાહિતઃ ॥૨૬॥

અને જ્યારે ચટણી, અથાણું રૈતાં, દુધ, દહીં, મીઠું, મધ વિગેરે પીરસતી વખતે પીરસનારે અવશ્ય કરીને પોતાના મનને ઘણુંજ સાવધ રાખવું અને કાળજી રાખવી કે તે જમીનપર અથવા કોઈના કપડાં ઉપર ન પડે. અર્થાત્ તે પીરસવાના વાસણમાં સમાય તેટલાંજ લેવાં વધારે લેવાં નહીં કે જેથી ઉભરાઈને જમીનપર ઢળે. ૨૨૬.

મહ્યં મોઙ્યં ચત્રિવિધં મૂલાનિ ચ ફલાનિ ચ ॥

દધાનિ ચૈવ પાંમાનિ પાનાનિ સુરમીણિ ચ ॥૨૭॥

અને તેજ પ્રમાણે વિનયથી તેમની સમીપ લક્ષ્ય એટલે ખાવા લાયક સુંદર પદાર્થો જેવા કે લાડુ તથા ભોજ્ય કહેતા ક્ષીર, દુધપાક જેવા મીઠા પ્રવાહી, ફળ મુળ, માંસ, સુગંધીવાળુ જળ વિગેરે પીવાની ચીજો લાવીને મુકવાં. ૨૨૭.

ઉપનીયતુ તત્સર્વં શનકૈઃ સુસમાહિતઃ ॥

પરિવેષયેત પ્રયતો ગુણાન્સર્વાન્પ્રચોદયન્ ॥૨૮॥

ઉપર પ્રમાણેના સર્વ પદાર્થો બ્રાહ્મણોના

પાસે મુકયા પછી હેમને પીરસવા માંડવા અને પીરસતાં પીરસતાં દરેકના ગુણ અને સ્વાદનું વર્ણન આપવું જેમકે આ ચટણી છે અને તે તીખી છે, આ મીઠું તે ખાડું છે, આ દહીં તે ખાટું છે વિગેરે. ૨૨૮.

નાસ્તમાપાતયેજ્ઞાતુનકુપ્યેન્નાનૃતંવદેત્ ॥

મપાદેનસ્પૃશેદન્નંનૈતદવધૂનયેત્ ॥૨૯॥

શ્રાદ્ધમાં કોઈ પણ વખતે ૨૩વું નહીં, તેમજ જીડું બોલવું નથી તથા પીરસતી વખતે અન્ન ને પગનો સ્પર્શ થવા ન દેવો તેમજ ઘણીજ શાંત રીતે વિનયથી પીરસવું અર્થાત્ જોર કરીને કોઈના ભાણામાં નાંખવું નહીં. ૨૨૯.

અસંગમયતિમેતાન્કોપોડરીનનૃતંથુનઃ ॥

પાદસ્પર્શસ્તુરક્ષાંસિદુષ્કૃતીનવધૂનનમ્ ॥૩૦॥

કારણ કે શ્રાદ્ધ વખતે આંસુ આવવાથી જ જે કાંઈ ભોજન જમાડવાને રાંધવામાં આવ્યું હોય છે તે ભુતને મળે છે અર્થાત્ તેથી કૃણ મળતું નથી અને પિત્રીઓ અતૃપ્ત રહે છે તેમજ ક્રોધ પણ ન કરવો કારણ કે તેમ કરવાથી શત્રુઓને તે દાન પહોંચે છે અને જીડું બોલવું નહીં કારણ કે તેમ કરવાથી શ્વાનને તે દાન પહોંચે છે પણ અડકાડીને પીરસેલું ધાન્ય રાક્ષસોને મળે છે અને જોરથી પીરસેલું અન્ન પાપ કર્મ કરનારને પહોંચે છે માટે ઉપર જણાવ્યું હેમાંનું કાંઈ પણ કરવું નહીં. ૨૩૦.

યયદ્રોષેતવિપ્રેભ્યસ્તત્તદ્વ્યાદમત્સરઃ ॥

બ્રહ્મોઽધાશ્વકથાઃકુર્યાત્પિતૃણામેતદી

પિતૃતમ્ ॥૩૧॥

જ્યારે બ્રાહ્મણો જમતા હોય ત્યારે જે જે આહારની વસ્તુઓ તેમને વધારે પ્રિય હોય તેને જે જે તેઓ માગે તે તે

હેમને સ્નેહપૂર્વક પીરસવી અને માંહેમાંહે વેદવાર્તા કરવી કારણ કે તે વાતો સાંભળવી પિતરોને ઘણી પ્રસન્ન પડે છે. ૨૩૧.

સ્વાધ્યાયશ્રાવયેત્પિતૃણ્યેધર્મશાસ્ત્રાણિચૈવહિ ॥

આરુયાનાનીતિહાસાંશ્વપુરાણાનિ

શિલાનિચ ॥૩૨॥

તેમજ પોતાના ધર્મની, પુરાણની, શીવ સુક્રા, શ્રીસુક્રા, મહાભારત આદિ અન્ય પુરાતન ઐતિહાસીક વાર્તાઓ પણ જમવા આવેલા બ્રાહ્મણોને કહી સાંભળાવવી કારણ કે તેથી તેઓ સારી રીતે ભોજન લઈ તૃપ્ત થાય છે અને હેમના તૃપ્ત થવાથી પિત્રીયો તૃપ્ત થાય છે. ૨૩૨.

દર્શયેદ્વાક્ષણાંસ્તુષ્ઠોભોજયેન્નૈઃશનૈઃ ॥

મન્નાયેનાસકુચૈતાન્ગુણૈશ્વપરિચોદયેત્ ॥૩૩॥

દાતાએ પોતે પ્રસન્ન થઈને પ્રસન્ન વચનોથી જમનારાઓને સંતોષવા અને તેમને જે પ્રમાણે તેઓ વધારે જમી શકે તેમ ઉશ્કેરવા. વખતો વખત જીદા જીદા પદારથોનાં વખાણ કરીને તે ફરી ફરીને માગવાને માટે હેમને લલચાવવા અને ન માગે તો આગ્રહ કરીને હેમને મુકવા. ૨૩૩ વ્રતસ્થમપિદૌહિત્રંશ્રાદ્ધેયત્નેતભોજયેત્ ॥

કુતપંચાસનેદદ્યાત્તિલૈશ્વવિકિરેન્મહીમ્ ॥૩૪॥

શ્રાદ્ધવિધીમાં અવશ્યે કરીને પોતાના હોદિત્રને તો યત્નથી જમાડવોજ જોઈએ પછી તે બ્રહ્મચારી હોય કે ગૃહસ્થી હોય હેને બેસવાના આસન ઉપર નેપાલ દેશની કાંબળી પાથરવી અને આસનની નીચે તલ છાંટીને તે સ્થળને પવિત્ર કરવું. ૨૩૪.

ત્રીણિશ્રાદ્ધેપવિત્રાણિદૌહિત્રઃકુતપસ્તિલાઃ ॥

ત્રીણિચાત્રમશંસન્તિશૌચમક્રોધ

મત્વરામ્ ॥૩૫॥

શ્રાદ્ધવિધીમાં દૌહિત્ર, નેપાળની કાંબ-
ળી અને તલ એ ત્રણ ઘણાંજ પવિત્ર ગ-
ણાય છે અને ત્રણ ગુણોને પણ મહોટા મા-
ણસોએ પ્રશંસેલા છે, શૌચ (પવિત્રતા),
મનની શાંતિ (ક્રોધ રહીતપણું) અને ધીમા-
શ (ઉતાવળ ન કરવી તે) માટે અવશ્યે આ
છ વાનાંનો તેવે સમયે સમાગમ રાખવો. ૨૩૫

અત્યુષ્ણં સર્વમન્નં સ્યાદ્ઘૃત્તીરંસ્તે ચ વાગ્યતાઃ ॥
ન ચ દ્વિજાતયોઃ પુરુષોદાત્રાઃ પૃષ્ઠાદધિર્ગુણાન્ ॥ ૨૩૬ ॥

જે આહારની વસ્તુ હંમેશાં ગરમાગરમ
હોય તેજ વધારે સ્વાદ આપનારી છે જેવી
કે પુરી, ભજ્યાં વિગેરે તે હંમેશાં ઉતર-
તાંજ પીરસવાં જોઈએ કારણ કે તે પ્રમાણે
તેમની મરણ પ્રમાણે લોજન કરાવવાથી
વધારે સાફ ફળ મળે છે. જમનારે હંમેશાં
મૌન ધારણ કરીને જમવું અને જમાડનાર
કદાપિને જમતાં જમતાં પુછે કે રસોઈમાં
ફલાણું કેમ થયું છે તોપણ પોતે સાફ ન-
રસું કહેવું નહી. ૨૩૬.

યાવદુષ્ણં ભવત્યન્નં યાવદશ્નન્તિવાગ્યતાઃ ॥
પિનરસ્તાવદશ્નન્તિયાવન્નોક્તાદધિર્ગુણાઃ ॥ ૨૩૭ ॥

કારણ કે જ્યાં સુધી જમવાના પદાર્થ
ગરમાગરમ હોય છે અને જમનાર તે પ-
દાર્થોના ગુણ અવગુણ કદા વગર મૌન ધા-
રણ કરીને જમતો હોય છે ત્યાં સુધીજ
પિત્રિયો પણ જમે છે અને જો જમનાર
કોઈ પણ પદાર્થને વધારે વખાણે છે અથવા
વખોડે છે તો પિત્રિયો ત્હેનો ત્યાગ કરે
છે. ૨૩૭.

યદ્દેષિતશિરામુક્કેયદુક્કેદક્ષિણામુલઃ ॥
સોપાનત્કથ્યયદુક્કેતદૈરશાંસિમુક્કેતે ॥ ૨૩૮ ॥

માથા ઉપર શીરપેચ અથવા કોઈ પણ
મકારનું વસ્ત્ર લપેટીને, પગમાં મોજા તથા

ખુટ પહેરીને અને દક્ષિણાલી મુખ કરીને
જે પોતાનું લોજન લે છે તે સઘળો આહાર
રાક્ષસને પહોંચે છે અર્થાત્ તેને જમાડવાથી
રાક્ષસને જમાડવા જેટલું પુન્ય થાય છે
અર્થાત્ પાપ થાય છે. ૨૩૮.

ચાળદાલશ્વરાહશ્ચકુકુટઃ શ્વાતયૈવચ ॥

રજસ્વલાચપન્દશ્ચનેસેરન્નશ્નતોદ્વિજાન્ ॥ ૨૩૯ ॥

પંક્તિ જમવા બેઠી હોય ત્યારે જમા-
ડનારે ખાસ કરીને ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ
કે ત્હેમના ઉપર ચંડાલ, ભુંડ-સુવર, કુકડો
રજસ્વલા સ્ત્રી તથા નપુંસક માણસ આટ-
લાની દૃષ્ટિ પડવી જોઈએ નહી. ૨૩૯.

હોમે પ્રદાને મોજ્યે ચયદંભિરભિવીક્ષ્યતે ॥

દૈવેર્કર્મણિ પિત્ર્યેવાતદ્ગ્ચ્છત્યયથાતથમ્ ॥ ૨૪૦ ॥

અસિદ્ધોત્ર, ગાય અથવા સુવર્ણના દાન-
માં, આપણા કલ્યાણને અર્થે કરવામાં આ-
વતાં પ્રદા લોજનમાં, દેવકર્મમાં અને શ્રાદ્ધ
આદિ પિતૃકર્મમાં જો ઉપર પ્રમાણે જણા-
વ્યા ત્હેમાંના કોઈની પણ દૃષ્ટિ પડે છે તો
તે કર્મના પુણ્યનો લોપ-નાશ થાય છે. ૨૪૦

ગ્રાણે ન સૂકરોહન્તિ પક્ષવાતે ન કુકુટઃ ॥

શ્વાતુદાદિનિપાતે ન સ્પર્શે નાવરવર્ણજઃ ॥ ૨૪૧ ॥

શ્રાદ્ધમાં જે જગ્યાએ પ્રાદાણો લોજન
લેવાને માટે બેઠેલા હોય ત્યાં આવીને જ-
મવાના પદાર્થોની વાસ માત્ર લેવાથી પણ
ભુંડ આખી શ્રાદ્ધ ક્રિયાને અપવિત્ર કરે છે
અને તેથી કરીને ત્હેના સર્વસ્વ ફળનો લોપ
થાય છે અને જો કુકડો તે સ્થળે આવીને
પાંખો ફફડાવે છે તો ત્હેના પવનના સ્પ-
ર્શથી પ્રાદાણો અપવિત્ર થાય છે જ્યારે કુ-
તરાની તો ફક્ત દૃષ્ટિ પડવાથી પણ આખી
પંક્તિ અપવિત્ર થાય છે અને શુદ્ધના સ્પ-

શથી બધું શુદ્ધત્વને પામે છે માટે ઉપર
ગણાબ્યાં તેટલાંની દૃષ્ટિ લોજન કરવાને બે-
ઠેલી પંક્તિ ઉપર પડવી બેઠાંએ નહીં. ૨૪૧
સ્વજ્ઞોવાયદિવાકાણોદાતુમૈષ્યોડપિવાજયેત
દીનાતિરિક્તગાત્રોવાતમપ્યપનયેત્પુનઃ॥૪૨॥

જે સ્થળે શ્રાદ્ધવિધી કરવામાં આવતી
હોય ત્યાં આગળ લગડા, લુલા, કાણા, આં-
ધળા અથવા એવા કોઈ પણ પ્રકારની જોડ
આંધળાવાળા માણસને આવવા દેવો નહીં
પછી ગમે તો તેવો માણસ શ્રાદ્ધ કરનારનો
નોકર હોય તોપણ તહેને તે સમયે તો દુ-
રજ રાખવો બેઠાંએ. ૨૪૨.

બ્રાહ્મણં મિશ્નુકં વાપિભોજનાર્થમુપસ્થિતમ્ ॥
બ્રાહ્મણૈરપ્યનુદ્વાતઃશક્તિતઃપતિરૂજયેત્ ॥૪૩॥

પંક્તિ લોજન કરવાને બેઠેલી હોય તે
સમયે કોઈ અતિથી બ્રાહ્મણ અથવા કોઈ
બિહુક બ્રાહ્મણ લોજનની ઇચ્છાથી ત્યાં આ-
વી ચઢે તો આમંત્રિત બ્રાહ્મણોની રજ લઈ
તહેનો સત્કાર કરવો અને તહેને પણ જમા-
ડી સંતોષવો. ૨૪૩.

સાર્વર્ણિકમન્નાર્થં સંનોયાણ્ય વારિણા ॥
સમુત્સૃજેદ્રુક્વતામગ્રતો વિકિરમ્ભુવિ ॥૪૪॥

લોજનના નાના પ્રકારના પદાર્થોને મી-
શ્રીત કરીને તહેની અંદર અથાણાં, રાયતાં,
શાક, ચટણી વિગેરેને લેખવાં અને પછી
તહેમાં થોડું પાણી નાંખીને લોજન કરીને
તૃપ્ત થયેલા બ્રાહ્મણોની આગળની જમીન
ઉપરના દર્ભ ઉપર થોડું થોડું સુકવું. ૨૪૪

અસંસ્કૃતપ્રમીતાનાં ત્યાગિનાંકુલયોપિતામ્ ॥

હન્તિહંત્રંભાગધેયંસ્વાદર્ભેષુવિકિરશ્ચયઃ ॥૪૫॥

ઉપર પ્રમાણેનું દર્ભ ઉપર સુકેલું અન્ન
તે જે બાળક અંસ્કારને યોગ્ય થતા પહેલાં

મૃત્યુ પામ્યું હોય અર્થાત્ યજ્ઞોપવિત ધા-
રણ કર્યા પહેલું મરી ગયું હોય તહેને તેમ
જ કુલીન સ્ત્રીઓને અને ત્યાગીઓને મળે
છે અર્થાત્ તે પ્રમાણેના દર્ભ ઉપર સુકેલા
અન્નથી તહેમની તૃપ્તિ થાય છે. ૨૪૫.

ઉચ્છેષણં ભૂમિગતમજિહ્મસ્યા શઠસ્ય ચ ॥
દાસવર્ગસ્ય તત્પિત્ર્યે ભાગધેયં પ્રચક્ષતે ॥૪૬॥

દર્ભ ઉપર મુક્યા શીવાયનું બાકી રહે-
લું અન્ન જે જમીનપર વીખેરાયલું પડેલું
હોય છે તે દાસવર્ગમાંના મૃત્યુ પામેલા લો-
કો જે આલશ્ય રહિત તેમજ પ્રમાણીક
હોય છે તહેમને મળે છે અર્થાત્ તે પ્રમા-
ણેના અવ્યવસ્થિત અન્નથી તેમની તૃપ્તિ
થાય છે. ૨૪૬.

આસપિન્દક્રિયાકર્મ દ્વિજાતેઃસંસિતસ્ય તુ ॥
અર્દવંભોજયેદ્દ્વાદ્વપિન્દમેકંતુનિર્વપેત્ ॥૪૭॥

દ્વિજ જાતી અર્થાત્ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય,
અને વૈશ્ય વર્ણમાં મરણ પામેલાનું સપિં-
ડીકરણ શ્રાદ્ધ થઈ રહે ત્યાં સુધી વૈશ્વદેવના
બ્રાહ્મણો બુદ્ધા જમાડવા બેઠાંએ અને મરે-
લા આત્માની તૃપ્તિના અર્થે એક પ્રેત બ્રા-
હ્મણને લોજન આપવું તેમજ એક એક
પિંડ પણ આપવો. ૨૪૭.

સહપિન્દાંક્રયાયાં તુ કૃતાયામસ્ય ધર્મતઃ ॥
અનયૈવાવૃતા કાર્યં પિન્દાનિર્વપણં સુતૈઃ ॥૪૮॥

સપિંડીકરણ શ્રાદ્ધ યથાવિધી કરી રહ્યા
પછી પણ માસિક શ્રાદ્ધ કરવું બેઠાંએ. અને
તે પહેલાં ઉનમાસીક અર્થાત્ જે વચમાં
ક્ષયાતિથી આવતી હોય ત્યારે પુત્રોએ
હમેશાં પિંડનું દાન આપવું અને શ્રાદ્ધ
પણ કરવું બેઠાંએ. ૨૪૮.

શ્રાદ્ધં શુક્ત્વા ય હન્તિહંત્રં હૃષણાય પ્રયચ્છતિ ॥
સપ્તદોનરકંયાતિકાલસૂત્રમવાક્ષીરાઃ ॥૪૯॥

શ્રાદ્ધવિધીમાં ભોજન લેવાને માટે આ-
મંત્રેણા પ્રાક્ષણોના જમતાં બાકી રહેલું
ઉચ્છીઠ અન્ન જે અજ્ઞાન માણસ શુદ્ધને આ-
પે છે તે મહા પાપી થાય છે અને તેના
પાપના પરિણામે ઉંધે માથે કાલસૂત્ર ના-
મના બચકર નર્કમાં ભટકતો રહે છે. ૨૪૬
શ્રાદ્ધશુદ્ધવર્ણીતરં તદ્દર્શો ડૃષ્ટિગચ્છતિ।
તસ્યા પુરીપેતન્માસંપિતરસ્તસ્યજેરને ॥૨૫૦॥

શ્રાદ્ધ ભોજનમાં જમી આવેલો પ્રાક્ષણ
જે તેજ દિવસે વા રાતે કોઈ પણ સ્ત્રીના
મોહમાં પડીને સંગ કરે છે તે તે અધાર
પાપકર્મ કરે છે અને તેની શિક્ષામાં તેના
પિત્રિયો તેજ સ્ત્રીની વિદ્યામાં એક માસ
પર્યંત પડયા રહે છે માટે શ્રાદ્ધવિધીમાં ભો-
જન કરનાર પ્રાક્ષણ જમતાં પહેલાંની રા-
ત્રીયે તેમજ જમી આવ્યા પછીની રાત્રીયે
કદી પણ સ્ત્રી સંગ કરવો નહી. ૨૫૦.
પૃથ્વા સ્વદિતમિસ્યે વં તૃપ્તાનાચામયેત્તતઃ ॥
આચાન્તાંશ્વાનુજાનીયાદભિતોરમ્ય

તામિતિ ॥૨૫૧॥

સઘળા પ્રાક્ષણો જ્યારે જમી રહ્યા હોય
ત્યારે શ્રાદ્ધ કરનારે તેમની સન્મુખ આવી
સત્કારથી પુછવું કે સ્વદિતમ્ ? આપ સર્વ
સારી રીતે જમ્યા છો ? અને તેના ઉત્ત-
રમાં જ્યારે તેઓ કહે કે તૃપ્તાઃ અમે સર્વ
બરાબર તૃપ્ત થયા છીએ ત્યારે તેમને સ્વ-
ચ્છ જળે આયમન કરાવવું અને પછી
અભિતોરમ્યતામ્ હવે આપની કૃપા હોય તો
અન્ન વા ઇચ્છા હોય ત્યાં પધારો એમ કહી
તેમને વિદાય કરવા. ૨૫૧.

સ્વધાસ્તિત્વત્યેતન્નવ્યુર્જિત્તગાસ્તદનન્તરમ્ ॥
સ્વધાકારઃપરાશ્ચાશીઃસર્વેષુપિતૃકમસુ ॥૨૫૨॥

આ પ્રમાણે શ્રાદ્ધ કરાવનારની આજ્ઞા

મળ્યા પછી પ્રાક્ષણોએ તેને સ્વધા શબ્દ-
થી તેને આશીર્વાદ આપવો અને પોતપો-
તાને માર્ગે જવું સ્વધા શબ્દ શ્રાદ્ધવિધીમાં
અવશ્ય વાપરવો કહેલો છે. ૨૫૨.

તતાંમુક્તવતાંતિપામશ્વશેષંનિવેદયેત્ ॥

યથાવ્યુસ્તયાકુર્યાદનુજ્ઞાતસ્તતોદિનૈઃ ॥૨૫૩॥

સ્વધા શબ્દરૂપી આશીર્વાદ મેળવ્યા પ-
છી શ્રાદ્ધ કરનારે જે કાંઈ પાક પ્રાક્ષણોજન
થયા પછી બાકી રહેલો હોય તે જમનાર
પ્રાક્ષણોને ખતાવવો અને પછી તે સંખાંધી
તેઓ જે આજ્ઞા આપે તે પ્રમાણે તેની
વ્યવસ્થા કરવી. ૨૫૩.

વિષ્યેસ્વદિતમિત્યેવવાચ્યંગોષ્ઠેતુસુશ્રુતમ્ ॥

સંપન્નમિત્યભ્યુદયેદૈવેકચિતમિત્યપિ ॥૨૫૪॥

પ્રત્યેક જુદી જુદી શ્રાદ્ધવિધીમાં પ્રાક્ષ-
ણોના જમ્યા પછી તેમની તૃપ્તી થઈ છે
કે નહી તે બજાવવા માટેના જુદા જુદાજ
પ્રશ્નો નીચે પ્રમાણે કહેલા છે. માતૃપિતા-
ના શ્રાદ્ધમાં જમાડેલા પ્રાક્ષણોને હમેશા
સ્વદિતમ્ આપ સર્વ સારી રીતે જમ્યા છો ?
એમ પુછવું અને સાધારણ શ્રાદ્ધવિધીમાં
પોતાના કુટુંબના માણસોને જમાડ્યાં હોય
તો સુમ્મુતમ્ એ પ્રમાણે પુછી તેમનો સં-
તોષ બજાવો, વૃદ્ધ શ્રાદ્ધમાં સંપન્નમ્ ઠીક
થયું છેને. એ પ્રમાણે પુછવું અને દેવશ્રા-
દ્ધમાં કચિતમ્ એ શબ્દથી પ્રશ્ન કરવો. ૨૫૪

અપરાક્ષસ્તયાદર્ભાવાસ્તુસંપાદનંતિલાઃ ॥

ગૃષ્ઠિર્ગૃષ્ઠિદિનાથાસ્કયાઃશ્રાદ્ધકર્મસુસંપદઃ ॥૨૫૫॥

વૃદ્ધિ શ્રાદ્ધને માટે પ્રાતઃકાળ કહેલો છે
કારણે સ્મૃતિવાક્ય એમ કહે છે કે “ પ્રાત
વૃદ્ધિનિમિત્તકમ્ ” અર્થાત્ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધને માટે
પ્રાતઃકાળ નિર્માણ કરેલો છે અને તે શી-
વાયનાં અન્ય આધીને માટે તો અપરાક્ષ

અર્થાત્ ત્રીજો પહેાર એટલે મધ્યાનકાળ તેજ યોગ્ય સમય છે અને તહેની સાથે મુખ્યત્વે કરીને અણીશુદ્ધ દર્ભ ગ્રાસ ગોમુત્ર આદિ-થી શુદ્ધ કરેલું સ્થળ, જવ જે પવિત્ર અન્ન કહેવાય છે તે, તલ અને પ્રદ્ધ લોજનમાં ઉઠાર વૃત્તિ અને સારા પ્રતિષ્ઠિત વેદજ આદિભોજનું મંડળ રાખવાં જોઈએ કારણ કે તે સર્વે આખી શ્રાદ્ધવિધીને પવિત્ર કરનારાં ગણાય છે. ૨૫૫.

દર્ભાંપવિત્રપૂર્વાક્ષોદ્ધવિષ્ણાણિચમર્વશઃ ॥

પવિત્રયજ્ઞપૂર્વોક્ત્ત્વિજ્ઞેયાહવ્યસંપદઃ ॥૨૫૬॥

જેવી રીતે ઉપરની ચીજો શ્રાદ્ધવિધી-માં પવિત્ર ગણાયલી છે તેજ પ્રમાણે દેવ-કાર્યમાં દર્ભ, વેદના પવિત્ર મંત્રો, મધ્યાન્હ પહેલાંનો કાળ તેમજ જવ-તલ વિગેરે હવ્ય અન્ન અને પવિત્ર કર્મ તથા બુદ્ધિ એટલાંને પવિત્ર ગણેલાં છે. ૨૫૬.

મુન્યન્નાનિપયઃસોમોમાંસંયજ્ઞાનુપસ્કૃતમ્ ॥

અક્ષારલયર્ણવૈવપ્રકૃત્યાહવિરુચ્યતે ॥૨૫૭॥

હવે હવ્ય દ્રવ્ય કેને કહેવાં તે કહે-વાશે:—

વાનપ્રસ્થ ધારણ કરેલા મુનીજનોના આહારને યોગ્ય ધાન્ય, દુધ, સોમવહ્નીનો રસ, તાજુ વિકૃતિ થવા ન માંડી હોય તેવું માંસ, ક્ષાર રહિત લવણ એટલે હાથથી નહીં ખનાવેલું તેવું એટલે વરાગડું અથવા તો ખનીજ કહેવાતો સૈંધવખાર આટલાં તે હવ્ય દ્રવ્ય ગણાય છે. ૨૫૭.

વિનૃજ્યવ્રાહ્મણાંસ્તાસ્તુનિયતોવાગ્યતઃશુચિઃ ॥

દક્ષિણાંદિશમાકાઙ્ક્ષન્યાચેતેમાન્વરા

ન્પિતૃન્ ॥૨૫૮॥

લોજન કરાવ્યા પછી વિધીપૂર્વક પ્રાદ્ધ-ભોજને વિદાયગીરી આપી શ્રાદ્ધ કરનારે સ્નાન

કરીને શુદ્ધ ચિત્તે મૌન ધારણ કરીને દક્ષિ-ણ દિશા તરફ મુખ કરીને પિત્રીયોત્રી સ્તુ-તિ કરીને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર મા-ગવો. ૨૫૮.

દાતારોનોઽભિવર્દ્ધન્તાંવેદાઃસંતતિરેવચ ॥

શ્રદ્ધાચનોમાવ્યગમદ્રહુદેયંચનોઽ

સ્તિવતિ ॥૨૫૯॥

વર માગવામાં અવશ્યે એટલું તો મા-ગવું કે હે પિત્રીયો “અમારા કુળમાં દાતા પુરુષોની તેમજ વેદનું અધ્યયન કરનારની, પુત્ર પૌત્રની વૃદ્ધિ થજો. અમારા કુટુંબી-ઓની દિનપ્રતિદિન વેદ ઉપરની આસ્થા વધતી જજો. તેમજ શ્રાદ્ધ કરવાને માટે અને અનાથને સહાય કરવાને માટે અમને વધારેને વધારે મળેતું જજો. ૨૫૯.

एवर्निर्वपणं कृत्वा पिण्डांस्तાस्तદનન્તરમ્ ॥

गांविप्रमजमग्निवाप्राशयेदप्सु वा क्षिपेत् ॥૨૬૦॥

આ પ્રમાણે માગ્યા પછીના પીંડદાનના પીંડ પુનઃવાંછીત વર માગીને તે પીંડને ગાય, પ્રાદ્ધણ અથવા બકરાંને ખવરાવવા અથવા તો અગ્નિ કે જળમાં નાંખી દેવા. ૨૬૦

पिण्डानिर्वपणं केचित्परस्तादेव कुर्यते ॥

वयोभिः स्वादयन्त्यन्ये प्राक्षिपन्त्यनलेऽ

प्सु वा ॥૨૬૧॥

આ પીંડ દાનના પણુ લિપ્ત લિપ્ત પ્રકાર જણાવ્યા છે. કેટલા આચાર્યો એવોજ મત ધરાવે છે કે પ્રદ્ધલોજન પછી પીંડનું દાન આપવું. વળી કેટલાક આ પ્રમાણેના આ-પેલા પીંડ પક્ષીઓનેજ ખવડાવે છે જ્યારે અન્ય કેટલાક ગાય, પ્રાદ્ધણ વા બકરાંને ખવરાવે છે અથવા તો અગ્નિ અથવા જળ-માં નાંખી દે છે. ૨૬૧.

पतिव्रताधर्मपत्नीपितृपूजनतत्परा ॥

મધ્યમંતુવતઃપિઠમદ્યાત્સમ્યક્સુતાર્થિની॥૬૨॥

જે સ્ત્રી ધર્મ, અર્થ, કામમાં મન અને વાણીથી પોતાનો પતીજ સેવા કરવાને યોગ્ય છે એમ જાણતી હોય અને જો તે પોતાની પતિની સર્વણી હોય અથવા પ્રથમ સ્ત્રી હોય તો ત્હેને પોતાને પુત્ર મેળવવાની ઇચ્છા પરિપુર્ણ કરવાને માટે પૂર્ણ માનની લાગણીથી શ્રાદ્ધવિધીમાં પિતામહને અર્પણ કરેલા પીંડના મધ્ય ભાગનું ભોજન કરવું. ૨૬૨.

આયુષ્પન્તંસુતંસૂતેયશોમેધાસમન્વિતમ્ ॥

ધનવન્તંપ્રજાવન્તંસાત્વિકંધાર્મિકંતયા॥૬૩॥

કારણ કે તે પિંડનું ભોજન કરવાથી તે સ્ત્રીને ગર્ભ રહે છે અને જે પુત્ર ઉત્પન્ન થાય છે તે આયુષ્યવાન, યશસ્વી, બુદ્ધિવાન તેમજ ધનાઢય અને સર્વે સારા ગુણવાળો થાય છે માટે સુપુત્રની ઇચ્છાવાળી સ્ત્રીએ હમેશાં તેમ કરવું તેજ ઉચિત છે. ૨૬૩.

પ્રજ્ઞાલ્યહસ્તાવાચમ્યજ્ઞાતિપ્રાયંપ્રકલ્પયેત્ ॥

જ્ઞાતિભ્યઃસત્કૃતંદત્તવાવાન્વવાનપિ

ભોજયેત્ ॥૬૪॥

પીંડદાન કરી રહ્યા પછી હાથ ધોઈ નાંખી સ્વસ્થ થઈ પોતાની જાતીને જમાડવી, પોતાના પિતાના પક્ષના સંબંધીને જમાડવાં અને ત્યાર પછી યોગ્ય સત્કાર કરીને માતાનાં પક્ષના સગાં સંબંધીને જમાડવાં જેથી તેટલા દેવની પૂજા કર્યા જેટલું પુણ્ય થાય છે. ૨૬૪.

ઉચ્છેપણંતુતાત્તિષ્ઠેદ્યાવદ્વિપ્રાવિસાર્જિતાઃ ॥

તતોગૃવાલિકુર્વાદિતિધર્મોવ્યવસ્થિતઃ ॥૬૫॥

તે પ્રાદ્ધણોના જમ્યા પછી જે કાંઈ વધ્યું હોય તે જ્યાં સુધી પ્રાદ્ધણો વિદાય થાય ત્યાં સુધી રહેવા દેવું પણ પછી જે સ્થાનકે તે-

ઓ જમવાને માટે બેઠેલા હોય તેને વાળી નાંખી સાફ કરી નાંખવું અને શુદ્ધ જળનું સિંચન કરીને શુદ્ધ કર્યા પછી શ્રાદ્ધ કર્મની પૂર્ણાહુતીને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે, વૈશ્વદેવ, ગૃહબલિ, નિત્યશ્રાદ્ધ અને અતિથિનો સત્કાર વિગેરે કરવું એમ શ્રુતિમાં કહેલું છે. ૨૬૫.

હવિર્યચ્ચિરરાત્રાયયચાનન્ત્યાયકલ્પયતે ॥

પિતૃભ્યોવિધિવદત્તંતત્યવક્ષ્યામ્ય

શેષતઃ ॥૬૬॥

પિત્રિયોને આપવામાં આવતાં બિન્ન બિન્ન પ્રકારનાં અસંખ્ય દાનોમાંથી કયું દાન આપવાથી ઘણા દાંખા સમય સુધી તેઓ તૃપ્ત રહે છે તે હવે હું આપ સર્વને સંપૂર્ણરીતે કહું છું તે સાંભળો. ૨૬૬.

તિલૈત્રીહિયવૈર્માર્ષૈરદ્વિર્મૂલફલેનવા ॥

દત્તેનમાસંતૃપ્યન્તિવિધિવત્પિતરો

નૃણામ્ ॥૬૭॥

તલ, જવ, ડાંગેર, અડદ, શાક તથા ફળ ફળાદિના શાસ્ત્રોક્ત વિધી પ્રમાણે કરવામાં આવતાં દાનથી મનુષ્ય પિત્રિયો એક માસ સુધીની તૃપ્તિને પામે છે. ૨૬૭.

દ્વૌમાસૌમત્સ્યમાંસેનત્રીન્માસાન્હારિણેનતુ ॥

ઔરશ્રેણાયચતુરઃશાકુનેનાથપશ્ચવૈ ॥૬૮॥

પદીત આદિ મત્સ્યો (માંછલાંઓ) ના દાનથી પિત્રિયોની બે માસ સુધી તૃપ્તિ થાય છે, તેમજ હરણના માંસથી ત્રણ તથા મેંઢા (ઘેટા) ના માંસથી ચાર અને દ્વિજાતી જેનો ભક્ષ્ય કરી શકે એવાં પક્ષીઓના માંસને અર્પણ કરવાથી પિત્રિયોની પાંચ માસ સુધીની તૃપ્તિ થાય છે. ૨૬૮.

પળમાસાંશ્ચામમાંસેનપાર્ષતેનચત્તમૈવ ॥

અષ્ટાવેણસ્યમાંસેનરૌરવેણનવૈવતુ ॥૬૯॥

બકરા તથા વાછડાના માંસના અર્પણ કરવાથી છ માસની તૃપ્તિને પામે છે અને પૃથત્ નામના ચિત્રમૃગના માંસના અર્પવાથી સાત માસની તૃપ્તિ મળે છે અને 'એણુ' નામના હરણના માંસથી આઠ અને 'ફરૂ' નામના મૃગના માંસ લક્ષણથી તેઓની નવ માસ સુધીની તૃપ્તિ થાય છે. ૨૬૬.

દશમાસાંસ્તુતૃપ્યન્તિવરાહમદિપામિષૈઃ ॥

શશકૂર્મયોસ્તુમાંસેનમાસાનેકાદશૈવતુ ॥૨૭૦॥

જંગલી સુવર તથા લેંશના માંસના બલિદાનથી તેઓની દશ માસ પર્યંત તથા નાના પ્રાણીઓ જેવાં કે સસલાં, કાચબા વિગેરેના માંસના અર્પણ કરવાથી તેઓની અગીયાર માસ સુધીની તૃપ્તિ થાય છે. ૨૭૦ સંવત્સરંતુગચ્ચેનપયસાપાયસેનચ ॥

વાર્ષાણસસ્યયમાંસેનતૃપ્તિર્દાદપવાર્ષિકી ॥૨૭૧॥

ગાયના દુધ તેમજ ત્હેના બનાવેલા પાક (દુધપાક, ખીર) નાં થતાં લોજનથી પિત્રિયોની બાર મહીના-એક વર્ષ સુધીની તૃપ્તિ થાય છે. પણ હમેશાં જળપાન કરવાથી તેમજ જળમાં સ્નાન કરવાથી જેના કાન, જીભ આદિ અંગો સ્વચ્છ-સ્વેત થઈ ગયાં હોય તેવા લાંબા કાનવાળા વૃદ્ધ બકરાના માંસથી બાર વર્ષ સુધી પિત્રિયો સંતોષને પામે છે. ૨૭૧.

કાલશાકમંદાશલકાઃસ્વજ્વલોદ્દામિષમધુ ॥

આનન્ત્યાયૈવકલ્પ્યન્તેમુન્યજ્ઞાનિચ

સર્વજઃ ॥૨૭૨॥

કાલશાક નામનું શાક આપવાથી તેમજ મંદાશલક નામના મત્સ્યના દાનથી, તથા સ્વજ્વલોદ્દામિષ લાલ બકરૂં એમાંથી કોઈનું પણ માંસ આપવાથી, મધથી અને મુનીલોકોના આહારને

યોગ્ય ધાન્ય અથવા જંગલમાં ઉત્પન્ન થતાં આહારને યોગ્ય ફળ ફળાદિના દાનથી અનંતકાળ સુધીની પિત્રિયોની તૃપ્તિ થાય છે. ૨૭૨.

યત્કિંચિન્મધુનામિશ્રંપદયાત્ત્રયોદશીમ્ ॥

તદપ્યક્ષયમેવસ્યાદર્ષામુચમધામુચ ॥૨૭૩॥

વર્ષાઋતુમાં જ્યારે મધા નક્ષત્ર ચાલતુ હોય ત્યારે તેરસને દીવસે કોઈ માણસનો મધમાં લેળવીને કાંઈ પણ અન્ન વસ્તુનું દાન પિત્રિયોને આપે છે તો ત્હેને ધણુંજ ઉત્તમ જેનો નાશ થતો નથી તેવા ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૨૭૩.

અપિનઃસકુલેજાયાદ્યોનોદયાત્રયોદશીમ્ ॥

પાયસંમધુસર્પિર્મ્યાપાકઞાયેકુચ્ચરસ્યચ ॥૨૭૪॥

પિત્રિયો હમેશાં એવીજ ઇચ્છા રાખતા હોય છે હમારા ફળમાં એવો પુરૂષ ઉત્પન્ન થયે કે જે ઉપર જણાવ્યો તે પ્રસંગે એટલે વર્ષા ઋતુના મધા નક્ષત્રને એટલે ભાદરવા માસના કૃષ્ણ પક્ષની તેરસને દીવસે જ્યારે ત્રણ પહોર દીવસ થઈ ગયો હોય ત્યાર પછી તે અમારો વંશજ અમનેમધમાં લેળવીને કોઈ પણ વસ્તુનું દાન કરે. ૨૭૪.

યદ્યદ્દાતિવિધિવત્સમ્યક્શ્રદ્ધાસમન્વિતઃ ॥

તત્તત્પિતૃણાંમવતિપરપ્રાનન્તમક્ષયમ્ ॥૨૭૫॥

પિતરોને જે જે દાન શ્રાદ્ધવિધીમાં શાસ્ત્રોક્ત વિધી પ્રમાણે પૂર્ણ શ્રદ્ધાવડે આપવામાં આવે છે ત્હેનું પરલોકમાં ધણુંજ ફળ મળે છે અર્થાત્ તે તે સૌનું અનંત અને અક્ષય ફળ હાતાને પરલોકમાં મળે છે. ૨૭૫.

કૃષ્ણપક્ષેદશમ્યાદૌવર્જયિત્વાચતુર્દશીમ્ ॥

શ્રાદ્દેમશસ્તાસ્તિયયોયથૈતાનતથેતરાઃ ॥૨૭૬॥

શ્રાદ્ધવિધી કરવાને માટે શ્રુતિમાં કૃષ્ણ

પક્ષની તીથીઓ અને તેમાં પણ દશમી, એકાદશી, દ્વાદશી, ત્રયોદશી અને અમાવાસ્યા એ પાંચને પ્રશસ્ત ગણેલી છે માટે આ તિથીમાં શ્રાદ્ધ કરવાથી ઘણું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૭૬.

યુક્તકુર્વન્નદિનર્ષેષુસર્વાન્કામાન્સમશ્નુતે ॥

અયુક્તુપિતૃન્સર્વાન્પ્રજાંપ્રાપ્નોતિ

પુસ્તકલામ્ ॥૭૭॥

યુગ્મ તિથીયો એટલે દ્વિતિયા, ત્ર્યુથિ તેમજ યુગ્મ નક્ષત્ર એટલે ભરણી, રેહીણી વિગેરેમાં શ્રાદ્ધ કરવાથી શ્રાદ્ધ કરનાર વાંચિત ફળ મેળવે છે અને અયુગ્મ અર્થાત્ વિષમ જેવી કે પ્રથમા, તૃત્યા, પંચમી અને તેવાંજ વિષમ નક્ષત્રો એટલે અશ્વિની, કૃતિકા આદિ નક્ષત્રોમાં શ્રાદ્ધ કરવાથી શ્રાદ્ધ કરનારને ધન ધાન્ય, વિદ્યા ઠલા તથા પુત્ર પુત્રાદિની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૨૭૭.

યથાત્રૈવાપરઃપક્ષઃપૂર્વપક્ષાદ્વિશિષ્યતે ॥

તથાશ્રાદ્ધસ્યપૂર્વાદ્દ્વાદપરાદ્દ્વો

વિશિષ્યતે ॥૭૮॥

જ્યોતિષના નિયમ પ્રમાણે જેમ હરેક માસ શુકલ પક્ષથી શરૂ થાય છે અને તહેનું બીજુ પક્ષ કૃષ્ણ પક્ષ કહેવાય છે અને જેનું અપરપક્ષ અર્થાત્ કૃષ્ણપક્ષ શ્રાદ્ધને માટે ઘણુંજ યોગ્ય ગણાય છે તેમ દિવસનો ત્રીજા પહોર પછીનો બાકી રહેલો ઉત્તરાર્ધ ઘણોજ પ્રશસ્ત ગણાય છે અર્થાત્ પૂર્વાર્ધ કરતાં દિવસનો ઉત્તરાર્ધ ઘણોજ શ્રાદ્ધ કરવાને માટે લાયક ગણાય છે. તેમાં શ્રાદ્ધ કરવાથી વધારે પુન્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૨૭૮

પ્રાચીનાવીતિનાસમ્યગપસન્વ્યમતન્દ્રિણા ॥

પિતૃયમાનિધનાત્કાર્યવિધિવદ્ધર્થ

પાણિના ॥૭૯॥

શ્રાદ્ધ કરવામાં હમેશાં અપસન્ન—જનોઈ જમણે ખભે ધારણ કરવું અને તે પ્રમાણે જનોઈ રાખી આલસ્યનો ત્યાગ કરીને જ્યાં સુધી વિધી પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી પિતૃતીર્થે સ્વસ્થચિત્ત રાખીને શ્રાદ્ધ કરવું ૨૭૯

રાત્રીશ્રાદ્ધનકુર્વાતિરાક્ષસીકીર્તિતાહિસા ॥

સંધ્યયોરુભયોશ્વેત્સૂર્યેચૈવાચિરોદિતે ॥૨૮૦॥

શ્રાદ્ધ કરવાના સમયમાં હમેશાં રાત્રીનો વખત લેવો નહી કારણ કે તે સમયને રાક્ષસી સમય અર્થાત્ સર્વ પુણ્યકર્મનો નાશ કરનાર સમય કહેલો છે તેમજ સૂર્યાસ્ત, સૂર્યોદય અને સૂર્ય ઉદય થયા પછીનો તરતનો વખત પણ લેવો ભેદજ નહી. ૨૮૦.

અનેનવિધિનાશ્રાદ્ધંનિરવ્દસ્યેહનિર્વપેત્ ॥

દેમન્તપ્રીઘવર્ષાસુપાશ્વપક્ષિકમન્વહર્ષ ॥૮૧॥

ઉપર પ્રમાણેના નિયમોને અનુસરીને શ્રદ્ધસ્થીએ પ્રતિમાસે એક વારતો પિતરોને તૃપ્ત કરવાને માટે શ્રાદ્ધ કરવુંજ ભેદજ પણ તેમ જ ન બની શકે તો વરસની મુખ્ય ત્રણ રતુઓમાં એટલે હેમંત, ગ્રીષ્મ અથવા વર્ષા રતુમાં, કુંભ, વૃષ અથવા કન્યાના સૂર્ય સમયે શ્રાદ્ધ કરવું ભેદજ પણ પંચ યસતો હમેશાં ‘एकमप्याज्ञयेद्विप्रम्’ એ વેદ વાક્યને અનુસરીને કરવોજ ભેદજ અને તેની પૂર્ણાહુતીના નેવેધને માટે એક આશણને હમેશાં જમાડવોજ ભેદજ. ૨૮૧.

નૈતૃત્યજ્ઞિયોહોમોલૌકિકેડમૌવિધીયતે ॥

નર્દર્શનચિનાશ્રાદ્ધમાહિતામેર્દ્દજન્મનઃ ॥૮૨॥

પિતરોની તૃપ્તિને માટે જે પિતૃયજ્ઞ કરવાનો હોય તે હમેશાં પવિત્ર અગ્નીમાંજ કરવો ભેદજ. એટલે કે તે હોમ ધરકામને માટે રાંધવા વિગેરે કાર્યોને માટે પ્રગટેલા અગ્નીમાં નહી કરતાં શ્રુતિના નિયમોને અ-

નુસરીને પ્રગટ કરેલા અગ્નિમાં કરવો અને
જે તે પ્રમાણેનો અગ્નિ ઉત્પન્ન ન થઈ શકે
તો પછી વેદજ્ઞ બ્રાહ્મણના હાથમાં યજ્ઞ ક-
રવો અને જે બ્રાહ્મણ હમેશાં અગ્નિનું પુ-
જન કરતો હોય-અગ્નિહોત્રી હોય તહેજેતો
અમાવાશ્યા અથવા તો કૃષ્ણ પક્ષમાં દશમ
પર્વની તીથીમાં હોમ કરવો પણ મૃત શ્રા-
દ્ધતો અમાવાશ્યામાંજ કરવું જોઈએ. ૨૮૨.
યદેવતર્પયત્યદ્વિઃપિતૃન્સ્નાત્વાદિજોત્તમઃ ॥

તેનૈવકૃત્સ્નમામોતિપિતૃયજ્ઞક્રિયાફલમ્ ॥૮૩॥

આ પંચ યજ્ઞ જો ન કરી શકાયતો વે-
દજ્ઞ બ્રાહ્મણે, સ્નાન આદિથી શુદ્ધ થઈને
શુદ્ધ જળનાં તર્પણ કરવાં જેથી પણ પિત-
રાની પૂજા તૃપ્તિ થાય છે અને તે પણ પં-
ચ યજ્ઞના કૃળના જેટલુંજ કૃળ આપેછે. ૨૮૩
વસૂન્વદન્તિતુપિતૃનૃદ્રાંશ્વેયપિતામહાન્ ॥

પ્રપિતામહાંસ્તથાદિસાઙ્ગુતિરેવાસના

તની ॥ ૮૪ ॥

શ્રાદ્ધ કરનારે શ્રાદ્ધ કરતી વખતે પિતા
વિગેરે પુર્વજોના ધ્યાનને માટે પિતા આદિ
દેવતાઓનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ કારણ કે
શ્રુતિમાં એમ કહેલું છે કે પિતા તે વસુ
છે, પિતામહ (દાદા) તે રુદ્ર છે અને પ્રપિ-
તામહ (પિતામહનો પિતા) તે આદિત્ય છે

અર્થાત્ ઉપર પ્રમાણે પુર્વજો દેવરૂપ છે માટે
હમેશાં શ્રાદ્ધવિધીમાં તહેમનું ધ્યાન ધરવું
જોઈએ. ૨૮૪.

વિષસાશીભવેન્નિત્યંનિત્યંવામૃતમોજનઃ ॥

વિષસોષુક્તશેષંતુયજ્ઞશેષંતયામૃતમ્ ॥૮૫॥

શ્રાદ્ધ કરનારે હમેશાં શ્રાદ્ધ કર્યા પછી
વિષમ્ વા અમૃત લોજન કરવું જોઈએ, વિષમ્
એટલે શ્રાદ્ધ લોજન વિધીમાં બ્રહ્મ લોજન
કરાવ્યા પછી વધેલું શેષ અને અમૃત એટલે
દર્શપૌર્ણમાસ વિગેરે અગ્નિઓમાં કરવામાં
આવતા હોમકર્મ પછી વધેલું અન્ન. ૨૮૫.

एतद्रोऽभिहितं सर्वविधानं पाञ्चयज्ञिकम् ॥

દિજાતિમુખ્યવૃત્તીનાં વિધાનં શ્રૂયતા

મિતિ ॥ ૨૮૬ ॥

इति मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायां संहितायां

तृतीयोऽध्यायः ॥ ૧ ॥

આ પ્રમાણે જે ઉપર કહી તે પંચયજ્ઞ
આદિ અન્ય યજ્ઞોની વિધી સમજવી હવે
જે મુખ્ય ચાર વર્ણો છે અર્થાત્ બ્રાહ્મણ,
ક્ષત્રીય, વૈશ્ય અને શુદ્ર તે લોકોને પોતપો-
તાના ગુજરાનને માટે શું કરવું તે હે મહા
મુનીઓ આપ સર્વને હું ચોથા અધ્યાયમાં
કહું છું તે શ્રવણ કરશો.

ઇતિશ્રી મનુસ્મૃતિનો ત્રીજો અધ્યાય સમાપ્તઃ

॥ અથ ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥

ચતુર્થમાયુરોભાગમુષિત્વાદ્યંશુરૌદ્વિજઃ ॥

દ્વિતીયમાયુરોભાગંકૃતદારોમૃદેવસેતુ ॥૧॥

માણસે પોતાના આયુષ્યના ચોથા ભાગમાં એટલે શીશુવય (ખાલ્યાવસ્થા) માં શુરૂના ઘરમાં રહીને અભ્યાસ કરવો એટલે જ્યાં સુધી ત્યાં રહે ત્યાં સુધી તહેણે પ્રજ્ઞાન્ય વૃત્ત પાળવું અને ત્યાર પછીનો જે આયુષ્યનો ખીલો ભાગ યુવાવસ્થા તહેમાં ધરસંસાર માંડવો અર્થાત્ ગૃહસ્થાશ્રમ પાળવો. ૧.

અદ્રોહંજૈવભૂતાનામત્પદ્રોહેણવાપુનઃ ॥

યાવૃત્તિસ્તાંસમાસ્થાયવિપ્રોજીવેદનાપદિ ॥૨॥

બ્રાહ્મણે આપત્તિવગરના સમયે કોઈ પણ જીવની હિંસા કર્યા વિના, પોતાના પંડનું, કુટુંબનું, નોકરનું તથા પંચ યજ્ઞનું પોષણ કરવું પણ જો દ્રોહ કર્યા વિના જીવન ચલાવાય તેમ નજ હોય તો અદ્ય દ્રોહજ કરવો પરંતુ જ્યાંસુધી બને ત્યાંસુધી તો કોઈ પણ જીવ પ્રાણીને પીડા વા દ્રોહ કર્યા વગરજ પોતાનો નિભાવ કરે જવો. ૨

યાત્રામાત્રપ્રસિદ્ધ્યર્થસ્વૈર્કર્મભિરગર્હિતૈઃ ॥

અક્લેશેનશરીરસ્થકુર્તિતથનસંચયમ્ ॥ ૩ ॥

આત્મા તથા પોતાના કુટુંબ તેમજ પંચયજ્ઞના રક્ષણાર્થે ફક્ત શરીરના નીર્વાહના અર્થે નહીં પણ સર્વને માટે એવાં સાધનો સ્વીકારવાં કે જેથી બે અર્થ સરાય. નિર્વાહ ચલાવાય અને કોઈ પણ જાતનાં અયોગ્ય કર્મ કર્યા શીવાય તેમજ શરીરે પીડા પામ્યા વિના દ્રવ્ય સંપાદન કરી શકાય. ૩.

ઋતાનૃતાભ્યાંજીવેતુમૃત્નેનપ્રમૃત્નેનવા ॥

સસાનૃતાભ્યામપિવાનશ્વૃત્યાકદાચન ॥૪॥

આપત્તિ રહીત સમયમાં બ્રાહ્મણો ઋત અથવા અનૃત, મૃત, અમૃત અથવા પ્રમૃત, તેમજ સત્ય અથવા અનૃતથી પોતાની આજીવિકા ચલાવવી પણ શ્વવૃત્તિ તો કોઈપણ સમયે સ્વીકારવીજ નહીં. ૪.

ઋનમુજ્ઞશિલંક્ષેયમમૃતંસ્યાદવાચિત્તમ્ ॥

મૃતંતુયાચિતંમૈક્ષંપ્રમૃતંકર્ષણંસ્મૃતમ્ ॥ ૫ ॥

જેતર આદિ વાવેતરવાળી જગ્યાએથી અનાજનાં કણસલાં ભોંયપર વેરાયલાં વીણી લઈને તેમાંથી ઢાણા કાઢી એકઠા કરવા તે કહેવાય છે. આ પ્રમાણે સંપ્રદ કરેલા ધાન્યનું સત્યના જેટલું ફળ છે અને તે માટે તહેને ઋત કહેલું છે. જે ધાન્ય વગર માગે અનાયાસ આવી મળે છે તે અમૃત જેટલું સુખદાયક છે માટે તે પ્રમાણેના મળતાં ધાન્યથી આજીવિકા ચલાવવાની વૃત્તિને અમૃત એવી સંજ્ઞા આપેલી છે અને કોઈની પાસે જઈને માગીને ધાન્ય મેળવવું તે મરવા સમાન કષ્ટદા ગણાય છે માટે તેવી ભિક્ષાવૃત્તિને મૃત કહે છે. જે ધાન્ય જેતી કરવાથી મળે છે તે પ્રમૃત કહેવાય છે કારણ કે જમીનમાં હળ નાંખવાથી ત્યાં સ્થાન કરી રહેલાં હજારો જીવ જંતુઓનો નાશ થાય છે માટે તે પ્રમાણેનું ધાન્ય ઘણુંજ દુઃખદાયક ફળ દેનાર કહેવાય છે. ૫.

સત્યાનૃતંતુવાણિર્ઝયંતેનૈવાપિજીવ્યતે ॥

સેવાશ્વૃત્તિરાખ્યાતાતસ્માત્તાંપરિવર્જયેત્ ॥૬॥

બ્યાપાર જેમાં ઘણું ભાગે સત્યાસત્ય

ખોલવું પડે છે ત્હને સત્તાનું એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે, તેમજ જેમાં વણીકનાં સ્વાભાવીક વ્યાપાર રોજગાર તથા વ્યાજ વટંદરનો ઉતરતી પ્રતિનો વ્યવહાર સચવાય છે ત્હને પણ જો આપત્તિકાળ હોય તો કંઈ પણ આધ ગણ્યા શીવાય બ્રાહ્મણે સ્વીકાર કરવો પરંતુ શેવા-નોકરી જેમાં પોતાના શેઠની તરફ દીનદૃષ્ટીથી ત્હની આજ્ઞાની રાહ જોઈ ઉભા રહેવું પડે છે તથા ત્હની ધમકી ખમવી પડે છે. તેતો એક કુતરાની સ્થિતીના જેવીજ સ્થિતીના જેવી પરત્રતાવસ્થા છે માટે બ્રાહ્મણે કોઈ પણ પ્રકારની સખતમાં સખત આપત્તિ આવે તોપણ નોકરી કરવીજ નહીં. ૬

કુશૂલધાન્યકોવાસ્યાત્કુર્મ્ભીધાન્યકણ્વવા ॥
ઞ્યહૈદિકોવાપિભવેદશ્વસ્તનિકણ્વવા ॥૭॥

ઇટ આદિથી પાકી બાંધણીના ઠોઠારમાં ત્રણ વર્ષ વા તે ઉપરાંત ચાલે તેટલા સમયને માટે ધાન્ય ભરી રાખનારને કુશૂલધાન્યક કહેવાય છે, પરંતુ તેટલાં વર્ષ જેટલો સંચય સાથે ન કરાય તો જે એક વર્ષ ચાલે તેટલું અનાજ ભરી રાખે છે તેને કુર્મ્ભધાન્યક કહે છે. જે ફક્ત ત્રણ દિવસ રાત ચાલે તેટલાજ અન્નનો સંચય કરે છે ત્હને ઞ્યહૈદિક કહે છે. જે ફક્ત એકજ દિવસના ધાન્યની ગોઠવણ કરે છે ત્હને સ્વસ્તનિક કહે છે પણ જે આવતી કાલે શું બાઈશું ત્હની પણ દરકાર કરતો નથી પણ પોતાના ભાવી ઉપર આધાર રાખી તે દિવસનું તેજ દિવસે મેળવવા ઉપર આધાર રાખે છે ત્હને અશ્વસ્તનિક કહે છે. ૭

ચતુર્ણામપિચૈતેષાંદિજાનાંશ્વદેધિનામ્ ॥

ઞ્યાયાન્પરઃપરોજ્ઞેયોધર્મતોલોકજિત્તમઃ ॥૮॥

ઉપર પ્રજ્ઞાવ્યા ત્હેમાંના બ્રાહ્મણને જ્ઞે-

લાથી ખીજે એમ ત્હેમના ક્રમ પ્રમાણે એકથી ખીજાને વધારે ઉત્તમ જાણવો અર્થાત છેલ્લો તે સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે કારણ કે ત્હણે પોતાના સ્વાર્થ જીવીકા તરફ દુર્લક્ષ્ય બતાવી સૃષ્ટિ ઉપર પોતાની શક્તિને મુકેલી છે અર્થાત તે ધર્મને અનુસરનાર છે અને તેથી ત્હને પોતાને કાલે શું થશે ત્હની દરકાર-કાળજી કરવાની કાંઈ પણ આવશ્યકતા જણાતી નથી. ૮

પદ્કર્મેકોભવત્યેષાંત્રિભિરન્યઃપ્રવર્તતે ॥

દ્વાભ્યામેકશ્વતુર્યસ્તુબ્રહ્મસત્રેણજીવતિ ॥૯॥

ઉપર ગણાવ્યા તે કુશૂલધાન્યક આદિમાં જેને ઘણા ખડોળા કુટુંબનું પોષણ કરવાનું હોય ત્હણે ઉપર ગણાવી તે ક્ષત્ર, અયાચિત, મિત્રા, સેત્રી, વાણીજ્ય વિગેરે છ પ્રકારની વૃત્તિઓથી પોતાનું ગુજરાન કરવું પણ જેને નાના કુટુંબનું પાલન કરવાનું હોય ત્હણે યાજત, પ્રતિગ્રહ અને અધ્યાપન એ ત્રણ વૃત્તિથી પોષણ કરવું અને જેને ત્હેના કરતાં પણ ઓછાની જરૂર હોય ત્હણે ફક્ત બે વૃત્તિઓ સ્વીકારવી અને ચોથા વર્ગવાળાએ ફક્ત એક વૃત્તિવડે પોતાનો નિર્વાહ કરવો. ૯.

વર્તમાનશિલોઽઙ્ગાભ્યામગ્નિહોત્રપરાયણઃ ॥

તિગ્ધર્માર્થનાન્તીયાઃકેવલાનિર્વપેત્સદા ॥૧૦॥

તિગ્ધર્મ જેતી કરવાનાં રથજે વપરાતાં પડેલાં જનનાં કુટુંબમાંથી અનાજ વિગેરે જે પોતાનો નિર્વાહ ચલાવતો હોય ત્હણે પોતે અન્ય ધાન્યથી થનારાં કર્મોમાં પોતાની શક્તિ નહીં હોવાથી હુમેશાં કોઈ પણ પ્રકારે અગ્નિનું સેવન કરવું અથવા તો દર્શ પુર્ણ માસે કરવામાં આવતી તેમજ દરેક પર્વ અને અયનના અંતમાં કરવામાં આવતી ઇદી કરવી જોઈએ. ૧૦.

નલોકવૃત્તંવર્તેતવૃત્તિદેતોઃકર્યચન ॥

અજિજ્ઞામશઠાશુદ્ધાંજીવેદ્વાક્ષનવીતિ

કામ્ ॥૧૧॥

પ્રાક્ષણે પોતાની આલુવિકાને અર્થે લોકોને પ્રિય થઈ પડે તેટલા માટે જીવું બોલવું તેમજ તહેમને ખુશ કરવાને માટે કોઈ પણ રીતની અસત્ય વાર્તા કરવી નહીં તેમજ પોતાનામાં જે ગુણ નથી તે ગુણ પોતાનામાં છે એમ કહી આત્મશ્લાઘા પણ ન કરવી તેમજ ખોટો આડંબર પણ ન રાખવો પરંતુ પ્રાક્ષણને જે યોગ્ય હોય તેજ વર્તન પ્રમાણે સદાચરણથી વર્તીને પોતાનો નિર્વાહ ચલાવવો. ૧૧.

સંતોષપરમાસ્થાયસુખાર્યોસંયતોભવેત્ ॥

સંતોષમૂર્છાદિસુખંદુઃસ્વમૂર્છાવિપર્યયઃ ॥૧૨॥

ગૃહસ્થીએ પોતાના સુખને માટે હુમેશાં પોતાના કુટુંબ પરીવારનું તેમજ પંચ યજ્ઞનું પોષણ થાય તેટલુંજ મેળવવાને માટે આતુર રહેવું પણ વધારે મેળવવાની સ્વાભાવિક વૃત્તિ ઉપર સંયમ રાખવો ત્હને સંતોષ કહેલો છે અને સંતોષ તેજ આ દુનિયામાંના સર્વ સુખ વૈભવનું મુળ છે અને પરલોકમાં પણ તેથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે અને સંતોષથી ઉલટો અસંતોષ તે સર્વ દુઃખનું મુળ છે કારણ કે આપણે જોઈએ તેટલું હોય છતાં વધારે મેળવવાની ઇચ્છા કરવાથી હેહને તેમજ મનને શ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેના પરિણામે માનસીક તેમજ શારીરીક સુખાકારીમાં વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૨.

અતોડન્યતમયાવૃત્ત્યાજીવંસ્તુસ્તાતકોદ્વિજઃ ॥

સ્વર્ગાયુષ્યયશસ્યાનિવ્રતાનીમાનિધારયેત્ ॥૧૩॥

ઉપર કહી તે વૃત્તિઓમાંથી પોતાને મા-

ટેની યોગ્યયોગ્ય વૃત્તિનો સ્વીકાર કરીને જે દિવ્ય પવિત્ર પ્રાક્ષણ શ્રુતિના નિયમો પ્રમાણે વર્તન કરીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે તે આ લોકનાં સર્વ સુખને અને કીર્તિને સંપાદન કરે છે અને મૃત્યુ પછી પરલોકમાં સ્વર્ગને પામે છે. ૧૩.

વેદોદિતંસ્વકંકર્મનિત્યંકુર્યાદતન્દ્રિતઃ ॥

તદ્દિકુર્વન્યથાશાક્તશ્રામ્નાતિપરમાંગતિમ્ ॥૧૪॥

પોતપોતાના વર્ણને તેમજ આશ્રમને અનુસરીને વેદમાં કહેલાં કર્મોને જે માણસ આલસ્યનો ત્યાગ કરીને પોતે શક્તિવાન હોય ત્યાંસુધી કર્યા કરે છે તે મરણ પછી પરમાગતિ અર્થાત્ અક્ષય મોક્ષને મેળવે છે. ૧૪.

નેહેતાર્યાન્પસંગેનનવિરુદ્ધેનકર્મણા ॥

નવિચમાનેષ્વર્થેષુનાત્યામપિયતસ્તતઃ ॥૧૫॥

ગાયનશાસ્ત્રમાં જે પ્રવીણ હોય છે પણ તે જો પોતાનો ધર્મ સમજતો હોયતો તહેજો જે પ્રસંગે પોતે ગાન તાન-નૃત્ય આદિ કરતો હોય ત્યાં ધનની આશા રાખી તેમ કરવુંજ નહીં તેમજ શાસ્ત્ર જાણવા તેમજ ન જાણવાથી પણ કોઈ કામ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ કરવાથી ધનનો લાભ મળી હોય તો તે ન કરવું તેમજ આમથી તેમથી દક્ષીણાનો સ્વીકાર કરીને ધનનો સંચય પણ ન કરવો જોઈએ. ૧૫.

ઇન્દ્રિયાર્થેષુસર્વેષુનપ્રસજ્યેતકામતઃ ॥

અતિપ્રસાક્તિચૈતેષામાનસાસંનિવર્તયેત્ ॥૧૬॥

વળી ઇન્દ્રિય સુખ (રસ, રૂપ, ગંધ, સ્પર્શ અને વાસ) આ પંચેન્દ્રિય સુખમાં પોતાની સ્ત્રી સાથે રતીવિલાસ કરવામાં પણ અત્યંત આશક્ત થવું નહીં કારણ કે ઇન્દ્રિય સુખ ચલીત છે અને તે ભોગવનારના

મનને પણ ચક્ષીત બનાવે છે જ્યારે તેના પરિણામે ભક્તિમાર્ગને ભુલતાં સ્વર્ગના સુ- અને પ્રાપ્ત કરાતું નથી માટે સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ કરવાને ઇચ્છા રાખનારે મન ઉપર બરાબર સંયમ રાખીને ઇન્દ્રિયોને વશ થવું નહીં. ૧૬.

સર્વાન્વરિત્યજેદર્થાત્સ્વાધ્યાયસ્યવિરોધિનઃ ॥
યથાતથાસ્વાપર્યસ્તુસાઘ્યસ્યકૃતકૃત્યતઃ ॥ ૧૭ ॥

પ્રાણાણ વર્ણમાં જન્મ પામ્યા પછી જી- વતરતું ખરું સાર્થકતો વેદાભ્યાસથીજ થાય છે માટે તેવા માણસે હ્રમેશાં મોટા ગૃહ- સ્થીઓ પાસે તેમજ અન્ય તવંગર એકાદ આદિની પાસે જવાનો ઝાઝો પરિચય રા- ખવો નહીં પરંતુ વેદના નિયમ પ્રમાણે આપણું તેમજ આપણી સાથે હોય ત્હેનું પોષણ કેમ કરાય તેટલી ચિંતા રાખીને અહોરાત્ર વેદનું અધ્યયન કરવું. ૧૭.

વયસઃકર્મણોડર્યસ્યશ્રુતસ્યાભિજનસ્યચ ॥

વેપવાગ્બુદ્ધિસારૂપ્યમાચરન્વિચરેદિહ ॥ ૧૮ ॥

ગૃહસ્થીએ પોતાની અવસ્થા, કર્મ, ધન, વેદાભ્યાસ તેમજ કુટુંબને અનુસરીને તેને છાજતાં વસ્ત્રાભુષણ પરિધાન કરવાં અર્થાત્ યુવામાં હ્રમેશાં ગંધ લેપ આદિ કરવા તે- મજ કંઠમાં માળા વિગેરે પહેરવાં તેમજ સર્વને પ્રિય અર્થાત્ સભ્ય ભાષણ કરવું. ૧૮

બુદ્ધિવૃદ્ધિકરણાશુધન્યાનિચહિતાનિચ ॥

નિત્યંશાસ્ત્રાણ્યવેક્ષેતનિગમાંથૈવવૈદિકાન્ ॥ ૧૯ ॥

ત્હેણે હ્રમેશાં વેદનું પ્રતિપાદન કરના- રાં તેમજ બુદ્ધિને વધારનારાં વ્યાકરણ, મિ- માંસા, સ્મૃતિ, પુરાણ, ન્યાય વિગેરે સારા સારા ગ્રંથકારોના ઉત્તમ પુસ્તકોનું મનન કરવું, ધન આપનારાં શાસ્ત્રો જેવાં કે ગા- હસ્પત્ય, ઔશનસ વિગેરે શાસ્ત્રો તથા હિત વધારનાર સુખી થવાને માટે તેમજ અન્યને

સુખી કરવાને માટે ઉપયોગનાં યજ્ઞ પદે તેવાં વેદકશાસ્ત્ર, જ્યોતિષ અને જે શાસ્ત્રો- માં વેદનો અર્થ દર્શાવેલો હોય અથવા વે- દનાં પ્રમાણોની સમજૂત આપેલી હોય તેવાં નિગમનામ ગ્રંથો હ્રમેશાં વાંચવા. ૧૯.

યથાયથાહિપુરુષઃશાસ્ત્રંસમવિગચ્છતિ ॥

તથાતથાવિજ્ઞાનાતિવિજ્ઞાનંચાસ્યરોચતો ॥ ૨૦ ॥

જેમ જેમ પુરુષ વધારે ને વધારે ઉંડો શાસ્ત્રમાં ઉતરતો જાય છે અને સમજીને ત્હેના સિદ્ધાન્તો ધ્યાનમાં રાખતો જાય છે તેમ તેમ તે વધારે ને વધારે જ્ઞાન સંપાદન કરે છે અને ભિન્ન ભિન્ન વિષયોનું જ્ઞાન મે-ળવવાને ઉત્સુક થતો જાય છે જે સર્વને લીધે ત્હેની બુદ્ધિ દીપી નીકળે છે. ૨૦.

ઋપિયજ્ઞંદેવયજ્ઞંભૂતયજ્ઞંચસર્વદા ॥

નૃયજ્ઞંપિતૃયજ્ઞંચયથાશક્તિનિહાપયેત્ ॥ ૨૧ ॥

વેદના કહેવા પ્રમાણે હ્રમેશાં દિવે રૂ- પિયજ્ઞ, દેવયજ્ઞ, ભૂતયજ્ઞ, પિતૃયજ્ઞ અને નૃયજ્ઞ એ પાંચ યજ્ઞોતો કરવાજ જોઈએ. ૨૧

एतानेकेमहायज्ञान्पत्तशास्त्रविदोजना ॥

अनीहमानाःसततमिन्द्रियेष्वेवजुहति ॥ ૨૨ ॥

ગૃહસ્થના ઉપર પ્રમાણે બાહ્ય તથા અં- તર શુચિને માટેનાં પાંચ યજ્ઞોની રીત જા-ણ્યા છતાં કેટલાક જ્ઞાની પુરુષો જે ખડાર- થી ચેષ્ટા બતાવવાને ઇચ્છતા નથી તેઓ તે પાંચ યજ્ઞો પોતાની પાંચેન્દ્રિય ઉપર સંયમ રાખીને કરે છે જેથી પણ એટલુંજ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૨.

वाच्येकेजुहतिमाणंमाणेवाचंचसर्वदा ॥

वाचिप्राणेचपश्यन्तोयत्तनिर्वृत्तिमक्षयाम् ॥ ૨૩ ॥

કોઈકે જેને વેદનું પૂર્ણ જ્ઞાન છે અર્થા- ત્ પ્રજ્ઞાજ્ઞાની છે તે પોતાના પ્રાણ વાયુ- માંજ વાણીથી પાંચ યજ્ઞ કરીને અમૃત આ-

હુતિઓને અર્પે છે જેથી અક્ષય ફળને પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૩.

જ્ઞાનેનૈવાપરેન્નિમાયજન્ત્યેતૈર્મલૈઃસદા ॥

જ્ઞાનમૂલાંક્રિયામેષાંપશ્યન્તોજ્ઞાનચક્ષુષા ॥૨૪॥

કેટલાક બ્રહ્મનિષ્ઠ બ્રાહ્મણો પોતે વેદજ્ઞ હોવાથી જાણે છે કે સર્વ યજ્ઞનું મુળ વેદનું જ્ઞાન છે માટે તેને પોતાનો મુખ્ય આધાર ગણીને તે જ્ઞાનથીજ દરેક યજ્ઞની શરૂઆત કરે છે અર્થાત્ પોતાના અંતર આત્માની શુદ્ધિના પ્રભાવે તેમને પોતે જે જે કર્મ કરે છે તેના પુન્ય પાપનું જ્ઞાન થયા કરે છે. ૨૪.

અમિહોર્ષંચજુહુયાદાદ્યન્તેયુનિશોઃસદા ॥

દર્શનચાર્ધમાસાન્તેપૌર્ણમાસેનૈવૈવહિ ॥૨૫॥

દિવે ઉદિત હોમ પક્ષમાં દિવસ તેમજ રાત્રીની શરૂઆતમાં તેમજ અનુદિત હોમ પક્ષમાં રાત્રી તેમજ દિવસના પુરા થતાં હોમ કરવો અને શુકલપક્ષ તેમજ કૃષ્ણપક્ષના અંતમાં પણ હોમ કરવા. દરેક શુકલ પક્ષના અંતે એટલે પુર્ણિમાને દિવસે પૌર્ણમાસ નામના કર્મવડે તથા દરેક કૃષ્ણ પક્ષના અંતના દિવસે એટલે અમાસને દિવસે દર્શ નામકર્મથી હોમ કરવો આ પ્રમાણેના પ્રત્યેક પક્ષનો એક એવા બે દર્શ પૌર્ણમાસ હોમ કરવા જોઈએ. ૨૫.

સસ્યાન્તેનવસસ્યેષ્ટાતથર્ત્વન્તેદ્વિજોઽધ્વરૈઃ ॥

પશુનાત્વયનસ્યાદૌસમાન્તેસૌમિકૈર્મલૈઃ ॥૨૬॥

પહેલાંના સંઘય કરેલા ધાન્યના પુરા થવા પહેલાં વા પછી નવું ધાન્ય આવે ત્યારે તેની પહેલવહેલી આહુતિ આપવી જેથી અગ્નિ સંતુષ્ટ થાય અને ભવિષ્યમાં તેનો સારો પાક નીવડે અને જ્યારે ઋતુ પુરી થાય ત્યારે આતુર્માસ યજ્ઞ કરીને આહુતિઓ આપવી તેમજ પ્રતિ વર્ષની જે ઉત્તર

અથવા દક્ષિણ અયન તેની પ્રત્યેકની શરૂઆતમાં પશુનો ભોગ આપીને અર્થાત્ પશુ બંધ નામનો યજ્ઞ કરવો અને શિશિર રૂતુ પુરી થતાં અર્થાત્ વર્ષના અંતમાં જ્યારે વસંતની શરૂઆત થવાની હોય ત્યારે સોમવત્સીના રસ વિગેરેથી જ્યોતિષ્ટોમ નામનો યજ્ઞ કરવો. ૨૬.

નાનિષ્ઠાનવસસ્યેષ્ઠાપશુનાચામિમાન્દિજઃ ॥

નવાન્નમધ્યાન્માંસવાર્દીર્ધમાયુર્જિજી

વિષુઃ ॥ ૨૭ ॥

અગ્નિહોત્રી જે હુમેશાં નિયમિત રીતે અગ્નિનું પુજન કરતો હોય તે જો સારા આયુષની ઇચ્છા રાખતો હોય તો કોઈપણ નવા ધાન્યનો હોમ અગ્નિમાં કર્યા શિવાય તે ધાન્ય તેણે ખાવું નહીં તેમજ પશુનો ભોગ આપ્યા વિના માંસનો ભક્ષ કરવો નહીં. ૨૭.

નવેનાનર્ચિતાશ્વસ્યપશુહૃવ્યેનચાગ્રયઃ ॥

પ્રાણાનેવાત્તુમિચ્છન્તિનવાન્નામિપર્ગર્દિનઃ ॥૨૮॥

કારણ કે તે પ્રમાણેના નવા અન્ન ના પશુથી અગ્નિની તૃપ્તિ ન થાય તો તે અગ્નિ જે અન્ન અને માંસ ભક્ષણને માટે ઘણો આતુર હોય છે તે અગ્નિહોત્રીનો પ્રાણ લેવાને માટે તલપ્યા કરે છે અને ક્વચિત્ તેવાં દાન નહીં કરવાથી અગ્નિહોત્રીના પોતાનાજ આયુષ્યનો ઘટાડો થાય છે. ૨૮.

આસનાશનશય્યાભિરદ્ધિર્મૂલફલેનવા ॥

નાસ્યકશ્ચિદ્વસદ્ગ્રેહેશક્તિતોઽનર્ચિતો

ડતિથિઃ ॥ ૨૯ ॥

ગૃહસ્થીના ઘરમાં જો કોઈ અતિથી આવી ચઢે તો હુમેશાં તેનો ભોજન, આસન, શય્યા, જળ, ફળ વિગેરેથી યોગ્ય સત્કાર થવોજ જોઈએ. ૨૯.

પાપઞ્ઠિનોવિકર્પસ્થાનૈવાલ્લવ્રતિકાઞ્ઠઠાનૃ||

હૈતુકાન્વકટૃર્ત્તીશ્વવાહ્માત્રેણાપિનાર્ચ

યેત્ ॥ ૩૦ ॥

પરંતુ જે અતિથીમાં પાખંડ અર્થાત્ વેદના નિયમો વિરૂદ્ધનાં વર્તનનાં ચિન્હ જણાતાં હોય, તેમજ માંભરવૃત્તિ હોય એટલે કે જ્યાંથી ત્યાંથી બિદ્યા એકત્ર કરવાનો જ હેતુ હોય, નિષેધ કર્મનો કરનાર હોય બગલકત્ત હોય અર્થાત્ બહારથી પોતે મોટો ભગત છે એવાં ચિન્હ જણાવતો હોય અને ત્હેના ઢાંગથી અન્ય અધર્મ કાર્યો કરતો હોય તેમજ જે શઠ કહેતાં હુચ્ચો લક્ષ્મી હોય એટલે વેદનાં પ્રમાણોની વિરૂદ્ધ તકરાર કરીને જે પોતાનો વ્યવહાર ચલાવતો હોય તેવો અતિથી પોતાના ઘર આગળ આવી ચઢે તો બોલવાથી પણ ત્હેનો સત્કાર કરવો નહી. ૩૦.

વેદવિદ્યાવ્રતસ્નાતાઞ્ઠ્રોત્રિયાન્ઘ્રમૈધિનઃ ॥

પૂજયેદ્વ્યકવ્યેનવિગરીતાંશ્વવર્જયેત્ ॥૩૧॥

ગૃહસ્થે જે માણસે વેદનો પુરેપુરો અભ્યાસ કર્યો છે પણ વૃત્તનો નથી કર્યો અને તેવો માણસ જેને વિદ્યા સ્નાતક કહેવાય છે તે, અને જે માણસે વૃત્ત પુરાં કર્યાં છે અને વેદ નથી કર્યો તથા જેને વૃત્તસ્નાતક કહેવાય છે તે તથા જેણે વેદ અને વ્રત બેઉને પરિપુર્ણ કર્યા છે તેવા વિદ્યા, વ્રતસ્નાતક જે ત્રણે શ્રોત્રિય કહેવાય છે તેમને હવે આદિથી યોગ્ય રીતે પુજવા. પરંતુ આ ત્રણમાંથી એક પણ ગુણ જેનામાં ન હોય તેવાનીતો કોઈ પણ દિવસે પુજા કરવી જ નહી. ૩૧.

શક્તિતોપચમાનેભ્યોદાતવ્યંઘ્રમૈધિના ॥

સંવિભાગશ્ચભૂતેભ્યઃકૃતવ્યોડ્ઞુપરોધતઃ ॥૩૨॥

ગૃહસ્થી જે પ્રદ્યુમ્ન-સન્યાસી વા અતિથી પોતપોતાના ખાવાના પદાર્થોને રાંધતા ન હોય અર્થાત્ પોતપોતાનું રાંધીને જમતા ન હોય તેવું તે પ્રમાણે વેદના નિયમને અનુસરીને અથવા તો ફક્ત પાખંડથી જ કર્તો હોય તોપણ હંમેશાં પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ત્હેમનો સત્કાર કરવો અને પોતાના કુટુંબના ખાતા કરતાં અન્ન-ફળ જળ આદિ જે પદાર્થો વધ્યા હોય તે વડે તેમનું અને જીવ નિર્જીવ સૃષ્ટીનું પોષણ કરવું. ૩૨.

રાજતોધનમન્વિચ્છેત્સંત્રીદન્સ્નાતકઃશુચા ॥

યાજ્યાન્તેવાસિનોર્વાપિનત્વન્યતઽતિ

સ્થિતિઃ ॥૩૩॥

સ્નાતક દિવસે આદ્યજ્ઞ જે ક્ષુધાથી પીડીત હોય અને ધનની ઇચ્છા રાખતો હોય તો ત્હેણે પ્રથમ ક્ષત્રીય પાસે યાચવું અને ત્હેના અભાવે પોતાના યજમાન તથા શિષ્યની પાસે માગવું અને તેમાં નિષ્ફળ જતાં પોતાના સર્વગીય પાસે જવું પણ જ્યારે આ સર્વમાં તે નિષ્ફળજ થાય ત્યારે તો આપત્તિમાં હોવાથી ત્હેણે ગમે ત્હેની પાસેથી મળતી સહાયનો સ્વીકાર કરવો પરંતુ વેદના નિયમ પ્રમાણેતો ત્હેણે પ્રથમ કદ્દા તે ત્રણની પાસેજ યાચવા જવું. ૩૩.

નસીદેત્સ્નાતકોવિપ્રઃશુચાશક્તઃકથંચન ॥

નત્રીર્ણમલવદ્વાસામવેચવિભવેસતિ ॥૩૪॥

વિદ્યા વિગેરેથી યુક્ત સ્નાતક આદ્યજ્ઞ જે પોતાને રાજા જેવો મનેલો હોય તો ક્ષુધાથી પીડા ખમવી નહી તેમજ પોતે ધન મેળવવાને માટે સમર્થ છે એમ હોય તો જુનાં તેમજ મેલાં વસ્ત્રાણુપણુ પરિધાન કરવાં નહી. ૩૪.

કૃત્તકેશનસ્રગ્મશ્ચુર્ધાન્તઃશુક્લમ્બરઃશુચિઃ ॥

સ્વાધ્યાયેચવયુક્તઃસ્યાન્નિત્યમાત્મદિ

તેષુચ ॥ ૩૬ ॥

તેણે હમેશાં વાળ, નખ, દાઢી, મુઠ્ઠા વગેરે નિયમિત રીતે કતરાવવાં તેમજ તપ વિગેરે વ્રતનો કલેશ (દમન) ખમવાને માટે શક્તિવાન થવું, સદેહ વસ્ત્ર ધારણ કરવાં, પોતાના પાંડને જુદાથી તેમજ અંદરથી શુદ્ધ રાખવો, વેદના અભ્યાસમાં હમેશાં મન રાખવું તેમજ પોતાની તંદુરસ્તીને સુખ કરનાર ઔષધનું હમેશાં સેવન કરવું. ૩૫ વૈશર્વધાનયેચ્છિંમોદકંચક્રમળહલુમ્ ॥

યજ્ઞોપવીતંવેદંચશુભેરૌકમેચકુળદલે ॥૩૬॥

પોતાની પાસે એક વાંસની લાકડી, નિર્મળ જળથી પૂર્ણ કમંડળ, યજ્ઞોપવિત (જનોઈ) અને જાંને કર્ણમાં સુવર્ણનાં કુંડળ ધારણ કરવાં. ૩૬.

નેક્ષેતોઘન્ટમાદિત્યંનાસ્તંયાન્તંકદાચન ॥

નોપસ્ટ્થંનવારિશ્ચંનમધ્યંનમસોગતમ્ ॥૩૭॥

તેણે ઉદય પામતા તેમજ અસ્ત થતા અને મધ્યાહ્નના અને સૂર્ય ગ્રહણ વીગેરેમાં જ્યાં સૂર્ય ઘેરાયલા જેવો દેખાતો હોય ત્યારે એવો નહીં. સૂર્યનો પરછાયો અર્થાત્ પાણીમાં પડેલા તેના પ્રતિબિંબનું પણ દર્શન કરવું નહીં. ૩૭.

નલઙ્કયેદ્વત્સતંત્રીંનપ્રધાવેચ્ચવર્ષતિ ॥

નચોદકેનિરીક્ષેતસ્વંરૂપમિતિધારણા ॥૩૮॥

જે દોરડાથી વાછડાને જાંઘવામાં આવતું હોય (જાળીયું) તેને તેણે ઓલંગવું નહીં, વર્ષામાં જ્યારે વરસાદ વરસતો હોય ત્યારે તેમાં આમ તેમ દોડાદોડ કરવી નહીં અને પોતાનો પરછાયો પણ પાણી વીગેરેમાં એવો નહીં. ૩૮.

મૃદંગાદૈવતંચિંમૃતંમધુધતુષ્ઠાયમ્ ॥

પ્રદક્ષિણાનિકુર્વૈતમજ્ઞાતાંશ્વવનસ્પતીન્ ॥૩૯॥

રસ્તામાં જો ગૃહસ્થીને માટીનો ટેકરો, ગાય, પાપાણ અથવા ધાતુ વિગેરેથી બનાવેલી દેવતાઓની મુર્તિ, બ્રાહ્મણ, પ્રવાહી પદાર્થ (ધી તથા મધ) ભરેલું વાસણ, ચાર સરીયામ માર્ગ એકઠા થતા હોય તેવું સ્થળ મહોટાં જીનાં વૃક્ષ જેવાં કે વડ પીપળા વીગેરે મળે તો હમેશાં તેની પ્રદક્ષિણા કરીને આગળ ચાલવું. ૩૯.

નોપગચ્છેત્રમત્તોડપિસ્ત્રિયમાર્તવદર્શને ॥

સમાનશયનેચૈવનશયીતતયાસહ ॥૪૦॥

કામની વ્યથાથી મહા પીડિત હોય તો પણ તેણે રજસ્વળા સ્ત્રીની સાથે સંભોગ કરવો નહીં તેમજ એક શય્યામાં શયન પણ કરવું નહીં. ૪૦.

રજસાભિપ્લુતાંનારીંનરસ્યહુપગચ્છતઃ ॥

પ્રજ્ઞાતેજોવલંચશુરાયુશ્ચૈવપ્રહીયતે ॥૪૧॥

કારણ કે રજસ્વળા સ્ત્રી સાથે ભોગ કરનાર ઘણાંજ માઠાં પરિણામ ભોગવે છે, તેની બુદ્ધિ ઘટે છે, તેજ કમી થાય છે, ને બલ હિણ થાય છે, ચક્ષુની શક્તિ પણ નિસ્તેજ પડે છે અને તેનું આયુષ્ય ક્ષીણ થાય છે. ૪૧.

તાંચિવ્રજયતસ્તસ્યરજવાસમભિપ્લુતામ્ ॥

પ્રજ્ઞાતેજોવલંચશુરાયુશ્ચૈવપ્રવર્ધતે ॥૪૨॥

અને જે માણસ હમેશાં રજસ્વળા સ્ત્રી નો લાગ કરે છે અને નિયમિત રીતે પોતાના વ્રતને પાળતો હોય છે તેની બુદ્ધિ, તેજ, બળ, ચક્ષુતેજ અને આયુષ્ય નિયમિત રીતે વૃદ્ધિને પામે છે. ૪૨.

નાશ્રીયાદ્ધાર્યપાસાર્ધેનૈનામીક્ષેતચાશ્રતીમ્ ॥

જીવતીંજૂમ્ભમાણાંવાનચાસીનાંયથા

સુખમ્ ॥ ૪૩ ॥

શ્રીની સાથે એકજ ભાષામાં કોઈ પણ સ્થળે લોજન કરવું નહીં તેમજ તહેને જમતી વખતે, છીંક ખાતી હોય તે વખતે, તેમજ જ્યારે એશઆરામથી બે પરવા અર્થાત્ વસ્ત્ર ખરાબર પહેર્યા વિના (અન્યવસ્થિત) હોય ત્યારે બેવી નહીં. ૪૩.

નાજ્ઞપર્તિવિચારજ્ઞાનસ્થાનનામ્ ॥
નવજોતસ્વર્ગીયો જોતસ્વર્ગમોદિતોત્તમા ॥૪૪॥

જે દિવસ પોતાના પ્રજ્ઞાતેજની અભિવૃદ્ધિ કરવાને ઉત્સુક હોય તહેણે પરશ્ચીનું જ્યારે તે અજ્ઞન કરતી હોય માથે વા શરીરે તૈલાદિક સુગંધી પ્રવાહીનું લેપન કરતી હોય અથવા તે પોતાના કમખા વા ચોળી રહીત હોય ત્યારે અને પ્રસવ સમયે શ્રીનું દર્શન કરવું નહીં. ૪૪.

નાન્નમદ્યાદેકવાસાનનમ્રઃસ્નાનમાચરેત્ ॥
નમૂર્ત્તપથિકુર્વીતનભસ્મનિનગોવ્રજે ॥૪૫॥

એકજ વસ્ત્ર પહેરીને લોજન કરવું નહીં અર્થાત્ લોજન કરતી વખતે પહેરેલા વસ્ત્ર ઉપરાંત ખભા ઉપર ઉપવસ્ત્ર તરીકે એક રૂમાલ પણ નાંખવો બેઠાએ. નગ્ન થઈને સ્નાન પણ કરવું નહીં કોઈ પણ સમયે માર્ગમાં નિર્લજપણે પેશાબ કરવા બેસવું નહીં, તેમજ જે જે સ્થળોમાં ભસ્મ આદિ સુકવામાં આવતી હોય તેમજ ગાય, વાછડાંઓને ખાંધવાની જગ્યાએ મળમુત્ર કરવાને બેસવું નહીં. ૪૫.

નપ્પલ, ઇનજલેનિવત્યાનચપર્વતે ॥

નજીર્ણદેવાયતનેનવભૂમિકેકદાચન-॥૪૬॥

હળથી ખેડવામાં આવેલા ખેતરમાં, જળાશય-નદી, નાળાં વીગેરે જ્યાં પાણીનો પ્રવાહ હોય તહેમાં, ઇંટથી બનાવેલાં અગ્નીસ્થળો-કુંડમાં, પર્વતપર, છૂર્ણ થઈ ગયેલાં દેવાલયોમાં, તેમજ બાળવાને માટે

ભરી રાખેલા લાકડાં-બળતણની ગંજાઓ ઉપર મળમુત્રનો ત્યાગ કરવો નહીં. ૪૬.

નસમરેષ્ણર્તેષ્ણનગચ્છન્નપિચસિયતઃ ॥

નનદીતીરમાસાગ્રનચપર્વતમસ્તકે ॥૪૭॥

જ્યાં આગળ ઉડા આડાઓમાં ગંદાં પાણી કચરો વિગેરે પડેલાં હોય અને અસંખ્ય છૂવો ઉભરાતા હોય તેવાં સ્થળોમાં ચાલતાં ચાલતાં, ઉભાઉભા, નદિના કિનારા ઉપર, પર્વતના શિખર ઉપર એટલાં સ્થળોમાં મળમુત્ર કરવાં નહીં. ૪૭.

વાચગ્નિવિપ્રમાદિત્યમપઃપશ્યંસ્તથૈવગાઃ ॥

નકદાચનકુર્વીતવિષ્ણુત્રસ્યવિસર્જનમ્ ॥૪૮॥

તેમજ ખુલા મેદાનમાં જ્યાં પવન મણે જ વાતો હોય, જ્યાં અગ્ની પડેલો હોય, સૂર્યનો તાપ-પ્રકાશ પડેલો હોય, પાણી વહેતું હોય તેમજ પ્રાણીઓ કે ગાયો ઉભાં હોય તેવા સ્થળે તેઓ બેઠા શકે તે પ્રમાણે કોઈ પણ સમયે મળમુત્રનો ત્યાગ કરવો નહીં. ૪૮.

તિરસ્કૃત્યોચ્ચરેત્કાષ્ઠલોષ્પત્રતૃણાદિના ॥

નિયમ્યપ્રયતોવાચંસંવીતાક્ષોડ્વશુઠિતઃ ॥૪૯॥

જે જમીન ઉપર મળમુત્ર કરવાને માટે બેસવું હોય તે સ્થળને પહેલાં સુકા લાકડાના દુકડાથી-છોડીયાંથી સુકાં ખરી પડેલાં પાંદડાંથી ઢાંકી દેવું અને તેમ કર્યા પછી આખા શરીરે ખરાબર વસ્ત્ર ઓઢીને તેમજ મસ્તક ઉપર પણ રૂમાલ વા કપડું લપેટીને મૌન ધારણ કરીને મળ વા મુત્રનો ત્યાગ કરવાને માટે બેસવું. ૪૯.

મૂત્રોચ્ચારસમુત્સર્ગદિવાકુર્યાદુદરુમુલ્લઃ ॥

દક્ષિણાભિમુલ્લોરાત્રૌસંધ્યયોશ્ચયથા

દિવા ॥ ૫૦ ॥

દિવસે તથા જ્યારે પ્રાતઃસંધ્યા સમય હોય અર્થાત્ સૂર્યોદય વખતે તેમજ સાયંમ

સંધ્યા-સૂર્યાસ્ત વખતે ઉત્તર દિશા તરફ મુખ કરીને મળમુત્રનો ત્યાગ કરવાને બેસવું પણ જ્યારે રાત્રિ હોય ત્યારે તો દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ રાખીને બેસવું. ૫૦.

છાયાયામન્યકારેવારાત્રાહનિવાદિનઃ ॥

યયામુલમુલઃકુર્યાત્પ્રાણવાધામયેષુવ ॥૫૧॥

રાત્રીના સમયે તેમજ અંધકારમાં, દિવસે ગીરી શુદ્ધાના અંધકારમાં જ્યાં દિશાનુબરણર અનુમાન થઈ શકતું ન હોય તેવા સ્થળે તેમજ જે જગ્યાએ જીવની હાની થવાને સંભવ હોય અર્થાત્ તરફર તેમજ હીંસક પ્રાણીઓ વાસ કરતાં હોય તેવે સ્થળે ઠીક લાગે તે દિશા તરફ મોં ફેરવી મળમુત્રનો ત્યાગ કરવો. ૫૧.

પ્રત્યગ્નિપ્રતિસૂર્યચપ્રતિસોમોદકદ્વિજાન્ ॥

પ્રતિગાંપ્રતિવાતંચપ્રજ્ઞાનશ્ચતિમેહતઃ ॥૫૨॥

જે માણસ અગ્નિ, સૂર્ય, ચંદ્ર, પાણી, પ્રાણજી, ગાય, પવન આટલાંના સમક્ષ મળમુત્રનો ત્યાગ કરે છે ત્હેની બુદ્ધિનો નાશ થાય છે. ૫૨.

નાર્મિમુષ્ણેનોપધમેન્નજ્ઞાનેક્ષતેચસ્ત્રિયમ્ ॥

નામેધ્યંપ્રક્ષિપેદઘૌનચપાદૌપ્રતાપયેત્ ॥૫૩॥

દેવતાને મોંથી કુંકવો નહીં પણ પાંખા તથા કપડાથી વા નાંખીને પ્રદીપ્ત કરવો, સ્ત્રીને મૈથુન સિવાય અન્ય સમયે વસ્ત્ર રહીત બેવી નહીં, અગ્નીમાં મળમુત્ર વીગેરે અપવિત્ર પદાર્થો નાંખવા નહીં તેમજ પોતાનાં પગનાં તળીયાં પણ ત્હેમાં તપાવવાં ન બેઠાં. ૫૩.

અધસ્તાન્નોપદધ્યાન્નચૈત્તમભિલઙ્ઘયેત્ ॥

નચૈનંપાદતઃકુર્યાન્નપ્રાણાવાધમાચરેત્ ॥૫૪॥

મુવાના સ્થાન આટલા-પલાંગ વિગેરેની

તળે અગ્નિને રાખવો નહીં તેમજ અગ્નીના સ્થાનને ઓળંગવું નહીં, સુતા હોઈએ ત્યારે પગને અગ્ની ઉપર રાખવા નહીં અને અગ્નીમાં જીવ જંતુઓને નાંખી પ્રાણની હિંસા કરવી નહીં. ૫૪.

નાશ્નોવાત્તંત્રિવેલાપાંનગચ્છેન્નાપિસંવિશેત્ ॥

નચૈવપ્રલિલેહુર્મિનાત્વનોપદરેત્સજમ્ ॥૫૫॥

સંધ્યાના સમયે અર્થાત્ સ્હવાર સાંજ બોજન કરવાને ન બેસવું-પરગામ જવું નહીં તેમ સુવું પણ નહીં. જમીન ઉપર આંગળાં વડે અથવા કોઈ પણ જાતથી લીટા કરવા નહીં તેમજ પોતે ધારણ કરેલી પુષ્પની માળ વીગેરે કંઠના ઉપહાર પોતે ઉતારવા નહીં પણ પરહસ્તે ઉતારાવવા. ૫૫.

નાપ્સુમૃત્રંપુરીષંવાષ્ઠીવનંવાસમુત્સજેત્ ॥

અમેધ્યલિપ્તમન્યદ્વાલોહિતંવાવિષાણિવા ॥૫૬॥

જળના પ્રવાહમાં મુત્ર, મળ વિગેરે અપવિત્ર પદાર્થો અને કફ વિગેરેથી અપવિત્ર થયેલા ખરડાયલા વસ્ત્રને ધોવું નહીં તેમજ પોતાં વધેલો પદાર્થ ત્હેમાં નાંખવો નહીં. વળી રૂધીર માંસાદિક અપવિત્ર વસ્તુઓ તેમ જ કૃત્રિમ અકૃત્રિમ વિષ પણ પાણીમાં નાંખવાં નહીં. ૫૬.

નૈકઃસ્વપેચ્છન્યગેદ્દેશયાનંનપ્રવોધયેત્ ॥

નોદકયયામિમાષેતયક્ષ્મંચ્છેન્નચાવૃતઃ ॥૫૭॥

સુના ઘરમાં એકલા ઉતારો લઈ શયન કરવું નહીં, સુતેલાને નિદ્રામાં ધન વિધાનો બોધ કરી જગાડવો નહીં, રજસ્વળા સ્ત્રીની સાથે વાતચીત કરવી નહીં, આમંત્રણ થયા વિના અથવા રૂત્વિકના કહ્યા સિવાય યજ્ઞ કરાવવા જવું નહીં પણ દર્શન કરવા જવું હોય તો જવું. ૫૭.

અગ્ન્યગારેમશાંગોષ્ટેષ્ઠાગાનાંચસન્નિધૌ ॥

સ્વાધ્યાયેમોજનેચૈવદક્ષિણપાણિમુ

દ્રરેત્ ॥ ૫૮ ॥

અગ્ન્યગાર (અગ્નીસ્થાન), ગૌશાળા (ગાયેાને ખાંધવાની જગ્યા), જ્યાં ઘણા વેદથી ભણીતા દ્વીજે મળ્યા હોય તેટલાં સ્થળે આગળ તેમજ વેદ લખતી વખતે અને ભોજનના સમયે જમણા હાથને ખહાર ઠાઢવો. ૫૮.

નવારયેદ્રાંધયન્તીનવાચક્ષીતકસ્યચિત્ ॥

નૈદિવીન્દ્રાયુષંદૃષ્ટ્વાકસ્યચિર્શયેદ્યુધઃ ॥ ૫૯ ॥

ગાય જ્યારે જળ પીતી હોય ત્યારે ત્હેને તેમ કરતાં અટકાવવી નહી, જો કોઈ બીજાનું કાંઈ ખાતી અથવા પીતી હોય તો પણ તેને તેમ કરતાં અટકાવવી નહી અને તે પુરૂષને તે વાત કહેવી પણ નહી તેમજ નિષિદ્ધ દર્શનના દોષને ભણનારે આકાશમાં ઈંદ્ર ધનુષ્યને જોઈને અન્યને તે જોવાને માટે કહેવું નહી. ૫૯.

નાધાર્મિકેવસેદ્રામેનવ્યાધિવહુલેભૃશમ્ ॥

નૈકાપ્રપયેતાધ્યાનંનચિરંપર્વતેવસેત્ ॥ ૬૦ ॥

જે ગામમાં ઘણું જ અધર્મ થતો હોય અને જ્યાં વિવિધ પ્રકારના રોગથી વસ્તી પીડા પામતી હોય તેવા ગામમાં લાંબા વખત સુધી રહેવું નહી, તેમજ સંગાથ વિના માર્ગમાં કોઈ પણ વખતે એકલા મુલાકાતી કરવી નહી અને લાંબા વખત સુધી પર્વત ઉપર વાસ કરવો નહી. ૬૦.

નશૂદ્રરાજેનિવસેન્નાધાર્મિકજનાતૃતે ॥

નપાપિન્દિગણાકાન્તોનોપસ્ટ્રેડન્ત્ય

જૈર્નૃભિઃ ॥ ૬૧ ॥

જે દેશમાં શૂદ્ર રાજા રાજ્ય કરતો હોય, જે ગામ ખહાર તેમજ અંદરથી અધર્મી માણસોની વસ્તીવાળું હોય, જ્યાં આગળ વેદ

વિરૂદ્ધ ચિન્હ ધારણ કરનાર પુરૂષો અર્થાત્ ધર્મનો ઢાંગ કરનારા વસતા હોય તેમજ જ્યાં આગળ ચાંડાલોનો ઘણોજ ઉપદ્રવ હોય તેવા ગામમાં વાસ કરવો નહી. ૬૧.

નમુઝીતોદૃતઘ્નંનાતિસૌહિતમાચરેત્ ॥

નાતિપ્રમેનાતિસાયંનસાયંપ્રાતરાશિતઃ ॥ ૬૨ ॥

જે જે પદાર્થો શાક ભાજ્ય, ફળફળાદિ-માંથી ત્હેમાંના સત્ત્વ તૈલીક પદાર્થનો નાશ થયેલો છે ત્હેવું ભોજન કરવું નહી, બેવાર જમવું પણ નિયમસર આહાર લેવો અર્થાત્ જમતી વખતે અકરાંતીયાવેડા કરવા નહી, સૂર્યના ઉદય તેમજ અસ્ત થવાના સમયે ભોજન કરવું નહી અને રહવારના જો વધારે ખાધામાં આંચું હોય તો સાંજના વાળુ કરવું નહી. ૬૨.

નકુર્વીતવૃથાચેષ્ટાંનવાર્યજ્જલિનાપિચેત્ ॥

નોત્સક્કેમસયેદ્ઘ્ન્યાન્નજાતુસ્યાત્કુતૂહલી ॥ ૬૩ ॥

જેનાથી કોઈ પણ ફળની પ્રાપ્તિ થવાની ન હોય તેવા માટે વૃથા શ્રમ કરવો નહી, અંજલીથી (ખોખે) પાણી પીવું નહી, પગ ઉપર મુકીને ખાવું નહી તેમજ કાંઈ પણ પ્રયોજન વિના ફલાણું શું છે? ત્હેનો શું ઉપયોગ છે? વિગેરે ભણવાની ઈચ્છા કરવી નહી. ૬૩.

નનૃસેદ્યવાગાયેન્નવાદિત્રાણિવાદયેત્ ॥

નાસ્ફોટયેન્નચક્ષ્વેદન્નચરક્તોવિગવયેત્ ॥ ૬૪ ॥

શાસ્ત્રના નિયમ વિરૂદ્ધ નાચવું, ગાયન કરવું, વાજાંત્ર વગાડવું, તાલ આપવો વિગેરે કરવું નહી તેમજ કોઈના ચાળા પાડવાને માટે તોતડુ બોલવું નહી અને ઘણી પ્રસન્નતામાં અથવા આવેશમાં આવી જઈને મોટા મોટા ઘાંટા કાઢીને બોલવું નહી. ૬૪

નપાદોધાવયેત્કાંસ્યેકદાચિદપિમાઝને ॥

નભિન્નમાળદેમુક્ષોતનમાદપ્રતિદૂષિતે ॥૬૨॥

કાંસાના વાસણમાં જમવું નહીં તેમજ જે પાત્ર સ્વચ્છ ન હોય અર્થાત્ જે જોવાથી મનને બદાની ઉત્પન્ન થાય અર્થાત્ ચિત્રી થડે તેવા વાસણમાં પણ જમવું નહીં. ૬૫
ઉપાનદૌચવાસશ્ચૃતમન્યૈર્નધારયેત્ ॥

ઉપવીતમલંકારંસ્રજંકરકમેવચ ॥૬૬॥

ખીજ માણસે ઉતારેલા જોડા, વસ્ત્ર, જનોઈ, આભુષણ, પુષ્પની માળ અને કમંડલું ધારણ કરવાં નહીં. ૬૬.

નાવિનીતૈર્વ્રજેદુર્વૈર્નચક્ષુઃપ્રચાધિપીઢિતૈઃ ॥

નભિન્નમૃદ્ધાક્ષિસ્તુર્નિવાલવિધિરૂપિતૈઃ ॥૬૭॥

નહીં કેળવાયલાં વાહન જેવાં કે હાથી, ઘોડા, બળદ વિગેરે તેમજ જે રાગી હોય અને ક્ષુધાથી પીડીત હોય ત્હેમના ઉપર સ્વારી કરીને મુસાફરી કરવી નહીં તેમજ જે પ્રાણીની આંખ, શીંગડાં, ખરી, પુંછડાં વિગેરે આખાં ન હોય તેવાં પ્રાણીઓ ઉપર પણ સ્વારી કરવી નહીં. ૬૭.

વિનીતૈસ્તુત્રજેન્નિત્યમાથુર્ગલ્લક્ષણાન્વિતૈઃ ॥

વર્ણરૂપોપસંપન્નઃપ્રતોદેનાતુદન્મૃગમ્ ॥૬૮॥

પરંતુ ખરાખર પલોટાયલા, જલદી ચાલનારા, શુભ લક્ષણોવાળા, સુંદર રંગવાળા અને મનોહર આકૃતિવાળાં પ્રાણી જેમને આર વા ચાખુક મારવાની જરૂર હોતી નથી ત્હેમના ઉપર સ્વાર થઇને મુસાફરી કરવી અથવા તેા ફરવાને માટે જવાને કોઈ પણ રીતે અયોગ્ય નથી. ૬૮.

શાલાતપઃપ્રેતધૂમો વર્જ્યમિશ્રંતથાસનમ્ ॥

નચ્છિન્ધ્યામ્સલોમાનિદંતૈર્નોત્પાટયેન્નશ્વાન૬૯

આલાતપ અર્થાત્ પહેલા ઉદય થયેલા

એટલે કન્યા સંક્રાંતીના સૂર્યનો તાપ, બળતા મડદાની ધુણી, ફાટેલું તુટેલું આસન આટલાંને હમેશાં ત્યાગ કરવો તેમજ વધેલાં રોમાચ (વાળ) અને નખને કાતરવા નહીં અને નખને દાંતથી કાપવા પણ નહીં. ૬૯.

નમૃલોપ્તંચમૃદ્ધીયાન્નચ્છિન્ધ્યાત્કરજૈસ્તૃણમ્ ॥

નકર્મનિષ્ફલંકુર્યાન્નાયત્યામસુલોદયમ્ ॥૭૦॥

કાંઈ પણ કારણ વા ઉપયોગ વિના માટીના ગચ્છીયા અથવા લોઢાના આકારવાળા કડકાને ભાગી નાંખવો નહીં, નખવતી ભૂમિ ઉપરનાં તણખલાંને તોડવાં નહીં, વૃથા શ્રમ કરવો નહીં, અને ભવિષ્યમાં જેથી દુઃખ ઉત્પન્ન થાય તેવાં કામ કરવાં નહીં, જેમકે અતિ લોભ્ય થવું નહીં કારણે અમિતાહારી થવાથી અભુજ્ય થાય છે અને તેથી પ્રકૃતિ વિકારમય થતાં ભવિષ્યમાં દુઃખ સહન કરવું પડે છે. ૭૦.

લોપ્તમર્દોતૃણચ્છેદીનસ્વસ્વાદીચયોનરઃ ॥

સવિનાશંત્રજત્યાથુમુચકોડશુચિરેવચા ॥૭૧॥

વિના પ્રયોજન માટીના ઢેકાને અને આકારયુક્ત લોઢાના કડકાને ભાગનાર તેમજ દાંત અને વાળને કાપનાર, પોતાના નખથી ભુમી ઉપરનાં તૃણ છેદનાર તેમજ જે ખલ પુરૂષ પરનિંદા કરે છે અર્થાત્ પારકામાં દોષ ન હોવા છતાં ત્હેના દોષજ અન્યને કહે છે (એવા યુગલીખોર) અને અપવિત્ર પુરૂષો થોડાજ સમયમાં પોતાના દેહ, ધન આદિને શુભાવે છે. ૭૧.

નવિગર્હકયાંકુર્યાદ્વહિર્માલ્યંનધારયેત્ ॥

ગર્વાચયાનંપૃટેનતર્થયૈવવિગર્હિતમ્ ॥૭૨॥

શાસ્ત્ર વિવાદ અથવા લોક વ્યવહારના સંબંધમાં વાતચિત કરતી વખતે અદ્વંધવી

વાત કરવી. કેશ (શીખા) શીવાય અન્ય સ્થળે પુષ્પની માળા ધારણ કરવી નહીં અને બળદની ઉપર સ્વારી કરવી જે શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે તદ્દન નિષેધ છે તે પ્રમાણે ન વર્તતાં બળદ ઉપર વાહન કરીને ત્હેને ખીડા કરવી નહીં. ૭૨.

અદ્વારેણચનાતીયાદગ્રાપંવાવેશ્મવાત્રતમ્ ॥

રાત્રૌચૌદશમૂલાનિદૂરતઃપરિવર્જયેત્ ॥૭૩॥

જે ગામની આગળ પાછળ કેટ કરેલો હોય અથવા જે ઘરની આગળ પાછળ વાડ કરી લીધેલી હોય પણ જેમાં પ્રવેશ થવાને માટે દરવાજો અથવા બારણું કે છીંડુ સુ-કેલું હોય તે શીવાયના આડા રસ્તેથી ત્હેમાં પ્રવેશ કરવો નહીં તેમ જ રાત્રિના સમયે વૃક્ષના મૂળ આગળ બેસવું નહીં અર્થાત્ હમેશાં ત્હેનાથી દુર જઇને બેસવું. ૭૩.

નાકૌઃક્રીડેત્કદાચિત્તુસ્વયંનાંપાનહૌહરેત્ ॥

શયનસ્થોનમ્બુજીતનપાણીસ્થંનચાસને ॥૭૪॥

પાસા નાંખીને દાવ નાંખવાની રમત એટલે બાજી જેમાં સોગટીઓને મારવાનો હિંસા કરવાના જેવો બેલ હોય તે રમવી નહીં, પગમાં પહેર્યા શીવાય પોતાનાં વા પારકાં છુટ (જોડાં) એક દેશ કે સ્થાનથી અન્ય દેશ વા સ્થાનકે ઉચકીને લઈ જવાં નહીં, શર્યા-ખીસ્તરા ઉપર બેશીને ખાવું નહીં. વધારે હાથમાં લઇને પછી ખીમેખીમે કોઈ પણ પદાર્થ ખાવો નહીં તેમજ પોતાના આસન ઉપર ભોજનના પાત્રને મુકીને પણ ખાવું જોઈએ નહીં. ૭૪.

સર્વચતિલસંવર્દનાદ્યાદસ્તમિતેરવૌ ॥

નચનયઃશયીતેહનચોચ્છિદ્રઃકચિદ્વ્રજતા ॥૭૫॥

જે જે આહારની વસ્તુઓમાં તેલ-ચી-કાશવાળા પદાર્થનું મીશ્રણ હોય તેવા પદાર્થોને રાત્રે ખાવા નહીં, નમ્ર થઇને સુવું નહીં, તેમ જ મ્હોં હાથને જમ્યા પછી સાફ ધોયા વિના એકા બુઠા રાખીને કંઈ પણ જવું નહીં. ૭૫.

આર્દ્રપાદસ્તુમ્બુજીતનાર્દ્રપાદસ્તુમંવિશેત્ ॥

આર્દ્રપાદસ્તુમ્બુજીતોનોદીર્ઘમાયુગ્વાપ્રયાત્ ॥૭૬॥

જમતા પ્હેલાં હમેશાં બેઉ પગને સ્વ-સ્થ પાણીથી ધોઈ નાંખવા અને પછી આસનપર બેશીને ભોજન લેવું પણ પગ ધોઇને સુવું નહીં. જે માણસ હમેશાં પગ ધોઇને જમે છે ત્હેના આયુષ્યમાં વધારો થાય છે અર્થાત્ તે શતાયુ (સો વર્ષનું) આયુષ્ય ભોગવે છે. ૭૬.

અચક્ષુર્વિષયંદુર્ગનપ્રમાદેતર્કર્ત્ત્વિચિત્ ॥

નવિષ્ણુમુદીક્ષેતનબાહુભ્યાંનર્દોતરેત્ ॥૭૭॥

જે દેશમાં નજરથી કંઈ પણ જોઈ શકાતું નથી અર્થાત્ જે આપણે જોયો ન હોય અને જ્યાં વૃક્ષ, વેલા વિગેરેની ધીમ ઝાડી હોય તેવા અભણ્યા સ્થળમાં જવું નહીં કારણ કે ત્યાં સંતાઈ રહેનારા વિકાળ અને હિંસક પ્રાણીઓ તેમ જ વિષવાળાં જીવ જંતુઓથી પ્રાણની હાની થવાનો સંભવ રહે છે, તેમ જ વિષા તથા મુત્રને જોવાં નહીં, અને નદીમાં હાથ પગ ભીડીને તરવું નહીં. ૭૭.

અધિતિષ્ઠેન્નકેશાંસ્તુનમસ્માસ્થિકપાલિકાઃ ॥

નકાર્પાસાસ્થિનતુપાન્દીર્ઘમાયુર્જીર્જીવિષુઃ ॥૭૮॥

જે માણસ લાંબા આયુષ્યની ઇચ્છા રાખતો હોય ત્હેણે વાળ, ભસ્મ, હાડકાં ભાગેલાં તુટેલાં વાસણ ઉપર કદી પણ બેસવું નહીં. ૭૮.

નસંવસેષપતિર્તર્નવાળ્લૈર્નપુલ્કસૈઃ ॥

નમૂસૈર્નાવલિર્મૈથનાન્ત્યૈર્નાન્ત્યાવસાયિભિઃ૭૧

પતિત જે માણસ પોતાના અઘોર પાપ કર્મના પરીણામે મહા અપરાધી થયેલો હોય તે, આંડાલ જે પોતાના કુમ પ્રમાણે હુમે-શાં નિચ વર્ણમાં પાપ કર્મો કરતો હોય છે તે, પુલ્કસ જે શુદ્ર સ્ત્રીએ નિચ વર્ણના પુ-રૂષની સાથે વ્યભિચાર કરીને ઉત્પન્ન કરેલો જીવ, મુર્ખ, ધનના મદથી અભિમાની થ-યેલા, ધોખી, અને અત્યાવસાયી એટલે બીલ સ્ત્રીના આંડાલની સાથેના સમાગમથી ઉત્પન્ન થયેલા એટલા જે પોતાના ગામના નહીં પણ પરગામની વસ્તીના હોય તોપણ તેમની સાથે એકજ વૃક્ષની છાયા નીચે બે-સવું નહીં. ૭૬.

નશૂદ્રાયમતિદયાન્નોચ્છિદ્ધંનહવિષ્કૃતમ્ ॥

નચાસ્યોપદિશેદ્ધર્મનચાસ્યવ્રતમાદિશેત્ ॥૮૦॥

દિજે શુદ્રને સારા નરસાની સલાહ આપવી નહીં તેમ ધર્મનો ઉપદેશ પણ કરવો નહીં, પોતાના જ નોકર શીવાય અન્ય શુદ્રને જમતાં વધેલું શેષ આપવું નહીં, તેમ જ હોમ કરતાં વધેલું ઘી પણ આપ-વું નહીં અને તેને શાસ્ત્રના નિયમો તથા વૃત્ત પણ સમજાવવાં નહીં. ૮૦.

યોક્તસ્યધર્મમાચષ્ટેયશ્ચૈવાદિશતિવ્રતમ્ ॥

સોડસંવૃત્તંનામતમઃસહતંનૈવમજ્જતિ ॥૮૧॥

કારણ કે જે દિજ-પ્રાદાણ શુદ્રને ઉપ-રના નિયમો વિરૂદ્ધ ધર્મ તેમ જ પ્રાયશ્ચિત્ત નો ઉપદેશ કરે છે તે પ્રાદાણ તેમ જ તે સાંભળનાર શુદ્ર બન્ને અસવૃત્ત નામના અ-ધકારમય નર્કને મરણ પછી પામે છે. ૮૧

નસંહતાભ્યાંપાણિભ્યાંકાળ્બૂવેદાત્મનઃશિરઃ ॥

નસ્પૃશેષૈતદુચ્છિદ્ધોનચસ્નાયાદિનાતતઃ ॥૮૨॥

એક હાથે એક જ વખતે પોતાનું માથું

વહુરવું (ખંભેળવું) નહીં, તેમ જ અજી-હાથે પણ માથું ખંભેળવું નહીં, અને મા-થાને પલાળ્યા વિના આખા શરીરે સ્નાન પણ કરવું નહીં કારણ કે તેમ કરવાથી પૂર્ણ સ્નાન કર્યું કહેવાય નહીં અને ઢેહની શુદ્ધિ થાય નહીં. ૮૨.

કેશગ્રહાન્પ્રહારાંશ્ચશિરસ્યેતાન્વિવર્જयेत् ॥

શિરઃસ્નાતશ્ચૈત્તેલેનનાક્રંકિચિદપિસ્પૃશેત્ ૮૩

અન્ય માણસના ઉપર ક્રોધ કરીને તેના વાળ તાણવા નહીં અથવા તો તેના મસ્ત-કમાં ક્રોધ પણ ચોંટ મારવી નહીં તેમ જ માથામાં તેલ નાંખ્યા પછી શરીરના બીજા કોઈ પણ અવયવને તેલથી મર્દન કરવું નહીં. ૮૩.

નરાજઃપ્રતિગૃહ્ણીયાદરાજન્યપ્રસૂતિતઃ ॥

સૂનાચક્રધ્વજવતાંવેશૈર્નૈવચનીવતામ્ ॥૮૪॥

રાજા જે ક્ષત્રીયના વિર્યનો ન હોય તો તેની પાસેથી, તેમ જ સૂનાવાળા, ચક્રવા-ળા, ધ્વજવાળા અર્થાત્ પશુવધ કરનાર, વધ કરીને માંસ વિગેરે વેચનાર કસાઈ, તેલી-ઘાણી ચલાવનારા ઘાંચી, મધ વિગેરે કેપ્રી ચીજો વેચનાર કલાલ, અને વિવિધ પ્રકાર-નાં ગાનતાન વિગેરે કરનાર વૈશ્યા એટલાં પાસેથી કોઈ પણ રીતનું દાન તેમ જ ગમે તેટલું ધન આપે તો લેવું નહીં. ૮૪.

દશસૂનાસમંચક્રંદશચક્રસમોધ્વઃ ॥

દશધ્વજસમોવેશોદશવેશસમોનૃપઃ ॥૮૫॥

દશ કસાઈ જેટલું પાપ કર્મ કરે છે તેટલું પાપકર્મ એક જ ઘાણી ચલા-વાનાર ઘાંચી કરે છે અને જેટલું પાપ દશ તેલી-ઘાંચી કરે છે તેટલું એક કલાલ દારૂ વેચનાર કરે છે, દશ કલાલ જેટલું પાપ કરે છે તેના જેટલું જ એક

વેશ્યા કરે છે અને જેટલું પાપ દશ વેશ્યા કરે છે તેટલું ક્ષત્રીના વિર્યથી નહીં ઉત્પન્ન થયેલો રાજા કરે છે એમ મનુએ કહેલું છે. ૮૫.

દશમૂનાસહસ્રાણિયોવાહયતિમાનિકઃ ॥
તેનતુલ્યઃસ્મૃતોરાજાધોરસ્તસ્યપ્રતિગ્રહઃ ॥૮૬॥

ક્ષત્રીયના વિર્ય વિના ઉત્પન્ન થયેલા રાજા પાસેથી ધન આદિનું દાન લેવામાં કસાઈ દશ હજાર પાણીનો વધ કરવાથી જેટલો પાપી થાય છે તેટલો દાનનો ગ્રહણ કરનાર પાપી થાય છે માટે ભુલે ચુકે પણ જે રાજા ક્ષત્રીયના વિર્યથી જન્મ પામ્યો ન હોય ત્હેના પાસેથી ગમે તેટલું ભારે દાન હોય તોપણ લેવું નહીં. ૮૬.

યોરાજઃપ્રતિગૃહ્ણાતિલુપ્તસ્યોચ્છાસ્ત્રવર્તિનઃ ॥
સપર્યાયેણયાતીમાન્નરકાનેકવિંશતિમ્ ॥૮૭॥

જે કોઈ શાસ્ત્રનું ઉલ્લંઘન કરનાર રાજા તેમજ અન્ય કૃપણની પાસેથી દાનનું પ્રતીગ્રહણ કરે છે તે નીચે ગણાવામાં આવતાં એકવીશ નર્કમાંના નર્કમાં ત્હેના દોષ-પાપના ક્રમ પ્રમાણે પડે છે:—૮૭.

તામિસ્રમન્ધતામિસ્રમહારૌરવરૌરવૌ ॥

નરકકાલસૂત્રંચમદાનરકમેવચ ॥ ૮૮ ॥

આ નર્ક નીચે પ્રમાણે જાણવાં જેવાં કે તામિસ્ર, અન્ધતામિસ્ર, મહારૌરવ, રૌરવ, કાલસૂત્ર, મહાનર્ક જે સર્વ નર્કોનાં સંપૂર્ણ વર્ણન માર્કંડેય આદિ પુરાણોમાં વિસ્તારથી કહેવામાં આવ્યાં છે તે આપને હે સુનીશ્વરે તે વાંચ્યાથી જણાશે. ૮૮.

સંજીવનંમહાવિર્ચીતપનંસંપ્રતાપનમ્ ॥

સંહાતંચસકાકોલંકુદ્મલંપૂતિમૃત્તિકમ્ ॥૮૯॥

વળી આ ઉપરાંત સંજીવન, વહાવીચિ, લપન, સંપ્રતાપન, સંહાત, સકાકોલ, કુદ-

મલ, પૂતિમૃત્તિકા, મળીને ચૌદ નર્ક છે અને બાકીના સાત:— ૮૯.

લોહશંકુઃકુઃ, ૩૭૫, પંથાત, શાદમલી,

અતિપત્રવનંચૈવલોહદારકમેવચ ॥ ૯૦ ॥

લોહશંકુ, ૩૭૫, પંથાત, શાદમલી, નદી, આસપત્રવન અને લોહદારક આ પ્રમાણેનાં સર્વ મળીને એકવીશ મહાનર્કો છે ત્હેમાંના દરેકને પ્રાણી પોતાનાં કુર્મના પાપના ક્રમ પ્રમાણે ભોગવે છે. ૯૦.

પૃત્તિદ્વિદન્તેવિદ્વાંસોબ્રાહ્મણાબ્રહ્મવાદિનઃ ॥

નરાજઃપ્રતિગૃહ્ણન્તિપ્રેત્યશ્રેયોડમિકાં

ક્ષિણઃ ॥ ૯૧ ॥

જે બ્રાહ્મણ આ સર્વ નર્કોને જાણે છે તેમજ કયાં કયાં પાપકર્મથી તેમને પમાય છે એવા પુરાણ અને શાસ્ત્રના ધર્મને પણ જાણે છે તે બ્રાહ્મણ પોતાને મરણ પછી મળનાર ભોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છાને માટે રાજા-થી અપાતા દાનનો પણ સ્વીકાર કરતો નથી. ૯૧

બ્રાહ્મણેમુદ્ધૃતેતુચ્યેતધમોયૌચાનુચિન્તયેત્ ॥

કાયક્રેશંશ્ચતન્મૂલાન્વેદતત્ત્વાર્થમેવચ ॥૯૨॥

બ્રાહ્મણ મુદ્ધૃત અર્થાત્ રાત્રિના પાછલા ભાગમાં શૈયામાંથી ઉઠીને ધર્મ તેમજ અર્થ એ બેનું ધ્યાન કરવું ત્હેની સાથે પોતાની શારીરીક સુખાકારીનો પણ વિચાર કરવો કારણ કે ધર્મ અને અર્થ બેઉનું સુખ મુજ શારીરીક બળ ઉપરજ આધાર રાખે છે. એટલે જે ધર્મ મેળવવાના કામમાં શ્રમ વધારે હોય અને ફળ થોડું હોય ત્હેનો ત્યાગ કરવો વળી બ્રહ્મકર્મનો પણ વિચાર કરવો અર્થાત્ વેદનું ચિંતવન કરવું કારણ કે સર્વનો રસ્તો બતાવનાર વેદ છે. ૯૨

ઋત્યાયાવશ્યકંકૃત્વાકૃતશૌચઃસમાહિતઃ ॥

पूर्वां संध्यां जपं स्तिष्ठेत्स्वकाले चापरां

चिरम् ॥ ૧૩ ॥

ત્યારપછી પ્રાતઃકાળ થવા માંડે એટલે શૈયાનો ત્યાગ કરવો, દાતણપાણી શૌચ વિગેરેથી પરવારી, સ્નાનથી શુદ્ધ થઈ એકાગ્ર ચિત્તે પ્રાતઃ સંધ્યા પ્રારંભથી ને જ્યાંસુધી સૂર્યનો ઉદય બરાબર થાય ત્યાંસુધી ગાયત્રી જપ કરવો અને ઇચ્છા હોયતો તેથી વધારે સમય સુધી પણ કરવો અને સાયંકાળ થતાં પાછી સાયંકાળની સંધ્યાનો પ્રારંભ કરવો તે સંધ્યા કરીને જ્યાંસુધી તારાનો ઉદય થાય ત્યાંસુધી ગાયત્રી જપ કરવો. ૯૩

ऋषयो दीर्घसंध्यात्वा दीर्घमायुरवाप्नुयुः ॥

મજાંયશશ્ચકીર્તિચન્નસર્વર્વસમેવચ ॥૧૪॥

પૂર્વે મોટા મોટા રૂપિઓ મોટા જ્ઞાની, બુદ્ધિવાન, આયુષ્યવાન, મોટા યશસ્વી, અને વેદના પૂર્ણ જ્ઞાનવાળા થઈ ગયા તે લાંબા વચન સુધી નિયમિત રીતે સંધ્યા કરવાથીજ થયેલા છે મારે હાલમાં જે જે માણસ ઉપરનાં કૃણ મેળવવાને ઇચ્છા રાખતા હોય તોહું ઉભય સંધ્યાનું વેદના નિયમ પ્રમાણે ઉપાસન કરવું જોઈએ. ૯૪

श्रावण्यां प्राष्टपद्यां वाप्युपाकृत्य यथाविधि ॥

युक्तश्छन्दां स्पर्ધીયોતમાसान्वિषોऽ

ધર્ષશ્રમાન્ ॥૧૫॥

શ્રાવણ મહીના અથવા ભાદરવા મહીનાની પૂનમે પોતાના ઘરને અનુસરીને પ્રાદ્યણે ઉપાકર્મ નામના વિધિને અનુસરીને હોમ કરવો અને ત્યાર પછીના ચાતુર માસ સુધી પોતાની શકતી અને જ્ઞાન પ્રમાણે વેદને જાણવો. ૯૫

पुण्येतु छन्दसां कुर्याद्बहिरुत्सर्जनं द्विजः ॥

માઘશુકલસ્યવાપ્રાપ્તે પૂર્વાર્દ્ધે પ્રથમેઽહનિ ॥૧૬॥

ત્યાર પછી સાદાચાર મહીનામાં જ્યારે

પુષ્પનક્ષત્ર આવે ત્યારે અથવા માઘ માસના શુકલપક્ષના પહેલા દિવસના પહેલા પહોરમાં ગામ બહાર જળ અને ત્યાં પોતાને યોગ્ય ઉત્સર્ગ નામના વેદના અભ્યાસની પૂર્ણાહુતીનો વિધિ કરવો. ૯૬

यथाशास्त्रंतु कृतवैवमुत्सर्गच्छन्दसांवाहिः ॥

વિરમેત્પક્ષિર્ગીર્ગર્વિત્વેવૈકમદ્વર્નિશમ્ ॥૧૭॥

આ પ્રમાણે ઉત્સર્ગ વિધિને કર્યા પછીના દિવસે અને ત્યાર પછીની આખી રાત અને તહેના પછીના દિવસે વેદનો અભ્યાસ કરવો નહીં અર્થાત્ એક અહોરાત્ર વેદનું અનાધ્યયન કરવું. ૯૭

अत ऊर्ध्वंतु छन्दांसि शुक्लेषु नियतपठेत् ॥

વેદાક્ષાનિચસર્વાણિકૃષ્ણપક્ષપુસંપઠેત્ ॥૧૮॥

ત્યાર પછી મંત્ર પ્રાદ્યણરૂપ વેદનું શુકલપક્ષમાં અધ્યયન કરવું અને કૃષ્ણપક્ષમાં વેદનાં અંગો અર્થાત્ વ્યાકરણ શિક્ષા વિગેરે જાણવાં. ૯૮

नाविस्पष्टमधीयाति न शूद्रजनसन्निधौ ॥

નનિશાન્તે પરિશ્રન્તો બ્રહ્માધીત્યપુનઃ

સ્વપેત્ ॥ ૧૯ ॥

વેદ જાણતી વખતે એટલું ખાસ કરીને ધ્યાનમાં રાખવું કે સ્વરના હ્રસ્વ લઘુ તેમજ ઊંચા નીચા સુર બરાબર અને શબ્દના યુક્ત સ્વર વ્યંજન ઉચ્ચાર સ્પષ્ટ થવા જોઈએ. વેદ જાણતી વખતે શુદ્ધ સમીપ હોવા ન જોઈએ રાત્રીના છેલ્લા પહોરમાં ઉઠીને વેદ જાણવો શરૂ કરવો પણ જો તેટલા પહોરમાં વેદ જાણતાં શ્રમ પડે અને વિરામ લેવાને મન થાય તો પણ પૂનઃશય્યામાં સુવ નહીં. ૯૯

यथोदितेन विधिना नित्यं छन्दस्कृतं पठेत् ॥

બ્રહ્મછન્દસ્કૃતં ચૈવ દ્વિજો યુક્તો જ્ઞાનાપદિ ॥૧૦૦॥

વિધિ પ્રમાણે હમેશાં ગાયત્રી આદિ

મન્ત્ર છંદોના સમૂહવડે વેદ ભણવો, અને
આપત્તિ રહીત કાલમાં પોતાની શકતી પ્ર-
માણે વેદને પૂર્ણ અર્થાત્ વેદના પ્રાશ્ન અને
મન્ત્ર સમૂહને વિધિપૂર્વક ભણવો ૧૦૦

इमांश्चित्यमनध्यायानधीयानोविबर्जयेत् ॥

અધ્યાયનંચકુર્વાણઃશિષ્યાણાંવિધિપૂર્વકમ્ ॥૧૦૦

ઉપર પ્રમાણે જેમ કહેવામાં આવ્યું છે
તેમ જે જે દિવસોમાં વેદના અધ્યયનનો
ત્યાગ કરવાનાં સુચવેલાં હોય તે તે દિવ-
સોમાં ગુરૂ તેમજ શીષ્યે વેદાધ્યયન વર્જીત
સમજીને વેદ ભણવો નહી. ૧૦૧

कर्णस्त्ररऽनिलेरात्रौ दिवापांसुसमूहने ॥

एतौवर्षास्वनध्यायानध्यायज्ञाःपचक्षते ॥૨॥

રાત્રિના જ્યારે પવન સુસવાટા કરતો
વહન કરતો હોય અર્થાત્ જ્યારે કાનને વિ-
ધિ નાંખતો પવનનો સુસવાટ સંભળાતો હોય
તેમજ દિવસના વાવાઝોડુ અને વંટોળીયો
અટલો હોય તેવા વર્ષાના દિવસોમાં વેદા-
ધ્યયન વર્જીત સમજવું કારણ કે મનુ વિ-
જોરે મહર્ષિયોએ તેવા કાળને વેદાધ્યયન માટે
અયોગ્ય ગણેલો છે. ૧૦૨

विद्युत्स्तनितवर्षेषुमहोरकानांचसंशुत्रे ॥

अकालिरुमनध्यायमेतेषुमनुरब्रवीत् ॥૨॥

વિજળીના ચમકારા થતા હોય, વરસા-
દની ગર્જના થતી હોય તારા ખરતા હોય
તેમજ તે બધું સાથે થતું હોય અર્થાત્ વ-
ર્ષામાં અથવા અન્ય કોઈ રૂતુમાં જ્યારે ક-
ડાકા સાથે ગાજ વિજ થતાં હોય ત્યારે
મનુની આજ્ઞા પ્રમાણે અનાધ્યાય પાળવો તે
ખીજા દિવસના તેજ સમય સુધી પાળવો
જોઈએ. ૧૦૩

एतांस्त्वभ्युदितान्विद्याद्यदामादुष्कृताग्निषु ॥

तदाविद्यादनध्यायमनृतौचाभ्रदर्शने ॥ ૧૦૪ ॥

અગ્નિહોત્રના અગ્નિના પ્રગટયા પછી
ગાજ વિજ થાયતો તરતજ વેદાધ્યયન કરતાં
બંધ પડવું વર્ષામાં હુમેશાં અનાધ્યાય પા-
ળવાની કાંઈ જરૂર નથી બાકીની રૂતુઓમાં
તો વાદળાં દેખાય કે તરતજ વેદાધ્યયન બંધ
કરી અનાધ્યાય પાળવાની આવશ્યકતા છે. ૧૦૪
निर्घानेभूमिचलनेज्योतिषांचोपसर्जने ॥

एतानकालिकान्विद्यादनध्यायानृतौपયि ॥૧०५॥

આકાશમાં ગર્જનાના કડાકા થતા હોય
ત્યારે, ધર્તીકંપ થતો હોય ત્યારે, તેમજ
આકાશમાંના પ્રકાશીત ગ્રહો-સૂર્ય, ચંદ્ર,
તારા અને તારા ગણકોનો ઉપદ્રવ થતો હોય
ત્યારે વર્ષા રૂતુમાં તે તે સમયને તેમજ
અન્ય રૂતુમાં પણ તે પ્રમાણેનાં ચિન્હો હોય
તેવા સમયને વેદાધ્યયનને માટે અયોગ્ય
સમજીને ખીજા દિવસના તેજ સમય સુધી
અનાધ્યાય પાડવો. ૧૦૫

प्रादुष्कृतेष्वग्निषुविद्युत्स्तनितनिःस्वने ॥

सज्यातिःस्यादनध्यायःशेषेरात्रौ

यथादिवा ॥ ૧०६ ॥

અગ્નિહોત્રના અગ્નિને પ્રગટયા પછી સં-
ધ્યા સમયે જો વિજળી કે ગર્જના થાય પણ
વરસાદ ન પડે તો સજોતી અનાધ્યાય જા-
ણવો એટલે રાત્રીના અનાધ્યાય પાળવો, પ્રા-
તઃકાળની સંધ્યા સમયે જો અગ્નિના પ્રગટ
થયા પછી ગાજવિજ થાય પણ વરસાદ ન
પડે તો જ્યાં સુધી સૂર્યનો પ્રકાશ રહે ત્યાં
સુધીનો દિન અનાધ્યાય પાળવો પરંતુ જો
ગાજવિજની સાથે વરસાદ પણ પ્રાતઃવાસા-
યમ સંધ્યાના સમયે હોયતો તો ખીજો દિ-
વસના તેજ સમય સુધીનો અનાધ્યાય પા-
ળવો જોઈએ. ૧૦૬

नित्यानध्यायएवस्यादग्रामेषुतगरेषु च ॥

धर्मनैपुण्यकामानांपूतिगन्धेचसर्वदा ॥ ૧૦૭ ॥

ધર્મની અધિકતા ઇચ્છનારે હ્રમેશાં ગામ તથા શહેર વા નગરમાં અનધ્યાય પાળવો તેમજ જે સ્થળે દુર્વાસ આવતી હોય ત્યાં પણ અનધ્યાય પાળવો. ૧૦૭

અન્તર્ગતશવેગ્રામેદુવલસ્યચંનિધૌ ॥

અનધ્યાયોરુદ્ધવાનેસમવાપેનસ્યચ ॥ ૮ ॥

જે ગામમાં મહદુ હોય અથવા લઘુ ગયા હોય, અધર્મી પુરુષના સમીપ, જ્યાં આગળ વિલાપનો શબ્દ સંભળાતો હોય અને જ્યાં કાંઈ પણ કાર્યના પ્રસંગે ઘણાં માણસો એકઠાં થયાં હોય ત્યાં હ્રમેશાં અનધ્યાય પાળવો. ૧૦૮

ઉદકેમધ્યરાત્રેવધિમૂત્રસ્યવિસર્જને ॥

ઉચ્છિષ્ટઃશ્રાદ્ધમુકૈવમનસાપિનચિન્તયેત્ ॥૧૦॥

જળમાં ઉભા હોઈએ ત્યારે, મધ્ય રાત્રીએ, મળમુત્રનો ત્યાગ કરતી વખતે, ભોજન લેતી વખતે જ્યારે હાથ મેડાં એકાં હોય ત્યારે, જમ્યા પછી ભાણામાં શેષ વધેલું પડયું હોય ત્યારે અને શ્રાદ્ધમાં જ્યારે ભોજન કર્યું હોય તે દિવસે અને રાત્રે મનમાં વેદનો વિચાર સરજો પણ આવવા દેવો નહીં. ૧૦૯

પ્રતિગૃહ્યદ્વિજોવિદ્વાનેકોદિષ્ટસ્યકેતનં ॥

ત્વહંનકીર્તયેદ્વહ્નરાજોરાહોથસૂતકે ॥૧૧૦॥

વિદ્વાને એકોદિષ્ટ જેવાં જે શ્રાદ્ધ છે તેમાં જમવાના આમંત્રણનો સ્વીકાર કર્યા પછી, ક્ષત્રીય રાજા જે દેશનો સ્વામી હોય તેના પુત્ર જન્મના આદિક સુતકમાં તેમજ રાહુના સુતકમાં અર્થાત્ સૂર્ય અંદ્રતું ગ્રહણ હોય ત્યારથી ત્રણ દિવસ સુધી વેદ ભણવો નહીં. ૧૧૦

યાવદેકાનુદિષ્ટસ્યગન્ધોલેપશ્ચતિષ્ઠતિ ॥

વિપ્રસ્યવિદુપોદેહેતાવદ્વહ્નનકીર્તયે ॥૧૧॥

જ્યાં સુધી વિપ્રના શરીર ઉપર એકોદિષ્ટ શ્રાદ્ધના ગંધનું ઉચ્છીષ્ટ લેપન રહેલું હોય ત્યાં સુધી તેને અપવિત્ર ભણવો અને તેટલા કારણથી તેને તેટલા સમય સુધી વેદાધ્યયન કરવું નહીં. ૧૧૧

શયાનઃપ્રૌઢવાદશ્ચકૃત્વાચૈવાવસથિકામ્ ॥

નાર્થીવીતામિપંજગ્ધ્વાસૂતકાન્નાચમેવચા ॥૧૨॥

શય્યામાં પડ્યા પડ્યા, ઉંચા આશન ઉપર પગને ટેકાવીને, પલાંડી વાળીને, માંસ ખાઈને તેમજ જન્મ વા મરણના સૂતકના દિવસોમાં સૂતકી અન્ન ખાઈને વેદ ભણવો નહીં. ૧૧૨

નીશરેવાણશઙ્ખેવસંધ્યયોરેવચોભયોઃ

અમાવાસ્યાચતુર્દશ્યોર્પૌર્ણિમાસ્યષ્ટ

કામુચ ॥૧૩॥

વા વંટોળીયામાં જ્યાં વધારે ધુળ ઉડતી હોય ત્યાં, બાણનો શબ્દ સંભળાતો હોય ત્યાં, બન્ને અધ્યામાં, તથા અમાવાસ્યા ચતુર્દશી, પૂર્ણિમા અને અષ્ટમીને દિવસે પણ વેદનું અધ્યયન કરવું નહીં. ૧૧૩

અમાવાસ્યાગુરંશ્નિશિષ્યંહન્તિચતુર્દશી ॥

વ્રહ્માષ્ટકાપૌર્ણિમાસ્યૌતસ્માત્તાઃ

પરિવર્જયેત્ ॥૧૪॥

કારણ અમાવાસ્યાને દિવસે વેદ ભણવાથી ભણાવનાર ગુરૂનો નાશ થાય છે અને ચતુર્દશીને દિવસે વેદાધ્યયનથી વેદ ભણનારનો અર્થાત્ શીષ્યનો નાશ થાય છે જ્યારે અષ્ટમી તથા પૂર્ણિમાને દિવસે ભણેલો વેદ યાદ રહેતો નથી માટે આ ચાર દિવસે વેદાધ્યયન માટે વાજત કરેલા છે. ૧૧૪

પાંશુવર્ષેદિશંદાદેગોમાયુધિરુતેતથા ॥

શ્વતરોષ્ટ્રેચરુતિપક્ષીચનપટેદ્વિજઃ ॥૧૫॥

જ્યારે સઘળી દિશાઓમાં ધુળના ગોઠે ગોઠ ઉડી અંધકાર પ્રસર્યો હોય, દિશાઓમાંથી શીયાળવાં, ગધેડાં, કુતરાં, ઉંટ વિગેરેના ભયાનક પોકાર સંભળાતા હોય ત્યારે તેમજ પંક્તી ભોજન કરવા બેઠી હોય ત્હેમાં બેશીને પ્રાણેણે વેદ ભણવો નહી. ૧૧૫

નાર્થીયીતશ્વમારુદોનદૃશનં વહસ્તિનમ્ ॥
વસિત્વામૈથુનંવાસઃશ્રાદ્ધિકંપ્રતિગૃહ્યવ ॥૧૬॥

સ્મશાન પાસે, ગામની સીમમાં, જ્યાં આગળ ગાયો બંધાતી હોય તેવી ગૌશાળાની પાસે, મૈથુન સમયના વસ્ત્રને ખેરીને તેમજ શ્રાદ્ધ ભોજન વિધિમાં જમીને આળ્યા પછી વેદ ભણવો નહી. ૧૧૬

પ્રાણિવાયદિવાડપ્રાણિયત્તિકચિચ્છ્રાદ્ધિકં
મૈત્રેત્ ॥

તદાલભ્યાપ્યનધ્યાયાઃપાળ્યાસ્યોદિદ્વિજઃ

સ્મૃતઃ ॥ ૧૭ ॥

લવહાન અર્થાત્ ગાય, ઘોડો, વિગેરે પ્રાણીનું દાન લઈને તેમજ નિર્લવ અર્થાત્ કુલની માળા વસ્ત્રાભુષણ વિગેરેનું દાન લઈને પણ અનધ્યાય પાળવો કારણ કે આ પ્રમાણેના દાનના સ્વિકાર કરનારને પાળાસ્ય એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે. એટલે કે તે દાન હાથમાં લેવા છતાં હાથમાંજ ત્હેનું મ્હોં છે એમ ગણીને મ્હોંમાં લીધા પ્રમાણે ગણાય છે. ૧૧૭

ચોરૈરુપપ્લુતેગ્રામેસંભ્રમેવાધિકારિતે ॥

આકાલિકમનધ્યાયંવિદ્યાત્સર્વાદ્યુતેષુચા ૧૮

જે ગામમાં તસ્કરનો ભય હોય, અમીથી ઘરને આગ લાગેલી હોય, અંતરીક્ષથી દિવ્ય અદ્ભુત ચમત્કારો જણાતા હોય તે સર્વને આકાલિક સમજવા અને જ્યાં સુધી તે તે સર્વ વસ્તુઓ બંધ થાય ત્યાં

સુધી વેદનું અધ્યયન તે તે સ્થળે બંધ કરવું. ૧૧૮

ઉપાકર્મણિચોત્સર્ગેત્રિરાત્રંક્ષેપણંસ્મૃતમ્ ॥

અષ્ટકાસુત્વદોરાત્રમૃત્વન્તાસુચરાત્રિષુ ॥૧૯॥

ઉપાકર્મ અને ઉત્સર્ગ વિધિમાં ત્રણ રાત અનધ્યાય પાળવો તે ઉપરાંત અષ્ટમી પછીની અહોરાત્ર પણ પાળવો જોઈએ અને તેથી પણ વિશેષ ઇચ્છવાળાએ રૂતુની શરૂઆત અને અંતમાં એક એક અહોરાત્ર અનધ્યાય પાળવો જોઈએ. ૧૧૯

નાર્થીયીતાશ્વમારુદોનદૃશનં વહસ્તિનમ્ ॥

તનાવંનલ્લરંનોદ્દેનેરિણસ્થોનયાનગઃ ॥૨૦॥

ઘોડા ઉપર સ્વારી કરીને, વૃક્ષ ઉપર ચઢીને, હાથી ઉપર બેશીને, નાવમાં બેશી જળસફર કરતી વખતે અને ગધેડા તથા ઉંટ ઉપર બેશીને પણ વેદ ભણવો નહી અને ગાડીમાં બેશી તેમજ ઉષ્ટ દેશમાં પણ વેદ ભણવો નહી. ૧૨૦

નવિવાદેનકલહેનસેનાયાંનસક્કરે ॥

નચુક્તમાત્રેનાજીર્ણેનવમિત્વાનમૂક્કે ॥૨૧॥

શાસ્ત્રના વાદ વિવાદમાં, કલહમાં અર્થાત્ જ્યાં લઢાઈ કંકાશ થતો હોય ત્યાં, સૈન્યના સમૂહમાં, બે સૈન્ય વચ્ચે યુદ્ધ ચાલતું હોય ત્યારે, જમ્યા પછી તરતજ, અતિ ભોજન કર્યાથી અભુજને લીધે શરીર અશક્ત હોય ત્યારે ઉલટી થઈ હોય ત્યારે, ખાટા ઓડકાર આવતા હોય ત્યારે તેમજ સૂતક હોય ત્યારે પણ વેદ ભણવો નહી. ૧૨૧

અતિથિશ્ચાનનુજ્ઞાપ્યમારુતેવાતિવામૃશમ્ ॥

રુધિરેચમૃતેગાત્રાચ્છસ્ત્રેણચપરિક્ષતે ॥૨૨॥

પોતાને ત્યાં અતિથિ આળ્યો હોય તો ત્હેનો સત્કાર કરીને ત્હેને જાણુ કર્યા શી-

વાય, તેમજ જ્યારે શરીરમાંથી શસ્ત્રના ઘા થવાથી લોહી નીકળતું હોય અથવા ફક્ત ઘા થયેલો હોય અને લોહી ન નીકળતું હોય તો પણ શરીરના પીડીત હોવાપર વેદાધ્યયન કરવું નહીં. ૧૨૨

સામધ્વનાઘ્વજુષીનાધીયીતકદાચન ॥

વેદસ્વાધીસવાપ્યન્તમારણ્યક્રમધીત્યચ ॥૨૩॥

સામ વેદનું જ્યાં મોટા સાદથી અધ્યયન થતું હોય-અર્થાત્ જ્યાં સુધી સામ વેદ ભણાતો સંભળાતો હોય ત્યાં સુધીમાં ખીલે (રૂઢ વા યજુ) વેદ ભણવો નહીં. એક વેળા વેદના પરિપૂર્ણ ભણ્યા પછી તેજ દિવસે ત્હેને અથવા ત્હેના કોઈ પણ અંગને પૂનઃ શરૂ કરવું નહીં તેમજ વેદમાંના આરણ્યકને પરિપૂર્ણ કર્યા પછી એક અહોરાત્ર અનધ્યાય પાળવો. ૧૨૩

ઋગ્વેદીદેવદૈવત્યોયજુર્વેદસ્તુમાનુવઃ ॥

સામવેદઃસ્મૃતઃપિત્ર્યસ્સસ્માત્તસ્યાશુ-

ચિધર્વનિઃ ॥૨૪॥

રૂગ્વેદને દેવદૈવત્ય કહેલો છે અર્થાત્ દેવતાઓનો પણ દેવતા સમજવો યજુર્વેદ તે મનુષ્ય દેવતા છે કારણ કે માણસોના વિવિધ ધર્મને ત્હેમાં કહેલા છે અને સામ વેદમાં પિતૃદેવતા કર્મની વિધિ જણાવેલી છે માટે તે પિતૃ દેવતા સમાન છે જે પ્રમાણે પિતૃ લોકના માટેનાં શ્રાદ્ધ વિધિ વિગેરે કર્મ કર્યા પછી વેદની શુદ્ધિને માટે આચમન કરવું પડે છે તે પ્રમાણે સામ વેદના શ્રવણથી પણ અપવિત્ર થવાય છે માટે ત્યાર પછી ખીલ કોઈ પણ વેદનું અધ્યયન કરવું નહીં. ૧૨૪

પતદ્વિદન્તોવિદ્વાંસસ્ત્રયીનિષ્કર્ષમન્વહમ્ ॥

ક્રમશઃપૂર્વમભ્યસ્યપશ્ચાદ્વેદમધીયતે ॥૨૫॥

ત્રણે વેદ તે પોતાના ક્રમ પ્રમાણે ઉપર સમજાવ્યા તે પ્રમાણે દેવ મનુષ્ય અને પિતૃ દેવતા સમાન છે એમ જે દ્વિજ-પ્રાદ્યણ રાખે છે તે વેદના અધ્યયનની શરૂઆત કરતાં પહેલાં ત્રણે વેદના સત્વ રૂપ પ્રણવ, વ્યાહૃતી અને ગાયત્રીનો અનુક્રમે જપ કર્યા પછી વેદને ભણવો શરૂ કરે છે. ૧૨૫

પશુમણ્ડુકમાર્જારશ્વસર્પનકુલાસુખિઃ ॥

અન્તરાગમનેવિદ્યાદનધ્યાયમહર્નિશમ્ ॥૨૬॥

શુરૂ શિષ્ય વેદાધ્યયન કરવાને ખેઠેલા હોય ત્યાં તે ગજ્ઞેના વચ્ચે થઈને જો ગાય વિગેરે પશુ દેડકું, ખીલાડું, કુતરું, સાપ, નાળીયો, કાળ વિગેરે પસાર થઈ જાય તો એક અહોરાત્ર અનધ્યાય પાળવો. ૧૨૬

દ્વાવેત્રવર્જયેન્નિત્યમનધ્યાયૌપયત્નતઃ ॥

સ્વાધ્યાયશ્ચમિંચાશુદ્ધામાત્માનંચાશુચિ-

દ્વિજઃ ॥૨૭॥

જ્યાં આગળ ભુમી એંઠાબુઠા તેમજ મળસુત્રથી દુષિત હોય તે સ્થળે અને જ્યારે પોતાનું શરીર મળસુત્રાદિ શૌચથી અપવિત્ર હોય તેવા જે પ્રસંગમાં ખાસ કરીને અનધ્યાય પાળવો જોઈએ. ૧૨૭

અમાત્રાસ્યામૃત્મીશ્વૈર્ણમાર્સીચતુર્દશીમ્ ॥

બ્રહ્મચારીભવેન્નિત્યમપૃતૌસ્નાતકોદ્વિજઃ ॥૨૮॥

સ્નાતક દ્વિજે સ્ત્રી જ્યારે રૂતુકાળમાં હોય ત્યારે પણ અમાંશ-આઠમ-પૂનમ અને ચૌદશ એવા પંચવાડીયાના ચાર દિવસોમાં તો બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઈએ. ૧૨૮

નસ્નાનમાચરેદ્ધુત્તવાનાતુરોનમહાનિશિ ॥

નવાસોભિઃસહાજસ્તનાવિજ્ઞાતેજલાશયે ॥૨૯॥

ઇચ્છાનું સાર લોજન કર્યા પછી તરત સ્નાન કરવું નહીં, શરીર રોગીષ્ટ હોય અ-

ર્થાત્ અશક્ત હોય ત્યારે સ્નાન કરવું નહીં, મહાનિશા-રાત્રીના બે પહેાર ગયા પછી સ્નાન કરવું નહીં, પહેરેલાં વસ્ત્રો સાથે સ્નાન કરવું નહીં તેમજ જે નદી વા તળાવના પાણીના સ્પર્શથી અજ્ઞાન હોઇએ તેવાં જળાશયોમાં પણ સ્નાન કરવું નહીં. ૧૨૯

દેવતાનાં ગુરોરાજ્ઞઃ સ્નાતકાચાર્યયોસ્તથા ॥

નાક્રમેત્કામતશ્ચાર્યાં વાંચન્મુળોદીક્ષિતસ્ય ચા ૩૦ ॥

પથ્થર અથવા માટી વિગેરેથી બનાવેલા દેવમુર્તીની, પોતાના ગુરૂની, રાજની, વિદ્વાન ગૃહસ્થી બ્રાહ્મણોની, આચાર્યની, સ્વામવર્ણવાળા માણસની તેમજ દિક્ષા જેણે ધારણ કરેલી હોય તેટલાની છાયા-પરછાયા ઓળંગીને જવું નહીં. ૧૩૦

મધ્યન્દિનેઽર્દ્રરાત્રે ચ શ્રાદ્ધં શ્રુતવાચસામિપમ્ ।

સન્ધ્યયોરુભયોર્જ્વનસેવેતચતુષ્પથમ્ ॥ ૩૧ ॥

શ્રાદ્ધ વિધિના માંસ સમેતનુ લોજન કર્યા પછી પ્રાતઃ વા સાયમ સંધ્યા એ બંને સંધ્યાના સમયે તે માણસે જ્યાં ચાર રસ્તા એકઠા થતા હોય તેવા ચક્રલામાં આઝો વખત ખોટી થવું નહીં. ૧૩૧

ઉદ્વર્તનમપસ્નાનં વિષમૂત્રે રક્તમેવ ચ ॥

શ્લેષ્મનિષ્પ્રયુતવાન્તાનિનાધિતિષ્ઠેત્તુકામતઃ ૩૨ ॥

તેમજ તહેણે જાણી જોઈને જે સ્થળે માણસના મર્દનને માટે તેલ વિગેરે સુગંધીમય પ્રવાહી વિગેરે મુકેલાં હોય, નાવાના માટેના પાણી ઉપર, વિષા, સુત્રમળ વિગેરે કૂંડ, થુંક વિગેરે મ્હોંનો ઓગાર થુંકી નાંખેલા હોય તેમજ જે સ્થળે ઉલટી થયેલું પડ્યું હોય ત્યાં પણ મુકીને ચાલવું નહીં. તેમ બેસવું પણ નહીં. ૧૩૨

વૈરિણં નોપસંધેત સાહાય્યશ્ચ વૈરિણઃ ॥

અધાર્મિકં તસ્કરશ્ચ પરસ્પૈવ ચ યોપિતમ્ ॥ ૩૩ ॥

તહેણે પોતાના દુષ્મનનો તેમજ દુષ્મનના ચીત્રનો સત્કાર કરવો નહીં તેમજ તસ્કરને અને દુષ્ટ માણસોનું સન્માન કરવું નહીં તેમજ મલીન વિચારથી પરસ્ત્રીની શેવા પણ કરવી નહીં અથવા તહેણું સન્માન કરવું નહીં. ૧૩૩

નહીદક્ષમનાયુષ્યં લોકે કિશ્ચ ન વિચયેત ॥

યાદં પુરુષસ્યેહ પરદારોપસેવનમ્ ॥ ૩૪ ॥

પરસ્ત્રીની શેવા કરવા સમાન પુરુષનું આયુષ્ય ઘટાડનાર આ દુનીયામાં બીજું એવું એક પણ અયોગ્ય કર્તવ્ય નથી અર્થાત્ પરસ્ત્રીના સેવનથી માણસના આયુષ્યનો ત્વરાથી ક્ષય થાય છે. ૧૩૪

ક્ષત્રિયશ્ચૈવ સર્પઞ્ચ વ્રાહ્મણં ચ વહુશ્રુતમ્ ॥

નાવમન્યેત વૈભૂણુઃ કુશાનપિકદાચન ॥ ૩૫ ॥

ધન, ધાન, આયુષ્ય, સંતતિ અને સંપત્તીની ઇચ્છા રાખનાર આ લોકમાં, ક્ષત્રીય, સર્પ, ગદુશ્રુત-વિદ્વાન બ્રાહ્મણ અને અશક્તનું અપમાન કરવું નહીં. ૧૩૫

પૃતઙ્ગયં હિ પુરુષં નિર્દેહદવમાનિનમ્ ॥

તસ્માદંતઙ્ગયં નિત્યં નાવમન્યેત બુદ્ધિમાન ॥ ૩૬ ॥

કારણ કે તે ત્રણનું અપમાન થવાથી અર્થાત્ તહેમને કકળાવવાથી તહેમના શ્રાપથી અપમાન કરનારના સર્વસ્વનો નાશ થાય છે માટે જ્ઞાની પુરુષે તે ત્રણમાંથી કોઈનો અનાદર કરવો નહીં અર્થાત્ તહેમને હમેશાં યોગ્ય સન્માન આપવું. ૧૩૬

નાત્માનમવમન્યેત પૂર્વાભિરસમૃદ્ધિભિઃ ॥

આમૃત્યોઃ શ્રિયમન્વિચ્છેન્નૌનામન્યેત દુ-

ર્લભામ્ ॥ ૩૭ ॥

ધણો શ્રમ કરવા છતાં પણ પૈસાની પ્રાપ્તિ ન થાય તો પોતે મંદભાગી-કમનશીળ છે એમ જાણી પોતાના પાંડને નિંદ-

વો નહીં પણ લક્ષ્મી અપ્રાપ્ય છેજ નહીં એમ ગણી જ્યાં સુધી પોતે જીવતો હોય ત્યાં સુધી તે મેળવવાનો પ્રયાસ કર્યા કરવો. ૧૩૭

સત્યંબ્રૂયાદ્મિયંબ્રૂયાન્નબ્રૂયાત્સત્યમપ્રિયમ્ ॥

પ્રિયજ્વનાનૃતંબ્રૂયાદેષધર્મઃસનાતનઃ ॥૩૮॥

ગૃહસ્થીએ હુમેશાં સત્ય અર્થાત્ સાંભળેલું એટલુંજ નહીં પણ પોતે નજરે નજર જોયું તે તેમજ જે પ્રિય લાગે તેવું હોય તે બોલવું જેમકે કોઈને પુત્ર થયો હોય તો તેવી વધામણીની વાત જણાવવી પણ સાંભળી હોય અને ફેળી હોય તેવી અપ્રિય વસ્તુ જેવી કે કોઈના મરણની માહી ખબર તે કહેવી નહીં તેમજ કોઈને પ્રિય થઈ પડવાને માટે અસત્ય બાષણ કરવું નહીં એવો વેદનો જે ધર્મ તહેને સનાતન ધર્મ કહેલો છે. ૧૩૮

મદંમદમિતિબ્રૂયાદ્મદમિત્યેવવાવદેત્ ॥

શુષ્કૃવૈરંવિવાદંચનકુર્યાત્કેનચિત્સહ ॥૩૯॥

તહેણે હુમેશાં જે કોઈ વાત કરવા આવે તહેની વાત સાંભળવી અને પોતાનો અભિપ્રાય પુછવામાં આવે તો હા ઘણુંજ ઉત્તમ છે-સાફ છે એ પ્રમાણે તહેને પ્રિય થઈ પડે તે પ્રમાણે કહેવું પણ કોઈ પણ કારણ વિના કોઈની સાથે દ્વેષ કરવો અથવા કલેશ કરવો નહીં. ૧૩૯

નાતિકલ્યંનાતિસાયંનાતિમધ્યન્દિનેશ્ચિતે ॥

નાજ્ઞાતેનસમંગચ્છેન્નૈકોનદૃષલૈઃસહ ॥૪૦॥

તહેણે પ્રાતઃકાળમાં ઘણાજ ંહેલા તેમજ રાત્રીના સંધ્યાકાળ વિત્યા પછી ઘણા મોડા, ખપ્પોરના ખરા મધ્યાન્હના સમયે જ્યારે સૂર્યનો તાપ ઘણોજ સજ્જ હોય ત્યારે, અને જેની સાથે પિછાન વા પરિ-

ચય ન હોય તેવા માણસની સાથે, એકલા માર્ગમાં સંગાથ વિના તેમજ શુદ્ધના સંગાથે મુસાફરી કરવી નહીં. ૧૪૦

હીનાજ્ઞાનતિરિક્તજ્ઞાનવિદ્યાહીનાનૃવયો-

ડધિકાન્ ॥

રૂપદ્રવ્યવિહીનાંશ્વજાતિહીનાંશ્વનાસ્થિપેત્ ॥૪૧॥

ગૃહસ્થીએ હિન અંગોવાળા અર્થાત્ જેનાં શરીરનાં અંગો સંપૂર્ણ ન હોય તહેનો, જેના અંગ પ્રમાણ કરતાં વધારે હોય તહેનો, અજ્ઞાન માણસનો, તેમજ જે ગરીબ હોય રૂપાળો ન હોય, વૃદ્ધનો તેમજ નિચાકુલમાં ઉત્પન્ન થયો હોય તેનો અનાદર કરવો નહીં ૧૪૧

નસ્પૃશેત્પાણિનોચ્છિષ્ટોવિપ્રોગોદ્રાક્ષણા-

નલાન્ ॥

નચાપિપશ્યેદશુચિઃસુસ્થોઽયંતિર્ગણાન્-

દિવિ ॥૪૨॥

બ્રાહ્મણે જમ્યા પછી આચમન કર્યા વિના અર્થાત્ જ્યારે હાથ મ્હોં અશુદ્ધ હોય ત્યારે ગાય અગ્નિ, વા બ્રાહ્મણને સ્પર્શ કરવો નહીં તેમજ પ્રકૃતિ સારી હોવા છતાં જ્યારે તે અપવિત્ર હોય ત્યારે આકાશમાંના તેજસ્વી ગ્રહો અર્થાત્ સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા અને તારાગણ તથા ગ્રહો વિગેરેનું દર્શન પણ કરવું નહીં. ૧૪૨.

સ્પૃષ્ટૈતાનશુચિર્નિત્યમદ્ગ્નિઃપ્રાણાનુપસ્પૃશેત્ ॥

માત્રાણિચૈવસર્વાણિનાભિપાણિતલેનતુ ॥૪૩॥

આ પ્રમાણેના નિયમ વિરૂદ્ધ જ્યારે અપવિત્ર હોવા છતાં જો તે ગાય આદિને અડક્યો હોયતો તેણે હુમેશાં પોતાના હાથમાં પાણી લઈને પંચેન્દ્રિયોને પાણીનો સ્પર્શ કરવો તેમજ શરીરના અન્ય સર્વ અવયવો અને નાભિને પણ પાણી અડકાડવું. ૧૪૩

અનાતુરઃસ્વાનિસ્વાનિનસ્પૃષ્ણેદનિમિત્તતઃ ॥

રોમાણિચરહસ્યાનિસર્વાણ્યેવવિવર્જયેત્ ॥૪૪॥

શરીરની પ્રકૃતિ નરમ ન હોય તે શી-
વાય કોઈપણ સમયે ત્હેણે ઇન્દ્રિયોનાં છેદને
સ્પર્શ કરવો નહીં અર્થાત્ નાક, કાન વિ-
ગેરેનાં છીદ્રોમાં ખંજોળવું નહીં તેમજ શ-
રીરના ગ્રાસ અવયવોના ઉપરનાં રૂળાં અને
તેમજ ખગલમાંનાં રૂળાંને સ્પર્શ કરવો
નહીં. ૧૪૪.

મજ્જલાચાયુક્તઃ સ્યાત્પ્રયતાત્માજિતેન્દ્રિયઃ ॥

જપેચજુહુયાશ્વૈવનિત્યમભિમતન્દ્રિતઃ ॥૪૫॥

હમેશાં ત્હેણે આતુરતાથી સુલસુચક માર્ગ
તેમજ જે રીવાજ પાડવાથી પોતાનું આચ-
રણ સાફ ગણાય તેમ હોય તેવાં લક્ષણોને
અનુસરવું. અંતઃકરણની નીર્મળતા સાચવ-
વાને માટે પોતાથી બનતો પ્રયત્ન હમેશાં
કરવો જીતેન્દ્રિય થવું અર્થાત્ ઇન્દ્રિયમન ક-
રવું અને આલસ્ય તજીને હમેશાં ભક્તિમાં
તત્પર રહી નિરંતર અગ્નિમાં હોમ કરવો ૧૪૫

મજ્જલાચારયુક્તાનાં નિત્યશ્ચ પ્રયતાત્મનાન્ ॥

જપતાંજુહતાશ્વૈવનિવાતોનવિચિતે ॥૪૬॥

આ પ્રમાણેના નિયમો પ્રમાણે જે સ-
દાચરણથી આહી, ગાયત્રીનો જપ કરે છે
અને અગ્નિમાં હોમ હમેશાં કરે છે તેવા
અહુરૂષને દેવતાઓ કે મનુષ્યો કોઈપણ
પ્રકારનો ઉપદ્રવ થઈ શકતો નથી. ૧૪૬.

વેદમેવાભ્યસેન્નિત્યં યથાકાલમતન્દ્રિતઃ ॥

તંઘસ્યાહુઃ પરંધર્મમુપધર્મોઽન્વચ્યતે ॥૪૭॥

હમેશાં અનુકુળ સમયે ગાયત્રિ સમેત
વેદનું અધ્યયન કરવું કારણ કે મનુ વિગેરે
જ્ઞાની માણસોએ બ્રાહ્મણના કલ્યાણને માટે
ત્હેને સર્વથી શ્રેષ્ઠ ધર્મ કહેલો છે અને ખીજી
વેદ અર્થાત્ સદાચરણ પાળવા વિગેરેને તે-
નાથી ઉતરતી પંકતીનો ધર્મ કહેલો છે. ૧૪૭.

વેદાભ્યાસેન સતતં શૌચેન તપસૈવ ચ ॥

અદ્રોદ્દેષ્ય ચ મૂતાનાં જાતિં સ્મરતિ પૌર્વિકીમ્ ॥૪૮॥

હમેશાં વેદ ભણવાથી, પવિત્રતાના નિ-
યમોનું અનુસરણ કરવાથી, તપ તથા વૃત
પાળવાથી, અને સૃષ્ટીનાં પ્રાણીઓને ઉપદ્રવ
નહીં કરવાથી માણસને જીવકાળના પોતાના
જન્મનું ભાન થાય છે. ૧૪૮.

પૌર્વિકીં સંસ્મરન્ જાતિં બ્રહ્મૈવાભ્યસતે પુનઃ ॥

બ્રહ્માભ્યાસેન ચાજસમનન્તં સુખમશ્નુતે ॥૪૯॥

પૂર્વ જન્મની જાતીનું સ્મરણ થયા પછી
પણ જે નિયમીત રીતે વેદનું અધ્યયન કરે
છે ત્હેને ગર્ભાવસ્થા જન્મ પછીની અવસ્થા
જરા અને મરણ દુઃખનું જ્ઞાન થાય છે અ-
ર્થાત્ તે બ્રહ્મજ્ઞાનને પામે છે તેમ છતાં પણ
જે સાક્ષાત્ વેદનું શ્રવણ અને મનન કરે છે
તે મરણ પછી અનંત અવીનાશી પરમાત્મ
પ્રગટ સ્વરૂપને પામે છે અર્થાત્ અક્ષય મો-
ક્ષની પ્રાપ્તિને પામે છે. ૧૪૯.

સાવિત્રાન્ શાન્તિહોમાંશ્વકુર્યાત્પર્વણિત્યશઃ ॥

પિતૃશ્ચૈવાષ્ટકાસ્વર્ચેન્નિત્યમન્વષ્ટકામુચ ॥૧૫૦॥

પૂર્ણિમા તથા અમાવાસ્યાને દિવસે દુઃખ
સંતાપને દુર કરવાને માટે સુર્ય છે દેવતા
જેનો એવા શાંતી હોમ કરવા પૂર્ણિમા શી-
વાય કૃષ્ણપક્ષની અષ્ટમીને દિવસે પણ અ-
ષ્ટકા નામ કર્મે પ્રમાણે તેમજ નવમીને દિ-
વસે અન્વષ્ટકા નામની વિધિ પ્રમાણે પિત-
રોની શાન્તી કરવાને માટે હોમ કરવા
જોઈએ. ૧૫૦.

દૂરાદાવસથાન્મૂર્ચંદૂરાત્પાદાવસચેનમ્ ॥

ઉચ્છિષ્ટાન્નિષેકશ્ચ દૂરાદેવસમાચરેત્ ॥૧૫૧॥

પોતાના ઘર અને વિશેષે કરીને અ-
ગ્નિગૃહથી ઘણેજ દુર મળમુત્ર આદિનો
ત્યાગ કરવો તથા સ્નાન કરેલું પાણી જવું

જેમજ તેમજ પગ ધોવા તથા ઓસામણ
વિગેરેનું એકું પાણી વિધિ ત્યાગ વિગેરે
અપવિત્ર પ્રવાહીને નાખવાં. ૧૫૧.

ધૈત્ર્યસાધનસ્નાનંદન્તયાવનમેજ્જનમ્ ॥

પૂર્વાહ્ન્યવકુર્વાતદેવનાનાશ્વપૂજનમ્ ॥ ૫૨ ॥

ગૃહસ્થીએ દિવસના પહેલા પ્રહરમાં
અર્ધાત્ પ્રાતઃકાળમાં દાતણપાણી તેમજ મ-
ળમુત્રનો ત્યાગ કરી પ્રાતઃસંધ્યાને માટે
સ્નાન વિગેરે કરીને આંખોમાં અંજન વિ-
ગેરે કરવાં અને ત્યાર પછી પરવારીને પો-
તાનાં સ્વચ્છ વસ્ત્રાણુપણો પરિધાન કરવાં. ૧૫૨
દૈવતાન્યભિગચ્છેતુવાર્મિકાંશ્વદ્વિજોત્તમાન્ ॥
ઈશ્વરંચૈવરક્ષાર્થંગુરુનેવચપર્વસુ ॥ ૫૩ ॥

અમાવાસ્યા આદિ પર્વના દિવસો હોય
ત્યારે પાષાણુ વીગેરેની દેવતાઓની વિધિ
પ્રમાણે સ્થાપન કરેલી હોય તેવી મુર્તિવાળાં
દેવાલયોમાં, ધર્માત્મા અને ધર્મજ્ઞ પ્રાક્ષ-
ણોની પાસે, મહોટા માણસો તથા રાજા
વિગેરે અમલદારોની પાસે, તેમજ પોતાના
શુરૂ જે પિતા સમાન હોય તહેમની પાસે
પોતાના રક્ષણને માટે મળવાને જવું. ૧૫૩.

અભિવાદ્યેદ્રદ્વાંશ્વરદ્યાઞ્ચૈવાસનંસ્વકમ્ ॥

કૃતાંજ્જલિરુપાસીતમચ્છતઃપૃષ્ઠતોડ

નિવ્યાત્ ॥ ૫૪ ॥

પોતાના ઘરમાં જો શુરૂ પધારે તો ઉ-
ઠીને તહેમને નસસ્કાર કરીને સન્માન આપવું
અને પોતાનું આસન આપીને તહેમને બેસા-
રવા અને પોતે માન આળસથી અદબ રાખી
તેમની સામે બેઠકરનો સંપુટ કરીને બેસવું
અને જ્યારે શુરૂ જવા માંડે ત્યારે થોડે સુધી
તહેમના માનની ખાતર તહેમને પહેંચાડવાને
માટે તહેમની પાછળ પાછળ જવું. ૧૫૪

શ્રુતિસ્મૃત્યુદિતંસમ્યક્નિષદ્ધંસ્વેપુર્કમ્ ॥

ધર્મમૂલંનિષેવેતસદાચારમતન્દ્રિતઃ ॥ ૫૫ ॥

તહેણે હમેશાં પોતાના ધર્મને અનુસ-
રીને પોતાના વર્ગના સદાચારણી માણસોના
માર્ગને અનુસરવો તેમજ વેદ અને સ્મૃ-
તિમાં વિસ્તારથી વર્ણવેલા પોતાના સંબં-
ધના સર્વ નિયમોને પાળવા. ૧૫૫.

આચારાલભતેહ્યાયુરાચારાદીપ્તિતાઃપ્રજાઃ॥

આચારાદ્દનમક્ષયમાચારોહન્ત્ય

લક્ષણમ્ ॥ ૫૬ ॥

કારણ કે તે પ્રમાણેના સદાચારવાળાં
વર્તન અને આચાર વિચારથીજ ગૃહસ્થી
લાંબા આયુષ્યને પ્રાપ્ત કરે છે. સદાચારથી
મનવાંચ્છીત પુત્ર, પૌત્ર, પુત્રી એવાં સં-
તાનની પ્રાપ્તિ થાય છે; તેમજ સદાચારથી
અખુટ દ્રવ્ય મળે છે અને અશુભ સુચક
ચિન્હનો નાશ થાય છે. ૧૫૬.

દુરાચારોહિપુરુષોલોકેભવતિનિન્દિતઃ ॥

દુઃસ્વભાગીચસતતંવ્યાધિતોડલ્પાયુરેવચા ॥ ૫૭ ॥

સદાચાર મુકીને જે માણસ દુરાચારથી
વર્તેલો હોય છે તેની હમેશાં દુનિયાના લોક
નિંદા કરે છે. દુરાચાર દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે
અર્થાત્ દુરાચારી ઘણાં દુઃખ ભોગવે છે અને
અલ્પાયુ થતો જાય છે અર્થાત્ દુર્ગુણના કળ
દુઃખ તહેને ભોગવવાં પડે છે માટે હમેશાં
દુર્ગુણનો ત્યાગ કરી સદાચારથી વર્તવાને
માટે પ્રયત્ન કરવો. ૧૫૭.

સર્વલક્ષણહીનોડપિયઃસદાચારવાન્નરઃ ॥

શ્રદ્ધાનોડનસૂયશ્વશતંતર્વાણિજીવતિ ॥ ૫૮ ॥

જે માણસ સદાચારથી વર્તે છે અને
શ્રદ્ધાળુ હોય છે તે પારકાના દોષ ઠેકાણે
કહેતો નથી તેમની તરફ લક્ષ આપતો પણ
નથી આવા માણસનામાં એક પણ ખીજી
શુભ ચિન્હ હોય નહીં તે છતાં તે સૌ
પર્વના આયુષ્યને પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૫૮.

યચત્પરવશંકર્મતત્તથ્વેનવર્જયેત્ ॥

યચદાત્મવશંતુસ્યાત્તત્તમેવેતયત્નતઃ ॥૫૯॥

જે કાર્યમાં જાત મહેનતથી કાંઈપણ લાભ મળતો ન હોય અર્થાત્ જે પોતાના માં કરવાને માટે સામર્થ્ય ન હોય પણ જેમાં પારકા માણસની સહાયતા લેવાની હોય. જેને માટે પારકાના ઉપરજ પૂરો આધાર રાખવો પડે તેવું હોય તેવા કાર્યનો હિમેશાં ત્યાગ કરવો પણ જે કામ પોતાનાથીજ પૂર્ણપણે કરાય તેવું હોય અર્થાત્ જેવું ક્ષણ મેળવવું પોતાનાજ હાથમાં હોય તે ખાસ કરીને કરવું. ૧૫૯.

સર્વેપરવશંદુઃસ્વર્ગમાત્મવશંમુલ્લભ ॥

પતદ્વિચત્સમાસેનલક્ષણંમુલ્લભઃસ્વર્ગોઃ ॥૬૦॥

આ લોકમાં સુખી વા દુઃખી થવું તે માણસના પોતાનાજ હાથમાં છે કારણ કે સ્વતંત્રતા તે સુખ અને પરતંત્રતા તે દુઃખ સમજવાં. જે કામની પૂર્ણાહુતી અને ક્ષણે માટે અન્ય ઉપર આધાર રાખવો પડે છે ત્હેમાં લય અને દુઃખ સમાયલાં છે જ્યારે જે કામ આપ મહેનતથીજ પૂર્ણ કરાય છે ત્હેમાં આત્મ સંતોષ સમાયલો છે અને આત્મ સંતોષ સર્વ સુખવું સુખ છે. ૧૬૦.

યત્કર્મકુર્વતોસ્પસ્યાત્પરિતોષોઽન્તરાત્મનઃ ॥

તત્પ્રયત્નેનકુર્વીતંત્રિપરીતંતુવર્જયેત્ ॥ ૬૧ ॥

જે કામ કરવામાં પોતાના આત્માને આનંદ થાય અર્થાત્ સંતોષ મળે તે અવશ્ય કરવું પણ જે કામ કરવાથી કષ્ટ ઉત્પન્ન થાય છે અને આત્માને અસંતોષ થાય છે ત્હેનો હિમેશાં ત્યાગ કરવો. ૧૬૧.

આચાર્યચપક્ષાર્પિતરંમાતરંગુરુમ્ ॥

નહિસ્યાદ્બ્રાહ્મણાન્ગાથસર્વાશ્વૈવતપાસ્વિનઃ ॥૬૨॥

જે ગુરૂએ યસોપવીત આપ્યું હોય તથા

વેદનાં વ્યાખ્યાન આપીને ઉપદેશ આપ્યો હોય ત્હેવું તેમજ પોતાનાં માતપિતા તથા અન્ય શિક્ષાગુરુનું અપમાન કરવું નહીં ત્હેની સામે અપમાન થાય તેવી રીતે બોલવું નહીં; વળી ગાય, બ્રાહ્મણ અને તપસ્વીના સામા પણ થવું નહીં. ૧૬૨.

નાસ્તિક્યંવેદનિન્દાંચદેવતાનાંચકુત્સનમ્ ॥

દ્વેષંદમ્ભંચમાનંચક્રોધંતૈક્ષ્ણ્યંચવર્જયેત્ ॥૬૩॥

ગૃહસ્થીએ હિમેશાં પરલોકપર અનાસ્થા રાખવી નહીં તેમજ વેદની વિરૂદ્ધ વાદવિવાદ કરવો નહીં. તથા દેવતાઓનો તથા સંદિરની મુતિઓનો તિરસ્કાર કરવો નહીં અને દુર્ગુણનો ત્યાગ કરવો અર્થાત્ અવિવેક દ્રેષ, દંભ, આહુકાર ક્રોધ અને કુરતાનો ત્યાગ કરવો. ૧૬૩.

પરસ્પદ્મંનોચચ્છેત્કુદ્ધોનૈવનિપાતયેત્ ॥

અન્યત્રપુનાઞ્છિષ્યાદ્વાશિષ્ઠ્યથંતાદાયેત્તૌ ॥૬૪॥

ત્હેણે ક્રોધમાં આવી ક્રોધને મારવાને માટે લાકડી ઉગામવી નહીં તેમજ ક્રોધના શરીર ઉપર ત્હેનો પ્રહાર પણ ન કરવો પણ પુત્ર, શિષ્ય, સ્ત્રી અને દાસ દાસીને તો જો તેઓનો વાંક પડ્યો હોય તો ત્હેમને સુધારવાને માટે શિક્ષા કરવી. ૧૬૪

બ્રાહ્મણાયાવગુર્યૈવદ્વિજાતિર્વિધકામ્યયાં ॥

શતંવર્ષાંજિતામિજેનરકેપરિવર્તતે ॥ ૬૫ ॥

જો ક્રોધ દ્વિજ બ્રાહ્મણને મારવાનાં ઇરાદાથી ત્હેના તરફ લાકડી ઉગામે છે. મારતો નથી તો પણ લાકડી ઉઠાવવાના પાપની શીક્ષાને માટે સો વર્ષ સુધી તામીસ નામના નર્કમાં ભ્રમણ કરે છે. ૧૬૫

તાઢયિત્વાતૃણેનાપિસંરમ્ભાન્મતિર્પૂર્વકમ્ ॥

૧૬૬ ॥

૧૬૬ ॥

ક્રોધથી કરીને જો બ્રાહ્મણને એક તણ-

અલા સરખાથી પણ પ્રહાર કરે છે તે તે માણસ ત્હેના પાપની શીક્ષાને માટે ત્હેના એકવીશ જન્મ સુધી નિચી પંક્તીનાં પ્રાણીની યોનીમાં અર્થાત્ કુતરાં-ખિલાડાં વિગેરેની પંક્તીમાં જન્મ પામે છે. ૧૬૬

અયુધ્યમાનસ્યોત્પાદ્યબ્રાહ્મણસ્યામૃગજ્ઞતઃ ॥

દુઃસ્વંમુમહદામોતિપ્રેત્યાપ્રાજ્ઞતપાનરઃ ॥ ૬૭ ॥

ફક્ત પોતાના મૂખ વિચારે પ્રમાણે જ કોઈ માણસ જે બ્રાહ્મણ ત્હેના પ્રત્યે કોઈ પણ વેર ધરાવતો ન હોય તેમજ ત્હેને ઉપદ્રવ પણ કરતો ન હોય ત્હેના શરીરમાંથી શસ્ત્રના ઘા કરીને અથવા ખીણ કોઈ પણ રીતે રક્તશ્રાવ કરે છે તે મરણ પછી અત્યંત દુઃખને લોગવે છે. ૧૬૭

શોણિતંયાવતઃપાંમૂન્સંગૃહ્ણાતિમહીતલાત્ ॥

તાવતોડન્દાનમુત્રાન્યૈઃશોણિતોત્પાદકો

ડગ્ધતે ॥ ૬૮ ॥

ઉપર પ્રમાણેના નિરપરાધિ બ્રાહ્મણના શરીરમાં અણીવાળાં-અસિ વીગેરે શસ્ત્રોથી પ્રહાર કરીને જે માણસ રક્તશ્રાવ કરે છે તે માણસે જેટલા રેતીના કણુને બ્રાહ્મણુડુ રૂધિર સ્પર્શ કરે છે તેટલાં વર્ષો સુધી રક્તશ્રાવ કરનાર માણસને ત્હેના ખીણ જન્મોમાં શુવર વિગેરે માંસહારી પ્રાણીઓ ફાડી ખાય છે. ૧૬૮

નકદાચિદ્વિજેતસ્માદિદ્વાનવગુરેદપિ ॥

નતાહચેત્તૃણેનાપિનગાત્રાત્સાવયેદસુક્રૂ ॥ ૬૯ ॥

આટલા કારણોને માટે વિદ્વાન અને સ્માની પુરૂષે બ્રાહ્મણને ધમકી આપવી નહી, લોકડી વા ઘાસના તણુખલા સરખાથી પણ પ્રહાર કરવો નહી તેમજ ત્હેના શરીરમાંથી રક્ત નીકળે તેવું કોઈ પણ ત્હેને અડકાડવું નહી. ૧૬૯

અધાર્મિકોનરોયોદિયસ્યચાપ્યનૃતંધનમ્ ॥

હિંસારતશ્વયોનિત્યંનેહાસાંસુખમેધતે ॥ ૭૦ ॥

જે માણસ શાસ્ત્રના નિયમ વિરુદ્ધ હિંસારથી વર્તે છે, અને જે અસત્ય વ્યવહારથી ધન હોલત એકઠાં કરે છે અને જે પર હિંસા કરે છે તે માણસ ગમે તેટલો દ્રવ્યવાન હોય છે છતાં આ લોકમાં મુખને પામતો નથી અને પરલોકમાં તો ત્હેનાં આ લોકમાં કરેલાં પાપ કર્મની શીક્ષા ત્હેને લોગવવીજ પડે છે. ૧૭૦

નસીદ્વિષ્ણુપિર્મેળમનોડધર્મેનિવેશયેત્ ॥

અધાર્મિકાણાંપાપાનામાશુપદ્યન્વિપ-

ર્યયમ્ ॥ ૭૧ ॥

શાસ્ત્રમાં કરેલા ધર્મ નિયમ પ્રમાણે વર્તન કરવા છતાં ધનની પ્રાપ્તિ ન થાય અને દુઃખ આવી પડે તો પણ માણસે પોતાના સદાચરણને ત્યાગ કરીને અવ્યવહાર કરીને ધન મેળવવાને માટે યત્ન કરવો નહી કારણ કે તેમ કરનાર અર્થાત્ જે માણસ ચોરી વિગેરે છળ કપટ અને ખીણ અધર્મ કર્મ કરીને દ્રવ્ય એકઠું કરે છે ત્હેને થોડાજ સમયમાં નાશ પામતો અર્થાત્ દુઃખી થતો તે જુવે છે. ૧૭૧

નાધર્મશ્ચરિતોલોકેસદ્યઃફલતિગૌરિવ ॥

શનૈરાવર્તમાનસ્તુકર્તુર્મૂલાનિકુન્તતિ ॥ ૭૨ ॥

જે માણસ આ દુનિયામાં અધર્મ કર્મ કરે છે ત્હેને ત્હેનાં કુકર્મોનું માકું ફળ કાંઈ તરતને તરત તો મળતુંજ નથી પણ જેવી રીતે પૃથ્વીમાં કોઈ કાળે ખીયાં નાંખવામાં આવ્યાં હોય છે તે કેટલાક સમય સુધી તો કાંઈ પણ ચિન્હ ધર્યા વિના જેવાં પડ્યાં હોય તેવાં ત્યાંજ પડ્યાં રહે છે અથવા તો અદૃશ્ય થાય છે પણ જ્યારે વર્ષા આવે છે ત્યારે તેજ ખીયાં વરસાદના પાણીથી ભી-

જાય છે અને પછી તાપ વગેરે રૂતુના ઇન્ધ્રી બનાવેના પરિણામે તે કુટી નીકળે છે અર્થાત્ આપણી નજરે પડે છે તેજ પ્રમાણે પાપ કર્મ કરનારને શરૂઆતમાં તો પોતાના કુટ્ટ કર્મ વિશે કંઈ જાણતું જ નથી એમ જણાય છે પણ જેમ જેમ તેવા અનુમાનથી તે વધારે ને વધારે પાપ કરતો જાય છે તેમ તેમ ત્હેનો પાપનો ઘડો ભરાતો જાય છે જે આખરે જાહેર પડે છે અને ત્હેને શરૂઆતથી તે અંત સુધીનો ત્હેનાં સર્વ પાપની શીક્ષા ખમવી પડે છે અર્થાત્ તે પુરેપુરે પાપમાલ થાય છે. ૧૭૨

યદિનાત્મનિપુત્રેષુનચેત્પુત્રેષુનમૃષુ ॥

નત્વેવતુકૃતોડધર્મઃકર્તુર્ભવતિનિષ્ફલઃ ॥૭૩॥

માણસ પોતે જે અધર્મ કર્મ કરે છે ત્હેનાં માઠાં ફળ જો ત્હેને મળતાં નથી તો તેથી તે ખચે છે અથવા ઇન્ધ્રી તેનો ગુન્હો માફ કર્યો છે એમ જાણવું નહીં કારણ કે દરેક વાંકને માટે શિક્ષા તો થવાની જ છે માટે જો પાપ કર્મનો કરનાર શિક્ષા લોગવતો નથી તો ત્હેના પાપના પ્રમાણમાં વધારો થતાં ત્હેના વંશજ (પુત્રો) ને અથવા તો ત્હેના દુરના વંશજો (પૌત્રો) ને પણ ત્હેમના પુર્વજોનાં કરેલાં પાપનો પશ્ચાતાપ કરવો પડે છે. ૧૭૩

અધર્મેજૈષ્ઠેતાવત્તતોમદ્રાણિપશ્યતિ ॥

તતઃસપત્નાઙ્ગયતિસમૂલસ્તુવિનશ્યતિ ॥૭૪॥

અધર્મી માણસને શરૂઆતમાં તો પોતાના પાપ કર્મનાં સારાંજ ફળ મળે છે. શરૂઆતમાંજ ત્હેની માલ મીલકત, વાડી વજીરા વીગેરેમાં વૃદ્ધિ થાય અને ત્હેના પ્રમાણમાં નોકરો અને વાહનોમાં વધારો થાય છે, શત્રુઓ ઉપર તે જય મેળવે છે પણ જ્યારે તે પુરે પુરા સુખનો લોહા

થાય છે અર્થાત્ પોતાના મનમાં એમ ધારે છે કે હવે હું સુખી થયો છું ત્યારે પણ તે અધર્મ કર્મ કરતોજ જાય છે અને ત્હેના પરિણામે તેના ઉપર એવો તો એકાદ પ્રસંગ આવી પડે છે કે જેટલે દરજ્જે તે ચઢ્યો છે તેટલાજ અથવા તો તેથી ખમણા નીચા દરજ્જામાં તે આવી પડે છે. ૧૭૪

સત્યધર્મોર્ચયત્તેષુશૈવૈવૈવારમેત્સદા ॥

શિષ્યાંશ્ચશિષ્યાદર્મેણવાગ્બાહુદરસંયતઃ ॥૭૫॥

ગૃહસ્થીએ હમેશાં સજ્જનો, સદાચરણથી ચાલનારા માણસો અને ધર્માત્માઓ પ્રમાણેની પોતાની વૃત્તિ રાખવી, પોતાના શિષ્યોને ત્હેમના હિતને માટે શિક્ષા-સારી શીખામણ આપવી અને પોતાની વાણી, બાહુ અને ઉદર ઉપર પોતાનો સંયમ રાખવો અર્થાત્ એવી રીતે બોલવું કે જેથી કંઈને જોડુ લાગે નહીં અર્થાત્ પ્રિયવાદી થવું, પોતે ગમે તેવો મજબુત હોય તો પણ કંઈને વિના કારણ પિડા કરવી નહીં અને ઉદર કહેતાં પેટ ઉપર કાબુ રાખવું અર્થાત્ જે સમયે અને જેટલું મળે તેટલાથી સંતોષ પામવું. ૧૭૫

પરિત્યજેદર્શકામૌચૌસાતાંધર્મવર્જિતૌ ॥

ધર્મચાપ્યમુસ્વોદર્કલોકવિકૃષ્ટમેવચ ॥૭૬॥

જે ધર્મનાં અથવા અર્થનાં કાર્યો કરવામાં ધર્મના નિયમો વિરુદ્ધ વર્તન કરવું પડતું હોય જેવું કે ચોરી કરીને અથવા તો છેતરીને તેમજ તેવા અન્ય પ્રપંચો કરીને દ્રવ્ય એકઠું કરવું તેવાં કર્મોનો ત્યાગ કરવો, દિક્ષા લીધા પછી યજ્ઞમાન સ્ત્રીનો સંલોગ કરવો તેમજ જે ધર્મ કર્મોથી ભવિષ્યમાં દુઃખ ઉત્પન્ન થાય તેવાં હોય જેવાં કે પોતાને કુટુંબકળીલાતું પાલણુપોષણ કરવાનું હોય છતાં પોતાની આવક જેટલું પુન્ય-

દાન કરવું વિગેરે ધર્મ કર્યોનો પણ ત્યાગ કરવો. ૧૭૬

નપાણિપાદચપલોનનેત્રચપલોડનુજુઃ॥

નસ્યાદ્વાકચપલચૈવનપરદ્રોહકર્મધીઃ ॥૭૭॥

ગૃહસ્થીએ હાથ પગને વિના પ્રયોજને હલાવવા નહીં અર્થાત્ કાંઈપણ કારણ વિના કાંઈપણ વસ્તુને એક જગ્યાથી બીજી જગ્યાએ મુકવી અથવા તેા સામા માણસને કાંઈપણ તે ચિજનો ઉપયોગ ન હોય છતાં ત્હને ત્હના સામી ધરવી નહીં; તેમજ નેત્ર આપદ્ય અર્થાત્ રસ્તાપર કાંઈપણ ચીની સામે દુષ્ટી કરવી નહીં, વાણીથી કોઈને માટેનું અસત્ય બાધણું કરવું નહીં-નિંદા કરવી નહીં, મીઠ્યા વાદવિવાદ કરવામાં માયાકુટીયા થવું નહીં અને પરદ્રોહ કરવો નહીં અર્થાત્ કોઈ માણસનું ખુફું કરવું નહીં અને ત્હેનું ખુફું કેમ થાય એવો મનમાં ખ્યાલ સરખો પણ કરવો નહીં ૧૭૭.

યેનાસ્યપિતરોયાતાયેનયાતાઃપિતામહાઃ ॥

તેનયાયાત્સતાંમાર્ગેતેનગચ્છન્નરિષ્યતે ॥૭૮॥

વિવિધ રીતે શાસ્ત્રના અર્થ થયા છે માટે જ્ઞાની ગૃહસ્થીએ હુમેશાં જે માર્ગ પોતાના વડીલો અનુસરી ગયા હોય તેજ માર્ગે અનુસરવું અને બીજા જે જે માર્ગો સજ્જનો અનુસરતા હોય તેવા સર્વને તેણે સ્વીકારવા. ૧૭૮.

ઋત્વિકપુરોહિતાચાર્યૈર્માતૃલાતિથિસંશ્રિતૈઃ ॥

બાલવૃદ્ધાતુરૈર્વૈદ્યૈર્ગાતિસંવન્ધિવાન્ધૈઃ ॥૭૯॥

રૂત્વિક, પુરોહીત, શાંતિ હોમ વિગેરેના કરાવનાર, આચાર્ય, મામા, અતિથિ, પોતાના આશ્રયથી જેનું ગુજરાન ચાલતું હોય તે, પોતાના જ્ઞાતિબંધુઓની સાથે, પોતાના પિતાના સંબંધીઓ સાથે, બાળક, વૃદ્ધ, ઠઠી, પોતાના માતાપિતા સ્ત્રી વિગેરે-

ના સંબંધનાં સગાંબંધાનાંની કોઈની સાથે કદાપિ પણ કળયો કંકાસ કરવો નહીં. ૧૭૯

માતાપિતૃભ્યાંયામીભિર્ભ્રાત્રાપુત્રેણમાર્યયા ॥

દુહિત્રાદાસવર્ગેણવિવાદંનસમાચરેત્ ॥૮૦॥

તેમજ માતા, પિતા, પોતાની પ્ત્ને અને પુત્ર વધુ તેમજ પોતાના બંધુઓ, પુત્રો, સ્ત્રી, પુત્રી, પોતાના આશ્રીત વર્ગના માણસો-નોકરોની સાથે લડવું અથવા બોલી બગાડવું નહીં. ૧૮૦

एतैर्विवादान्संत्यज्यमसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥

एभिर्જિતૈશ્વજયતિસર્વાલોકાગિમાન્યૃદ્ધીઽ ॥૮૧॥

ઉપર જણાવ્યા તે રૂત્વિક વિગેરેની સાથે મિથ્યા વાદવિવાદ નહીં કરવાની ગૃહસ્થીએ કરેલાં પાપ કર્યોમાંથી ગૃહસ્થ પોતાનાં પાપમાંથી મુક્ત થાય છે અને ભવિષ્યમાં તેમના તરફ વાદવિવાદ નહીં કરવા એવા સંકલ્પથી ગૃહસ્થી હવે પછી કહેવામાં આવશે તેટલાને પોતાના ગૃહસ્થીના પ્રાબલ્યથી બશ કરે છે. ૧૮૧

आचार्योब्रह्मलोकेशःप्राजापत्येपिताप्रभुः॥

अतिथिस्तिवन्द्रलोकेशोदेवलोकस्य

ચર્ત્વિજઃ ॥૮૨॥

આચાર્ય તે બ્રહ્મલોકનો સ્વામી છે માટે આચાર્યની સાથે વાદવિવાદ નહીં કરવાથી ગૃહસ્થી બ્રહ્મલોકને પ્રાપ્ત કરે છે અને પિતા તે પ્રાબલ્યના સ્વામી છે માટે પિતાને શાન્ત રાખવાથી પ્રાબલ્યને મેળવાય છે; અતિથિ તે ઈંદ્ર લોકનો સ્વામી છે માટે અતિથિની સાથે વાદવિવાદ નહીં કરવાથી ઈંદ્ર લોકને અને રૂત્વિક દેવલોકનો સ્વામી છે. માટે રૂત્વિકને શાન્ત રાખવાથી ગૃહસ્થી ઈંદ્ર લોક અને દેવલોકને પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૮૨

यामयोऽप्सरसालोकेवैश्वदेवस्यबान्धवाः ॥

સંવન્ધિનોગણપાલોકેવૈશ્વદેવસ્યબાન્ધવૈઃ ॥૮૩॥

ખેન તથા પુત્ર વધુ તે અપ્સરા લોક-
ની અધિષ્ઠાત્રીઓ છે માટે તેમની સાથે
તકરાર ન કરવાથી ગૃહસ્થી અપ્સરા લોકને
પ્રાપ્ત કરે છે, આંધવો વૈશ્યદેવના સ્વામી છે,
અન્ય સંખંધીઓ વૃક્ષ લોકના સ્વામી છે
અને માતાના પક્ષના સંખંધીઓ પૃથ્વીના
સ્વામી છે માટે તેમને સર્વને શાંત કરવા-
થી દુનિયામાં ગૃહસ્થીના યશની વૃદ્ધિ થા-
ય છે. ૧૮૩

આકાશેશારતુચિજ્ઞેયાવાલવૃદ્ધકૃસાનુરાઃ ॥

મ્રાતાજ્યેષ્ઠઃસમઃપિત્રાભાર્યાપુત્રઃસ્વકા

તનુઃ ॥ ૮૪ ॥

છોકરાંઓ, ઘરડા માણસો, દ્રવ્યહીન, રો-
ગી અને આશ્રિતજનો તે સઘળા આકાશના
લોકના સ્વામી છે, પોતાથી મોટો ભાઈ
પિતાના સમાન છે તેથી તેપણુ પ્રાજપત્ય
લોકનો સ્વામી છે અને પોતાની સ્ત્રી અને
પુત્ર તેતો પોતાનાંજ અંગ માટે તેમની સા-
થે પણ કંકાસ કરવો નહી. ૧૮૪

છાયાસ્વોદાસવર્ગશ્વદુહિતાકૃપર્ણપરમ્ ॥

તસ્માદેતૈરધિક્ષિપ્તઃસહેતાસંજ્વરઃસદા ॥૮૫॥

આપણો નોકર વર્ગ તે આપણને અનુ-
સરનારજ છે માટે તેતો આપણી છાયારૂપ-
જ છે અને તેથી વાદવિવાદ કરવાને કેવળ
અયોગ્યજ છે પોતાની પુત્રી તેતો હમેશાં
કૃપાપાત્ર છે માટે તેના તો રહેજસાજ તિ-
સ્કાર (ઉંચા મન) થી તેના મનને સંતાપ
ઉત્પન્ન થવા દેવો નહી. ૧૮૫

પ્રતિગ્રહસમર્થોઽપિપ્રસંગંતત્રવર્જયેત્ ॥

પ્રતિગ્રહણેણ્યાશૃબ્રાહ્મંતેજઃપ્રશામ્પ્રતિ ॥૮૬॥

વિદ્યા તે તપ અને પોતાનો આચાર છે
એમ સમજીને પોતે દાન લેવાને પાત્ર હોય
તોપણુ ગૃહસ્થીએ વારંવાર દાન લેવાની પ્ર-

વૃત્તિ રાખવી નહી અને વખતોવખત દાન
સ્વીકારવું પણ નહી કારણ કે દાન લેવાથી
વેદના અધ્યયનથી પ્રાપ્ત થયેલા પ્રજ્ઞતેજનો
અદ્યકાળમાં નાશ થાય છે. ૧૮૬

નદ્રઘ્યાનામવિજ્ઞાયવિધિધર્મ્યપ્રતિગ્રહે ॥

માત્તઃપ્રતિગ્રહંકુર્યાદવસીદન્નપિશુવા ॥૮૭॥

અમુક વસ્તુનું દાન ગૃહસ્થીને સ્વીકાર-
વા યોગ્ય છે નહી તે જાણ્યા વિના જ્ઞાનીએ
અન્ન વિના પ્રાણુ જતા હોય તોપણુ દાનનો
સ્વીકાર કરવો નહી એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે
તો પછી જ્યારે કાંઈપણુ આપણે હોય ન
હી ત્યારે શા માટે કાંઈપણુ પ્રકારના દાનને
લેવું જોઈએ. ૧૮૭

હિરણ્યંભૂમિમશ્વગામન્નવાસસ્તિલાન્વૃતમ્ ॥

પ્રતિગૃહ્ણન્નવિદ્વાંસ્તુભસ્મીભવતિદારુવત્ ॥૮૮॥

માટે અમુક અમુક દાનના શાસ્ત્રના નિ-
યમો જાણ્યા વિના જે, સુવર્ણ ભુમિ, અશ્વ,
ધેનું તેમજ અન્ન, વસ્ત્ર તલ, ધી વિગેરેના
દાનને સ્વીકારે છે તે મુર્ખ માણસ અગ્નિમાં
જેમ કાષ્ટ બળી જળીને ભસ્મ થાય છે તેમ
તે પણ ભસ્મ થઈ જાય છે પુણ પ્રાણીને
પામતો નથી. ૧૮૮

હિરણ્યમાયુરન્નંચભૂર્ગૌશ્વાપ્યોષતસ્તનુમ્ ॥

અશ્વશ્ચક્ષુસ્ત્વચંવાસોઘૃતંતેજસ્તિલાઃ

પ્રજાઃ ॥ ૮૯ ॥

જે માણસ સુવર્ણદાન સ્વીકારે છે તેનું
આયુષ્ય ઘટે છે, અન્નદાન લેવાથી જે અન્ન
તે ખાય છે તે ભસ્મ થાય છે અર્થાત્ અ-
ન્ન ખાવા છતાં પણ અન્નનું દાન લેનારના
શરીરમાં શક્તી આવતી નથી, ભુમી તથા
ગાયનાં દાન લેવાથી શરીર કૃશ થાય છે,
અશ્વદાન લેવાથી ચક્ષુનું તેજ નાશ પામે
છે, વસ્ત્રદાનથી ત્વચા રોગીત્ થાય છે, ધી-
નું દાન તેજનો નાશ કરે છે અને તેલના

દાન લેવાથી તે દાન સંતાનને હરકત કરતા થઈ પડે છે. ૧૮૯

અતપાસ્ત્વનધીયાનઃપતિગ્રહરુચિર્દ્વિજઃ ॥

અમ્મસ્યશ્મપ્તુવેનેવસહતેનૈવમજ્જતિ ॥૧૯૦॥

તપ અને વિદ્યા શુન્ય પ્રાક્ષણ જેને દાન લેવાનો કાંઈપણ અધિકાર શાસ્ત્ર પ્રમાણે છે નહીં તે પ્રાક્ષણ પણ દાન લેવાને માટે આતુર હોય છે પરંતુ તેવાને દાન આપવાથી જ માત્ર દાતા અને દાન લેનાર બન્ને જેવી રીતે પથરના બનાવેલા નાવડામાં બેસીને સમુદ્રને ઉતરવાને માટે આતુર માણસ તે નાવડાની સાથે જ ડુબી જાય છે તેવી રીતે નર્કમાં ડુબે છે. ૧૯૦

તસ્માદવિદ્વાન્વિભિયાદસ્માત્તસ્માત્પતિગ્રહાદ્ ॥
સ્વરૂપકેનાપ્યવિદ્વાન્દિપ્તકૃગૌરિવસીદતિ ॥૧૯૧॥

માટે અપાત્રને દાન આપવામાં તેમજ અપાત્રે દાન લેવામાં ઘણાજ સાવચેત રહેવું જોઈએ છે, કારણ જે માણસ તપ તેમજ વિદ્યા સૂન્ય છે તે જો થોડું સરખું પણ દાન લે છે તેના પાતકને બીધે જેવી રીતે કાઢવમાં પડેલી ગાય ખડાર નીકળવાને માટે ઘણાં ઘણાં ફાંફાં મારે છે અને અંતે ત્યાંજ મરણ પામે છે તેવી રીતે દાન લેનાર પણ કદાચ છે અને જ્યારે સ્કેન્સાજ દાન સ્વીકારતાં હોની આવી સ્થિતિ થાય છે તો પછી સુવર્ણ અથવા તો જર જવાહીર જેવાં મુલ્યવાન દાન લેવાથી તેની શી સ્થિતિ થાય તે કેમજ કળી શકાય. ૧૯૧

નવાર્યપિપ્રયચ્છેત્તુર્વેદાલગ્નતિકેદ્વિજે ॥

નવકગ્નતિકેવિપ્રેનાવેદવિદિધર્મવિત્ ॥૧૯૨॥

ઉપર પ્રમાણેના નિયમો દાન લેનારને માટે કદા હવે દાતાને માટે શા શા નિયમો છે તે કહેવાશે:—ધર્મજ માણસે જે અ-

જ પક્ષીઓ અને કુત્રાં બિલાડાંને ખાવાને માટે આપવામાં આવે છે તેવું પણ જે માણસ બિલાડ વૃત્તિવાળો હોય, પાખંડી હોય અને વેદ જાણતો ન હોય હોને આપવું નહીં, તેવો માણસ પોતાને ત્યાં અતિથિ થઈને આવ્યો હોય તોપણ હોને સત્કાર કરવો નહીં—તેને પાણી સરખું પણ પાવું નહીં અર્થાત્ જ્યાં સુધી દાતાને કોઈપણ શુદ્ધ મનવાળો વિદ્વાન માણસ મળી આવે ત્યાંસુધી અયોગ્યને કોઈપણ પ્રકારનું દાન આપવું નહીં. ૧૯૨

ત્રિષ્વપ્યેતેપુદત્તંદિવિધિનાપ્યર્જિતંધનમ્ ॥

દાતુર્ભવત્પનર્થાયપરત્રાદાતુરેવચ ॥ ૧૯૩ ॥

ન્યાયથી—ધર્મ પ્રમાણે વર્તન ચલાવીને મેળવેલા ધનવાળો પણ જો ઉપર જણાવી ગયા તે ત્રણ પ્રકારના બિલાડ વૃત્તિવાળા કોઈને પણ દાન આપે છે તો તે દાન અયોગ્યને આપવામાં આવેલું હોઈને દાતાને તેમજ દાન લેનારને કપડા થઈ પડે છે. ૧૯૩

યથાપ્તુરેનૌપલેનનિમજ્જત્યુદકેતરન્ ॥

તથાનિમજ્જતોઽધસ્તાદમૌદાત્મતી-

ચ્છકૌ ॥ ૧૯૪ ॥

જેવી રીતે કોઈ માણસ પથરની નાવ બનાવી તે જળમાં તરવાનો પ્રયાસ કરે છે તે કૃતેહમંદ થતો નથી એટલુંજ નહીં પણ પોતાની નાવ સમેત જળાશયના તળીયે પહોંચે છે તેજ પ્રમાણે દાન કોને આપવું યા ન આપવું અર્થાત્ દાન આપવાના શાસ્ત્રના નિયમોથી અજ્ઞાત હોઈ જે અયોગ્યને દાન આપે છે તે દાતા અને આપણે શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે દાન લેવાને યોગ્ય છીએ કે નહીં તે જાણ્યા શીવાય જે દાન લે છે તે બંને જણા મહા નર્કમાં ડુબે છે. ૧૯૪

ધર્મધ્વજીસદ લઘ્વશ્ચાધિકોલોકદમ્મકઃ ॥

વૈદાલવ્રતિકોદ્વેયોદિસઃસર્વાભિસંધકઃ ॥૧૬॥

ધણા માણસો હોય ત્યાં આગળ ધર્મ કરે છે તેમજ પોતે જે કરતો હોય તે સર્વને કહી સંભળાવે છે ત્હને ધર્મની ધન ફરકાવનારો જાણવો, લોભી જે પરધનની આશા રાખતો હોય, છળકપટ કરનાર, લો-કલંક અર્થાત્ ખોટા આડંબરથી દુનીયાને છેતરનાર, કોઈનો જીવ દુષાવનાર-હિંસા કરનાર, પારકાના ગુણ વા ત્હેની પ્રશંસા ન ખમી શકાવાથી જે પારકાની હુમેશાં નિંદા કરતો હોય તેવા સઘળા જેવી રીતે ખિલાડી પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને (પોતાનો ભક્ષ પ-કડવાને) માટે એક ધ્યાન રાખી ખેસે છે તેવા સમજવા અર્થાત્ તે સઘળાને વિકાળ વૃત્તિવાળા જાણવા. ૧૬૫

અધોદૃષ્ટિર્નૈષ્કૃતિકઃસ્વાર્થસાધનતત્પરઃ ॥

શઠોમિથ્યાવિનીતશ્ચક્રતચરોદ્વિજઃ ॥૧૬॥

ઉપર પ્રમાણેની વૃત્તિવાળાઓને ખિડાલ ભક્ત જાણવા, હવે બગભક્ત કેમ જાણવા:-

જે હુમેશાં પોતાની નમ્રતા બતાવવાને માટે નીચી દૃષ્ટી રાખીને ચાલે છે પણ જે-નું મન તો અન્ય વિચારોમાંજ ગુથાયલું હોય છે, જે મલિન મનનો હોઈ કુર હોય છે તે, પારકાનું બગાડીને પણ પોતાનો સ્વાર્થ સાધનાર, શઠ-છેતરપીડી વગેરે દગો ફટકો કરનાર, કૃત્રીમ નમ્રતા દેખાડનાર એવા સઘળાને બગભક્ત સમજવા. ૧૬૬

યેચ્ચવ્રતિઃ ૦વિપ્રાયેચમાર્જારલિક્ષિનઃ ॥

તેપતન્ત્યન્ધતામિસ્રેતેતપાપેનકર્મણા ॥૧૭॥

ઉપર પ્રમાણેના બે પ્રકારના અર્થાત્ ખિડાલ અને બગભક્તો પોતાના પાપકર્મોનાં પરિણામે મૃત્યુ પછી અંધતામિસ્ર નામના નર્કમાં પડે છે. ૧૬૭

અધર્મસ્યાપદેશેનપાપંકૃત્વાવ્રતંચરેત્ ॥

પ્રતેનપાપંપ્રચ્છાધર્મકુર્વન્સ્રીશૂદ્રદમ્બનમ્ ॥૧૮॥

પાપકર્મ કર્યા પછી ત્હેનાથી શુદ્ધ થવાને માટે પ્રાણપત્ય વિગેરે પ્રાયશ્ચિત કરનાર માણસે પોતાનાં કર્મ કોઈ જાણે નહીં માટે તે જે કાંઈ વ્રત કરે છે તે ધર્મની ખાતરજ કરે છે એ પ્રમાણે અસત્ય કોઈને કહેવું નહીં પરંતુ પોતાનાં પાપકર્મને નિવારવાને માટેજ તે અમુક વ્રત કરે છે એ પ્રમાણેજ કહેવું જોઈએ. તેમજ સ્રી, શૂદ્ર-જનો અને મુર્ખ જનને છેતરવાં નહીં. ૧૬૮

પ્રેત્યેદ્વેદશાવિપ્રાગર્હ્યન્તેવ્રક્ષવાદિભિઃ ॥

છન્નાચરિતંયચ્ચવ્રતંરક્ષાંસિગચ્છતિ ॥૧૯॥

આવાં કર્મ કરનારા હાંબી માણસો જો તેઓ પ્રાક્ષણ વર્ણના હોય છે છતાં ત્હેમની વેદજ પ્રાક્ષણો હુમેશાં નિંદા કરે છે આવા માણસો પોતાના પ્રાયશ્ચિતને નિવારવાનાં કારણોને લીધે જે જે વ્રત કરે છે પરંતુ તે તે વ્રત ફક્ત ધર્મને માટેજ કરતા હોય તે-મ બતાવે છે તેવાં સઘળાં વ્રતનું ફળ કાંઈ પણ મળતું નથી. ૧૬૯

અલિક્ષ્ણીલિક્ષિવેષેણયોદ્વત્તિમુપજીવતિ ॥

સલિક્ષિનાંહરત્યેનસ્તિર્યગ્યોનોૌચજાયતો ૨૦૦

જે માણસ પ્રદક્ષ્યારી ન હોવા છતાં પ્રદક્ષ્યારીનાં ચિન્હ ધારણ કરે છે અર્થાત્ મૃગચર્મ ધારણ કરે છે અને મેખળા રાખે છે અને દંડ ઓલે છે દુકા પોતાના પાંડને પૂર્ણ રીતે પ્રદક્ષ્યારી હોય તેમ પહારથી બતાવે છે અને ભિક્ષા માગીને પોતાની આ જીવિકા ચલાવે છે તે સઘળા ખરા પ્રદક્ષ્યારીઓનાં કરેલાં પાપ કર્મને પોતાનાજ ઉપર ખેંચી લેછે અને મૃત્યુ પછી કૂકુર એટલે કીડા, પતંગીયાં વીગેરે જંતુઓની યોનીમાં જન્મ ધારણ કરે છે. ૨૦૦

પરકીયાનિપાનેષુનસ્નાયાચ્ચકદાચન ॥

નિપાનકર્તુઃસ્નાત્વાતુદુષ્કૃતાંશેનલિખ્યતે॥૧॥

કેઈના બનાવેલા-બંધાવેલા તળાવમાં કદી સ્નાન કરવું નહી, કારણ કે તેમ કરવાથી બંધાવનારને તળાવ ખોદાવતાં વિગેરેમાં જેજે જતુઓ મર્યાતુ' પાપ લાગેછું હોય છે ત્હેનો ચોથો ભાગ ત્હેમાં સ્નાન કરનારને ભોગવવો પડે છે કુદરતી નાળાં વા નહી તળાવના અભાવે બંધાવેલા તળાવમાં સ્નાન કર્યા વિના ચાલે તેમ ન હોય તો શાસ્ત્ર બ્રહ્મનારે પોતાને સ્નાન કરવાથી જે પાપ ભોગવવાનું છે તે નિવારવાને માટે દાન આપ્યા પછી તે બંધાવેલા તળાવ-કેવાવમાં સ્નાન કરવું. ૨૦૧.

યાનશય્યાસનાન્યસ્વકૂળોદ્યાનગૃહાણિચ ॥

અદત્તાન્યુપશ્ચન્નનસઃસ્યાતુરીયમાક ॥૨॥

તેજ પ્રમાણે જે માણસ પારકાં વાહન આસન (વેત્રાસન, પર્યંક) કુવો, વાવ, ખાગબગિચો તથા ઘરખાર જે ત્હેને પોતાને અર્પણ કરવામાં આવ્યાં નથી ત્હેમનો, માલી કની પરવાનગી શીવાય ઉપયોગ કરે છે તો ત્હેમના માલીકનાં પાપનો ચોથો ભાગ ભોગવનારને ભોગવવો પડે છે. ૨૦૨.

નદીષુદેવલાતેષ્વતઢાગેષુમરઃમુચ ॥

સ્નાનંસમાચરેન્નિત્યંગર્ત્તપ્રસ્રવણેષુવ ॥ ૩ ॥

નદીમાં, દેવતાઓનાં અથવા મહાપયોના નામથી પ્રખ્યાત સરોવરોમાં તેમજ ધર્મદા ખોદાવેલાં તળાવોમાં અને જે જળાશયનો વેગ ઘણોજ ભારે હોય ત્હેમાં તથા પર્વતનાં ઝરણામાં હમેશાં સ્નાન કરવું. ૨૦૩.

યમાન્સેવેતસતતંનનિત્યંનિયમાન્બુવઃ ॥

યમાન્પતત્યકુર્વાણોનિયમાન્કેવલાન્મજન્ ॥૪॥

પંડીત જનોને સેવન કરવાના નિત્યના પૂણ્યદાનના તથા ધર્મશાસ્ત્રના નિયમોનું સે-

વન કદાપિ ન કરી શકાય તો કાંઈ પણ હરકત નહી પરંતુ યમ નિયમ જેવા કે ૧ અખંડીત પ્રદક્ષિણ, ૨ દયારાખવી, ૩ ક્ષમા ધારણ કરવી, ૪ એક ચિત્તે ઇશ્વરની આરાધના કરવી, ૫ સત્ય ભાષણ કરવું, ૬ કેઈના તરફ છળકપટ તથા હગો ક્રૂટકો કરવો નહી, ૭ હિંસા ન કરવી તેમજ કેઈની લાગણીઓને દુઃખ થાય તેવું આચરણ પણ કરવું નહી, ૮ ચોરી કરવી નહી. મફકરીમાં પણ કેઈની કાંઈ ચીજ સંતાડવી અથવા લઈ જવી નહી, ૯ પ્રિયવાદી આપણા બોલવાથી સાંભળનાર આપણા તરફ આકર્ષાય તેવા થવું અને ૧૦ જીતેન્દ્રિય થવું તેમજ ખીજ નિયમો જેવાં કે ૧ અસત્ય ભાષણ કરવા કરતાં મૌન ધારણ કરવું, ૨ પ્રદોશ વિગેરે વૃત્તના દિવસોમાં ઉપવાસ કરવા. ૩ હોમ યજ્ઞ વિગેરે હોમકર્મ કરવાં, ૪ અહોરાત્ર વેદાધ્યયન કરવું, ૫ ઈન્દ્રિયોને પોતાના કામુમાં રાખીને વર્તવું, ૬ નિગમ બ્રહ્મવાને પ્રયત્ન કરવો, ૭ આચાર્ય અથવા પોતાનો જે ગુરુ હોય ત્હેની સ્નેહથી શેવા કરવી, ૮ જેવી રીતે સ્નાનાદિકથી શરીરને પહારથી સ્વચ્છ રાખીએ છીએ તેજ પ્રમાણે શૌચ વિગેરેથી અંદરથી પણ પ્રકૃતિ વિકારમય ન થાય તેટલા માટે દેહને શુદ્ધ કરવો, ૯ કેઈના ઉપર ક્રોધ ન કરવો, ૧૦ પોતાના ધનનો, વિદ્યાનો અથવા સારી સ્થિતીનો મનમાં ગર્વ લાવવો નહી, વિગેરે નિયમો હમેશાં પાળવા જોઈએ. જે માણસ યમ નિયમ નિયમસર કરતો નથી તે પાપમાં પડે છે. ૨૦૪.

નાશ્ચોત્રિયતતેયક્ષેગ્રામમાજિહુતેતથા ॥

સ્ત્રિપાત્નીવેનચહુતેશુજીતવાક્ષણઃકચિત્ ॥૫॥

હોમવિધી થતો હોય તેવાં સ્થળે પણ ક્યાં ક્યાં પ્રાક્ષણે બોજન ન લેવું:-

જે ઠેકાણે હોમ કરાવનાર માણસ વેદ

પાઠીન હોય અર્થાત્ સુખ હોય, વેદથી કે-
વળ અજ્ઞાત હોય ત્યાં, જ્યાં જે માણસ
ગામડાનો રહીશ હોય અર્થાત્ ગામગોર હોય
અને તે પોતે હોમ કરતો હોય ત્યાં, જ્યાં
હોમ કરવાને માટે સ્ત્રી બેઠેલી હોય અને
જ્યાં હોમ કરનાર માણસ નપુંસક હોય તે-
વાં ચાર સ્થળે થતા હોમના ભોજન વિ-
ધીમાં વેદજ્ઞ અને શાસ્ત્રજ્ઞ પ્રાક્ષણે ભાગ
લેવો જોઈએ નહીં. ૨૦૫

અશ્લીકમેતત્સાધૂનાંયત્રજુહત્યમીહવિઃ ॥
પ્રતીપમેતદેવાનાંતસ્માત્તત્પરિવર્જયેત્ ॥ ૬ ॥

ઉપર પ્રમાણેના થતા હોમમાં હોમ કર-
નારને કાંઈપણ લાભ થતો નથી પરંતુ તે-
નાથી સારા માણસોને ઉલટો ગેરફાયદો
થાય છે અર્થાત્ તેવા હોમથી દેવતાઓ કો-
પાયમાન થાય છે અને સુખી માણસોને પણ
દુઃખી કરે છે તે પ્રમાણેના શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધના
થતા હોમને અટકાવવા જોઈએ. ૨૦૬

મત્તકુદાતુરાણાશ્ચનમ્મુજીતકદાચન ॥
કૈશકીટાવપન્નશ્વપાદસ્પૃષ્ઠશ્ચકામતઃ ॥ ૭ ॥

ખનદોલત તથા પોતાના જ્ઞાનથી મ-
હાંત થઈ ગયેલા માણસના હાથનું તેમજ
કેધી સ્વભાવવાળા અને પંડરોગી માણસ-
ના હાથનું અન્ન ખાવું નહીં; જે ધાન્ય
વાળ પડવાથી અથવા કીડા પડીને ખરાબ
થયું હોય તેપણ ન ખાવું અને જે અન્નને
ભણીજોઈને પગ અડકેલો હોય તે પણ ન
ખાવું જોઈએ. ૨૦૭

ઋણપ્રાવેશિતશ્ચૈવસંસ્પૃષ્ઠશ્ચપ્યુદક્યયા ॥
પત્તિજ્ઞાવલીદશ્ચશુનાસંસ્પૃષ્ઠમેવચ ॥ ૮ ॥

ગર્ભહત્યા, ગોહત્યા, વિગેરેનાં મહા
પાતકના કરનારની દૃષ્ટી પડેલા કૂર અન્નને
ખાવું નહીં તેમજ રજસ્વળા સ્ત્રીનો હાથ
અડક્યો હોય તે અન્ન પણ ખાવાને યોગ્ય

નથી; જે અન્નમાંથી પક્ષીઓએ ચાંચ ભરી
હોય અને કુતરૂં અડક્યું હોય તે ધાન્ય પ-
ણ ખાવાને માટે અયોગ્ય છે. ૨૦૮
ગવાચાન્નમુપગ્રાતંપુષ્પાન્નશ્ચવિશેષતઃ ॥
ગણાન્નગણિકાન્નશ્ચવિદુપાચજુગુપ્સિતમ્ ॥ ૧ ॥

ગાયનું સુંઘેલું તેમજ નિચા પ્રાક્ષણો-
ને માટે રાંધેલું અન્ન તેમજ જે યજ્ઞહોમમાં
હોમવાને માટેનું હોય તે અને જેને વિ-
દ્વાન માણસોએ નિંદેલું હોય તેવા અન્નનું
ભોજન કરવું તે ઘણાજ દોષને આપનારૂં છે
માટે તેવાં સઘળાંને તજવાં જોઈએ. ૨૦૯
સ્તેનગાયકયોશ્ચાન્નંતક્ષ્ણોવાર્દુષિકસ્યચ ॥
દીક્ષિતસ્યકર્દર્યસ્યવદ્સ્યનિગદસ્યચ ॥ ૨ ॥ ૧૦ ॥

ચોરી કરીને, ગાનતાન કરીને તથા સુ-
તારનો ધંધો કરીને જે પોતાની આજીવિ-
કા ચલાવતો હોય તેના અન્નનો કોઈપણ
સમયે સ્વિકાર કરવો નહીં તેમજ બ્યાજ
વટંદરના બ્યાપારીનું જેણે દિક્ષા ધારણ કરી
હોય તેવા દિક્ષિતનું, કૃપણ કહેતાં કંબુસ
માણસનું અને વેરે કરીને જે આગળપાછ-
ળના દુષ્ખનોથી કેદમાં ફસાયેલો હોય તેનું
અન્ન ખાવું જોઈએ નહીં. ૨૧૦

અભિશસ્તસ્યષ્ણ્વસ્યપુંશ્ચલ્યાદામ્બિકસ્યચ ॥
શુક્તંપર્યુષિતશ્ચૈવશૂદ્રસ્યોચ્છિષ્ટમેવચ ॥ ૧ ॥ ૧૧ ॥

અતીશસ્ત અર્થાત્ જે અધોર પાપકર્મ
નો કરનાર છે તેનું, નપુંસકનું, જે સ્ત્રી
બ્યભિચાર કરતી હોય-નીચ વર્ણની સ્ત્રી
(વેશ્યા) નું, ઢાંગી-ધર્મનો ઢાંગ કરીને દુ-
નીયાને છેતરીને પોતાનું શુજ્જરાન ચલાવતો
હોય તેનું, અન્ન ખાવું નહીં તેમજ જે કુ-
દરતી રીતેજ મીઠું હોય જેવાં કે દુધ-દહી
વિગેરે પ્રવાહી જે જળની સાથે મીઠ્ર થ-
વાથી અથવા તો ઘણા લાંબા વખત સુધી
રાખવાથી ખાટા થઈ ગયા હોય તેપણ અ-

ના નહી. રાત્રીના વાળુ કર્યા પછી વધેલો ખોરાક, શુદ્રનો આપેલો ખોરાક તેમજ જમ્યા પછીનું ઉચ્છિષ્ટ અન્ન પણ ખાવાને માટે કેવળ અયોગ્ય છે. ૨૧૧

ચિકિત્સકસ્યમૃગયોઃકૂરસ્યાચ્છિષ્ટોગ્જિનઃ ॥
ઉગ્રાન્નમૂતિકાન્નશ્ચપર્યાચાન્નમનિર્દશમ્ ॥૨૨॥

ચૈકિત્સક અર્થાત્ વૈદ્ય દાક્તરનું અથવા ઔષધો વેચનારનું, માંસ વિગેરે વેચવાનો જે ધંધો કરતા હોય અને ત્હેને લીધે પશુહત્યા કરતા હોય ત્હેનું, કોપી માણસનું, છાંડેલું જમનારનું, શુદ્ર કર્મ કરનારનું, સુવાવડી સ્ત્રીના હાથનું, એકજ પંક્તિમાં ભોજન લેવાને ખેઠા છતાં પંક્તિનું અપમાન કરીને જે બેઠેલો પંક્તિના ઉઠ્યા પહેલાં આચમન કરીને પોતાના આસન ઉપરથી ઉઠે છે તેનું અન્ન ખાવું નહી અને સુતકી માણસનું દશ દિવસ સુધી અન્ન ખાવું નહી. ૨૧૨

અનર્ચિતંત્રયામાંસમધીરાશ્વયોપિતઃ ॥

દ્વિષદન્નંનગર્યન્નંગતિતાન્નમવશ્નુતમ્ ॥ ૨૩ ॥

પૂજનને યોગ્ય માણસનો અનાદર કરીને આપવામાં આવતા અન્નને, જે માંસવા અન્નદેવતાઓને નૈવેદ્ય તરીકે અર્પણ કરવામાં આવ્યું ન હોય તે, પતિરહીત-રાંડેલી સ્ત્રીનું, વંઝ્યા સ્ત્રીનું, શત્રુનું, ગાયનું, પતિત-પાપી લોકોનું અથવા તેા જે અન્નના ઉપર કોઈ છાંડેલું હોય તેપણ ખાવું નહી. ૨૧૩.

પ્રિથુનાનૃતિનોશ્ચાન્નક્રતુવિક્રયિણસ્તથા ॥

લૌહપતુન્નવાયાન્નકૃત્ત્વસ્યાન્નમેવવચ ॥ ૨૪ ॥

આપણી પીઠપાછળ ખોદુ બોલનાર અર્થાત્ આડીચુગલી કરનારનું, જુઠા જુઠા ગાંધારા મારનારનું પુણ્યદાન વેચનાર અર્થાત્

પૈશા લઈને પોતાનું પુણ્યકર્મ અન્યને આપનારનું, મદારી લોકનું, નટ લોકનું, દર-લનું અને કૃતમ્ન અર્થાત્ ગુણ કરેલો હોય તે ભુલી જઈને ગુણ કરનારના ઉપર અવ-ગુણ કરનારનું અન્ન ખાવું નહી. ૨૧૪

કર્મારસ્યનિષાદસ્યરક્તાવતારકસ્યચ ॥

સુવર્ણકર્તુર્વેળસ્યશસ્ત્રવિક્રયિણસ્તથા ॥૨૫॥

હુહારનું, ઠાકરડા, બિલ વિગેરે નીચ વર્ણના લોકનું, નૃત્ય ગાયન વિગેરેના વમાશા કરી ખતાવનારનું અર્થાત્ જેઓ નાટક લખવતા હોય ત્હેમનું, સોનીનું, વાંસ ચીરીને ત્હેની ચીજો ખનાવીને વેચનારનું અને શસ્ત્ર વેચનારનું અન્ન ખાવું નહી. ૨૧૫

શ્વતાંશૌણ્ડિકાનાઞ્ચચૈલનિર્જેજ્ઞકસ્યચ ॥

રક્તકસ્યનૃશંસસ્યયસ્યચોપપતિર્ગૃહે ॥ ૨૬ ॥

જેની પાસે ઘણા પાળેલા કુતરા હોય ત્હેનું, મધ વિગેરે કેશી પ્રવાહી વેચનારનું, ઘોળીનું, રંગાટીયોનું, ઘાતકી માણસનું અને જે ઘરમાં સ્ત્રી પોતાનો પતિ હોય છતાં ઉપપતિ રાખી બીર કર્મ કરતી હોય તેવી સ્ત્રીના હાથનું અન્ન પણ ખાવું નહી. ૨૧૬

મૃષ્યન્તિયેષોપપતિસ્ત્રીજિતાનાંચસર્વશઃ ॥

અનિર્દશંચપ્રેતાન્નમતુષ્ટિકરમેવચ ॥ ૨૭ ॥

જે ઘરમાં પતિ પોતાની સ્ત્રીએ ઉપપતિ રાખેલો છે અને તેઓ બીરકર્મ કરે છે તેમ તે બંને છે છતાં તે સર્વ સહન કરતો હોય ત્હેનું, જે ઘરમાં પતિ ઉપર સર્વ વાતમાં સ્ત્રી ઉપરીપણું ધરાવતી હોય ત્હેનું, મરી ગયેલા માણસના દશ દિવસની અંદરના આપેલા દાનનું, અને જે ધાન્ય ખાવાથી સંતોષ ન થતો હોય તેવાનું ખાવું નહી અને સ્વીકારવું પણ નહી. ૨૧૭

રાજાન્નંતેજઆદત્તેશ્વરાન્નંનવર્ષસમ્ ॥

આયુઃસુવર્ણકારાન્નંયશશ્વર્માવકર્ત્તિનઃ॥૧૮॥

રાજનું' અન્ન ખાવાથી તેજનો નાશ થાય છે, શુદ્રના અન્નના ભક્ષણથી પ્રહ્લતેજનો નાશ થાય છે, સોનીના અન્નના સ્વિકારવાથી સ્વીકારનારનું આયુષ્ય ઘટે છે અને શ્વમારના અન્નદાનના લેવાથી યશ-કીર્ત્તિનો નાશ થાય છે. ૨૧૮

કારુકાન્નંપ્રજાહન્તિબલંનિર્ણેજકસ્યચ ॥

ગણાન્નંગણિકાન્નંચલોકેભ્યઃપરિકૃન્તતિ॥૧૯॥

રસોષ્ટ કરીને શુજરાન ચલાવનારના અન્નનું ભક્ષણ કરવાથી સંતતિનો નાશ થાય છે, ઘોળીના અન્નને ખાવાથી તે અન્ન ખાનાર ખલહીણ થઈ જાય અને વણીક તથા વેશ્યાના અન્નને ખાવાથી ખાનાર મૃત્યુ પછી પરલોકમાં શુભ કર્મોથી પ્રાપ્ત થતા સ્વર્ગનાં સુખને ખુવે છે. ૨૧૯

પૂર્વવિકિત્સકસ્યામંપુંશ્ચલ્યાસ્ત્વન્નમિન્દ્રિયમ્
વિષ્ણવાર્ધુષિકસ્યાન્નંશસ્ત્રવિક્રયિણો

મલમ્ ॥ ૨૨૦ ॥

ચૈકિત્સક-વૈદ્ય દાકતર અને ઔષધીયો વેચનારનું અન્ન ખાવું તે રોગનેજ ખાવા જેવું છે અર્થાત્ રોગીના અશુદ્ધ રક્ત અને પડ્ડના જેવું છે, ગણીકાનું અન્ન ખાવું તે વિર્યને ખાવા જેવું છે અર્થાત્ વિર્યાહારના જેટલું હોષિત છે, વ્યાજવટંદરના વ્યાપારીનું અન્ન ખાવું તે વિષ્ણુ ભક્ષણ જેવું છે અને શસ્ત્ર-હથીયાર વિગેરે વેચનારનું અન્ન ખાવું તે શરીરના પિત્ત આદિ વિકારો અર્થાત્ મળ ખાવા જેટલુંજ અયોગ્ય અને હોષ આપનાર છે. ૨૨૦

યષ્ટેડન્યેત્વમોજ્યાન્નાઃક્રમશઃપરિકીર્ત્તિતાઃ॥

તેષાંત્વગસ્થિરોમાણિવદન્ત્યન્નમનીષિણઃ ॥૨૧॥

આટલાં શિવાયનાં જે જે અન્ન ઉપર

વર્ણવામાં આવ્યાં છે, કે ખાવાને માટે તેમજ સ્વિકારવાને માટે અયોગ્ય છે તે સર્વ પ્રકારનાં અન્નને જ્ઞાની પુરૂષોએ મૃત શરીરની ચામડી, હાડકાં, રક્ત, માંસ-રોમ-રોમાંચને ખાવામાં જેટલો હોષ છે તેટલાંજ હોષત ગણેલાં છે. ૨૨૧

શુક્રત્વાતોડન્યતમસ્યાન્નમમયાક્ષપળંચ્યદમ્ ॥

મત્યાશુક્રત્વાચરેત્કૃચ્છ્રેતોવિષ્મૂઝમેવચ ॥૨૨॥

ઉપર ગણાવ્યાં તેમાંના કોઈપણ પ્રકારનું અન્નદાન જે બહુયે અબહુયે ખાધામાં આવી જાય તો ખાનારે ત્હેના પ્રાયશ્ચિતમાંથી શુદ્ધ થવાને માટે ત્રણ ઉપવાસ કરવા પણ બહુી જોઈનેજ ખાય તો જેમ વિર્ય, મૂત્ર, મળ વગેરે ખાવામાં આવે છે તો ત્હેમના પ્રાયશ્ચિતને માટે કોઈપણ શાસ્ત્રોક્ત વૃત્ત કરવું પડે છે તેમ ત્હેણે કૃત્ચ વૃત્ત કરવું જોઈએ. ૨૨૨

નાઘાચ્છૂદ્રસ્યપક્કાન્નંવિદ્વાનશ્રાદ્ધિનોદ્વિજઃ॥

આદદીતામખેવાસ્માદવૃત્તાવેકરાત્રિકમ્ ॥૨૩॥

વિદ્વાન દ્વિજે આપત્તિકાળમાં પણ જે શુદ્ધ શ્રાદ્ધ વિગેરે કર્મ કરતો ન હોય તેને ત્યાં રાંધેલા પાકનું ભોજન લેવું નહીં પણ જે પોતે હુધાતુર હોય અને અન્ય કોઈપણ સ્થળેથી ભિક્ષા ન મળી શકે તેમ હોયતો તે શુદ્રની પાસેથી ધાન્ય-ફક્ત કાચું અન્ન લેવું અને પછી પોતે ત્હેનો પાક બનાવીને જમવું ૨૨૩

શ્રોત્રિયસ્યકદર્યસ્યવદાન્યસ્યચવાર્ધુષેઃ ॥

મીમાંસિત્વોમયંદેવાઃસમમન્નમકલ્પયન્ ॥૨૪॥

એક વેદજ્ઞ બ્રાહ્મણ જે તે કૃપણ હોય તો ત્હેનું અને બીજા વ્યાજવટંદર-વણીક વૃત્તિથી આજીવિકા ચલાવનાર એ જે ધનીક હોયતો દેવતાઓ તે બન્નેના શુણ્ણ અને હોષના વિચાર કરીને ત્હેમને બન્નેને સરખાજ માને છે. ૨૨૪.

તાન્મજાપતિરાહૈસમાકૃધ્વંવિષમંસમમ્ ॥

શ્રદ્ધાપૂર્તવદાન્યસહતમશ્રદ્ધયેતરત્ ॥ ૨૬ ॥

આવા વિચારના દેવતાઓ પાસે આવી-
ને જગતના પિતા બ્રહ્માએ કહ્યું કે હે !
દેવતાઓ ત્હમે તે પ્રમાણે વિચાર કરીને
વિષમ અન્નનેસમ કરશો નહી, કારણ કે
વિષમનેસમ કરવું તે કેવળ અયોગ્યજ છે
ત્યારે હવે આ બંનેમાં વિશેષ કેને ગણ-
વો:-બ્યાજવટંદર વૃત્તિથી નિર્વાહ કરનાર
માણસ જે પોતે ધર્મ કર્મમાં પૈસો વાપર-
તો હોયતો ત્હનો પૈસો પવિત્ર છે પરંતુ
કૃપણનો પૈસો તો અપવિત્રજ છે કારણ કે
ત્હને તો ધર્મ કર્મ કે બીજાં કર્મમાં પૈસા-
વ્યય કરવો ગમતોજ નથી. ૨૨૫

શ્રદ્ધયેષ્ઠંચપૂર્વંચિનત્યંકુર્યાદતન્દ્રિતઃ ॥

શ્રદ્ધાકૃતેષ્ટયેતેભવતઃસ્વાગતૈર્ધનૈઃ ॥ ૨૬ ॥

જેણે ન્યાયકર્મથી પુષ્કળ પૈસો એકઠો
કર્યો હોય ત્હણે હમેશાં ફળની ઇચ્છા રા-
ખ્યા વિના તે પૈસાનો આલસ્યનો ત્યાગ ક-
રીને ધર્મ કર્મમાં સહઉપયોગ કરવો અર્થા-
ત્ યજ્ઞ હોમ વિગેરે ધર્મકર્મ કરવાં અને
કુવા, વાવ, તલાવ, બાગ વિગેરે સાર્વજ-
નીક ઉપયોગને માટેનાં વિરામ સ્થળો બં-
ધાવવાં. આવાં કાર્ય કરવામાં જે લવિષ્યમાં
ત્હેનાથી પોતાને લાભ થશે એવી ઇચ્છા
શખતા નથી ત્હને અક્ષય ફલ પ્રાપ્ત થાય
છે. ૨૨૬

દાનધર્મનિષેવેતનિસમૈષ્ટિકૃપૌર્તિકમ્ ॥

પરિતુષ્ટેનભાવેનપાત્રમાસાદ્યશક્તિઃ ॥ ૨૭ ॥

વિદ્વાન તેમજ તપસ્વી દ્વિજ મળી આવે
તો તો શ્રીમંતે પોતાના પાંડને લાગ્યવાન
ગણીને પોતાની શક્તી પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણને
સંતોષવો ત્હેની પાસે હોમ યજ્ઞ કરાવવાં
અને તે કહે તે પ્રમાણે બિજાં ધર્મ અને
પરમાર્થનાં કામ કરાવવાં. ૨૨૭

યત્કિંચિદપિ દાતાવ્યં યાચિતેનાનમૂયયા ॥

ઉત્પત્સ્યતેહિતત્પાત્રંચત્તારયતિસર્વતઃ ॥ ૨૮ ॥

પોતાને ત્યાં જે જે સમયે જે જે ભિ-
ક્ષુક આવે ત્હને સ્હેજ થોડું પણ દ્રેષ વા
ક્રોધ કર્યા વિના આપવું, કારણ કે સધળા
ભિક્ષુક કાંઈ એક સરખા હોતા નથી. કોઈ
વખત સોમાં એક એવો પણ આવી જાય
છે કે જે ખરેખરો વિદ્વાન અને તપસ્વી
હોય છે અને તેવાને અપાતા સ્હેજ દાન
માત્રથી દાતા નર્કની શીક્ષાને પાત્રના અઘોર
પાપ કર્મમાંથી પણ મુક્ત થાય છે. ૨૨૮

વારિદસ્તૃપ્તિમામોતિસુત્તમક્ષયમજ્ઞદઃ ॥

તિલ્લપ્રદઃપ્રજામિષ્ટાંદીપદશ્ચકુત્તમમ્ ॥ ૨૯ ॥

તૃષાતુરને જળપાન કરાવાથી દાન કર-
નારને આત્મ સંતોષ્ય મળે છે અર્થાત્ ત્હને
આત્મ કલેશ થતો નથી, ક્ષુધાતુરને અન્ન,
લોજન આપી સંતોષવાથી દાતા અક્ષય સુ-
ખની પ્રાપ્તી કરે છે, તલનું દાન આપવાથી
દાતાને સારી સંતતિ ઉત્પન્ન થાય છે અ-
ર્થાત્ પ્રજા તરફનું સારું સુખ પામે છે
અને દીપદાન અર્થાત્ દિવાનું દાન આપ-
વાથી નેત્ર નિરોગી અને તેજસ્વી થાય
છે. ૨૨૯

ભૂમિદોભૂમિમામોતિદીર્ઘમાયુર્હિરણ્યદઃ ॥

ગૃહદોઽઙ્ગયાણિવેદમાનિરૂપ્યદોરૂપમ્

તમમ્ ॥ ૨૩૦ ॥

ક્ષેત્ર અથવા જમીનને આપનાર સારો
જાગીરદાર થાય છે, સુવર્ણનું દાન કરનારના
આયુષનો વધારો થાય છે, ધરનું દાન આ-
પનાર સારાં સારાં ઘરને મેળવે છે અને રૂ-
પાનાં દાન આપનાર સર્વ પ્રેક્ષકોનાં મનને
હરી લે તેવા અદોષીક રૂપને મેળવે છે અ-
ર્થાત્ ઘણોજ રૂપવાન થાય છે. ૨૩૦

પાસીદચન્દ્રસાલોક્યમશ્વિસાલોક્યમશ્વદઃ ॥

અનદુઃશ્રિયંપુણંગોદોબ્રધસ્યવિષ્ટપમ્ ॥૨૧॥

વશ્નુ' દાન આપનાર ઉજવળ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ અન્ન લોકના વૈભવને લોભવનાર થાય છે, અશ્વ (ઘોડા) નું દાન કરનાર અશ્વની કુમાર લોકને પ્રત કરે છે અર્થાત્ ત્યાંના જેવા લોકના જેટલા વૈભવે લોગવે છે, બળદના દાન કરનારને પુષ્કળ દુધ મળે છે અને ગૌદાન આપનાર સૂર્ય લોકના જેટલાં સુખ લોગવે છે. ૨૩૧

પાનશર્યાપદોભાર્યામૈશ્વર્યમભયપ્રદઃ ॥

ધાન્યદઃશાશ્વતૈર્મૌર્યંબ્રહ્મરોબ્રહ્મમાર્ષિનામ્ ૩૨

ગાડી વીગેરે વાહનોનું દાન આપનાર તેમજ શેયા દાન આપનાર તેને દાનના પ્રભાવે સારી પત્ની મેળવે છે. અભય અર્થાત્ જીવ હિંસા ન કરીને જીવત્ દાન આપનાર તે પ્રભુની-મોઢાઇ મેળવે છે, ધાન્ય જેવાં કે જવ, ઘઉં, અડદ, મગ વિગેરેનાં દાન આપનાર ઘણા વખત સુધી સુખ લોગવે છે અને જે વેદ લખાવે છે અથવા તે વેદનાં ભાષણ આપતો હોય છે તે તો બ્રહ્મ સમાનજ થાય છે. ૨૩૨

સર્વેષામેદદાનાનાંબ્રહ્મદાનંવિશિષ્યતે ॥

વાર્યત્તગોમહીવાસસ્તિલકાઞ્ચનસાર્પિણામ્ ૩૩

જળ, અન્ન, ગાય, જમીન, વસ્ત્રાણુપણુ, તેલ, સોનું અને ઘીના દાન કરતાં વેદ લખાનાનું અથવા વેદનાં અધ્યાન કરવાનું પુણ્ય સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. ૨૩૩

યેજ્ઞયેનતુભાદેનયજ્ઞદાનંપ્રયચ્છતિ ॥

તત્તત્તેનૈવમાદેનપ્રાપ્નોતિપ્રતિપૂજિતઃ ॥ ૩૪ ॥

દાતા જે જે ઇચ્છા પ્રમાણે દાન આપે છે તે તે સ્વર્ગ, સુખ અથવા કોઈ પણ નિના પણુ જે પુણ્ય કરે છે તેનાં

તેનાં યોગ્ય ફળ તેને ઇચ્છાનુસાર પૂનઃ

જન્મમાં મૃત્યુ પછી મળે છેજ. ૨૩૪

યોડિતંપ્રતિગૃહ્ણન્નિદદત્યર્ચિતમેવચ ॥

તાવુભૌગચ્છતઃસ્વર્ગનરકંતુવિપર્યયે ॥૩૫॥

જે દાન સત્કારથી આપવામાં આવે છે તેમજ સત્કારથી સ્વીકારવામાં આવે છે તે દાન સ્વર્ગમાં જાય છે અર્થાત્ દાન આપનારને પુણ્ય થાય છે અને પાત્ર માણસ જે દાન સ્વિકારે છે તો તેને પણુ તેનું પરિણામ સુખરૂપ નીવડે છે પણુ જે દાન આપનાર અસંતોષથી અર્થાત્ ઇચ્છા વિરૂધ્ધ દાન આપતો હોય છે અને સ્વિકારનાર પણુ પોતાના કમનથીજ તે સ્વીકારે છે તો તે સર્વ દાન નર્કમાં જાય છે અર્થાત્ દાતાને તે દાનનું ફળ મળતું નથી અને સ્વિકારનાર તે સારી રીતે લોગવી શકતો પણુ નથી. ૨૩૫

નવિસ્મયેતતપસાવદેદિદ્વાચનાનૃતમ્ ॥

નાર્તોડપ્યપવદેદિપ્રાન્નદસ્વાપરિકીર્તયેત્ ૩૬

ચાંદ્રાચણુ જેવાં મહોટાં તપ કર્યા પછી પોતે મહોટુ કાર્ય સિદ્ધ કર્યું છે એમ કરી લોકને અશ્ર્વય પમાડવા નહિ, યજ્ઞ કર્મ કરીને અસત્ય ભાષણુ કરવું નહી, પોતે ગમે તેટલા દુઃખમાં હોઈએ તો પણુ બ્રાહ્મણની નીંદા કરવી નહી અથવા ગૌ દાન વિગેરે દાન આપીને પછી મહે' ફલાણુ' દાન કર્યું છે એ પ્રમાણે લોકમાં કહી સંભળાવવું નહી. ૨૩૬

યજ્ઞોડનૃતેનશરતિતપઃશરતિવિસ્મયાત્ ॥

આયુર્વિપ્રાપ્તવાદેનદાનંચપરિકીર્તનાત્ ॥૩૭॥

કારણ કે યજ્ઞ કર્મ કર્યા પછી અસત્ય ભાષણુ કરવાથી યજ્ઞના પુણ્યનો લોપ થાય છે તપ કર્યા પછી તે મહાભારત કર્મનું લોકને કહી બતાવવાથી તપ નિષ્ફળ જાય

છે, બ્રાહ્મણના અપમાનથી આવરદા જોઈએ
થાય તે અને કરેલા દાનને કહી બતાવ-
વાથી તે દાનથી કોઈ પણ પુણ્ય થતું
નથી. ૨૩૭

ધર્મશનૈઃસંચિનુયાદ્ધર્મીકમિવપુત્રિકાઃ ॥

પરલોકસહાયાર્થસર્વભૂતાન્યપીયદન્ ॥૨૮॥

જ્ઞાની માણસે જીવ હિંસા વિગેરેનો
ત્યાગ કરીને ધીમે ધીમે પુણ્યનો સંગ્રહ
કરતા જવું. કારણ કે જે પ્રમાણે પુષ્પમાંથી
એકત્ર કરાતાં મધનાં બિંદુઓનો મધમા-
ખીઓ મ્હોટો મધપુડો બનાવે છે અને તે
પ્રમાણેતું સંચય કરેલું મધ વર્ષા વિગેરે
દુષ્પ્રભા દિવસોમાં હેમને કામ લાગે છે,
તેમજ જે પ્રમાણે કીડીયો કીણાં કીણાં ર-
જકણો કાઢી કાઢીને પોતાનાં દર બનાવે છે
જે પણ તેઓને સમય આવતાં ઉપયોગનાં
થઈ પડે છે તેજ પ્રમાણે મનુષ્ય દેહ પા-
મીને પ્રાણીએ જે પ્રમાણે તક મળે તે પ્ર-
માણે થોડા થોડા પુણ્યનો સંગ્રહ કરવો જે
હેને મૃત્યુ પછીના સમયે ધણીજ સુખદા-
યક થઈ પડે છે. ૨૩૮

નામુત્રહિસહાયાર્થપિતામાતાચતિષ્ઠતઃ ॥

મનુષ્યદારણજ્ઞાતિર્ધર્મસ્તિષ્ઠતિકેવલઃ ॥૨૯॥

કારણ કે પરલોકમાં કાર્ય સિદ્ધિને માટે
ફક્ત ધર્મનીજ સહાય મળી શકે છે એટલે
કે મરણ પછી કોઈ મા, બાપ, છોકરો કે
બી સાથે આવતાં નથી પણ ફક્ત કરેલો
ધર્મજ સાથે રહે છે. ૨૩૯

एकाप्रजायतेजन्तुरेकएवप्रलीयते ॥

एकोऽनुभुङ्क्तेसुकृतमेकएवचदुष्कृतम् ॥૩૦॥

જીવ જ્યારે આ દુનિયામાં જન્મ પામે
છે ત્યારે એકજ પ્રાણી તરીકે જન્મે છે અને
જ્યારે દુનીયાનો ત્યાગ કરે છે-નાશ પામે
છે ત્યારે પણ તે એકલોજ હોય છે તેજ

પ્રમાણે પરલોકમાં આ લોકમાં કરેલાં પુણ્ય
વા પાપનો લોગવનાર પણ તે એકલોજ
હોય છે. હેમાં લાગ લેવાને માત્ર પિતા,
સુત બાંધવ વિગેરે કોઈ આવી શકતું નથી
માટે હેમના તરફ લક્ષ આપતાં ધર્મના
તરફની પોતાની ફરજને વિસારવી નહી. ૨૪૦
મૃતંશરીરમુત્સૃજ્યકાષ્ઠલોષ્ઠસમંસિતૌ ॥

વિમુલાવાન્ધવાયાન્તિર્ધર્મસ્તમનુગચ્છતિ ॥૪૧॥

મૃત અર્થાત્ પ્રાણ રહીત શરીરને લા-
કડાના કડકાની માફક જુમી ઉપર રહેવા
દઇને ત્રીજો તથા બાંધવો મ્હોં ફેરવી પો-
તપોતાના માર્ગે પડે છે. જીવની સાથે જતા
નથી પરંતુ ધર્મ તો હમેશાં જીવની સાથે-
જ જાય છે. ૨૪૧

તસ્માદ્ધર્મસહાયાર્થનિત્યંસંચિનુયાચ્છનૈઃ ॥

ધર્મેણહિસહાયેનતમસ્તરતિદુસ્તરમ્ ॥ ૪૨ ॥

જેથી મરણ પછી પ્રાણીને સહાય કર-
નાર ધર્મજ છે અને હેની સહાયતાથીજ
પ્રાણી અથોર નર્ક જે તરી પાર જવાને માટે
ધણીજ કઠીણ હોય છે હેને રહેલાઈથી તરી
શકે છે એમ સમજીને જ્ઞાની એ હર્મિશાં
ધીમે ધીમે ધર્મનો સંગ્રહ વધારતા જવું. ૨૪૨
ધર્મપ્રધાનંપુરુષંતપસાહતકિલ્બિષમ્ ॥

પરલોકંનપત્યાશુભાસ્વન્તંશરીરિણમ્ ॥૪૩॥

જે માણસ હર્મિશાં ધર્મમાંજ લાગેલો
હોય છે હેનાથી કદાચ જાણે અજાણે પાપ
થઈ જાયછે તો તેના પ્રાણપત્ય આદિ તપને
લીધે તે પાપમાંથી નહી જેવા સમયમાં
મુક્ત થાય છે અને હેના ધર્મના પ્રભાવથી
પ્રકાશીત થતાં તે થોડાજ સમયમાં સ્વર્ગને
મેળવે છે. પોતે મૃત્યુ લોકમાં રહીને શરીર
દેહ ધારણ કરીને કરેલાં તપ અને ભણેલા
વેદના તેમજ અન્ય શાસ્ત્રોના અધ્યયન વડે
તે તેજેમજ સહાનમાં જીવ થઈ જાય છે. ૨૪૩

ઉત્તમૈરુત્તમૈર્નિત્યસંબંધાનાચરેત્સહ ॥

નિર્નોષુઃકુલમુત્કર્ષમધમાનધમાંસ્યજેત્ ॥૪૪॥

જે પુરૂષ પોતાના કુટુંબની વૃદ્ધિ રહ્યા-
તો હોય તહેણે હમેશાં; વિદ્યા, ધન, કુળમાં
પોતાનાથી ચઢતો હોય તહેની સાથે સંબંધ
બાંધવો અને તેવો ન મળે તો પોતાના જ-
શાખરીયા સાથે વ્યવહાર રાખવો પણ પો-
તાનાથી ઉતરતો હોય તહેની સાથે સંબંધ
કરવો નહીં અને હોય તો તે છોડી
દેવો. ૨૪૪

ઉત્તમાનુત્તમાન્ગચ્છન્દીનાંશ્વર્જયન્ ॥

બ્રાહ્મણઃશ્રેષ્ઠતામેતિપ્રયત્વાયેનશૂદ્રતામ્ ॥૪૫॥

કારણ કે જે બ્રાહ્મણ પોતાના કરતાં
ઉચ્ચ પંક્તીનાની સાથે વ્યવહાર બાંધે છે
તે શ્રેષ્ઠતાને પામે છે પરંતુ જે તહેનાથી વિ-
રૂદ્ધ આચરણથી ચાલે છે અર્થાત્ ઉતરતાની
સાથે સંબંધ કરે છે તે હુદ્રત્વને પામે છે
અર્થાત્ કુળમાં ઉતરતો બન્ય છે. ૨૪૫

દદકારીમૃદુર્દાનઃકૂરાચારૈરસંવસન્ ॥

અહિંસોદમદાનાભ્યાંજયેત્સર્વૈતથાવ્રતઃ ॥૪૬॥

નિશ્ચિત મનવાળો અર્થાત્ જે કામ લે
તે પુરેપુરૂં કરે તેવા દૃઢ વીચારવાળો, અં-
તઃકરણે શુદ્ધ હોય અર્થાત્ કઠોર ન હોય
તેવા દર્યાળુ દીક્ષનો, તેમજ સહન શીલતા-
વાળો અર્થાત્ તાપ તડકો સહન કરવાની
શક્તીવાળો, જે પુરૂષ કુર માણસનો સંગ
નથી રાખતો તેવો, તેમજ અહિંસાપરમોધર્મઃ
એવા કર્મને અનુસરી કોઈની પણ લાગણી-
ઓને હુખ નહીં આપનાર અને જે ધંદ્રિ-
ઓને પોતાના કાળુમાં રાખી શકે છે તે
મુત્ય પછી તહેના દાન કર્મ અને સદાચારને
લીધે સ્વર્ગમાં બન્ય છે. ૨૪૬

પ્રમોદકમૂલફલમન્નમભ્યુચતંચસત્ ॥

સર્વતઃપ્રતિગૃહ્ણીયાન્મધર્વથાભયદક્ષિણામ્ ॥૪૭॥

બળતણ, પાણી, ફળ, મુળ, મધ તેમ-
જ માગ્યા વિના આપણી આગળ લાવીને
મુકવામાં આવેલું અન્ન કુલટા, પાખંડી અને
પતીત માણસને છોડીને શુદ્ધ આદિ ગમે
તેવા પાસેથી કાચુ હોય તો તે લેવાને માટે
શાસ્ત્રનો કાંઈ પણ બાધ નથી તેમજ આ-
પણી રક્ષાને માટે અભય દાન પણ વિશુ
માગ્યે મળતું હોય તો પછી ગમે તો તહેનો
આપનાર ચાંડાલ હોય તો પણ તે સ્વી-
કારવું. ૨૪૭

આહતાભ્યુચનાંભિક્ષાંપુરસ્તાદપ્રચોદિતામ્ ॥

મેનેપ્રજાપતિર્ગ્રાહ્યામપિદુષ્કૃતકર્મણઃ ॥૪૮॥

સુવર્ણ તેમજ અન્ન દાન જે દાતાએ
દાન આપવાના સ્થાનમાં લાવીને મુકેલું
હોય તેમજ જે આપણને મળતા રહેલો
કોઈએ માંગેલું ન હોય તેમજ દાતાએ પણ
કોઈ બીજાને આપવાને માટે કહેલું ન હોય
તે પાપી માણસ પાસેથી લેવામાં પણ કાંઈ
બાધ નથી એમ બ્રહ્માએ પોતેજ કહેલું
છે. ૨૪૮

નાશ્રન્તિપિતરસ્તસ્યદશવર્ષાણિપશ્ચ ॥

નચહવ્યંબહત્યગ્રિયસ્તામભ્યવમન્યતે ॥૪૯॥

ઉપર પ્રમાણેના દાનને જે સ્વીકારતો
નથી તહેના પાસેથી કન્ય દાન અર્થાત્
શ્રાદ્ધ બોજન વિગેરેનું દાન પિતરે પંદર
વર્ષ સુધી સ્વીકારતા નથી અને દેવતાઓ
તહેની પાસેથી તેટલાજ સમય સુધી હન્ય
દાન અર્થાત્ યજ્ઞ કર્મમાં હોમાતા દાનને
પણ સ્વીકારતા નથી. ૨૪૯

શર્યાંગૃહાન્કુશાન્ગન્ધાનપઃપુષ્પમળીન્દધિ ॥

ધાનામત્સ્યાન્યયોમાંસંશાકંચૈવનનિ-

ર્ણુદેવ ॥ ૨૫૦ ॥

શર્યા, ઘર, ઘેલ, સુગંધીચંદન; કપુર,

કેસર, જળ, પુષ્પ, મણી, દહીં, ધાન તે-
મજ રાંધેલા જવ, ચોખા, માછલી, ગરમ
કરેલું દૂધ તેમજ માંસ, શાક વિગેરે લેવામાં
પણ નિષેધ કહેલો નથી. ૨૫૦

ગુરુમૃત્યાંશ્વોજિહીર્વન્નર્ચિષ્યન્દેવતાતિથીન્ ॥
સર્વતઃપ્રતિગૃહ્નીયાન્નતૃપ્યેત્સ્વયંતતઃ ॥૫૧॥

ભુખથી પીડાતાં માત પિતા, શુદ્ધ, સ્ત્રી,
પોતાના નોકર આકરો વિગેરે જેઓ તહેના
ઉપરજ આધાર રાખતાં હોય તેમને ખયા-
વવાને માટે ગૃહસ્થીએ મહાપાતકી પુરૂષને
છાડીને ગમે તેવા પાસેથી પણ દાન સ્વી-
કારવું અને તેમને સઘળાંને આપી તહેમનું
પોષણ કરવું પણ તે પ્રમાણેના દાનનો પોતે
ઉપયોગ કરવો નહી. ૨૫૧

ગુરુષુત્વમ્મયતીતેષુવિનાવાતૈર્ગૃહેવસન્ ॥

આત્મનોવૃત્તિમન્વિચ્છન્નગૃહ્નીયાત્સાધુતઃ

સદા ॥ ૫૨ ॥

માત પિતાના મરણ પછી અથવા તે
તહેમના જીવતાં પણ જે ગૃહસ્થી તહેમનાથી
જુદો રહેતો હોય તહેણે પોતાની આજી-
વીકાને માટે હમૈશા સજ્જનો પાસેથી ભી-
ક્ષા લેવી. ૨૫૨

આર્થિકઃકુલમિત્રંચગોપાલોદાસનાપિતૌ ॥

પ્રતેગ્નૃદ્રેષુમોજ્યાન્નાયશ્વાત્માનંનિવેદયેત્ ॥૫૩॥

જે પોતે જેતી કરીને પોતાનું ગુજરાન
કરતો હોય, જે કોઈને માટે જેતી કરતો
હોય, જે પોતાના કુટુંબનો સામાન્ય મીત્ર
હોય, જે ગાયોનો રક્ષક હોય, જેનાવીક-
નું કામ કરતો હોય અને જે ઘણો દુઃખી
હોવાથી હું તહમારો દાસ છું અને તહ-
મારી શેવા કરીશ એમ કરીને પોતાનું ગુ-
જરાન કરતો હોય તેઓ સઘળાને શુદ્ધ
સમજવા તેમણે પોતાના ક્રમ કરતાં ઉચા

ક્રમના માણસો પાસેથી ભોજન લેવું. ૨૫૩
યાદશોડસ્યમવેદાત્માયાદશંચચિકીર્ષિતમ્ ॥
યથાચોપચરેદેનંતથાત્માનંનિવેદયેત્ ॥૫૪॥

શુદ્રને જેવી પોતાને શેવા કરવાની ઇ-
ચ્છા હોય, જેવો તહેનો કુલાચાર-અર્થાત્
જેવો તહેનો સ્વભાવ હોય અને સ્વરૂપ હોય
તે પ્રમાણે તેમજ જેવો તહેનો તહેના શેઠ
તરફનો અમત્કાર હોય તે પ્રમાણે તહેણે શે-
વા કરવીજ જોઈએ. ૨૫૪

યોડન્યથાસન્તમાત્માનમન્યથાસત્સુભાષતે ॥

સપાપકૃત્તમોલાંકેસ્તેનગાત્માપહારકઃ ॥૫૫॥

જે માણસ પોતે કાંઈ હોયછે છતાં લો-
કમાં અન્ય વર્ણનો છે એમ દર્શાવે છે અ-
ર્થાત્ પોતાની જાતને છુપાવે છે તે ઘણુંજ
પાપ કરેછે કારણ કે તે પાપી પોતાના પાંડ-
ને ચોરીને મહોટો ચોર થાય છે આવા
માણસોને દુનીયાને છિતરવાનું પ્રાયશ્ચિત
થાયછે. ૨૫૫

વાચ્યર્થાનિયતાઃસર્વેવાહુલાવાગ્વિનિઃસૃતાઃ ॥

તાંસ્તુયઃસ્તેનયેદ્વાચંસર્વસ્તેયકૃત્તરઃ ॥ ૫૬ ॥

સંસારમાં સર્વ વસ્તુઓનો અર્થ વા મત-
લભ ફક્ત શબ્દથીજ જણાય છે અને શબ્દ
વાણીથી બને છે માટે બોલવામાં અસત્ય
આવવાથી સર્વનો ખરો અર્થ ચોરાય છે અ-
ર્થાત્ જેનો ખરો અર્થ કાંઈ થતો હોય છે
તે વાણીમાં અસત્ય રહેવાથી અન્યથી થાય
છે અર્થાત્ તે પ્રમાણેનો અસત્ય ભાષણ કર-
નાર સર્વ વસ્તુને અસત્ય પાડે છે. ૨૫૬

મહર્ષિપિતૃદેવાનાંગત્વાનૃણ્યંયયાવિધિ ॥

પુત્રેસર્વેમમાસજ્યવમેન્માધ્યસ્થમાશ્રિતઃ ॥૫૭॥

ગૃહસ્થને માટેનો સન્યાસ પ્રકાર નીચે
પ્રમાણે જાણવો, ગૃહસ્થે વેદનું અધ્યયન
કરીને મહર્ષિઓના ઋણમાંથી મુક્ત થવું,

પુત્ર ઉત્પન્ન કરીને પિતરોના દેવામાંથી મુ-
ક્ત થવું અને યજ્ઞકાર્ય કરીને દેવતાઓના
ઋણમાંથી મુક્ત થયા પછી પોતાનો પુત્ર
જે યોગ્યવયે પહોંચેલો હોય ત્હને સધળો
અવહાર સોંપી દેવો અને પોતે સંસાર
બળમાંથી શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે દુર થવું
અર્થાત્ પુત્ર, સ્ત્રી, ધન વિગેરેની મમતાનો
ત્યાગ કરીને ઘરમાં એક તટસ્થ તરીકે રહેવું
અને બ્રહ્મભજનમાં કાળ નિર્ગમન કરવો. ૨૫૭
एकाकीचितयेभित्तुविविक्तेहितमात्मनः ॥

एकाकीचित्तयानोहिपरंश्रेयोऽयिग

ચ્છતિ ॥ ૫૮ ॥

ત્હણે પુત્રના તેમજ ધન દોલતના વિ-
ચારોને દુર કરીને પોતાના પોપણુને માટે
પુત્ર જે કંઈ લાવી આપે તેથી સંતોષ પા-
મીને હમેશાં બાકીનો વખત એકાંતમાં શું
કરવાથી પોતાના દેહનું સાર્યક થનાર છે તે
જેથી સમભય તેવાં વેદાન્તનાં પુસ્તકોનું
મનન કરવું, ભગવત ભજન કરવું જેથી

સાક્ષાત બ્રહ્મના બ્રહ્મજ્ઞાનના પ્રભાવે તે મુ-
ત્યું પછી ઉત્કૃષ્ટ શ્રેયને પ્રાપ્ત કરેછે. ૨૫૮
एषोदितागृहस्थस्यवृत्तिर्विप्रस्यशाश्वती ॥

स्नातकव्रतकल्पश्चसत्त्ववृद्धिकरःशुभः ॥ ૫૯ ॥

આ પ્રમાણેની ગૃહસ્થીની તેમજ વેદ ભ-
ણીને ગુરૂને ઘેરથી પાછા કરેલા શીષ્યની જે
નિત્ય વૃત્તિ કહીને પ્રશંસાને પાત્રજ છે અને
તે કરવાથી અર્થાત્ ત્હેમાં બતાવેલા નિય-
માનુસાર વર્તન કરવાથી તેમનામાં સત્વશુ-
ભની વૃદ્ધિ થતી બન્યછે. ૨૫૯

अनेनविप्रोवृत्तेनवर्तयन्वेदशास्त्रवित् ॥

व्यपेतकल्मषो नित्यं ब्रह्मलोके महीयते ॥ ૬૦ ॥

इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायां

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ૪ ॥

આ શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યા તે પ્રમા-
ણે વેદજ બ્રાહ્મણુ જે પોતાનો આચારવિચાર
રાખેછે તો ત બ્રહ્મજ્ઞાનને લીધે ત્હેનાથી બ-
ણુઅબાણુ થયેલાં પાપ પણ ક્ષીણ થાય છે
અને અતે તે બ્રહ્મને પામેછે. ૨૬૦

મુતિશ્રી મનુસ્મૃતિનો ચોથો અધ્યાય સમાપ્ત.

॥ અથ પચ્ચમોઽધ્યાયઃ ॥

શ્રુતૈતાનૃષયોષર્માન્સ્નાતકસ્યયથોદિતાન્ ॥

દ્વમૂર્ચ્વહાત્માનમનલપ્રભવંભૃગુમ્ ॥ ૧ ॥

સ્નાનકના કહેવાયા તે સર્વ ધર્મને સાં-
ભળ્યા પછી, મહાત્મા જે હમેશાં પરમા-
ર્થમાં તત્પર છે અને જે અગ્નિમાંથી ઉત્પન્ન
થયેલા છે તેમને ભૃગુમુની ને રૂપિયોએ નિ-
ચે પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો. ૧

પૃથ્વ્યયોક્તિપ્રાણાંસ્વર્ધમનુતિષ્ઠતામ્ ॥

કથંમૃત્યુઃપ્રભવતિવેદશાસ્ત્રાદિપ્રભો ॥ ૨ ॥

હે ! પ્રભુ ઉપર પ્રમાણે કે'વામાં આ-
વ્યા તેવા શ્રુતિ અને સ્મૃતિમાં કહેલા ધર્મ-
ને અનુસરવા છતાં વેદશાસ્ત્રાદિ શા માટે
પોતાના આયુષના ક્રમના પૂર્ણ થવા અગાઉ
મરણ પામતા હશે ? કારણ કે માણસનું
આયુષ જે પ્રજ્ઞાએ ૧૦૦ સો વર્ષનું નિર્મા-
ણ કરેલું છે તે હમેશાં અધર્માચરણથીજ
કમી થાયછે પણ જ્યારે અધર્મ આચરણ ન
ચલાવવામાં આવતું હોય ત્યારે તેવો માણ-
સ શા માટે તેના આયુષની મુદત પુરી
થતા પહેલાં મૃત્યુને શરણ થતો હશે ? ૨

સતાનુવાચપર્માત્મામદ્વર્ષાન્માનવોભૃગુઃ ॥

શ્રૂયતાંયેનદોષેણમૃત્યુર્વિપ્રાક્ષિર્વાસતિ ॥૩॥

મહારૂપિયોનો આ પ્રશ્ન સાંભળીને મહા-
મુની મનુના પુત્ર ભૃગુ રૂપિ બોલ્યા કે હે
મહાત્માઓ શા શા દોષને લીધે પ્રાણભુ
થોડા વખતમાં મૃત્યુ પામેછે તે તે સઘળા
હું આપ સર્વને સવિસ્તર કહું છું તે આપ
સર્વ નિશ્ચિત થઈને સાંભળો. ૩

અનધ્યાસેનવેદાનામાચારસ્યચવર્જનાત્ ॥

આલસ્યાદબદોષાણમૃત્યુર્વિપ્રાક્ષિર્વાસતિશ

આયુષ્યના પૂર્ણ થતાં પહેલાં પ્રાણભુ
ક્રમ આયુષે મરણ પામેછે તેનાં મુખ્ય કાર-
ણ નિચે પ્રમાણે બહુવાં ૧ પ્રાણભુ વેદનો
અભ્યાસ નિયમસર હમેશાં કરવોજ નોંધએ
તે ન કરવાથી ૨ તેમજ પોતાના શાસ્ત્ર પ્ર-
માણના આચારનો ત્યાગ કરવાથી ૩ પોતા-
નામાં સામર્થ્ય હોવા છતાં પણ જે કામ કર-
વાને યોગ્ય ને અવશ્યનું હોય તે આલસ્ય
છોડીને નહીં કરવાથી અને ૪ ખાવાને માટે
યોગ્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ કરીને અયોગ્ય વ-
સ્તુઓનું ભક્ષણ કરવાથી માણસ તેનું આ-
યુષ્ય પુર થતા પહેલાં મરણ પામેછે. ૪
લથુનંપૃક્કજનંચૈવપલાન્ટુકવકાનિચ ॥

અપ્રજ્યાગિદ્વિજાતીનામમેધ્યપ્રપવાનેચા ॥

વેદાભ્યાસ કરવાનો દોષ કદા પછી
ખાવાના દોષ જેથી પણ આયુષ કમી થાય
છે તે નિચે પ્રમાણે બહુવા. દિવજાતીમાં
જન્મ પામ્યા પછી ગૃહસ્થીએ લસણ, ગા-
જર, પ્યાજ (કુંગળી), ચોમાસામાં ખરાબ
જગ્યાએ ઉગી આવતાં પુષ્પ (ખીલાડીના
ટોપ) તેમજ શાકતરકારી જેને માટે ગંદા
ખાતર અને મેલા પાણીની ખાસ જરૂર પડ-
તી હોય તેવા શાક વિગેરે ખાવાં નહીં. ૫
લોહિતાન્દ્રસનિર્યાસાન્દ્રશ્વનપ્રભવાંસ્તથા ॥

શેલુંગચંપેયૂંપ્રમયસ્તેનચિવર્જયેત્ ॥ ૬ ॥

વૃક્ષોનાં ઠરી ગયેલાં ઝરણ અર્થાત્ ખા-
વળ, ખેર વિગેરેમાંથી નિકળતો શુંદર તેમજ
વૃક્ષને કાપવાથી નિકળતો રસ, શેલું નામ-
ના આડનાં ફળ અને તરતની વીહાયલી ગા-
યનું દુધ તે સઘળાં પણ ખાવાને માટે
અયોગ્યજ બહુવાં. ૬

વૃથા ક્રસરસંયાવંપાયસાપૂયમેવ ॥

અનુપાકૃતમાંસાનિદેવાન્નાનિદર્શીપિચ ॥૭॥

દેવતાઓને નિમિત્તે નહીં પણ ફક્ત પોતાનાજ સ્વાદને માટે ખનાવેલાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં મિષ્ટ ભોજન જેવાં કે ખિરંજ, તેમજ ઘી, ગોળ વિગેરે નાંખીને ખનાવેલાં ઘીનાં ભોજન જેવાં કે લાડુ, કંસાર વિગેરે તેમજ દુધપાક, પુરણપોળી વીગેરેનો હુમેશાં ત્યાગ કરવો, પશુનું માંસ જે દેવતાઓના નૈવેદ્યને માટે માત્રથી પવિત્ર કરવામાં આવ્યું નહોત્ય ત્હેનો પણ ત્યાગ કરવો અને હવ્ય દ્રવ્ય જેવાં કે ઘી, જવ, તલ વીગેરે સર્વત્ર દેવને નૈવેદ્ય કર્યા પડેલાં કેાઈપણ સમયે ભોજન કરવું નહીં. ૭

અનિર્દશાયાગોઃ સીરમૌષ્ઠમૈકશફંતથા ॥

આવિકંસંધિનીક્ષીરંવિવત્સાયાશ્વગોઃપયઃ ॥૮॥

વીહાયેલી ગાયને દશ દિવસ થયા પડેલાં ત્હેના દુધનો ત્યાગ કરવો તેજ પ્રમાણે અન્ય પ્રાણીઓ અર્થાત્ ભેંશ, બકરી વિગેરેનાં દુધને પણ વિચાયા પછી દશ દીવસની અંદર ખાવાના ઉપયોગમાં લેવાં નહીં તેમજ ઉંટડી, ગધેડી, ઘોડી વીગેરે ખરીવાળાં પ્રાણીના દુધનો તેમજ ઉચી ગાયેલી ગાયનું, જે ગાયનું વાછડું મરી ગયું હોય અથવા પાસે નહોત્ય ત્હેનું પણ દુધ પિવાને માટે યોગ્ય નથી. ૮

આરણ્યાનાંચસર્વેપાંમૃગાણાંયાદિપંત્રિના ॥

ક્ષીરિચૈવવજ્ર્યાનિસર્વશુક્તાનિચૈવાદિ ॥૯॥

ભેંશ શીવાય જંગલમાંના જંગલી જનાવરો જેવાં કે હાથી વિગેરે પ્રાણીઓનું તેમજ સ્ત્રીનું દુધ ખાવાને માટે અયોગ્ય ગણાય છે તેમજ સશુકત અર્થાત્ જે વસ્તુનો સ્વાભાવીક સ્વાદ મિષ્ટ હોય છે પરંતુ ત્હેમાં પ્રાણીનું અથવા તો ખીજું

કાંઈ મીશ્રણ થતાં વખત જતાં વિકાર થાય છે એટલે સ્વાદમાં ફેરફાર થાય છે તે સ્ત્રી-જને પણ ખાવા લાયક ગણવી નહીં. ૯

દધિમધ્યંચશુક્લેપુસર્વંચદધિસંમવમ્ ॥

યાનિચૈરાધિપૂયન્તેપુષ્પમૂલફલૈઃશુભૈઃ ॥૧૦॥

પરંતુ આવી વસ્તુઓમાં પણ દહીં જે ખાટી સ્ત્રીજ છે તે તેમજ ત્હેનાથી બનતા ખાવાના ખીજ પદાર્થો જેવા કે મઠા-કઠી, રાયતાં વિગેરે પણ ખાવાને યોગ્ય છે તેમજ શુભ કહેતાં સારાં સુગંધીમય પુષ્પ અને ફળ ફળાદિ તેમજ કંદમૂળના રસ માત્રથી જ ખાટાશવાળા ખાવાના જે પદાર્થો ખનાવાય છે તે પણ ખાવાને માટે યોગ્યજ છે. ૧૦

કવ્યાદાઞ્છકુનાન્સર્વોસ્તથાગ્રાધનિવાસિનઃ

અનિર્દિષ્ટાંચૈકશફાંષ્ટિટ્ટિમંચવિવર્જયેત્ ॥૧૧॥

ગીધ, ઝરખ વિગેરે જે પ્રાણીઓ માંસાંહારી હોઈને કાચા માંસનુંજ ભક્ષણ કરે છે ત્હેમનું તેમજ વસ્તિમાં રહેનારાં પક્ષીઓ અર્થાત્ કળુતર, ચકલાંતું, તેમજ ધર્મશાસ્ત્રમાં નહીં ગણાવ્યાં હોય તેવાં ખરીવાળાં પશુઓનું અને ટીટોડી નામના પક્ષીનું એટલાંતું માંસ અભક્ષ્ય સમજવું. ૧૧

કલર્નિઙ્કુલવંદંસંચક્રાઙ્ગ્રામકુકુટમ્ ॥

મારસંજ્જુવાલંચદાત્યૂદંશુકમારિકે ॥૧૨॥

ગામનાં તથા જંગલનાં ચકલાં, જળચર પક્ષીઓ જેવાં કે બગલાં, જળકુકડાં, હંસ, ચકવા ચકવી, ગામમાં રહેનાર મરઘડાં, સારસ પક્ષીઓ, રજનુવાળ, પોપૈયા, પોપટ, મેના એ સર્વ પક્ષીઓ અભક્ષ્ય છે અર્થાત્ ત્હેમનું માંસ ખાવાને માટે કેવળ અયોગ્યજ છે. ૧૨

પ્રતુદાઞ્જાલપાદાંશ્ચકોયદ્વિનસવિષ્કિરાન્ ॥

નિપજ્જતશ્ચમત્સ્યાદાનશૌનંબલ્લૂરમેવચા ॥૧૩॥

પ્રતુદ પક્ષીયો અર્થાત્ જે પોતાની ચાં-
ચવડે ખીજાં જનાવરોને ફાડી ખાય છે. તહે-
મનું, જેમના પગમાં ચામડીની શુચ વ-
ળેલી હોય તે જીવના જેવો આકાર થયેલો
હોય છે અને જે વડે પોતાનો ભક્ષ પકડે
છે તહેમનું જે વાંકે ખતક વિગેરેનું, કે-
યદિ નામના પક્ષીનું, જેઓ પોતાના ભ-
ક્ષને પંજવતી ચીરીને ખાતાં હોય તેવાનું
અર્થાત્ શીખાયલા કુકરાઓ અને ખાજ પ-
ક્ષીઓનું તેમજ જળમાં ડુબકી મારીને
ભક્ષ પકડીને ખાનાર એટલાનું માંસ પણ
ખાવાને માટે યોગ્ય છે ! ખાટકીને ત્યાંનું
અર્થાત્ કસાઈને ત્યાં વેચવાને માટે રાખેલું
માંસ અને ઘણા દિવસનું સુકાઈ ગયેલું માં-
સ પણ ખાવાને માટે શાસ્ત્રના નિયમ પ્ર-
માણે વર્જીત કરેલું છે. ૧૩

बकचैवलकांश्चकाकोलंखज्जरटिकम् ॥
मत्स्यादान्विद्धुराहांश्चमत्स्यानेवचसर्वज्ञः॥१४॥

ખગલાં, ખાજપક્ષી, કાગડા, માછલી-
ઓને ખાનાર (મગર), પૃથ્વી ઉપરનાં
પક્ષીઓને ખાનાર, વિદ્યા ખાનાર વિદ્વરાહ
અર્થાત્ ભુડ-સુવર તેમજ સર્વ પ્રકારનાં ના-
નાં મોટાં માછલાંઓનું પણ માંસ ખાવાને
માટે કેવળ વર્જ કરવા જેવું છે. ૧૪

योग्यस्यमांसमश्रातिवतन्मांसादुच्यते ॥
मत्स्यादःसर्वमांसादस्तस्मान्मत्स्यान्नि

वर्जयेत् ॥ १५ ॥

માણસ જે જનાવર-પશુ-પ્રાણીનું માંસ
ખાય છે તે તે પ્રાણીનો ખાનાર કહેવાય છે
અર્થાત્ જે પ્રમાણે ખીલાડી-ઉંદરને ખાનાર
કહેવાય છે તેજ પ્રમાણે માણસ જે ઉંદર-
ના માંસને ખાય છે તે તે પણ ઉંદર ખા-
નાર (ખીલાડો) કહેવાય છે, પણ મત્સ્યાદ
અર્થાત્ મત્સ્ય (માછલાં) ખાનાર તો સર્વ

પ્રાણી પશુનો ખાનાર કહેવાય છે માટે મ-
ત્સ્ય તો ખાવાંજ નહી. ૧૫

पाठीनरोहितावाद्यौतुक्तौहव्यकव्ययोः ॥
राजीवान्सिंहतुण्डांश्चमंशल्कांश्चैवसर्वज्ञः॥१६॥

પાઠીન અને રોહિ નામની માછલીયોનું
માંસ તો ઉપર કહેવામાં આવી ગયું છે તે
પ્રમાણે ખાવાને માટે યોગ્યજ છે અને હવ્ય
કવ્યમાં પણ તે ઉપયોગમાં લેઈ શકાય છે
તેટલા માટે શ્રાદ્ધવિધિમાં તેમજ દેવતાઓ-
ને માટેનાં દેવકર્મમાં જે મત્સ્યોનું માંસ
ઉપયોગમાં લેવામાં આવેલું હોય તે તે માંસ
તે તે કર્મોની ભોજન ક્રિયામાં પણ ઉપયો-
ગમાં લેવાને કાંઈ પણ બાધ નથી, તેજ
પ્રમાણેના ઉપયોગમાં લેવામાં આવેલું રા-
જીવ, સિંહતુંડ તેમજ શલ્ક નામના મત્સ્યો-
નું માંસ પણ ભક્ષ્યજ સમજવું. ૧૬

नभक्षयेदेकचरानज्ञातांश्चमृगद्विजान् ॥
भक्षयेज्वपिसमुद्दिष्टान्तर्वाण्यश्चनखांस्तथा॥१७॥

જે પ્રાણીયો હુમ્મેશાં ઘણું કરીને એક-
લાંજ રહે છે તેમજ અગોચર સ્થાનકમાં જ-
ણાય છે જેવાં કે સર્પ વિગેરે, જે પ્રાણી
યોની જાત તથા નામથી આપણે અજ્ઞ
હોઈએ તેવાં પક્ષીયો અથવા પ્રાણીયો, અને
પાંચ નખવાળાં પ્રાણીયો જેવાં કે વાંદરાં-
માંકડાં વિગેરેને શાસ્ત્રમાં ભક્ષણ કરવાને
તે યોગ્ય ગણેલો હોયતો પણ નજ ખાવાં
જોઈએ. ૧૭

आदिष्वंश्लयकंપ्रोक्तंસिद्धदूर्ध्वज्ञांस्तथा ॥
भक्षयान्श्चनखंज्वહુतुण्डांश्चकतोदतः॥१८॥

મનુ જેવા મહર્ષિયોયે શ્વધિય (શાહુ-
ડી), શલ્યક, ગરોલી, જોડા, કાચખા, અને
શશલાને પાંચ નખવાળાં હોવા છતાં ખા-
વાને માટે યોગ્ય ગણેલાં છે તેમજ ઉંટ
શીવાયના ખીજાં પાળવામાં આવતાં પ્રાણી-

યો જેમના મહેના ફક્ત એકજ જડખામાં
હાંત હોયછે તેમનું માંસ પણ ખાવાને
માટે યોગ્ય કહેલું છે. ૧૮

છત્રાકંવિદ્ગર્હચલશુર્નગ્રામકુકુટમ્ ॥

પલાકુંડગુજ્જનંચૈવમયાજગ્ધવાપતેદ્વિજઃ ॥૧૯॥

દ્વિજને ભણી ભેધને પૃથ્વીનાં કુલ
અર્થાત્ ખીલાડીના ટોપ, વિદ્વરાહ (સુઅર),
લસણ, ગામનાં મરઘાં, ખ્યાજ-ડુંગળી, ગા-
જર વિગેરે નીચી પ્રતીના ખાતરમાંથી ઉ-
ત્પન્ન થયેલાં શાક ભાણને ખાયછે તો તે
તેના સદાચરણથી પતીત થાયછે જેમાંથી
મુક્ત થવાને માટે તેને પ્રાયશ્ચિત કરવું
પડેછે. ૧૯

અમત્યૈતાનિષદ્ગમ્ધાકુષ્ઠંસાન્તપનંચરેત્ ॥

યતિચાન્દ્રાયણવાપિશ્રેવેષુવસંદહઃ ॥૨૦॥

ઉપરની છ વસ્તુઓમાંથી એક પણ ભ-
ણી ખુઝીને ખાધામાં આવેછે તો ખાનારને
અગ્નીયારમા અધ્યાયમાં કહેવામાં આવશે તેવું
સાત દિવસમાં પૂર્ણ થનાર કૃત્ચ સાંતપન
નામનું ધણુંજ જે સખત વૃત્ત છે તે કરવું
પડેછે અથવા તો તેના તે સખત પાપને
નિવારવાને માટે તેને યતિ ચાંદ્રયણ ના-
મનું ખીનું એક વૃત્ત છે તે કરવું પડેછે.
પરંતુ જે વૃક્ષના રસ આદિક ખાધામાં
આવેછે અર્થાત્ ખાવળ, જેર વિગેરેનો ગુંદર-
ને ખાધામાં આવેતો તો ખાનારે પોતાના
કરેલાં પાપકર્મથી મુક્ત થવાને માટે પ્રાય-
શ્ચિત તરીકે એક અહોરાત્ર ઉપવાસજ કર-
વો જરૂરનો છે. ૨૦

સંવત્સરસ્યૈકમપિચોત્કચ્છંદિનોત્તમઃ ॥

અજ્ઞાતમુક્તયુદ્ધચર્યજ્ઞાતસ્યતુવિશેષતઃ ॥૨૧॥

દિલ્લીએ અબાણે ખાવામાં આવેલા
મના કરેલા પદાર્થોમાંના કોઈના પણ પાપ-
થી મુક્ત થવાને માટે વર્ષમાં એકવાર પણ

કૃત્ચવૃત્ત કરવું ભેધએજ પરંતુ જ્યારે તેવા
મના કરાયલા પદાર્થો તેના ખાધામાં ભણી
ભેધનેજ આબ્યા હોય ત્યારે તો જે જે પ-
દાર્થને માટે શાસ્ત્રમાં જે જે પ્રાયશ્ચિત કહે-
વામાં આવેલું હોય તેજ તેજે કરવું
ભેધએ. ૨૧

યજ્ઞાર્યવ્રાહ્મણૈર્વધ્યાત્મશસ્ત્રામૃગપક્ષિણઃ ॥

મૃત્યાનાંચૈવદૃશ્યર્થમગસ્ત્યાંશ્ચરત્પુરા ॥૨૨॥

બ્રાહ્મણને માટે યજ્ઞ કર્યામાં ભેધતા સા-
જ તરીકે તેમજ પોતાના ઉપરજ જેમના
જીવનનો આધાર રહેલો હોય અર્થાત્ નોકર
ચાકર તેમજ વૃદ્ધમાત પિતા જેમનું પોષણ
તેના ઉપરજ આધાર રાખતું હોય તેમને
માટે બ્રાહ્મણને પશુવધ કરવાનો પ્રશંસી ક-
હેલો છે કારણ કે પૂર્વે મહાપ અગસ્ત્ય ઇ-
ષિએ પોતેજ તે પ્રમાણે કરેલું છે. ૨૨

શમ્ભુવૃંદિપુરોદાશામરુષાણામૃગપક્ષિણામ્ ॥

પુરાજેષ્વરપિયઢેષુવ્રહ્મણસ્રસંવંશુચ ॥૨૩॥

કારણ કે પૂર્વે બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રીયો જે
જે યજ્ઞ કર્મ કરતા હતા તેમાં દેવતાઓ-
ના નેવેદ્યને માટે જે જે પશુપક્ષીઓને શા-
સ્ત્રમાં આહારને યોગ્ય ગણવામાં આવેલાં છે
તેમનુંજ માંસ ધરાવવામાં આવતું હતું. ૨૩

યર્તિકચિત્ક્લેહસંયુક્તમરુષ્યમોઙ્ગમગર્હિતમ્ ॥

તત્પર્યુપિતમપ્યાગ્રંહવિઃશ્રેષ્ઠચયદ્રવેત્ ॥૨૪॥

જે કાંઈ શાસ્ત્ર પ્રમાણે ખાવાને માટે
ધી, તેલ વિગેરેના ચીકાશવાળા પદાર્થના
મીશ્રણથી બનાવવામાં આબ્યું હોય તો તે
તાણ ખાધા પછી પણ જે તેમાં કોઈ પ-
ડવા વિગેરેથી બગડ્યું ન હોય તો વાશી
રહુ હોય તો ફરીથી તેને તેમનો અથવા
ધીનો હાથ દેધને ખાવુ તેજ પ્રમાણે યજ્ઞ
કર્મમાંથી વધેલાં હવી દ્રવ્ય પણ ખીજે દિ-
વસે ખાવાને માટે કાંઈ વાંધો નથી. ૨૪

ચિરસ્થિતમપિત્વાયમસ્નેહાક્તંદ્વિજાતિભિઃ ॥
યવગોધૂમર્જસર્વપયસશ્ચૈવવિક્રિયા ॥ ૨૬ ॥

પરંતુ ઘણા દિવસ સુધી રહેલા જવ
અથવા ઘઉંના પદાર્થોને તેમજ દુધના બ-
નાવેલા પદાર્થોને દ્વિભતી થી અથવા તેલ-
નો હાથ ફેરવ્યા વિના પણ ખાય તેને માટે
ઠાંઠ હરકત નથી. ૨૫

एतदुक्तं द्विजातीनां भक्ष्याभक्ष्यमशेषतः ॥
मांसस्यातः प्रवक्ष्यामि विधिं भक्षणवर्जने ॥ ૨૬ ॥

ઉપર પ્રમાણે દ્વિભતીને માટે શો શો
આહાર લેવાને યોગ્ય છે અને અયોગ્ય છે
તે આપને સર્વને સંપૂર્ણ રીતે સમજાવ્યો
છે હવે માંસમાં શું શું ખાવાને યોગ્ય છે
અને શું શું અયોગ્ય છે તે આપને કહું છું
તે સાંભળશો. ૨૬

प्रोलितं भक्षयेन्मांसं त्राक्षणा नां च काम्यया ॥
यथाविधि नियुक्तस्तु भाणानामेव चात्नयो ॥ ૨૭ ॥

વેદના મંત્રોચાર વડે જળના પ્રોક્ષ-
ણથી શુદ્ધ કરવામાં આવેલું માંસ, તેમજ
યજ્ઞ કર્મને માટે ઉપયોગમાં લેતાં વધેલું
માંસ ત્રાક્ષણની ઇચ્છા હોય તો ખાવાને
માટે કોઈ પણ ભતનો બાધ નથી તેમજ
મધુપર્ક અને અન્ય શ્રાદ્ધવિધિમાં પણ ગૃ-
હ્યવચનોને અનુસરી દિવસમાં એક વખત
માંસ ભક્ષણ કરવું અને જ્યારે જીવનના
પોષણને માટે માંસ ભક્ષણ શીવાય બીજો
કોઈ પણ ઉપાય ન રહ્યો હોય ત્યારે પણ
તેમ કરવું. ૨૭

माणस्यान्नमिदं सर्वं प्रजापतिरकल्पयत् ॥
स्थावरं जङ्गमं चैव सर्वं माणस्य भोजनम् ॥ ૨૮ ॥

જીવની રક્ષા કરવાને માટેજ પ્રજાપતિ
સૃષ્ટાએ આ જંગમ અને સ્થાવર એવા બે
પ્રકારની સૃષ્ટીને સર્જેલી છે માટે તે જીવના

રક્ષણ માટે સ્થાવર વસ્તુઓ જેવાં કે ધાન્ય
શાકઆદિને તેમજ જંગમ વસ્તુઓ જેવાં
કે પ્રાણીઓ તહેમને સર્વને ખાવામાં ઠાંઠ
પણ હરકત નથી. ૨૮

चराणामन्नमवरादंष्ट્રिणामप्यदंष्ट्रिणः ॥
अहस्ताश्च सहस्तानां शूराणां चैव भीरवः ॥ ૨૯ ॥

જે પ્રાણીઓ ચાલી શકે છે તેમને માટે
જે નથી ચાલી શકતાં તે ભક્ષ્ય છે અર્થાત્
પ્રાણીઓ જેવાં કે હરણ, ઘોડા, ગાય તેમને
નહી ચાલી શકે તેવાં ધાસ, શાક વિગેરે
ખાવાને માટે યોગ્ય ગણેલાં છે; જેમને ડાંખ
છે તહેમને માટે ડાંખ વિનાનાં પ્રાણી ભક્ષ્ય
કહેલાં છે અર્થાત્ વિંછી જેને ડાંખ છે
તહેને માટે ઝીણાં જંતુઓ જેઓ ડાંખ ર-
હીત છે તે, તેમજ સર્પને જે પણ ડાંખ વા-
ળોજ છે તહેને માટે ઉંદરો જેને ડાંખ હોતો
નથી તે ભક્ષ્ય કહેલા છે; જે પ્રાણીઓને
હાથ વિનાનાં અર્થાત્ માણસને હાથ હોય
છે માટે જે જે પ્રાણીઓને હાથ નથી હોતા
તે તહેને માટે ભક્ષ્ય કહેલાં છે અને જે બ-
હાદુર હોય છે તહેને માટે પહીંકણ પ્રાણી
ભક્ષ્ય કહેલાં છે જેમકે સિંહ ન્હાનો છે છતાં
શુરો હોવાને લીધે હાથી જે તહેના કરતાં
ધણોજ મોટો અને કદાવર છે તહેનો પણ
શિકાર કરે છે. ૨૯

नात्तादुष्यसदन्नाद्यान्प्राणिनोऽहन्यहन्यपि ॥
पार्श्वमृष्टाद्याश्च प्राणिनोऽत्तारण्यचा ॥ ૩૦ ॥

ઉપરના શ્લોક પ્રમાણેનો જેને પ્રહા-
એજ અમુક પ્રાણીઓને ખાવાને માટે યોગ્ય
સુએલો હોય છે તે કદાપી હરહમેશાં પો-
તાને ભક્ષ્ય પ્રાણીઓ ખાયતો પણ દોષીત થતો
નથી કારણ કે સૃષ્ટાએજ પોતે ખાવાને યોગ્ય
અને ખાનાર એ બેઉને નિર્માણ કરેલો છે.

આ પ્રમાણે ત્રણ શ્લોક ઉપરથી માંસ

લક્ષ્ય આહાર છે એમ સ્પષ્ટ દર્શાવવામાં આવ્યું છે. ૩૦

યજ્ઞાયજગિર્માસસ્યેત્યેવદૈવોવિધિઃસ્મૃતઃ ॥

અતોડન્યથામઘૃત્તિસ્તુરાક્ષસોવિધિરુચ્યતો૩૧

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે યજ્ઞમાં અથવા તો યજ્ઞના અંગે કરવામાં આવતો કાર્યો જેમાં માંસનો ઉપયોગ નૈવેદ્ય અથવા ખીજ કોઈપણ રીતે કરવામાં આવતો હોય ત્યાં તે ભોજન તરીકે સ્વીકારવું તહેને દેવવિધી પ્રમાણે ગણાય પરંતુ તેવા કોઈપણ કારણ વિના પોતાની ઇચ્છાનેજ સંતોષવાને માટે તહેનો હમેશાં આહાર કરવો તેનો રાક્ષસ કૃતિજ કહેવાય છે. ૩૧

ક્રીત્વાસ્વંવાપ્યુત્પાદ્યપરોપકૃતમેવના ॥

દેવાન્પિતૃશ્ચાર્ચયિત્વાસ્વાદન્માંસંનદુષ્યતિ૩૨

જે પુરૂષ શ્રાદ્ધવિધિમાં પિતરોને અર્પણ કરીને તેમજ દેવકાર્યમાં દેવતાઓને અર્પણ રહીને શેષ રહેલા માંસને પોતે ઉપયોગ કરેછે એટલે પછી કદાચ તે માંસનો પોતે ઉપયોગ કરે છે તો પછી કદાચ તે માંસ પોતે વેચાતું લાવ્યો હોય અથવા પોતે પ્રાણીને મારીને લાવ્યો હોય કે કોઈએ તહેને આપ્યું હોયતો પણ દોષને પામતો નથી. ૩૨

નાચાદવિધિનામાંસંવિધિશ્ચોડનાપદિદ્વિજઃ॥

જગધ્વાહ્યવિધિનામાંસંમેસતૈરચનેઞ્ચઃ ॥૩૩॥

જે દ્વિજ માંસ ક્યારે ખાવું અથવા ન ખાવું તહેના શાસ્ત્ર પ્રમાણેના નિયમો જાણે છે તહેણે તો દેવતા અથવા પિતરોના પૂજન વિના ખીજ કોઈ પણ પ્રસંગે તહેવું ભક્ષણ કરવુંજ નહીં કારણ કે જો તે વિના કારણ માંસ આહાર સ્વિકારે છે તો મૃત્યુ પછી જે જે પ્રાણીઓનાં માંસ શાસ્ત્રના નિયમોને ઉલ્લંઘીને તહેણે ખાધેલું હોયછે તે તે

પ્રાણીઓ તહેવા પોતાના માંસને ખાયછે.૩૩

નતાદશંભવત્યેનોમૃગહન્ટુર્ધનાર્થિનઃ ॥

યાદશંભવતિપ્રેત્યટથાર્માતાનિસ્વાદતઃ ॥૩૪॥

જે માણસ પોતાના ગુજરાનને માટે પશુપક્ષીઓને મારેછે અને તહેમના માંસને વેચેછે અને પોતાને માટે ગુજરાન ચલાવવાનો પૈસો એકઠો કરેછે તહેને પણ જે માણસ શાસ્ત્રના નિયમ વિરુદ્ધ માંસ ખાય છે તહેના જેટલું પાપ લાગતું નથી અર્થાત્ પશુ હિંસા કરતાં પણ માંસ ભક્ષણમાં વધારે દોષ રહેલો છે. ૩૪

નિયુક્તસ્તુયથાન્યાયંયોમાંસંનાત્તિમાનવઃ ॥

સપ્રેત્યપશુતાંયાતિસંભગાનર્કર્ષિશતિશ્ચ ॥૩૫॥

પરંતુ જે માણસને યજ્ઞ કર્મના અથવા તો શ્રાદ્ધવિધીના ભોજન વિધીમાં ભોજન લેવાને માટે આમંત્રણ કરવામાં આવેલું હોય અને જો તે માણસ માંસ આહાર જમવાને માટે ના પાડેછે તો તહેને એટલું બધું પાપ લાગેછે કે સુવા પછી એકવીસ જન્મ સુધી પશુ અવતારને પામેછે. ૩૫

અસંસ્કૃતાન્શૂન્મન્વૈર્નાદિપઃકદાચન ॥

મન્વૈસ્તુમંસ્કૃતાનચાચ્છાશ્વતંત્રિધિમાસ્યિતઃ૩૬

પ્રાક્ષણે જે પ્રાણીના માંસને વેદોક્ત મંત્રવડે પ્રોક્ષણ કરીને પવિત્ર કરવામાં ન આવ્યું હોય તહેને કદાપી પણ ખાવું નહીં પરંતુ પશુ યાગ જેવા નિત્ય યાગ વિધિમાં તો માંસ ભક્ષણ શાસ્ત્રમાં કહેલુંજ છે એમ જાણીને લેવુંજ. ૩૬

કુર્યાદ્ધૃતપશુંસંગેકુર્યાતિપ્રપશુંતથા ॥

નત્વેત્રતુટથાહન્ટુંપશુમિચ્છત્કદાચન ॥૩૭॥

જો તહેને પશુ ખાવાની ઇચ્છા ઇચ્છા થઈ હોયતો તહેણે ધી અથવા તો ઘઉંના લોટનું તહેવું પ્રાણી બનાવીને તહેને ખાવું

પરંતુ શાસ્ત્રના નિયમો શીવાય કોઈપણ સ-
મયે વિનાકારણ કોઈ પણ પશુપક્ષીની હીંસા
તો નહીં કરવી બેઠબે. ૩૭

યાવન્તિપશુરોમાણિતાવત્કૃત્વોદ્દારણમ્ ॥

વૃથાપશુઘ્નપ્રાપ્તોતિથેત્યજન્મનિજન્મનિ ॥૩૮॥

દેવતાઓ અથવા પિતરોને માટેનાં ક-
રવાનાં અથવા તો બીજા શાસ્ત્રમાં બનાવેલાં
યજ્ઞકર્મ કરવાનાં છે તહેમના શિવાય કૃત્ત
પોતાની ઇચ્છાને માટેજ જે વૃથા જીવ હિં-
સા કરેછે તે મૃત્યુ પછી જે પશુપક્ષીનો તે
જીવ લેછે તે પશુપક્ષીને જેટલાં રોમાંચ
હોયછે તેટલા જન્મ મરે છે અને જીવે છે
અને પૂનઃપૂનઃ તેમજ નાશ પામતો બીયછે. ૩૮

યજ્ઞાર્થપશવઃસૃષ્ટાસ્વયમેવસ્વયંબુદ્ધા ॥

યજ્ઞસમૂલ્યૈર્સર્વસ્યતસ્માદ્ગ્રેવધોડવદઃ ॥૩૯॥

જગત્ના સૃષ્ટા સ્વયંજીવે યજ્ઞને માટેજ
પશુઓને સૃજેલાં છે. કારણ કે પશુઓની
જે આહુતીયો અગ્નીમાં આપવામાં આવે
છે તેથી જગત્ની અભિવૃદ્ધિ થાયછે અને
તેટલા માટેજ જે પશુઓનો યજ્ઞમાં લોગ
આપવામાં આવેછે તે સઘળાંનો વધ થયો
એમ કહેવાયજ નહીં અર્થાત્ તે કાર્ય અવ-
ધ કહેવાય છે. ૩૯

ઓપધ્યઃપશવોવૃક્ષાસ્તિર્યજ્ઞઃપક્ષિણસ્તથા ॥

યજ્ઞાર્થનિયનંપ્રાપ્તાઃપ્રાપ્તુવન્ત્યુત્સૃતીઃપુનઃ૪૦

વનસ્પતિ, વૃક્ષો, પશુઓ, પક્ષીયો અને
બીજાં પ્રાણીયો જેમનો યજ્ઞમાં લોગ આ-
પવામાં આવે છે અર્થાત્ જેમને યજ્ઞ કર્મને
માટે મારવામાં આવે છે તે સઘળાં મરણ
પછી મોક્ષને પામેછે—ગયા જન્મ કરતાં ઉ-
ચી પ્રતીના જન્મને પામેછે. ૪૦

મધુપર્કેચયજ્ઞેચપિતૃદૈવતકર્મણિ ॥

અત્રેવપશવોર્હિસ્યાનાન્યત્રેત્યબ્રવીન્મનુઃ૪૧

મહામુની મનુષ્યે કહેલું છે કે અતિથિ
પુજનમાં જેમાં મધુપર્કની જરૂર પડેછે તહે-
ને માટે તેમજ પિતરોના પૂજનને માટે અને
દેવતાઓને માટેનાં દેવકર્મમાં તેમજ જ્યો-
તિષ્ટોમ વિગેરેનાં યજ્ઞકર્મોમાં પશુ વધ ક-
રવાને માટે કાંઈ બાધ નથી પરંતુ તે શી-
વાયના કામને માટે પશુ વધ થવો બેઠબે
નહી. ૪૧

एष्वर्षेणुपशून्र्हिसन्वेदतत्त्वार्थविद्विजः ॥

आत्मानंचपशुंचैवगमयत्युत्तमांगतिम् ॥૪૨॥

જે દ્વિજ વેદના તત્ત્વોના અર્થ સમજી-
ને અને વેદનાં સિદ્ધાંતોને અનુસરીને ઉપર
જણાવ્યાં તેવાં પિત્રય, દેવ અથવા અતિથિ
પૂજનને માટે પશુનો વધ કરેછે તે પોતાના
પંડને તેમજ જે પશુનો તે વધ કરેછે તે બંને-
નો ઉદ્ધાર કરેછે અર્થાત્ મોક્ષને પમાડેછે. ૪૨

गृहेगुरावरण्येवानिवसन्नात्मवान्द्विजः ॥

नावेदविहितार्हिसामापद्यपिसमाचरेत् ॥૪૩॥

કોઈ પણ દ્વિજ પછી તે ગૃહને ઘેર રહી
અભ્યાસ કરતો હોય,—પ્રહ્લ્લ્યર્થાવસ્થામાં
હોય, અભ્યાસનો ક્રમ પુરો થયા પછી ગૃ-
હસ્થાશ્રમ પાળતો હોય અથવા તો વૃદ્ધા-
વસ્થામાં હોવાથી વાનપ્રસ્થ પાળતો હોયતો
પણ તહેજી વેદમાં જે પ્રાણીયોનો વધ કરવા
ને યોગ્ય ગણેલાં હોય તે શીવાયના અન્ય
કોઈ પણ પ્રાણીને મારવું નહી. ૪૩

यावेदविहितार्हिसानियताऽर्धिश्वराचरे ॥

अर्हिसामेयतांविद्याद्वादामोर्हिनिर्वभौ ॥૪૪॥

સ્થાવર અથવા જંગમ પ્રાણીયો જેની
હીંસા વેદમાંજ કહેવામાં આવીછે તે હિંસા
ન કહેવાય અર્થાત્ તહેમને મારવામાં પાપ
ગણાતું નથી કારણ કે ધર્મના કામને માટે-
જ માત્ર શ્રુતિના નિયમ પ્રમાણેજ તહેમ-
નો વધ કરવામાં આવેછે. ૪૪

યોઈસિંઠાનિભૂતાનિહિનસ્ત્યાત્મ

મુત્તેન્દ્રયા ॥

સત્તીર્વંશમૃતશૈવનકવિત્સુખમેષતે ॥ ૪૬ ॥

પોતાના સુખને માટે જે નિરપરાધી પ્રાણીયોનો નાશ કરે છે તે માણસ ધણું જ પાપ કરે છે અને તેના પરીણામે આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં સુખી ન થતાં અત્યંત દુઃખી થાય છે. ૪૫

યોવન્નનવપક્લેશાન્પ્રાણિનાંનચિકીર્ષતિ ॥

સત્સર્વસ્યહિતમેષ્ઠુઃસુખમત્યન્તમદ્વુતે ॥૪૬॥

જે માણસ પ્રાણીયોને ખંધ ખાંધીને અથવા તેમના જીવ લઇને દુઃખી કરતો નથી પરંતુ તેમને સુખી કરવાને માટે ઇચ્છા રાખે છે તે અત્યંત સુખનો ભોગવનાર થાય છે. ૪૬

યદ્વયાયતિયત્કુરુતેષ્ટિત્વધ્રાતિયત્રચ ॥

તદવાપ્નોત્યયત્તેનયોહિનાસ્તિનાર્કેચન ॥૪૭॥

જે માણસ પોતાને ઇબ્જ કરનારાં નાનાં જંતુ સરખાંઓને પણ મારતો નથી જેવાં કે જી, માંકણ, મચ્છર વિગેરેને તે ધર્મ કરે છે અને તેથી કરીને સહજમાં પોતાની ઇચ્છાઓને ફળીભુત કરી શકે છે અર્થાત્ તે ઘણુંજ સુખી થાય છે અને પરમાત્મા તેના ઉપર પ્રસન્ન રહેવાથી પોતાની ઇચ્છામાં જે જે સમયે જે જે વસ્તુઓ મેળવવાને માટે ઇચ્છે છે તે તે વસ્તુઓ નહીં જેવા સમયમાં અને નહીં જેવા શ્રમથી મેળવી શકે છે. ૪૭

નાકૃત્વાપ્રાણિનાંઈસાંપાંસમુદાયતેકચિત્ ॥

નચપ્રાણિવચઃસ્વર્ગસ્તસ્માન્પાંવિવર્જયેત્ ૪૮

પ્રાણીયોને ઇબ્જ કર્યા શીવાય (માર્યા શીવાય) માંસ પ્રાપ્ત થતું નથી. અને પ્રા-

ણીયોની લાગણીયોને દુઃખ દેવાથી માણસ તેમના આપને લીધે સ્વર્ગ સુખ પ્રાપ્ત કરી શકે નહીં તેટલા માટે પ્રાણીને દુઃખ કરવું નહીં. ૪૮

સમુત્પત્તિચમાંસસ્યવધબન્ધૌચદેહિનામ્ ॥

પ્રસમીક્ષ્યનિવર્તેતસર્વમાંસસ્યપક્ષણાત્ ॥૪૯॥

શુદ્ધ મનને કંપાવનારા માંસ પ્રાપ્ત કરવાના કર્મનો વિચાર કરીને તેમજ, પ્રાણીને ખાંધવાથી તથા મારવાથી પ્રાણીને કેટલું દુઃખ થાય છે અને તે કેવા આપ દે છે તેનો વિચાર કરીને માણસે માંસ આહારને વર્જ કરવો જોઈએ પછી કેટલેક ઠેકાણે વેદમાં તેમ કરવાને કહ્યું હોય તો પણ શું. ૪૯

નખસયતિયોમાંસંવિધિહિત્વાપિશાચવત્ ॥

સલોકેપ્રિયતાંયાતિવ્યાધિભિશ્ચનપીજ્યતે ૫૦

માંસ આહારને માટેના નિયમોને ઉલ્લંઘીને જે માણસ પિશાચની માફક માંસ ખાવાની વિરુદ્ધ વર્તન કરે છે તે લોકમાં બહાલો થઈ પડે છે અને સુખી જીવે છે અર્થાત્ ભયંકર રોમ વિગેરેથી પીડા પામતો નથી. ૫૦

અનુમન્તાવિશસિતાનિહન્તાકયવિક્રયી ॥

સંસ્કર્તાચોપહર્તાચિત્વાદકશ્ચેતિયાતકાઃ ૫૧

જીવ હિંસક કેને કહેવા ? જે ક્રૂર પ્રાણીને માટે છે તેનેજ જીવ હિંસાનુ પાતક લાગે તેમ નથી પરંતુ પ્રાણીને મારનાર, મારવાની આજ્ઞા કરનાર, માર્યા પછી તેનાં અંગોને જીદાં કરનાર, તેના માંસને લેનાર તથા વેચનાર, રાંધનાર, પિરસનાર અને ખાનાર તે સર્વ જીવ હિંસા કરનારાજ ગણાય છે અને તેથી તેમાંના દરેકને પ્રાણીને માર્યાનું પાપ લાગે છે. ૫૧

સ્વમાંસંપરમાંસેનયોવર્ધયિતુમિચ્છતિ ॥

અનમ્યર્ચ્યપિતૃન્દેવાંસ્તતોડન્યોનાસ્ત્ય

પુણ્યકૃત્ ॥૧૨॥

દેવતાઓ અથવા પિતરોના પૂજનમાં માંસના નૈવેદ્યનો ભાગ પોતાના ઉપયોગમાં લેવાના પ્રયોજન શીવાય ફક્ત બીજાં પ્રાણીઓના માંસનું જે પોતાના શરીરનું માંસ વધારવાને અર્થેજ લક્ષણ કરે છે તેના જેવો પાપી બીજા કોઈને સમજવો નહીં અર્થાત્ તે મહાપાપ કર્મનો કરનાર છે. પરંતુ વર્ષેવર્ષેડશ્વમેયનયોયજેતશતંસમાઃ ॥

માંસાનિચનત્વાદેવસ્તયોઃપુણ્યફલંસમમ્ ॥૧૩॥

જે માણસ સો વર્ષના આયુષવાળી પૂર્ણ જીવંતીને ભોગવે છે અને દરેક વર્ષે અશ્વમેદ યજ્ઞ કરેછે તેના જેટલુંજ પુણ્ય જે માણસ જીવતાં યુધી બીલકુલ માંસ લક્ષ કરતો નથી તે પણ પામેછે. ૫૩

ફલમૂલાશનૈર્મેઘ્યૈર્મુન્યન્નાનાંચભોજનૈઃ ॥

નતત્કલમવામૌતિયન્માંસપરિવર્જનાત્ ॥૧૪॥

શાસ્ત્રમાં મના કરેલાં માંસ જે માણસ ખાતો નથી તેને જેટલું પુણ્ય થાયછે તેટલુંજ તે જે માણસ કેવળ શુદ્ધ ફલ ફુલનો આહાર કરેછે અથવા ઋષિઓની માફક જંગલમાં રહીને કંદમુળ ઉપરજ પોતાનું જીવન ચલાવતો હોયછે તેને પણ થતું નથી. ૫૪

માંસમસ્યિતામુત્રમસ્યમાંસમિદ્ધાગ્નિહમ્ ॥

एतन्માંસસ્યમાંસત્ત્વંવદન્તિમનોષિનઃ ॥૧૫॥

વેદના અર્થ સમજનારા જ્ઞાની પુરૂષોએ “માંસ” એ શબ્દનો અર્થ એવોજ કરેલો છે કે તેમને થાયછે અર્થાત્ આ ભવમાં હું જેનું માંસ ખાઉં તે તે પ્રાણીયો

મૃત્યુ પછીના મહારા પૂનઃજન્મમાં મ્હને ખાનારાં છે. ૫૫

નમાંસમશ્વમેદોપોનમયેનચમૈથુને ॥

મૃત્તિરેષામૂતાનાંનિઘૃત્તિસ્તુમહાફલા ॥૧૬॥

માંસાહારમાં અર્થાત્ યજ્ઞકર્મ તેમજ પિતરોની પુજાવિધીમાં જ્યાં માંસના નૈવેદ્યની ખાસ જરૂર હોયછે ત્યાં તે નૈવેદ્યના લક્ષણમાં તેમજ સૌત્રામણી નામના યજ્ઞવિધિમાં જ્યાં મદનુંજ નૈવેદ્ય કરવામાં આવે છે ત્યાં તે લેવામાં તેમજ વિવાહ જે પ્રજોત્પત્તિને માટેજ કરવામાં આવેછે. તેમાં સંયોગ કરવામાં અર્થાત્ રતીસુખ એટલાંને ખાધ કહેલો નથી. આ ત્રણ કર્મ કરનારને દોષ લાગતો નથી પરંતુ તે કાર્ય ન કરવાથી તેનો મોક્ષ થાયછે અર્થાત્ મૃત્યુ પછી તે સ્વર્ગને પામેછે. ૫૬

પ્રેતશુદ્ધિમવશ્યામિદ્રવ્યશુદ્ધિતથૈવચ ॥

ચતુર્નામપિવર્ગાનાંયથાવદનુપૂર્વશઃ ॥૧૭॥

હવે હું બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય વિગેરે જે મુખ્ય ચાર વર્ણ છે તેમને માટેની શાસ્ત્રમાં કહેલી પ્રેત શુદ્ધિ અર્થાત્ પિતા વિગેરેના મૃત્યુ પછી શુદ્ધ થવાને શા શા નિયમો અનુસરવા પડેછે તે તેમજ દ્રવ્ય વિગેરેને શુદ્ધીને પણ કહીશ. ૫૭

દન્તજાતેડનુજાતેચકૃતચૂડંચમંસ્થિતે ॥

અશુદ્ધાવાન્પચાઃસર્વેસૂતકેચતથોચ્યતે ॥૧૮॥

દાંત આવતી વખતે અથવા દાંત આવ્યા પછીથી તેમજ યજ્ઞ પવિત્ર દીધા પછી અથવા નામ પાડ્યા પછી જે બાળકનું મૃત્યુ થાયછે તેનાથી સઘળાં સગાંસંબંધીઓ અપવિત્ર થાયછે અને તેજ પ્રમાણે જ્યારે પુત્ર વા પુત્રીનો જન્મ થાયછે ત્યારે પણ તેટલાજ સમયને માટે સગાંસંબંધીઓ અપવિત્ર ગણાય છે. ૫૮

દશાહંશાવમાશૌચંસપિન્દુવિધીયતે ॥

અર્વાકુસંચયનાદસ્થનાંત્ર્યહમેકાહમેવચ ॥૧૯॥

કુટુંબીના મૃત્યુનું સુતક સાત પેઢીના સંખંધીઓને જેઓ સર્પીડી કહેવાય છે તહેમને દશ દીવસનું લાગે છે એટલે દશ અહોરાત્રનું અથવા કુલ એકઠાં કર્યા પછીનાં ત્રણ અહોરાત્ર અથવા તેા એક અહોરાત્રનું હોય છે. આ પ્રમાણેનાં જૂદાં જૂદાં સુતક કેને માટે છે તે નિચે પ્રમાણે બહુવાં.

વેદની જે શાખાઓ કહેલી છે તે બન્ને શાખાઓ જે ભણ્યો છે તે બ્રાહ્મણને તેમજ જે પંચયજ્ઞ કરતો હોય અર્થાત્ અખંડ અગ્નિ રાખતો હોય તહેને મરનાર તહેની સાત પેઢીમાં હોય છે તેા પણ ફક્ત એકજ અહોરાત્રનું સુતક પાળવું જોઈએ, જે ફક્ત વેદ ભણ્યો હોય પણ પંચયજ્ઞ કરતો ન હોય તહેને ત્રણ અહોરાત્રનું, જે વેદથી તેમજ યજ્ઞકર્મ વિધિથી અજ્ઞાત્ હોય પરંતુ સ્મૃતિમાં કહ્યા પ્રમાણેના નિયમોને અનુસરીને જે ફક્ત અગ્નિનું પૂજન માત્ર પણ કરતો હોય તહેને ચાર અહોરાત્રનું અને જે સર્વથીજ અજ્ઞાત્ હોય તહેને તેા દશ અહોરાત્રનું સુતક પાળવું જોઈએ. ૫૯

સપિન્દતાતુપુરુષેસપ્તમેવિનિવર્તતે ॥

સમાનોદકભાવસ્તુજન્મનાન્નોરવેદને ॥૬૦॥

સાતમી પેઢીએ સંખંધ દૂર થાય છે અર્થાત્ સાતમા પુરૂષ પછીની ઉપરની પેઢીમાં સર્પીડતા રહેતી નથી અને સમાનોદક ભાવતો જ્યારે પોતાના કુળમાં અમુક નામનો પુરૂષ થયો હતો કે નહીં અને થયો હોય તેા તહેનો સંખંધ પણ ચાલ ન હોય ત્યારેજ ખંધ પડે છે. ૬૦

યયેદંશાવમાશૌચંસપિન્દુવિધીયતે ॥

જનનેડપ્યેવમેવસ્યાગ્નિપુર્ણશુદ્ધિમિચ્છતામ્ ॥૬૧॥

જેવી રીતે પોતાના કુળમાં સાત પેઢી સુધીમાં કોઈનું પણ મરણ થાય છે તેા દેહ શુદ્ધિને માટે સુતક પાળવું પડે છે તેજ પ્રમાણે સાત પેઢી સુધીનાં સગાં સખંધીઓમાં જન્મ થાય ત્યારે પણ પાળવુંજ જોઈએ. ૬૧

સર્વેવાંશાવમાશૌચંમાતાપિત્રોસ્તુસૂતકમ્ ॥

સૂતકંમાતુરેવસ્યાદુપસ્પૃશ્યપિતાશુચિઃ ॥૬૨॥

મરણ પામેલાને માટે તેા સગાં સંખંધોને સર્વને દશ અહોરાત્રીનું સુતક અવશ્ય લાગે છેજ પણ જન્મનું જે વૃદ્ધિ સુતક કહેવાય છે તેતો સાત પેઢીનાં સગાંઓને પોતાની મરણથી શુદ્ધિને માટે પાળવું હોય તેા પાળે નહીં તેા ફક્ત બાળકનાં માત પિતાનેજ ખાસ પાળવું પડે છે અને તહેમાં પણ જેણે જન્મ આપ્યો છે તહેને અર્થાત્ માતાને દશ અહોરાત્ર પાળવું પડે છે અને પિતાને તેા ફક્ત એક રાત્રીનુંજ પાળવાનું અને તેમ છતાં પણ તે સ્નાન માત્રથી પણ પવિત્ર થઈ શકે છે. ૬૨

નિરસ્યતુપુમાનશુકમુપસ્પૃશ્યૈવશુદ્ધ્યાતિ ॥

વૈજિકાદભિસંવન્ધાદનુરુન્ધપાદર્ધંત્ર્યહમ્ ॥૬૩॥

મૈથુન વિના થયેલા વિર્યના શ્રાવથી માણસ માત્ર સ્નાનથીજ પવિત્ર થઈ શકે છે. જ્યારે આ પ્રમાણેનો શ્રાવ ઉંઘમાં સ્વપ્નના જોવાથી અથવા એવાં કોઈ કારણોથી થાય તેા ગૃહસ્થી સ્નાન કર્યા વિના પણ પવિત્ર થાય છે પરંતુ તે પ્રમાણેનો બ્રહ્મચારીને થાય છે તેા તહેણે તેા પોતાની શુદ્ધિને માટે અવશ્ય સ્નાન કરવું જોઈએ. જે સ્ત્રીએ પુનઃજન કરેલું હોય તેવી સ્ત્રીને જે પુરૂષથી

ગર્ભ રહ્યો હોય તે પુરુષને તે સંતતિને માટે ત્રણ અહોરાત્રનું સુતક પાળવું પડે છે. ૬૩

અઘ્નચૈકેનરાત્ર્યાચત્રિરાત્રેરવચત્રિભિઃ ॥

શવસ્પૃશોવિશુદ્ધ્યન્તિત્ર્યહાદુદકદાયિનઃ ॥૬૪॥

જેઓ શબને ઉચ્ચકી લઈ જાય છે અને તેને સ્પર્શ કરે છે તેઓ એક અહોરાત્રના સુતકમાત્રથીજ પવિત્ર થાય છે જેઓ મરી ગયેલા માણસ તરફનો પ્રેમ દર્શાવીને શબનો સ્પર્શ કરે છે તે દશ દિવસના સુતકથી પવિત્ર થાય છે અને જેઓને અંજલી આપવાનો અધિકાર છે તેઓ ત્રણ અહોરાત્રના સુતકથી શુદ્ધ થાય છે. ૬૪

શુરોઃપ્રેતસ્યશિષ્યસ્તુપિતૃમેધંસમાચરન્ ॥

પ્રેતહારૈઃસમંતત્રદશરાત્રેણશુદ્ધયતિ ॥૬૫॥

આચાર્ય અથવા ગુરુ જે અસપિંડી હોય અર્થાત્ પોતાના કુળ-ગોત્રનો ન હોય તો તેના શબને અગ્નિ સંસ્કાર કરવાથી શીષ્ય અપવિત્ર થાય છે અને તેને પણ પોતાની શુદ્ધિને માટે દશ દિવસ સુધીજ સુતક પાળવું પડે છે. ૬૫

રાત્રિભિર્માસતુલ્યાભિર્ગર્ભસ્ત્રાયેવિશુદ્ધયતિ ॥

રજસ્યુપરતેસાધ્વીસ્નાનેનસ્ત્રીરજસ્વલા ॥૬૬॥

ગર્ભ રહ્યા પછીના ત્રણ માસથી તે છ માસ સુધીમાં જેટલા મહીને સ્ત્રીને બાળક અધુરે માસે થાય છે અર્થાત્ કસુવાવડ થાય છે તેટલામા મહીના પ્રમાણેની રાત્રી-સુતક પાળવાથી તે શુદ્ધ થાય છે અને રજસ્વળા સ્ત્રી તો રજના બંધ થયા પછી સ્નાન કરીને પવિત્ર થાય છે તેમાં ચોથે દિવસે સ્નાન કરવાથી તો દ્વિતીય તે સ્પર્શને યોગ્ય થાય છે પણ શુભ કાર્ય કરવાને અથવા તો પવિત્ર સ્થળોમાં જવાને માટે તો

પાંચમા દિવસે સ્નાન કર્યા પછીજ તે પવિત્ર ગણાય છે. ૬૬

નૃનામકૃતચૂડાનાંવિશુદ્ધિર્નૈશિકીસ્મૃતા ॥

નિર્વૃત્તચૂડકાનાંતુત્રિરાત્રાચ્છુદિરિષ્યતે ॥૬૭॥

જે બાળકના વાળ ઉતરાવેલા હોતા નથી તેવા બાળકના મરણમાં તો સપિંડી સગાંઓ પણ ફક્ત એકજ અહોરાત્રનું સુતક પાળ્યાથી પવિત્ર થાય છે પણ મુંડણ કરાંચું હોય પણ યજ્ઞોપવિત ન આંચું હોય તેવા બાળકના મરણમાં તો ત્રણ રાત્રીનું સુતક પાળવું જોઈએ. ૬૭

ઝનદ્વિયાર્ષિકંપ્રેતંનિદધ્યુર્વાન્ધવાશ્વહિઃ ॥

અલંકૃત્યશુચૌભૂમાવસ્થિસંચયનાદતે ॥૬૮॥

મુંડણ ન કરાંચું હોય તેવું જે વર્ષની અંદરનું બાળક જે મૃત્યુ પામે તો સગાં સંબંધીઓએ તેને કુલના હાર વિગેરે પહેરાવી શોભાયમાન કરીને ગામ બહાર લઈ જઈ જ્યાં પવિત્ર સ્થળ હોય ત્યાં આગળ દાટવું અને પછી તેનાં અસ્થિનો સંચય કરવો નહી. ૬૮

નાસ્યકાર્યોઽગ્નિસંસ્કારોનચકાર્યોદકક્રિયા ॥

અરણ્યેકાઘૃત્યવત્કલાસપેયુક્તમહમેવચ ॥૬૯॥

આવા જે વર્ષની અંદરના બાળકને અગ્નિ સંસ્કાર અથવા તો પાણીની અંજળી સરખી પણ આપવાની કાંઈ જરૂર નથી માત્ર એક કાષ્ઠ-લાકડાની પેઠે તેનો વનમાં અર્થાત્ એકાંત પણ પવિત્ર જગ્યાએ ત્યાગ કરીને આદ્યા જવું અને ત્રણ રાત્રી તેવું સુતક પાળવું. ૬૯

નાત્રિવર્ષસ્યકર્તવ્યાવાન્ધૈરુદકક્રિયા ॥

જાતદન્તસ્યવાકુર્યુર્નાશ્નિવાપિકૃતેસતિ ॥૭૦॥

ત્રણ વર્ષની અંદરના બાળકને માટે તેના સાત પેઢીના સગાંઓ જળદાન કરવાની

જરૂર નથી પણ જો તે બાળકને દાંત આવ્યા હોય અને નામ પણ પાડવામાં આવ્યું હોય તો તો બની શકે એમ હોય તો ત્હેને જળ દાન પણ આપવું અને અગ્નિસંસ્કાર તથા શ્રાદ્ધ (પિંડશ્રાદ્ધ) પણ કરવાં, જો ન કરે તો પણ ચાલે પણ કરવું તે વધારે પ્રશસ્ત કહેલું છે કારણ કે તેથી પ્રેતને શાંતી અને સંતોષ થાય છે. ૭૦

સવ્રક્ષવારિષ્યેકાદમતીનેક્ષયણંસ્તૃત્ત્વમ્ ॥

જન્મન્યેકોદકાનાંતુત્રિરાત્રાચ્છુદ્ધિર્ણયતે ૭૧

પોતાના સહાધ્યાયી મીત્ર-અર્થાત્ પોતાની સાથે અભ્યાસ કરનાર મીત્રના મરણનું સુતક એક દિવસ પાળવું જોઈએ અને જેને અજળી આપવાનો અધિકાર હોય તેવા સમાનોદક સંબંધીને ત્યાં બાળક જન્મે છે તો ત્હેના વૃદ્ધી સુતકને ત્રણ દિવસ પાળવું જોઈએ. ૭૧

સ્ત્રીણામસંસ્કૃતાનાંતુત્ર્યહાચ્છુદ્ધ્યન્તિવાન્ધવાઃ ॥

યથોક્તેનૈવકલ્પેનશુદ્ધ્યન્તિતુસનામયઃ ॥૭૨॥

જે કન્યાનો માત્ર વિવાહ જ થયો હોય છે પણ પરણ્યા નથી હોતી તેવી કન્યા જો મરણ પામે છે તો ત્રણ દિવસના સુતક પાળવાથી ત્હેનો થનાર પતી તથા સગાં સંબંધીઓ શુદ્ધ થાય છે અને જો તે પરણ્યા પછી મરણ પામે છે તો પણ તેટલાજ દિવસના સુતકથી સર્વ સંબંધીઓ શુદ્ધ થાય છે. ૭૨

અક્ષારલવગાત્ત્વાસ્પુર્નિમજ્જેયુશ્વતેત્ર્યહમ્ ॥

માંસાન્નંચનાશ્રીપુઃશર્ચીરંશ્વપૃથક્કૃષ્ણિતૌ ૭૩

લવણ રહીત અર્થાત્ મીઠું નાખ્યા વિનાનું મોળુ અથવા ખાવું ત્રણ દિવસ સુધી પવિત્ર જળાશયો જેવાં કે નદી, તળાવ, અશ્વઓ વિગેરેમાં સ્નાન કરવું નહીં માંસ અ-

હાર લેવો નહીં. અને જૂદે જૂદે ઠેકાણે જમીન ઉપર સુધ રહેવું. ૭૩

સંનિધાવેપવૈકલ્પઃશાવાશૌચસ્વર્ગીર્તિતઃ ॥

અસન્નિધાવયંજ્ઞેયોવિધિઃસંવંધિવાન્ધવૈઃ ॥૭૪॥

મરનારના પાસેના સગાને માટે ઉપર પ્રમાણેનું સુતક પાળવાનું છે પણ સર્પીડી અથવા તો સમાનોદકને માટે તો સુતકના નિયમો હવે પછી કહેવામાં આવશે તે પ્રમાણે જાણવા. ૭૪

વિગતંતુવિદેશસ્થંશ્રુત્યુચ્યોદ્ધનિર્દેશમ્ ॥

યચ્છેપંદશરાત્રસ્યતાવદેવાશુચિર્ભવેત્ ॥૭૫॥

પરદેશ ગયેલો અથવા પરગામ રહેનારો કોઈ સર્પીડી મરી ગયાના સમાચાર મળે ત્યારે જે સંબંધી હોય ત્હેને દશ દિવસનું સુતક લાગે છે તેમાંથી જેટલા દિવસ પછી કાગળ મળ્યો હોય તેટલા દિવસ બાદ કરવાને બાકીના રહે તેટલા દિવસનું સુતક પાળવું. ૭૫

અતિક્રાન્તેદશાદેચત્રિરાત્રમશુચિર્ભવેત્ ॥

સંવત્સરવ્યતીતેતુસ્પૃદ્ધવાપોવિશુદ્ધ્યાનિ ॥૭૬॥

તેવા સગાના મૃત્યુની ખબર જો દશ દિવસ પણ થઈ ગયા હોય અને ત્યાર પછી મળે તો તો ફક્ત પત્ર વા સમાચાર મળ્યા તે પછી તો ત્રણ અહોરાત્ર સુતક પાળવું અને જો મૃત્યુ થયા પછી વર્ષ વિત્યા બાદ ખબર મળે તો ફક્ત સ્નાન કરવાથીજ મરનારનો સંબંધી પવિત્ર થઈ શકે છે. ૭૬

નિર્દેશંજ્ઞાતિમરણંશ્રુત્વાપુત્રસ્યજન્મચ ॥

સવાસાજલમાપ્ત્યુલ્યશુદ્ધોભવતિમાનવઃ ॥૭૭॥

જે માણસને દશ દિવસ વિત્યા પછી પોતાના સર્પીડીના મરણ અથવા પુત્ર પ્રસવ્યાના સમાચાર મળે છે તે માણસ જો પોતે પહેરેલાં વસ્ત્રો સમેત સ્નાન કરે છે તો ફક્ત સ્નાન માત્રથીજ પવિત્ર થઈ શકે છે. ૭૭

બાલેદેશાન્તરસ્થેચપૃથક્પિષ્ઠેચસંસ્થિતે ॥

સવાસાજલમાપ્લુચસઘર્વવિશુદ્ધયતિ ॥૭૮॥

જે બાળકને દાંત આવ્યા ન હોય તેવા બાળકના અથવા તેા જે સંખંધી સર્પીડી હોતો નથી તેવા સગાના દુર દેશમાં થયેલા મરણમાં કૃત્ત કપડાં સાથે કરેલા સ્નાનમાત્રથી શુદ્ધ થવાય છે. ૭૮

અન્તર્દશાહેસ્યાતાંચેત્પુનર્મરણજન્મની ॥

તાવત્સ્યાદશુચિર્વિમોચાવત્તસ્યાદનિ

ર્દશમ્ ॥ ૭૯ ॥

ચાલતા સુતક અથવા વૃદ્ધિ સુતકના દશ દિવસ પુરા થતા પહેલાંજ ને બીજી કોઈ મરણ પામે છે અથવા જન્મે છે તેા પહેલાનાજ દશ દીવસ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી સુતક પાળવાની જરૂર છે અર્થાત્ બીજા મરનાર વા જન્મનારનું સુતક પહેલાના સુતકની સાથેજ ઉતરે છે. ૭૯

ત્રિરાત્રમાહુરાશૌચમાચાર્યેસંસ્થિતેસતિ ॥

તસ્યપુત્રેચપત્ન્યાંચદિવારાત્રમિતિસ્થિતિઃ ॥૮૦॥

આચાર્ય-ગુરૂના મૃત્યુથી શીષ્યોને ત્રણ રાત્રીનું સુતક પડે છે અને શાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે ગુરૂ અથવા આચાર્યની સ્ત્રી અથવા પુત્રના મરણથી શીષ્યોને એક અહોરાત્રનું સુતક પડે છે. ૮૦

શ્રોત્રિયેતૂપસંપન્નેત્રિરાત્રમશુચિર્ભવેત્ ॥

માતુલેપક્ષિણીરાત્રિશિષ્યાત્વિગ્વાન્ધવેષુચા ८૧ ॥

વેદ લાણુનાર માણસ ને મૃત્યુને પામે છે તેા કેવળ પ્રિતિથી અર્થાત્ મૈત્રીને લીધેજ ત્હેની સાથે રહેનાર અને ત્હેની સાથેજ રહીને અભ્યાસ કરનાર ત્રણ રાત્રી સુધી અપવિત્ર ગણાય છે પરંતુ માયાના શિષ્યના, રૂત્વીકના અથવા બાંધવ વર્ગમાંના કોઈના મરણથી આગળ પાછળના દિવસ અને એક રાત્રીને ગણીને તે સુતકી ગણાય છે. ૮૧

પ્રેતેરાજનિસજ્જ્યોતિર્યસ્યસ્યાદ્વિપયેસ્થિતઃ ॥

અશ્રોત્રિયેત્વહઃકૃત્સ્નમનૂચાનેતથાગુરૌ ॥૮૨॥

જે રાજ્યમાં પ્રાદ્વલોની વસ્તી હોય તેવા રાજ્યનો રાજા મરણ પામે છે તેા ને તે દિવસે સૂર્યોદય પછી મરણ પામ્યો હોય તેા ગામને ત્હેનું સુતક સૂર્યાસ્ત સુધી પાળવું અને જે રાત્રીના ત્હેનો કાળ થયો હોય તેા તારા ગણોના અસ્ત થતા સુધીનું સુતક ગણાય છે તેજ પ્રમાણે જે ક્ષત્રીયને રાજ્યાભિષેક થયો છે ત્હેને માટેનું પણ સમજવું. પોતાનો સ્નેહી જે વેદ બરાબર જાણુતો ન હોય ત્હેનું મરણ થાય તેા એક અહોરાત્ર સુતક પાળવું અને તેજ પ્રમાણે પોતાના ગુરૂ ને અંગ સાથે વેદના પૂર્ણ જ્ઞાનવાળા હોય ત્હેમનું પણ પાળવું નેઃ ઇએ. ૮૨

શુદ્ધ્યેદિમોદશાહેનદ્વાદશાહેનભૂમિપઃ ॥

વૈશ્યઃપન્ચદશાહેનશૂદ્રોમાસેનશુદ્ધયતિ ॥૮૩॥

યજ્ઞોપવિત ધારણ કરેલા દ્વિજના શુદ્ધ થવાના પ્રકાર.

જે પ્રાદ્વલો યજ્ઞોપવિત ધારણ કર્યું હોય છે તે દશ દિવસના સુતક પાળવાથી શુદ્ધ થાય છે અને ક્ષત્રીય બાર દિવસ પાળવાથી શુદ્ધ થાય છે, વૈશ્ય પંદર દિવસ પાળવાથી શુદ્ધ થાય છે અને શૂદ્ર જ્હેને ઉપવિત શસ્ત્રકાર કરવામાં આવતોજ નથી તે તેા પરણેલો હોય છે તેા એક મહીના સુધી ને સુતક બરાબર પાળે છે તેા તેટલા સમય પછી શુદ્ધ ગણાય છે. ૮૩

નવર્ધયદવાહાનિપ્રત્યૂદેન્નાગ્નિષુક્રિયાઃ ॥

નચતત્કર્મકુર્વાણઃસનામ્યોડપ્યશુચિર્ભવેત્ ૮૪ ॥

કોઈ પણ માણસે સૌચ (સુતક) ના દિવસોને લાંબાવવા નહીં અર્થાત્ શાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે જે સુતક કૃત્ત બે અથવા

ત્રણ રાત્રી પાળવા જેવુંજ હોય ત્હેને લોકા-
ચાર પ્રમાણે દશ અથવા વધારે લંબાવવું
નહી તેમજ અગ્નિહોત્ર વિગેરેનાં ધર્મ કર્મો
કરવામાં સુતકનો બાધ બતાવીને તેવાં ક-
ર્મનો ત્યાગ કરવો પણ નહી કારણ કે શાસ્ત્ર
પ્રમાણે યજ્ઞ કર્મનો કરનાર મરનારનો સ-
પિંડી હોય છે તો પણ અપવિત્ર ગણાતોજ
નથી. ૮૪

દિવાકીર્તિસ્મૃદ્ધ્યાંચપતિતંમૂતિકાંતયા ॥

શવંતસ્પૃષ્ઠિનંચૈવસ્પૃષ્ઠાસ્નાનેનશુચ્યતિ ॥૮૫॥

ચાંડાલનો સ્પર્શ થયેલો હોવાથી રજ-
સ્વલા સ્ત્રીને અડકેલો હોવાથી, ન્યાતખડાર
મુકેલાને અડકવાથી, તેમજ તરતની પ્રસુતી
થઈ હોય તેવી સ્ત્રીને સ્પર્શ કરીને અને મ-
હાને અથવા મહાને અડકેલાનો સ્પર્શ થ-
વાથી અપવિત્ર થયેલો માણસ સ્નાન માત્ર-
થીજ પોતે શુદ્ધ થઈ શકેછે. ૮૫

આચમ્યપ્રયતોનિત્યંજપેદશુચિદર્શને ॥

સૌરાન્મન્ત્રાન્યથોત્સાહંપાવામર્નાશ્ચશક્તિઃ ૮૬

ચાંડાલ વિગેરે અપવિત્ર માણસનું દર્શન
થવાથી અપવિત્ર થયેલો માણસે જો પોતે
શ્રાદ્ધવિધિ અથવા તો દેવપૂજન કરવાને ઇ-
ચ્છતો હોયતો તે માત્ર સ્નાન કરીને આ-
ચમન કર્યા પછી સૂર્ય જેનો દેવતા છે તેવા
વેદના ઉદુલ્લંબ જાત વેદસં વિગેરે મંત્રો ચા-
ર તેમજ પોતાની શકતી પ્રમાણે પાવામની
હુકોના જપ માત્રથી શુદ્ધ થઈ શકેછે. ૮૬

નારંસ્પૃષ્ઠાસ્થિસસ્નેહંસ્નાત્વાવિપ્રોવિશુદ્ધ્યતિ ॥

આચમ્યૈવતુનિઃસ્નેહંગામાલભ્યાર્કમીક્ષ્યવા ૮૭

માણસના તરતના ત્વચા વા રકતથી ભીજ
અરથી (હાડકા)ને અડવાથી ગ્રાહ્ય અપ-
વિત્ર થાયછે તે પોતે સ્નાન કરવાથી પવિત્ર
થાયછે પરંતુ સુકા હાડકાને અડવાથી તે

અપવિત્ર હોયતો માત્ર આચમન કરીને ગા-
યનો સ્પર્શ કરવાથી અથવા તો સૂર્યનું ઈ-
ર્શન કરવાથી તે પુનઃપવિત્રતાને પામેછે. ૮૭

આદિષ્ટીનોદકંકુર્યાદાવ્રતસ્યસમાપનાત્ ॥

સમાપ્તેતૂદકંકૃત્વાત્રિરાત્રિભૈવશુદ્ધ્યતિ ॥૮૮॥

જેણે બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કર્યું હોય તેવા
બ્રહ્મચારીયે પોતાના વ્રતના પૂર્ણ થતા સુધી
પોતાના કોઈ પણ સંબંધીના મરણ વખતે
પ્રેતોદક આપવું નહી કારણ કે તેથી ત્હેના
વ્રતનો ભંગ થાય છે પરંતુ વ્રત પુરૂ થયું
હોયતો તે પ્રમાણે આપવાને કાંઈ હરકત
નથી કારણ કે પ્રેતોદક આપ્યા પછી ત્હેને
ત્રણ દિવસજ શૌચ પાળવું પડેછે. ૮૮

વૃથાસંકરજાતાનાંપ્રવ્રજ્યાસુષાતિષ્ઠતામ્ ॥

આત્મનસ્ત્યાગિનાંચૈવનિવર્તેતોદકક્રિયા ૮૯

પ્રેતોદક વિધિ કેને આપવો જોઈએ
નહી:—

જે એક ભવમાં બે ભવ કરેછે અર્થાત્
પોતાના મુળ ધર્મનો ત્યાગ કરીને અન્ય
ધર્મને ભજે છે, જે માણસ સર્વર્ણથી જન્મ
પામેલો ન હોય અર્થાત્ જેનાં માતપિતા બે
જૂઠા જૂઠા વર્ણનાં હોય, જે વેદ વિરૂદ્ધ
વર્તન કરીને ધર્મના આડંબરથી લોકને ઠગે
છે, અને આત્મઘાત કરનાર તેટલાને પ્રેતો-
દક આપવું જોઈએ નહી. ૮૯

પાષણમાશ્રિતાનાંચચરન્તીનાંચકામતઃ ॥

ગર્ભમર્તૃદુહાંચૈવમુરાપીનાંચયોષિતામ્ ॥ ૯૦ ॥

તેમજ જે સ્ત્રી વેદના ધર્મ નિયમ વિ-
રૂદ્ધ ભગવાં ધારણ કરેછે અને એવા બીજા
અનેક ઢાંગ કરીને ધર્મને ખડાને લોકને ઈ-
ચ્છતી હોય છે તેમજ સ્વેચ્છાએ વિષયને
આશક્ત થઈને કોઈ પણ માણસની સાથે
કોઈ પણ સમયે રહેતી હોય છે, ગર્ભપા-
તક જેવાં મહાપાપને કરતી હોય છે અને

જેણે પોતાના પતિનો વધ કરેલો હોય છે તેવી સ્ત્રીઓને પણ જળદાન આપવાનો અધિકાર નથી અર્થાત્ તહેમને પણ મૃત્યુ પછી શાસ્ત્રે જળદાન આપવું નહીં. ૯૦

આચાર્યસ્વમુપાધ્યાયંપિતરંમાતરંગુરુમ્ ॥

નિર્હત્યતુવ્રતીપ્રેતાન્નવ્રતેનવિયુજ્યતે ॥૧૧॥

શિષ્ય અર્થાત્ વિદ્યાર્થી જે આચાર્ય પોતાને યજ્ઞ પવિત્ર ધારણ કરાવ્યું હોય, તથા ઉપધ્યાય જેણે વેદના અંગોનાં વ્યાખ્યાનો સંભળાવ્યાં હોય અને તે માત્ર પિતા તેટલાંનાં મરણ સમયે તહેમને શ્મશાનમાં લઈ જવાથી અથવા તહેમને અગ્નિ સંસ્કાર કરવાથી અને તહેમની ઉત્તર ક્રિયા કરવાથી કોઈ પણ રીતે અપવિત્ર થતો નથી. ૯૧

દક્ષિણેનમૃતંશુદ્રંપુરદ્વારેણનિર્હેરત્ ॥

પશ્ચિમોત્તરપૂર્વૈસ્તુયથાયોગંદ્વિજન્મનઃ । ૧૨॥

મરણ પામેલા શુદ્રને (શુદ્રના મડદાને) શહેરના દક્ષિણ દ્વારમાંથી શ્મશાન તરફ લઈ જવું જોઈએ, બ્રાહ્મણના શબને પશ્ચિમ તરફના દ્વારથી કાઢવું, ક્ષત્રીયને ઉત્તર તરફના દરવાજેથી લઈ જવું અને વૈશ્યને પૂર્વના દરવાજેથી ખડાર કાઢવું જોઈએ. ૯૨

નરાજ્ઞામઘદોષોઽસ્તિવ્રતિનાંનચસત્રિણામ્ ॥

એન્દ્રસ્થાનમુપાસીનાબ્રહ્મભૂતાહિતેસદા । ૧૩॥

રાજ્યાધિકારી, બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળનાર અને સત્રી અર્થાત્ હોમ કર્મના કરનાર આરણ્યને સર્પીકીના મરણ પછી સુતક લાગતું નથી કારણ કે રાજા તો રાજ્યાસન ઉપર હોવાથી ઇન્દ્રના અધિકારને લોગવે છે અને બ્રહ્મચર્ય વ્રતનો પાળનાર અને હોમ કર્મ કરનાર તે બન્નેતો બ્રહ્મના પોતાના સ્વરૂપ જેવાજ બાળુવાં. ૯૩

રાજોમાહાત્મિકેસ્થાનેસઘઃશૌર્ચંવિધીયતે ॥

પ્રજાનાંપરિરક્ષાર્થમાસનઞ્ચાત્રકારણમ્ ॥૧૪॥

રાજા જે રાજ્યાસનના ભવ્ય પદને ધારણ કરે છે તહેને માટે તો તાત્કાલીક શુદ્ધિ કહેલી છે અર્થાત્ તહેને તો શુદ્ધ થવાની જરૂર નથી કારણ તહેને પાપ લાગી શકે નહીં કારણ કે તે પોતાની સમગ્ર પ્રજાના રક્ષણ અને હિતને માટે રાજ્ય ધારણ કરે છે. ૯૪

દિંવાહવહતાનાંચવિયુતાપાર્થિવેનચ ॥

ગોબ્રાહ્મણસ્યૈવૈવૈયસ્યચેચ્છાતિપાર્થિવઃ । ૧૫॥

તેજ પ્રમાણે જેઓ હુલ્લેહ-તોફાન થતું હોય તહેમાં પોતાનું વા પારકાનું રક્ષણ કરવાને માટે લઢતાં મરી ગયા હોય તહેમનો, જેઓ રાજાના હાથે શસ્ત્રથી ઘવાઈને મરણ પામ્યા હોય અથવા વિજળી પડવાના વિગેરે અકસ્માતથી મરી ગયા હોય તહેમનાં, અને જેઓ બ્રાહ્મણ અથવા ગાયોનું રક્ષણ કરવામાં લઢતાં લઢતાં મરણ પામ્યા હોય તહેમનાં સગાં સંબંધી અને જેમને રાજા પોતાના શૈલ્ય મુક્ત કરવાને ઇચ્છતો હોય તેટલાં અદ્યપકાળમાંજ પવિત્ર થઈ શકેછે. ૯૫

સોમાગ્ન્યર્કાનિલેન્દ્રાણાંવિત્તાપ્ત્યોર્ય

મસ્યચ ॥

અઘ્નાંલોકપાલાનાંવપુર્ધારયતેનૃપઃ ॥૧૬॥

રાજા જેમને પવિત્ર કરવાને ઇચ્છે તેમને તે તરતજ પવિત્ર શા કારણથી કહી શકેછે ? કારણ કે રાજાનો જેને અભિષેક કરવામાં આવ્યો હોય તે વા ક્ષત્રીય તે તો આઠ દેવતાઓનું સ્વરૂપજ બાળુવો અર્થાત્ તે ચંદ્રમા, અગ્નિ, સૂર્ય, વાયુ, ઇન્દ્ર, કુબેર, વરુણ અને યમ આટલા આઠ દેવતાઓ જેટલી સત્તાનો અધિકારી છે. ૯૬

લોકેશાધિપ્તોરાજાનાસ્યાશૌચંવિધીયતે ॥
શૌચાશૌચંદિમત્યાનાંલોકેશઃપ્રમથાપ્ય

યમ્ ॥૧૭॥

રાજા પોતેજ જ્યારે ઉપર જણાવ્યા તે
આર દેવતાઓના સ્વરૂપ જરાજર છે ત્યારે
તહેને કાંઈપણ પ્રાયશ્ચિત લાગીજ શકતું ન-
થી કારણ કે મૃત્યુ લોકનાં પાપ તે દેવતા-
ઓજ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે અને નાશ
પણ કરી શકાય છે માટે કોઈને પણ પ્રા-
યશ્ચિત લાગેલું હોયતો જેટલો દેવતાઓને
તે પ્રાયશ્ચિત દુર કરવાનો અધિકાર કહ્યો
છે તેટલોજ રાજાને પણ સમજવો. ૯૭

ઉચ્ચતૈરાદવેશઃસત્રધર્મઠતસ્યચ ॥

સચઃસન્તિષ્ઠતેયજ્ઞસ્તથાશૌચમિતિ

સ્થિતિઃ ॥૧૮॥

વળી શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે રણસંગ્રા-
મમાં લઢતાં લઢતાં પોતાના હાથમાં શ-
સ્ત્ર ઉગામીને શત્રુના ઉપર હુમલો કરનાર
ક્ષત્રીય જો સહામાના મારથી ત્યાં રણભુમી-
માં મૃત્યુ પામેછે તો તહેના મૃત્યુની સાથે-
જ તહેને એક જ્યોતીષ્ટોમ કર્યાનું પુણ્ય
મળે છે અને તેજ ક્ષણે તહેનું પ્રાયશ્ચિત—
શૌચ સર્વ દુર થાયછે. ૯૮

વિમ્નશુદ્ધ્યત્યાગઃસ્પૃશ્ણાક્ષત્રિયોવાદનાયુધમ્ ॥

વૈશ્યઃપ્રતોદંરશ્મન્નિયાપ્તિશુદ્ધકૃતક્રિયઃ ॥૧૯॥

કોઈની પણ ઉત્તર ક્રિયા કરનાર બ્રાહ્મ-
ણ ઉત્તરક્રિયા પુર્ણ થયા પછી પોતે જળના
સ્પર્શથી પવિત્ર થઈ શકેછે. ક્ષત્રીય (રાજા)
ક્રિયા પુરી થયા પછી જે વાહન ઉપર પોતે
હમેશાં સવારી કરતો હોયછે તહેને અર્થાત્
ઘોડા, અથવા હાથીને અડચાથી પવિત્ર થાય
છે વૈશ્ય ક્રિયા પુરી થયા પછી, વાહનને
હાંકવાનાં સાધન અંકુશ, આર, લાકડી,
આળુક અથવા તો લગામ અથવા બળદની

નાથને પકડવાથી પવિત્ર થાયછે અને શુદ્ધ
તો ફક્ત પોતાના દંડ અથવા છઠીને ધારણ
કરવાથીજ માત્ર પૂર્વવત્ પવિત્ર થાયછે. ૯૯
एतद्गोऽमिहितंशौचंસपिण्डेषुद्विजोत्तमाः ॥

असपिण्डेषुसर्वेषुनेतृद्विनिबोधते ॥૧૦૦॥

ઉપર પ્રમાણે પોતાના સર્પીડ અર્થાત્
કુળનાં સગાંબહાલાંના મરણનાં સુતકથી કેમ
પવિત્ર થવાય છે તે સવિસ્તારથી કહ્યા પછી
મનુ મુનીએ તે દિગ્જેને કહ્યું કે હે દિગ્જમાં
ઉત્તમ એવા જ્ઞાની સાધુઓ ! મહે તહેમને
સર્પીડી સગાંના સુતક તથા શૌચાશૌચના
ધર્મ નિયમો મહારી મતિ પ્રમાણે કહ્યા છે
હવે અસર્પીડીસગા અર્થાત્ પોતાના કુટું-
બનાં નહીં—પાસેનાં સગાં નહીં પણ વર્ગનાં
માણસોના મરવાથી શા પ્રમાણે સુતક લાગે
છે અને તહેમાંથી કેમ અને કેવા નિયમો
પ્રમાણે શુદ્ધ થવાય છે તે આપ સર્વને ક-
હીશ તે શ્રાવણ કરશો. ૧૦૦

असपिण्डंद्विजंभेतंविप्रोनिर्द्वैत्यबन्धुवत् ॥

विशुद्ध्यतित्रिरात्रेणमातुरામાંશ્વવાન્ધવાન્ ॥૧૦૧॥

પોતાના કુળ-ગોત્ર જહારનો, સંબંધ
વિનાનો બ્રાહ્મણ મરણ પામ્યો હોય તહેના
તરફના પોતાના સ્નેહનાજ સંબંધે જો કોઈ
બ્રાહ્મણ શબનો સ્પર્શ કરે છે તો તહેને પો-
તાની શુદ્ધીને માટે ત્રણ રાત્રીનું સુતક પા-
મવું પડે છે અને તેજ પ્રમાણે માતાના પ-
ક્ષનાં સંબંધીયોના સુતકને પણ બળવું-
પાળવું. ૧૦૧

यद्यन्नमत्तितेषांतुदशहेनैवशुद्ध्यति ॥

अनदन्नन्नमहैवनचेत्तस्मिन्गृहेवसेत् ॥૨०॥

ઉપર પ્રમાણેના સ્નેહના વા માતુલ
પક્ષના સંબંધીના શબને સ્પર્શન સુધી સ્પ-
ર્શ કરીને લઈ જનાર માણસ મરનારના
સર્પીડી સગાંઓના સંબંધેલા અન્નને ખાય છે

તો ત્હેમની માફક ત્હેને પોતાને પણ દશ દિવસનું શૌચ પાળવું પડે છે અર્થાત્ ત્હેને પણ સર્પીડી ગણાવું પડે છે પરંતુ જો તે ત્હેમનું અન્ન ખાતો નહોત્ય તેમજ તે ઘરમાં પણ રહેતો નહોત્ય તો તો ફક્ત એકજ દિવસમાં તે પવિત્ર થઈ શકે છે. ૧૦૨

અનુગમ્યેચ્છયાપ્રેતજ્ઞાતિમજ્ઞાતિમેવચ ॥

સ્નાત્વ સર્વેભ્યઃસ્પૃશ્વાર્થિષ્ઠતંપ્રાદયવિશુદ્ધ્યતિ ॥

પોતાના જ્ઞાતી બંધુના શબને અથવા તો પર જ્ઞાતીના પોતાના મીત્ર વા ઓળખીતાના શબને લોક વ્યવહાર પ્રમાણે સ્મશાન સુધી જનાર (હાથમાં જનાર) પોતાનાં વસ્ત્રો સમેત સ્નાન કરે છે અને ત્યાર પછી દેવતાનો સ્પર્શ કરીને ઘી ખાય છે તો તે શૌચયુક્ત થાય છે. ૧૦૩

નવિપ્રસ્વંષુતિષ્ઠત્સુમૃતંશુદ્રેણનાયયેત્ ॥

અસ્વર્ગ્યાત્પ્રાદુતિઃસાસ્યાચ્છુદ્રસંસ્પર્શદૂપિતા ॥

પ્રાદ્યણુના શબને જ્યાં સુધી પ્રાદ્યણ મળી શકતા હોય ત્યાંસુધી અન્ય વર્ણનો સ્પર્શ થવા દેવો નહીં અને વિશેષ કરીને શુદ્રનો તો નજ થવા દેવો કારણ કે શુદ્રના સ્પર્શમાત્રથીજ શબ અપવિત્ર થાય છે અને તેથી કરીને જે જે યાદુતીયો અર્થાત્ સંસ્કારો તે કરે છે તે શાસ્ત્રના નિયમ વિરુદ્ધ હોવાથી મરનારના હીત વિરુદ્ધ થાય છે અર્થાત્ તેથી મરનારને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ૧૦૪

જ્ઞાનંતપોમિરાહારોમૃત્મનોવાયુપાંજનમ્ ॥

વાયુઃકર્માર્કકાલૌચશુદ્ધેઃકર્તૃણિદેહિનામ્ ॥૧૧॥

હેહુ ધરીને આત્માની તેમજ પોતાના હેહુની શુદ્ધીને માટે નિચેનાં ૧૨ મુખ્ય સાધનો કહેલાં છે:-પોતાના આત્માનું જ્ઞાન, (પ્રજ્ઞજ્ઞાન), તપ, અગ્નિ, આહાર, માટી,

મન ઉપરનો પોતાનો સંયમ અર્થાત્ ઇન્દ્રિયો ઉપરનો અંકુશ, જળ, સુગંધ, વાયુ, સૂર્ય અને સૂર્યનો પ્રકાશ અને કાળ. ૧૦૫
સર્વેષામેવશૌચામામર્થશૌચંપરંસ્મૃતમ્ ॥

યોડર્યેશુચિર્હિસશુચિર્નમૃદારિશુચિઃશુચિઃ ॥૧૨॥

ઉપર ગણાવ્યાં તેવાં દેહ શુદ્ધી તેમજ મન શુદ્ધીનાં કારણોમાં સર્વથી શ્રેષ્ઠ સાધન તો મહામુની મનુષ્યે એનેજ કહ્યું છે કે દ્રવ્યના સંયમમાં વૃત્તિ શુદ્ધ રાખવી કારણ કે જે માણસ એક નિષ્ઠાથી પોતાનું કામ કરે છે અને ન્યાયના આધારે પૈસો સંપાદન કરે છે તેજ ખરેખર પ્રમાણીક અને શુદ્ધ માણસ છે પણ જે માણસ હજીખરો માણસને પાયમાલ કરીને અર્થાત્ કાળાં ઘોળાં કરીને પૈસો મેળવતો હોય છે અને વખતો વખત પોતાના હાથપગ આદી ધસીને પાણી વતીથી ઘોતો હોય છે તે કાંઈ શુદ્ધ ગણાય નહી. ૧૦૬

જ્ઞાન્ત્યશુદ્ધ્યન્તિવિદ્વાંસોદાનેનાકાર્યકારિણઃ ॥

પચ્છન્નપાપાજપ્યેનતપસાન્નિદવિત્તમાઃ ॥૧૩॥

વિદ્વાન માણસો પોતાની ક્ષમાવૃત્તિથીજ પોતાનાં સર્વ પાપને દુર કરી શકે છે અર્થાત્ તેમનામાં રહેલા સાત્વીક ગુણને લીધે તેઓ અન્યની થયેલી ભુલને અલક્ષ્ય કરીને ત્હેના તરફ ક્રોધ નહીં કરતાં તેને ક્ષમા કરે છે જેથી ભુલ કરનાર ત્હેમને આશીર્વાદ છે જેથી વિદ્વાન માણસોનાં પાપ દુર થાય છે માટે વિદ્વાન માણસે હમેશાં ક્ષમારૂપી આભુષણને ધારણ કરવું, અને વેદમાં મના કરેલાં કાર્યના કરનાર પોતાના મનની મોટાઈથીજ માત્ર ત્હેમનાં સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે અર્થાત્ મનની મોટાઈથી તેઓ કોઈને તંગી અથવા દુઃખમાં જોઈ શકતા નથી અને તેથી તેમાંથી ત્હેમને મુક્ત કર-

વાને માટે તત્પર રહે છે અને તેથી ત્હે-
મના પુણ્ય કર્મના પ્રયાસથી તેઓ પોતાનાં
પાપમાંથી મુક્ત થાય છે માટે હમેશાં
જ્ઞાની પુરૂષોએ મન સાંકડું રાખવું નહીં;
દુનિયાંથી છાની રીતે પાપના કામ કરનાર
અર્થાત્ જે મનમાં એમ જાણે છે કે આ-
પણને આ કામ કરતાં કોણ જોનાર છે અને
તેમ ધારીને ખાનગી રીતે પાપ કરે છે તેઓ
પોતાના પાપને માટે જો વેદના મંત્રો જપે
છે તો પાપમાંથી મુક્ત થાય છે અને જે મા-
ણસ વેદજ્ઞ છે અર્થાત્ વેદના પ્રમાણે અને
નિયમો સારી રીતે જાણે છે ત્હેણે તો પોતા-
નાં પાપ જાણે અજાણે થયાં હોય તો તેમાંથી
મુક્ત થવાને માટે તપ કરવું તેજ ઉત્તમ
સાધન માનવું. ૧૦૭

મૃત્યોયૈઃશુદ્ધ્યતેશોધ્યનદીવેગેનશુદ્ધ્યતિ ॥

રજસાસ્ત્રીમનોદુષ્ટાસંન્યાતેનાદ્વિજોત્તમઃ॥૮॥

છાણ માટીથી, જે સ્થળ અપવિત્ર હોય
છે તે પવિત્ર થાય છે અર્થાત્ જ્યારે કોઈ
પણ શુભ કાર્ય કરવું હોય ત્યારે સ્થળને પ-
વિત્ર કરવાને માટે ગોમુત્ર અને ગોમળથી
ખરાખર લીંપી નાંખવું જોઈએ, નદી, નાળાં
વિગેરે જળાશયો પોતાનાં ઝરણોથી અને
પ્રવાહથી અશુદ્ધિને દુર કરે છે અને શુદ્ધ
થાય છે, જે સ્ત્રીના મનમાં મનોવિકાર ઉ-
ત્પન્ન થયા છે તે સ્ત્રી ત્હેના પ્રાયશ્ચિતમાંથી
માસિક રૂતુઆવથી પવિત્ર થઈ શકે છે,
અપવિત્ર બ્રાહ્મણ દુનિયાનો ત્યાગ કરવાથી
અર્થાત્ સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાથી પવિત્ર થા-
ય છે. ૧૦૮

અદ્વિર્ગાત્રાણિશુદ્ધ્યન્તિમનઃસત્યેનશુદ્ધ્યતિ ॥

વિદ્યાતપોભ્યાંભૂતાત્માબુદ્ધિર્જાનેનશુદ્ધ્યતિ ॥૧॥

શરીરની શુદ્ધિને માટે નિર્મળ જળથી
સ્નાન કરવાની જરૂર છે અને મનની પવિ-

ત્રતાને માટે સત્ય ભાષણ કરવું જોઈએ,
આત્માની શુદ્ધિ વેદના અભ્યાસથી થઈ
શકે છે અને જ્ઞાનથી બુદ્ધિ ખીલે છે. ૧૦૯

एषशौचस्यवःप्रोक्तःशारीरस्यविनिर्णयः ॥

नानाविधानांद्रव्याणांशुद्धेःशृणुतनिर्णयम्

॥ ११० ॥

હે મહર્ષિઓ આ પ્રમાણે આપ સર્વને
વેદની શુદ્ધિના પત્રેક નિયમો સંભળાવ્યા
હવે નિર્જીવ વસ્તુ પદાર્થની શુદ્ધિના નિયમો
ક્રમાનુસાર આપને કહું છું તે કૃપા કરીને
શ્રવણ કરશો. ૧૧૦

तैजसानांमणीनांचसर्वस्यादममयस्यच ॥

भस्मનાद्भिर्मृदाचैवશુद्धिरुक्ताમनीषिभिः॥११॥

પૂર્વે થયેલા મહા પુરૂષો એવિ આજ્ઞા
કરી ગયેલા છે કે, ધાતુ-અવાહીરોથી જડીત્ર
તેમજ આરસ વિગેરે વિવિધ પ્રકારનાં પથ-
રનાં બનાવેલાં વાસણોને હમેશાં રાખ અથવા
માટીથી ઘસવાં અને ત્હેમની ચિકાશ તથા
મળને દુર કર્યા પછી સ્વચ્છ જળથી ઘોઈ
નાંખવાં. ૧૧૧

निर्लेपंकाञ्चनंभाण्डमाद्भिरेवविशुद्ध्यति ॥

अञ्जमश्ममयंचैवराजनचानुपस्कृतम् ॥१२॥

સુવર્ણના વાસણને જેને ડાઘાડુધી પડતા
નથીજ અને તેથી હમેશાં એકજ સરખું
શુદ્ધ જણાય છે તે અને તેજ પ્રમાણે સ-
સુદ્રમાં ઉત્પન્ન થતાં પરવાળા અને છીપોનાં
કુદરતના મુળ સ્વરૂપમાં પણ ખ્યાલા અને
ખીજ આકારનાં વાસણો તેમજ ચાંદીના
સાદા ઘડતરનાં વાસણો ફક્ત પાણીથી ઘો-
ઈને પણ શુદ્ધ થઈ શકે છે અર્થાત્ તેવાં
સરળ સપાટીનાં વાસણોને રાખ-માટી ચો-
ળવાની કાંઈ પણ જરૂર નથી. ૧૧૨

अपायमेश्वसंयोगाद्दैर्मरौघ्यंनिर्बभौ ॥

તસ્માત્તયોઃસ્વયોન્યૈવનિર્ણયોગુણવત્તરઃ॥૧૩॥

જળ અને અગ્નિ આ બે તત્વોના સં-
ગમથી સુવર્ણ ઉત્પન્ન થયું છે અને તેટલા
માટે ત્હેની શુદ્ધીને માટે પણ તેજ બે ત-
ત્વોની જરૂર છે અર્થાત્ સુવર્ણનું વાસણુ
અશુદ્ધ થયું હોય તો ભસ્મ જે અગ્નિનુજ
રૂપાંતર છે તે લેધને તે વાસણુને ઘસીને
માંજવું અને ત્યાર પછી બીજા તત્વ પાણી-
થી ત્હેને ઘોષ નાંખવું એટલે તે પુર્વ પ્ર-
માણે શુદ્ધ થાય. ૧૧૩

તામ્રાયઃકાંસ્યરૈત્યાનાંત્રપુણઃસીસકસ્યચ ॥

શૌચંયથાર્હકર્ત્તવ્યંક્ષારામ્લોદકવારિભિઃ॥૧૪॥

ઉપર જણાવી તે રાજધાતુઓ શીવાયની
અન્ય ધાતુઓ અર્થાત્ તાંબુ, પિત્તળ, લોહ,
કોપરપ્રાસ, જર્મનસીલ્વર, કલાઈ, અને
સીસુ ઇત્યાદીનાં બનેલાં વાસણોને જે જે
પદાર્થોથી તે બરાબર શુદ્ધ થઈ શકે તે તે
લેધને શુદ્ધ કરવાં એટલે કે જરમન સી-
લ્વર તથા કોપરપ્રાસ જેવાંને માત્ર ચાક
જે એક જાતને ક્ષાર છે ત્હેનાથી અને બી-
જાંને માત્ર ખટાશવાળાં કરી ઘોવાથી શુદ્ધ
કરી શકાય છે. ૧૧૪

દ્રવાણાંચૈવસર્વેષાંશુદ્ધિરાણ્ણવનંસ્મૃતમ્ ॥

પ્રોક્ષણંસંતાનાંચદારવાણાંચતક્ષણમ્ ॥૧૫॥

પ્રત્યેક જાતના પ્રવાહી પદાર્થોને શુદ્ધ
કરવાને માટે તે તે પ્રવાહીમાં કુશપ્રાસની
એક ભેડ સર્વને ફેરવવી અને નક્કર વસ્તુ
હોય ત્હેના ઉપર પવિત્ર કરવાને માટે ફક્ત
શુદ્ધ પાણીનું પ્રોક્ષણ કરવું પરંતુ જે જે
વસ્તુ કાષ્ટની બનેલી હોય ત્હેને શુદ્ધ કર-
વાને માટે તો ત્હેના ઉપર રંદો ફેરવવો
જોઈએ અર્થાત્ જે જે ભાગ બરાબર થઈ
ગયો હોય ત્હેના ઉપરથી બીણી બીણી ઓલ
ઉલાસી કાઢવી. ૧૧૫

માર્જનંયજ્ઞપાત્રાણાંપાણિનાયજ્ઞકર્મણિ ॥

ચમસાનાંગ્રહાણાંચશુદ્ધિઃપ્રક્ષાલનેનતુ ॥૧૬॥

હોમકર્મ વિધિમાં સોમરસને માટેના
ચમસ અને ગ્રાહાસ પાત્રોને હાથવતી
ઘસી નાંખવાથીજ અને પછી ત્હેમને શુદ્ધ
પાણીથી ઘોષ નાંખવાથીજ પવિત્ર કરી શ-
કાય છે. ૧૧૬

ચરુણાંસ્તુક્તુવાણાંચશુદ્ધિરુણેનવારિણા ॥

સ્પયશૂર્પશકાટાનાંચમુસલોલૂલસ્યચા ॥૧૭॥

યજ્ઞકર્મને માટે રાંધવાના વાસણો તથા
હલાવવાના શુક્રશુલ અર્થાત્ મોટા મોટા
સરવા એટલે કડછા જેનાંથી હવીનો બલી
આપવામાં આવે છે તે તેમજ સૂર્ય નામની
ટોપલીઓ તે સર્વ ગરમ પાણીથી ઘોષ
નાંખી હોય તો પવિત્ર થાય છે અને તેજ
પ્રમાણે અનાજનાં ગાડાં અને ખલ મુશળને
માટે પણ સ્તમજવું. ૧૧૭

અદ્વિસ્તુપ્રોક્ષણંશૌચંબહૂનાંધાન્યવાસસામ્ ॥

પ્રક્ષાલનેનત્વલ્ગાનામદ્વિઃશૌચંવિધીયતે ॥૧૮॥

અનાજના કોઠાર તેમજ કપડાંના તા-
કાઓની વખારો હોય છે તે બે સ્પર્શસ્પ-
ર્શથી અપવિત્ર થઈ હોય તો માત્ર શુદ્ધ
જળના પ્રોક્ષણથી પવિત્ર કરી શકાય છે
પણ ફક્ત બે અન્નનો સંચય ઘણોજ થોડો
હોય અને કાપડનો જમાવ પણ બહુ ન
હોય તો તે સ્પર્શસ્પર્શની અશુદ્ધીને દૂર
કરવાને માટે ત્હેમને ખડોળા પાણીમાં ઘોષ
નાંખવાં જોઈએ. ૧૧૮

ચૈલવર્ષમણાંશુદ્ધિર્વૈદલાનાંતથૈવચ ॥

શાકમૂલફલાનાંચધાન્યવસ્તુદિરિણ્યતે ॥૧૯॥

નાના પ્રકારનાં ચર્મ જેવાં કે બ્યાઘ્ર-
ચર્મ, મૃગચર્મ તે બે અપવિત્ર થાય તો
સાપ્રાક્ષ વાસની સાફજી ત્હેમને પવિત્ર

કરવાં પણ જો કંદમુળ અપવિત્ર હોય તો
તો અનાજની માફકજ હેમને પાણીમાં
બરોબર ધોઈને પવિત્ર કરવાં જોઈએ. ૧૧૯
કૌશેયાશ્રિકયોરૂપૈઃકૃતપાનામરિષ્ટકૈઃ ॥

શ્રીફલૈરંશુપદાનાંશૌમાણાંગૌરસર્પૈઃ ॥૨૦॥

રેશમનાં અને ઉનનાં ઉમદા કપડાંઓ
જે ફક્ત ઉના અને ટાઢા પાણીથી ધોતાં
તેવાંજ રહે છે અને ડાઘાડુથી જતા નથી
હેમને ઉસ નાંખીને ગરમ કરેલા પાણીમાં
ધોઈ નાંખવા, અને ધાબળીયો-શાલો, કા-
મળીયો વિગેરે ગરમ વાળનાં બનેલાં ક-
પડાંઓને અરીઠાના કીણથી ધોવાં, અંગુચા,
સારા સારા રેશમી દુપટ્ટાઓના રંગ જતા
ન રહે તેટલા માટે તેમની કોર ખીલીના
ભુકામાં ભીજવીને પછી સારા પાણી વડે
ધોવા, ધોળા વસ્ત્રો તેમજ ઝીણાં મલમલ
શણ વીગેરેને શરશવ નાંખીને ધોવાં. ૧૨૦
શૌમવચ્છશ્રુજ્ઞાણામસ્થિદન્તમયસ્યચ ॥

શુદ્ધિર્વિજાનતાકાર્યાગોમૂત્રેગોદકેનવા ॥૨૧॥

વેદના નિયમોના જાણનારે હમેશાં શંખ,
સૂંગ, અસ્થિ અને હસ્તી દંતનો બનેલા
પદાર્થોને સ્વચ્છ કરવામાં શરસવનો ઉપ-
યોગ કરવો અથવા તો ગોમુત્ર અને શુદ્ધ
જળનું મીશ્રણ કરીને હેમને ધોઈ નાંખ-
વા. ૧૨૧

પ્રોક્ષણાત્તૃણકાઘ્નંચપલાલંચૈવશુદ્ધ્યાતિ ॥

માર્જનોપાઙ્ગનૈર્વૈશ્મપુનઃપાકેનમૃન્મયમ્ ॥૨૨॥

ઘાસની ગંજીયો, લાકડાના ઢગલાઓ
તથા પરાળના ભોર અથવા તો હેમની બ-
નેલી ચીજો માત્ર પાણી છાંટવાથી પણ પ-
વિત્ર થાય છે. ઘણા દિવસથી જે ઘર બંધ
રાખવામાં આંચું હોય અર્થાત્ અવડ પડી
રહેલું હોય તોવા ઘરની હવા સુધારવાને

માટે અર્થાત્ પુનઃ હેનો ઉપયોગ કરતાં
ખેલાં ઉપયોગને લાયક કરવાને માટે હેનો
પુંજો કાઢીને બરાબર સાફ કરીને પછી
હેને ગોમળથી લીંપી નાંખવું અથવા તો
ગોમુત્ર છાંટીને પછી હેને ધોળાવી નાંખવું.
અપવિત્ર થયેલું માટીનું વાસણ હેને એક
વાર ફરીને અગ્નિમાં તપાવવાથી અથવા
નિંભામાં મુકવાથી પવિત્ર થાય છે. ૧૨૨
મચ્છૈમૂત્રૈઃપુરીપૈર્વાઘ્નિવનૈઃપૃથ્થગોણિનૈઃ ॥

સંસ્પૃષ્ટનૈવશુદ્ધ્યેતપુનઃપાકેનમૃન્મયમ્ ॥૨૩॥

પરંતુ જે માટીનાં વાસણમાં સોમરસ,
દ્રાક્ષારસ, ભાંગ વિગેરે ભરવામાં આવ્યાં
હોય તેમજ જેમાં મળમુત્રનો ત્યાગ કર-
વામાં આવ્યો હોય, જેનો પિચ્છદાની (માંદા
માણસના કફ વા શુક્રવાના વાસણ તરીકે
ઉપયોગ કર્યો હોય) જે તસ્તાના તરીકે વા-
પરવામાં આવ્યું હોય (જેમાં માંદા મા-
ણસે મળમુત્રનો ત્યાગ કર્યો હોય અથવા
તો જેમાં રક્ત વા પડ્ડનો સ્પર્શ થયો હોય)
તેવા માટીના વાસણને ફરીથી અગ્નિમાં
મુકવાથી પણ તે પવિત્ર થઈ શકતું નથી. ૧૨૩
સંમાર્જનોપાઙ્ગનેનસેકેનોલ્લેખનેનચ ॥

ગવાંચપરિવાસેનમૂમિઃશુદ્ધ્યતિપ્ચમિ ॥૨૪॥

અપવિત્ર સ્થળને પવિત્ર કરવાનાં પાંચ
સાધનો વેદમાં વર્ણવ્યાં છે તે નીચે પ્રમાણે:-

અપવિત્ર સ્થળને વાળી ઝાડીને સાફ
કરવું. ૨-ગોમુત્ર તથા ગોમળથી તેને લીં-
પવું. ૩-ગોમુત્ર વા ગોમળથી હેનું પ્રોક્ષણ
કરવું. ૪-અશુદ્ધ ભાગ ખોદી કાઢવો અને
પ-તે સ્થળ ઉપર એક અહોરાત્ર ગાયોને રા-
ખવાથી તે, અપવિત્ર સ્થળ પવિત્ર થાય
છે. ૧૨૪

પક્ષિજગ્ધંગવાપ્રાતમવધૂતમવશુતમ્ ॥

દૂષિતકેશકોટિશ્ચમૃત્પક્ષેપેનશુદ્ધયાતિ ॥૨૫॥

જે ભક્ત્ય પદાર્થને પક્ષીઓએ ચાંચ મા-
રેલી હોય, ગાયે સુંધ્યો હોય. પગનો સ્પર્શ
થયો હોય, છીંક આવવાથી અપવિત્ર થયો
હોય, વાળ અથવા જંતુઓ પડીને અશુદ્ધ
હોય તેવા ભક્ત્ય પદાર્થ ઉપર માટી નાંખ-
વાથી તે પુનઃ પવિત્ર થઈ શકે છે. ૧૨૫
યાવન્નાપૈત્યમેયકાદ્રન્થોલેપશ્ચતત્કૃતઃ ॥

તાવન્મૃદ્ધારિચાદેયંસર્વામુદ્ગવ્યશુદ્ધિષુ ॥૨૬॥

જ્યાં સુધી ધાતુના વાસણ ઉપર ડાઘા-
ડુધી દુર ન થાય અને તહેમાંથી દુર્ગંધ
પૂરેપૂરી નીકળી નહીં હોય ત્યાં સુધી તે અપ-
વિત્ર જાણવું માટે પુનઃ પુનઃ તેને માટી
વિગેરે લઈને ઘસવું અને શુદ્ધ જળથી વ-
ખતો વખત ઘોઈ નાંખવું. ૧૨૬

ત્રીણિદેવાપવિત્રાણિબ્રાહ્મણાનામકરપયન્ ॥

અદૃષ્ટમદ્ધિર્નિર્ણિત્તંચત્રાચામશસ્યતે ॥૨૭॥

દેવતાઓએ ત્રણ વસ્તુઓને તો હમે-
શને માટે પવિત્ર જ ગણેલી છે જેવી કે જેના
ઉપર કશાનો પણ સ્પર્શ ડાઘ પડતો જ નથી.
જે વસ્તુને શુદ્ધ જળથી સાફ કરીને ઘોઈ
નાંખેલી હોય તથા જેને બ્રાહ્મણના સુખથી
પવિત્ર જ છે એમ ગણવામાં આવી હોય. ૧૨૭

આપઃશુદ્ધાભૂમિગતાવૈતૃષ્ણયંવાસુગોર્ભવેત્ ॥

અવ્યાપ્તાશ્વેદમેધ્યેનગન્ધવર્ણરસાન્વિતાઃ ॥૨૮॥

ગાયત્રી તૃષા તૃત્પ થાય તેટલું, સુગં-
ધમય, સ્વાદિષ્ટ અને ખરાબ મીઠાણથી વિ-
રક્ત અર્થાત્ જેમાં ખરાબ રંગ હોય નહીં
તેવું નિરમળ પાણી સ્વચ્છ સ્થળે જમાવ થયું
હોય તો તહેને પાવત્ર જ જાણવું. ૧૨૮

નિસંગદઃકારુહસ્તઃપણ્યેયચપ્રમારિતમ્ ॥

બ્રહ્મચારિગતંભક્ષ્યંનિત્યંમેધ્યમિતિ

સ્થિતિઃ ॥ ૨૯ ॥

વેદના નિયમ પ્રમાણે કારીગરનો હાથ

અર્થાત્ તહેના હાથે ખનાવેલા નવા નવા
નમુના જેનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હોય
નહીં તે, તેમજ ખઝારમાં એક જગ્યાથી
બીજી જગ્યાએ ફેરવીને લઈ જઈ શકાય
તેવી વેચવાની વ્યાપારની વસ્તુઓ અને
વિદ્યાર્થીએ બ્રહ્મચર્યાવસ્થામાં પોતાના નિ-
ર્વાહને માટે માગેલી બીજાનાં સઘળાં વાસણો
આપથી જ પવિત્ર મનાયલાં છે. ૧૨૯

નિસમાસંગુચિર્સ્ત્રીણાંશકુનિઃફલપાતને ॥

પ્રસન્નચગુચિર્વત્સઃશ્વામૃગગ્રહણેશુચિઃ ॥૧૩૦॥

સ્રીનું સુખ હમેશાં પવિત્ર જ છે તે જ
પ્રમાણે પક્ષીની ચાંચવતી છેદાયલું ફળ
અથવા તો વૃક્ષ ઉપરથી પક્ષીએ તોડી નીચે
નાંખ્યું હોય તે ફળ પણ પવિત્ર જ જાણવું.
ગોવત્સસ્થાનમાંથી પય નિકળ્યા પછી પ-
વિત્ર ગણાય છે અને ધ્યાન જ્યારે હરણને
પકડવાને શક્તી ધરાવતું થાય છે ત્યારે તે
પણ પવિત્ર ગણાય છે. ૧૩૦

શ્વભિર્હતસ્યપન્માંભંગુચિતન્મનુગ્રવીત્ ॥

કવ્યાદ્ધિશ્વહતસ્યાન્યૈશ્વળદાલાદૈશ્વ

દમ્યુમિ ॥૧૩૧॥

મહર્ષિ મનું એવો મત ધરાવે છે કે
ધ્યાનથી જે પ્રાણીનો નાશ કરવામાં આવ્યો
હોય છે તે પ્રાણીનું માંસ હમેશાં ભક્ત્ય
અર્થાત્ વેદના નિયમો પ્રમાણે પવિત્ર ગ-
ણાયલું છે એને જે પ્રાણીને અન્ય માંસા-
હારી કુર પ્રાણીએ અથવા તો ચાંડાલ કે
નીચી પંક્તીના માણસે મારી નાંખ્યું હોય
તહેના માંસને પણ પવિત્ર જ જાણવું. ૧૩૧

ઋર્ષેનામેધ્યનિશ્વાનિતાનિમેધ્યાનિસર્વશઃ ॥

યાન્યથસ્તાન્યમેધ્યાનિદેહાદૈશ્વમલા

શ્રુતાઃ ॥ ૩૨ ॥

શરીરનાં જે જે છીંદ્રો નાભિના ઉપર
આવેલાં તે સઘળાં અર્થાત્ કર્ણ, નાશિકા,

વિગેરે પવિત્ર જાણવાં પરંતુ જે જે છી-
દ્રો નાભિના નીચેના લાગમાં આંખ્યાં છે
તેવાં મળ સ્થાનો હમેશાં અપવિત્ર સમ-
જવાં તેજ પ્રમાણે તે તે છીદ્રોદ્વારા થતા
મળમૂત્રાદિને પણ અપવિત્ર જાણવાં. ૧૩૨
મસિકાવિપ્રુષ્છાયાગૌરવ્યઃ સૂર્યમ્મયઃ ॥
રજોભૂર્વાયુરગ્નિશ્ચમ્પર્જેમધ્યાનિનિર્દિશેત્ ॥૩૩॥

માંખો, પાણીનાં ટીંપાં, છાયા, ગાય,
ઘોડો, સૂર્યનાં કિરણો, માટીનાં રજકણો
પૃથ્વી, પવન અને અગ્નિ તે સઘળા તત્વોના
સ્પર્શને પવિત્ર જાણવો. ૧૩૩

વિષ્મૂત્રોત્સર્ગશુદ્ધયર્થમૃદ્વાર્પદેયમર્થવત્ ॥
દૈદિકાનાંમલાનાંચશુદ્ધિષુદ્વાદશસ્વપિ ॥૩૪॥

શરીરના મળનો નિકાલ કરનારાં છીદ્રોને
પણ સ્વચ્છ કરવાને માટે, માટી તથા પા-
ણીના હમેશાં ઉપયોગ કરવો જે પ્રમાણે
મળવાળા હાથને સાફ કરવાને માટે આપ-
ણે હમેશાં હાથને બે ત્રણ વખત માટી લ-
ઈને ઘોયા પછી બે ત્રણ વખત સ્વચ્છ
પાણીથી ઘોઈ નાંખી પછી આજ નિયમ
સર્વત્ર એકજ સરખી રીતે શરીરના જે જે
ભાગો, છીદ્રોદ્વારા મળમુત્રનો ત્યાગ થતો
હોય તેમને સાફ કરવામાં લાગુ પડે
છે. ૧૩૪

વસાન્નકમમૃદ્મજ્જામૂત્રંવિદગ્ધાણકર્ણવિદ્ ॥
શ્લેષ્માશ્રુદૃષિકાસ્વેદોદ્વાદશૈતનૃણાંમલા ॥૩૫॥

મનુષ્ય શરીરમાંથી બાર પ્રકારના મળ
હમેશાં નિકળે છે જેવા કે તૈલીક પદાર્થ,
ચરખી અથવા ચીકાશવાળો પદાર્થ, વિર્ય,
રક્ત, મસ્તકમાંનો ચિકાશવાળો પદાર્થ (ખો-
ટો), મળ, મૂત્ર, લાળ, લીંટ, કાનનો મેલ,
આંખના પિયા, આંસુ અને શ્વેદ માટે આ
નાના પ્રકારના મળ જે જે છીદ્રોમાંથી

નિકળે છે તે તે છીદ્રોને પણ બરાબર સ્વ-
ચ્છ રાખવાને માટે બનતો પ્રયત્ન કરવો
જોઈએ. ૧૩૫

एकालिङ्गेगुदेतिस्रस्तथैकत्रकरेदश ॥

उभयोःसप्तदातव्यामृदःशुद्धिर्मर्माप्सता ॥૩૬॥

જે પવિત્ર થવાને ઇચ્છતો હોય અર્થાત્
જે પૂરે પૂરો પવિત્ર થવાને માટે ઇચ્છતો હોય
તેણે ઇંદ્રિયે એકજ વખત મૃતીકા લગાડીને
ઘોઈ નાંખવી, ગુદાને ત્રણ વખત મૃતીકાનો
સ્પર્શ કરવો અને ત્યાર પછી સ્વચ્છ જળથી
ઘોઈને સ્વચ્છ કર્યા પછી, ડાબા હાથને
દશ વખત માટી લઈને ઘોઈ નાંખવો અને
ત્યાર પછી પાણી લઈને ઘોવાં અને બન્ને
હાથને જોડે ઘોવા હોય તો સાત વખત
માટી લઈને ઘોયા પછી પાણી લઈને ઘોવા
ઉપર પ્રમાણે જોડલી વખત મળ મુત્રનો
ત્યાગ કરવો પડે છે તેટલી વખત તેણે
કરવું જોઈએ ત્યારેજ તે પૂરે પૂરો પવિત્ર
થઈ શકે છે. ૧૩૬

एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ॥

ત્રિગુણં સ્યાદ્ગૃહસ્થાનાંયજ્ઞીનાંતુચતુર્ગુણમ્ ॥૩૭॥

ઉપરના પવિત્ર થવાના નિયમો ફક્ત
ગૃહસ્થીને માટેજ સમજવા, વિદ્યાર્થીને માટે
તેનાં બે આવરણોની જરૂર છે અર્થાત્ ગૃ-
હસ્થીના કરતાં બેવડી વખત તેણે તેમ કરવું,
યોગીઓએ પવિત્ર થવાને ત્રણ આવરણ
અર્થાત્ તે પ્રમાણે ત્રણ વખત કરવું અને
તપસ્વીઓને માટે ચાર વખત તેમ કરવાની
જરૂર છે. ૧૩૭

कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा खान्याचान्त उपस्पृशेत् ॥

वेदमध्येऽवमाणश्च ब्रह्मामश્રमर्वदा ॥૩૮॥

મળ મુત્રનો ત્યાગ કર્યા પછી પવિત્ર
થવાને માટે ઉપર પ્રમાણે હાથ પગ વગેરે
ઘોઈને તેણે આચમન કરવું જોઈએ અને

શુદ્ધ જળ વડે ધ'દ્રિયોને પ્રોક્ષણ કરવું જો-
ઈએ તેજ પ્રમાણે વેદ લણતાં પહેલાં અને
લોજનના સમય પહેલાં પણ જળનું પ્રો-
ક્ષણ કરવાની જરૂર છે. ૧૩૮

મિરાચામેદપઃપૂર્વાદ્વિપ્રમૃજ્યાત્તૌમુશ્વમ્ ॥
શારીરંશૌચમિચ્છન્દિહસ્ત્રીશૂદ્રસ્તુસક્ર

ત્મકૃત્ ॥ ૩૯ ॥

જેને કૃત શારીરિકજ પવિત્રતા મેળ-
વવી હોય તહેણે તો કૃત ત્રણ આચમન
કરવાં અને બે વખત મ્હોંને પાણીનો સ્પર્શ
કરવો અને હેમાં પણ શુદ્ધ અને સ્ત્રીને તો
કૃત એકજવાર આચમન કરવું જોઈએ. ૧૩૯

શૂદ્રાણાંમાસિકંકાર્યંવિનંન્યયવર્તિનામ્ ॥

વૈશ્યવચ્છૌચકલ્પશ્ચદ્વિજોચ્છિષ્ટં

મોજનમ્ ॥ ૪૦ ॥

જે શુદ્ધ વેદના નિયમો પ્રમાણે પોતાનું
વર્તન રાખતો હોય તહેણે પ્રતિ માસે વાળ
ઉતારાવવા અર્થાત્ દાઢી બિગેરે મુકાવવાં
અને બીજી રીતને માટે હેમને પવિત્ર થ-
વાના નિયમો વૈશ્યને અને હેમને માટે
એકજ સરખા છે. તેઓએ પોતાના નિર્વા-
હને માટે આર્યોના લોજન લેતાં વધેલા
આહારનો લક્ષ કરવો જોઈએ. ૧૪૦

નોચ્છિષ્ટંકુર્વતેમુરુયાવિપ્રષોડક્રેપતન્તિયાઃ ॥

નશ્મશ્રૂણિગતાન્યાસ્યાન્નદન્તાન્તર

ધિષ્ટિતમ્ ॥ ૪૧ ॥

મ્હોંમાંથી નિકળતાં પાણી લાળનાં ટીં-
પાંઓ જે પોતાના અવયવ ઉપર ન પડેતો
તેથી અપવિત્ર થવાતું નથી તેજ પ્રમાણે
જે મુછનો વાળ મ્હોંમાં જાય તો તેથી અને
દાંતના અકસ્માત પડવાથી અથવા તો દાં-
તમાં ભરાયલા પદાર્થોથી પણ અપવિત્ર થ-
વાતું નથી. ૧૪૧

સ્પૃશ્નન્પિન્દવઃપાર્દાયમાચમયત.પરાન્
મૌમિકૈસ્તેસમાઙ્ગયાનૈરામયતોપવેત્ ॥૪૨॥

કોઈને પિવાને અથવા આચમન કર-
વાને માટે આપવા જતાં જો તે પાણીનાં ટિપાં
પાણી આપનારના પગ અથવા કોઈ પણ
અવયવ ઉપર પડે છે તો તે પાણીના સ્પ-
ર્શને શુદ્ધ જમીન ઉપર સંચય પામેલા
પાણીના જમાવના સ્પર્શ સમાન ગણવો
અર્થાત્ તેવા પાણીના સ્પર્શથી અપવિત્ર
થવાતું નથી. ૧૪૨

ઉચ્છિષ્ટેનતુમંસ્પૃષ્ઠોદ્રવ્યહસ્તઃકથચ્ચન ॥

અનિધાયૈવતદ્દ્રવ્યમાચાન્તઃશુચિતા

મિયાત્ ॥ ૪૩ ॥

કોઈ માણસ કાંઈ પણ ચીજ લઈને
જતો હોય તે માર્ગમાં કોઈના સ્પર્શથી અ-
થવા તો અન્ય કોઈ પણ રીતે અપવિત્ર થાય
તો તે ચીજની સાથેજ તે જો સ્નાન કરે
છે તો પૂનઃ પવિત્ર થઈ શકે છે. ૧૪૩

વાન્તાંવિન્કિઃસ્નાત્વાતુષ્ટતપ્રાશનમાચરેત્ ॥

આચામેદેવમુક્ત્વાન્નસ્નાનંમૈથુનિનઃ

સ્મૃતમ્ ॥ ૪૪ ॥

વમન કર્યા પછી અથવા તો મળનો
ત્યાગ કર્યા પછી માણસે સ્નાન કરીને
શુદ્ધ થઈને ઘી ખાવું જોઈએ જેથી તે પ-
વિત્ર થાય છે પણ તેમ કર્યા પછી પણ
પૂનઃ વમન થાય છે અથવા તો મળનો ત્યાગ
કરવો પડે છે તો હેને સ્નાન કરવાની કાંઈ
આવશ્યકતા નથી માત્ર જેટલી વખત વમન
અથવા મળનો ત્યાગ થાય તેટલી વખત
આચમન કરવું જોઈએ સ્નાનની આવશ્યકતા
તો સ્ત્રી સંગ કર્યાથી અપવિત્ર હોય તહેને
માટેજ છે. ૧૪૪

મુપ્ત્વાંશુત્વાચશુક્ત્વાચનિષ્ઠીવ્યોક્ત્વા

નૃતાનિચ ॥

પીત્વાપોડધ્યેષ્યમાણશ્રઆચામંત્રયતાડપિ

સન્ ॥૪૫॥

પોતે પવિત્ર હોય તો પણ વેદના નિયમ પ્રમાણે પોતાની પવિત્રતાને જાળવી રાખવાને માટે હુમેશાં શધ્યાનો ત્યાગ કર્યા પછી, છીંક આવી હોય તો ત્યાર પછી જમીને, કફ વા થુકનો ત્યાગ કરીને, અસત્ય ભાષણ કર્યું હોય તો તેના પાપથી મુક્ત થવાને, અને જળનું પાન કર્યું હોય અથવા તો કોઈ પણ પ્રવાહીનું પાન કર્યું હોય તો તેના સ્વાદથી મ્હોને સાફ કરવાને માટે આચમન કરવું જોઈએ. ૧૪૫

एषशौचविधिःकृत्स्नोद्रव्यगुद्विस्तयैवच ॥

उक्तोवःसर्ववर्णानांस्त्रीणांधर्माग्निबोधत॥૪૬॥

મહામુની મનુ' કહે છે કે:—હે મહાપિત્રો આ પ્રમાણે ચારે વર્ણોની પવિત્રતાને માટે તેમજ જીવ અને નિર્જીવ સૃષ્ટીની પવિત્રતાના નિયમો આ સર્વને વિસ્તારથી કહી સંભળાવ્યા છે હવે સ્ત્રીઓના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના ધર્મ નિયમો આપને કહુ છું તે સાંભળશો. ૧૪૬

बालयावायुवत्यावावृद्धयावापियोषिता ॥

नस्वातन्त्र्येणकर्त्तव्यंकिंचित्कार्यंगृहव्यपि॥૪૭॥

પોતાના ઘરમાં રહેવા છતાં બાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા, વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ સ્ત્રીએ કોઈ પણ કાર્ય પોતે સ્વતંત્ર રીતે કરવું નહીં અર્થાત્ વેદના નિયમો પ્રમાણે સ્ત્રીએ હુમેશાં ત્રણે અવસ્થામાં પોતાના સલાહકારના કહેવા પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. ૧૪૭

बाल्येऽपि तु शेषेतिष्ठेताणि ग्राहस्यर्थावने ॥

पुत्राणांभर्तारिप्रेतेनभजेत्स्त्रीस्वतन्त्रनाम्॥૪૮॥

બાલ્યાવસ્થા કન્યા હોય ત્યારે સ્ત્રીએ પોતાના પિતાના કહેવા પ્રમાણે વર્તવું અર્થાત્ કોઈ પણ કરવું હોય તેમાં તેના પિતાની રજા લેવી. યુવાવસ્થામાં પોતાના પત્નીની આજ્ઞા વિરુદ્ધ કોઈ પણ કરવું નહીં અને જો યુવા અથવા વૃદ્ધાવસ્થામાં પત્ની મરણ પામ્યો હોય તો ત્યાર પછી પોતાના પુત્રોના કહ્યા પ્રમાણે ચાલવું અર્થાત્ તેમને પુછીને અર્થાત્ પોતાના કરવાના કાર્યનું યોગ્યાયોગ્ય જાણીને પછી કરવું. અર્થાત્ કોઈ પણ અવસ્થામાં તેઓએ સ્વતંત્ર થઈને કોઈ પણ કરવું નહીં. ૧૪૮

पित्राभर्त्रासुतोर्वापिनेच्छेद्विरहमात्मनः ॥

एषांहिविरहेणस्त्रांगर्होऽनुर्यादुभकुले ॥ ૪૯ ॥

ત્રણમાંથી કોઈ પણ અવસ્થામાં તેણે પોતાના આધાર વા સલાહકારનો ત્યાગ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો નહીં કારણ કે કન્યાવસ્થામાં પોતાના પિતાની આજ્ઞા વિરુદ્ધ આચરણ કરવાથી તેમજ યુવા અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પતિની આજ્ઞા વિરુદ્ધ તેમજ વૈધવ્યાવસ્થામાં પોતાના પુત્રો વિરુદ્ધ ચાલવાથી તેજ નહીં પણ પિતા-પત્ની પુત્ર અને પોતે સઘળાં નિંદાય છે. ૧૪૯

सदाप्रवृष्टयाभावंयगृहकार्येषुदक्षया ॥

सुमंस्कृतोपस्करयाव्येयचामुक्तदस्तया ॥૫૦॥

સ્ત્રીએ હુમેશાં હસમુખાં-આનંદી રહેવું, પોતાના ઘરનો કારોબાર ચલાવવામાં કુશળ થવું વાસણ લોટા માંજવામાં ઘણું ધ્યાન આપવું અર્થાત્ તેના ઉપર ડાઘાડુધી ન રહે તેમજ તે કોઈ પણ જગ્યાથી અજીકું ન રહે તેમ ઘોવાં, તેમજ ઘર ચલાવવામાં હુમેશાં કરકસર કરવી જોઈએ. ૧૫૦

યસ્મૈદદ્યાત્પિતાત્વેનાંબ્રાતાચાનુમતેપિતુઃ ॥

સંશુશ્રૂષેતજીવન્તંસંસ્થિતંચનલજ્યયેત ॥૧૨॥

પોતાનો પિતા અથવા ભાઈ પિતાની આજ્ઞા લઈને જેને તેણીને કન્યાદાનમાં આપે તે જ્યાં સુધી જીવે ત્યાં સુધી તહેણે તેને પૂર્ણ રીતે માન્ય કરવો અર્થાત્ તહેની આજ્ઞા પાળવી અને તહેના મૃત્યુ પામ્યા પછી પણ તહેનીજ પ્રતિમા અર્થાત્ તહેની યાદ ધારતને મનમાં રાખીને જેથી તહેના મરણ પામેલા ભરતારને અપમાન ના થાય અર્થાત્ ખોટું દેખાય તેવું કોઈ પણ આચરણ કરવું નહીં. ૧૫૧

મજ્જલાર્થસ્વસ્ત્યનંયજ્ઞશ્ચાસાંપ્રજાપતેઃ ॥

પ્રયુજ્યતેવિવાહેષુપદાનંસ્વામ્યકારણમ્ ॥૧૨॥

લગ્ન પ્રસંગે વર કન્યાને સ્વસ્ત્યન અર્થાત્ શાંતિ મંત્ર લાળીને મંગળ હૈરા હૈરવવામાં આવે છે તે સઘળું કન્યાના હિતને માટેજ છે અને જે દિવસથી વિવાહ કરવામાં આવે છે અર્થાત્ વેવાઈઓ કન્યા અને વરના પક્ષવાળાં એક ખીજની સાથે શબ્દ માત્રથી પણ પોતાનાં બાળકોને એક ખીજની સાથે પરણાવવાનું નક્કી કરે છે ત્યારથીજ કન્યા ઉપર વરનું સ્વામીત્વ ગણાય છે. એટલે કે વિવાહ થયો તે દિવસથી કન્યાએ પોતાના લવિષ્યમાં થનાર પતીની આજ્ઞા પાળવી જોઈએ. ૧૫૨

અનૃતાવૃત્તકાલેચમન્ત્રસંસ્કારકૃત્પતિઃ ॥

સુખસ્યનિત્યંદાતેહપરલોકેચયોપિતઃ ॥૧૩॥

વેદના મંત્રો પ્રમાણે જેણે વિવાહ અને લગ્ન કરેલું છે તે પતિ હમેશાં પોતાની સ્ત્રીને રૂતુકાળમાં તેમજ અરૂતુકાળમાં પણ સુખ આપનાર થાય છે અર્થાત્ તે સુખ દુઃખનો ભાગ લે છે અને પોતાની ભાર્યાને આ લોક તથા પરલોકમાં સુખ આપે છે. ૧૫૩

વિશીલઃકામવૃત્તોવાગુર્ણૈર્વાપરિવર્જિતઃ ॥

ઉપચર્યઃસ્ત્રિયાસાધ્વ્યાસતતંદેવવત્પતિઃ ॥૧૪॥

પોતાનો પતિ જો શીલ રહીત હોય અર્થાત્ પોતાની સ્ત્રી હોય છતાં અન્ય સ્ત્રી પર પ્રેમ રાખતો હોય તેમજ અભણ-વિદ્યા બળુતો ન હોય કેવળ મુર્ખ હોય અને અવગુણવાળો હોય તો પણ પતિવૃતા સ્ત્રીએ તહેને દેવતા અર્થાત્ પરમેશ્વર સમાન ગણવો. ૧૫૪

નાસ્તિસ્ત્રીણાંપૃથગ્યજ્ઞોનવ્રતંનાપ્યુપોષિતમ્ ॥

પતિશુશ્રૂષતેયેનંતનસ્વર્ગમહીયતે ॥ ૧૫ ॥

પોતાના પતિથી જુદાંજ વૃત-દાન-ચક્ષુ હોમાદિક વિગેરેનાં ધર્મ કર્મો કરવાનો સ્ત્રીને કોઈ પણ અધિકાર નથી અર્થાત્ સ્ત્રીને જો કોઈ પણ ધર્મ કર્મ વિગેરે કરવા હોય તો પોતાના પતીની સાથે રહીનેજ કરવાં કરાણ કે તેથી પતિ સંતોષ પામે છે અને પતિનો સત્કાર કરનારી અને તહેને સંતોષનારી સ્ત્રી આ લોકમાં સુખી થાય અને સ્તુત્ય ગણાય છે તેજ પ્રમાણે પરલોકમાં પણ માન પામે છે. ૧૫૫

પાણિગ્રાહસ્યસાત્વીક્ષ્ત્રીજીવતોવામૃતસ્યવા ॥

પતિલોકમર્મ, પ્લસન્તીનાચરેત્કિચિદ

પ્રિયમ્ ॥ ૫૬ ॥

પતીની તરફ એક સાધવી સ્ત્રીને છાજતા નિયમો પ્રમાણે વર્તીને જે સ્ત્રી આ લોકમાં સુખી થયા પછી પરલોકમાં સ્વર્ગ મેળવવાની ઇચ્છા રાખતી હોય તહેણે પોતાના પતિના જીવતાં વા મરણ પછી પણ તહેણું ખોટું દેખાય તેવાં આચરણ કરવાં નહીં અર્થાત્ જીવતો હોય ત્યારે પર પુરૂષ સાથે લાપણ અથવા તો પ્રેમ પ્રસંગ પાડવો નહીં અને તહેના મૃત્યુ પછીના પોતાના વૈધવ્યમાં ફક્ત તહેણું ધ્યાન કરવું

અર્થાત્ ત્હેના જે નિયમો હોય અથવા તો તે જીવતો હતો ત્યારે કેવા પ્રકારનાં આચરણોથી તે હિમેશાં સંતુષ્ટ રહેતો હતો તેજ ધ્યાનમાં રાખીને અત્યારે પણ જાણે તે જીવે છે અને તેટલા માટે ત્હેની મરણ વિરૂદ્ધ વર્તતાં તે નાજુશ થશે એમ જાણીને સદાચર-થીજ ચાલવું. અને પોતાના પતિના મૃત્યુ પછી તો ત્હેના પ્રેતની મુક્તિને માટે જે જે ઉત્તર ક્રિયા વિગેરે કરવામાં આવે છે તે અને ખીજાં શ્રાદ્ધ કર્મો વિગેરે પણ યથા વિધી કરવાં. ૧૫૬

કાર્મતુક્ષપયેદેહંપુષ્પમૂલફલૈઃશુભૈઃ ॥

નતુનામાપિમૃત્ત્વીયાત્પત્યૌપ્રેતેપરસ્યતુ ॥૫૭॥

પતિ જીવતાં જે સ્ત્રીએ બરાબર પતિને સંતોષ્યો હોય છે અને ત્હેની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ પગલુ પણ ભર્યું નથી તેવી સ્ત્રીને સાધવી સમજવી. ત્હેણે પોતાના પતીના મૃત્યુ પછી પોતાનું સતિત્વ જાળવી રાખવાને માટે વિધવા થયા પછી પરપુરૂષ સાથે ઝાઝો પ્રસંગ પાડવો નહીં અને પ્રેત વૃત્તિથી તો પરપુરૂષનું નામ સરખું પણ ઉચ્ચારવું જોઈએ નહીં કારણ કે તેમ કરવાથી તે પોતાના સૌભાગ્યના વખતે કરેલા પુણ્યનો પણ નાશ કરે છે અને મરણ પછી સ્વર્ગને મેળવી શકતી નથી. વિધવા થયા પછી સ્ત્રીએ કામને ઉત્તેજન મળે તેવા આહારનો પણ ત્યાગ કરવો તેમજ શરીરે ચંદન-અરગળ-તેલકુલેલ વિગેરે મુગંધમય મિશ્રણો પણ લગાડવાં નહીં કારણ કે તેમના સર્વના સ્પર્શ માત્રથીજ કામ વૃત્તિને ઉતેજન મળતાં માણસ કુમાર્ગે દોરાય છે માટે વિધવાએ હિમેશાં બનેતો ફલાહાર તથા કંદ મુળ ખાઈનેજ જીવન ચલાવવું અને તેમાં પોતાનો દેહ ક્ષીણ થાય અને મૃત્યુ આવે તો કાંઈ પણ હરકત નહીં કારણ કે તેવી

સ્ત્રી સતી હોવાથી મૃત્યુ પછી સ્વર્ગને પામે છે અને પૂનઃ ત્હેને પોતાના પતીના આગળજ સ્થાન મળે છે. ૧૫૭

આસીતામરણાત્ક્ષાન્તાનિયતાબ્રહ્મચારિણી ॥
યોધર્મર્ષકપત્નીનાંકાઢક્ષન્તીતમ

નુત્તમમ્ ॥૫૮॥

સ્ત્રીઓએ હિમેશાં પોતે સતીત્વની સાથે ક્ષમાને ધારણ કરવી અર્થાત્ કોઈ તેમને અવગુણ કરે અથવા તો કટુ વચન કહી અપમાન કરે તો પણ પોતે તેહેનો તેમને તેજ પ્રમાણે અવગુણ વા અપમાન કરીને બદલો આપવો નહિ તેમ તેવી ઇચ્છા રાખવી નહીં પરંતુ તેમને ક્ષમા કરવી અને હિમેશાં એકજ પતિ જેને પોતાના માતૃપિતા વા ભાઈભાંડુઓએ વેદના નિયમ પ્રમાણે પોતાને સોંપી હોય ત્હેની સાથેજ જીવન પર્યંત ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું. પોતાને કાંઈ સંતાન ના થયું હોય તો સંતાનની ઉત્પત્તિ અને કુળની વૃદ્ધિ કરવાને માટે પણ અન્ય પુરૂષ સાથે પ્રિત જોડવી નહીં અર્થાત્ બરાબર સતી થવાને માટે તેણે પૂર્વે થઈ ગયેલી સતીયો જેવી કે અહિલ્યા, દ્રૌપદી, દમયંતી વિગેરેનાં બ્યાખ્યાનો સાંભળવાં અને તેમના પ્રમાણે વર્તન રાખવું. ૧૫૮

અનેકાનિસદ્સાણિકુમારબ્રહ્મચારિણામ્ ॥

દિવંગતાનિવિપ્રાણામકૃત્વાકુલસં

તાતિમ્ ॥ ૫૯ ॥

જે માણસ અપુત્ર મરે છે તે સ્વર્ગ મેળવી શકતો નથી એમ કહેવાય છે પરંતુ જેઓ મુળથીજ બાળ બ્રહ્મચારી રહેલા છે અર્થાત્ જેમણે ચાર આશ્રમોમાં શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યજ પાળેલું છે તેવા સનકાદિક રૂપિયો કુળની વૃદ્ધિ અર્થાત્ સંતાનને ઉત્પન્ન ન કર્યા છતાં પણ સ્વર્ગને પામેલા છે માટે બાળ-

પણથી મરણ પર્યંત પ્રશ્નચર્ય પાળનારા પ-
ણ સ્વર્ગને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ૧૫૯
મૃતેભર્ષરિસાધવીસ્ત્રીબ્રહ્મચર્યેઽવ્યવસ્થિતા ॥
સ્વર્ગગચ્છત્યપુત્રાપિયથાતેબ્રહ્મચારિણઃ ॥૬૦॥

તેજ પ્રમાણે સતી સ્ત્રી પોતાના પતિ-
ના મરણ સુધી અપુત્ર હોવા છતાં પતીથી
પણ એકજ નિષ્ઠાથી રહે છે અર્થાત્ પ્રશ્ન-
ચર્ય પાળે છે તો તે અપુત્ર હોવા છતાં પ-
ણ ઉપર જણાવ્યા તેવા મહામુની વરોની
માફકજ સ્વર્ગને મેળવી શકે છે. ૧૬૦

અપત્યલોભાઘાતુસ્ત્રીભર્તારમતિવર્તતે ॥
સેહનિન્દામવામોતિપતિલોકાચ્છદીયતે ॥૬૧॥

પતિના મૃત્યુ પછી વ્યભિચાર કરનારી
સ્ત્રીયો પોતાને પુત્ર થયા પછી એમ માને
છે કે હવે મહારે પુત્ર થયો છે માટે મરણ
પછી મૃદને સ્વર્ગ મળશે પણ તહેનું ધારવું
કેવળ અવિચારીજ છે કારણ કે તે પોતા-
નાં કરેલાં દુષ્ટ કર્મોને માટે આ લોકમાં
નિંદાય છે અને પરલોકમાં પણ તહેના અ-
ધર્મ આચરણથી ઉત્પન્ન થએલા પુત્રના પ-
રિણામની શીક્ષાને યોગ્ય થાયછે. ૧૬૧

નાન્યોત્પન્નાપ્રજાસ્તીદનવાપ્યન્યપરિગ્રહે ॥

નદ્વિતીયશ્વસાધ્વીનાંકચિદ્વર્તોપાદિદયતોદિર ॥

ઉપપતિથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજાને પ્રજા
શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે કહેવાયજ નહીં તે-
મજ ઉત્પન્ન કરનાર પણ તે પ્રજા પોતાની
છે એમ કહી શકતો નથી અને સદાચરણ-
થી ચાલવાને માટે તો શાસ્ત્રમાં સતી સ્ત્રી-
ને માટે પતિના હયાત હોવા ઉપર અન્ય-
પતી કરવાને કહેલો છેજ નહીં પણ મ-
રણ પછી પણ અન્ય પતિ કરવાને માટે
કહેલો નથી. ૧૬૨

પતિહિત્વાપકુષ્ટંસ્વમુત્કુષ્ટંયાનેપેત્રતે ॥

નિન્યૈવસામવેલ્લોકેપરપૂર્વેતિચોચ્યતે ॥૬૩॥

નીચી વર્ણની સ્ત્રી પોતાનો પતી નિ-
ચાકુળમાં છે એમ જાણીને ઉચ્ચ કુળના કો-
ઈ માણસની સાથે પ્રેમમાં પડે છે અને તે-
ની સાથે ભવિષ્યમાં ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવતી
હોય છે તો પણ લોકમાં તહેની અને તે
માણસ બંનેની નિંદા થાય છે અને તે સ્ત્રી
ને શાસ્ત્રમાં “ પરપૂર્વા ” એ પ્રમાણે કહે-
વાય છે. ૧૬૩

વ્યભિચારાત્તુમર્તુઃસ્ત્રીલોકેપ્રાપ્નોતિનિ

ન્યતામ્ ॥

શૃગાલયોર્નિષામોતિપાપરોગૈશ્વર્ષીહ્યતે ॥૬૪॥

જે સ્ત્રી લગ્ન થયા પછીનો ગૃસ્થાશ્રમ-
માં પોતાના પતિ તરફના નિયમોનું પ્રતિ-
પાલન ન કરતાં કુમાર્ગી વર્તન ચલાવે છે તે
આ લોકમાં ઘણીજ નિંદાને પાત્ર થાય છે
અને મરણ પછી નિચી પંક્તિના પ્રાણીયો
ની યોનિમાંજ જન્મ પામે છે અર્થાત્ શી-
યાળ વિગેરેના પેટે અવતરે છે અને કોડ જે-
વા મહારોગથી પીડાય છે. ૧૬૪

પતિયાનાભિચરાતિમનોવાગ્દેહસંયતા ॥

સામર્ત્વલોકપ્રાપ્નોતિસદ્ધિઃસાધ્વીતિ

ચોચ્યતે ॥૬૫॥

જે સ્ત્રી મનવચન અને દેહથી પોતા-
ના પતીનાજ હુકમને માન આપે છે અર્થા-
ત્ તહેના કહેવા પ્રમાણે કહીનેજ તહેને હ-
મેશાં સંતોષે છે તે સ્ત્રી આ લોકમાં પતિ
વૃતા કહેવાય છે અને મરણ પછી પોતાના
પતીને જ્યાં સ્થાન મળે છે ત્યાંજ પોતાને
પણ સ્થાન મળે છે અને તેજ પતિની સા-
થે મરણ પછીના હમેશના સ્વર્ગના સુખને
ભોગવવાને લાગ્યવાન થાયછે. ૧૬૫

અનેનનારીવૃત્તનમનોવાગ્દેહસંયતા ॥

ઈદાઘ્ર્યાંકીર્તિમામોતિપતિલોકંપરત્રચા ॥૬૬॥

મન વચન અને દેહનાં સર્વ કર્મોથી
જેણે પોતાના પતિને પ્રત્યેક વાતમાં સંતો
વેલા હોય તેવીજ સ્ત્રીઓ આ લોકમાં કી-
ર્તીને સંપાદન કરી ગઇ છે અર્થાત્ સતી-
ઓ થઈ ગઇ અને તેવાં આચરણ કરનારી
નેજ આ લોકમાં માન પણ મળે અને પ-
રલોકમાં પોતાના આ લોકના પતીને મળી
ને સ્વર્ગનો પણ લાભ મળેછે. ૧૬૬

एवंवृत्तांसवर्णास्त्रिद्विजातिःपूर्वमारिणीम् ॥

दाहयेदग्निहोत्रेणयज्ञपात्रैश्चधर्मवित् ॥ ६७ ॥

પોતાની સવર્ણ સ્ત્રીના મૃત્યુ ઉપર અ-
ગ્નિ હોમના નિયમો જાણનાર પતિએ પો-
તાની સ્ત્રીને યજ્ઞના વાસણથી અને શ્રોત્ર
તથા સ્માર્ત અર્થાત્ વેદના નિયમોથી અ-
ગ્નિ હોત્રને માટે પસાર કરેલા અગ્નિમાંના
અગ્નિ વડેજ અગ્નિ સંસ્કાર કરવો જોઈએ
કારણ કે તેથી અગ્નિ હોત્રનું પુણ્ય તહે-
ને મળે. ૧૬૭

भार्यायै पूर्वमारिण्यै दक्षत्राग्नीनन्त्यकर्मणि ॥
पुनर्दारकियांकुर्यात्पुनराधानमेवच ॥ ६८ ॥

પોતાની સ્ત્રીના મરણ પછી પણ જો
ગૃહસ્થાશ્રમ માંડવો હોય તો તહેના પતીએ
સ્ત્રીને યથાવિધિ અગ્નિદાહ કર્યા પછી પુનઃ
હોય વા ન હોય તો પણ ઇચ્છા હોય તો
પુનઃ ગૃહસ્થાશ્રમને માટે વિવાહ કરવો. ૧૬૮
અનેનવિધિનઃનિત્યંપશ્ચયજ્ઞાન્નાપયન્ત્ ॥

द्वितीयमायुषोभोगंकृतदारोगृहवसेत् । १६९ ।

ઉપરના જે જે નિયમો કહ્યા તહેમનું
હોમેશાં દ્વિજે પાલન કરવું જોઈએ તહેમાં
પંચયજ્ઞો તો તહેણે હોમેશાં દરેક આશ્રમમાં
રહેવા છતાં પણ કરવા જોઈએ, બ્રહ્મચર્યાવસ્થા
પુરણ થતાં ગૃહસ્થાશ્રમમાં પોતાના ઘરમાં
રહીને લોક વ્યવહારને જાળવવો અનેતેની
સાથે પંચયજ્ઞો પણ કરવાં જોઈએ. ૧૬૯

इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायां

पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५

પ્રતિશ્રી મનુસ્માતનો પાંચમો અધ્યાય સમાપ્ત.

॥ અથ વઘોઽધ્યાયઃ ॥

શ્વંશુદ્ધાશ્રમેસ્થિત્વાવિધિવસ્ત્વાતકોદિનઃ ॥

વનેવસેત્તુનિયતોયથાશ્વિજિવેન્દ્રિયઃ ॥ ૧ ॥

જે સ્નાતક ગ્રાહ્ય (દિવ) જેણે ગૃહ-સ્થાશ્રમના શાસ્ત્રોક્ત નિયમને અનુસરીને ગૃહસ્થાશ્રમ પાળ્યા હોય તેણે ગૃહસ્થાશ્રમ ની મુદત પુરી થતાં એક નિશ્ચય કરીને અને જીવેન્દ્રિય થઇને નિયેના નિયમોને અનુસરતાં વાનપ્રસ્થ ધારણ કરવું. અર્થાત્ પોતાની ઇચ્છા હોય તો હવે પછી વાન-પ્રસ્થના જે જે નિયમમાં આ પ્રકરણમાં કહેવામાં આવશે તેને પાળવા અને વનમાં વાસ કરવો. ૧

ગૃહસ્થસ્તુપદાપશ્યેદ્લીપલિતમાત્મનઃ ॥

અપત્યસૈવચાપસંતદારણ્યંસમાશ્રયેત્ ॥ ૨ ॥

જ્યારે ગૃહસ્થીને પોતાની ત્વચા કર-માતી અર્થાત્ શીરપર કરચલી પડતી જણાય, વાળ ધોળા થઇ જાય અર્થાત્ ઠાઠી અને મુછ તથા માથાના વાળમાં પળીયાં જણાય-વૃદ્ધાવસ્થાનાં ચિન્હો જણાય-તથા પોતાની ત્રીજી પેઢી અર્થાત્ છોકરાનાં છોકરાં જીવે ત્યારે તેણે વાનપ્રસ્થ ધારણ કરવું. ૨

સંત્યજ્યગ્રામ્યમાદારંસર્વૈચૈવપરિચ્છદ્મ્ ॥

પુષ્પેષુભાર્યાનિશિષ્યવનંગચ્છેત્સદૈવવા ॥ ૩ ॥

ગૃહસ્થી તરીકેના પોતાના આહારનાં ધાન્યો અર્થાત્ ઘઉં-બાજરી વિગેરે જે ધાન્ય ખેતીથી ઉત્પન્ન થતાં હોય તેમનો તેણે ત્યાગ કરવો તેમજ ઉપલોગનાં સાધનો જેવાં કે શર્યા-વાહનો વિગેરેનો પણ ત્યાગ કરવો અને પછી પોતાની સ્ત્રીને

તેની ઇચ્છા પ્રમાણે પોતાના પુત્રોને સ્વા-ખીન કરીને અથવા તેની ઇચ્છા સાથે આ-વવાની હોય તો સાથે લઇને વનમાં વાસ કરવો. ૩

અગ્નિદોષંસમાદાયગૃહંચાગ્નિરિચ્છદ્મ્ ॥

ગ્રામાદારણ્યંનિઃસૃત્યનિવસંન્નિયતેન્દ્રિયઃ ॥ ૪ ॥

પછી તેણે અગ્નિહોત્રનો અગ્નિ અને યજ્ઞ કરવાનો સર્વ સાધનો અર્થાત્ શુક શ્રુવા વિગેરેને લઇને જીવેન્દ્રિય થઇને પંચ-યજ્ઞ કરતાં ગામમાંથી જઈને વનમાં વાસ કરવો. ૪

મુન્યન્નૌર્ધ્વિર્ધર્મૈર્ધ્યૈઃશાકમૂત્રફલેનવા ॥

एतान्येवमहायज्ञानिर्वપेद्वિધિपूर्वकम् ॥ ૫ ॥

વનમાં રહીને તેણે મહા પંચયજ્ઞો મુ-ની લોકોને માટે યોગ્ય ગણાયલાં ધાન્ય અર્થાત્ નિવાર વિગેરે અથવા ખેડેલાં ધાન્યો-થી કરવા અથવા તો વનમાં ઉત્પન્ન થતાં ફલ શાકભાજી વિગેરેથી શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે કરવા. ૫

વસીતર્ચમ્ચીરંવાસાર્યંસ્નાયાત્પજેતથા ॥

જટાશ્ચવિમૃયાનિત્યંમશ્નુલોમનસ્થાનિચા ॥ ૬ ॥

પોતાના શરીરના ઢાંકણને માટે ઝોજ શોષનાં વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરીને તેણે હ-મેશાં પવિત્ર ચર્મ અર્થાત્ મૃગચર્મ, બ્યાઘ્ર ચર્મ અથવા તો ફાટાંદુટયાં વસ્ત્રનુજ પરિ-ધાન કરવું, પ્રાતઃકાળ તથા સાયંકાળે સ્ના-ન કરવું અને પંચકેશ ધારણ કરવા તેમ-જ હાથના તથા પગના નખને પણ કપા-વવા નહી. ૬

યદ્રશ્યંસાત્તતોદયાદ્યર્થિભિર્સાંપશક્તિઃ ॥

અમ્મૂલફલભિક્ષાભિરર્ચયેદાશ્રમાગતાન ॥૭॥

પોતે જેવો આહાર લઇને પોતાની આ-
જીવીકા ચલાવતો હોય ત્હેવાથીજ ત્હેણે બ-
લીહોમ કરવો અને પોતાની શક્તિ પ્રમા-
ણે ભિક્ષા પણ આપવી. પોતાની પર્યુકુટી-
આશ્રમ આગળ જો કોઈ પણ અભ્યાગત
આવી અથ તો ત્હેનો આદરસત્કાર કરવો.
અને કુળ મુળ વિગેરે આપીને ત્હેને સં-
તોષવો. ૭

સ્વાધ્યાયેનિત્યયુક્તઃ સ્યાદાન્તોમૈત્રઃ

સમાહિતઃ ॥

દાતાનિત્યમનાદાતામર્વભૂતાનુક્રમકઃ ॥૮॥

વેદના ધ્યાનમાં તેણે હમેશાં પોતાના
મનથી પ્રયત્ન કર્યા કરવો, સુખ દુઃખને એ-
કજ સરખાં ગણવાં અર્થાત્ દુઃખના સમય-
માં ઘણુંજ ધૈર્ય રાખવું, કોઈની સાથે વેર
કરવું નહીં. કોઈનો દ્રેષ કરવો નહીં. દાન
લેવાની હમેશાં ઇચ્છા રાખવી નહીં અને સ-
ર્વ પ્રાણીયો ઉપર દયાભાવ રાખવો. ૮

વૈતાનિકંચજુહવાદાગ્નિહોત્રંયથાવિધિ ॥

દર્શમસ્કન્દયન્પર્વપૌર્ણમાંનંચયોગતઃ ॥૯॥

શાસ્ત્રમાં કહેલા ત્રણ વૈતાનિક અગ્નિ-
હોત્ર જુહા જુહા અગ્નિથી ત્હેણે કરવા ત-
થા અમાવાશ્યા અને પૂર્ણિમાને દિવસે શ્રુતિ
તથા સ્મૃતિમાં કરેલા દર્શ પૌર્ણ માસ હો-
મને કોઈ પણ સમયે ભુલવા નહીં. ૯

ઋક્ષેષ્ટ્યાગ્રાયણંચૈવચાતુર્માસ્યાનિચાહરેત્ ॥

ઉત્તરાયણંચક્રમશોદાક્ષસ્યાનમેવચ ॥૧૦॥

ત્રણે વર્ષની રૂતુઓ અને નક્ષત્રોના ક્રમ
પ્રમાણેના ખીજ પણ યજ્ઞ કર્મો તથા ઇષ્ટી-
યો પણ ક્રમ પ્રમાણે કરવાં જેવાં કે નક્ષત્ર
ઇષ્ટી, આશ્રયણા નવમ્ય અને ચાતુર્માસ તથા
ઉત્તરાયણ અને દક્ષિણાયન વિગેરે. ૧૦

વાસંતશારદૈર્મેઘૈર્મુન્યન્નૈઃ સ્વયમાતટ્ટતૈઃ ॥

પુરોઢાશાંશ્વરુશ્ચૈવવિધિવન્નિર્વપેત્પૃથક્ ॥૧૧॥

શરદ્ઋતુ તથા વસંત રૂતુમાં પોતાની
મેળે ઉત્પન્ન થયેલાં અર્થાત્ મુનિયોને માટે
નાં યોગ્ય ગણાયલાં અણુ ખેડેલાં ધાન્યને
એકઠાં કરીને ત્હેણે પોતાને હાથે હોમ કર-
વાને માટેનાં પુરોહાસ તથા ચરૂ હવિને વે-
દના નિયમ પ્રમાણે તૈયાર કરવાં. ૧૧

દેવતામ્યસ્તુત્વદ્વત્વાવન્યમેધ્યંતરંહાવિઃ ॥

શેષમાત્મનિયુક્તીતલવળંચસ્વયંકૃતમ્ ॥૧૨॥

ઘણાં પવિત્ર ધાન્યનો હોમ કર્યા પછી-
જે કાંઈ બાકી રહે તેમાં પોતાના હાથેજ
બનાવેલા ક્ષારનુ મિશ્રણ કરીને ત્હેણે તેનો
પોતાના ખાવામાં ઉપયોગ કરવો. ૧૨

સ્થલજૌદકશાકાનિપુષ્પામૂલફલાનિચ ॥

મેધ્યવૃક્ષોઞ્જવાન્યચાતસ્નેહાંશ્વફલસંભવાન ॥૧૩॥

સુકી જમીન ઉપર અથવા પાણીમાં
ઉત્પન્ન થયેલાં શાકભાજી અથવા કંદમુળનો
તેણે ખાવામાં ઉપયોગ કરવો તેમજ પવિત્ર
વૃક્ષોનાં ફળફુલ મ્હોર વિગેરે ખાવાં અને
તેલને માટે ત્હેણે હિંગોર જેવાં પવિત્ર ગ-
ણાયલા ફળને ખીલવાથી નીકળતાં ચીકણાં
પ્રવાહીનેજ લેવાં. ૧૩

વર્જયેન્મધુમાંસંચંભૌમાનિકવકાનિચ ॥

મૂસ્તૃણંશિયુકંચૈવશ્લેષ્માતકફલાનિચ ॥૧૪॥

તેણે મધ, માંસ તથા નિચિ પ્રતના
ખાતરથી ઉત્પન્ન થનારાં શાકભાજીનો ત્યાગ
કરવો તેમજ અન્ય દેશમાં જેને ભૂસ્તૃણ ત-
થા શીગૃક કહેવામાં આવે છે તે શાક પણ
ખાવાં નહીં અને શ્લેશ માન્તક નામના ફ-
ળનો પણ ત્યાગ કરવો. ૧૪

ત્યજેદાશ્વયુજેમાસિમુન્યન્નંપૂર્વસંચિતમ્ ॥

જીર્ણાનિચૈવવાસાંસિશાકમૂલફલાનિચ ॥૧૫॥

પ્રતિ વર્ષના આશ્વિન માસમાં આખા વર્ષમાં એકઠાં કરેલાં નિવાર ધાન્ય, હેના જીર્ણ થઈ ગયેલાં વસ્ત્રો ચર્મો તથા શાક લાલ-કંદમુળ. ફલફલાદિકનો ત્યાગ કરવો અર્થાત્ તે સઘળાં કાઢી નાખવાં અને નવાં એકઠાં કરવાં. ૧૫

નફાલકૃષ્ણમશ્રીયાદુત્સૃષ્ટમપિકેનચિત્ ॥

નધ્રામજાતાન્યાર્તોઽપિમૂલાનિચફલા-

નિચ ॥ ૧૬ ॥

કેઈનાથી અનજીવણે નાંખેલું ધાન્ય ખેડેલી જમીન ઉપર ઉચું હોય તો તે પણ વાનપ્રસ્થીએ ખાવું નહીં તેમજ ગમે તેટલો હુધાથી પીણીત હોય છતાં ગામમાં ઉગેલા ફળફળાદીનો પણ હેણે આહાર કરવો નહીં. ૧૬

અગ્નિપ્રકાશનોવાસ્યાત્કાલપક્રમુગેવવા ॥

અગ્નિકુટ્ટોમ્બેદ્વાપિદન્તોલૂલલિકો

ઽપિષા ॥ ૧૭ ॥

અગ્નિમાં પરીપકવ કરેલું અથવા તો કાળથી પરિપકવ થયેલાં ફળનો હેણે આહાર કરવો, હેણે પોતાને માટેના ધાનને દળવાને માટે પથ્થરનો ઉપયોગ કરવો અથવા તો પણ હેના દાંતનો ઉપયોગ કરવો. ૧૭

સઘઃપક્ષાલકોવાસ્યાન્માસસંચયિકોઽપિવા ॥

પળમાસનિચયોવાસ્યાત્સમાનિચયૈવવા ॥ ૧૮ ॥

હેણે પોતાનો આહાર રોજનો રોજ મેળવવો અર્થાત્ એક દિવસનું જ રાંધીને ખાવું અને પોતાના વાસણ કુસણ સાફસુક કરવાં અથવા તો એક માસનો, છ માસનો કે વર્ષનો એકઠો સંગ્રહ કરી રાખવો પરંતુ વર્ષથી વધારેને તો કરવોજ નહીં કારણ કે અશ્વિન માસમાં હેણે એકઠા કરેલા સર્વ ધાન્યનો હેણે શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે ત્યાગ કરવો. ૧૮

નક્તંચાન્નમમશ્રીયાદિવાવાત્દત્યશક્તિઃ ॥

ચતુર્થકાલિકોવાસ્યાત્સ્યાદ્વાપ્યષ્ટમ

કાલિકઃ ॥ ૧૯ ॥

પોતાની શક્તી પ્રમાણે અન્નનો સંગ્રહ કર્યા પછી ઇચ્છા પ્રમાણે રાતના અથવા દિવસના અથવા ચોથા કાળે એટલે ત્રણ ટંકનો ત્યાગ કરીને બીજા દિવસે સાયંકાળે અથવા તો ત્રણ દિવસના ઉપવાસ કરીને ચોથા દિવસના સાયંકાળે અર્થાત્ અષ્ટમકાળે જ્યારે હેને ઠીક લાગે ત્યારે ભોજન કરવું. ૧૯

ચાન્દ્રાયણવિધાનૈર્વાશુક્રકૃષ્ણેચવર્તયેત્ ॥

પક્ષાન્તયોર્વાપ્યશ્રીયાચ્ચવાગુંકયિતાં

સકૃત્ ॥ ૨૦ ॥

અથવા તો વાનપ્રસ્થીએ પોતાની આજીવિકા ચાંદ્રાયણ વૃત્ત કરીને ચલાવવી અર્થાત્ શુકલપક્ષમાં હમેશાં એકએક કોળીયો ઉતરતા જવું અર્થાત્ પડવેથી બીજે એક કોળીઓ ઓછો ખાવો એ પ્રમાણે ઉતરતા જવું અને કૃષ્ણા પક્ષમાં પડવે કરતાં બીજે દિવસે એક કોળીયો વધારે લેવો એ પ્રમાણે વધતાં જવું અને પૂર્ણિમા તથા અમાવાસ્યાને દિવસે એકએકજ વખત આહાર લેવો આ પ્રમાણેના વૃત્તને ચાંદ્રાયણ વૃત્ત કહેલું છે. ૨૦

પુષ્પમૂલફલૈર્વાપિકેવલૈર્વર્ચયેત્સદા ॥

કાલપકૈઃસ્વયંશીર્જૈર્વૈશ્વાનસમતેચિતઃ ॥ ૨૧ ॥

અથવા તો ઘણા કાળ સુધી વૃક્ષ ઉપર રહેવાથી પાકી ગયેલાં હોય અને આખરે પોતાની મેળેજ નિચે ખરી પડ્યાં હોય તેવાં ફળ ફળાદિકને ખાઈને અથવા તો સાધુને યોગ્ય વૈખાનસ નિયમોને અનુસરીને જીવનને ચલાવવું. ૨૧

મૂર્ધ્નિવિપરિવર્તેત્તિદ્વેદામપદૈર્દિનમ્ ॥

સ્થાનાસનામ્યાંવિહરેત્સવનેવૃપયજ્ઞવઃ ॥૨૨॥

વાનપ્રસ્થ ધારણ કર્યા પછી શરૂઆત વિના જમીન ઉપર આમ તેમ હોટ્યા કરવું અથવા તે દિવસે પોતાના પગનાં આંગળાં ઉપર આખો દિવસ ઉભા રહેવું, પોતાના કીકથી બીજા આસન ઉપર ઉઠાવેલ કરતા રહેવું, અને દિવસના ત્રણ ભાગમાં ત્રણ વખતે સ્નાન કરવાને માટે શુદ્ધ જળ હોય ત્યાં જવું અર્થાત્ પ્રાતઃ મધ્યાન અને સાયં સમયે નદિ તળાવ અથવા નજીકના વાવ કુવા ઉપર જઈને સ્નાન કરી આવવું. ૨૨

ગ્રીષ્મેપશ્વતપાસ્તુસ્યાદ્વર્ષાસ્ત્રાવકાશિકઃ ॥

આર્દ્રવાસાસ્તુદેમન્તેક્રમશોવર્ચયંસ્તપઃ ॥૨૩॥

પોતાના તપોબળને વૃદ્ધિ પમાડવાને માટે તહેલે ગ્રીષ્મઋતુમાં પંચાગ્નિ વચ્ચે બેસવું અને તપ કરવું અર્થાત્ માથા ઉપર મધ્યાનના સૂર્યનો પ્રચંડ તાપ પડવા દેવો અને આસપાસ ચારે બાજુએ ચાર અગ્નિ પ્રગટવા તેમજ વર્ષાઋતુમાં જ્યારે વરસાદ પડતો હોય ત્યારે છતર (છત્રી) વીગેરે કાંઈ પણ રક્ષણ થવાના સાધન વિના ખુલ્લા વર્ષાદમાં ઉભા રહેવું અને હેમંત ઋતુમાં શરદી વધારે હોય ત્યારે લિના વસ્ત્રને ધારણ કરીને ઉભા રહેવું એ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર પોતાના તપમાં વધારો થતો જાય તેમ કરવું. ૨૩

ઉપસ્પૃશંસ્ત્રિપવર્ણંપિતૃન્દેવાંશ્ચતર્પયેત્ ॥

તપશ્ચરંશ્ચોગ્રતરંશોષયેદંદમાત્મનઃ ॥ ૨૪ ॥

દિવસના ત્રણ સવત સમયે અર્થાત્ પ્રાતઃ મધ્યાહ્ન અને સાયં સમયે જ્યારે તે સ્નાન કરવાને માટે જાય ત્યારે તહેલે દેવતાઓ, રૂપિયો તથા પિતૃશેને તરપણ આપવું અને ઘણાંજ ઉગ્ર તપ કરીને પોતાના દેહને ઘણાંજ શુષ્ક કરી નાંખવો અર્થાત્

વાનપ્રસ્થના આશ્રમમાં દેહને કષ્ટ આપવું અર્થાત્ દમીદમીને અંતે દેહનો અંત આણી સ્વર્ગમાં જવું. ૨૪

અગ્રીનાત્મનિવૈતાનાન્સપારોપ્યયથાવિધિ ॥

અનગ્રિરનિકેતઃસ્થાન્યુનિર્મૂલફલાશનઃ ॥૨૫॥

પછી વાનપ્રસ્થના નિયમ પ્રમાણે ભસ્મને પાણીમાં પીંગાળીને પીવી અને તેથી કરીને હોમ યજ્ઞકર્મ કરવાનાં શોત્ર અગ્નિને બહાર પ્રગટ કરીને પોતાના ઘરના અર્થાત્ લોકીક અગ્નિ તેમજ ઘરનો ત્યાગ કરીને મૌનવૃત્ત ધારણ કરીને ફલાહાર કરીને અથવા તો નિવાર ધાન્ય ખાઈને જીવવું. ૨૫

અમયજઃસુવાયેષુવ્રહ્મચારીધરાશયઃ ॥

શરણેષ્વરમથૈવવૃક્ષમૂલનિકેતનઃ ॥ ૨૬ ॥

તહેલે સુખ ભોગનાં સાધનો મેળવવાને માટે કાંઈ પણ પ્રયાસ કરવો નહીં અર્થાત્ સારાં સારાં ભોજન ખતાવીને જમવામાં કે સારાં સારાં સ્વાદિષ્ટ ફળો શોધી લાવીને ખાવામાં બીલકુલ શ્રમ કરવો નહીં અને તાપ તડકાથી તેમજ તાઢથી પોતાના શરીરને રક્ષણ કરીને સુખી કરવાને માટે પણ પ્રયત્ન કરવા નહીં, સ્ત્રીનો સંગ અથવા સ્ત્રીની સાથે ધર્મ અને કર્મ કાર્ય રહીતનું ભાષણ કરવું નહીં, કોઈ પણ પાંથર્યા વિના ભૂમી ઉપર શયન કરવું, પોતાના રહેઠાણની ઘણી મમતા રાખવી નહીં અર્થાત્ તહેને રહેવાની પણ કુટીલમાં બધું ઠીકાઠીક જોઈએજ તેવી ચોકસાઈ કરવી નહીં પણ કોઈ પણ વૃક્ષ તળે વાસ કરવો. ૨૬

તાપસ્યેષ્વેવવિપ્રેપુયાત્રિકંભૈક્ષમાદરેત્ ॥

મૃદમેષિપુચાન્યેષુ દ્વિજેષુવનવાસિષુ ॥ ૨૭ ॥

પોતાના પોષણ જેટલું તહેલે વનમાં વસનારા બીજા વાનપ્રસ્થીઓ પાસેથી લિક્ષા તરીકે માગી લાવવું અને જો તહેમની પા-

સેથી કાંઈ પણ ન મળે તોજ વનમાં રહેનાર
દ્વિજ ગૃહસ્થીઓ પાસેથી માગી લાવવું. ૨૭
ગ્રામાદાત્વત્વશ્રીયાદૃષ્ટાપ્રાસાન્વેષસન્ ॥
પ્રતિગૃહ્યગુરુનેવપાણિનાશકલેનવા ॥ ૨૮ ॥

અથવા તો વાનપ્રસ્થીએ ગામમાંથી ભિક્ષા
માગી લાવવી પણ તે ભિક્ષા તહેણે પાંદ-
કાંના બનાવેલા પત્રાળામાં અથવા પડીયામાં
લાવવી કે પોતાના હાથમાં અથવા ભાગેલા
હુટેલા માટીના વાસણમાં લાવવી અને તહે-
માંથી ફક્ત આઠજ આસ (કોળીયા)
ખાવા. ૨૮

પ્રતાશ્ચાન્પાશ્વસેવેતદીક્ષાવિપ્રોવનેવસન્ ॥

વિવિધાશ્વૌપનિપદીરાત્મસંસિદ્ધયે

શ્રુતીઃ ॥ ૨૯ ॥

વાનપ્રસ્થ જેણે ગ્રહણ કર્યું હોય તેવા
પ્રાક્ષણે આ કદા તે તેમજ શાસ્ત્રમાં કહેલા
અન્ય સર્વ નિયમોને ખંતથી પાળવા તેમજ
પોતાના પંડને આત્માથી અર્થાત્ પ્રક્ષથી
બાણીતો કરવાને માટે તહેણે હુમેશાં ઉપનિ-
ષદોમાં જણાવેલી શ્રુતિ તથા પ્રમાણાનું
અધ્યયન કરવું અને અર્થ સમજવા. ૨૯

ઋષિભિર્બ્રાહ્મણૈશ્ચૈવગૃહસ્થૈરેવસેવિતાઃ ॥

વિદ્યાતપોવિવૃદ્ધયર્થશરીરસ્યચશુદ્ધયે ॥૩૦॥

તેમજ જે જે ગ્રંથો રૂપિયો અને ગૃ-
હસ્થીઓ પોતાના જ્ઞાનને વધારવાને માટે
અને તપની વૃદ્ધિને માટે વાંચતા હોય તે
સઘળા ગ્રંથો તહેણે પણ પ્રક્ષનું જ્ઞાન મેળ-
વવાને માટે ખુબ ધ્યાનથી વાંચવા અને સ-
મજવા. ૩૦

અપરાજિતાંવાસ્યાયવ્રજેદિશમજિહ્મગઃ ॥

આનિપાતાચ્છરીરસ્યયુક્તોવાર્યનિ-

લાસનઃ ॥ ૩૧ ॥

વાનપ્રસ્થીને જેનિ ચિકિત્સા ન થઈ શકે
અર્થાત્ અસાધ્ય રોગ લાગુ પડ્યો હોય
તો તહેણે અપરાજિતા ઇશાન દિશા તરફ
શીધા આહ્યા જવું અને જ્યાં સુધી દેહ
ક્ષીણ થઈને પડે નહી ત્યાં સુધી અર્થાત્ મ-
રણ આવે ત્યાં સુધી ફક્ત પવન અને પા-
ણીનોજ આશ્રય લેવો અર્થાત્ તે બેખાઈનેજ
દેહ ટકાવવો. આ પ્રમાણેના મરણ વિધિને
શાસ્ત્રમાં મહાપ્રસ્થાન મરણ એવી સંજ્ઞા
આપેલી છે અને જે સર્વ પ્રકારનાં મરણ ક-
રતાં બાણુંજ શ્રેષ્ઠ છે. ૩૧

આસાંમહર્ષિચર્યાણાંત્યક્ત્વાન્યતમયાતનુમ્ ॥

ધીતશોકમયોવિપ્રોબ્રહ્મલોકેમહીયતે ॥૩૨॥

ઉપર પ્રમાણેનાં દેહ પાડવાનાં જે જે
અનુષ્ઠાનો મહર્ષિયો કરી ગયેલા છે તહેમાંનાં
કાંઈથી પણ જે પ્રાક્ષણ (દ્વીજ) પોતાના
દેહનો અન્ત આણે છે તે ભય અને ત્રાસ-
થી વિરક્ત હોઈને મરણ પછી અભય ભો-
ક્ષને મેળવે છે. ૩૨

વનેષુચવિત્ત્વૈવંતૃતીયંભાગમાયુષઃ ॥

ચતુર્થમાયુષોભાગંત્યક્ત્વાસંગાન્પરિ

વ્રજેત્ ॥ ૩૩ ॥

ઉપર પ્રમાણેનો અવસ્થાનો ત્રીજો આ-
શ્રમ પાળ્યા પછીનો ચોથો આશ્રમ જે સં-
ન્યાસ તે દુનિયાના સર્વ પદાર્થોનો ત્યાગ
કરવામાં ગણાય છે તે સ્વીકારીને તહેમાં પ્રા-
ક્ષણે અર્થાત્ સન્યાસ લેનારે ઉચ્ચ તપ ક-
રીને દેહનો અન્ત આણવો જેથી મરણ પછી
તહેને અભયસ્થાન મળે છે અર્થાત્ તે પોતે
પ્રક્ષમાંજ મળી જાય છે. ૩૩

આશ્રમાદાશ્રમંગત્વાહુતહોમોજિતેન્દ્રિયઃ ॥

મિત્તાબલિપરિશ્રાન્તઃપ્રવ્રજન્પ્રેક્ષવર્ધતે ॥૩૪॥

ઉત્તરોત્તર એક પછી બીજા એમ ત્રણ

આશ્રમને ભોગવ્યા પછી અર્થાત્ જેણે બા-
હ્યાવસ્થામાં બ્રહ્મચર્યાવસ્થા પાળી હોય અને
તેના સંબંધી વેદોક્ત નિયમો પાળ્યા હોય
અને ધર્મ કર્મો કર્યા છે, પછી ગૃહસ્થીના ધર્મને
પાળ્યા હોય અને તેને માટે પણ શ્રુતિમાં
કહેવામાં આવ્યા હોય તેવાં સર્વ યજ્ઞ કર્મો
કર્યા હોય અને ત્યાર પછી વૃદ્ધાવસ્થાનાં
ચિન્હો જણાયા પછી જેણે વનવાસ ધારણ
કર્યા હોય અને ત્યાં પોતાની યથા શક્તી
અભ્યાગતોને શિક્ષા દાન આપ્યાં હોય હો-
મકર્મ કર્યા હોય અને જીતેન્દ્રિય રહીને તે
આશ્રમ પૂર્ણ કર્યા પછી વધારે વખત તે
જરૂર રાખવાને કંટાળતો હોય તો સન્યાસ
ધારણ કરવો કારણ કે તેના સન્યસ્થ લે-
વાથી તે મોક્ષને મેળવે છે. ૩૪

ઋણાનિત્રીણ્યપાકૃત્યમનોમોક્ષેનિવેશયેત્ ॥

અનપ્રાકૃત્યમોક્ષંતુમેવમાનોવ્રજત્યધઃ ॥ ૩૫ ॥

ત્રણ પહેલાના આશ્રમોને બરાબર પા-
ળ્યા પછી જે સન્યસ્થ-મોક્ષનો આશ્રમ લે-
વાને માટે માણસને અધિકાર છે અર્થાત્
સન્યસ્થ ધારણ કરતા પહેલા તો તેણે
ત્રણ આશ્રમોનાં રૂણ અર્થાત્ દેવામાંથી મુક્ત
થવું જોઈએ અને જો તે ત્રણ આશ્રમો
પાળ્યા વિનાજ ચોથા આશ્રમમાં પ્રવેશ કરે
છે તો તે પોતાને અધિકાર ન હોવાથી દોષને
પામે છે અને તેના પરિણામે મૃત્યુ પછી
નર્કમાં જાય છે. ૩૫

અધીક્ષવિધિવદ્દેદાન્પુત્રાંશ્ચોત્પાદ્યધર્મતઃ ॥

ઈદ્ધાચશક્તિતાંયજ્ઞૈર્મનોમોક્ષેનિવેશયેત્ ॥ ૩૬ ॥

ઉપર કહ્યાં તે ત્રણ દેવાં-ઋણ તે નિચે
પ્રમાણેનાં સમજવાં પહેલું ઋણ તે દેવતાઓ
નું છે અને તે દેવામાંથી માણસ વેદા-
ભ્યાસથી મુક્ત થાય છે અને તે તે ઘણી
સારી રીતે પોતાની બાહ્યાવસ્થામાં બ્રહ્મચ-

ર્ય પાળીને કરી શકે છે બીજું ઋણ પીત-
રાનું છે જેમાંથી તે સંતતી ઉત્પન્ન કરવા-
થી મુક્ત થાય છે અને આ દેવામાંથી વિ-
દોક્તનિય માનુસાર પોતાનીજ ભાર્યામાં રતી
રાખવાથી તે દૂર થઈ શકે છે અર્થાત્ ગૃ-
હસ્થાશ્રમમાં કરી શકે છે ત્રીજું ઋણ તે રૂ-
પિયોનું છે જેમાંથી તે શ્રુતિના નિયમો પ્ર-
માણે હોમ કર્મ કરવાથી મુક્ત થાય છે આ
પ્રમાણેના ત્રણ આશ્રમના ત્રણ ઋણમાંથી
મુક્ત થયા પછીજ તેણે મોક્ષને પમાડનારા
તેવા સન્યસ્થનો સ્વીકાર કરવો. ૩૬

અનધીત્યદ્વિજોવેદાનનુત્પાદ્યતથાસુતાન્ ॥

અનિદ્ધાચૈવયજ્ઞૈશ્વમોક્ષમિચ્છન્નવ્રજત્યધઃ ॥ ૩૭ ॥

જે દ્વિજ ઉપર પ્રમાણેના ત્રણ જુદા
જુદા આશ્રમોના ઋણને પતાવ્યા વિનાજ
ચોથા આશ્રમનો સ્વીકાર કરે છે અર્થાત્ મો-
ક્ષ મેળવવાને માટે પ્રયત્ન કરે તે પોતાના
અનાધિકારને લીધે પાપમાં પડે છે અને
મૃત્યુ પછી નરકમાં જાય છે. ૩૭

પ્રાજાપત્યાનિરુપ્યેષ્ટિસર્વવેદસદક્ષિણામ્ ॥

આત્મન્યમીન્સમારોપ્યબ્રાહ્મણપ્રવ્રજેદયુ

હાત્ ॥ ૩૮ ॥

બ્રહ્મા અર્થાત્ પ્રજાપતિ જેના અધિષ્ઠા-
તા છે તેવા ઇષ્ટિ નામના હોમ કર્મ ને ક-
રીને પોતાની પાસે જે કાંઈ સ્થાવર જંગ-
મ મિલકત હોય તેને યજ્ઞવેદમાં કહ્યા
પ્રમાણે યજ્ઞની દક્ષીણા તરીકે આપ્યા પછી
હોમનાજ અગ્નિઓ પોતાના અંતરમાં સ્થા-
પન કર્યા પછી દ્વિજે પોતાના ગૃહસ્થા-
શ્રમનો ત્યાગ કરવો અને વાનપ્રસ્થ લેવું
અર્થાત્ તે આશ્રમ બરાબર પાળ્યા પછી
સન્યસ્થ લેવો જેથી મોક્ષને પમાય. ૩૮

યોદચ્ચાસર્વભૂતેભ્યઃપ્રવ્રજત્યભયંમૃદાત્ ॥

તસ્યતેજોમયાલોકામવન્તિબ્રહ્મવાદિનઃ ॥ ૩૯ ॥

ચરાચર સૃષ્ટીને અભયનું વચન આપ્યા પછી અર્થાત્ હવેથી પૃથ્વીના કોઇ પણ પ્રાણી માત્રને વિના કારણ ઉપાધી કરવી નહીં તેમજ સુખ દુઃખને સમાન ગણીને પોતાના શેષ રહેલા આયુને પુર્ણ કરવું એવી પ્રતિજ્ઞા કરીને જે દિવસ પોતાના ગૃહસ્થી ધર્મનો ત્યાગ કરેછે અને હમેશાં વેદનામંત્રોચ્ચાર કરીનેજ કાળક્રમણ કરે છે તે ત્હેના પૂજ્યના પ્રભાવથી કરીને સૂર્ય વિગેરે તેજસ્વી તત્વોના પ્રકાશ વિના પોતાના પ્રાબલ્યથી પ્રકાશીત હીરણ્ય ગર્ભ બ્રહ્મ લોકમાં વાસ કરે છે. ૩૯

यस्मादण्वपिभुतानां द्विजाश्रोतव्यतेभयम् ॥
तस्य देहादिमुक्तस्य भयं नास्तિકुतश्चन ॥ ૪૦ ॥

જે માણસે મનુષ્યદેહ ધારણ કર્યા પછી કોઇ પણ પ્રાણીને રહેજ સાહજ પણ ઇજા કરી નથી તેને મરણ પછી કોઇ પણ દિશામાંથી કાંઇ પણ ભય થતો નથી અર્થાત્ પોતે વર્તમાનકાળમાં આપેલા અભયને લીધે ભવિષ્યમાં મૃત્યુ પછી ત્હેને પણ અભય મળે છે. ૪૦

आगारादभिनिष्क्रान्तः पवित्रोपचितो मुनिः ॥
समुपोदेषुकामेषु निरपेक्षः परिव्रजेत् ॥ ૪૧ ॥

ગૃહસ્થીએ ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરીને ઘરમાંથી નિકળતી વખતે પોતાની પાસે એક પવિત્ર દંડ અને કમંડલ રાખવા જોઈએ અને પોતે સાધારણ પણ સ્વચ્છ વસ્ત્ર ધારણ કરવું તથા મૌન રાખીને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વેદનું મનન કરતાં જ્યાં જવું હોય ત્યાં જવું અને ત્હેણે મોજશોખની આશા રાખવી નહીં તેમજ તેવા મોજશોખના ભોગ વિલાસના પદાર્થો અર્પણ કરવામાં આવે તો તે સ્વિકારવા પણ નહીં કાર-

ણ કે તેમ કરવાથી ત્હેના વ્રતનો ભંગ થાય છે. ૪૧

एकएवचरेभित्यंसिद्ध्यर्थमसहायवान् ॥
सिद्धिमेकस्य र्पश्यन्नजहाति न हीयते ॥ ૪૨ ॥

જે ગૃહસ્થીએ ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કર્યો છે ત્હેણે વનમાં પડે એકલાજ જવું કારણ કે સર્વ સંગથી વિરક્ત હોય છે ત્હેનેજ મોક્ષ મળે છે એ ધ્યાનમાં રાખવું, ત્હેણે પોતાના પુત્ર વિગેરે સંજઘીયોને સમજાવીને તથા ખુશ કરીને ત્યાગ કરવો તેમજ પોતે અસહાય વાન અર્થાત્ પોતાના મિત્રો વિગેરેને પણ તજી ને એટલે કોઇની પણ સહાય વિના એકલાજ વનમાં જવું પરંતુ પોતે કાંઇ સર્વથી દ્વેષભાવથી તનયલો હોવો જોઈએ નહીં તેમજ પોતે પોતાના સંજઘીયોને પણ દ્વેષભાવથી તજવાં જોઈએ નહીં આવો માણસ જે બધી બાબુઓથી માયા અને મમતા રહીત હોય છે ત્હેનેજ મોક્ષ મળે છે. ૪૨

अनभिर्गुणिकेतः स्याद्ग्राममन्त्रार्थमाश्रयेत् ॥
उपेक्षकोऽसंकुसुको मुनिर्भावसमाहितः ॥ ૪૩ ॥

ત્હેણે પોતાના ગૃહ અગ્નિને પાળવો નહીં અર્થાત્ ઘરમાં રહેવું નહીં, ગામમાં બિજાને માટે જવું હોય તો જવું, કોઇ પણ રોગ થાય તો તેડેને નિવારવાને માટે ઉપાય કરવાના મનમાં સંકલ્પ વિકલ્પ કરવા નહીં. ખુદ્ધિ સ્થિર કરવી અને મનને મૌન ધારણ કરી કેવળ પરબ્રહ્મની ભક્તિ અને ધ્યાનમાંજ લીન કરવું. ત્હેણે પોતાનો બધો વખત વનમાંજ ગાળવો ફક્ત બિજાના કારણેજ ગામમાં આવવું અને તટલો વખત આવીને પાછા વનમાં જવું. ૪૩

कपालं वृक्षमुलानि कुचेलमसहायता ॥
समता चैव सर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥ ૪૪ ॥

જેણે વાનપ્રસ્થ ધારણ કર્યું છે તેણે નિ-
ચે પ્રમાણેના લક્ષણ-ચિન્હ રાખવાં જોઈએ,
બિશ્વાપાત્રને માટે માટીનું બનાવેલું કોડી-
યું અથવા તેવું કાંઈ બીજું વાસણ રાખવું
પોતાને રહેવાની જગ્યાને માટે વૃક્ષોનાં મૂળ
તેમજ વચ્ચેમાં કોપીનને રાખવાં જોઈએ
અને સ્થાવર જંગમ સૃષ્ટીમાં સર્વની સાથે
મિત્રતા રાખવી અર્થાત્ કોઈનો પણ દ્વેષ
કરવો નહીં; કારણ કે ઉપર પ્રમાણેના સાધનો
તેને મોક્ષ મેળવવામાં સહાય કરે છે. ૪૪

નામિનન્દેતમરણનામિનન્દેતજીવિતમ્ ॥

કાલમેવમતીક્ષેતનિર્દેશમૃતકોયથા ॥૪૫॥

જેવી રીતે કોઈ પણ માણસ (શેવક)
પોતાના પગારને માટે માસ ક્યારે પુરો
થાય તેની ઘણીજ આતુરતાથી રાહ જુવે
છે તેજ પ્રમાણે જેણે વનવાસ લીધેલો છે
તેણે મૃત્યુની ઇચ્છા કરવી નહીં તેમજ
જાડો સમય જીવવાને માટે પણ ઇચ્છા
કરવી નહીં ફક્ત મરણના સમયની રાહ
જોવી. ૪૫

દૃષ્ટિપૂતંત્યમેત્પાદંવસ્ત્રપૂતંજલંપિવેત્ ॥

સત્યપૂતંત્યદેદ્વાચંમનઃપૂતંસમાચરેત્ ॥ ૪૬॥

ચાલતી વખતે પોતાના પગતળે કાંઈ
ચગદાય નહીં અર્થાત્ કોઈને પોતાનો પગ
વાગીને ઇલા થાય નહીં અથવા તો અપ-
વિત્ર વસ્તુનો સ્પર્શ થાય નહીં તેટલા માટે
તેણે પોતાની આંખોનો ખરાબર ઉપયોગ
કરીને પગલું ભરવું. પાણી વિગેરે પીવા ક-
રવામાં કાંઈ મળ વા જીવનંતુ આવે નહીં
તેટલા માટે અણુગળ પાણી પીવું નહીં પ-
ણુ સારા સ્વચ્છ કપડાવતી પાણીને ગળી
નાંખવું અને પછી પિવાને માટે ઉપયોગ-
માં લેવું; હમેશાં સત્ય ભાષણ કરવું અને
મનમાં કોઈ પણ જાતના માઠા વિચાર
આવવા દેવા નહીં તે પ્રમાણે પોતાના ફરેક

કામમાં મનવાણી અને કર્મથી પવિત્ર ર-
હેવું. ૪૬

અતિવાદાંસ્તિતિક્ષેતનાવમન્યેતકંચન ॥

નચેમંદેહમાશ્રિત્યૈવંકુર્વીતકેનચિત્ ॥૪૭॥

પોતે સહનશીલ થવું અર્થાત્ કોઈ કાં-
ઈ કઠોર વચન કહી જાય તો પણ તે સાંભ-
ળી રહેવું પણ તેના સામે પાછો તેવોજ
કઠોર ઉત્તર આપવો નહીં, કોઈનું અપમાન
કરવું નહીં, અને દેહ જે ક્ષણભંગુર છે.
તેને થતા રોગને નિવારવાના ઉપાયો કરવા
નહીં તેમજ તેને માટે અન્ય કોઈ પણ મા-
ણસની સાથે વૈર કરવું નહીં. ૪૭

કુઘ્યન્તંનપ્રતિકુઘ્યેદાકુઘઃકુશલંવદેત્ ॥

સપ્તદ્વારાવકીર્ણંચનવાચમનૃતાંવદેત્ ॥૪૮॥

કોઈ કોઈ કરતાં આવે તો તેના સામે
કોઈ યુક્ત વચનો કાઢવાં નહીં પણ પોતે
શાંત રહીને તેને મધુર ભાષણ વડે શાન્ત
પાડવાને માટે શ્રમ લેવો, કોઈ શ્રમ દે
અર્થાત્ તેને ગાળ દે તો વનવાસ ધારણ
કર્યો હોય તેણે પેલાને ગાળ ન દેવી પણ
આશીર્વાદ આપવો, કોઈની નિંદા કરવી ન-
હીં તેમજ કોઈ નિંદા કરતો આવે તો સાં-
ભળવી પણ નહીં. વાણીના જે પાંચ દ્વારો
પંચેન્દ્રિયો અને બીજા બે મન અને બુદ્ધિ
મળીને સાત દ્વારો કહ્યાં તે માર્ગે વિષયને
સંબંધ ધરાવતા કાંઈ વિચાર વા ભાષણ ક-
રવાં નહીં કેવળ બ્રહ્મમાંજ મનને લિન ક-
રી નાંખવું. ૪૮

અધ્યાત્મરતિરાસીનોનિરપેક્ષોનિરામિષઃ ॥

આત્મનૈવસહાયેનસુત્થાર્થીચિચરોદિહ ॥૪૯॥

તેણે હમેશાં બ્રહ્મમાંજ ધ્યાન લગાડ-
વું અને યોગ શાસ્ત્રમાં કહેલાં સ્વસ્તિક વિ-
ગેરે આસનોમાં સ્થાન કરીને બેસવું તેમજ
પોતાનાજ સ્થાવર મિત્રો (કમંડલુ અને દં-

હ)ને પાસે રાખતાં અપેક્ષા રહિત રહેવું તેમજ નિરામિષ અર્થાત્ વિષયોથી તદન વિરક્ત રહેવું અને પોતાનાજ પંડની માત્ર સહાય લઇને અર્થાત્ સ્વતંત્રપણે જ્યાંસુધી હેઠ ટકે ત્યાં સુધી વસ્તવું. ૪૬

નચોત્પાતનિમિત્તાભ્યાંનનક્ષત્રાજ્ઞવિધયા ॥

નાનુશાસનવાદાભ્યાંભિક્ષાંલિપ્તેતર્કાદિ

ચિત્ ॥ ૫૦ ॥

વાનપ્રસ્થ લીધા પછી ભિક્ષા મેળવવાને માટે કોઇ પણ કાળે તેણે ભૂકંપથી ને અ-કસ્માત વગેરેથી શા શા બનાવો બનશે તે કહેવું નહીં અથવા તો નક્ષત્રો ઉપરથી થનાર પરિણામે તેમજ સામુદ્રિક શાસ્ત્રથી અર્થાત્ હાથ જોઇને કાંઇ પણ લેવું નહીં તેમજ શાસ્ત્રના સિધાંતોના અર્થ વિગેરે કહેવા એટલે કયા પુરાણ વાંચીને પણ પોતા-ને માટે ભિક્ષા મેળવવી નહીં. ૫૦

નતાપસૈર્વાઘ્નૈર્વાવયોભિરપિવાશ્વભિઃ ॥

આકીર્ણમિશ્નુર્કૌર્વાન્યૈરાગારમુપસંવ્રજેત્ ॥૫૧॥

ભિક્ષા માટે તેણે કોઇ પણ ઘર જ્યાં ઘણા વાનપ્રસ્થ લીધેલા એકત્ર મળ્યા હોય અથવા તો લોજન લેવાને માટે ઘણા પ્રા-હ્ણો મળ્યા હોય કે જ્યાં ઘણાં કુતરાં હો-ય તેના ઘર આગળ જવું નહીં. ૫૧

વલ્ટપ્રકેશનસ્રમશ્રુઃપાત્રીદણ્ડીકુસુમ્ભવાન્ ॥

વિચરેન્નિયતોનિત્યંસર્વભૂતાન્યપીઢયન્ ॥૫૨॥

તેણે માથાના વાળ, નખ, દાઢી, મુછો, વિગેરે કઢાવી નાંખવાં અને પોતાના હાથ-માં ભિક્ષાનું પાત્ર, દંડ અને કમંડલુ એટ-લાં લઇને પ્રાણીને ઇન્દ્રિય કયા વિના સ્વેચ્છા એ પ્રદક્ષિણ થઇને ગમે તેમ જવું. ૫૨

અતૈજસાનિપાત્રાણિતસ્યસ્યુર્નિર્વ્રણાનિચ ॥

તેષામદ્ધિઃસ્મૃતંશૌચંચમસાનામિવાધ્વરે ॥૫૩॥

સુવર્ણ વિગેરે તેજસ્વી ધાતુઓ શિવાય-ની ધાતુઓનું બનેલું સન્યાસીને માટેનું ભિક્ષા પાત્ર હોવું જોઇએ કારણ તેવા પા-ત્રનું યજ્ઞ કર્મને માટેનાં વાસણો વિગેરે જેવી રીતે નિર્મળ પાણીથી ધોવાથી પવિત્ર થાયછે તેમ પવિત્ર થઇ શકે છે. ૫૩

અલાબુંદારુપાત્રંચમૃન્મયંવૈદલંતથા ॥

પ્તાનિયતિપાત્રાણિમનુઃસ્વાયંશ્ચુડસ્ત્ર

વીત્ ॥ ૫૪ ॥

સ્વાયંભુ મનુષ્યે કહેલું છે કે સન્યાસી ઓને માટેનાં ભિક્ષાનાં પાત્રો તુમડાં, લાક-ડાનાં બનાવેલાં, માટીનાં બનાવેલાં અથવા તો પત્રોના બનાવેલાં હોવાં જોઇએ. ૫૪

एककालंचरैर्दक्षैर्नप्रसज्जेतविस्तरे ॥

મૈક્ષેપ્રમક્તોદિયતિર્વિષયેષ્વપિસજ્જતિ ॥૫૫॥

તેણે પોતાના જીવનના આધારને મા-ટેજ લોજન કરવું માટે એકજ વખત ભિ-ક્ષા માગી તેનો પાક કરીને જમવું. કાર-ણ કે બે વખત જે યતિ જમે છે તેનામાં વધારે ખાવાથી પ્રધાન ધાતુની વૃદ્ધિ થાય છે અને તેના પરિણામે રતિની વાસના વ-ધવાથી કદાચ તે સન્યસ્થના પોતાના વૃત-માંથી ખસી જાય તેવો સંધય રહેછે માટે તે શંકાથી દુર રહેવાને માટે સન્યાસીએ હ-મેશાં એક વખત લોજન કરવું જોઇએ. ૫૫

विधूमेसन्नमुमलेव्यङ्गरेभुक्तवज्જને ॥

વૃત્તેશરાવસંપ્રાતેભિક્ષાંનિસંયતિશ્ચરેત્ ॥૫૬॥

સન્યાસિએ જ્યારે કોઇ પણ ઘર આ-ગળ રસોઇનો ધુમાડો જણાતો ન હોય અ-થવા ઘરમાંથી રંધાતા હોય તેવા પદાર્થોની વાસ ન આવતી હોય, તેમજ પરા (મુસ-ળી)ના ખાંડવાના ધબકારા પણ સંભળાતા ન હોય અને રસોઇ કરવાને માટેનો અ-ગ્નિ પણ હોલવી નાખવામાં આવ્યો હોય

સુતા અખોટ થઇ ગયા હોય. સર્વ ગૃહસ્થો
અર્થાત્ ઘરના સર્વ માણસો જમી પરવાર્યા
હોય અને અજીઠાં વાસણો પુનઃ શુદ્ધ કર-
વાને માટે કાઢવામાં આવતાં હોય ત્યારેજ
માત્ર ભિક્ષા માગવી અને જો ભિક્ષા મળે
તેમ હોય તો ત્યાં ભિક્ષા લેવી. ૫૬

અભાગેનવિષાદીસ્યાલ્લાભેચ્ચવનર્હયેત્ ॥

પ્રાણયાત્રિકમાત્રઃસ્યાન્માત્રાસંગાદિનિર્ગતઃ ૫૭

ભિક્ષા માગવા ગયો હોય ત્યાં ત્હોને
ભિક્ષા ન મળે તો તેથી દિલગીર ન થવું
અને જો મળે તો તેથી ત્હોણે હર્ષ પામવો
પણ ન જોઈએ. જો મળે તો પોતાના પ્રા-
ણના રક્ષણને માટે જોઈએ તેટલી ભિક્ષા
લેવી. કંઈ કમંડલ અથવા ભિક્ષા પાત્રમાં
આ ખોટું છે માટે નહીં લઉં અને આ સા-
રું છે માટે લેઉં તેવું કંઈ કરવું નહીં અ-
ર્થાત્ ખધુ એકજ સરખુ ગણવું. ૫૭

અભિપૂજિતલાભાંસ્તુજુગુપ્સેતૈવસર્વશઃ ॥

અભિપૂજિતલાભૈશ્ચયતિર્મુક્તોઽપિવધ્યતે ૫૮

જ્યાં આગળ ભિક્ષા મળે ત્યાં પોતાનો
આદરસત્કાર કરાવવો નહીં, અર્થાત્ ભિક્ષા
આપનારની પાસે પૂજનવિધિ વિગેરે કરા-
વવો નહીં કારણ કે તેવાં પૂજન વિગેરે ક-
રવા દેવાથી સંન્યાસીને પૂજન કરીને ભિક્ષા
આપનારના ઉપર રનેહ ઉત્પન્ન થાય છે અને
ત્હોના પરિણામે પોતે સંસારથી મુક્ત હોવા
છતાં પૂનઃ બંધનમાં પડે છે અને સંસારના
જન્મ મરણનાં દુઃખ ભોગવવાં પડે છે. ૫૮

અલ્પાન્નામ્યવહારેણરહઃસ્નાનાસનેનચ ॥

દિયમાણાનિવિષયૈરિન્દ્રિયાણિનિવર્તયેત્ ૫૯

સંન્યાસીએ થોડી ભિક્ષા કરીને એકાં-
તમાં વાસ કરવો અને ત્યાં આગળ ભિક્ષાના
અથવા તો અન્ય કોઈ કારણથી જે વિષયની

ઇન્દ્રિયો પ્રદક્ષિત થઇ હોય તેને વશ કરવી
અર્થાત્ વિષયમાંથી પાછી હટાવવી. ૫૯

इन्द्रियाणानिरोधेनरागद्वेषक्षयेणच ॥

अहिंसायचभूतानाममृतत्वायकल्पते ॥૬૦॥

કારણ કે પોતાની ઇન્દ્રિયો ઉપર ખરા-
ખર સંયમ રાખવાથી, તેમજ રનેહ અને
દ્વેષની અવગણના કરવાથી અને કોઈ પણ
પ્રાણીને ઇજા ન કરવાથી સંન્યાસીને મરણ
પછી મોક્ષ મળે છે. ૬૦

अनेक्षेतगतीर्नृणां कर्मदोषसमुद्भवाः ॥

निरयेचैवपतनंयातनाश्वयमक्षये ॥૬૧॥

શાસ્ત્રમાં જે કર્મો કરવાની મના કરેલી છે
તેવાં કર્મો કરવાથી મૃત્યુ પછી પ્રાણી તે
પાપકર્મોના દોષને લીધે તે નિચ્ચ યોનિમાં
જન્મ પામે છે તથા અધોર નર્કમાં પડે છે
અને યમલોકમાં ત્હોમની શીક્ષાને લીધે ત-
રવારના તીવ્ર ધા જેવાં જે જે દુઃખો પ્રા-
ણીયોને સહન કરવા પડે છે ત્હોનું સંન્યાસીએ
ચિંતવન કરવું. ૬૧

विप्रयोगं प्रियैश्चैव संयोगं च तथा प्रियैः ॥

जरया चाभिभवं न व्याधिभिश्चोपपीडनम् ૬૨

તેમજ પોતાનાં બહાલાંને વિયોગ થતાં
શું દુઃખ ઉત્પન્ન થાય તે તથા અનિષ્ઠ અ-
ર્થાત્ જેની આપણને ઇચ્છા ન હોય અથવા
જે આપણને અપ્રિય હોય તે મળતાં શું
થાય છે અને વૃદ્ધાવસ્થામાં રોગથી પીડા
પામતાં અશક્તી આવી જાય છે ત્યારે ઔ-
ષધ વિગેરે લેતાં કેટલો કંટાળો આવે છે
તે સઘળાંનું પણ ત્હોણે ચિંતવન કરવું. ૬૨

देहादुक्रमणं चास्मात्पुनर्गर्भे च संभवम् ॥

यो निकोटिसहस्रेषु मृताश्चास्यान्तरात्मनઃ ૬૩

તેમજ દેહનો અંત આવે છે ત્યારે અ-
ર્થાત્ પ્રાણ ત્યાગ કરતાં માણસને કેટલું દુઃખ

થાય છે, તેમજ મૃત્યુ પછી પાછો જ્યારે
ગર્ભમાં વાસ કરવો પડે છે અને ત્યાં પ્રસવ
થતાં સુધી રહેતાં કેટલી પીડા ખમવી પડે
છે અને ત્યાર પછી એક પછી બીજે અવ-
તાર તેમ કરોડાં યોનીમાં જન્મ મરણનો
ફેરો ફરતાં પ્રાણીને કેટલું બધું સહેવું પડે
છે તે સર્વનો તહેણે વિચાર કરવો. ૬૩

અધર્મપ્રભવંચૈવદુઃસ્વયોગંશરીરિણામ્ ॥

ધર્માર્થપ્રભવંચૈવસુખસંયોગમક્ષયમ્ ॥૬૪॥

દુનિયામાં જન્મ પામ્યા પછી પ્રાણી
પોતાની કરણી કેવી રીતે પાર ઉતરે છે
અર્થાત્ જે કર્મ કરવાને માટે ત્હોને શાસ્ત્ર-
માં મના કરેલી છે તે કરવાથી ત્હોને શું શું
દુઃખ ખમવું પડે છે અને જે યોગ્ય કર્મ
અર્થાત્ ધર્મનાં કામ જે ત્હોને કરવાને લા-
યકનાં છે તે કરવાથી તેને શું લાભ મળે છે
અર્થાત્ જે ભોક્ષ મળે છે ત્હોનો પણ તહેણે
વિચાર કરવો. ૬૪

સૂક્ષ્મતાંચાન્વેક્ષેતયોગેનપરત્પાનઃ ॥

દેહેષુચસમુત્પત્તિમુત્તમેષ્વધમેષુચ ॥ ૬૫ ॥

બ્રહ્મમાંજ પોતાના મનને લીન કરીને
અર્થાત્ સમાધીવડે બ્રહ્મને ઝોળખવો ત્હો-
ના સુક્ષ્મ સ્વરૂપને જાણવું અને આપણાં
શા શા કર્મોના પરિણામે મૃત્યુ પછી ઉત્તમ
વા અધમ યોનિમાં ફરીને જન્મ ધારણ
કરવો પડે છે ત્હોનો વિચાર કરવો. ૬૫

દૂષિતોઽપિચરેદ્ધર્મયત્રતત્રાશ્રમેરતઃ ॥

સમઃસર્વેષુભૂતેષુનાલિઙ્ગધર્મકારણમ્ ॥ ૬૬॥

કોઈ પણ આશ્રમમાં હોવા છતાં મા-
ણસે પોતાનો આશ્રમ ખરાબર પાળવો જો-
ઈએ અને પ્રાણી માત્ર તરફ દયાની લાગ-
ણીથી જોવું જોઈએ. આશ્રમનાં ચિન્હ ન
કર્યાં તો કાંઈ નહીં કારણ કે ચિન્હ તે
ધર્મ નથી અર્થાત્ સન્યાસી હંડ, કમડક

વિગેરે વિનાનો હોય તો પણ તહેણે પોતા-
નો જે સન્યસ્થનો ધર્મ છે તે ખરાબર પા-
ળવો જોઈએ. ૬૬

ફલંકતકવૃક્ષસ્યયયપ્યમ્બુપ્રસાદકમ્ ॥

નનામગ્રહણાદેવતસ્યવારિપ્રસીદતિ ॥૬૭॥

કતક નામના વૃક્ષના ફળથી મલીન
પ્રાણી શુદ્ધ થાય છે એમ જાણીને કોઈ મા-
ણસ કતક નામનો ઉચ્ચાર માત્ર કરીને કાંઈ
પ્રાણીને શુદ્ધ બનાવી શકતો નથી પરંતુ
જ્યારે તે ફળને પ્રાપ્ત કરે છે અને ત્હોને
પ્રાણીમાં નાંખે છે ત્યારેજ તે પ્રાણી સ્વચ્છ
થાય છે તેજ પ્રમાણે સન્યસ્થમાં હંડ, ક-
મડકું ઇત્યાદિની જરૂર છે માટે તે ધારણ
કરવાં અને તેમ કર્યાથીજ માત્ર તે ધારણ
કરનારે સન્યસ્થ લીધું છે અને યોગ્યો સ-
ન્યાસી છે એમ કહેવાય નહીં પણ તેમ
કર્યા પછી શાસ્ત્રના ત્હોના આશ્રમના સંભ-
ધના નિયમોને જે અનુસરતો હોય તેજ
શુદ્ધ સન્યાસી કહેવાય પછી કદાચ તહેણે
ચિન્હ ધારણ કર્યાં હોય કે ન કર્યાં હોય-
વસ્તુતઃ તહેણે આશ્રમના નિયમોનું ઉલ્લંઘન
કરવું જોઈએ નહીં. ૬૭

સંરક્ષણાર્થંજન્તુનાંરાત્રાવહનિવાસદા ॥

શરીરસ્યાત્યયેચૈવસમીક્ષ્યવસ્તુધાંચરેત્ ॥૬૮॥

જીવજંતુઓના રક્ષણને માટે સન્યાસીએ
રાત્રે તેમજ દિવસે ચાલતી વખતે ખરાબર
જમીન તરફ દૃષ્ટી રાખીનેજ ચાલવું કદાચ
તેમ કરવામાં ત્હોના શરીરને અડચણ થાય
તો પણ જીવજંતુઓની રક્ષા કરવાનો જે
ત્હોનો ધર્મ છે તે તહેણે પાળવોજ જો-
ઈએ. ૬૮

અહારાઞ્યાચયાઞ્જન્તિન્દિનસ્યજ્ઞાનતોયતિઃ ॥

તેષાંસ્નાત્વાવિશુદ્ધયંપ્રાણાયમાન્વદાચ
રેત્ ॥ ૬૯ ॥

સન્યાસીથી રાતના કે દિવસના અભિ-
ષુપણે જે પ્રાણીઓ મરી જાય છે તેના
પાપથી મુક્ત થવાને માટે તેણે હમેશાં
રહવારના પ્હોરમાં શુદ્ધ જળે સ્નાન કરીને
છ પ્રાણાયામ કરવા જોઈએ. ૬૯

પ્રાણાયમાન્બ્રાહ્મણસ્યત્રયોઽપિવિધિવત્કૃતાઃ॥
વ્યાત્હતિપ્રણવૈર્યુક્તાવિજ્ઞેયંપરમંતપઃ ॥૭૦॥

વેદના નિયમે પ્રમાણે ફક્ત ત્રણજ
પ્રાણાયામ, વ્યાહૃતિ સમેત, ઐકાર શબ્દનો
જે કોઈ પણ બ્રાહ્મણ કરે છે તેા તેને
સર્વથી શ્રેષ્ઠ તપનું ફળ મળે છે અર્થાત્ સર્વ
તપ જપ કરતાં પણ પ્રાણાયામ કરવામાં
વધારે પુન્ય સમાયલું છે અને તેમાં વ્યા-
હૃતી અને ઐકાર શબ્દ સાથે થતાં પ્રાણા-
યામમાં સર્વથી વધારે શ્રેષ્ઠ તપ ફળ સમા-
યલું છે. ૭૦

દક્ષન્તેધ્માયમાનાનાંધાતૂનાંહિયથામલાઃ॥

તથેન્દ્રિયાણાંદક્ષન્તેદોષાઃપ્રાણસ્યનિગ

હાત્ ॥ ૭૧ ॥

જેવી રીતે ભટ્ટી (અગ્નિ) માં તપા-
વતાં કોઈ પણ ધાતુ મેલની સાથે મીશ્રણ
થયેલી હશે તેનો મેલ ખળી જાય છે અને
ધાતુ ચોખી થાય છે તેજ પ્રમાણે માણસની
ઇન્દ્રિયોનાં થયેલાં પાપ કર્મો પણ પ્રાણના
અંધન રૂપી પ્રાણાયામ કરવાથી દુર થાય
છે. ૭૧

પ્રાણાયામૈર્દેહદોષાન્ધારણાભિશ્ચકિલવિષમ્॥

પ્રસાહારેણસંસર્ગાન્ધ્યોનનાનીશ્વરાન્ગુણાન્૭૨

પ્રાણાયામ કરીને તેણે દેહનાં પાપથી
મુક્ત થવાને માટે યત્ન કરવો, પાપ કર્મ
કરવાને માટે થતી પ્રેરણાને અટકાવવાને

માટે તેણે ધ્યાન કરવું અર્થાત્ સમાધિ
કેમ કરવી તેનું જ્ઞાન મેળવવું ઇન્દ્રિયોને
વશ કરવી અર્થાત્ જીતેન્દ્રિય થઇને તે તે
દ્વારા થતાં પાપ કર્મોને અટકાવવાં અને
પરમાત્મામાં દુર્ગુણો નથી અર્થાત્ પરમા-
ત્મા પોતે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ-
આદિ વિકારોથી મુક્ત છે એ પ્રમાણેનું
મનમાં ચિંતવન કરવું અને તે પ્રમાણે પોતે
પણ તે તે દુર્ગુણોથી દુર રહેવાને માટે પ્ર-
યત્ન કરવા. ૭૨

ઉચ્ચાવચેષ્ટમ્તેષુદુર્જેયામકૃતાત્મભિઃ ॥

ધ્યાનયોગેનસંપદયેદ્રતિપસ્યાન્તરાત્મનઃ॥૭૩॥

શાસ્ત્રના સંસ્કારથી શુદ્ધ ન હોય મન
જેનું તેવા માણસને સમજવાનું ઘણુંજ દુ-
સ્તર છે તેવું મરણ પછી જીવ શા શા કા-
રણોને લીધે ઉચ્ચ વા નિચ્ચ યોનીમાં જન્મ
ધારણ કરે છે અને શાં શાં અને કેવા કેવા
પ્રકારના નિયમ ધર્મ પાળવાથી તે દેવયો-
નિમાં જન્મે છે તે સર્વ તેણે યોગના ધ્યા-
નથી જાણવું, કારણ કે જેણે સન્યસ્થ
લીધેલું છે અને જેનું મન શાસ્ત્રના સંસ્કા-
રથી શુદ્ધ થયેલું છે તે આ રહસ્ય રહેજ
પ્રયાસથી જાણી લે છે. ૭૩

સમ્યગ્દર્શનસંપન્નઃકર્મભિર્નનિષધ્યતે ॥

દર્શનેનવિહીનસ્તુસંસારંપ્રતિપદ્યતે ॥ ૭૪ ॥

જે પ્રાણીને બ્રહ્મનું જ્ઞાન થાય છે તે
કર્મના બંધથી મુક્ત થાય છે અર્થાત્ કર્મ
વડે તેને જન્મ મરણના ફેરા ફરવા પડતા
નથી કારણ કે તેનાં પૂર્વ કરેલાં પાપનો
બ્રહ્મજ્ઞાનના પુણ્યથી નાશ થાય છે પરંતુ
જેને બ્રહ્મજ્ઞાન થયું નથી તેને તો ઉત્તરો-
ત્તર મરણ પછી જન્મ ધારણ કરવોજ પડે
છે અર્થાત્ તેને મોક્ષ મળતો નથી. ૭૪

અર્હિસયેન્દ્રિયાસંગૈર્વેદિ કૈશ્વૈવકર્મભિઃ ॥

તપસશ્ચરણૈશ્ચોગ્રૈઃ સાધયન્તીહ તત્પદમ્ ॥૭૬॥

નિષિદ્ધ જે હિંસા તેથી બચાવ કરીને તેમજ વિષયના સંગમાં જતાં ઇન્દ્રિયોના ઉપર યોગ્ય સંયમ રાખવાથી અને વેદમાં કહેલાં ધર્મકર્મો નિયમાનુસાર કરવાથી તેમજ તપ કરીને અને ઉપવાસરૂપી આંદ્રાચણ વ્રત વિગેરે ધર્મકર્મોના શેવનથી આ લોકમાં સુખને મેળવે છે એટલુંજ નહિં પણ મૃત્યુ પછી હિમેશના સુખને અનુભવે છે અર્થાત્ પ્રજ્ઞને પામે છે. ૭૫

અસ્થિસ્થૂળં સ્નાયુયુતં માંસશોણિતલેપનમ્ ॥

ચર્માવનદ્ધં દર્ગન્ધિ પૂર્ણં મૂત્રપુરીષયોઃ ॥૭૭॥

જીવ-આત્મા જે પ્રજ્ઞ છે તેને રહેવાને માટેનું મનુષ્યનું શરીર જે એક ઘરના જેવું છે તે નસોરૂપી દોરડાંએ બંધાયેલા માંસના લોચા (સ્નાયુ) નું બનેલું છે અને તેના ઉપરના છિદ્રોને માંસ તથા રૂધિરથી પૂરી લઈને બહારથી સુશોભિત જણાય તેટલા માટે શોભાયમાન વર્ણની ત્વચાથી મઢેલું છે પરંતુ ભિતરથી આટલું બધું જે શુશોભિત અને મનહર જણાય છે તેવા તે ક્ષણભંગુર શરીરની અંદર તો દુર્ગંધ પદાર્થોજ રહેલા છે. ૭૬

જરાશોકસમાવિષ્ટં રોગાયતનમાતુરમ્ ॥

રજસ્વલમાનિત્યં ચ મૃતાવાસમિગં ત્યજેત્ ॥૭૮॥

મંદ પડતાં તે શરીર હજીજરા રોગનો લોગ થઈ પડે છે, સંસારમાં રહેતાં હર્ષ શોકનાં સુખ દુઃખની અસર પણ તેને થાય છે અને અંતે નાશ પામતાં જે પંચબુતોનું તે બનેલું છે તેનાં તેજ તત્વોમાં પુનઃ સમાઈ જાય છે માટે જ્ઞાની પુરૂષે આ જોળીયા (શરીર) નો ત્યાગ ઘણીજ ખુશીથી કરવો

અર્થાત્ મૃત્યુ આવે તો તેથી શોક કરવો નહીં કારણ કે મૃત્યુ આવે છે ત્યારે જે માણસ સંસારમાં જીવ રાખે છે તેને મરણ પછી પુનઃ આ સંસારમાં સુખ દુઃખ લોગ વવાને અવતાર ધારણ કરવો પડે છે; પણ જે માણસ મૃત્યુ સમયે પણ કેવળ પ્રજ્ઞનુંજ ધ્યાન કરે છે અને મનમાં કાંઈ પણ શોક કરતો નથી તે અભયપદ મોક્ષને પામે છે. ૭૭

નદીકૂલં યથા વૃક્ષો વૃક્ષં વા શકુનિર્યથા ॥

તથા ત્યજેન્નિમં દેહં કુચ્છાદ્ગ્રાહાદ્વિમુચ્યતે

॥ ૭૮ ॥

જ્ઞાની માણસો નદીના તટ ઉપર ઉગેલું વૃક્ષ જેવી રીતે વાવાઝોટા અથવા તો અન્ય કોઈ અકસ્માતથી ઉબડી જાય છે અને નીચે પડતાં પાણીના પ્રવાહમાં ઘસડાઈ જતાં તટનો ત્યાગ કરે છે છતાં પોતે કેમ પડી ગયું અને ક્યાં તણાય છે તેની કાંઈ પણ પરવા કરતું નથી તે પ્રમાણે દેહનો ત્યાગ કરે છે અને દેહલાક સાધુ પુરૂષોત્તો સ્વાધિન મૃત્યુને વશ થાય છે અર્થાત્ ભિન્નમ્ભિતા જેમણે દેહનો અંત બાણુની શય્યા ઉપર સુઈ જઈ ને આણ્યો હતો, અર્થાત્ તેમને સુખ દુઃખ સરખાંજ જણાય છે અને મૃત્યુની તેમને કાંઈ પણ ભિતી હોતી નથી તેઓ તો જેવી રીતે કોઈ પણ પક્ષી એક વૃક્ષનો ત્યાગ કરી બીજા વૃક્ષ ઉપર માળો બાંધે છે તે પ્રમાણે પોતાના આત્માનો પોતે પ્રજ્ઞા હોવાથી પોતાનું શરીર જે આત્માનું ઘર છે અને જીર્ણ થઈ ગયું છે તેનો ત્યાગ કરે છે અને આત્મા જે અમરજ છે તેને બીજા જોળીયામાં વસવા દે છે. ૭૮

મિયેષુ સ્વેષુ સુકૃતમાધેયેષુ ચ દુષ્કૃતમ્ ॥
વિસૃજ્ય ધ્યાનયોગેન વ્રહ્માભ્યેતિ સનાતનમ્
॥ ૭૯ ॥

જે માણસને બ્રહ્મનું જ્ઞાન થયું હોય છે તે પોતાના મનમાંથી હિત અહિતના વિચારોને દુર કરીને સર્વને એક જ માને છે અર્થાત્ જેણે પોતાનું સાડ કંઈ છે તેનું પોતે પણ સાડ કરવું અને જેણે પોતાનું અહિત કંઈ છે તેનું પોતે પણ અહિત ઇચ્છવું એવા વિચાર મનમાં આવવા દેતો નથી પરંતુ યોગના ધ્યાનને લીધે નરસાને વીસરીને સર્વનું હિત જ ઇચ્છે છે જેથી મૃત્યુ પછી તેનો મોક્ષ થાય છે. ૭૯

સદા માત્રેન ભવતિ સર્વમાવેષુ નિઃસ્પૃહઃ ॥
તદા સુખમવાપ્નોતિ પ્રેત્યચે હ ચ શાશ્વતમ્
॥ ૮૦ ॥

જ્યારે પરમારથ કરવાની લાગણી મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે વિષયોમાં દોષ જણાય છે ત્યારે સંસારી વૈભવ ઉપર અપ્રિતિ થાય છે, અને જ્યારે વૈભવ તથા સુખલોગમાં અપ્રિતિ થાય છે ત્યારે તે માણસ સંસારમાં રહેવા છતાં અવીનાશી સુખને લોગવે છે અને મૃત્યુ પછી અભય પદને પામે છે. ૮૦
અનેન વિધિના સર્વોત્ત્ત્વસંગાનૃણૈઃ શનૈઃ ॥
સર્વેન્દ્રિયનિર્મુક્તો વ્રહ્મણ્યેવાવતિષ્ઠતે ॥ ૮૧ ॥

તેમ ધીમે ધીમે જે માણસ સર્વ સખંધીઓ તેમજ સુખલોગનો પણ ત્યાગ કરે છે અને માન અપમાન ને પણ એક જ સરખાં ગણે છે ત્યારે તે માણસને બ્રહ્મનું જ્ઞાન થયું છે એમ કહેવાય છે અને તેના પ્રભાવે તે આત્મતિકલયને પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ બ્રહ્મમાં તદ્દય થઈ જાય છે. ૮૧

ધ્યાનિકં સર્વમે વૈતથદેતદભિશન્દિતમ્ ॥
ન જ્ઞાનધ્યાત્મવિત્કથિત્ક્રિયાફલમુપાશ્નુતે
॥ ૮૨ ॥

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સર્વ સખંધીઓ તેમજ સુખલોગનો ત્યાગ કરવાની વૃત્તિ માણસનામાં બરાબર યોગનું ધ્યાન મેળવવાથી જ થાય છે કારણ કે આત્મા તે પરમાત્માનું જ રૂપ છે; એવું જ્ઞાન તેને યોગને લીધે જ થાય છે જ્યારે તે આત્માને પરમાત્માનો જ અંશ છે એવું જાણે છે ત્યારે તેને માન અપમાનની કોઈ પણ લાગણી થતી નથી પરંતુ જેનામાં એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નથી તેનામાં માન, મમતા, અપમાન વિગેરેની લાગણી હોય છે જ અને તેથી કરીને તેને મૃત્યુ પછી મોક્ષ મળતો નથી. ૮૨

અધિયજ્ઞં વ્રહ્મ જપેદાધિદૈવિકમેવ ચ ॥
આધ્યાત્મિકં ચ સતતં વેદાન્તાભિહિતં ચ
યત્ ॥ ૮૩ ॥

યજ્ઞ કર્મમાં જે સુખ્ય છે તેમજ દેવતાઓ તથા જીવમાં પણ જે સુખ્ય ગણાય છે તેવા વેદને તેણે નિરંતર ધ્યાનમાં રાખવો અને તેના મંત્રોનો હુમેશાં જપ કરવો. ૮૩
इदं शरणमज्ञानाभिदमेव विज्ञानताम् ॥

इदमन्विच्छतां स्वर्गमिदममन्यमिच्छताम्
॥ ૮૪ ॥

જે માણસો વેદનો અર્થ નથી સમજી શકતા તેમને માટે પણ વેદ મોક્ષ મેળવવાને માટે સુખ્ય છે સાધનો અર્થાત્ અંધ સમજ્યા વિના તેનો પાઠ માત્ર કરવાથી પણ તેમનાં પાપનો લય થાય છે અને જેઓ વેદના અર્થ સમજે છે તેમને તો વેદના અધ્યયનથી જ રૂપ મોક્ષ મળે છે જ અને જેઓનો

વિચાર મોક્ષ મેળવવાનો હોય અને જન્મ મરણના સંસારના ક્રમમાંથી મુક્ત થવાનો હોય તેમણે તો હૃદયમાં વેદના અર્થ અને વેદનાં વ્યાખ્યાન સાંભળવાં અર્થાત્ વેદનું જ શરણુ લેવું. ૮૪

अनेन क्रमयोगेन परिव्रजति यो द्विजः ॥
स विधूयेद्द पाप्मानं परं ब्रह्माधिगच्छति॥ ८५॥
ઉપર કહી તે વિધિને અનુસરીને જે દ્વિજ સંન્યસ્થને ધારણ કરે છે તે આ લોકમાં દેહ ધારણ કરીને કરેલાં સર્વ પાપ કર્મથી મુક્ત થાય છે અને મૃત્યુ પછી પરલોકમાં જાય છે. ૮૫.

एष धर्मोऽनुशिष्टो वो यतीनां नियतात्मनाम्॥
वेदसंन्यासिकानां तु कर्मयोगं निबोधता॥ ८६॥

હે ! મહર્ષિયો !! અત્યાર સુધી જે નિયમો આપ સર્વને કહ્યા તે સઘળા યતિ અર્થાત્ પોતાનાં મન તેમજ કર્મ ઉપર સંયમ રાખીને સન્યસ્થ જેણે લીધેલું છે તેમને માટેના કહ્યા. હવે જેઓ મુળથીજ બ્રહ્મચર્યને પાળતા આવેલા હોય અને જેમણે આયુષ્યના ચોથા ભાગને અર્થાત્ વૃદ્ધાવસ્થાનાં ચિન્હ જણાતાં યોગેનાન્તે તનુત્યજામ્ એ વાક્યને અનુસરીને યોગમાંજ માત્ર લીન થઈને દેહનો અંત આણ્યો એવો વિચાર કરીને સન્યસ્થ લીધેલું હોય તેમના સંજોગના નિયમો આપને કહું છું તે સાંભળશો. ૮૬.

ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा ॥
एते गृहस्थप्रभवाश्चत्वारः पृथगाश्रमाः ॥ ८७॥

આર જૂદા જૂદા આશ્રમો અર્થાત્ બ્રહ્મચર્યાવસ્થા, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થ અને

સન્યસ્થ. આ સઘળા મૂળ એકજ આશ્રમમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા છે અર્થાત્ તે સઘળા ગૃહસ્થાશ્રમમાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. ૮૭

सर्वेऽपि क्रमशस्त्वे ते यथाशास्त्रं निषेविताः॥
यथोक्तकारिणं विप्रं नयन्ति परमां गतिम्॥ ८८॥

આ ચારે આશ્રમોને જે બ્રાહ્મણુ શાસ્ત્રના નિયમોને અનુસરીને પાળે છે તે બ્રાહ્મણુ મૃત્યુ પછી મોક્ષને પામે છે. ૮૮.

सर्वेषामपि चैतेषां वेदस्मृतिविधानतः ॥
गृहस्थ उच्यते श्रेष्ठः सत्रीनेतान्विभर्ति हि॥ ८९॥

આ ચારે આશ્રમોમાં વેદ તથા સ્મૃતિમાં મહામુની મનુએ ગૃહસ્થાશ્રમને યાકીના ત્રણ આશ્રમો કરતાં શ્રેષ્ઠ કહેલો છે કારણ કે ગૃહસ્થી ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને પણ યજ્ઞ વી. જેરે અગ્નિનાં હોમ કર્મને કરી શકે છે અને તે ઉપરાંત અન્ય ત્રણ આશ્રમોને બિહા આપીને તેમનું રક્ષણ કરે છે તેટલા કારણથી પણ તેને શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. ૮૯.

यथा नदीनदाः सर्वे सागरे यान्ति संस्थितिम्॥
तथैवाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थ-

तिम् ॥ ९० ॥

જેવી રીતે મ્હોટી મ્હોટી નદીઓ પોતાનાં નિર્મળ ને શ્વિત્ર જળ સાથે નદ અર્થાત્ સાગરને મળીનેજ પોતાના છેલ્લા નીર્માણ કરેલા સ્થાનકને મળે છે અર્થાત્ પોતાના છેલ્લા સ્થાનકને મળવાને માટે તેમને સર્વને સાગરનો આશ્રય લેવો પડે છે તેમજ અન્ય સર્વ આશ્રમોવાળાઓને પોતાના છેલ્લા નિર્માણ કરેલા સ્થાનકને અર્થાત્ મોક્ષને મેળવવાને માટે ગૃહસ્થાશ્રમનો આશ્રય લેવો પડે છે. ૯૦

ષતુર્ભિરપિચૈવૈતૈ નિત્યમાશ્રમિભિર્દિજૈઃ ॥

દશલક્ષણકો ધર્મઃ સેવિતવ્યઃ પ્રયત્રતઃ ॥૧૧॥

જે દિજ-પ્રાક્ષણ ક્ષત્રી વા વૈશ્ય ઉપર ગણાવ્યા તે ચાર આશ્રમોને પાળે તો જો નિચે પ્રમાણે જણાવેલાં દશ ધર્મનાં રૂપને પ્રજ્ઞ પાળવાં જોઈએ. ૯૧.

ધૃતિઃ સમા દમોઽસ્તેયં શૌચમિન્દ્રિય નિગ્રહઃ ॥

ધીર્વિદ્યા સત્યમક્રોધો દશકં ધર્મલક્ષણમ્ ॥૧૨॥

જુદિ અથવા સંતોષ એટલે પોતાને જે કંઈ મળે તેમાં હમેશાં વધારે મેળવવાને માટે શ્રમ કર્યા વિના તેમજ વધારે ન મળવાથી નિરાશ થયા વિના સંતોષ રાખવો, ક્ષમા કોઈ તોડે અપમાન કરી ગયો હોય તો તેનો બદલો પ્રસંગ આવે તોડે અપમાન કરીને અથવા કરાવીને ન વાળવો પરંતુ તેના પોતાના થયેલા અપમાન બદલ ક્ષમા કરીને વાળવો, તેની ક્ષમાવૃત્તિ રાખવી. દમ પોતાનું મન જે ઘણું જ ચંચળ છે અર્થાત્ જેના ચાંચલ્યને લીધે મનમાં હજારો સંકલ્પ વિકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે તે ન થવા દેવાને માટે મન ઉપર પુરતો અંકુશ રાખવો, અસ્તેય અર્થાત્ ચોરી કરવી નહીં એટલે કોઈને ત્યાંથી કોઈ તે ન જાણે તેમ લાવવું નહીં તેમજ કોઈને સમજાવી પતાવીને કે છેતરી ઠગીને કે કોઈ અધર્મ કર્મ કરીને કંઈ પણ મેળવવું નહીં, શૌચ જ્યારે જ્યારે દેહ અશુદ્ધ હોય અથવા અશુદ્ધ થાય ત્યારે શૌચ શૌચના નિયમોમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે શુદ્ધ જળ અથવા મૃતિકાથી દેહને શુદ્ધ કરવો, હિન્દ્રિયનિગ્રહ ઇન્દ્રિયો જેને પાંચ મુખ્ય દ્વારોમાંથી વિકારના સાધન મળે છે તે પાંચ દ્વારો અર્થાત્ રસ, રૂપ, સ્વર સ્પર્શ અને ગંધ તેમના ઉપર પુરેપુરો દાબ રાખીને

હમેશાં છોટે દ્રિય થવું, ધી એટલે પુરાણાદિક શાસ્ત્રોનું મનન કરીને તેમનાં તત્ત્વને જાણવું વિષા આત્માને પરમાત્માનું જ એક રૂપ છે એમજ સમજવું તે અર્થાત્ પ્રજ્ઞનું જ્ઞાન મેળવેલું, સત્ય કોઈ પણ જાતની અઠયણ આવે તોપણ પોતાના અથવા પારકાના હિત અહિતનો વિચાર કર્યા વિના નિષ્પક્ષપાતિ થઈને સત્યભાષણ કરવું, અક્રોધ, કંઈ પણ ક્રોધ થાય તેવું કારણ અને તોપણ મનને શાન્ત રાખી અથવા મન ઉપર દાબ રાખીને ક્રોધ ન કરવો. આદશ તે ધર્મનાં જુદાં જુદાં સ્વરૂપ છે અને તે હમેશાં પાળવા જોઈએ. ૯૨.

દશ લક્ષણાનિ ધર્મસ્ય યે વિપ્રાઃ સમધીયતો ॥

અધીત્ય ચાનુવર્તન્તે તે ચાન્તિ પરમાં ગતિમ્

॥ ૧૩ ॥

જે પ્રાક્ષણ વા દિજ ઉપર ગણાવ્યાં તે ધર્મનાં દશ વર્ણોને બરાબર સમજે છે અને ધ્યાનમાં રાખ્યા પછી આત્મ જ્ઞાનની સહાય લઈને તેમને બરાબર પાળે છે તે અવસ્ય મૃત્યુ પછી મોક્ષને મેળવે છે. ૯૩.

દશલક્ષણકં ધર્મમનુતિષ્ઠસમાહિતઃ ॥

વેદાન્તં વિધિવચ્છુત્વા સંન્યસેદનૃણો દિજઃ ૧૪

જે ગૃહસ્થી ઉપર પ્રમાણેનાં દશ ધર્મનાં સ્વરૂપને સમજે છે અને પાળે છે તથા પોતાના ગૃહસ્થીના આશ્રમમાં જોણે વેદના ઉપનિષદોનું અધ્યયન કર્યું છે અને તેના અર્થ સમજ્યા હોય છે તથા જોણે આશ્રમોના રૂણને પતાવ્યું છે તે જ શાસ્ત્રના નિયમોને અનુસરીને સંન્યસ્ય લઈ શકે છે. ૯૪.

સંન્યસ્ય સર્વકર્માણિ કર્મદોષાનપાનુદન્ ॥

નિયતો વેદમખ્યસ્ય પુત્રૈશ્વર્યં મુખં વસેત્ ॥૧૫॥

ગૃહસ્થીને કરવાનાં હોમ કર્મ વિગેરે કર્મોનો ત્યાગ કરીને તથા પોતાથી અજાણ

તાથી થયેલાં પાપ કર્મથી મુક્ત થવાને માટે પ્રાણ્યાયામ કરતાં જીતેન્દ્રિય થઈને ઉપનિષદ તથા વેદના અંથોતું મનન કરતાં પોતાના પુત્રના ઘરમાં પણ પોતાની તેમજ પુત્રાદિકની આજીવિકા તથા વસ્ત્ર વિગેરેની ચિન્તા કર્યા વિના તે સન્યસ્થ ધારણ કરીને સુખે રહી શકે હપ.

एवं संन्यस्य कर्माणि स्वकार्यपरमोऽस्पृहः ॥
संन्यासेनापहत्यैनः प्राप्नोति परमां गतिम्
॥ ૧૬ ॥

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે નાં અહુસ્થીનાં હોમ કર્મોદિકનો ત્યાગ કરીને પોતાનાં સર્વ હુવેના કરવાનાં કાર્યોમાં આત્માનો સા-
ક્ષાત્કાર જાણવો તેજ પ્રધાન કાર્ય છે એમ સમજવું અને સંસારની સર્વ ઈચ્છાથી મુ-

ક્ત થવું અને સન્યસ્થ લઈને પોતાના પુર્વના પાપથી અક્ષમાં ધ્યાન કરીને મુક્ત થવું જેથી દેહનો અંત આવતાં તેને મોક્ષ મળે છે. ૯૬.

एष बोधिरहितो धर्मो ब्राह्मणस्य चतुर्विधः॥
पुण्योऽज्ञयफलः प्रेत्य राज्ञां धर्म निबोधता॥ ૧૭ ॥

મહા મુનિ મનું કહે છે ? મહર્ષિયો આ પ્રમાણે આ અધ્યાયમાં બ્રાહ્મણના આ-
ર વર્ગના ધર્મ નિયમો આપને કહી સંભળા-
વ્યા એ રીતે મનુસ્મૃતિનો છંડો અધ્યાય સંપુર્ણ થયો હવે સાતમા અધ્યાયમાં રાજાને માટેના નિયમ તમને કહીશ તે સાંભળશો.

इति मानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहि-
तायां षष्ठोऽध्यायः ॥ ૬ ॥

અથ સપ્તમો અધ્યાય.

રાજના ધર્મ.

રાજધર્માન્વશ્યામિ યથાવૃત્તો ભવેન્નૃપઃ ॥

સંભવશ્ચ યથા તસ્ય સિદ્ધિશ્ચ પરમા યથા ॥૧॥

રાજ શબ્દ હમેશાં કાંઈ ક્ષત્રીયને જ લાગુ પડે છે એમ માનવું જોઈએ નહીં. કોઈપણ જાતનો માણસ હોય પરંતુ તેના ઉપર રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો હોય તથા જે પૂરપાલક હોય અર્થાત્ જેને ત્યાં ઘણાં ગામ હોય અને જે તેમનું સઘળાનું પાલણુ પોષણ કરતો હોય તે પણ રાજજ કહેવાય છે. હવે આ પ્રકરણમાં હે મહર્ષિ-યો રાજ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયો અર્થાત્ શ્રી ઇષ્ટે તેને રાજ કેમ કર્યો. રાજ થયા પછીના શાશા નિયમ ધર્મ પાલવાના છે, તથા રાજને દૃષ્ટ અદૃષ્ટ ફળની પ્રાતી કેવી રીતે થાય છે તે સર્વ આપ સર્વને કહીશ. ૧

બ્રાહ્મ પ્રાપ્તેન સંસ્કારં ક્ષત્રિયેણ યથા વિધિઃ
સર્વસ્યાસ્ય યથાન્યાયં કર્તવ્યં પરિરક્ષણમ્ ॥૨॥

બ્રહ્મ અર્થાત્ વેદના નિયમો પ્રમાણે શાસ્ત્રના સંસ્કારોથી જેને ઉપનયન એટલે યજ્ઞોપવિત આપવામાં આવ્યું હોય તેવા ક્ષત્રીયે પોતાના દેશની રક્ષા બરાબર કર-નીજ જોઈએ. આ ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ મા-લુમ પડે છે કે રાજ્ય ધારણ કરવાનો પ્રથમ અધિકાર ક્ષત્રીયને છે. ૨.

અરાજકોહિ લોકેઽસ્મિન્સર્વતો વિદ્રુતે મયાત્ ॥
રક્ષાર્થમસ્ય સર્વસ્ય રાજાનમસૃજત્પ્રભુઃ ॥૩॥

રક્ષક વિનાની પૃથ્વી ભયથી ચારે બા-જુથી કંપાયમાન થાય અર્થાત્ સર્વ દિ-શાઓમાંથી તેના ઉપર દુઃખ આવી પડે. માટે આવાં ચારે પાસના દુઃખનો નાશ કરી ચરાચર સૃષ્ટીનું રક્ષણ કરવાને માટેજ અ-ર્થાત્ જીવ નિર્જીવ દુનિયાને અભય આપવાને માટેજ જગત્ કર્તાએ રાજાને ઉત્પન્ન કર્યો છે માટે રાજ્યાભિષેક થયા પછી રાજાનું પ્રથમ કર્તવ્ય પોતાના દેશનું હિત કરવું તેજ છે. ૩

ઇન્દ્રાનિલયમાર્કાણામગ્રેશ્વ વરુણસ્ય ચ ॥
ચન્દ્રવિષ્ણોશ્ચૈવ માત્રા નિર્હત્ય શાશ્વતી ॥૪॥

રાજાને પરમેશ્વરે કેવી રીતે ઉત્પન્ન કર્યો છે? સ્વર્ગના દેવતાઓ ઇન્દ્ર, પવન, યમ, સૂર્ય, અગ્નિ, વરુણ, ચંદ્ર અને કુબેર તે-ઓનો થોડો થોડો અંશ લઈને પરમેશ્વરે રાજાને ઉત્પન્ન કર્યો છે. અર્થાત્ રાજા તે કંઈક અંશે ઉપર ગણાવ્યા તે સ્વર્ગના દે-વતાઓના અવતાર રૂપ છે. ૪

યસ્માદેષાં સુરેન્દ્રાણાં માત્રાભ્યો નિર્મિતો નૃપઃ ॥
તસ્માદભિભવત્યેષ સર્વભૂતાનિ તેજસા ॥૫॥
જેવી રીતે સૃષ્ટીના અન્ય પ્રાણીઓની

ઉત્પત્તિ કરતાં રાજની ઉત્પત્તિ શ્રેષ્ઠ છે બે-
વીજ રીતે અન્ય પ્રાણીઓના પરાક્રમ, અને
બળ કરતાં પણ રાજ શ્રેષ્ઠ છે. ૫.

તપત્યાદિત્યવચ્ચૈષ ચક્ષૂંષિ ચ મનાંસિ ચ ॥
ન ચૈનં શ્રુતિ શક્નોતિ કશ્ચિદપ્યભિત્રીક્ષિતુમ્
॥ ૬ ॥

સૂર્યના અંશથી ઉત્પન્ન થયે છે તેટલા
માટે પોતાના તેજથી રાજ જેવી રીતે
સૂર્ય ત્હેની સમક્ષ જોનારની આંખો તથા
પગને તપાવે છે તેજ પ્રમાણે રાજ
પણ પોતાની સમક્ષ હોવા રહેનારનાં
મન તથા આંખમાં અગ્નિ સમાન ગરમીને
ઉત્પન્ન કરે છે અર્થાત્ પૃથ્વીમાં રાજની
સાને કોઈ સાધારણ માણસ હોવા રહી
જોઈ શકવા માટે હિમત ધરી શકતો નથી. ૬

સોડગ્નિર્ભવતિ વાયુશ્ચ સોડર્કઃ સોમઃ સધર્માદ્ ॥
સ કુવેરઃ સવરુણ સ મહેન્દ્રઃ પ્રભાવતઃ ॥ ૭ ॥

ઉપર ગણાવ્યા તે સ્વર્ગના દેવતાઓના કાંઈક
અંશથી રાજ ઉત્પન્ન થયેલાં છે માટે ત્હેને
તે તે દેવતાઓના જેટલો અધિકાર છે અ-
ર્થાત્ ત્હેને તે તે દેવતાઓના જેવોજ જા-
ણવો જોઈએ. ૭

બાહ્યોડપિ નાવમન્તવ્યો મનુષ્ય इति भूमिपः ॥
મહતી દેવતા હોવા નરરૂપેણ તિષ્ઠતિ ॥ ૮ ॥

સામાન્ય માણસે મનમાં હુમેશાં એમજ
ધારવું કે રાજ તે સર્વ પ્રાણીથી શ્રેષ્ઠ છે
છે અને ઇશ્વરના એક અવતાર તરીકે પ્ર-
જાનું તથા દેશનું રક્ષણ કરવાને માટેજ
ઉત્પન્ન થયેલો છે માટે ગમે તો તે બાળક
હોય તો પણ ત્હેની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન ક-
રવું નહીં અથાત્ ત્હેના તરફ માનની નજર
રેજ જોવું. ૮.

एकमेव दहत्याग्निर्नरं दुरूपसर्पिणम् ॥

કુલં દહતિ રાજાગ્નિઃ સપશુદ્રવ્યસંચયમ્ ॥ ૯ ॥

અસાધવાનપણે જો કોઈ માણસ અ-
ગ્નિના નજીક જઈ ચઢે છે તો ત્હેના સ્પ-
ર્શથી તેજ એકલો દાઝે છે પરંતુ ત્હેનાં સં-
બંધીઓને અથવા સ્થાવર જંગમ માલ
મીલકતને તેથી કાંઈ પણ થતું નથી પણ
કોધાયમાન થયેલા રાજના કોધાઅગ્નિથી
તો તે પોતાનાં સગાં સંબંધી એટલુંજ
નહી પણ સંચય કરેલા ધનમાલ અને વા-
હનાદિક સાથે નાશ પામે છે અર્થાત્ રાજ
અગ્નિનો અંશ હોવાથી ત્હેનામાં તે શક્તિ
છે માટે રાજને કોધાયમાન કરવો નહીં. ૯

कार्ये सोऽवेक्ष्य शक्तिं च देशकालौ च तत्त्वतः ॥
કુરુતે ધર્મસિદ્ધ્યર્થં વિશ્વરૂપં પુનઃપુનઃ ॥ ૧૦ ॥

રાજ પ્રયોજનરૂપે અથવા પોતાની શ-
ક્તીના પ્રમાણમાં પોતાની પ્રજાનાં સુખદુઃ-
ખના નિવારણ અર્થે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં
રૂપ ધારણ કરે છે પોતાની બાહ્યાવસ્થામાં
જો પોતે અશક્ત હોય છે તો કોઈ પણ પ્ર-
કારના ગુન્હાને તે ક્ષમા બક્ષે છે પણ પુનઃ
ભવિષ્યમાં જ્યારે પોતાનામાં શક્તિ આવેલી
હોય છે ત્યારે તેવા ગુન્હાને દુર કરવાને ઘ-
ટતી શિક્ષા કરે છે. ૧૦.

यस्य प्रसादे षष्ठा श्रीविजयश्च पराक्रमे ॥

મૃત્યુશ્ચ વસતિ ક્રોધે સર્વેતેજોમયો દિ સઃ

॥ ૧૧ ॥

રાજની પ્રસન્નતામાં લક્ષ્મી રહેલી છે માટેજ
માણસને લક્ષ્મીની ઇચ્છા હોય તેણે હુમેશાં
રાજની શેવા કરવી, રાજના પરાક્રમમાં વિ-
જય રહેલો છે અને ત્હેના કોધમાં મૃત્યુ છે

અર્થાત્ જે માણસ પોતાના જીવની આશા રાખતો હોય તેણે રાજાને ક્રોધાયમાન કરવો નહીં કારણ કે લક્ષ્મી, વિજય અને ક્રોધ પણ તેજસ્વી છે અને રાજા પણ ચંદ્રમાને સૂદાદિ દેવતાઓથી બનેલો હોવાથી હેનામાં પણ તેજ રહેલું છે. ૧૧

तं यस्तु द्रष्टुं संमोहात्स विनश्यत्यसंशयम् ॥
तस्य ब्राह्म विनाशाय राजा प्रकुर्वते मनः॥ १२॥

અજ્ઞાનતાથી જે કોઈ મુખે રાજાનો દ્રેષ કરીને હેને ક્રોધાયમાન કરે છે તે તેવા માણસનો નિશ્ચય ઘોડાજ સમયમાં નાશ થાય છે કારણકે રાજા હેનો નાશ કરવા તરત પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે ૧૨ તસ્માદ્દયમિષ્ટેષુ સ વ્યવસ્યેન્નરાધિપઃ ॥

अनिष्ट चाप्यनिष्टेषु धर्म न विचालयेत्॥ १३॥

જ્યારે રાજા પોતે સર્વ તેજેમય છે અને હેનામાં સ્વર્ગના દેવતાઓની પણ શક્તી સમાયલી છે ત્યારે જે જે સારા માણસો થઈ હોમાદિક પૂજ્ય કર્મો કરતા હોય હેમને તે કર્મનો ખડલો હેણે અવશ્ય આપવો જોઈએ અને પોતે સારાને ખડલો આપવો અને નબળાને શિક્ષા કરવાનો જે પોતાનો વેદના નિયમો પ્રમાણેનો સ્થાપિત નિયમ છે હેને ઓળંગવો જોઈએ નહીં અર્થાત્ તેથી વિરૂદ્ધ વર્તન કરવું નહીં. ૧૩

तस्यार्थे सर्वभूतानां गोप्तारं धर्ममात्मजम् ॥

अस्मत्तेजोमयं दण्डमसृजत्पूर्वमीश्वरः ॥ १४ ॥

રાજાનાં સર્વ કાર્યો સિદ્ધ કરવાને માટે અને હેની પ્રભાતું સંરક્ષણ કરવાને માટે પ્રભાવતિ-પ્રજ્ઞાએ પહેલવહેલા પંચમહાભૂતોથી બનેલા શરીરને ઉત્પન્ન કર્યું નહોતું

પણ હંડ જે પોતાના પુત્ર સમાન અને પ્ર-ક્ષતેજથીજ પુણ્ય ભરેલો હતો તે બનાવ્યો. ૧૪

तस्य सर्वाणि भूतानि स्थावराणि चराणि च॥

भयाद्भोगाय कल्पन्ते स्वधर्मान् चलन्ति च

॥ १५ ॥

આ હંડને લીધેજ સ્થાવર જંગમ સૃષ્ટી ભોગ વિગેરે નિયમ ધર્મ પ્રમાણે કરે છે જે હંડ અર્થાત્ કરેલા વાંકને માટે ભવિષ્યમાં થનાર શિક્ષાથી તેઓ અજ્ઞાન્ હોતો કોઈ પણ સમર્થ માણસ પોતાનાથી નિર્બલ માણસની માલ મીલકત ધન દોલત વિગેરેનો જોરબુલમથી ઉપયોગ કરત તેમજ વૃક્ષોનાં પણ વિના કારણ નાશ કરત પરંતુ આવો અન્યાય હંડના ઉત્પન્ન કરવાથી અટક્યો છે. ૧૫

तं देशकालौ शक्तिं च विद्यां चावश्यं तत्त्वतः॥
यथार्हतःसंप्रणयन्नरेष्वन्यायवर्तिषु ॥ १६ ॥

આ હંડની રૂઢે દેશ, કાળ, શક્તિ, વિદ્યા તથા ગુન્ડાના પ્રમાણમાં ગુન્હેગારને શાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે રાજા અર્થાત્ ગામ તથા મહોટા સમૂદાયને પાલનાર ધણીએ શિક્ષા કરવી. ૧૬ સ રાજા પુરુષોદણ્ડઃ સનેતા શાસિતા ચ સઃ॥

चतुर्णामाश्रमाणां च धर्मस्य प्रतिभूः स्मृतः

॥ १७ ॥

હંડથીજ આ પ્રમાણેનાં કાર્યોની સિદ્ધિ થાય છે તે ઉપરથી પૂર્વે થવાયેલા મહર્ષિયોએ કહેલું છે કે હંડ તેજ રાજા છે, કારણ કે રાજા પોતે હંડ કારણ કરીનેજ કારોબાર ચલાવી શકે છે. મુખ્ય પુરૂષને પણ હંડજ છે હંડ તેજ સર્વ કાર્યનો નેતા અર્થાત્ સર્વ કાર્યોને ઉત્પન્ન કરનાર તેમજ તેમની સિદ્ધિ કરનાર છે તેમજ તેજ પોતે આજ્ઞાનો આપનાર છે તેમજ માણસને

પાળવાના ચાર આશ્રમોમાં તે દરેક આશ્રમમાં માણસનો શાક્ષી છે અર્થાત્ તેજ તહેણે તે પ્રત્યેક ધર્મ આશ્રમ પાળ્યા છે કે નહી તે જણાવી આપે છે. ૧૭

દળ્લ: શાસ્તિ પ્રજા: સર્વા દળ્લ દવામિરક્ષાતી।

દળ્લ: મુમેપુ જાગર્તિદળ્લ ધર્મનિદુર્કુધામ્। ૧૮।

દંડજ હુકમ કરનાર છે. તેમજ દંડ સર્વનું રક્ષણ કરનાર છે જ્યારે દંડનો ધારણ કરનાર પોતે નિંદ્રાવશ હોય છે ત્યારે દંડ પોતે જાગ્રત હોય છે અને સર્વનું રક્ષણ કરે છે અર્થાત્ દંડના ભયથી કોઈ અન્યાય કરતું નથી ચાર જેવા પણ ઉંઘમાં હોય છે તેને કાંઈ પણ ઉપદ્રવ તેના ભયથી કરી શક્તા નથી અને આ લોકમાં લોકો જે કાંઈ ધર્મ કર્મ કરે છે તે તેઓ પરલોકમાં પોતાનાં પાપ કર્મોની શિક્ષાના થનાર છે તે નિવારવાને માટેજ કરે છે; માટે જ્ઞાની માણસો એ તો દંડનેજ સર્વોપરી ગણેલો છે. ૧૮

સમીક્ષ્ય સઘૃતઃ સમ્યક્સર્વા રક્ષયતિ પ્રજાઃ।

અસમીક્ષ્ય પ્રજીવસ્તુ ત્રિનાશયતિ સર્વતઃ। ૧૯।

શાસ્ત્રના નિયમોને બરાબર ધ્યાનમાં રાખીને ગુન્હેગારને તેના ગુન્હાના પ્રમાણમાં દેહનો ધનમાલનો અથવા કોઈ પણ પ્રકારનો દંડ કરવામાં આવે છે તો સર્વ તે દંડન્યાય પ્રમાણે થયો છે એમ બાહ્યીને ખુશી થાય છે પરંતુ જે અવિચારી પણે પૈસાના લેણને માટે અથવા એવાં અન્યાયી કારણોને માટે કોઈ નિરપરાધીને દંડ દેવામાં આવે છે તો આખા દેશનાં ધન તથા માણસોનો નાશ થાય છે. ૧૯

યદિ ન પ્રગયેદ્રાજા દળ્લં દળ્લયેજ્જતન્દ્રિતઃ।।
શૂલેમત્સ્યાનિવામક્ષ્યન્દુર્લાન્વલવત્તરાઃ

॥ ૨૦ ॥

રાજાએ હુમેશાં ગુનેગારોને શોધીને ક્રોધ બતાવું આજસ કર્યા વિના તરતજ શિક્ષા કરવી જો તેમ ન કરે તો રાજ્યમાં અધેર ચાલે અને બલવાન માણસો નિરપરાધી અને નિર્બલ માણસોને જેવી રીતે માછીમારો શુળમાં પરોવીને માછલીયોને રીબાવીરીબાવીને મારી નાખે છે તે પ્રમાણે રીખાવે. ૨૦

અઘાત્કાકઃ પુરોઢાશં જ્ઞા ચ લિહ્યાઢવિસ્તયા।।

સ્વામ્યં ચ ન સ્યાત્કર્સિશ્ચિત્પ્રવર્તેતાપરોત્તરમ્

॥ ૨૧ ॥

કારણ કે જો રાજા પોતાના દંડનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરે નહી તો પછી જેવી રીતે યજ્ઞ કર્મોને માટે તૈયાર કરેલા પુરાણસ હોય તે કાગડો સ્પર્શ કરીને લઈ જાય છે અર્થાત્ જો કાગડા સરખાને પણ દંડ અથવા હાથવતી શીક્ષા કરવાનો ભય ન આપીયે તો તે આવીને યજ્ઞ જેવા પવિત્ર કર્મોનાં સાધનોને પણ અપવિત્ર કરે છે અને કુતરાં વિગેરે પણ તેજ પ્રમાણે ખીર વિગેરે ખીજ પદાર્થોને ખાઈ જાય છે તેજ પ્રમાણે રાજાનો પોતાની પ્રજામાં ભય ન હોય તો બળવાન માણસો ગમે તેવી નિયમ પંક્તીના હોય. એટલે બળવાન કુદ્ર ઉંચ પંક્તીના નિર્બળ પ્રાણીઓને પણ પરતંત્ર બનાવે અને આખા રાજ્યમાં સર્વત્ર અન્યાયજ પ્રસરે માટે રાજાએ તો હુમેશાં પોતાના રાજ્યમાં શા શા બનાવ બને છે; અધિકારી વર્ગ તરફથી તરફર વિગેરે ગુન્હેગારોને યોગ્ય

શાસન મળે છે કે નહીં તેની સઘળી ખા-
રીકાઈથી તપાસ કરવી જોઈએ. ૨૧

सर्वोदण्डजितोलोकोदुर्लभोहि शुचिर्नरः ॥
दण्डस्यहि भयात्सर्वं जयज्जोगाय कल्पते॥२२॥

અમુક રાજ્ય અથવા અમુક પ્રબલ કે
સુષ્ટિના અમુકવર્ગ નહીં પણ સામાન્ય સીતે
આખી સુષ્ટિને વશ રાખવાને માટે દંડ ઘ-
ણોજ જરૂરનો છે કારણ કે સમગ્ર સુષ્ટિમાં
કેવળ નિરપરાધી માણસતો ભાગ્યેજ મળી
આવે છે પ્રાણીઓ પોત પોતાને માટેનાં
સર્વ કાર્યો લેમજ સુખ ભોગ સર્વ દંડના
ભયથીજ કરે છે. ૨૨

देवदानवगन्धर्वा रक्षांसि पतंगोरगाः ॥
तेऽपि भोगाय कल्पन्तेदण्डे नैव निपीडिताः

॥ ૨૩ ॥

આ સુષ્ટિમાં માણસોજ નહીં પણ દેવ-
તાઓ, દાનવો, ગાંધર્વો અને રાક્ષસો તેમજ
સુષ્ટિનાં ઝીણાં ઝીણાં જંતુઓ અને ઝેરી
પ્રાણીઓ જેવાં કે સર્પ વિગેરે પણ પોત-
પોતાનાં કાર્યો દંડના ભયથીજ કરે છે અ-
ર્થાત્ આપણે આપણું કામ નહીં કરીએ તો
તેને માટે આપણને સખત શીક્ષા થનાર છે
એવા તેમના ભયના વિચારથીજ તેઓ
પોત પોતાનાં કામ બરાબર રીતે અને નિ-
યમ પ્રમાણે કરે છે. ૨૩

दुष्प्रेतुः सर्ववर्णाश्च भिक्षेरन्सर्वसे तवः ॥
सर्वलोकप्रकोपश्च भवेदण्डस्य विभ्रमात्॥२४॥

દંડનો ભય ન હોય તો પછી જે ચાર
મુખ્ય વર્ણો પડેલી છે તે સઘળી મીઠ્ર થઈ
જાય અર્થાત્ એક વર્ણનો ખીજ વર્ણની કન્યા

લઈ જાય અને તે પ્રમાણે વ્યભિચાર જેવા
દુર્ગુણનો પ્રસાર વધે તેમજ લાજ મર્યાદા-
રૂપી બંધન કેવળ તુટી જાય. લોકોને હાલ
જે ભય છે અર્થાત્ તેઓ જે સદાચાર પાળે
છે અને સઘ્ય ભાષણ કરે છે તેને કારણ
માત્ર એટલુંજ છે કે તેઓ જાણે છે કે (ખ-
લિત્ત ભાષણથી તેઓને શિક્ષા થનાર છે,
પરંતુ જ્યારે આ શીક્ષારૂપી દંડ થનારજ
નથી એમ જ્યારે તેમને માલુમ પડે ત્યારે
તેઓ ફાવે તેમ વર્તે અને યોલે તેમજ શા-
સ્ત્રમાં જે લોભ, મોહ, મદ અને ક્રોધથી
થતા પાપ કર્મોને માટે શિક્ષા કહેલી છે તે
પણ જો ન હોય અર્થાત્ આવાં કર્મોને માટે
શાસ્ત્રમાં પણ કાંઈ દંડ દર્શાવેલો હોય
નહીં તો પછી માણસો ગમે તેવાં કુવર્ત-
નથી ચાલે માટે આવાં સર્વ કુકર્મોથી માણ-
સને દુર રાખવાને અને નિયમસર વર્તવાને
માટે દંડ ઘણોજ જરૂરનો છે. ૨૪

यत्र इयामो लोहितान्नो दण्डश्चरति पापहा ॥
प्रजास्तत्र न मुहंति नेता चेत्तापु पश्यति॥२५॥

પરંતુ જે સ્થળે ન્યાય પોતાના રથામ
રક્તાથી અને રક્ત નેત્રથી પોતેજ પ્રત્યક્ષ
પાપકર્મની શિક્ષા આપવાને માટે નિષ્પક્ષ-
પણે ન્યાય સાંભળવાને આવે છે અર્થાત્
જ્યાં અધીકારી પોતેજ ન્યાયી હોય છે અને
નિષ્પક્ષપાતપણે ન્યાય આપે છે અને ગુ-
ન્હેગારને, ગુસ્સે થઈને યોગ્ય શિક્ષા કરે છે
ત્યાં પ્રબલને કાંઈ પણ હરકત પડતી નથી. ૨૫
तस्याहुः संप्रणेतारं राजानं सत्य वादिनम् ॥
समीक्ष्यकारिणं प्राज्ञं धर्मकामार्थकोविदम्॥२६॥

આ દંડને પ્રવર્તાવવાને માટે-ચલાવવાને
માટે મહા સુનીમનું અને અન્ય વિદ્વાન

મહર્ષિઓએ રાજા જે હુમેશાં સત્ય લાપણુ કરે છે, જેનામાં દેવતાઓનો અંશ રહેલો છે અને જે તત્ત્વ અતત્ત્વનો યોગ્ય વિચાર કરે છે જે ક્રોધ, લોભ, મોહ, કામ વિગેરેને બાણે છે અર્થાત્ હિમનાથી થનાર લાલ તથા ગેરલાલોથી વાકેફ છે ખોટા ખરા, ન્યાય અન્યાયનો વિચાર કરીને ન્યાય આપવાની જેનામાં તર્કશક્તિ છે અને જે રાજ્યાભિષેકના ગુણોથી અલક્ષ્ય છે. ૨૬

तं राजा प्रणयन्सम्पक्त्रिवर्गेणाभिवर्धते ॥
कामात्मा विषमः क्षुद्रो दण्डेनैव निह्न्यते ॥૨૭॥

જે રાજા રાજ્ય દંડને ધારણ કર્યા પછી ન્યાય પ્રમાણે દંડનો ઉપયોગ કરે છે તે ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણે પ્રકારનાં પૂર્ણ સુખને લોગવે છે પરંતુ જે રાજા અતી ક્રોધી હોય છે અને વિષયી હોય છે તથા જેના મનના વિચારો ક્ષુદ્ર હોવાથી અન્યાય કરીને પ્રબળને છેતરતો હોય છે ને અન્યાયથી નિરપરાધીને જે દંડ આપે છે તેને લીધે અથવા તો તેના મંત્રીને પ્રબળના કોપને લીધે થોડા સમયમાં તે પાયમાલ થઈ બચે છે. ૨૭

दण्डो हि सुमहत्तेजो दुर्धरश्चाकृतात्मभिः ॥
धर्माद्विचलित हन्ति नृपमेव सर्वान्धवम् ॥૨૮॥

દંડ તે એક અપાર તેજવાળી શક્તિ છે અને તેથી કરીને જેનું મન શાસ્ત્રના ઉપદેશથી સંસ્કારવાળું થયું નથી હોતું તેનાથી તેનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી રાજા પણ જો શુદ્ધ મનનો ન હોય તેમજ દંડનાં શાશ્વત્ ઉપયોગ છે તથા તેનો કેમ ઉપયોગ કરવો તે ન બાણુતો હોય અને તેથી

અન્યાયથી જો દંડને પ્રવર્તાવે તો તેના આખા કુટુંબ સાથે તે થોડા વખતમાં નાશ પામે છે. ૨૮

ततो दुर्गे च राष्ट्रं च लोकं च सचराचरम् ॥
अंतरिक्षगतांश्चै व मुनीन् देवांश्च पीडयेत् ॥૨૯॥

એટલુંજ નહીં પણ રાજાનો કુટુંબ સમેત નાશ કર્યા બાદ તેની માલ મીલકત ધન દોલત અને ઘરખારનો તેમજ કીલ્લાઓનો નાશ કરે છે, પછી તેના દેશનો અર્થાત્ આખા રાજ્યની સઘળી સ્થાવર જંગમ સુધીને પાયમાલ કરે છે અને જે દેવતાઓ તથા રૂપિયોને હવિતું યોગ્ય દાન ન અપાવાથી અત્રિશ્વ સ્થાનનો ત્યાગ કરીને નીચે ઉતરવું પડ્યું હોય છે તેમને પણ તે શિક્ષા કરે છે. ૨૯

सोऽसहायेत मूढेन लुब्धेनाकृत बुद्धिना ॥
न शक्यो न्यायतो नेतुं सक्तेन विषयेषु च ॥ ૩૦ ॥

જે રાજાને મંત્રી અથવા સેનાપતિ કે કોઈ પણ સલાહકાર ન હોય, જે લોભી હોય, મુર્ખ હોય અર્થાત્ જેના મનને શાસ્ત્રનો ઉપદેશ ન મળ્યો હોય અને તેથી જેનું મન અશુદ્ધ હોય તેમજ જેનું મન વિષયમાં લાગેલું હોય તેના રાજાથી દંડ ધારણ કરી શકાય નહીં. તેથી રાજા દંડનો ઉપયોગ કરવાને માટે તદ્દન નાલાયકજ છે. ૩૦

शुचिना सत्यसंधेन यथाशास्त्रानुसारिणा ॥
प्रणे तुं शक्यते दण्डः सुमहायेन धीमता ॥ ૩૧ ॥

જે એક વચની છે એટલે પોતે સત્ય
ભાષણ કરે છે અને જે બોલે છે તે પાળે
છે અને જે શાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે પો-
તાનો આહાર વ્યવહાર ચલાવનાર છે અને
જેના સલાહકાર સારા કાબેલ અને વિદ્વાન
પુરૂષો છે તેવા સર્વ ગુણ સંપન્ન રાજથીજ
હંડનો ઉપયોગ કરી શકાય છે. ૩૧

સ્વરાદ્યે ન્યાયવૃત્તઃ સ્વાદૃશદણ્ડશ્ચ શત્રુષુ ॥
સુહૃત્સ્વજિહ્વાઃ સ્ત્રિગૃહેષુ વ્રાહ્મણેષુ ક્ષમાન્વિતઃ ॥
૩૨ ॥

રાજાએ પોતાના રાજ્યમાં શાસ્ત્રના
નિયમોનું અરાખર પાલન થાય તેવી રીતે
રાજ્ય ચલાવવું, શત્રુઓને યોગ્ય શાશન
(શિક્ષા) આપવી બેઠબે. પોતે મીલનસાર
સ્ખભાવ રાખવો કોઈના ઉપર દ્વેષ ભાવ ન
રાખતાં સર્વના ઉપર પ્રેમ રાખવો, પોતાના
અંગના મીત્રો અથવા નિકટ સ્નેહી તરફ
એક નિષ્ઠા રાખવી અને બ્રાહ્મણને ગુન્હો
થયો હોય તો પણ એમના તરફ ક્ષમા રાખ-
વી અર્થાત્ અન્ય વર્ણના કોઈએ તેના ગુ-
ન્હાના જેવો ગુન્હો કર્યો હોય અને શિક્ષા
થાય તેના પ્રમાણમાં બ્રાહ્મણને કરવાની શિ-
ક્ષામાં તેણે ક્ષમા રાખવી. ૩૨

एवंवृत्तस्य नृपतेः शिलोच्छेनापि जीवतः ॥
विस्तीर्यते यशो लोके तैलविन्दुरिवाम्भसि ॥
૩૩ ॥

આવો રાજા કદાપિ શિક્ષોંચ વૃત્તિથી
ચાલતો હોય અર્થાત્ તેની પાસેનો દ્રવ્ય
બંકાર ખપી ગયો હોય તોપણ તેની કિર્તી
બ્રહ્મા સારી પ્રસરે છે. જેવી રીતે તેલનું
એક ટીપુ સરખું પણ પાણીમાં નાંખતાં તે

સર્વત્ર પ્રસરી જાય તે પ્રમાણે તે રાજાની
કિર્તી ચારે દિશામાં પ્રસરે છે. ૩૩

अतस्तु विपरीतस्य नृपतेरजितात्मनः ॥
संक्षिप्यते यशो लोके घृतविन्दुरिवाम्भसि ॥
૩૪ ॥

પરંતુ જે રાજા રાજાને માટેના અને
હંડ ધારણ કર્યા પછી તેનો કેવી રીતે ઉપ-
યોગ કરવો તે વિશેના શાસ્ત્રીય નિયમો
વિરુદ્ધ પોતાનું વર્તન ચલાવે છે તેની કિર્તી
હોય છે તેના કરતાં પણ દિવસે દિવસે
ઘટતી જાય છે જેવી રીતે પાણીમાં ઘીના
ટીપાને નાંખતાં તે ડુળીને તળીયે બેસે છે. ૩૪
સ્વેસ્વે ધર્મે નિમિટ્તાનાં સર્વેવામનુર્વશઃ ॥
વર્ગાનાપાશ્રવામાં ચ રાજા સુષ્ટોઽમિરક્ષિતા
૩૫ ॥

સુષ્ટા એ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય, શુદ્ર
એવી જે ચાર વર્ણ છે તેમનું તથા ચાર
બુદ્ધિ, બુદ્ધિ આશ્રમો બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થાશ્રમ,
વાનપ્રસ્થ અને સંન્યસ્થ પાળનારાઓનું
રક્ષણ કરવાને માટે રાજાને ઉત્પન્ન કરેલો છે
માટે જો તે પોતાને માટેના આ શાસ્ત્રોક્ત
નિયમો કલા તે પાળતો નથી તો તેને પ્રા-
યશ્ચિત લાગે છે. ૩૫

तेन यद्यत्समृत्त्येन कर्त्तव्य रक्षता प्रजाः ॥
तत्तद्दोऽहं प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ ૩૬ ॥

મહા મુની મનુ કહે છે કે હે મહર્ષિયો!
હવે હું આપ સર્વને રાજા તથા તેના સ-
લાહકાર મંત્રીઓએ પ્રજાના સુખને અને
પાપને માટે શું શું કરવું બેઠબે તે સઘળું,
ક્રમાનુસાર, વિસ્તારથી કહીશ તેલક્ષ કહને
શ્રવણ કરશો. ૩૬

બ્રહ્મગાન્યર્યુપાસીન પ્રાતઃસ્થાય પાર્થિવઃ ॥
ત્રૈવિચરદ્વાન્વિદુપસ્તિષ્ઠેતેષાં ચ શાસનો ॥૧૭॥

પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળમાં શય્યાને લાગ કરીને પોતાના સલાહકાર બ્રાહ્મણો જે ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ અને શામવેદમાં પ્રવીણ હોવા ઉપરાંત રાજ્યક્રિય વિષયમાં કુશળ હોય હેમનું તહેણે પુજન કરવું અને ત્યાર પછી હેમની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું. ૩૭

વૃદ્ધાંશ્વ નિત્યં સેવેત વિપ્રાન્નેદવિદઃ શુચાન્ ॥
વૃદ્ધસેવી હિ સતતં રક્ષોભિરાપિ પૂજ્યતે ॥૩૮॥

રાજાએ હુમેશાં તપ કરતાં અથવા તેા વેદનું અધ્યયન કરતાં કરતાં વૃદ્ધ થઈ ગયા હોય એવા વિદ્વાન બ્રાહ્મણોનું સેવન કરવું કારણ કે શાસ્ત્રમાં પણ કહેલું છે કે જોકોઈ માણસ આવા વિદ્વાન અને વળી વૃદ્ધ પુરૂષો જેઓ સત્યવાન હોય છે અને જેમનું અતઃકરણ ખૂબરથી તેમજ અંદરથી સંસ્કાર પામેલું હોય છે તેવા પુરૂષોનું સેવન કરે છે તેા રાક્ષસો જેવા પણ તહેમનો સત્કાર કરે છે ત્યારે જ્યારે રાક્ષસો જેવા અજ્ઞાન માણસો તેમને પુજનારનું માન મેળવે તેા જેઓનામાં વિચારશક્તી હોય તેવાં માણસોમાં તેમને પૂજનાર, પૂજનું સ્થાનક થઈ પડેછે. ૩૮

તેભ્યોઽવિગચ્છેદિનયં વિનીતાત્માપિ નિત્યશઃ
વિનીતાત્મા હિ નૃપતિર્ન વિનશ્યતિ કદિંચિત્ ॥ ૩૯ ॥

પોતાનામાં નમ્રતા હોય છતાં પણ આવા અનુભવી અને વૃદ્ધ તથા ખુદ ક્ષત મંત્રીઓ પાસેથી તેણે વિનય શીખવેા જોઈએ કારણ કે વિનયવાન રાજાને કોઈ પણ કાળે નાશ થતો નથી મૃત્યુ પછી પણ

તે પોતાના વિનય અને સારાં કામને માટે જીવતોજ ગણાય છે. ૩૯

बहवोऽविनयान्नष्टा राजा नः सपरिच्छदाः॥
वनस्था अपि राज्यानि विनयात्प्रतिपेदिरे ॥ ४० ॥

વિનયરહીત મોટામોટા રાજાઓ થોડાજ વખતમાં હેમના અવિચારી આચરણોને લીધે રાજ્યપાટ, વાહન, ધન દોલત અને કુટુંબ કળીશા સાથે થોડાજ સમયમાં નાશ પામેલા છે જ્યારે વિનયથી વનમાં રહેનાર સાધુઓ અને એકાંતીક પુરૂષો પણ રાજ્યને પામેલા છે. ૪૦

वेनोविनष्टोऽविनयान्नर्हृषथै व पार्थिवः ॥
सुदासो यवनश्चैव सुमुक्षो निमिरेव च ॥४१॥

વેન તથા નહુપ પૃથ્વીપતીઓ તેમજ યવનના પુત્રો સુદાસ નિમિ, સુમુખ અને તેથી પોત પોતાના અવિનયને લીધે નાશ પામ્યા. ૪૧

पृथुस्तु विनयाद्राज्यं प्राप्तवान्मनुरेव च ॥
कुबेरश्च धनैश्वर्यं ब्राह्मण्यं चैव गाभिजः ॥४२॥

અને વિનયને લીધેજ પૃથુ અને મનુને રાજ્ય મળ્યાં અને કુબેર તે અક્ષય દ્રવ્યના કોશનેા કોશાધિકારીથયો અને ગાધિપુત્ર વિશ્વામિત્ર ક્ષત્રી હોવા છતાં એજ દેહથી બ્રાહ્મણત્વને પામ્યા. ૪૨

त्रैविद्येभ्यस्त्रयीं विद्यां दण्डनीति च शाश्वतीम् ॥
अहन्वीक्षिको चात्मविद्यां वार्तारम्भांश्च लोकतः ॥ ४३ ॥

રાજાએ ત્રણે વેદ ભણનારા પ્રવિણ બ્રાહ્મણ પાસેથી ત્રણે વેદ શીખવા અને ત્રણે

માંના પ્રમાણ તથા વાક્યોના અર્થ સમજવા, સર્વ વાતે રાજ્ય કેમ ચલાવવું અર્થાત્ ગુન્હે-ગારોને કેમ પકડવા હેમનો કેમ દંડ કરવો વિગેરેનું જ્ઞાન આપનારૂં નિતિ શાસ્ત્ર શીખવું, કુશળ અર્થ શાસ્ત્રી પાસેથી અર્થ શાસ્ત્રનો ખરાખર અભ્યાસ કરવો, તેમજ કોઈ જ્વાલ કરે તો હેનો યુક્તિ કરીને કેવો પ્રત્યુત્તર આપવો અર્થાત્ પ્રત્યુત્તર આપતાં બધાઈ ન જવાય તેવા પ્રત્યુત્તર આપતાં આવડે તેટલા માટે તર્ક શાસ્ત્રીયો પાસેથી તર્કવિદ્યા શીખવી, તથા બ્રહ્મનું જ્ઞાન થાય એવી બ્રહ્મવિદ્યા જેથી કરીને સુખમાં હર્ષ ન થાય તેમજ દુઃખમાં શોક ન થાય તેવી બ્રહ્મવિદ્યા જેથી પરમાત્મા બ્રહ્મનું જ્ઞાન મળે તે શીખવી અને પોતાની પ્રજામાંના જુદા જુદા વર્ગના વેપારીઓ પાસેથી અર્થ દ્રવ્ય ઉત્પન્ન કરવાના જુદા જુદા હુન્નરો-બંહેપારો શીખવા જેવા કે પોતાના રાજ્યમાં જે ધધે હોય તે બાપાર-ખેતીવાડી-હુન્નર વિગેરે વિગેરે. ૪૩

इन्द्रियाणां जवे योगं समा तिष्ठेदियानिश्चयः॥
नितेन्द्रियो हि शक्नोति वशे स्थापयितुं प्रजाः

॥ ૪૪ ॥

અક્ષુ વિગેરે ઇન્દ્રિયોને વિષયમાં આશક્ત થતાં રોકવાને માટે તેણે હમેશાં એકજ સરખી રીતે રાત દિવસ પ્રયત્ન કરવો કારણ કે જે રાજા છતેન્દ્રિય હોય છે તેજ પોતાની પ્રજા ઉપર પૂરેપૂરો દાબ રાખી શકે છે. ૪૪

दश कामसमुत्थानि तयाष्टौ क्रौञ्चजानि च॥
व्यसनाग्निं दुरन्तानि प्रपन्नेन विवर्जयेत्

॥ ૪૫ ॥

રાજાએ ધણો શ્રમ કરીને પણ અઠાર પ્રકારનાંજ વ્યસનો છે હેનો હમેશાં ત્યાગ કરવો આ વ્યસનોથી શરૂઆતમાં સુખ મળે છે પણ દાબ જતાં પતમાં હેનનાથી વ્યસનીને અત્યંત દુઃખ થાય છે. અઠાર પ્રકારનાં વ્યસનોમાં પણ બે પ્રકાર છે. દશ વ્યસન વિષયની ઇચ્છાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને બીજાં આઠ તે ક્રોધમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. ૪૫

कामजेषु प्रसक्तो हि व्यसनेषु मही पतिः॥
विपुज्यतेऽर्थवर्माभ्यां क्रौञ्चेनवात्मनेव तु

॥ ૪૬ ॥

હેલા પ્રકારનાં દશ એટલે કામ વૃત્તિના વ્યસનોમાં આશક્ત રાજા પોતાના દ્રવ્ય અને ધર્મથી હિન થાય છે અર્થાત્ કામની સર્વ ઇચ્છાઓ સંતોષવામાં તે હેના દ્રવ્યનો ભોગ આપે છે અને કામમાંથી થતાં અધર્મ રૂપી વ્યભિચાર કરવાથી તે ધર્મથી નષ્ટ થાય છે અને ક્રોધમાંથી ઉત્પન્ન થતાં બાકીનાં આઠ વ્યસનમાં જો તે આશક્ત હોય છે તો ક્રોધ જે એક પ્રકારનો અગ્નિ છે તેને લીધે પોતાના દેહમાં તે ક્ષીણ થતો બીય છે. ૪૬

मृगयाक्षो विमसामः परिवारः स्त्रियो मदः॥
तौर्विनिर्गन्तुमशक्यः कामजो दशको गणः

॥ ૪૭ ॥

ઉપર કહ્યાં તે દશ પ્રકારનાં કામ વૃત્તિથી ઉત્પન્ન થતાં દશવ્યસનો તે નિચે પ્રમાણનાં બાબતો—

મૃગયા એટલે પ્રાણીઓનો હિંસા-શીકાર કરવો તે. મદઃ એટલે પાનાંથી અથવા તે

પૈસા રૂપીયા વિગેરેથી અથવા તો પાસામાં હોડથી રળવાની રમત બુગાર. દિવસ્વમ્મઃ સર્વ કામનો ત્યાગ કરીને આગસ કરીને દિવસે ઉઘવું તે, પરિવાદ પારકી નીંદા કરવી તે, સ્ત્રિયઃ અનેક સ્ત્રિયો સાથે પશુ વૃત્તિ પ્રમાણે સંભોગ કરવાની ઇચ્છા કરવી અર્થાત્ રતિમાં અનિતી ભરેલું વર્તન કરવું, મદ દારૂ અથવા તો કોઈ પણ કેદી પ્રવાહીનું પાન કરવું, તૌર્વત્રીકં ત્રણ ભાતના ગાયનની મોજ યોજના પ્રકાર કરવા અથવા નાચ રંગ કરવા અથવા ગાયન કરવાં વાન્નિત્ર વગાડવાં વિગેરે, અનવૃધિર્ અટલે કોઈ પણ પ્રયોજન વિના આમતેગ ભટક્યા કરવું આ પ્રમાણેનાં દશ પ્રકારનાં જે વ્યસન ગણાવ્યા તે કામ અથવા વિષય સુખની ઇચ્છાથીજ ઉત્પન્ન થાય છે જે સર્વ શરૂઆતમાં સુખ આપે છે પણ અતે ઘણાંજ દુઃખ દાયક છે તેનો રાજા એ હમેશાં ત્યાગ કરવો. ૪૭

પૈશુન્યં સદૃશં દ્રોહ ઈર્ષ્યામુયાર્થદૂષણમ્ ॥
વાગ્દંડ્યં વ પારુષ્યં ક્રોધ મોહપિ ગણોઽષ્ટકઃ

॥ ૪૮ ॥

હવે અરાઠ દુર્ગુણમાંના બાકી રહેલાઃ આઠ દુર્ગુણો જે ક્રોધથી ઉત્પન્ન થાય છે તે નિચે પ્રમાણે બાણવા.

પૈશુન્ય એટલે વગર બાણે વગર વિચારે કોઈના દોષ અન્યના આગળ વર્ણવા, સદૃશ કોઈપણ કાર્યનું પરિણામ શુ આવશે તેનો વિચાર કર્યા વિના કામ શરૂ કરવું અર્થાત્ ભવિષ્યનો વિચાર કર્યા વિના ઉદ્ધતાઈનાં પગલાં ભરવાં, દ્રોહ કોઈના ઉપરની ખેલાંની અદેખાઈ અથવા વેરના કારણે તેને છેતરીને શિક્ષા કરવી અથવા ફસાવ

વો. હર્ષ કોઈના સારાને અથવા સારા શુભને સહન ન કરી શકાય એવી જે અદેખાઈ તે, અસૂચ પોતાનામાં અવગુણ તેટલા માટે બીજાનામાં પણ અવગુણ છે એમ બાણીને પારકાની નિંદા કરવી તે, અર્થકૂળ જંગમ મીલકત અથવા દ્રવ્ય ઉપર પોતાનો અધિકાર ન હોય છતાં કોઈની પાસેથી તે પચાવી પડવી અને તેના ખરા માલીક અથવા વારસને તે ન આપવી તે, વાગ્દંડ્ય વાત્તા. શબ્દ વડેકોઈને વિના કારણુ દેવો અર્થાત્ ગાળો દેવી તે. પારુષ્યં તથા કોઈને કોઈ વાંક અથવા સહેજ સાજ બોલા બોલી થતાં તપી જઈને મારવા દોડવું તે સઘળા દુર્ગુણો ક્રોધથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તેનાથી અતે વ્યસની દુર્ગુણવાળાના દેહનો નાશ થાય છે. ૪૮

દ્વયોરપ્વેતયોર્મૂલં યં સર્વે કવયો વિદુઃ ॥
તં યત્નેન જયેદ્ધો મંત્રજાતેતાબુમૌ ગણૌ

॥ ૪૯ ॥

ઉપર ગણાવ્યા તે અરાઠ દુર્ગુણોમાં મુખ્ય બે મહોટા દુર્ગુણ કામ અને ક્રોધથી ઉત્પન્ન થાય છે અને કામ અને ક્રોધ રૂપી જે સર્વથી મહોટા દુર્ગુણો છે તે વિદ્વાનોના ધારવા પ્રમાણે લોભમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે પછી તે લોભ દ્રવ્યનો હોય અથવા તો બીજા કશાનો હોય માટે જ્ઞાની પુરૂષે તો હમેશાં પોતાની વૃત્તિમાં લોભનો પ્રવેશ ન થવા દેવો જોઈએ. ૪૯

પાનમક્ષાઃ સ્ત્રિયથૈ વ મૃગયા ચ યયાક્રમમ્ ॥
एतत्कष्टतमं विद्याच्चतुष्कं कामजे गणे ॥ ૫૦ ॥

કામથી ઉત્પન્ન થનારાં દશ વ્યસનોમાં બાકીનાં છ કરતાં વધારે દુઃખ અને હાની

કરનારાં તો મધપાન દારૂ અથવા કેફી પ્રવાહીનું પાન કરવું તે અજ્ઞાતી પાશા અથવા પાનાથી જુગાર રમવું તે સ્ત્રિય ઘણી સ્ત્રીઓની સાથે ફીડા તથા મૃગીયા પશુ પક્ષીઓનો પોતાના શોખને માટેજ વધ કરવો. શીકાર કરવો તે ચારજ છે. ૫૦

दण्डस्य पातनं चैव वाक्पारुष्यार्थदूषणे ॥
क्रोधजेऽपि गणे विद्यात्कष्टमेतन्निकं सदा

॥ ૧૧ ॥

અને ક્રોધથી ઉત્પન્ન થનારાં આઠ વ્યસનોમાં વાક્પરુષ્ય ક્રોધની ઉપર મીઠજ કરીને લાકડી લઇને મારવો અજ્ઞાત ક્રોધની નિંદા કરવી અથવા સત્યાસત્યનો વિચાર કર્યા વિના ક્રોધનું ખોટું બોલવું અને અર્થ દુષ્ણ વિનાહકે ક્રોધની માલ મીલકત તથા દ્રવ્યને પચાવી પાડવાં અર્થાત્ ચોગ્ય હુકમદાર માણસોને હુકમ પુચાવીને પોતે રાજવાં એવા જે ત્રણ દુર્ગુણો તે ધણજ હેરાન કરનારા છે. ૫૧

सप्तकस्यास्य वर्गस्य सर्वत्रैवानुपक्षिणः ॥

पूर्वपूर्वं गुरुतरं विद्याद्वयसनमात्मवान् ॥૧૨॥

ઉપર ગણાવ્યાં તે બે મુખ્ય પ્રકાર કામ અને ક્રોધમાંથી ઉત્પન્ન થતાં જુદાં જુદાં આઠ વ્યસનોમાંનાં સાત ઘણાં કષ્ટદા ગણાવ્યાં હોમાં પણ એક એકથી બીજુ વધારેજ દુષ્પી કરનાર છે અને આ સાત તો દરેક રાજ્ય મંડળમાં જાહુધા જણાય છે પ્રસસ્ત ચિતવાળા રાજાએ તો જુગાર કરતાં મધપાનને વધારે હાનીકરતા જાણવું કારણ કે જુગારમાં તો પૈસાની આવજા થાય છે પણ મધપાન કરવાથી તો માનસી શક્તી-

ઓમાં વિકાર થાય છે ને તે સારા નરસાનો વિચાર કરવાને અસમર્થ હોય છે અને તેથી જે પ્રમાણે મનમાં તે સમયે વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રમાણેની ચેષ્ટાઓમાં મધનો વિચાર કરે છે. વળી મધની અસર ઉપર જાણ્યા પ્રમાણે મગજની શક્તિઓ ઉપર થતો હોની શારીરીક તંદુરસ્તીમાં પણ વિકાર થાય છે. જુગાર રમવામાં સ્ત્રીસંગ કરતાં પણ વધારે કષ્ટ સમાયેલું છે કારણ કે જુગાર રમતાં એક એકના ઉપર વૈર થાય છે જ્યારે સ્ત્રીસંગમાં તો સંતતિ ઉત્પન્ન કર્યાનું પણ ફળ સમાયલું છે, સ્ત્રીસંગમાં મૃગયા કરતાં વધારે દોષ અને દુષ્ણ સમાયલાં છે કારણ કે નિયમ તથા કામ પિરૂદ્ધ સ્ત્રીનો સંગ કરવાથી ધર્મનો લોપ થાય છે અને વ્યભિચાર કરવાથી રોગની ઉત્પત્તિ થાય છે જ્યારે મૃગયામાં હિંસા થાય છે પણ હિંસા કરતાં ઘણાં કષ્ટ વેઠવાં પડે છે અને તેવા મૃગયામાં અંગ કસરત હોવાથી શરીરને આરોગ્ય મળે છે આ પ્રમાણે કામ વૃત્તિનાં દશ વ્યસનો (પાપો)માં મુખ્ય જે ચાર તેમા છેલાથી માંડીને તેના પાંચલાં વધારે કષ્ટ દેનાર છે. હવે ક્રોધથી ઉત્પન્ન થનારાં આઠ પાપોમાં ત્રણજ મુખ્ય કહ્યાં તેમાં વાક્પરુષ્ય કરતાં અર્થાત્ ક્રોધને પણ મેંણાં મારીને દુષ્ણ દેવાય તેના કરતાં દંડવારુષ્ય એટલે ક્રોધને મારવું તે વધારે કષ્ટ આપનાર છે કારણ કે વાકપારુષ્યનું તો કોઈ પણ રીતે સમાધાન થાય છે તેજ પ્રમાણે અર્થ દુષ્ણ પણ કષ્ટ આપનાર છે આ પ્રમાણે આ મુખ્ય સાત પાપ એક એકથી વધારે સંતાપ કરનારાં છે. ૫૨.

વ્યસનસ્ય ચ મૃત્યોશ્ચ વ્યસનં કષ્ટમુચ્યતે ॥
વ્યસન્યધોઽધો વ્રજતિ સ્વર્યાત્યવ્યસની મૃતઃ
॥ ૧૩ ॥

ઉપર ગણાવ્યાં ને વ્યસનો અને મરણની સરખામણી કરીએ તો પણ વ્યસન વધારે દુઃખ કરનારાં છે અર્થાત્ આ લોકમાંજ વ્યસની માણસ દુઃખ પામે છે એટલુંજ નહીં પણ મરણ પછી પરલોકમાં પણ તે ઘણા દુઃખને પામે છે કારણ કે શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે તહેનાં કરેલાં વ્યસનરૂપી પાપ કર્યાની શિક્ષા લોગવવાને માટે તહેને મૃત્યુ પછી અનુક્રમે નિચ ચોનિમાં જન્મ લેવો પડે છે જ્યારે જે માણસને કોઈપણ વ્યસન નથી અર્થાત્ જેણે કંઈ પાપ કર્યું નથી હોતાં તે પોતાના પુણ્યના ફળને લીધે ઉચ્ચ ઉચ્ચ ચોનિમાં જન્મ પામી અંતે સ્વર્ગને પ્રાપ્ત કરે છે. ૫૩

મૌલાઞ્જાલ્લવિદઃ શૂરાંલ્લબ્ધલક્ષાન્કુલોદ્રતાન્ ॥
સચિવાન્સપ્ત યાદૌ વા પ્રકુર્વાત પરીક્ષિતાન્
॥ ૧૪ ॥

રાજ્ય કારભાર ચલાવવા માટે વંશપરંપરાથી રાજ્યનીજ નોકરી કરતા હોય તેવા કુટુંબના, સર્વ વેદને જાણનાર, શૂરવીર, જેનામાં શસ્ત્રવિદ્યા વ્યુહરચના વિગેરેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોય તેમજ સારાં લક્ષણવાળા, સારાં કુળવાળા હોય તેવા કુટુંબોમાંથી સાત આઠ કારભારીઓને પસંદ કરી કાઢવા અને તહેમાં પણ ખાસ કરીને જેવું જોઈએ કે તેવો નિવડેલા છે અર્થાત્ તહેમના પ્રત્યેકના શાસ્ત્રમાં તેઓએ પ્રસંગ આવે કુશળતા દર્શાવેલી છે કે કેમ ? ૫૪

અપિ યત્સુકરં કર્મ તદપ્યેકેનદુષ્કરમ્ ॥
વિશેષતોઽસહાયેન કિંતુ રાજ્યં મહોદયમ્
॥ ૧૫ ॥

કારણ કે સાધારણ કામ જે એક માણસ ઘણીજ રહેલાઈથી કરી શકે તેમ જણાતું હોય છે તે પણ કોઈ કોઈ વખત અન્યની સહાયતા વિના પુરેપુરું કરી શકાતું નથી તો રાજ્ય કારભાર જેવું મહાભારત કામ જેમાં મોટી ઉપજ નિપજની આવક અને તહેના પ્રમાણની ખર્ચની ભવકનો હિસાબ કરવાનો હોય તહેનાં અંગે ભિન્નભિન્ન ખાતાંઓની દેખરેખ રાખવાની હોય તો તે રાજ કોઈ પણ સલાહકાર વિના એકલો પંડે કેમજ ચલાવી શકે. ૫૫

તૈઃ સાર્થે ચિન્તયેન્નિત્યં સામાન્યં સંધિવિગ્રહમ્ ॥
સ્થાન સમુદયં શુષિં લબ્ધપ્રશમનાનિ ચ ॥ ૧૬ ॥

પોતાના સર્વ મંત્રીઓની સભા કરીને તહેણે તહેમની સાથે હમેશાં નીચેના ચાર સવાલો વિશે વિચાર કરવો અને તે પ્રમાણે પોતાના રાજ્યના નિયમો કરવા. ૧ કોની જોડે સલાહ સંપ રાખવો; કોણ આપણા શત્રુઓ છે, અને તેમથી સાથે સમયને અનુસરતાં વિગ્રહ કરવા જેવું છે કે સલાહ કરવી જોઈએ. ૨ લશ્કર-હથ-ગજ-રથ પાચ-દલ વિગેરેનું રક્ષણ કરવાને માટે યોગ્ય ખંદોખસ્ત છે કે નહીં તથા તેમની સ્થિતિ કેવી છે તે જાણવું જોઈએ. ૩ દેશની આવક તથા ખર્ચનો વિચાર કરવો તથા ૪ તે આમદાનીથી પોતાની રૈયતના સુખને માટે શાશા ઉપાયો કરવા તથા પોતે પ્રાપ્ત કરેલાનું સત્પાત્રને દાન આપી સદ્ ઉપયોગ કરવાનો પણ વિચાર કરવો. ૫૬

तेषां स्वस्वमभिप्रायमुपलभ्य पृथक्पृथक् ॥
समस्तानां चकार्येषु विदध्याद्विदितमात्मनः

॥ ૬૭ ॥

આ પ્રમાણેના રાજ્યકારભારના સવા-
લોમાં પોતાના પ્રત્યેક મંત્રીયોનો શો શો
અભિપ્રાય છે તે ચુકતીથી જાણી લઇને પછી
તેમનો સઘળાનો એક અભિપ્રાય લેવો અને
ત્યાર પછી પોતાના રાજ્યના તેમજ પોતાના
હિતને માટે જે યોગ્ય હાગે તેમ કરવું. ૫૭

सर्वेषां तु विशिष्टेन ब्राह्मणेन विपश्चिता ॥
मन्त्रयेत्परमं मन्त्रं राजा बाहुण्यसंयुतम्

॥ ૬૮ ॥

પરંતુ રાજ્યકારભારને માટેની રાજકીય
બાબતનાં જે ઘણીજ અગત્યનાં કારણો છે
તે સંબંધી વિચાર તો તેણે પોતાના સઘળા
મંત્રીયોમાં જે બ્રાહ્મણ હોય અને વેદનો
જાણનાર વયો વૃદ્ધ અને કુશળ હોય તેની
સાથેજ કરવો. ૫૮

नित्यं तस्मिन्समाश्वस्तः सर्वकार्ये ॥ निःक्षिपेत्
तेन सार्धं विनिश्चित्य ततः कर्म समारभेत्

॥ ૬૯ ॥

તેવા મંત્રીના ઉપર રાજાએ પૂર્ણ ભ-
રોસો રાખીને પૂરેપૂરો રાજનો કારભાર તેને
શીર સોંપવો અને દરેક બાબતમાં તેની
સલાહ લેવી અને તેનીજ સાથેના છેલા નિ-
રાકરણ ઉપર આવીનેજ કામનો આરંભ
કરવો. ૫૯

अन्यानपि प्रकुर्वीत शुचीन्प्राज्ञानवस्थितान् ॥
सम्यगर्थसमाहर्तृनमात्यान्मुपरीक्षितान् ॥ ૬૦ ॥

મંત્રીમંડળને નિમ્ન પછી હેમના હા-
થ નીચે કામ કરવાને માટેના અમલદારો
પણ રાજાએજ નિમવા આ અમલદારો પ્ર-
માણીક, ખુદિમાન, દ્રઢમનના, રાજ્યની
આમદાનીનો યોગ્ય સંગ્રહ કરનાર મહેસુલ
વીગેરે રાજ્યની નીયમસરની આવકને વખતે
વખતે વસુલ કરવામાં ચતુર અને સર્વ વા-
તમાં કુશલ જણાયલા હોય તેવા રાખવા
જોઈએ. ૬૦

निर्वर्त्ततास्य यावद्भिरितिकर्तव्यता नृभिः ॥
तावतोऽतद्रितान् दक्षान् प्रकुर्वीत विचक्षणान्

॥ ૬૧ ॥

આ પ્રમાણે પોતાના રાજ્યનું કામકાજ
બરાબર રીતે નિયમસર ચલાવવાને માટે
જેટલા ખાસ જરૂરના હોય તેટલા પોત
પોતાના કામમાં પ્રવીણ આજસ વિનાના
અને ઉત્સાહી હોય તેમને રાજાએ પોતાની
નેઝરીમાં રાખવા પણ જોઈએ તેમના કરતાં
વધારે અમલદારોને શેકવા નહી. ૬૧

तेषामर्थे नियुज्जीत शूरान् दक्षान् कुलोद्भूतान् ॥
शुचीनाकरकर्मान्ते भीरुनन्तर्निवेशने ॥ ૬૨ ॥

આ પ્રમાણે અમલદારોને કાઢયા પછી
હેમના ગુણ પ્રમાણે હેમને લાયકની જ-
ગ્યાઓ ઉપર હેમને નિમવા હેમાં જેઓ
શુરવિર હોય તથા ખુદિવાન, ઉંચ કુલના
અને પ્રમાણીક હોય તેમને ઉપજના હિ-
સાળી ખાતામાં-વસુલાત ખાતમાં નિમવા;
અર્થાત્ હેમને જ્યાં સોના રૂપા તથા જર
ઝવાહીરની ખાંણો હોય, ભંડાર હોય તેવી
જેખમ ભરેલી જગ્યા ઉપર નીમવા અને
જેઓમાં શુર ન હોય અથવા ભિડ પહીકણ

હોય તેમને મહેલની અંદરનાં કામકાજ જેવાં કે લોજન શયન અથવા તો રાણીવાસમાં નોકર રાખવા. ૬૨

દૂતં ચૈવ પ્રકુર્વાનં સર્વશાસ્ત્રાવિશારદમ્ ॥
શક્તિત્રાકારચેષ્ટણં શુચિંદસં કુલોદ્ગતમ્ ॥

॥ ૬૩ ॥

પોતાના એલચી તરીકે ત્હેણે જે માણસ સર્વ શાસ્ત્ર બહેલો હોય તથા ઇંગિત, આકાર, અને ચેષ્ટા એટલે જે ઇસારત માત્રથી પણ વાત સમજી જાય તેવો ચતુર હોય તથા માણસની સુખાકૃતિ ઉપરથી ત્હેના મનના સંકલ્પોને વર્તી શકે તેવો હોય અથવા તો ત્હેના હાથના અથવા તો શીરના અવયવોના ચાળાથી પણ સામા માણસના શા વિચારો છે તે જાણી શકે તેવો પ્રમાણીક, ચતુર દેશકાળને જાણતો હોય ત્હેને નિમવો. ૬૨

અનુરક્તઃ શુચિર્દક્ષઃ સ્મૃતિમાન્ દેશકાલાવિત્ ॥
વપુષ્માન્ વીતર્થીર્વાગ્મી દૂતો રાજ્ઞઃ પ્રશસ્યતે ॥ ૬૪ ॥

વળી ત્હેને રાજ્યના સર્વ લોકો પોતાનો ગણતા હોય અર્થાત્ સર્વને તે સામાન્ય રીતે ચહાતો હોય અને પ્રજા પણ તેને સામાન્ય પ્રેમથી ચહાતી હોય, હાથનો ચાળો, નિતીવાળો, રૂપવાન બોલવામાં બહાદુર કોઇપણ પ્રકારનું અથડામણ કામ સોંપવામાં આજીવ્ય હોય છતાં બિન ધાસ્તીથી કરી સકે એવો હોય તેવા ગુણવાળો હોય ત્હેને રાજાએ પોતાનો એલચી રાખવો. ૬૪

અમાલ્યે દણ્ડ આયસો દણ્ડે વૈનયિકી ક્રિયા ॥
સુપતૌ કોશરાષ્ટ્રે ચ દૂતે સંધિ વિપર્યયૌ ॥ ૬૫ ॥

પોતાના સેનાપતીને રાજાએ હથ-દળ અર્થાત્ ઘોડા તથા પાયદલના લશ્કરને સોંપવું અને ત્હેણે ઠંડ-શિક્ષાના બચથી ત્હેમના ઉપર પૂરતો બંદોબસ્ત રાખવો અને સૈન્ય પોતેજ ઠંડરૂપ હોવાથી સમગ્ર પ્રજા પછી વિનયથી વર્તે છે, કારણ કે ન્યાયખાતાના અમલદારો તેમજ લશ્કરી અમલદારો પ્રજામાં અન્યાયથી વર્તનારા ગુન્હેગારોને લશ્કરની સહાયતાથીજ શિક્ષા કરે છે. દેશની આવક જાવકનો તથા સર્વ નાણા સંબંધી હિસાબ રાજાએ પોતે રાખવો અને સલાહસંધી તથા વિગ્રહ વિગેરેનું કામ પોતાના કાબેજ એલચીને સોંપવું.

દૂત एव हि संघत्ते भिनस्येव च संहतान् ॥
दूतस्तत्कुरुते कर्म भिद्यन्ते येन वा न वा

॥ ૬૬ ॥

એલચીનું કામ રાજાને ખંડીયા રાજાઓ કરી આપવા અથવા એક રાજાને બીજા રાજાની સાથે સલાહ સંપમાં રહેવા કેવો અથવા લડાવવો તે સધળું છે માટે રાજાએ સંધી વિગ્રહનું કામ તો એલચીનેજ સોંપવું કારણ કે રાજાને બીજા રાજાઓની સાથે સંપમાં રહેવાનું અથવા લડાઈ કરવાનું ત્હેનાથીજ બની શકે છે. ૬૬

स विद्यादस्य कृत्येषु निगूढोद्भितचेष्टितैः ॥

आकारमिद्वિતं चेष्टामृत्येषु च चिकीर्षितम्

॥ ૬૭ ॥

પર રાજ્યના રાજાના શા શા વિચારો છે તે સધળા એલચીએ જ્યારે તે રાજાનો માણસ પોતાના રાજાની પાસે વિદિને માટે આવે ત્યારે ત્હેના બાબજ ઉપરથી અથવા તે

હેના હાથના ચાળા કે મેઠાંની આકૃતિ ઉપરથી
બરાબર સમજી લેવા બેઠાંને કે સર્વથી પો-
તાના રાજાને વાકેફ કરીને જે યોગ્ય લાગે તે
રસ્તો પ્રસંગને અનુસરીને બતાવવો. ૬૭

बुद्धा च सर्वं तत्त्वेन परराजचिकीर्षितम् ॥
तथा प्रयत्नमातिष्ठेद्यथात्मानं न पीडयेत्॥६८॥

આ પ્રમાણે સામાવાળીઆ રાજાના વિ-
શ્વાસુ માણસની વાતચિત તેમજ ચાળા
ચટકા ઉપરથી તે રાજા શું કરવાનો વિચાર
રાખે છે તે જાણી લઈને પોતાના રાજાને
કોઈ પણ જાતની હરકત ન આવી પડે તેવી
રીતના ઉપાય લેવા. ૬૮

जाङ्गलं सस्यसंपन्नमार्यमायमनाविलम् ॥

ईश्यामानतसामन्तं स्वाजीकृत्यं देशमावसेत्

॥ ૬૯ ॥

પોતાના રાજ્યમાં જે સ્થળની આસપાસ
મેઠાદું ખુદ્દું મેદાન હોય, હવા સુકી (લે-
જ વગરની) હોય, ધાન્ય પુષ્કળ પાકતું
હોય, જમીન રસાળ હોય, જ્યાં સારા સુ-
ધરેલા અને સંસ્કાર પામેલા માણસો વસતા
હોય, જ્યાં કોઈપણ પ્રકારના ચેપી રોગનો
ઉપદ્રવ ન હોય, રમણીય હોય, પ્રજા આ-
શાંકિત અને વફાદાર હોય અને જ્યાં હુમેશાં
પોતાનું અને પોતાની સમગ્ર પ્રજાનું રહે-
લાઈથી ગુજરાન ચાલી શકે તેવું હોય ત્યાં
પોતાનું રહેવાનું સ્થાનક રાખવું. ૬૯

धन्वदुर्गं महीदुर्गमदुर्गं वार्षं मेव वा ॥

नृदुर्गं गिरिदुर्गं वा समाश्रित्य वसेत्पुरम्

॥ ૭૦ ॥

આવા રમણીય અને રસાળ જમીવાળા
પ્રદેશમાં ધન્વદુર્ગ કરીને એટલે આરે દિશામાં

દશ દશ ગાઉ સુધી ફરતાં અરણ્યો આવી
રહેલાં હોય અને તેથી કરીને નિર્જન હો-
વાથી ભયરહિત હોય ત્યાં, અથવા અહીં
કરીને દુર્ગ એટલે પોતાના ગામની આસ-
પાસ પથ્થર અને ચુનાગચીનો પાકો લગભગ
ખંડાર હાથ પડેલો કીલો બાંધીને તેવા કોટ
વડે સુરક્ષીત શહેર બનાવીને તેમાં રાજાએ
પોતાનો વાસ કરવો, અને તેમ ન કરે તો
પોતાના રહેવાના શહેરની આસપાસ આઈ
ખોદીને તેમાં ઘણુંજ પાણી ભરાવવું અથવા
તો તે શહેરને ફરતી મોટાં મોટાં વૃક્ષોની
આડી કરવી અને તેમાં પણ જે જે સ્થળો
વચ્ચે વચ્ચે બાકી રહી જતાં હોય ત્યાં લ-
તાઓ વિગેરે ચઢાવીને તે બંધ કરીને પુર્ણ
રીતે બહારથી રાજનગરનો આભાસ પણ ન
જણાય તેમ કરાવવું અથવા તો દુર્ગ કરીને
રહેવું એટલે કે ગમે તેવા ભારે સૈન્યની
સામે ટક્કર ઝીલાય ને અંદર રહેનારાઓનું
બરાબર રક્ષણ થઈ શકે તેટલી સંખ્યાનું હુય
ગજ તથા પાયદલનું લશ્કર શહેરની આરે
તરફ રાખવું અથવા તો જે પ્રદેશ પહાડી
હોય અને જ્યાં પર્વત ઉપર ચઢીને તથા
રસ્તાઓમાં ઝરણો તથા કુહરો ઓળંગીને
જતાં ઘણોજ અવઘડ પડતી હોય પણ
જ્યાં પાણી તથા જુવા ચારાં હોય અને ધાન્ય
પણ પુષ્કળ પાકતું હોય તેવા પ્રદેશમાં નિ-
ર્ભયસ્થાન શોધીને રાજાએ વાસ કરવો. ૭૦

सर्वेण तु प्रयत्नेन गिरिदुर्गं समाश्रयेत् ॥

एषां हि बहुगुण्येन गिरिदुर्गं विशिष्यते॥७१॥

ઉપર જણાવ્યા તે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના
કિલ્લા કોટ કરીને તેની વચ્ચે નગર વસાવીને
રહેવા કરતાં પણ પહાડી પ્રદેશમાં આસ-

પાસ ઉઘ્યા ઉઘ્યા પર્ષત આવી રહ્યા હોય ત્યાંજ રાજાએ આશ્રય લેવો તે વધારે સારું છે કારણ કે ગીરી ઉપર ચઢવું શત્રુને માટે ઘણું જ કઠીણ છે અને તેથી પણ મોટો ફાયદો થાય છે તેના ઉપરની મોટી શીલાઓનોજ ખરાખરા મારો ચલાવવાથી હુજૂરો શત્રુઓનો ભેત ભેતામાં નાશ થાય છે. ૭૧

ત્રીપ્યાધ્યાન્યાશ્રિતાસ્ત્વેષાં મૃગગર્તા શ્રયા-
ડ્વચરાઃ ॥

ત્રીપ્યુત્તરાણિ ક્રમશઃ પુવઃક્રમનરામરાઃ ॥૭૨॥

ઉપર ગણાવ્યા તેમાંના પહેલા ત્રણ દુર્ગોમાં મૃગ-હરણ વિગેરે રહે છે જેવા કે ધન્વદુર્ગમાં મૃગ-હરણ રહે છે, મહીદુર્ગમાં ઉઠર તથા પશુ પક્ષી જેવાં ભીંતની અંદર કાણાંમાં રહેનારાં પક્ષીઓ રહે છે તથા અપદુર્ગમાં જળચરો એટલે મગરો તથા મગરમત્સો વિગેરે રહે છે અને બાકીનાં ત્રણ વૃક્ષદુર્ગાદિ દુર્ગ અને ગીરીદુર્ગમાં વાંદરાઓ માણસો અને દેવતાઓ રહે છે અર્થાત્ તે ઉપરના ગીરીદુર્ગમાં દેવતાનો વાસ છે એટલે તે સર્વ આશ્રયો કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. ૭૨

યથા દુર્ગાશ્રિતાનેતાઓ પરિસન્તિ શત્રવઃ ॥
તથારયો ન હિસન્તિ નૃપં દુર્ગસમાશ્રિતમ્ ॥૭૩॥

જેવી રીતે પોત પોતાના સુરક્ષિત આશ્રમોમાં રહેનારાં પશુ પક્ષીઓની શિકારીઓ તથા બીજા પ્રાણીઓ હિંસા કરી શકતાં નથી તેજ પ્રમાણે સારા કિલ્લા કોટવાળા સ્થાનકમાં વાસ કરીને રહેલા રાજાને દુશ્મનો કાંઈ પણ ઉપદ્રવ કરી શકતા નથી. ૭૩

एकः शतं योधयति प्राकारस्थो धनुर्धरः ॥
शतं दशसहस्रानि तस्मादूर्ध्वं विधीयताम् ॥

રાજાએ કિલ્લા કોટવાળા સ્થાનકમાં રહેવું ભેદએ એ પ્રમાણે જે શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવેલું છે તેહનું કારણ એજ છે કે ત્યાં આગળ રાજાને નિર્ભય હોય છે છતાં કોઈ શત્રુ ચઢી આવે છે તો પણ કિલ્લા ઉપર રહેલો એક વિર પોતાના તીરવડે નિચેના દશ માણસોને હઠાવવા સમર્થ થાય છે એ પ્રમાણે ફક્ત એકસો માણસનું લશ્કર રાખીને રાજા કિલ્લા કોટવાળા શહેરમાં હોય તો સામુદય હજાર માણસનું લશ્કર આવીને ઉભું રહે ત્યાં સુધી તેને ભય પામવા જેવું રહેતું નથી. ૭૪

तत्स्यादायुधसंपन्नं घनधान्येन वाहनैः ॥
ब्राह्मणैः शिल्पिभिर्यन्त्रैर्यवसेनोदकेन च ॥७५॥

કોટ બાંધ્યા પછી તે કોટમાં દ્રવ્ય, કોઠાર, શસ્ત્ર, વાહન, ધાન્ય, બ્રાહ્મણો તથા કારીગરોને રહેવાને માટેની સગવડ તથા ઘાસ પાણી વિગેરે જરૂરી સાધનોને માટેની ભુદી ભુદી જગ્યાઓ કરવી ભેદએ અને તે તે સ્થળે દરેકનો ભેદતો સામાન રાખવો ભેદએ કારણ કે કોઈ વખત નગની બહારથી ઘેરો ઘાલવામાં આવ્યો હોય ત્યારે કિલ્લાની અંદર ભરેલો સરસામાન તેટલો વખત કામમાં લેવાય છે. ૭૫.

तस्य मध्ये सुपर्याप्तं कारयेन्द्गृहमात्मनः ॥
शुभं सर्ववृत्तं शुभ्रं जलवृक्षसमन्वितम् ॥७६॥

આ પ્રમાણેના કિલ્લાને બાંધ્યા પછી તેના મધ્ય ભાગે એક વિશાળ, શુશોભિત, સુરક્ષિત અને સર્વે ઋતુમાં સારી રીતે રહી શકાય તેવો અર્થાત્ શ્રીષ્ઠમાં જાઓ તાપ વહાજે પણ સારાં સારાં હવાને માટેનાં જ-

બીમાં મુકેલાં હોય તથા અગાશી અરૂખાં
હોય તેવો શરદ્ રૂતુમાં વધારે પવનને લીધે
શરદી ન થાય તેવો એ પ્રમાણે તાંદુરસ્તી
બરાબર રહે તેને માટે સર્વ સવડવાળો, સુંદર
તથા નાના પ્રકારના રંગ બેરંગી, રંગોએ
રંગીને શોભાયમાન કરેલો તથા તેની આસ-
પાસ સારાં સારાં ફળ પુલનાં ઝાડના બગિ-
ચાવાળો તથા નાનાં જળાશયો, તળાવ તથા
હોઝ અને ઝરણોવાળો મહેલ બંધાવીને તેમાં
રાજાએ વાસ કરવો. ૭૬

તદધ્યાસ્યોદ્દેશ્યાર્થાં સર્વર્ણાં લક્ષણાન્વિતામ્ ॥
કુલે મહતિ સંભૂતાં હૃદ્યાં રૂપગુણાન્વિતામ્
॥ ૭૭ ॥

ઉપર પ્રમાણેનો મહેલ બંધાવીને તેમાં
રહેવા ગયા પછી રાજાએ પોતાનીજ જ્ઞાતીની
(સર્વર્ણા), શુભ ચિન્હવાળી અર્થાત્ સર્વાંગે
સંપૂર્ણ ખોડ ખાંપણ અથવા અશુભ ચિન્હ
વીનાની સારા જાયા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી
મનોહારીણી અને રૂપવતી, સર્વ ગુણોવાળી
કન્યા સાથે તેણે લગ્ન કરવાં. ૭૭

પુરોહિતં ચ કુર્વીત ઘૃણ્યાદેવ ચર્ત્વિજમ્ ॥
તે ઽસ્ય યુદ્ધાણિ કર્માણિ કુર્ધુર્વૈતાનિકાનિ ચ
॥ ૭૮ ॥

લગ્ન કર્યા પછી ત્રણ જાતના હોમ કર-
વાને માટે તેણે પોતાના ગૃહ અગ્નિને માટે
પુરોહીત, રૂત્વીક વિગેરેને યથાવિધી વજ્રકર્મ
કરવાને માટે રાખવા જોઈએ, ૭૮

યજેત રાજા કૃતુર્ધિર્ધિવિ ધૈરાસદક્ષિણૈઃ ॥
ધર્માર્થૈ ચૈ વ વિપ્રેભ્યો દયાઙ્ગોગાન્ધનાનિ ચ
॥ ૭૯ ॥

રાજાએ શ્રુતિમાં કહ્યા પ્રમાણેના મહા
યજ્ઞો જેવા કે અશ્વમેધ વિગેરે યજ્ઞો જેમાં
પ્રાદ્યણેને સારી દક્ષણા આપવામાં આવતી
હોય તેવા યજ્ઞો કરવા તથા પોતાને સુખ
મળે તેટલા માટે ધન દોલત તથા સુખનાં
અનેક પ્રકારનાં સાજ બક્ષીને પ્રાદ્યણેને સં-
તોપવા અને તેમની આશીષ મેળવવી. ૭૯
સાંવત્સરિકપાતૈશ્વ રાષ્ટ્રાદાહારયેદ્વલિમ્ ॥

સ્વાચ્છાન્નાયપરો લોકે વૈર્ષેત પિતૃવન્નૃણા ॥ ૮૦ ॥

પ્રત્યેક વર્ષની આમદાની તેણે લોકો પા-
સેથી પોતાના વિશ્વાસુ અને પ્રમાણીક અ-
ધિકારીઓ મારફતે ઉઘરાવવી અને તેમાં
પણ ન્યાય આપવામાં પોતે નિષ્પક્ષપાત કરવો
જોઈએ, પોતાની પ્રજા ઉપર તેણે જુલમ
કરવો નહીં પણ પિતા જેમ પોતાનાં છોકરાં
તરફ વર્તન ચલાવે છે તેવી રીતે રાજા એ
પ્રજાનો પિતા છે એમજ સમજીને વર્તવું
જોઈએ. ૮૦

અધ્યક્ષાન્ વિ વિધાન્કુર્યાત્તત્ર તત્ર વિપ-
શ્ચિતઃ ॥

તે ઽસ્ય સર્વાણ્ય વે શેરન્નૃણાં કાર્યાણિ કુર્વતા-
મ્ ॥ ૮૧ ॥

જુદા જુદા કામોને માટે માણસો નિમ્યા પછી
તેમના દરેકના તે તે કામને માટે જે કુશળ
હોય તેવો એક પરિક્ષક નિમવો કારણ કે
રાજા પોતે કાંઈ રાજ્યનાં સર્વ ખાતાંઓ ઉપર
પોતેજ દેખરેખ રાખી શકતો નથી પણ
આવા પ્રવિણ પરિક્ષકો નિમે છે તોજ તેમની
મારફતે તેને દરેક ખાતું કેમ ચાલે છે, અ-
મલદારો આજસનો ત્યાગ કરીને પોતપોતાના
કર્તવ્યો ન્યાય પ્રમાણે કરે છે કે નહીં તેની
માહિતી થાય છે. ૮૧

આવૃત્તાનાં ગુરુકુલાદિ પ્રાણાં પૂજકો ભવેત્ ॥
નૃપાણામક્ષયો હોષ નિ ધિર્બ્રાહ્મોઽભિધીયતે
॥ ૮૨ ॥

બ્રહ્મચર્ય વૃત્તનું પોતાના ગુરુને ત્યાં પા-
લન કરીને વેદનો અભ્યાસ પૂર્ણ કરીને ગૃહ-
સ્થી થવાની ઇચ્છાથી ગુરુને ઘેરથી પોતાને
ઘેર પાછા આવનાર બ્રાહ્મણની તેણે (રાજાએ)
પુજા કરવી અને તેને સારી દક્ષિણા આપવી
તથા સુખવિનોદનાં સાધનો પૂરાં પાડવાં કા-
રણ કે રાજાએ સમજાવું જોઈએ કે આવા
બ્રાહ્મણને આપેલું દાન તેને આ લોક અને
પરલોકમાં સુખ આપનાર છે. ૮૨

ન તં સ્તેના ન ચામિત્રા હરન્તિ ન ચ નશયતિ ॥
તસ્માદ્રાજા નિધાતવ્યો બ્રાહ્મણેષ્વક્ષ્યો નિ
ધિઃ ॥ ૮૩ ॥

કારણ કે આવા બ્રાહ્મણને જે દાન આ-
પવામાં આવે છે અને તેથી જે પુણ્ય થાય
છે તેનો શત્રુ નાશ કરી શકતા નથી. ચોર
લોકો ચોરી શકતા નથી. જેવી રીતે ભુમીમાં
સંતાડેલું દ્રવ્ય પણ કાળના ચક્રને વશ થ-
ઈને વખત આવે નાશ પામે છે તેમ આ
પ્રમાણેનું આપેલું નાશ પામતું નથી,
અર્થાત્ બ્રાહ્મણને આપેલું દાન તે અક્ષય
થાપણ છે અને તેથી જ્યારે પણ જોઈએ
ત્યારે તેનો લાભ તો મળવાનો એમ
સમજીને રાજાઓએ તેવાં દાન કરીને પોતા-
ના દ્રવ્યનો તે માર્ગે સફળપયોગ કરવો જેથી
આ લોકમાં પોતાના હોદ્દાથી સુખ લોગવ્યા
પછી પરલોકમાં પોતાના વર્તમાન કાળના
દ્રવ્યના સફળપયોગનાં ફળ ભવિષ્યમાં મે-
ળવાય. ૮૩

ન સ્કન્દતે ન વ્યથતે ન વિનશ્યાતિ કર્હિચિત્ ॥
વરિષ્ઠમાર્ગિહોત્રેભ્યો બ્રાહ્મણસ્ય મુલ્હે હૃતમ્
॥ ૮૪ ॥

અગ્નિ હોમ વિગેરે યજ્ઞ કર્મમાં નાંખ-
વામાં આવતો હોમ કોઈ કોઈ વખત બરા-
બર નાંખવામાં ન આવે તો વેદીની બહાર
આડો અવળો પણ જાય છે, અને કોઈકોઈ
વખતે વેદીમાં પડે છે પણ જ્યાં અગ્નિ ન
હોય તેવી જગ્યાએ પડે તો પછી આખરે
સુકાઈ જાય છે અને જો દેવતામાંજ પડે છે
તો તે બળી જાય છે અને નાશ પામે છે
પણ જો બ્રાહ્મણને ધન ધાન્ય વિગેરે કોઈ
પણ પ્રકારનું દાન આપવામાં આવ્યું હોય
તો તે નથી બળી જતું કે નથી નાશ પા-
મતું પણ વધારે ફળ આપે છે કારણ કે
વેદમાં પણ કહેલું છે કે બ્રાહ્મણના હાથમાં
જે અગ્નિ રહેલો છે માટે અગ્નિહોમ કર્યા
કરતાં બ્રાહ્મણનેજ દાન આપવું તે વધારે
શ્રેષ્ઠ ગણેલું છે. ૮૪

સમમબ્રાહ્મણે દાનં દ્વિગુણં બ્રાહ્મણકૃત્રે ॥
માર્ષીતે શનસાહસ્રમનન્તં વેદપારગે ॥ ૮૫ ॥

બ્રાહ્મણવિના ક્ષત્રીય વિગેરેને દાન આ-
પવાથી તેનું પુણ્ય સાધારણ થાય છે અ-
ર્થાત્ દાનની વસ્તુના જેટલુંજ થાય છે, બ્રા-
હ્મણ ન હોય પરંતુ કિયારહિત હોવા છતાં
હું પોતે બ્રાહ્મણજ છું એ પ્રમાણે કહીને
દાન લે છે તો પણ દાન આપનારને બમણું
ફલ મળે છે, તો બ્રાહ્મણ ભણેલો ગણેલો
હોય અને તેને દાન આપવામાં આવે તો
તો તેથી એક લાખગણું ફળ મળે છે અને સર્વ-
થી વધારે અનંતફળતો વેદગામી જે બ્રાહ્મણ
વેદ ભણેલો હોય તેના નિયમે પ્રમાણે વ-

ર્ત્તો હોય તેને દાન આપવાથી થાય છે. ૮૫

પાત્રસ્ય દિ વિશેષેણ શ્રદ્ધાનતયૈ વ ચ ॥

અલ્પં વા વહુ વા પ્રેત્ય દાનસ્યાવાપ્યતે ફ-

લમ્ ॥ ૮૬ ॥

દાન આપવામાં ખાસ કરીને પાત્રને દાન આપવું કારણ કે જે દાન આપનાર સ્વધાને થોડું વા વધારે પોતાની શક્તીના પ્રમાણમાં દાન કરે છે તો તેના પુણ્યનો બદલો તો તેને પરલોકમાં અવશ્ય મળે છેજ માટે સુપાત્રને દાન આપવું જોઈએ. ૮૬

સમોત્તમાધર્મૈ રાજાત્વાહૂતઃ પાલયન્ પ્રજાઃ ॥

ન નિવર્તેત સંગ્રામાત્ક્ષાત્રં ધર્મમનુસ્મરન્ ॥ ૮૭ ॥

રાજાએ હુમેશાં રાજ તરીકેના પોતાના ક્ષાત્ર ધર્મ શા છે તે સ્મરણમાં રાખવા જોઈએ અને પોતાની પ્રજાના હિતને માટે જ્યારે પ્રજાના ઉપર આક્રમક આવે અથવા દુષ્મન ચઢી આવે ત્યારે પ્રતિપક્ષિ રાજ સન્માન બળવાળો, બલહિણ અથવા તો વધારે બલવાળો હોય તો પણ ત્હેની સાથે સંગ્રામમાં ઉતર્યા પછી ખૂંદાને પાછા હાંકવું નહીં કારણ કે શુરો ક્ષત્રી પોતાના ધર્મને પાળતાં પોતાની પ્રજાના સંરક્ષણને માટે રણભૂમીમાં પડે છે તો પણ તેને પરલોક મળે છે. આને માટે અભિમન્યુ જ્યારે લઢવા ગયો હતો ત્યારે પોતે બાળક હતો અને એકલો લઢતો હતો અને શત્રુદળ ઘણું હોવાથી ઘણા તીક્ષ્ણ પ્રહાર ત્હેના ઉપર થતા હતા છતાં પોતાના ક્ષાત્ર ધર્મને તથા “ શુરો થઈને જે સામે મરશે ત્હેને ઈંદ્રની અપ્સરા વરશે.” એ સિદ્ધાંતને વળગી રહીને ઘણીજ બહાદુરીથી લઢ્યો હતો અને શત્રુઓનું ભારે દગ હોવા છતાં ત્હેમના ઉપર જય મેળવ્યો હતો ॥ ૮૭

સંગ્રામેષ્વનિવર્તિત્વં પ્રજાનાં ચૈવ પાલનમ્ ॥

શુશ્રૂષા વ્રાહ્મણાનાં ચ રાજાં શ્રેયસ્કરં પરમ્

॥ ૮૮ ॥

આ લોકમાં પોતાનું કલ્યાણ થાય તથા મૃત્યુ પછી પરલોક મેળવાય તેટલા માટે રાજાએ ત્રણ વાનાં કરવાં જોઈએ પહેલાં ગમે તેવો પ્રસંગ આવે પણ રણભૂમીમાં ઉતર્યા પછી કોઈ પણ દીવસ પાછા ઉતરવુંજ નહીં અને ઉતર્યા પછી તો પ્રતિપક્ષિયોને હરાવીનેજ અગરતો પોતે રણમાં પડવું, ખીન્ન પોતાની પ્રજાનું માથું પડે ત્યાં સુધી રક્ષણ કરવું પ્રજાનું સંરક્ષણ કરવામાં ગમે તે પ્રકારની મુશ્કેલીઓ આવી પડે તો પણ તે પણ પોતાનો એક ધર્મજ છે એમ જાણીને તેમાંથી પાછા ન પડવું અને ગ્રાહ્યો તે દેવતાઓજ છે એમ સમજીને તેમને હુમેશાં સંતુષ્ટ રાખીને તેમની આશીષ મેળવવી. ૮૮

આદ્રવેષુ મિથોઽન્યોન્યં જિઘાંસન્તો મહીક્ષિતઃ ॥

યુધ્ધમાનાઃ પરં શક્તયા સ્વર્ગં યાન્ત્યપરોઽન્-

મુસ્વાઃ ॥ ૮૯ ॥

રણ સંગ્રામમાં ઉતર્યા પછી રાજાઓ જ્યારે એક બીજાની સન્મુખ આવીને એક એકના બળનો તિરસ્કાર કરવા તથા એક એકને વચનોડૂપી બાજુ મારીને ઉશ્કેરીને લઢવા માંડે છે અને એક એકને મારીજ નાંખવો એવો દ્રઢ નિશ્ચય કરે છે ત્યારે પાછા ન હાંકતાં તેમાંના એકનું તો મૃત્યુ થાય છેજ પણ જે મરે છે તે આ લોકમાં હાથે કહેવાય છે અને બીજો (મારનાર) જીત્યો કહેવાય છે પરંતુ તેઓ બેઉ જીત્યા છે એક આ લોકમાં (જીતનાર) અને (મરનાર) પર-

ન કૂટૈરાયુર્ધૈર્હયાયુધ્યમાનો રણે રિપૂન ॥

ન કાર્ણમિર્નાપિ દિગ્ધૈર્નામિજ્વલિતતેજનૈઃ

॥ ૯૦ ॥

રાજાએ યુદ્ધમાં યુદ્ધ શસ્ત્રો જે બહારથી લાકડી જેવાં જણાતાં હોય જેવાં કે યુક્તી વિગેરેથી શત્રુને પ્રહાર કરવો નહીં તેમજ જે હથીયાર શસ્ત્રોના અગ્ર ભાગને એરી પદાર્થ લગાડેલો હોય જેથી શસ્ત્ર વાગતાંજ ધાયલ માણસનું મરણ નીપજે તેવાં તથા જે વાગવાથી અગ્નિદાહ જેટલી પીડા જણાય તેવાં શસ્ત્રો લઈને દુશ્મનની સાથે યુદ્ધ કરવું નહીં. ૯૦

ન ચ હન્યાત્સ્યલારુઢં ન ક્લીવં ન કુતાઞ્જ-
લિમ્ ॥

ન મુક્તકેશં નાસીનં ન તવાસ્મીતિ વાદિ-
નમ્ ॥ ૯૧ ॥

પોતાની સાથે લઢનાર દુશ્મન ભયભિત થઈને કોઈ ઉંચી ટેકરી ઉપર ચઢી ગયેા હોયતો તેને તેમજ દાસ-ચલામ જેવાને રાજાએ મારવો નહીં. વળી જે માણસ રાજાની સાથે પોતાના કર્તો સંપુટ કરીને માફી માગતો હોય, જે પોતાના આત્મસંરક્ષણને માટે નાશી જતો હોય તથા જે રાજાને કોપાયમાન બેઠને તેના ચરણ આગળ નમી પડીને હા રાજાન ! ! હું તમારો આજ્ઞાકિત દાસજનમું એમ કહેતો હોય તેમના ઉપર રાજાએ પ્રહાર કરવો નહીં. ૯૧.

ન સુપ્તં ન વિસન્નાહં ન નમ્રં ન નિરાયુધમ્ ॥

નાયુધ્યમાનં પશ્યન્તં ન પરેણ સમાગતમ્ ॥ ૯૨ ॥

શત્રુ જીવતો હોય તેને, જેના શરીર ઉપરનું કવચ તુટી જવાથી અથવા અન્યકે

કારણથી કવચ રહીત હોય તેને, નમ્રને, શસ્ત્ર જેની પાસેથી છીનવી લીધાં હોય ત્હને તથા જે લઢાઈ માં ભાગ લીધા વિના તટસ્થ રહીને લઢાઈ જોતો હોય તેને અથવા તો જે માણસ ખીજા શત્રુની સાથે યુદ્ધમાં રોકાયેલો હોય તેને મારવો નહીં. ૯૨

નાયુધ્યસનમાત્રં નાર્તે નાતિપરિસ્રતમ્ ॥

ન મીતંતં પરાવૃત્તં સતાં ધર્મમનુસ્મરન્ ॥ ૯૩ ॥

ખરા ક્ષત્રીના શત્રુ પ્રત્યે પણ શા શા ધર્મ છે તે ખરાખર બાળુનારે શત્રુના અર્થ, વિગેરે શસ્ત્રના ભાગી જવાથી તે શત્રુ શસ્ત્ર રહિત થયેા હોય તો ત્હને, પુત્ર તથા નિકટના સંબંધના મૃત્યુથી વ્યાકુળ હોય ત્હને, જેના ઉપર ઘણા ધા થવાથી જે અશક્ત થઈને પડયો હોય ત્હને તથા જે યુદ્ધથી લયભિત થઈને પોતાના આત્મ સંરક્ષણને માટે નાશી જતો હોય ત્હને મારવો નહીં ૯૩ યસ્તુ મીતઃ પરાવૃત્તઃ સંગ્રામે હન્યતે પરૈઃ ॥

મર્તુર્યદુષ્કૃતં કિં ચિત્તત્સર્વં પ્રતિપદ્યતે ॥ ૯૪ ॥

યુદ્ધમાં ઉતર્યા પછી જે ક્ષત્રી લયભિત થઈને પોતાના આત્માના સંરક્ષણને માટે નાસતો હોય છે તે કદાચ માર્યો જાય છે તો ત્હના પાલન કરનાર રાજાના સર્વ પાપને લઈ જાય છે અર્થાત્ તે નિમકહરામ થાય છે તેથી ત્હને ત્હના રાજાનાં જે કાંઈ પાપ હોય છે તે ભોગવવાં પડે છે. ૯૪

યચાસ્ય સુકૃતં કિંચિદમુત્રાર્થમુપાર્જિતમ્ ॥

મર્તા તત્સર્વમાદત્તે પરાવૃત્તહત્તસ્ય વુ ॥ ૯૫ ॥

અને આ લોકમાં રહીને મૃત્યુપછી પ. રલોક મળે એ હેતુથી જે કોઈ પુણ્ય ત્હેણે કર્યાં હોય છે ત્હેણું સમગ્ર કુળ ત્હેના પાલણ કરનાર રાજાને મળે છે. ૯૫

રયાન્વં હસ્તિનં છત્રં ધનં ધાન્યં પશૂન્ સ્ત્રિયઃ॥
સર્વદ્રવ્યાણિ કુપ્યં ચ યો યજ્જયતિ તસ્ય
તત્ ॥ ૧૬ ॥

લઢતાં લઢતાં જીત મેળવ્યા પછી હુંટ
કરતાં હાથી, ઘોડા, ગાડીયો, ધન, ધાન્ય,
પશુ સ્ત્રિ વિગેરે જે હાથ આવે તે સઘ-
ળાના માલીક લૂટ મેળવનારજ છે પણ વ-
ધારે મૂલ્યવાન વસ્તુઓ એટલે કે સોનું રૂ-
પ કિમતી જર જવાહીર વિગેરે તેા પો-
તાના સરદારો અથવા રાજાનેજ આપવાં. ૬૬

રાજાશ્ચ દણ્ડરુદ્ધારમિત્યેવા વૈદિકી શ્રુતિઃ ॥
રાજા ચ સર્વયોધેભ્યો દાતવ્યમપૃથગ્જિતમ્
॥ ૧૭ ॥

વેદના નિયમો પ્રમાણે યોદ્ધાઓએ હુંટ
કરીને તહેમાંથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેની
કિમતી ચીજો તથા હાથી ઘોડા વિગેરે મૂ-
લ્યવાન વાહનો રાજાની આગળ મુકવાં, પછી
રાજાએ પણ પોતાને હાથ જે આબુ' હોય
તે તથા યોદ્ધાઓએ કરેલી હુંટમાંથી જે
તહેમણે રાજાને અર્પણ કર્યું હોય ત્યાર પછી
શેષ રહેલું હોય તે એકદું કરીને સર્વ યો-
દ્ધાઓને એકત્ર કરીને તહેમના વચ્ચે વે-
ચી આપવું. ૬૭

एषोऽनुपस्कृतः प्रोक्तो योधधर्मः सनातनः॥
अस्माद्धर्मान्न च्यवेत क्षत्रियो घ्नन् रणे रिपून्
॥ ૧૮ ॥

આ પ્રમાણેના નિયમો રાજાને માટે ક-
હ્યા છે તે પ્રમાણે તહેણે ચાલવું પણ લઢાઇ
કરતાં અથવા કર્યા પછી તે સઘળા નિયમ
નિષ્કર્ષ વર્તન ખરા ક્ષત્રીએ કોઇપણ પ્રસંગે
કરવું નહી. ૬૮

अलब्धं चैव लिप्सेत लब्धं रक्षेत्प्रयत्नतः ॥
रक्षितं वर्षये चैव वृद्धं पात्रेषु निःक्षिपेत्॥ ૧૯ ॥

રાજાએ-ક્ષત્રીયે જે સુવર્ણ વા જૂમી મે-
ળવ્યાં નથી તે મેળવવાને માટે હુમેશાં આ-
તુર રહેવું અર્થાત્ નવાં નવાં રાજ્યો જીતીને
તથા જીત મેળવ્યા પછીના દેશોને હુંટીને
અથવા રાજાઓને ખંડીયા બનાવીને પોતાના
કોશમાં વધારો કરવાની તહેણે ઇચ્છા રા-
ખવી, જે દ્રવ્ય પોતાની પાસે હોય તહેની
ખરાખર સંભાળ રાખવી, અને જે દેશ પો-
તાના કબજામાં હોય તહેનું યોગ્ય રક્ષણ ક-
રવું, જે દ્રવ્ય હોય તહેને તેમજ દેશને વ-
ધારતા જવું અને પોતાની પાસે પુષ્કળ
થાય ત્યાર પછી સુપાત્ર જોઇને તહેનું તહેને
દાન કરવું. ૬૯

एतच्चतुर्विधं विद्यात्पुरुषार्थप्रयोजनम् ॥
अस्य नित्यं दुष्टानं सम्यक्पूर्वादातन्द्रितः
॥ ૧૦૦ ॥

મનુષ્ય દેહનું સાર્થક કરવાને માટે અ-
ર્થાત્ મનુષ્યદેહ પુરુષ થયા પછી પરલોકમાં
સુખ મેળવવાને માટે આ ચાર મુખ્ય સાધનો
છે એમ સમજીને તેણે વગર કંટાળે ઉપર જ-
ણાવ્યા તે આરે નીચેના ખરાખર પાળ-
વા જોઇએ. ૧૦૦

अलब्धमिच्छेद्दण्डेन लब्धं रक्षेद्देक्षया ॥
रक्षितं वर्षयेद्द्विज्या वृद्धं दानेन निः क्षिपेत्
॥ ૧ ॥

જે રાજાએ તે હજી સુધી મેળવ્યું નથી
તે મેળવવાને માટે બલ આપવાનાં હાથી
ઘોડા તથા પાયદળનાં જે લશ્કરો તહેની
પાસે હોય તેમની મરદ લઇને તે આપ

કરવાને માટે તેણે પ્રયત્ન કરવો, જે પ્રાપ્ત થયું છે તેના ઉપર બરાબર નજર રાખી તેને વધારવાને માટે નવા નવા હુન્નરો તથા વ્યાપાર ઉદ્યોગ શોધી કઢાવવા અને જળ ઉપર નવા નવા ફરીઆઈ માર્ગ અને તે માટે અલાવવાના વ્યાપાર યોજવાને જ્યારે પોતાની પાસે જે દ્રવ્ય હોય તે ધણુંજ વૃદ્ધિ પામે ત્યારે તેના ભાગ કરીને સુપાત્રને દાન આપવું. ૧૦૧

નિત્યમુચ્યતદ્દણ્ઢઃ સ્યાન્નિત્યં વિવૃતપૌરુષઃ ॥
નિત્યં સંવૃતસર્વાર્થો નિત્યં છિદ્રાનુસાર્યરેઃ ॥૨॥

રાજાએ પોતાના ઘોડેશ્વાર તથા પાવ-
હકના લશ્કરની વારંવાર કબાયત તથા શસ્ત્ર
પરીક્ષા કરવી અને પોતે પણ પોતાની શ-
ક્તિ તપાસવી અર્થાત્ વખતો વખત મુગયા
વિગેરે શ્રમનાં કામ કરીને, પટા ખેત્રીને નિ-
શાન તાકીને, કસરત કરીને તૈયાર રહેવું કે
સમય આવે ગભરાવું ના પડે, મંત્ર આચાર
વિગેરે જે ગુપ્ત રાખવા જેવું હોય તે હ-
મેશાં ગુપ્ત રાખવું અને પોતાના શત્રુઓનાં
શાં શાં છીદ્રો છે તથા તેમને શાં શાં વ્ય-
સન કરવાની ટેવ છે તેથી હમેશા બહી-
તા રહેવું. ૧૦૨

નિત્યમુચ્યતદ્દણ્ઢસ્ય કૃત્સનમુદ્વિમતે જગત્ ॥

તસ્માત્સર્વાણિ ભૂતાનિ દણ્ઢેનૈવ પ્રસાધયેત્ ॥૩॥

જે રાજા હરેક સુન્દેગાર ને તેના ગુ-
ન્હાના પ્રમાણમાં શિક્ષા કરવામાં તત્પર રહે
છે અને જાના સરખા ગુન્હાને પણ જોયો
ન જોયો કરતો નથી તેને સઘળા વશ રહે
છે અર્થાત્ દુનિયામાં “ભયવિના પ્રિતી”
હોતી નથી તેટલા માટે રાજાએ સર્વ પ્રા-
ણીને વશ કરવાને માટે હમેશાં હંદનો ધ-
ડતો ઉપયોગ કરવો. ૧૦૩

અમાયવૈ વર્તેત ન કથંચન માયયા ॥

બુદ્ધેતારિપ્રયુક્તાં ચ માયાં નિત્યં સ્વસંવૃતઃ ॥૪॥

પોતાના મંત્રીઓ તથા અધિકારી વર્ગ
સાથે રાજાએ હમેશાં કપટ રહીત વર્તણુક
ચલાવવી કારણકે કપટ કરવાથી હેમને
હેના ઉપરથી વિશ્વાસ જતો રહે છે અને
ચત્રથી પોતાના પંડ તથા પ્રબળી રક્ષા ક-
રવી અને પોતાના બહુસોની મારફતે દુશ-
મન શીશી મસલતો કરે છે અને શાંશાં લ-
રકડો રચે છે તે બહુવાં. ૧૦૪

જાસ્ય ષ્ઠિદ્રં પરોવિધ્યા દ્વિધ્યાષ્ઠિદ્રં પરસ્ય ત્વા
ગૃહેત્કૂર્મ રવાજ્ઞાનિ રક્ષેદિવરમાત્મનઃ ॥૫॥

પોતે સામાવાલામાં શીશી નબળાઈ અ-
ને ખામીઓ છે તે ગમે તેવી મુક્તિ પ્રયુ-
ક્તિ કરીને બહી લેવી પણ પોતાનામાં જે
ખામીઓ હોય તે હેને બહુવાને અવકાશ
આપવો નહિ જેવી રીતે કાચખો ભયના
સમયે પોતાના સર્વ અવર્યાને તેની પીઠ
જે ઘણી સખત છે હેની નીચે ખેંચી લેછે
અને તેથી સામાવાલાથી નિર્ભય રહે
છે તે પ્રમાણે રાજાએ પોતાના મંત્રી અને અ-
ધિકારી વર્ગને દાન અથવા મોગ્ય સન્માન
આપીને લોભાવી પોતાના તરફ ખેંચવા
જેથી કરીને તેઓ હેના સામાવાળાની
તરફ બળી બળ નહિ. ૧૦૫.

વકવચ્ચિન્તયેદર્યાન્ સિંહવચ્ચ પરાક્રમેત્ ॥

વૃકવચ્ચાવલુપ્તેત શશવચ્ચ વિ નિષ્પત્તેત્ ॥૬॥

જેવી રીતે મત્સ્યો પકડવાને માટે બ-
ગલું એક ચિત્ત યદને માછલાંને બહુ એમ
ખતાવતું હોય કે હેમને તે બેતુંજ નથી
એમ શાંત બેશી રહે છે પણ વખત આવે

માછલાને ઝડપી લેઇને લેનો આહાર કરે છે તેજ પ્રમાણે રાજ્યે સામે દુષ્મન પોતે શું કરે છે તે તે ન બાણે તે પ્રમાણે યુક્તિ કરીને લેની ખામીઓ તથા ઇરાદાથી વાઢેક થવું, લેણે જેમ સિંહ નહાને છે પણ લાગ જોઇને મોટા પ્રબળ મદોન્મત્ત હાથીના ઉપર પણ તલપ મારે છે અને લેના મર્મ સ્થાન ઉપર ઘા કરે છે ને લેને ભેત ભેતામાં વશ કરે છે તે પ્રમાણે રાજ્યે પણ દુશ્મન ઉપર ચઢાઈ કરવી વખતે કેવી રીતે બુદ્ધ રચના કરવી, કેન લડવું અને કયાંથી લડતાં તથા કિલ્લાને ઘેરા લાલતાં પોતે કાવી શક્યે લેનો આગલથી ખરાબર વિચાર કર્યા પછી અનુકુળ વખતે લેના ઉપર હુમલ્લો કરવો, જેવી રીતે શીયાળ પાળેલાં પક્ષીઓ જેનો માલીક લેમનું યોગ્ય રીતે રક્ષણ કરે છે અર્થાત લેમને માટે નાના પ્રકારનાં રક્ષણનાં સાધન કરે છે ઢારને માટે વાડા કરે છે તથા પક્ષીઓને માટે પાંજરાં બનાવે છે તેમ છતાં પણ શીયાળ લેમને ખરાબર તપાસીને બેસેછે અને જ્યારે તે અસાવધ હોય છે ત્યારે તેમને મારી નાંખે છે તે પ્રમાણે તેણે (રાજ્યે) પણ શત્રુ જ્યારે અસાવધ હોય અર્થાત લશ્કર અસાવધ હોય ત્યારે તેના ઉપર ચઢાઈ કરવી. વળી જે પ્રમાણે સસલુ દુષ્મનો-શીકારીઓના મધ્ય ભાગમાં આંવી પડે છે અને હમણાં મરાશે એમ શીકારીઓ ધારતા હોય છે ત્યારે પણ તે અચળ હોવાથી તેમની સઘળાની નજર ચુકાવીને સ્ટેજમાં નાશી બાય છે તે પ્રમાણે રાજ્યે પણ કઠાચ પોતે દુષ્મનોમાં ફસાઇ પડે તો તેણે પોતાની અછલ હુશિયારીથી છદ્મી જવાનો ઉપાય યોજવો અને ત્યાંથી છુટા થઇ અન્ય સખળ રાજ્યનો આશ્રય લેવો ૧૦૬.

एवं विजयमानस्य ये ऽस्य स्युः परिपन्थिनः
तानानयेद्वशं सर्वास्सामादिभिरुपक्रमैः ॥ ७ ॥

ઉપર પ્રમાણેના ઉપાયોથી સબજ થયેલા રાજ્યે પોતાના પ્રતિપક્ષીઓને વશ કરવાને માટે આર પ્રકાર કહેલા છે તેથી અર્થાત શામ-દામ-ભેદ અને ઢંડથી વશ કરવા ૧૦૭

यदि ते तु न तिष्ठयुरुपायैः प्रथमैस्त्रिभिः ॥
दण्डेनैव प्रसह्यताञ्छनकैर्वशमानयेत् ॥ ८ ॥

આ આર ઉપાયોને અનુક્રમે ઉપયોગમાં લેવા અર્થાત શામથી ન માનેતો દામ આપવા દામથી પણ ના લલચાવતો પછી તેને ધમકી આપવી અને તેમ છતાં પણ ન માને તો પછી ઢંડ-ચુદ્ધ કરીને તેને શીક્ષા આપવી ૧૦૮

सामादीनामुपायानां चतुर्णामपि पण्डिताः ॥
सामदण्डौ प्रशंसन्ति नित्यं राष्ट्राभिवृद्धये ॥ ९ ॥

અને આરે ઉપાયોમાં સામ તથા ઢંડએ બે વધારે પ્રશસ્ત છે એમ પંડિતો કહે છે કારણ કે તેથી કરીને રાજ્યની તેમજ દેશની ઢાલતની વૃદ્ધિ થાય છે. ૧૦૯

यथोद्धरति निर्दाता कलं धान्यं च रक्षति ॥
तथा रक्षेष्टुरो राष्ट्रं हन्याच्च परिपन्थिनः ॥ १० ॥

જેવી રીતે ક્ષેત્રપાલ વાવેતરમાંથી ચાખ્યા પાકને નિંદરાને નિંદી કાઢીને નિરાજો કરી નાંખીને તેનું રક્ષણ કરે છે તેજ પ્રમાણે રાજ્યે પોતાની પ્રજામાંથી દુષ્ટ માણસોને કાઢી નાંખવા અને સારા સારા માણસોને રાખીને તેમની ખરાબર રક્ષા કરવી ૧૧૦

મોહાદ્રાજા સ્વરાષ્ટ્ર યઃ કર્ષયત્યનવેક્ષયા ॥
સોઽચિરાદ્ભ્રમ્યતે રાજ્યાઙ્ગીવિતારુચ સ-
વાન્ધવઃ ॥ ૧૧ ॥

જે રાજા શાસ્ત્રના નિયમોથી અજ્ઞાન હો-
ય છે તેમજ સારા ગુણના અભાવે મૂર્ખ હો-
ય છે તેથી ધન ધાન્ય વિગેરે દેવામાં પો-
તાની પ્રજા ઉપર બુદ્ધિમ ગુન્નર છે તેથી તેના
તરફ પ્રજા વૈરભાવથી બુલે છે તેથી અને
તેનાં શાસ્ત્ર વિદ્વંસનાં અધર્મ આચરણથી તે
થોડા વખતમાં રાજ્યથી બ્રહ્મ થાય છે અને
તેનો તથા તેના સખ'ધીઓ સર્વેનો પણ થો-
ડા વખતમાં નાશ થાય છે. ૧૧૧,

શરીરકર્ષણાત્પ્રાણાઃ ક્ષીયન્તે પ્રાણિનાં યથા ॥
તથા રાજ્યાપિ પ્રાણાઃ ક્ષીયન્તે રાષ્ટ્રકર્ષણાત્
॥ ૧૨ ॥

જેની રીતે પ્રાણીઓના શરીરને પીડા ક-
રવાથી અર્થાત તેમને જોઈએ તેટલું ખાવા-
નું વિગેરે ના આપવાથી તેમનાં શરીર કૃશ
અને અશક્ત થાય છે અને અતે તેઓ રીખા-
ઈ રીખાઈને મરણ પામે છે તેજ પ્રમાણે
પોતાની રૈયતનું બરાબર પાલન ન કરનાર
રાજા તેમના આપથી ક્ષીણ થાય છે અને અતે
પોતે સંખ'ધીઓ સાથે નાશ પામે છે માટે
પ્રજાનું રક્ષણ પોતાના પંડના રક્ષણની માફક
રાજાએ કરવું જોઈએ, ૧૧૨.

રાષ્ટ્રસ્ય સંગ્રહે નિત્યં વિધાનમિદમાચરેત્ ॥
સુસંગૃહીતરાષ્ટ્રો હિ પાર્થિવઃ સુખમેષતે ॥ ૧૩ ॥

પોતાના રાજ્યના યોગ્ય રક્ષણના બંદોબ-
સ્તને માટે તેણે હવે પછી કહેવામાં આવશે
તે નિયમો માંધવા જોઈએ; કારણકે જે રા-
જા પોતાની રૈયતનું બરાબર રક્ષણ કરે છે

તેના દ્રવ્ય તથા રાજ્યમાં આસ્તે અસ્તે વૃ-
દ્ધિ થતી જાય છે અર્થાત રાજાની આબાદી-
નો ખરો આધાર રૈયતનું કલ્યાણ અને રા-
જ્યના રક્ષણમાંજ રહેલો છે. ૧૧૩

દ્વયોક્તયાણાં વજ્ઞાનાં મધ્યે શુલ્કમધિષ્ઠિતમ્ ॥
તથા ગ્રામશત્રાનાં ચ કુર્યાદ્રાષ્ટ્રસ્ય સંગ્રહમ્
॥ ૧૪ ॥

રાજાએ બે ત્રણ પાંચ કે નાનાં નાનાં
હોયેલાં સો ગામના સમુદાય વચ્ચે તેમનું
સરવે ગામનું હિત જળવાય તેટલા માટે
એક લશ્કરનું થાણું મુકવું જોઈએ. અને એક
સારા પ્રમાણીક અને વિશ્વાસુ સરદારને તે
છાવણી ઉપર દેખરેખ રાખવાને માટે નીમ-
વો જોઈએ. ૧૧૪.

ગ્રામસ્યાધિપતિ કુર્યાદ્રક્ષગ્રામપતિં તથા ॥
વિંશતીશં શતેશં ચ સહસ્ત્રપતિમેવ ચ ॥ ૧૫ ॥

પોતાના રાજ્યના બરાબર રક્ષણને માટે
અમલદારોને તે કામ વહેંચી આપવાને માટે
રાજાએ રાજ્યના ભાગ પાડવા અને પછી
હરેક ગામનો એક ઉપરી નીમવો અને પ-
છી પાંચ ગામનો પાછો બીજો એક ઉપરી
નીમવો તેવા દશ ઉપરી ઉપર એક ઉપરી,
વીશ ઉપર એક ઉપરી અને તેજ પ્રમાણે
ક્રમે ક્રમે વીશ અને સો સો ગામ ઉપર દે-
ખરેખ રાખનાર મોટા અધિકારી નિમવા
જેથી પોતાના હાથ નીચેના અમલદારો પો-
તાની ફરજ વિના પ્રમાદે અહા કરે છે કે
નહિ તે બરાબર જાણી શકાય તથા એક
ઠેકાણે થતી બુલ થોડા વખતમાં બીજે ઠે-
કાણેથી પકડાય. ૧૧૫.

ગ્રામદોષાન્સમુત્પન્નાન્ ગ્રામિકઃ જનકૈઃ સ્વયમ્ ॥
 શંસેન્ગ્રામદશેન્નાય દશેન્નો વિંશતી ચિનમ્
 ॥ ૧૬ ॥

એક ગામમાં ચોરી વિગેરે ગુન્હા થાય-
 તો તેણે તરતજ તે ચોર અથવા ગુન્હા ક-
 રનારને પકડીને શીક્ષા કરવાને માટે પગલાં
 ભરવાં પશુ જો તેનાથી તે ન બની શકે તો
 તેણે પોતાના ઉપરી અમલદાર દશ ગામના
 દેખરેખ રાખનાર અમલદારને તે વાત જાહેર
 કરવી અને તેનાથી પશુ તે કામ ન બની
 શકે તો તેના ઉપરી વીશ ગામના ઉપરી
 અમલદારને તેણે તે વાત જાહેર કરવી. ૧૧૬

વિંશતીજસ્તુ તત્સર્વે જ્ઞતેશાય નિ વેદયેત્ ॥
 શંસેન્ગ્રામજ્ઞતેજસ્તુ સહસ્રપતયે સ્વયમ્ ॥ ૧૭ ॥

વિશ ગામના અધિપતીથી જો તે ચોર
 અથવા ગુન્હેશારની તપાશ ના થઈ શકે અ-
 ને તેને યોગ્ય શાસન આપી ન શકાય તો
 તેણે પોતાથી અધિક અમલવાલા સો ગામના
 અધિકારીને લેને વિશે માહીતી આપવી અને
 જો તેનાથી તે બની શકે તેમ ન હોય તો
 સો ગામના અધિકારીએ તે સંખંધી વાત
 હજાર ગામના અધિકારીને જણાવવી આ પ્ર-
 માણે ફરેક ઉતરતા અમલદારે જે કોઈ કાર્ય
 પોતાનાથી બની શકે તેમ ન હોય તેને માટે
 અનુક્રમે પોતાના નજીકના ઉપરી અમલદાર-
 ને જણુ કરવી. ૧૧૭.

યાનિ રાજપ્રદેયાનિ પ્રત્યહં ગ્રામવાસિભિઃ ॥
 અજ્ઞાનેન્ધનાદીનિ ગ્રામિકસ્તાન્યવાપ્નુયાત્
 ॥ ૧૮ ॥

એક ગામના અધિકારીએ ત્યાંના લોકો-
 ને રાજના અમલદાર તરીકે લેને આપવાને

યોગ્યના હુમેશના સિધાપાર્ણનો તથા બસ-
 તણુ વાસણનો આગ્ય લોક પાસેથી સ્વીકાર
 કરવો. ૧૧૮.

દશી કુલં તુ મુજ્જીત વિંશી પશ્ચ કુલાનિ ચ ॥
 ગ્રામ ગ્રામજ્ઞતાધ્યક્ષઃ સહસ્રાધિપતિઃ પુરમ્
 ॥ ૧૯ ॥

હારીત સ્મૃતિમાં કહ્યા પ્રમાણે ધર્મનું
 હજ તે આઠ બળદનું થાય છે અને જીતીકા
 વાળાઓનું છ બળદનું હજ થાય છે આ
 પ્રમાણે છ બળદવાળા હજ કરતાં બમણી
 જમી-ખેડાયલા ભાગને કુલ (એક ગુઠો)
 કહે છે તેવા એક કુલનો પોતાના કુટુંબના
 પોષણને માટે દશ ગામના અધિકારીએ
 પોતાનો હક ગણીને સ્વીકાર કરવો, વિસ
 ગામના અધિકારીએ એવાં પાંચ કુલ લેવાં,
 સો ગામના અધિકારીએ એક સાડા મધ્યમ ગા
 મ હોય ત્હેની ઉપજ લેવી અને એક શહસ્ર
 ગામનો જે અધિકારી હોય તેણે પોતાની
 આજીવિકાને માટે તેવાં દશ ગામની ઉ-
 પજ લેવી. ૧૧૯

તેષાં ગ્રામ્યાણિ કાર્યાણિ પૃથક્કાર્યાણિ ચૈવ હિ ॥
 રાષ્ટ્રોઽન્યઃ સચિવઃ સ્નિગ્ધસ્તાનિ પश्येદતન્દ્રિ
 તઃ ॥ ૧૨૦ ॥

આ પ્રત્યેક ગામના વતનીઓનાં તેમજ
 ગામના જૂઠા જૂઠા અમલદારોનાં કામ તે-
 મના પ્રત્યેક અમલદારો તપાસે છે તે ઉપ-
 રાંત તે સઘળા અમલદારોનાં કામ રાખનો
 ખાસ વિશ્વાસુ અને હુમેશાં જે પોતાનું
 કામ નિયમ પ્રમાણે પ્રમાણીકપણે કરતો
 હોય તેવો ખાસ મંત્રી તપાસે છે. ૧૨૦

નગરોનગરે ચૈકં કુર્યાત્સર્વાયશિન્તકમ્ ॥
તત્ત્વૈઃ સ્થાનં ધોરરૂપં ન ક્ષત્રાણામિવ ગ્રહમ્
॥ ૨૧ ॥

હરેક ગામના કારભાર ઉપર બરાબર બંદોબસ્ત તથા દેખરેખ રાખવાને માટે રાજાએ ઉંચા કુળનો, હાથી થોડા વગેરે સાજવાળો, દેખાવે કઢાવર તથા જેવી રીતે ગ્રહ મંડળમાં શુક્રનો તારો અન્ય સર્વ તારાઓને ભ્રમ આપનાર તથા ઘણો તેજસ્વી હોવાથી સ્વામીત્વ ધરાવનાર જણાય છે તેવો એક અમલદાર નિમવો જોઈએ. ૧૨૧

સ તાનનુપરિકામેત્સર્વાનેષ સદા સ્વયમ્ ॥
તેષાં વૃત્તં પરિણયેત્સમ્યગ્રાષ્ટ્રેષુ તત્ત્વૈઃ ॥૨૨॥

આ અમલદારે પોતે વારંવાર ખડે જઈને નગરના અધિકારીઓની મુલાકાત લેવી તેઓનાં હક્તરો તપાસવાં તથા તેઓ કામકાજ બરાબર કરે છે, લોકો તરફથી તેમના શાશા અભિપ્રાય સંભળાય છે તે સર્વ જાણવું અને તેમનામાં શી શી ખામીઓ છે તે સઘળું તેના જાણુસો (હુપા માણુસો) થી જાણવું. ૧૨૨

રાજો હિ રક્ષાધિકૃતાઃપરસ્વાદાયિનાઃ શઠાઃ ॥
શૃત્યા ભવન્તિ પ્રાયેણ તેભ્યો રક્ષેદિમાઃ પ્રજાઃ
॥ ૨૩ ॥

કારણ કે ઘણી વખત એવું બને છે કે રાજાના નિમેશા અમલદારો ઘણા પરધન હરણ કરનારા થઈ જાય છે અર્થાત્ ગરીબ લોકો પાસેથી જીલમ કરીને વધારે પૈસા કઢાવે છે તથા મ્હોટા માણુસો ચુંડા કરતા હોય છે તેમને તેમની પાસેથી લાંચ લઈને કશીમાંથી બચી જવા દે છે આ પ્રમાણે

રાજ્યમાં અને મુખ્યત્વે કરીને પોતાના ગામમાં અન્યાય વર્તાવી રેયતને દુઃખી કરે છે આથી બચાવવાને અને પ્રભને ન્યાય આપવાને માટે રાજાએ હુમેશા તેના દુર્યુષ્ઠી અમલદારોથી ચેતતા રહેવું અને તેમના ઉપર બરાબર વ્યારે બાબુઓથી તપાસ રાખીને તેમને બ્રહ્મ થવાનો અવકાશજ મળવા દેવો નહી. ૧૨૩

યે કાર્યિકેભ્યો ડર્થમેવ શૃક્લીયુઃ પાપચેતસઃ ॥
તેષાં સર્વસ્વપ્રાદાય રાજા કુર્યાત્પ્રવાણનમ્
॥ ૨૪ ॥

જે અમલદારો શાશના નિયમ વિરુદ્ધ ચુંડેગારો પાસેથી લાંચ (રૂસ્વત) લઈને તેમને શિક્ષા કર્યા વિના નિર્દોષ કરાવી છોડી મુકતા હોય તેવા અમલદારોને શોધી કાઢીને રાજાએ તેમની માલ મીલકત જપ્ત કરવી તથા તેમના પૈસા ટકાને પોતાના હાથમાં લઈ લેવા જોઈએ. ૧૨૪.

રાજા કર્મણુ યુક્તાનાં સ્ત્રીણાં પ્રેણ્યજનસ્ય ચા ॥
પ્રત્યહં કલ્પયેદ્વત્તિં સ્થાનકર્માનુરૂપતઃ ॥૨૫॥

રાજાના પોતાના ખાનગી કામને માટે દરબારમાં રાખેલી દાશીઓ તથા દાસને તેમના હોદ્દા તથા કામના પ્રમાણમાં રાજાએ પગાર વિગેરે નક્કી કરી આપવા. ૧૨૫

વળો દેયોઽવકુષ્ટસ્ય વહુત્કુષ્ટસ્ય વેતનમ્ ॥
વાળ્માસિકસ્તથાચ્છાદો ધાન્યદ્રોણસ્તુ માસિકઃ ॥ ૨૬ ॥

ઘરમાં પાણી વિગેરે ભરનારને અથવા સાધારણ કામકાજ કરનારને રાજાએ હુમેશ એક પણુ આપવું જોઈએ, દર મહીને એક દ્રોણ ધાન્ય આપવું દર છ મહીને એક જોડ

વસ્ત્ર આપવાં, ઊંચા કામ કરનારને દરરોજનાં છ પણુ ધાન્ય આપવું, દર મહીને છ દ્રોણુ ધાન્ય આપવું, અને છ મહીને છ બેડ વસ્ત્ર આપવાં, અને તે પ્રમાણે મધ્યમ કામ કરનારને રોજનાં ત્રણુ, પણુ મહીને ત્રણુ દ્રોણુ અને અને છ મહીને બે બેડ વસ્ત્ર આપવાં, હવે દ્રોણુ અને પણુ તે કેમ સમજવાં:-આઠ ચુચી ધાન્ય તે એક કુંચી કહેવાય છે, આઠ કુંચી તે એક પુષ્કળ કહેવાય, ચાર પુષ્કળનો એક આઠક થાય છે અને ચાર આઠકનો એક દ્રોણુ કહેવાય છે. ૧૨૬.

કૃયવિક્રયમધ્વાનં ભક્તં ચ સપરિચયમ્ ॥
યોગક્ષેમં ચ સંપ્રેક્ષ્ય વણિજો દાપયેત્કરાન્

॥ ૨૭ ॥

પોતાની પ્રજાના બહેપારી વર્ગના ઉપર કર નાંખતા પહેલાં બહેપારની વસ્તુઓ શા શા લાવથી ખરીદેલી છે, શા શા લાવથી તેનું વેચાણ થાય છે કેટલે દુર દેશાવરથી લાવવામાં આવે છે, લાવનાર મારફતીયાયો વિગેરે માણસોના લાઠાનું તથા ખાધા ખરચનું શું થાય છે, માર્ગમાં તેને લાવતાં રક્ષણ કરવાને માટે શું શું ખર્ચ બેસે છે આ સમજીને ખર્ચખાદ કરતાં વેચ્યા પછી ચોખ્ખો નફો શું રહેશે તે સમજાવનારો યોગ્ય વિચાર કર્યા પછી કર નાંખવો. ૧૨૭

યથા ફલેન યુજ્યેત રાજા કર્તા ચકર્મણામ્ ॥
વથાવેક્ષ્ય નૃપો રાષ્ટ્રે કરપયેત્સતત્તં કરાન્ ॥૨૮॥

ઉપર પ્રમાણેની સમજી બાબતનો યોગ્ય વિચાર કર્યા પછી રાજાએ પોતાની પ્રજા પર એવી રીતનો કર નાંખવો કે જેથી પો-

તાને તેમજ રૈયતને સૌ સૌના શ્રમના પ્રમાણમાં યોગ્ય ફાયદો મળે. ૧૨૮.

યથાલ્પાલ્પમદન્યાયં વાર્યોકોવત્સષટ્પદાઃ ॥
તથાલ્પાલ્પો ગ્રહીતવ્યો રાષ્ટ્રાદ્રાજ્ઞાન્દિકઃ ॥
કરઃ ॥ ૨૯ ॥

રાજાએ પ્રજા પાસેથી કરની ઉપજ કેવી રીતે ઉઘરાવવી તેને માટે એક દષ્ટાંત આપેલું છે કે જેવી રીતે જળો, વાછડાઓ તથા મધમાખીઓ આસ્તે આસ્તે, રક્ત, દુધ તથા મધને ચુસે છે તે પ્રમાણે લેવી ૧૨૯.

પચ્ચાશઢ્વાગ આદેયો રાજા પશુહિરણ્યયોઃ ॥
જાન્યાનામષ્ટમો ભાગઃ પષ્ટો દ્વાદશ એવં વા ॥ ૧૩૦ ॥

રાજાએ પોતાના રાજ્યનાં પશુ તથા ઉંચી ધાતુઓ સોના રૂપા જરજવાદીરની પેદાશનો અઠધો અઠધ ભાગ પોતાને માટે રાખવો અને ધાન્યના પાકની સ્થિતિને અનુસરીને તેમાંથી છઠ્ઠો, આઠમો, અથવા આરમો ભાગ લેવો. ૧૩૦.

આદદીતાથ પદ્મભાગં દુમાંસમપુસર્ગિણામ્ ॥
ગન્ધૌષધિરસાનાં ચપુષ્પમૂલફલસ્ય ચ ॥૩૧॥

વૃક્ષો, માંસાદિક, મધ, ઘી, સુગંધ દ્રવ્યો, (તેલો તથા અત્તરો) ઔષધીઓને માટેની વનસ્પતિ, મશાલાઓ, પુષ્પ, ફલ ફલાદિક વિગેરે ખાવાની વસ્તુઓના ઉપર તેની ઉપજનો છઠ્ઠો ભાગ રાજાએ પોતાને માટે લેવો. ૧૩૧.

પત્રશાકવૃણાનાં ચ ચર્મણાં પૈદલસ્ય ચ ॥
મૂન્યયાનાં ચ માળાનાં સર્વસ્યાશ્મમયસ્ય ચ ॥ ૩૨ ॥

અને તેજ પ્રમાણે પાંદડાંઓ; લાજપા-
લા, ઘાસ, માટીનાં તથા પથ્થરનાં વાસણો
તથા સરસામાન અને ચાંમડાં વિગેરે ઉપર
પણ તેમની દરેકની ઉપજનો છઠો ભાગજ
લેવો. ૧૩૨.

શ્રિયમાણોઽપ્યાદદીત ન રાજા શ્રોત્રિયાત્કરમ્॥
ન ચ ક્ષુધાઽસ્ય સંસીદે ચ્છ્રોત્રિયો વિષયે વ-
સન્ ॥ ૩૩ ॥

પોતે દ્રવ્ય રહિત થઇ ગયો હોય અને
ઘણાજ પિડિત હોય છતાં રાજાએ પોતાના
નિર્વાહને માટે ગમે તેવા કઠીન પ્રસંગ
આવે તો પણ રાજાએ વેદ ભણેલા આદ્યજ્ઞ
પાસે કાંઈ પણ કર લેવો નહીં તેમજ પો-
તાના રાજ્યમાં કોઈ પણ વેદજ્ઞ આદ્યજ્ઞને
ભુખનું અથવા અન્ય કોઈ પણ પ્રકારનું
દુખ વેઠવા દેવું નહીં. ૧૩૩

યસ્ય રાજસ્તુ વિષયે શ્રોત્રિયઃ સીદતિ ક્ષુધા॥
તસ્યાપિ તત્ક્ષુધા રાષ્ટ્રમચિ રેણૈવ સીદતિ
॥ ૩૪ ॥

જે રાજાના રાજ્યમાં વેદજ્ઞ આદ્યજ્ઞનું
કોઈ દુખ નિવારતું નથી પણ તેને ભુખના
દુઃખથી રવડતોજ રહેવા દે છે તે આદ્યજ્ઞના
શ્રાપથી થોડાજ સમયમાં તે દેશમાં દુષ્કાળ
પડે છે અને દેશ ભાગી પડે છે. ૧૩૪.

શ્રુતવૃત્તે વિદિત્વાસ્ય વૃત્તિં ધન્યાં પ્રકલ્પયેત્ ॥
સંરક્ષેત્સર્વતથૈનં પિતા પુત્રમિ વૌરસમ્ ॥ ૩૫ ॥

કોઈ આદ્યજ્ઞ વેદ ભણેલો છે કે નહીં
તથા સારાં આચરણવાળો છે કે નહીં તેની
ખાત્રી કર્યા પછી રાજાએ તેને માટેના રો-
જના સિધા પાણી (ખાવાના) ની વ્યવસ્થા
કરવી અને ત્યાર પછી પિતાજેમ પોતાના

પુત્રની ચોર વિગેરેના ભયથી રક્ષા કરે છે
તેમ રાજાએ પણ તે આદ્યજ્ઞની સર્વ પ્રકારે
રક્ષા કરવી જોઈએ. ૧૩૫

સંરક્ષ્યમાણો રાજાયં કુરુતે ધર્મમન્વહમ્ ॥
તેનાયુ વર્ધતે રાજો દ્રવિણં રાષ્ટ્રમેવ ચા ॥ ૩૬ ॥

કારણ કે આ પ્રમાણે પૂર્ણ સંતોષમાં
રાજાના આશ્રય તળે રહેનારા વેદજ્ઞ આદ્યજ્ઞ
જે જે પૂણ્યકર્મો વેદના નિયમ પ્રમાણે કરે
છે તેના ધર્મથી રાજાના પોતાનાં આયુષ્ય,
ધન દોહત તથા રાજ્યની વૃદ્ધિ થાય છે.
૧૩૬.

યત્કિંચિદપિ વર્ષસ્ય દાપયેત્કરસંજિતમ્ ॥
વ્યવહારેણ જીવન્તં રાજા રાષ્ટ્રે પૃથગ્જનમ્
॥ ૩૭ ॥

રાજાએ પ્રજા ઉપર કર નાંખ્યા પછી
કોઈને તેમાંથી જતો કરવોજ નહીં પણ
પ્રત્યેકની આવદાની તથા વ્યાપાર રોજગાર
જોઈને કર નાંખવો સાધારણ વ્યાપાર કર-
નાર અર્થાત્ શાક પાન વેચનાર વિગેરે જે
મની વાર્ષિક ઉપજ અન્ય મોટા વેપારીયો
કરતાં ઘણીજ થોડી હોય છે તેમની પાસેથી
કર લેવામાં આવે છે એમ દર્શાવવાને માટે
ફક્ત નહીં જેવીજ રકમ કરને માટે લેવી.
૧૩૭

કારુકાંશ્ચિલ્પિનશ્ચૈવ શૂદ્રાંશ્ચાત્મો પર્જીવિનઃ ॥
એકૈકં કારયેત્કર્મ માસિમાસિ મહીપતિઃ ॥ ૩૮ ॥

કારક અર્થાત્ સુતાર નીચી જાતનાં નાનાં
નાનાં સિદ્ધ કામ અર્થાત્ સલાટનાં કામ
કરનાર પાસેથી તથા લુહાર અને જે મા-
ણસો વજન ઉપાડીને અર્થાત્ મજૂરી કરીને
પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા હોય તેમની

પાસેથી મહીનામાં એક દિવસ કામ કરાવીને તેમના કરની રકમ રાજ્યએ વસુલ કરવી. ૧૩૮

નોચ્છિન્ધ્યાદાત્મનો મૂલં પરેષાં ચાતિતૃણયા||
અચ્છિન્દન્ દ્યાત્મનો મૂલમાત્માનં તાંથ પીઢ-
યેત્ ॥ ૩૯ ॥

તેમજ પોતાના રાજ્યમાંથી કોઈની પાસેથી કર ન લેવો તેમ પણ ન કરવું કારણ કે તેમ કરવાથી પોતાનો ખજાનો ખાલી થાય છે અને તેથી અંતે પોતાનેજ પીડા થાય છે અને પોતે યોગ્ય રીતે પ્રજાનું સંરક્ષણ કરી શકતો નથી કારણ કે દરેક કામમાં દ્રવ્યની જરૂર છે અને જ્યારે સંચય કરેલું દ્રવ્ય પુરૂ થઈ જાય છે ત્યારે કામ અટકી પડે છે માટે હમેશની આવક તો રાજ્યએ રાખવીજ જોઈએ તેજ પ્રમાણે તેણે પરરાજ્યના પોતાના ખંડીયા રાજ્યો પાસેથી વધારે મહેસુલ લેવું નહી તેમ ત્યાંની પ્રજા ઉપર અથવા આવતા જતા માલ ઉપર જકાત વીજેરેના કરો વધારવા નહી કારણ કે તેથી તે પ્રજા ઘણી દુઃખમાં આવે છે. ૧૩૯

તીક્ષ્ણશ્ચૈવ મૃદુશ્ચ સ્યાત્કાર્યં વીક્ષ્ય મહીપતિઃ||
તીક્ષ્ણશ્ચૈવ મૃદુશ્ચૈવ રાજા ભવતિ સમતઃ ૧૪૦||

ન્યાયાસન ઉપર બેસતાં રાજ્યએ પોતે હમેશાં એકજ સ્વરૂપ ધારણ કરવું નહી પણ જેવું જેવું કામ પોતાના આગળ હોય તે પ્રમાણે રહેવું અર્થાત્ તદન સાધારણ કામ હોય તેમાં વધારે ઉચ્ચ રૂપ ધારણ કરવું નહી તેમજ ઘણું ભારે કામ હોય તેમાં મૃદુતા ધારણ કરવી નહી પણ પ્રસંગને અનુસરીને રૂપ ધરવું કારણ કે તેમ કરવું તે ન્યાય છે અને તેમ કરવાથી પ્રજા તેને સ્હાય છે. ૧૪૦

અમાત્યમુખ્યં ધર્મજ્ઞં પ્રાજ્ઞં દાન્તં કુલોદ્રતમ્ ॥
સ્થાપયેદાસનેતસ્મિન્ સ્થિન્નઃ કાર્યેક્ષણે તૃણા
મ્ ॥ ૪૧ ॥

પોતાનાં કાર્યો કરવામાં વધારે શ્રમ પામેલા રાજ્યએ બાકીનાં રહેલાં પોતાનાં કામ કરવાને માટે રાજના ધર્મ જાણનાર પંડીત જે જીતેન્દ્રિય તથા સારા કુળનો હોય તેવા મંત્રીને તે આસન આપીને કામ કરવાને માટે આજ્ઞા કરવી, ૧૪૧

एवं सर्वं विधायेदमितिकर्तव्यमात्मनः ॥
युक्तश्च वाप्रमत्तश्च परिरक्षेदिमाः प्रजाः॥ ૪૨॥

આ પ્રમાણે પ્રજાનાં પોતાનાથી બની શકે તેટલાં કામ રાજ્યએ પોતે કરવાં અને બાકીનાં પોતાનાજ રૂપ જેવા અર્થાત્ રાજના પ્રજા પ્રત્યે શાશ્વત ધર્મ છે તે જાણનાર અને પોતે સારા કુળનો હોય તેવા મંત્રીને સોંપવાં એવી ધર્મ શાસ્ત્રની આજ્ઞાને અનુસરીને ઘણો શ્રમ લઈને પ્રમાદ રહિત થઈ પ્રજાનું સંરક્ષણ કરવું. ૧૪૨

विक्रोशन्त्यो यस्य राष्ट्राद्विद्यन्ते दस्युभिः
प्रजाः ॥

સંપડ્યતઃ સમૃત્યસ્ય મૃતઃ સ ન તુ જીવાતિ
॥ ૪૩ ॥

જે રાજ તથા મંત્રીઓ પોતાની હયાતી છતાં ચોર વિજેરે લુંટારાઓથી પીડા પામેલી પોતાની પ્રજાને પોતાની આંખ આગળ પોકાર કરતી જીવે છે અને કોઈ પણ કરી શકતા નથી તે રાજ તથા મંત્રીઓ જીવતા છતાં મરેલાજ જાણવા. ૧૪૩

क्षत्रियस्य परो धर्मः प्रजा नामैव पालनम् ॥
निर्दिष्टफलभोक्ता हि राजा धर्मेण युज्यते॥ ૪૪॥

ક્ષત્રીયોને માટે સર્વ ધર્મથી શ્રેષ્ઠ ધર્મ પ્રજ્ઞતું રક્ષણ કરવું તેજ છે અને આ ધર્મનું ધણું શ્રમ લઈને અથવા તો પ્રસંગ આવે પોતાના જીવના જોખમે પણ પાલન કરવું જોઈએજ કારણ કે તેમ કરવાથીજ રાજા કર વીગેરે પ્રજા પાસેથી લેવાને માટે અધિકારી થાય છે. ૧૪૪

ઉત્થાય પશ્ચિમે યામે કૃતશૌચઃ સમાહિતઃ ॥
હુતાગ્નિર્બ્રાહ્મણાંશ્ચાર્ય્ય પ્રવિશેત્સ શુભાં સભામ્ ॥ ૪૬ ॥

રાજાએ રાત્રીનો છેલ્લો પ્રહર થાય ત્યારે શય્યાનો ત્યાગ કરવો અને ત્યાર પછી મળ મૂત્રનો ત્યાગ કરીને દંતધાવન સ્નાન વિગેરે કરીને શુદ્ધ થવું અને ત્યાર પછી અગ્નિ હોમ કરીને દેવપૂજા તથા બ્રાહ્મણોની અર્ધ્ય, ચંદન પુષ્પાદિકથી પુજા કરીને તેમની આશીષ લઈને પોતાના શુભ સભા મંદિરમાં પ્રવેશ કરવો. ૧૪૫

તત્ર સ્થિતઃ પ્રજાઃ સર્વાઃ પ્રતિનન્ય વિસર્જયેત્ ॥
વિસૃજ્ય ચ પ્રજાઃ સર્વા મન્ત્રયેત્સહ મન્ત્રિભિઃ ॥ ૪૬ ॥

ત્યાં આવીને પોતાની જે આતુર પ્રજાને રાજાનાં દર્શન કરીને સુખી થવાને માટે આવી હોય તેની સાથે હસમુખા તથા હર્ષવાળા મુખારવિંદેરાજાએ સ્નેહભર્યા વચ્ચનો બોલવાં અને આવેલા સઘળાઓને પુશી કરી તેમને વિદાય આપવી અને તેમના સર્વના ગયા પછી પોતાને જે સધિવિગ્રહ આદિ રાજકીય બાબતો ઉપર વિચાર કરવાનો હોય તે મંત્રીઓની સાથે બેસીને કરવો. ૧૪૬

ગિરિપૃથ્ઠં સમારુહ્ય પ્રાસાદં વા રહોગતઃ ॥

અરણ્યે નિઃશલાકે વા મન્ત્રયેદવિભાવિતઃ ॥ ૪૭ ॥

રાજકીય બાબતના વિચાર કરવાને માટે હુમેશાં રાજાએ પોતાના મંત્રીની સાથે એકાંત સ્થળ શોધવું અથવા તો પર્વતના શીખર ઉપર, શતા મહેલની અગાશીમાં તથા જંગલના ઘાડ લાગમાં જ્યાં કોઈ તેમને જોઈ અથવા સાંભળી શકે તેમ ન હોય ત્યાં આગળજ તે વાત કરવી. ૧૪૭

યસ્ય મન્ત્રં ન જાનન્તિ સમાગમ્ય પૃથગ્જનાઃ ॥
સ કૃત્સ્નાં પૃથિવીં મુદ્ધે કોશહીનોઽપિ પાર્થિવઃ ॥ ૪૮ ॥

પોતાના રાજ્યની ખાનગી બાબતો રાજા તથા મંત્રી શીવાય કોઈ જ્યાં જાણતું નથી એવા દેશનો રાજા ગમે તેવો દ્રવ્યહીન થઈ ગયો હોય છતાં તેના કોષની નિર્ધનતા બહાર જણાતી નથી અને તેથી તે તથા પ્રધાન મંડળ સારી રીતે પોત પોતાના માનને જાળવવાના ઉપાયો કરે છે અને તેથી થોડાજ સમયમાં તે રાજા ઘણા દ્રવ્યવાળો તથા ભારે રાજ્યનો ધણી થાય છે. ૧૪૮

જડમૂકાન્ધવધિરાંસ્તિર્યગ્યોનાન્વયોતિગાન્ ॥
સીમ્લેચ્છવ્યાધિતવ્યક્તાન્મન્ત્રકાલેઽપસારયેત્ ॥ ૪૯ ॥

રાજા જ્યારે મંત્રી મંડળની સાથે મસલત કરવાને માટે બેઠેલો હોય ત્યારે તેણે એટલું અવશ્ય કરીને ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે તેમની નજીકમાં કોઈ મોભાત્ર અર્થાત્ જડબુદ્ધિનો માણસ, ખોડ ખાંપણવાળો, મુગો, આંધળો, બહેરો, લુલો, લંગડો, હોવો જોઈએ નહીં તેમજ સુડા, મેના, પોપટ, કાકાકોઆ વિગેરે બોલતાં પક્ષી પણ ન હોવાં જોઈએ, વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ, મ્લેચ્છ તથા નાસ્તિક

અને રાણી માણસો પણ નજીક હોવાં જોઈએ નહીં. ૧૪૯

भिन्दन्त्यवमता मन्त्रं तिर्यग्योनास्तथैव च ॥
स्त्रियश्चैव विशेषेण तस्माच्चत्राहतो भवेत्
॥ १५० ॥

ખોડવાળાં પ્રાણીઓને પોતાની પાસે મ-
સલત સમયે ન રહેવા દેવા જોઈએ તેનું
કારણ એજ છે કે તેઓ પૂર્વ જન્મમાં ક-
રેલાં પાપની શિક્ષા ભોગવવાને માટેજ વ-
ર્તમાન જન્મમાં ખોડવાલાં જન્મે છે અને
તેવાં માણસો વાર્તાના ભેદને રાખી શક્તાં
નથી પણ તે જાણ્યા પછી તરતજ સર્વને
તેનાથી જાણીતાં કરે છે. તેજ પ્રમાણે ખો-
ડતાં પક્ષીઓમાં પણ આજીવન બુદ્ધિ છે અને
તેથી તેમનો પણ ભરોસો રાખી શકાતો
નથી માટે તેમને પણ તે સમયે નજીક
રેવા દેવાં જોઈએ નહીં અને સ્ત્રિયોથી તો
વિશેષ કરીને આ સમયે ઘણાજ ચેતતા ર-
હેવું કારણ તે હેમની વૃત્તિ ઘણીજ અચલ
હોય છે અને તેઓના પેટમાં તો કાંઈ પણ
વાત છાની રહી શકતીજ નથી. ૧૫૦

मध्यंदिनेऽर्धरात्रे वा विश्रान्तो विगतक्लमः ॥
चिन्तयेद्धर्मकामार्थान्सार्धं तै रेक एव वा ॥ १५१ ॥

મધ્યાન્હના અથવા તો રાત્રીના મ-
ધ્યભાગે રાજ સ્વસ્થ ચિતે જ્યારે વિશ્રાંતિ
લેતો હોય ત્યારે એકલા અથવા તો મ-
ત્રીઓની સાથે તેણે ધર્મ અર્થ અને કામને
માટે પોતાના મનમાં ચિંતવન કરવું. ૧૫૧

परस्परविरुद्धानां तेषां च समुपार्जनम् ॥

કન્યાનાં સંપ્રદાનં ચ કુમારાણાં ચ રક્ષણમ્
॥ ૬૨ ॥

જ્યારે ધર્મ, અર્થ અને કામ ત્રણે એક
એકના વિરુદ્ધમાં આવેલા હોય અને ત્રણે
ને જાળવવાની જરૂર હોય ત્યારે કેમ કરવું
પૂત્રીયો (રાજ્ય કન્યાઓ)ને ક્યારે અને
કેાની સાથે વરાવવાથી તેઓ સુખી
થાય તથા કુમારોને શાંશાં અને કેવી રીતે
શીક્ષણ આપવાં જેથી તેઓ શુરવીર નીબડે
વિજેરેનો તેણે વિચાર કરવો. ૧૫૨
दृतसंभेषणं चैव कार्यशेषं तथैव च ॥

અન્તઃપુરપ્રચારં ચ પ્રણિધીનાં ચ ચૌષ્ઠિતમ્
॥ ૬૩ ॥

પરરાજ્યના સમાચાર લાવનાર તથા લઈ
જનાર હુલો તથા વિગ્રહ તથા સંધિ કરાવ-
નાર વકીલોના કામનો તેમને ક્યાં ક્યાં
અને ક્યારે ક્યારે વિદેશ મોકલવા તેનો રા-
જ્યે વિચાર કરવો, તેજ પ્રમાણે રણવા-
સમાં રાણીઓ શાંશાં કાવત્રાં કરે છે તે સ-
ધળુ તેમની પાસે રહેનાર દાસીઓ પાસેથી
ખાનગી રીતે જાણવું કારણ કે સ્ત્રિઓની ચે-
ષ્ટા જો શરૂઆતથી બરાબર સમજ્યામાં આવે
નહીં તો અંતે તેનાં પરિણામ ઘણાંજ ભ-
યંકર આવે છે જેવી રીતે ઘણી રાણીઓએ
પોતાના પતિની હત્યા કરેલી છે. ૧૫૩.

कृत्स्नं चाष्टविधं कर्म पञ्चवर्गं च तत्त्वतः ॥

અનુરાગાપરાગૌ ચ પ્રચારં મળહલસ્ય ચ ॥ ૬૪ ॥

રાજ્યે હુમેશા નિચેના કાર્યો પોતે
જ કરવાનાં છે એમ સમજવું અને નિરંતર
પોતાના મનમાં તે કેમ કરવાં તથા પો-
તાના હાથ નિચેના અમલદારો જેમને તે
કાર્યોમાંથી કેટલાંક સોંપવામાં આવ્યા હોય
તે બરાબર થાય છે કે નહીં તેની દેખરેખ
રાખવી આ કાર્યો બે પ્રકારનાં છે તે નિચે
પ્રમાણે તેમનાં વર્ગો પ્રમાણે સમજવાં:—

૧ પોતાની રૈયત પાસેથી કર વેરો લેવો તેમાં ધ્યાન રાખવું કે તે પ્રમાણુ સર અને વ્યાજની રીતે લેવાય છે કે નહીં ૨ ભૂત્યો નોકર ચાકરોને તેમના કામ તથા હોદ્દાના પ્રમાણમાં રોજી આપવી ૩ આ લોકમાં અર્થાત્ દુનિયામાં જન્મ ધરીને પોતાની વર્ણના તથા આશ્રમના વેદોક્ત નિયમ પ્રમાણેના કાર્યો કરવાં તથા મૃત્યુ પછી પરલોકને મેળવવાને માટેનો પોતાનો સ્વાર્થ પણ સાધવો જોઈએ. ૪ જે જે કાર્યો પોતને માટે અયોગ્ય હોય અર્થાત્ જે જે કાર્યો કરવાને માટે વેદમાં મના કરવામાં આવી હોય તેવાં દૂષિત કર્મોને ન કરવાં જોઈએ. ૫ પોતાના મંત્રીઓને આજ્ઞા આપતા રહેવું તેમજ જે જે વિષયમાં સંદેહ પડે તેમાં તેમની સલાહ લઈ ત્યાર પછી પોતાનો દ્રઢ અભિપ્રાય જણાવીને આજ્ઞા આપવી. ૬ રૈયત લોક વ્યવહારમાં ન્યાયથી ચાલે છે કે નહીં અર્થાત્ પ્રમાણિક પણે ચાલે છે કે નહીં તે રાજાએ જોવું જોઈએ. ૭ અને જે અપ્રમાણિક પણે ચાલતું હોય તેને તેના દોષને માટે ગુન્હાના પ્રમાણમાં શિક્ષા કરવી ૮ તથા પાપી માણસો તેમનાં પાપથી શુદ્ધ થાય તેટલા માટે તેમને પ્રાયશ્ચિત કરાવવું.

તેજ પ્રમાણે પાંચ કપટી વર્ગના ઉપર પણ હુમેશાં પોતાની આંખ રાખવી. ચંચળ યુવાન માણસોને પોતાની પાસે રાખવા કારણકે તેવા પ્રમાણિક ચાલાક માણસો અન્યની ખબરો લાવીને રાજાને કહે છે. ૧ બ્રહ્મ થયેલા સંન્યાસીઓ જે ઘણાજ વખોડાય છે તેમના ઉપર રાજાએ ખરાખર ધ્યાન આપવું અથવા તો તેમને પોતાના રાજ્યમાં બગાડ

ન ફેલાય તેટલા માટે એકાંત મઠ હોય ત્યાં તેમના નિર્વાહને માટે થોડી રસાલ જમીન આપીને રાખવા. ૨ જે ખેડુતો પોતાના ખેતર પાતર ખોદ ખેડેલા હોય તેમને પણ સારી જમીન આપવી અને તેમનો ધંધો પુનઃ શરૂ કરાવવો. ૩ ભાગી ગયેલા વેપારીયોને પણ ધ્યાનમાં રાખવા તેમજ ખરાબ અથવા તો પ ઢોંગ ધુતારા કરીને લોકોને છતરનારા શિષ્યોનાં ટોળાં લઈને ફરનારા સાધુઓના ઉપર પણ તેણે ચિંતવન કરવું જોઈએ. તેમજ પડોશના રાજા રજવાડાઓની પ્રીતી સંપાદન કરવાના અથવા તો તેમના તરફ દ્રેષભાવ હોય તો તે કેમ વાળવો તે સંબંધી તેણે વિચાર કરવો. ૧૫૪

મધ્યમસ્ય પ્રચારં ચ વિજિગીષોશ્ચ ચેષ્ટિતમ્ ॥
ઉદાસીનપ્રચારં ચ શત્રો શ્વેવ પ્રયત્નતઃ ॥૧૫૫॥

મધ્યમ રાજા હોય અર્થાત્ પોતાની અથવા સામાવાળાની સામે થવાને જેનામાં બળ ન હોય પરંતુ બેજાણુ જ્યારે એક બીજાની સાથે વિગ્રહ કરતા હોય ત્યારે તે બેમાંથી એકની પક્ષ લેવાથી એકનો બિજાને હાથ રાખવા જેવું થાય તેવો સંભવ હોય તેવા રાજાની વર્તણૂક, જે રાજા હુમેશાં દેશો જીતી લેવાને માટે આતુર હોય તેની તેમજ પોતે સમર્થ હોય છતાં તટસ્થ રહેતો હોય તેની તથા પોતાના નજીકના દુષ્મનનાં આચરણો તથા તર્ક વિતર્ક પોતાના દુતો પાસેથી ખાનગી રીતે તેણે જાણીને તે પ્રમાણે પોતે સમયને માટે સાવધ રહેવું. ૧૫૫

एताः प्रकृतयो मूलं मण्डलस्य समासतः ॥
अष्टौ चान्याः समाख्याता द्वादशैव तु ता स्मृ-
ताः ॥ १६ ॥

ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યું તે આસપાસના રાજાઓની ચારે તરફના બળનો તથા મન-સુખાનો વિચાર કરીને પોતાને ભરવાનાં પગલાંનો વિચાર કરવો તે અને બીજી પહેલાંના શ્લોકમાં ગણાવીતે આઠ રાજકીય બાબતો દર્શાવીતે સર્વ મલીને જે બાર વાતો રાજાને માટે જણાવી છે તેના ઉપર તેણે હમેશાં ચિંતવત કરવું. ૧૫૬

અમાત્યરાષ્ટ્રદુર્ગાર્થદણ્ડાઘ્યાઃ પચ્ચ ચાપરાઃ ॥

પ્રત્યેકં કથિતાં જ્ઞેતાઃ સંક્ષેપેણ દ્વિસપ્તતિઃ ॥૧૫૭॥

આ બાર બાબતોના દરેકના પાંચ પાંચ પ્રકાર છે જેમ કે આમાત્ય મંત્રી રાજાના સલાહકારો, રાષ્ટ્ર-રાજ્ય-રાજાને તાબેનો સુલક, દુર્ગ એટલે રાજા જે દેશ અથવા રાજ્યપર રાજ કરતો હોય તેની આશપાસનો રક્ષણને માટેનો બાંધેલો કિલ્લો-કોટ અર્થ એટલે ધન, હોલત, અને દંડ એટલે રૈયતના અથવા દુષ્મનના ગુન્હાના પ્રમાણમા ગુન્હોગારોને કરવાની શિક્ષા. એ પ્રમાણે મૂળ બાર સત્તાઓ અને તેમના દરેકના પાંચ પાંચ પ્રકાર એટલે સાઠ મળીને બહોતેર સત્તાઓ થઈ તેમનો સર્વેનો રાજાએ વિચાર કરવો જોઈએ. ૧૫૭

અનન્તરમરિં વિદ્યાદરિસેવિનમેવ ચ ॥

અરેરનન્તરં મિત્રમુદાસીનં તયોઃપરમ્ ॥૧૫૮॥

રાજાએ પોતાના નજીકના પડોશી રાજાને પોતાનો દુષ્મનજ બાણવો જોઈએ કારણ કે અનુકુળ સમય આવતાં તેના રાજ્યને પોતાના સુલક સાથે મેળવવાને માટે તે ભુલે નહીં માટે તેનાથી હમેશાં ચેતતા રહેવું તેજ પ્રમાણે આ શત્રુ રાજાના પડોશીને તેના શેવકને પણ શત્રુજ બાણવો. પણ તેના

પછીના રાજાને પોતાનો મિત્ર સમજવો કે રણ કે તે શત્રુ રાજાની સમીપ હોવાથી તેના રાજ્યને જીતી લેવાને ઉત્સુક હોય છે અને તેના પછીના સુલકના રાજાને તટસ્થ બાણવો અર્થાત્ તેનાથી કાંઈ પણ લાભ વા ભયની આશા રાખવી નહીં. ૧૫૮

તાન્સર્વાનભિસંદધ્યાત્સામાદિભિરુપક્રમૈઃ ॥

વ્યસ્તૈશ્ચૈવ સમસ્તૈશ્ચ પૌરુષેણ નયેન ચા ॥૧૫૯॥

આ સઘળા રાજાઓને વશ કરવાને માટે રાજાએ શામ, દાન, ભેદ અને દંડ એ ચાર ઉપાયોની સહાયતા લેવી અર્થાત્ તેમને સમજાવીને તેમના મનનું સમાધાન કરીને પોતાના ખંડીઆ રાજા બનાવવા અથવા તો ધનરૂપી લાલચ આપીને તેમને ફાડવા અને પોતાના બનાવવા, અથવા તેમના ભેદ બાણીને ખડાર પાડવાની ધમકીથી વશ કરવા અને આ ત્રણમાંના કોઈ પણ પ્રકારથી વશ ન થાય ત્યારે પૌરુષ અર્થાત્ શિક્ષા કરીને પણ તેમને વશ કરવાને માટે રાજાએ પ્રયત્ન કરવો પણ આ ચાર ઉપાયોમાંથી વધારે પ્રશંસનિય ઉપાયો તો શામ અને દંડજ છે. ૧૫૯.

સંધિં ચ વિગ્રહં ચૈવ યાનમાસનમેવ ચ ॥

દ્વૈવીભાવં સંશ્રયં ચ પદ્મગુણાંશ્ચિન્તયેત્સદા

॥ ૧૬૦ ॥

આ સઘળા ઉપરાંત સલાહશાંતિ કેમ કરવી, લઠાઈ કેમ કરવી, કેરી રીતે શરૂ કરવી, શત્રુના ઉપર ચઢઈ કરવાને જતાં લશ્કર સાથે કેવી રીતે અર્થાત્ કયે કયે રસ્તે થઈને પસાર થવું, લશ્કરને કેમ ગોઠવવું કે જેથી પોતાના માણસો થોડાં હોય છતાં રહામા વધારે સંખ્યાવાળા લશ્કર ઉ-

પર ફતેહ મળે, શત્રુઓની આગળ પાછળ
ઘેરે કેવી રીતે અને કેવાં સ્થળો આગળ ઘા-
લવો તથા પોતાને ભય આવી પડે ત્યારે
ત્યારે પોતાનાથી વધારે બળવાન રાજાને પો-
તાને માટે આશ્રય મેળવવાને માટે કેવી
રીતે ચાલવો. આ છ બાબતો પણ તેના
ધ્યાનમાં હુમેશાં રહેવી જોઈએ. ૧૬૦

आसनं चैव यानं च संधिं विग्रहमेव च ॥
कार्यं वीक्ष्य प्रयुक्तीत द्वैधं संश्रयमेव च ॥ ૧૬૧ ॥

સમયને અનુસરીને તેમજ વિરૂદ્ધ પક્ષ
ના બળનો વિચાર કરીને પોતે ચઢાઈ કર-
વાને માટે જવું અથવા શાંત બેસી રહેવું
વિચાર કરવો કે સલાહ કરવી, શાશા વિ-
ભાગમાં પોતાના લશ્કરને જોડવું અથવા
તો વિરૂદ્ધ પક્ષના સૈન્યની સંખ્યા કરતાં
પોતાનું સૈન્ય થોડું હોવાથી કયા રાજાની
સહાય માગવી તેનો રાજાએ વિચાર ક-
રવો. ૧૬૧

संधिं तु द्विविधं विद्याद्राजा विग्रहमेव च ॥
उभे यानासने चैव द्विविधः संश्रयः स्मृतः
॥ ૬૨ ॥

તેમજ રાજાએ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ
કે ચઢાઈ કરવાને માટે લશ્કર એક દેશથી
બીજા દેશમાં લઈ જવામાં, વિચાર અથવા
સલાહ કરવામાં અને પોતાના સૈન્યના વિ-
ભાગ કરવામાં અથવા અન્ય બળવાન રા-
જાની સહાયતા અથવા રક્ષણ મેળવવાના
જે છ પ્રકાર કહ્યા તેમના દરેકના પાછા
બળે પ્રકાર છે. ૧૬૨

समानयानकर्मा च विपरीतस्तथैव च ॥

तदा त्वायतिसंयुक्तः संधिर्ज्ञेयो द्विलक्षणः
॥ ૬૩ ॥

તરતના અથવા તો લવિષ્યમાં થના ૨
લાભની આશાએ કોઈ પણ રાજાની સાથે મ-
ળીને સામેના રાજાના ઉપર ચઢાઈ કરવામાં
આવે છે તેવી થયેલી સંધીને સમાન કર્મા
સંધિ કહેવાય છે અને જે સંધીમાં પોતાના
મિત્ર તાત્કાલીક અથવા લવિષ્યના લાભને
માટે પણ એક રાજા એક દિશામાં બળ છે
અને બીજો તેનો મિત્ર બીજા કોઈ દિશામાં
જઈ વિરૂદ્ધ પક્ષવાળા ઉપર ચઢાઈ કરે
છે તેવા પ્રકારની સંધિને અસમાનકર્માસં-
ધિ કહેવાય છે આ પ્રમાણેના સંધિના બે
પ્રકાર છે તે રાજાએ જાણવા જોઈએ. ૧૬૩

स्वयंकृतं च कार्यार्थमकाले काल एव वा ॥
मित्रस्य चैवापकृते द्विविधो विग्रहः स्मृतः
॥ ૬૪ ॥

વિગ્રહના પણ બે પ્રકાર કહ્યા છે ૧ રા-
જા પોતાની ખ્યાતી અર્થાત્ અન્ય રાજા ઉ-
પર વિજય મેળવવાની આશાએ તેનો સુલક
જીતવા તે માટે અનુકુળ અથવા પ્રતિકુળ
રૂતમાં કરે છે તેવા વિચાર અથવા તો પો-
તાના મિત્ર ઉપર અપકાર કરવામાં આવ્યો
હોય તેના વૈરને માટે કોઈ બીજો રાજા
પોતાના મિત્રનું ઉપરાણું લઈને કરે છે તે
વિચાર. ૧૬૪

एकाकिनशात्यार्थके कार्ये प्राप्ते यहच्छया ॥
संहतस्य च मित्रेण द्विविधं यानमुच्यते ॥ ૬૫ ॥

છાવણી—લશ્કરને એક દેશમાંથી બીજા
દેશમાં કુચ કરાવી જવાના પણ બે પ્રકાર
છે. ? એક રાજા જ્યારે અસુક ખાસ જરૂરી

કારણ મળવાથી એક દેશથી બીજે દેશ પોતેજ પોતાના લશ્કરને લઈને જાય છે તે અને બીજો પ્રકાર એવો છે કે જ્યારે રાજા પોતે પોતાના સ્વાર્થને માટે નહીં પણ પોતાના મિત્રને સહાય કરવાને માટે તે મિત્ર પોતાના લશ્કર સાથે જતો હોય તેની સાથે મળી જઈને લશ્કર લઈને જાય છે તે. ૧૬૫

ક્ષીણસ્ય ચૈ વ ક્રમશો દૈવાત્પૂર્વકૃતેન વા ॥
મિત્રસ્ય ચાનુરોધેન દિવિ ધં સ્મૃતમાસનમ્

॥ ૬૬ ॥

આસન—કાંઈ પ પગલાં ભર્યા વિના ચુપચુપ બેસી રહેવાના પણ બે પ્રકાર છે. પૂર્વ જન્મનાં પાપ કર્મોની શિક્ષાને લીધે જ્યારે પોતાના હાથી ઘોડા વિગેરે વાહનો તેમજ લશ્કર નિર્બળ હોવાથી રાજાને ચુપ બેસવું પડે છે તે એક પ્રકાર અને બીજો જ્યારે પોતાના વિગ્રહમાં ભાગ લેવાથી પોતાના મિત્ર અથવા હેતુસ્વીનું અહિત થાય એમ હોય ત્યારે પણ રાજાને ચુપ બેસી રહેવું પડે છે બીજો પ્રકાર કહ્યો છે. ૧૬૬

बलस्य स्वामिनश्चैव स्थितिः कार्यार्थसिद्धये ॥
द्विविधं कीर्त्यते द्वै धं पाटुण्यगुणवेदिभिः ॥ ६७ ॥

સૈન્ય વિભાગ—પણ બેજ પ્રકારના કહ્યા છે, જ્યારે સેનાપતિ લશ્કરનો કેટલોક ભાગ લઈને શત્રુના ઉપદ્રવને અટકાવવાને માટે એક સ્થળે રહ્યો હોય છે અને રાજા પોતે કિલ્લાના સુરક્ષીત ભાગમાં બાકીનું સૈન્ય લઈને રહેલો હોય છે. આ પ્રમાણે રાજ્ય નિતી નિયુષ્ટ શાસ્ત્રીઓએ ઉપર જણાવ્યા તે છ પ્રકારના ઠરેકના બે વિભાગ કહેલાં છે. ૧૬૭

अर्थसंपादनार्थं च पीड्यमानस्य शत्रुभिः ॥
साधुषु व्यपदेशार्थं द्विविधः संश्रयः स्मृतः ॥ ६८ ॥

આશ્રય—બળવાન રાજાનો આશ્રમ લેવામાં પણ બે પ્રકાર કહેલા છે. પોતાના દુષ્મનોથી પિડા પામતો હોય ત્યારે તે પિડાથી નિવૃત્ત થવાને માટે રાજાએ મિત્રરાજાનો આશ્રય લેવો અથવા તો કોઈનાથી પીડા થાય એવો સંશય પણ પોતાને રહે નહી તેમ કરવાને માટે પણ પ્રબળ રાજાનું રક્ષણ લેવું જરૂરનું છે. કારણ કે જ્યારે આગળ પાછળના રાજાઓ તેને કોઈ બળવાન રાજાનો આશ્રિત છે એમ જાણે છે ત્યારે તેઓ તેના ઉપર ચઢાઈ કરવાને માટે હિંમત ધરી શકતા નથી. ૧૬૮.

यदावगच्छेदायत्यामाधिक्यं भुवमात्मनः ॥
तदात्वे चाल्पिकां पीडां तदा संधिं समाश्रयेत् ॥ ६९ ॥

ભવિષ્યમાં કાંઈ પણ કારણ મળતાં અઢાઈ કરવાથી પોતાની સમૃદ્ધિમાં વધારો થવાનો સંભવ હોય તો સમયને અનુસરીને ચાલુ વખતે રાજાને દ્રવ્ય અથવા વાહનમાં કેઈપણ પ્રકારનું સહન કરવું પડે તો કરવું પણ સામાવાજાની સાથે સલાહ કરવી. ૧૬૯

यदा प्रकृष्टा मन्येत सवास्तु प्रकृतीर्भृशम् ॥
अत्युच्छ्रितं तथात्मानं तदा कुर्वीत विग्रहम् ॥ १७० ॥

પરંતુ જ્યારે પોતાનાં મંત્રીઓનો પોતાના ઉપર પુણ્ય ભાવ હોય પ્રબળે યોગ્ય સન્માન તથા રક્ષણ મળતું હોય અને તેથી

સંતોસમાં હોય તથા પોતાની પાસે પણ
જેઘએ તેટલો જાનનો હોય હાથી ઘોડા
વિગેરે સરસામાન હોય ત્યારે વિગ્રહ કર-
વો. ૧૭૦

यदा मन्येत भावेन हृष्टं पुष्टं बलं स्वकम् ॥
परस्य विपरीतं च तदा यायाद्विपुं प्रति॥૭૧॥

પોતાના લશ્કરનો પૂર્ણ સંતોષ રાજા
તરફ હોય તેમજ તન તથા મનથી તેઓ
પ્રપુલીત હોય અને જ્યારે પણ કારણ મળી
આવે ત્યારે આલસ્ય રહીત હોય. યુદ્ધમાં
ઉતરવાને તત્પર હોય ત્યારે તેમજ વિરૂદ્ધ
પક્ષના રાજાના લશ્કરમાં તેનાથી પ્રતિકુળ
ચિન્હો જણાતાં હોય, લશ્કરના આગેવાનનાં
મન રાજા પ્રતિ ઉંચા હોય તેથી તેમની
બેપરવાઈને લીધે લશ્કર પ્રમાદી અને આ-
ળસ્ય થઈ જઈને સમય મળે પોતાના રાજાનું
અને રાજ્યનું રક્ષણ કરવાને અશક્ત હોય
ત્યારે રાજાએ અવશ્ય વિરૂદ્ધ પક્ષવાળા ઉપર
અઠાઈ કરવી. ૧૭૧

यदा तु स्यात्परिक्षीणो बाहनेन बलेन च ॥
तदासीत प्रयत्नेन शनकैः सान्त्वयन्नरान् ॥ ૭૨ ॥

પણ જ્યારે પોતાની પાસે વાહન તથા
ભારવહન કરનારાં પ્રાણીઓ ઘણાંજ નબળાં
હોય અથવા તો પૂરતાં ન હોય ત્યારે તો
દુષ્મનને શામથી અથવા તો થોડી થોડી
ખંડણી આપીને અથવા તો નાના પ્રકારની
લેટ આપીને શાંત કરવો અને પોતે અનુ-
કુળ સમયની રાહ જોતા શુપચુપ બેસી
રહેવું. ૧૭૨

मन्येतारि यदा राजा सर्वथा बलवत्तरम् ॥
तदा दिवा बलं कृत्वा साधयेत्कार्यमात्मनः ॥ ૭૩ ॥

જ્યારે સામેનો રાજા ઘણાંજ બળવાન
હોય અને સલાહ કરવાને માટે નાખુશી બ-
તાવતો હોય ત્યારે રાજાએ પોતાના લશ્કરના
બે વિભાગ કરવા અને એકને દુષ્મનના
લશ્કરની સાથે યુદ્ધ કરવા દેવું અને બાકીના
લશ્કર સાથે પોતે કિલ્લાની અંદર રહેવું અને
પોતાનો સ્વાર્થ સાધવો. ૧૭૩

यदा परबलानां तु गमनीयतमो भवेत् ॥
तदा तु संश्रयेत्क्षिप्रं धार्मिकं बलिनं नृपम् ॥ ૭૪ ॥

ઉપર પ્રમાણે પોતાના લશ્કરના શેષ
ભાગ તથા મિત્રોની સાથે કિલ્લાના બરાબર
રક્ષણ થયેલા ભાગમાં રહેવા છતાં પણ
જ્યારે દુષ્મનના લશ્કરથી ઘેરાઈ ગયો હોય
અને શરણ થઈ જવાનો પૂરેપૂરો સંભવ
આવી પડે ત્યારે તેણે તરતજ પ્રમથ્ણીક
અને બળવાન રાજાનો આશ્રય લેવો. ૧૭૪

निग्रहं प्रकृतीनां च कुर्याद्योऽरिबलस्य च ॥
उपसेवेत तं नित्यं सर्वयत्नैर्गुहं यथा ॥ ૭૫ ॥

જે બળવાન રાજા પોતાની પ્રજાના
દુષ્ટ માણસોને શિક્ષા કરવાને પોતાની પ્રજાને
વશ રાખવામાં તેમજ દુષ્મનના લયથી પો-
તાનો આશ્રય લેવાને આવેલા રાજાનું જે
રક્ષણ કરવાને તથા તેને લય ઉપજાવનાર
રાજાને શિક્ષા કરવાને સમર્થ હોય છે તેવા
રાજાને આશ્રય લેનારે પોતાના પિતા તરીકે
માનવો અર્થાત્ એક યુદ્ધ તરીકે તેની શેવા
કરવી. ૧૭૫

यदि तत्रापि सपश्येदोष संश्रय कारितम् ॥
सुयुद्धमेव तत्रापि निर्विशङ्कः समाचरेत् ॥ ૭૬ ॥

આ પ્રમાણે આશ્રય લેવામાં પણ વિશ્વ

આવી પડે અર્થાત્ પોતાને દુઃખી થવાનું
અથવા અન્યને દુઃખનું કારણ મળે તો પોતે
નિર્વિર્ય હોય તેમ છતાં પણ રાજાએ હીંમત
ધરવી અને આયુદ્ધ લઈને સંગ્રામમાં ઉતરવું
કારણ કે જે વિજય મેળવે છે તો આ લોક
વગેરેની કીર્તિ મળે છે અને રણમાં પડે છે
તો સ્વર્ગ મળે છે. ૧૭૬

सर्वोपायैस्तथा कुर्यान्नी तिष्ठः पृथिवीपतिः ॥
यथास्याभ्यधिका न स्युर्मित्रोदासीनक्षत्रवः

॥ ૭૭ ॥

રાજાએ પોતાના આશ્રીતો, મિત્રો તથા
દુષ્મનો વિગેરે વશ કરવાને માટે સામ,
દામ, ભય અને દંડ એ ચાર ઉપાયોને એ-
વી સારી રીતે કામમાં લેવા કે જેથી કરીને
તેમની સર્વની સાથે સંપ રહે અર્થાત્ પો-
તાની તેમના ઉપરની અધિકતાથી શત્રુતા
થાય નહી. કારણ કે લક્ષ્મીનો સ્વાભાવિક
નિયમજ એવો છે કે પોતાનો મિત્ર પણ
દ્રવ્યના લોભથી લલચાઈને શત્રુ થઈ જાય
છે કહેવત છે કે “સોનું જોઈને મુનીવર
ચળે.” ૧૭૭

आयति सर्व कार्याणां तदास्वं च विचारयेत् ॥
अतीतानां च सर्वेषां गुणदोषौ च तत्त्वतः

॥ ૭૮ ॥

રાજાએ પોતાની પ્રજાની સ્થિતિ દુઃખી
છે કે સુખી, પોતાના તરફ તેમનો પ્રેમ કેવો
છે, પોતે જે જે કાર્યો કરે છે અને કરવાનો
વિચાર કરે છે તેનાં પરિણામ સારાં અથવા
નરસાં આવે છે કે આવશે. પોતે ક્યાં ક્યાં
કામ કરવાં જોઈએ અને ભુતકાળમાં કરેલાં
કામના ગુણદોષ વિગેરેનું ચિંતન કરવું.

૧૭૮

आयत्यां गुणदोषज्ञस्तदात्वे क्षिप्रनिश्चयः ॥
अतीते कार्यशेषज्ञः शत्रुभिर्नाभिभूयते ॥૭૯॥

જે રાજા ભવિષ્યમાં કરવાનાં કાર્યોનાં
શાં શાં પરિણામ આવશે તેનો અગાઉથી
ખરાખર વિચાર કરે છે અને ત્યાર પછી
પોતાને યોગ્ય લાગે છે તે પ્રમાણે પગલાં
ભરે છે અને વર્તમાન કાળમાં કરવાનાં કાર્યો
પોતાના સલાહકારોની સલાહ અને અભિપ્રાય
લીધા પછી દ્રઢ નિશ્ચય કરીને શરૂ કરે છે
અને ભુતકાળમાં કરેલાં પોતાના કાર્યોના
દોષ તથા ગુણને જાણવા માટે હમેશાં તત્પર
હોય છે તેવા સાવધાન રાજાને ત્રણે કાળની
પોતાની સમય સૂચકતાને લીધે કોઈ પણ
શત્રુ કોઈ પણ સમયે પરાજય પમાડી શ-
કતો નથી. ૧૭૯

यथैनं नाभिसंदंष्टुर्मित्रोदासीनक्षत्रवः ॥
तथा सर्वं संविदध्यादेवं सामासिको नयः

॥ ૧૮૦ ॥

રાજા પોતાની રાજનીતિમાં નિપૂણ ક્યારે
કહી શકાય કે જ્યારે પોતાના રાજ્યમાં એવો
ખંદોબસ્ત રાખતો હોય કે તેના શત્રુઓ,
મીત્રો, આશ્રીતો, ખંડીયા રાજાઓ અને
તટસ્થ સર્વે પોતાના કાબુમાં રહે અને તેના
ઉપર કોઈ પણ પ્રસંગે તેને હિંસા કરવામાં
ફાવી શકે નહી. ૧૮૦

यदा तु यानमातिष्ठेदरिराष्ट्रं प्रति प्रभु ॥
तदानेन विधानेन याया दरिपुरं शनैः ॥૮૧॥

રાજાને જ્યારે વિરૂદ્ધ પક્ષના રાજ્ય ઉપર
ચઢાઈ કરવી પડે ત્યારે તેણે ધીમે ધીમે
નિચે કહેવામાં આવશે તે પ્રમાણે પ્રયાણ
કરવું અને પ્રથમ તેના રાજ્યના મુલકમાંના

મુખ્ય શહેર, રાજધાની તરફ પ્રવેશ કરવાની પેરવી કરવી. ૧૮૧

માર્ગશીર્ષે શુભે માસિ યાયાઘાત્રાં મહીપતિઃ ॥
ફાલ્ગુનં વાય ચૈત્રં વા માસૌ પ્રતિ યથાવલમ્
॥ ૮૨ ॥

રાજ્યે પોતાની ચતુરંગ સૈન્યા સજ્જ કરીને પછી સુદર માર્ગશીર માસમાં લડાઈને માટે પ્રયાણ કરવું અથવા તો ફાગણ કે ચૈત્ર મહીનામાં પ્રયાણ કરવું અર્થાત્ પોતાના સૈન્યની સંખ્યાના પ્રમાણમાં અનુકુળ રીતે પ્રયાણને માટે પસંદ કરવી જેથી કરીને ત્યાં પહોંચતાં તે રીતે રીતે પાક તેમના ઉપયોગમાં આવે. ૧૮૨

અન્યેષ્વપિ તુ કાલેષુ યદા પશ્યેદ્ધ્રુવં જયમ્ ॥
તદા યાયાદિગૃહ્યેવ વ્યસને ચોત્થિતે રિપોઃ
॥ ૮૩ ॥

ઉપર જણાવ્યા તે કાળથી ભિન્ન ભિન્ન કાળમાં અર્થાત્ કર્તુમાં પણ વિજયની પૂર્ણ આશા હોય તો રાજ્યે ગ્રીષ્મ રીતે હોય તો પણ પ્રયાણ કરવું તેમજ જો પોતાના શત્રુના ઉપર કોઈ પણ આકસ્મિક હુમ્મ આવે પડયું હોય તેના આમાત્યોમાં કુસંપ હોય, પ્રજા અસંતુષ્ટ હોય અને તે પ્રમાણેનાં પોતાના વિજયને માટેનાં અનુકુળ લક્ષણો હોય તો પણ અન્ય રીતેનાં ચલાઈ કરવી. ૧૮૩

કૃત્વા વિધાનં મૂલેતુ યાત્રિકં ચ યથાવિધિ ॥
ઉપગૃહ્યાસ્પદં ચૈવ ચારાન્સમ્યગ્વિધાય ચ ॥
॥ ૮૪ ॥

પોતાના મૂળ રાજ્યમાં પોતાની ગેરહાજરીને લીધે જેર બંદોબસ્ત ચાલે નહી તે-

ટલા માટે રાજકારભાર પોતાના એકાદ વિચક્ષુ મંત્રીને સોંપીને, પોતાના કાર્યને ચલાઈને માટેનાં સર્વ સાધનોથી સજ્જ થઈને અર્થાત્ જોઈએ તેટલા હાથી ઘોડા, શસ્ત્રો ટોચ કવચો વીગેરે લઈને તથા પરદેશમાં પ્રયાણ કરતાં માર્ગમાં ક્યાં ક્યાં સૈન્ય સાથે પડાવ નાંખવો તે નક્કી કરીને તથા દુષ્મનના કારભારની ખાતમી લાવવાને માટે છુપા બસુસોને આગળથી મોકલ્યા પછી પોતે કુચ કરવાની તૈયારી કરવી. ૧૮૪

સંશોધ્ય વિ વિધં માર્ગં વાહ્નિધં ચ વલં સ્વકમ્ ॥
સાંપરાયિકકલ્પેન યાયાદરિપુરં જનૈઃ ॥ ૮૫ ॥

પ્રયાણમાં ત્રણ પ્રકારના માર્ગ આવે છે ત્યાં સહેલાઈથી પસાર થવાય તેટલા માટેનાં સાધનો લઈને અર્થાત્ જમીન માર્ગે હાથી ઘોડા વિગેરે જોઈએ તેમની સંખ્યા પુરતી રાખીને, દરીઆઈ માર્ગે બહાણ તારાઓ વિગેરે જોઈએ તેનો પાકો બંદોબસ્ત કરીને અને જંગલમાં થઈને જતાં ગીચ ઝાડીઓ આવે ત્યાંથી રસ્તો કાઢવાને માટે શસો કુવાડા વિગેરે રાખીને તેમજ પરરાજ્યમાં ચલાઈ કરવાને જતાં ત્યાંનાં લશ્કર ઉપર જય મેળવવાને માટેના જોઈતા લશ્કરનો બંદોબસ્ત કર્યા પછી દુષ્મનના રાજ્ય તરફ તેણે આસ્તે આસ્તે ધસવું. ૧૮૫

શત્રુસેવિનિ મિત્રે ચ ગૃહે યુક્તતરો ભવેત્ ॥
ગતપ્રત્યાગતે ચૈવ સ હિ કષ્ટતરો રિપુ ॥ ૮૬ ॥

રાજ્યે પોતાનો ત્યાગ કરીને ગયેલો માત્ર જે પરરાજ્યમાં રહીને ત્યાંના રાજાને નોકર થયો હોય તેનાથી હમેશાં ચેતતા રહેવું અને તેજ પ્રમાણે પોતાનો નોકર જેનો કોઈપણ કારણ સર રાજ આપવામાં આવી

હોય પણ જે પોતાના રાજ્યમાં નોકરી કરવાને આવ્યો હોય તે જાન્ને ઘણાજ કઠણ શત્રુ છે એમ જાણીને તે જાન્નેથી ઘણાજ ચેતતા રહેવું. ૧૮૬

દળદેવ્યૂહેન તન્માર્ગં યાયાતુ શકટેન વા ॥

વરાહતકરાભ્યાં વા સૂચ્યા વા ગરુડેન વા ॥

॥ ૮૭ ॥

પ્રયાણ કરતી વખતે રાજાએ પોતાના લશ્કરને દ'ડ રથનામાં ગોઠવવું અર્થાત્ એકજ સરખી લાઇનમાં રાખવું અથવા સકટ રથના ગાડાની આકૃતિમાં ગોઠવવું અર્થાત્ સેનાના અગ્રભાગમાં સેનાનો સ્વામી રહે છે મધ્યે રાજા રહે છે અને ત્યાર પછી પાછું લશ્કર અમલદારોની સાથે રહે છે અને જાન્ય ઉપર વાહન હાથી ઘોડા વિગેરે રાખવામાં આવે છે અથવાતો વારાહ ડુક્કરની આકૃતિમાં સેનાને ગોઠવી એટલે સુખ આગળનો ભાગ તેમજ પાછળનો સાંકડો રાખીને મધ્યભાગને પહોળો કરવો જોઈએ તેજ પ્રમાણે ગરુડના આકાર અથવા તો મગરના આકારમાં સૈન્યની રચના કરી શકાય છે અને સોય અથવા ટાંકણીના આકારમાં પણ રચના કરી શકાય છે. ૧૮૭

યતશ્ચ ભયમાશંકેત્તતો વિસ્તારયે વ્દલમ્ ॥

પદ્મેન ધ્રુવ વ્યૂહેન નિ વિશેત સદા સ્વયમ્ ॥

॥ ૮૮ ॥

જે દિશામાં શત્રુનો ઘણાજ ભય હોય અથવા તો શત્રુ તરફથી ઉપદ્રવ થવાની શંકા રહેતી હોય તેણી તરફ પ્રયાણ કરતી વખતે રાજાએ પોતાના સૈન્યને ચારે તરફ ફેલાવવું અને પોતે મધ્યભાગે રહેવું જેથી વશીલ અસર મળે આ પ્રમાણેની રચનાને

કમળ વ્યૂહરચના કહેવાય છે. ૧૮૮

સેનાપતિવલાયક્ષૌ સર્વદિશુ નિવેશયેત્ ॥

યતશ્ચ ભયમાશંકેત્પાર્શ્વી તાં કલ્પયેદિશમ્ ॥ ૮૯ ॥

લશ્કરના વિભાગો જેવા કે હાથી વિગેરે દશ અંગનો એક ઉપરી નિમવો જોઈએ તેને પતિક કહે છે અને આવા દશ પતિકના ઉપરને સેનાપતિ કહેવાય છે અને તેવા દસ સેનાપતિના ઉપરી અમલદારને નાયક અથવા જલાધ્યક્ષ કહેવાય છે આ પ્રમાણેના લશ્કરમાં અમલદારો નિમીને પછી જે દિશામાં ભય હોય અથવા ભયની શંકા રહેતી હોય તે તરફ રક્ષણને માટે અમલદારોને નાયક વિગેરેને રાખવા. ૧૮૯

ગુલ્માંશ્ચ સ્થાપયેદાપ્તાન કૃસતં જ્ઞાન્સમંતતઃ ॥

સ્થાને યુદ્ધે ચ કુશલાનભીરુનવિકારિણઃ ॥

॥ ૧૯૦ ॥

પોતાની ચારે તરફ વિશ્વાસુ, લઠાઇને પ્રસંગે આગળથી સીંખવેલી સંજ્ઞાને સમજનારા અથવા રણુર્શીગડાંના કે ઢોલના અવાજથી પોતાને પોતાના અધિકારતા તરફથી શો હુકમ મળેલો છે તે સમજે તેવા સીંપાઇઓને રાખવા જોઈએ તેઓ નિર્ભય, વ્યભિચાર રહીત સામાનો માર ઝીલી શકે તેમ દાવ પેચ લઇને શત્રુના ઉપર મારો ચલાવી શકે તેવા તેમજ પોતાના માલીકની સેવા કરવામાં દ્રઢ નિશ્ચયવાળા હોવા જોઈએ. ૧૯૦

સંહતાન્યોધયેદલ્પાન્કામં વિસ્તારયેદ્દહુન્ ॥

સૂચ્યા વજ્રેણ ચૈવૈતાન્ વ્યૂહેન્ વ્યૂહ યોધયેત્ ॥ ૧૯૧ ॥

રાજાને જેમ યોગ્ય લાગે તેમ પોતાના

લશ્કરની નાની નાની ટોળીઓ કરીને તેમને લઢવાને માટે હુકમ આપવો અથવા તે છુટા છુટા ઉભા રાખીને પોતાનાં માણસોને ફેલાવી નાંખીને લઢાવવાં અથવા તે પહેલાં કહી ગયા તે પ્રમાણે સોયના આકારમાં અથવા વજ્રાકારમાં એટલે તીરની માફક ત્રણ હાર કરીને તેમને સઘળાને લઢાઈમાં ઉતરવાને હુકમ આપવો. ૧૯૧

स्यन्दनाच्चैः समे युद्धयेदनूपे नौद्विपैस्तथा ॥
वृक्षगुल्मावृते चापैरसिचर्मायुधैः स्थले ॥ १९२ ॥

સપાટ રણક્ષેત્ર હોય ત્યાં યુદ્ધ કરતી વખતે રાજાએ હાથી અથવા ઘોડા ઉપર કે રથમાં બેસીને હથોળાચરથી સજ્જ થઈને લઢાઈ કરવી જે દેશમાં ઘણાજ જળવાળો ભાગ હોય ત્યાં જળમાં યુદ્ધ કરવું પડે તો સારા તારાઓથી સજ્જ કરેલી હોય તેવી હોડીમાં અથવા તો હાથીના ઉપર સ્વારી કરીને રાજાએ લઢાઈ કરવી, જ્યાં આગળ વૃક્ષો અથવા નાના પ્રકારનાં ઝાડીવાળાં જંગલો આવી રહ્યાં હોય તેવા પ્રદેશોમાં યુદ્ધ કરવું પડે તો ત્યારે રાજાએ બાણ ધનુષ્યથી યુદ્ધ કરવું અને સાફ જમીનવાળા પ્રદેશમાં લઢાઈ કરતી વખતે સાધારણ હથોળાં તથા પોતાના આત્મરક્ષણને માટે ટોપ કવચ તથા ઢાલ રાખીને યુદ્ધ કરવું. ૧૯૨

कुरुक्षेत्रांश्च मत्स्यांश्च पञ्चालान् शूरसेनजान् ॥
दीर्घार्हं धूम्रैश्च न गान्गा नीकेषु योजयेत् ॥
॥ १९३ ॥

રણ સંગ્રામમાં ઉતારવાને માટે જ્યારે પોતાના સैन्यના વિભાગ કરવાના હોય ત્યારે રાજાએ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે કુરુક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા, મત્સ્ય વિરાટ દેશમાં

રડેનારા, પાંચાલ કાન્ય કુબ્જ દેશના અને શૂરસેન મથુરામાં જન્મેલા અને તેવાજ બીજા હુદ્દપુષ્ટ અને ઉંચા તથા વિકાળ યોદ્ધાઓને લશ્કરના મોખરે રાખવા. ૧૯૩

प्रहर्षयेद्वलं व्यूहं तांश्च सम्यक् परीक्षयेत् ॥
चेष्टांश्च विजानीयादरीन् योध्यतामपि ॥
॥ १९४ ॥

આ પ્રમાણે ગોઠવ્યા પછી લશ્કરને ચિર રસનાં કાળો તેમજ મહાભારતનાં વ્યાખ્યાનો વાંચી સંભળાવીને ઘણાજ ઉશ્કેરવા જેથી તેમનામાં લઢવાનું શુર ચઢે અને ત્યાર પછી જ્યારે યોદ્ધાઓ લઢતા હોય ત્યારે તેમના ઉપર બરાબર તપાસ રાખવી અર્થાત્ પોતાના દુષ્મનને તેઓ કેવી રીતે ઘેરે છે તે સઘળું બારીકાઈથી જોવું. ૧૯૪

उपरुध्यारिमास्तीन् राष्ट्रं चास्योपपीडयेत् ॥
दूषयेच्चास्य सततं यवसाभोदकेन्धनम् ॥ १९५ ॥

આ પ્રમાણે કિલ્લામાં અથવા ખુદાર રહીને શત્રુના ગઢેરને ઘેરો ઘાહ્યા પછી પોતે ચુપ બેસી રહેવું, તેના રાજ્યને ઉજડ કરવું રૈયતને પીડા કરવી, તેમનાં ખેતરોનો અનાજનો નાશ કરવો, પાણી ટોળી નાંખવાં ઘાસ વિગેરેને નુકશાન પોચાડવું બળતણ બાળી નાંખવું વિગેરે અનેક પ્રકારથી દુષ્મનના દેશને રંજાડવો. ૧૯૫

भिन्द्याच्चैव तडागानि प्राकारपरि स्वास्तथा ॥
समवस्कन्दयेच्चैन रात्रौ वित्रासयेत्तथा ॥ १९६ ॥

શત્રુને પિવાને માટેના પાણીના માટેનાં જળાશયો જેવાં કે તળાવ, વાવ, કુવા વિગેરેને તોડી પાડવાં કિલ્લાને પાડી નાંખવા અને કિલ્લાની આગળ પાછળ કરેલી બાંધઓ

પુરી નાંખવી અર્થાત્ પાણીની બાળ-
તમાં તેમ કરીને તેને હેરાન કરવો અને
તેને દિવસે જ્યારે તે અસાવધ હોય ત્યારે
છાપો મારીને હરાવવો અને રાત્રીના ભયંકર
પ્રાણીઓના જેવા અવાજ કરીને તેને ડરા-
વવો. ૧૬૬

હવજપ્યાનુપજપેદુદ્ધયેતૈવ ચ તત્કૃતમ્ ॥

યુક્તે ચ દૈવે યુદ્ધયેત જયપ્રેમ્પુરપેતમીઃ॥૧૭॥

શત્રુના પક્ષકાર અમાત્યોને દામની લા-
લચ આપીને ફેડાય તો ફેડવા અને તેમ-
નાથી તેમજ પોતાના છુપા બાતમીદારોથી
શત્રુ શું કરે છે અને શું કરવાનો વિચાર
કરતો હોય છે તે જાણવું, પોતાની દશા કેવી
છે અને કેવા કેવા ગૃહનાં કુળ મળનાર છે
તે જાણવું અને તેની રાહ જોતાં દેવેચ્છાએ તે
પ્રસંગ આવી પડે ત્યારે જયની પૂર્ણ આશા
કરવી અને શુર રાખીને સંગ્રામ કરવો. ૧૬૭

સામ્રા દાનેન મે દેન સમસ્તૈરથવા પૃથક્ ॥

વિજેતું પ્રયતેતારીઋ યુદ્ધેન કદાચન ॥૧૮॥

ઉપર પ્રમાણેનાં અનુકુળ કારણો હોય
છતાં પણ એકદમ શત્રુની સામે સં-
ગ્રામ કરીનેજ જય મેળવવાનો રાજાએ વિચાર
રાખવો નહીં પણ પહેલાં તો જે ચાર મુખ્ય
ઉપાયો અર્થાત્ શામ, દામ, ભેદ આ ત્રણ
અજમાવી જોવા અને જ્યારે આ ત્રણ એક
પછી એક અથવા સામટા કર્યા છતાં પણ
વિજય ન મળે, શત્રુ વશ ન થાય ત્યારે
ચોથા-દંડની સહાય લેવી અર્થાત્ સંગ્રામ
કરવો. ૧૬૮

અનિત્યો વિજયો યસ્માદ્દશ્યતે યુદ્ધ્યમાનયોઃ॥

પરાજયશ્ચ સંગ્રામે તસ્માદ્યુદ્ધં વિવર્જયેત્ ॥૧૯॥

એકદમ સંગ્રામ શા માટે ન કરવો તેનું

કારણ એટલુંજ છે કે જ્યારે સમાન બળ-
વાળા અથવા એક કરતાં બીજો અધિક બ-
ળવાળો હોય તેવા બે રાજાઓ એક બીજાની
સાથે સંગ્રામ કરતા હોય છે ત્યારે બેમાંથી
કોણ જીતશે તેનો સંશય રહે છે કારણ કે
કોઈ વખત બળવાન રાજાના ઉપર પોતાના
સૈન્યની રચનાના કુશળપણ માત્રથી પણ નિ-
ર્બળ રાજા વિજય મેળવે છે અને બળવાન
રાજા હારી જાય છે માટે રાજાઓએ અને ત્યાં
સુધી લડાઈ કરવી નહીં. ૧૬૯

ત્રયાણામન્યુપાયનાં પૂર્વોક્તાનામ સમ્ભવે ॥

તથા યુદ્ધયેત સંપન્નો વિજયતે રિપૂન્યથા ॥

॥ ૨૦૦ ॥

જ્યારે ત્રણે પ્રકાર વ્યર્થ જાય અર્થાત્
શામ, દામ અને ભયથી કંઈ પણ ન વળી
શકે ત્યારે તો અવશ્ય વિગ્રહ કરવોજ પણ
તે એવી રીતે કરવો કે શત્રુના ઉપર જયજ
મળે અને લડતી વખતે રાજાએ એવોજ
નિશ્ચય કરવો કે કાં તો જય મેળવવો અ-
થવા તો સ્વર્ગ મેળવવું પણ જ્યાં આગળ-
થીજ એમ લાગે કે લડાઈ કરવામાં તો નિ-
શંક હારવાનાજ છીએ ત્યાં તો પોતાના
આત્માના રક્ષણને માટે લડાઈમાં ઉતરવુંજ
નહીં. ૨૦૦

જિત્વા સંપૂજયેદેવાન્બ્રાહ્મણાંશ્ચૈવ ધાર્મિકાન્ ॥

પદચાત્પરિહારાંશ્ચ રૂપાપયેદભયાનિ ચ ॥૧॥

શત્રુનો પરાજય કરીને તેનો મુલક જી-
ત્યા પછી વિજયી રાજાએ તે દેશમાંના પૂ-
જન થતા દેવની યોગ્ય પુજા કરીને વંદન
કર્યા પછી ગામમાં પ્રવેશ કરવો તથા ધર્મ
પ્રધાનરૂપી બ્રાહ્મણોની પુજા કરીને તેમને
જૂઝી સુવર્ણ વિજેરેના કાનથી પુર્ણપણે સં-

તોષવા અને તેમનો યોગ્ય સત્કાર કરવો. જીવંતી મળેલા દ્રવ્યનો એક ભાગ દાન કરવો જોઈએ કારણ કે તે ઘણું જ મોટું પુણ્ય છે એમ યાજ્ઞવલ્ક્ય એ કહેલું છે કે

નાતઃ પરતરો ધર્મો નૃપાણાં યદ્રણાર્જિતમ્ ।
વિપ્રેભ્યો દાયતે દ્રવ્યં પ્રજામ્યશ્ચા મયંસદા ॥

અર્થાત્ રણમાંના મળેલા દ્રવ્યથી પ્રાદ્રણેના સંતોષવા અને જેઓએ પોતાના સ્વામીના રક્ષણને માટે તેનું અપમાન કર્યું હોય તેમને ક્ષમા કરવી તથા સમગ્ર પ્રજાને અભય આપવાના ધર્મ કરતાં બીજો કોઈ પણ ધર્મ વધારે શ્રેષ્ઠ છે નહીં. ૨૦૧

सर्वेषां तु विदित्वैषां समासेन चिकीर्षितम् ॥
स्थापयेत्तत्र तद्वश्यं कुर्याच्च समयक्रियाम् ॥ २ ॥

જીત્યા પણ રાજાના અમાત્યો તથા પ્રજાના શાશા અભિપ્રાય છે અને તેમની શીશી ઇચ્છાઓ છે તે સર્વ વિજયી રાજાએ સંક્ષેપમાં જાણી લેવી અને ત્યાર પછી રણમાં પડેલા રાજાનો વંશજ હોય તેને જીતેલા મુલકનો રાજા નિમવો અને તેને શાંશાં કામ કરવાનાં છે અને શાંશાં નથી કરવાનાં તે સર્વ તેને સમજાવવાં અર્થાત્ તેની સત્તા તેને બાંધી આપવી. ૫૦૨

प्रमाणानि च कुर्वीततेषां धर्मान् यथोदितान्
रत्नैश्च पूजये देनं प्रधानपुरुषैः सह ॥ ३ ॥

જીતાયલા મુલકની રૈયતને ધર્મશાસના નિયમો સમજાવવા તે પ્રમાણેના આચાર વિચાર પાળવાનો તેમને હુકમ કરવો તથા નવા તખ્તનશીન ગાદી ઉપર બેસારેલા રાજાની તહેના પ્રધાન મંડળની સાથે પૂજા કરવી અને તેને અમુલ્ય રત્ન વિગેરેની બક્ષીસ આપવી. ૨૦૩

आदानमप्रियकरं दानं च प्रियकारकम् ॥
अभीप्सितानामर्थानां काले युक्तं प्रशस्यते ॥
॥ ४ ॥

જો કે બાંછીત વસ્તુ કોઈ પણ માણસ પાસેથી જોર જીલમે લેવામાં આવે છે તો તેના પરિણામે નાણુશીજ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેજ પ્રમાણે કોઈ પણ વસ્તુના દાન કરવામાં હર્ષજ સમાયલો છે તો પણ જો આ બન્ને કાર્યો સમયની અનુકૂલતા જોઈનેજ કરવામાં આવે છે તો તેની પ્રશંસાજ થાય છે પણ જો પ્રતિકુળ સમય હોય અને તેમ કરવામાં આવે તો પછી સ્વાભાવીક રીતેજ તેનું પરિણામ ખોટું આવે. ૨૦૪

सर्व कर्मदमायत्तं विधाने दैवमानुषे ॥
तयोदैवमचिन्त्यं तु मानुषे विद्यते क्रिया ॥ १ ॥

આ સંસારમાં મનુષ્યના ઉદય વા અસ્તનો આધાર બે કારણો ઉપર રહેલો છે દૈવેચ્છા અને મનુષ્ય કર્મ-યત્ન દૈવેચ્છાને માણસ કોઈપણ રીતે કળી શકતો નથી પણ મનુષ્ય યત્નમાંતો ઇશ્વર કૃપા સમાયલીજ છે અર્થાત્ પોતાનાં કર્મનો તો માણસ વિચાર કરી શકે છેજ અને તેથી જેવાં પોતાનાં કર્મ તેવાં તેનાં ફળ પણ મેળવવાને આશા રાખી શકે છે. ૨૦૫

सह वापि व्रजेष्टुक्तः संधिं कृत्वा प्रयत्नतः ॥
मित्रं हिरण्यं भूमिं वा संपश्यंस्त्रिविधं फलम् ॥ ६ ॥

અઢાઈ કરવાને યોગ્ય શત્રુના ઉપર અઢાઈ કર્યા પછી સંગ્રામ કરવો અથવા તો પોતાની અઢાઈનાં ત્રણ ફળ મળે અર્થાત્ તે રાજા તેનો મીત્ર થવાને ઇચ્છે, તેને સુવર્ણનું

દાન ભેટ આપે અથવા તો રાજ્યનો કોઈ પણ દેશ આપે તો તેથી સંતુષ્ટ થઈ તેની સાથે સાંધી કરવી અને તેની સાથે મીત્ર થઈ સાવધાનીથી જવું. ૨૦૬

પાર્ષ્ણિગ્રાહં ચ સંપ્રેક્ષ્ય તથાક્રન્દં ચ મળ્દલે॥
મિત્રાદથાપ્યમિત્રા દ્વા યાત્રાફલમવાપ્નુયાત
॥ ૭ ॥

જે રાજા પોતાના દુષ્મન ઉપર ચઢાઈ કરીને જ્ય મેળવવાને માટે ઉત્સુક હોય તેણે ચઢાઈ કરતા પહેલાં પોતાના પાછળના નાણક પાડોશીનો પાકો બંદોબસ્ત કરવો અર્થાત્ પાર્ષ્ણિગ્રાહને પોતાના હાથમાં પૂરે પૂરો લેવો કારણ કે જો તેમ ન કરે તો તેનાજ મુલકમાં પોતાની ગેરહાજરીમાં તે પાર્ષ્ણિગ્રાહ ઉત્પાત કરશે એમ સંભવ રહે છે તેજ પ્રમાણે અથવા તો પાર્ષ્ણિગ્રાહના પાડોશીની સાથે મીત્રાચારી કરવી આ રાજાને આકંઠ કહે છે તેની સાથે મીત્રાચારી કરવાનું કારણ એટલુંજ છે કે તે પાર્ષ્ણિગ્રાહના મુલકની ઈચ્છા રાખીને તેના ઉપર હુમલો કરે. ૨૦૭

હિરણ્યમૂર્મિસંપ્રાપ્ત્યા પાર્થિવો ન તથૈવતે ॥
યથા મિત્રં ધ્રુવં લબ્ધ્વા કુશમપ્યાયતિભ્રમ્ ॥૮॥

જેમ કોઈ નિર્ભજ માણસ હોય અથવા તો કોઈ વૃદ્ધ માણસ પોતાની વયને લીધે જો અશક્ત થયો હોય છે અને તેને યુવાન અને તંદુરસ્ત મીત્ર મળે છે તો પણ તે તેનાં બળ અથવા તંદુરસ્તીને મેળવી શકતો નથી. તેજ પ્રમાણે રાજા પણ ધન તથા દેશ મળવાથી બળવાન ગણાઈ શકતો નથી. ૨૦૮

ધર્મજ્ઞ ચ કૃતજ્ઞં ચ તૃષ્ટપ્રકૃતિમવે ચ ॥

અનુરક્તં સ્થિરાશ્મિં લઘુ મિત્રં પ્રજ્ઞસ્યતે ॥૯॥

મિત્ર લઘુ-નમ્રજો હોય છતાં તેનામાં ધર્મ હોય, પારકાએ કરેલા ઉપકારને સમજનારો હોય, જે હુમેશાં સંતોષી હોય, જેને પ્રજા સારા હેતુ ભાવથી ચઢાતી હોય જે પોતાનાં કામ નિયમીત રીતે અને યોગ્ય રીતે કરવો હોય તેને બીજા બળવાન મિત્રો કરવાં પ્રસસ્ત-વધારે સારો કહેલો છે. ૨૦૯

પ્રાજ્ઞ કુલીનં શૂરં ચ દક્ષં દાતારમેવ ચ ॥

કૃતજ્ઞં ધૃતિમન્તં ચ કષ્ટમાહુરારિં વુધાઃ ॥૧૦॥

પંડીતો એમ કહે છે કે જે શત્રુ વિદ્વાન છે તેમજ સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો છે, શુરવીર છે, ચતુર છે, મોટા મનવાળો છે તેમજ ધૈર્યવાન છે તે અગ્રત છે એમ જાણવું માટે તેવાની સાથે મેળાપ રાખવો પણ વૈર બાંધવું નહીં. ૨૧૦

આર્યતા પુરુષજ્ઞાનં શૌર્યં કરુણવેદિતા ॥

સ્થૌલલક્ષ્યં ચ સતતમુદાસીનગુણોદયઃ ॥૧૧॥

તટસ્થ રાજાના અલંકારરૂપી ગુણો આર્ય ગૃહસ્થને છાજતી સભ્ય વર્તણૂક, સામે માણસ કેટલામાં છે તે સમજવાની પરખ, સૌર્ય, દયા અને ઐદાર્ય છે, આ ગુણવાળા તટસ્થનો આપત્તિ સમયે આશ્રય લેવો ઘટે છે માટે તેવાની સાથે રાજાએ હુમેશાં મૈત્રી બાંધવી જોઈએ. ૨૧૧

ક્ષેમ્યાં સસ્યપ્રદાં નિત્યં પશુવૃદ્ધિકરીમાપિ ॥

પરિત્યજેન્નૃપો ભૂમિપાત્માર્થમવિચારયન્ ॥

॥ ૧૨ ॥

પોતાના રક્ષણને માટે બીજા કોઈ પણ ઉપાય ન જડે તો રાજાએ પોતાનો દેશનો

કે તે ઘણજ રસાળ હોય પાસેજ નદી વિ-
ગેરે મોટાં જળશયો હોવાથી ત્યાં અન્ન પાણી
સારાં હોય, લોક સુખાકારી સંતોષકારક
હોય, પ્રાણીયોના સુખને માટે વનરૂપિતિ
તથા ઘાસ પાણી પુરતાં હોય અને તેથી
ઢારની વૃદ્ધિ થતી હોય તેવા પ્રકારનો આ-
બાહ દેશ હોય તોપણ તેનો ત્યાગ કરીને
તરતજ આદ્યા જવું. ૨૧૨

આપદ્યં ધનં રક્ષેદારાન્ રક્ષેદ્વનૈરપિ ॥

આત્માનં સતતં રક્ષેદારૈ રપિ ધનૈરપિ ॥૧૩॥

રાજાએ આપત્તિ આવી હોય તો તે દુર
કરવાને માટે ધનનો સંચય કરવો જોઈએ
અને પોતાની સ્ત્રીનો તો ધનનો પણ કરવો
પડેતો પરિ ત્યાગ કરીને પણ રક્ષા કરવી
અને પોતાના પંડના રક્ષણને માટે તો સ-
મયને અનુસરીને ધન તેમજ સ્ત્રીનો પણ
ત્યાગ કરવો પણ પંડતુ રક્ષણ કરવું. ૨૧૩

સહ સર્વાઃ સમુત્પન્નાઃ પ્રસમીક્ષ્યાપદો મૃગમ્ ॥
સંયુક્તાંચ વિયુક્તાંચ સર્વોપાયાન્ સૃજેન્દુષઃ

॥ ૧૪ ॥

દુઃખનો રીવાજજ એવો છે કે જ્યારે
માણસના ઉપર દુઃખ આવી પડે છે ત્યારે
ચારે બાજુથી એકજ વખતે સઘળું દુઃખ
આવી પડે છે આવે સમયે શાસ્ત્રના નિય-
મોને જાણનારા રાજાએ ગભરાવું નહીં પણ ચારે
કહેલા ઉપાયોને ઢરેકને જુદા જુદા અથવા
તો એકજ સામટા અજમાવવા અને ધૈર્ય
રાખીને પોતાનું રક્ષણ કરવું. ૨૧૪

उपेतारमुपेयं च सर्वोपायांश्च कृत्स्नशः ॥

एतत्रयं समाश्रित्य प्रयतेताऽर्थसिद्धये ॥૧૫॥

પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને માટે રાજાએ

ઉપાય કરનાર-અજમાવનારની શક્તિનો,
શું કાર્ય કરવાનું છે અર્થાત્ શા બ્યાપાર
માં તે ક્ષેત્ર મેળવવાને ઇચ્છા રાખે છે તો
કામનો, અને પોતે જે ત્રણ ઉપાયોને ઉ-
પયોગમાં લેવાનો છે તે ત્રણ ઉપર તિચ્છાર
કરવો અને પોતાની ધારણા ખાર પાડવી.
૨૧૫.

एवं सर्वमिदं राजा सह संमन्त्र्य मन्त्रिभिः ॥

व्यायम्याप्लुत्य मध्यान्हे भोक्तुमन्तःपुरं वि-
શેत् ॥ ૧૬ ॥

આ પ્રમાણે રાજકાર્યોમાં પોતાના
મંત્રીઓ સાથે વાત ચિત કર્યા પછી, શ-
સ્ત્રની અથવા ખીજ કોઈ જાતની કસરત
કર્યા પછી રાજાએ મધ્યાન્હ સમયે સ્નાન
કરવું અને ત્યાર પછી પોતાના ધર્મ નિય-
મને અનુસરીને કરવાનાં ધર્મ કર્મ વિગેરે
કરીને લોજન લેવાને માટે રાણી વાસમાં
જવું. ૨૧૬

तत्रात्मभूतैः कालज्ञैरहार्यैः परिचारकैः ॥

सुपरीक्षितमन्त्राद्यमद्यान्मन्त्रैर्विषापहैः ॥૧૭॥

રાણીવાસમાં ગયા પછી પોતાને માટે
નાં યોગ્ય અને કામને અનુસરતાં લોજન
કરનારા પોતાના વિદ્યાસુ નોકરો જેમને
કોઈ પણ માણસ કોઈ પણ છળભેદ કરીને
ફેલી શકનાર નથી એવી પૂર્ણ ખાત્રીવાળા
માણસોને હાથે થયેલા પાકતું વિષને એ
કદાચ હોય તોપણ દૂર કરી શકાય છે એ-
વા મંત્રથી અન્નનું પ્રોક્ષણ કરીને રાજાએ
લોજન કરવું. ૨૧૭

विषघ्नैरगदैश्चास्य सर्वद्रव्याणि योजयेत् ॥

विषघ्नानि च रत्नानि नियतो धारयेत्सदा

॥ ૧૮ ॥

રાજાએ પોતાના ખાવાના પદાર્થોમાં હમેશાં વિષનો નાશ કરનાર ઔષધિઓ મેળવવી અને ત્યાર પછી ભોજન કરવું તે-મજ પોતાના શરીરપર પણ એવાં જરૂરવાહીર તથા રત્નો ધારણ કરવાં કે જેથી વિષની અસર થઈ શકે નહીં. ૨૧૮

પરીક્ષિતાઃ સ્ત્રિયથૈ નં વ્યજનોદકધૂપનૈઃ ॥
વૈષાભરણસંશુદ્ધાઃસ્પૃશ્યેયુઃસુસમાહિતાઃ॥૧૯॥

રાજાનીશેવા કરવામાં તેને સ્નાન કરાવવામાં તથા તેના શરીરે સુગંધીમય અન્તર તેલ વિગેરે લેપન કરવા માટે જે સ્ત્રીઓ પુરેપુરી રીતે તેની પરિક્ષામાં નિષ્કપટી અને જેમનાં વસ્ત્ર તથા અલંકારો પણ સ્વચ્છ હોય અર્થાત્ જેમાં પણ વિશવાશુભ શસ્ત્ર હોવાનો રાજાને કંઈપણ શંકા હોય નહીં તેવીનેજ રાખવી અર્થાત્ તેવી સ્ત્રીઓએજ રાજાને સ્નાન કરાવવું તથા શીતોપચાર કરાવવા અને તેને નિદ્રા આવવાને માટે પવન નાંખવો. ૨૧૯

एवं प्रयत्नं कुर्वीत यानशय्यासनानशने ॥
સ્નાને પ્રસાધને ચૈવ સર્વાલંકારકેષુ ચ ॥

॥ ૨૨૦ ॥

આજ પ્રમાણે પોતાના વૈભવના સાજની અર્થાત્ વાહન-હાથી-ઘોડા-રથ, પોતાના શય્યા કેથ ગાદી બેસવા ઉઠવાની જગ્યાઓ ગાદી અથવા નેત્રાસન-ખુરસી, અંદરન વિગેરે સુગંધમય લેપનોની તથા અન્તર તેલ જેવા પ્રવાહીઓ તેમજ પોતાને ધારણ કરવાના અલંકારોની પણ તેણે પરિક્ષા કરવી. ૨૨૦

शुक्लवान् विहरेच्चै व स्त्रीभिरन्तःपुरे सह ॥

विदित्य तु यथाकालं पुनः कार्याणि चिन्तयेत् ॥ २१ ॥

ભોજન કર્યા પછી રણવાસમાં પોતાની રાણીઓની સાથે ક્રિડા કરવી પણ તેમાંજ લીન ન રહેતાં દીવસના સાતમા ભાગ સુધી ત્યાં રહીને આઠમા ભાગમાં પૂનઃ રાજ્ય કારભારમાં ધ્યાન આપવું. ૨૨૧

अलंकृतश्च संपश्येदायुधीयं पुनर्जनम् ॥
वाहनानि च सर्वाणि शस्त्राण्याभरणानि च ॥ २२ ॥

પોતાના રાજશી પોશાકને ધારણ કરીને તેણે પોતાના લશ્કરી સીપાઈઓને તેમના સરખા પોશાકમાં શસ્ત્ર ધારણ કરેલાં જેવા અને ત્યાર પછી પોતાના રથ વિગેરે વાહનો ખરાબર છે કે નહીં તેમજ ભાર વહન કરનારાં પોતાના પ્રાણીઓની સ્થિતિ તપાસવી અને ત્યાર પછી વસ્ત્રાભૂષણો અને શસ્ત્રોને તપાસવાં. ૨૨૨

संध्यां चोपास्य गृणुयादन्तर्वेश्मनि शस्त्रभृत् ॥
रहस्याख्यायिनां चैव प्रणिवीनां च चेष्टितम् ॥ २३ ॥

ત્યાર પછી સાયં સંધ્યાથી પરવારીને શસ્ત્રો ધારણ કરીને પોતાના મંદિરના અંદરના ભાગમાં બેસવું અને ત્યાં આગળ તેને બહાર કરવાને આવેલા પોતાના અમલદારોના કાર્યોના હેવાલ તેમજ છુપા ખાતમીદારોનાં વર્તમાન સાંભળવાં તથા રૈયતના માણસોને કાંઈ કહેવાનું હોય અને તેટલા માટે તેની મુલાકાતે આવ્યા હોય તો તેમનું પણ સાંભળવું. ૨૨૩

मत्वा कक्षान्तरं त्वन्यत्समं नृणां तं जनम् ॥

પ્રવિશેઙ્ગોજનાર્થં ચ સ્ત્રીવૃત્તોઽન્તઃપુરં પુનઃ ॥

॥ ૨૪ ॥

તે સધળા માણસોનાં વૃત્તાંત સાંભળ્યા પછી તેમને વિદ્વાય આપવી અને ત્યાર પછી પોતાના મંદિરના બીજા ભાગમાં જતાં તેણે ત્યાં આગળના સ્ત્રી ગૃહમાં જવું અને પૂનઃ જમવું. ૨૨૪

તત્ર શ્રુત્વા પુનઃ કિંચિત્તૂર્યઘોષૈઃ પ્રહર્ષિતઃ ॥
સંવિશેત્તુ યથાકાલમુત્તિષ્ઠેચ્ચ ગતક્લમઃ ॥ ૨૫ ॥

ત્યાં આગળ થોડો ઘણો પોતાને રૂચે તે આહાર લઇને ગાયનના સુસ્વરથી તેમજ વાદ્યથી આનંદ કરવો અને પછી પોતાના શ્રમને દૂર કરવાને માટે આરામ લેવો પણ એકાદ ખેડાર શયન કર્યા પછી શ્રમ દુર થ.

તાં તેણે શર્યાનો ત્યાગ કરવો અને પોતાનાં કામમાં ધ્યાન આપવું. ૨૨૫

एतद्विधानमातिष्ठेदरोगः पृथिवीपतिः ॥

અસ્વસ્થઃ સર્વમેતત્તુ મૃત્યુષુ વિનિ યોજયેત્ ॥
॥ ૨૨૬ ॥

જે રાજા તંદુરસ્ત હોય તેણે તો ઉપરના સર્વ નિયમો પાળવાજ અર્થાત્ રાજાને માટેનાં કરવાને યોગ્ય જે જે કામ કહેવામાં આવ્યાં તે તેણે પોતેજ કરવાં; પણ જો રાજા રોગી હોય અર્થાત્ અસ્વસ્થ હોય તો તે તે સર્વ નિયમો પોતાના મંત્રીઓ પાસે પળાવવા અને તેને કરવાનાં કામ પણ તેમની પાસેજ કરાવવાં. ૨૨૬

इति मानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां राजधर्मो नाम सप्तमोऽध्यायः

ઇતિ મનુસ્મૃતીનો સપ્તમોઽધ્યાય.

અથ અષ્ટમોધ્યાય.

ન્યાય.

વ્યવહારાન્ દિદ્ધુસ્તુ બ્રાહ્મણૈઃસહ પાર્થિવઃ।
મન્ત્રજ્ઞૈર્મન્ત્રિભિશ્ચૈવ વિનીતઃ પ્રવિશેત્સભામ્ ॥ ૧ ॥

પોતાનેજ હાથે રાજ્યમાં ઇન્સાફ આપવાને માટે આતુર રાજાએ ન્યાયમંદિરમાં શાંત સ્વરૂપ રાખીને, બ્રાહ્મણ મંત્રીઓની સાથે તેમજ સાતમા અધ્યાયમાં કહેવામાં આવ્યા તેવા પોતાના પંચાંગ મીત્રોને લઈને, પોતાના હાથ પગની અપલતા કર્યા વિના કુશળ મંત્રીઓને પોતાની સાથે લઈને પ્રવેશ કરવો. ૧.

વત્રાસીનઃ સ્થિતો વાપિ પાણિમુદ્યમ્ય દક્ષિણમ્
વિનીતવેષાભરણઃ પશ્યેત્કાર્યાણિ કાર્યિણા-
મ્ ॥ ૨ ॥

ત્યાં વાદિ અને પ્રતિવાદીઓનાં કામ તેજે-એ કામ ભારે હોય અને તેથી ઘણું વખત ચાલે તેવું હોયતો આસન ઉપર બેસીને અને રહેજસાજ હોય અને તેથી થોડાજ વખતમાં તેનો નિર્ણય કરી શકાય તેવું હોયતો ઉભા રહીને જમણે હાથ ઉઠાવી કરીને તેમજ વસ્ત્રાભૂષણ સાદાં પેહેરીને સાંભળવા અને તેમને ન્યાય આપવો. ૨.

પ્રત્યહં દેશદૃષ્ટૈશ્ચ શાસ્ત્રદૃષ્ટૈશ્ચ હેતુભિઃ ॥

અઘાવન્નમુર્ગેષુ નિવદ્ધાનિ પૃથક્ પૃથક્ । ૩ ॥

જે જે કામો તેના મ્હોં આગળ મુકવામાં આવ્યા હોય તેમને માટેનાં વાદિ પ્ર-

તિવાદીનાં ભાષણો સાંભળ્યા પછી તેમના દરેકના ચુકાદા શાસ્ત્રોનાં અઠાર પ્રકરણોમાં જોઈને તેમજ વ્યવહારના નિયમોને, જે શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ ન હોય તેમને જાળવીને આપવા. નિષ્પક્ષપાત પણે ન્યાય આપવો.. ૩

તેષામાયમૃણાદાનં નિષ્કેપોડસ્વામિવિક્રયઃ ॥
સંધૂય ચ સમુત્થાનં દત્તસ્યાનપકર્મ ચ ॥ ૪ ॥

ન્યાય શાસ્ત્રનાં જે અઠાર પ્રકરણો છે તેમાં દરેકમાં નીચે મુજબના વિષયો છે પહેલા પ્રકરણમાં કરજ પૈસા. નાણાં ઉપાડવાં અને તે તે નાણાં પાછાં ન આપવા વિષે છે. બીજા પ્રકરણમાં, નાણાં જમા મુકવાનાં તેમજ નાણાં સંજાંધી વચન અથવા આંધણીનો વિષય છે. ત્રીજા પ્રકરણમાં પારકાની વસ્તુ જેના ઉપર પોતાનો કાંઈપણ હુક પોંચતો ન હોય તેને વેચવાના વિષયો ચોથા પ્રકરણમાં કોઈ પણ ધંધા અથવા રોજગારમાં પોતાના કામમાં મદદ મેળવવાને માટે ભાગીઆ કરવા તેના તરફના ધર્મ જણાવેલા છે અને પાંચમા પ્રકરણમાં વ્યવહાર પ્રમાણે ધીરધાર કરવાનું અથવા આપલે કરવાનું વર્ણન છે. ૪.

વેતનસ્યૈવ ચાદાનં સંવિદશ્ચ વ્યતિક્રમઃ ॥

ક્રયવિક્રયાનુશયો વિવાદઃ સ્વામિપાલયોઃ

॥ ૫ ॥

છઠ્ઠા પ્રકરણમાં નોકર રાખીને તેની પા-

સે કામ કરાવ્યા પછી તેનો રાજનો પગાર માસિક પગારના વિષયે અર્થાત્ તેને પગાર ન આપ્યો હોય ત્યારે શા પ્રમાણે વર્તવું સાતમા પ્રકરણમાં વચનથી બંધાયા પછી વચન ન પાળે ત્યારે અથવાતો તેની સાથે કોઈ પણ કામનો કરાર કર્યા પછી તે કરાર ન પાળેતો શું કરવું તેનો વિષય છે. સાતમા પ્રકરણમાં માલ લેવા વેચવામાં હજો કરવો તથા કરારથી આપેલો માલ બદલવો આઠમા પ્રકરણમાં પોતાના પ્રાણીઓને પાલનારની સાથે થતી તકરારોનું નિરાકરણ કરવાનો વિષય છે. ૫

सीमाविवादधर्मश्च पारुष्ये दण्डवाचिके ॥
स्तेयं च साहसं चैव स्त्रीसंग्रहणमेव च ॥६॥

નવમા પ્રકરણમાં એક ગામની ખીજા ગામની સીમાની હદના જઘડા પતાવવાનું છે અને દશમા પ્રકરણમાં કોઈનું અપમાન અપશબ્દ વિગેરેથી કર્યું હોય તેને માટેની દંડ વિગેરેની ન્યાય પ્રમાણેની શિક્ષાઓ કરમાવેલી છે, અગીયારમા પ્રકરણમાં કોઈને માર મારીને હેરાન કર્યો હોય તેને મારનારને શું શિક્ષા કરવી તે, ચોરીનો માલ સંગ્રહ કરવાને માટે, સાહસ કરીને અર્થાત્ એકદમ કોઈના દ્રવ્યને છીનવી લેવાના સ્ત્રીનો પરપુરૂષ સાથે સંગ કરવાના વિગેરે કાર્યોની શિક્ષાના વિષયો અનુક્રમે ઉત્તરોત્તર પ્રકરણોમાં ચરચેલા છે. ૬

स्त्रीपुंसमो विभागश्च द्यूतमाह्वय एव च ॥
पदान्यष्टादशैतानि व्यवहारस्थिताविह ॥ ७॥

સ્ત્રી પુરૂષના અરસ્થપરના ધર્મ નિયમો, પિતાના તથા સંબંધીઓના વારસાના હક પ્રમાણેના વિભાગો, પાસા (ફુત) અર્થાત્

પાસા તથા પૈસા, પાનાં વિગેરેથી ભુગાર રમવું અને પક્ષીઓ તથા ઘેટાં. વિગેરેને લઢાવવા તથા સાઠમારી કરાવવી આ પ્રમાણેના અરાઢ પ્રકારના દુનિયામાં વ્યવહાર સ્થાન જેમાંથી તકરાર ઉત્પન્ન થાય છે તેમનો નિકાલ લાવવાના નિયમો પ્રકરણવાર બતાવેલા છે. ૭

एषु स्थानेषु भूयिष्ठं विवादं चरतां नृणाम्॥
धर्मशास्त्रतमाश्रित्य कुर्यात्कार्यविनिर्णयम् ॥८॥

આ અધ્યાયમાં જે જે કળ્યાના નિર્ણય આપેલા છે તેવી સર્વ તકરારનો રાજ્યે શાસ્ત્રના આધાર પ્રમાણે ચુકાદો આપવો અને જે જે વાતો આ પ્રકરણ ખુદારની હોય અર્થાત્ આ પ્રકરણમાં સમાવેશ ન કરાયો હોય તેવી તકરારનો પણ આ પ્રમાણે પ્રસંગોપાત નિર્ણય આપવો. ૮

यदा स्वयं न कुर्यात् नृपतिः कार्यदर्शनम् ॥
तदा नियुज्याद्विद्वां सं ब्राह्मणं कार्यदर्शने ॥
॥ ९ ॥

ખીજા કાર્ય કરવાનાં હોવાને લીધે અવકાશ ન હોય અને તેથી જો રાજા પોતે ન્યાય આપવાને માટે અસમર્થ હોયતો અથવા તો શારીરીક પ્રકૃતિ વિકારમય હોવાથી પોતે કાર્યમાં ધ્યાન આપવાને માટે અશક્ત હોયતો ગુન્હા તપાસીને ઉચીત ન્યાય આપવામાં પ્રવીણ બ્રાહ્મણને તે કાર્ય તેણે આપવું. ૯

सोऽस्य कार्याणि संपश्येत्सभ्यैरेवत्रिभिवृतः॥
सभामेव प्रविष्याग्रयामासी नः स्थित एव
वा ॥ १० ॥

તે બ્રાહ્મણે પોતાની સાથે ખીજા ત્રણ

પ્રવીણુ બ્રાહ્મણુને લઈ તે કાર્યની તપાશ કરવાને માટે ન્યાય મંદિરમાં જવું અને ત્યાં તેની મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે આસન ઉપર બેસીને અથવાતો ઉભા રહીને યોગ્ય ન્યાય આપવો. ૧૦

યસ્મિન્દેશે નિર્ણયન્તિ વિપ્રા વેદવિદસ્ત્રયઃ ॥
રાજશ્રવાધિકૃતો વિદ્વાન્બ્રહ્મણસ્તાં સભાં વિદુઃ ॥ ૧૧ ॥

જે સભાની અંદર રૂઝ, યજ્ઞ, અને સામવેદને જાણનારા ત્રણ બ્રાહ્મણો બેઠેલા હોય છે અને તેમના અધિષ્ઠાતા તરીકે પ્રવીણુ ન્યાયાધિશ રાજાએ નિમેદો હોય તે બેઠેલા હોય તેવી ચાર વિદ્વાનવાળી સભાને ચતુર્મુખ સભા એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. ૧૧

ધર્મો વિદ્વસ્ત્વધર્મેણ સભાં યત્રોપતિષ્ઠતે ॥
શૃલ્યં ચાસ્ય ન કૃતન્તિ વિદ્વાસ્તત્ર સભાસદઃ ॥ ૧૨ ॥

ન્યાય આપવાને માટે વિદ્વાનોની સભા મળી હોય ત્યાં સત્યવચનથી ઉત્પન્ન થનારો ધર્મ અસત્ય વચનથી અધર્મ રૂપી શલ્યથી દુઃખી થતાં ન્યાય મેળવવાને આવે છે અર્થાત્ આ સભામાં જ્યારે વાદિ પ્રતીવાદિ થોતે પોતાનાં કર્મોના ન્યાય મેળવવાને આવે છે ત્યારે વિદ્વાનોએ સત્ય ભાષણ કરનાર અર્થાત્ નિરપરાધિના શરીરમાં પ્રવેશીને તેને દુઃખી કરનાર અધર્મ રૂપી શલ્યને દુર કરવું અધર્મ જેણે ગુન્હો કર્યો છે તેને ન્યાય પ્રમાણે શાસ્ત્રના આધારે યોગ્ય શાસન આપવું કારણ કે જે ન અપાયતો પછી આ ન્યાય મંડળને અધર્મ, અન્યાયનું કલંક લાગે છે. ૧૨

સભાં વા ન પ્રવેષ્ટવ્યં વક્તવ્યં વા સમન્વસમ્ ॥
અશુભન્વિશુભન્વાપિ નરો ભવતિ કિલિવર્ષી ॥ ૧૩ ॥

ન્યાય સભામાં શું થાય છે તેટલું જ ક્રુત જાણવાને અથવા જોવાને માટે તેમાં જવું નહી. ન્યાયાધિશના મ્હોં આગળ કામ આવ્યા પછી જો તેનો યોગ્ય ઇન્સાફ તે કરતો નથી તો તે અને શાક્ષી પણ ત્યાં આવ્યા પછી પોતાનો સ્વતંત્ર સત્ય અભિપ્રાય આપ્યા વિના ચુપ બેસી રહે અથવાતો જુઠું બોલે છે તો તેઓ મહા પાપમાં પડે છે. ૧૩
યત્ર ધર્મો જયર્મેણ સત્યં યત્રા નૃત્યં ચ ॥

હન્યતે પ્રેક્ષમાણાનાં હતાસ્તત્ર સભાસદઃ ॥ ૧૪ ॥
જે ન્યાય મંદિરમાં ન્યાયાધિશે હાજર હોય છે છતાં ન્યાય સત્યનો અસત્યથી નાશ થાય છે અને સાક્ષીઓના અસત્ય ભાષણથી નિરપરાધિને ગુન્હેગાર ઠરાવીને શીક્ષા કરવામાં આવે છે તેવા ન્યાય મંદિરના ન્યાયાધિશેનો પણ થોડાજ સમયમાં નાશ થાય છે. ૧૪
ધર્મ એવં હતો હન્તિ ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિતઃ ॥
તસ્માદ્ધર્મો ન હન્તવ્યો મા નો ધર્મો હતોઽવધીત્ ॥ ૧૫ ॥

ધર્મનું અતિક્રમણ કરવાથી ઇષ્ટ અનિષ્ટનો નાશ થાય છે અને ધર્મનો યોગ્ય સત્કાર કરવાથી તે ઇષ્ટ અનિષ્ટ સર્વનું સંરક્ષણ કરે છે માટે વિદ્વાનોએ જાણવું જોઈ એ કે ન્યાયનો અનાદર કરવાથી ન્યાયાધિશ વિગેરે સર્વનો નાશ થાય છે માટે હુમેશાં ધર્મનું રક્ષણ કરવું. ૧૫

વૃષો હિ મગવાન્ધર્મસ્યસ્ય યઃ કુરતે શ્લઘ્ય ॥
વૃષર્લ તં વિદુર્દેવાસ્તસ્માદ્ધર્મં ન લોપયેત્ ॥ ૧૬ ॥

વૃષ એટલે ધર્મ એવો પણ અર્થ થાય છે તેમજ વૃષ એટલે પોઠીયો પણ કહેવાય છે અને અલં મના કરવી એમ થાય છે માટે વૃષલં એટલે જે ધર્મને વારે છે અર્થાત્ ધર્મ વિરુદ્ધ વર્તન કરે છે તે ઘણાજ દોષમાં પડે છે અર્થાત્ એક વૃષલને મારવાનો દોષ તેને લાગે છે માટે રાજાએ તથા તેની ન્યાય સભાના ન્યાયાધિશોએ ખાસ કરીને ધ્યાનમાં રાખવું કે ન્યાયનો લોપ થાય નહીં કારણ કે નહીંતો તેમનો સર્વનો નાશ થવાનોજ. ૧૬

एक एव सुहृद्गमो निधनेऽप्यनुयाति यः ॥
शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यद्वि गच्छति॥ ૧૭॥

માણસ નામરણ પછી તેનાં માત પિતા, પુત્ર, સ્ત્રિ, ધન દોલત વિગેરે સર્વ તેનો ત્યાગ કરે છે પરંતુ ધર્મ તે એક તેનો હંમેશનો મિત્રજ છે અને જેણે તેને આ લોકમાં તો સુખ આપેલું છે પણ પરલોકમાં પણ સુખ આપનારજ છે તેજ જેમ મહા-મુની મનુએ બીજે સ્થળે કહેલું છે કે

“मृतं शरीरं मुत्सृज्य काष्ठं लोष्टं समक्षीतो
विमुक्ता बांधवा यान्ति धर्मस्तंमनुगच्छति ॥

પરલોકમાં પણ તેની સાથેજ રહે છે. માટે આ લોકમાં રહેતાં પોતાના સ્નેહીયોની મોહ માયાની જાળમાં લપટાતાં છતાં પણ માણસે ધર્મને મેળવવાને-સાધવાને માટે બરાબર શ્રમ લેવો જોઈએ. ૧૭

पादोऽधर्मस्य कर्तारं पादः साक्षिणमृच्छति ॥
पादः सभासदः सर्वान् पादो राजानमृच्छति ॥ ૧૮॥

ન્યાય મંદિરમાં આવેલા કાર્યનો ફેંસ-લો અન્યાયથી અપાય છે તો અન્યાય મે-

ળવનારને તેના પ્રાયશ્ચિતનો ચોથો ભાગ મળે છે, પક્ષપાતપણે ન્યાય મેળવવામાં સહાય ભુત થનાર સાક્ષીને પણ ચોથો ભાગ મળે છે અને બાકીના રહેલા અર્ધ ભાગમાંનો ચોથો ભાગ ન્યાય મંદિરના સભા સદો જેઓ પોતાની હાજરીમાં અન્યાય પ્રવર્તાવવા દે છે તેમને ભોગવવો પડે છે અને છેલ્લો શેષ રહેલો ચોથો ભાગ રાજાને ભોગવવો પડે છે. ૧૮

राजा भवत्यनेनास्तु मुच्यन्ते च सभासदः॥
एनो गच्छति कर्तारं निन्दार्हो यत्र निन्दते ॥ ૧૯॥

પરંતુ જે રાજાના ન્યાય મંદિરમાં વા-દી પ્રતિવાદીનો ન્યાય પ્રમાણે યોગ્ય ચુકાદો કરવામાં આવે છે અને ગુન્હેગારને યોગ્ય શાસન આપવામાં આવે છે ત્યાં રાજાને કાંઈ પણ અધર્મનો દોષ લાગતો નથી તેમજ તેના સભાસદો પણ અન્યાયના પાપમાંથી મુક્ત રહે છે. ૧૯

जातिमात्रोपजीवी वा कामं स्याद्ब्राह्मणब्रुवः॥
धर्मप्रवक्ता नृपते न तु शूद्रः कथंचन ॥ ૨૦॥

જે માણસ માત્ર જાતેજ બ્રાહ્મણ હોય અર્થાત્ બ્રાહ્મણ વર્ણમાં જન્મ્યો હોય પણ બ્રાહ્મણને કરવાનાં શાસ્ત્રમાં કહેલાં કામ કરતો ન હોય તેવો બ્રાહ્મણ અથવા તો જે માણસ બ્રાહ્મણ નથી પણ પોતે બ્રાહ્મણજીવે એવો ખોટો આડંબર કરે છે અર્થાત્ જેનાં કુળ વા વર્ણ શંકાવાળાં છે તેઓ મનાતો બ્રાહ્મણ પણ રાજાને ન્યાયના કામમાં સલાહ આપવાનું કામ કરી શકે છે પણ શુદ્ર વેદજ હોય છતાં પણ તેને તે અધિકાર નથી જે બ્રાહ્મણ શુદ્ધ વા નામનો પણ ન

મળી શકે તો પછી સમયને અનુસરીને
ક્ષત્રી અથવા વૈશ્ય જે વેદ જાણતા હોય
તેમનો સલાહકાર તરીકે રાજાએ સ્વીકાર
કરવો. ૨૦

यस्य शुद्रस्तु कुरुते राज्ञो धर्मविवेचनम् ।

तस्य सीदति तदाष्टं पङ्के गौरिव पश्यतः॥२१॥

જેવી રીતે કાદવમાં ફસાઈ પડવાથી
ગાય ગભરાઈ જાય છે અને અંતે થાકી જ-
ઈને મરણ પામે છે તેવીજ રીતે જે રાજા-
ના રાજ્યમાં રાજા બેસી રહે છે અને શુદ્ધ
ન્યાય ચુકવતો હોય છે તે રાજાનું રાજ્ય
ઘોડા વખતમાં નાશ પામે છે. ૨૧

यदाष्टं शुद्धभूयिष्ठं नास्तिकाक्रान्तमद्विजम् ॥

विनश्यत्याथ तत्कृत्स्नं दुर्भिक्षव्याधिपीडितम्

॥ २२ ॥

જે રાજ્યની વસ્તીનો મોટો ભાગ શુદ્ધ તથા પરલોકને નહિ માનનારા નાસ્તીકજનોનો હોય છે અને જેમાં બ્રાહ્મણોની વસ્તી ઘણીજ થોડી નહીં જેવીજ હોય છે તેવા દેશમાં દુષ્કાળ પડે છે અને નાશકારક વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે રાજ્ય થોડા વખતમાં પાયમાલ થઈને નાશ પામે છે. ૨૨

धर्मासनमधिष्ठाय संव्रीताङ्गः समाहितः ।

प्रणम्य लोकपालभ्यः कार्यदर्शनमारभेत् ॥

॥ २३ ॥

રાજાએ અથવા ન્યાયાધિશે ન્યાય આપતી વખતે ન્યાયાસન ઉપર બેસીને પોતાના શરીરને વસુથી બરાબર ઢાંકીને પછી જગતના પાલનહારનું સ્મરણ કરીને તેને પ્રણામ કર્યા પછી ન્યાય આપવાના કામનો આરંભ કરવો. ૨૩

अर्थानर्थानुभौ बुद्धा धर्माधर्मो च केवलौ ।
वर्णक्रमेण सर्वाणि पश्येत्कार्याणि कार्थिना-
मु ॥ २४ ॥

પોતાની પ્રજાના રક્ષણને માટે શું કરવા યોગ્ય છે અને શું અયોગ્ય છે તેનો તત્થા વેદના અર્થ અનર્થનો વિચાર કરીને નિષ્પક્ષપાતી ન્યાયથી પરલોક મેળવવાની આશા રાખીને રાજ્યે પ્રતિપક્ષીઓના ખુલાસા સાંભળીને ન્યાય આપવો અને ન્યાય આપતાં ગુન્હેગારની વર્ણનો પણ વિચાર કરવો અર્થાત્ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય, અને શુદ્રને તેમના ગુન્હાના તેમજ વર્ણના પ્રમાણમાં શિક્ષા કરવી. ૨૪

बाह्यैर्विभावयेद्विज्ञैर्भावमन्तर्गत नृणाम् ।

स्वरवर्णैङ्गिताकारैश्चक्षुषा चेष्टितेन च ॥२५॥

ન્યાય આપનારે સામા માણસના હાથના
ચાળા ચટકા તથા આંખના ફેરફાર. તેના
બોલતી વખતે સ્વાભાવિક સ્વરમાં થતા ફેર-
ફાર, તેના મુખપરની જાતી આવતી પ્રીકાશ
તથા લાલાશ, શરીરપર થતો પશીનો જે
તેના મનની અંદરની અસ્થિરતા અને લય
દર્શાવે છે તથા તેના શરીરનાં રોમાંચનું ઉ-
ભા થવું અર્થાત્ જે તેનો ગુસ્સો દર્શાવે છે તે
તથા તેની એવી એવી અનેક યેષ્ટાઓ અ.
રાખર ધ્યાન આપીને તપાસીને તેના ઉપ-
રથી યોગ્ય અનુમાન કરીને ન્યાય ફરમા-
વવો. ૨૫

आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषितेन च ।

नेत्रवक्रविकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ २६॥

મનમાંની છાની વાતનો ભેદ ઉપર ગ-
ણાવ્યા તે ચિન્હો તેમજ હાથ પગના તથા

નેત્રના આગાથી તેમજ મ્હુંના ઉપર થતા ફેરફાર ઉપરથી કળી શકાય છે. ૨૬

વાલદાયાદિકં રિક્તં તાવદ્રાજાનુભાલયેત્ ।
યાવત્ત સ્પાત્તમાતૃત્તો યાવચ્ચાતીતૈશ્વર્યઃ ॥ ૨૭ ॥

બાળક વા વિદ્યાર્થીને તેની બાલ્યાવસ્થામાં વારસા તરીકેની જે માત્ર મીલકત મળેલી હોય તેનું રાજ્યએ પોતે તે બાળક પોતાની બાલ્યાવસ્થા એટલે સોળ વર્ષ પૂર્ણ કરીને પુખ્ત ઉતરતું થાય ત્યાં સુધી રક્ષણ કરે અને જો તે વિદ્યાર્થી હોય તો પ્રહયર્યાવસ્થા એટલે શાસના નિયમ મુત્સાર છત્રી વર્ષ સુધી શુદ્ધે ઘેર રહીને વિદ્યા અભ્યાસ કરીને પાછા આવે ત્યાં સુધી તેના વારસાનું રક્ષણ રાજ્યએ કરવું અને ત્યાર પછી તેમને આપવું. ૨૭

વશાઽપુત્રાનુ વૈવ સ્વાત્તર્યં નિષ્કુલાનુ ચ ।
પતિવ્રતાનુ ચ સ્ત્રીણુ વિવાસ્યાનુગણુ ચા ॥ ૨૮ ॥

તેજ પ્રમાણે કોઈ પણ કારણસર જે સ્ત્રીઓના તેમના પતિઓએ ત્યાગ કરી ખીલ સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કર્યા હોય અને ત્યાગ કરેલી સ્ત્રીઓના નિર્વાહને માટે જ દ્રવ્ય આપેલું હોય તેનું, વંઝયા-જે સ્ત્રીઓ સંતતિ રહીત હોય તેમનું, પતિવ્રતા વિધવાઓનું તેમજ શેળી સ્ત્રીઓના ધનમાલનું રાજ્યએ રક્ષણ કરવું. ૨૮

જીવન્તીનાં તુ તાસાંયે તદ્દરેયુઃસ્વવાન્નવાઃ ॥
તાઽઽષ્ટાંગ્યાચૌરદળેન ધાર્મિકઃ પૃથિવીરતિઃ ॥ ૨૯ ॥

જે સગાં બહાલાં સ્ત્રીની હયાતીમાં “હમે તમારા ધનમાલનું રક્ષણ કરીશું” એ

પ્રમાણેનો ખોટો દિવાસો દહને તેની માત્ર મીલકત પચાવવાને પ્રયત્ન કરે તેમને ધર્મ-માત્રા રાજ્યએ ચોર જેવા ગુન્હેગાર ગણીને શિક્ષા કરવી. ૨૯

પ્રણેષ્વામિકં રિક્તં રાજા વ્યબંદં નિધાપયેત્ ॥
અર્વાક્યબંદાદ્દરેત્સ્વામી પરેણ નૃપતિર્હેત્ ॥ ૩૦ ॥

કાંઈ પણ નધણીયાતો વારસો રાજ્યને મળી આવે તો તેના હકદાર વારસનો શોધ-પત્તા મેળવવાને માટે રાજ્યએ પોતાના આગા રાજ્યમાં ઢંઢેરો પીટાવેલો જોઈએ અને ત્યાર પછી ત્રણ વર્ષ સુધી તે માત્ર પોતાની પાસે અનામત રાખવો જે દરમીયાન જો કોઈ માણસ તેનો હક કરતો આવે તો યોગ્ય તપાસ અને ચોકસાઈ કરી તેને સ્વાધીન કરવો નહીં તો પછી તે સર્વ રાજ્યએ પોતાના ઉપયોગમાં લેવો. ૩૦

મમેત્તમિતિ યો વ્રૂપાત્સોઽન્યૈર્યજ્યો યથાવિધિ ॥
સંવાચ રૂપસંરુપા દૌન્સ્વામી તદ્વ્યમર્હતિ ॥ ૩૧ ॥

ઉપર પ્રમાણેના ન ધણીયાતા માલને માટે ધણો થનાર માલુમ પડે ત્યારે તેને પુછવું કે સામાન શા પ્રકારનો છે ? શી કીમતનો આવે છે ? અને શા કારણને લીધે તે નધણીયાતો થયો હતો ? અને જો આ પ્રમાણેના પ્રશ્નોનો સંતોશકારક જુલાસો તે આપી શકે તોજ તે તેને સોંપવો. ૩૧

અવેદયાનો નષ્ટસ્ય દેશં કાલં ચ તત્ત્વતઃ ॥
વર્ણં રૂપં પ્રમાણં ચ તત્ત્વમંદળદર્શિતિ ॥ ૩૨ ॥
પરંતુ જે માલુસ તેનો હક કરવાને

આખ્યા પછી તે માલ શાથી ગુમ થયો હતો. ક્યાં ગુમ થયો હતો તેનો વર્ણ કેવો હતો અને કીમત તથા વજન વિગેરે પ્રમાણ ન આપી શકે તે માણસ પાસેથી રાજાએ માલની કિંમત જેટલો દંડ લેવો જોઈએ. ૩૨

આદદીતાય વદ્ભાગં પ્રણણાધિગતાનૃપઃ ॥

દક્ષમં દ્વાદશં વાપિ સતાં ધર્મમનુસ્મરન્ ॥૩૩॥

ખોવાયલી ચીજનો રાજાએ છઠો, દશમો અથવા બારમો ભાગ તેના રક્ષણના બદલામાં ખોનાર માણસની નિર્ણયતા તથા સહચરણતાના તેમજ તે જણસની શોધકરવામાં વ્યતીત થયેલા કાલના પ્રમાણમાં શોધ લાગ્યા પછી જેટલો સમય તથા દ્રવ્યનો લય તેહના રક્ષણ કરવામાં રાજાને થયો હોય તેના પ્રમાણમાં અને ખોનાર માણસ દ્રવ્યવાન હોય તો તેહના અને ગરીબ હોય તો તેના પ્રમાણે લેવો. ૩૩

પ્રણણાધિગતં દ્રવ્યં તિષ્ઠેયુઃકૈરધિ ધૃતિમ્ ॥

યાંસ્તન્ન ચૌરાન્ ગૃણીયાત્તાન્ રાજેભેન ઘાતયેત્ ॥ ૩૪ ॥

કોઈની ખોવાયલી વસ્તુ રાજાના નોકરને જડે તો તે રાજાએ લઈને પોતાના દેશમાં અર્થાત્ પોતાના હરબારમાં વિશ્વાસુ માણસને આપવી અને ત્યાર પછી જે કોઈ માણસે તેની ચોરી કરેલી હોય તેવો પકડાયતો તેને હાથી પાસે મરાવી નાંખવો. ૩૪

મમાયમિતિ યાઙ્ઘ્યાન્નિ ધિં સત્યેન માનવઃ ॥
તસ્યાદદીત વદ્ભાગં રાજા દ્વાદશમેવવા ॥૩૫॥

કોઈ પણ દોરેલું દ્રવ્ય રાજાને મળી આવે અને તેને માટેનો હુકદાર વારસ તે

મેળવવાને માટે રાજાના આગળ સત્ય રીતે પોતે હુકદાર વારસ છે, એમ સાબીત કરે તો રાજાએ પોતે તે માણસની વર્ણનો વિચાર કરીને તેમજ દ્રવ્યનું કેટલા વખત સુધી તેને રક્ષણ કરવું પડ્યું તે સઘળાનો વિચાર કરીને રાજાએ છઠો અથવા બારમો ભાગ તે મીલકતમાંથી પોતાને માટે લેવો અને બાકીનો તેને સોંપવો. ૩૫

અનૃતં નુ વદન્દ્વણ્ડયઃ સ્વવિત્તસ્યાંતમષ્ટમમ્ ॥
તસ્યૈવ વા નિધાનસ્ય સંખ્યાયાલ્પીયર્સી કલામ્ ॥ ૩૬ ॥

પરંતુ આ પ્રમાણેના છુપા ખજાનાનો કોઈ ખીન હુકદાર માણસ આવીને હુક કરે અને તે પકડાય તો રાજાએ તેહનો તે મીલકતના જેટલો અથવા તો તે દ્રવ્યવાન હોય તો તેની માલ મીલકતના આઠમા ભાગ જેટલો દંડ કરવો. ૩૬

વિદ્વાંસ્તુ વ્રાહ્મણો દૃષ્ટ્વા પૂર્વોપનિહિતં નિધિમ્ ॥
અશેષતોઽપ્યાદદીત સર્વસ્યાધિપતિ હિસઃ ॥ ૩૭ ॥

વિદ્વાન માણસને જ્યારે છુપો ખજાનો જડે ત્યારે તેણે તો રાજાને કોઈ પણ ભાગ આપ્યા વિના સર્વસ્વ પોતેજ રાખવું કારણ કે વિદ્વાન માણસ તે સર્વનો અધિપતી ગણાય છે. ૩૭

યં તુ પश्यેન્નિ ધિં રાજા પુરાણં નિદ્ધિતં સિતૌ ॥
તસ્માદ્દિજેભ્યો દત્ત્વાર્ધમર્ધં કોશેપવેશયેત્ ॥ ૩૮ ॥

રાજાને પોતાનેજ જો ઘણા દિવસનું બુનું ઘર અથવા ખંડેર હોય અને તેમાંથી કાંઈ હાથ મળી આવે તો તેના અર્ધ ભાગનું

તેણે પુણ્ય કરવું અર્થાત્ તે ખળનાનો અડ-
ધાઅડધ ભાગ બ્રાહ્મણો વિગેરે પાત્ર માણસોને
દાનમાં આપીને બાકી રહેલો અર્ધ ભાગ
રાજાએ પોતાના કોશમાં લેવો. ૩૮

નિધીનાં તુ પુરાણાનાં ધાતૂનામેવ ચ સિતૌ ॥
અર્ધભાગ્રક્ષણાદ્રાજા ભૂમેરધિપતિર્દિ સઃ ॥૧૯॥

રાજા પોતે રાજ્યનો પતિ છે અને સ-
ર્વતું રક્ષણ કરે છે તેટલા માટે પોતાના મુ-
લકમાં જે કાંઈ સુવ્યવસ્થા ધાતુઓ સોના
રૂપાની ચીજો રાજાને મળે તેમાંનો પણ અ-
ર્ધ ભાગ રાજાએ લેવો. ૩૯

દાતવ્યં સર્વવર્ણેભ્યો રાજા ચૌરૈર્હતં ધનમ્ ॥
રાજા તદુપયુજ્ઞાનચૌરસ્યાપ્નોતિ કિલ્વિષમ્
॥ ૪૦ ॥

ચોર લોકો ચોરી કરીને જે ધનમાલ
લઈ ગયા હોય તેનો રાજાએ શોધ કરાવીને
મેળવ્યા પછી તેના હુકદાર વારસને જેટલું
મળ્યું હોય તેટલું બધું આપવું કારણ કે
તેમ કરવું તે રાજાની પોતાની એક પ-
વિત્ર ફરજ છે અને જો તેમ ન કરતાં તે-
માંથી પણ રાજા કોઈક હીસ્સો પોતાના મહે-
નતાણા બદલ રાખે છે તો રાજાને પણ ચોરી
કર્યાતું પ્રાયશ્ચીત લાગે છે. ૪૦

જાતિજાનપદાન્ધર્માન્ શ્રેણીધર્માશ્ચ ધર્મવિત્ ॥
સમીક્ષ્ય કુલધર્માશ્ચસ્વધર્મં પ્રતિપાદયેત્ ॥૪૧॥

વેદના નિયમોને જાણનાર ધર્માત્મા રા-
જાએ પોતાની પ્રજાના ઇનસાફને માટે પ્રત્યેક
વર્ણ એટલે બ્રાહ્મણ જેઓ યજ્ઞાદિક કામો
કરીને પોતાની ઉપજીવીકા ચલાવે છે તેમજ
બ્રાહ્મી ધર્મ એટલે કૃષિકૃષ્ય-વેચવા લેવાનો
ધર્મો કરનાર બ્યાપારીઓ અને ખેતી કરનાર

કૃષિવલ્લોને કાંઈ બાધ ન આવે અર્થાત્ તે-
મના ધર્મ વિરૂદ્ધ કાંઈ થાય નહીં તેવા ધા-
રા બાંધવા જોઈએ. તેમજ જુદા જુદા દેશ
જેવા કે કાશમીર કુર્ગ વિગેરેને યોગ્ય-એક
સરખાજ નહીં પણ જુદા જુદા ધારા બાં-
ધવા તેમજ તે દેશના વતનીઓ માટે પણ
તેમના કુળ પ્રમાણે નિયમ રાખવા. ૪૧

સ્વાનિકર્માણિ કુર્વાણાદૂરે સન્તોઽપિ માનવાઃ ॥
પ્રિયાભવન્તિ લોકસ્ય સ્વેસ્વે કર્મણ્યવસ્થિ-
તાઃ ॥ ૪૨ ॥

કારણ કે જે લોકો દુર રહેવા છતાં
પોતાના જુદા જુદા વ્યાપારમાં રહે છે અને
પોતાના કુળના આચાર પ્રમાણે વર્તે છે તે-
વા માણસો દુર રહેવા છતાં પણ જન
સમુદાયને પ્રિય થઈ પડે છે. ૪૨

નોત્પાદયેત્સ્વયં કાર્યં રાજા નાપ્યસ્ય પૂરુષઃ ॥
ન ચ પ્રાપિતમન્યે ન ગ્રસેદર્થં કથંચન ॥૪૩॥

રાજાએ પોતે અથવા રાજાએ નિમલ્લા
અમલદારોએ દ્રવ્યની લાલચથી પોતે પ્રજા-
માં ઝગડા ઉત્પન્ન કરવા નહીં અને જે ઝ-
ગડા તેમના સમક્ષ ન્યાયને માટે લાવવામાં
આવ્યા હોય ત્હોનો ઇનસાફ કરવામાં વાદિ
પ્રતિવાદી તરફથી લાંચ મેળવવાને માટે
યત્ન કરવો નહીં તેમજ ચુકાદો આપતાં દ-
રખારને માટેનું વસુલ કર્યા પછી કોઈ પણ
અમલદારે પોતાને માટે લેવું નહીં. ૪૩

યથા નયત્યસૃક્ષ્પાતૈર્મૃગસ્ય સ્થગયુઃ પદમ્ ॥
નયેત્તયાનુમાનેન ધર્મસ્ય નૃપતિઃ પદમ્ ॥૪૪॥

એક શીકારી પોતાના તીરનો ધા પણ
(હરણ) ઉપર થયા પછી જુમી ઉપર પડે-
લા રક્તાના ખિંદુઓ ઉપરથીજ માત્ર મન-

નુમાન કરીને શિકાર-હરણ કઇ દિશામાં જતુ રહ્યું છે અને ક્યાં છે તેનો પત્તો મેળવે છે તેજ પ્રમાણે વાદી પ્રતિવાદીની બુઝાની સાંભળીને રાજા અથવા તેના ન્યાય કરવાને માટે નિમેલા અમલદારે ખરો ગુન્હેગાર કોણ છે તે શોધી કહાડવું. ૪૪

सत्यमर्थं च संपश्येदात्मानमथ साक्षिणः ॥
दे शं रूपं च कालं च व्यवहारमिदं स्थितः ॥ ४५ ॥

ન્યાયાસનપર બેઠાં પછી રાજાએ કણ્યામાં સત્ય કેટલું છે અને વાદિ પ્રતિવાદી-માંથી કોણ સાચું કહે છે તે તેમજ કણ્યાનું મુળ શું છે તે સળંગ છે કે નિર્ગળ છે અને તે, ગ્રાહ્ય અથવા અગ્રાહ્ય તેને વિચાર કરવો. ન્યાય આપતાં રાજાએ અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવું કે નિષ્પક્ષપાત ન્યાયથી ન્યાય કરનારને સ્વર્ગ મળે છે. બન્ને પક્ષકારના સાક્ષીઓની બુઝાની સાંભળતાં તેમાં કોણ કોણ સત્યાસત્ય ભાષણ કરે છે, ગુન્હો થવાની જગ્યાનો અથવા તો ઇન્સાફ આપવાની જગ્યાનો, તેની પવિત્રતાનો તેમજ અસરનો, આવેલ ગુન્હો થયેલા સમયે સુકાળ કે દુકાળ હતો તેનો અથવા તો ન્યાય આપવાનો હોય તે વખતનો દેશકાળ કેવો છે તે સંધાનો વિચાર કરીને ન્યાય આપવો જોઇએ. ૪૫

सद्भिराचरितं यत्स्याद्भાર्मिकैश्च द्विजातिभिः ॥
तदेककुलजातीनामविरुद्धं प्रकल्पयेत् ॥ ४६ ॥

પોતાની પ્રજાના વ્યવહાર કુલાચાર અને વેશાચારની વિરુદ્ધ ન હોય તો રાજાએ વિદ્વાન માણસો અને દ્વિજોએ જે ધર્મ અને નિયમ બાંધ્યા હોય તે ક્રોધમ રાખવો. ૪૬

अधमर्णार्थसिद्धयर्थमुत्तमर्णेन चोदितः ॥

दापयेद्धनिकस्यार्थमधमर्णाद्विभावितम् ॥ ४७ ॥

પેસા માગનાર માણસ પોતાના લેણુ માટે સામા માણસ ઉપર અમુક રકમનો દાવો રાજાની સન્મુખ ન્યાયને માટે લાવે તો રાજાએ યોગ્ય તપાસ કર્યા પછી જેટલાં નાણાંનો વ્યાજળી રહે તે લેણુદાર માલીક થાય તેટલાં સામા માણસ પાસેથી તેને અપાવવાં. ૪૭

यै रैरुपायैरर्थं स्वं भाप्नुयात्तमर्णिकः ॥

तैस्तैरुपायैः संगृह्य दापयेदधमर्णिकम् ॥ ४८ ॥

લેણુદાર જેને પ્રકારે લેણુદાર પાસેથી મેલું લેણું વસુલ કરી શકે તેમ હોય તેના ઉપર વિચાર કરીને રાજાએ બનતા મુઘી લેણુદારને લેણુદાર પાસેથી તે અપાવવાને મદદ કરવી. ૪૮

यमर्णे व्यवहारेण छलेनाचरितेन च ॥

प्रयुक्तं साधयेदर्थं पञ्चमेन बलेन च ॥ ४९ ॥

લેણુદાર લેણુદાર પાસેથી પોતાનું લેણું માંહોમાંહના તેના સાબંધીઓમાં તકરાર ઉભી કરીને અથવા તો કાયદાની ધાર્ત્તી આપીને છળલેદ કરીને અથવા તો તેને ત્યાં લાંઘવા બેસીને અને આ સર્વ નિષ્ફળ બીય તો તેના ઉપર બળાત્કાર કરીને પણ પોતાના ધીરેલા પેસાને પાછો મેળવી શકે. ૪૯

यः स्वयं साधयेदथमुत्तमर्णेनोऽधमर्णिकात् ॥

न स राजाभियोक्तव्यः स्वकं संसाधयन्धनम् ॥ ५० ॥

જે ઉત્તમ વર્ણનો લેણુદાર પોતાના દે-
વાદાર પાસેથી બળાત્કાર કરીને પોતાના
પૈસા (ઉછીના) આપેલા વસુલ કરે છે
તેને રાજાએ તેણે કરેલા જોરજુલમને માટે
ત્હોની પોતાની રજા શીવાયનાં કરેલાં તેવાં
આચરણોને માટે ઠપકો આપવો નહી. ૫૦

अर्थेऽपव्ययप्रानं तु करणेन विभावितम् ॥
दापयेदनिकस्यार्थं दण्डलेखं च शक्तिनः॥११॥

રાજાની સગીપ ન્યાય મંદિરમાં લેણુ-
દેણુનો ચુકાદો કરવાનો આવે, અને તેમાં
દેણુદાર તદનજ ના કળુલ થાય તો પછી
રાજાએ લેણુદારના તથા દેણુદારના પક્ષના
શાક્ષીઓના જુખાની તેમજ પ્રતીસાઓ સાં-
ભળીને તે ઉપરથી પુરવાર થાય તેટલી ર-
કમ દેવાદારે લેણુદારને આપવી એવો ન્યા-
યનો હુકમ ફરમાવવો અને પોતે કરેલા કર-
જને માટે દેવાદાર ઇનકાર ગયો તેની શી-
ક્ષાને માટે દેવાદારની શકતીના પ્રમાણમાં
દેવાની રકમના દશ અથવા તેની સ્થીતી
સારી ન હોય તો તેના પ્રમાણમાં દશમા
ભાગ કરતાં ઓછી રકમ જેટલો ઢંડ લેવો ૫૧

अपहवेऽधमर्णस्य देहीत्युक्तस्य संसदि ॥
अभियोक्ता दिशेद्देश्यं करणं वान्यदुद्धि शैव ॥ १२ ॥

જ્યારે લેણુ દેણુના દાવામાં દેવાદાર
પોતાનું દેવું કળુલ ન કરતો હોય પણ ત-
દનજ નામકર જતો હોય ત્યારે લેણુદારે
જ્યારે પૈસા તેને ધીર્યા હોય તે સમયે જે
માણસની સમક્ષ પૈસા આપ્યા હોય
તે માણસ તે સમયે જો હયાત હોય તો
તેને પુરાવો આપવાને માટે પ્રત્યક્ષ હાજર

કરવો અથવા તો નાણાં આપીને તેમની
પાસેથી જે કોઈ પાવતી અથવા તો ખત
વિગેરે દસ્તાવેજ લખાવી લીધેલો હોય તે
ન્યાયાધિસના સમક્ષ રજુ કરવો. કારણ કે
સાળીતી વિના ગુન્હો પુરવાર થાય નહી. ૫૨

अदेश्यं यश्च दिशति निर्दिश्यापन्हते च यः॥
य श्राघरोत्तरानर्था विन्विताभावबुद्धयते ॥ १३ ॥

જો વાદી એવા સાક્ષીને જુખાની આ-
પવાને માટે રજુ કરે કે જે માણસ જ્યારે
નાણાં સંભાળી ધીરધાર થઈ હોય ત્યારે
હાજર ન હોય અને તેથી તેની જુખાની-
માં વખતોવખત મત ફેર જણાવે છે અથ-
વા તો પોતે જુખાની આપે છે પણ પોતે
શું કરે છે અથવા કહેવા માગે છે તે પુર-
વર સમજતો હોતો નથી તો ૫૩

अपदिश्यापदेश्यं च पुनर्यस्त्व पद्यावति ॥
सम्यक् प्रणि हितं चार्थं पृष्टःसम्भाभिनन्दति ॥ १४ ॥

તેમજ એવા સાક્ષીને લાવે છે કે જે
એક વખત પોતે આપેલી જુખાની ઉપરજ
જ્યારે ન્યાયાધિશ કાંઈ પણ પ્રશ્ન કરે છે
ત્યારે ઉત્તર આપી શકતો નથી તેમજ પો-
તે કરેલા પૂરાવા વિરુદ્ધ મત આપે છે અને
પોતાના બોલેલા બોલ સુદાં પણ ના કળુ-
લ કરે છે. તો ૫૪

असंभाष्ये साक्षिभिश्च देवे संभाषते मिथः॥
निरुच्यमानं प्रश्नं च नै च्छेद्यथापि निष्पतेत् ॥ १५ ॥

જો સંભાષ્યે સાક્ષિભિશ્ચ દેવે સંભાષતે મિથઃ॥
નિરુચ્યમાનં પ્રશ્નં ચ નૈ ચ્છેદ્યથાપિ નિષ્પતેત્ ॥ ૧૫ ॥

અથવા તે જે સાક્ષી જુઘાની આપવાને માટે તેને લાવવામાં આવ્યો હોય તે પોતાનું કામ પડતું સુકીને ન્યાય મંદિર-જે ચાલતાં કામ શિવાયનું ટેલટપા કરવાનું સ્થાન નથી ત્યાં બીજા સાક્ષીઓની સાથે વાતો કરવા મંડી પડે છે. પોતાને પુછવામાં આવતા પ્રશ્નોના ખુલાસા આપતો નથી અને તેની પોતાની ચાલતી જુઘાની વખતે ન્યાય મંદિરમાંથી ચાલી જાય છે તો ૫૫

મૂઢીત્યુક્તશ્ચ ન વ્રૂયાદુક્તં ચ ન વિભાવયેત્ ॥
નચ પૂર્વાપરં વિદ્યાત્તસ્માદર્થાત્સ હીયતો ॥૬૬॥

તેમજ એવા સાક્ષીને લાવે કે જેને ન્યાયાધિશ તરફથી તેના પક્ષકાર વાદિ તરફના કોઈ પ્રશ્નનો ખુલાસો પુછવામાં આવે અને તેનો જવાબ ના દે અથવા તો તેણે પ્રતિવાદી વિરુદ્ધ જે કાંઈ પોતાની જુઘાનીમાં જણાવ્યું હોય તે પૂરવાર કરવાને માટે પુછવામાં આવતાં કહી શકે નહીં અને જે ચાલતા કામનું મોંમાં માથું પણ જાણતો ન હોય-કામથી કેવળ બીન વાકેફ હોય તો વાદી તેના કામમાં હારે છે. ૫૬

સાક્ષિણઃસન્તિ મેત્યુક્ત્વા દિશેત્યુક્તો દિશેન્નયઃ
ધર્મસ્થઃકારણૈરેતૈર્હીનં તમપિ નિર્દિશેત્ ॥૧૭૭॥

તેજ પ્રમાણે જે વાદી ન્યાયાધિશ આગળ ન્યાયને માટે પોતાની ફરીયાદ લાવે છે અને કહે છે કે આ સઘળું સાબીત કરવાને માટે સાક્ષીઓ વિગેરેના મહારી પાસે જોઈતા પુરાવા છે અને જ્યારે ન્યાય મંદિર તરફથી તેના સાક્ષીઓને રજુ કરવાને માટે ફરમાવવામાં આવે છે ત્યારે જો

તેમ કરી શકતો નથી તો ન્યાયાધિશે તેના કામને કાઢી નાંખવું જોઈયે. ૫૭

અભિયોક્તા ન ચેદ્રૂયાદ્ધ્યોદઢયશ્ચ ધર્મતઃ ॥
નચં ત્રિપક્ષાત્પ્રમૂયાદ્ધર્મપ્રતિ પરાજિતઃ ॥૧૮૦॥

વાદી પોતાની ફરીયાદ રજુ કર્યા પછી તેના કામમાં મંદ જણાય તો ન્યાયાધિશે તેના કામના પ્રમાણમાં તેને શારીરિક શિક્ષા કરવી અથવા તો તેનો દંડ કરવો અને જો પ્રતિવાદી કામ દાખલ થયા પછી દોઢ માસ સુધીમાં પોતાના જવાબને માટે કોઈ પણ કાયદેસર પગલાં ભરે નહીં તો ગુન્હો તેના ઉપર પૂરવાર ગણી ન્યાયાધિશે હુકમનામું હુકમ ફરમાવવું. ૫૮

યો યાવન્નિન્દુર્વીતાર્થ મિથ્યા યાવતિ વા વદેત્ ॥
તૌનૃપેળ હ્યધર્મજ્ઞૌ દાપ્યૌ તદ્વિગુણં દમમ્ ॥
॥ ૧૯ ॥

જે કામમાં વાદિએ ખોટો દાવો ઉભો કર્યો છે એવું સાબીત થાય તેમાં તેમજ જે દાવામાં પ્રતિવાદી પોતે લીધેલી અમુક રકમ નાકબુલ કરતો હોય તેવું જણાય તો પ્રત્યેક કામનો ન્યાય આપતાં તે દરેક જણ ન્યાય વિરુદ્ધ આ ચર્ચા છે એમ જાણીને ન્યાયાધિશે તેમનો દરેકનો એવડો દંડ લેવો એટલે વાદિએ જેટલી રકમનો ખોટો દાવો ઉભો કર્યો હોય તે રકમથી એવડો દંડ તેની પાસેથી લેવો અને પ્રતિવાદી ખરી લીધેલી રકમમાંથી જેટલી રકમ નાકબુલ કરતો હોય તેનાથી એવડો તેનો પણ દંડ કરવો. ૫૯

પૃષ્ઠોઽપવ્યયમાનસ્તુ કૃતાવસ્થો ધનૈષિણા ॥
ઞ્વવરૈઃ સાક્ષિભિર્ભાવ્યો નૃપબ્રાહ્મણસન્નિધૌ
॥ ૬૦ ॥

વાદી દહેણા દેવાના દાવામાં દેણુદારને
ન્યાય મંદીરમાં લાવે છે અને ત્યાર પછી
જે દેણુદાર દેવાને તદનજ નાકળુ વ કરે
છે તો તેનો ગુન્ડો ત્રણ સાક્ષીઓ જ્યારે
રાજા અને તેના ધર્મનિષ્ઠ સલાહકાર બ્રાહ્મણ-
ની સમક્ષ સોગનપર પોતાની જુખાની આ-
પીને જણાવે કે પ્રતિવાદી અસત્ય બોલે છે
તો પૂરવાર ગણાય છે. ૬૦

યાદશા ધનિભિઃ કાર્યા વ્યવહારેષુ સાક્ષિણઃ ॥
તાદશાન્સંપ્રવક્ષ્યામિ યથા વાચ્યમૃતં ચ તૈઃ
॥ ૬૧ ॥

આટલું કહ્યા પછી હવે દેણુદાર તથા
દેણુદારે દહેણા દેવાના દાવાઓમાં કેવા કેવા
સાક્ષીઓ લાવવા તેમજ તહેમણે ખરેખરી
સાક્ષીઓ કેવી રીતે આપવી તે સઘળાનો
પૂરેપૂરો હેવાલ કહેવામાં આવશે. ૬૧

ગૃહિણઃ પુત્રિણો મૌલા સ્ત્રવન્નિદશૂદયોનયઃ ॥
અધ્યુક્તાઃ સાક્ષ્યમર્હન્તિ ન ચે કૌચિદનાપદિ
॥ ૬૨ ॥

ઘરખારી-પરણેશા-પુત્રવાળા માણસો દા-
વો કરનાર વાદિના પોતાનાજ ગામના, તેમજ
ક્ષત્રી, વૈશ્ય અને શુદ્ધ વર્ણના માણસો
સાક્ષી આપવામાં ઘણા હોશીયાર હોય છે
માટે વાદિએ દાવો દાખલ કર્યા પછી ઉપર
ગણાવ્યા તે માણસોને પોતાના સાક્ષી તરીકે

અદાલતમાં લાવવા કારણ કે તેમના શીવાય-
ના માણસોને જુખાની આપવા જવાનો હક
હોતો નથી. પણ જ્યારે આવા માણસો મ
ળી શકતા ન હોય તેમજ તેમના શિવાયના
બીજા માણસોની સાક્ષી ન આપી શકાય
તેમ થાય તો દાવો રદ જવાની ધાસ્તી ર-
હેતી હોય તો તેવા સંકટના સમયે કોની
પાસેથી પૂરાવા મેળવવા, તે, હવે પછીના
શ્લોકમાં હે ! મુનીવરો હું આપને પૂરેપૂરું
જણાવીશ. ૬૨

આપ્તાઃસર્વેષુ વર્ણેષુ કાર્યાઃ કાર્યેષુ સાક્ષિણઃ ॥
સર્વધર્મવિદોઽલુબ્ધા વિપરીતાંસ્તુ વર્જયેત્ ॥ ૬૩ ॥

આરે વર્ણોમાં સાત વર્ણના માણસો અ-
ર્થાત્ જેઓ સત્ય ભાષણ કરનાર છે. એકજ
વચન વાળા અને સમજુ છે તેઓજ શાક્ષી
આપવાને માટે યોગ્ય ગણાય છે; તેમજ
જેઓ પોતપોતાના અને પારકાના સર્વ ધ-
ર્મથી જ્ઞાન છે તેમજ પૈસાની દરકાર કરતા
ન હોય લોભ રહીત હોય તે પણ સાક્ષી
થવાને લાયક છે પણ તેમના શીવાયના
બીજા બધા જેઓ દ્રવ્યને માટે વાદિ વા
પ્રતિવાદિ જેમની તરફથી તેમને જાણું મ-
ળવાની આશા હોય તેમની તરફ પોતાનો
અભિપ્રાય આપે તેવા હોય તેમને શાક્ષી
આપવાને માટે આવવા દેવા જોઈએ નહી. ૬૩

નાર્થ સંબન્ધિનોનાપ્તા ન સહાયા ન વૈરિણઃ ॥
ન દષ્ટદોષાઃ કર્તવ્યા ન વ્યાધ્યાર્ત્તા ન દૂષિતાઃ
॥ ૬૪ ॥

આલતા કામમાં જેઓનો વાદિ વા

પ્રતિવાદી સાથે નાણું સંબંધીને સંબંધ
હોય અથવા તકરાર આવતી હોય, જેઓ
તેમાંથી એકના પણ મીત્ર હોય અથવા સં-
બંધીયો હોય, ચાકર હોય, અથવા શેઠ
હોય, મીત્ર હોય અથવા દુષ્મન હોય, જે
આગળ ઉપર પોતાના ઉપર ચાલેલા કામ-
માં ગુન્ડેગાર કરેલો હોય અથવા તે જે
પહેલાં આપેલી સાક્ષીમાં અસત્ય બોલ્યો
હોય તેમાંના કોઈને પણ સાક્ષી તરીકે લા-
વવા નહીં. ૬૪

ન સાક્ષી નૃપતિઃ કાર્યો ન કારુકકુર્શીશ્ચૌ||
ન શ્રોત્રિયો ન લિપ્ત્યો ન સંગેભ્યો વિનિર્ગતઃ
|| ૬૫ ||

રાજા જે પૃથ્વીનો પાળનાર છે અને
જેને ઘણું કામોમાં લક્ષ આપવાનું હોવાથી
અવકાશ હોતો નથી ત્હોને, કારીગરો-જેવા
કે સુતારનું કામ કરનાર, લવાર, સોની વિ-
ગેરે માણસો જેમને સાક્ષીમાં રોકવાથી તે-
મની રાજીને ખલેલ પહોંચે છે અને તેથી
જેઓ તેમની રાજીના પ્રમાણમાં વધારે દ્રવ્ય
મળે તો તેના લોભથી પક્ષપાતી થઈને સા-
ક્ષી આપે છે તેમને, તેમજ નૃત્યકાર, ગા-
યન અને ખીજ તેવાજ ધંધાઓ કરનારાઓ
ને, વેઠપાઠીયોને અને અમિહોમ કરનાર
તથા શ્રાત્રીય તેમજ પ્રજ્ઞચારી અને સંન્યા-
સિઓ જેઓ પૂર્ણપણે પ્રજ્ઞમાંજ લીન ર-
હીને પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરતાં હોય
છે તેવા સર્વને તેમના નિત્ય કાર્યમાં ખલેલ
પહોંચાડીને સાક્ષીને માટે લાવવા નહીં. ૬૫

નાધ્યધીનો ન વક્તવ્યો ન દસ્યુર્ન વિકર્મકૃત્||
ન વૃદ્ધો ન શિશુર્ન કો નાન્ત્યો ન વિકલે-

ન્દ્રિયઃ || ૬૬ ||

તેજ પ્રમાણે જે માણસ પરતંત્ર હોય
અર્થાત્ કોઈનો નોકર હોય, જેની દુનીયા-
ના લોક નિંદા કરતા હોય ત્હોની, જે મા-
ણસ ખરાબ ધંધો કરીને પોતાનો નિવાહ
કરતો હોય તેમજ જે માણસ કૃરકર્મનો ક-
રનાર હોય તેની, જે માણસનાં આચરણ
કાયદા વિરુદ્ધ હોય તેની પણ સાક્ષી લેવી
નહીં કારણ કે તેવો માણસ જે રાજાની
સમક્ષ સાક્ષી પુરવાને માટે આવે છે તો
તેના દર્શનથી પણ રાજાનો તેના ઉપર દ્વેષ
ઉત્પન્ન થાય છે, વૃદ્ધ માણસની પણ “સા-
હી બુદ્ધિ નાહી” પ્રમાણે બુદ્ધિમાં ફેરફાર
થાય છે માટે તેની તેમજ બાળક જેને વ્ય-
વહારનું જ્ઞાન લાન પણ હોતુ નથી તેની
એકલા માણસની અને ચાંડાલ વૃત્તિવાળાની
એવા ઉપર ગણુવ્યા તેમાંના કોઈ પણ મા-
ણસની સાક્ષી લેવી જોઈએ નહીં. ૬૬

નાર્ત્તો ન મર્ત્તો નોન્મર્ત્તો ન ક્ષુત્તૃષ્ણોપપીડિતઃ ||
ન શ્રમાર્ત્તો ન કામાર્ત્તો ન ક્રુદ્ધો નાપિતસ્કરઃ

|| ૬૭ ||

જે માણસ પોતાનાં સ્નેહીઓના અથ-
વા સંબંધીઓના મરણ વીગેરેથી દુઃખી
હોય તેની, મધાદિક કેશીપાન કરવાથી જે
હૃમ્મશાં કેશમાં અકચુર રહેતો હોય તેની,
જેની શક્તીઓમાં શારીરિક અથવા દેવીક

પામતો હોય તેની ઘણા વેગળેથી આલીને
આવ્યો હોય અને તેના કામથી થાકી ગયો
હોય તેની, કામથી પીડા પામીને જેનું
મન વિહવલ રહેતું હોય તેની, જેનો સ્વ-
ભાવ ઝાંઝીલો હોય અને તેથી ક્રોધાય માન
દેખાતો હોય તેની તેમજ જે માણસ ચો-
રીનો ધંધો કરતો હોય તેની સાક્ષી લેવી
જોઈએ નહીં. ૬૭

સ્ત્રીणां साक्ष्यं स्त्रियः कुर्युर्द्विजानां सदृशाद्विजाः॥
शूद्राश्च संतः शूद्राणामन्त्यानामन्त्ययो न यः
॥ ६८ ॥

દહેણા દેવાનો દાવો જ્યારે સ્ત્રિઓમાં
હોય ત્યારે દહેણુદાર અને દેણુદાર તરફથી
શાક્ષી પુરનાર સ્ત્રિઓ હોવી જોઈએ, તેમજ
જ્યારે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, અને વૈશ્યના દાવા
આલતા હોય ત્યારે તેમના શાક્ષીઓ પણ
સર્વજ્ઞિય હોવા જોઈએ, શુદ્રને માટે સજ્જન
શુદ્ર હોય તેણે શાક્ષી પુરવી અને ચાંડાલને
માટે ચાંડાલે શાક્ષી આપવી પણ જ્યારે
સજ્જની શાક્ષી ન મળે તો પછી અસર્વજ્ઞ
શાક્ષીની પણ શાક્ષી લેવી. ૬૮

अनुभावी तु यः कश्चित्कुर्यात्साक्ष्यां विवादिनाम्
अन्तर्वेश्मन्परण्ये वा शरीरस्यापि चात्यये
॥ ६९ ॥

પરંતુ જે માણસ કોઈના ઘરનો
પૂરેપૂરો માહિતગાર હોય તે તેને ત્યાં શો
બનાવ બન્યો છે તેને માટે, તેમજ જેણે વ-
નમાં અથવા અન્ય કોઈ સ્થળે કોઈને થતો ઉ-
પદ્રવનજરો નજર જોયો હોય તેવો માણસ ગમે
તે વર્ણનો હોય છતાં તે વાદિપ્રતિવાદિ ત-
રફથી પોતાની સ્વતંત્ર સાક્ષી આપવાને
માટે યોગ્ય ગણાય છે. ૬૯

स्त्रियाप्यसंभवे कार्ये वाले न स्थविरेण वा॥
शिष्येण बन्धुना वापि दासेन भृतकेन वा ॥
॥ ७० ॥

પરંતુ જ્યારે ઉપર પ્રમાણેના પ્રમાણીક
અને યોગ્ય શાક્ષીના અભાવને પ્રસંગે સ્ત્રી,
બાળક જે વ્યવહાર ખંડાર ગણાય છે તે,
વૃદ્ધ માણસ, પોતાના હાથ તળે રહીને અ-
ભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થી, પોતાનો મિત્ર, નો-
કર અથવા નોકરથી પણ નિચી પ્રતિનો
ઘરકામ કરનાર ગુલામ સરખો પણ શાક્ષી
આપી શકે છે. ૭૦

बालवृद्धातुराणां च साक्ष्येषु वदतां मृषा ॥
जानीयादस्थिरां वाचमुत्तिक्तमनसां तथा ॥
॥ ७१ ॥

નાના બાળકની, વૃદ્ધ માણસની, તેમજ
દુઃખી માણસની શાક્ષી ઉપર અને જે મા-
ણસનું મન અસ્થિર હોય તેવા માણસોની
સાક્ષિ ઉપર ન્યાયાધિશે વધારે આધાર રા-
ખવો નહીં કારણ કે તેવા માણસો કદાચ
અસત્ય પણ બોલે છે માટે અલબત્ત સારા
સાક્ષીઓના અભાવે ન્યાયાધિશે વાદી પ્રતિ-
વાદિ તરફથી આવા માણસોની સાક્ષીઓ
લેવી તો ખરીજ પણ પોતે છેલ્લો હુકમ
ફરમાવે તે પહેલાં તેમની સઘળાની બુબા-
નીયો અને પૂરાવા ઉપર તેણે ઘણું જ ધ્યાન
રાખી તને મનન કરવું જોઈએ. ૭૧

साहसेषु च सर्वेषु स्तेयसंग्रहणेषु च ॥
वाग्दण्डयोश्च पारुष्ये न परीक्षेत साक्षिणः ॥
॥ ७२ ॥

ન્યાયાધિશે બળાત્કારના, ચોરીના, લો-
કાયાર વિરૂદ્ધ વર્તનના, બદનક્ષીના તેમજ

મારા મારીના ચાલતા હાવાઓના સંબંધમાં સાક્ષી આપવાને આવેલા માણસોના સંબંધમાં વધારે ઝીણા થવાનું જરૂરનું નથી. ૭૨

बहुण्त्वं परिगृहीयात्साक्षिद्वये नराधिपः ॥
समेषु तु गुणोत्कृष्टान् गुणिद्वये द्विजोत्तमान् ॥ ७३ ॥

જ્યારે સાક્ષીઓમાં મતભેદ પડે ત્યારે રાજાએ વધુ મતવાળા પક્ષના અભિપ્રાયને સ્વિકારવો અને જ્યારે બંને પક્ષના મત એકજ સંખ્યાના હોય ત્યારે જે પક્ષના સાક્ષીઓ પાત્ર હોય અથવા સારા કુળને માન આપરવાળા હોય તે પક્ષના મતને અનુસરવું અને જ્યારે બંને પક્ષના સાક્ષીઓ એકજ સરખા ગુણવાળા તથામાન આપરવાળા હોય ત્યારે ઉત્તમકુળમાં જન્મેલા બ્રાહ્મણના શબ્દો ઉપર પૂરેપૂરો આધાર રાખીને હાવાનો નિર્ણય આણવો. ૭૩

समक्षदर्शनात्साक्ष्यं श्रवणाच्चैव सिद्ध्यति ॥
तत्र सत्यं ब्रुवन्साक्षी धर्मार्थाभ्यां न हीयते ॥ ७४ ॥

જે માણસે કાંઈ પણ ક્ષેત્રને થતાં પોતાની નજરો નજર ભેંચેલું હોય છે તેમજ જેણે તેના સંબંધમાં કાંઈ પણ સાંભળેલું હોય છે તેવા માણસો તે કાર્યમાં પોત પોતાનો અભિપ્રાય આપી શકે છે અને તેમનો અભિપ્રાય રાજા-ન્યાયાધિશે સ્વીકારવો આવા માણસો પોતાનો અભિપ્રાય નિષ્પક્ષપાત રહીને આપે છે તો તેઓ ધર્મ તથા સંપત્તીથી મુક્ત થતા નથી. ૭૪

साक्षी दृष्टश्रुतादप्यदिमुक्तकार्यसंसदि ॥

अवाङ्मयकर्मण्येति प्रेत्यस्वर्गाच्च हीयते ॥ ७५ ॥

સારા માણસોના મંડલમાં જે સાક્ષી પોતે સાંભળ્યું હોય અથવા ભેંચું હોય તેથી ઉલટોજ અર્થાત્ અસત્ય સાક્ષી આપે છે તે માણસ મરણ પછી તેના પાપની શિક્ષા ભોગવતો ઉંધે મસ્તકે નર્કમાં લટકે છે અને તેણે સ્વર્ગ મેળવવાને માટે જે જે પુરૂષ કર્યો કર્યો હોય છે તેના ફલનો પણ નાશ પામે છે. ૭૫

यत्रानिबद्धोऽपीक्षेत शृणुयाद्वापि किंचन ॥
पृष्टस्तत्रापि तद्ब्रूयाद्यथादृष्टं यथा श्रुतम् ॥ ७६ ॥

જે માણસ સાક્ષી આપવી પડશે તેવું જાણતો નહોય પણ હેવા લેણાના અગર ખીજ કોઈ પણ વિષયનું કાંઈ પણ કામ થતું હોય તે પોતે નજરો નજર જીવે છે અથવા બે સાંભળે છે તો તેવા માણસને બે તે કામ પુરૂ થઈ ગયા પછી જ્યારે તેનું કામ ચાલતું હોય ત્યારે તે કામના સંબંધમાં સાક્ષી તરીકે બોલાવવામાં આવે તો તેણે જે સાંભળ્યું અથવા ભેંચું હોય તે સાચે સાચું કહેવું. ૭૬

एकोऽलुब्धस्तुसाक्षीस्याद्रह्यः शृण्वोऽपिनस्त्रियः
स्त्रीबुद्धे रस्त्रिरत्नाच्च दोषैश्चान्यऽपि ये वृताः ॥ ७७ ॥

જે એક પણ પુરૂષ જે પોતે લોભ રહિત હોય તે ઘણી પવિત્ર સ્ત્રીઓના કરતાં પણ સારો સાક્ષી ગણાય છે કારણ કે સ્ત્રીઓ જમે તેટલી શુદ્ધ અંતઃકરણવાળી હોય છે છતાં “સ્ત્રીઓની મતી પાણીએ” એ કહેવત પ્રમાણે તેમનામાં બુદ્ધિ ઘણીજ ઘેડી હોય છે માટે તેઓ સાક્ષી આપવાને માટે પુરેપુરી લાયક કહેવાય નહી તેજ પ્રમાણે જે માણસના

ઉપર પહેલાં કાંઈપણ ત્હોમત મુકાયલું
હોય તે માણસ પણ શાક્ષી થવાને માટે
અચોગ્ય છે. ૭૭

સ્વભાવેનૈવ યદ્યુસ્તદગ્રાહ્યંવાવહારિકમ્ ॥
અતોયદન્યદ્વિમૂર્ધર્મર્થ તદપાર્થકમ્ ॥ ૭૮ ॥

સાક્ષી આપનાર માણસે જે કાંઈ પોતાની
બુઝાનીમાં ભયરહીત તેમજ સ્વભાવિક
રીતે કહેલું હોય તેને સત્ય સમજીને ન્યાયાધિ-
શે માન્ય રાખવું પણ જો કાંઈ પણ તે ભયના
અથવા લોભના દાબથી કહેતો હોયતો તેઅ
સત્ય છે એમ જાણીને દાવાનો ન્યાય
આપવામાં કેવલ નિરૂપયોગી ગણવું. ૭૮

સમાન્તઃ સાક્ષિણઃપ્રાપ્તાનર્થિવત્યર્થિસન્નિધૌ ॥
પ્રાદ્વિવાકોડનુપુક્તિત વિધિના તેન સાન્ત્વયન્ ॥

॥ ૭૯ ॥

વાદિ પ્રતિવાદિના સાક્ષીઓ જ્યારે ન્યા-
ય મંદિરમાં એકઠા થયા હોય ત્યારે ન્યા-
યાધિશે તેમની પ્રત્યે નીચે પ્રમાણેના મા-
યાલુ શબ્દોમાં ભાષણ કર્યા પછી તેમની ત-
પાશ શરૂ કરવી. ૭૯

યદ્યયોરનયોર્નૈત્થ કાર્યેડસ્મિન્ ચેષ્ટિતં મિથઃ ॥
તદ્ગૂત સર્વં સત્યેન ધુષ્માકંઘ્રત્ર સાક્ષિતા ॥ ૮૦ ॥

હે ! સહગૃહસ્થો, આ ન્યાય મંદિરમાં
આજે જે કાંઈ કામ તમારા સમક્ષ મુક-
વામાં આવ્યું છે અને તેને માટે વાદિ પ્ર-
તિવાદિ તરફથી તમે આવ્યા છો તે વિશે
જેટલું તમે જોયું અથવા સાંભળ્યું હોય
તે સઘળું સાચેસાચ કહી સંભળાવો કારણકે
અને તમે સર્વ સાક્ષી થઈને આવ્યા છો ૮૦

સત્યં સાક્ષ્યે બ્રુવન્સાક્ષી લોકાનામો તિ પુષ્કલાન્
इह चानुत्तमां कीर्तिं वागेषा ब्रह्मपूजिता ॥ ૮૧ ॥

આ પ્રમાણે ન્યાયાધિશનું ભાષણ પુરૂ
થયા પછી સાક્ષી આપતી વખતે જે સાક્ષીએ
પોતે જોયું હોય છે અથવા સાંભળ્યું હોય
છે તેનો સાચે સાચો હેવાલ ન્યાયાધિશના
સમક્ષમાં અદાલતમાં કહી સંભળાવે છે તે
મરણ પછી પ્રજ્ઞલોકને પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્
તેનો મોક્ષ થાય છે. આ લોકમાં કિર્તિને
સંપાદાન કરે છે એટલુંજ નહીં પણ મર-
ણ પછી પ્રજ્ઞલોકને મેળવતાં પ્રજ્ઞા જગત્
પિતા પણ તેનું સન્માન કરે છે. ૮૧

સાક્ષ્યેડનૃતં વદન્ પાશૈર્વદ્યયતે વારુઘૈર્મૃશમ્ ॥
વિવશઃ શતમાજાતીસ્તસ્માત્સાક્ષ્યં વદેદતમ્ ॥

॥ ૮૨ ॥

પણ જે સાક્ષી ઉપર કહ્યું તેના કરતાં
ઉલટીજ સાક્ષી આપે છે અર્થાત્ પોતે દા-
વાના સંબંધમાં કાંઈ નજરો નજર જોયું
હોય છે છતાં સાક્ષી આપતી વખતે તદનજ
વિરૂદ્ધ ભાષણ કરે છે તે માણસને વરૂણ
દેવતા નાગપાસથી બાંધી લેછે અને તેની
અસહ્ય પિડાને સો વર્ષ સુધી ભોગવે છે
અને જલંધર જેવા મહા રોગથી પીડાય છે
આ પ્રમાણેનાં દુઃખ ખોટી સાક્ષી પુરનારને
ભોગવવાં પડે છે માટે હમેશાં સાક્ષી પુર-
વામાં આપણે જોયું અથવા સાંભળ્યું હોય
તે સર્વ સાચે સાચું કહેવું. ૮૨

સત્યેન પૂયતે સાક્ષીધર્મઃ સત્યેન વર્ધતે ॥
તસ્માત્સત્યં િ વક્તવ્યં સર્વવર્ણેષુ સાક્ષિ ભિઃ

॥ ૮૩ ॥

સાક્ષી થયા પછી જે માણસ નિષ્પક્ષ-
પાતી રહીને સાચેસાચી સાક્ષી આપે છે તે
માણસ પૂર્વ જન્મમાં તેણે કરેલાં પાપ-
માંથી પણ છુટો થાય છે અને જન્મ-
માં તેનાં માન આબરૂ અને ન્યાયનો વધારો
થાય છે માટે હમેશાં ગમે તેવા કામમાં
શાક્ષી થવું પડે તો આપણી બાજુમાં જેટલું
હોય તે સર્વ સાચેસાચું કહી દેવું. ૮૩

આત્મૈવ હ્યાત્મનઃ સાક્ષી ગતિરાત્મા તથાત્મનઃ॥
માવર્મસ્થાઃ સ્વમાત્માનં નૃણાં સાક્ષિણમુત્તમમ્

॥ ૮૪ ॥

આત્મા તેજ પોતાના આત્માનો પુરે-
પુરો શાક્ષી છે અર્થાત્ માણસ જે કાંઈ કર્મ
કરે છે તે કરવા જેવું છે કે નહીં તેનો નિ-
ર્ણય તેના પોતાના આત્મા તરફથીજ તેને
મળે છે તેમજ શરૂઆતથીજને અંતઃકરણ-
ને શુદ્ધ રાખવામાં મહેનત લેવામાં આવે છે
તો આત્માજ આત્માનું રક્ષણ પણ કરે છે
અર્થાત્ મન કદાચ અયોગ્ય કર્મ કરવાને લ-
લયાય છે તો તરતજ આત્મા તેના ઉપર
અંકુશને મુકીને તે પાપમાંથી તેને બચાવી
લે છે તેજ પ્રમાણે અન્ય સર્વ સાક્ષીઓમાં
આત્મારૂપી શાક્ષી તેજ શ્રેષ્ઠ છે માટે કોઈએ
પણ પોતાના આત્માનો તિરસ્કાર કરવો ન
હીં. ૮૪

ગન્યન્તે વૌષંપકૃતો ન કશ્ચિત્પશ્યતીતિ નઃ॥
તાંસ્તુ દેવાઃ પ્રપશ્યન્તિ સ્વસ્પૈવાન્તરપૂરુષઃ ॥

॥ ૮૫ ॥

હુદ માણસો પાપ કરે છે ત્યારે તેમના
મનમાં એમ રહે છે કે આપણને આ કામ
કરતાં કોઈ જોઈ શકતું નથી પણ તેમના

તેમ ધારવામાં ઘણી મોટી ભુલ છે કારણકે
તેમને તે કામ કરતાં ધર્મર પોતેતો ભુલે છે
જ અને તે ઉપરાંત તેમના પોતાનાજ અં-
તઃકરણમાં સ્થાન કરીને બેઠેલો આત્મા તે
પણ તેમને ભુલે છે. ૮૫

द्यौर्मિરાपो हृदयं चन्द्रार्काग्नियमानिलाः ॥
रात्रिः संध्ये च धर्मश्च वृत्तज्ञाः सर्वदेहिनाम्

॥ ૮૬ ॥

સર્વ દેહ ધારી માણસોનાં ધર્મ કર્મને
આકાશ, પૃથ્વી, જળ, હૃદયમાં રહેલો આ-
ત્મા, ચંદ્રમા, સૂર્ય, અગ્નિ, યમ, પવન, અ-
ને રાત્રિ તથા નહવાર સાંજ મળીને બે સં-
ધ્યા અને ન્યાય બાણે છે. ૮૬

देवब्राह्मणसाम्निध्ये साक्ष्यं पृच्छेदृतं द्विजान्॥
उदङ्मुखान्प्राङ्मुखान्वा पूर्वाङ्गे वैशुची
शुचीन् ॥ ૮૭ ॥

ન્યાયાધિશે પોતે સ્નાનાદિકથી શુદ્ધ થ-
ઇને દિવસના મધ્ય ભાગે શુદ્ધ થયેલા પ્રા-
દ્ધણ વૈશ્ય અથવા ક્ષત્રી સાક્ષીઓને પોતાની
પાસે દેવસ્થાનમાં અથવા પ્રાદ્ધણના નજીક
બોલાવવા અને જે કામમાં તેઓ શાક્ષી આ-
વ્યા હોય તેમાં જે કાંઈ સત્યજ હોય તે ક
હેવડાવવું. આ પ્રસંગ શાક્ષી આપનાર મા-
ણસોએ પૂર્વાભિમુખ તથા ઉત્તરાભિમુખ
ઉભા રહીને સાક્ષી આપવી ૮૭

ब्रूहीति ब्राह्मणं पृच्छेत्स त्वं ब्रूहीति पार्थिवम्॥
गोबीजकाञ्चनैर्वैश्यं शूद्रं सर्वैस्तु पातकैः ॥ ૮૮ ॥

કામ શરૂ થયા પછી ન્યાયાધિશે બુખા-
ની લેતી વખતે પ્રાદ્ધણ સાક્ષીની બુખાની
લેતાં મૂર્ખ બોલો એ પ્રમાણે કહેવું અને

ક્ષત્રીયની સાક્ષી લેતાં તેને “ સત્ય વૃદ્ધિ ”
“ સાચું કહેજો ” એ પ્રમાણે કહીને શાક્ષી
શરૂ કરવાને કહે અને વૈશ્યને એવું કહીને
શાક્ષી શરૂ કરવાને કહે જોકે તમે જુહું
બોલશો તો તમને જુઠા સોગન ખાધા જે-
ટલું, તથા અનાજ, સુવર્ણ, ગાય વિગેરે
ચોધા જેટલું પાપ છે તથા શુદ્રને એ પ્રમા-
ણે કહેવું કે જો તું જુઠી સાક્ષી આપીશ તો
તને માણસો જેટલાં પણ પાપ કરી શકે
છે તેટલાં પાપ લાગશે તે પાપ નીચે પ્ર-
માણે છે. ૮૮

ब्रह्मघ्नो ये स्मृता लोका ये च स्त्रीवालघातिनः॥
मित्रद्रुहः कृतघ्नस्य ते ते स्युर्बुवतो मृषा॥૮૯॥

જે માણસ જુઠી સાક્ષી આપે છે તેને
જે જે શિક્ષા બ્રાહ્મણની હત્યા કરવાના પા-
પને માટે થાય છે તે તેમજ ખાવા ચિ-
હત્યાને માટે અને મિત્રનો દ્રોહ કરનારને
અને કૃતદ્વિન માણસોને થાય છે તે તે શિ-
ક્ષાઓ લેને અમલી પડે છે. ૮૯

जन्मप्रभृति यत्किञ्चित्पुण्यं भद्रं त्वया कृतम्॥
त ते सर्वं शून्यो गच्छेद्यदि ब्रूयास्त्वमन्यथा॥

॥ ૯૦ ॥

હો ! શુભ વર્તન કરનાર માણસ જો તું
ત્હારા બોલવામાં જરાપણ અસત્ય ભાવ ક-
રીશ તો જન્મ ધારણ કર્યા પછી તે જુહું
બોલતા સુધી જે જે પુણ્ય કર્યો કર્યા હશે
તે સઘળાંનું પુણ્ય કુતરાંઓને જશે અર્થાત્
તેના બદલામાં તને કાંઈ પણ મળશે નહીં. ૯૦

एकोऽहमस्मीत्यात्मानं यत्नं कल्याण मन्यसे॥
नित्यं स्थितस्ते ह्येष पुण्यपापेक्षिता मुनिः

। ૯૧ ॥

હો ! સદાચારી ! કહાયતું એમજ સમ-
જતો હોઈશ કે તું એકજ છે અને તેથી જે
જે કામ તું કરે છે તે સર્વ તુંજ જાણે છે
અને બીજું કાંઈ જાણતું નથી તો તેમાં
ત્હારી મ્હોટી ભુલ છે કારણ કે આત્મા દે-
વીક પુરૂષ જે ત્હારા હૃદયમાં ગુપ્તપણે
સ્થાન કરીને રહેલો છે તે તુંજ નથી પણ
ત્હારાથી અન્યસ્વરૂપજ છે અને તે ત્હારાં
કરેલાં અને હજી પણ થતાં શુભાશુભ ક-
ર્મનો સાક્ષી છે. ૯૧

यमो वैवस्वतो देवो यस्तवैष हृदि स्थितः॥
तेन चेदविवादस्ते मा गङ्गां मा कुरुन् गमः
॥ ૯૨ ॥

માટે જો અસત્ય ભાષણ નહીં કરીને
તેને યમ તેમજ સય અને ધર્મવિરૂદ્ધ વ-
ર્તન નહીં કરવાથી ત્હારા પોતાના આત્માને
તું હમેશાં સંતોષમાંજ રાખતો હોઈશ અને
તેમની મરજી વિરૂદ્ધ કાંઈ નહીં કરતો હોઈ
તો હે રૂઢા માણસ તું પવિત્રજ છું
માટે ગંગાચમુનાં જેવી નદીઓનાં પવિત્ર
પાણીમાં તારા દેહની શુદ્ધિને માટે સ્નાન
કરવાને જવાની જરૂર નથી તેમજ ત્હારાં
પ્રાયશ્ચિત નિવારવાને માટે કુરૂક્ષેત્રની યાત્રા
કરવાની પણ કાંઈ જરૂર નથી. ૯૨

नम्रो मुण्डः कपालेन भिक्षार्थी क्षुत्पिपासितः॥
अन्धः शत्रुकुलं गच्छेद्यः साक्ष्यमनृतं वदेत्॥
॥ ૯૩ ॥

જે માણસ જુઠી સાક્ષી આપે તેને નગ્ન
થઇને વસ્ત્ર રહીત યાને અર્થાત્ તેને એવા
પ્રસંગો આવી પડે છે કે પાસે શરીર ઠાં
કવાને વસ્ત્ર પણ હોતું નથી, મુંઝાયેલો,

શુષ્ક અને તરસના દુઃખથી અતિશય દુઃખી થયેલો અને આંધળો થઇને પોતાનાજ દુઃખનોને ત્યાં એક ખપ્પર લઇને લીક્ષા માગવાને જવું પડે છે ૬૩

અવાચિછરાસ્તમસ્યન્થે કિલ્લિષી નરકં વ્રજેત્
યઃ પ્રશ્નં વિતર્થં વૃયાત્પૃષ્ઠઃ સન્ ધર્મનિશ્ચયે ૧૪૪

દિવાની ફોર્ટના ચાલતા દાવાની સાક્ષીમાં જે માણસને એક પ્રશ્ન ન્યાયાધિશ તરફથી પુછવામાં આવે અને તેનો પણ પ્રત્યુત્તર જે તે જુઠો આપે છે તો તેના પ્રાયશ્ચિતની શીક્ષા લોગવવાને માટે તેને અંધકારમાં રહેલા અધાર નર્કમાં ઉઘે મસ્તકે અમુક કાલ સુધી લટકીને ખમવી પડે છે. ૬૪

અન્થો મત્સ્યાનિવાશ્રાતિ સ નરઃ કણ્ઠકૈઃ સહ૥
યો વાષ્વેર્થૈર્વૈકસ્યમપત્યક્ષં સર્મા ગતઃ ૥૧૧

ન્યાય સભામાં આવેલો માણસ જેને ખનાવ પોતે નજરો નજર બનતાં જોયો નથી તેને માટે પોતે નજરો નજર જોયો એવી ખોટી સાક્ષી પુરે છે તો તેને જેમ કેઈ આંધળો માણસ મત્સ્યને કાંટા-હાડકાં સાથે ખાતો હોય તેવો જાણવો અર્થાત ઉપર પ્રમાણેનું અસત્ય ભાષણ તે સુખ મેળવવા માટે કરે છે પણ અંતમાં તેના પરિણામે તે અત્યંત દુઃખને પામે છે. ૬૫

યસ્ય વિદ્વાન્ હિ વદતઃ ભ્રજ્ઞો નાભિસજ્જતે ॥
તસ્માન્ન દેવાઃ મૈયાંતં લોકેઽન્યં પુરુષં વિદુઃ

॥ ૧૬ ॥

જે સાક્ષી પુરે પુરી સાચી જુખાની આપે છે અને તેને માટે તેના અંતરમાં રહેલો સુખ પુરુષ-અર્થાત્ પણ નિશ્ચય હોય

છે તેવા માણસને દેવતાઓથી પણ શ્રેષ્ઠ સમજવો. ૬૬

યાવતો વાન્વવાન્ યસ્મિન્ હન્તિ સાદ્યેઽનૃતં વદન્
તાવતઃ સંહયયા તસ્મિન્ શ્રૃણુ સૌમ્યાનુપૂર્વશઃ

॥ ૧૭ ॥

પ્રત્યેક જુદા જુદા દાવાઓમાં જે માણસ દરેક વખતે જુઠી જુખાની આપે છે તે માણસ હે! મહાપુરુષો! આપને હવે પછી અનુક્રમે કહેવામાં આવશે તે પ્રમાણે પોતાના સગાંઓ સ્વર્ગમાંથી નર્કમાં નાંખે ને છે અને પોતાનાં હવે ગણાવાશે તેટલાં સંખ્યાઓના નાશ કર્યાનું પાપ કરે છે. ૬૭

પચ્ચ પશ્વનૃતે હન્તિ દશ હન્તિ ગવાનૃતે ॥

શતમશ્વનૃતે હન્તિ સદસં પુરુવાનૃતે ॥ ૧૮ ॥

પશુઓની સાક્ષીમાં જુદું જોલવાથી પાંચ બાંધવોને નર્કમાં નાખવાના અથવા તેટલા બાંધવોના નાશનું પ્રાયશ્ચિત તેને લાગે છે, ગાયોના સંખ્યામાં જુઠી સાક્ષી આપનારને દશ બાંધવોને નર્કમાં નાખ્યાનું અથવા તો દશ બાંધવોના નાશનું પ્રાયશ્ચિત થાય છે અને ઘોડાના સંખ્યામાં અસત્ય સાક્ષી પુરનારને સો સગાં માર્યાનું પાપ લાગે છે પણ માણસના સંખ્યામાં અસત્ય સાક્ષી પુરનારને એક હજાર સગાંનો નાશ કર્યા જેટલું પાપ લાગે છે. ૬૮

હન્તિ જ્ઞાતાનજાતાંશ્ચ હિરણ્યાર્થેઽનૃતં વદન્ ॥

સર્વે શૂર્યનૃતે હન્તિ માસ્મ શૂર્યનૃતં વદીઃ

॥ ૧૯ ॥

સુવર્ણની ઓરી વિગેરેની આપતમાં જુઠી સાક્ષી પુરનાર માણસને જન્મેલાં તેમજ ભવિષ્યમાં જન્મનાર સર્વે સગાંને મા-

ધાનું પાપ એસે છે. જમીનના દાવામાં જે અસત્ય લાપણ કરે છે તેને સુધીની સર્વ જીવમય વસ્તુઓના નાશનું પાપ લાગે છે માટે ભૂમી સખધી દાવાઓમાં અસત્ય લાપણ કરતાં ધણેજ વિચાર કરવો. ૯૯

અપ્તુ મૂમિવદિત્યાહુઃ સ્ત્રીણાં મોગે ચમૈયુને॥
અઙ્ગેષુ ચૈવ રંજેષુ સર્વેષ્વમૈયંયંષુ ચા॥૧૦૦॥

જમીન સંબંધના કલ્યામાં જુડી શાક્ષી આપવાથી જેટલું પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે છે તેટલુંજ મોટા વેદજ પુરૂસોએ જગાશયોના કબજાના અથવા ભોગવટાના વાંધામાં તેમજ સ્ત્રીઓના રતીસુખ સંબંધમાં જુડી જુબાની આપનારનું તેમજ મણી માણેક જેવાં જવાહીર અને પથ્થરની ખનેલી મુદ્દયવાન વસ્તુઓના કલ્યામાં જુડી શાક્ષી આપનારને માટેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહેલું છે. ૧૦૦

પ્રતાન્ દોષાનવેક્ષ્ય ત્વં સર્વાનનૂતન્માષણે ॥

યથાધુતં યથાદૃષ્ટં સર્વમેવાજ્ઞસા વદ ॥ ૧ ॥

જુડું બોલવામાં કેટલાં કેટલા પાપ કર્મ સમાયલાં ગણાયલાં છે તથા કેટલાં કેટલાં માણસો—સંબંધિયોનો નાશ કર્યાનાં અથવા તેમને નર્કમાં નાખ્યાનો દોષ લાગે છે તે ઉપર પુરેપુરો વિચાર કરીને અને તેથીજ તેને ભય રાખીને હમેશાં શાક્ષી આપનારે પોતાની જુબાનીમાં જે પોતે નજરો નજર જોયું હોય તથા પોતે સાંભળ્યું હોય તે સઘળું યથાસ્થિત કહેવું. ૧૦૧

ગોરક્ષકાન્વાણિજિકાંસ્તથા કારુકુશી સ્વાન્
ત્રૈજ્વાન્વાર્ધુષિકાંચૈવ વિમાન્ શૂદ્રવદાચરેત્ ॥૨॥

ન્યાયધિશે જે પ્રાદક્ષણ ગાયોનું રક્ષણ કરીને અર્થાત્ ગોવાળનો ધંધો કરીને પો-

તાનું ગુજરાન ચલાવતો હોય તેની, જે પ્રાદક્ષણ વૈશ્યનો ધંધો કરતો હોય અર્થાત્ બ્યાજ વટંદરનો બ્યાપાર કરીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હોય તેની જે પ્રાદક્ષણ; સુતાર હુવાર વિગેરેના નાના પ્રકારના હુમરો કરીને પોતાના કુંડુંબનું પાપણ કરતો હોય તેની, જે પ્રાદક્ષણનટનું નાચવા. ગાવાનું તથા વાજા વગાડવાનું, કામ કરીને તેમજ કોઈને ત્યાં વગાડવાનું ઠાસપણું કરતો હોય તેની જુબાની લેતી વખતે શુદ્રની માફક તેને પ્રશ્નો પુછવા, ૧૦૨

તદ્વદન્ ધર્મતોડ્યેષુ જ્ઞાનમપ્યન્યથા નરઃ ॥

ન સ્વર્ગાચ્છવતે લોકા ર્વૈર્વીં વાચં વદન્તિ

તામ્ ॥ ૧ ॥

કેટલો વખત પ્રાદક્ષણ પોતે જુબાની આપતાં પોતે જોયલા અથવા સાંભળેલા ખનાવ કરતાં વિરૂદ્ધ પોતાની શાક્ષી આપે છે પણ આમ કરવામાં તે ધર્મનાજ પુણ્ય કારણને લોધે કરે છે કોઈના અનિત્યને માટે તેમજ પોતાના સ્વાર્થને માટે નથી કરતો તેથી તેને મજવાના મૃત્યુ પછીના મોક્ષથી તે દૂર થતો નથી. કારણકે તેવા પ્રકારના ધર્મના રક્ષણને માટેના અસત્ય આપેલા પુરાવાને “ દેવવાની ” એમ વિદ્વાન પૂરૂષો ગણે છે. ૧૦૩

શૂદ્રવિદ્વન્નાવિમાણાં યત્તોત્કૈ મર્વેદ્વઃ ॥

તત્ર વક્તવ્યમનૃતં તદ્દિ સત્યાદિશિષ્યતે ॥૩॥

ખરેખરી શાક્ષી આપવાથી પ્રાદક્ષણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય અથવા શુદ્રનું પરિણામ મૃત્યુ માત્ર એમ જાગતું હોયતો તેમનો ગુન્હો જાણે અજાણે થયો હોય તો પણ ભુલથી થયો

છે એમ ગણીને તેમની જાહેરીને બચાવ કરવાને માટે અસત્ય શાક્ષી આપવી; કારણકે તેવે પ્રસંગે સાચુ કહીને સામાના જીવનો નાશ કરાવવો તેના કરતાં જીવું બોલીને તેમના જીવને બચાવવો તે વધારે સ્તુત્ય છે એમ મહામુની એ કહેલું છે. ૧૦૪

વાગ્દૈવત્યૈશ્વ ચરુભિર્યજેરંસ્તે સરસ્વતીમ્ ॥
અનૃતસ્યૈનસસ્તસ્ય કુર્વાણા નિષ્કૃતિં પરામ્ ॥
કૂષ્માણ્ઠૈર્વાપિ જુહુયાદ્દૃતમગ્રૌ યથાવિધિ ॥
ઉદિત્યૃચા વા વારુણ્યા યૃચેનાબ્દૈવતેન વા ॥૬॥

ઉપર પ્રમાણે કોઈના પણ આત્માના રક્ષણને માટે જેણે અસત્ય જીભાની આપી હોય તેણે તેના પાપમાંથી મુક્ત થવાને માટે સરસ્વતિ દેવીને ખીરનો હોમ કરીને તૃપ્ત કરવાં જેથી તે ઘણા હોમમાંથી મુક્ત થાય. ૧૦૫

ત્રિપક્ષાદબ્રુવન્સાક્ષ્યમૃણાદિષુ નરોઽગદઃ ॥
તદ્દનં પ્રાપ્નુયાત્સર્વં દશબન્ધં ચ સર્વતઃ ॥૭॥

અથવા તો તેણે પોતાના પ્રાયશ્ચિત્તમાંથી મુક્ત થવાને માટે યજુર્વેદમાંના ચહેવાં દેવદેવમ્ એ પ્રમાણે કુષ્માઠ મંત્ર વડે શાસ્ત્રમાં જણાવેલી વિધિ પ્રમાણે અગ્નિમાં ધીનો હોમ કરવો અથવા તો ગૃહ ધર્મમાં પરિસ્તરણ વિગેરે હોમ કર્યાથી જેનો અધિષ્ઠાતા દેવતા વરૂણ છે તેને “વદુત્તમ પાત્રમ્” એ પ્રમાણેના વરૂણ મંત્રથી હોમ કરવો, અથવા ઉદક-પાણી જેનો અધિષ્ઠાતા દેવ છે તેવી “આપો હિષા” એ ચાવડે ધીનો હોમ કરવો. ૧૦૬.

યસ્ય દર્યેત સપ્તાહાદુક્તવાક્યસ્ય સાક્ષિણઃ ॥
રોગોઽગ્નિર્જાતિમરણમૃણંદાપ્યો દમં ચ સાં ॥૮॥

દેહણા દેવા સંબંધીના હાવામાં જે માણસ સાક્ષી હોય છે તેને તો સાક્ષી આપવાને અદાલતમાં અમુક દિવસે હાજર થવાનો હુકમ મળ્યા પછીનાં ત્રણ પખવાડીયામાં તે હાજર નથી થતો-શરીરે કોઈ પણ રીતે હોમ રહીત હોવા છતાં હાજર નથી થતો તો ન્યાયાધિશે આખા હાવાને માટેનું હુકમનામું લેના ઉપર કરવું અને વધારામાં તેની પાસેથી હાવાના દશમા ભાગ જેટલો દંડ રાજ્યને માટે લેવો. ૧૦૮.

અસાક્ષિકેષુ ત્વર્યેષ મિથો વિવદમાનયોઃ ॥
અવિન્દંસ્તસ્વતઃ સત્યં શપથેનાપિ લભ્યમેત્ ॥ ૯ ॥

જો કોઈ શાક્ષી પોતાની શાક્ષી આપી બાય છે અને ત્યાર પછીના અઠવાડીયામાં તેને કોઈ પણ રોગ લાગુ પડીને તેણે મરણ નીપજે છે અથવા તો તેના સંબંધીનું મરણ નીપજે છે તો તેની જીડી સાક્ષી સાબીત થાય છે માટે તેણેજ હાવાનું બધું ખર્ચ આપવું તેમજ હાવાનો દશમો ભાગ દંડનો પણ આપવો. ૧૦૯.

મહર્ષિમિશ્વ દેવૈશ્ચ કાર્યાર્થ શપથાઃ કૃતા ॥
વસિષ્ઠશ્ચાપિ શપથં શેષે વૈ યવને નૃપો ॥૧૦॥

જ્યારે વાદિ પ્રતિવાદિ બેમાંથી કોઈના તરફના પણ સાક્ષીઓ ન મળી આવે ત્યારે તેમનાં છળ કપટમાંથી સત્ય જાણીને ન્યાય કરવાને માટે ન્યાયાધિશે બંને પક્ષને સોગન ખવરાવવા અને તેના ઉપરથી ન્યાય આપવો ૧૧૦

ન વૃથા શપથં કુર્યાત્સ્વલ્પેઽપ્યર્થે નરો વુઃ ॥
વૃથા હિ શપથં કુર્વન્ પ્રેત્ય ચેહ ચ નશ્યતિ

॥ ૧૧ ॥

વિદ્વાન માણસે નાની શુની બાળતમાં
સોગન ખાવા નહી, કારણ કે તેવા નજીવા
કામમાં વૃથા સોગન ખાનારની આ લોકમાં
અપકીર્તિ થાય છે અને પરલોકમાં મૃત્યુ
પછી તહેનો મોક્ષ થતો નથી. ૧૧૧

કામિનીષુ વિવાહેષુ ગવાં મરુષ્યે તથેન્ધને ॥
બ્રાહ્મણામ્યુપપતૌ ચ શપથે નાસ્તિ પાતકમ્

॥ ૧૨ ॥

જે માણસને ઘણી સ્ત્રીઓ હોય છે તે-
વા માણસે જે પોતાની એકાદ સ્ત્રીની સાથે
વિલાસ સમયે, વિવાહ સખંધી અન્યની
સાથે વિવાહ કરવાના સખંધમાં, ગાયે કા-
ઈની ઘાસ વા ફળ બાધાં હોય તેની બા-
ળતમાં, હોમ કર્મને માટે ધન હોમ
દ્રવ્ય વિગેરે લીધાં હોય તે બાળતમાં તેમજ
પ્રાહ્મણના રક્ષણને માટે લીધેલા સોગનને
માટે કાંઈ પણ પાપ નથી. ૧૧૨

સત્યેન શાપયેદ્વિમં ક્ષત્રિયં વાહનાયુદ્ધૈઃ ॥
ગૌર્વીજકાશ્વનૈર્વૈશ્યં શૂદ્રં સર્વૈસ્તુ પાતકૈઃ ॥ ૧૩ ॥

દાવામાં જીભાની હું સાચીજ આપું છે
તેવું કહેવડાવવાને માટે ન્યાયાધિશે જીદી
જીદી વર્ણને જીદા જીદા સોગન ખવરાવવા,
પ્રાહ્મણને “જે હું જીદું બોલું તો મહારા
સત્યનો નાશ થાય” એવા સોગન આપવા,
ક્ષત્રીયને “જે હું જીદું બોલું તો મહારા
વાહન વા આયુદ્ધ વૃથા થાઓ” એવા સો-
ગન ખવરાવવા, વૈશ્યને ગાય, અનાજ તથા
સુવર્ણના સોગન આપવા અને શૂદ્રને “જે

હું જીદું બોલું તો મને સર્વનું પાપ લાગે”
એવા સોગન આપવા. ૧૧૩

અગ્નિં વાહારયેદેનમષ્ટુ ચૈનં નિમજ્જયેત્ ॥
પુત્રદારસ્ય વાધ્યેનં શિરાંસિ સ્પર્શયેત્પૃથક્

॥ ૧૪ ॥

અથવા તો કોઈ પણ વાદિ વા પ્રતિ-
વાદિ જેને સોગન આપવાના હોય તેની
પાસે અગ્નિના જેવો તપાસીને લાલચોળ
કરેલો લોહનો ગોળો હોય તેના ઉપર સૈના
હાથને અડાડવો અને શુદ્રાદિકના હાથમાં
તો સાત પિપજાનાં પાનાં મૂકીને તેમાં તે
ગોળાને મુકે, અને સાત પગલાં તેની સાથે
ભરાવે, અથવા ઊંડા પાણીમાં લઈ જઈને
તેમાં તેની પાસે ડુબકી ભરાવે અગર તે
તેની બાયડી અને દરેક છોકરાંના ઉપર તેનો
હાથ મુકાવવો. ૧૧૪

યમિદ્ધો ન દહત્યગ્રિરાપો મોન્મજ્જયન્તિ ચ ॥
ન ચાર્તિ મૃચ્છતિ ક્ષિપ્રં સ જ્ઞેયઃ શપથે શુષ્ઠિઃ

॥ ૧૫ ॥

આ પ્રમાણે કરાવ્યા છતાં પણ ધકધ-
કતા અગ્નિથી અથવા અગ્નિ સમાન તપા-
વેલા ગોળાથી જે માણસ દાઝતો નથી તેમ
જ ઊંડા પાણીમાં ડુબકી ભરાવ્યાં છતાં જે
ડુબતો નથી અને જેને સોગન ઉપર સાક્ષી
આપ્યા છતાં થોડા સમયમાં કાંઈપણ ઇન્દ્ર
થતી નથી તેવા માણસે પોતાની જીભાની
સાથે સાચીજ આપેલી છે એમ ન્યાયાધિશે
જાણવું. ૧૧૫

વત્સસ્ય હ્યભિશસ્તસ્ય પુરા બ્રહ્મા યવીયસાી
નામિદંદાહ રોમાપિ સત્યેન જગતઃ સ્પૃશઃ

॥ ૧૬ ॥

જેલાંના કાળમાં વત્સ નામના રૂષિને
વૈમાત્ર નામનો નાનો ઓરમાન બાઈ હતો.
તેણે વત્સ ઉપર એવું તહોમત મુક્યું હતું
કે તમે શુદ્ધ બ્રાહ્મણ નથી પણ શુદ્ર સ્ત્રીથી
ઉત્પન્ન થયેલા શુદ્ર છો પરંતુ વત્સ રૂષિ
સાચા હતા તેથી પોતાનું સત્ય પ્રકાશ કર-
વાને માટે તેમણે અગ્નિમાં જંપાપાત કર્યો
હતો ત્યારે અગ્નિથી તેમના એક રૂવા સર-
ખાને પણ ધ્વજ થઈ નહોતી. ૧૧૬

यस्मिन् यस्मिन् विवादे तु कौटसाक्ष्यं कृतं भवेत् ॥
तत्तत्कार्यं निर्वर्त्तत કृतં चाप્યકૃતં ભવેત્ ॥ ૧૭ ॥

જે જે કામ પુરાં થઈ ગયાં હોય અને
હુકમનામાં પણ થયાં હોય તથા હંડ વિગેરે
પણ લેવાઈ ગયા હોય તેવા કામમાં જે ન્યા-
યાધિશને પાછળથી એવું ખરી ખાત્રીથી
જણાય કે વાદિ પ્રતિવાદિમાંથી કોઈના શા-
ક્ષીઓએ જુઠી જુઠાની આપી હતી તે
તેણે તે દાવાની ફરીથી તપાસ કરીને ન્યાય
આપવો અને જેલાંના કરેલા ન્યાયને ફેરવી
નાંખવો. ૧૧૭

लोभान्मोहाद्भयान्मैत्रात्कामः क्रोधात्तथैव च ॥
अज्ञानाद्बालभावाच्च साक्ष्यं वितथमुच्यते ॥ ૧૮ ॥

લોભથી તેમજ મોહ જેવા વિપરીત કાર-
ણથી, ભયથી, સ્નેહથી, કામ, ક્રોધ અથવા
તો બાળકથી અપાયેલી સાક્ષીઓ મંજુર
રાખવી નહીં કારણ કે તેમાં અસત્યનો ઘણો
સંભવ હોય છે. ૧૧૮

एषामन्यतमे स्थाने यः साक्ष्यमनृतं वदेत् ॥
तस्य दण्डविशेषास्तु प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ॥ ૧૯ ॥

ઉપરના કારણોએ કરીને બહુ બુજીને
જે માણસ જુઠી સાક્ષી આપે છે તેમની

શીક્ષા અનુક્રમે હવે હું આપ સર્વને ક-
હીશ, ૧૧૯

लोभात्सहस्रं दण्डयस्तु मोहात्पूर्वं तु साहसम् ॥
भयाद्द्वौ मध्यमौ दण्डौ मैत्राणपूर्वं चतुर्गुणम् ॥ ૧૨૦ ॥

જે માણસ ધનના લોભથી જ કરીને જુઠું
બોલતો હોય તેવા સાક્ષીનો એક હજાર પળ
હંડ લેવો, મોહના સાહસને લીધે જે જુઠી
સાક્ષી પુરે તો તેના પ્રમાણમાં તેનો આછો
હંડ કરવો કારણ કે ભેનાથી નિષ્જનનાર પ-
રિણામની બેભાનાવસ્થામાં સાક્ષી તેમ કરે છે,
ભયને લીધે જે તે પ્રમાણે તે કરે છે તો
તે સાક્ષી તેના ઉપરના થનાર દબાણથી તેણે
તેમ કહેલું છે તેમ ગણીને તેનો ઘણો જ
થોડો હંડ કરવો અને મીત્રાઈનો સખધ ગ-
ણીને તેને લીધે જ જે બહુને અને પોતાના
મીત્રના બચાવને માટે જુઠી સાક્ષી આપે
તેનો તો હલકા હંડ કરતાં ચારગણો વધારે
હંડ કરવો. ૧૨૦

कामादशगुणं पूर्वं क्रोधात्तु त्रिगुणं परम् ॥
अज्ञानाद्दे शते पूर्णं बालिभ्याच्छतमेव तु ॥ ૨૧ ॥

સી સુખની ઇચ્છાને માટે જે માણસ
જુઠી સાક્ષી આપે તેનો હલકા હંડના કરતાં
દશ ઘણો વધારે હંડ કરવો, ક્રોધના આવે-
શમાં જે સાક્ષી આપતાં અસત્ય બાપણ કરે
છે તેનો મધ્યમ સાહસ કરનારના હંડ કરતાં
ત્રણ ઘણો હંડ કરવો, અલતા કાળથી પોતે
અજ્ઞાન હોય તેવા સાક્ષીથી જે જુઠી જુઠા-
ની અપાઈ હોય તો તેટલા માટે તેનો ૨૦૦
પળ નો અને સાક્ષી આપવાના સમયે પો-

તાના મનની અસાવધાનતાથી અપાયલી બુઢી સાક્ષીને માટે ૧૦૦ પળ નો દંડ કરવો જોઈએ. ૧૨૧

एतानाहुः कौटसाक्ष्ये प्रोक्तान्दण्डा न्मनीषिभि
धर्मस्याव्यभिचारार्थमधर्मनियमाय च ॥२२॥

સત્યરૂપી ધર્મનો લોપ ન થાય તેટલા માટે અને અસત્યરૂપી અધર્મને નિવારવાને માટે-હર કરવાને માટે જે માણસો સાક્ષી આપતાં અસત્ય લાપણુ કરે છે તેમને મઠ્ઠે પુર્વે મહા પુરૂષોએ જે જે શીક્ષા અને દંડ નક્કી કરેલા છે તે સર્વ મહા મુની મનુરૂપિ કહે છે કે હે ! મુનીશ્વરો હું આપ સર્વને કહું છું તે સાંભળો, ૧૨૨

कौटसाक्ष्यं तु कुर्वाणांस्त्रीन्वर्णाधार्मिको नृपः॥
प्रवासयेदण्डयित्वा ब्राह्मणं तु विवासयेत् ॥
॥ २३ ॥

બુઢી સાક્ષી આપતા ક્ષત્રીય, વૈશ્ય અને શુદ્ર સાક્ષીઓનો તો ઉપર પ્રમાણે દંડ લીધા પછી ધર્માત્મા રાજાએ દેશનિકાલ કરવો જોઈએ પણ જો બ્રાહ્મણ સાક્ષી અસત્ય બોલે તો તેને તો માત્ર દેશ નિકાલનીજ શિક્ષા કરવી પણ દંડ લેવો નહી. ૧૨૩

दशस्थानानि दंडस्य मनुः स्वा यंभुवोऽवचीत्॥
त्रिषु वर्णेषु यानि स्फुरक्षतो ब्राह्मणो व्रजेत्
॥ २४ ॥

હિરણ્ય ગર્ભ મનુએ દંડને માટેનાં દસ સ્થાન કહેલાં છે પણ તે સઘળાં ક્ષત્રીય, વૈશ્ય અને શુદ્ર એ ત્રણ વર્ણનેજ લાગુ પડે છે બ્રાહ્મણે તો ગમે તેવો મોટો અપરાધ કરેલો હોય છતાં તેને રાજાએ એવી શિક્ષા કરવી કે જેથી તેના શરીરને કાંઈપણ ઇજા

થાય નહી અર્થાત્ ગમે તેવો ગંભીર અન્યાય બ્રાહ્મણે કર્યો હોય છતાં તેને દેહાંત દંડની શિક્ષા ધર્માત્મા રાજાએ કરવી નહી. ૧૨૪

उपस्थमुदरं जिह्वां हस्तौ पादौ च पञ्चमम् ॥
चक्षुर्नासा च कर्णौ च धनं देहस्तयैव च॥२५॥

મહા મુની મનુએ નક્કી કરેલાં દંડનાં દશ સ્થાનને નિચે પ્રમાણે સમજવાં ૧ ઉપસ્થ, ૨ ઉદર, ૩ જીભ, ૪ બે હાથ, ૫ બે પગ, ૬ બે આંખો, ૭ નાક, ૮ બે કાન, ૯ ધન અને ૧૦ ધન અથવા જાન માલના તુકશાનના દાવામાં તો આખા શરીરની અર્થાત્ દેહાંત દંડની શિક્ષા કરવી જોઈએ. ૧૨૫

अनुबन्धं परिज्ञाय देशकालौ च तत्त्वतः ॥
सारापराधौ चालोक्य दण्डं दण्डयेपु पात-
येत् ॥ २६ ॥

વારંવાર એનો એ અપરાધ કરનાર અપરાધિનો અપરાધ કરવાનું સ્થાન અર્થાત્ ગામમાં કે જંગલમાં અપરાધ કર્યો હતો તેમજ તેનો સમય દિવસે વારાત્રે અપરાધ કર્યો હતો કે અપરાધ નજીવો કે ગંભીર છે તે સઘળાનો વિચાર કરીને તેમાંથી સાર કાઢીને તેમજ અપરાધનો દંડ ખમવાની શક્તીનો ધરાબર વિચાર કરીને ન્યાયાધિશે દંડ ફરમાવવો. ૧૨૬

अधर्मदंडनं लोके यशोघ्नं कीर्तिनाशमम् ॥
अस्वर्ग्यं च परत्रापि तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥
॥ २७ ॥

કારણ કે ઉપર પ્રમાણેની તપાસ કર્યા વિના દંડ ફરનાર રાજાની આ લોકમાં ખ્યાલિ અર્થાત્ કિર્તીનો નાશ થાય છે અને

મૃત્યુ પછી આં લોકમાં પરલોક મેળવવાને
માટે તેનાં ક્રિયેલાં પુણ્ય કર્મનો નાશ થાય
છે તેથી તેને સ્વર્ગ મળતું નથી અર્થાત્ તે-
નો મોક્ષ થતો નથી તેટલા માટે ન્યાયાધિશે
ન્યાય આપતાં પૂર્ણ વિચાર કરવો જોઈએ. ૧૨૭

અદળિયદાન્દણ્યજાદળ્યાં ઐવાપ્યદળ્યન
અયશો ગદ્દામોતિ નરકં ચૈષ ગચ્છતિ ૥૨૮ ॥

જે માણસનો દંડ કરવા જેવો હોતો
નથી તેવા માણસનો ધનાદિકના લોભથી
અન્યાયપણે જે રાજા દંડ કરે છે તે તેમજ
જે અપરાધ હોય છે તેનો દંડ નથી કર-
તો તેવો રાજા ઘણી અપકિર્તિને પામે છે
અને મૃત્યુ પછી નર્કમાં પડે છે. ૧૨૮

ઘ્નાદળં પ્રથમં કુર્યાદ્દિગ્દળં તદનન્તરમ્ ॥
તૃતીયં ધનદળં તુ વધદળમતઃ પરમ્ ॥૨૯॥

ખેલવેલોજ જેણે અપરાધ કર્યો હોય
તેવા અપરાધિનો રાજાએ ન્યાયાધિશે વાગ્દંડ
કરવો અર્થાત્ તેને તમે ઠીક કર્યું નહીં હવે
આ પ્રમાણે કરતા નહીં તે પ્રમાણે શિખા-
મણ આપીને વિદાય કરવો પણ તેવી શિ-
ખામણ આપ્યા છતાં પણ તેનો અપરાધ
કરતો અટકે નહીં તો પછી તેનો તિરસ્કાર
કરવો અર્થાત્ તેને કઠોર વચન કહીને કાઢી
મુકવો તેમ છતાં પણ તે ગુન્હા કરતોજ
રહે તો પછી તેનો દ્રવ્યથી દંડ કરવો અને
તેમ કર્યા છતાં પણ તેને શિક્ષા ન વળે
તો પછી તેના શરીરને પીડા કરવી તેના
અવયવોમાં છેદ કરવા વિગેરેની શિક્ષાઓ
કરવી પણ તેનો જીવ લેવો નહીં. ૧૨૯

વધેનાપિ યદા ત્વેતાન્નિગ્રહીતું ન શક્નુયાત્ ॥
તૃષ્ટુ સર્વમપ્પેતત્પ્રયુક્તીત ચતુષ્ટયમ્ ॥૩૦॥

આ પ્રમાણેના અંગચ્છેદન દંડથી પણ
અપરાધિ ન માને અને પાછો અપરાધ કરે
તો પછી રાજાએ—ન્યાયાધિશે ઉપર જણા-
વીને ચારે દંડ કરવાની શિક્ષા કરવાની રી-
તેનો સખતાઈથી ઉપયોગ કરવો. ૧૩૦

લોકસંવ્યવહારાર્થં યાઃ સંજ્ઞાઃ પ્રથિતા ભુવિ ॥
તામ્નરૂપ્યમુવર્ણનાં તાઃ પ્રવક્ષ્યામ્યશેષતઃ ॥

॥ ૩૧ ॥

હવે હે જ્ઞાતાઓ આપને સર્વને ધાતુ-
ઓને માટેનાં જે વેચવાના સંબંધનાં વ-
જન છે તેમનાં પ્રમાણને કહીશ એટલે
ત્રાંખા, સોના રૂપાને માટે શાં શાં વજન
છે અને તેમનાં પ્રમાણ શાં છે તે કહું છું. ૧૩૧

જાલાન્તરગતે માનૌ યત્સૂક્ષ્મં દૃશ્યતે રજઃ ॥
પ્રથમં તત્પ્રમાણાનાં ત્રસરેણુ પ્રચક્ષતે ॥ ૩૨ ॥

ઘરનાં ઝરૂખાં અર્થાત્ જાળીયાના બા-
કામાંથી આવતા સૂર્યના કિરણના અજવા-
ળામાં ઉડતાં રજકણો જે આપણી નજરે
પડે છે તેવા રજકણને ઝીણામાં ઝીણું વ-
જન પ્રમાણ સમજતું અર્થાત્ તેના વિશેષ
લાગ કરી શકાય તેમ હોતું નથી આવા
રેણુના રજકણને ત્રસરેણુ અથવા મ્યસરેણુ
એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. ૧૩૨

ત્રસરેણવોઽઘૌ વિજ્ઞેયા લિક્ષૈકા પરિમાણતઃ ॥
તા રાજસર્ષપૌસ્તિસ્તસ્તે ત્રયો ગૌરસર્ષપઃ ॥૩૩॥

આવા જ્યારે આઠ ત્રસરેણુ જેટલો ભાર
થાય ત્યારે તેવા બનેલા વજનનો એક લિક્ષ
થાય છે અર્થાત્ એક ખસખસના દાણા જે-
ટલું વજન પ્રમાણ થાય છે અને જ્યારે
એવડા એવડા ત્રણ ખસખસના દાણા જેટલું
થાય ત્યારે તે વજન એક રાજસરસવ જેટલું

થાય છે એટલે એક કાળા સરસવ જેટલું
વજનમાં થાય છે અને જ્યારે તેવા ત્રણ
રાજસરસવ જેટલું થાય છે ત્યારે એક ઘોળા
સરસવ ગૌરસરસવ જેટલું થાય છે. ૧૩૩

સર્ષપાઃ પચ્ચો મધ્યસ્ત્રિયવં ત્વે કકૃષ્ણલમ્ ॥
પશ્ચકૃષ્ણલકો માષસ્તે સુવર્ણસ્તુ ષોડશ ॥
॥ ૩૪ ॥

એવા જ્યારે છ ગૌરસરસવ જેટલો ભાર
થાય છે ત્યારે બહુ નહાનો એ નહી તેમ
મહોટો એ નહી તેવો જવ થાય છે અર્થાત્
તેટલા પ્રમાણને જવ કહેવાય છે અને તેવા
ત્રણ જવના અનેકા વજનને રતિ કહેવાય
છે અને એવી સુવર્ણની પાંચ રતી થાય
ત્યારે તેનું વજન એક સાસા બરાબર થાય
છે અને તેવા સોળ માસા એકઠા થાય ત્યારે
તેમના વજનનું પ્રમાણ સુવર્ણ થાય છે. ૧૩૪
પલં સુવર્ણાશ્વત્વારઃ પલ્લાનિ ધરણં દશ ॥

દ્વે કૃષ્ણલે સમઘૃતે વિજ્ઞે ચો રૌપ્યમાષકઃ ॥૩૫॥

એવા ચાર સુવર્ણનો એક પલ થાય છે
અને દશ પળનો એક ધરણ થાય છે અને
તેજ પ્રમાણે બે રતીને એક કાંટામાં બે
બરાબર તોલવામાં આવે તો તેમનું વજન
ને ચાંદિના એક પાસકમાપક બરાબર
થાય છે. ૧૩૫

તે ષોડશ સ્યાદ્ધરણં પુરાણશ્ચૈ રાજતમ્ ॥

કાર્ષાપણસ્તુ વિજ્ઞેયસ્તાન્નિકઃ કાર્પિકઃ પણઃ
॥ ૩૬ ॥

આવા ચાંદિ સોલ માપક થાય છે ત્યારે
તેનો ચાંદિનો એક ધરણ અથવા પુરાણ થાય
છે પણ તાંબાના કર્ષ અથા એસી રતીઓ-
ના સંઘડનો તો એક પણ કાપાપણ થાય છે. ૧૩૬

ધરણાનિ દશ જ્ઞેયઃ શતમાનસ્તુ રાજતઃ ॥
ચતુઃસૌવર્ણિકો નિષ્કો વિજ્ઞેયસ્તુ પ્રમાણતઃ ॥
॥ ૩૭ ॥

ચાંદિના દશ ધરણ મલીને એક શતમાન
થાય છે અને તેજ પ્રમાણેના સુના ચાર
સુવર્ણ મલવાથી એક નિષ્ક થાય છે આઠાત્
સોનામોર થાય છે. ૧૩૭

પણાનાં દ્વે શતે સાર્થે પ્રથમઃ સાહસઃ સ્મૃતઃ ॥
મધ્યમઃ પશ્ચ વિજ્ઞેયઃ સહસ્રં ત્વેવ ચોત્તમઃ ॥
॥ ૩૮ ॥

મન્વાદિક મહર્ષિયોએ નહાનામાં નહાનો
ચુનહાને માટે આઠામા આછો ઢંડ ૨૫૦
અલીસો પણ નો કહેલો છે, સાધારણ ચુ-
નહાને માટેનો જે સાધારણ ઢંડ તે ૫૦૦
પાંચસો પણ નો અને જ્યારે ચુનહો ગંભીર
હોય તો તેના પ્રમાણમાં લેવાનો ઢંડ ૧૦૦૦
એક હજાર પણ ઘટે છે. ૧૩૮

ઋણદે ચે પ્રતિજ્ઞાતે પશ્ચકં શતમર્હતિ ॥

અપદ્ધવં તદ્વિગુણં તન્મનોરનુશાસનમ્ ॥૩૯॥

મહા ! મુનીમનુએ કહેલું છે કે જ્યારે
દેવાદાર દાવો થયા પછી દેવું કબુલ કરે
છે ત્યારે તેને દહેણદારનું દેવું પણ આપવું
પડે છે અને તે ઉપરાંત ન્યાયાધિશને રા-
બને દેવાની રકમના દર સેંકડે પાંચ ટકા
આપવા પડે છે અને જ્યારે દેવાદાર પ્રથ-
મથીજ પોતાનું દેવું ના કબુલ કરે છે અને
તેથી તેના ઉપર કામ ચાલે છે અને પુરા-
વા લેવામાં આવે છે ત્યારે જો તે પોતાનું
દેવું કબુલ કરે છે તો દેવાદારને લેણદારને
પોતાનું દેવું ચુકવતાં રાબને દશ ટકા ઢંડ
આપવો પડે છે. ૧૩૯

વસિષ્ઠવિહિવાં વૃદ્ધિં સૃજેદ્વિત્તવિવર્ધિનીય ॥
અર્જીતિભાગં યદ્દ્વીયાત્માસાદાર્ધુષિકઃ શતે ॥
॥ ૧૪૦ ॥

વસિષ્ઠ૩વિના નિયમ પ્રમાણે નાણાંની ધીરધાર કરનાર વ્યાપારીયે પોતાની થાપણની વૃદ્ધિ કરવાને માટે ધીરેલાં નાણાં ઉપર વ્યાજ લેવું પણ તે દર સો રૂપીયે તેનો ૮૦ માં ભાગ લેવો અર્થાત્ સવા ટકો વ્યાજ દર માસે લેવું. ૧૪૦

દ્વિકં શતં વા યદ્દ્વીયાત્સતાં ધર્મમનુસ્મરન્ ॥
દ્વિકં શતં હિ યદ્દ્ધાનો ન ભવત્યર્થકિલ્વિપી ॥
॥ ૪૧ ॥

• ઉપર પ્રમાણેનો સવા ટકાને પ્રતિ માસનો વ્યાજનો દર જ્યારે નાણાં ઉછીતાં લેનાર ધીરનારને ત્યાં કાંઈ મુકી નાણાં ઉપાડતો હોય ત્યારને માટે છે પણ જ્યારે કાંઈ પણ મુકયા વિના નાણાં ધીર્યા હોય ત્યારે તો સારો માણસ જે પોતાના ધર્મને ખરાખર સમજતો હોય તેણે દર સેંકડે એ ટકા જેટલું દર મહીને વ્યાજ લેવું કારણ કે તે પ્રમાણેના દરથી પોતાની થાપણની વૃદ્ધિ કરનારને કાંઈ પણ હોષ લાગતો નથી ૧૪૧

દ્વિકં ત્રિકં ચતુષ્કં ચ પચ્ચકં ચ શતં સમમ ॥
માસસ્ય વૃદ્ધિં યદ્દ્વીયાદ્ધર્ણાનામનુર્વશઃ ॥ ૪૨ ॥

યાઃસવલ્કયનુ' કહેવું એ પ્રમાણે છે કે નાણાં ધીરનારે પોતાનાં નાણાંના જોખમ ઉપર તેમજ નાણાં ઉપાડનારની વર્ણનો વિચાર કર્યા પછી તેની પાસેથી શા પ્રમાણે વ્યાજ લેવું તેનો નિશ્ચય કરવો. “અર્જીતિ ભાગો વૃદ્ધિઃ સ્યાક્યાસિ માસિ સંબંધકે ! જ્યારે ઉપાડનારે નાણાં ધીરનારને ત્યાં ઉપાડવાનાં

નાણાના જેટલા અથવા તેથી વધારે થાય તેટલા અવેજની કાંઈ વસ્તુ મુકી હોય ત્યારે તો નાણાં ધીરનારે તેની પાસેથી એશીમા ભાગ પ્રમાણે દરમાસે વ્યાજ લેવું અર્થાત્ સવા ટકો લેવું પણ જ્યારે તેનાથી અન્યથા અર્થાત્ કાંઈ પણ મુકયા વિના નાણાં ઉપાડ્યાં હોય ત્યારે તો વર્ષ ક્રનાચ્છતં દ્વિવિચતુઃ પંચક મન્યથા ॥ ગ્રાહ્યણ હોય તેની પાસેથી દરમાસે એ ટકા પ્રમાણે વ્યાજ લેવું, ક્ષત્રી હોય તો ત્રણ ટકા લેવું, વૈશ્ય હોય તો ચાર ટકા જેટલું વ્યાજ લેવું અને શુદ્ર હોય તો તેની પાસેથી પાંચ ટકા લેવું પણ વર્ણ પ્રમાણે વ્યાજ લેવાના આ જે નિયમો કહ્યા તેથી વધારે તો નજ લેવું. ૧૪૨

ન ત્વેવાપૌ સોપકારે કૌસીદીં વૃદ્ધિમાપ્નુયાત્ ॥
નચા ધેઃ કાલસંરોધાન્નિસર્ગોઽસ્તિ ન વિ-
ક્રયઃ ॥ ૪૩ ॥

પણ જો નાણાં ઉપાડનાર માણસે ધીરનારની પાસે એવું કાંઈ મુકી ગયો હોય કે જેમાંથી તેને સારો ફાયદો થતો હોય તો તેનાથી ઉપાડનારની પાસેથી વ્યાજ ન લઈ શકાય તેમજ તેવી ચીજ તેને ત્યાં ધણા લાંબા વખત સુધી રહ્યા પછી તે કોઈને આપી અથવા વેચી પણ ન શકાય. ૧૪૩

ન મોક્તવ્યો ષલાદાધિર્મુજ્જાનો વૃદ્ધિમુત્સજેત્ ॥
મૂલ્યેન તોષયેચૈ નપ્રાધિસ્તે નોઽન્યથા મવેત્
॥ ૪૪ ॥

જે વસ્તુ સાનમાં નાણાં ઉપાડનાર મુકી ગયો હોય તે ફક્ત નાણાં ધીરનારને પોતાની થાપણનો ભરોસો રહે તેટલાજ માટે નાણાં ઉપાડનાર મુકી ગયો હોય અને જેનાં

ઉપયોગ કરતાં ખગાડ થાય એમ હોય અર્થાત્ જો નાણાં ઉપાડનાર સાનમાં મુદ્દયવાન વસ્ત્રો વાઘરેણાં વિગેરે મુકી ગયો હોય અને જો નાણાં ધીરનાર પોતાના ઉપયોગમાં લે છે તો ખગડશે એવો સંભવ રહે છે તેવાં નાણાં ધીરનારે-ઉપાડનારની મરજી વિરુદ્ધ ઉપયોગ કરવો નહીં અને કદાચ કયો હોય તો તેને બરાબર હોય તેવું કરીને આપવું અને તેમાંથી જો ફાટી તુટી અથવા ભાગ્યાથી નુકશાન થયું હોય તો તેની અસલ કિંમત આપીને તેના માલીકને સંતોષવો અને જો વસ્તુનો ઉપયોગ કરવાથી ખગાડ થાય એમ હોતું નથી અર્થાત્ જો નાણાં ઉપાડનાર ધીરનારને ત્યાં પોતાનું કોઈ જનાવર ગાય, ઘોડો વિગેરે મુકી ભય છે તો ધીરનારે તેનો ઉપયોગ લેવો પણ તેમ કરતાં પોતાને થતા ફાયદાઓનો વિચાર કરીને તેની ધીરેલી રકમ ઉપર વ્યાજ લેવું નહીં. પણ જો ઉપરના બે પ્રકાર અતાવ્યા તેનાથી વિરુદ્ધ વર્તન કરીને નાણાં ધીરનાર નહીં કરવા જેવી વસ્તુનો ઉપયોગ કર્યા પછી તે દુરસ્ત કરાવીને અથવા તો તેનું મુદ્દય આપીને તેમજ ઉપયોગ કરવા લાયક વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરીને વ્યાજ નહીં લેવાને બદલે વ્યાજ લે છે તેવાં નાણાં ધીરનાર માણસ સાનમાં મુકેલી ચીજની ચોરી કરે છે અર્થાત્ તેને તે ચીજ ચોરી બરાબર ગુન્હેગાર સમજવો. ૧૪૪

આધિશ્વોપનિધિશ્વોમૌ ન કાલાત્યયમર્હતઃ ॥
અવહાર્યો ભવેતાં તૌર્દીર્ઘકાલમવસ્થિતૌ ॥૪૫॥

પોતાના દેવાની સાનમાં મુકેલી દેવાદારની ચીજ અથવા મૈત્રીના હકમાં મુકવા માં આવેલી માલ મીલકત અમુક વખત

માટે મુકવામાં આવી હોય પરંતુ જો તે કાલ વ્યતિત થઈ જાય તો કોઈ તેના અસલ માલીકને નથી મલી શક્તી એમ નથી કારણ કે ગમે તે સમયે માલીકનો તેના ઉપર હક હોવાથી તેને પાછી મળી શકે છે. ૧૪૫
સંપ્રીત્યામુજ્યામાનાનિ ન નશ્યન્તિ કદાચના ॥
ધેનુરુદ્ધો વહન્નશ્વો યથ દમ્પ્યઃ પ્રયુજ્યન્તે ॥૪૬॥

હથ આપે તેવી ગાય, ઘોડો, ઉટ, તથા બળદ વિગેરે પ્રાણીઓનો મૈત્રીના હકમાં કોઈને ઘોડા સમયને માટે ઉપયોગ ને માટે અથવા તો તેને ત્યાં મોટાં થાય ત્યાં સુધી રાખવાને માટે આપવામાં આવ્યાં હોય છે તો ઘણા કાળ થઈ જાય છે તો પણ તેમનો અસલ માલીક તેની મરજી પ્રમાણે પાછાં મેળવી શકે છે. ૧૪૬

યત્કિશ્ચિદ્દશ વર્ષાણિ સન્નિધૌ પ્રેક્ષતે ધની ॥
મુજ્યમાનં પરૈસ્તૂર્ણીં ન સ તલ્લબ્ધુમર્હતિ ॥૪૭॥

પરંતુ પોતાની કોઈ પણ પ્રકારની માલ મીલકત વા પશુ જો કોઈ બીજો માણસ દશ વર્ષ સુધી ઉપયોગમાં લે છે અને તેનો અસલ માલીક જીવતો હોય છે છતાં પાછી માગતો નથી તેમ કાંઈ સરતો પણ કરતો નથી તેવા માણસને તેટલાં વર્ષ થયા પછી તેમાંથી કાંઈ પાછું લેવાનો હક રહેતો નથી. ૧૪૭

અજ દશ્વેદપૌગણ્દો વિષયે चास्य मुज्यन्ते ॥
मव्य तद्व्यवहारेण भोक्ता तद्रघमर्हति ॥૪૮॥

જો કોઈ પણ માણસના સરસામાન વા પશુ પક્ષીનો અન્ય કોઈ માણસ ઉપયોગ કરતો હોય અને જો તેનો માલીક અસ્વસ્થિતનો અર્થાત્ વિકલ્પ વા ગોડો તેમજ

કાચી ઉમરનો એટલે સોલ વર્ષથી નાની ઉમરનો હોય તો તેની માલ મીલકતનો જે માણસ ઉપયોગ કરતો હોય છે તેનો તે અર્વના ઉપર માલકીનો હક ગણાય છે. ૧૪૮

આધિ:સીમા વાલધનં નિષેષોપનિષિ:સ્ત્રિય: ॥
રાજસ્વં શ્રોત્રિયસ્વં ચ ન ભોગેન પ્રણય્યતિ ॥ ૪૯ ॥

ગીરો મુકેલી વસ્તુ, સીમા અથવા જે ગામની વચ્ચેની સરહદનો સામાડો, બાળ-કનુ-નાની-કાચી ઉમરવાળાનું ધન, ખુદલે ખુદી રીતે બનાવીને અર્થાત્ ગણાવ્યા અગર વજન કર્યાવિના અથવા કોઈ પણ જાતના બદોબસ્ત કરીને અનામત રાખવાને આ-પેલું ધન સ્ત્રી-ધન દાશીઓ તેમજ રાજનું અને વેદજ ગ્રાહ્યજનું દ્રવ્ય એટલાનો હક ખીજના લોગવટાથી પછી તે દશ વર્ષનો હોય કે વધારે હોય તો પણ નષ્ટ થતો નથી અર્થાત્ અસલ ધણી માલિકનો હક તેમના ઉપર કાયમજ ગણાય છે. ૧૪૯

ય: સ્વામિનાઽનુજ્ઞાતમાર્થિ શુક્તોવિચક્ષણ: ॥
તેનાર્થવૃદ્ધિર્મોક્તવ્યા તસ્ય ભોગસ્ય નિષ્કૃતિ:

॥ ૧૧૦ ॥

જે માણસ જ્ઞાનમાં મેળવેલી વસ્તુનો નાણું ઉપાડીને વસ્તુ ગીરો મુકનાર ધણીની રજા સિવાય ગીરો મુકેલી વસ્તુનો ઉપયોગ કરે છે તેણે પોતાના કરેલા પાપથી મુક્ત થવાને માટે વ્યાજનો અડધભાગ છોડી દેવો જોઈએ અને જે જ્ઞાનમાં વસ્તુ રાખનાર માણસ બલાત્કારે ઉપયોગ કરે છે તેણે તદન વ્યાજ લેવું જોઈએ નહીં. ૧૫૦

કુર્સાદવૃદ્ધિર્ઘૃણ્યં નાત્યે તિ સક્રુદાહતા ॥
ધાન્યે સદે લવે વાહ્યે નાતિક્રામાતિ પશ્ચતામ્ ॥ ૧૧ ॥

નાણા ઉપાડનાર જે પોતાના દેવા ઉપર સામદુ વ્યાજ આપવા માગતો હોય તો ધીરનારે પોતાના મુદલ કરતાં બમણું વ્યાજ લેવું નહીં અને જે અન્નાજ, ફળ ફળાદિક અથવા તો ઉન, વાળ તેમજ પશુને માટે વ્યાજે રકમ લીધેલી હોય અને તેને માટે સામદુ વ્યાજ આપવાને આવે તો મુળ રકમ કરતાં પાંચગણું લેવું પણ તેથી વધારે ન લેવું. ૧૫૧

કૃતાનુસારાદધિકા વ્યતિરિક્તા ન સિદ્ધયતિ ॥
કુર્સાદપથમાહુસ્તં પશ્ચકં શતમર્દેતિ ॥ ૧૨ ॥

શાસ્ત્રના નિયમ વિરુદ્ધ અર્થાત્ વર્ણના ક્રમ પ્રમાણેનું ગ્રાહ્યજને માટે લે, ક્ષત્રીને માટે ત્રણ વૈશ્યને માટે ચાર અને શુદ્રને માટે પાંચ ટકા પ્રમાણેનું દર મહીને વધારેમાં વધારે વ્યાજ લેવાના જે નિયમો મનુએ કરેલા છે તેથી પણ જે માણસ પોતાના દ્રવ્ય ઉપર વધારે દર લે છે તેને શાસ્ત્રના ધર્મ વિરુદ્ધ વ્યાજ લેનાર બહુવો કારણ કે શાસ્ત્રની વધારેમાં વધારેની પાંચ ટકાની મર્યાદાને તે ઉલ્લંઘે છે.

નાતિસાંવત્સરીં વૃદ્ધિં ન ચાદૃષ્ટાં પુનર્હરેત્ ॥
ચક્રવૃદ્ધિ: કાલવૃદ્ધિ: કારિતા કાયિકા ચ ॥ ૧૩ ॥

જે માણસે અમુક મુદતને માટે નાણું ધીર્યો હોય તેણે એક, બે અથવા ત્રણ માસની મુદત કરી હોય તો તે પ્રમાણે હકતે હકતે દેવાદાર પાસેથી તેનો હિસાબ કરીને

પૈસા લેવા (વ્યાજના પૈસા લેવા) પણ તે પ્રમાણે એક વર્ષ સુધી લેવું વર્ષ વિત્યા બાદ તેમ કરવું નહીં તેમજ શાસ્ત્રની મર્યાદા પ્રમાણેનોજ વ્યાજનો દર લેવો, વળી જે વ્યાજનો હકતો દેવાદાર ન આપી શકે તો પાછો ખીજે હકતો આવે ત્યારે પહેલા હકતાને મુદલમાં ઉમેરીને વ્યાજ ગણીને હિસાબ કરવો નહીં અર્થાત્ અકવૃદ્ધિ વ્યાજ લેવું નહીં, પ્રતિમાસે વ્યાજ લેવું પણ તેમાં બે બે મહીનાનું અથવા તો તેવી પ્રપંચી રીતે વ્યાજ ગણીને લેવું નહીં કે જેથી સમય જતાં વ્યાજ મુદલ કરતાં પણ વધી પડે, હિસાબ કર્યા પછી દેવાદારની સ્થિતિ જે વ્યાજ આપી શકે તેવી ન હોય તો તેના પાસેથી જોર જીલમ કરીને વ્યાજના પૈસા કઢાવવા નહીં, પોતાની પાસે ચીજ ગીરો મુકી હોય અને પૈસા ઉપાડ્યા હોય તેવા દેવાદારના હકતાનો હિસાબ કરતી વખતે ન્યાયી વ્યાજ લેનારે જે ગીરો મુકેલી ચીજથી તેને વધારે ફાયદો થયો હોય તો પોતાના વ્યાજના જેટલું બાદ કરવું અને જે શેષ રહે તે આવતા હકતાને પેટે જમા કરવું અને જે વ્યાજના હકતા કરતાં થોડું ઉપજ્યું હોય તો વ્યાજને માટેનો બાકી રહેલો શેષ દેવાદાર પાસેથી લેવો પણ અન્યાય વર્તન કરીને વ્યાજ તેમજ સાગમાં મુકેલી ચીજથી મળેલો લાભ બન્ને પોતે રાખવાં નહીં. ૧૫૩

ऋणं दातुमशक्तो यः कर्तुमिच्छेत्पुनः क्रियाम् ।
स दत्वा निर्जितां वृद्धिं ऋणं परिवर्तयेत् ॥ ૧૫૪ ॥

દેવાદાર નાણાં પાછાં આપવાની મુદત થયા પછી જે પોતાનું દેવું આપવાને માટે

અસમર્થ હોય અને તેથી તે પોતાનો દેવાનો લેખ તાજે કરવાને ફરીથી ખાતું પાડી આપવાને માટે રાજી હોય અને તે જે લહેણદારને રૂચતું હોય તો તેણે પોતાનું વ્યાજ વિગેરે મુદત પુરી થાય ત્યાં સુધી ગણીને આપી દેવું અને ત્યાર પછી નવે ખાતેથી તેનો હિસાબ ઉઘાડવો. ૧૫૪

अदर्शयित्वा तत्रैव हिरण्यं परिवर्तयेत् ॥

યાવતી સંભવેદ્વદ્ધિસ્તાવર્તી દાતુમર્હતિ ॥ ૧૫૫ ॥

પણ જે કાંઈ દૈવગતીથી તેની સ્થિતિ એવી ખરાબ થઈ ગઈ હોય કે વ્યાજ સરખું પણ આપવાની તેનામાં શક્તી ન હોય ત્યારે તો તેનો હિસાબ કરીને વ્યાજ પણ થાપણમાં ઉમેરીને નવો હિસાબ ઉઘાડવો અને તે પ્રમાણેની થયેલી રકમનું ખાતું પડાવી લેવું. ૧૫૫

चक्रवृद्धि समारूढो देशकालव्यवस्थितः ॥

ઐતિક્રામન્દેશકાલૌ ન તત્ફલમવાપ્નુયાત્ ॥

॥ ૧૫૬ ॥

જે નાણાં ખીરનાર ગાડાં વિગેરેથી અમુક સ્થળે ઠરાવેલા વખતે વ્યાપારનો માલ સહી સલામતીથી પોંચાડવાનું વચન આપીને નાણાં ધીરે છે તેવા માણસને દૈવયોગે કાંઈ પણ પ્રકારની રસ્તામાં અડચણો આવી પડવાથી અથવા તો એવાંજ ખીજ કારણોથી તે પોતાનું વચન પાળી શકતો નથી-ઠરાવેલા વખતે નહીં કરેલા સ્થળે માલ પહોંચાડી શકતો નથી તો તેનાં ધીરેલાં નાણાંનું ફલ-વ્યાજ તેને મળતું નથી. ૧૫૬

સમુદ્રયાનકુશલા દેશકાર્યાર્થદર્શિનઃ ॥

સ્થાપયન્તિ તુ યાં દૃદ્ધિં સા તત્રાધિગર્મં પ્રતિ

॥ ૧૭ ॥

જળ અથવા જમીન માર્ગે વ્યાપાર અ-
લાવવામાં કુશળ માણસો તેવા વ્યાપારમાં
અમુક માલ અમુક સ્થળે અમુક સુદૃઢતામાં
પહોંચાડવાને માટે જે દર પોતાના સ્વાનુ-
ભવ ઉપરથી ઠરાવે તે કાયદા પ્રમાણે વ્યા-
જથી ગણાય છે. ૧૫૭.

યો यस્ય પ્રતિભૂસ્તિદ્દર્શનાયેહ માનવઃ ॥

અદર્શયન્સ તં તસ્ય પ્રયચ્છેત્સ્વધનાદ્દનમ્ ॥૧૮॥

જે માણસ દેવાદારને સંખ'ધી અથવા
જે ઝાળખાણ પીછાણને હોઇને તેના
દેવાના ચુકવવા વળતે તે અસમર્થ હો-
વાથી તેના જમીન થાય છે અને દહેણુ-
દારને દેવાદાર મેળવી આપવાને માટે વચન
આપે છે તેવો માણસ જે દેવાદારને દહેણુ-
દારની રૂપરૂ કરીને દેવું અપાવી શકે નહીં તે
તેને પોતાના દ્રવ્યમાંથી દહેણુદારને દેવાદા-
રતું કરજ આપવું પડે છે. ૧૫૮

પ્રાતિભાવ્યં વૃથાદાનમાક્ષિકં સૌરિકં ચ યત્ ॥
દળદ્ધશુલ્કાવશેષં ચ નપુત્રો દાતુર્મર્હતિ ॥૧૯॥

જમીન થઇને લેણુદાર આગળ દેવાદા-
રને ન હાજર કરી શકવાથી જમીનને આ-
પવા પડતા દેવાદારના દેવાને, ગવૈયા, ખાટ
ચારણો તથા મશ્કરા માણસોની સાથે વા-
તચીતમાં અસ્વસ્થ રિતે કેઇપણ રકમ આ-
પવા કહેવામાં આવી જાય તે, પાનાં પૈસા
વિગેરેના તેમજ પાસાથી જુગાર રમતાં જે
રકમ આપવાની હેવે થઇ હોય તે, તેમજ
હાડના બ્યસનીએ હમેશના પોતાના બ્યવ-

હારમાં કરેલા દેવાને અને દંડ થયો હોય
અને તેનો કેટલોક ભાગ ભરવાનો ખાકી
રહ્યો હોય તે પિતાના (તે પ્રમાણેના દેવાના
કરનાર) ના મરણ પછી પુત્રને આપવો
પડતો નથી. ૧૫૯

દર્શનપ્રાતિભાવ્યે તુ વિધિઃ સ્યાત્પૂર્વચોદિતઃ ॥
દાનપ્રતિશ્ચવિં પ્રેતે દાયાદાનપિ દાપયેત્ ॥

॥ ૧૬૦ ॥

ઉપર પ્રમાણે જ્યારે અમુક માણસ દે-
વાદારને રૂપરૂ કરવાને માટેજ જમીન થયો
હોય ત્યારેજ લાગુ પડે છે પણ જે તેના
દેવાને આપવાને માટે જમીન થાય તો તે
દેવાદાર ન આપે તો તેને આપવું પડે છે
અને જે તેટલામાં જમીન થનાર મરણ
પામે છે તો ન્યાયાધિશ-કોર્ટ તેના બારસો
પાસેથી પણ તે નાણું કાયદેસર વસુલ ક-
રીને દહેણુદારને આપી શકે છે. ૧૬૦

અદાતારિ પુનર્દાતા વિજ્ઞાતપ્રકૃતાવૃણમ્ ॥

પશ્ચાત્પ્રતિશ્ચવિં પ્રેતે પરીણેત્કેન હેતુના ॥૧૬૧॥

દેવાદાર પાસેથી દહેણુદારને દેવું અપા-
વવાને માટે થયેલા જમીનના મરણ પછી
તેમજ તેવા દેવાદારને દહેણુદાર પાસે લા-
વવાને માટે વચન આપનાર જમીનના મ-
રણ પછી દહેણુદાર ધીરેલા પૈસા કેવી રીતે
અને કેાની પાસેથી મેળવી શકે ? ૧૬૧

નિરાદિષ્ઠનથ્રે સ્તુ પ્રતિભૂઃ સ્યાદલ્લં ધનઃ ॥

સ્વધનાદેવ તદ્દ્યાન્નિરાદિષ્ઠ ઇતિ સ્થિતિઃ ॥

॥ ૧૬૨ ॥

જમીનને જે તે જેને માટે જમીન
થયો હોય તેની પાસેથી તેના દેવાદારના

મરણ પછી કાંઈ પણ એટલો અરેજ મળ્યો હોય કે જેમાંથી તે તેનું દેવું પતાવી શકે તો તેણે તેમ કરવું પણ જો જામીન પણ મરણ પામે છે અને તેને કરજના પેટે કરજદાર પાસેથી મળેલો માલ તેના કરજદારના પુત્રને વારસામાં મળે છે તો તે કરજદારના પુત્રે પોતાના પિતાનું દેવું પતાવવું જોઈએ. ૧૬૨

મતોન્મત્તાર્તાધ્યધીનૈર્વાલેન સ્થવિરેણ વા ॥
અસંબદ્ધકૃતશ્ચૈવ વ્યવહારો ન સિદ્ધયતિ ॥૬૩॥

મદ્યની કેફમાં ચકચુર થઈ ગયેલા વિહ્વલ માણસે, શરીરનું જેને ભાન નથી અર્થાત્ અસ્થિર મનવાળાએ, રાગથી પિડા પામીને અતિશય કંટાળી ગયેલા માણસે, બાળકે, વૃદ્ધ માણસે, અથવા તો જેને માથે વડીલ હોય અને પોતે કાચી ઉમરનો હોવાથી જેને હજી કાંઈ પણ કાયદેસર કામ કરવાની સત્તા ન હોય તેવા માણસો દેવા લેણા સંબંધે જે વ્યવહાર કરે છે તે સખળા ગેર કાયદેસર ગણાય છે. ૧૬૩

સત્યા ન ભાષા ભવતિ યદપિ સ્યાત્પ્રતિષ્ઠિતા ॥
ઘરિશ્ચે જ્ઞાણ્યતે ધર્માન્નિયતાદ્યાવહારિકાત્ ॥

॥ ૬૪ ॥

કાંઈ પણ બાબત કરવાને યોગ્ય છે એમ સમજવાને માટે ઘણા પુરાવા હોય પરંતુ જો તે ધર્મશાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ હોય અને દેશના તેમજ વંશપરંપરાથી ચાલતા આવતા સંસ્કૃતિનથી વિરૂદ્ધ હોય તો તે ગમે તેવી ખુદારથી સારી જણાય તોપણ તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૧૬૪

યોગાધમનવિક્રીતં યોગદાનપ્રતિગ્રહમ્ ॥

યન્ન વાપ્યુપધિં પશ્યેત્ત ત્સર્વં વિનિવર્તયેત્ ॥
॥ ૬૫ ॥

લેણા દેવા તેમજ સાન ગીરોના દાવામાં જો ન્યાયાધિશને એમ જણાય કે દેવાદારે પ્રપંચથી નાણાં ઉછીનાં લીધાં છે અને તેજ પ્રમાણે ધીરનારે પણ પોતાના છળમાંજ ધીર્યાં છે અથવા સાનમાં અથવા ગીરો મુકનાર માણસે અમુક વસ્તુ ખોટા વિચારથીજ ગીરો મુકી છે અને રાખનારે પણ તેના ગેર ઉપયોગથીજ તે રાખી છે તો તેવા દાવાને તરતજ કાઢી નાંખવો. ૧૬૫

ગ્રહીતા યદિ નષ્ટઃ સ્યાત્કુટુમ્બાર્થે કૃતોવ્યયઃ ॥
દાતવ્યં વાન્ધવૈસ્તત્સ્યાત્પ્રવિભક્તૈરપિ સ્વતઃ ॥

॥ ૬૬ ॥

કુટુંબનાજ નિર્વાહને માટે જે માણસ પોતે દેવું કરે છે તે માણસ મરણ પામે છે તો તેણે કરેલું દેવું તેના મરણ પછી જો કુટુંબમાં વિભાગ ન પડ્યા હોય તો મજબૂરામાંથી પતાવવું અને જો કુટુંબના વિભાગ પડી ગયા હોય તો દરેક જણે પોતે પોતાનો હિસ્સો આપીને દેવું પૂરું કરવું. ૧૬૬

કુટુમ્બાર્થેઽધ્યધીનોપિ વ્યવહારં યમાચરેત્ ॥
સ્વદેશે વા વિદેશે વા તં જ્યાયાન્ન વિચાલ્યેત્ ॥ ૬૭ ॥

પોતાનો શેઠ સ્વદેશમાં હોય અથવા પરદેશ ગયો હોય છતાં તેના (શેઠના) કુટુંબના નિર્વાહને માટે જે નોકર દેવું કરે છે તે શેઠને સ્વિકારવુંજ પડે છે અર્થાત્ તે સર્વ શેઠને આપવુંજ પડે છે. ૧૬૭

बलादत्तं बलाद्भुक्तं बलाद्यच्चापि लेखितम् ॥
सर्वान्वलकृतानर्थानकृतान्ममुरद्वधीत् ॥६८॥

જે કાંઈ બળથી કોઈને આપવામાં આવ્યું હોય અર્થાત્ જે કોઈ ન લેતો હોય તેને તેની મરજી વિરુદ્ધ આપવામાં આવ્યું તેમજ બળાત્કારે કોઈ પણ ચીજ અથવા ભુમી વિગેરેનો ઉપભોગ કર્યો હોય, દહેજદારે દેવાદાર પાસેથી નાણું ધીરૂં પછી તેને આડું અવળું સમજાવીને મરજી વિરુદ્ધ ચ. કવૃદ્ધિ વ્યાજ વિગેરે લખાવી લીધું હોય અથવા તેજ પ્રમાણેનો કરાવેલો બળાત્કારનો દસ્તાવેજ તે સર્વ ધર્મ શાસ્ત્રના નિયમો વિરુદ્ધ હોવાથી મનુએ ગેરકાયદેસર ગણીને રદ કરેલું છે. ૧૬૮

त्रयः परार्थे क्रियन्ति साक्षिणः प्रतिभूः कुलम्
चत्वारस्तूपचीयन्ते विप्र आढ्यो वणिङ् वृषः
॥ ६९ ॥

સાક્ષી, જામીન અને કુલ (કુટુંબ), આ ત્રણ જણાને ધર્મ અર્થના કામને માટે દુઃખ ખમવું પડે છે અર્થાત્ જો કરજદારને માટે જુદી સાક્ષી આપે છે તો તેને કલેશ થાય છે તેમજ તેના જામીન થનારને જો કરજદારને વચન પ્રમાણે હાજર કરી શકવાથી પણ દુઃખ થાય છે અને કુટુંબને પણ કરજદારના મૃત્યુ પછી તેના કરજને પતાવવાનું દુઃખ પડે છે તેજ પ્રમાણે આર માણસો પર માણસને કાયદો કરે છે—આ ચારતે બ્રાહ્મણ નાણાંની ધીરૂધાર કરનાર, વ્યાપારી અને રાજા છે. આ ઉપરથી કોઈએ કોઈને બળાત્કારે સાક્ષી, જામીન વિગેરે થવાને માટે ફરજ પાડવી નહી. ૧૬૯

अनादेयं नाददीत परिक्षीणोऽपि पार्थिवः॥
नचादेयं समृद्धोऽपि सूक्ष्मपथ्यर्थमुत्सृजेत् ॥
॥ ७० ॥

રાજા ગમે તેથી દરિદ્રાવસ્થામાં આવી પડે તેમ છતાં પણ પોતાને નહી લેવા જેવું જે હોય તે લેવું નહી તેજ પ્રમાણે પોતાની પાસે ભરપુર ભંડાર હોય છતાં જે પોતાને ન્યાય પ્રમાણે લેવાનું હોય તેવી રકમ ગમે તેટલી નાની હોય છતાં લેવીજ. ૧૭૦

अनादेयस्य चादानादादेयस्य च वर्जनात् ॥
दौर्वल्यं ख्याप्यते राज्ञः स प्रे त्येह च नश्य-
ति ॥ ७१ ॥

પોતાની પ્રજા પાસેથી જે કર અથવા દ્રવ્ય ધર્મ પ્રમાણે લેવાને યોગ્ય નથી તે લેવાથી રાજા પ્રજામાં પોતે નિર્દય છે તેમ જણાવે છે એટલે તેવા ગુજરતા જુલમને લીધે પ્રજા એને વિશે એમ કહે છે કે “ રાજા પોતે દુઃખનો, નજીકના રાજાઓ તથા જંગલ વિગેરેની ઉપજ પોતાને માટે વશ કરવાને માટે અશક્ત છે અને તેથી આપણા ઉપર જુલમ કરે છે ” તેજ પ્રમાણે જે રાજા પોતાના હકનું પ્રજા પાસેથી લેતો નથી તે રાજા પોતાના ધર્મ શાસ્ત્રના નિયમ વિરુદ્ધ વર્તનથી આ લોકમાં નાશ પામે છે. અર્થાત્ તેની કિર્તીનો નાશ થાય છે અને મૃત્યુ પછી તેનાં કરેલાં પાપની શીક્ષાને માટે તેને નર્ક લોગવનું પડે છે. ૧૭૧

स्वादानाद्वर्णसंसर्गाच्च बलानां च रक्षणात् ॥
बलं संजायते राज्ञः सप्रे त्येह च वर्धते ॥७२॥

ધર્મ શાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણેનું પોતાના હકનું—કર વિગેરે લેવાથી, વળીને બરાબર

રાખવાથી અર્થાત્ વિવાહ લગ્ન દરેક વર્ણ પોત પોતાની વર્ણમાંજ કરે છે તે બરાબર સંભાળવાથી, પોતાની નિર્ણય પ્રજાનું સખળ દુઃખનોથી રક્ષણ કરવાથી રાજા પોતાની શક્તીમાં વધારો કરે છે. તેની કિર્તી દેશોદેશ પ્રસરે છે અને જીવતાં તે સુખી થાય છે એટલુંજ નહીં પણ મરણ પછી પોતાનાં કરેલાં સુકૃતને માટે તે પરલોકમાં ભોક્ષ મેળવે છે. ૧૭૨

તસ્માચ્ચમદ્ય સ્વામી સ્વયં દિત્વા પ્રિયાપ્રિયો ॥
વર્તેત યામ્યયા વૃત્ત્યા જિતક્રોધો જિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૭૩ ॥

તેટલા માટે રાજાએ પોતાને ગમતા અણુગમતાને એક બાળુ ઉપર સુક્રીને જેવી રીતે ચમરાજા પોતાને રૂચે છે અથવા નથી રૂચતું પણ પોતાની ફરજ કરેજી જાય છે તેમ રાજાએ પણ પોતાના મન ઉપર અને ઇન્દ્રિયો ઉપર પૂરેપૂરો સંયમ રાખીને વર્તવું બેઠ્યો. ૧૭૩

યસ્ત્વધર્મેણ કાર્યાણિ મોહાત્કુર્યાન્નરાધિપઃ ॥
અચિરાત્તં દુરાત્માનં વશે કુર્વાન્તિ શત્રવઃ ॥

॥ ૭૪ ॥

પણ જે સુખ રાજા પોતાના ધર્મ નિયમોને એક બાળુ ઉપર રહેવા દઈને પોતાના લાભને માટે પક્ષપાત ન્યાય આપે છે તેવા દુરાચારી રાજાની પ્રજા તેનાથી અસંતુષ્ટ રહે છે અને જ્યારે તેની પ્રજા અસંતુષ્ટ છે એવું તે રાજાના દુઃખનને જણાય છે ત્યારે તે દુઃખન તેવા રાજાને રહેજી સમયમાં વશ કરી લે છે. જીતી લે છે કારણ કે તેની પ્રજાજ તેના વિરુદ્ધ લાઠે છે. ૧૭૪

કામક્રોધો તુ સંયમ્ય થોડર્યાન્ ધર્મેણ પશ્યતિ ॥
પ્રજાસ્તમનુવર્તન્તે સમુદ્રમિવ સિન્ધવઃ ॥ ૭૫ ॥

પણ જો રાજા પોતે પ્રજા ઉપર ભાવ રાખે છે અને તેમને ન્યાય આપે છે તો પછી “ યથારાજા તથા પ્રજા ” એ વાક્ય પ્રમાણે પ્રજા પણ રાજાના ઉપર ભાવ રાખે છે અર્થાત્ જેવી રીતે સમુદ્ર એક છે પણ તેમાં હજારો નદીયો મળે છે કારણ કે સમુદ્ર તેમનું સઘળીઓનું રક્ષણ કરે છે ત્યારે નદીયો પણ તેના પાણીના જમાવને વધારે છે તે પ્રમાણે રાજા જો પોતાની રૈયતનું બરાબર રક્ષણ કરે અને તેમના ઉપર કોઈ પણ પ્રકારને બુલમ નહીં ગુજરતાં ન્યાયી રાજ્ય ચલાવે છે તો ગમે તેવો દુઃખન હોય તેની સામે જેમ નદીયો સમુદ્રના બેરનો વધારો કરે છે તેમ તે રાજાની રૈયત રાજાના બળમાં વધારો કરે છે અને રાજાનું તે દુઃખનથી રક્ષણ કરે છે. ૧૭૫

યઃ સાધ્યન્તં છન્દેન વેદ્યેદ્ધનિકં નૃપે ॥
સ રાજા તચ્ચતુર્ભાગં દાપ્યસ્તસ્ય ચ તદ્દનમ્ ॥ ૭૬ ॥

જે દેવાદાર પોતાના દહેણુદારે કોઈમાં દાવો માંડયા વિના તેની પાસેથી તેનું લેણું લીધું હોય તેની રાજા-ન્યાયાધીશ પાસે આવીને ફરીયાદ કરે તો ન્યાયાધિશે-રાજાએ તેનો જેટલું કરજ હોય તેના ચોથા ભાગનો દંડ કરવો અને કરજ દહેણુદારને પુરેપુરું અપાવવું. ૧૭૬

કર્મણાપિ સમં કુર્યાદ્ધનિકાયાધર્મર્ગિકઃ ॥
સમોડ્વકૃષ્ટજાતિસ્તુ દયાચ્છ્રેયાંસ્તુ તચ્છનૈઃ ॥ ૭૭ ॥

॥ ૭૭ ॥

કરજદાર ને દહેણુદારની વર્ણનો હોય
અથવા તે તેનાથી ઉતરતી વર્ણનો હોય તે
તેણે દાવો પુરો થયા પછી તેટલી રકમને
માટે હુકમનામું થયું હોય જેટલી રકમ
આપી દેવી અથવા તે તેટલી રકમને પુરી
કરી રહે ત્યાં સુધી કરજદારે દહેણુદારને
ત્યાં નોકરી કરવી પરંતુ ને કરજદાર દહેણુ-
દાર કરતાં ચઢતી વર્ણનો હોય તે દહેણુદારે
ઉપર પ્રમાણેનું કામ કરજદાર પાસેથી લેવું
તે ધર્મ વિરુદ્ધ છે માટે કરજદારને હકૂતે
હકૂતે તેની સ્થિતી પ્રમાણ પોતાનું દેવું પ-
તાવવાનો અવકાશ આપવો. ૧૭૭

अनेन विधिना राजा मिथो विवदतां नृणाम् ॥
साक्षिप्रत्ययसिद्धानि कार्याणि समतां नयेत्
॥ ७८ ॥

ઉપરના નિયમો પ્રમાણે રાજા-ન્યાયા-
ધિશે બાલીપ્રતિવાદિના દાવાઓમાં અને
પક્ષકારોના ખુલાસા સાંભળ્યા પછી તથા
તેમના પુરાવા તપાસીને સાક્ષીઓની જુઝાની
લીધા પછી તેમની તકરારમાંથી સત્ય અને
અસત્ય જોઈ કાઢવું અને તેમને ન્યાય
આપવો. ૧૭૮

कुलजे वृत्तसंपन्ने धर्मज्ञे सत्यवादिनि ॥
महापक्षे धनिन्यार्ये निक्षेपं निक्षिपेन्बुधः॥७९॥

નાણું અથવા માલ મીલકત અનામત
મુકવાં હોય તે કેવા માણસને ત્યાં મુકવાં?
જે માણસ ઉત્તમ કુળમાં જન્મ્યો હોય,
સદાચરણી હોય, પોતાના ધર્મ નિયમને
જાણનાર હોય, સત્ય-સાચુ બોલતો હોય,
વ્યભિચારાદિક દુર્ગુણ અને દુરાચાર રહીત
હોય તેવા સદ્ગુણવાળા માન આખરૂવાળા
શરાફને ત્યાં મુકવા જોઈએ. ૧૭૯

यो यथा निक्षिपेद्दस्ते यमर्थं यस्य मानवः ॥
स तथैव ग्रहीतव्यो यथादायस्तथाग्रहः॥८०॥

મુકનાર માણસે નાણું, ધરેણું ગાંડું
અથવા પોતાની કોઈ પણ પ્રકારની માલ
મતા જેવી રીતે અનામત મૂકી હોય અ-
ર્થાત્ સાક્ષીની સમક્ષ અથવા સાક્ષી વિના
આપી હોય તે જ્યારે અસલ માલીક તે પાછી
લેવાને આવે ત્યારે તેજ પ્રમાણે તે તેને
પાછી આપવી જોઈએ. ને મુકનાર માણસ
તોલ કરીને મુકી ગયો હોય તે પાછી આ-
પતી વખતે તોલ કરીને તેને તેની વસ્તુઓ
પાછી આપવી અર્થાત્ જે પ્રમાણેની લેવક
તેજ પ્રમાણેની દેવડ પણ રાખવી. ૧૮૦

यो निक्षेपं याच्यमानो निक्षेप्तुर्न प्रयच्छति ॥
स याच्यः प्राद्विवा केन तन्निक्षेप्तुरसन्निधौ ॥
॥ ८१ ॥

જે માણસ પોતાનું નાણું વા સુવર્ણ
કોઈને ત્યાં અનામત મુકી ગયો હોય અને
ત્યાર પછી તે જ્યારે પાછું લેવા આવે છે
ત્યારે ને અનામત રાખનાર સાહુકાર પાછું
આપવા ના પાડતો હોય તે ન્યાયાધિશે
તેના ઉપર નાણું વા સુવર્ણ જેણે અનામત
મુકેલું હોય તેની ગેરહાજરીમાં હવેના શ્લોક-
કમાં કહેવામાં આવશે તે પ્રમાણે કામ ચ-
લાવવું. ૧૮૧

साक्ष्यभावे प्रणिधिभिर्वयोरूपसमन्वितैः ॥
अपदेशैश्च संन्यस्य हिरण्यं तस्य तत्त्वतः॥८२॥

આવા કામમાં ને પુરતો પુરાવો અથવા
સાક્ષીઓ ન મળે તો ન્યાયાધિશે પોતાના મા-
ણસો પાસે તે સખસને માલૂમ ન પડે તે પ્રમાણે
સુવર્ણ-નાણું વિગેરે અનામત મુકાવવાં અને

ત્યાર પછી થોડો સમય વિત્યા બાદ તેમને તેને ત્યાંથી તે અનામત પાછી લેવાને માટે મોકલવા. ૧૮૨

स यदि प्रतिपद्येत यथा न्यस्तं यथा कृतम् ॥
न तत्र विद्यते किं चिद्यत्परैरभियुज्यते ॥ ૮૩ ॥

અને તે સમયે જો અનામત રાખનાર ધણી કાંઈ પણ આનાકાની કર્યા શીવાય પોતે લીધેલી અનામત રકમ જેવીને તેવી તથા જે પ્રમાણે અનામત રાખવાને માટે લીધેલી હોય તેજ પ્રમાણે લેવા આવનારને પાછી સોંપે તો ન્યાયાધિશે નિશંક માનવું કે તેના ઉપરનું ત્હોમત ગેરકાયદેસર છે. ૧૮૩

तेषां नदद्याद्यदि तु तद्धिरण्यं यथा निधिः ॥
उभौ निगृह्य दाप्यः स्यादिति धर्मस्य धारणा ॥ ૮૪ ॥

પરંતુ જે અનામત ન્યાયાધિશે પોતાનાં માણસો દ્વારા તેની પરીક્ષા કરવાને માટે મૂકાવેલી છે તે પાછી માગે છે ત્યારે અનામત રાખનાર ધણી આપવાને ના પાડે છે તો તેના ઉપર તે તેમજ તેની પ્હેલાંનો ગુન્હો બન્ને સાબીત થાય છે અને તેટલા માટે ન્યાયાધિશે-રાજાએ તેવા માણસ પાસેથી બન્ને જણવું અનામત મુકેલું દ્રવ્ય અપાવવું એવો શાસ્ત્રનો નિયમ છે. ૧૮૪

निक्षेपोपनिधी नित्यं न दयौ प्रत्यनन्तरे ॥
नश्यतो विनिपाते ता वनिपाते त्वनाशिनौ ॥
॥ ૮૫ ॥

અનામત રકમ ના વસ્તુ મુકવાના જો પ્રકાર છે, પેટીમાં અથવા તો એવો કાંઈ બંદોબસ્ત કરીને તેના ઉપર પોતાના સી-

ક્ષાની સીલ મારીને અથવા તો ખુલ્લે ખુલ્લી રીતે કાંઈ પણ બંદોબસ્ત કર્યા વિના પણ મુકાય છે પણ તેમાંથી કોઈ પણ પ્રકારની અનામત રાખનારે અનામત મુકનારના નજીકના સગા બહાલાને અથવા તો તેના મૃત્યુ પછીના અધિકારી વારસને આપવી નહીં કારણ કે જ્યાં સુધી તે અનામત મુકનાર જીવતો હોય છે ત્યાં સુધી તેનાથી તેની રજા શીવાય કોઈને અપાતું નથી પણ મુવા પછીજ અનામત મુકનારનો હક દુર થાય ત્યારે અનામત રાખનારે મુકનારના કાયદેસરના વાલી વારસને તે સોંપવું પણ જો અનામત મુકનારની હૈયાતીમાં અનામત રાખનાર ધણી મુકનારના વાલી વારસને તે સોંપે છે અને તેઓ જો મુકનાર ધણીને માગે ત્યારે પાછી આપવાને ના પાડે છે તો અનામત મુકનાર ધણી કાયદા પ્રમાણે અનામત રાખનાર ધણી ઉપર દાવો માંડીને તે પાછી મેળવી શકે છે. ૧૮૫

स्वयमेव तु यो दद्यान्मृतस्य प्रत्यनन्तरे ॥
न स राज्ञा नियोक्तव्यो न निक्षेपुश्च बन्धुभिः ॥ ૮૬ ॥

પરંતુ જો અનામત મુકનાર ધણીના મરી જવા પછી અનામત રાખનાર ધણી મુકનારના યોગ્ય વારસને શોધી કાઢીને પોતાની રાજી ખુશીથી તે સોંપી દે છે તો તેને રાજાએ-ન્યાયાધિશે અથવા તો નાણાં અનામત મુકનારનાં સગાં બહાલાંએ ઉપદ્રવ કરવો નહીં. ૧૮૬

अच्छलेनैव चान्विच्छेत्तमर्थं प्रीतिपूर्वकम् ॥
विचार्य तस्य वा वृत्तं सान्नेयं परिसाधयेत् ॥ ૮૭ ॥

અને આવી બાબતમાં શંકાશીલ સમયે ન્યાયાધિશે અનામત રાખનાર માણસે અનામત રકમને બલમનસાહથી અનામત મુકનારના મરણ પછી તેના વાલી વારસને આપેલી છે તેમ છતાં પણ જો તેનાં બીજાં સખાધીયોને સંશય રહેતો હોય તો તે દુર કરવાને માટે તેની (અનામત રાખનારની) સાથે કાંઈ પણ ખટપટ અથવા કાવતરાં કે પ્રપંચ કર્યા વિના ફક્ત જરૂર પડે તો શરમાવીને અથવા તો જો બોલ દહીંને વાંધા પતાવવો. ૧૮૭

નિષ્કેપેષ્વેષુ સર્વેષુ ત્રિયિઃ સ્યાત્પરિ સાયને ॥
સમુદ્રે નાપ્નુયાત્કિશ્ચિદિ તસ્માન્ન સંહરેત્

॥ ૮૮ ॥

નહી બદોબસ્ત કરેલી સર્વ અનામત પાછી મેળવવાને માટે ઉપર પ્રમાણે કરવું જોઈએ પણ જ્યારે અનામત મુકનાર ધણી પોતાનું નાણું અથવા સુવર્ણ કે દાગીના બદોબસ્ત કરીને પોતાના સીલ સીલ્લાથી અનામત રાખનારને સોંપે છે ત્યારે તો અનામત રાખનારે પાછી સોંપતી વખતે સર્વ અનામત જેવી રીતે સીલબંધ તેને મળી હોય તેવીજ પાછી આપવી, તેના ઉપર નો અસલ સીલ્લો કાઢીને બીજો મારવો પણ નહી તેમજ તેમાંની જણસ આધીપાછી પણ કરવી નહી. ૧૮૮

ચૌરૈર્હૃતં જલેનોદમયિના દગ્ધમેવ વા ॥

ન દયાયદિ તસ્માત્સ ન સંહરતિ કિંચના ॥૮૯॥

અનામત રાખનારને ત્યાંથી જો અનામત અકસ્માતથી, રેલથી તણાઈ જાય અથવા તો આગમાં બળી જાય તેમજ ચોર લોકો ચોરી જાય

અથવા તો કોઈ પણ બીજા પ્રકારથી તેને નુકશાન થાય અને તેમાં અનામત રાખનારે જ્યારે બાણી જોઈને અનામતને કાંઈ પણ નુકશાન પહોંચાડ્યું ન હોય તો અનામત મુકનારને પાછી આપવાને માટે તે બંધાતો નથી. ૧૮૯

નિષ્કેપસ્થાપદર્નારમનિષ્કેષારમેવ ચ ॥

સર્વેરૂપાયૈરન્વિચ્છેદ્છપર્થશ્ચૈવ વૈદિ કૈઃ

॥ ૧૨૦ ॥

અનામત રાખ્યા પછી જ્યારે મુકનાર ધણી પોતાની અનામત પાછી લેવાને માટે આવે ત્યારે જો અનામત રાખનાર ધણી અનામત રાખ્યાનું નાકબુલ કરે તો રાજ્યે ન્યાયાધિશે તેના ઉપર કામ ચલાવીને ધર્મ શાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે તેની તપાસ કરવી અને જો જરૂર પડે તો તેને વેદમાં કહ્યા પ્રમાણે સખત સોગન આપીને સત્ય શું છે તેનો નિશ્ચય કરવો અને પછી ન્યાય આપવો. અર્થાત્ જ્યારે તે નામુકર જતો હોય ત્યારે પહેલાં તેને સમજાવી પટાવીને વાત કઠાવવી છતાં ન માને તો ધમકી આપવી તથા તેના મીત્રો વિગેરેની મારફતે તેની તપાસ કરાવવી છતાં કાંઈ પણ ન જણાય તો ગુન્હેગારને ધમકી આપવી અને આખરે તેને શિક્ષા પણ કરવી છતાં જો તે ન માને તો તેને વેદના નિયમો પ્રમાણે સોગન આપવા અથવા તો દેવાલયમાં લઈ જઈ ત્યાં દીવો મૂર્તિ વિગેરે ઉપડાવવાં.

યો નિષ્કેપં નાર્પયતિ યથાનિશ્ચિપ્ય યાચતે ॥
તાવુભૌ ચૌરવચ્ચાસ્યૌ દાપ્યૌ વા તત્સમં દમ-

મ્ ॥ ૧૧ ॥

જે માણસે અનામત મુકવાને આપેલી નથી તે માણસ કોઈ શાહુકારને જઈને ગળે પડે કે શેઠજી મહારાં અનામત મુકવાને આપેલાં જર જવાહીર આપશે કે અને તેવા માણસને સામે માણસ જ્યારે તમે જ્યારે મહારે ત્યાં અનામત મુકેલી છે એવો જવાબ આપે અને તેમનો મામલો અદાલતમાં ચઢે તો જુદું બોલનારને, અને તેજ પ્રમાણે મૂલ્યવાન અનામત રાખેલી હોય છતાં મુકનાર માગવા આવે ત્યારે તે અનામત રાખનાર જે ના મુકરર જાય અને તહેમનો મામલો પણ અદાલતમાં જાય તો, આ પ્રમાણેનાં બંને પક્ષોમાં જે જુદું બોલ્યો છે એમ સાબીત થાય તેને, ચોરના જેટલો ગુન્હેગાર ગણીને તે પ્રમાણેની શિક્ષા કરવી એટલે કે શારીરિક શીક્ષા કરવી પણ જે તેમાં પ્રાક્ષણ વર્ણુનો ગુન્હેગાર હોય તો તહેને તેવી શિક્ષા કરતાં ન્યાયાધિશે તેની વર્ણુનો વિચાર કરવો. ૧૯૧

નિષ્કેપસ્યાવહર્તારં તત્સમં દાપયેદૃમમ્ ॥

તથોપમિધર્નાર્મવિશેષેણ પાર્થિવઃ ॥ ૧૨॥

પહેલવહેલાંજ જેણે ઉપર પ્રમાણેનો ગુન્હો કર્યો હોય તેને તો ન્યાયાધિશે વર્ણુનો કોઈ પણ બાધ ગણ્યા શીવાય નહીં મુકેલી છતાં જેટલી રકમ અનામત મુકી છે એમ કરીને ગળે પડનારને તેટલી રકમ ને માટેનો દંડ લેવો તેજ પ્રમાણે પોતે રાખેલી હોય છતાં અનામત મુકનાર માણસ પોતાની જેટલી અનામત પાછી માગતો હોય તે રાખનાર નામુકરર જાય અને પાછળથી તેની પાસે અનામત હતી એમ જણાય તો તે અનામત જેટલો દંડ કરવો પ-

રંતું જે આવા ગુન્હો તે ફરી ફરી કરેતો ઉપરના શ્લોકમાં જણાવ્યા પ્રમાણેની શીક્ષા ગુન્હેગારને કરવી. ૧૯૨

उपदाभिश्च यः कश्चित्परद्रव्यं हरेच्चरः ॥

ससहायः सहन्तव्यः प्रकाशं विविधैर्वधैः

॥ ૧૩ ॥

જે માણસ રાજ તારા ઉપર કોષાયમાન છે અને તેથી તને હેરાન કરશે માટે તું અમને કોઈક દ્રવ્ય આપેતો અમે તને તેના રોષમાંથી બચાવીશું એ પ્રમાણેની અસત્ય ધમકી આપીને કોઈની પાસેથી પૈસા કઢાવતો હોય તેવા માણસને ન્યાયાધિશે તે પકડાય ત્યારે તેવાં નિયમ કરવામાં તેને સહાય કરનાર મીત્રો સમેત ન્યાય સભાની વચ્ચે સખત માર મારવો અથવા તો તેના કોઈ પણ અવયવને ખંડીત કરવાની શીક્ષા કરવી. ૧૯૩

निक्षेपो यः कृतो येन यावांश्च कुल सन्निभौ॥

तावानेव स विज्ञेयो विब्रुवन्दणमर्हति॥૧૪॥

અનામત રાખનાર ધણીએ મુકનાર પાસેથી જેવી રીતે અનામત રાખેલી હોય તેજ પ્રમાણે તેને તે જ્યારે પાછી માગે ત્યારે પાછી સોંપવી. લેતી વખતે જે કોઈ સાક્ષી હોય તો આપતી વખતે પણ સાક્ષીને વચમાં રાખવો; ગણીને લીધેલી હોય તો ગણીને; તોળીને લીધી હોય તો તોળીને અને સીલ મહોર સાથે લીધેલો હોય તો તે પ્રમાણે મુકનાર ધણીને પાછી સોંપવી એવો શાસ્ત્રનો નિયમ છે અને જે અનામત રાખનાર આ નિયમ વિરૂદ્ધ વર્તીને અનામત પાછી સોંપે તે શિક્ષાને યોગ્ય થાય છે. ૧૯૪

મિથો દાયઃ કૃતો યેન મૃદ્ધીતો મિથ એવ વા||
મિથ એવં પ્રદાતવ્યો યથા દાયસ્તથા ગ્રહઃ ||

|| ૧૬ ||

જે કોઈ માણસ અનામત પોતે એક-
લોજ આવીને ખાનગી રીતે અનામત રાખ-
નારને આપી જાય છે અને કોઈ પણ તેના
સાક્ષી હોય નહીં તે જ પ્રમાણે તે સુકી
ગયો હોય તેજ પ્રમાણે અનામત રાખનારે
ન્યાયે તે પાછી માગે ત્યારે સાક્ષી માગ્યા
વિના ખાનગી રીતે તેને પાછી આપવી અ-
ર્થાત જેવી લેવી તેવી સોંપવી. ૧૬૫

નિક્ષિપ્તસ્ય ધનસ્યેવં પ્રીત્યોપનિ દિતસ્ય ચ ||
રાજા વિ નિર્ણયં કુર્યાદક્ષિણ્વજ્યાસધારિણમ્ ||

|| ૧૬ ||

ઉપનિધિ રૂપ અનામત રાખનાર અર્થા-
ત ખુલ્લે ખુલ્લી અથવા તો શીલખંધ કરીને
અનામત સુકવાને આપેલી અનામત રાખ-
નાર ધણીને તેમજ જેણે થોડા સમયને માટે
ઉપયોગ કરવાને કોઈ પણ વસ્તુ અથવા
પ્રાણી વિગેરે પોતાને ત્યાં અનામત રાખ્યાં
હોય તેવા માણસોના કબજાનો નિર્ણય કર-
તાં ન્યાયાધિશ-રાજાએ અનામત રાખનાર
ધણી ઉપર રહેમ નજર રાખીને ન્યાય
આપવો. ૧૬૬

વિક્રીર્ણાંતે પરસ્ય સ્વં યોડસ્વામી સ્વામ્યસંમત||
ન તં નયેત સાક્ષ્યં તુ સ્તેનમસ્તેનમાનિનમ્ ||

|| ૧૭ ||

જે માણસ પારકાની માલમીલકત તેની
રજા શીવાય લોકમાં પોતે જાણે માલિક હો-
ય અથવા તો પોતાને લેટમાં મળી
હોય તથા માલમીલકતના સંબંધીયો પા-

સેથી વેચાણ લીધી હોય તેવાં મોટાં ખડા-
ના કાઢીને વેચે છે તેવા માણસને ચોરના
જેવો ગુન્હેગાર ગણીને ન્યાયાધિશે કોઈ પ-
ણ અદાલતના કામમાં સાક્ષી તરીકે સ્વી-
કારવો નહીં. ૧૬૭

અવહાયો મવેચૈવ સાન્વયઃ ષટ્શતં દમમ્ ||
નિરન્વયોડનપસગઃ પ્રાતઃ સ્યાચ્ચૌરકિલ્બિષમ્ ||

|| ૧૮ ||

આ પ્રમાણેના ગુન્હેગારનો જે માલમી-
લકત તે વેચતો હોય તેના માલિકનો સં-
બંધી હોય તો ન્યાયાધિશે તેના વાંકને
માટે તેના ૬૦૦ પગ દંડ કરવો. પણ જો
તનો તે માણસ સગો ન હોય તેમજ તે
પ્રમાણે કરવાને માટેનું કોઈ પણ બ્યાજળી
કારણ તે બતાવી શકતો ન હોય તો તેને
ચોરના જેવો ગણવો અને તેને માટેની ચો-
થ શીક્ષા કરવી. ૧૬૮

અસ્વામિના કૃતો યસ્તુ દાયો વિક્રય એવ વા||
અકૃતઃ સ તુ વિજ્ઞેયો વ્યવહારે યથા સ્થિતિઃ ||

|| ૧૯ ||

જરા માલિકની ગેર હાજરીમાં અથવા
તેની રજા શીવાય ખીજ માણસે તેને
નામે જે વેચાણ કર્યું હોય અથવા લેટ
સોગાત આપેલી હોય તે ગેરકાયદેસર ગ-
ણાય છે અને રદ થાય છે અર્થાત જેણે
તેવી રીતના વેચાણમાંથી માલ ખરીદેલો
હોય છે તેને તે માલ પાછો આપવો પડે
છે તેજ પ્રમાણે બક્ષીસ લેનારને પણ બ-
ક્ષીસમાં મળેલી ચીજ તેના હકદાર માલિક-
કને પાછી સોંપવી પડે છે. ૧૬૯

સંભોગો દૃશ્યતે યત્ર ન દૃશ્યે તાગમઃ કચિત્ ॥
આગમઃ કારણં તત્ર ન સંભોગ ઇતિ સ્થિતિઃ
॥ ૨૦૦ ॥

જે કોઈ વસ્તુ થોડા વખત સુધી વા-
પરવાને આપવામાં આવી હોય પણ તેને
માટે તેના માલિકને કાંઈ પણ મુલ્ય આ-
પ્યું નહોય તો તે વસ્તુ ઉપર રાખનાર
માણસ ભોગવટો ધરાવી શકે છે અર્થાત્
પોતાના કબજામાં રાખી તેનો ઉપયોગ કરે
પણ તે વસ્તુનો હકદાર માલિક ગણાય
નહી અને તેટલા માટે અસલ માલિકે તે
વસ્તુ તે માણસને ન્યાય પ્રમાણે તેને સ્વા-
ધીન કરેલી ગણાય નહી માટે માલિકીનો
હક તો મુલ્ય આપીને વસ્તુ ખરીદ્યા પછી-
નોજ ગણાય. ૨૦૦

વિક્રયાદ્યો ધનં કિંચિદ્દુઃસ્વીયાત્કુલસન્નિધૌ ॥
ક્રયેણ સ વિશુદ્ધં દિન્યાયતો લભતે ધનમ્ ॥ ૧ ॥

જે માણસ કોઈપણ વસ્તુને વેપારીને
ત્યાંથી ભરખભરે ચાર પાંચ માણસો સ-
મક્ષ મુલ્ય આપીને ખરીદે છે તે તે વસ્તુ-
નો હકદાર માલિક થાય છે એવો શાસ્ત્રનો
નિયમ છે. ૨૦૧

અથ મૂલમનાદાર્યે પ્રકાશક્રયશો ધિતઃ ॥
અદળદ્યો મુર્યતે રાજા નાસ્તિકો લભતે ધ-
નમ્ ॥ ૨ ॥

કોઈપણ માણસનો માલ શુભ થયો
હોય અને તે ખીજા માણસના હાથમાં આ-
વ્યો હોય અને તે માણસ પાસેથી ભરખ-
ભરમાં પૈસા આપીને જે કોઈ ત્રીજો મા-
ણસ લઈ ગયો હોય અને તેના સંજંધમાં
અદાલતમાં કામ ચાલતું હોય તો ન્યાયા-

ધિશે રાજાએ જે માણસે પૈસા આપીને
પાંચ સાત સાક્ષીઓના સમક્ષ તે ચીજને
લીધી છે તેનો કાંઈ પણ હંડ લીધા વિના
છોડી દેવો પછી ગમેતો જેની પાસેથી તેણે
તે વસ્તુ વેચાતી લીધી છે તે માણસને તે
ન શોધી કાઢી આપી શકે-અને જે અસલ
માલિક જે તે વસ્તુ ખરીદનાર પાસેથી-ત્રીજા
માણસ પાસેથી પાછી લેવાને મુકાયતો જે-
ટલા માટે તેણે ખરીદી હોય તેનું અર્ધ
મુલ્ય આપીને ખરીદનાર પાસેથી તે લેઈ
શકે છે. ૨૦૨

નાન્યદન્વ્યેન સંસૃષ્ટરૂપં વિક્રયમર્હતિ ॥

ન ચાસારં ન ચ ન્યૂનં ન દૂરેણ તિરોહિતમ્ ॥ ૧ ॥

કેસર, કપુર વિગેરે સુગંધ દ્રવ્યોમાં
તેમજ ખીજા મુલ્યવાન વ્યાપારની ચીજોમાં
તેને ભજતા રંગના ખીજા કશાનો ભેગ ક-
રીને તે શુદ્ધ છે એમ અસત્ય ગ્રાહકોને સ-
મજાવીને વેચવું નહી, જે વસ્તુ સારી ન
હોય અર્થાત્ વેચનાર ધણી જાણતો હોય કે
તે ખગડેલી છે છતાં તેનો નિકાલ કરવા
તેમને-ફુડામા માણસને ઉત્તમ છે એ પ્રમા-
ણે કહીને વેચવી નહી, ભાવ નક્કી કર્યા પ-
છી તાજવામાં ધડા વિગેરેમાં ફેરફાર કરીને
અથવા તો કાટલાં (તોલવાનાં વજન) માં
ફેરફાર-વધઘટ રાખીને ખોટું તોળવું નહી,
ગ્રાહકની નજર આડી અબળી હોય ત્યારે
તોલ કરીને ચીજ આપવી નહી, તેમજ જે
વસ્તુ પોતાની પાસે ન હોય અથવા તો ધ-
રાક જાણતો ન હોય કે તે સારી છે કે ખો-
ટી તેવી ચીજને વેચવી નહી. ૨૦૩

અમ્યાં ચેદર્શયિત્વાન્યા વોદુઃ કન્યા પ્રદીયતો ॥
ઉપે તે ઇકશુલ્કેન વહેદિત્યવ્રવીન્મનુઃ ॥ ૪ ॥

વરને જે કન્યાને માટે અમુક રકમ આપવાની નહીં કરાવીને સારી રૂપવાન અને ગુણવાન કન્યા બતાવે પણ મુદ્દય લીધા પછી તે કન્યાને બદલે કદરૂપી અને ગુણુ હીણુ કન્યા પરણાવે તો આ પ્રમાણેની રૂ-
દ્ધીને કન્યા વિક્રય બાણુવો; અર્થાત આ પ્રમા-
ણે કરવાથી એકજ વર જે કન્યા ઉપર સ્વા-
મીત્વ ધરાવે છે:-પ્રથમ કન્યા ઉપર આપ-
વાની રકમના વચનના સ્વીકારવાથી-વચન-
થી કન્યા વાળાઓ કન્યા વરને આપી ચુ-
કયા ગણાય છે અને બીજીરીતે તે કન્યાને
બદલે પરણાવતી વખતે બીજી કન્યા ઉપર
લગ્નના વિધિથી વરતું સ્વામીત્વ બ્યાજબી
ગણાય છે, ૨૦૪

નોન્મત્તાયા ન કુષ્ટિન્યા ન ચ યા સ્પૃષ્મૈથુના ॥
પૂર્વ દોષાનભિ હ્યાપ્ય પ્રદાતા દળ્ઢમર્હતિ ॥૧॥

વરને કન્યાનું દાન આપતા પહેલાં જે
માણુસ વરને કન્યાના શાશા દોષ અર્થાત
તે જે લૂલી, કાણી, કુબડી અથવા કાંઈ પણ
ખોડવાળી હોય તો તે તેમજ તેના ગુણુદોષ
વિગેરે સાથે સાથા કહે છે તે શિક્ષાને પાત્ર
ગણાય નહીં પણ જે માણુસ કન્યાના દોષ-
ને છુપાવે છે તે શિક્ષાને પાત્ર ગણાય છે. ૨૦૫

ઋત્વિગ્યદિ વૃતો યજ્ઞે સ્વર્કર્મ પરિહાપયેત્ ॥
તસ્ય કર્માનુરૂપેણ દેયોઽશઃ સદ્ કર્તૃભિઃ ॥
॥ ૬ ॥

કોઈ રૂત્વીજ જે યજ્ઞ કર્મમાં વરૂણ ત-
રીકે આવ્યા પછી થોડો વખત કામ કરીને
પછી જતો રહે તો પણ તેને તે કામમાં
રોકાયલા બીજા માણુસોએ તેના કરેલા કા-
મના પ્રમાણમાં દક્ષિણા આપવી જોઈયે ૨૦૬

દક્ષિણામુ ચ દત્તામુ સ્વર્કર્મ પરિહાપયન્ ॥
કૃત્સ્તમેવ લભેતાંશમન્યેનૈવ ચ કારયેત્ ॥૭॥

પરંતુ જે રૂત્વીજ હોમ કર્મમાં બળી
વિગેરે આવ્યા પછી કામ કરવાનું રહેવા દે
છે તેને તો સંપૂર્ણ દક્ષિણા મળવી જોઈયે
અને બાકીનું રહેલું કામ બીજાની પાસે
કરાવી શકાય. ૨૦૭

યસ્મિન્કર્મણિ યાસ્તુ સ્યુરુક્તાઃ પ્રત્યક્કદક્ષિણાઃ ॥
સ એવ તા આદતીત મજેરન્સર્વ એવ વા ॥૮॥

પણ કેટલાંક ધર્મ કામોમાં તેમના
પ્રત્યેક વિભાગમાં દક્ષિણા મુકવી પડે છે
ત્યારે આ પ્રમાણેની દક્ષિણા તે કર્મ કરાવ-
નાર બ્રાહ્મણેજ લેવી કે પછી સર્વ બ્રાહ્મણો
વચ્ચે તેમના દરેકના ભાગ પાડીને આ-
પવી ? ૨૦૮

રથં હરેત વાધ્વર્ધુર્વ્રહ્માધાને ચ વાજિનમ્ ॥
હોતા વાપિ હરેદશ્વમુદ્ગાતા ચાપ્યનઃક્રયે ॥૯॥

દક્ષિણાના સંબંધમાં એવા શાસ્ત્રના
કેટલાંક નિયમો કરેલા છે કે અમુક દક્ષિણા
અમુક શાખાવાળા અમુક ધર્મ કર્મ કરાવ-
નારેજ લેવી જેમકે અધ્વર્યુએ હોમમાં રથ-
ની દક્ષિણા લેવી તેમજ બ્રહ્માએ અને હોમ
કરાવનાર હોતા એ વેગ વાળો થોડો હોય
તેની દક્ષિણા લેવી અને સામવેદના ભણુના-
રે સામગ્રી વડે ભરેલા રથનો સ્વીકાર કરવો ૨૦૯

સર્વેષામર્થિનો મુખ્યાસ્તદર્ધેનાધિનોઽપરે ॥
તૃતીયિન સ્તૃતીયાંશાશ્વતુર્થાંશાશ્વ પાદિનઃ ॥
॥ ૨૧૦ ॥

સો દિક્ષા-દક્ષીણા આપવાની હોય તો
તહેમાંનો અર્ધ ભાગ સઘળા મળીને સોજ

ફત્વીક તેમાંના પહેલા ચારને:-૧ હોતા, ૨ અધ્વર્યુ ૩ બ્રહ્મા અને ૪ ઉદ્દગાતા વચ્ચે વેચી આપવો અર્થાત્ સો નંગમાંથી તેમની વચ્ચે અડતાલીસ આપવા એટલે દરેકને બાર બાર આપવાં જેમ કે યજ્ઞમાન સો ગોદાન આપવાનો વિચાર રાખતો હોયતો ૪૮ પહેલા ચારને આપવી અને ત્યાર પછીના અનુક્રમના ચારને પહેલા ચારના દાનથી પણ અર્ધુ ધન આપવું એટલે ચોવીસ આપવી અને ત્યાર પછીના ત્રીજા ચારને પહેલા ચારના દાનનો ત્રીજો ભાગ આપવો એટલે સોળ આપવી અને છેલ્લા ચારને પહેલાનો ચોથો ભાગ એટલે બાર આપવી. ૨૧૦

સંભૂય સ્વાનિ કર્માણિ કુર્વાદ્ધિરિહ માનવૈઃ ॥
અનેન વિધિયોગેન કર્તવ્યાંશપ્રકલ્પના ॥૧૧॥

ઉપર પ્રમાણેનું પોતપોતાના ભાગનું જે પ્રમાણ શાસ્ત્ર પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે બ્રાહ્મણોએ પ્રત્યેક ધર્મ કર્મ જે તેઓ કરાવે જેવાં કે યજ્ઞ કર્મ અને અન્ય ગૃહ વિધિ વિગેરે હોય તેમાં મળતા દાનને વેચી લેવું. ૨૧૧

ધર્માર્થં યેન દત્તં સ્યાત્કસ્મૈવિદ્યાચતે ધનમ્ ॥
પશ્યાન્ન ન તથા તત્સ્યાન્ન દે યં તસ્ય તદ્ભવે-
ત્ ॥ ૧૨ ॥

આપેલું દાન પાછું ક્યારે લઈ શકાય અથવા તો આપવાને માટે પ્રતિજ્ઞા કરેલી હોય તે દાન ક્યારે ના આપી શકાય ?

જ્યારે કોઈ માણસ બીજાની પાસેથી અમુક ધર્મ કર્મ-હોમ કર્મ વિગેરે કરવાને બહાને કાંઈ પણ દાન લઈ જાય છે અને પછી જે કાર્યને માટે લીધું હોય છે તે કરતો નથી તો દાન આપનાર આપેલું દ્રવ્ય

તેની પાસેથી પાછું મેળવી શકે છે તેજ પ્રમાણે જો કોઈ માણસ કાંઈ પણ ધર્મના કર્મને માટે કાંઈ પણ દાન આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે અને પછી તે માણસ પોતાનો વિચાર દાન મેળવ્યા પછી કાંઈ બીજા કામમાં દ્રવ્યનો વ્યય કરવાનો વિચાર કરતો હોય તેમ જણાય છે તો દાન આપવાને પ્રતીજ્ઞા કરનાર માણસ પોતાની મરજી પ્રમાણે દાન ન આપવું હોય તો ન પણ આપે. ૨૧૨

યદિ સંસાધયેત્તત્તુ દર્શાભેન વા પુનઃ ॥
રાજ્ઞા દાપ્યઃસુવર્ણં સ્યાત્તસ્ય સ્તેયસ્ય નિષ્કુ-
તિઃ ॥ ૧૩ ॥

અમુક ધર્મ કર્મના પુણ્યને માટે માગનાર ધણી દાન મેળવે છે અને પછી ધર્મ કર્મમાં ન વાપરતો હોય અને આપનાર ધણી રકમ પાછી માગે અને લેનાર ગર્વથી અથવા તો ઉદ્દતાઈથી આપવાને માટે ઇનકાર જાય છે અથવા તો દાન આપનારે દાન આપ્યું ન હોય પણ આપવાને માટે વચન આપેલું હોય પણ પાછળથી દાન લેનાર જે ધર્મ કર્મને માટે દાન આપવાને માટે આપનારે વચન આપેલું હોય તે ધર્મ કર્મમાં લેનાર વાપરવાનો નથી એમ જણાતાં આપનાર ધણી દાન આપવાનો ન હોય પણ લેનાર વચન ઉપરથી આપનારના ઉપર ભેરજીલમ કરીને કબુલેલી રકમ લેછે તો રાજા-ન્યાયાધિશે તેના ઉપર ચોરીનો ગુન્હો મુકવો અને તેનો એક સુવર્ણ જેટલો દંડ કરવો જોઈએ. ૨૧૩

દત્તસ્યૈપોદિતા ધર્મ્યા યથા વદનપ્રક્રિયા ॥
અતઃ કર્ણ્વં પ્રવક્ષ્યામિ વૈતનસ્યાનપ્રક્રિયામ્ ॥
૧૪ ॥

ઉપર પ્રમાણેના નિયમો ધર્મને માટેના
આપેલા અથવા આપવાને કબુલેલા ધનનો
લેનાર ધર્મમાં ઉપયોગ ન કરતાં અન્ય ઉ-
પયોગ કરે ત્યારે પાછા લેવાનો અથવા ન-
હીજ આપવાને માટે મહાસુની મનુએ ક-
હેલા છે. હવે હું નોકર આકરોને પગાર કેવી
રીતે આપવા અને ક્યારે ક્યારે ન આપવા
તે કહીશ. ૨૧૪

भृतोऽनार्तो न कुर्याद्योदर्पात्कर्म यथोदितम् ॥
स दण्डयः कृष्ण क्लान्यष्टौ न देयं चास्य वे-
तनम् ॥ १९ ॥

નોકર જે પોતે તાંદુરસ્ત હોય છતાં
ફક્ત અહંકાર અથવા તો શેઠના હુકમને ન
સ્વીકારતાં તેને કહેલું કામ ન કરે તો તેનો
આઠ રતી સોના જેટલો દંડ કરવો અને તે
ઉપરાંત તેણે જેટલા દિવસ નોકરી કરી હોય
તેટલા દિવસની નોકરીનો પગાર પણ આપ-
વો નહીં. ૨૧૫

आर्त्तस्तुकुर्यात्स्वस्थःसम्यग्भाषितमादितः ॥
स दीर्घस्यापि कालस्य तल्लभेतैव वेतनम् ॥
॥ १६ ॥

પરંતુ જે નોકર માંદો હોય અને તેથી
કામ કરવાને અશક્ત હોય અને જેટલો વ-
ખત માંદો હોય તેટલો વખત નોકરી ન
કરે અને સાબે થયા પછી પાછો પહેલાંની
માફકજ પોતાનું કામ સંતોષકારક રીતે કરે
તો જેટલા દિવસ તે માંદો રહ્યો હોય તે-
ટલા દિવસનો પણ તેને પગાર આપવો. ૧૬
યથોક્તપાર્તઃપુસ્થો વા યસ્તત્કર્મ ન કારયેત્
ન તસ્ય વેતનં દેયમલ્લગ્નસ્યાપિ કર્મણઃ ॥
॥ ૧૭ ॥

જે કોઈ માણસ અમુક કામ કરવાનું
માથે રાખે છે અને ત્યાર પછી પોતે આ-
જારી હોય તો તેને બદલે બીજા માણસને
કામે લગાવીને કામ પુરૂ કરાવતો નથી અ-
થવા તો પોતે તાંદુરસ્ત હોવા છતાં કામ
કરતો નથી તેવા માણસને તે કામને માટે
ઠરાવેલી રકમ મળતી નથી એટલુંજ નહીં
પણ તેણે જેટલું કામ કર્યું હોય છે તે-
ટલા કામના પણ પૈસા મળતા નથી. ૨૧૭
एष धर्मोऽखिलेनोक्तो वेतनादान कर्मणः ॥
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि धर्म समयभेदिनाम् ॥
॥ १८ ॥

પગારદાર માણસોના પગારના નિયમ
આ પ્રમાણે છે. હવે હું તમને જે માણસો
કબુલાતથી કામ માથે લે છે અર્થાત્ “કો-
ન્ટ્રાક્ટ” અમુક રકમને માટે અમુક રકમ-
માં કામ પુરૂ કરી આપવાનું માથે લે છે.
તેવા માણસો બ્યારે પોતાની કબુલાત તોડે
ત્યારે તેમને માટે શાસ્ત્રમાં શા શા નિ-
યમો છે તે કહું છું. ૨૧૮

यौ ग्रामदेशसंचानां कृत्वा सत्येन संविदम् ॥
विसंवदेन्नरो लोभात्तं राष्ट्रादिववासयेत् ॥ १९ ॥

કોઈ ગામ વા દેશનો માણસ અથવા
તો બ્યાપારી-મહાજનમાંનો કોઈ માણસ
કેટલાક સજ્જનોની સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરે કે
હું આ પ્રમાણેનું કામ કરીશ અને આ પ્ર-
માણે નહીં કરું અને તેવી પ્રતિજ્ઞા લીધા
પછી જો તે માણસ પોતાનું વચન તોડે તો
તેવા માણસને રાજ્યે પોતાના દેશથી-તેના
ગામ બહાર કાઢવો અને મહાજનવાળાઓ-
એ પણ તેનો ત્યાગ કરવો. ૨૧૯

નિમૂળ દાપયેત્તેનં સમયવ્યભિચારિણમ્ ॥

ચતુઃસુવર્ણાન્વણિષ્કાઞ્છતમાનં ચ રાજતમ્
॥ ૨૨૦ ॥

અથવા તો રાજાએ-ન્યાયાધિશે ઉપર પ્રમાણેના પોતાના વચનને તોડનાર ગુન્હે-ગારને પકડી મંગાવવો અને તેના ગુન્હાને માટે તેનો ચાર સુવર્ણ છ નિષ્ક અથવા એક શત્રુમાન ચાંદિ જેટલો દંડ લેવો. જો ગુન્હો ગંભીર હોય તો ત્રણેનો સામટો દંડ લેવો અને થોડો હોય તો તેના પ્રમાણે દંડ કરવો. ૨૨૦

एतदण्डविधिं कुर्याद्भार्मिकः पृथिवीपतिः ॥

ग्रामजातिसमूहेषु समयव्यभिचारिणाम् ॥ ૨૧ ॥

ગામમાંના કોઈપણ માણસે પછી તે ચાર વર્ણમાંથી ગમે તે વર્ણનો હોય પણ વચન તોડ્યાનો ગુન્હો કર્યો હોય તો તેને માટેની શીક્ષા કરવાને માટેનો ઉપરનો નિ-યમ તે પ્રધાન નિયમ ન્યાયાધિશે જાણવો. ૨૨૧

ક્ષીત્વા વિક્રીય વા કિશ્ચિદ્વસ્યેહાનુશયો ભવેત્ ॥

સોડ્વંતર્દશાહાત્તદ્રવ્યં દદ્યાત્તે વાદદીત ચ ॥

જમીન અથવા ઘરનાર અથવા તો વા-સણકુસણ જે વસ્તુઓના લાવમાં થોડા ઘણા વખતમાં જાણે ફરક પડી જતો ન હોય તેવી વસ્તુનો વેચનાર અથવા લેનાર વેચ્યા અથવા ખરીદ્યા પછી મનમાં પરતાય કે આ પ્રમાણે કરવામાં મહેં ખરોખર સુધ્ય લીધું નહીં અથવા તો મહેં વધારે આપ્યું છે અને તેથી કરીને તેનો વિચાર વેચાણ-ખરીદનો કરાર રદ કરવાનો થાય તો વેચાણ અથવા ખરીદી થયા પછીના દશ દીવસમાં તે તમ કરી શકે છે. ૨૨૨

परण तु दशाहस्य न दद्यान्नापि दापयेत् ॥

आददानो ददच्चै व राजा दण्डयः क्षतानि
॥ ૨૩ ॥

વેચાણ અથવા ખરીદીને દશ દીવસ થયા પછી ઉપર પ્રમાણેના વેચાણ ખરીદના કરારને રદ કરી શકતો નથી તેમ છતાં પણ જે માણસો વેચાણ રદ કરીને પૈસા પાછા આપી વસ્તુનો કબજો પુનઃ પોતાનો કરે છે તો તેવા માણસોને શાસ્ત્ર પ્રમાણે ગુન્હેગાર ગણીને ન્યાયાધિશે-રાજાએ દરેકને છસો છસો પગના દંડની શીક્ષા કરવી. ૨૨૩

જો કોઈ માણસ પૈસાની લાલચને લીધે કન્યાવિક્રય કરીને વરને બિધુચતું સમજાવીને ખોડ ખાંપણ વાળી કન્યા પરણાવે છે તો તેવા માણસનો રાજાએ ૯૬ પગ જેટલો દંડ કરવો. ૨૨૪

अकन्ये ति तु यः कन्यां ब्रूयाद्भेषेण मानवः ॥

स शतं प्राप्नुयादण्डं तस्या दोषमदर्शयन् ॥ ૨૧ ॥

અમુક માણસ જો કોઈ કન્યા ઉપર ખોટો આરોપ મુકે કે તે કન્યા નથી તો તેને રાજાએ પોતે જે આરોપ મુક્યો છે તે પુરવાર કરવાને માટે ફરજ પાડવી અને તે-ની સાબીતીઓ મેળવવામાં જો તે નિષ્ફળ જાય તો તેને ગુન્હેગાર ગણીને બેનો સો પગ દંડ કરવો. ૨૨૫

पाणिग्रहणिका मन्त्राः कन्यास्वैव प्रतिष्ठिताः ॥

नाकन्यासु कचिद्वृणां लुप्तधर्मक्रिया हि ताः
॥ ૨૬ ॥

“ અર્ચમણંતુ વેંશકન્યા આશ્મિયક્ષત ” આ પ્ર-
માણેનો વિવાહ વિધીને માટેનો વેદમાં ક-
હેલો મંત્ર શુદ્ધ કન્યાના વિવાહને માટેજ
લાગુ પડે છે અર્થાત્ જે કન્યાએ પોતાનું
શીયલ ભંગ કરેલું છે તેને તે મંત્ર ચો-
ગ્ય નથી કારણ કે તેવી કન્યાઓ ક્ષત્ર્યો-
નિકા કહેવાય છે અને તેટલા માટે તેમના
વિવાહને માટે જૂઠ્ઠાજ મંત્રો વેદમાં જાં-
ધેલા છે. ૨૨૬

પાણિગ્રાહણિકા મન્ત્રા નિયતં દારલક્ષણમ્ ॥
તેષાંનિષ્ઠા તુ વિજ્ઞેયા વિદ્વાદ્भिः सप्तमे पदे ॥૨૭॥

ઉપર પ્રમાણેનો વેદનો જે મંત્ર શુદ્ધ
કન્યાના વિવાહને માટે કહેલો છે તે કન્યા
ઉપર ભાર્યાત્વની સિદ્ધી મેળવવાને માટે અ-
ગત્યનો છે અર્થાત્ “ સત્તા સપ્તવી ભવ ”
આ મંત્રને અનુસરતાં વરકન્યાને વિવાહ
વિધિમાં સાત ફેરા ફેરવવામાં આવે છે જેને
મંગળફેરા કહેવાય છે. આ ફેરામાં છેલ્લો
સાતમો ફેરા પૂર્ણ થાય છે ત્યારે વરનું કન્યા
ઉપર સ્વામીત્વ સંપૂર્ણ સિદ્ધ થાય છે અ-
ર્થાત્ તેઓ બન્ને અરસપરસ શાસ્ત્રના નિયમ
પ્રમાણે જોડાય છે પણ સાતમો ફેરા પૂર્ણ
થતાં પહેલાં બેમાંથી એકને પીળા ઉપર અ-
ભાવ થાય અને તેથી વિવાહ બંધ રાખ-
વાને ચહાયતો તેમ કરી શકાય છે. ૨૨૭

• યસ્મિન્યસ્મિન્કૃતે કાર્યે યસ્યેહાનુશયોભવેત્ ॥
તપનેન વિધનેન ધર્મ્યે પથિ નિવેશયેત્ ॥૨૮॥

ફક્ત માલ વેચવા લેવામાં નહીં પણ
સંસારના વ્યવહારમાં પણ આપ લે કરવાના
રિવાજને જે માણસ ના પસંદ કરતો હોય
તેવા માણસને શાસ્ત્રના નિયમોને બળુનાર

રાબર-ન્યાયાધિશે નિચે પ્રમાણેના નિયમો
સમજાવીને સારા માર્ગે દોરવા બેઠાં. ૨૨૮
પશુષુ સ્વામિનાં ચૈવ પાલાનાં ચ વ્યતિક્રમે ॥
વિવાદં સંપ્રવક્ષ્યામિ યથાવદ્ધર્મતત્ત્વતઃ ॥૨૯॥

હવે ગાયો બળદ-ઘોડા વિગેરે પ્રાણી-
ઓને રાખનારના તેમજ ત્હેમને સાચવવાને
માટે રાખવામાં આવેલા ગોવાળ અને તેવા
નોકરોની વચ્ચે થતા કબજા શા શા નિયમ
પ્રમાણે ન્યાયાધિશે ચુકવવા તે કહેવાશે. ૨૨૯
દિવા વક્તવ્યતા પાલે રાત્રૌ સ્વામિનિ તદગૃહે ॥
યોગક્ષેમેઽન્યથા ચેત્તુ પાલો વક્તવ્યતામિયાત્
॥ ૨૩૦ ॥

દિવસે પશુ રાખનાર માણસ જ્યારે ચ-
રાવનારને પોતાનું બાનવર સોંપે છે અને
ત્યાર પછી તે પ્રાણી કોઇને વગાડે છે અથ-
વા તે કોઇના ઘરમાં જઈને કે ખેતરમાં
જઈને ધાન્ય વીગેરે ખાઈ જઈને નુકશાન
કરે તો તેનો જવાબ ગોવાળને અથવાતો જે
ના કબજામાં તે સમયે પ્રાણીને સોંપવામાં
આવેલું હોય છે તેને શીર છે પરંતુ ચરીને આ-
વ્યા પછી માલ ધણીને સોંપ્યું હોય અને ત્યાર
પછી તે પ્રાણી પોતાના થાનમાંથી છુટું થઈ
બચ અને કોઇને ઉપદ્રવ કરે તો તેનો જ-
વાબદાર માલિક પોતેજ ગણાય છે અને
જો રાત અને દિવસ બન્ને સમયને માટેજ
કોઇને ત્યાં તે પ્રાણીને અમુક સમય સુધી
સોંપવામાં આવ્યું હોયતો તે સમયમાં જે
કાંઈ નુકશાન તે પ્રાણીથી કોઇને ખમવું
પડે છે તેનો જવાબદાર ચારનાર ધણી છે ૨૩૦
ગોપઃ ક્ષીરમૃતો યસ્તુ સ દુહ્યાદશતો વરામ્ ॥
ગોસ્વામ્યનુમતે મૃત્યઃ સા સ્યાત્પાલેઽમૃતે મૃ-
તિઃ ॥ ૩૧ ॥

જે ગોવાળ ક્ષત ગાયના દુધ પેટેજ ગાયોનું રક્ષણ કરવાને રહ્યો હોય તેણે પોતાના શેઠની પરવાનગી મેળવીને તેને પાળવાને માટે આપેલી હોય ત્હેમાંથી દશ ગાયોમાં એક સારી ઉત્તમ ગાય જે હોય તેનું દુધ લેવું અથવા એક ગાયનું દુધ પોતાના પગાર પેટે હુમેશાં લેવું અને દશ ગાયો ત્હેના બદલામાં પાળવી આ પ્રમાણેના બંદોબસ્ત જ્યારે તેના શેઠ તરફથી તેને લોજન વિગેરે કાંઈ બીજું મળતું ન હોય ત્યારેજ કરવો. ૨૩૧

नष्टं विनष्टं कृमिभिः श्वहतं विषमे मृतम् ॥
चीनं पुरुषकारेण प्रदद्यात्पाल एव तु ॥ ३२ ॥

આ પ્રમાણે ગાયોને પાળવાને માટે રાખેલો ગોવાળ જો બરોબર ધ્યાન રાખીને ત્હેમને સાચવે નહીં અને તેથી કરીને તેની બે દરકારીથી કોઈ ગાય નાશી જાય અને પાછી આવે નહીં, કોઈ ઝેરી જંતુના કરડવાથી ગાયનું મરણ નીપજે, હડકાયાં ઝેરી કુતરાં વિગેરેથી તેમનું રક્ષણ બરાબર ન થવાથી કદાચ તેવા કોઈ કુતરાના કરડવાથી જો કોઈ ગાય મરી જાય, અથવા તો ગાયોને હાંકીને લઈ જતાં બરાબર ધ્યાન આપીને સારે રસ્તે ન હાંકતાં એવા ખાડા ખેંચા વાળા રસ્તેથી લઈ જવામાં ગાયનો પગ ભાગી જાય અને તેને કાંઈ ભારે તુકશાન થાય અથવા તો ઉડા ખાડામાં સરી પડવાથી મરી જાય તો તે જનનવરની કીમત ગોવાળે પોતાના શેઠને ભરી આપવી ૨૩૨ વિષુદ્ધ્ય તુ ત્હતં ચૌરૈર્ન પાલો દાતુમર્હતિ ॥

यदि देशे च काले च स्वामिनः स्वस्य शंसति ॥ ३३ ॥

ચોર લોકો ઠારને ચોરી ગયા હોય ને તેની પાછલ ગોવાળ પોકાર કરતો ગયો હોય પણ ચોર લોકો ઘણા બળવાન હોય અને તે પાછું આપવાને ના પાડતા હોય અને જો ત્હેની બબર તરતજ ગોવાળે તે ઠારના માલીકને આપી હોય કે આટલે દુર આવાને ફલાણા ચોર તમારા ઠારને ચોરી ગયા છે અને તેઓ મહા બલવાન છે અને ઠાર પાછું આપતા નથી તો તે ઠારની કીમત ભરી આપવાને ગોવાળ બંધાયેલો નથી. ૨૩૩

कर्णौ चर्म च वालांश्च बर्स्ति स्नायुं च रोचनाम्
पशुषु स्वामिनां दद्यान्मृतेष्वङ्गानि दर्शयेत् ॥
॥ ३४ ॥

પાળનારને આપ્યા પછી તેને ત્યાં કુદરતી રીતેજ જો ઠારનું મરણ નીપજે તો પળાવનારે તે ઠારના ખરા માલીકને તેનાં, અંગ-કાન, ચામડું, પુંછડું, નાભીથી ઉતરતો ભાગ, અંગ તથા રોચના-મસ્તીકમાંથી નિકળેલો ચીકણો પદાર્થ તેના માલીકને આપવાં અને તેનાં હાડકાં-ખરી સિંગડા વિગેરે જે સ્થળે પડેલાં હોય તે સ્થળપણુ તેને બતાવવું. ૨૩૪

अजाविके तु संरुद्धे वृकैः पाले त्वनायति ॥
यां प्रसह्य वृको हन्या त्पाले तत्किंलिखं भवेत् ॥ ३५ ॥

જેમવાળ બકરાં અથવા ઘેટાંના ટોળાને જંગલમાં ચરાવવા લઈ ગયો હોય અને ત્યાં જો કોઈ કુર પ્રાણી-વરૂ આવીને તેમના ઉપર હુમલો કરે અને તેમ છતાં ગોવાળ જો દરકાર રહી તેમનું રક્ષણ કરવાને

આવી ન પહોંચે તો બેટલાં ઘેટાં અથવા
બકરાંને તે વડૂ મારી નાંખે તેટલાં ઘેટાં
અથવા બકરાનું મુલ્ય તેણે તેમના માલીક
ને આપવું જોઈએ. ૨૩૫

તાસાં ચેદવરુદ્ધાનાં ચરંતીનાં મિથો વને ॥
યામુત્પ્લુત્ય વૃકો હન્યાન્ન પાલસ્તત્ર કિ લિ-
ષી ॥ ૩૬ ॥

પરંતુ જો આપું ટોળું જંગલમાં ચરતું
હોય અને ત્યાં પાછળથી એકા એક વડૂ
અથવા તો કોઈ બીજું માંસારી પ્રાણી આ-
વીને એકાદ ઘેટાને અથવા બકરાને મારી
નાંખે કે લેઈ જાય તો તેને માટે રખવાળ
જવાબદાર કાયદા પ્રમાણે કહેવાય નહીં. ૨૩૬

યજ્ઞુઃશતં પરીહારો ગ્રામસ્ય સ્યાત્સમન્તતઃ ॥
શમ્યાપાતાત્ત્રયો વાપિ ત્રિગુણો નગરસ્ય તુ ॥
॥ ૩૭ ॥

નાના ગામની ચારે દીશાએ સોસો હા
થ જમીન પશુઓને ચારે ચરવાને માટે
જગા રાખવી અને જો સાડ મહોટું
નગર હોય તો તેવા શહેરમાં તો તેના કર-
તાં ત્રણ ઘણી જમીન પ્રાણીના ચારાને મા-
ટે રાખવી. ૨૩૭.

તત્રાપરિવૃતં ધાન્યં વિહિંસ્યુઃ પશ્વો યદિ ॥
ન તત્ર પ્રણયેદ્દૃષ્ટં નૃપતિઃ પશુરક્ષિણામ્ ॥ ૩૮ ॥

આ પ્રમાણેની વાવેતરને માટેની જ-
ગ્યામાં આવેલાં વગરવાડ વાળાં ખેતરમાં
જો કોઈ ઢોર પેશી જાય અને તેમાંના વા-
વેતરને નુકશાન કરે તો તે ઢોરના રખવા-
ળનો ખેતરનો ધણી ન્યાયાધિશ-રાજા પાસે
લઈ જઈને દંડ કરાવી શકતો નથી કારણ
કે આવા ખેતરમાં વાવેતર કરનારે પોતાના

ખેતરમાં કરેલા વાવેતરનું રક્ષણ કરવાને
માટે ખેતરની આસપાસ ઊંડી ખંઈ અથવા
તો વાડ કરાવવીજ જોઈએ. ૨૩૮

વૃતિં તત્ર પ્રકુર્વિત યામુષ્ટો ન વિલોકયેત્ ॥
છિદ્રં ચ વારયેત્સર્વં શ્વસુકરમુશ્વાનુગમ્ ॥ ૩૯ ॥

આવાં વાવેતર વાળાં ખેતરની આસપા-
સ એવી તો ઊંચી કાંટાની અથવા તો કાં-
ટા વાળાં ઝાડ-થુવર વીગેરેની વાડ બનાવ-
વી કે જેના ઉપર થઈને ઊંટ પણ અંદર-
ના વાવેતરને જોઈ શકે નહીં તેમજ વાડમાં
વજગાળે કુતરા અથવા ડુકકરનું માથું પે-
શી શકે તેવાં નાના પણ જો છીંટાં હોય
તો તે પણ ખરાબર બંધ કરવાં. ૨૩૯

પથિ ક્ષેત્રે પરિવૃતે ગ્રામાન્તીયેડ્યથા પુનઃ ॥
સ પાલઃ શતદણ્ઢાર્હો ત્રિપાલાંશ્વારયેત્પશૂન્ ॥
॥ ૪૦ ॥

રાજમાર્ગમાં, ગામની ભાગોળે અથવા
તો કાંટાની વાડથી રક્ષણ થયેલા વાવેતર-
વાળા ખેતરમાં પણ રખવાળ પાસે હોય
છતાં જો કોઈ ઢોર અંદર ધસી જઈને નુ-
કશાન કરે તો રખવાળે તેમ કરતાં અટકા-
વ્યું નહીં તેટલા માટે રખવાળો સો પળ
દંડ કરવો જોઈએ પણ જો રખવાળ સાથે
ન હોય અને કોઈ ઢોર તે પ્રમાણે કરે છે
તો તેને માટે રખવાળને જવાબ આપવો
પડતો નથી. ૨૪૦

ક્ષેત્રેષ્વન્યેષુ તુ પશુઃ સપાદં પળમર્હતિ ॥
સર્વત્ર તુ સદો દેયઃક્ષૈત્રિ કસ્યેતિ ધારણા ॥
॥ ૪૧ ॥

શાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે ખેડુતોને માટે
એવો નિર્ણય કરેલો છે કે એક ખેડુતનાં

ઢાર જો ખીજા ખેતરમાં જઈને નુકશાન કરે
તો તેને માટે તેના માલીકનો સવા પશુ
દંડ કરવો અને જો આ પ્રમાણે ઘણાં ખેત-
રોમાં ઢારથી નુકશાન થયેલું હોય તો જેટલું
નુકશાન થયું હોય તે સઘળું ઢારના માલી-
કે જેનું નુકશાન થયું હોય તેને ભરી આ-
પવું. ૨૪૧

अनिर्द्देशाङ्गां सूतां वृषान्देवपशूंस्तथा ॥
सपालान्वा विपालान्वा न दण्डयान्मनुरव-
वीत् ॥ ४२ ॥

જો ગાયને વિહાયાને કૃત્ત દશજ દિવસ
થયા હોય તે દરમીયાનમાં ખેતરના વાવે-
તર વા અન્ય સ્થળે તેનાથી થયેલા નુકશા-
નને માટે તેમજ ચક્રશુળ મારેલા ગોધા-
અર્ધાત્ મહાજનના ઢારથી થયેલા નુકશાનને
માટે, તેમજ દેવને અર્પણ કરેલાં પ્રાણીઓ
અથવાનો ગાયોની સાથે સંબંધ કરવવાને
માટે છુટા રાખેલા ગોધાએ જો કાંઈ નુક-
શાન કર્યું હોય તો આ સર્વ પ્રાણીઓ રખ-
વાળ સાથે હોય અથવા તો રખવાળ ન હોય
તો પણ કાંઈ પણ શિક્ષાને પાત્ર ગણાય
નહી. ૨૪૨

क्षेत्रियस्यात्यये दण्डो भागादज्ञगुणो भवेत् ॥
सत्तोऽर्द्धदण्डो भृत्यानामज्ञानात्क्षेत्रियस्य तु ॥
॥ ४३ ॥

જ્યારે વાવેતરને ખેડુતના પોતાનાજ
વાંકથી કાંઈ પણ નુકશાન થાય અર્થાત્ વા-
વેતર કર્યા પછી નિંદવા કાઢવા અથવા તો
પાણી પાવામાં અથવા તો વરસાદ થાય તેવા
સમયે વાવેતર કરવામાં ખેડુત ખેદરકાર રહે
અને તેથી કરીને પાક સારો ન થાય અથવા
તો પાક થયો હોય અને તેના ઉપર જના-

વરો તેમાં ઝિગાડ ન કરે તેની દેખરેખ
ન રાખવાથી નુકશાન થાય તો રાજાને જે-
ટલો વાવેતર ઉપર કર વિદોતી વિગેરે લે-
વાનો હકનો હિસ્સો હોય તેનાની દશઘણો
ખેડુતનો દંડ કરવો જોઈએ પણ જો ખેડુ-
તનો પોતાનો વાંક ન હોય પણ તેના નો-
કરોની ભુલથી પાકને નુકશાન પહોંચ્યું હોય
તો તેને માટે સરકારને લેવાના હિસ્સા કરતાં
પાંચઘણો દંડ કરવો. ૨૪૩

एतद्विधानमातिष्ठेद्दार्मिकः पृथिवीशतिः ॥
स्वामिनां च पशूनां च पालानां च व्यति-
क्रमे ॥ ४४ ॥

ઢારના રાખનાર અથવા તેમને પાળવાને
માટે રાખેલા નોકરો વચ્ચે તકરાર થાય ત્યારે
તેમજ ખેતરના વાવેતર વિગેરેને ઢારથી થ-
યેલા નુકશાનને માટે ઉપરકહ્યા તે પ્રમાણે
ના નિયમો પ્રમાણે ધર્મ પ્રધાન રાજાએ
ન્યાય કરવો. ૨૪૪

सीमां प्रति समुत्पन्ने विवादे ग्रामयोर्द्वयोः ॥
ज्येष्ठमासि नयेत्सीमां सुप्रकाशेषु सेतुषु ॥ ४५ ॥

જ્યારે ખે ગામના માલીકો વચ્ચે અથવા
તો રાજાઓ તથા જગીરદારોને સીમા સં-
બંધી તકરાર હોય તો ન્યાયાધિશે જ્યેષ્ઠ
મહીનામાં જ્યારે ગ્રીષ્મ ઋતુના સખત તા-
પને લીલે ઘાસ વિગેરે પુરેપુરાં સુકાઈ ગયાં
હોય અને સીમા શુદ્ધ જણાતી હોય ત્યારે
તેનો નિર્ણય કરવો. ૨૪૫

सीमावृक्षांश्च कुर्वीत न्यग्रोधाश्वत्थ किंशुकान् ॥
शाल्मलीन्सालतालांश्च क्षीरिणश्चै व पादपान् ॥ ४६ ॥

સીમાડો નહી કર્યા પછી તેની હદ હ-

મેશાં કાયમ રહે તેટલા માટે તે હદ ઉપર વડ, પીપળો, ખાખરો, તાડ વિગેરે જે અડમાં ઝરણુ રહેતાં હોય અર્થાત્ દુધ હોય તેવાં આડ રોપવાં કારણ કે તેવાં આડ ઘણા લાંબા કાળ સુધી રહે છે. ૨૪૬

ગુલ્માન્વેણુંશ્ચ વિવિધાઞ્છમીવહ્રીસ્થલાનિંચાં
શિરાંન્કુન્જકગુલ્માંશ્ચ તથા સીમા ન નશ્યતિ

॥ ૪૭ ॥

સીમા નક્ષીકર્યા પછી તે કાયમને માટે રહે તેમ કરવાને માટે તેની હદ ઉપર ગુ-ચ્છાવાળા છોડ કે જેમાંથી શાખાઓ નીકળતી નથી પણ જે ફેલાયા કરે છે તેવા છોડ, વાંસના તથા શરૂ અથવા કૌવચના આડ જે હમેશાં મોટાં વધે છે અને ઘણા કાળ સુધી તેવાંને તેવાં રહે છે તે બાવળ અથવા તો ચાર વિગેરે કાંટાવાળા નાના મોટા છોડ કે લતાઓવાળી વાડ બનાવવી અથવા તો જે જગ્યાએ સીમાડો પુરો થતો હોય ત્યાં ઉંચી ચારે તરફ માટીની ધાર બાંધવી. ૨૪૭

તદાગાન્યુદપાનાનિ વાપ્યઃ પ્રસ્રવણાનિ ચ ॥

સીમાસંધિષુ કાર્યાણિ દેવતાયતનાનિ ચ ॥

॥ ૪૮ ॥

જે ગામની સીમા હોય ત્યાં જે સ્થળથી પ્રત્યેક ગામની બુદી બુદી હદ થતી હોય ત્યાં તળાવ, વાવ, કુવા વિગેરે જળાશયો અથવા તો શિવાલય અથવા દેવમંદિર વિગેરે સાર્વજનીક સ્થાનો બંધાવવાં જેની પ્રસિદ્ધિને લીધે તે તે સ્થળનો લાલ લેનાર માણસો પણ સીમાડા સંબંધી ચાક્ષી આપી શકે છે. ૨૪૮

ઉપરનાં ચાન્યાંને સીમાલિંગાનિ કારયેત્ ॥

સીમાજ્ઞાને નૃણાં વીક્ષ્ય નિત્યં લોકે વિપર્યય-
મ્ ॥ ૪૯ ॥

ઘણી વખતે માણસને બરાબર પોતાની હદનું જ્ઞાન હોતું નથી તેથી પરાયા માણસની હદ પોતે દખાવી પડે છે એમ બને છે તેટલા માટે પોતાની જમીનની હદનાં નિશાન વાડ, આડ વિગેરે કરીને જે પ્રમાણે ઉપરથી હદ સ્પષ્ટ માલુમ પડે તેમ કરે તેજ પ્રમાણે હદની તળે પણ કાંઈ નીશાન-ચિન્હ પોતાની સીમાને માટે રાખવાં જોઈએ જેવાંકે જ્યાં હદ પૂર્ણ થતી હોય ત્યાં તળે કુંડ અથવા તો પથ્થરની છાટો સામા સામા ખુણા ઉપર રાખવી. ૨૪૯

અશ્વમનોઽસ્થીનિ ગોવાલાંસ્તુષાન્મસ્મકપાલિકાઃ
કરીષમિષ્ટકાઙ્ગારાઞ્છર્કરા વાલુકાસ્તથા ॥

॥ ૨૬૦ ॥

તેજ પ્રમાણે સીમા ઉપર મ્હોટી પથ્થરની છાટો, શીંગડાંઓ, હાડકાં, ગાયના વાળ, ચળામણુ રાખોડી કબાલા, માટીના ભાગેલાં વાસણો, છાણુ માટી, ઇંટ રોડાં, કોયલા, મરડીયા, અને રેતી વિગેરે ચીજો ઘણા વખત સુધી જમીન ઉપર રહેવા છતાં પણ માટીની સાથે લળી જતી નથી તેવી ચીજોને હદ ઉપર નાંખવી અથવા તો તેવા પદાર્થો ઘડા અથવા કોઠીમાં ભરીને તેમને સીમાના અંતમાં-ખુણામાં નીચે ઉતારે. ૨૫૦

યાનિ ચૈવપ્રકારાણિ કાલાદ્ઘર્મિર્ન ભક્ષયેત્ ॥
તાનિ સંધિષુ સીમાયામપ્રકાશાનિ કારયેત્ ॥

॥ ૫૧ ॥

આ ઉપરાંત જેજે વસ્તુઓ ઘણા કાળ સુધી જમીનમાં રહેવાથી નાશ પામતી

નથી અથવા તો કટાતી નથી તેવી વસ્તુઓ
ને પણ ઘડામાં અથવા તો નાની કેાઠીમાં
ભરીને તે પાત્રને વચ્ચે અથવા તો
હઠના માલિકના ધ્યાનમાં આવે તે સ્થ-
ળે દાટવું અને તે સ્થળ ધ્યાનમાં રાખવું ૨૫૧
एतैर्लिङ्गैर्नयेत्सीमां राजा विवदमानयोः ॥
पूर्वभुक्त्या च सततमुदकस्यागमेन च ॥ ૨૫૨ ॥

બેગામની સીમા વચ્ચેનો ચુકાદો આ-
પતી વખતે રાજાએ-ન્યાયાધિશે ઉપર કહ્યાં
તે સઘળાં ચિન્હો ધ્યાનમાં લેધને તેમની
તપાશ કરીને ન્યાય આપવો અથવા તો
બેગામની વચ્ચેની સીમા જો ગામ નદી
નાતાની પર હોય છે તો તેનાથી પણ સિદ્ધ
થાય છે અથવા તો ત્યાંના લોકોનો કયાં
કયાં સુધીનો કબજો છે અર્થાત્ ત્યાનાં
નો ખેતરો કયા કયા ગામ વાળાના તાબા-
માં છે તે પરથી પણ સીમાડો અંકાય છે ૨૫૨
यदि संशय एव स्याद्विज्ञानामपि दर्शने ॥
साक्षिप्रत्यय एव स्यात्सी मावादविनिर्णयः ॥

॥ ૨૫૩ ॥

ઉપર પ્રમાણેનાં ચિન્હો જમીન-હઠ
ઉપરનાં અથવા તો અંદરનાં એકાદ પક્ષકાર
જાણી ગયો હોય અને તેથી તેણે તે કાઠી
નાંખ્યાં અથવા તો ખીજે સ્થળે દાટ્યાં
હોય અને તેથી સીમા નક્કી કરી ન શકા-
યતો પછી ન્યાયાધિશે સાક્ષીઓના ઉપરજ
પુરે પુરો ભરોસો રાખવો અને તેમની જુ-
બાની પ્રમાણે સીમા નક્કી કરવી. ૨૫૩.

ग्रामीयकुलानां च समक्षं सीम्नि साक्षिणः ॥
प्रष्टव्याः सीमलिङ्गानि तयोश्चैव विवादिनोः ॥

॥ ૨૫૪ ॥

જ્યારે સિમાનો નિર્ણય સાક્ષીઓની જુ-
બાની ઉપરજ આધાર રાખે ત્યારે ન્યાયા-
ધિશે તે માટેના સાક્ષીઓને વાદી પ્રતિવાદિ
તેમજ વાદિ પ્રતિવાદિ તરફથી આતેલા હોય
તેવા માણસોની સમક્ષ બોલાવવા અને તેઓ
સાંભળે તે પ્રમાણે તેમને તે સીમા સંબં-
ધી સવાલ કરવા અને જુબાની લેવી ૨૫૪.

तेपृष्ठास्तु यथा ब्रूयुःसमस्ताः सीम्नि निश्चयम् ॥
निबन्धीयात्तथा सीमां सर्वास्तां चैव नामतः ॥

॥ ૨૫૫ ॥

સાક્ષીઓ જેમજેમ પોતાની જુબાની આ-
પતા જાય તેમતેમ સિમાને માટે તેઓએ
શાંશા ચિન્હ કહ્યાં અને શાશા ખુલાશા.
આપ્યા છે તે પાછા કાલ વ્યતિત થતાં વિ-
સરાય નહીં તેટલા માટે ન્યાયાધિશે જેજે
સાક્ષીઓએ પોતાની જુબાની આપી હોય તેનું
નામ તથા તેના ખુલાસા તરતજ નોધી
લેવા ૨૫૫.

शिरोभिस्ते गृहीत्वोर्ध्वं सग्विणो रक्तवाससः ॥
सुकृतैः शापिताः स्वैः स्वैर्नयेयुस्ते समञ्जसम् ॥

॥ ૨૫૬ ॥

સીમાની તકરારના સંબંધમાં પોતાની
સાક્ષી જુબાની આપવા આવેલા સાક્ષીઓને
ન્યાયાધિશે લાલ કુલની માળા-હાર પહેરા-
વવા તેમનાં વસ્ત્ર પણ લાજજ હોવાં જોઈએ.
તેમના પ્રત્યેકના માથા ઉપર માટી સુકવી
અને પોતાની સમક્ષ તેમને સોગન આપવા
કે જો અમે અમારી સાક્ષીમાં કાંઈ પણ અ-
સત્ય કહીએ તો હમારાં અત્યાર સુધીનાં ક-
રેલાં સુકૃતનો નાશ થજો. ૨૫૬

યથોક્તેન નવન્તસ્તે પૂયન્તે સત્યસાક્ષિનઃ ।
વિપરીતં નયન્તસ્તુ દાંધ્યાઃ સ્યુદ્ધિવતં દમમ્ ॥
॥ ૧૭ ॥

ઉપર પ્રમાણે રક્ત પુષ્પના હાર તથા રક્ત વસ્ત્રો ધારણ કરીને માથા ઉપર માટી મુકી સોગન લીધા પછી જે શાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે પોતાની સાક્ષી સાથેસાચી આપે છે તે પોતાના પાપમાંથી મુક્ત થાય છે પણ જો સાક્ષી આપનાર આ પ્રમાણે કર્યા છતાં પણ અસત્ય ભાષણ કરે છે તો તે ૨૦૦ પણના દંડને પાત્ર થાય છે અર્થાત્ ઉપર પ્રમાણે કર્યા પછી સાક્ષી આપનાર અસત્ય ભાષણ કરે છે તે પ્રમાણે જો રાજ-ન્યાયાધિશેને જણાય છે તો તેણે તેનો ૨૦૦ પણ દંડ કરવો. થપ૭

સાક્ષ્યમાવેતુ ચત્વારો ગ્રામાઃ સામન્તવાસિનઃ ॥
સીમાવિનિર્ણયં કુર્યુઃ પ્રયતા રાજસન્નિધૌ ॥૨૮॥

સિમાના સવાલનો નિર્ણય કરવામાં જો સાક્ષી ન મળી આવે તો રાજ-ન્યાયાધિશે પ્રત્યેક ગામની ચાર ચાર દિશામાં દુરના રહેનાર ચાર ચાર માણસોને પોતાની સમક્ષ બોલાવવા અને તે સવાલ તેમને પુછી તેમના ઠરાવને સાંભળીને તકરારનો ચુકાદો આપવો. ૨૫૮

સામન્તાનામવાવેતુ મૌલનાં સીમ્નિ સાક્ષિ ગામ્ ॥
ઇમાનપ્પનુયુઝ્ઞીત પુરુષાન્વનગોવરાન્ ॥૨૯॥

ઉપર પ્રમાણેના માણસો પણ જો સાક્ષી આપવામાં કુશળ ન હોય તેમજ પરાપૂર્વથી તે ગામના રહીશ ન હોવાથી ગામની સિમા વિગેરેથી કેવળ અજ્ઞાન હોય ત્યારે હવે પછી કહેવામાં આવશે તેવા જંગલમાં વસનારા-

ઓને બોલાવવા અને તેમની સાક્ષી લેવી અને પછી જેમ પોતાને યોગ્ય લાગે તે પ્રમાણે તેનો નિર્ણય આપવો. ૨૫૯

વ્યાધાઞ્ઞાકુનિકાન્ગોપાન્કૈવર્તાન્મૂલશ્વાનકાન્ ॥
વ્યાલગ્રહાનુચ્છવૃત્તીનન્યાંશ્વ વનચારિણઃ ॥૨૯૦॥

પારધી, શિકારીઓ, ગોવાળીઆ-ભરવાડો માછીઓ, સાપ પકડનાર વાદીઓ, શીલ પ્રતિવાળાઓ જેઓ ખેતરોમાં પડેલા કણ-સલાં વિગેરે વિછીને તેમાંથી દાણા કાઢી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા હોય, માળી લોકો જેઓ ફળ પુલ વીણવાને હમેશાં જંગલમાં જનાર હોય તથા લાકડાંના ભારા બાંધીને લાવનાર માણસોને બોલાવી તેમની સાક્ષી લેવી કારણ કે એવા માણસોને હમેશાં પોતાના વ્યાપરને અર્થે જંગલમાં જવું પડે છે અને તેથી તેઓ ગામની સીમા બરાબર જાણતા હોય છે. ૨૬૦

તે પૃષ્ઠાસ્તુ તથા ઋયુઃ સીમાસંધિષુ લક્ષણમ્ ॥
તત્તથા સ્થાપયેદ્રા જા ધર્મેણ ગ્રામયોદ્ધિ યોઃ ॥
॥ ૬૧ ॥

ઉપર પ્રમાણેના જંગલના જાણીતા માણસોની સાક્ષી લેતાં તેઓ જે પ્રમાણે કહે તે પ્રમાણે રાજ-ન્યાયાધિશે સિમા નક્કી કરીને પ્રત્યેક ગામની હદ બાંધી આપવી જોઈએ. ૨૬૧

ક્ષેત્રકૂપતડાગાનામારામસ્ય મૃદસ્ય ચ ॥
સામન્તપત્યયોજ્ઞેયઃ સીમાસેતુવિનિર્ણયઃ ॥૬૨॥

એકજ ગામમાં આવેલા ઘર, ખેતર, કુવા, વાવ તલાવ તથા બાગ બગિચાની હદ નક્કી કરવામાં જો તકરાર થાય તો ન્યાયાધિશે તે સ્થળોના પાડોસીઓની સાક્ષી

પ્રમાણે હદ નક્કી કરવી પણ પારધી વિ-
ગેરેની સાક્ષી તેવા કામમાં લેવી નહી. ૨૬૨
સામન્તાથેન્મૃગા વ્રુયુઃ સેતૌ વિવદતાં નૃણામ્ ॥
સર્વે પૃથક્પૃથક્દણ્ડ્યા રાજા મધ્યમસાદસમ્ ॥
॥ ૬૩ ॥

ઉપર પ્રમાણે એકજ ગામમાં આવેલાં
ખેતર ઘર વિગેરેની હદમાં સાક્ષી આપ-
વાને માટે બોલાવેલા પાસાસીઓમાંથી જો
કોઈ જુદું બોલેતો તેણે મધ્યમ સાહસ ક-
યું છે એમ ગણીને ન્યાયાધિશે તેનો ૨૦૦
પણ જેટલો દંડ કરવો અને જો સઘળા
સાક્ષીઓ જુદું બોલ્યા હોય તો પ્રત્યેકનો
તેટલો તેટલો દંડ કરવો. ૨૬૩

શૃદ્ધં તદાગમારામં ક્ષેત્રં વામી ષયા હરન્ ॥
શતાનિ પચ્ચ દળ્યઃ સ્યાદજ્ઞાનાદિશતો દમઃ ॥
॥ ૬૪ ॥

ઘર તલાવ, ભાગ, ખેતર વિગેરેમાં જો
કોઈ માણસ પારકાની હદ તેને મારવાનો
અથવા અન્ય કોઈ લય આપીને દબાવી પડે
છે અને તેણે તેમ કરેલું છે એવું જો તેના
ઉપર પુરવાર થાય છે તો તેનો ૫૦૦ પણ
જેટલો દંડ ન્યાયાધિશે કરવો પણ જો અ-
મુક માણસે પોતાના અમમાં અબજ પણ
પારકાની હદ પોતાના તાળામાં લીધી હોય
તો તો ફક્ત તેને ૨૦૦ પણ જેટલોજ દંડ
ભરવો પડે છે. ૨૬૪

સીમાયામવિષદ્યાયાં સ્વયં રાજૈવ ધર્મવિત્ ॥
પ્રદિશેદ્ધમિમેતેપામુપ કારાદિતિ સ્થિતિઃ ॥૬૫॥

પણ જ્યારે ઉપર પ્રમાણેના નિયમો જે
સિમાટો નક્કી કરવાને માટે કહ્યા તેમાંના
કોઈથી પણ જે ગામ વચ્ચેની સીમા નક્કી

ન કરી શકતી હોય તો રાજાએ શું કરવું
તે ઉત્તમ કહેવાય ? આવે પ્રસંગે બાંને પ
ક્ષકારો તરફથી નિષ્પક્ષપાત થઈને રાજાએ જે
સીમાને માટે તકરાર ચાલતી હોય ત્યાં
જવું અને જે ગામના માણસોને તહેમના
તદફ હદ બાંધી આપવાથી ભવિષ્યમાં વ-
ધારે લાભ થતો હોય અને તેથી જો સામા
પક્ષ વાળાને દેખીતો ભારે ગેર લાભ ન
હોય તો રાજાએ ન્યાયાધિશે પોતાની મર-
જીમાં જેમ યોગ્ય લાંગે તે પ્રમાણે હદ
બાંધી આપવી આવો ધર્મ શાસ્ત્રે નિયમ
કરેલો છે. ૨૬૫

एषोऽखिलेनाभिहितो धर्मः सीमावि निर्णयो॥
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वाक्पाहण्यविनिर्णयम् .
॥ ६६ ॥

મહામુની મનુ' કહે છે કે હે મહુર્ષિયો
આપને સિમા નક્કી કરવાને માટેના ધર્મ
સાસ્ત્રના સર્વ ધર્મ નિયમ મેં કહ્યા હવે
દંડ પાઠવ્ય પહેલાં વાક્ પાઠવ્ય છે માટે વાક્પાઠવ્ય
અર્થાત્ બોલેલા શબ્દો કેમ બોલવા વિચાર
ર કરીને બોલવાને માટેના શાસ્ત્રના નિયમો
કહું છું તે સાંભળશો. ૨૬૬

शतं ब्राह्मणमाकुश्य क्षत्रियो दण्डमर्हति ॥
वैश्योऽप्यर्धशतं द्वे वा शूद्रस्तु वधमर्हति ॥ ६७ ॥

જો ક્ષત્રી કોઈ બ્રાહ્મણના ઉપર કાંઈ
આળ ચઢાવે અથવા તો તેની નિંદા કરે
જેમ કે કોઈ બ્રાહ્મણને કહે કે આતો ચોર
છે તો તેવા અઘટાત ભાષણને માટે તેનો
સો પણ દંડ કરવો જોઈએ પણ જો કોઈ
વૈશ્ય તે પ્રમાણે બ્રાહ્મણને કહે તો ક્ષત્રીય
કરતાં તેનો દોઢ ઘણો અર્થાત્ દોઢસો પણ
નો દંડ કરવો અને જો શૂદ્ર તેમ કહે તો
તેને તે દેહીક શીક્ષા કરવી જોઈએ. ૨૬૭

પશ્ચાશ્વદબ્રાહ્મણોદ્ગ્રહયઃક્ષત્રિયસ્યાભિશંસનેા
વૈશ્યે સ્યાદર્ધપશ્ચાશ્ચ્છૃદ્રે દ્વાદશકો દમઃ ॥

॥ ૬૮ ॥

પણ જો તેથી ઉલટું બ્રાહ્મણ કોઈ ક્ષ-
ત્રીના ઉપર તે પ્રમાણેનું અઘડીત આગ
મુકે તો બ્રાહ્મણનો ૫૦ પણ દંડ કરવો જો
વૈશ્યને કહે તો ૨૫ અને શુદ્રને કહે તો
તેનો બ્રાહ્મણનો ૧૨ પણ દંડ કરવો
જોઈએ ૨૬૮

સમવર્ણે દ્વિજાતીનાં દ્વાદશૈવ વ્યતિક્રમે ॥
વાદેશ્વવચનીયેષુ તદેવ દ્વિગુણં ભવેત્ ॥ ૬૯ ॥

પોતાની સવર્ણમાંના એક એકના ઉપર
તોમત અથવા આશ્રય મુકે તો બ્રાહ્મણ
ક્ષત્રી અને વૈશ્ય દરેકને બાર બાર પણનો દંડ
ભરવો પડે પણ પોતાપોતામાં પણ જો ન
હેવાય તેવી ગાળો દે અથવા તો અપ શ-
પ્દ બોલે તો પહેલાં જો દંડ કહ્યો તેનાથી
ખમણો દંડ તહેમને પ્રત્યેકને આપવો પ-
ડે છે. ૨૬૯

एकजातिर्द्विजातीस्तु वाचा दारुणया क्षिपन्
जिह्वायाः प्राप्नुयाच्छेदं जघन्यप्रभवो हिंसः ॥

॥ ૨૭૦ ॥

શુદ્રનો દ્વિજાતીમાંના કોઈને એવો શ-
પ્દ કહે કે જેથી સામાનું અપમાન થાય
તો તેને છેદની શીક્ષા કરવી અર્થાત તેણે
બોલેલા અપશબ્દને માટે તેની ગાંઘમાં છેદ
પાડવો કારણ કે તેવા માણસો બ્રહ્માની ગાં-
ધમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા ગણાય છે. ૨૭૦

नामजातिग्रहं त्वेषामभिद्रोहेण कुर्वतः ॥

निक्षेप्योऽयौमयः शकुज्वलभास्ये दशकुलः

॥ ૭૧ ॥

જે કોઈ માણસ કોઈના નામને અથવા
તો જાતીને અપશબ્દ લગાડી જેમકે
બ્રાહ્મણ હોય અને તેને કોઈ શુદ્ર
એમ કહે કે હે ? યજ્ઞદત્ત તું બ્રાહ્મણોમાં
નીચો છે તો આ પ્રમાણેના ભાષણ કરનાર
ના મ્હોંમાં દશ આંગળ જેટલો લાંબો અ-
મ્મીમાં તપાવીને લાલચોળ કરેલો સળીયો
ખોસી ધાલવો જોઈએ. ૨૭૧

धर्मोपदेशं दर्पण विप्रणामस्य कुर्वतः ॥

तप्तमासेचयेत्तैलं वक्रे श्रोत्रे च पार्थिवः ॥ ૭૨ ॥

જે શુદ્ર સ્કંદજસાજ ધર્મને જાણતો હોય
તેવો માણસ જો પોતાના અદ્યપજ્ઞાનથી પુ-
લાઈ જાઈને બ્રાહ્મણને ધર્મનો ઉપદેશ ક-
રવાને જાય તો રાજાએ તેના મ્હોં તથા
કાનમાં કડકડતા ગરમ તેલને રેડાવવું કાર-
ણ કે શુદ્રને ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળવા સર-
ખાનો પણ અધિકાર નથી તો તેને શિખ-
વવાનો તો હોયજ નહીં માટે જ્યારે તે
પોતાનો જ્યાં અધિકાર નથી તેવું કાર્ય કરે
છે ત્યારે મહા પાતકી થાય છે અને તેટલા
માટે ઉપર પ્રમાણેની શીક્ષા રાજાએ તેને
કરવી. ૨૭૨

श्रुतं देशं च जातिं च कर्म शरीरमेव च ॥

मितथને શ્રુત્વંદર્પણા પ્યઃ સ્યાદ્વિશતં દમસ્ ॥

॥ ૭૩ ॥

જે માણસ અહંકારથી ખીજા માણસને
એમ કહે છે કે ત્હને શ્રુતીનું જ્ઞાન નથી, તું
કહે છે તે દેશમાં તહારો જનમ થયેલો
નથી, તું કહે છે તે જાતનો તું નથી, તહારા
શરીરના સંસ્કારો યથાવિચિ થયેલા નથી
જેવા કે યજ્ઞોપવિત દેહ શુદ્ધિ વિગેરે થયે-
લાં નથી આ પ્રમાણેના મિથ્યા ભાષણ ક-
રનારનો ૨૦૦ પણ દંડ કરવો જોઈએ. ૨૭૩

કાર્ણવાપ્યયવા સ્વજનમન્યં વાપિ તથાવિધમ્ ॥
તથ્યેનાપિ શુદ્ધન્ દાપ્યો દળદં કાર્ણપણાવરમ્
॥ ૭૪ ॥

જે કોઈ માણસ કાણો, લંગડો અથવા
તો એવી ખોડ ખાંપણવાળો હોય અને તે-
વાને ખોટું લગાડવાને માટે ખીજો માણસ
તેને લંગડો, લુલો, કાણો વિગેરે કહે તો તે
પ્રમાણે તેનું કહેવું સત્ય છે પણ તેમ ક-
રવાથી સામાની લાગણી દુઃખાય છે તેટલા
માટે કહેનારનો કમતીમાં કમતી એક પળ
દંડ કરવો જોઈએ. ૨૭૪.

માતરં પિતરં જાયાં આતરં તનયં શુભમ્ ॥
આક્ષારયજ્ઞતં દાપ્યઃ પન્થાનં ચાદદદશુભોઃ
॥ ૭૫ ॥

પોતાના માળાપ, સ્ત્રિ, લાઇ, પુત્ર,
અને શુરને ગાળો દેનાર અથવા રસ્તામાં
શુરની સામા મળે ત્યારે તેમને પોતે ખ-
શીને જવાને માટે માર્ગ નહીં આપનારનો
તેમજ પારકા માણસ આગળ દેખી સ-
ર્વની નિંદા કરનાર માણસનો તો પણ દંડ
કરવો જોઈએ. ૨૭૫.

બ્રાહ્મણક્ષત્રિયામ્યાંતુ દળદઃ કાર્યો વિજાનતા ॥
બ્રાહ્મણે સાહસઃ પૂર્વઃ ક્ષત્રિયે ત્વેવ મધ્યમઃ
॥ ૭૬ ॥

બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી જે પોતા પોતામાં એક
એકને ગાળો દેતા હોય તો ન્યાય શાસ્ત્રને
જાણનાર રાજાએ ખાંજોનો દંડ કરવો તેમાં
બ્રાહ્મણનો કમતીમાં કમતી દંડ કરવો અને
ક્ષત્રીનો મધ્યમ દંડ કરવો. ૨૭૬.

વિદ્યુદયોરેવમેવ સ્વજાતિં પ્રતિ તત્ત્વતઃ ॥
છેદવર્જં પ્રણયનં દળદ સ્તેતિ વિનિશ્ચયઃ ॥ ૭૭ ॥

તેજ પ્રમાણે વૈશ્ય અને શુદ્ર જે પોત
પોતામાં ગાળો દે તો, તે ખાંજો પણ શિ-
ક્ષાને પાત્ર છે અર્થાત્ વૈશ્યનો પ્રથમ સાહ-
સનો દંડ કરવો અને શુદ્રનો જાતી છેદન
વિગેરેના દંડ કરવો જોઈએ. ૨૭૭.

एष दण्डविधिः प्रोक्तो वाक्पारुष्यस्य तत्त्वतः ॥
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दण्डपारुष्यनिर्णयम् ॥ ७८ ॥

ઉપર પ્રમાણેની શિક્ષા કરવાની વિધિ
વાક્પારુષ્યને માટે આપ સર્વને કહી હવે
દંડ પારુષ્ય અર્થાત્ મારા મારી કરી હોય
ત્યારે શા પ્રમાણે શિક્ષા કરવી જોઈએ તેના
નિયમ, ધર્મ આપને કહીશ તે સાંભળો. ૨૭૮.
येन केनचिदङ्गेन हिंस्यश्चेच्छ्रेष्ठमन्त्यजः ॥
छेत्तव्यं तत्तदेवास्य तन्मनोरनुशासनम् ॥ ७९ ॥

મનુ મુનીના ધર્મ અને ન્યાય શાસ્ત્રનાં
નિયમો પ્રમાણેનો એવો ઉપદેશ છે કે જે
કોઈ શુદ્ર-અંત્યજ, પોતાના કોઈ પણ અ-
વયવ વડે નજરે નજર અથવા તો છુપા-
ઇને પણ દ્વિજાતીના ઉપર ઘા કરે તો ન્યા-
યાધિશે તેના તે અવયવને કાપી નાંખવા
ની શિક્ષા તેને કરવી પડી જે અવયવ
એવો હોય કે તેનું તાડન છેદન કરવાથી શુ-
ન્દેગારના જીવને જોખમ થાય તો તેનો વિ-
ચાર કરીને જે પ્રમાણે તેવો લય દુર થાય
પણ યોગ્ય શિક્ષા શુન્દેગારને પહોંચે તે-
ટલોજ ભાગ તે અવયવને કપાવવો. ૨૭૯.

पाणिमुद्यम्य दण्डं वा पाणिच्छेदनमर्हति ॥
पादेन प्रहरन्कोपात्पादच्छेदनमर्हति ॥ ८० ॥

જે માણસ રહામા માણસના ઉપર શુ-
સ્ત્રે થઇને તેને મારવાને માટે પોતાનો
હાથ ઉગામે છે અથવા તો પોતાના હાથમાં
કાંઈ શસ્ત્ર અથવા લાકડી લઇને પ્રહાર
કરે છે તેનો તે હાથ કાપી નાંખવાની

ન્યાયાધીશે-રાજાએ શીક્ષા કરવી જે માણસ ર-હામા માણસને લાત મારે છે ત્હોનો પગ કાપી નાંખવાની સજા કરવી જોઈએ. અર્થાત્ જે જે અવયવનો રહામા માણસને પ્રાહાર કરવામાં તે ઉપયોગ લે છે તેની અવયવો તેના કાપી નાંખવા જોઈએ. ૨૮૦

સદાસનમભિપ્રેત્સુરુત્કૃષ્ટસ્યાપકૃષ્ણઃ ॥

ક.ઠ્યાં કૃતાઙ્કાં નિર્વાસ્યઃ સ્થિત્વં વાસ્યાવક-
તૈયેત્ ॥ ૮૧ ॥

જે શુદ્ર પોતાને અધિકાર નથી તેવા પ્રાહ્મણના સ્થાન ઉપર બેસવાને માટે ગર્વ કરીને આવે તો તેણે પ્રાહ્મણનું તેમ કરીને અપમાન કર્યું છે એમ ગણીને ન્યાયાધીશે ત્હોની કેડમાં ગરમ કરેલા લોઢાથી ડામ દે-વડાવવો અને ત્યાર પછી તેનો દેશ નિકાલ કરવો અથવા તો જેવી રીતે તેના જીવનું જોખમ ન થાય તેવી રીતે કટી તથા તેની નીચેના ભાગને કપાવવો. ૨૮૧.

અવનિંષ્ઠીવતો દર્પાદાવોઘ્નૌ છેદયેન્નૃપઃ ॥

અવમૂત્રયતો મેદૂમવશર્ધયતો ગુદમ્ ॥ ૮૨ ॥

જે તે પ્રાહ્મણના ઉપર કફ-ગળદે-થુંક વિગેરે નાંખીને પ્રાહ્મણને અપવિત્ર કરી તેનું અપમાન કરે તો રાજા-ન્યાયાધીશે તેના બંને ઓઠ કાપી નાંખાવવા, પ્રાહ્મણના ઉપર મુત્રનો ત્યાગ કરી અપમાન કરનાર ના લીંગને કપાવવું અને જે પ્રાહ્મણ બેઠો હોય ત્યાં આવીને ઢુઝી (વા છુટ) નો ત્યાગ કરીને તેનું અપમાન કરે તેનો ગુ-દાનો ભાગ કપાવવો. ૨૮૨.

કેશેષુ મૃજ્જતો હસ્તૌ છેદયેદાવિચારયન્ ॥

પાદયોદોઢિકાયાં ચ ગ્રીવાયાં વૃષણેષુ ચ ॥

॥ ૮૩ ॥

અને જે તેવો માણસ કદાચ હંકારથી કરીને પ્રાહ્મણના વાળ પકડીને તેને ખેંચે તો તેના ગુન્હાને માટે કોઈ પણ વિચાર કર્યાવિના રાજાએ-ન્યાયાધીશે તરતજ તેના બંને હાથ કાપી નાંખવાનો હુકમ કરમા-વવો અને તેજ પ્રમાણે જે માણસ પ્રાહ્મણને મારવાના ધરાદાથી તેની દાઢી, ગરદન, અંડ વિગેરે પકડીને તેને ખેંચે તેના પણ બંને હાથ કપાવવા. ૨૮૩.

ત્વગ્મેદકઃ શતં દત્ત્વ્યો લોહિતસ્ય ચ દર્શકઃ ॥

માંસમેના તુ પળિષ્કાન્નવાસ્યસ્ત્વસ્થિમેદકઃ

॥ ૮૪ ॥

જે લલનાર માણસ બંને એકજ જાતના હોય તો જે માણસ ર-હામા માણસની સાથે લલતાં તેની ચામડીમાં છેદ પાડે છે તો તે પ્રમાણેના છેદ પાડનારનો ન્યાયાધીશે સો પળ દંડ કરવો, જે ધા ઊરો ગયો હોયે અને તેથી ત્વચા છેદાઈ હોય અને સ્નાયુ પણ છેદાયો હોય તો તે પ્રમાણેના ધા કરનારના છ નિષ્ક દંડ કરવા પણ જે ધાતી, સ્નાયુ છેદીને હાડકા ઉપર વણ થયો હોય ત્યારે તો તેના ગંભીર ગુન્હાના પ્રમાણમાં ધા કરનારને દે-શનિકાલની સજા કરવી જોઈએ. ૨૮૪

વનસ્પતીનાં સર્વેષામુપભોગં યથાયથા ॥

તથાતથા દમઃ કાર્યો હિંસાયામિતિ ધારણા

॥ ૮૫ ॥

મ્હોટાં વૃક્ષો, લતાઓ તથા છોડવાઓ જેમનાં પત્રપુષ્પ તથા ફલ જેવા જેવા કા-મમાં આવતાં હોય તે પ્રમાણેની તેમની અગત્યતાનો વિચાર કરીને ત્હોમની હિંસા કરનારને પણ ઉત્તમ, મધ્યમ વિગેરે દંડ કરવો જોઈએ. ૨૮૫.

મનુષ્યાણાં પશુનાં ચ દુઃખાય પ્રવૃત્તે સતિ ॥
યથાયથા મહદુઃખં દળં કુર્યાત્તથાતથા ॥૮૬॥

મનુષ્ય તથા પશુ પક્ષાને માર મારીને પીડા કરનાર માણસનો ત્હોને કરેલી પીડાના પ્રમાણમાં ન્યાયાધિશે દંડ કરવો. અર્થાત્ જો ત્વચા છેદીને તેને પીડા થાય તેમ કર્યું હોય તો તેમ કરનારનો ૧૦૦ પળ દંડ કરવો પરંતુ જો વધારે હરકત થાય અથવા મર્મ-સ્થાનમાં દુઃખ ઉત્પન્ન કરે તેવો પ્રહાર કરેલો હોય તો વધારે પળ નો દંડ કરવો જોઈએ. ૨૮૬

અજ્ઞાવપીડનાયાં ચ વ્રણશોણિતયોસ્તથા ॥
સમુત્થાનવ્યયં દાપ્યઃ સર્વદળદમયાપિ વા ॥

॥ ૮૭ ॥

મારનારના મારથી જો રહામા માણસના હાથ વા પગને નુકશાન થયું હોય અથવા એવો ઘા થયો હોય કે જેમાંથી લોહી નીકળ્યા કરતું હોય તો તેવા મારનાર માણસ પાસેથી ન્યાયાધિશે જ્યાં સુધી પેલા માણસને પુરે પુરે આરામ થાય ત્યાં સુધીનું તેનું ખર્ચ તથા દવાદારૂનું ખર્ચ વિગેરે સર્વ ખર્ચ તે જ્યાં સુધી પ્હેલાંના જેવો થાય અને પોતાનું કામ કરી શકે ત્યાં સુધીનું અપાવવું અને જો તે પ્રમાણેનું ખર્ચ વ્યાધિ કરનાર માણસ આપવાને ના પાડે તો ન્યાયાધિશે તેનો કરેલો દંડ હોય તેમાં ઉપર જણાવ્યું તે ખર્ચ વધારવું અને તે સઘળું તેની પાસેથી સંપૂર્ણ વસુલ કરવું. ૨૮૭.

દ્રવ્યાણિ હિંસ્યાઘો યસ્યજ્ઞાનતોજ્ઞાનતોઽપિવા ॥
સતસ્યોત્પાદયેત્તુષ્ટિરાક્ષીદ્યાઽન્નતત્સમમ્ ॥

॥ ૮૮ ॥

જેને માટે વિશેષ દંડ કહેલો નથી તેવી તાંબાની કડાઈ વિગેરે સરસામાનને કોઈથી નુકશાન થાય તો તો જે માણસનું નુકશાન થયું હોય તેનું મન અન્ય કોઈ તેવા અવેજની ચીજ જેનું નુકશાન થયું હોય તેને આપીને સંતોષવો. તેમજ જેટલા અવેજનું નુકશાન થયું હોય તેટલો દંડ રાખને આપવો. ૨૮૮

ર્મવાર્મિકમાળદેષુ કાષ્ઠલોષ્ઠવયેષુ ચ ॥

મૂલ્યાત્પન્નગુણો દળદઃ પુષ્પમૂલફલેષુ ચ ॥

॥ ૮૯ ॥

જે માણસ રહામા માણસના ચામડાના લાકડાના, માટીના અથવા ધાતુના સરસામાન અથવા વાણસ કુસણને નુકશાન કરે તે માણસ પાસેથી ન્યાયાધિશે થયેલા નુકશાનથી પાંચ ઘણો દંડ કરવો તેમજ રહામા માણસને પણ પૂરે પૂરો સંતોષવો. ૨૮૯.

યાનસ્ય ચૈવ યાતુશ્ચ યાનસ્વામિન એવ ચ ॥

દશાતિવર્તનાન્યાહુઃ શેષે દળદો વિધીયતે ॥

॥ ૨૯૦ ॥

રથ, સ્વારી કરવાનાં પ્રાણી, ગાડીવાન અને તેમના માલીકને અમુક કારણોથી કાંઈ ઈજા કરી હોય તો પણ દંડ થતો નથી અર્થાત્ અમુક દશ કારણો હોય છે ત્યારે ત્યારે ન્યાયાધિશે અથવા રાખએ ઉપર પ્રમાણેના માણસોનો દંડ કરવો નહી. ૨૯૦

છિન્નનાસ્યે ભગ્નયુગે તિર્યક્પ્રતિમુલાગતે ॥

અક્ષમજ્જે ચ યાનસ્ય ચક્રમજ્જે તથૈવ ચ ॥૨૯૧॥

આ દશ કારણો તે નિચે પ્રમાણેનાં છેઃ—
જ્યારે બળદની નાથ ટુટી ગઈ હોય અને તેથી કરીને જ્યારે સારથીનો બેલપર ગરાબર કાપ્યું ન રહેવાથી

જ્યારે તે કોઈને નુકશાન કરે, ઘોડાની લ-
ગામ અથવા રેન ટુટી ગઈ હોય, અથવા
તો ગાડાનું ધુંસડૂ અથવા પોલ લાગી જાય
અને બળદ અથવા ઘોડા ઉપર બીજી કોઈ
અંકુશ ન હોય, ઘોડા વા બળદ લડકે અને
તેથી કરીને એકાએક બીજા કોઈની ચીજ
ઉપર ચઢી જાય અને તેને નુકશાન કરે ત્યારે,
ધરી લાગી જાય અને પૈડાં અકસ્માત
લાગી જાય અને તેથી કોઈને ઇજા થાય
ત્યારે, આ પ્રમાણેના ઉપર ગણાવ્યા તે પ્રસ-
ંગોમાં ન્યાયાધિશે તેમને-સારથી તથા
શેઠને નિર્દોષ ગણીને પ્રસંગને અકસ્માત ગ-
ણી છોડી મુકવા. ૨૯૦

હેદને ચૈવ યન્ત્રાણાં યોક્તરક્મ્યો સ્તથૈવ ચ ॥
આક્રન્દે ચાપ્યપૈદીતિ નદણં મનુરબ્રવીત્ ॥

॥ ૯૨ ॥

તેમજ જ્યારે હાંકનાર માણસ બાણ
બાણ એ પ્રમાણે જનાર માણસોને ખશી જ-
વાને માટે ખુમ મારે ગયો હોય છતાં કોઈ
પણ માણસ વચ્ચે આવી જાય અને તેથી
તેને ઇજા થાયતો, અથવા તો તેજ પ્રમાણે
બેલ વા ઘોડાના કે અનેક કોઈના દ્રવ્ય વા
સરસામાનને નુકશાન થાય તો તેનો પણ
દંડ ન લેવો. ૨૯૨

યત્રાપવર્તતે યુગ્મં વૈગુણ્યાત્પ્રાણકસ્ય તુ ॥
તત્ર સ્વામી ભવેદ્ગુચ્યો હિંસાયાં દ્વિશતં દ-
મમ્ ॥ ૯૩ ॥

પણ જો હાંકનાર માણસ હાંકવાથી કે-
વલ અજ્ઞાન હોય અને તેથી બળદ વા ઘોડા
રસ્તો છોડીને આડા અવળા જતા રહે અને
ગાડી ઉંધી પડી જાય અથવા તો કોઈને

ઇજા થાય તો આ પ્રમાણે નો અણ શિખાઉ
સારથી રાખ્યો તે બદલ તેના શેઠનો ન્યાયા-
ધિશે ૨૦૦ પણ દંડ કરવો. ૨૯૩

પ્રાજકશ્ચેદ્વેદાત્તઃ પ્રાજકો દણ્ડમર્હતિ ॥

યુગ્યસ્થાઃ પ્રાજકેઽનાપ સર્વે દણ્ડયાઃ શતંશ-
તમ્ ॥ ૯૪ ॥

પરંતુ જો ઉપર પ્રમાણેનું નુકશાન ગા-
ડાના હાંકનારના કામમાં પ્રવીણ હોય પરંતુ
તેની હાંકવામાં થયેલી બે દરકારીથી થયું
હોયતો સારથીના ૨૦૦ પણ દંડ કરવો અને
જો સારથી અપ્રવીણ હોય અને તેથી કરીને
નુકશાન થયું હોયતો શેઠનો એકલાનોજ
દંડ કરવો એમ નહીં પણ ગાડીમાં જેટલા
બેડા હોય તેટલા બધાનો પ્રત્યેકનો સો સો
પણ દંડ કરવો. ૨૯૪

સ ચેતુ પથિ સંરુદ્ધઃ પશુભિર્વા રથેન વા ॥

પ્રમાપયેત્પ્રાણમૃતસ્તત્ર દણ્ડોઽવિચારિતઃ ॥

॥ ૯૫ ॥

જ્યારે સારથી ગાડી હાંકીને જતો હોય
ત્યારે સામેથી ગાયેાનું ટોળું આવતું હોય
અથવા તો બીજી ગાડી, કે કોઈ પ્રાણી આ-
વતું હોય ત્યારે પોતાની ગાડીને ન રોકી
શકે અથવા પાછી ન હઠાવી શકે અને
તેથી કોઈ પશુ અથવા માણસને કાંઈ ઇજા
થાય તો તે હાંકનારનો નીચે પ્રમાણે દંડ
કરવો જોઈએ. ૨૯૫

મનુષ્યમારણે ક્ષિપ્તં ચૌરતન્ત્રિક્રિપ્તં મરેત્ ॥

પ્રાણમૃત્સુ મહત્તરં નોમનં પૃકયાદેષુ ॥ ૯૬ ॥

હાંકનારની અસાવધાનતાથી જો માણસનું
ખુન થઈ જાય તો હાંકનારનો ચોરી કર્યા
જેટલો ગુન્હો ગણાય છે અને તેટલા માટે

ચોરનો દંડ થાય તેટલો તેનો પણ થાય છે પણ જે હાથી, ઘોડા વિગેરે કોઈ પ્રાણીનું મરણ નિપજે તો ચોરનો જે દંડ શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે કરાય તેનાથી અડધો દંડ તેનો (સારથીનો) કરવો. ૨૬૬

હ્રુદકાણાં પશૂનાં તુ હિંસાર્યાં દ્વિશતો દમઃ
પશ્ચાશ્વત્તુ મહેદ્દણ્ડઃ શુભેષુ મૃગપત્તિષુ ॥૨૭॥

જેની જાત ઘણી છે તેવાં નાનાં પશુઓનું મરણ ગાડી અથવા પ્રાણીતણે ચગદાઈને થાય તો જેની કસુર હોય તેનો ૨૦૦ પળ દંડ કરવો અને વનમાંના સુંદર પક્ષીઓમાંથી એકાદનું મરણ થાય તો મારનારના ૫૦ પળ દંડ કરવો જોઈએ. ૨૬૭

ગર્દભાજાવિકાનાં તુ દણ્ડઃ સ્યાત્પશ્ચમાવિકઃ ॥
માષકસ્તુ મહેદ્દણ્ડઃ શ્વસૂકરનિપાતને ॥૨૮॥

ગધેડાં, બકરાં અથવા મેઠાં-ઘેટાનું મરણ નીપજે તો મારનાર અથવાજેની બેદરકારીથી મરણ નીપજ્યું હોય તેનો પાંચ માસા જેટલો દંડ કરવો આ પાંચ માસા રૂપાના જાણવા સુવર્ણના નહીં, કારણ કે પ્રાણીના મુલ્ય તથા ઉપયોગના ક્રમ પ્રમાણે દંડનો પણ ક્રમ કહેલો છે. કુતરા અથવા સુવરતું મરણ નીપજે તો તેના મરણ નિપજનારનો ફક્ત એક માસો દંડ કરવો. ૨૬૮

માર્યા પુત્રશ્ચ દાસશ્ચ પ્રેષ્યો ભ્રાતા ચ સોડરઃ ॥
પ્રાતાપરાજાસ્તાદ્યાઃ સ્યૂ રજ્જવા વેણુદલેન
વા ॥ ૨૯ ॥

જે પોતાની સ્ત્રી, પુત્ર, નોકર, શિષ્ય અથવા સગો ભાઈ હોય અને તેમનો કાંઈ વાંક પડે તો તેમને દોરડાથી અથવા તો

વાંસની પાતળી સોટી લઈને શિક્ષા કરવી જોઈએ. ૨૬૯

પૃષ્ઠતસ્તુ શરીરસ્ય નોત્તમાઙ્ગે કથંચનં ॥
અતોઽન્યથા તુ પ્રહરન્માતઃ સ્યાચ્ચૌરકિલ્વિષ-
મ્ ॥ ૩૦૦ ॥

દોરડાથી અથવા તો નાની પાતળી નેતર અથવા વાંસની લાકડીથી શિક્ષા કરવામાં પણ તેમની પીઠપરજ શિક્ષા કરવી પણ અન્ય કોઈ પણ કોમળ ભાગ ઉપર અથવા શીર ઉપર કાંઈ વાગવું જોઈએ નહીં. જે જે માણસ માથામાં અથવા કુમળા ભાગ ઉપર માર મારે તેને ચોરના ન્યાય પ્રમાણે શિક્ષા કરવી. ૩૦૦

एषोखिलेनाभिहितो दण्डपारुष्यनिर्णयः ॥
स्तेनस्यातः प्रवक्ष्यामि विधिं दण्डाविनिर्ण-
ये ॥ १ ॥

આ પ્રમાણેના બોલાચાલીની તકરાર તથા ગાળો વિગેરે દેહ અપમાન કરનારને શું શું શિક્ષા શાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે કરવી, તેમજ જે માણસો મારામારી કરે છે તેમને શી શી શિક્ષા કરવી તે કહ્યા પછી હવે ચોરને માટે શું શિક્ષા શાસ્ત્રમાં કહેલી છે તે કહીશ. ૩૦૧

परमं यत्नमातिष्ठेस्तेनानां निग्रहे नृयः ॥
स्तेनानां निग्रहादस्य यशो राष्ट्रं च वर्धते ॥ २ ॥

રાજાએ જેમ અને તેમ ચોરી થતી અટકાવવાને માટે ઘણુંજ યત્ન કરવો, તેમજ ચોરી કરે તેને સખત શિક્ષા પણ કરવી કારણ કે તેમ કરનાર રાજાના રાજ્યમાં ચોર લોકો ચોરી કરવાને માટે હિંમત ધરી શકતા નથી અને જ્યારે ચોરથી પોતાના દેશ અભય હોય છે ત્યારે હુમેશાં રાજાની

યોગ્ય બાંહેબસ્ત રાખવાને માટે ખવાતી
થાય છે અને દેશની વૃદ્ધિ થાય છે. ૩૦૨
અભયસ્ય હિ યો દાતા સપૂજ્યઃસતંતનૃપઃ
સત્રં હિ વર્ધતે તસ્ય સદૈવાભયદક્ષિણમ્ ॥૩૥॥

જે રાજા ચોરોને દડ દઇને સાધુ પુરુ-
ષોને હુમેશાં અભય આપે છે તે રાજા સર્વ-
ત્ર સર્વનો પૂજ્ય ગણાય છે અર્થાત્ સર્વ
માણસો તેને દેવ જેવો ગણે છે અને તેની
પુજા કરે છે. ચોરોને શિક્ષા કરે છે તેથી
તેને એક યજ્ઞ કર્યા જેટલું પુન્ય થાય છે
અને તે સર્વને અભય દક્ષિણારૂપ આપે છે. ૩૦૩

સર્વતો ધર્મેષ્વભાગો રાજ્ઞો ભવતિ રક્ષતઃ ॥
અધર્માદપિ પદ્મભાગો ભવત્યસ્ય હરક્ષતઃ ॥૪૥॥

રાજા જે પોતાના ધર્મને સમજીને પો-
તાની સમગ્ર પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે તો તેની
પ્રજાના વૈશ્ય તથા શ્રોત્રીય વર્ણના માણસો
જે જે પુણ્યકર્મો કરે છે તેનો છઠો ભાગ
રાજા તેમનું રક્ષણ કરે છે તેના બદલામાં
રાજાને મળે છે પણ જે રાજા પોતાના નિ-
યમ વિરૂદ્ધ વર્તીને પોતાના રાજ્યમાં ઉપદ્રવ
કરનાર ચોર તથા લુચ્છા લક્ષ્ણા માણસોને
પકડીને તેમને શિક્ષા કરતો નથી તો તેની
પ્રજા જે પાપ કરે છે તેનો છઠો ભાગ રા-
જાને મળે છે. ૩૦૪

યદધી તે યદ્યજતે યદ્દાતિ યદર્ચતિ ॥
તસ્ય પદ્મભાગભાગ્રાજા સમ્યગ્ભવતિ રક્ષણાત્
॥૫૥॥

પોતાની પ્રજા જે જપ, યજ્ઞ, દાન તથા
દેવતાનું પુજન વિગેરે કરે છે તે સઘળાનું
રક્ષણ કરવા બદલ રાજાને તેમનાં પુણ્યકર્મનો
છઠો ભાગ મળે છે. ૩૦૫

રક્ષન્ધર્મેણ નૂતાનિ રાજા વધ્યાંશ્ચ ઘાતયન્ ॥
યજતેઽહરહર્યજ્ઞૈઃ સહસ્રશતદક્ષિણૈઃ ॥ ૬ ॥

જે રાજા ધર્મ શાસ્ત્રના આધારે ચોરી
કરનારને તેમજ ગુન્ડેગારને ન્યાય પ્રમાણે
શિક્ષા કરે છે તે રાજાને મહા યજ્ઞ કર્યા જે-
ટલું પુણ્ય થાય છે અર્થાત્ દરરોજ
એક લક્ષ ગાયો આપતો હોય તેટલું પુણ્ય
તેને થાય છે. ૩૦૬

યોઽરક્ષન્બલિમાદત્તે કરં શુલ્કં ચ પાર્થિવઃ ॥
પ્રતિભાગં ચ દણ્ડં ચ સ સઘો નરકં વ્રજેત્
॥ ૭ ॥

પરંતુ જે રાજા પોતાની પ્રજાનું યોગ્ય
રક્ષણ કરતો નથી છતાં બલી-ધન ધાન્યનો
છઠો ભાગ પ્રજા પાસેથી લે છે તેમજ રૈયત
પાસેથી પ્રતિ માસ કર લે છે અને વ્યાપારી
વર્ગ ઉપર જળ તથા ખુશકીના ચાલતા
વ્યાપારનું દાણ લે છે તથા પરદેશના આ-
વતા તથા સ્વદેશના જતા માલ ઉપર જકાત
લે છે. વનસ્પતી-શાક ભાજી, ફળ પુલ વિ-
ગેરેના પાકનો પણ છઠો ભાગ લે છે તેમજ
વ્યવહાર આદિમાં યોગ્ય વર્તન ન થતાં સામા
માણસનો દડ પોતે વસુલ લે છે તેવો રાજા
તે પ્રમાણેના અન્યાયના મહેસુલ લેવાના
કારણે મૃત્યુ પછી પણ નર્કમાં જાય છે. ૩૦૭
અરક્ષિતારં રાજાનં બલિપદ્મભાગહારિણમ્ ॥
તમાહુઃ સર્વલોકસ્ય સમગ્રમલહારકમ્ ॥ ૮ ॥

જે રાજા પોતાની પ્રજાને અભય તેમજ
ન્યાય આપ્યા વિના તેમની ઉપજનો છઠો
ભાગ તેમજ બીજા પણ કર વેરા લે છે તે
રાજા તેની સમસ્ત પ્રજાનું પાપ લે છે એ
પ્રમાણે મનુ વિગેરે વેદજ્ઞ માણસોનું માનવું
છે. ૩૦૮

અનપેક્ષિતમર્યાદં નાસ્તિકં વિપ્રલુપ્તકમ્ ॥
અરક્ષિતારમત્તારં નૃપં વિદ્યાદધોમતિમ્ ॥૨॥

જે રાજા શાસ્ત્રના નિયમો વિરૂદ્ધ વર્તન કરે છે. કરણી પ્રમાણેનાં કૃણ પ્રાણીને લોગવવાં પડે છે અર્થાત્ સારી કરણીવાળા સ્વર્ગને પામે છે અને પાપી મનુષ્યો નર્કમાં જાય છે તેને પોતાના કૃત્યનુ કૃણ લોગવવું પડે છે કારણ કે જે રાજા પોતાની રૈયત પાસેથી અયોગ્ય રીતે અન્યાય આવીને નિરપરાધીઓ પાસેથી દંડ વિગેરે લેછે રૈયતનું રક્ષણ કરતો નથી તેવો રાજા મરણ પછી નર્કમાં જાય છે. ૩૦૬

અધાર્મિકં ત્રિભિર્ન્યાયૈર્નિઘ્નૃહીયાત્પ્રયત્નતઃ ॥
નિરોધનેન વન્ધેન દિવિધેન વધેન ચા ॥૩૦૭॥

રાજાએ પોતાની પ્રભુને દુઃખ દેનાર અધર્મી ચોર ચમારોને ત્રણ ઉપાયો વડે વશ કરવા. તેમનો ગુન્ડો જે સાધારણ હોય તો સાધારણ કેદખાનામાં નાંખવા, વધારે હોય તો તેમના હાથમાં તથા પગમાં બેડી નાંખવી અથવા તો ગુન્ડેગારને ફટકા મારવા અને તેથી પણ વધારે સખત ગુન્ડો હોય તો અવયવમાં છેદ પાડવા. ૩૧૦

નિગ્રહેણ હિ પાપાનાં સાધૂનાં સંગ્રહેણ ચ ॥

દ્વિજાતય ઇવેજ્યાભિઃ પૂયન્તે સતતં નૃપાઃ ॥

॥ ૧૧ ॥

અધર્મી પાપી માણસોને શિક્ષા કરવાથી અને સાધુ સન્નજન પુરુષોને સુખી કરવાથી રાજા હમેશાં જેવીરીતે બ્રાહ્મણો પોતાનાં પુણ્ય અને અને ધર્મ કર્મ યજ્ઞ હોમ વિગેરે કરીને પવિત્ર થાય છે તેમ રાજા પણ પવિત્ર થાય છે

માટે રાજાએ હમેશાં તે પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. ૩૧૧

ક્ષન્તવ્યં પ્રમુણા નિત્યં ક્ષિપતાં કાર્યિણાં નૃણામ્ ॥
વાલવૃદ્ધાતુરાણાં ચ કુર્વતા હિતમાત્મનઃ ॥૧૨॥

પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છનાર રાજાએ વાદિ પ્રતિવાદીને ન્યાય આપતાં અસંતોષી માણસ પોતા પ્રતિ જે કોઈ કદુ વચન કહેતો તે સાંખી રહેવું તેમજ બાલક, વૃદ્ધ અથવા માંદો માણસ અસ્વસ્થ ચિત્તે જે કોઈ બોલે તો તેપણ રાજાએ સહન કરીલેવું/૩૧૨
યઃ ક્ષિતો ધર્ષયત્યાર્તૈસ્તેન સ્વર્ગે મહીયતે ॥
યસ્તૈશ્વર્યાન્ન ક્ષમતે નરકં તેન ગચ્છતિ ॥૧૩॥

ઉપર પ્રમાણે વર્તીને જે રાજા દુઃખી માણસથી થયેલા પોતાના અપમાનને ખમી જાય છે તે રાજા મૃત્યુ પછી સ્વર્ગમાં જાય છે અને જે રાજા પોતાના રાજ્યના તથા દ્રવ્ય સંપત્તિના મદથી ગર્વીષ્ઠ થઇને માંદા માણસ અથવા તો વૃદ્ધ બાલકથી થયેલા અપમાનને ન ખમી શકતાં તેમને શિક્ષા કરે છે તો તે રાજા મૃત્યુ પછી નર્કમાં જાય છે. ૩૧૩

રાજા સ્તેનેન ગન્તવ્યો મુક્તકેશેન ધાવતા ॥

આચક્ષાણેન તત્સ્તૈયમેવંકર્માસ્મિ શાધિ મામ્

॥ ૧૪ ॥

ચોરી કરનારને માટેની પ્રાયશ્ચિત વિધિ-જે માણસે કોઈ પણ બ્રાહ્મણનું ઓનું ચોર્યું હોય તેણે પોતાની શુદ્ધીને માટે પોતાના વાળ છુટા કરીને ઉતાવળા ઉતાવળા રાજા ન્યાયાધિશની પાસે જઈ અને પોતે જે પ્રમાણેની જે જે વસ્તુની ચોરી કરી હોય તે ન્યાયાધિશને સ્પષ્ટ રીતે મ્હોટેથી કહી સંભાળવી અને પછી કહેવું કે હે મહારાજ ?

મ્હને આપને જે યોગ્ય લાગે તે તે શિક્ષા
સત્વરે. ૩૧૪

સ્કન્ધેનાદાય મુસલં લગુઢં વ્રાપિ સ્વાદિરમ્ ॥
શક્તિં ચોભયતસ્તીક્ષ્ણામાયસં દણ્ડમેવ વા ॥
॥ ૧૫ ॥

અથવા તો તેના સ્કન્ધ-ખભા ઉપર જડા
ખાખરાના લાકડાનો દંડ મુકવો અને તેના
ઉપર ભાલાનું ફલ ખોસવું અથવા તો એવા
દંડને ખજે પાસે ફલ રાખવાં અને તેમણે
ન્યાયાધીશ પાસે જઈને પોતાનો ગુન્હો ક-
બુલ કરાવો અને કહેવું કે હવે હે રાજા !
આપને યોગ લાગતી શિક્ષા મ્હને આપવી. ૩૧૫

શાસનાદ્વા વિમોક્ષાદ્વા સ્તેનઃ સ્તેયાદિમુચ્યતે ।
અશાસિત્વા તુ તં રાજા સ્તેનસ્પામોતિ વિ
લિવષમ્ ॥ ૧૬

ઉપર પ્રમાણે કરીને જ્યારે ચોર-ગુન્હે-
ગાર, રાજા-ન્યાયાધીશ પાસે આવેછે અને તે
ને જો ન્યાયાધીશ શિક્ષા કરેછે અર્થાત્ એકજ
ફટકા મારેછે અને તેટલામાંજ જો તે મનુષ્ય
પામેછે અથવાતો મરણ તુલ્ય થાયછે અને
તેથી વધારે શિક્ષા કરવાનું રાજા છોડીદેછે
તોપણ તે પાપી પોતાનાં પાપમાંથી મુક્ત
થાયછે પણ જો રાજા-ન્યાયાધીશ કરૂણા અ-
થવા અન્ય કારણોથી તેને શીક્ષાજ ન કરે અ-
ને છોડીદેછે તો તે ગુન્હેગારનાં પાપ રાજાએ
ન્યાયાધીશે કરેલા અન્યાયને લીધે તેને પો-
તાને લાગેછે. ૩૧૬

અન્નાદે ઋણહા માર્દિ પત્નૌ માર્યાપચારિણી ॥
ગુરૌ શિષ્યશ્ચ યાજ્યશ્ચ સ્તેનો રાજનિકિ
લિવષમ્ ॥ ૧૭ ॥

જે માણસે પ્રહ્લહત્યા કરેલી હોયછે અ-
થવા તો ઋણ ગર્ભનો અથવા ઉગતા છોડવાનો
વિગેરે નાશ કર્યો હોયછે તેવો માણસ પો-
તાનાં પાપથી દુર થવાને માટે જે પ્રહ્લ
ભોજન કરેછે તેમાં જમવા આવનાર પ્રહ્લ-
ભો ઉપર પોતાનું પાપ નાંખેછે અર્થાત્ તે-
વાં કર્મનાં પ્રહ્લભોજનમાં જમવા જનારને
પ્રહ્લહત્યા તથા અન્ય પાપ જેના છુટકાને
માટે પ્રહ્લભોજન કરાવવામાં આવ્યું હોયછે
તે લાગેછે. સ્ત્રિને વ્યભિચાર કરેછે તો તેનાં
પાપ તેનો પતિ જે ત્હેનાં કુકર્મને જાણવા
છતાં યોગ્ય શિક્ષા ન કરતાં તેવી સ્ત્રિને મ-
દદ કરેછે તેને લાગેછે. જે શીસ્યા સાધ્યાદિક
કર્મ તથા હોમ કર્મો દિક શાસના વિધિ
કરતાં ઉલટી રીતે કરેછે તેનું પાપ તેના ગુ-
રૂને લાગેછે અને યજમાનને તે કર્મો કરેછે
તેમાં કોઈ દોષ રહેછે તો તેનું પાપ ગોરને
લાગેછે તેજ પ્રમાણે ચોર ચોરી કરે અને
પછી જો રાજા તે ચોરને પકડીને તેના ગુ-
ન્હા પ્રમાણે તેને શાસન આપે નહીં તો
તેનું પાપ રાજાને લાગેછે. ૩૧૭

રાજાનર્પિતદણ્ડાસ્તુ કૃત્વા પાપાનિ માનવાઃ ॥
નિર્મલાઃ સ્વર્ગમાયાન્તિ સન્તાઃ સુકૃતિનો યથા

॥ ૧૮ ॥

પરંતુ જે માણસોએ અપરાધ કરેલાછે
અને તેમના અપરાધના પ્રમાણમાં રાજા ત-
રફથી તેમને શિક્ષા થઈછે તેવા માણસો પા-
પથી મુક્ત થાયછે અને મરણ પછી જે રી-
સીતે સારી કરણીવાલા માણસોને મોક્ષ મ-
ળેછે તેજ પ્રમાણે તેઓ પણ પોતાના દોષ-
થી મુક્ત થયા પછી પુનઃતેવા દોષો કરતા
નથી અને મુક્ત કરેછે તો સ્વર્ગને પામે-
છે. ૩૧૮

યસ્તુ રજ્જું ઘટં કૃપાદરેન્દ્રિયાન્ન યઃ પ્રપામ્ ॥
સ દળદં પ્રાપ્તુયાન્માર્ષં તન્ન તસ્મિન્સમાહરેત્ ॥
॥ ૧૯ ॥

કુપા ઉપર પાણી લઈ જનારને માટે
મુકેલું દોરડું અથવા ઘડો ચોરી જનારનો
તેમજ પાણી પીવાને માટે મુકેલો ઘડો અ-
થવા વાસણને જે માણસ ચોરી જાય છે
અથવા તોડી ફેડી નાંખે છે તેનો રાજાએ
મુવર્ણના એક માસા જેટલો દંડ કરવો અને
દોરડું તોડી નાંખ્યું હોય તો નવું લાવીને
ત્યાં મુકાવવું તેમજ જે વાસણ ચોરી ગયો
હોય અથવા ફેડી નાંખ્યું હોય તે પણ નવું
મુકાવવું. ૩૧૯

ધાન્ય દશમ્યઃ કુમ્ભેભ્યો હરતોઽભ્યધિકં વધઃ ॥
શેષેઽપ્યેકાદશગુણં દાપ્યસ્તસ્ય ચ તદ્દનમ્ ॥
૩૨૦

૨૦૦ પણનો એક દ્રોણ થાય છે અને
વિસ દ્રોણનો એક કુંભ થાય છે એવા દશ
કુંભ જેટલું ધાન્ય ચોરનારને ન્યાયાધિશે
ફટકા મારીને અથવા તો અંગ વિચ્છેદ વિ-
ગેરેથી શિક્ષા કરવી; અને દશ કુંભથી ઓ-
છાની ચોરી કરી હોય તો જેટલા કુંભ
ધાન્ય ચોર્યું હોય તેનાથી અગીયારધણા કુંભ
જેટલા ધાન્યનો તેનો દંડ કરવો અને જેતું
જેટલું ધાન્ય ચોરાયું હોય તેટલું તેને
અપાવવું. ૩૨૦

તથા ધરિમયેષાનાં જ્ઞાતાદ્ભ્યધિકે વધઃ ॥
સુવર્ણરજતાદીનામુત્તમાનાં ચ વાસસામ્ ॥ ૨૧ ॥

જેવી રીતે ધાન્ય ચોરનારને માટેની
શિક્ષાના નિયમો કહ્યા છે તેજ પ્રમાણે જે
જે ચિજોનો તોલોને વકરો થતો હોય અ-

ર્થાત્ સુવર્ણ આદિ વિગેરેની ચોરી કરનારને
તેમજ સો જનાવરની ચોરી કરનારને અને
જરી તથા રેશમી ભારે પહેરવાનાં કપડાં
વિગેરેની ચોરી કરનારને પણ રાજા-ન્યાયા-
ધિશે ફટકા મારવાની શિક્ષા કરવી. ૩૨૧

પચ્ચાસતસ્ત્વભ્યાધિકે હસ્તચ્છેદનમિષ્યતે ॥
શેષે ત્વેકાદશગુણં મૂલ્યાદળદં પ્રકલ્પયેત્ ॥
૥ ૨૨ ॥

મુદ્યવાન વસ્તુઓની ચોરી કરનારને
માટે મનુ રૂપિએ કહેલું છે કે જ્યારે તેને
પચાસથી વધારે પણ જેટલી ચોરી કરી
હોય તો ચોરનારના હાથ કપાવવા પણ તે-
નાથી ઓછું ચોરે તો ચોરીના માલના અ-
વેજથી ૧૧ ધણા અવેજનો દંડ કરવો. ૩૨૨
પુરુષાણાં કુલીનાનાં નારીણાં ચ વિંશેષતઃ ॥
મુખ્યાનાં ચૈવ રત્નાનાં હરણે વધમર્હતિ ॥ ૨૩ ॥

જે માણસ સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા
માણસ વા સ્ત્રીની ચોરી કરે છે અથવા તો
ધણાંજ મૂદ્યવાન જવાહીરની ચોરી કરે છે
તેને રાજાએ દેહાંત દંડની શિક્ષા કરવી
જોઈએ. ૩૨૩

મહાપશૂનાં હરણે શસ્ત્રાણામૌષધસ્ય ચ ॥
કાલમાસાઘ કાર્યં ચ દળદં રાજા પ્રકલ્પયેત્ ॥
૥ ૨૪ ॥

હાથી, ઘોડા, ગાયો, ભેંસો વિગેરે માટાં
પ્રાણીની અથવા તરવાર વિગેરે શસ્ત્રોની તે-
મજ કલ્યાણ દ્વૃત જેવી અમુદ્ધ ઔષધિની
ચોરી કરનારને તેણે કંઈ વખતે અને શા
શા કારણથી ચોરી કરી હતી તે જાણીને જ-
રાજા વિચાર કરીને યોગ્ય લાભે તે પ્રમાણે

કૃટકા મારવાની અથવા તો તેના અવય
માંથી પાડવાની શિક્ષા રાજ્યે કરવી. ૩૨૪
ગોષુ વ્રાહ્મણસંસ્થાસુ કુરિકાયાશ્ચ ભેદને ॥
પશૂનાં હરણે ચૈવ સઘઃ કાર્યોઽર્ધપાદિકઃ
॥ ૨૬ ॥

બ્રાહ્મણની ગાયો ચોરીને તેમના ઉપર
ભાર ભરવાને માટે નાકમાં છેદ પાડીને નાથ
પરોવનારને તેમજ બ્રાહ્મણનાં નાનાં પશુઓ,
બકરી મેંઠાં વિગેરે ચોરનારનો ન્યાયાધિશે
અડધો પગ કાપી નાંખાવે. ૩૨૫

સૂત્રકાર્પાસકિણ્વાનાં ગોમયસ્ય ગુહસ્ય ચ ॥
દધ્નઃ સ્તીરસ્ય તક્રસ્ય પાનીયસ્ય વૃણસ્ય ચ
॥ ૨૬ ॥

વેણુવૈદલભાળાનાં લવણાનાં તથૈવ ચ ॥
મૃન્મયાનાં ચ હરણે મૃદો મસ્મન એવ ચ
॥ ૨૭ ॥

ત્સ્યાનાં પક્ષિણાં ચૈવ તૈલસ્ય ચ છૃતસ્ય ચ ॥
નાંસસ્ય મધુનશ્ચૈવ યજ્ઞાન્યત્પથુત્તમવમ્ ॥૨૮॥
અન્યેષાં ચૈવમાદીનાં મઘાનામોદનસ્ય ચ ॥
પક્ષાન્નાનાં ચ સર્વેષાં તન્મૂલ્યાદિગુણો દમઃ
॥ ૨૯ ॥

તેજ પ્રમાણે સુતરાનાં કપડાં, દોરા, ક-
પાસ, ૩ વિગેરે સુતરાઉ કાપડ, કણ્વ, દારૂ
અથવા નિશાનાં ખીજ મહુડાં, દ્રાક્ષ ફલ,
ગોખર-છાણુ, ગોળ, દહીં-દહીંનાં બનેલાં
ખાવાના પદાર્થો, શ્રીખંડ, મઠો, છાશ, દુધ
તથા દુધના બનેલા પદાર્થો-દુધપાક, ખીર,
પાણી, ઘાસ, વાંસ, નેતર અથવા વાંસની
ચીપો તથા નેતરથી ભરેલા ટોપલા તેમજ
અન્ન પાત્રો, સર્વ પ્રકારનાં માટીનાં વાસણો,

માટી, રાખ, મીડું, તેલ, માછલાં, પક્ષી,
તેલ, ઘી, માંસ, મધ વિગેરે જે જે વસ્તુ-
ઓ પક્ષી અથવા પશુઓને મારવાથી મેળવી
શકાય છે તે જેવી કે પશુનાં ચામડાં જેવાં
કે મૃગચર્મ, ગેંડલી, શીંગડાં, હાથીનાં દાંત
વિગેરે તેમજ જિંઘા પ્રકારના ખાવાના મીષ્ટ
પદાર્થો ખિરંજ, લાડુ વિગેરેની ચોરી કર-
નારનો જેટલો ભાર ચોરેા હોય તેનાથી
બમણા ભાર જેટલો દંડ લેવો. ૩૨૬, ૩૨૭,
૩૨૮, ૩૨૯.

પુષ્પેષુ હરિતે ધાન્યે ગુલ્મવલ્લીનગેષુ ચ ॥
અન્યેષ્વપરિપૂતેષુ દળઃ સ્યાત્પશ્ચકૃણ્ણલઃ ॥૩૧॥

ખેતરમાં અર્થાત્ જેની આસપાસ કાંટા-
વાળી વાડ લગાવેલી છે તેવી જગ્યાએથી
તે માણસ પોતાનાથી ઉચકી શકાય તેટલાં
ફલ, પુલ તથા છાડવા વિગેરે ચોરી નાથ
છે તેનો દેશ કાલ બેઠને ન્યાયાધિશે સુવર્ણ
અથવા ચાંદિની પાંચ રતી જેટલો દંડ
કરવો. ૩૩૦

પરિપૂતેષુ ધાન્યેષુ શાકમૂલફલેષુ ચ ॥
નિરન્વયે શતં દળઃ સાન્વયેઽર્ધશતં દમઃ ॥૩૧॥

ખેતરમાં પાકેલાં ધાન્ય, ફલ, શાક,
કંદમુળ વિગેરે ચોરનાર માણસ જે માણ-
સના ખેતરમાં ચોરી થઈ છે તેનાજ ગામનો
હોય અને કાંઈ સખંધ તે માણસની સાથે
ધરાવતો હોય તો તેનો ફક્ત ૫૦ પચાસ
પણુ દંડ કરવો પણ ચોરનાર માણસની સાથે
તેને કાંઈ પણ સખંધ ન હોય તો તેના ૧૦૦
સો પણ દંડ કરવો પણ આ પ્રમાણેનો
નિયમ જો ખેતરમાંજ ચોરી થઈ હોય તોજ
લાગુ પડે છે જો ઘર આગળ ભરી લાંબા
પછી તેમાંથી ચોરી થાય તો તો અઢાલ

કહી ગયા તે પ્રમાણે ચોરી થઇ હોય તેનાથી
અગ્નીમાર થણો ચોરનારનો દંડ કરવો. ૩૩૧
સ્વાત્સાહસ ત્વન્વયવત્પસમં કર્મ યત્કૃતમ્ ॥
નિરવન્યં મહેત્સ્તે યં હત્વાપન્હૂયતે ચ યત્
॥ ૩૨ ॥

ચોરી કોને કહેવી:-જો કોઈ માણસ
માલધણીની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ તેની કાંઈ પણ
ચીજ ખજાતકારે લઈ જાય તો તે પણ ચોરી
જાણવી પણ તેમ કરવામાં ચોરનારનો ગુન્હો
ગંભીર ગણાય છે, જો માલધણી જાણે નહીં
તેમ તેની પીઠ પાછળથી ચોરનાર માણસ
માલ લઈ જાય છે તો તે પણ ચોરી કહેવાય
છે અને તેજ પ્રમાણે કોઈ માણસ પાસેથી
તેની ચીજ લેવી અને પછી તે માગે ત્યારે
નાકબુલ જવું અથવા પાછી ના આપવી તે
પણ ચોરીજ કહેવાય છે. ૩૩૨

યસ્ત્વેતાન્યુપકૃતાનિ દ્રવ્યાણિ સ્તેનયેન્નરઃ ॥
તમા ઇં દળ્લયેદ્રાજા યશ્ચામિં ચોર યદ્ગૃહાત્
॥ ૩૩ ॥

ઉપર ગણાવી તે તે વસ્તુઓ શાસ્ત્રની
વિધિ પ્રમાણે ઉપયોગમાં લેવાને માટે સં-
સ્કારયુક્ત થયા પછી જો કોઈ માણસ પો-
તાના ઉપયોગને માટે છાનીમાની લઈ જાય
છે તો તેનો રાજાએ ચોરીના ગુન્હો પ્રમાણે
નો ગુન્હો ગણીને દંડ કરવો તેમજ અગ્નિ
હોત્રીને ત્યાંથી અથવા જ્યાં જ્યાં યજ્ઞકર્મ
કરવામાં આવતાં હોય તેવાં સ્થળેથી જો
કોઈ માણસ અગ્નિ ચોરી જાય છે તો તેનો
પણ ચોર પ્રમાણે દંડ કરવો અને તે પવિત્ર
અગ્નિનું ખંડન કરે છે માટે અગ્નિહોત્રી
તેમજ યજ્ઞકર્મ કરનારને પુનઃ વેદોક્ત નિયમો
પ્રમાણે સ્થાપન કરવું પડે છે માટે તેમ ક-

રવામાં તે માણસોને જે કાંઈ ખર્ચ થાય તે
પણ રાજાએ-ન્યાયાધિશે ચોરી કરનાર પા-
સેથી અપાવવો. ૩૩૩

યેનયેન યથાક્ષેન સ્તેનોનૃષુ વિચેષ્ટેતા ॥

તત્તદેવ હરેત્તસ્ય પ્રત્યાદેશાય પાર્થિવશ્ચ ॥૩૪॥

પોતાના જે જે અવયવોવડે ચોરી કર-
વાનાં સાધનો મેળવે છે અર્થાત્ હાથ, પગ
અથવા અન્ય કોઈ પણ અવયવની રહાય
લઈને તે ચોરી કરે તો ફરીથી તેવાં કામ
કરવાને તે અશક્ત થાય તેટલા માટે રાજાએ
તેના તે તે અવયવો કાપી નાંખાવવા. ૩૩૪
પિતાચાર્યઃ સુહૃન્માતા માર્યા પુત્રઃ પુરો હિતૈઃ ॥
નાદળ્લયો નામ રાજ્ઞોઽસ્તિ યઃ સ્વધર્મે ન તિ-
ષ્ઠતિ ॥૩૫॥

પોતાના માતૃ પિતા, ભાઈ, ભાંડુ, સ્ત્રી
પુત્ર અને ઘરનો કુલગૌર અથવા ઉપાધ્યાય
ગુરુપણ, એ સર્વ જો પોત પોતાના નિ-
યમ પ્રમાણે ન વર્તે તો રાજાએ તે
દંડ દેવોજ લેઈએ. ૩૩૫

કાર્ષાપણં મહેદળ્લયો યત્રાન્યઃ પ્રાકૃતોજનઃ ॥
તત્ર રાજા મહેદળ્લયઃસહસ્રમિતિ ધારણા ॥૩૬॥

જે ગુન્હાને માટે સામાન્ય વર્ણના ગુ-
ન્હોગારનો રાજા એક પણ દંડ લે છે તેજ
ગુન્હો જો રાજા પોતે કરે છે તો તેના હ-
જાર પણ દંડ થાય છે એવી શાસ્ત્રની આ-
જ્ઞા થાય છે. રાજાએ પોતાનો દંડ બંડારમાં
પાછો લેવો નહીં પણ વરૂણ દેવતા જે દં-
ડનો સ્વામી છે અને જેનું સ્થાન જળમાં
છે તેને આપવો અર્થાત્ રાજાએ પોતાનો
થયેલો દંડ સમુદ્ર અથવા તો તેવાજ પીજા
જળાશયોમાં નાંખવો અથવા તો પ્રાણીઓમાં
વહેંચી આપવો. ૩૩૬

અષ્ટાપાદ્યં તુ શુદ્ધસ્ય સ્તેયે ભવતિ કિલ્વિષમ્ ॥
ષોઢશૈવ તુ વૈશ્યસ્ય દ્વાત્રિંશત્સાત્રિયસ્ય ચા ॥૧૭॥

જે માણસ પોતે શુન્હો કરે છે તેમ
જાણે છે છતાં શુન્હો કરે છે તે માણસ જો
શુદ્ધ હોય તો તેનો આઠ ઘણો, વૈશ્ય હોય
તો સોળ ઘણો, અને ક્ષત્રી હોય તો બત્રીસ
ઘણો દંડ રાખ્યો કરવો. ૩૩૭

બ્રાહ્મણસ્ય ચતુઃષ્ટિઃપૂર્ણં વાપિ શતં ભવત્ ॥
દ્વિગુણા વા ચતુઃષ્ટિસ્તરોષણવિદિ સઃ ॥૩૮॥

પણુ જો શુન્હો કરનાર બ્રાહ્મણ હોય
અને તે પણ જાણતો હોય કે પોતે કુકર્મ
કરે છે તો તેનો ચોસટ ઘણો, સોળણો અ-
થવા તો શુન્હો કરતાં શુન્હો વધારે ગંભીર
હોય તો ૧૨૮ ઘણો દંડ કરવો જોઈએ. ૩૩૮

વાનસ્પત્યં મૂલફલં દાર્વગ્યર્થં તથૈવ ચ ॥
તુળં ચ ગોખ્યો ગ્રાસાર્થં મસ્તેયં મનુરવ્રવીત્
॥ ૩૯ ॥

જે ખેતરની આસપાસ વાડ ન હોય
તેવા ખેતરમાં ઉગેલાં મોટાં ફળનાં વૃક્ષો
ઉપર ચઢીને જે માણસ પોતાના નિર્વાહને
માટે ફળ કુલ ઉતારીને ખાય છે અથવા તો તેવાં
ઉગેલા વેલાઓને ખાય કે તેમાંના લાકડાંને
હોમકર્મને માટે લઈ જાય અને ઘાસને ગા-
યોને માટે લઈ જાય તો તેને ચોરી ગણાય નહીં
અને તેટલા માટે તેમ કરનારને કાંઈ દંડ
અથવા શિક્ષા કરવી જોઈએ નહીં એવો મ-
હાત્મની મનુજીનો અભિપ્રાય છે. ૩૩૯

યોઽદત્તાદાયિનો હસ્તાહિપ્સેત બ્રાહ્મણો ધનમ્ ॥
યાજનાધ્યાપનેનાપિયથા સ્તેનસ્તથૈવ સઃ ૩૪૦

જે કોઈ માણસે જીભને પોતાનો વેસો

આપેલો ન હોય પણ તેની પાસેથી તે ન
જાણતો હોય તેમ સામા માણસે છુપી રીતે
કાઢી લીધેલો હોય અને તેવું દ્રવ્ય ચોરી
કરનાર માણસ જો કોઈ બ્રાહ્મણને યજ્ઞકર્મ
અથવા જીભ કોઈ ધર્મ કર્મ કરવાને માટે
આપે છે તો તે પ્રમાણેનું દ્રવ્ય લેનાર બ્રા-
હ્મણને પણ ચોર ગણીને તેનો ન્યાયાધિશે
દંડ કરવો જોઈએ. ૩૪૦

દ્વિજોઽધ્વગઃ ક્ષીણદ્વત્તિર્દાવિષ્ દ્વેચ મૂલકે ॥
આદદાનઃ પરસ્ત્રેત્રાન્ન દળ્ઢં દાતુમર્તતિ ॥૪૧॥

બ્રાહ્મણ અથવા વૈશ્ય, ક્ષત્રી, સુસાક્ષી
કરતો હોય અને માર્ગમાં જો તેનું માથું
ખુટી પડે અથવા તો તે ભુખ્યો થયો હોય
અને તેવા કારણને લીધે જીભ કોઈના ખે-
તરમાંથી ખાવાને યોગ્ય વસ્તુઓ લે છે તો
તેણે ચોરી કરી કહેવાય નહીં અને તેવા
માણસને શિક્ષા પણ થાય નહીં. ૩૪૧

અસંધિતાનાં સંધાતા સંધિતાનાં ચ મોક્ષકઃ ॥
દાસાશ્વરયહર્તા ચ પ્રાતઃ સ્યાચોરકિલ્વિષમ્

॥ ૪૨ ॥

જો કોઈ માણસ જીભ માણસના છુટા
કરતા જનાવર ઘોડા, ગાય વિગેરેને બાંધે
છે અથવા તો બાંધેલાં હોય છે તેમને છોડી
મુકે છે અથવા તો તેના નોકર ચાકર ગાય
ઘોડા રથ વગેરેને છાનો માનો લઈ
જાય છે તો તેને તેના શુન્હાના પ્રમાણમાં
માર મારવાની દંડની અથવા તો અવયવ
છેદન કરવાની શિક્ષા કરવી જોઈએ. ૩૪૨
અનેન વિધિના રાજા કુર્વાણઃ સ્તેનનિગ્રહમ્ ॥
યજ્ઞોઽસ્મિન્પ્રાપ્તુયાહ્લોકે પ્રેત્ય ચાનુત્તમં સુ-
લ્લમ્ ॥ ૪૩ ॥

આ પ્રમાણેના દંડ વિગેરે કરીને જે
રાખ પોતાના હેશમાં થનાર ચોરી વિગેરેને

અટકાવે છે તે રાજા આ લોકમાં ઘણાજ
મક્ષ પામે છે અને પરલોકમાં અત્યુત્તમ સુ-
ખને મેળવે છે. ૩૪૩

ऐन्द्रं स्थानमभिप्रेत्युर्गश्चाक्षयमव्ययम् ॥
नोपेक्षेत क्षणमपि राजा साहसिकं नरम्

॥ ૪૪ ॥

સર્વના અધીપતી થવાના પદને મેળવ-
વાની, અવીનાશી થવાની અને મૃત્યુ પછી
સ્વર્ગના અક્ષય સુખને મેળવવાની ઇચ્છા
રાખનાર રાજાએ જોર બુદ્ધમથી કોઈના ધર
ખારને આગ લગાડનાર તેમજ ધન માલને
ફાંટનાર માણસને એક ક્ષણ પણ પોતાની
નજીક રહેવા દેવો જોઈએ નહીં. અર્થાત્ તેવા
માણસની બાણ થાય કે તરતજ તેને યોગ્ય
દંડ કરવો. ૩૪૪

बाग्दुष्टात्तस्कराच्चैव दण्डेनैव च हिंसतः ॥

साहसस्य नरः कर्ताविज्ञेयः पापकृत्तमः॥૪૫॥

સાહસ કરનાર માણસ અથવા તો જે
માણસ બીજાઓને રાજ્યનિતિ વિરુદ્ધ વર્તન
કરવાને માટે ઉશ્કેરે છે તેનો ગુન્ડો વાકપા-
રૂપ્ય અર્થાત્ પરનિંદા તેમજ દંડ પારૂપ્ય
મારામારી કરતાં પણ વધારે સખત ગણવો
જોઈએ અને તેટલા માટે વાકપારૂપ્ય અથવા
દંડપારૂપ્યના ગુન્ડેગારના કરતાં તેનો દંડ
અથવા શીક્ષા પણ વધારે થવાં જોઈએ. ૩૪૫

साहसे वर्तमान तु यो मर्षयति पार्थिवः ॥

स विनाशं व्रजत्याशु वि द्वेषं चाधिगच्छति

॥ ૪૬ ॥

સભા પેદાના રાજ્યમાં સાહસી માણ-
સોને વસવા દે છે અર્થાત્ ચોરી, ખુન વિ-

ગેરે સાહસના કામ કરનાર માણસોને દેશ-
નિકાલ અથવા તો તેમના ગુન્ડાના પ્રમા-
ણમાં યોગ્ય શિક્ષા ન કરતાં માફી આપે છે
તેના રાજ્યમાં અધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે અને
તેના પાપથી તેવો રાજા થોડાજ સમયમાં
નાશ પામે છે અને તેની રૈયત પણ તેના
ઉપર દ્વેષ કરે છે. ૩૪૬

न मित्रकारणाद्राजा विपुलाद्वा धनागमात् ॥
समुत्सृजेत्साह सिकान्सर्वभूतभयावहान्॥૪૭॥

મીત્રોના વચનોને માન્ય કરીને જે પા-
પી પુરૂષો બીજાને ઉપદ્રવ કરતા હોય અ-
થવા તો ધનના લાભને માટે નિત્યાં કામ
કરતા હોય અર્થાત્ કોઈને જીવતું એક દેશ-
થી બીજે દેશ લઈ જવાને માટે અસુકર-
કમ લે તેવા અથવા કોઈનું ખુન વિગેરે
કરવામાં પણ ન ડરે એવા સાહસીક અધર્મી
માણસોને રાજાએ પોતાના મુલકમાં વસવા
દેવા નહીં. ૩૪૭

शस्त्रं द्विजातिभिर्ग्राह्यं धर्मोयत्रोपकथ्यते ॥

द्विजातीनां च वर्णानां विप्लवे कालकारिते

॥ ૪૮ ॥

જ્યારે અધર્મી માણસો આવીને પ્રા-
ક્ષણ, ક્ષત્રી અને વૈશ્યના ઉપર એવો ઉપદ્રવ
કરે કે જેથી તેઓ પોતાના આશ્રમના નિ-
યમો યોગ્ય રીતે પાળી ન શકે તેમજ જ્યારે
દેશ રાજા રહીત હોય અને દુષ્મન આવી
રૈયતને હેરાન કરે ત્યારે તેઓએ શસ્ત્ર ધા-
રણ કરવાં. ૩૪૮

आत्मनश्च परित्राणे दक्षिणानां च संगरे ॥

स्त्रीविप्राभ्युपपत्तौ च निघ्नन्धर्मेण न दुष्यति

॥ ૪૯ ॥

પોતાના આત્માનું રક્ષણ કરવામાં, સ્ત્રી તથા બ્રાહ્મણની રક્ષા કરતાં, રસ્તો ન મળતાં, શત્રુના દેહનો સંહાર કરતાં અન્ય કોઈને વાગી જાય તો તે માણસનો દોષ કહેવાય નહીં અને તેટલા માટે તેનો સાહસી માણસ પ્રમાણેનો ગુન્હો ગણી દંડ લેવાય નહીં. ૩૪૯

શુભં વા બાલવૃદ્ધૌ વા બ્રાહ્મણં વા बहुश्रुतम्॥
આતતાયિનમાયાન્તં દ્વ્યાદેવાવિચારયન્
॥ ૩૫૦ ॥

જે માણસ સાહસ કર્મથી બાલક, યુવાન અને વૃદ્ધ માણસ અથવા તો વેદશ બ્રાહ્મણ અથવા પોતાના ગુરુ ઉપર ખુન કરવાના વિચારથી આવી ચડે છે ત્યારે નાશીને પણ બચી જવાનો લાગ ન હોય અને જીવનું જોખમ જણાય તો આત્મ સંરક્ષણને માટે તેવા માણસનો જરૂર નાશ કરવો. ૩૫૦

નાતતાયિવધે દોષો દન્તુર્ભવતિ કશ્ચન ॥

પ્રકાશં વાઽપ્રકાશં વા મન્યુસ્તં મન્યુમૃચ્છન્નિ
॥ ૫૧ ॥

કોઈ પણ માણસ જો બીજાનું બહેર રીતે અથવા તો તે માણસ એકલો હોય ત્યારે ખુન કરવાને આવે તો સામા માણસે અવશ્ય તેને મારી નાંખવો. કારણ કે તેમ કરવાથી તે કોઈ પણ રીતે દોષીત ગણાયજ નહીં કારણ કે કોઈ માણસને જોનારના મનમાં પણ કોઈ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેના પરિણામે તે તેને મારે છે. ૩૫૧

પરદારાધિમર્શેષુ પ્રવૃત્તાનૃન્મહીપતિઃ ॥

ઉદ્દેજનકરૈર્દૃષ્ટૌઽભિહ્વયિત્વા પ્રવાસયેન્ ॥૫૨॥

હવે પરસ્ત્રી સાથે સંગ કરનારને શું શિક્ષા કરવી તે કહેવામાં આવશે:-જે માણસ પરસ્ત્રીની સાથે વ્યભિચાર કરતો હોય તેનાં રાજ્યે માણસોની સમક્ષ નાક, હોઠ વિગેરે અવયવો કપાવીને દેશનિકાલ કરવો કારણ કે તેવા માણસોને માફ કરવાથી તેમની સંખ્યા વધે છે અને દેશ વર્ણોનો નાશ થાય છે. ૩૫૨
તત્સમુત્થો હિ લોકસ્ય જાયતે વર્ણસંકરઃ ॥
યેન મૂલહરોઽધર્મઃ સર્વનાશાય કલ્પતે ॥૫૩॥

વ્યભિચારથી ઉત્પન્ન થનાર પ્રજા વર્ણ-શંકર કહેવાય છે અને વર્ણસંકરથી અપાતી હોમકર્મની આહુતિનો સૂર્ય કદિ પણ સ્વીકાર કરતો નથી તેજ પ્રમાણે તેવા માણસો જે જે પુણ્યકર્મો કરે છે તે સઘળા નિરર્થક જ ગણાય છે અને તેથી સુખ વૈભવનો કેવળ નાશજ થાય છે. ૩૫૩

પૈરસ્ય પત્ન્યા પુરુષઃ સંભાષાં યોજયન્ રહા ॥
પૂર્વમાક્ષારિતો દોષેઃ પ્રાપ્તયાત્પૂર્વસાહસમ્ ॥૫૪॥

તેટલા માટે જે માણસે એક વખત પણ પરસ્ત્રી સાથે સંલોગ કરેલો હોય તેવો માણસ જો બીજી વખત પરસ્ત્રી સાથે વાત સરખી પણ કરે તો તેણે તેના પ્રાયશ્ચિત બદલ ભારે ગુન્હો કર્યો હોય અને તેની શિક્ષા બદલ જે દંડ તેને આપવો પડે તેટલો દંડ તેણે આપવો. ૩૫૪

યસ્ત્વનાક્ષારિતઃ પૂર્વમભિમાષેત કારણાત્ ॥
ન દોષં પ્રાપ્નુયાત્કિઞ્ચિન્ન હિ તસ્ય વ્યતિક્રમઃ
॥ ૫૫ ॥

પરંતુ જે માણસ શરૂઆતથી પવિત્ર તથા શુદ્ધ મનનો પ્રસિદ્ધ થયેલો છે તેવો માણસ જો કાર્ય પ્રસંગે પરસ્ત્રીની સાથે વા-

તચિત એકલો વા જાહેરમાં કરે છે તોપણ તેનો કાંઈ દોષ ગણાતો નથી અને તેનો કોઈ દંડ પણ થાય નહીં કારણ કે તેમ કરવામાં તેનો કાંઈ અપરાધ નથી. ૩૫૫

પરસ્ત્રિયં યોઽભિવદેત્તીર્યેઽરણ્યે વનેઽપિ વા ॥
નદીનાં વાપિ સંમે દે સ સંગ્રહણમાપ્નુયાત્ ॥ ૧૬ ॥

તીર્થ, અરણ્ય અને વન તેટલાંને સૂચ્ય સ્થાન એકાંત જાણવાં. જે પુરૂષ કુવા ઉપર જ્યાં પનીહારીઓ આવેલી હોય તેવે સ્થળે કોઈ સ્ત્રિ સાથે વાતચિત્ત કરે, ગામ જહાર જ્યાં આગળ ખાગ બગિચા હોય તેમાંના લક્ષ્મી મંડપોમાં બેસીને અથવા ધીચ ઝાડીમાં જઈને પરસ્ત્રિ સાથે વાતચિત્ત કરે, અથવા તો જ્યાં નદિયોનો સંગમ થતો હોય તેવા તીર્થના સ્થળે જ્યાં ઘણી સ્ત્રિયો સ્નાન કરવાને આવી હોય ત્યાં વાત કરે છે તો તેવો માણસ કદાચ, નિરપરાધી હોય છે છતાં તેને દોષ લાગે છે અને તેટલા માટે તેનો એક હજાર પણ દંડ કરવો જોઈએ. ૩૫૬.

ઉષ્ણચારક્રિયા કેલિઃ સ્વર્ણો ભૂષણવાસસામ્ ॥
સહસ્ત્રદ્વાસનં ચૈવ સર્વં સંગ્રહણં સ્મૃતમ્ ॥૧૭॥

વ્યભિચારના લક્ષણુ:—પરસ્ત્રિને પુલની માલા, સુગંધ અત્તર તથા તેલ ધુપેલ સારાં સારાં સુવાસીત ચંદન વિગેરે શરીરને લેપન કરવાની વસ્તુઓ મોકલવી, પરસ્ત્રિ સાથે હસવું બોલવું તથા પ્રેમ પ્રસંગ પાડવો, તેનાં વસ્ત્રોને સ્પર્શ કરવો અથવા તો તેના અલંકારોને પકડવા તેમજ તેની સાથે

એકજ ખાટ અથવા પલંગ ઉપર બેસવું તે સઘળાને મનુ એ વ્યભિચાર કહેલો છે. ૩૫૭
સ્ત્રિય સ્પૃશેદદે શ્વે યઃ સ્પૃષ્ઠો વામર્ષયેત્તયાં ॥
પરસ્પરસ્થાનુમત સર્વં સંગ્રહણં સ્મૃતમ્ ॥૧૮॥

પરસ્ત્રિનાં સ્તન; જઘન આદિ નહીં સ્પર્શ કરવા જેવો અવયવોને સ્પર્શ કરવો તેમજ પોતાના પરસ્ત્રિને નહીં સ્પર્શ કરવા દેવાજેવા અવયવોને સ્પર્શ કરવા દેવો અને તેમાં સુખ માનવું તે પણ વ્યભિચારનાંજ લક્ષણુ જાણવાં. ૩૫૮

અબ્રાહ્મણઃ સંગ્રહણે પ્રાણાન્તં દળદમર્હતિ ॥
ચતુર્ણામપિ વર્ણનાં દારા રક્ષયતમાઃસદા ॥
॥ ૧૯ ॥

શુદ્ર જે ઉત્તમવર્ણની સ્ત્રી અર્થાત્ બ્રાહ્મણ સ્ત્રી સાથે, ક્રીડા કરે છે તો તેના પાપને માટેતો તેનો વધ કરવો જોઈએ કારણ કે ચારે વર્ણોમાં ધન હોલત તથા પુત્ર કરતાં પણ વધારે રક્ષણુ કરવાને યોગ્ય જિ છે માટે એવા એવા પ્રસંગે દરેક વર્ણના પુરૂષે પોતે પાપમાંથી ઉગરે છે તેટલા માટે સ્ત્રિને અધર્મ કર્મ કરતાં અટકાવવી અને તેનું રક્ષણુ કરવું. ૩૫૯

મિશ્રુકા વન્દિનશ્ચૈવ દીક્ષિતાઃકારવસ્તયા ॥
સંભાષણં સહ સ્ત્રીભિઃકુર્યુરપ્રતિવારિતાઃ ॥૨૦॥

જે માણસો બિક્ષા માગીનેજ પોતાનો ભવારો ચલાવે છે, સ્તુતીપાઠ જેનો ભણવાને ધંધો છે, જેણે યજ્ઞની દિક્ષા લીધેલી છે તેમજ રસોઈ કરનારા અને અન્ય કારીગરો પણ પોતાના કામ પ્રસંગે છુટથી પરસ્ત્રિ સાથે બાષણુ કરી શકે

છે કારણ કે તેમ કરવામાં કોઈ પણ દોષ નથી. ૩૬૦

ન સંભાષાં પરસ્ત્રીભિઃ પ્રાતિષિદ્ધઃ સમાચારેત્ ॥
નિષિદ્ધો ભાષમાણસ્તુ સુવર્ણં દણ્ડમર્હતિ ॥૬૧॥

પરસ્ત્રિ સાથે ભાષણ સરખું પણ કરવાની જેમને મના કરવામાં આવી છે તેમણે ગમે તેવા સ્થળે અથવા સમયે પરસ્ત્રિ સાથે વાત કરવી નહીં અને જો મના કર્યા છતાં પણ વાત કરે તો તેનો રાજાએ સોનાનો એક સુવર્ણ દંડ લેવો. ૩૬૧

नैष क्षारणदारेषु विधिर्नात्मोपजीविषु ॥
सज्जयन्ति हि ते नारीर्निगूढाश्चारयन्ति च

॥ ૬૨ ॥

પરંતુ ઉપરનો નીચમ નટ લોકો જેઓ પોતાનું ગુજરાન નાચ કરીનેજ મેળવે છે તેમની બાર્યા વિગેરેને લાગુ પડતો નથી તેમજ બીજા નીચા માણસો જેઓ પોતાની સ્ત્રી પાસે બાળી ખુલ્લોને ધન મેળવવાના વિચારથી બારકર્મ કરાવે છે તેમને પણ લાગુ પડતો નથી. ૩૬૨

किञ्चिदेव तु दाप्यः स्यात्संभाषां ताभिराचरन् ॥
प्रेष्यासु चैकभक्तासु रहःप्रव्रजितासु च ॥૬૩॥

આવી સ્ત્રીઓ સાથે જે માણસ ગ્રામ વ્યવહાર અથવા વાત ચિત્તનો પ્રસંગ કરે છે તેનો થોડોજ દંડ રાજાએ લેવો જોઈએ કારણ કે તેવી સ્ત્રીઓને પતિ હોવા છતાં તેમના પતિ તરફથીજ તેમને તેવા વર્તનની રજા મળેલી હોય છે તેજ પ્રમાણે જો કોઈ માણસ બીજાની રખ્યા દાસી સાથે ઉપર પ્રમાણેનો સંબંધ રાખે છે તો તેનો પણ થોડોજ દંડ લેવો જોઈએ. ૩૬૩

योज्जामां दूषयेत्कन्यां ससद्यो वधमर्हति ॥
सकामां दूषयंस्तुर्यो न वधं प्राप्नुयान्नरः ॥૬૪॥

જો કોઈ માણસ કોઈ કન્યાના ઉપર તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ બળાત્કાર કરે તો રાજાએ તે બળાત્કાર કરનાર જો બ્રાહ્મણ શિવાયની અન્ય વર્ણનો હોયતો તેના લિંગનો છેદ કરાવવો અથવા તો તેનો વધ કરાવવો પણ જો તેણે તે પ્રમાણે કન્યાની ઇચ્છાને અનુસરોનેજ કર્યું હોયતો તેમાં તેને તેવી સખત શિક્ષા થાય નહિ. ૩૬૪

कन्यां भजंतीमुत्कृष्टं न किञ्चिदपि दापयेत् ॥
जघन्यं सेवमानां तु संयतां वासयेद्गृहे ॥૬૫॥

જો કોઈ કન્યા પોતાના કામને શાંત કરવાને માટે ઉંચા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સારી વર્ણના પુરૂષની શેવા કરે તો હેને માટે રાજાએ તેનો કોઈ પણ દંડ લેવો નહીં પણ જો પોતાના કરતાં ઉતરતી વર્ણને નિચા કુળમાં જન્મ પામેલા પુરૂષની સંગત કરે છે તો પછી હેનો હુમેશને માટે હેને સંબંધ બંધાવવો જોઈએ. ૩૬૫

उत्तमां सेवमानस्तु जघन्यो वधमर्हति ॥
शुल्कं दद्यात्सेवमानः समामिच्छेत्पिता यदि

॥ ૬૬ ॥

નીચા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો માણસ જો કોઈ ઉંચા કુળની કન્યાની મરણ પ્રમાણે અથવા મરણ વિરુદ્ધ પણ તેની સાથે સંલોગ કરે છે તો તેને વર્ણનો અને સમયનો વિચાર કરી તે રાજાએ અંગભંગ અથવા તો સખત માર મારવાની શિક્ષા કરાવવી. પણ જો કન્યાની મરણ પ્રમાણેજ તે તેમ કરતો હોય અને કન્યા પણ પોતાનીજ વર્ણની હોય અને તેનો પિતા તેમનાં

આચરણથી રાજ હોય તો કન્યાના પિ-
તાની રજ લઈને તેમણે તે પ્રમાણે કન્યાને
માટેનું પદ્મ વિગેરે આપીને વિવાહ વિ-
ધિ પ્રમાણે તે કન્યાનું તહેણે પાણી ગ્રહ-
ણ કરવું. ૩૬૬

અભિષેક તુ યઃકન્યાં કુર્યાદર્પેણ માનવઃ ॥
તસ્યાથુ કર્ત્યે અજુલ્યૌ દણ્ડં ચાર્હતિ ષટ્ શ-
તમ્ ॥ ૬૭ ॥

જે કોઈ માણસ પોતાનીજ વર્ણની બા-
ળા ઉપર બળાત્કાર કરીને તેના શિયળને
લાંબ કરે તો રાજાએ તરતજ તેની બે આં-
ગલીયો કાપી નાંખાવવી અને તેનો છસો
પણ દંડ કરવો. ૩૬૭

સકામાં દૂષયંસ્તુલ્યોનાજ્જુલિચ્છેદમાપ્નુયાત્ ॥
દ્વિશતં તુ દમં દાપ્યઃપ્રસંગવિનિવૃત્તયે ॥૬૮॥

જે કોઈ પુરૂષ પોતાની સર્વજ્ઞ બાળકી
ઉપર તેની મરજ પ્રમાણે ભોગ કરે છે તો
તેની આંગળીઓ કપાવવી નહીં પણ પુનઃ
તે તે પ્રમાણે ન વર્તે તેટલા માટે તેનો બ-
સો પણ દંડ કરવો જોઈએ. ૩૬૮

કન્યૈવ કન્યાં યા કુર્યાત્તસ્યાઃ સ્યાદ્વિશતો દમઃ ॥
શુલ્કં ચ દ્વિગુણં દયાચ્છિફાશ્ચે વાપ્નુયાદશ
॥ ૬૯ ॥

જે કોઈ કન્યા અન્ય કોઈ બાળકીને
જોટે માર્ગે લઈ જાય તો તેમ કરનાર ક-
ન્યાનો બસો પણ દંડ કરવો અને જે ક-
ન્યાને જોટે માર્ગે તે લઈ ગઈ હોય તેના
પિતાને તેણે કન્યાદાનના અવેજથી બમણો
અવેજ આપવો અથવા જે તેમ ન કરી
શકે તો તેની જોટી વર્તણુકને માટે ન્યાયા-
ધિશે તેને દશ સજાત ફટકા મારવા ૩૬૯

યા તુ કન્યાં પ્રકુર્યાત્સ્ત્રી સાસયો મૌઢ્યમર્હતિ ॥
અજુલ્યોરેવ વા છેદં સ્વરે ણોદ્વહનં તથા ॥૭૦॥

જે સ્ત્રી બીજી સ્ત્રીને બગાડે છે તેને
રાજાએ-ન્યાયાધિશે માથુ મુડાવડાવી તથા
બન્ને આંગલીયો કપાવી નાંખીને ગધેડા ઉ-
પર બેસાડીને સરીયામ રસ્તા ઉપર ફેંચી
અને ફેંચેત કરવી. ૩૭૦

મર્ત્તારં લઙ્કયેદ્યા તુ સ્ત્રી જ્ઞાતિગુણદર્પિતા ॥
તાં શ્વભિઃ સ્વાદયેદ્રાજા સંસ્થાને બહુસંસ્થિતે
॥ ૭૧ ॥

જે કોઈ સ્ત્રીના પિયરમાં ઘણો પૈસો
હોય તને તેથી તેનામાં ધનનો મદ હોય
અથવા તો પોતે સુંદર હોય અને તેથી કરીને
પોતાના સુંદર પણાનો મનમાં અતિશય
ગર્વ રાખતી હોય અને તેથી પોતાના પ-
તિના તરફના નિયમોને ઉલ્લંઘીને વર્તન ક-
રતી હોય તો રાજાએ તેવી સ્ત્રીને સરીયામ
રસ્તા ઉપર જ્યાં ઘણા લોકોની અવરજવર
હોય ત્યાં આગળ કુતરાઓ કરડાવવાં. ૩૭૧

પુમાંસં દાહયેત્પાપં જ્ઞયને તપ્ત આયસે ॥
અભ્યાદધ્યુશ્ચ કાષ્ઠાનિ તન્ન દહ્નેત પાપકૃત્
॥ ૭૨ ॥

હમેશાં બ્યલિચાર કરનાર પુરૂષને રા-
જાએ લોઢાના લાલચોળ તપાવેલા પાટલા
ઉપર બેસાડવો અને તેને નિરંતર તેવોજ
તપેલો રાખવાને માટે તે પાટલાની તળે
વળતોવળત લાકડાનાં ગચીયાં તપાવવાં આ
પ્રમાણે જ્યાં સુધી કોય ઉપર બેસાડેલો
બ્યલિચારી પુરેપુરો બળી રહે ત્યાં સુધી
કરવું. ૩૭૨

સંવત્સરભિશસ્તસ્ય દુષ્ટસ્ય દ્વિગુણો દમઃ ॥
ત્રાત્યયા સહ સંવાસે ચાંદાલ્યા તાવદેવ તુ
॥ ૭૩ ॥

એક વખત વ્યભિચારનો ગુન્હો કર્યાને માટે જેનો દંડ કરવામાં આવ્યો હોય તે જ માણસ જે તેના પહેલાં ગુન્હાને એક વર્ષ થયું ન હોય તેટલામાં તેજ પ્રકારનો બીજો ગુન્હો કરે છે તો પહેલાંના કરતાં તે નો ખમણો દંડ કરવો અને જે ત્રાત્ય સ્ત્રી અર્થાત્ જે સ્ત્રી હમેશાં નાર કર્મ કરતી હોય તેવી સ્ત્રીની સાથે કે ચાંડાલણી સાથે તે સંભોગ કરે તો પણ તેને તેજ શિક્ષા કરવી અર્થાત્ તેનો ૧૦૦૦ એક હજાર પણ દંડ કરવો. ૩૭૩

શૂદ્રો ગુપ્તમગુપ્તં વા દ્વૈજાતં વર્ણમાવસન્ ॥
અગુપ્તમક્લ્પસર્વસ્વૈર્ગુપ્તં સર્વેણ હીયતે ॥ ૭૪ ॥

જે શુદ્રદ્વિજ વર્ણની સુરક્ષીત અથવા અરક્ષીત સ્ત્રી સાથે ક્રીડા કરે છે તેને નિચે પ્રમાણે શીક્ષા કરવી જોઈએ. જે સ્ત્રી ભર્તા અથવા કોઈ પણ સંબંધીઓના રક્ષણ તળે ન હોય અને તેવા સમયે શુદ્ર વ્યભિચારી તેની સાથે ક્રીડા કરે છે તો તેના અંગમાં છેદ પાડવા અને જે તે સ્ત્રી પોતાના ભર્તા અથવા અન્ય સંબંધીઓના રક્ષણ તળે હોય તેમ છતાં શુદ્ર તેના શિયળનો ભંગ કરે છે તો તેનું સર્વસ્વ હુટી લેવું અને તેનો જીવ લેવો. ૩૭૪

વૈશ્યઃ સર્વસ્વદણ્ડઃ સ્યાત્સંવત્સરનિરોધતઃ ॥
સહસ્રં ક્ષત્રિયો દણ્ડયો મૌઢ્યં મૂત્રેણ ચા-
ર્હતિ ॥ ૭૫ ॥

જો કોઈ વૈશ્ય સુરક્ષીતા બ્રાહ્મણ કન્યા સાથે ક્રીડા કરે તો તેને એક વર્ષ સુધી કે દંડ રાખવો અને તેનું સર્વસ્વ હુટી લેવું પણ જો કોઈ ક્ષત્રી તે પ્રમાણે કરે તો તેનો એક હજાર પણ દંડ કરવો અને ગણેડાના મુતરથી તેના માથાને પલાળીને તેની હજમત કરાવડાવવી. ૩૭૫

બ્રાહ્મણીં યદ્યગુપ્તાં તુ ગચ્છેતાં વૈશ્યપાર્થિવૌ ॥
વૈશ્યં પશ્ચશતં કુર્યાત્ક્ષત્રિયં તુ સહસ્રિણમ્ ॥ ૭૬ ॥

પણ જો તે બ્રાહ્મણ સ્ત્રી અરક્ષીત હોય ત્યારે વૈશ્ય અથવા ક્ષત્રી તેની સાથે ભોગ કરે તો ન્યાયાધિશે વૈશ્યનો પાંચસો પણ દંડ લેવો અને ક્ષત્રીયના એક હજાર પણ દંડ લેવા જોઈએ. ૩૭૬

ઉભાવપિ તુ તાવેવ બ્રાહ્મણ્યા ગુપ્તયા સહ ॥
વિપ્લુતાં શૂદ્રવદ્દણ્ડ્યાં દગ્ધવ્યૌ વા કટામ્બિના
॥ ૭૭ ॥

પરંતુ જો વૈશ્ય અથવા ક્ષત્રીય જે બ્રાહ્મણ સ્ત્રી પોતાના પતિના રક્ષણ તળે હોય તેમજ ઘણી ગુણવાન અને સારાં આચરણ વાળી હોય તહેના શીયળનો ભંગ કરે છે તો તેમને શુદ્રના જેવીજ શિક્ષા કરવી—તેમના અંગમાં છેદ પાડીને તેમનો જીવ લેવો અર્થાત્ તેમને રીખાવી રીખાવીને મારવા અથવા તો સુકા ઘાસની બનાવેલી ચટાઇમાં કેશર પતાકાની ટટીમાં વીટીને બાળી મુકવા એવો મહામુની વસિષ્ઠનો અભિપ્રાય છે. ૩૭૭

સહસ્રં બ્રાહ્મણો દણ્ડયો ગુપ્તાં વિપ્રાં બલાદ્વ્રજનાં ॥
શતાનિ પશ્ચ દણ્ડયઃ સ્યાદિચ્છન્ત્યા સહ સં-
ગતઃ ॥ ૭૮ ॥

પતિના રક્ષણ તળે હોવા છતાં જે આ
દાણી ઉપર કોઈ આદાણુ તેની મરણ વિ-
રુદ્ધ બળાત્કાર કરે છે, તેનો ૧૦૦૦ એક
હજાર પણુ દંડ કરવો. પરંતુ તેમ જો આદા-
ણીની ઇચ્છાથીજ કરે છે તો તેના પાંચશો-
બ પણુ દંડ કરવા. ૩૭૮

મૌળ્ય્યં પ્રાણાન્તિકો દળ્લો બ્રાહ્મણસ્ય વિધીયતે॥
इतरेषां तु वर्णानां दण्डः प्राणान्तिको भवेत्
॥ ૭૯ ॥

જો આદાણુનો ગુન્હો બ્યભિચારના સં-
બંધમાં ઘણોજ ગંભીર હોય અને તેવા
ગુન્હાને માટે અન્ય વર્ણુનાને દેહાંત દંડની
શિક્ષા કરવામાં આવે તો આદાણુને ફક્ત
તેના શિરને ઝુંડાવી નાંખવાની શિક્ષા કરવી
પણુ આદાણુ શીવાયની અન્ય સર્વ વર્ણુનાને
તો મારી નાંખવાનીજ શિક્ષા કરવી. ૩૭૯
न जातु ब्राह्मणं हन्यात्सर्वपापेष्वापि स्थितम्॥
राष्ट्रादेनं बहिःकुर्यात्समग्रधनमक्षतम् ॥ ૮૦ ॥

આદાણુ ગમે તેવા ગંભીર ગુન્હા કર્યા
હોય છતાં પણુ રાજાએ તેનો કોઇપણુ કાળે
પ્રાણુ લેવો નહીં અર્થાત્ તેને દેહાંત દંડની
શિક્ષા કરવી નહીં ચહાયતો તેનો દેશનિકાલ
કરવો પણુ તેમ કરતાં પણુ તેના સરસા-
માન અને ધન દોલત તે પાછો આવે ત્યારે
તેનેજ પાછાં સોંપવાં અને દેશનિકાલ કર્યો
હોય છતાં તેના દેહને કાંઈ પણુ ઇજા ન
થવા દેવી જોઈએ. ૩૮૦

न ब्राह्मणवधाद्भूयानधर्मो विद्यते भुवि ॥
तस्मादस्य वधं राजा मन सापि न चिन्तयेत्
॥ ૮૧ ॥

બ્રહ્મ હત્યાથી મોટામાં મોટું પાપ આ
દુનિયામાં છેજ નહીં તેટલા માટે આદાણુનો
ગમે તેવો વાંક પડે તો પણુ રાજાએ તેનો
જીવ જાત્ય તેવી શિક્ષા કરવી નહીંજ એટ-
લુંજ નહીં પણુ તેમની હત્યા કરવી એવો
મનમાં વિચાર સરખો પણુ કરવો નહીં. ૩૮૧
वैश्यश्चेत्क्षत्रियां गुप्तं वैश्यां वा क्षत्रियो व्रजेत्॥
यो ब्राह्मणमगुप्तायां तावुभौ दण्डमर्हतः॥ ૮૨ ॥

ક્ષત્રીય સ્ત્રી જો પોતાના પતિના રક્ષણ
તળે હોય છતાં પણુ તેની સાથે જો કોઈ
વૈશ્ય ક્રીડા કરે તો તેનો તેમજ વૈશ્ય સ્ત્રી
પતિના રક્ષણ તળે હોય છતાં જો ક્ષત્રીય
તેની સાથે ક્રીડા કરે તો તેનો પણુ અર-
ક્ષીત આદાણીના સાથે તેઓ બન્ને ક્રીડા કરે
છે ત્યારે જે જે શિક્ષા તેમને થાય છે તેજ
પ્રમાણુની શિક્ષા અત્યારે પણુ કરવી અર્થાત્
વૈશ્યનો પાંચશો અને ક્ષત્રીનો હજાર પણુ
દંડ કરવો. ૩૮૨

सहस्रं ब्राह्मणो दण्डं दाप्यो गुप्ते तु ते व्रजन्॥
शूद्रायां क्षत्रियं विशोः सहस्रो वै भवे दमः
॥ ૮૩ ॥

જો આદાણુ રક્ષણ થયેલી વૈશ્ય વા ક્ષત્રી
સ્ત્રી સાથે ક્રીડા કરે છે તો તેનો ૧૦૦૦
એક હજાર પણુ દંડ લેવો તેજ પ્રમાણુ જે
ક્ષત્રી અથવા વૈશ્ય શુદ્ર સ્ત્રી સાથે ગમન
કરે છે તેનો પણુ તેટલોજ દંડ લેવો. ૩૮૩
क्षत्रियायामगुप्तायां वैश्ये पञ्चशतं दमः ॥
मूत्रेण मौल्यमिच्छेत्तु क्षत्रियो दण्डमेव वा
॥ ૮૪ ॥

અરક્ષીત ક્ષત્રી સ્ત્રી સાથે જે વૈશ્ય
ગમન કરે તેનો પાંચસો પણુ દંડ કરવા

પણુ જે તેનીજ વર્ણનો ક્ષત્રી તેની સાથે
કરે તે તેનો પાંચસો પણુ દંડ લેવો
અને તેના મ્હોં ઉપર ગધેડાનું સુતર લગા-
વ્યજીને તે મુ'ડાવવું. ૩૮૪

અનુસે ત્રિયાવૈશ્યે શૂદ્રાં વા બ્રાહ્મણો વ્રજના ॥
શ્વતાનિ પશ્વ દણ્ડ્યઃ સ્યાત્સહસ્રં ત્વન્યજશ્ચિ-
યમ્ ॥ ૮૫ ॥

પોતાના પતીના રક્ષણ નીચે ન હોય
તેની વૈશ્ય ક્ષત્રી અથવા શુદ્ર સ્ત્રી સાથે જે
તે બ્રાહ્મણ ગમન કરે તે રાજાએ તેનો પાંચ
સો પણુ દંડ લેવો પણુ જે તે પ્રમાણેનો
પ્રસંગ તે માણસ નીચ સ્ત્રિ અત્યંતની
સાથે પાડે તે પહેલા કરતાં બમણો અર્થાત્
હજાર પણુનો દંડ લેવો. ૩૮૫

यस्य स्तेनः पुरे नास्ति नान्य स्त्रीगो न दुष्टवाक् ॥
न साहसिकदण्डघ्नौ स राजा शकलोकभाक् ॥
८६ ॥

જે રાજાના રાજ્યમાં તસ્કર-ચોર, પર
સ્ત્રિ પુરૂષની સાથે ગમન કરનાર-વ્યભિચારી
પુરૂષ વા સ્ત્રીયો, પારકાની છુપી બાતમી
લાવનારા-ચાડીયા, ઘર બાળી નાંખવા વિગે-
રેનાં સાહસકર્મ કરનાર-સાહસિકો, અથવા
દંડ પારૂખ્ય કરનાર અર્થાત્ મારામારી કર-
નારા માણસો રહેતા નથી તે રાજા મરણ
પછી સ્વર્ગના સુખને પામે છે. ૩૮૬

एतेषां निग्रहो राज्ञः पञ्चानां विषये स्वके ॥
साम्राज्यकृतसजात्येषु लोके चैव यशस्करः ॥
८७ ॥

ઉપર પ્રમાણેના પાંચ પ્રકારના ઠગો-
શુદ્ર માણસોને દાખમાં રાખીને વશ કર-
નાર રાજા પોતાના દેશમાંજ નહીં પણુ પો-

તાના વર્ણમાં-રાજમંડલમાં શ્રેષ્ઠ પદને પામે
છે અને તેની જગતમાં પ્રસિદ્ધિ થાય છે અ-
ર્થાત્ સર્વ તેના યશ અને ગુણનું ગાન
કરે છે. ૩૮૭

ऋत्विजं यस्त्यजेद्याज्यो याज्यं च त्विक्त्व्यजेद्यदि
शक्तं कर्मण्यदुष्टं च तयोर्दण्डः शतंशतम् ॥ ८८ ॥

જે યજ્ઞમાન યજ્ઞ કર્મ કરાવવામાં કુશળ
તેમજ મહાપાતકના દોષથી મુક્ત ઋત્વિ-
ગનો કોઈ પણ કારણ વિના ત્યાગ કરે છે
તેમજ ઋત્વિગ પણુ જે પોતાના યજ્ઞમા-
નમાં કાંઈપણ અપલક્ષણ ન હોય છતાં
તેનો ત્યાગ કરે તે રાજાએ તેમનો દરેકનો
સો સો પણુ દંડ કરવો જોઈએ. ૩૮૮

न माता न पिता न स्त्री न पुत्रस्त्यागमर्हति ॥
त्यजन्नपतितानेतान्राज्ञा दण्ड्यः शतानि च ॥
८९ ॥

માત પિતા સ્ત્રિ અને પુત્ર તેટલાંને
ત્યાગ કરાયજ નહીં અર્થાત્ તેમનું હમેશાં
પોષણ કરવું અને ઘરમાં માન આપણું પણુ
તેમને આપવાં જોઈએ જે માણસ તેમના
કાંઈવાંક વિના તેમનો એકનો પણુ ત્યાગ
કરે છે તેણે રાજાને છસો પણુ દંડ આપવા
અર્થાત્ એકનો ત્યાગ કરે તે છસો,
બેનો ત્યાગ કરે તે બારસો પણુ દંડ આ-
પવા એ પ્રમાણે, ક્રમાનુસાર પ્રત્યેકના છસો
છસો પણુ દંડ આપવા. ૩૮૯

आध्रमेषु द्विजातीनां कार्ये विवदतां मिथः ॥
न विब्रूयानृपो धर्मं चिकीर्षन्हितमात्मनः ३९॥

જે રાજા પોતાનું હિત ઇચ્છતો હોય
તેણે દ્વિજો જ્યાં માંહોમાંહો ધર્મ સંબંધો
વાદવિવાદ કરતાં હોય ત્યાં ઉતાવળા થઇને

પોતાનો મત આપવો નહીં અર્થાત્ પોતે શાસ્ત્રનો અર્થ જાણતો હોય છતાં એકદમ ઉતાવળ કરીને તેમને આ પ્રમાણે જ થવું જોઈએ અને આ પ્રમાણે ન થવું જોઈએ એવો પોતાનો છેલ્લો અભિપ્રાય આપવો નહીં. ૩૬૦

यथाहमेतानभ्यर्च्य ब्राह्मणैः सह पार्थिवः ॥
सांस्वेन प्रसमयसादौ स्वधर्मं प्रतिपादयेत्॥९॥

પરંતુ ત્યાં આગળ વિવાહ કરનારને દેકને જે પ્રમાણે ઘટતું હોય તે પ્રમાણે માન આપીને પછી તેમને મધુર વચનો બોલી શાન્ત પાડવા અને ત્યાર પછી પોતે શાસ્ત્ર પ્રમાણે જે નિર્ણય તેમની તકરારનો જાણતો હોય તે તેમને કહી સંભળાવવો. ૩૬૧

प्रातिवेश्यानुवेश्यौ च कल्याणे विंशतिदिनां
अर्हावभोजयन्विप्रो दण्डमर्हति माषकम्॥९२॥

જે કોઈપણ બ્રાહ્મણ પોતાની વર્ણના, ક્ષત્રી અથવા વૈશ્ય વર્ણના વીસ માણસને પોતાને ત્યાં જમવા તેડે પણ પ્રાતિવેશ્ય અથવા આનુવેશ્ય બ્રાહ્મણને જમવાને માટે ન આમંત્રે તો તેનો રાજાએ એક રૂપાનો માસો દંડ લેવો. પ્રાતિવેશ્ય જે બ્રાહ્મણ હ-મેશાં પોતાનાજ ઘરમાં રહેતો હોય અથવા સાખ પાડોશી હોય તે અને આનુવેશ્ય એટલે થોડે દુર અથવા એક ઘર મુકીને બીજા અથવા ત્રીજા ઘરમાં રહેતો હોય તે. ૩૬૨

ओत्रियः ओत्रियं साधुं भूतिकृत्येष्वभोजयन्॥
तदन्नं द्विगुणं दाप्यो हिरण्यं चैव माषकम्९३॥

વિદ્યા આચાર તથા વિવાહ વિગેરેનાં શુભ કર્મનાં ભોજન વિધિમાં જે બ્રાહ્મણ પોતાના ઘરમાં રહેનાર અથવા પાડોશીને

ભોજન ન કરાવે તેનો ન્યાયાધિશે જમણ વારના ખર્ચ કરતાં જમણો દંડ લેવો. ૩૬૩

अन्धो जडः पीठसर्पी सप्तत्या स्थविरश्चयः॥
ओत्रियेषूपकुर्वश्च न दाप्याः केनचित्करम्९४॥

આંધળા, બહેરા, લંગડા, સિત્તેર વર્ષથી વૃદ્ધ થયેલા; શ્રાત્રીય જે વેદજ છે તથા જે ધનધાન્યથી બીજાના ઉપર ઉપકાર કરતો હોય તેવા માણસો પાસેથી રાજાએ પોતાને લેવા જેવો કર લેવો નહીં. ૩૬૪

ओत्रियं व्याधितातौ च बालवृद्धावकिञ्चनम्॥
महाकुलीनमार्यं च राजा संपूजयेत्सदा॥९५॥

રાજાએ હમેશાં વિદ્વાન, સદાચરણી પુ-રુષો, બ્રાહ્મણો, રોગી માણસો, પુત્રના વિ-યોગથી ઝુરનાર, બાળક અને વૃદ્ધ માણસ તેમજ દરિદ્રી તથા ઉચ્ચ કુળમાં જન્મ પા-મેલા માણસોનું રાજાએ દાન માન અથવા તો જે પ્રમાણે તેવા લોકોનું હિત થાય તે પ્રમાણે પુજન કરવું-તેઓનો સત્કારકરવો. ૩૬૫

शाल्मलीफलके ऋक्षणे नेनिज्याभे जकः सनैः॥

न च वासांसि वासोभिर्निर्हरन्नेव वासयेद्

॥ ૯૬ ॥

સેમલ તથા તેવાંજ ચીકણાં ગ્રાડના લા-કડા ઉપર ઘોળીએ લુગડાં ધીમે ધીમે ઘોવાં અને જૂદા જૂદા માણસોનાં લુગડાં જૂદાં જૂદાં સુકવવાં કે જેથી તે સઘળાં ભેગાં થાય નહીં તેમજ તેણે એક ગ્રાહકનાં બી-જાને ખેરવા પણ આપવાં નહીં. જો ઘોળી તેના ગ્રાહકોનો લુગડાં ભેળશેજ કરે અથવા તો એકનાં બીજાને ખેરવા આપે તો તેનો દંડ કરવો જોઈએ. ૩૬૬

તંતુવાયો દક્ષપલં દયાદેકપલાધિકમ્ ॥

અતોઽન્યથા વર્તમાનો દાપ્યો દ્વાદશકં દમમ્

॥ ૧૭ ॥

વણકરે સુતરના વ્યાપારી પાસેથી દશ પળ સુતર લેવું અને ત્યાર પછી તેમાં અન્ય મીઠાણો મેળવીને તેનું અગીયાર પળ વજન કરવું પણ જો તેથી ઓછું કરીને વેપારીને આપે છે તો તે દંડને પાત્ર થાય છે. એવા માણસોનો રાજા-ન્યાયાધિશે ખાર પણ દંડ કરવો અને જેની પાસેથી સુતર તેણે લીધેલું હોય તે વેપારીને સંતોષ અપાવવો. ૩૬૭

શુલ્કસ્થાનેષુ કુશલાઃ સર્વપણ્યવિચક્ષણાઃ ॥

કુર્ષુર્યં યથાપણ્યં તતો વિશ્વં નૃપો હરેત્ ॥૧૮॥

પોતાના રાજ્યના સ્થળ તેમજ જળ-માર્ગે ચાલતા વ્યાપારના ચોખ્ખા નફાનો વ્યાપારમાં કુશળ માણસો જેઓ દેશાવરમાં માલ શા પ્રમાણે મળે છે અને શા પ્રમાણે વેચાય છે, તેને લાવતાં લઈ જતાં શું શું ખર્ચ થાય છે અને શાં શાં જોખમો ખેડવાં પડે છે તે સર્વ બરાબર જાણતા હોય તેમની પાસે નક્કી કરાવીને તે ચોખ્ખા નફાનો વી-શમો ભાગ રાજાએ પોતાને માટે લેવો. ૩૬૮

રાજ્ઞઃ પ્રશ્ન્યાતમાણ્ડાનિ પ્રતિવિદ્વાનિ યાનિ ચા
તાનિનિર્હરતો લો ભાત્સર્વહારં હરેન્નૃપઃ ॥૧૯॥

રાજાના પોતાના ઉપયોગની વસ્તુઓ જેવી કે રથ, હાથી, ઘોડા વિગેરે તેમજ દુકાળના વખતમાં પોતાના રાજ્યમાં થયેલો સારો પાક પોતાના દેશમાંથી બીજે દેશ લઈ જવાને માટે રાજાએ મના કરેલી હોય છતાં જો કોઈ વેપારી તેવે સ્થળે માલ લઈ જવાથી ભાવ સારો મળશે એવા લો-

ભથી છુપી રીતે માલ લઈ જાય છે તો રાજાએ તેનો સર્વ માલ લઈ લેવો. ૩૬૯

શુલ્કસ્થાનં પરિહરન્નકાલે કયવિક્રયો ॥

મિથ્યાવાદી ચ સંખ્યાને દાપ્યોઽદ્યુગ્મત્ય-

મમ્ ॥ ૪૦૦ ॥

મહેસુલ અચાવવાના ઇરાદાથી જો કોઈ માણસ-વેપારી જગતની દાણ પહારીમાંથી રાતના વખતે અથવા તો જ્યારે ઘણી બીડ હોય તેવે સમયે પોતાનો માલ દાણ આપ્યા વિના પસાર કરી જાય અથવા તો દાણ આપતી વખતે માલની ખોટી માદી કરી આપે તો તેવા વ્યાપારીને ગુન્હો સાબીત થાય તો રાજાએ-ન્યાયાધિશે તેના માલનો આઠ ગણે દંડ તેની પાસેથી લેવો. ૪૦૦

આગમં નિર્ગમં સ્થાનં તથા વૃદ્ધિક્ષયાવુભૌ ॥

વિચાર્ય સર્વપણ્યાનાં કારયેત્કયવિક્રયો ॥૧॥

પરદેશમાંથી પોતાના દેશમાં લાવવાની તેમજ પોતાના દેશમાંથી પરદેશ મોકલવાની વસ્તુઓના નિયમો વિશે રાજાએ કયાંથી કેટલાં સમયમાં લાવી શકાય છે અને તેને લાવતાં માણસોનો ખર્ચ તથા રસ્તાનો ખર્ચ શું થશે તેનો વિચાર કરવો તેમજ ત્યાં શા ભાવે મળે છે અને પોતાના દેશમાં લાવ્યા પછી શા ભાવે વેચાશે અને તેથી શો નફો થશે તેનો પણ વિચાર કરીને નિયમ બાંધવા તેજ પ્રમાણે પોતાના દેશનો માલ પરદેશ મોકલતી વખતે કેટલે દુર મોકલવો અને શા ભાવે તે સ્થળે તે માલ ખપશે તેનો વિચાર કરીને જેમ વેપારીઓ અને પોતાને બંનેને લાભ થાય તે પ્રમાણે તેને માટેના પણ નિયમો રાજાએ બાંધવા જોઈએ. ૪૦૧

પચ્ચરાત્રે પચ્ચરાત્રે પક્ષે પક્ષેઽથવા ગતે ॥
કુર્વીત ચૈષાં પ્રત્યક્ષમર્થ સંસ્થાપનં નૃપઃ ॥૨॥

બજારમાં વેચાતી વસ્તુઓ જેનો હુમે-
શાં આવર જવર હોય છે તેનો ભાવ દર-
રોજ ફરતોજ રહે છે તેટલા માટે રાજાએ
તે તે વસ્તુઓના વ્યાપારીઓને દર પાંચ
પાંચ દહાડે એકઠા કરવા અને ત્યાં તે
તે વસ્તુઓના વ્યાપારમાં સારા કુશળ
માણુસો પાસે તેમના ભાવ નક્કી કરાવવા
તેજ પ્રમાણે જે જે વસ્તુઓના ભાવ તરત
ફરતા ન હોય તેવી વસ્તુઓને માટે પણ
તેમના વ્યાપારીઓને દર પખવાડીએ એ-
કઠા કરવા અને રાજાએ અને તેના પોતાના
આસ વર્ગે સભામાં રહીને તેમના ભાવ
નક્કી કરાવવા. ૪૦૨

તુલામાનં પ્રતીમાનં સર્વં ચ સ્યાત્સુલક્ષિતમ્ ॥
ષટ્સુ ષટ્સુ ચ મા સેષુ પુનરેવ પરીક્ષયેત્ ॥૩॥

સુવર્ણ તથા અન્ય મૂલ્યવાન વસ્તુઓના
વજન તેમજ બિજા પદાર્થોને વેચવાને માટે
જેખવાનાં વજનો તથા ભરતનાં માપ વિગેરે
રાજાએ પોતે નક્કી કરવાં અને દર છ છ
મહીને તેમને ફરી તપાસી જોવાં. ૪૦૩

પણં યાનં તરે દાપ્યં પૌરુષોઽર્ધપણં તરે ॥
પાદં પશુશ્ચ યો વિચ્છ પાદાર્થં રિક્તકઃ પુમા-
ન ॥ ૪ ॥

નદી પાર ઉતરવાનાં સ્થાનકે ખાલી
ગાડાનો એક પણ, માણુસના ભારનો અ-
રધો પણ, પ્રાણી અથવા સ્ત્રીને માટે પાપણુ
અને ઠાલા માણુસને માટે પણુનો આઠમો
ભાગ આપવો પડે. ૪૦૪

માણ્ડપૂર્ણાનિ યાનાનિ તાર્યં દાપ્યાનિ સારતઃ ॥
રિક્તમાણ્ડાનિ યત્કિંચિત્પુમાંસ શ્રાપરિચ્છ-
દાઃ ॥ ૫ ॥

માલથી ભરેલાં ગાડાં અથવા છકડાંઓને
માટે ઉતરામણીનું નુર તેમાં ભરેલા માલ-
ના મૂલ્ય પ્રમાણે લેવું જોઈએ અર્થાત્ માલ
ભારે મૂલ્યવાળો અને જોખમવાળો, હોય તો
ઉતરામણી વધારે લેવી, પણ જો તેમાં ફક્ત
ફાટેલાં ટુટેલાં વાસણો અને એવોજ બીજો
ધર વાખરો ભરેલાં હોય તો તેની ઉતરા-
મણી તેના પ્રમાણમાં ઘણીજ કમતી લેવી
જોઈએ અને દરિદ્રી માણુસો પાસેથી તો
ફક્ત નહી જેવીજ લેવી જોઈએ. ૪૦૫

દીર્ઘાધ્વનિ યથાદેશં યથા કાલં તરો ભવેત્ ॥
નદીતીરેષુ તદ્વિદ્યાત્સમુદ્રે નાસ્તિ લક્ષણમ્ ॥૬॥

પ્રથમ શ્લોકમાં નદી પાર ઉતરવાને મા-
ટેના નુરને માટેનું વર્ણન કર્યું પણ હવે
જ્યારે જળમાર્ગે લાંબી મુસાફરી કરવાની
હોય ત્યારે શા શા પ્રમાણે માલ લઈ જવાને
માટેનું અથવા ઉતારવાનું નુર આપવું જો-
ઈએ તેના નિયમો નિયે પ્રમાણે જાણવા.
આ નુર હમેશાં કાંઈ એકજ સરખુ રહેતું
નથી પણ માલ જે સ્થળે લઈ જવાનો હોય
તે સ્થળનું અંતર, જે જળમાર્ગે લઈ જ-
વાનો હોય તે જળના પ્રવાહની ગતી, લઈ
જવાની રીત ઉતાવળો અથવા તો ધીમે
ધીમે, તેમજ જે વખતે માલ પરદેશને માટે
ચઢાવવામાં આવે તે વખતે જે રૂતુ હોય
તે સંઘળાનાં વિચાર કરીને તેને માટેનું નુર
નક્કી કરવું જોઈએ. આ પ્રમાણે પણ જ્યારે
નદી વિગેરે નાના જળાશયોમાંથી માલ લઈ

જવા લાવવાનો હોય ત્યારેજ બની શકે છે અને સમુદ્ર માર્ગે લઈ જવાના તથા લાવવામાં આવતા માલના નુરનો તો કાંઈપણ નિયમજ નથી. ૪૦૬

મર્ષિણી તુ દ્વિમાસાદિસ્તથા પ્રવ્રજિતો મુનિઃ॥
બ્રાહ્મણા લિક્ષ્મિન શ્રૈવ ન દાપ્યાસ્તારિકં તરે
॥ ૭ ॥

ઠ્ઠાણવટીએ પોતાના ઠ્ઠાણમાં જે કોઈ જે મહીનાથી વધારે સમય થયાં ગર્ભ ધારણ કર્યો હોય તેવી સ્ત્રી, જેણે સન્યસ્થનો સ્વીકાર કર્યો હોય, મુની, વાનપ્રસ્થી, બ્રાહ્મણ તથા બ્રહ્મચારી વેદનો અભ્યાસક, એટલાં બેશીને સામે પાર ઉતરે તો તેમની પાસેથી કાંઈપણ લેવું નહીં. ૪૦૭

યન્નાવિ કિચ્ચિદાજ્ઞાનાં વિશી યૈતાપરાધતઃ॥
તદાશૈરેવ દાતવ્યં સમાગમ્ય સ્વર્તોઽજ્ઞતઃ॥૮॥

ઠ્ઠાણમાં જે કાંઈ નુકસાન ઠ્ઠાણવટી-ઓથી થાય-અર્થાત્ વહાણમાં ભરેલી વ્યાપારની વસ્તુઓ સલામતી ભરેલા સ્થળે ન મુકાયાથી અથવા તો અન્ય કોઈપણ રીતે તે વસ્તુઓને જે વહાણના માણસોની બેદરકારીને લીધેજ નુકસાન પહોંચ્યું હોય તો ઠ્ઠાણના સઘળાં માણસોએ પોત પોતાને ભાગે પડતું ખર્ચ આપીને તે રકમ ભરી આપવી. ૪૦૮

एष नौयायिनामुक्तो व्यवहारस्य निर्णयः ॥
दाज्ञापराधतस्तोये दैविके नास्ति निग्रहः ॥९॥

ઉપલો નિયમ જળ માર્ગે મુસાફરી કરનારાઓના હિતને માટે છે, પરંતુ તે પ્ર-

માણેનું નુકસાન જ્યારે વહાણમાંની વસ્તુઓને ઠ્ઠાણવટીઓની આપણી અથવા તો બેદરકારીથી થયું હોય ત્યારેજ લાગુ પડે છે પણ જ્યારે દેવેચ્છાથી બનતા અકસ્માતને લીધે તે વસ્તુઓનો નાશ થાય અથવા તો નુકસાન થાય તો તેને માટે ઠ્ઠાણવટીઓ કોઈપણ રીતે જોખમદાર નથી. ૪૦૯

वाणिज्यं कारयेद्देश्यं कुसीदं कृषिमेव च ॥
पशूनां रक्षणं चैव दास्यं शुद्धं द्विजन्मनाम् ॥
॥ ४१० ॥

રાજ્યએ વૈશ્યને વ્યાપાર, પૈશાની ધીરધાર, વ્યાજ વટંદર-ખેતી અથવા તો પશુ પાલન કરવાની રજા આપવી અને શુદ્રની પાસે દ્વિજતી-બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અથવા વૈશ્યની સેવા કરાવવી. ૪૧૦

क्षत्रियं चै व वैश्यं च ब्राह्मणो वृत्तिकर्षितौ॥
बिभृयादानृशंस्येन स्वानि कर्माणि कारयन्
॥ ११ ॥

બ્રાહ્મણની પાસે જે પીડીત ક્ષત્રી અથવા વૈશ્ય આવે તો તેમના ઉપર કયા ક્ષાવવી અને તેમનું પોષણ કરવું ખાવા પિવા તથા પહેરવા ઓઢવાને વસ્ત્ર આપવાં, જે બ્રાહ્મણ ધનાઢ્ય હોય અને ઉપર પ્રમાણે આપી તે મનુષ્યોને દુઃખમાંથી મુક્ત કરતો ન હોય તો રાજ્યએ તેનો દંડ કરવો પણ જે બ્રાહ્મણ કાંઈપણ કામ કરાવ્યા વિના તેમને તેમ તેવા માણસોને માટે ખાવા પીવાનું તથા વસ્ત્રો પુરાં પાડી શકે તેમ ના હોય તો તેમને લાયકનું કામ તેઓને બતાવી તેવાં કામ તેમની પાસે કરાવવાં અર્થાત્ ક્ષત્રી હોય તો તેની પાસે પોતાનું

અથવા કોઈનું પશુ રક્ષણ કરાવીને અને જો દુઃખી માણસ વૈશ્ય હોય તો તેની પાસે ખેતી કરાવીને અથવા પોતાનાં પશુને પ-
ળાવીને નોકરી લઈને પશુ તેમનું પાલન કરવું. ૪૧૧

दास्यं तु कारयँल्लोभाद्वाङ्मणः संस्कृतान्द्रिजान्॥
अनिच्छतः प्राभवत्याद्राज्ञा दण्ड्यः क्षतानि
षट् ॥ १२ ॥

જો કોઈ ધનાઢય બ્રાહ્મણ યજ્ઞ પવિત્ર
ધારણ કરેલા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી વૈશ્યની પાસે
હોબથી લલચાઈને તેમની મરજી તેમજ
શાસ્ત્રના નિયમ વિરૂદ્ધ હાસત્વ કરાવે છે તો
તેવા બ્રાહ્મણનો ન્યાયિશે-રાજાએ છસોં પ-
શુ ઢંડ કરવો. ૪૧૨

शूद्रं तु कारयेदास्यं क्रीतमक्रीतमेववा ॥
दास्यायैवहि सृष्टोऽसौ ब्राह्मणस्य स्वयंभुवा
॥ १३ ॥

પરંતુ શુદ્રની પાસે તો બ્રાહ્મણ તે
માણસની મરજી હોય અથવા ન હોય તો
પશુ હાસત્વ કરાવી શકે છે પછી તે પ્રમાણે-
નો કરાર તેને નોકરીમાં રાખ્યો હોય અ-
થવા તો વેચાણ લીધો હોય ત્યારે કરવામાં
આવ્યો હોય કે ન આવ્યો હોય-કારણ, કે
સ્વમંભૂએ શુદ્રને હાસત્વને માટેજ ઉત્પન્ન
કરેલા છે. ૪૧૩

न स्वामिना निसृष्टोऽपि शूद्रो दास्या द्विमुच्यते॥
निसर्गजं हि तत्तस्य कस्तस्मात्तदपोहति ॥ १४ ॥

કોઈ પશુ શુદ્ર ઉપર તેનો માલિક-શેઠ
કૃપા કરીને તેને સ્વતંત્ર કરે છે તો પશુ
તે સ્વતંત્ર કહેવાય નહીં, તેણે તો હુમેશાં
સુક્તી મેળવવાને માટે તેના ધર્મને અનુ-

સરીને બ્રાહ્મણની સેવા કરવીજ કારણ કે તે
પોતાના શેઠ પાસેથી સ્વતંત્ર થયો પશુ
તેનેજ જન્યથી મળેલી શુદ્ર સ્થિતિમાંથી
કાંઈ તે સુક્ત કહેવાય નહીં-તેમાંથી સુક્ત
થવાને માટે તો તેણે પોતાના ધર્મ નિયમો
બરાબર પાળીને મરજી પછી મોક્ષ મેળવે. ૪૧૪
ध्वजात्हतो भक्तदासो गृहजः क्रीतदत्रिमौ ॥
पैत्रिको दण्डदासश्च समैते दासयोनयः॥१५॥

હાસ સાત પ્રકારના કહેલા છે:-૧ જે
માણસ સંઘામમાં સુંડતળે પકડાયો હોય
તે અર્થાત્ હરાયલા પક્ષ વાળાઓમાંથી સા-
મા જીતનાર પક્ષના લઈ લેછે તેવા ગુલા-
મો, ૨ લોજનની લાલચને માટે હુમેશના
કામ કરવાને માટે રહેલો હોય તે ૩ ગૃહ
કાર્યને માટે રાખેલી હાસીના પેટનો જન્મ
પામેલો, ૪ સુલ્ય આપીને જેને વેચાતો
લીધો હોય તે, ૫ કોઈ આપી ગયું હોય
તે ૬ જે પેઢી ઢર પેઢી હાસત્વ કરતો આ-
વ્યો હોય તે ૭ અને જે માણસ ઢંડ આ-
પવાને માટે શકતીવાન ન હોય અને તેથી
કરીને હાસત્વ સ્વિકારે છે તે પ્રમાણેના સાત
જૂઠા જૂઠા પ્રકારના હાસ જાણવા. ૪૧૫

भार्या पुत्रश्च दासश्च त्रय एवाशनाः स्मृताः॥
यत्ते समधिगच्छन्ति यस्य ते तस्य तद्धनम् ॥
॥ १६ ॥

મહાસુની મનુ એવા મતના છે કે સ્ત્રિ
પુત્ર અને હાસ એ ત્રણને અધન જાણવાં
અર્થાત્ તેઓ પોતે ધન પોતાની પાસે રા-
ખી શકતાં નથી-તેઓ પોતાની માલમીલ-
કતનો સ્વચ્છાએ ઉપયોગ કરી શકતાં નથી
અને તેટલા માટે તેમની સમજી મીલકત

તેમના માલીક અર્થાત્ પતિ. પિતા અને ખાલકનીજ ભણવી; આ શ્લોકનો એવો પશુ અર્થ થાય છે કે તેઓ પોતે કાંઈ પણ મેળવવાને માટે શક્તીવાન હોતાં નથી અને તેથી અધન કહેવાય છે. ૪૧૬

વિસન્ધં વ્રાજ્ઞનઃશૂદ્રાદ્ દ્રવ્યોપાદાનમાચરેત્ ॥
નહિ તસ્યાસ્તિ કિંચિત્સ્વં ભર્તૃહાર્યધનો હિ
સઃ ॥ ૧૭ ॥

બ્રાહ્મણે શુદ્ર પાસેથી કોઈ પણ ભતનો બચરાખ્યાવિના પૈસો હોય તો લઇ લેવો કારણ કે શુદ્ર જન્મથી પરતાંત્ર અને અધન છે અને તેથી તેનો પાલક તેવું ધન લઇ શકે છે બ્રાહ્મણ તો પીડીત હોય તો બળાત્કારે પણ તે શુદ્રની પાસેથી દ્રવ્ય કઢાવે છે તો પણ રાજા શુદ્રનું ધન બ્રાહ્મણને લેવા યોગ્યજ છે એમ ગણીને બ્રાહ્મણને શાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે કાંઈ પણ શીક્ષા કરી શકતો નથી. ૪૧૭

વૈશ્યશૂદ્રૌ પ્રયત્નેન સ્વાનિ કર્માણિ કારસ્યેત્ ॥
તૌ હિન્ચુતૌ સ્વકર્મભ્યઃ ક્ષોભયેતાપિદં જગ-
ત્ ॥ ૧૮ ॥

રાજાએ વૈશ્યને શુદ્રને તેમના પ્રત્યેક શાસ્ત્રમાં કહેલા આચારવિચારને પાળવાની સખ્ત ફરજ પાડવી જોઈએ અર્થાત્ વૈશ્યને વ્યાપાર રોજગાર અને શુદ્રને નોકરી ચાકરી કરવાની ફરજ પાડવી કારણ કે જો તેમ કરવામાં ન આવેતો વૈશ્ય અને શુદ્રના પોતપોતાના ધર્મ અને આચારવિચારને નહીં પાળવાથી આખી સૃષ્ટીમાં સઘળે ગેર વ્યવસ્થા મસરી રહે. ૪૧૮

અહન્યહન્યવેક્ષેત કર્માન્તાન્વાહનાનિ ચ ॥
આયવ્યયૌ ચ નિયતા વાકરાન્કોશમેવ ચ ॥
॥ ૧૯ ॥

રાજાએ હુમેશાં પોતાના જે જે કામો શરૂ કરેલાં હોય તે બરાબર ચાલે છે કે નહીં-રાજ્યકારભાર યોગ્ય રિતે ચાલે છે કે નહીં તે તપાસવું તેમજ પોતાનાં વાહનો-ગાડી-બોટા-હાથી વિગેરે કેટલા છે કેટલા નવા આવ્યા અને કેટલા ગયા તેની તેમજ તેમની સર્વની બરાબર દેખરેખ રાખવામાં આવે છે કે નહીં તે તપાસવું સોના રૂપા જેવી મુલ્યવાન ધાતુઓથી હુમેશની થનાર નિપજ તથા ખર્ચનો તપાસ કરવો તેમજ પોતાના કોઠારની જાવકઆવક જોવી આ સર્વ તો રાજાના હુમેશના ધર્મ છે માટે રાજા પોતે સખળ હોય કે નિર્બળ હોય પણ તેણે પોતાના ધર્મ તો પાળવાજ જોઈએ. ૪૧૯

एवं सर्वानिमान् राजा व्यवहारान्समापयन् ॥
व्यपोह्य किल्बिषं सर्वं प्राप्नोति परमां गतिम्
॥ ४२० ॥

જે રાજા ઉપર પ્રમાણેના પોતાના ધર્મ નિયમોને પાળીને પ્રજાના કષ્ટને નિવારે છે તથા પોતાના પાંડને તેમજ પ્રજાને પાપ રહિત રાખે છે તેવો રાજા પોતાના મૃત્યુ પછી મોક્ષ (સ્વર્ગ) ને પ્રાપ્ત કરે છે. ૪૨૦
इति मानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहिताया
महामोऽध्यायः ॥ ८ ॥

ધતિ મનુષ્યતિનો અષ્ટમોધ્યાય.

અથ નવમેા અધ્યાય.

પુરુષસ્ય સ્ત્રિયાથૈવ ધર્મ્યે વર્ત્મનિ તિષ્ઠતોઃ ॥
સંયોગે વિપ્રયોગે ચ ધર્માન્વક્ષ્યામિ શાશ્વતા-
ન્ ॥ ૧ ॥

પોતપોતાના ધર્મ પ્રમાણે સ્ત્રિ પુરૂષે કેમ વર્તન કરવું પછી તેઓ સાથે રહેતાં હોય કે જુદાં રહેતાં હોય તે સઘળા સા-
અના નિયમો આપને પુરૂષપણે હું કહીશ. સ્ત્રિ અથવા પુરૂષ પોતપોતાના ધર્મ શાસ્ત્ર પ્રમાણેના ધર્મ નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરે છે તો વ્યવહારના નિયમોમાં પણ તેમને માટે શિક્ષા કહેલી છે અને તેતો શિક્ષા કરીને તે મને રાજ્યે ધર્મ પ્રમાણે વર્તવાને ફરજ પાડવી અર્થાત્ પતિ-વર દેશ ગયો હોય અથવા તો મરણ પામ્યો હોય ત્યારે પણ જો સ્ત્રિ સ્વેચ્છાએ સ્વતંત્ર રીતે વર્તેતો રાજ્યે તેને શિક્ષા કરીને સમાર્થે ચાલવાની ફરજ પાડવી અને તેજ પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રિની ગેર હાજરી અથવા મરણ પછી પુરૂષ તે પ્રમાણે વર્તેતો તેને પણ સમાર્થે દોરવો જોઈએ. ૧

અસ્વતન્ત્રાઃ સ્ત્રિયઃ કાર્યાઃ પુરુષૈઃ સ્વૈર્દિવાનિશ્મ ॥
વિષયેષુ ચ સજ્જન્યઃ સંસ્થાપ્યા આત્મનો વ-
શે ॥ ૨ ॥

સ્ત્રિઓને હમેશાં તેમના ભર્તાર અથવા તો કુટુંબના વડીલે પોતાના દાખમાં રાખવી જોઈએ અર્થાત્ તેમને ચરતંત્ર રાખવી-સ્વ-

તંત્રતા આપવી નહીં કારણ કે સ્વતંત્રાથી તેઓને કાંઈ પણ દાખની ભિતી ન હોવાથી સ્વેચ્છાએ મનમાં આવે છે તેમ વર્તન કરે છે અને તેના પરિણામે ક્વચિત્ વિકારની ધાસ્તી રહે છે; પરંતુ જ્યારે તેઓ સ્હેજ-સાજ નિષેદ નથી એવા પ્રેમપ્રસંગમાં અથવા તો અન્ય સુખ લોગમાં હોય ત્યારે તેમને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવા દેવી. ૨ પિતા રક્ષતિ કૌમારે ભર્તા રક્ષતિ યૌ વને ॥ રક્ષન્તિ સ્યવિરે પુત્રા ન સ્ત્રી સ્વાતન્ત્ર્યમર્હતિ ॥ ૩ ॥

કન્યાવસ્થાથી વૃદ્ધાવસ્થા પુરૂષ થાય ત્યાં સુધી સ્ત્રિને સ્વતંત્રતા આપવી જોઈએ નહીં. બાલ્યાવસ્થામાં કન્યાનું રક્ષણ પિતાએ કરવું જોઈએ ત્યાર પછી જ્યારે તરૂણાવસ્થામાં આવે ત્યારે વિવાહ થયા પછી તેમની રક્ષા તેમના ભર્તા-પતિએ કરવી અને ત્યાર પછીની આવેડાવસ્થામાં પતિની ગેર હાજરી વા મરણ થયું હોય તો ત્યાર પછી તેના પુત્રે તેનું રક્ષણ કરવું પણ જો તે અવસ્થામાં પતિ વા પુત્ર કોઈ ન હોય અને પિતા જીવતો હોય તો તેણે તેનું રક્ષણ કરવું પણ સ્વતંત્ર-અરક્ષિત રાખવી નહીં. ૩

કાલેડદાતા પિતા વાચ્યો વાચ્યશ્ચાનુપયન્વતિઃ ॥
મૃતે ભર્તરિ પુત્રસ્તુ વાચ્યો માતુરરક્ષિતા ॥ ૪ ॥

કુમારીકાની બાલ્યાવસ્થા પુરૂષ થાય છે અને કન્યાવસ્થામાં તે પ્રવેશ કરે છે અર્થાત્

જ્યારે તેનો કન્યાકાલ થયો હોય અને તે-
વા પ્રહાન સમયે જે પીતા પોતાની પુત્રીનો
યોગ્ય વર સોધીને વિવાહ કરતો નથી તે
પોતે ધર્મના નિયમો વિરૂદ્ધ વર્તે છે માટે
લોકોમાં તેની અપકીર્તિ થાય છે તેજ પ્રમાણે
આ કન્યાકાલ કયા રૂતુમતિ થાય ત્યાં સુધી-
નો સમજવો અર્થાત્ રૂતુ પ્રાપ્ત થતા પહેલાં
પિતાએ પુત્રીનો વિવાહ કરવોજ જોઈએ.
સ્ત્રિને રૂતુ પ્રાપ્ત થયા પછી જે પતિ તેની
સાથે સંભોગ કરતો નથી તે તેમજ જે પુ-
ત્ર પોતાના પિતાના મરણ પછી પોતાની
માતાનું પાલન કરતો નથી તે સઘળાની પ-
ણ જગતમાં-અપકીર્તિ થાય છે. ૪

સૂક્ષ્મેભ્યોઽપિ પ્રસન્નેભ્યઃ સ્ત્રિયો રક્ષ્યા વિશેષતઃ ॥

દ્વયોર્હિ કુલ યોઃ શોકમાવહેયુરરક્ષિતાઃ ॥૧૫॥

સ્ત્રિમાં જો કાંઈ પણ પ્રકારનાં વિકારમય
ચિન્હો જણાયતો તેની બારીકાઈથી તપાસ
કરીને તેને શરૂઆતમાંના નજીવા રંગરાગ-
માંથી પણ ભવિષ્યમાં ભયંકર પરિણામો
ઉપજે છે એમ જાણી અટકાવવી જોઈએ કા-
રણકે જે પ્રમાણેનાં તેમના વર્તનને જો અ-
ટકાવવામાં ન આવે તો તેથી બંને કુલની
અર્થાત્ પિયર અને સ્વસુર પક્ષની અપકિ-
ર્તિ થાય છે. ૫

इमं हि सर्ववर्णानां पश्यन्तो धर्ममुत्तमम् ॥

यतन्ते रक्षितुं भार्या भर्तारો दुर्बला अपि ॥૧૬॥

દરેક વર્ણના પતિએ પોતાની સ્ત્રીનું
રક્ષણ કરવું તે તેની મોટામાં મોટી અને
પવિત્રમાં પવિત્ર દરજ છે એમ માનવું અ-
ને પછી તો પતિ અશક્ત અર્થાત્ આંધળો
હોય, કમઠો હોયતો પણ તેણે પોતાની

સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવાનો હુમ્મશાં પ્રયત્ન કરવો-
જ જોઈએ. ૬

स्वांप्रसूति चरित्रं च कुलमात्मानमेव च ॥

स्वं च धर्मं प्रयत्नेन जायां रक्षन् रक्षति ॥૧૭॥

આ માટે પોતાની સ્ત્રીનું પતિએ સર્વ
પ્રકારે રક્ષણ કરવાને માટે પોતાથી અને
તેટલો યત્ન કરવો:-કારણકે જે પતિ પોતા-
ની સ્ત્રીનું સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરે છે તે
તેને કુમારો જનાં અટકાવે છે તે પોતા-
ની અપકીર્તિ તેમજ પોતાની પ્રજા ઉપર
આવનાર કલંકને દૂર રાખે છે, પોતાના પૂ-
ર્વજોથી પોતે શુદ્ધ છે. અથવા અમુક માણુ-
સના વંશના વંશજો છે એવું જે કુલ
મેળવું હોય છે તે જાળવે છે; પોતે તેમ-
જ પોતાનાં બાલક અને સ્ત્રિ કલંક રહીત
છે એમ તેના મનને-આત્માને સંતોષ ર-
હે છે અને આ પ્રમાણે પોતાના આત્માને
આનંદમાં રાખી શકે છે એટલુંજ નહીં પ-
ણ પોતાનો જે શ્રેષ્ઠ ધર્મ અર્થાત્ સ્ત્રીનું સર્વ
પ્રકારે પતિએ રક્ષણ કરવું તેને યોગ્ય
રિતે પાળ્યો તેને માટે તેને સારૂ કળ પ-
ણ મળે છે. ૭

पतिर्भार्या संप्रविश्य गर्भो भूत्वेह जायते ॥

जायायास्तदि जायास्वं यदस्यां जायते पु-

नः ॥ ૧૮ ॥

સ્ત્રિમાં પતિ શુક પ્રવેશ કરે છે
અને તેનાથી સ્ત્રી રૂપે ધારણ કરે છે અ-
ર્થાત્ પતિનાજ સ્વરૂપનો પૂનઃ જન્મ થાય
છે અર્થાત્ પતિ પોતાની સ્ત્રિને મેઢે જન્મ
ધારણ કરે છે આટલા કારણને માટે સ્ત્રિને
“જાયા” એમ કહેવામાં આવે છે. ૮

યાદ્યં ભજતે હિ સ્ત્રી સુતં સૂતે તથાવિધમ્ ॥
તસ્માત્પ્રજાવિશુદ્ધયર્થે સ્ત્રિયં રક્ષેત્પ્રયત્નતઃ ॥૧૯॥

સ્ત્રિના શિયલનુ રક્ષણુ શુદ્ધપુત્ર મેળ-
વવા માટે પણ કરવાની જરૂર છે કારણકે
જો સ્ત્રિ કુમારુ વર્તન કરીને અજ્ઞાન અને નિ-
ચ કુળના પુરુષની સાથે સંલોગ કરે છે
તો તેના વિચ્છેદી જે ગર્ભ તે સ્ત્રિ ધારણુ કરે
તેનાં કુળ પણ તેમાં જ થાય અને તેજ પ્ર-
માણુ જો સ્ત્રિ પોતાના પતિના ઉપર પૂર્ણ
પ્રેમ રાખતી હોય અને સદાચરણુથી વર્તે
છે તો તેનો પતિજો ભણુલો ગણુલો ખાન-
દાન કુંડુંબનો હોય છે તો તે સઘળા ગુણો
તેનાથી ઉત્પન્ન થનાર પુત્રમાં આવે છે આ
નીયમ કેટલીક ચાલતી આવેલી કહેવતો
ઉપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે “ જેવી
ગોળી તેવી ઠીકરી અને મા તેવી દી-
કરી ” “ જેવા બાપ તેવા બેટા વિગેરે
વિગેરે. ૬

न कश्चिद्योषितः शक्तःप्रसह्य परिरक्षितुम् ॥
एतैरुपाययोगैस्तु शक्यास्ताः परिरक्षितुम् ॥
॥ ૧૦ ॥

સ્ત્રિને માટે એવી કહેવત કહેવામાં આ-
વે છે કે “ સ્ત્રિ જાત રહેતો આપથી રહે
નહિતો સગા આપથી પણ ન રહે ” અર્થા-
ત્ તેના રક્ષણુને માટે કોઈ પણ પ્રકારનો
જેરણુલમ કરવો નહિ કારણકે તેમ કરવા
છતાં પણ જો તે વ્યભીચારી હોય છે તો
વ્યભીચાર કરે છેજ માટે તેવી વ્યભીચારી
શ્ત્રીઓને તો કુમાર્ગમાંથી રક્ષણુ કર-
વાને માટે બળાત્કાર નહિ કરતાં જિજ્ઞે પ્ર-
માણુવા નિયમોત્તો ઉપયોગ કરવો જેથી
જાતી સ્ત્રીઓ શિષ્યપણુ તથા રક્ષણુ કરી

શકાય છે અર્થાત્ તે નિયમો પ્રમાણુ વર્તન
કરતાં તેમને કુમાર્ગે જવાને અવકાશ પણ
મળી શકતો નથી. ૧૦

अर्थस्य संग्रहे चैनां व्यये चैव नियोजयेत् ॥
शौचे धर्मेऽन्नपक्व्यां च परिणाहस्य वेक्षणे
॥ ૧૧ ॥

પતિજો પોતાની સ્ત્રિના શિયળના રક્ષ-
ણુને માટે તેને હુમેશાં ધનતો સંગ્રહ કર-
વાના તેમજ જોઈતા પૈસા ખર્ચ કરવામાં
અને તેનો હિસાબ લખવામાં, નાવા ધોવા-
ના તથા નવડાવવા ધોવડાવવાના, પોતાની
સેવામાં અર્થાત્ પોતાને માટે જોઈતાં કરતાં
સાધનો તૈયાર કરવામાં, ઘરમાં જોઈતાં ક-
રતાં અનાજ વિગેરે સાફસુદ્ધ વીણી કરીને
ચાળવા કરવામાં, રસોઈ કરવામાં અથવા
તો ઘર ખટલાનાં બીજાં કામકાજ અને
તેમાંથી પરવારે ત્યારે શેયા વિગેથ રાત્રીનાં
તૈયાર કરવાનાં કામે લગાડવી. ૧૧

अरक्षिता गृहे रुद्धाःपुरुषैराप्तका रिभिः ॥
आत्मानमात्मना यास्तु रक्षेयुस्ताः सुरक्षितः
॥ ૧૨ ॥

જો સ્ત્રીઓના ઉપર ઘરમાં વિશ્વાસુ
માણુસો અથવા વડીલોની પૂર્ણ દેખરેખ હો-
ય છે તો પણ તેઓ તેમનાથી કરીને પદિ-
ત્ર થઈ શકતી નથી જો સ્ત્રિ વ્યભીચારી હો-
ય તો ગમે તેવા વિશ્વાસુ વડીલની સંભાળ
તળે તેને મુકવામાં આવી હોય તો પણ તે
સમય આવે પોતાનો રસ્તો લેવાને બુલતી
નથી પણ જો પોતાની વૃત્તિથીજ અવિત્ર
રહેવાને ઇચ્છે છે તો તેવી રહી શકે છે જો-
ટલુંજ નહિ પણ તેને સમયે તેમાં કાચો મ-

ળવા છતાં તે અપવિત્ર થતીજ નથી. અર્થાત્ ઉપર પ્રમાણેની વ્યભિચારી સ્ત્રિઓના ઉપર ખળાત્કાર અથવા જાપ્તો મુકવાથી કાંઈ તેઓ પુનઃ પવિત્ર થઈ શકે નહિ પણ તેઓ પવિત્ર થાય તેટલા માટે તેમની વૃત્તિમાં ફેરફાર કરવો જોઈએ અર્થાત્ તેમને સારાં કાર્ય કરનારી સ્ત્રિઓ સ્વર્ગે જાય છે અને કુ-કર્મી સ્ત્રિઓ મરણ પછી ઘણીજ સખત.શિક્ષાને લોગવે છે અને શૈરો નર્કમાં જાય છે એ પ્રમાણેનાં ધર્મ શાસ્ત્રનાં આખ્યાનો તેમને સમજાવવાં જોઈએ જેથી તેઓની વૃત્તિમાં ફેરફાર થાય અને તેઓ પોતાના મનોવિકાર ઉપર સંયમ રાખવાને શક્તીવાન થાય- ૧૨

પાનં દુર્જનસંસર્ગઃ પત્યા ચ વિરહોઽનમ્ ॥

સ્વપ્નોઽન્યગેહવાસશ્ચ નારીસંદૂષણાનિ ષટ્ ॥

॥ ૧૩ ॥

સ્ત્રિના શિયળ ભંગનાં છ કારણો છે અર્થાત્ નિયેનાં છવાનાં કરનાર સ્ત્રિઓને અપવિત્ર સમજવી:-જે સ્ત્રિઓ મધ પીએ છે હુત્યા લક્ષ્મી માણસોની સાથે વાતચિત કરે અથવા હરેકરે પોતાના પતિથી વિયોગ રાખે, પોતાના કામકાજમાં ધ્યાન ન આપતાં ખૂદાર આમતેમ રખડે છે, અયોગ્ય સમયે મુઠ રહે અથવાતો પર ઘરમાં વાસ કરે છે તેવાં લક્ષણ વાળી સ્ત્રિ અપવિત્ર જાણવી અર્થાત્ ઉપરનાં છ કારણો તે સ્ત્રિનામાં વ્યભિચારનાં બીજ રાખનાર છે માટે તેમનાથી સ્ત્રિનું પતિએ પૂર્ણ પણે રક્ષણ કરવું. ૧૩

નૈતા રૂપં પરીક્ષતે નાસાં વયસિ સંસ્થિતઃ ॥

મુરુપં વા વિરૂપં વા પુમાનિ ત્યેવ મુજ્જતે ॥૧૪॥

વ્યભિચારીણીઓ પોતાનો પતિ રૂપવાન છે અને જે પર પુરૂષનો તે સંગ કરે છે તે કહરૂપો છે પોતાનો પતિ યુવાન છે અને અન્ય પુરૂષનાનો છે એવા પર પુરૂષના દોષ વિગેરેના કાંઈ પણ વિચાર કર્યા વિના ફક્ત તે પુરૂષ છે એટલાજ ઉપરથી તેના ગ્રમમાં પડે છે અર્થાત્ ગમેતો પર પુરૂષ જેનો ગ્રમ તેઓ ઇચ્છે તે રૂપવાન હોય અથવા કહરૂપો હોય, ગુણી હોય અથવા અવગુણી હોય તેમાંના કાંઈનો પણ વિચાર કર્યા વિનાજ તેઓ જેમ દિવાને જોઈને પતંગીયાં તેમાં ઝંપ લાવે છે તેમજ તે માત્ર પુરૂષ છે એટલાજ ઉપરથી તેના ગ્રમરૂપી દિવાની જ્યોતમાં પોતાના પતંગીયા રૂપી દેહને અર્પે છે અને શિયળને બાળીને ભસ્મ કરે છે. ૧૪

પૌંશ્વલ્યાચ્ચલચિત્તાચ નૈઃસ્તેઘાચ્ચ સ્વભાવતઃ ॥

રક્ષિતા યત્નતોઽપીહ મર્ત્યવેતા વિકુર્વેતો ॥૧૫॥

સ્વભાવથીજ જે શરૂઆતથી સ્ત્રિ પર-પુરૂષને જોવામાં અથવા તો તેનામાં પરપુરૂષથી સંબંધ કરવાની ઇચ્છા સરખી પણ થતી હોય તો, જે સ્ત્રિનું ચિત્ત હમેશાં વિચારમાં સ્થિર ન હોય તે તથા જે સ્ત્રિ પોતાના પતિ તરફ શરૂઆતથી છુટથી બાકી શકતી ન હોય અર્થાત્ પતિ પત્નીનો ગ્રમ જેમનામાં સ્વભાવિક હોવો જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં ન હોય તેવી સ્ત્રિઓનું પાછળથી ગમે તેવી રીતે રક્ષણ કરવામાં આવે છે છતાં તેઓ વ્યભિચાર કર્યા વિના રહેતીજ નથી. ૧૫

एवं स्वभावं ज्ञात्वाऽऽसां प्रजापतिनिसर्गजम् ॥

परमं यत्नमातिष्ठेत्पुरुषो रक्षणं प्रति ॥ ૧૬ ॥

સુષ્ટાએજ જ્યારે સુષ્ટીની ઉત્પત્તિ સમ-
યે સ્ત્રિયોમાં આવા પ્રકારના ગુણુ અવગુણુ
મુકેલા છે ત્યારે જ્ઞાની પતિએ પોતાની
પત્નિના શિયળના રક્ષણને માટે હમેશાં
એવા એવા ઉપાયો લેવા કે જેથી તે પવિ-
ત્ર રહી શકે અર્થાત્ તેને પરપુરુષની સાથે
સંબંધ બેડવાને માટે ઇચ્છાજનયાય તે
પ્રમાણેનું વર્તન તેના તરફ રાખવું બેઇએ ૧૬

શર્યાસનમલક્ષારં કાર્યં ક્રોધમનાર્જવમ્ ॥
દ્રોહભાવં કુચર્યાંચ સ્ત્રીભ્યો મનુરકલ્પયત્ ॥
॥ ૧૭ ॥

મનુએ જ્યારે સ્ત્રિયોને ઉત્પન્ન કરી ત્યા-
રે તેમનામાં શૈયા-અલંકાર અને આભુષ-
ણોને માટે અત્યંત પ્રીતી મુકેલી છે અર્થાત્
સ્વભાવિક રીતે સ્ત્રિયો શૈયાના સુખને માટે
તેમજ ભાતભાતનાં ઘરેણાં ગાંઠા પહેરવાને
માટે અને નવનવાં વસ્ત્રો ધારણ કરવાને ઇ-
ચ્છા અહાય છે તેજ પ્રમાણે તેઓમાં વિષય
વાંચનાઓ, ક્રોધ, અપ્રમાણીક પણું, ઇર્ષ્યા
ભાવ, સામાનું ખરાબ કરવાની વૃત્તિ અને
વ્યભિચાર એ સર્વ અવગુણો પણુ મુકે-
લા છે. ૧૭

નાસ્તિ સ્ત્રીणां क्रिया मन्त्रैरिति धर्मो व्यवस्थितः।
निरिन्द्रियाहमन्त्राश्चस्त्रियोऽनृतमिति स्थितः ॥
॥ ૧૮ ॥

સ્ત્રિયોની જાતકર્મ વિગેરે વિધિ શાસ્ત્રના
સંસ્કારોંવડે કરવામાં આવતી નથી તેથી તે
ઓ સંસ્કાર રહીત અંતઃકરણુ વાળી રહે છે
અર્થાત્ સ્ત્રિયોનાં મન અશુદ્ધ હોય છે, અને
તેઓને શ્રુતિ અથવા સ્મૃતિનું પણુ જ્ઞાન
હોતું નથી તેથી તેઓ અધર્મી હોય છે, અ

ને ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અમંત્ર હોવા-
થી પોતે કરેલાં પાપને શાસ્ત્રના મંત્રોંવડે
દુર કરી શક્તી નથી તેથી પાપી રહે છે
અર્થાત્ શાસ્ત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે જેમ અ-
સત્ય તે જેટલું અશુભ છે તેટલી સ્ત્રિને પ-
ણુ અશુભ જાણવી અને તેથી તેટલાજ પ્ર-
માણમાં તેને શુભ કરવાને માટે યત્ન કરવો. ૧૮
તથા ચ સ્તુતયો બહયો નિગીતા નિગમેષ્વપિ॥
સ્વાલક્ષણ્યપરીક્ષાર્થ તાસાં ધૃણુત નિષ્કૃતીઃ
॥ ૧૯ ॥

સ્ત્રિમાંના અપલક્ષણુ વેદમાં તેમજ ધર્મ
શાસ્ત્રનાં અન્ય પુસ્તકોમાં પણ ઘણે ઠેકાણે
કહેવામાં આવ્યાં છે હવે આ સર્વ અપલ-
ક્ષણોનો નાશ કરીને સ્ત્રિઓને શીરીતે પવિ-
ત્ર બનાવવી તેનો મંત્ર આપને કહું છું તે
સાંભળો. ૧૯

यन्मे माता प्रलुभे विचरन्त्यप तिव्रता ॥
तन्मे रेतः पिता वृक्षामि त्यस्यैतन्निदर्शनम् ॥
॥ ૨૦ ॥

જે પુત્ર જાણે છે કે મન, વાણી, કાય
અથવાતો કર્મથી સ્ત્રિ વ્યભિચારી થાય છે
અર્થાત્ પરપુરુષ વિષે મનમાં સંકલ્પ થવા-
થી તેની સાથે અયોગ્ય ભાષણુ કરવાથી,
તેને અયોગ્ય સ્પર્શ કરવાથી અથવાતો તેનો
અયોગ્ય સ્પર્શ થવા દેવાથી અથવા તો સં-
લોગ કર્મથી સ્ત્રિ વ્યભિચાર કરે છે અને
તેમાંની કોઇ પણ રીતે પોતાની માતાએ
વ્યભિચાર કરેલો છે અર્થાત્ પોતાના કુળના
શુદ્ધ નામને કલંક લગાડ્યું છે તેવા પુત્રે
પોતાની માતાની શુદ્ધિના અર્થે નિચે પ્રમા-
ણેનો મંત્ર જપવો “ઉપર જણાવ્યા તેમાંના

જે કોઈ પણ પ્રકારે મહારી માતાએ વ્યભી-
ચાર કરીને મહારા શુદ્ધ કુળને અશુદ્ધ કર્યું
છે તેને હે ! પિતા ! તમે શુદ્ધ કરજો ” ૨૦

ધ્યાયત્યનિષ્ઠં યત્કિશ્ચિત્પાણિગ્રાહસ્ય ચેતસા ॥
તસ્યૈવ વ્યભિચારસ્ય નિહવઃ સમ્યગુચ્યતે ॥

॥ ૨૧ ॥

મનમાં વ્યભીચાર કરવાને માટેના ચ-
નાર વિચારથી જે પાપ થાય છે તેના નિ-
વારણને માટે ઉપરનો મંત્ર છે માટે જ્યારે
જ્યારે પતિ પોતાની સ્ત્રીને મહાતો ન હોય
અથવા તો તેવાં કોઈ પણ ખીજા કારણને
લીધે જેજે સમયે સ્ત્રીનામાં વ્યભીચાર કરવા-
ની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય તે સમયે ઉપરનો
મંત્ર ઉચ્ચારવો. ૨૧

યાદગુણેન ભર્ત્રા સ્ત્રી સંયુજ્યે તે યથાવિધિ ॥
તાદગુણા સા ભવતિ સમુદ્રેણેવ નિમ્નગા ॥૨૨॥

જિ વિવાહ આદિક વિધિથી જે પુરૂષ જોડે
જોડાય છે અર્થાત્ સ્ત્રીને જે પુરૂષ સાથે પ-
રજાવવામાં આવે છે તે પ્રમાણેના તેનામાં
ફેરફાર થાય છે અર્થાત્ પતિના શુભ અવ-
શુભ પત્નિમાં આવે છે જેવી રીતે નદીમાં
પાણી મીઠું હોય છે છતાં જ્યારે તેનો સં-
ગમ સમુદ્ર સાથે થાય છે ત્યારે તેનાં પાણી
પણ ખારાં થાય છે તેજ પ્રમાણે જિ સારી
હોય પણ પતિ દુર્ગુણી હોય તો તેનામાં
તેના પતિના દુર્ગુણ આવે છે વિગેરે ૨૨

અક્ષમાલા વસિષ્ઠેન સંયુક્તાઽપ્રમયોનિજા ॥

ક્ષારત્વી મન્દપાલેન જગામાઽપ્યર્હણીયતામ્ ॥૨૩॥

પતિ સારો કુળવાન, વિદ્વાન અને સા-
રા આચાર વિચાર વાળો હોય તો તેની
આસી વિવાહ અથવા લગ્નના સંજમ થયી જો

કાનાર જિ પણ સારા પદને પામે છે દૃષ્ટાંત
અક્ષમાલા-અર્ધધતિ ઘણાજ નિચા કુળમાં
ઉત્પન્ન થયેલાં હતાં પણ તેની સાથે રૂપિ
મંડલની રબ લઈને વસિષ્ઠ રૂપિએ વિવાહ
કર્યો અને તેને પોતાની અર્ધાંગના તરીકે
સ્વીકારી તેજ પ્રમાણે ચટકા નામની ખીજ
જિ મહાભારતમાં જેનો વૃતાંત આવે છે
તેવા મંદપાલ નામના રૂપિને પરણી હતી.
આ જન્મે સ્ત્રીએ નિચ પોનીમાં જન્મ પા-
મેલી હોવા છતાં સારા કુલવાન અને વિ-
દ્વાન પતિને પરણી તેથી સારા પદને પામી
અને પુણ્ય ગણાય છે. ૨૩

एताश्चान्याश्च लो कऽस्मिन्नपकृष्टप्रसूतयः ॥

उत्कर्षं योषितः प्राप्ताः स्वैःस्वैर्भर्तृगुणैःशुभैः ॥

॥ ૨૪ ॥

તેજ પ્રમાણે ખીજ પણ ઘણી નિચ કુ-
લમાં જન્મ પામેલી સ્ત્રીએ તેમના પતિના
શુભને પામીને સારા પદને પામેલી છે. ૨૪
एषोदिता लोकयात्रा नित्यं स्त्रीपुंसयोः शुभा ॥
मेत्यह च सुखोदर्काप्रजाधर्माभिबोधत ॥૨૫॥

લોક વ્યવહારમાં જિ પુરૂષના તેમજ
તેમના પ્રત્યેકના પરસ્પરના ધર્મ ઉપર પ્ર-
માણે તમને કહ્યા હવે આ લોકમાં તેમજ
પરલોકમાં સુખ મેળવવાને માટેના શાશ્વ-
ત નિયમો છે તે આપને કહું છું. ૨૫

प्रजनार्थं महाभागा पूजार्हा गृह दीप्तयः ॥

स्त्रियः श्रियश्च गेहेषु न विशेषो षोडस्ति कश्चन

॥ ૨૬ ॥

અત્યાર સુધી સ્ત્રીઓના ઠાંપ અને તે-
માંથી શી રીતે તેમનું રક્ષણ કરવું તેના નિ-
યમો કહ્યા હવે તેમના શુભ વિષે કહેવામાં

આવશે જ્યારે સ્ત્રી સારા ગુણવાળી, અને ભાગ્યશાળી હોય અને તેનું વંશ વૃદ્ધિને માટે તેવાજ લાયક પતિની સાથે લગ્ન કરવામાં આવ્યું હોય ત્યારે આ પ્રમાણે બનેલા જોડાથી આખું કુલ ધર દીપી રહે છે. આવી સ્ત્રીને લક્ષ્મી સમાન જાણવી જોઈએ. જેવી રીતે નિરધન માણસના ઘરમાં કોઈ પણ ઉભરા હોતો નથી તેવી રીતેજ ઘરમાં સારી સ્ત્રી હોતી નથી ત્યાં પણ સર્વત્ર સૂન્યતા જણાય છે. ૨૬

उत्पादनमपत्यस्य जातस्य परिपालनम् ॥

प्रत्यहं लोकयात्रा याः प्रत्यक्षं स्त्रीनिबन्धनम् ॥ २७ ॥

સંતતિ ઉત્પન્ન કરવી. જન્મેલાં બાળકોને ઉછેરી મોટાં કરવાં, અતિથી તથા અન્ય પરોણા વિગેરે આવ્યા હોય તેમનો સત્કાર કરવો, ભોજન વિગેરે તૈયાર કરવું. તેમજ ગૃહકર્મની તજવીજ કરવાનું કામ ગૃહિણીનુંજ છે. કારણકે જે માણસ સ્ત્રી રહિત કુવારો હોય છે તે પોતાને ત્યાં અન્ય માણસોને મિત્રો વિગેરેને પોતાને ત્યાં જ મવા તેડી શકતો નથી તેમજ તેને ત્યાં કોઈ પરોણા વિગેરે ઉતરતું પણ નથી અર્થાત્ સ્ત્રી હોયતોજ તે પ્રમાણેનો વ્યવહાર ચાલી શકે છે. ૨૭

अपत्यं धर्मकार्याणि शुश्रूषारतिरुत्तमा ॥

दाराधीनस्तथा स्वर्गः पितृणामात्मनश्च ह ॥

॥ २८ ॥

આગળ ઉપર કહી ગયા છીએ તેજ પ્રમાણે ધર્મ કર્મમાં પુત્રની યોગ્યતા સુચવવાને માટે પુનઃ કહેવું પડે છે કે સંતતિની

ઉત્પત્તિ કરવાને માટે, અગ્નિ હોત્ર આદિ ધર્મ કર્મ કરવામાં, સ્ત્રીની પ્રાપ્ત થતા સમયમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રીતીમાં તથા પીત્રીઓને સ્વર્ગસુખ આપવામાં અને પતિને મૃત્યુ પછી સુખ મળે તેમ કરી આપવામાં સ્ત્રીની જરૂર પડે છે. ૨૮

पतिं या नाभिचरति मनोवाग्देहसंयता ॥

सा भर्तृलोकानामोति सद्भिः साध्वीति चोच्यते ॥ २९ ॥

જે સ્ત્રી શુદ્ધ મનથી પોતાના પતિને મોટાં હોય છે અને સખત વચન અને વાણી તથા કાયાથી વ્યભિચારને કરતી નથી તેવી સ્ત્રી મરણ પછી પાછું પોતાના પતિના સુખને સ્વર્ગમાં મેળવે છે એટલુંજ નહીં પણ આ લોકમાં પણ “સાધવી” એવા અવિચળ પદને પામે છે. ૨૯

व्यभिचारात्तु भर्तुः स्त्री लोकेप्राप्नोति निन्यताम् ॥
सृगालयोनिं चाप्नोति पापरोमैश्च पीड्यते ॥ ३० ॥

જે સ્ત્રી પોતાના સ્ત્રી ધર્મ વિરુદ્ધ વર્તન કરે છે અને પોતાના પતિને સંતોષ આપતી નથી તેવી સ્ત્રી આ લોકમાં નિંદા થાય છે એટલુંજ નહીં પણ મરણ પછી તે શીયાળ ચોનીમાં જન્મ પામે છે અર્થાત્ ગર્ભાવસ્થામાં તેને ઘણું દુઃખ ખમવાં પડે છે અથવા તો ઘણું પાપ કરનાર માણસની માફક તે મહા રોગનો ભોગ થાય છે. ૩૦

पुत्रं प्रत्युदितं सद्भिः पूर्वजैश्च महर्षिभिः ॥

विश्वजन्यमिमं पुण्यमुपन्याસं निबोधताम् ॥ ३१ ॥

મહા મુનીમનું તેમજ પૂર્વ થઈ ગયેલા મહર્ષિયોયે પુત્ર સંબંધી સર્વને જે સુખ થાય છે તેવા નિયમો કહેલા છે તે હવે આપ સાંભળો. ૩૧

મર્તુઃ પુત્રં વિજાનંતિ શ્રુતિદ્વૈધં તુ મર્તરિ ॥
આહુત્પાદકં કેચિદપરે ક્ષેત્રિણં વિદુઃ॥૩૨॥

મુનીઓ તથા સાધુ પુરૂષોત્તમ એવું માનવું છે કે જે સ્ત્રીને પુત્ર થાય તે પુત્ર તેના ભર્તાનો જાણવો ભર્તા જે પ્રકારના કહેલા છે કેટલાકનું માનવું એવું છે કે જેના વિર્યથી સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો હોય તેનો તે પુત્ર કહેવાય અને કેટલાક એવો પણ મત ધરાવે છે કે જેની સાથે સ્ત્રીનું લગ્ન થયેલું છે તેનેતો ભર્તાર કહેવાય. ૩૨

ક્ષેત્રભૂતા સ્મૃતા નારી बीजभूतः स्मृतः पुमान्॥
ક્ષેત્રबीजसमायो गात्संभवः सर्वदेहिनाम्॥૩૩॥

જેવી રીતે ધાન્યની ઉત્પત્તિ ઉત્પત્તિને માટે ખેતરની જરૂર છે તેમજ બીજની પણ જરૂર છે તેજ પ્રમાણે સંતત્તિ ઉત્પન્ન કરવાને માટે પણ તેને માટેના ખેતર અને બીજ કોની જરૂર છે. સ્ત્રીને કરવાને માટેનાં બીજ પુરં પાડનાર ગણાય છે. ૩૩

विशिष्टं कुत्रचिद्बीजं स्त्रीयो निस्त्वे व कुत्रचित्॥
उभयं तु समं यत्र सा प्रसूतिः प्रशस्यते॥૩४॥

કેટલીક વખતે પુરૂષના વિર્યને વધારે બળવાન ગણાય છે અને કોઈ વખત સંતતિના ક્ષેત્ર અથવા સ્ત્રીએને તે વધારે બળવાનહોય છે ત્યાં ત્યાં બળવાન પ્રમાણેનાં ફળ ઉત્પન્ન થાયછે પરંતુ જ્યાં બન્ને સરખાં હોય છે ત્યાં સંતતી ઘણીજ સારી ઉત્પન્ન થાય છે અર્થાત્ તેવાં માળાપનાં બાળકો ઘણાંજ સ્વરૂપવાન અને તંદુરસ્ત થાય છે. ૩૪

बीजस्य चैव योन्याश्च बीजमुत्कृष्टमुच्यते ॥
सर्वभूतप्रसूतिर्हि बीजलक्षणलक्षिता ॥ ૩૬ ॥

જૂદાં જૂદાં પ્રાણીઓની પ્રજાને સરખાવતાં બીજ ક્ષેત્ર કરતાં વધારે પ્રબળ છે એમ જણાવેલું છે કારણકે ઉત્પન્ન થતી સંતતિમાં ઘણાખરા ગુણો તેમજ આકૃતિ બીજ અર્થાત્ પિતાના જેવાંજ હોય છે અને તેથી કરીને સ્ત્રી માતાના કરતાં પુરૂષ પિતાના વિર્યને વધારે પ્રબળ ગણવામાં આવેછે. ૩૫

यादृशं तूष्यते बीजं क्षेत्रे कालापपोदि ते ॥
तादृग्रोहति तत्तस्मिन्बीजं स्वैर्व्यञ्जितं गुणैः ॥ ૩૬ ॥

રૂતુને અનુસરીને જેજે બીજ પૃથ્વીમાં રોપવામાં આવે છે તેનાજ છોડ સમય જતાં વર્ષા તેમજ ગ્રીષ્મ રૂતુના પ્રભાવે કરીને ઉગી નીકળે છે અને તે છોડમાં બીજનાજ ગુણ હોય છોડને થનારાં ફળ પણ બીજનાંજ જાણવાં તેજ પ્રમાણે સંતતિને વિષે પણ જણાવું. ૩૬

इयं भूमिर्हि भूतानां शाश्वती योनिरुच्यते ॥
न च योनि गुणान्कांश्चिद्बीजं पुष्यति पुष्टिषु ॥ ૩७ ॥

એતો સત્યજ છે કે પૃથ્વી તે દરેક પ્રકારનાં વૃક્ષો તથા વનસ્પતીની જન્મભૂમિ છે અર્થાત્ તેની અંદર હર પ્રકારનો બીજકો રોપવામાં આવે છે તો સમય જતાં તેમાંથી પેલા, છોડ તથા વૃક્ષો થાય છે પરંતુ જ્યારે બીજ પૃથ્વીમાં રોપવામાં આવે છે ત્યારે તેમાં કાંઈ શાખાઓ તથા અંકુર પુટવા વિગેરેનાં ચિન્હો હોતાં નથી. ૩૭

भूमावप्येककेदारै कालोत्तानि कृषीवलैः ॥
नानारूपाणि जायते बीजानीह स्वभावतः॥૩८॥

જેડુત એકજ ક્યારામાં અનેક પ્રકારનાં બીજ વાવે છે પરંતુ જમીન એકજ હોવાથી તે સઘળાં એકજ સરખાં ઉગી નીકળતાં નથી પણ તેમનાં જુદાં જુદાં છોડ થાય છે અર્થાત્ ઉત્પત્તિમાં પ્રધાનપણું ક્ષેત્રનું નથી પણ બીજનુંજ રહેલું છે. ૩૮

ત્રીહયં: શાલયો મુદ્રાસ્તિલા માષાસ્તથા યવા:॥
યથાવીજં પ્રરોહન્તિ લથુનાનીક્ષવસ્તથા॥૩૯॥

બીજમાંથી છોડ તથા વૃક્ષ થતાં પણ તેમને બીજના પ્રમાણમાં સમય લાગે છે તે સાદીચોખા વાવેલા હોયતો તેના ધરૂને બે-રાબર રોપ્યા પછી તે સાઠ દિવસે થાય છે તેજ પ્રમાણે શાલી અથવા કોમલતાઓમાં હમેશાં શિયાળામાંજ પાકે છે તેજ પ્રમાણે જવ, અડદ, તંલ અને શેરડીનાં પણ જેવાં જેવાં બીજ રોપવામાં આવ્યાં હોય તેવા તેવા અને તેટલા તેટલા સમયે તેમના છોડ થાય છે. ૩૯

અન્યદુષ્ઠં જાતમન્યદિત્યેતન્નોપપચતે ॥

હૃપ્યતે યદ્દિ યદ્વીજં તત્તદેવ પ્રરોહતિ ॥૪૦॥

એકજ જાતનાં બીજને રોપીને તેમાંથી જુદી જાતનો છોડ ઉત્પન્ન કરવો તે કેવળ અશક્ય છે કારણકે જે પ્રમાણેનાં બીજ તેજ પ્રમાણેનાં ફળ અર્થાત્ માતૃપિતા જેવાં હોય છે તેવાજ ગુણ અવગુણ તેમનાથી ઉત્પન્ન થનાર પ્રજામાં આવે છે. ૪૦

તત્પ્રોક્ષેન વિનીતેન જ્ઞાનવિજ્ઞાનવેદિના ॥

આયુષ્કામેન વૃક્ષવ્યં ન જાતુ પરયોષિતિ॥૪૧॥

જે માણસને સારી શિખામણ મળેલી હોય અર્થાત્ જે જ્ઞાની છે, વેદ તથા તેનાં અંગોને સમજે છે તેવા માણસો જો પોતે

સુખી જીવંતી અને લાંબા આયુષ્યની આશા રાખતો હોયતો તેણે પરક્ષેત્રમાં કોઈ પણ કાળે બીજને નાંખવું નહીં અર્થાત્ સ્વ પ-ત્તિશિવાય અન્ય કોઈ પણ સ્ત્રિની સાથે પ્રેમ કરવો નહીં. ૪૧

અત્ર ગાથા વાયુગીતા: કીર્તયન્તિ પુરાવિદ:॥

યથા બીજં ન વૃક્ષવ્યં પુંસા પરપરિગ્રહે॥૪૨॥

ગત કાળનો જેને અનુભવ છે તેવા પુરૂષો આ બનાવને વાયુ નાળની ગાથા છંદ એમ કહે છે અર્થાત્ પર સ્ત્રિમાં પુરૂષ પોતાના બીજને નાંખવું નહીં. ૪૨

નશ્યતીષુર્યથા વિદ્ધ સ્વેવિદ્ધમનુવિદ્ધયત: ॥

તથા નશ્યતિ વૈક્ષિપ્રં બીજં પરપરિગ્રહે ॥૪૩॥

નવો શોક કારણ કે જે પ્રમાણે એક શિકારી પોતાના શર-તીર વડે હરણને ધાયલ કરે છે અને ત્યાર પછી બીજો શીકારી ધાયલ થયેલા તરણ ઉપર પોતાના શરપડ પુનઃ ધા કરે છે તે તેનું તીર નકામુંજ જાય છે અર્થાત્ તેમ કરતાંથી કાંઈ વિશેષ ફાયદો તો થતોજ નથી પણ ઉલટું પેલા બીજા શીકારીનું એક તીર ઓછું થાય છે આવીજ રીતે પરસ્ત્રિનો સંજ કરનાર પોતે નિંદાચુકત થાય છે સુખદીષ્ટ થાય છે અને તેનું આયુષ્ય પણ ક્ષીણ થાય છે અને જે બીજને પરસ્ત્રિમાં તે પણ થોડાજ સમયમાં નાશ પામે છે માટે જ્ઞાની પુરૂષે તે પ્રમાણે કોઈ પણ સમયે કરવું નહીં. ૪૩

પૃથોરપીમાં પૃથિવીં માર્યાં પૂર્વેવિદોવિદુ: ॥

સ્થાણુચ્છેદસ્ય કેદારમાદુ: શર્યવતો મૃગશ્ચ

॥ ૪૪ ॥

આ પૃથ્વીને પહેલ બહેલાં પૃથુરાજે
જીતી લીધી હતી અને ત્યાર પછી ઘણા
રાજાઓએ તેને ભોગવી છે અર્થાત્ ગૃહણ
કરેલી છે છતાં અઘાપી પર્યંત તે પૃથીરાજની
ભાર્યા એમ કહેવાય છે અર્થાત્ હજી સુધી
પણ તેના ઉપર પૃથુરાજનો હક કાયમ છે
એમ ગણાય છે કારણ કે પ્રથમ તે પૃથી-
રાજના તાબામાં હતી તેજ પ્રમાણે મૃગને
જે શીકારીએ પોતાના શરથી પહેલ બહેલુજ
ઘાયલ કર્યું છે અને ત્યાર પછી ઘાયલ થ-
યેલા મૃગને બીજે શીકારી ઘાયલ કરે છે
તો તે મૃગ ઉપર પહેલા ઘાયલ કરનાર શિ-
કારીનોજ હક છે તેજ પ્રમાણે જેની સાથે
સ્ત્રીનો વિવાહ કરેલો હોય તેનોજ તેના ઉ-
પર પૂર્ણ હક ગણાય છે અર્થાત્ પરણેલી
સ્ત્રીમાં તેના પતિ શિવાય જો કોઈ અન્ય
પુરૂષ બીજા નાંખીને સંતાન ઉત્પન્ન કરે છે
તો તે સંતાન ઉત્પન્ન કરનારની ગણાય નહીં
પણ તે સ્ત્રીના પતિનીજ ગણાય છે. ૪૪.

एतावानेव पुरुषो यज्जायात्मा प्रजेति ह ॥
विप्राः प्राहुस्तथाचै तद्यो भर्ता सा स्मृताङ्ग-
ना ॥ ४५ ॥

પુરૂષ પોતે પોતાના પ'ડં માત્રથી પુ-
રૂષ છે એમ કહેવાય નહીં પણ પોતે તથા
પોતાની ભાર્યા જેને વેદમાં પુરૂષનું અર્ધાંગ
ગણેલું છે તેમજ તેમની પ્રજા જે પણ તે-
મનાં અંગજ કહેવાય છે તે સઘળાં હોય
ત્યારે પુરૂષ એમ કહેવાય. ૪૫

न निष्क्रयविसर्गाभ्यां भक्षुर्भार्या विमुच्यते॥
एवं धर्मं विजानीमः प्राक् प्रजापतिनिर्मितम्
४६ ॥

પ્રજાપતીએ એવો નિયમ કરેલો છે કે
સ્ત્રીને વેચાણ લેવાથી લેનાર તેના ઉપર સ્વા-
મીત્વ મેળવી શકતો નથી. પત્નીએ સ્ત્રીનો
ત્યાગ કર્યો હોય અને તેને જો કોઈ અન્ય
માણસ લઈ જાય છે તો તેના પ્રથમ પત્નીના
ઘણીપણામાંથી મુક્ત થઈ છે એમ ગણાતી
નથી માટે ઉપર પ્રમાણેની સ્ત્રીમાં પણ જો
કોઈ પણ માણસ સંતાન ઉત્પન્ન કરે છે
તો તે પ્રજાનો તે માલિક ગણાતો નથી
પણ ક્ષેત્રનો માલિક હોય છે તેજ તે ક્ષે-
ત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજાનો ધર્મ પ્રમાણે
પ્રભુ ગણાય છે. ૪૬

सकृदंशो निपतति सकृत्कन्या प्रदीयते ॥

सकृदाह ददानीति त्रीण्यतानि सतां सकृत्
॥ ४७ ॥

ચિતાની માલ મીલકતના ભાગે પુત્રો
ધર્મશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે ફક્ત એકજવાર
કહી શકે છે ફરીથી તેના ભાગ થઈ શકેજ
નહી તેજ પ્રમાણે માનવિના અથવા ભા-
ઈઓ પોતાના કુટુંબની કન્યાનું કન્યાદાન
એકજ વખત આપી શકે છે અર્થાત્ એક
કન્યાને એક વખત કન્યાદાનમાં આવ્યા
પછી પુન તેનું કન્યાદાન આપી શકાય
નથી તેમજ એક વસ્તુ એકવાર અમુક મા-
ણસને પુણ્યદાનમાં આવ્યા પછી પાછી લ-
ઈને બીજા કોઈને આપી શકાય નહીં આ
પ્રમાણેના શાસ્ત્રના નિયમોને જાણનાર સ-
જ્જન પુરૂષ ઉપર પ્રમાણેનાં ત્રણ કાંમ એ-
કજ વખત કરે છે. ૪૭

यथा गोऽश्वोष्ट्रासीपु महिष्यजा विकासु चा॥
नोत्पादकः प्रजाभागी तथैवान्याङ्गनास्वपि

॥ ४८ ॥

જેવી રીતે પારકી ગાય, ઘેડી, ઉટ્ટી, દાસી, ભેંસ, ઘેડી વિગેરે પ્રાણીઓની સાથે અન્ય માણસ જેની પાસે તેમના નર હોય છે તે નરવાળાઓ યોગ કરીને સંતાન ઉત્પન્ન કરાવે છે પણ જેવી રીતે તેથી થનાર દુઃખનો તે માલીક ગણાતો નથી તેજ પ્રમાણે પરસ્પ્રિમાં વિર્ય નાંખનાર પુરૂષ પોતાના વિર્યથી ઉત્પન્ન થતી સંતાનનો માલીક ગણાતો નથી. ૪૮

યેક્ષેત્રિણો બીજવન્તઃ પરક્ષેત્રપ્રવાપિણઃ ॥

તે વૈસસ્યસ્ય જાતસ્ય ન લભન્તે ફલં કચિત્ ॥ ૪૯ ॥

જે માણસને પોતાનું ખેતર હોતું નથી પણ તેની પાસે ખીજ હોય છે અને જોતે ખીજ તે ખીજ માણસના ખેતરમાં જઈને વાવે છે તો પણ તેને તેના અનાજનાં જે ખીયાં તેણે વાંચ્યાં હોય અને જેથી કરીને ખેતરમાં સારો પાક થયો હોય છે તો પણ તેમાંથી તેને કોઈ પણ અનાજ મળતું નથી. ૪૯

યદન્યગોષુ વૃષભો વત્સાનાં જનયેચ્છતમ્ ॥
ગોમિનામેવ તે વત્સા મોઘં સ્કન્દિતર્માર્ષમ્ ॥ ૫૦ ॥

જેવી રીતે કોઈ માણસ પાસે વૃષભ હોય અને તે ખીજ માણસની સેંકડો ગાયો હોય તે પતી સાથે રહીને દરેકમાં પ્રજા ઉત્પન્ન કરે તો તે પ્રજાનો માલીકને વૃષભનો માલીક ગણાય નહીં પણ ક્ષેત્રનો માલીક ગણાય છે અર્થાત્ તે સર્વ પ્રજાનો માલીક ગાયોનો માલીક હોય તેજ ગણાય અને ગોધાઓ જે ત્રિર્ય-ખીજ નાંખ્યું તે કેવળ નકામું જાણવું. માટે મનુષ્ય પ્રાણીમાં પણ પ્રજા સંબંધીનેજ પ્રમાણે સમજવું. ૫૦

તથૈવાક્ષેત્રિણો બીજં પરક્ષેત્રપ્રવાપિણઃ ॥

કુર્વન્તિ ક્ષેત્રિણામર્થં ન બીજી લભતે ફલમ્ ॥ ૫૧ ॥

માટે જે પુરૂષો જે સ્ત્રિઓ સાથે ધર્મના નિયમો પ્રમાણેની વિવાહ વિધિથી મુક્ત થયેલા નથી છતાં તેમની સાથે ક્રિડા કરે છે તેવા માણસો તે સ્ત્રિના હકદાર માલીક તેના ધર્મ પ્રમાણે પતિને માટે તેના પોતાનાજ ક્ષેત્રમાં કૃળ તૈયાર થવાને માટે ખીજ રાખે છે અર્થાત્ તેવા ચાર પુરૂષના યોગથી થનાર સંતાન રૂપી કૃળને ક્ષેત્રના મુળ હકદાર સ્વામીનાંજ ગણાય છે. ૫૧

ફલં ત્વનભિસંધાય ક્ષેત્રિણાં બીજિનાં તથા ॥
પ્રત્યક્ષં ક્ષેત્રિણામર્થો બીજાઓ નિર્ગરીયસી ॥ ૫૨ ॥

જ્યાં આગળ ક્ષેત્રના માલીક અને ખીજ વાવનારના વચ્ચે એવો ઠરાવ થયો નથી હોતો કે ક્ષેત્રમાં થનાર કૃળના આપણે બન્ને સરખા માલીક છીએ ત્યાં આગળ ક્ષેત્રમાં જે કાંઈ ઉત્પન્ન થાય છે તેનો પૂરેપૂરો માલીક ક્ષેત્રનો માલીકજ ગણાયો કારણકે ખીજ કરતાં ક્ષેત્ર વાળો વધારે બળવાન છે. ૫૨

ક્રિયાભ્યુપગમાત્વેતદ્દીનાર્થં યત્પ્રદીયતે ॥

તસ્યેહ ભાગિનૌ દૃષ્ટૌ બીજી ક્ષેત્રિક એવ ચ ॥ ૫૩ ॥

પરંતુ જ્યાં આગળ ખેતરના માલીક અને ખીજ વાવનાર વચ્ચે એવો કરાર થયો હોય કે તેઓ બન્ને ભાગીદાર છે તો પછી ખીજ વાંચ્યા પછી જે કોઈ ખેતરમાં પાકે છે તેના તેઓ બનેને સરખા માલીક ગણાય. ૫૩

ઓઘવાતાઢ્ઢતં બીજં યસ્ય ક્ષેત્રે પ્રરોહતિ ॥
ક્ષેત્રિકસ્યૈવ તદ્વીજં ન વસાલભતે ફલમ્ ॥૫૪॥

પરક્ષેત્રમાં બીજ વાવવામાં આવે છે તો પણ સૂર્યના તાપથી અને પવન તથા હવાના ફેરફારથી તે બીજ ઉગી નીકળે છે અને તેને ફળ થાય છે પણ તે ફળને વાવનાર માણસ આખી શકતો નથી તેનો ક્ષેત્રનો માલીકજ લે છે તેજ પ્રમાણે જો કોઈ માણસ તાપથી અન્ય સ્ત્રિને પોતાની સ્ત્રિ બનીને તેની સાથે સંલોગ કરે છે અને તેથી તેને પુત્ર થાય છે તો તે પુત્રનો તે ઉત્પન્ન કરનાર માલીક ગણાતો નથી પણ તે સ્ત્રિનો અરે પતિ હોય છે તેજ માલીક ગણાય છે. ૫૪
• एष धर्मो गवाश्वस्य दास्युष्ट्राजाविकस्य च ॥
विहंगमहिषीणां च विज्ञेयः प्रसवं प्राति ॥૫૫॥

આજ પ્રમાણે ગાય, ઘોડી, દાસી, ઉટડી, બકરી અને ઘેડીનાં સંતાન વિષે પણ જાણીયું અર્થાત્ તેમના સંતાનનો માલીક પણ જે માણસના નર પ્રાણીથી તેમને સંતાન થયાં હોય તે નથી પણ જે માદા પ્રાણીઓના માલીક હોય છે તેજ સંતતિનો પણ માલીક ગણાય છે પરંતુ જો તેમનામાં પણ માદાના માલીક અને નરના માલીક વચ્ચે કરાર કરવામાં આવેલા હોય તો તે તેઓ બંને સરખા ભાગીદાર ગણાય છે. ૫૫

एतद्वः सारफलगुत्वं बीजयोऽन्योः प्रकीर्तितम् ॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि योषितां धर्ममापदि ॥૫૬॥

ઉપર પ્રમાણેના નિયમો બીજ અને ક્ષેત્રમાં કોઈનો હક વધારે બળવાન છે અર્થાત્ ક્ષેત્રનો માલીક બીજ વાવનાર કરતાં વધારે હકદાર ગણાય છે અને તે શા પ્ર-

માણે તે આપને સમજાવ્યું હવે જે સ્ત્રિઓના પોતાના ધર્મ પ્રમાણેના પતિથી કોઈ પણ પ્રભા ઉત્પન્ન ન થઈ હોય તેવી સ્ત્રિઓએ શું કરવું અર્થાત્ કેવી રીતે પ્રભા ઉત્પન્ન કરવી તે આપને કહું છું. ૫૬

भ्रातृज्येष्ठस्य भार्या या गुरुपत्न्यनुजस्य सा ॥
यवीयसस्तु या भार्या स्नुषा ज्येष्ठस्य सा
સ્મૃતા ॥ ૫૭ ॥

નાનાભાઈએ પોતાના મ્હોટાભાઈની પત્નિને પોતાની ગુરૂપત્નિ પ્રમાણે જાણવી અર્થાત્ પોતાની માતા સમાન ગણવી અને મ્હોટાભાઈએ પોતાના નાનાભાઈની સ્ત્રિને પુત્ર વધુ પ્રમાણે ગણવી જોઈએ એવો શાસ્ત્રનો નિયમ કહે છે. ૫૭

ज्येष्ठो यवीयसोभार्या मवीयान्वाग्रजस्त्रियम् ॥
पतितौ भवतो गत्वा निद्युक्तावप्यनापदि ॥૫૮॥

જો ન્હાનોભાઈ મ્હોટાભાઈની સ્ત્રી સાથે અથવા તો મ્હોટાભાઈ ન્હાનાભાઈની સ્ત્રી સાથે વ્યભિચાર કરે અને તેમાં તેમને ગુરૂ અથવા તો અન્ય વડીલ વર્ગની પરવાનગી મળી હોય છતાં તેઓ બંને પતિત થાય છે કારણ કે તેઓ શાસ્ત્રના નિયમો વિરૂદ્ધ વર્તન કરે છે. ૫૮

देवराट्टा सपिण्डाट्टा स्त्रिया सम्यङ्गियुक्तया ॥
प्रजेप्सिताधिगन्तव्या संतानस्य परिक्षयो ॥૫૯॥

જો કોઈ સ્ત્રિને તેના પતિથી પુત્ર ન થાય તો તે સ્ત્રિએ પોતાના પતિ તથા ગુરૂ અને વડીલોની આજ્ઞા લઈને પોતાના દિયર અથવા તો પોતાના પતિના સંપીડી સગાની સાથે આગળ ઉપર કહેવામાં આવશે તે નિયમ પ્રમાણે સંલોગ કરી પોતાની ઇચ્છા

પ્રમાણેનો પુત્ર ઉત્પન્ન કરવો અને જો તેહમાં પ્રથમ પ્રસંગે તે નિષ્ફળ થાય તો પુનઃ તે પ્રમાણે કરીને યોગ્ય પુત્ર ઉત્પન્ન કરાવવો અર્થાત્ જો પ્રથમ પ્રસંગથી પુત્રી થાય અથવા તો એવો પુત્ર ઉત્પન્ન થાય કે શ્રાદ્ધ વિગેરે કર્મ કરી ન શકે તો સ્ત્રિએ પુનઃ સંભોગ કરીને યોગ્ય પુત્ર ઉત્પન્ન કરાવવો. ૫૯

વિધવાયાં નિયુક્તસ્તુ ઘૃતાક્તો વાગ્યતો નિર્જી.।
 एकमुत्पादयेत्पुत्रं न द्वितीयं कथंचन ॥૬૦॥

વિધવા સ્ત્રિને પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થાય તો તેણે વડીલો તથા ગુરૂની આજ્ઞા લઈને પરપુરૂષની સાથે સંભોગ કરીને પુત્ર ઉત્પન્ન કરવો. પણ તેણે તે પ્રમાણે એકજ વખતે કરવું બીજા વખતે કરવું નહીં. આ પ્રમાણે જે પુરૂષ વિધવા સ્ત્રિની સાથે સંભોગ કરનાર હોય તેણે રાત્રીએ પોતાના શરીર ઉપર શુદ્ધ ધીનું લેપન કરીને મુગા મુગા તે વિધવા પાસે જવું અને તેની સાથે રહેવું પણ પુનઃ તે સ્ત્રિની સાથે કોઈ પણ સમયે તે પ્રમાણે કરવું નહીં. ૬૦

द्वितीयमेके प्रजनं मन्यन्ते स्त्रीषु तद्विदः ॥
 अनिर्वृतं नियोगार्थं पश्यन्तो धर्मतस्तथोऽ॥૬१॥

સ્ત્રિઓના સંતતિ સંબંધના વિષયોમાં જેઓ વધારે પ્રવીણ છે તેઓ એવો પણ મત ધરાવે છે કે જો વિધવા સ્ત્રી પોતાની સાથે સંભોગ કરવાને માટે નકકી કરેલા માણસની સાથે પ્રથમ પ્રસંગ પાડયા છતાં કોઈ પણ સંતાન ઉત્પન્ન કરી શકે નહીં તો તેણે પુનઃ સંભોગ કરવો અને પુત્ર ઉત્પન્ન કરવો. ૬૧

विधवायां नियोगार्थं निर्वृत्ते तु यथाविधि ॥
 गुरुवच्च स्तुपावच्च वर्तयेतां परस्परम्॥૬२॥

પરંતુ જ્યારે તેઓની ઇચ્છા ફલીભુત થાય અર્થાત્ યોગ્ય પુત્ર ઉત્પન્ન થાય ત્યાર પછીજો તે વિધવા સ્ત્રિએ અને તેની સાથે સંભોગ કરનાર તેના સગાએ બાપ દિકરી સમાન વર્તવું જોઈએ, અને એકઠાં વસે તો પણ પ્રથમ પ્રસંગનો ગેર લાભ લઈને તેવી વર્તણુક સામાન્ય રીતે ચલાવવી નહીં જોઈએ. ૬૨
 नियुक्तौ यौ विधिं दित्वा वर्तयेतां तु कामतः॥
 तावुभौ पतितौ स्यातां स्तुषागगुरुतल्पगौ॥૬३॥

જે માણસોને ઉપર પ્રમાણે સંભોગ કરવાને શાસ્ત્ર તરફથી પરવાનગી હોય અર્થાત્ પુત્રની ઉત્પત્તિને માટેજ તેમ કરવાની જેમને રજા મળી હોય તે માણસો તે પ્રમાણે તેટલાજ કારણને માટે કહે છે એ મ ન ગણાતાં રતિ સુખને માટે કરે છે એમ ગણે છે તો તેઓ જનને પતિત ગણાય છે નાના ભાઈની વડુ તેમ કરેતો તેણે પોતાના પિતા અથવા ગુરૂ સાથે સંભોગ કર્યાનું પાપ તેને લાગે છે અને જો નાનો ભાઈત પ્રમાણેની કૃતિથી મોટા ભાઈની સ્ત્રી સાથે તેમ કરે તો પોતાની માતાની સાથે સંભોગ કર્યાનું તેને પ્રાયશ્ચિત લાગે છે, અને તેથી તેઓ જનને પતિત થાય છે. ૬૩
 नान्यस्मिन्विधवा नारी नियोक्तव्या द्विजातिभिः
 अन्यस्मिन्नि नियुज्जाना धर्मं हन्युः सनातनम् ॥ ૬૪ ॥

દ્વિજવર્ણને માટેના નિયમો ઉપર જણાવ્યા તે નિયમોથી તદનજ વિરૂદ્ધ સમજવા કારણકે દ્વિજવર્ણમાંતો સ્ત્રિને પોતાના પતિ સિવાય અન્ય પુરૂષ સાથે સંબંધ કરવાને શાસ્ત્રનો કોઈ પણ આધાર છેજ

નહી અને છતાં કોઈજ તે પ્રમાણે અન્ય પુરૂષ પાસે સ્ત્રિને સંલોગ કરાવે છે તે તે- હેના અનાદિ એક પતિવૃત્તના નિયમનો ભંગ કરે છે અને તેથી તેના પાપને પ્રાપ્ત થાય છે. ૬૪

नोद्वाहिकेषु मन्त्रेषु नियोगः कीर्त्यते कचित्॥
न विवाहविधायुकं विधवावेदनं पुनः॥६५॥

વિવાહ વિધિનાં ધર્મ પુસ્તકોમાં કોઈ પણ ઠેકાણે પુત્ર ન થયો હોયતો તે ઉત્પન્ન કરવાને માટે સ્ત્રિયે પોતાના દિયરના પોતાના પતિના સર્પીડી સગા સાથે સંલોગ કરવો તેવું કાંઈ પણ કહેલું નથી તેમજ વિધવાઓના પુનર્લગ્ન સંબંધી કાંઈ પણ કહેલું નથી અર્થાત્ આ બે કર્મ શાસ્ત્રના આધાર વગરનાંજ છે. ૬૫

अयं द्विजैर्हि विद्वद्भिः पशुधर्मो विगर्हितः ॥
मनुष्याणामपि प्रोक्तो वेने राज्यं प्रशासति ॥ ६६ ॥

ઉપર પ્રમાણેના સંતતિ ઉત્પન્ન કરવાના વ્યવહારને જ્ઞાની પુરૂષોએ ઘણાજ અયોગ્ય અને નિંદા યુક્ત ગણેલો છે અને કૃષ્ણ એવો વ્યવહાર કૃષ્ણ પશુને માટેજ છે એમ તેઓનું માનવું છે છતાં તેણે રાજાને જેને વિષે પુરાણ અને આજ્ઞાનકારો એમ જણાવે છે કે પૃથ્વીરાજનો પિતા હતો તેના રાજ્યમાં ઉપર પ્રમાણેનો વ્યવહાર માણસોમાં પણ ચાલતો હતો. આમ ધારવાનું કારણ એમ પણ છે કે તે રાજા ઘણાંજ અધર્મી હતો અને દેવતાઓને આપવાના હોય બળીદાનને પોતાનેજ આપવાં એવી પ્રજાને દૂરજ પાડતો અને પોતે ઘણાજ વિષયી

હતો અને નેથી ચક્રારાજા તથા, પ્રજા અર્થાત્ “ રાજા તેવી પ્રજા ” તે પ્રમાણે જ્યારે રાજા પોતે વિષયી હોય ત્યારે પોતાની પ્રજાને પણ વિષયી થવા દે એ વાત સંજવિત પણ છેજ. ૬૬

स महीमखिलां भुञ्चन् राजर्षिप्रवरः पुरा ॥
वर्णोर्ना संकरं चक्रे कामोपहतचेतनः ॥६७॥

આમતે રાજા પૂર્વે આખી પૃથ્વીનો માલક હતો અને તેથી તે સર્વ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ-રાજર્ષિ ગણાતો હતો અને તેણે તેના સમયમાં ઉપરના નિયમો અમલમાં મૂક્યા જે સર્વત્ર પ્રસર્યા અને બતાવા લાગ્યા અર્થાત્ તેની બુદ્ધિ મોહને લીધે નાશ થયેલી હતી તેથી તેણે વર્ણોને ભેળશેળ કરી નાંખે તેવા નિયમો કર્યા અને તે સઘળા તેની મતીથી પળાવા લાગ્યા. ૬૭

ततः प्रभृति यो मोहात्प्रमीतपतिकां स्त्रायम् ॥
नियोजमत्यपत्यार्थं तं विगर्हन्ति साधन ॥ ६८ ॥

એમ તે રાજાના સમયથી જે માણસ પોતે ધર્મશાસ્ત્રના શાશા નિયમો છે તે સમજ્યા વિના કોઈ સધવાને પુત્ર ન હોવાથી પોતાના વર્ણનો ત્યાગ કરીને પુત્ર પ્રાપ્તી માટે તેના દિયર અથવાતો પતિના સર્પીડી સગાની સાથે સંબંધ કરવાને સમજાવે છે અથવા તો તેજ પ્રમાણે કરવાને કોઈ વિધવાને પણ કહે છે તેવા માણસનું કૃત્ય શાસ્ત્ર પ્રમાણે ન કરવા જેવું હોય છે માટે સારા સજ્જન પુરૂષો તેવા માણસને હિંમે-સાં નિંદે છે. ૬૮

યસ્યા મ્રિયેત કન્યાયા વાચાસત્યે કૃતે પતિઃ॥
તામનેન વિધાતેન નિજો વિન્દેત દેવરઃ॥૬૨॥

જે કોઈ કન્યાનો વિવાહ થયો હોય ત્યાર પછી તેના ભવિષ્યના થતા પતિનું મૃત્યુ થાયતો તે કન્યાને શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે તેના થનાર પતિના સગા ભાઈની સાથે નિચે પ્રમાણે વિધિ કરીને પરણાવી શકાય. ૬૯

યથાવિધયવિગમ્યૈનાં શુભવસ્ત્રાં શુચિવ્રતામ્ ॥
મિથો ભજેતાપસવાત્સકૃત્સકૃદ્દતાવૃતૌ ॥૭૦॥

આવી જે કન્યાનો વિવાહ તેના દિયર સાથે કરવાનો હોય તે કન્યાને શ્વેત વસ્ત્ર પહેરાવયાં અને મન અને તનથી શુદ્ધ કરીને તેને અર્પવી, આ પ્રમાણેના થનાર તેના પતિએ તે સ્ત્રીની સાથે જ્યાં સુધિ તેને પુત્ર થાય ત્યાં સુધી પ્રત્યેક રૂતુમાં એક એક વાર સંલોગ કરવો, આ પ્રમાણેનો થયેલ પુત્ર તે તેના પ્રથમે વિવાહ થયેલો જે પતી મૃત્યુ પામ્યો હોયો તેનો શાસ્ત્ર પ્રમાણે ગણાય છે. ૭૦

ન દત્ત્વા કસ્યચિત્કન્યાં પુનર્દેયાદિવક્ષગઃ॥
દત્ત્વા પુનઃ પ્રયચ્છન્દિ પ્રાપ્નોતિ પુરુષાનૃત્ ॥ ૭૧ ॥

હાહ્યા-વિદ્વાન માણસે તો એકવાર એક જણને કન્યાનું દાન કર્યું હોય અર્થાત્ વચ નથી પણ કન્યા આપવાને માટે કબુલ કર્યું હોયતો પછી તે માણસનું ગમે તો મરણ થાય તો પણ તે કન્યાનું દાન ખીજ કોઈને કરવું મંહી કારણ કે એક માણસને દાન આપ્યા અથવા આપવાને નહીં કર્યા પછી જોતે દાનતેના પાસેથી પાછું લઈને તે ખી-

જાને આપે છે તો આપનાર માણસ અમૃત દોષને પ્રાપ્ત કરેછે અર્થાત્ સંસારના રિવાજ વિરૂદ્ધ તે માણસે વર્તન કર્યું છે એમ કહેવાય. ૭૧
વિચિવત્પતિગૃહાપિ ત્યજેત્કન્યાં વિગર્હિતામ્ ॥
વ્યાધિતાંવિપ્રદુષ્ટાં વા છદ્મના ચોપપાદિતામ્ ॥ ૭૨ ॥

લગ્ન થયા પછી જો પરણનારને એમ માલમ પડે કે કન્યા કલંકવાળી છે, તેને ખોડ ખાંપણ છે. રોગી છે અથવા ક્ષત્ત્વેનિ છે અથવા તો તેને પરણાવતી વખતે છળ કપટ કરવામાં આન્યું છે તો તેણે તરતજ તેની સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો. આ પ્રમાણે બન્યું હોય ત્યારે જે પુરુષ પોતાની પરણેલી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરે છે તે માણસ કોઈ પણ રીતે દોષીત ગણાય નહી. ૭૨

યસ્તુ દોષવર્તી કન્યામનાસ્વાયોપપાદયેત્ ॥
તસ્ય તદ્વિતર્થ કુર્યાત્કન્યાદાતુર્દુરાત્મનઃ॥૭૩॥

કન્યાના ગુણ અને અવગુણ અને ખોડ ખાંપણને કહ્યાવિના જે માણસ કોઈ પણ માણસને કન્યાનું દાન કરે છે તે માણસનું દાન શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ કહેલું છે અને તેટલા માટે જ્યારે તેના પતિને તે સ્ત્રીમાં ખોડખાં પણ વા અવગુણ માલુમ પડે ત્યારે તે માણસ કન્યાદાન આપનાર સાથેનો પોતાનો કરાર રદ કરી શકે છે. ૭૩

વિધાય વૃત્તિં માર્યાયાં પ્રવસેત્કાર્યવાન્નરઃ ॥
અવૃત્તિકર્ષિતા હિ સ્ત્રી પ્રદુષ્યેત્તિસ્થપિત્યપિ ॥ ૭૪ ॥

પતિને કદાપી જો પોતાના કામ કાજ સારૂ પરદેશ જવાનું થાય તો ત્યાં આગળ જેટલો સમય રહેવાનો સંભવ હોય તેટલા

સમય સુધી પોતાની પતિને સારૂ અન્નવ-
સ્થનો પૂરતો બંદોબસ્ત કર્યા પછીજ તેણે
જવું કારણકે સ્ત્રી ગમે તેવી શુદ્ધ મનવાળી
અને સદાચરણી હોય છે પરંતુ અન્નવસ્થના
તેને વખા પડે તો તે કદાચ કુમાર્ગે જવાને
માટે લલચાય છે. ૭૪

વિધાય પ્રોષિતે વૃત્તિં જીવેન્નિયમમાસ્થિતા ॥
પ્રોષિતે ત્વવિધાયૈ વ જીવેચ્છિલ્લૈરગર્હિતૈઃ ॥

॥ ૭૫ ॥

જે સ્ત્રીનો પતિ તેને માટે પતિ બહાર-
ગામ રહેવાનો હોય તેટલા સમય સુધીના
અન્નવસ્થનો બંદોબસ્ત કરીને ગયો હોય
તેવી સ્ત્રીએ પતિ પાછો આવે ત્યાં સુધી વૃત
પ્રાણીને રહેવું અર્થાત્ અલંકાર વિગેરે મોજ
શોખનાં આભુષણ ધારણ કરવાં નહીં તેમજ
પરધરમાં જવું અથવા પરપુરૂષની સાથે ભાષણ
વિગેરે કરવું નહીં જો પતિ કાંઈ પણ બં-
દોબસ્ત કર્યાવિના ગયો હોય તો સ્ત્રીએ જ્યાં
સુધી તે પાછો આવે ત્યાં સુધી જેવી રીતે
લોકમાં તેની તથા પતિની નિંદા થાય નહીં
તેવાં કામ કાજ કરીને અન્નવસ્થ મેળવવાં
અર્થાત્ રેંટીઓ કાંતીને પોતાનો નિર્વાહ ક-
રવો. ૭૫

પ્રોષિતો ધર્મકાર્યાર્થ પ્રતીક્ષ્યોઽઘૌનરઃસમાઃ ॥
વિચાર્ય ષડ્વ્યશોઽર્થ વા કામાર્થ ત્રીંસ્તુ વત્સ-
રાન્ ॥ ૭૬ ॥

પોતાના ગુરૂની આજ્ઞાથી અથવા તો
કાંઈ ધર્મના કામ કાજને માટે જો કોઈ
માણસને પરદેશ જવાનું થાય તો તેની
સ્ત્રીએ તેની આઠ વર્ષ સુધી રાહ જોવી.-જે
પરદેશ ગયો હોય તે માણસની સ્ત્રીએ તેના
પતિની આઠ વર્ષ રાહ જોવી, પોતાની વિ-
ધાની ક્ષીર્ત્વી મેળવવાને માટે અથવા તો

વિદ્યાઅભ્યાસનો કરતા જનાર પતીની રાહ
પતિએ છ વર્ષ જોવી અને જે માણસમોજ સો
ખને માટે અથવા તો અન્યસ્ત્રીનો પ્રેમ મેળવવા
ને માટે પરદેશ ગયો હોય તેની સ્ત્રીએ ત્રણ વર્ષ
પતિની રાહ જોવી જોઈએ અર્થાત્ ઉપર જણા-
વ્યો તે સમય પૂર્ણ થતાં કેટલાક એવો મત
ધરાવે છે કે સ્ત્રીએ પોતાના પતિની શોધમાં
નિકળવું. કેટલાક વળી એમ પણ કહે છે કે
ત્યાર પછી સ્ત્રીએ ખીજ પતિનો અંગીકાર
કરવો જ્યારે કેટલાકનું એમ પણ કહેવું છે
કે ત્યાર પછીના સમયમાં પણ સ્ત્રીએ અનિ-
દીત અર્થાત્ જે કામ કરવાથી પોતાનું તેમ-
જ પતિનું ખોટું ન દેખાય તેવાં કામ ક-
રીને નિર્વાહ કરવો. ૭૬

સંવત્સરં પ્રતીક્ષેત દ્વિવર્તીં ચોર્ષિતં પતિઃ ॥
ऊर्ध्वं संवत्सराच्चेनां दायं तृत्वा न संवसेत्
॥ ૭૭ ॥

સ્ત્રી જો તેના પાતને ઠનડતી હોય
ત્હેનો દ્વેષ કરીને ત્હેને દુઃખી કરતી હોય
તો પતિએ એક વર્ષ સુધી તેની તેવી વર્ત-
ણુકને સહન કરવી પણ ત્યાર પછી પણ જો
તે સ્ત્રી તેજ પ્રમાણે કર્યા કરે તો ત્હેને કરાવેલાં
કિમતી વસ્ત્ર તેમજ અલંકારો પતીએ તેની
પાસેથી લઇ લેવાં અને તેની સાથે સંસાર-
નો વ્યવહાર બંધ કરવો અર્થાત્ સાથે રહે-
વું નહીં પણ તેને અન્નવસ્થ તો આપવાંજ
જોઈએ. ૭૭

અતિક્રામેત્પમત્તં યા મત્તં રોગાર્તમેવ વા ॥
સા ત્રીન્ માલાન્ પરિત્યાજ્યા વિભૂષણપરિ-
ચ્છદા ॥ ૭૮ ॥

જે સ્ત્રી પોતાના જુગારીઓની સોખત-
માં રહીને જુગાર રમનારા પતીની અથવા
ખરાબ સોખત-દાર પીનારા માણસોની સો

ખતથી દાડ પીતા થઇ ગયો હોય તેવા પતિની અવગણના કરે છે અને તેને સુધારવાને માટે પ્રયત્ન કરતી નથી તેવી સ્ત્રીનાં કિમતી આલુષણો તથા અલંકારો લઈ દેવાં અને તેના પતિએ ત્રણ મહીના સુધી ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૭૮

उन्मत्तं पतितं क्लीबमवीजं पापरोगिणम् ॥
न त्यागोऽस्ति द्विषन्त्याश्च न च दायापवर्त-
नम् ॥ ७९ ॥

પણ જો કોઈ પુરૂષ વાયુ વિગેરે રોગથી કરીને ગાંડો થઈ ગયો હોય, જેને જ્ઞાતિ ખૂદાર કોઈ પણ કારણસર સુકવામાં આવ્યો હોય, નામદ હોય, જેનામાં ખીજક ધાતુ હોય નહીં, જે પૂર્વ જન્મે કરેલાં ઘોર કૃત્યોના પરિણામે આ જન્મમાં રાજ રોગ અથવા કોડ કે પતના રોગથી પીડિત હોય તેવા પુરૂષની જો ત્હેની સ્ત્રી શેવા ન કરે તો કાંઈ 'ત્હેનું ઘરેણું' લઈ લેવું અથવા ત્હેનો ત્યાગ કરવો એવો શાસ્ત્રનો નિયમ નથી. ૭૯.

मद्यपाऽसाधुवृत्ता च प्रतिकूला च या भवेत् ॥
व्याधिता बाधिवेत्तव्या हिंसाऽर्थं प्री च स-
र्वदा ॥ ८० ॥

જો કોઈક સ્ત્રી નિષેધ જે દાડ-મદિરા ત્હેનું પાન કરતી હોય, તેમજ કુમાર્ગે વર્તન કરતી હોય, પતિની ઇચ્છા વિરુદ્ધ ચાલતી હોય, કોડ તથા પત વિગેરે રોગથી પીડિત હોય, નોકર ચાકર તથા ઘરનાં છોકરાં વિગેરેના ઉપર હુમેશાં ક્રોધાયમાન રહેતી હોય ત્હેમને મારતી હોય, તેમજ વધારે ખરચ કરતી હોય તેવી સ્ત્રીના પતિ-

એ તે સ્ત્રી હોવા છતાં ખીજ સ્ત્રી પરણવી. ૮૦.

वन्ध्याष्टमेऽधि वेद्यान्दे दशमे तु मृतप्रजा ॥
एकादशे स्त्रीजननी सद्यस्त्वप्रियवादिनी ॥ ८१ ॥

ઋતુકાળથી આઠ વર્ષ સુધીમાં જો કાંઈ સંતતિ ઉત્પન્ન થાય નહીં તો તે સ્ત્રીના પતિએ આઠમા વર્ષ પછી તે સ્ત્રી હયાત હોવા છતાં ખીજ સ્ત્રી પરણવી. જે સ્ત્રીના સંતાન થઈને મરી જતાં હોય, તે સ્ત્રીના પતિએ દશ વરસ પછી ખીજ પરણવી અને જો સંતતિમાં પુત્રીઓજ થતી હોય તો રૂતુ પછી અગીઆર વરસ સુધી રાહ જોવી અને ત્યાર પછી ખીજ સ્ત્રી કરવી પણ જો સ્ત્રી દ્વેષ કરતી હોય અને પોતાના પતિ તરફ સંતોષથી સુખમાં રહીને સુખના કરતાં દુઃખ દેતી હોય તો તેવી સ્ત્રીને તો તરતજ ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૮૧.

या रोगिणी स्यात् हिता संपन्ना चैव शीलतः ॥
सानुज्ञाप्याधिवेत्तव्या नावमान्या च कर्हि-
चित् ॥ ८२ ॥

જો સ્ત્રી રોગી હોય પણ તેવી છતાં એ પોતાના પતિને સંતોષ આપતી હોય અને સદાચરણવાળી હોય તો તેવી સ્ત્રીના ઉપર ખીજ સ્ત્રી લાવવાને માટે તે સ્ત્રી જો ખુશીથી હા પાડતી હોય તોજ પતિએ તેમ કરવું અને તેમ કર્યા પછી પણ જુની સ્ત્રીનું ઘરમાં યોગ્ય માન રખાવવું અને તેના તરફ પોતે સંભાળથી વર્તવું. ૮૨.

अधिविन्ना तु या नारी निर्गच्छेद्विषिता गृहात् ॥
सा सद्यः सन्निरोद्धव्या त्याज्या वा कुलस-
न्निधौ ॥ ८३ ॥

પણુ જો સ્ત્રી પોતાનો પતિ ફરીથી લગ્ન કરતો હોય અને તેથી ક્રોધાયમાન થઈને ત્હેના પતિના ઘરને છોડી જતી હોય તો પતિએ તે સ્ત્રીને પોતાના ઘરમાંજ દોરડાવતી ખાંધી કેદ કરવી અથવા તો ખંને કુટુંબની સમક્ષ ત્હેનો તત્કાળ ત્યાગ કરવો. ૮૩.

प्रतिषिद्धापि चेद्या तु मद्य मभ्युदयेष्वापि ॥
प्रेक्षासमाजं गच्छेद्वासादण्ड्याकुण्डलानिपदा ॥ ८४ ॥

ક્ષત્રી અથવા હરકોઈ સ્ત્રી પોતાના પતિના ના કદ્દા છતાં લગ્ન અથવા તેવા જ સ્ત્રીના ઉત્સવના પ્રસંગે સુરાપાન કરે છે અથવા તો નાચ ગાયન વિગેરેના મેળાવડામાં જ્યાં ઘણા માણસો એકઠા થયેલા હોય ત્યાં જાય છે ત્હેનો રાજાએ ધર્મશાસ્ત્રના નિયમને અનુસરીને છ રતી સુવર્ણ જેટલો દંડ કરવો. ૮૪.

यदि स्वाश्वापराश्वैव विन्देरन्योपितो द्विजाः॥
तासां वर्णक्रमेण स्याज्ज्यैष्ठ्यं पूजा च वैश्व
च ॥ ८५ ॥

જો બ્રાહ્મણ પોતાના વર્ણની અથવા તો ક્ષત્રી, વૈશ્ય અથવા શુદ્ર સ્ત્રીની સાથે લગ્ન કરે તો તે સ્ત્રીઓને ત્હેમના વરણ પ્રમાણેનો અધીકાર આપવો. જો સ્ત્રી સર્વળા હોય અર્થાત્ બ્રાહ્મણ વર્ણની હોય તો ત્હેને પ્રધાનપણું આપવું. અન્ય વર્ણની હોય તો ક્ષત્રીય વર્ણની સ્ત્રીને ઘટે તે પ્રમાણેનું ત્હેનું સન્માન કરવું, તેથી ઉતરતી વૈશ્ય વર્ણની સ્ત્રી હોયતો તેને માટે ઘરનો યોગ્ય લાગતો બુદોળ સ્તકસ્તો. ૮૫.

भर्तुः शरीरशुश्रूषां धर्मकार्यं च नैत्यकम् ॥
स्वा चैव कुर्यात्सर्वेषां नास्वजातिः कथंचन ॥ ८६ ॥

દ્વિજતીઓ ઉપર પ્રમાણે પોતાની વર્ણ શીવાયની વર્ણની કન્યાઓ સાથે પરણે તોપણ પોતાની શેવા ચાકરી તેમજ ધર્મ કાર્ય કરવામાં તો સર્વળ સ્ત્રીનેજ સાથે રાખી શકાય અસર્વળા સ્ત્રી પાસે તેવાં કાર્ય કરાવવાં જોઈએ નહી. ૮૬.

यस्तु तत्कारयेन्मोहात्स ज्ञात्या स्थितयान्यया॥
यथा ब्राह्मणचाण्डालः पूर्वदृष्टस्तथैव सः॥ ८७ ॥

જો દ્વિજતીય પોતાની સર્વળા સ્ત્રી હયાત હોય છે છતાં પોતાની ચાકરી અર્થાત્ પોતાને માટે ખાવાનું તૈયાર કરવાનું તથા લાવવાનું તેમજ ખીજાં ધર્મ કર્મ વિગેરે કરવાનું અસર્વળા સ્ત્રી પાસે કરાવે છે તે માણસ બ્રાહ્મણીના પેટે શુદ્ર ખીજથી ઉત્પન્ન થયેલા ચંડાલ જેવો ગણાય છે આ પ્રમાણે પ્રાચીન રૂઢિઓનું માનવું છે. ૮૭

उत्कृष्टायाभिरूपाय वराय सदृशाय च ॥
अप्राप्तामपि तां तस्मै कन्यां दद्याद्यथाविधि ॥ ८८ ॥

સારો કુળવાન તેમજ સદાચરણવાળો, અંગે રૂપાળો, વિદ્વાન વર જડી આવે તો કન્યાના પિતાએ પુત્રીને યોગ્ય ઉમરની ન થઈ હોય તોપણ તેનું કન્યાદાન આપવું તેથી તે કાંઈ શાસ્ત્રના નિયમનો ભંગ કરતો નથી કારણ કે આઠ વર્ષ થયાં ન હોય તોપણ બ્રાહ્મ વિવાહ વીધિ પ્રમાણે કન્યાનું દાન કરી શકાય છે પરંતુ આ શ્લોકનો અર્થ એમ ન થવો જોઈએ કે કન્યાના પિતાએ

ધનના હોલ માત્રથીજ કન્યા કાળ થતા પહેલાં તેનું દાન કરવું ૮૮

કામમામરણાત્તિષ્ઠેદ્ગૃહે કન્યર્તુમત્યાપિ ॥
નૈવૈ વૈ નાં પ્રયચ્છેત્તુ ગુણહીનાય કર્હેચિત્ ॥
॥ ૮૯ ॥

પુત્રીને રૂતુ પ્રાપ્તી થઇ ગઇ હોય અર્થાત્ તેનો કન્યા કાલ થઇ ગયો હોય તોપણ સારો વિદ્વાન પતિ ન મળી આવે તો તેના મરણ સુધી પિતા પોતાને ઘર તેને રાખી થકે છે પણ ત્હોને અયોગ્ય પતિને તો ત્હોણે દાનમાં આપવીજ નહી. ૮૯

ત્રીણિ વર્ષાણ્યુદીક્ષેત કુમાર્યૃતુમતી સતી ॥
ઋર્ધ્વં તુ કાલાદેતસ્માદ્વિદેત સદૃશં પતિન્ ॥
॥ ૯૦ ॥

રૂતુ પતિ થયા પછી ત્રણ વર્ષ સુધી પણ જો સારો યોગ્ય પતિ મળે તો તેને માટે રાહ જોવી અને જો ત્યાર પછી વિદ્વાન વર ન મળી આવે તો કન્યાએ પોતે પોતાની વર્ણના અને પોતાના જેવાજ સારા કુળના પતિની શોધ કરવી અને તેમ કરતાં જો પોતાના પ્રયાસમાં તે ફતેહ મંદ થાય તો તેવા પતિનો સ્વિકાર કરવો. ૯૦

અદીયમાના ભર્તારમયિગચ્છેદ્યદિ સ્વયમ્ ॥
નૈનઃ કિશ્ચિદવામોતિ ન ચયં સાડયિગચ્છતિ ॥
॥ ૯૧ ॥

કન્યાકાલ પુરું થવા આવતો હોય અને ત્યાં સુધીમાં જો કન્યાનો પિતા તેને યોગ્ય વર શોધીને પરણાવી ન દે અને તેથી કન્યા પોતેજ પોતાની પસંદગીથી વર શોધી અને તેની સાથે પરણે છે તો તેને પોતાને તેમજ

જે પતિ તેનો સ્વિકાર કરે છે તેમાંથી બન્નેને કાંઇ પણ દોષ લાગતો નથી. ૯૧
અલંકાર નદિત પિત્ર્યં કન્યા સ્વયંવરા ॥
માતૃકં આતૃક્તં વા સ્તેના સ્યાદિ તં હરેત્ ॥
॥ ૯૨ ॥

ઉપર પ્રમાણે જે કન્યા પોતાની મેળેજ પતિ શોધીને તેનો સ્વિકાર કરે છે તે સ્ત્રીએ પરણતા પહેલાં માત્ર પિતા તથા ભાઈ ભાંડુઓ તેને જે કાંઇ અંદાકારો આપ્યા હોય તે તેમને પાછા આપવા જોઈએ જો તે પોતાની પાસે રાખે છે તો તેને ચોરી કહ્યાનું પાપ લાગે છે અને પતિને પણ તે ધરણા ગાંઠા પોતાને ત્યાં રાખે છે તો તેણે પણ ચોરીનો માહ રાખ્યો તેને માટે દોષ લાગે છે. ૯૨

પિત્રે ન દદ્યાચ્છુરુકં તુ કન્યામૃતુમતીં હરન્ ॥
સં દિ સ્વામ્યા દતિક્રામેદતૂનાં પ્રતિરોધનાત્ ॥
॥ ૯૩ ॥

ઋતુમતી કન્યાની સાથે પરણનાર પુરૂષે કન્યાના પિતાને લગ્નના પ્રસંગને અનુસરીને અપાતી કાંઇ ભેટ વિગેરે આપવું નહી કારણ કે તેવી કન્યા તો પિતા પુત્રી પરના પોતાના સર્વ હકને કન્યાના રૂતુ કાળને તેણે અટકાવ્યો તે કારણથી ગુમાવે છે અને તેનો પુત્રી ઉપર કાંઇ પણ હક લેખાતો નથી. ૯૩

ત્રિંશદ્વર્ષોદ્વેદ્દેત્કન્યાં ત્દદ્યાં દ્વાદશવાર્ષિકીમ્ ॥
ત્ર્યષ્ટવર્ષોષ્ટવર્ષાં વા ધર્મે સીદતિ સત્ત્વરઃ ॥ ૯૪ ॥

ત્રીશ વરસની ઉમ્મરના પુરૂષે મનોહર કાન્તીવાળી અને પ્રિય વાદિની બાર વર્ષની કન્યાનો સ્વિકાર કરવો જો પુરૂષની ઉમર ચોવીશ વર્ષની હોય ને લગ્ન કરવા ઇચ્છે

હોય તો કન્યા રૂપ તેમ ગુણવાળી આઠ વર્ષની ઉમરની હોવી જોઈએ પણ જો પુરૂષ પોતાનો વિદ્યાભ્યાસ પૂર્ણ કરી રહ્યો હોય અર્થાત્ તેની વયનો પ્રથમ આશ્રમ-બ્રહ્મચર્ય પાળ્યો હોય તો પછીના બીજા આશ્રમમાં અર્થાત્ ગૃહસ્થાશ્રમમાં તેને સ્ત્રિ વિના તે આશ્રમના નિયમો પાળવા કડીથી જણાય તો તેની ઇચ્છામાં આવે ત્યારે લગ્ન કરવું. કાંઈ ખાસ કરીને પાળવોજ જોઈએ એવો નિયમ નથી પણ આ સુચનાજ છે. ૯૪

देवदत्तां पतिर्भार्यां चिन्दते नेच्छयात्मनः ॥
तां सार्धं विभृयान्नित्यं देवानां प्रियपाच-
रन् ॥ ९५ ॥

પરણ્યનાર માણસ પોતાની વધુને પોતાની મેળે મેળવી શકતો નથી પણ કન્યાનું દાન તેને દેવતાઓ પાસેથી મળે છે અર્થાત્ વિવાહ વિધિ જેને દેવતાઓ-અગ્નિ, સોમ, સાવિત્રિ, ભગ, અર્યમણ વિગેરેનો મંત્રોચાર કરવામાં આવે છે તેમની પાસેથી તેને કન્યા મળે છે અને તેટલા માટે તે કન્યાની સાથે પોતે જો રાજ ખુશીથી પરણતો ન હોય અ ને જો કન્યા વિવાહ પછી તેના પ્રતિ યોગ્ય વર્તન ચલાવતી હોય તો પતિએ હિમેશાં તેનું પાલણુ પોષણ કરવુંજ જોઈએ કારણ કે જો તે પ્રમાણે તે ન કરેતો ઉપર ગણાવ્યા તેને દેવતાઓ તેના તરફ કોપાયમાન થાય છે. ૯૫

प्रजनार्थं स्त्रियः सृष्टाः संतानार्थं च मानवाः॥
सस्मात्साधारणो धर्मःश्रुतौपत्या सहोदितः९६॥

સ્ત્રિયો જનેતા થવાને માટે અર્થાત્ પ્ર-
જાની ઉત્પત્તિને માટે સરજેલી છે અને પુ-

રૂપોને સ્ત્રિ રૂપી ક્ષેત્રમાં બીજકો વાવીને સં-
તતિ ઉત્પન્ન કરવાને માટે સૃષ્ટાએ ઉત્પન્ન
કરેલા છે માટે વેદમાં કહેલું છે કે જેને
ધર્મ કર્મ પુરૂષ કરતો હોય તે તે બિને
સાથે રાખીને કરે. ૯૬

कन्यायां दत्तशुल्कायां म्रियते यदिशुल्कदः॥
देवराय प्रदातव्या यदि कन्याऽनुमन्यते॥९७॥

કન્યાનો વિવાહ થઈ ગયો હોય વિવાહ
અંબાથી કર વ્યવહાર થઈ ગયા હોય અને
ત્યાર પછી તેનો થનાર પતિ જો મરણ પામે
તો કન્યાનાં માતપિતાએ તે કન્યાનું દાન
મરનારના સગા ભાઈને જો તે કન્યા તેનો
સ્વિકાર કરે તો આપવું. ૯૭

आददीत न शूद्रोऽपि शुल्कं दुहितरं ददत् ॥
शुल्कं हि गृह्णन्कुरुते छत्रं दुहितृविक्रयम्॥९८॥

શુદ્રે પણ પોતાની પુત્રીના કન્યાદાનમાં
કોઈ પણ પૈસા વરની પાસેથી લેવા નહી
કારણકે તે પ્રમાણે છાના માના પૈસા લેનાર
પોતાની પુત્રીનું વેચાણ કર્યાનો ગુન્હેગાર
થાય છે. ૯૮

एतत्तु न परे चकुर्नापरे जातु साधवः ॥
यदन्यस्य प्रतिज्ञाय पुनरन्यस्य दीयते ॥९९॥

આગલા વખતના તેમજ હાલના જ્ઞાની
માણસો એક માણસને કન્યાદાન આપવાનું
કદા પછી કદી બીજાને આપતા નથી અ-
થવાતો કન્યાદાન આપવાને માટે એક જણને
કદા પછી બીજાને આપતા નથી. ૯૯

नानुशुभ्रम जात्वेतत्पूर्वेष्वपि हि जन्मसु ॥
शुल्कसंज्ञेन मूलयेन च्छत्रं दुहितृविक्रयम् ॥

॥ १०० ॥

તેમ પહેલાંના વખતમાં કોઈએ પોતાની પુત્રીનું અમુક રકમ વર પાસેથી લઈ તેનો વિવાહ કર્યો હોય અથવા પૈસા સાટે દાન કર્યું હોય તેવું પણ આપણા સાંભળવામાં આવ્યું નથી ૧૦૦

અન્યાન્યસ્યાવ્યભીચારો ભવેદામરણાન્તિકઃ॥
एष धर्मः समासेन ज्ञेयः स्त्रीपुंसयोः परः॥१॥

પતિ પત્નિનો શ્રેષ્ઠ ધર્મ એ છે કે જ્યાં સુધી બન્ને જણ જીવતાં હોય ત્યાં સુધી પ્રત્યેકના એક બીજા તરફના પ્રેમમાં તેમજ ધર્મ કર્મમાં વ્યભિચાર થવો જોઈએ નહીં. અર્થાત્ પતિના સંસાર વ્યવહારનાં તેમજ ધર્મનિયમનાં કામ બન્ને જણે હળી મળીને સાથે કરવાં. ૧૦૧

तथा नित्यं यतेयातां स्त्रीपुंसौत कृतक्रियो ॥
यथा नाभिचरेतां तौ वियुक्तावितरेतरम् ॥२॥

જિ પુરૂષે લક્ષ્મી પવિત્ર ગાંઠથી ભેગ પાળવી પોતાનો પરસ્પરનો પ્રેમ અચળ રહે અને સાથે બન્ને સુખશાન્તીમાં હમેશાં રહે તેને માટે સંભાળ રાખવી અર્થાત્ એકના વર્તનથી બીજાને ખોટું લગાડે તેમ તેમ બેમાંથી કોઈએ ચાલવું અથવા બોલવું નહીં. ૧૦૨

एष स्त्रीपुंसयोरुक्तो धर्मो वा रतिसंहितः ॥
आपन्नपत्यप्राप्तिश्च दायभागं निबोधत ॥ ३ ॥

આ પ્રમાણેના પતિ પત્નિના સંપમાં રહેવાના ધર્મ નિયમ મહેં આપને કહી સંભળાવ્યા. તેમજ સંતતિ ન હોયતો તે કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરવી તેના પણ શુદ્ધને માટેના ધર્મ શાસ્ત્રના નિયમો કહ્યા હવે આપને વારસાના માલ મીલકતના વિભાગ કરવાના નિય-

મો કહીશ તે સાંભળશો. ૧૦૩

ऊर्ध्वं पितुश्च मातुश्च समेत्य भ्रातरः समम् ॥
भजेरन्पैतृकं रिक्थमनीशास्ते हि जीवतोः॥४॥

પિતાના મરણ પછી સર્વ ભાઈઓએ એકઠા થઈને દેની માલ મીલકતના સરખા ભાગ કરવા જો મોટો પુત્ર વધારેનો હિસ્સો લેવાને માટે ના પાડતો હોયતો અને તેજ પ્રમાણે માતાના મરણ પછી જો છોકરીઓ ન હોયતો છોકરાઓએ મળીને તેની મીલકતના સરખા ભાગ કરી બહેની લેવી પણ તેમની હયાતીમાં તેમ કરાય નહીં કારણ કે તેમની હયાતીમાં પુત્રો વા પુત્રીઓનો મા બાપની મીલકત ઉપર કાંઈ પણ હક હોતો નથી પણ જો માતપિતા રાજી ખુશીથી રજા આપેતો પુત્રોએ તેમનાં માતપિતાની હયાતીમાં પણ મીલકતના સરખા વિભાગ કરી લેવા. ૧૦૪

ज्येष्ठ एव तु गृह्णीयात्पितरयं धनमशेषतः ॥
शेषास्तमुपजीवेयुर्यथैव पितरं तथा ॥ ५ ॥

જો મોટો પુત્ર સારો સમજી હોય છે તો પોતાના પિતાની સર્વ મીલકત પોતાના હાથમાં રાખે છે અને જેમ પિતાના મૃત્યુ પેલાં સર્વ ભાઈઓ સંપ સંપીને એકઠા રહેતા હોય છે તે પ્રમાણે પોતે કુટુંબના વડીલ તરીકે રહીને આખા કુટુંબને પાળે છે. પરંતુ જો ભાઈઓ સઘળા ઉમરે પહોંચેલા હોય છે અને તેમનો વિચાર પોત પોતાનો ભાગ બહેની લેવાનો હોય છે તો તેમ પણ રહી શકે છે. ૧૦૫

ज्येष्ठेन जातमात्रेण पुत्री भवति मानवः ॥
पितृगामनृजश्चै व स तस्मात्सर्वमर्हति॥६॥

ન્હાના ભાઈઓ કરતાં મોટા ભાઈને પિતાની મીલકતમાંથી વધારે લેવાનો અથવા સર્વ લેવાનો અધિકાર છે તેનું કારણ એટલું જ છે કે વેદના નિયમો પ્રમાણે પ્રથમ પુત્રનો જન્મ થતાં જ પુરૂષ પિતા થયો એમ કહેવાય છે અર્થાત્ તે દેહના પિત્રીયોના કુળમાંથી મુક્ત થાય છે અને તે દેહના માટે તે પિતાની સર્વ મીલકતનો અધિકારી થાય છે, ૧૦૬

यस्मिन्मृगं सन्नयति येन चान्नस्यमશ્નુः ॥
स एव धर्मज्ञः पुत्रः कामजानितराविन्दुः॥७॥

જે પુત્ર પહેલ વેલો જન્મ પામે છે તેના અર્થાત્ જ્યેષ્ઠ પુત્રના જન્મથી જ પિતા કુળમાંથી મુક્ત થાય છે તેમજ અમૃત કુળનો લોકતા થાય છે અર્થાત્ તેનાં શ્રાદ્ધ વિગેરે ક્રિયા કરવાનો પણ તેજ અધિકારી હોય છે અર્થાત્ મરણ પછી પિતાના મૃત્યુ લોકમાં થયેલાં પાપમાંથી મુક્ત કરવાને માટે જ્યેષ્ઠ પુત્રજ અધિકારી છે અને જ્યેષ્ઠ પુત્રના જન્મ પછીના થયેલા પુત્રોનો માત્ર કામેચ્છાથી ઉત્પન્ન થયેલાં કુળ છે એમ વેદજ્ઞ માણસોએ કહેલું છે. ૧૦૭

पितेव पालयेत्पुत्राञ्ज्येष्ठो भ्रातृन्यत्रीयसः ॥
पुत्रवच्चापि वर्तेरञ्ज्येष्ठे भ्रातरि धर्मतः ॥ ८॥

પિતાના મૃત્યુ પછી પુત્રોએ માલ મીલકતના વિભાગ ન કરવા હોયતો સર્વથી મોટા પુત્રે પિતાની સર્વ મીલકત પોતાના હાથમાં રાખવી અને પિતા પોતાની હયાતીમાં જેમ સર્વ પુત્રનું સરખી રીતે પાલન કરતો હોય તે પ્રમાણે જ્યેષ્ઠ પુત્રે સર્વ બાં

ધવોનું પણ કરવું અને સર્વ ભાઈઓએ પિતાની હયાતીમાં જેમ તેઓ તેની આજ્ઞાનુસાર વર્તન કરતા હતા તેજ પ્રમાણે તેમના જ્યેષ્ઠ બન્ધુ તરફ પણ વર્તવું જોઈએ. ૧૦૮

ज्येष्ठः कुलं वर्धयति विनाशयति वा पुनः ॥
ज्येष्ठः पूज्यतमो लोके ज्येष्ठः सद्भिरगर्हितः ९

ઉપર પ્રમાણેના કુટુંબમાં અર્થાત્ જ્યાં પિતાના મૃત્યુ પછી પણ માલ મીલકતના વિભાગ કરવામાં ન આવ્યા હોય પરંતુ સર્વ જ્યેષ્ઠ પુત્રની પાસેજ હોય અને જ્યેષ્ઠ પુત્ર તેના નાના ભાઈઓ વિગેરેનું પાલણુ પોષણ કરતો હોય છે તે જ્યેષ્ઠ બન્ધુ જો સદા ચરણી અને વિદ્વાન હોય છે તો તેના આખા કુળને દિપાવે છે કારણ કે તેના નાના ભાઈઓ પણ તેના પ્રમાણેજ ચાલે છે અને જો તે દુરાચારી હોય છે તો નાના ભાઈઓ પણ તેવાજ દુરાચારી નીવડે છે અને તેથી કુળના માન આબરૂનો નાશ થાય છે અને મોટા ભાઈનો તિરસ્કાર કરે છે ઉપરનાં કારણોથી સજ્જન માણસો જ્યેષ્ઠ પુત્રને હમેશાં માન આબરૂથી શોભાવે છે. ૧૦૯

यो ज्येष्ठो ज्येष्ठवृत्तिः स्यान्मातेव स पितेवसः॥
अज्येष्ठवृत्तिर्यस्तु स्यात्स संपूज्यस्तु बंधुवत् ॥ ११० ॥

જો મોટો ભાઈ પોતાના ધર્મ પ્રમાણે નાના ભાઈઓની સાથે વર્તે તો હોય અર્થાત્ જો તે પોતાના ન્હાના ભાઈઓને ખાવાપિવાનું તથા પહેરવા ઓઢવાનું પુરૂ પાડે છે અને તેમને કેળવણી આપે છે તો તેવા બન્ધુને ન્હાના ભાઈઓએ પોતાના માતૃપિતા

સમાન ગણુવો અને માન આપવું અને જો તે પોતાના ધર્મ પ્રમાણે ન વર્તે તો પણ ન્હાના ભાઈઓએ તે ભાઈ તેમના કરતાં મ્હોટો છે એટલું જાણીને પણ તેને એકન-જીવના સગા જેવો અર્થાત્ મામા અથવા કાકાની તુલ્ય ગણીને માન આપવું. ૧૧૦

एवं सहवसेयुर्वा पृथग्वा धर्मकाम्यया ॥
पृथग्विवर्धते धर्मस्तस्माद्दर्म्या पृथक्क्रिया ॥ ૧૧ ॥

ભાઈઓને એકઠા રહેવું હોય તો સર્વે હુળીમળીને એકઠા રહેવું પણ જો ધર્મ કર્મ પોતે દરેક જુદા રહીને કરેતો વધારે સારી રીતે થાય એમ તેમનું માનવું હોય તો તેઓએ મીલકતના સરખા વિભાગ કરીને પોત પોતાનો ભાગ લઈને જુદા રહેવું અને પોતાના ધર્મને અનુસરીને હોમ યજ્ઞાદિક ધર્મ કર્મ કરવાં એ પણ શાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણેજ છે. આ પ્રમાણે કરવાથી દરેકને પોતાનાં ધર્મ કર્મનું ફળ મળે છે. ૧૧૧

उपेष्टस्य त्रिंश उद्धारः सर्वद्रव्याच्च यद्वरम् ॥
ततोऽर्धं मध्यमस्य स्यात्तुरीयं तु यवीयसः ॥
॥ ૧૨ ॥

પિતાની મીલકતના વિભાગ નિચે પ્ર-માણે ગણુવા જ્યેષ્ઠ પુત્રે વીશમો ભાગ લેવો અને તેમાં પણ સરસામાન રાચ રચીલા વિગેરેનો ઉત્તમ ભાગ તેનો, વચ્ચલા છોકરાએ મ્હોટા ભાઈના ભાગનો ણીજો એટલે આખી મીલકતનો આખીશમો ભાગ લેવો અને સર્વથી ન્હાનાભાઈએ મોટા ભાઈની મીલકતનો ચો-થો ભાગ એટલે એશીમો ભાગ લેવો જોઈએ એટલે મોટા ભાઈએ સર્વ કરતાં વધારે લેવું પણ આ નિયમ, કેટલાક વિદ્વાનો એવા

પણ અભિપ્રાયના છે કે કળીયુગમાં લાગુ પડતો નથી ૧૧૨

उपेष्टश्चैव कनिष्ठश्च संहरतां यथोदितम् ॥
ये अन्ये उपेष्टकनिष्ठाभ्यां तेषां स्यान्मध्यमं ध-
नम् ॥ ૧૩ ॥

ઉપરના નિયમ પ્રમાણે મ્હોટા અને નાના ભાઈએ પોત પોતાના ભાગ લેવા અને સઘળા વચ્ચ ભાઈઓએ તો એક અ-થવા વધારે હોય તો પણ તેમણે ઉપર જ-ણાવ્યા પ્રમાણે દરેકે આખીસમા ભાગ જેટલો પોતાનો ભાગ લેવો. ૧૧૩

सर्वेषां धनजातानामाददीताग्रचमग्रजः ॥
यच्च सातिशयं किञ्चिद्दशतश्चापनुयाद्वरम् ॥ ૧૪ ॥
પિતાની મીલકતના સર્વ સામાનમાંથી જે વધારે સારો અને કિંમતી હોય તે જ્યેષ્ઠ પુત્રે લેવો અને દાગીતા તથા પોષા-કની પણ એકજ ચીજ લેવી જે સર્વથી ઉ-ત્તમ મુલ્યવાન હોય અને ગાયો, ઘોડા વિગેરે પ્રાણીઓ હોય અને તેમના વિભાગ કરવાના હોય તો પણ જ્યેષ્ઠ પુત્ર પોતાના સરખા ભાગ કરતાં દરેકદશ પ્રાણીએ એક સારા પ્રાણીને પોતાના ભાગમાં વધારે લે છે. ઉપર પ્રમાણે સર્વથી જ્યેષ્ઠ અને વધારે ભાગ લેવાનો અધિકાર જે જ્યેષ્ઠ પુત્ર જુ-ણુવાન હોય તેનેજ મળે છે. ૧૧૪

उद्धारो न दशस्वस्ति संपन्नानां स्वकर्मवत् ॥
यत्किञ्चिद्देव दे यं तु जपायसे मानवर्धनम् ॥
॥ ૧૫ ॥

પણ જો સર્વે પુત્રો એકજ સરખા જુણુ-વાન હોય તો પછી ઉપર પ્રમાણે ભાગની વહેંચણીમાં જ્યેષ્ઠ પુત્રને વધારે લેવાનો

અધિકાર જણાવ્યો તે કાંઈ લાગુ પડે નહીં.
અર્થાત્ દર દશ પ્રાણીએ જ્યેષ્ઠ પુત્ર પોતાના
ભાગ કરતાં એક પ્રાણી વધારે લઈ શકતો
નથી પણ નાના ભાઈઓએ પોતાના મોટા
ભાઈના માનની ખાતર પોતાના ભાગ કરતાં
વસ્ત્રાભુષણ તથા ધનના વિભાગમાં રહેજ
પણ મોટા ભાઈને વધારે આપવું જોઈએ. ૧૧૫
एवं समुद्धृतोदारे समानं शान्प्रकल्पयेत् ॥
उदारेऽनुद्धृते त्वेषामि यं स्यादंशकल्पना ॥

॥ ૧૧૬ ॥

પિતાની માલ મિલકતમાંથી ઉપર પ્રમાણે
જ્યેષ્ઠ પુત્રને માટે કિમતી વસ્ત્ર-દાગીના
અથવા તો દ્રવ્યનો કોઈ ભાગ વધારે કાઢ્યો
હોય તો ત્યાર પછીની રહેલી વસ્તુઓના
સરખા વિભાગ કરી લેવા પણ જો કાંઈપણ
વિશેષ ભાગ જ્યેષ્ઠને માટે ન કાઢવામાં આ-
વ્યો હોય તો તો સર્વ મિલકતના વિભાગ
ભાઈઓએ નીચેના શ્લોકમાં કહેવામાં આવશે
તે પ્રમાણે કરવા જોઈએ. ૧૧૬

एकाधिकं हरेज्ज्येष्ठः पुत्रोऽप्यर्धं ततोऽनुजः॥
अंशमंशं यत्रीयां स इति धर्मो व्यवस्थितः ॥

॥ ૧૭ ॥

મોટા ભાઈએ મિલકતના વિભાગમાંથી
જો ભાગ લેવા જોઈએ તેનાથી નાના ભાઈએ
દોઢ ભાગ લેવો અને ત્યાર પછીના નાના
ભાઈઓએ સરખી રીતે વહેંચી લેવું જોઈએ
પણ વધારે લેનાર જ્યેષ્ઠ ખંધુ અને તેનાથી
નાના ભાઈમાં તે પ્રમાણેના ગુણ હોવા જો-
ઈએ તેમજ નાના ભાઈઓ જેઓ સરખી
રીતે પોતાના ભાગ લે તેઓ પણ સરખા
ગુણવાન હોવા જોઈએ એવી શાસ્ત્રની મર્યાદા
છે. ૧૧૭

स्वेभ्योऽशेभ्यस्तु कन्याभ्यःप्रदद्युर्भ्रातरःपृथक्॥
स्वात्स्वादंशाच्चतुर्भागं पतिताःस्युरदित्सवः१८

મરનારને પુત્રો તેમજ પુત્રી હોય તો
તેની માલ મિલકતના વિભાગ કરતી વખતે
પુત્રોએ ચોથો ભાગ બેનને આપવો જોઈએ
જો બેન અવિવાહીત હોય તો તે ભાગ તેના
લગ્ન ખર્ચ તરીકે જુદો કાઢીને પછીના
દ્રવ્યમાંથી પોતાના ભાગ પાડવા. પણ જો
મરનાર એક કરતાં વધારે સ્ત્રી પરણ્યો હોય
અને તેથી તેને સંતાન થયેલાં હોય તો
માલ મિલકતના ભાગ પાડતી વખતે પુત્રીનો
ભાગ તેમના સગા ભાઈના ચોથા હિસ્સે ગ-
ણાય અર્થાત્ જો મરનાર બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અને
વૈશ્ય સ્ત્રી સાથે પરણ્યો હોય તો બ્રાહ્મણ
સ્ત્રીથી થયેલા પુત્ર તેની સગી બેનને પોતાના
ભાગમાંથી ચોથો ભાગ આપવો જો ક્ષત્રી
સ્ત્રીથી પુત્ર અને પુત્રી થયાં હોય તો ક્ષત્રી
સ્ત્રીથી થયેલા પુત્ર પોતાની સગી બેનને
પોતાના ભાગમાંથી આપવું અને તેજ પ્રમાણે
વૈશ્ય સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્ર તેની સગી
બેનને પણ આપવું જોઈએ પરંતુ જો તેમાંથી
કોઈને તેમનો સગો ભાઈ ન હોય તો પછી
બીજી સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલા ભાઈએ પણ
તે બેનના લગ્નનો ખર્ચ આપવો જોઈએ.
પરંતુ જો ભાઈઓ ઘણા હોય અને ફક્ત
એકજ બેન હોય તો પ્રત્યેકે પોતાના ભા-
ગનો ચોથો ભાગ જુદો કાઢીને બેનને આ-
પવો જોઈએ. જે ભાઈઓ આ પ્રમાણે શા-
સ્ત્રના નિયમોને અનુસરીને વર્તતા નથી તેઓ
ઘણા ઘાતકી ગણાય છે. ૧૧૮

अजाविकं सैकशफं न जातु विषमं भजेत् ॥

अजाविकं तु विषमं ज्येष्ठस्यैव विधीयते॥११८॥

માલ મતાના ભાગ કર્યા પછી પ્રાણી-
ઓના ભાગ કરવામાં જો એકાદ બકર અ-
થવા ઘેટુ વધે તો તેના કાંઈ ભાગ થાય
નહી તેમજ વેચીને તેની િમતના પશુ
ભાગ કરી લેવા નહી પશુ એ પ્રમાણે વધેલું
પ્રાણી લેવાનો અધિકાર જ્યેષ્ઠ બંધુનોજ
છે. ૧૧૯

યવીયાઙ્જ્યેષ્ઠધાર્યાયાં પુત્રમુત્પાદયેદિતિ ॥
સમસ્તત્ર વિભાગઃ સ્યાદિતિ ધર્મો વ્યવસ્થિતઃ
॥ ૧૨૦ ॥

ઉપર પ્રમાણેના ગુજરનાર વડીલ ભાઈ
અપુત્ર હોય અને તેથી તેની સ્ત્રીએ દિયરની
સાથે સંભોગ કરીને પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો હોય
તો તેની મીલકતના વિભાગ કરતાં મોટા
ભાઈના નાના ભાઈથી થયેલા પુત્ર અને નાના
ભાઈ જેનાથી પુત્ર થયો હોય તેમની વચ્ચે
તે મીલકતના સરખા વિભાગ થવા જોઈએ
એવો શાસ્ત્રનો નિયમ છે. ૧૨૦

उपसर्जनं प्रधानस्य धर्मतो नोपपद्यते ॥
पिता प्रधानं प्रजने तस्माद्धर्मेण तं भजेत् ॥ ૧૨૧ ॥

મોટો ભાઈ અપુત્ર હોય અને તેની સ્ત્રી
ની સાથે સંભોગ કરીને નાનો ભાઈ પુત્ર
ઉત્પન્ન કરે તો તેવા થયેલા જ્યેષ્ઠ ભાઈના
પુત્ર (પ્રતિનિધિ પુત્રને) જ્યેષ્ઠના ખરા પુત્રને
મળવો જોઈએ તેટલો ભાગ કાંઈ મળવોજ
જોઈએ નહી પશુ જ્યેષ્ઠ ભાઈના ક્ષેત્રમાં
અર્થાત્ તેની સ્ત્રીમાંથી તે પુત્ર ઉત્પન્ન થયો
છે તે કારણથી જ્યેષ્ઠ ભાઈ તેનો પિતા ગ-
ણાય, મોટે તેવા પુત્રનો સર્વની માફક સ-
રખોજ વિભાગ ગણાય જ્યેષ્ઠ હોવાથી તેનો
ભાગ ખમણો ગણાય નહી. ૧૨૧

पुत्रः कनिष्ठो ज्येष्ठार्या कनिष्ठार्या च पूर्वजः॥
कथं तत्र विभागः स्यादिति चेत्संशयो भ-
वेत् ॥ ૨૨ ॥

એક માણસને પ્રથમની સ્ત્રી હોવા છતાં
તે બીજી સ્ત્રી પરણે અને ત્યાર પછી બીજી
વારની પરણેલી સ્ત્રીને પુત્ર થાય અને તે
પછી પ્રથમની સ્ત્રીને પુત્ર થાય તો તે મા-
ણસે પોતાની મીલકતના વિભાગ કેવી રીતે
કરવા અર્થાત્ આ પ્રમાણે થયું હોય ત્યારે
પ્રથમ સ્ત્રીના પુત્રને જ્યેષ્ઠ ગણીને કે ખરા
વચના પ્રમાણથીજ જ્યેષ્ઠ ગણીને કે તેમની
માતાના કુલને શ્રેષ્ઠ ગણીને દ્રવ્યના વિભાગ
કરવા. ૧૨૨

एकं वृषभमुद्धारं संहरेत स पूर्वजः ॥
ततोऽपरे ज्येष्ठवृषास्तदूनानां स्वमावृतः ॥ ૨૩ ॥

પિતાની મીલકતના વારસામાંથી પ્રથમ
સ્ત્રીના પુત્ર એક ઉત્તમ બળદ હોય તે લઈ
લેવો અને ત્યાર પછી બીજી વારની સ્ત્રીના
પુત્રાએ બાકી રહેલા બળદોને વહેંચી લેવા
અર્થાત્ આવા વિભાગ કરવાનું કારણ એટલું
છે કે માના લગ્નથી પ્રજાની શ્રેષ્ઠતા ગણવામાં
આવે છે. પ્રથમ સ્ત્રીનો પુત્ર બીજી વારની
સ્ત્રીના પુત્ર કરતાં નાનો હોય છતાં તેની
માતાનાં લગ્ન પ્રથમ થયાં હતાં એટલાજ
કારણ માત્રથી તેને ઉપર પ્રમાણે લાલ આ-
પવામાં આવે છે. ૧૨૩

ज्येष्ठस्तु जातो ज्येष्ठार्याहरेवृषभषोढसाः ॥
ततः स्वमावृतः शेषा भजेरन्नि ति धारणा ॥ ૨૪ ॥

પ્રથમ લગ્ન જેની સાથે થયું હોય તેવી
સ્ત્રીનો પુત્ર જો બીજી વારની સ્ત્રીના પુત્ર

કરતાં પહેલો જન્મ્યો હોય તો તે પોતાની માતાના પ્રથમ લગ્નના તેમજ પોતે ગુણવાન અને જ્ઞાની હોય તો તેવા સર્વ હુકમે લીધે એક સારો બળદ અને પંદર સારી માયો પીતાની માલ મીલકતના વારસામાંથી પોતાને માટે લઈ શકે અને ત્યાર પછીના બીજા પુત્રો પોત પોતાની માતાઓના લગ્નના ક્રમને અનુસરીને પોતાના ભાગ લઈ શકે છે. ૧૨૪

સદશસ્ત્રીષુ જાતાનાં પુત્રાણામવિશેષતઃ ॥
ન માતૃતો જ્યૈષ્ઠ્યમસ્તિ જન્મતો જ્યૈષ્ઠ્યમુ-
ચ્યતે ॥ ૨૫ ॥

સમાન જાતીની સ્ત્રીઓ હોય અને તેમને જો પુત્રા થાય તો આ પુત્રામાં કાંઈ શ્રેષ્ઠતા વિગેરેનો ફેર ગણાય નહીં અર્થાત્ તેમાં એકની માનું લગ્ન પહેલું થયું હોય અને બીજાનું પછી થયું હોય તો પહેલીના છોકરાને વધારે આપવું અને બીજાના છોકરાને તેના કરતાં ઓછું આપવું એમ ગણાય નહીં પણ તેમના સંબંધમાં તો જે પુત્રનો પહેલાં જન્મ થયો હોય તે બીજા કરતાં વધે મોટો માટે શ્રેષ્ઠ છે એમ ગણવો એવો શા-
સ્ત્રનો નિયમ છે. ૧૨૫

જન્મજ્યેષ્ઠેન ચાહાનં સ્વબ્રાહ્મણ્યા સ્વપિ સ્મૃતમ્ ॥
યમયોષ્ઠૈવ ગર્ભેષુ જન્મતો જ્યેષ્ઠતા સ્મૃતા ॥ ૨૬ ॥

જે પુત્ર વધે મોટો છે તેનેજ ઈંદ્રના આમંત્રણને માટે પિતાના શ્રાદ્ધ તથા પિતૃ યજ્ઞ આદિ કર્મમાં સ્વબ્રાહ્મણ્ય નામનો મંત્ર જપવાનો અધિકાર છે અને નાના પુત્રથી તેમ થાય નહીં. પરંતુ જો બન્ને પુત્રો જોડવાં જન્મ્યા હોય ત્યારે તો જેમાંથી જેનો

પ્રસવ કાળ બીજા કરતાં પહેલો થયો હોય તેને ઉપરના મંત્રનો જપ કરવાનો અધિકાર છે. ૧૨૬.

અપુત્રોડને વિધિના સુતાં કુર્વાત પુત્રિકામ્ ॥
યદપત્યં ભવેદસ્યાં તન્મમ સ્યાત્સ્વધાકરમ્ ॥
॥ ૨૭ ॥

જે માણસને પુત્ર ન હોય તેણે પોતાની પુત્રીનું જમાઈને કન્યાદાન આપવાના સમયે “આ કન્યા હું તમને પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાને માટે આપું છું અને તેનાથી ઉત્પન્ન થનાર પુત્ર મારી શ્રાદ્ધ આદિક ઉત્તર ક્રિયા કરશે.” એ પ્રમાણે કહીને કન્યાદાન આપવું. ૧૨૭

અનેન ન વિધાનેન પુરાચક્રેઽથ પુત્રિકાઃ ॥
વિવૃદ્ધયર્થં સ્વવંશસ્યસ્વયં દક્ષઃ પ્રજાપતિઃ ॥
॥ ૨૮ ॥

ઉપર પ્રમાણેના નિયમનેજ અનુસરીને પ્રજાપતિ દક્ષે પણ પોતાને પુત્ર ન હોવાથી વંશની વૃદ્ધિને અર્થે પોતાની સર્વ પુત્રીઓને પુત્રોત્પત્તિને માટે કન્યાદાનમાં આપી હતી. ૧૨૮

દદૌ સ દશ ધર્માય કશ્યપાય ત્રયોદશ ॥
સોમાય રાજે સત્કૃત્ય પ્રીતાત્મા સપ્તવિંશતિમ્ ॥
॥ ૨૯ ॥

હવે પછી પોતાની પુત્રીથી થનાર પુત્રોના લાભથી પ્રસન્ન થયેલા દક્ષ પ્રજાપતી એ અલંકાર વિગેરેથી યોગ્ય સત્કાર કરીને ધર્મ રાજાને પોતાની દશ પુત્રીઓનું દાન કર્યું, તેર કન્યાઓ કશ્યપ રૂપિને વરાવી અને સતાવીશ સોમને અર્થાત્ દ્વિજોને અને ઔષધિના રાજા ચંદ્રમાને આપી આ પ્રમાણે દક્ષ પ્રજાપતીએ પુત્રોત્પત્તિને માટે પોતાની

(૫૦) કન્યાઓનું દાન કર્યું. ૧૨૯

યથૈવાત્મા તથા પુત્રઃ પુત્રેણ દુહિતા સમા ॥
તસ્યામાત્માનિ તિષ્ઠન્ત્યાં કથમન્યો ધનં હરેત્ ॥

॥ ૧૩૦ ॥

પુત્રને માણસે પોતાના આત્માના જેવો જ ધારવો જોઈએ પોતાનાંજ અંગથી ઉત્પન્ન થએલી પોતાની પુત્રીને જેને તે પુત્રોત્પત્તિને માટે કરાવે છે અર્થાત્ પુત્રના અભાવે જે પુત્રીનું કન્યાદાન તે પુત્રોત્પત્તિને માટે આપે છે તે પુત્રીને પોતાના પુત્રના જેવીજ ગણવી. જ્યારે આ પ્રમાણે છે ત્યારે પિતાએ પોતાનાજ આત્માની સાથે સંબંધ ધરાવનારી પોતાની પુત્રી હયાત હોય તો અન્યને શા સાડ પોતાની મીલકત આપવી જોઈએ? ૧૩૦ માતુસ્તુ યૌતકં યત્સ્યાત્કુમારીભાગ એવ સઃ॥ દૌ હિત્ર એવ ચ હરે દપુત્રસ્યાશ્વિલં ધનમ્ ॥ ૩૧ ॥

માતુ' જે દ્રવ્ય છે અર્થાત્ લગ્ન વખતે સ્ત્રીને જે દાનરૂપી દ્રવ્ય તેનાં માત પિતા તરફથી આપવામાં આવ્યું હોય તે તે સ્ત્રીના મરણ પછી તેની કુંવારી પુત્રીના હકમાં રહે છે. આ દ્રવ્યમાંથી પુત્રો કાંઈ પણ લઈ શકતા નથી પણ જો પિતા અપુત્ર મરણ પામે છે તો પુત્ર ન હોય તો તેનો દૌહિત્ર-પુત્રીનો પુત્ર સર્વ ધન લઈ શકે છે. ૧૩૧ દૌહિત્રો હશ્વિલં રિક્થમપુત્રસ્ય પિતુર્હરેત્ ॥ સ એવ દદ્યાદૌપિણ્ડૌ પિત્રે માતામહાય ચ॥ ૩૨॥

આ પ્રમાણેની પોતાની માના આપની મીલકતનો જે દૌહિત્ર વારસ થયો હોય તેણે જ પિ'ડનું દાન કરવું જેમાંનો એક

પિ'ડ તેણે પોતાના પિતાને આપવો અને બીજો પોતાની માના આપ જેનો તેણે વારસો લીધેલો છે તેને આપવો. ૧૩૨ પૌત્રદૌહિત્રયોર્લોકે ન વિશેષોઽસ્તિ ધર્મતઃ ॥ તયોર્હિ પાતાપિતરૌ સંભૂતૌ તસ્ય દેહતઃ॥ ૩૩॥

આ લોકમાં પૌત્ર અને દૌહિત્ર અર્થાત્ છોકરાના છોકરા તથા છોકરીના છોકરા તેમનામાં શાસ્ત્ર પ્રમાણે ભેદ નથી કારણ કે પહેલાં અને બીજાનાં એકજ સુળ પુરૂષ એ બન્ને છોકરાંઓ અને તેમનાં છોકરાંજ છે એટલે તે સુળ પુરૂષને તો બન્ને સરખાંજ ગણવાનાં એક છોકરો અને બીજી છોકરી અને તેમનાં છોકરાં પણ તેટલાજ કારણથી તેને માટે સરખાંજ જણવાનાં છે. ૧૩૩

પુત્રિકાયાં કૃતાયાં તુ યદિ પુત્રોઽનુજાયતે ॥
સમસ્તત્ર વિભાગઃસ્યાજ્જ્યેષ્ઠતા નાસ્તિ દિ સ્ત્રિ-
યાઃ ॥ ૩૪ ॥

પુત્રોત્પત્તિને માટે પુત્રી નક્કી કર્યા પછી તેમ કરનારને જો પોતાની સ્ત્રીથી પુત્ર થાય તો તેવા બન્ને પુત્રોના વારસામાં સરખા ભાગ કરવામાં આવે છે. ૧૩૪

અપુત્રાયાં મૃતાયાં તુ પુત્રિકાયાં કથંચન ॥
ધનં તત્પુત્રિકાર્મર્ત્તૌ હરેતૈવાવિચારયન્ ॥ ૩૫॥

પુત્રોત્પત્તિને માટેની કરાવેલી પુત્રીને પુત્ર થયા પહેલાં જો તે પુત્રી કાંઈપણ કારણથી મરણ પામે તો તેનો પતિ સર્વ માલ મીલકત પોતાને હસ્તક કરી શકે છે. ૧૩૫

અકૃતા વા કૃતા વાપિ યં વિન્દેત્સદશાત્સુતમ્ ॥
પૌત્રી માતામહસ્તેન દદ્યાત્પિણ્ડં હરેદનમ્ ॥
૩૬ ॥

પુત્રાત્પતિ માટેની પુત્રીમાં એકજ વર્ણના પતિથી જે પુત્ર ઉત્પન્ન થાય છે તેને પુત્રીના પિતાએ પોતાનાજ પુત્ર જેવો ગણવેા કારણ કે જ્યારે તેણે પોતાની પુત્રીનું દાન કન્યા-દાન) આપ્યું હતું ત્યારે તેણે એ પ્રમાણે કહીને આપ્યું હતું કે આ પુત્રીથી થનાર પુત્ર મારી ઉત્તરક્રિયા કરશે માટે શાસ્ત્રના આ નિયમને અનુસરીને વડવાએ પોતાના દૌહીત્રને પુત્ર સમાનજ ગણવેા અને તે દૌહીત્રે વડવાને પોતાના પિતા તુલ્ય ગણી તેની ઉત્તર ક્રિયા કરી પિંડદાન વિગેરે આપવું અને તેનો વારસો પોતે લોગવવો. ૧૩૬ પુત્રેણ લોકાઙ્ગયાતિ પૌત્રેણાનન્ત્યમશ્નુતે ॥ અથ પુત્રસ્ય પૌત્રેણ વ્રઘ્નસ્યામ્નો તિ વિષ્ટપમ્ ॥

॥ ૩૭ ॥

પિતાને પુત્ર પ્રાપ્તિ થવાથી મરણ પછી તેને મોટો લાભ એ છે કે તે સ્વર્ગ મેળવે છે અને પૌત્ર થવાથી તે ઘણા કાળ સુધી આયુષ્ય લોગવે છે અને પુત્રના પશુ પૌત્રથી તે આદિત્ય લોકને પામે છે. ૧૩૭

પુત્રામ્નો નરકાઘસ્માત્રાયતે પિતરં સુતઃ ॥ નસ્માત્પુત્ર ઇતિ પ્રોક્તઃસ્વયમેવ સ્વયમ્મુવા ॥

॥ ૩૮ ॥

“પુત્ર” એટલે કેાણ? ‘પુત્ર’ એટલે- પુત્રામ્નો નરકાઘસ્માત્રાયતેપિતરં સુતઃ તસ્માત્પુત્રઃ ઇતિપ્રોક્તઃ સ્વયમેવસ્વયં મૂવા આ પ્રમાણે સ્વયંભૂ જગત્ પિતાનું કહેવું છે અર્થાત્ જેના જન્મથી માણસ પુત્ર નામના નરકમાંથી દુર થાય છે તેને પુત્ર ગણવેા. ૧૩૮

પૌત્રદૌહિત્રયોર્લોકે વિશેષો નોપપદ્યતે ॥ દૌહિત્રોઽપિ જમુત્રે નં સંતારયતિ પૌત્રવત્ ॥

સંસારમાં પૌત્ર અને દૌહીત્ર એ બન્નેમાં કાંઈ પણ પ્રકારનો ફરક ગણવા જેવો નથી કારણ કે પૌત્રની માફકજ દૌહીત્ર પણ દાદાને તેના મરણ પછી પિંડદાન, ઉત્તરક્રિયા વિગેરે કરીને મોક્ષ પમાડે છે. ૧૩૯

માતુઃપ્રથમતઃપિણ્દં નિર્વપેત્પુત્રિકા સુતઃ ॥ દ્વિતીયં તુ પિતુસ્તસ્યાસ્તૃતીયં તત્પિતુઃ ॥ ૧૪૦ ॥

પુત્રાત્પતિને માટે દાનમાં આપેલી કન્યાના પુત્ર ત્રણ પિંડનું દાન આપવું જેમાં પ્રથમ પિંડદાન તેણે પોતાની માને બીજું આપને અને ત્રીજું માતાના પિતાને આપવું જોઈએ. ૧૪૦

ઉપપન્નો ગુણૈઃ સર્વેઃપુત્રો યસ્ય તુ દત્તિમઃ ॥ સ હરેતૈવ તદ્વિકથં સંપ્રાપ્તોઽપ્યન્યગોત્રતઃ ॥ ૪૧ ॥

જેણે કોઈ સારો વિદ્વાન અને ગુણવાન છાકરાને તે પરગોત્રનો હોય પણ પોતાનો દત્તપુત્ર કરીને રાખ્યો હોય અને ત્યાર પછી તે દત્ત કરનાર માણસને પોતાનો પુત્ર થાય તો પણ દત્ત કરેલા પુત્રને તેની માલ મીલકતનો ભાગ મળે. ૧૪૧

ગોત્રરિકથે જનયિતુર્ન હરેદત્તિમઃકચિત્ ॥ ગોત્રરિકથાનુગઃ પિણ્દો વ્યપતિ દદતઃ સ્વધા ॥ ૪૨ ॥

દત્તપુત્ર પોતાના મુળ પિતાના દ્રવ્યમાંથી કાંઈ પણ વારસાનો હક ધરાવી શકતો નથી કારણ કે તેનો ગોત્ર તથા સંબંધનો હક તદ્દન ઉઠી જાય છે તેજ પ્રમાણે દત્ત આપેલો પુત્ર તેના મુળ પિતાના મરણ પછી તેને

પિ'ઉદાન આપી શકતો નથી અને જે આવે છે તે તે મરનારને પહોંચતું નથી. ૧૪૨

અનિયુક્તાસુતશ્ચૈવ પુત્રિણ્યાતશ્ચ દેવરાત્ર ॥
ઠમૌ તૌ નર્હૌ તો ભાગં જારજાતકકામજૌ ॥ ૪૩ ॥

શુરૂ અથવા વડીલોની આજ્ઞા વિના જે સ્ત્રી પુત્ર ઉત્પન્ન કરે છે તેવો પુત્ર તેમજ પોતાનો પુત્ર હોય છતાં કૃત્ત કામને વશ થઇનેજ અન્ય પુરૂષથી પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો હોય તેવો પુત્ર, એટલે આ બંને પુત્રો, વારસ થવાને માટે તદ્દન નાલાયક ગણાય છે કારણ કે પહેલો પુત્ર તે સ્ત્રીના શુરૂ અથવા વડીલની પરવાનગી વિના ઉત્પન્ન થયો છે અર્થાત્ વ્યભિચારથી થયો છે તેથી અને બીજો જે શુરૂ અથવા વડીલે આજ્ઞા આપી હોય છે છતાં સ્ત્રીનામાં કામની વાસના થવાથી તેણે પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો છે માટે આ પ્રમાણેના બંને પુત્રો વારસ થવાને શાસ્ત્ર પ્રમાણે નાલાયક ગણાય છે. ૧૪૩

નિયુક્તાયામપિ પુમાનાર્યાં જાતોઽવિ ધાનતઃ ॥
નૈર્વાહઃ પૈતૃકં રિક્તં પતિતોત્પાદિતો હિ સઃ ॥ ૪૪ ॥

અપુત્ર પતિ શાસ્ત્રના આધારે પોતાની સ્ત્રીને પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાને માટે રજા આપે છતાં જે જે પુરૂષના યોગથી તે સ્ત્રી પુત્ર ઉત્પન્ન કરે તે પુરૂષ શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે જે પોતાના શરીરે ઘીનું લેપન કર્યા વિના તે સ્ત્રી સાથે ભોગ કરે અને તેથી જે પુત્ર ઉત્પન્ન થાય તે તે પુત્ર તેના બાપની મીલકતનો હુકદાર વારસ થઈ શકે નહીં. ૧૪૪

હરેતન્ન નિયુક્તાયાં જાતઃ પુત્રો યયૌરસઃ ॥

ક્ષેત્રિકસ્ય તુતદ્વીજં ધર્મતઃ પ્રસવશ્ચ સઃ ॥ ૪૫ ॥

પણ જે શાસ્ત્રના નિયમનેજ અનુસરીને પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો હોય અને તે સારા ગુણવાળો તથા વિદ્વાન નિવડે તે તેવો પુત્ર તેના પિતાની મીલકતનો હુકદાર વારસ ગણાય છે કારણ કે તેના સંબંધમાં પતિની રજાથી ધર્મ શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે સ્ત્રીએ પુત્રને ઉત્પન્ન કરેલો છે. ૧૪૫

ધનં યો વિમૃયાન્દ્રાતુર્મૃતસ્ય સ્ત્રિયમેવ ચ ॥
સોઽપત્યં ભ્રાતુરુત્પાત્ર દદ્યાત્તસ્યૈવ તદ્દનમ્ ॥ ૪૬ ॥

જે ભાઈ પોતાના અપુત્ર મરણ પામેલા ભાઈની સ્થાવર જંગમ-માલ મીલકતનું રક્ષણ કરતો હોય અને તેની વિધવા સ્ત્રીનું પોષણ કરતો હોય તે ભાઈ શાસ્ત્રના નિયમને અનુસરીને પોતાના ભાઈની વિધવા સ્ત્રીમાં પુત્ર ઉત્પન્ન કરે તે તે પુત્રને સઘળી માલ તીલકત આપી શકે છે. ૧૪૬

યા નિયુક્તાન્યતઃ પુત્રં દેવરાદાપ્યવાપ્નુયાત્ ॥
તં કામજમરિક્તધીર્યં વૃથોત્પન્નં પ્રચક્ષતે ॥ ૪૭ ॥

શુરૂ વિગેરેથી પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાને માટેની જેને આજ્ઞા મળી હોય તેવી સ્ત્રી પોતાના પિયર અથવા અન્ય સગાથી પુત્ર ઉત્પન્ન કરી શકે છે પણ તેવો પુત્ર જે તે કૃત્ત કામને વશ થઇનેજ ઉત્પન્ન કરે તે મનુ વિગેરેએ તેને વૃથાપુત્ર સમજવો એમ કહેલું છે અર્થાત્ તે પ્રમાણેના ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રને વારસાનો કાંઈ પણ ભાગ મળી શકતો નથી. ૧૪૭

પતદ્વિધાનં વિજ્ઞેયં વિભાગસ્યૈક યોનિષુ ॥

વર્ધીષુ ચૈ કજાતાનાં નાનાસ્ત્રીષુ નિવોધત ॥

॥ ૪૮ ॥

ઉપર પ્રમાણેના નિયમો પોતાનીજ વર્ણની પત્નિમાં ઉત્પન્ન થયેલા અથવા કરાવેલા પુત્રના વારસા સંબંધી હકને માટે કહ્યા હવે અસવર્ણ અર્થાત્ પોતાનાથી જુદી વર્ણની સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રના હક કહું છું તે સાંભળશો. ૧૪૮

બ્રાહ્મણસ્યાનુપૂર્વ્યેણ ચતસ્રસ્તુ યદિ સ્ત્રિયઃ ॥

તાસાં પુત્રેષુ જાતેષુ વિભાગેડ્યં વિધિઃ સ્મૃતઃ

॥ ૪૯ ॥

જો બ્રાહ્મણે ચાર જુદી જુદી વર્ણની સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કરેલું હોય તો તેમનાથી થયેલા પુત્રોના વારસાના હક તેમના ક્રમ પ્રમાણેના શાસ્ત્ર પ્રમાણે છે જે મહર્ષિ મનુ એ નીચે પમાણે કહ્યા છે. ૧૪૯

કીનાશો ગોઘૃષો યાનમલંકારશ્ચ વેદપ ચ ॥

વિપ્રસ્યૌદ્વારિકં દેયમેકાંશશ્ચ પ્રધાતનઃ ॥

॥ ૧૫૦ ॥

ખેતીના કામને માટે તો માણસ, ઉત્તમ બળદ, ઘોડા, ગાડી, વીટી તથા મીલકતનો પ્રધાન ભાગ એટલે ઘર વિગેરે મીલકતમાંથી જુદાં કાઢવાં અને બ્રાહ્મણ સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રને આપવાં અને ત્યાર પછીની બાકી રહેલી મીલકત બીજા પુત્રોમાં વહેંચી આપવી. ૧૫૦

ત્ર્યંશં દાયાદ્દરેદ્વિપ્રો દ્વાવંશૌ ક્ષત્રિયાસુત ॥

વૈશ્યાજઃ સાર્ધમેવાંશમંશ શૂદ્રાસુતો હરેત્ ॥૧૫૧॥

બ્રાહ્મણ સ્ત્રીના પુત્રે માલ મીલકતમાંથી ત્રણ ભાગ પોતે લેવા, ક્ષત્રી સ્ત્રીના પુત્રે માલ મત્તાના બે ભાગ લેવા, કોઈ ભાગ

વૈશ્ય સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થનાર પુત્રે લેવો અને શૂદ્ર સ્ત્રીના પુત્રે એક ભાગજ લેવો એટલે જ્યાં બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રીય વર્ણની સ્ત્રીના બે પુત્રો વચ્ચે વારસાના ભાગ કરવાના હોય ત્યાં જેટલી માલ મીલકત વહેંચવાની હોય ત્યાં પહેલા પાંચ સરખા ભાગ કરીને ત્રણ ભાગ બ્રાહ્મણ સ્ત્રીના પુત્રને આપવા અને બે ભાગ ક્ષત્રીય સ્ત્રીને આપવા અને તેજ પ્રમાણે અન્ય વર્ણની સ્ત્રીથી થનાર પુત્રોમાં પણ વહેંચવા. ૧૫૧

સર્વં વા રિક્થજાતં તદ્વશા પરિકલ્પ્ય ચ ॥

ધર્મ્યં વિભાગં કુર્વૌત વિધિનાડનેન ધર્મવિત્

॥ ૧૫૨ ॥

પણ જ્યારે મીલકતમાંથી કાંઈ પણ વસ્તુ કાઢી લીધેલી ન હોય ત્યારે તો સર્વ વસ્તુ અકળંધ રાખીને ન્યાયી અને પ્રમાણીક માણસ પાસેથી તે સઘળી મીલકતના દશ સરખા ભાગ કરવા અને ત્યાર પછી તેમને નીચે પ્રમાણે વહેંચવા. ૧૫૨

ચતુરોડ્શાન્દરેદ્વિપ્રસ્ત્રીનંશાન્કક્ષત્રિયાસુતઃ ॥

વૈશ્યાપુત્રો હરેદ્વયંશમંશ શૂદ્રાસુતો હરેત્ ॥૧૫૩॥

ઉપર પ્રમાણે દશ ભાગમાંથી ચાર ભાગ બ્રાહ્મણ સ્ત્રીના પુત્રે લેવા, ક્ષત્રીય સ્ત્રીના પુત્રે ત્રણ ભાગ લેવા. વૈશ્ય સ્ત્રીના પુત્રે બે ભાગ લેવા, અને શૂદ્ર સ્ત્રીથી થયેલા પુત્રને જો તે સારો ગુણવાન હોય તો બાકી રહેલો એક ભાગ આપવો. ૧૫૩

યદ્યપિ સ્યાત્તુ સત્પુત્રોડ્વ્યસત્પુત્રોડ્વપિ વા ભવેત્ ॥

નાધિકં દશમાદ્યાચ્છૂદ્રાપુત્રાય ધર્મતઃ ॥૧૫૪॥

જો બ્રાહ્મણની દ્વિજાતીય સ્ત્રીએને પુત્ર થયા હોય અથવા ન થયા હોય અને કક્ષ શૂદ્ર સ્ત્રીનેજ પુત્ર થયેલો હોય તો પણ મી-

લકતના વિલાગ કરવામાં શુદ્રાથી થયેલા પુત્રને તો ફક્ત દશમોજા લાગ આપવો જોઈએ. ૧૫૪.

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्रापुत्रो न रिक्थभाक्।
यदेवास्य पिता दद्यात्तदेवास्य धनं भवेत्॥૧૫૫॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અથવા વેશ્યને જો શુદ્ર સ્ત્રીથી પુત્ર થયેલો હોય તો તેવો પુત્ર તેના પીતાની મીલકતનો કાંઈ પણ વારસાનો હક ધરાવી શકતો નથી પણ જે કોઈ બાપ રાજી ખુશીથી આપે છે તેટલુંજ તે મેળવી શકે છે. ૧૫૫

समवर्णसु ये जाताः सर्वे पुत्रा द्विजन्मनाम्।
उद्धारं ज्यायसे दत्त्वा भजेरन्नितरे समम्॥૧૫૬॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અને વેશ્યના સામાન વર્ણની સ્ત્રીઓથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રોએ પોતાના પીતાની મીલકતના વારસા વહેંચવામાં પોત પોતાના મોટા ભાઈને તેની શ્રેષ્ઠતા-જ્યેષ્ઠતાના હકનો વધારાનો લાગ આપવો અને ત્યાર પછીનો શેષ પોત પોતામાં સરખા ભાગે વહેંચી લેવો. ૧૫૬

शूद्रस्य तु सर्वणैव नान्या भार्या विधायिते।
तस्यां जाताःसर्मांशाः स्युर्यादि पुत्रशतं भवेत्॥ ૧૫૭ ॥

શુદ્રને માટે તો ફક્ત તેનીજ વર્ણની સ્ત્રીને પરણવી એવો શાસ્ત્ર નિયમ છે અને તેથી તે સ્ત્રીથી તેને ગમે તેટલા પુત્રો થાય તોપણ તેઓ સગળાએ સરખે ભાગે વહેંચી લેવા. ૧૫૭

पूत्रान् द्वादश यानाह नृणां स्वायम्भुवो मनुः।
तेषां षड् बन्धुदायादाः षड्दायादबान्धवाः॥ ૧૫૮ ॥

॥ ૧૫૮ ॥

સ્વાયંભૂવ મનુએ માણસના બાર પુત્રો કહેલા છે જેમાંના પહેલા છ તે અમ્ભવો તેમજ વારસ એટલે બાંધુ અને દાયાદ એમ કહેવાય છે એટલે તેઓ પીતાની મીલકતનો વારસો લઇ શકે છે તેમજ તેની ઉત્તર ક્રિયા કરવાનો પણ તેમને હક છે અને બીજા છ તે ફક્ત બાંધવ કહેવાય છે અને તેમને ફક્ત ઉત્તર ક્રિયા કરવાનોજ હક છે. ૧૫૮

પહેલા છ જેઓ બાંધવ તેમજ દાયાદ એટલે ઉત્તર ક્રિયા તેમજ વારસાના હકદાર છે તે નીચે પ્રમાણેના છે:-

औरतः क्षेत्रजश्चैव दत्तः कृत्रिम एव च ॥
गृहोत्पन्नोऽपविद्धश्चदायादा बान्धवाश्च षट्॥ ॥ ૧૫૯ ॥

ઔરત પુત્ર પોતાનાજ અંગથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર ૨ ક્ષેત્રજ પોતાનીજ સ્ત્રીમાં કોઈ પણ ઉપર જણાવ્યા તે પ્રકારે અપુત્ર સ્ત્રીએ ઉત્પન્ન કરેલો પુત્ર, ૩ દત્તક, અપુત્ર હોવાને લીધે બીજાનો પુત્ર, ૪ કૃત્રિમ, પોતે પુત્ર હોવાથી બીજાનો સ્વિકારેલો પુત્ર, ૫ ગૃહોત્પન્ન જે બાળકના માત પિતા કોણ છે તેની ખરાબર જાણ ન હોય તેવો થઈ આવેલો પુત્ર, ૬ અપવિદ્ધ જેને કોઈએ પુત્ર તરીકે સ્વિકાર્યો હોય પણ પોતાના માત પિતાએ કાંઈ પણ કારણસર તેનો ત્યાગ કર્યો હોય. ૧૫૯

कानीनश्च सहोदश्चक्रीतः पौनर्भवस्तथा ॥
स्वयंदत्तश्च शौद्रश्च षड्दायादबान्धवाः॥૧૬૦॥

આ ઉપરાંતના બીજા જે છ પુત્રો તે વારસાનો હક ધરાવી શકતા નથી પણ તે-

ઓ પોતાના પિતાની ઉત્તર ક્રિયા વિગેરે કરી શકે છે:-

કાનોને એટલે જે સ્ત્રિએ પોતાનો પતી કરેલો નથી પણ અન્ય માર્ગે જેને પુત્ર થયો હોય તે, ૨ સહૃદ્ધ જે સ્ત્રિએ તેને કૌ-માર્યાવસ્થામાંજ ગર્ભ ધારણ કર્યો હોય અને પછી લગ્ન કરે છે અને તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર, ૩ ક્રીંત કિમત આપીને કોઈ ગરીબ માળાપ પાસેથી ખરીદી લીધેલો પુત્ર, પૌનર્ભવ જે સ્ત્રિએ પોતાના પ્રથમ પતિના મરણ પછી અથવા હયાતિમાં પુર્નલગ્ન થાનાતર કર્યું હોય તેવી સ્ત્રિને થયેલો પુત્ર, અને સ્વયંદત્ત કાંઈ પણ શોધ જોણ કર્યા વિના એકા એક અણુધાર્યો પછી આવેલો પુત્ર, અને ૬ ઠોઠા શૌદ્ર એટલે સર્વણા શુદ્ર સ્ત્રિથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર. આ પ્રમાણેના બીજા છ પુત્રા ગણાય છે. ૧૬૦

યાદશં ફલમામોતિ કુપુત્રૈઃ સંતરજ્જલમ્ ॥

તાદશં ફલમામોતિ કુપુત્રૈઃ સંતરસ્તમઃ ॥૬૧॥

જેવી રીતે કોઈ માણસ સાંઠા અથવા તો સરકટનું નાવડુ બનાવી એથી સમુદ્રને પાર ઉતરવાનો વિચાર કરે છે પણ તેનું તેમ કરવાનું સાધન નિર્માલ હોવાથી તે તરી શકતો નથી પણ દુઃખી થાય છે તજ પ્રમાણે કુપુત્રથી મરણ પછીના અધકારને તરવાની આશા રાખનારને પણ થાય છે. કુપુત્ર એટલે ખરા પુત્રના અભાવે અયોગ્ય રીતે બર્તનથી અથવા તો શાસનના નિયમ વિરુદ્ધ મેળવેલો પુત્ર એમ જાણવું. ૧૬૧

યદેકરિવિથનૌસ્યાતામૌરસક્ષેત્રજૌ સુતૌ ॥

યસ્ય યત્પૈતૃકં રિવ્યં સ તદ્વહ્નિત નેતરઃ ॥૬૨॥

એક માણસને જુદા જુદા પ્રકારના પુત્રા હોય તો તેમના વારસાના હક કેવી રીતના જાણવા ? યાજ્ઞવલ્કય એવો મત ધરાવે છે કે માણસ અપુત્ર હોય અને તેથી કરીને પુત્રની ઇચ્છાને માટે તે પોતાની સ્ત્રિને દિવર અથવા તો અન્ય સંબંધી સાથે યોગ કરીને પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાની રજા આપે અને આ પ્રમાણેના તેને ક્ષેત્રીજ પુત્ર થયા પછી જો ઔરસ પોતાનાજ વિર્યથી બીજા પણુ પુત્ર થાય તો તેની મીલકતનો વારસ ઔરસ પુત્રજ ગણાય અને પહેલો પુત્ર તેને ઉત્પન્ન કરનાર પિતાની મીલકત ઉપર વારસાનો હક કરી શકે છે. ૧૬૨

एक एवौरसः पुत्रः पितृस्य वसुनः प्रभुः ॥

शेषाणामानृशंस्यार्थं प्रदद्यात्तु प्रजीवनम् ॥૬૩॥

જે કોઈ પણ માણસ રોગી હોય અને તેથી તેને કાંઈ પણ સંતાન ન થાય અને તેથી તે કોઈ પણ પ્રકારનો પુત્ર મેળવે છે અને ત્યાર પછી ઔપધ વિગેરે ઉપચારથી તેનો રોગ નિર્મળ થતાં જો તેને પોતાનાજ પેટથી પુત્ર ઉત્પન્ન થાય છે તો આ પ્રમાણેના ઔરસ પુત્રે બીજા સર્વને રહેવા દઇને પોતેજ પિતાના વારસો લેવો પણ અન્યને માટે તેણે ભરણપોષણ થાય તેટલું આપવું જોઈએ. ૧૬૩

षष्ठं तु क्षेत्रजस्यां सं प्रदद्यात्पैतृकाद्धनात् ॥

औरसो विभज्जदायं पित्रभ्यं पञ्चममेववा ॥૬૪॥

ઔરસ પુત્ર જો બીજા કોઈ પણ પ્રકારે તેના પિતાએ ઉત્પન્ન કરાવેલા પુત્રોની સાથે પિતાની મીલકતના વિભાગ પાડવા ઇચ્છે તો તેણે કુલ મીલકતનો ગુણી અવગુણી જોઈને પાંચમા અથવા છઠો ભાગ આપવો જોઈએ. ૧૬૪

ઔરસક્ષેત્રજૌ પુત્રૌ પિતૃરિક્વસ્ય ભાગિનૌ ॥
દશાપરે તુ ક્રમશૌ ગાત્રરિક્થાંશ્ચ ભાગિનઃ ॥૬૫॥

ઉપર પ્રમાણેના પિતાની મીલકતના વારસાના વિભાગો ઔરસ અને ક્ષેત્રજ પુત્રા ને માટે કહ્યા પણ હવે જે બાકીના દશ પ્રકારના પુત્રો રહ્યા તેમના વિભાગોતો ક્રમ અને ગોત્રના આધારથી પડાય છે. ૧૬૫

સ્વક્ષેત્રે સંસ્કૃતાયાં તુ સ્વયમુત્પાદયેદ્દિ યમ્ ॥
તમૌરસં વિજાનીયાત્પુત્રં પ્રથમકલ્પિતમ્ ॥૬૬॥

બાર પ્રકારના પુત્રોમાં માણસ અવિવા હિત કુમારીની સાથે લગ્નના સંબંધથી જે પુત્રને ઉત્પન્ન કરે છે તેવા ઔરસ પુત્રને ઉત્તમ ગણવો. ૧૬૬

યસ્તત્પજઃ પ્રમીતસ્ય ક્લીબસ્ય વ્યાધિતસ્ય વા ॥
સ્વધર્મેણ નિયુક્તાયાં સ પુત્રઃ ક્ષેત્રજઃ સ્મૃતઃ ॥ ૬૭ ॥

પતિ મરી ગયો હોય તેની વિધવાએ અથવા પતિ નપુશક હોય કે રોગી હોય તેની સધવાએ ધર્મશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે પોતાના પિતાની રજા લઈ પોતાની સાથે યોગ કરનાર જે ક્ષરીરે ધીનું લેપન કરીને પુત્ર ઉત્પન્ન કરે તેને ક્ષેત્રજ પુત્ર કહેવાય. ૧૬૭

માતા પિતા વા દયાતાં યમઙ્ગિઃ પુત્રમાપદિ ॥
સદૃશં પ્રીતિસંયુક્તં સ જ્ઞેયો દત્તિમઃ સુતઃ ॥૬૮॥

જે છોકરાનાં માત પિતા પોતાના પુત્રને બીજા કોઈ સર્વણ અપુત્ર માણસને બન્ને નીરાળ ખુશીથી કાંઈ પણ બળા ત્કાર અથવા દગા વિના પોતે દુઃખમાં આવી પડેલાં હોય તેથીજ ફક્ત પણ હૃદયના

લોભ માત્રથી નહીં તે અપુત્ર માણસને પુત્ર તરીકે આપે છે તેવા પુત્રને દત્તિમ પુત્ર ગણવો. ૧૬૮

સદૃશં તુ પ્રકૂર્ષાયં ગુણદોષત્રિચક્ષણમ્ ॥
પુત્રં પુત્રગુણૈર્યુક્તં સ વિજ્ઞેયશ્ચ કૃત્રિમઃ ॥૬૯॥

જે છોકરો પુત્ર તરીકે ચાલનાર માણસનીજ વર્ણનો હોય તેમજ પુત્ર માત પિતાને મૃત્યુ પછી ઉત્તર ક્રિયા તેમજ શ્રાદ્ધ આદિકથી કેવી રીતે મોક્ષ પહોંચાડવાં તે તેમજ પુત્રના પિતા તરફના શા શા ધર્મ નિયમ છે તે ગણવો હોય ત્હોને કૃત્રિમ પુત્ર ગણવો. ૧૬૯

ઉત્પદ્યતે ગૃહે યસ્ય ન ચ જ્ઞાયેત કસ્ય સઃ ॥
સ ગૃહે ગૃહ ઉત્પન્નસ્તસ્ય સ્યાદસ્ય તત્પજઃ ॥ ૧૭૦ ॥

કોઈ પણ માણસના ઘરમાં આવીને રહેલી સ્ત્રિને પુત્ર પ્રસવે અને તેનો ખરો પિતા કોણ છે તે ગણવામાં આવે નહીં પણ તે સમ્પત્તીય છે એમ જણાયતો તેવો પુત્ર તેના પિતાની ખરાબર બાળ ન મળવાથી ગુપ્ત રીતે ઉત્પન્ન થયેલો ગૃહોત્પન્ન પુત્ર કહેવાય છે. આવો ગૃહોત્પન્ન પુત્ર તેની માતાનો જેની સાથે યોગ થયો હોય ત્હોને પુત્ર ગણાય. ૧૭૦

માતાપિતૃભ્યામુત્સૃષ્ટં તયોરન્યતરેણ વા ॥
યં પુત્રં પરિગૃહ્ણીયાદ પવિદ્ઃ સ ઽચ્યતો ॥૭૧॥

માત પિતામાંથી એકાદના મરણના કારણને લીધે બીજાએ તણ લીધો હોય અથવા તો માત પિતાને આપત્તિ આવિ પડે તેમ હોય અથવા આવી પડી હોય તે કારણથી કે પુત્રનાં કુલક્ષણથી તેમણે તેનો

ત્યાગ કરેલો હોય તેવો સન્નતીય પુત્ર જે
કોઈ માણસ સ્વિકારે છે તે તે તેનો અપવિદ્ધ
પુત્ર છે એમ કહેવાય. ૧૭૧

પિતૃવેશ્મનિ કન્યા તુ યં પુત્રં જનયેદ્રહઃ ॥
તં કાનીનં વદેન્નામ્ના વોદુઃ કન્યાસમુદ્ભવમ્ ॥
॥ ૭૨ ॥

પિતાને ઘેર રહીને કોમાર્યા વસ્થામાં જે
કન્યા ગર્ભ ધારણ કરીને પુત્ર ઉત્પન્ન કરે છે
તેવા પુત્રને ભવિષ્યમાં તેની અવિવાહીત
માતાનો કાનીન એવું નામ આપે છે
અને પોતાની પત્નીની કન્યા વસ્થામાં થ-
યેલો પુત્ર-પોતાનો કરીલે છે. ૧૭૨

યા ગર્ભિણી સંસ્ક્રિયેત જ્ઞાતાજ્ઞાતાપિ વા સતી ॥
વોદુઃ સ ગર્ભો ભવતિસદ્વોદ્ધૃતૃત્વેતિ ચોચ્યતે ॥ ૭૩ ॥

જે કોઈ માણસ જાણી નેધને અથવા
તો અજાણથી ગર્ભ વાંતી સ્ત્રિનો પોતાની
પત્નિ તરીકે સ્વીકાર કરે છે તે ત્યાર પછી
તેને જે પુત્ર થાય છે તે તેના પતિનો શાસ્ત્ર
પ્રમાણે ગણાય છે અને તેવો પુત્ર તે સહોદ
કહેવાય. ૧૭૩

ક્રીણીયાચસ્ત્વપત્યાર્થં માતાપિત્રોર્યમન્તિકાત્ ॥
સ ક્રીતકઃ સુતસ્તસ્ય સદૃશોઽસદૃશોઽપિ વા ॥
॥ ૭૪ ॥

જે કોઈ અપુત્ર માણસ કોઈ બીજા
માણસના પુત્રને તે તેના પિતાના ગુણવાળો
હોય વા ન હોય છતાં પોતાનો પુત્ર કરી
લેવાને માટે કીમત આપીને લે છે તેથી પુ-
ત્રને ક્રીત પુત્ર જાણવો. ૧૭૪

યા પત્યા વા પરિત્યક્તા વિધવા વા સ્વયેચ્છયા ॥
ઉત્પાદયેત્પુન ભૂત્વા સ પૌનર્ભવ ઉચ્યતે ॥ ૭૫ ॥

કોઈ સ્ત્રિનો ત્હેના પતિએ ત્યાગ કર્યો
હોય અને તેવી સ્ત્રી અન્ય કોઈ પુરુષ સાથે
રહીને પુત્ર ઉત્પન્ન કરે અથવા તો કોઈ
વિધવા પોતાની સ્વેચ્છાથીજ પુનર્લગ્ન કરી
પુત્ર ઉત્પન્ન કરેતો તેવો પુત્ર પુનર્લગ્ન કરેલી
સ્ત્રિનો પુત્ર એમ પૌનર્ભવ પુત્ર કહેવાય ૧૭૫

સા ચેદક્ષતયોનિઃ સ્યાદ્વતપત્યા ગતાપિ વા ॥
પૌનર્ભવેન ભર્ત્તા સા પુનઃ સંસ્કારમર્હતિ ॥ ૭૬ ॥

વિવાહીત સ્ત્રી જે અક્ષત (કન્યાવસ્થા-
માં) જ હોય પણ જે તેનો તેના પતિએ
ત્યાગ કર્યો હોય અથવા તો તે પોતેજ પતિ
નાની ઉમરનો હોવાને લીધે તેનો ત્યાગ
કરીને આવી હોય તો તે શાસ્ત્રના નિયમાનુ
સાર જે પતિએ તેનો ત્યાગ કર્યો હોય
અથવા તો જે પતિ નાનો હોવાથી પ્રથમ
જેનો પોતે ત્યાગ કર્યો હોય પણ હવે
મ્હોટી ઉમરનો થયો હોય તેની સાથે લગ્ન
સંસ્કારથી પુનર્લગ્ન કરી શકે છે. ૧૭૬

માતાપિતૃવિહિનો યસ્યકો વા સ્યાદકારણાત્ ॥
આત્માનં સ્પર્શયેદ્યસ્મૈ સ્વયં દત્તસ્તુ સ સ્મૃતઃ ॥
॥ ૭૭ ॥

જે છોકરાનાં માત પિતા મરણ પામ્યાં
હોય અથવા તો જેમણે કોઈ પણ યોગ્ય
કારણ શિવાય તેના ત્યાગ કર્યો હોય તેવો
છોકરો પોતાની રાજી ખુશીથી કોઈનો પુત્ર
થવાને માટે ઇચ્છતો હોયતો તેને સ્વયંદત્તઃ
પુત્ર જાણવો. ૧૭૭

યં બ્રાહ્મણસ્તુ શૂદ્રાયાં કામાદૃત્પાદયેત્સુતમ્ ॥
સ પારયજ્ઞેવ શવસ્તસ્માત્પારશવઃ સ્મૃતઃ ॥ ૭૮ ॥

યાશ્વલક્યના કહેવા પ્રમાણે પણ જે
કોઈ બ્રાહ્મણે અથવા ક્ષત્રીએ શૂદ્રની સાથે

લગ્ન કર્યું હોય અને તેનાથી તેમની કામે-
ચાના પરીણામે જે પુત્ર ઉત્પન્ન થાય તેવા
પુત્રને પારશવઃ એટલે તેનામાં જીવ હોવા
છતાં મરેલો છે એવો પુત્ર જાણવો એટલે
આ પ્રમાણેના ગ્રાહણ વા ક્ષત્રીના શુદ્રના
પેટથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રને તેના પિતાની
ઉત્તર ક્રિયા વા શ્રાદ્ધ ક્રિયા કરવાનો શાસ્ત્ર
પ્રમાણ હક નથી અને છતાં તે જો કરે છે
તો તે તેમને પહોંચતાં નથી, ૧૭૮

દાસ્યાં વા દાસદાસ્યાં વા યઃ શૂદ્રસ્ય સુતો
ભવેત્ ॥

સોડુજ્ઞાતો હરેદંશમિતિ ધર્મો વ્યવસ્થિતઃ ॥૭૯॥

દાશી અથવા તો દાશીની દાશી સાથે
જો કોઈ શુદ્રનો યોગ થાય અને તેથી પુત્ર
ઉત્પન્ન થાય છે તો તેવો પુત્ર તેને ઉત્પન્ન
કરનાર પિતાની સીલક્રત્તનો વારસો તેના
પિતાની આજ્ઞાથી તેણે ધર્મ શાસ્ત્રના નિય-
મો પ્રમાણે પરણેલી સ્ત્રીના પુત્રના પ્રમાણે
મેળવી શકે છે. ૧૮૯

ક્ષેત્રજાદીન્સુતાનેતામેકા દશ ચયોદિતાનૃ ॥

પુત્રપ્રતિનિધીનાહુઃ ક્રિયાલોપાન્મનીપિણ ॥૮૦॥

ઉપર ગણાવ્યા તે અગ્યાર પ્રકારના
પુત્રો અનુક્રમે ઔરસ પુત્રના અભાવે તેના
પ્રતિનિધી તરીકે જાણવા આ પ્રમાણેના
પ્રતિનિધી કરવાનું કારણ મરનાર પાછળ
ઉત્તર ક્રિયા તેમજ શ્રાદ્ધ ક્રિયાનો લોપ ન
થાય તેટલાજ માટે છે. ૧૮૦

ય एतेऽभि हिताः पुत्राः प्रसङ्गादन्यबीजजाः ॥

यस्य ते बीजतो जातास्तस्य ते नेतरस्य तु

॥ ૮૧ ॥

ઔરસ પુત્રના અભાવે અગ્યાર પ્રકારના

જે પુત્રાનું વર્ણન ઉપર આપવામાં આવ્યું
છે તે પુત્રો વાસ્તવિક રીતે તો ક્ષેત્રના મા-
લીકના પુત્રો ગણાય નહિ અર્થાત્ જે સ્ત્રીથી
તેઓનો જન્મ થયો તેના પતીના પુત્ર કહે-
વાય નહિ પરંતુ જે પુરૂષના ત્રિયથી તેઓ
ઉત્પન્ન થયા તેના પુત્ર કહેવાય. પરંતુ શાસ્ત્ર
પ્રમાણે તેમને પુત્ર તરીકે જે ગણ્યા તે તો
ફક્ત ઉતરક્રિયાને માટેજ જાણવા. ૧૮૧

भ्रातृणामेकजातानामेकश्चेत्पुत्रवान् भवेत् ॥

सर्वास्तांस्तेन पुत्रेण पुत्रिणो मनुर्ब्रवीत् ॥૮૨॥

એકજ માત પિતાથી ઉત્પન્ન થયેલા
સગા ભાઈઓમાંથી જો ફક્ત એકનેજ પુત્ર
થાય અને બીજા પુત્ર રહીત રહે તો તેવા
ફક્ત એક પુત્રથી સર્વ ભાઈઓ પુત્રવાળા
છે એમ મનુનું કહેવું છે અને તેથીજ બીજા
અપુત્ર ભાઈઓએ દત્ત અથવા તો ઔરસ
શીવાયના પુત્રનો સ્વિકાર કરવો નહિ. તે-
ઓનો વારસો તેમનો સગો ભત્રીજો લઈ
શકે છે તેમજ તેમને મૃત્યુ પછી પિંડદાન
વિગેરે આપી મોક્ષ પમાડે છે. ૧૮૨

सर्वासामेकपत्नीनामेका चेत्पुत्रिणी भवेत् ॥

सर्वास्तास्तेन पुत्रेण प्राह पुत्रवतीर्मनुः ॥૮૩॥

એકજ માણસ ઘણી સ્ત્રીઓ પરણે પણ
તેમાંથી જો ફક્ત એકનેજ પુત્ર થાય છે
તો પણ તેના એક પુત્રથી સર્વ માતાઓને
પુત્રવતી જાણવી અર્થાત્ તેના એક પુત્ર પણ
તેમની સર્વની ઉત્તર ક્રિયા કરી તેમને મોક્ષ
આપે છે. ૧૮૩

श्रेयसः श्रेयसोऽन्नाभे पापीयान्निकथमर्हति ॥

बह्वश्चेतु सदृशाः सर्वे रिक्तस्य भागिनः ॥૮૪॥

ઔરસ પુત્ર અને તેના અભાવે ગણાવ્યા
તે અગિયાર પુત્રો અનુક્રમે એક બીજા કરતાં

શ્રેષ્ઠ છે અને તેજ પ્રમાણેનો હક તેમનો વારસા સંબંધી પણ છે અર્થાત્ ઔરસ પુત્ર ન હોય તો ક્ષેત્રજ પુત્રોમાંથી ક્ષેત્રજ વારસ થાય અને તેના અભાવે દત્ત વારસ થાય છે એ પ્રમાણેનો હક તેમનો જાણવો પણ એકજ ક્રમના એક કરતાં વધારે પુત્રો હોય તો તેઓ તેમના પિતાની મીલકત સરખે ભાગે વહેંચી લે. ૧૮૪

न भ्रातरो न पितरः पुत्रा रिक्थहराः पितुः॥
पिता हरेदपुत्रस्य रिक्थं भ्रातर एव च॥૧૮૫॥

જે કોઈ માણસ મરણ પામે છે પણ તેને પોતાનો ઔરસ પુત્ર હોય છે તો તે પુત્ર તેનો કુલ વારસ થાય છે પરંતુ જો તેને ઔરસ પુત્ર ન હોય તેમજ પોતાની પાછળ વિધવા અગર પુત્રી પણ ન હોય તો જ્યાં સુધી તેના અન્ય કોઈ પણ પ્રકારના પુત્રનો તેણે સ્વિકાર કર્યો હોય ત્યાં સુધી તે પુત્ર વારસ થાય પણ તેવો કોઈ પુત્ર તેણે ન કર્યો હોય અને તેનાં માત પીતા જીવતાં હોય તો તેઓને તેની મીલકત મળે પરંતુ માત પીતા મરણ પામ્યાં હોય તો મરનારના ભાઈઓ તેના વારસ લઈ શકે છે. ૧૮૫

त्रयाणामुदकं कार्यं त्रिषु पिण्डः प्रवर्तते ॥

चतुर्थः संप्रदातैषां पञ्चमोनोपपद्यते ॥ ૧૮૬ ॥

ક્ષેત્રજ પુત્ર પોતાના પીતા, પિતામહ અને પ્રપિતામહને પિંડદાન તેમજ ઉદકદાન આપીને તારી શકે છે પરંતુ તેના ઉપરાંત ચોથી પેઢી વાળોતો તેમને ફક્ત પિંડદાનજ આપી શકે છે જ્યારે પાંચમી પેઢીવાળાને તો આ પ્રમાણેની ક્રિયા કરવાનો કોઈ પણ હક નથી અર્થાત્ તેટલી પેઢીનો પિત્રાનો

કાંઈ પણ કરે છે તો પિત્રીયોને પહોંચતું નથી. ૧૮૬

अनन्तर सपिण्डाद्यस्तस्य तस्य धनं भवेत्॥
अत ऊर्ध्वं सकुल्यः स्यादाचार्यः शिष्य एव वा ॥ ૧૮૭ ॥

મરનાર માણસોનો વારસો નજીકના સપિંડ સિ અથવા પુરૂષ સંબંધીને મળે અને જો સપિંડ સજી ન હોયતો તેના સંતાનને મળે છે અને સપિંડમાં કોઈ ન હોય તો સમાનોદકને મળે છે તેના અભાવે આચાર્ય અથવા તેના શીષ્ય કે સહાધ્યાયોને મરનારની મીલકત મળે છે. ૧૮૭

सर्वेषामप्यभावे तु ब्राह्मणा रिक्थभागिनः॥
त्रैविद्याः शुचयो दान्तास्तथा धर्मो नहीयते ॥ ૧૮૮ ॥

ઉપર વર્ણુઓનાં તેમાંનું કોઈ પણ મરનારનું વારસ ધવાને માટે ન હોય ત્યારે જે બ્રાહ્મણોને ત્રણે વેદનું જ્ઞાન હોય તેમને તેની મીલકત વહેંચી આપવી આ બ્રાહ્મણો ત્રણે વેદ જાણતા હોય તેટલુંજ નહિ પણ મન તથા તનથી શુદ્ધ હોવા જોઈએ અને નિતેન્દ્રિય હોવા જોઈએ કારણ કે તેવા શુણ્ડ હોયતો તેમને મરનારની ઉત્તર ક્રિયા વિગેરે કરવાનો હક હોય છે. ૧૮૮

अहार्यं ब्राह्मणद्रव्यं राज्ञा नित्यमिति स्थितिः॥
इतरेषां तु वर्णानां सर्वाभावे हरेन्नृपः ॥ ૧૮૯ ॥

મરનાર બ્રાહ્મણ હોય અને તેનો જ કોઈ વારસ ન હોય તો પણ રાજાએ તેના ધનને લેવું નહિ એવી શાસ્ત્રની મર્યાદા છે. ઉપર પ્રમાણેના શુણ્ડવાળા બ્રાહ્મણ ન મળે તો માત્ર બ્રાહ્મણ વર્ણનાને તેનું દ્રવ્ય આપી દેવું

પણુ જો ક્ષત્રી અને બાળ વર્ણના મરનારનો કોઈ વારસ ન હોય તો તેનું ધન રાજ્યે લેવું. ૧૮૯

સંસ્થિતસ્યાનપત્યસ્ય સગોત્રાત્પુત્રમાહેત્ ॥
તત્ર યદ્રિક્થજાતં સ્યાત્તત્તસ્મિન્પ્રતિપાદયેત્ ॥
॥ ૧૯૦ ॥

માણસ અપુત્ર મરણ પામે અને ત્યાર પછી જો તેની વિધવા સ્ત્રી પોતાનાં વડીલ વા ગુરૂની આજ્ઞા લઈને શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે પુત્ર ઉત્પન્ન કરે તો મરનારની મીલકત આ પ્રમાણેના થયેલા પુત્રને સોંપવી. ૧૯૦

દ્વૌ તુ યૌ વિવદેયાતાં દ્વાભ્યાં જાતૌ સ્ત્રિયા ધને ॥
તયોર્યદ્યસ્ય પિતૃયં સ્યાત્તત્ત્સ ગૃહ્ણીત નેતરઃ ॥૧૯૧॥

એકજ સ્ત્રિના બે જુદા જુદા પતીથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રો તેમના પ્રત્યેકના ખરા પિતાના મરણ પછી માની વારસાને માટે વાદવિવાદ કરે તો પ્રત્યેકને તેના ઉત્પન્ન કરનાર પિતાની જે મીલકત હોય તેજ આપવી જોઈએ. ૧૯૧

જનન્યાં સંસ્થિતાયાં તુ સમં સર્વે સહોદરાઃ ॥
મજેરન્માતૃકં રિક્થં મગિન્યશ્ચ સનામયઃ ॥૧૯૨॥

માતાના મરણ પછી સગા ભાઈ અને જહેનો જો કુંવારી હોયતો તેમણે પોતાનો વારસો સરખે હિસ્સે વહેંચી લેવો. અને જો જહેનો પરણેલી હોય તો પોતાની માતાના દ્રવ્યમાંથી ફક્ત નહિ જેવોજ ભાગ માની યાદગીરી ખાતર લે. ૧૯૨

યાસ્તાસાંસ્પુર્દુહિતરસ્તાસામાપિ યથાર્હતઃ ॥
માતામણા ધનાત્કિંચિત્મદેયં પ્રીતિપૂર્વકમ્ ॥૧૯૩॥

જો જહેનો પરણેલી હોય અને તેમને દિકરીઓ હોય અને જો તે દિકરીઓ કુંવારી હોય તો તેમને વડીઆઈના ધનમાંથી સ્નેહના હકથી પણ કોઈ આપવું જોઈએ. ૧૯૩

અધ્યગ્ન્યધ્યાવાહનિકં દત્તં ચ પ્રીતિકર્મણિ ॥
ત્રાતુમાતૃપિતૃપ્રાપ્તં ષડ્ધિવેધં સ્ત્રીધનં સ્મૃતમ્ ૧૯૪ ॥

સ્ત્રિધન આ ધન છ પ્રકારનું હોય છે અને તેના ઉપર ફક્ત જે સ્ત્રિને તે આપવામાં આવ્યું હોય છે તેનોજ હક પડેલો છે. આ ધનના છ પ્રકાર તે નીચે પ્રમાણે:-

વિવાહ સમયે પિતા અથવા બીજા કોઈ સંબંધીથી અગ્નિના સમીપ સ્ત્રિને જે ધન આપવામાં આવે છે અને તેને અધ્યગ્નિ કહેવામાં આવે છે તે ૨ વિવાહ પુરો થયા પછી વર કન્યાને વળાવવાના સમયે માત્ર પિતા તરફથી સ્ત્રિને જે ધન આપવામાં આવે છે અને જેને અધ્યાવાહનિક કહે છે તે, ૩ પ્રીતિનિત્તક પોતાના પતી તરફથી પ્રીતિના રૂપે આપવામાં આવે છે તે ધન, ૪ ભાઈએ આપેલું, ૫ પતિને આપ્યું હોય તે અને ૬ માતાએ આપ્યું હોય તે મળીને છ પ્રકારનું સ્ત્રી ધન છે. ૧૯૪

અન્વાધેયં ચ યદ્દત્તં પત્યા પ્રીતેન ચૈવ યત્ ॥
પત્યૌ જીવતિ વૃત્તાયાઃ પ્રજાયાસ્તદ્દનં ભવેત્ ॥
॥ ૧૯૫ ॥

સ્ત્રિને પરણ્યા પછી પતિના તરફથી પતિના સંબંધીઓ તરફથી તેનાં માત્ર પિતા તરફથી તેમજ જે કોઈ ઉપલા શ્લોકમાં કહેવામાં આવ્યું તેવું સ્ત્રી ધન જે, સ્ત્રિને મળેલું છે તેવી સ્ત્રી જો સૌભાગ્યવતી

મરણ પામે છે અને ધણી જીવતો હોય છે
તોપણ તેટલું તેનું ધન તેનાંજ છોકરાંઓને
જ મળે છે. ૧૯૫

ब्राह्मदैवार्पणान्वर्धप्राजापत्येषु यद्वसु ॥
अप्रजायामतीतायां भर्तुरेवतदिष्यते ॥ १९६ ॥

વિવાહના જે પાંચ વિધિ આગળ ઉપર
આપણે સવિસ્તર કરી ગયા છીએ તેમાંના
કોઈ પણ એક વિધીથી જે સ્ત્રિનું લગ્ન
થયેલું છે તેની સ્ત્રિતો અપુત્ર મરણ પામે
છે અને તેનો પતિ જીવતો હોય છે તો
તેના સ્ત્રિ ધનનો તે વારસ થઈ શકે છે. ૧૯૬

यच्चस्याः स्याद्धनं दत्तं विवाहेष्वासुरादिषु ॥
अप्रजायामतीतायां मातापित्रोस्तदियते ॥ १९७ ॥

પરંતુ જો તેનું લગ્ન તેથી ઉલટી નિયમ
પંક્તિની આસુર આદિ વિધિ પ્રમાણે થયું
હોય છે તોતો છ પ્રકારનું આપણે ઉપર
જે કહી ગયા તે ધન તેના મરણ પછી જો
વારસ ન હોય અને તેનો ધણી હુયાત હોય
છતાં તે સ્ત્રિના મા બાપનેજ મળે છે. ૧૯૭

स्त्रियां तु यद्भवेद्वित्तं पित्रा दत्तं कथंचन ।
ब्राह्मणी तद्धरेत्कन्या तदपत्यस्य वा भवेत् ॥ १९८ ॥

ગ્રાહ્યણ પોતાની વર્ણ અને ણીજી પણ
વર્ણની સ્ત્રિયો પરણ્યો હોય અને તેમાંથી
તે ગ્રાહ્યણનું મરણ થાય અને ગ્રાહ્યણ શી-
વાયની વર્ણની તેની સ્ત્રિ મરણ પામે તેનો
વારસ જો ન હોય તો ગ્રાહ્યણ સ્ત્રિની પુત્રીને
તે સ્ત્રિનું સ્ત્રિ ધન મળે છે અને જો ગ્રાહ્યણ
સ્ત્રિની પુત્રી મરણ પામી હોય તો તેની
પુત્રીની પુત્રને મળે છે. ૧૯૮

न विर्हारं स्त्रियः कुतुः कुतुम्बाद्वाहुमध्यगात् ॥
स्वकादीपि च विच्छाद्वि स्वस्य भर्तुरनाज्ञया ॥ १९९ ॥

સ્ત્રિએ પોતાના કુટુંબની જે સામાન્ય
મીલકત હોય તેમાંથી કોઈ પણ બચાવીને
એકકુટું કરવું નહીં તેમજ પોતાના સસરાના
ધરમાંથી પણ તેમની રજા શીવાય
લેવું નહીં અને પોતાના પતીની આજ્ઞા
શીવાય તેની પાસેથી પણ કોઈ બચાવવું
નહીં. ૧૯૯

पत्यौ जीवति यः स्त्रीभिरलंकारो धृतो भवेत् ॥
न तं भजेरन्दायादा भजमानाः पतन्ति ते ॥
॥ २०० ॥

સ્ત્રિ સૌભાગ્યવતી હોય છે ત્યારે જે
જે વસ્ત્રાભૂષણ તથા અલંકારો પહેરતી હોય
તે તેના ધણીના વારસની મીલકત ગણાય
નહીં તેમ છતાં જો તેઓ તે પોતાના ભા-
ગમાં તે તે વસ્તુઓ લે છે તો શાસ્ત્ર વિરુદ્ધના
તેમના વર્તનને માટે તેઓ પાપમાં પડે
છે. ૨૦૦

अनंसौ जीवपतितौ जाल्पव्यवधिरौ तथा ॥
उन्मत्तजडमूकाश्च ये च केचिन्निरिन्द्रियाणां ॥ १ ॥

દાસજન (બવાસ લોક) જાતી ખંડાર
મુકાયલા, જનમથીજ અંધળા હોય તે,
ખંડેરા, ચિતભ્રમ, બેવકુફ, અંધ મુગા મા-
ણસો તેમજ જેઓનાં અવયવોમાં જોડ
ખાંપણ હોય તેમને વારસાનો કોઈ પણ ભાગ
લેવાનો અધિકાર નથી. ૨૦૧

सर्वेषामपि तु न्याय्यं दातुं शक्या मनीषिणा ॥
ग्रासाच्छादनमत्यन्तं पतितो हृददद्भवेत् ॥ २ ॥

આમ છે પણ જે માણસ પોતાના વારસાના શાસ્ત્ર પ્રમાણેના હકને બરાબર સમજે છે તેણે પોતાના તેવા સંબંધીઓને તેઓ જીવે જાગે ત્યાં સુધી પહેરવાને માટેનાં હુગડાં લક્ષ્માં અને ખાવા પિવાનું છુટે મને આપવું જોઈએ. જો તેમ કરવામાં તે સંકોચાય છે તો તેને દોષ લાગે છે. ૨૦૨
यद्यर्थिता तु दारैः स्यात्कीवादीनांकथंचन ॥
तेषामुत्पन्नतंतूनामपत्त्यं दायमर्हति ॥ ૩ ॥

ઉપર પ્રમાણેના જે જે પ્રકારના માણસો ને માટે શાસ્ત્ર પ્રમાણે વારસાનો હક મેળવવાને માટે બાધ કહેવામાં આવ્યો તેમાંના પતિત જે જ્ઞાતિ ખંડાર હોઈ યોગ્ય રિત્થા કોઈ પણ સર્વણ સ્ત્રિની સાથે લગ્ન કરી શકતો નથી તેના શિવાયના બીજાને પરણવાની ઇચ્છા થાય અને તેથી જો તેમને ઐરસ અથવા તો ક્ષેત્રજ પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે તો તેવા પુત્રો વારસાનો હક મેળવી શકે છે. ૨૦૩

यत्किञ्चित्पितरि प्रेते धनं ज्येष्ठोऽधिगच्छति ॥
भागो यवीयसां तत्र यदि विद्यानुपालिनः ॥ ૪ ॥

પિતાના મૃત્યુ પછે તેના સઘળા પુત્રો એકઠાજ રહેતા હોય તો તેમાંના વડાલ પુત્ર પોતાની મહેનતે જે કાંઈ દ્રવ્ય મેળવ્યું હોય તેમાંથી પણ પિતાના દ્રવ્યના વિભાગ કરતી વખતે નાના ભાઈઓને ભાગ આપવો જોઈએ પણ આ પ્રમાણે પોતાના વડીલ ભાઈના સ્વઉપાર્જિત દ્રવ્યમાંથી ભાગ મેળવનાર ભાઈઓએ કાંઈ પણ વિદ્યાભ્યાસ કરેલો હોવો જોઈએ. ૨૦૪

अविद्यानां तु सर्वेषामीहातश्चेदन्नं भवेत् ॥
समस्तं विभागः स्यादपि ज्य इति धारणा ॥ ૫ ॥

પરંતુ જો તેમાંના કોઈ પણ ભણેલા ન હોય પણ સઉ કોઈ પોત પોતાની મહેનત મજૂરીથી પૈસા એકઠા કરતા હોયતો તે પ્રમાણેનો પૈસા તેમના પિતાનો નથી પણ તેમનો પ્રત્યેકનો સ્વઉપાર્જિત છે એ નક્કીજ છે માટે તેવા દ્રવ્યના વિભાગ કરવામાં જેટલા ભાઈઓ હોય તેમણે સરખે ભાગે તે બહેંચી લેવું. ૨૦૫

विद्याधनं तु यद्यस्य तत्तस्यैव धनं भवेत् ॥
मैत्र्यमौद्वाहिकं चैव माधुपर्किकमेव च ॥ ૬ ॥

વિદ્યાથીજ જેણે ધન સંપાદન કર્યું હોય તે ધન સંપાદન કરનારનું પોતાનુંજ ગણાય છે તેના ઉપર બીજા કોઈનો હક પહોંચતો નથી તેજ પ્રમાણે પુરૂષને જે ધન પોતાના મીત્ર તરફથી મળ્યું હોય, વિવાહ સમયે આપવામાં આવ્યું હોય, અથવા તો મધુપર્કમાં મળેલું હોય તે સઘળું પણ તેનું પોતાનુંજ ગણાય છે. ૨૦૬

भ्रातृणां यस्तु नेहेत धनं शक्तः स्वकर्मणा ॥
स निर्माज्यः स्वकारं शात्किञ्चिद्स्वापजीव-
नम् ॥ ૭ ॥

પીતાના મૃત્યુ પછી તેના પુત્રોમાંથી જો કોઈ પણ પુત્ર પોતાની કમાણીથી પોતાનું જીજ્ઞાસન ચલાવી શકે તેવો હોય અને તેથી પિતાના દ્રવ્યમાંથી કાંઈ પણ ભાગ લેવાને ઇચ્છતો ન હોય તો ક્ષત્ર યાદગિરી ખાતર સહેજ લઇને પોતાના વારસાનો હક ઉઠાવી લઇને જીવો પડી શકે છે. ૨૦૭

अनुपन्ननिपतृद्वयं श्रमेण यदुपार्जितम् ॥
स्वयमीहितलब्धं तच्चाकामो दातुमर्हति ॥ ૮ ॥

જે કોઈ પુત્ર પોતાની આપ મહેનતથી પિતાના દ્રવ્યમાંથી કાંઈ પણ મદદ મેળવ્યા વિના ધન મેળવે છે તેવો પુત્ર પોતાના ભાંડુઓ સાથે પિતાના દ્રવ્યના ભાગ કરતાં પોતાની ખુશીથીજ પોતાના સ્વોપાર્જિત દ્રવ્યમાંથી તેમને કાંઈ પણ આપવું હોય તો આપે છે અગર તો ભાઈઓ તેં પ્રમાણેના તેના આપ મહેનતે મેળવેલા દ્રવ્ય ઉપર વારસાનો કાંઈ પણ હક ધરાવી શકતા નથી. ૨૦૮

पैतृकं तु पिता द्रव्यमनवाप्तं यदाप्नुयात् ॥
न तत्पुत्रैर्भजेत्सार्धम कामः स्वयमर्जितम् ॥ २०९ ॥

કોઈની પાસે લેણા નીકળતા પૈસા પાછા મેળવવાને માટે પિતા અસમર્થ હોય અને તે જો તેનો કોઈ પણ પુત્ર મેળવી શકે છે તો તે તેનું પોતાનું સંથી દ્રવ્ય છે એમ ગણીને તેની પોતાની રાજી ખુશીથી પોતાના ભાઈઓ સાથે બહેંચે અથવા તો ઇચ્છા ન હોય તો ન પણ બહેંચે કારણ કે તે પ્રમાણેના તેના મેળવેલા દ્રવ્ય ઉપર ખીજ ભાઈઓનો હક હોતો નથી. ૨૦૯

विभक्ताः सह जीवन्तो विभजेरन्पुनर्यादि ॥
समस्तत्र विभागः स्याज्ज्यैष्ठ्यं तत्र न विद्यते ॥ २१० ॥

પિતાના મૃત્યુ પછી તેના પુત્રોએ મીલકતના ભાગ બહેંચી લીધા હોય અને બહેંચ્યા પછી જો બધા એકઠા રહે અને પોતાનું ગુજરાન ચલાવે અને ત્યાર પછી પાછા ખીજ વખત ભાગ કરવાને ઇચ્છે તો તેઓએ સઘળાએ સરખે ભાગે બહેંચી લેવું તેમાં મોટા ભાઈને બધાને આપવું નથી. ૨૧૦

येषां ज्येष्ठः कनिष्ठो वा ह्ययेतांशप्रदानतः ॥
त्रियेतान्यतरो वा पि तस्य भागो न लुप्यते ॥ ११ ॥

ભાગ બહેંચતી વખતે સર્વથી મોટો અથવા નાનો ભાઈ જો સન્યાસી થયો હોય અથવા તો સરણ પામ્યો હોય તોપણ તેમ થતાથી તેના ભાગનો હક દુર થતો નથી પણ તે તેના નજીકના વારસને મળે છે. ૨૧૧

सौदर्या विभजेरंस्सं समेत्त संहिता सप्तमः ॥
भ्रातरो ये च संसृष्टा भगिन्यश्च सनाभयः ॥ १२ ॥

જે ભાઈએ સન્યસ્ય લીધું હોય અથવા જેનું સરણ થયું હોય અને તે અપુત્ર હોય તેમજ તેનાં વારસ થવાને માટે તેની સ્ત્રિ અથવા માત પિતા કોઈ હયાત ન હોય તો તેના ભાગ તેનાં સગાં ભાઉ બહેનો તેમજ બહેલાં ભાગ બહેંચીને જુદા પડેલા ભાઈઓ તથા તેના ઓરમાન ભાઈઓ વિગેરે એ એકત્ર થઈ સર્વે એ તેના ભાગની સરખી બહેંચણી લેવી. ૨૧૨

यो ज्येष्ठो विनिर्ह्वीत लोभाद्भ्रातृन्यर्पितः ॥
सौज्येष्ठः स्याद् भागश्च नियन्तव्यश्च राजभिः ॥ १३ ॥

જે મોટો ભાઈ પોતાના નાના ભાઈઓ તરફ દ્રવ્યના લોભથી દગો રમે છે તે તેની મોટાઈને ગુમાવે છે અર્થાત્ તેને મોટા ભાઈ તરીકેનો વધારાનો ભાગ મળતો નથી એટલુંજ નહીં પણ રાજા તરફથી પણ તેને શીક્ષા કરવામાં આવે છે. ૨૧૩

सर्व एव विकर्मस्थानार्हन्ति भ्रातरो धनम् ॥
न चादत्त्वा कनिष्ठेभ्यो ज्येष्ठ कुर्वीत यौतकम् ॥ १४ ॥

એક માણસના બધા પુત્રો ખરાબ વર્ત-
ણુક ના નીકળે અર્થાત્ જો તેઓ પોતાને
માટેનાં ન કરવા જેવાં કુકર્મો-જુગાર રમવું.
કેક્ર કરવી વિગેરે કરે અથવા તો ગ્રાહાણના
પુત્રો હોઈને ઘેર ચરાવવાં-શુદ્રની નોકરી
કરવી વિગેરે પોતાને ન કરવા જેવાં કામ
કરે તો તેઓનો તેમના પિતાની મીલકત
ઉપરનો વારસાનો હુક દુર થાય છે. પણ
તે ઉપરથી મ્હોટા પુત્ર કાંઈ બધું પોતાનેજ
સ્વાધિન લઈ લેવું અથવા તો તેનો પોતાની
મરજીમાં નાના ભાઈઓને કાંઈપણ આપ્યા
વીના ઉપયોગ કરવો એમ સમજવું નહી. ૨૧૪

भ्रातृणामविभक्तानां यद्युत्थानं भवेत्सह ॥
न पुत्रभागं विषमं पिता दद्यात्कथंचना ॥ ૨૧૫ ॥

પિતાની હયાતીમાં જો સર્વે ભાઈઓ
સંપિને એકઠા રહેતા હોય અને સર્વના
લાભને માટે પૈસા એકઠો કરેતો તે પ્રમાણેના
સંચય થયેલા દ્રવ્યના વિભાગ કરતી વખતે
પિતાએ કોઈને વધારે ઓછું આપવું નહી
પણ બધાને સરખા ભાગ કરી આપવા. ૨૧૫
ऊर्ध्वं विभागाज्जातस्तु पित्र्यमेव हरेद्धनम् ॥
संसृष्टास्तेन वा ये स्युर्विभजेत सतैः सह ॥ ૨૧૬ ॥

પિતાએ પુત્રોને પોત પોતાના ભાગ
ઠ્ઠેચી આપ્યા હોય ત્યાર પછી જો તેને
પુત્ર થાય તો તે પુત્ર તેનો વારસ થાય છે.
અને જો ભાગ ઠ્ઠેચ્યા પછી તેના પુત્રોમાંથી
કોઈ પણ પોતાના હયાત પિતાની સાથે
આવીને રહેતો તેમની વચ્ચે સરખે હિસ્સે
વારસો ઠ્ઠેચાય છે. ૨૧૬

अनपत्यस्य पुत्रस्य माता दायमवाप्नुयात् ॥
मातर्यपि च वृत्तायां पितुर्माता हरेद्धनम् ॥ ૨૧૭ ॥

છોકરો કાંઈ પણ વારસ વિના મરીજાય
અને તેની સ્ત્રી પણ જો તેના પાછળ જીવતી
ન હોય તો તેની વારસ તેની મા ગણાય
અને મા પણ જો મરણ પામી હોય તો
તેના બાપની મા તેની વારસ થઈ શકે
છે. ૨૧૭

ऋगे धने च सर्वस्मिन्प्रविभक्ते यथा विधि ॥
पश्चादृश्येत यत्किञ्चित्तत्सर्वं सप्ततां नयेत् ॥ ૨૧૮ ॥

માત પિતાના મરણ પછી તેઓની મીલકત
હોય તેમાંથી દેવું હોય ને આપ્યા પછી
જે કાંઈ શેષ રહે તે તેમના વારસોએ સ-
રખે ભાગે લેવું તેમજ ભાગ પડ્યા પછી
જો કાંઈ મળી આવે તો તેના પણ સરખા
ભાગ કરી લેવા. ૨૧૮

वस्त्रं पत्रमलंकारं कृतान्नमुदकं स्त्रियः ॥
योगक्षेमं प्रचारं च न विभाज्यं प्रचक्षते ॥ ૨૧૯ ॥

વિદ્વાન માણસો વારસાના હુકના સંબંધમાં
એમ જણાવે કે મરનાર માત પિતાની મી
લકતમાં જે આભૂષણો-ઘોડા ગાડી, અલંકારો
તેમજ સંધેલુ ધાન્ય જેને માટે ખાસ તૈયાર
કરેલું હોય છે તેજ તેનો માલીક ગણાય
છે, તેમજ ધર્મ કર્મને માટે શુદ્ધ જળનું
ટાંકું નાર, ચાકરડી, ધર્મનાં અથવા ચણનાં
કામને માટે અનામત મુકેલી મીલકત,
ઘેરને ચારો ચરણની જગ્યા તે સર્વની
સામાન્ય મીલકત ગણાય છે એટલે તેવી
સર્વ વસ્તુઓના જુદા જુદા વિભાગો કરી
શકાતા નથી. ૨૧૯

अयमुक्तो विभागां च पुत्राणां च क्रियाविधिः ॥
क्रमज्ञः क्षेत्रजादीनां द्यूतधर्मं निबोधत ॥ ૨૨૦ ॥

મહામુનિ મનુ કહેછે કે હે ! મહાર્ષેઓ
ઉપર પ્રમાણેના ઔરસ અને ક્ષેત્રજ પુત્રોના

વારસાના હકો આપ સર્વને તેઓના ક્રમ પ્રમાણે કહ્યા અને હવે હું તમને ઘુત સંબંધી શાસ્ત્રના નિયમો કહીશ તે આપ સાંભળશો. ૨૨૦

દ્યુતં સમાહૃયં ચૈવ રાજા રાષ્ટ્રાભિવારયેત્ ॥
રાજ્યાન્તકરણાવેતૌ દ્વૌ દોષૌ પૃથિવીક્ષિતામ્ ॥ ૨૧ ॥

રાજાએ પોતાના રાજ્યમાંથી જુગારની અને જનાવરોની શરતની રમતો હુમેશાં દૂર કરવી જોઈએ કારણે આ બે રમતો તે ખોટો અર્થ કરનાર છે. અને તેથીજ રાજાઓ અને કુમારો પાયમાલ થાય છે. ૨૨૧

પ્રકાશમેતત્તાસ્કર્યં યદ્દેવનસમાહૃયૌ ॥
તયોર્નિત્યં પ્રતીઘાતે નૃપતિર્યજ્જવાન્મવેત્ ॥ ૨૨ ॥

જુગાર અને જીવ શરતો કરવી તે એક ઉધાડી ચોરી કહેવાય અને જેમ ચોરી પકડી તરકરોને શીક્ષા આપવામાં રાજાઓનો ધર્મ સમાયલો છે તેમ આવા પ્રકારની રમતો રમનારને પણ ત્વરાથી પકડીને રમતો દૂર કરવી તે પણ રાજાનો એક ધર્મજ છે. ૨૨૨

અપ્રાણિભિર્યત્ક્રિયતે તલ્લોકે દ્યુતમુચ્યતે ॥
પ્રાણિભિઃક્રિયતે યસ્તુ સ વિજ્ઞેયઃ સમાહૃયઃ ॥ ૨૩ ॥

અજીવ વસ્તુઓ (પાસા)થી રમતમાં એક બીજાની પાસેથી જુગારીઓની રીતે પૈસા મેળવવાની જે રમત રમાય છે તેને ઘુત એમ કહેવાય છે અને જ્યારે તેજ પ્રમાણેની રમતમાં જીવતાં પ્રાણીઓ સાધન રૂપ થાય છે ત્યારે તે રમતને સમાહૃય કહેવાય છે. ૨૨૩

દ્યુતં સમાહૃયં ચૈવ યઃકુર્યાત્કારયેત વા ॥
તાન્સર્વાન્ધાતયેદ્રાજા શૂદ્રાંશ્ચ દિજલિક્ષિનઃ ॥ ૨૪ ॥

જે જે માણસો આ પ્રમાણેની પાસાથી અથવા તો જીવથી જુગારની રમત રમે અથવા રમવાને કોઈને સહાય કરે તેમને સઘળાને તેમના હાથ પગ અથવા શરીરના અવયવમાં છેદ પાડીને કે શારીરીક શખત ફટકા વિગેરે શિક્ષા કરવી અને તેજ પ્રમાણે જે કોઈ શુદ્ર પોતાની વર્ણના ધર્મને ભુલી જઈ ઉપવિત ધારણ કરીને દ્વીજના ધર્મ પાળે તો તેને પણ તેવીજ શિક્ષા કરવી. ૨૨૪

કિતવાન્કુશીલવાન્કૂરાન્પાષ્ણઢસ્થાં શ્રમાનવાન્ ॥
વિકર્મસ્થાઞ્છૌણિકાંશ્ચ સિપ્રં નિર્વાસયેત્પુરાત્ ॥ ૨૫ ॥

તેમજ રાજાએ પોતાના રાજ્યમાં જે માણસો જુગાર રમતા હોય, નાચવાનું કામ કરતા હોય, ગાવા વગાડવાનો ધંધો કરવા હોય, નિર્દય માણસો, રાજ્ય દ્રોહી માણસો જેઓ મના કરેલાં કામ કરતા હોય, તેમજ કેપ્રી વસ્તુઓના વ્યાપારીઓને પોતાના રાજ્યમાંથી દેશ નિકાલ કરવો. ૨૨૫

एते राष्ट्रे वर्त्तमानाराज्ञः प्रच्छन्नतस्कराः ॥
विकर्मक्रियया नित्यं बाधन्ते भद्रिकाः प्रजाः ॥ २६ ॥

કારણ કે જે આવા ખુદારથી સારા જ-જાતા ચોર લોકો રાજાના રાજ્યમાં રહેતો તેઓ તેની સારી વસ્તીને હુમેશાં દુઃખ કર્તા થઈ પડે છે અને તેટલા માટે તેમને શોધી શોધીને પોતાના રાજ્યમાંથી રાજાએ દૂર કરવા. ૨૨૬

ધૂતમેતત્પુરા કલ્પે દૃષ્ટં વૈરકરં મદત્ ॥
તસ્માદ્યુતં ન સેવેત હાસ્યાર્થમપિ બુદ્ધિમાન્

॥ ૨૭ ॥

પુર્વે ધુતનો ઘણો પ્રસાર હતો અને
તેનાં પરિણામ મ્હોટા મ્હોટા માણસોને
પણ ઘણાંજ ભયંકર નિવડ્યાં હતાં જે-
વાંકે રાજા નળને પોતાના ભાઈ પુષ્કરની
સાથે ધુતમાં હારતાં રાજપાટનો ત્યાગ ક-
રીને વન શેવવું પડ્યું હતું અને ત્યાં તેને
અસહ્ય દુઃખો ખમવાં પડ્યાં હતાં તેજ
પ્રમાણે પાંડવોને કૌરવો સાથે ધુત રમતમાં
હાર થવાના પરિણામે રાજપાટનો ત્યાગ
કરીને ઘણાંક વર્ષો સુધી વનમાં વાસ
પુરવો પડ્યો હતો. આવાં આવાં મ્હોટા
માણસોને પાસા-જુગારની રમતથી પડેલાં
દુઃખોનો વિચાર કરીને ડાહ્યા માણસોએ
તો ફક્ત ગમતને સાડ પણ તેવી રમત ર-
મવી નહી. ૨૨૭

પ્રચ્છન્નં વા પ્રકાશં વા તન્નિગેવેત યો નરઃ ॥

તસ્ય દળ્ઢવિકલ્પઃ સ્યાદ્યથેષ્ટં નૃપતેસ્તથા ॥ ૨૮ ॥

જે માણસ ઉઘાડી રીતે અથવા તો
છાનોમાનો આ રમત રમતો હોય તેને
રાજાએ તેના ગુન્હાના પ્રમાણે પોતે યોગ્ય
ધારે તે પ્રમાણેની શીક્ષા કરવી. એટલે વાંક
વધારે હોય તો ફટકા મારવા એટલુંજ નહી
પણ તેનો દંડ પણ યોગ્ય લાગે તો કરવો.
૨૨૮

સત્રવિદ્ભ્રૂદ્રયોનિસ્તુ દળ્ઢં દાતુગશક્તુવન્ ॥

આનૃણ્યં કર્મણા ગચ્છેદ્વિમ્લો દયાચ્છનૈઃશનૈઃ

॥ ૨૯ ॥

ક્ષત્રી વૈશ્ય અને શુદ્રમાંથીનો કોઈ આ રમત
રમવાને માટે ગુન્હેગાર થયો હોય અને

તેની શીક્ષાને માટે તેનો દંડ કરવામાં આ-
વ્યો હોય અને તે દંડ આપવાને તે અ-
સમર્થ હોય તો તેટલા દંડના અવેજની
મ્હેનત મજૂરી કરીને દંડ ભરવો. બ્રાહ્મણનો
ગુન્હાને માટે દંડ કરવામાં આવ્યો હોય
તો તેણે પોતાનો થયેલો દંડ હફતાથી ભ-
રવો. ૨૨૯

સ્ત્રીવાલોન્મત્તદ્વાનાં દરિદ્રાણાં ચ રોગિણામ્ ॥
શિષ્યાવિદલરજ્જ્વાયૈવિદધ્યાનૃપતિર્દમમ્ ॥ ૩૦ ॥

આવી રમતના અપરાધને માટેએન્દ્રિ, બાળક,
ચિતશ્રમ માણસો, કંગાલ માણસો અને
આબરી માણસોને શીક્ષા કરવાની હોય
અને તેમાં શારીરીક શીક્ષા કરવાની હોય
તો રાજાએ તેમના સ્ત્રીરની કોમળતાનો
મનમાં વિચાર કરીને નાની ચાબુક, નેતશ
અથવા તો દોરડાથી તેમને ફટકા મારવા. ૨૩૦
યે નિયુક્તાસ્તુ કાર્યેષુ હન્યુઃ કાર્યાણિ કાર્યિ-

ણામ્ ॥

ધનોષ્મણા પાચ્યમાનાસ્તાન્નિઃસ્વાન્કારયે-

નૃપઃ ॥ ૩૧ ॥

જે ન્યાયાધિશે અથવા રાજ્યકારભાર
અલાવવાને માટેના અમલદારો પોતાનો
ધર્મ ભુલી જઈને “ સોનુ બેઈને મુનીવર
ચળે ” એ કહેવત પ્રમાણે પૈસાના લોભથી
કોઈનું અહિત કરે તો રાજાએ તેમની સર્વ
માલ મીલકત પોતાના હસ્તક કરી લેવી
આવા પુરૂષોનાં મન માટીના વાસણ જેવાં
સમજવાં અર્થાત્ જે પ્રમાણે કોરા માટીના
વાસણમાં ધાન્ય રાંધવામાં આવતાં તેનો
લાલ અથવા ધોળો જે મુળ રંગ હોય છે
તે ક્યામ પડી ભય છે તેજ પ્રમાણે આવા

પુરૂષો ઉજ્જવલ મનધનના લોભ જેવા તાપ-
થી ક્યામ પડી જાય છે. ૨૩૧

કૂટશાસનકર્તૃશ્ચ પ્રકૃતીનાં ચ દૂષકાન્ ॥

સ્ત્રીબાલબ્રાહ્મણગ્રાંશ્ચ હન્યાદ્વિદમ્મનસ્તથા ॥૨૩૨॥

રાજ્યના દસ્તાવેજોની ખોટી નકલો કરનાર, રાજાના કારભારીઓને ખોટે રસ્તે દોરનાર તેમજ સ્ત્રી, બાળક તથા બ્રાહ્મણની હત્યા કરનાર અને જે માણસો રાજાના હુકમોની નોકરીમાં હોય તેવા માણસોને રાજાએ ગરદન મારવા જોઈએ. ૨૩૨

તીરિતં ચાનુશિષ્ટં ચ યત્ર કચન યજ્ઞવેત્ ॥

કૃતં તદ્દર્મતોવિદ્યાન્ન તદ્વયો નિયત્તયેત્ ॥૨૩૩॥

ન્યાય પ્રમાણે જ્યારે કોઈ પણ કામનો ફેસલો આપવામાં આવ્યો હોય અથવા તો ગુન્હેગારને તેના ગુન્હાના પ્રમાણમાં ન્યાયનેજ અનુસરીને શીક્ષા ફરમાવવામાં આવી હોય ત્યાર પછી રાજાએ તે રદ કરવી નહીં, તેમાં બધારો ઘટાડો કરવો નહીં તેમજ પુનઃ તેની તપાસ પણ કરવી નહિ. ૨૩૩
અમાત્યાઃપ્રાહિવાકો વા પત્કુર્પુઃ કાર્યમન્યથા ॥
તત્સ્વયં નૃપતિઃ કુર્મીત્યાન્નદક્ષં ચ દણ્ડયેત્

॥ ૨૪ ॥

પણ જ્યારે કોઈ પણ કામનો ચુકાદો અપાઈ ગયો હોય અને ગુન્હેગારને શીક્ષા પણ ફરમાવવામાં આવી હોય છતાં જો ન્યાયાધિશે તે પ્રમાણે શાસ્ત્રના નિયમ વિરૂદ્ધ કરેલું જણાય તો રાજાએ પોતે તે કામની પુનઃ તપાસ કરવી અને ન્યાય આપવો. અને જો પ્રથમ ચુકાદા અને શીક્ષામાં તેના તે કામને માટેના અમલદારોનો વાંક જણાય તો તેવા દરેક અમલદારનો એક એક હજાર પળ દંડ લેવો જોઈએ. ૨૩૪

બ્રહ્મહા ચ સુરાપશ્ચ સ્તેયી ચ ગુરુતલ્પગઃ ॥

એતે સર્વે પૃથક્કેયા મહાપાતકિનો નરાઃ ॥૨૫॥

બ્રાહ્મણનું ખુન કરનાર, જે દિવ્ય સુરાપાન કરે, જે માણસ બ્રાહ્મણના સુવર્ણની ચોરી કરે છે, અને જે પોતાના ગુરૂની સ્ત્રી સાથે ક્રિડા કરે છે તે પ્રત્યેકને મહા પાતકી સમજવા. ૨૩૫

ચતુર્ણામપિ ચૈતેષાં પ્રાયશ્ચિત્તમકુવતામ્ ॥

શારીરં ધનસંયુક્તં દણ્ડં ધર્મ્યં પ્રકલ્પયેત્ ॥૨૬॥

આ ચાર મહા પાતકીઓ જે પોતાના પાપથી શુદ્ધ થવાને માટેનાં શાસ્ત્રમાં જણાવેલાં પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરે તો રાજાએ તેમને તેમના અપરાધો માટે શારીરિક શિક્ષા કરવી અને દંડ પણ કરવો. ૨૩૬

ગુરુતલ્પે ભગઃ કાર્યઃ સુરાપાને સુરાધ્વજઃ ॥

સ્તેયે ચ શ્વપદં કાર્યં બ્રહ્મહણ્યશિરાઃ પુમાન્

॥ ૨૭ ॥

જે માણસે પોતાના ગુરૂની પત્ની સાથે ક્રિડા કર્યાનું મહા પાતક કર્યું હોય તેને તેના એ ભયંકર અપરાધની શીક્ષાને માટે હમેશને માટે તેના કપાલમાં કાયમ રહે તેવા મંગાકૃતિ ગુરૂપત્ની સાથે ગમન કર્યું છે એમ સુચવતો ડામ દેવો જોઈએ. તેજ પ્રમાણે જેણે સુરાપાન કર્યું હોય તેને પણ તેના કપાલ વચ્ચે સુરાપાન કરવાને માટેના સાધનરૂપ જે ખ્યાલો તે ખ્યાલાની છાપ લાલચોળ તપાવીને લગાડવી. જેણે બ્રાહ્મણના સુવર્ણની ચોરી કરી હોય તેના કપાલમાં કુતરાના પગની નીશાની વાળી. આકૃતીને તપાવીને ગાંપવી અને બ્રહ્મહત્યા કરનારના કપાલમાં માથા વિનાના ધડની આકૃતી લાલચોળ તપાવીને ચોડવી. ૨૩૭

અસંમોજ્યા હસંયાજ્મા અસંપાઘ્યાવિવાહિનઃ॥
ચરેયુઃ પૃથિવીં દીનાઃ સર્વધર્મવહિષ્કૃતાઃ॥૩૮॥

આવા મહા પાતકીઓની સાથે કોઈએ જ્ઞાતિ લોજનનો વ્યવહાર રાખવો નહીં, તેમને વિદ્યાદાન આપવું નહિ તેમની સાથે કન્યા વ્યવહાર રાખવો નહીં એ પ્રમાણે ધર્મચાતુર્યના નિયમ પ્રમાણેના કાંઈ પણ કામમાં તેમને લાગ લેવા ન દેવો તેઓએ તેમનું જીવન આ પૃથ્વી ઉપર રહીને રહીને અને ગમે તેવા પ્રકારે તેમની આ જીવિકા મેળવીને પુરૂ કરવું. ૨૩૮

જ્ઞાતિસંબન્ધિભિસ્ત્વેતે ત્યક્ત્વ્યાઃ કૃતલક્ષ્મ્યાઃ॥
નિર્દયા નિર્નમસ્કારાસ્તન્મનોરનુશાસનમ્॥૩૯॥

મહામુની મનુનું કહેવું એ પ્રમાણે છે કે જે માણસોના કપાળમાં ઉપર પ્રમાણેની તેમનાં મહા પાતકને સુચવનારી ડામની નીશાની હોય તેવા માણસોનો તેમનાં માત પિતા તેમજ તેમના તરફના પિત્રિ તથા મોસાળનાં સગાંએ ત્યાગ કરવો એટલુંજ નહિ પણ તેમના ઉપર તેઓએ દયા સરખી પણ લાવવી નહિ અને નમસ્કાર કરવાનો વ્યવહાર સરખો પણ જાંધ કરવો. ૨૩૯

પ્રાયશ્ચિત્તં તુ કુર્વાણાઃ સર્વવર્ણા યથોદિતમ્ ॥
નાંક્યારાજ્ઞા લલાટેસ્યુર્દાપ્યાસ્તુત્તમતાહસમ્ ॥ ૨૪૦ ॥

આવાં મહાપાતક કરનાર પ્રત્યેકના લલાટમાં તેમનાં મહાપાતકને જતાવનારી નીશાનીવાળો ડામ રાખ્યો દેવડાવવો પણ જેઓ પોતાના અપરાધને માટે શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યું હોય તે પ્રમાણેનું પ્રાયશ્ચિત કરે તેમને તેવો ડામ ન દેતાં તેમની પાસે શ્રી વધારેમાં વધારે દંડ લેવો. ૨૪૦

આમઃ સુબ્રાહ્મણસ્યેવ કાર્યોધ્યમસાહસઃ ॥
વિવાસ્યો વાનવેદ્રાષ્ટાત્સદ્રવ્યઃ સપરિચ્છદઃ ॥ ૪૧ ॥

મહાપાતકનો અપરાધ કરનાર બ્રાહ્મણ હોય અને તે સારી ચાલ ચલગતનો હોય અને અબ્રાહ્મણની તેનાથી અપરાધ થયો હોય તે જો પ્રાયશ્ચિત કરે તો તેનો સાધારણ દંડ કરવો અર્થાત્ પશુના ભારે દંડ કરવો નહીં પણ જો તેણે અપરાધ જાણી જોઈને જ કર્યો હોય તો તેની પોતાનો માલ મીઠકત સાથે તેનો રાખ્યો પોતાના રાખ્ય-માંથી દેશનિકાલ કરવો. ૨૪૧

इतरे कृत्वन्तस्तु पापान्येतान्यकामतः ॥
सर्वस्वहारमर्दनि कायतस्तु प्रवासनम् ॥ ૪૨ ॥

બ્રાહ્મણ શીવાયની બીજી કોઈ વર્ણના માણસથી આવું મહાપાતક અજાણ્યે થયું હોય તો તેની સર્વ માલમીલકત અને પૈસો ટકો રાખ્યો પોતે લઈ લેવો અને જો તેવો ગુન્હો તેણે જાણીબુજીને કર્યો હોય તો તે તેને રાખ્યમાંથી કાઢી મુકવો. ૨૪૨

नाददीत वृत्रः सत्तुर्विहायतकिनो धनम् ॥
आददानस्तु तद्धोमासेन दोषेण लिप्यते ॥ ૪૩ ॥

મહાપાતક કરનારનું જેનું દ્રવ્ય છીનવી લેવાનું હોય અથવા જેનું દ્રવ્ય બિગેરે લઈને દેશનિકાલ કરવાનો હોય તેનું દ્રવ્ય જ્ઞાની રાખ્યો પોતાને માટે રાખવું નહિ કારણ કે તેનો પૈસો રાખ્યાથી રાખનાર રાખને તે મહાપાતકીના અધાર કૃત્યનું પાપ ખેસે છે. ૨૪૩

अप्सु प्रवेश्य तं दण्डं वरुणायोपपादयेत् ॥
भुतवृत्तोपपन्ने वा ब्राह्मण प्रतिपादयेत् ॥ ૪૪ ॥

માટે ઉપર પ્રમાણુના મહાપાતકીઓ પાસેથી હંડ રૂપે જે દ્રવ્ય રાજ તેમને શીક્ષા કરીને લે તે તેણે પાણીમાં નાંખી દેવું અર્થાત વરૂણ દેવતાને અર્પણ કરવું અથવા તેા જે બ્રાહ્મણ વેદ જાણતો હોય અને તેના ધર્મ નિયમ પાળતો હોય તેને શોધી કાઢીને તે દ્રવ્યનું દાન કરવું. ૨૪૪

ईशो दण्डस्य वरुणो राज्ञां दण्डधरो हि स ॥
ईशः सर्वस्य जगतो ब्राह्मणो वेदपारगः ॥ ४४५ ॥

પાણીમાં મહાપાતકીઓ પાસેથી મેળવેલા હંડરૂપી દ્રવ્યને નાંખવાનું કારણ એજ છે કે વરૂણ દેવ તે હંડને ધારણ કરનાર છે તેની હંડની સત્તા રાજ્યો ઉપર પણ ચાલે છે અને પાણીમાં ન નાંખે તો વેદજ્ઞ બ્રાહ્મણને આપવો તેનું કારણ એમ છે કે જે બ્રાહ્મણને વેદનું જ્ઞાન છે તે આખા જગતનો રાજ છે એમ સમજવું. ૨૪૫

यत्र वर्जयते राजा पापकृभ्यो धनागमम् ॥
तत्र कालेन जायन्ते मानवा दीर्घजीविनः ॥ ४४६ ॥

જે જે સ્થળે રાજ્યો મહાપાતકીઓના હંડને પોતાના ભંડારની અભિવૃદ્ધિને માટે સ્વિકારતા નથી અર્થાત્ તેવા હંડનો પોતે ઉપયોગ કરતા નથી તે તે દેશમાં પ્રજા આખાદી ભોગવે છે અર્થાત્ તેવા રાજ્યના રાજ્યમાં જન્મ પુરા સમયે થાય છે અને દિર્ઘાયુષી થાય છે. ૨૪૬

निष्पद्यन्ते च सस्यानि यथोक्तानि विशां पृथक् ॥
बालाश्च न प्रप्रीयन्ते विकृतं न च जायते ॥ ४४७ ॥

તેમજ તેવા રાજ્યોના રાજ્યમાં જેટલું અનાજ વાવેલું હોય છે તે નિષ્કૂળ જનું નથી પણ તેનો સારો પાક ઉતરે છે, બાળકો

તંદુરસ્ત જન્મે છે અને ઘણુંજ ઓછું મરણ થાય છે તેમજ જેટલા જન્મ થાય છે તે ખોડખાંપણ રહીત હોય છે. ૨૪૭

ब्राह्मणान्वाधमानं तु कामादवरवर्णजम् ॥
हन्याच्चित्रैर्वयोपायैरुद्वेजनकरैर्नृपः ॥ ४४८ ॥

જે કોઈ શુદ્ર બ્રાહ્મણને જાણી જોઇને સતાવતો હોય-હુઝ દેતો હોય તો રાજ્યે ત્હને એવા કોઈ પણ પ્રકારની શારીરીક શીક્ષા કરવી કે જેથી તેના મનમાં ત્રાસ આવે અર્થાત્ ફરીથી તેનું કામ કરતાં તેને ભય લાગે. ૨૪૮

यावानवध्यस्य वधे तावान्वध्यस्य मोक्षणे ॥
अभर्षो नृपेद्विदो धर्मस्तु विनियच्छतः ॥ ४४९ ॥

રાજા જે કોઈ માણસ અપરાધી હોય ત્હને ઘટતી શીક્ષા નહીં કરતાં છોડી મુકે અને કોઈ અપરાધીન હોય છતાં તેને શીક્ષા કરે છે તો બન્નેમાં તેણે અધર્મ કર્યો અને તેટલા માટે તે દોષિત થાય છે. રાજા ધર્મ પ્રમાણે ચાલે છે એમ જ્યારે તે ન્યાય પ્રમાણે શીક્ષા કરે ત્યારેજ કહેવાય છે. ૨૪૯

उदितोऽयं विस्तरशो भियो विवद मानयो ॥
अष्टादशसु मार्गेषु व्यवहारस्य निर्णयः ॥ २५० ॥

આ પ્રમાણે વાઢ પ્રતિવાદિને ન્યાય આપવાના આપ સર્વને મ્હેં સઘળા નિયમો કહી સંભળાવ્યા છે આવા નિયમોના પ્રકાર અરાઢ કહેલા છે. ૨૫૦.

આ પ્રમાણેના રાજાને માટે જે જે ધર્મ નિયમો વેદમાં કહેલા છે તે સર્વનું રાજ્યે પાલન કરવું અર્થાત તે પ્રમાણે વર્તવું અને ત્યાર પછી જે જે દેશો ત્હણે મેળવેલા ના હોય પણ મેળવવાને ઇચ્છતો હોય તે જે

જવવા અને તેવા સર્વ દેશોની પ્રજાનું તેણે
યથા યોગ્ય રક્ષણ કરવું. ૨૫૧

સમ્યક્નિવિષ્ટદેશસ્તુ કૃતદુર્ગશ્ચ શાસ્ત્રતઃ ॥
કણ્ટકોદ્ધરણે નિત્યમાતિષ્ઠેચમુત્તમમ્ ॥ ૧૨ ॥

પોતાના રાજ્ય-મુલકમાં ખરોખર ખં-
દોસ્ત કરીને તેની આગળ પાછળ રક્ષણાર્થે
મજબુત કોટ કીલ્લા બાંધવા અને
તહેમાં અત્તાજ વિગેરે દુખમનની સાથે લઢાઈ
આલતી હોય તેવા વખતને માટે પોતાની
રૈયંતના બચાવને અર્થે ભરી રાખ્યા પછી
પોતાના રાજ્યમાં જે જે નબળા માણસો
હોય તહેમને શોધી કાઢીને જેમ જેડુતો
પોતાના ખેતરમાંથી નિંદવા વિણી કાઢે છે
તે પ્રમાણે રાજ્યે વિણી કાઢવા અને તેમને
દેશમાંથી કાઢવા. ૨૫૨

રક્ષણાદાયૈવૃત્તાનાં કણ્ટકાનાં ચ શોધનાત્ ॥
નરેન્દ્રાસ્ત્રિદિવં યાન્તિ મજાપાલનતત્પરાઃ ॥ ૧૩ ॥

આ પ્રમાણે પોતાની પ્રજામાંથી જેઓ
સદાચરણથી વર્તે છે તેવા આર્યોનું રક્ષણ
કરનાર તેમજ ખલ પુરૂષો જેઓ સારા
માણસોનું શુભ રૂપ છે તેમને શોધી કાઢીને
દુર કરનાર રાજ્યો પોતે સુખી થાય છે
અને અંતે સ્વર્ગનાસુ ખને પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૫૩

અશાસત્તસ્કરાન્યસુ વર્લિં વૃક્ષાતિ પાર્યિવશા
તસ્ય પ્રભુમ્બયતે રાષ્ટ્રં સ્વર્ગાચ પરિ દિયતે ॥ ૧૪ ॥

પોતાની પ્રજા પાસેથી કર લેવા છતાં
જે રાજા રાજ્યમાં રહેતા ખલ પુરૂષોનો દેશ
નિકાલ કરતો નથી તેમજ તસ્કર આદિ
દુરાચારીઓને શીક્ષા કરતો નથી તે રાજાની
પ્રજા દુઃખી થાય છે અને રાજા પોતે પણ
અધર્મી હોવાથી મરણ પછી સ્વર્ગને પામ-
તો નથી. ૨૫૪

નિર્ભયં તુ ભવેદસ્ય રાષ્ટ્રં બાહુવલાશ્રિતમ્ ॥
તસ્ય તદ્વર્ધતે નિત્યં સિચ્યમાન ઇવ દ્રુમઃ ॥ ૧૫ ॥

પણ જો રાજાના પોતાના બળ અને
પરાક્રમથી દુખમનો તરફથી તેનો મુલક
ભય રહિત રહે છે તો જે પ્રમાણે કુવા આ-
ગળ ઉગેલા વૃક્ષને પાણી ભેંધ્યે તે પ્રમાણે
હમેશાં મળ્યા કરે છે અને તેથી તે હમેશાં
સારી સ્થિતિમાં રહી શકે છે તેમ તેવા
રાજાનું રાજ્ય પણ હમેશાં વધારે આબાદી
ને પામતું બળ છે. ૨૫૫

દિવિર્ધાસ્તસ્કરાન્વિદ્યાત્પરદ્રવ્યાપહારકાન્ ॥
પ્રકાશાંશ્વાપ્રકાશાંશ્ચ ચારચક્ષુર્મહીપતિઃ ॥ ૧૬ ॥

રાજ્યે પોતાના રાજ્યમાં વસ્તા બે
પ્રકારના જે હુમ્યા માણસો છે તેમને પો-
તાના ખાનગી રીતે ખાતમી મેળવનાર બહુસો
દ્વારા બાણવાને માટે હમેશાં તત્પર રહેવું
કારણ કે કેટલાક ખુલ્લી રીતે ચોરી કરીને
પ્રજાને હિરાન કરે છે બ્યારે બીજા કેટલાક
છુપી રીતે હુમ્યાઈ કરીને સારા માણસોને
દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. ૨૫૬

પ્રકાશવશ્ચકાસ્તેષાં નાનાપણ્યોપજીવિનઃ ॥
વચ્ચન્નવશ્ચકાસ્તેષાં સ્તેનાટ્વિકાદયઃ ॥ ૧૭ ॥

આ બે પ્રકારના ચોરમાં જે લોકો
પોતાનું શુભરાન બજારમાં વેચાતી વસ્તુ-
ઓને ઠરાવલા લાવ કરતાં વધારે લાવથી
વેચે છે અને ખરીદનારને ઠગે છે તેમને
ઉઘાડા ચોર અને જેઓ રાત્રીના વખતે
લોકના ઘરમાંથી ચોરી કરીને, અથવા તો
જે સ્થળે ઝાડી હોય અને લોકોની અવર
જવર ઓછી હોય તેવે સ્થળે ભરાઈ રહીને
આવતાં જતાં માણસોને હુમીને પોતાનું
શુભરાન ચલાવે છે તેમને બીજા પ્રકારના
ચોર બાણવા. ૨૫૮

ઉત્કોચકાશૌપધિકા વશ્વકાઃ કિતવાસ્તથા॥

મજ્જલાદેશ વૃત્તાશ્ચ મદ્રાશ્ચૈક્ષણિકૈઃ સહ ॥૫૮॥

જે લોકો રૂસ્વત લેછે, જેઓ ખડારથા ભણા દેખાવના હોય છે છતાં વખત આવે દગો દેવાને ચુકતા નથી તે, જેઓ ખોટા આડંબર અથવા ઢોંગ ધતુરાથી લોકો પાસે પૈસા કઢાવતા હોય તે જેઓ ધમકી આપીને ભેર ભુલમથી પૈસા લેછે તે ખોટા માજવાં, માપ અથવા તો વજનથી લોકોને ઠગનાર, ભરોંસા ઉપર ઠોધનું કામ કરવાને માથે લઇને વિશ્વાસ ઘાત કરનાર. ભુગાર રમનાર, બુચ્યા માણસો અને લોકોને તેમના ભવિષ્ય કહોવાના ખડાને છેતરનાર. ૨૫૮

અસમ્યકારિણશ્ચૈવ મહામાત્રાશ્ચિકિત્સાઃ ॥

શિલ્પોપચારયુક્તાશ્ચ નિપુણાઃ પણ્યયોષિતઃ ॥૫૯॥

જે રાજ્યના નોકરો, વૈદ્યો પોતાના ધંધામાં ચલાવવાની પોતાની વર્તણુકથી વિરૂદ્ધ વર્તણુક ચલાવે અને ખીજા ચીત્રકારો અને કામ કરનારાઓ તેમજ ગણીકાને. ૨૫૯

एवमादीन्विजानीयात्प्रकाशंलोककण्टकान् ॥

निगूढचारिणश्चान्याननार्यानार्यलिङ्गिनः ॥૬૦॥

તેમજ બહેર પડેલા બુચ્યાઓને તેમજ પોતે પરદેશી હલકા વર્ણના છતાં આર્યને છાજતો પોષાક પહેરી આર્ય તરીકે ખપાવા ઇચ્છનાર બુચ્યાઓને પોતાના રાજ્યમાં કાંટા સમાન રાજ્યએ ભણુવા એટલે કે જેમ કાંટાને કાઢી ને દુર નાંખવા બેઠાં છીએ તેમ તેમને પણ દૂર કરવા બેઠાં. ૨૬૦

तान्विदित्वा सुचरितैर्गूढस्तत्कर्मकारिभिः ॥

चारैश्चलोकसंस्थानैः प्रोत्साद्य वशमानयेत्

॥ ૬૧ ॥

પોતાના વિશ્વાસુ માણસો મારફતે રાજ્યએ આવા માણસોને શોધી કાઢવા, આ વિશ્વાસુ માણસોએ પોતે તેવા ખરાબ માણસોના જેવોજ વેશ ધારણ કરવો અને બાણે તેઓ તેમનોજ ધંધો કરતા હોય તેમ બતાવવું જેથી દુષ્ટ માણસો પોતાને સહાય મળી એમ ધારીને તેમનો ધંધો ધમધોકાર ચલાવે આવો પ્રસંગ બને ત્યારે લાગ તપાશીને તેમને શુન્હામાં ફસાવી રાજની સભામાં લાવી મુકવા. ૨૬૧

तेषां दोषानभिरुप्याप्य स्वेस्वे कर्मणि तत्त्वतः॥
कुर्वीत शासनं राजा सम्यक्सारापराधतः॥૬૨॥

પછી રાજ્યએ આવા માણસોએ પોતાનાં કુકર્મોથી જે જે અપરાધ કર્યા હોય તેનું બહેર નામુ પ્રભમાં ખડાર પાડવું અને તે પછી ન્યાય પ્રમાણે તેમના શુન્હાના ગંભીર અથવા હલકા ગણાનો વિચાર કરી તે પ્રમાણેની સજા તેમને માટે ફરમાવવી. ૨૬૨

न हि दण्डादृते शक्यः कर्तुं पापविनिग्रहः ॥
स्तेनानां पापबुद्धीनां निभृतं चरतां सितौ॥૬૩॥

કારણ કે જો આવા દુષ્ટ માણસો જેઓ સ્હેલાઈથી પકડી શકાતા નથી પણ બાણુલે દુ વિગેરેની સહાયતાથીજ માત્ર શોધી કઢાય છે તેમને એકવાર અપરાધ માટે પકડ્યા પછી છુટા મુકવામાં આવે તો ભવિષ્યમાં તેઓ વધારે કુકર્મી નીવડે અને તકેમના ઉપર દાખ રાખવો અશક્ય થઈ પડે. ૨૬૩.

समाभपापुपशा ठावेशमद्यानाविक्रयाः ॥
चतुस्पथाथैत्यदृष्टाः समाजाः प्रेक्षणाभि ॥૬૪॥

તેજ પ્રમાણે રાજાએ કોઈપણ ગામની સભા હુમેશાં જ્યાં વખતો વખત મળતી હોય તેવા સભા ગૃહ આગળ, જે સ્થળે લોકોને રોટલી વિગેરે ખાવાના પદાર્થો આપવામાં આવતા હોય ત્યાં, નિચ વર્તનવાળી વેશ્યા સ્ત્રીઓનાં મકાન નજીક, દાડનાં પીડા તથા અનાજ જ્યાં વેચવામાં આવતાં હોય તેવે સ્થળે, ગામના ચોરા અથવા તો જ્યાં જુના ઝાડો ઉગેલાં હોય અને લોકોને ખેસવા ઉઠવાનું સ્થાનક હોય ત્યાં, ચાર રસ્તાઓ જ્યાં ભેગા થતા હોય અને લોકોનો મ્હોટો મેળો ભરાતો હોય તેવાં ચકલાંઓમાં, નાટ્ય શાળાઓ નજીક ૨૬૪

जीर्णोद्यानान्यरण्यानि कारु कावेशनानि च॥
शून्यानि चाप्यगाराणि वनान्युपवनानि च
॥ ६५ ॥

જુની વાડીઓ, જંગલો, જુનાં ખંડીઓર થઇ ગયેલાં હોય અને જ્યાં માણસોનો ભરાઈ રહેવાનો ભય રહેતો હોય, કારીગરોની દુકાન હોય ત્યાં, અર્થાત્ જર ઝવાડીરો તથા સોના રૂપાના દર દાગીના જ્યાં વેચવામાં આવતા હોય ત્યાં જે સ્થળે વસ્તી ઝાઝી ન હોય ત્યાં, તેમજ જ્યાં કુદરતી અથવા તો કૃત્રીમ ઝાડો ખનાવેલી હોય તેવાં સ્થળે. ૨૬૫

एवंविधानृपो देशान्गुल्मैः स्थावरजङ्गमैः ॥
तस्करप्रतिषेधार्थं चारैश्चाप्यनुचारयेत् ॥ ६६ ॥

આ ઉપર ગણાજ્યાં તે સર્વ સ્થળે ચોર તથા હુમ્યા માણસોને દુર રાખવાને માટે રાજાએ હુમેશાં તે તેસ્થળના પેરો ભરનાર સ્ત્રીપાંડવો અને તે રસ્તા ઉપર વખતો વ-

ખત આવ જાવ કરનાર રાહદારીઓ નીમવા બેઠાં. ૨૬૬

तत्सहायैरनुमतैर्नानाकर्मप्रवेदिभिः ॥

વિદ્યાદુત્સાદયેષૈ વનિપુણૈઃ પૂર્વતસ્કરૈઃ ॥ ૬૭ ॥

આવાં સ્થળે ભરાઈ રહેનાર હુમ્યા મા. ણસોને પકડવાને માટે રાજાએ પહેલાં જે માણસો તેવા ધંધા કરતા હોય પણ પાછળથી તેમ કરવું મુકી દઇને સદા ચરણથી ચાલતા હોય તેમને પોતાના જાણુ ભેદુ તરીકે નોકરીમાં રાખવા કારણ કે તેઓ પોતાના સ્વ અનુભવ ઉપરથી તેવા માણસોને સંજ પારખી શકે છે અને તેઓ શાં શાં કામ કરવાને ધારે છે અને કયાં કયાં જવાનો વિચાર કરે છે તેપણુ તેઓ જાણી લે છે. અને પછી તેમને રાજાની સમક્ષ લાવે છે રાજાએ તેમને પકડાયા પછી ઘટતી શીક્ષા કરવી બેઠાં. ૨૬૭

भक्ष्यभोज्यापदैश्च ब्राह्मणानां च दर्शनैः ॥
शौर्यकर्मापदैश्च कुर्युस्तेषां समागमम् ॥ ६८ ॥

જાણુભેદુ દુતોએ આવા માણસોને શોધી કાઢ્યા પછી તેમને સાડ સાડ ખાવાનું આપવાની લાલચમાં ફસાવીને અથવા તો શું કરીએ તો આપણી ધારણામાં આપણે ફતેહમંદનીવડીએ તેની સલાહ લેવાને માટે વિદ્વાન બ્રાહ્મણ પંડીત પાસે લઈ જવાની ફાગટ આશામાં અથવા તો અમુક સ્થળે જઈશું ત્યાં આપણને સારો શિકાર મળશે એવું ખોટું બહાનું બતાવીને તેમને ન્યાયાધિશ અથવા તે રાજાની સાથે મેળાપ કરાવે. ૨૬૮

ये तत्र नोपसर्पेयुर्मूलप्रणिहिताश्च ये ॥

તાન્મસજ્ઞ નૃપો હન્યાત્સ મિત્રજ્ઞાતિવાન્ધવાન્ ॥ ૬૯ ॥

આવા પ્રસંગે પહેલાંના અપરાધીઓને થયેલી શીક્ષાના ભયથી જે બદમાશો પોતાના વાંકને કબુલ ન કરે તેમનો રાજ્યે મીત્રમંડલ તેમજ સગાં સંબંધીઓ સાથે નાશ કરવો અથવાતો જેઓ પોતાના પાછલ લાગેલા રાજ તથા મંત્રીઓએ મેળ કલેલા બસુસોને ઓળખી કાઢી તેમને વશ થવાને ના પાડે તેવા માણસોનો રાજ્યે લશ્કરની સહાયથી મીત્રા તથા માતૃપિતા તરફનાં સંબંધો સાંબંધીઓ સહીત નાશ કરવો. ૨૬૮

न ह्येतेन विना चौरं घातयेद्दार्मिको नृपः ॥
सहोदं सोपकरण घातयेद्विचारयन्॥२७०॥

રાજ્યે પોતાના ધર્મને અનુશરીને જે કોઈ ચોર માલમુદા વિના તેમજ ચોક્કી કરવાનાં હથિયારો વિના પકડાય તો તેનો નાશ કરવો નહિ પણ જે તેવા ચોરની પાસે તેના કુર્કર્મની સાબીતી રૂપ ચોરી કરવાનાં હથિયાર તેમજ ચોરેલો સરસામાન પકડાય તો તરતજ તેને મારી નાંખવો. ૨૭૦

ग्रामेष्वपि च ये केचिच्चौराणां भक्तदायकाः ॥
माण्डावकाशश्चैव सर्वस्तानपि घातयेत् ॥ ७१ ॥

તેમજ ગામની અંદર વસતા ચોરોને આશ્રય આપનાર તેમજ તેને ખોરાક વિગેરે આપનાર અથવા તો તેવા માણસને તેમનાં કુર્કર્મો કરવાને માટે જોઈતાં સાધનો-હથિયાર વિગેરે આપનારનો પણ રાજ્યે નાશ કરવો. ૨૭૧

राष्ट्रपुरक्षाधिकृतान्सामन्ताश्चैव चोदितान्
अभ्याघातेषु मध्यस्थाञ्छिव्याच्चौरानिवद्रुमम् ॥ ७२ ॥

વળી જે અમલદારોને પ્રાંતના સંરક્ષણાર્થે નીમવામાં આવ્યા હોય તે અથવા તો નજીકના પાડોશી પ્રાંતના અમલદારો ચોરના ઉપદ્રવથી પ્રાંતની પ્રજાને દુઃખ થાય અને તેઓ તેમને પકડવાને અસમર્થ નીવડે અથવા તો ખીનકાળજી રાખે તો તેમને ચોરના જેવાજ ગણવા અને તે પ્રમાણની શીક્ષા તેમને કરવી. ૨૭૨

यश्चापि धर्मसमयात्प्रच्युतो धर्मजीवनः ॥
दण्डेनैव तमप्योषेत्स्व कादृर्माद्वि विच्युतम् ॥ ७३ ॥

જે માણસ બહારથી પોતે ધર્મ પ્રમાણે વર્તતો હોય તેમ જાણુવે છે પણ તેવો ધર્મ ફક્ત બગલકાતના જેવોજ હોય અર્થાત્ પોતે કહેતો હોય તેનાથી બિરૂદ વર્તતો હોય તો તેનો ઘણોજ ભારે દંડ કરવો પણ તેનો નાશ કરવો નહિ કારણ કે તેવા અપરાધીઓ મહોટે ભાગે ધર્મ ગુરૂઓ હોય છે. ૨૭૩

ग्रामघाते हिताभक्ते पथि मोषाभिद्वन्द्वे ॥
शक्तितो नाभिधावन्तो निर्वास्याः सपरिच्छदाः ॥ ७४ ॥

જે માણસો પોતાની શક્તિ પ્રમાણે જ્યારે ગામનો નાશ થતો હોય, ત્યારે જ્યારે તેની આગળ પાછળના રક્ષણનો સાધનો તોડી પાડવામાં આવતાં હોય, ધાડપાહુ લોકો ગામપર તુટી પડી વસ્તીને હેરાન કરતા હોય, તેવાં આપત્તિ કાલના સમયે ગામના સંરક્ષણમાં મદદ ન કરે તેમને તેમના ધનમાલ સાથે રાજ્યે દેશનિકાલ કરવો. ૨૭૪

राज्ञःकोपापहर्तृश्च प्रतिकूलेषु च स्थितान् ॥
घातयोद्विविधैर्दण्डैररीणांचोपजापकान्॥७५॥

જેઓ રાજાનો ભંડાર હુંટે અથવા તે હુંટવાને કોશીશ કરે, રાજાના હુકમનું અપમાન કરે તેમને રાજાએ દેહાંત દંડના બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકારની શીક્ષા કરવી તેજ પ્રમાણે રાજાના હુકમનોની સાથે મસલત કરીને મળી જનાર રાજદ્રોહીને પણ દેહાંત દંડની શીક્ષા કરવી. ૨૭૫

संधिछित्त्वा तु ये चौर्यं रात्रौ कुर्वन्ति तस्कराः
तेषां छित्त्वा नृपो हस्तौ तीक्ष्णशूले निवेशयेत् ॥ ७६ ॥

જે તસ્કરો રાત્રીના વખતે લોકોનાં ઘર ફાડીને ચોરી કરે તેમના રાજાએ હાથ કાપી નાંખાવવા અને પછી શુળીએ ચઢાવીને રીખાવી રીખાવીને ત્રાસ હાયક મોંતથી મારવા. ૨૭૬

अकुली ग्रन्थिभेदस्य छेदयेत्प्रथमे ग्रहे ॥
द्वितीये हस्तचरणौ तृतीये वधमर्हति ॥ ७७ ॥

પહેલીવારના અપરાધમાં જે તેણે ખીસા કાતરું કામ કર્યું હોય અને તેમાં પકડાયો હોય તો તેના હાથની બે આંગળીઓ કાપી નાંખવી ફરીથી જે તેવાં કામ કરતાં પકડાય તો આખો હાથ કાપી નાંખવો અને તેમ કરતાં ત્રીજી વખત પકડાય તો ઉપર પ્રમાણે ધાતકી મોંતથી મારવો. ૨૭૭

अग्निदान्भक्तदांश्चै व तथा शस्त्रावकाशदान् ॥
संनिधातुंश्च मोषस्य हन्याच्चौरमिवेश्वरः ॥ ७८ ॥

જે માણસ ચોરને દેવતા તેના પોતાના પંડનું ટાઢના વખતમાં રક્ષણ કરવાને અથવા તે લોકોનાં ઘર ખાળી નાંખવાના એક સાધન તરીકે દેવતા આપે તેમજ તેને રહેવાને માટે સ્થાન આપે કે ખાવાને આપે તેને

તેમજ જે માણસ ચોરીનો માલ સંઘટે તેને પણ ચોર જેવો ગણીને રાજાએ શીક્ષા કરવી. ૨૭૮

तडागभेदकं हन्यारप्सु शुद्धवधेन वा ॥
यद्वापि प्रतिसंस्फुर्याद्वाप्यस्तूतमसाहसम् ॥ ७९ ॥

જે માણસ કોઈ જળાશયના કિનારાનો નાશ કરે અથવા કોઈ જળાશયને બગાડે તેને રાજાએ ઘણા વખત સુધી તે જળાશયના પાણીમાં ડુબાડીને મારી નાંખવો પણ જે તેવા માણસો જળાશયને થયેલા નુકશાનને દુરસ્ત કરી આપવાનું માથે લે તો તેને મારી ન નાંખતાં ભારેમાં ભારે દંડ તેની પાસેથી લેવો. ૨૭૯

कोष्ठागारायुधभण्डादेवतागारभेदकान् ॥
हस्त्यश्वरथहंतृश्च हन्यादेवाविचारयन् ॥ ८० ॥

જે માણસ રાજાના કોઠારમાં, બખતર ખાનામાં અથવા દેવાલયમાં પેશીને ચોરી કરે અથવા તે હાથીધાન, ઘોડાર અથવા તે ચક્રશાળામાં પેશી તેમાંથી હાથી, ઘોડા તથા ગાડીને ચોરી ભય તો તેનો તરતજ નાશ કરવો. ૨૮૦

यस्तु पूर्वानिविष्टस्य तडागस्योदकं हरेत् ॥
आगमं वाप्यपां भिक्षात्स दाप्यः पूर्वासाहसम् ॥ ८१ ॥

પણ પ્રાચીન વખતમાં બનાવવામાં આવેલાં જળાશયમાંથી જે માણસ પાણી વાપરતો હોય અથવા તે પાણીનો માર્ગ બંધ કરે તો તેનો ઓછામાં ઓછો દંડ રાજાએ કરવો અને તેની પાસે જવાશયને થયેલું નુકશાન બરાબર કરાવી લેવું. ૨૮૧

સમુત્સજેદ્રાજમાર્ગે યસ્ત્વમેધ્યમનાપદિ ॥

સ દ્વૌ કાર્ષાપળૌ દદ્યાદમંધ્યં ચાથુ શોધયેત્ ॥ ૮૨ ॥

પણ જે માણસ કાંઈ પણ અગત્ય વિના થી રાજમાર્ગ ઉપર કંઈ કચરો નાંખે તો તેવા માણસના અપરાધને માટે ધર્મ પ્રમાણે બે કારશાપણુ દંડ લેવો અને તે તરજ તેની પાસે સાફ કરાવવો. આ શ્લોકો જે માણસોનું કામ રસ્તા સાફ કરવાનું છે તેમને ગણે બાગે લાગુ પડે છે. ૨૮૨

આપદ્વતોડ્યવા વૃદ્ધો ગર્ભિણી બાલ एव वा ॥
परिभाषणमर्हति तच्च शोध्यमिति स्थितिः

॥ ૮૩ ॥

પણ જે તે પ્રમાણે કોઈ બીજા માણસે કોઈ અગત્યના કારણથી કર્યું હોય તો તેને, વૃદ્ધ માણસથી થયું હોય તો તેને તેમજ ગર્ભવતિ સ્ત્રિનો તે પ્રમાણેનો વાંક પડયો હોય તો તેમને સર્વને ઠપકોજ માત્ર આપવો અને તેમનીજ પાસે તે કચરો ઉપડાવી લેવો. ૨૮૩

ચિકિત્સકાનાં સર્વેષાં મિથ્યાપ્રચરતાં દમઃ ॥
અમાનુષેષુ પ્રથમો માનુષેષુ તુ મધ્યમઃ ॥ ૮૪ ॥

જેજે વૈદ્યે પોતાના દરદીઓની યોગ્ય માવજત ન કરે અર્થાત્ તેમના રોગ બરાબર પારખી ઔષધો પચાર ન કરે તો તેમનો રાજ્યએ દંડ કરવો જોઈએ. જાનવરના સળધમાં જે લેનો વૈદ્ય તેની બરાબર માવજત ન કરતો હોય તો થોડો દંડ લેવો અને જે દરદી મનુષ્ય પ્રાણી હોય તો સાધારણ દંડમાં જેટલો વધારે દંડ લઈ શકાય તેટલો લેવો. આ નિયમ હવા લેનાર મરણ

ન પામે તોજ લાગુ પડે છે એવો નારદાચાર્યનો અભિપ્રાય છે. ૨૮૪

સંક્રમધ્વજયદ્વીનાં પ્રતિમાનાં ચ ભેદકઃ ॥
પ્રતિકુર્યાચ્ચ ત્તસર્વં પશ્ચ દદ્યાચ્છતાનિ ચ

॥ ૮૫ ॥

જે કોઈ માણસ એક ગામથી બીજે ગામ જવાને માટે અથવા તો નદીનાળાં બોળગીને એક પારથી બીજે પાર જવાને માટેનાં પુલ્લ અથવા ગઢનાળાંનો નાશ કરે રાજપતાકા અથવા તો દેવાલયની ધ્વજને ચોરી જાય, ગામના નીશાનના વાવટાનો નાશ કરે, કોઈ પણ મનુષ્યની આકૃતિ પાળીયાનો નાશ કરે તો તેના પાંચશે પણ દંડ કરવા અને જે જે વસ્તુને તેણે તુકશાન કર્યું હોય તે તે વસ્તુ બરાબર કરાવવી આપવી. પરંતુ જે દેવ મુરતીનો નાશ કરે તો તો તેને દેહાંત દંડની શીક્ષા કરવીજ જોઈએ. ૨૮૫

અદૂષિતાનાં દ્રવ્યાણાં દૂષણે ભેદજ્ઞે તથા ॥
મળીનામપવેધે ચ દૃષ્ટઃ પ્રથમસાહસઃ ॥ ૮૬ ॥

જે વસ્તુ ભેજશેજ કચો વિનાની શુદ્ધ હોય તેમાં બીજી નિષિ પ્રતિની વસ્તુનો ભેગ કરનારનો અથવા તો અમુદ્ય રત્નોને જે સ્થળે નાકાં પાડવાનાં હોય ત્યાં ન પાડતાં બીજે સ્થળે પાડનાર અથવાતો બીજા કાળજીથી કે જાણી જોઈને પણ તેવા રત્નોનો નાશ કરે તેનો થોડામાં થોડો પણ દંડ લેવો જોઈએ. પણ માધનો એવો અભિપ્રાય છે કે થોડામાં થોડો દંડ નહિ પણ રત્નની કિંમત જેટલો દંડ લેવો જોઈએ.

સમૈર્હિ વિષમં યસ્તુ ચરેદ્વૈ મૂલ્યતોઽપિ વા ॥
સમાપ્તુયાદમં પૂર્વં નરો મધ્યમમેવ વા ॥૮૭॥

પણ જે વ્યાપારી પોતાના પ્રમાણીક શ્રાહકોની સાથે અપ્રમાણીક વ્યવહાર કરે અર્થાત્ શ્રાહકને તોળી આપવામાં અથવા તો વસ્તુની કિંમતમાં ફેરફાર કરીને છેતરે તેનો જે પ્રમાણે તેનો અપરાધ હોય તે પ્રમાણેનો દંડ કરવો. ૨૮૭

बन्धनानि च सर्वाणि राजा मार्गे निवे शयेत्
दुःखिता यत्र दृश्येरन्विकृताः पापकारिणः

॥ ૮૮ ॥

રાજાની તુરંગો રાજાએ હુમેશાં સરી-યામ રસ્તા ઉપર રાખવી જોઈએ. તુરંગ એટલે અત્રે એવો અર્થ સમજવો કે જ્યાં અપરાધીઓને તેઓના અપરાધના પ્રમાણમાં શીક્ષા કરવામાં આવતી હોય તે સ્થળ કારણ કે ત્યાં હોવાથી જતાં આવતાં માણસો અપ્રમાણીક ગુન્ડેગારોને દુઃખ ખમતા જોઈ શકે છે. ૨૮૮

प्राकारस्य च भेत्तारं परिखाणां च पूरकम् ॥
द्वाराणां चैव भेत्तारं क्षि प्रगेव पवासयेत्

॥ ૮૯ ॥

રાજાએ જે માણસ કિલ્લાની દિવાલને તોડે, ગામના સંરક્ષણાર્થે ખોદેલી ખાદીને ભરી નાંખે-પુરી નાંખે-અથવા તો જે માણસ ગામમાં પેસવાના દરવાજાઓનો નાશ કરે તોને તત્કાળ રાજ્યમાંથી દેશ નીકાલ કરવો. ૨૮૯

अभिचारेषु सर्वेषु कर्त्तव्यो द्विसतो दमः ॥
मूककर्मणि चानाप्ते कृत्यासु विविधासु च

॥ ૨૯૦ ॥

જે માણસ કોઈને માટેનાં સાહસ પરિપૂર્ણ કરવામાં મદદ આપવાના હેતુથી મંત્ર જત્ર કરતો હોય, કોઈને મારી નાંખવાને માટે સાધન જૂત થાય તેવા મૂઠ વિગેરે મારવાના મંત્ર સાધતો હોય, તેમજ જંગલ ની જડી બુટીઓ એકઠી કરીને તેનો જાદુઈ ઉપયોગ કરવાના પ્રયોગો સિદ્ધ કરતો હોય અથવા તો તેવીજ નાના પ્રકારની જાદુઈ જાળ લોળા માણસોને શીખવતો હોય-અર્થાત્ શ્રિયોને પતિ અથવા અન્યને વશ કરવા કામણ દુમણના મંત્રો આલે અથવા ખીજાં સાધનો ખતાવે તેનો રાજાએ ખસે પણ દંડ કરવો અને જે આ પ્રમાણેના અભિચારક મંત્રો ફોતેહ મંદ થાય તો આવાં કુકર્મના કરનારને દેહાંત દંડની શીક્ષા કરવી. ૨૯૦

अबीजविक्रयी चै व बीजोत्कृष्टं तथैव च ॥
मर्यादाभेदकश्चै व विकृतं प्राप्नुयाद्वधम् ॥ ૧ ॥

અશુદ્ધ અને નિચિ પ્રતનું અજ્ઞાન ઉત્તમ પ્રતિનું છે એવી ગેર સમજૂત આપીને શ્રાહકોને વેચનાર તમજ જમીનમાં વાવવામાં આવેલા ધાન્યને કાઢી લેનાર અર્થાત્ ખીજ કનો નાશ કરનાર તેમજ સિમાડાનો-જે ખેતર-ગામ અથવા તો જગાશયો વિગેરેની વચ્ચે એક ખીજથી જુદી હદ દર્શાવવાને મારેલી નિશાનીનો નાશ કરનારને રીખાવી રીખાવીને અંગ છેદથી મારવો ૨૯૧

सर्वकण्टकपापिष्ठं हेमकारं तु पार्थिवः ॥

प्रवर्तमानमन्याये छेदयेच्छ्वशःक्षुरैः ॥ ૧૨ ॥

પરંતુ સર્વમાં વધારેમાં વધારે હુચ્ચા અને અપ્રમાણીક સોના રૂપાના ઢાગીના ખનાવનાર છે માટે જે તેઓ પકડાય તે

તેમના તો અસ્ત્રાવડે નાના નાના કડકા કરી નખવા. આવા સોની પકડાવા ઘણાજ મુશ્કેલ છે કારણ કે તેઓ એવા અંચળા હોય છે કે પારકાની નજર આગળ તેમ કરવા છતાં તેમાંથી રજ-અણુ જેટલો પણ માલ ઉડાડે છે. ૨૯૨

सीताद्रव्यापहरणे शस्त्राणामौपधस्य च ॥

કાલમાસાદ્ય કાર્યં ચ રાજા દળં પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૧૩ ॥

ખેતીના ઓળરો-ખીજાં શસ્ત્ર અથવા ઓષધીના ચોરનારો જે જે પ્રમાણેનો તે તે વસ્તુઓનો તેણે સારો માઠો ઉપયોગ કર્યો હોય તે પ્રમાણેનો દંડ કરવો એટલે જે વર્ષામાં ખેતી કરોને જ્યારે ખેતીનાં ઓળરો ની ઘણીજ જરૂર હોય ત્યારે તે ચોરી ગયો હોય તો તેનો ભારે દંડ કરવો પણ જ્યારે તે ઓળરો નકામા જેવા હોય ત્યારે લઇ ગયો હોયતો થોડો કરવો ખીજાં શસ્ત્રો જેવાં કે તરવાર વિગેરે જે લડાઈ ચાલતી હોય તેવા સમયે તે લઇ ગયો હોય તો સામા માણસ ને ઉપયોગ હતો ત્યારે લઇ જઇ તેને અવધડ ઉત્તમ કરી તે માટે તેનો દંડ કરવો તેમજ ઓષધીને વિશે પણ જાણવું. ૨૯૩

स्वाम्यमात्यौ पुरं राष्ट्रं कोशदं ण्डौ सुहृत्तथा ॥

સપ્ત પ્રકૃતયો હ્રેતાઃ સપ્તઙ્ગા રાજ્યમુચ્યતે ॥

॥ ૧૪ ॥

રાજ્યના સાત અવયવ છે અર્થાત રાજ્ય તે નિચેના સાત વિભાગોથી પૂર્ણ બનેલું છે:—૧ રાજ્યકર્તા-૨ મંત્રી-૩ દેશ-૪ રાજ્યનું મુખ્યા સ્થાન-રાજધાની-૫ કોશ-ખજાનો ૬ દળ-અર્થદળ, ગજદળ, પાયદળ

વિગેરે અને માંડલીક રાજ્યો (ખંડીયા-રાજ્યો.) ૨૯૪

सप्तानां प्रकृतीनां तु राज्यस्यासां यथाक्रमम् ।
पूर्वं पूर्वं गुरुतरं जानीयाद्व्यसनं महत् ॥ १५ ॥

ઉપર પ્રમાણેના રાજ્યના બંધારણના જે સાત વિભાગો ગણાવ્યા તેમાં પ્રત્યેક એક કરતાં જુદો ગણ્યો તે વધારે ઉત્તમ છે અને તેજ પ્રમાણે છેલ્લેથી તેના જુદાંનો એ પ્રમાણે જેનો નાશ થાય તે પણ તેટલુંજ વધારે દુઃખ દાયક છે. ૨૯૫

सप्तङ्गस्येह राज्यस्य विष्ट्वस्य त्रिदण्डवत् ॥
अन्योन्यगुणवैशेष्यान् किञ्चिदतिरिच्यते ॥ १६ ॥

આસાત અંગોમાંની કોઈમાં એક કરતાં ખીજામાં વધારે ગુણ છે એમ નથી પરંતુ જે પ્રમાણે યતિનોત્રિ, દંડ તેની ત્રણે શાખાઓને એક સરખી મદદ આપે છે તેમ આસાત સાધનો બરાબર હોય છે તોજ રાજ્યનું બંધારણ બરાબર કહેવાય છે. ૨૯૬

तेषुतेषु तु कृत्येषु तत्तदङ्गं विशिष्यते ॥
येन यत्ताध्यते कार्यं त तस्मिञ्छ्रेष्ठमुच्यते

॥ ૧૭ ॥

કોઈ પણ કાર્ય પરિપુર્ણ કરવાને માટે તેનો અમુક ભાગ વધારે સહાયકારક હોય છે તેવા અમુક ભાગને પ્રધાન ભાગ કહેવો કારણ કે તેના ઉપરજ આખા કામની સિદ્ધીનો પુર્ણ આધાર રહેવો છે. ૨૯૭

चारेणोत्साहयोगेन क्रिययैव च कर्मणाम् ॥
स्वशक्तिं परशक्तिं च नित्यं विद्यान्महीपतिः

॥ ૧૮ ॥

રાજા જ્યારે કાંઈ પણ રાજકાજ પોતાના વતી અન્યને કરવાને સોંપે, પોતે પોતાના પંડે કરતો હોય, પોતે બહારથી પોતે કરેછે એ પ્રમાણે કૃત્રિમ પણું દર્શાવતો હોય અથવા પોતાના જાસુસો મારફતે કામ લેતો હોય છતાં તેવા દરેક કામમાં તેમજ રાજ્ય સંબંધીનાં કાંઈ પણ સાહસ કામ કરવામાં તેણે તે કામમાં પોતાની કુશળતા અને સામા વાળાનું જોર તે બંનેનો પૂર્ણ વિચાર કરવો. ૨૬૮

पीडनानि च सर्वाणि व्यसनानि तथैव च ॥
आरमेत ततः कार्यं संचिन्त्य गुरुलाघवम् ॥ ९९ ॥

કાર્ય કરવાને માટે પડતી મુશ્કેલીઓ તેમજ વખતના ઉપરાંત રાજ્યે પ્રત્યેક કામ કરતા પહેલાં રાજ્યે કામથી થનાર લાભો અને કામની અગત્યતાનો પૂર્ણ-પકડો વિચાર કર્યા પછી તે કામ માથે લેવું. ૨૬૯
આરમેતૈવ કર્માણિ શ્રાન્તઃ શ્રાન્તઃ પુનઃ પુનઃ કર્મોપ્યારમમાણં હિ પુરુષં શ્રી નિર્પેવતો ૩૦૦

આ પ્રમાણે એકવાર કામ કરવાનું માથે લીધા પછી તેમાં ગમે તેટલો શ્રમ પડે અથવા તો ગમે તેટલી વખત તેમાં નીપટ્ટળ થવું પડેતો તેથી રાજ્યે નાશીપાસ થવું નહીં પણ જ્યાંસુધી તે તેમાં ફતેહમંદ થાય ત્યાં સુધી તે કામ નિયમીત રીતે કર્યાજ નહું કારણ કે એવો સામાન્ય નિયમ છે કે વિધાત્રી તેનેજ સહાય ભુત થાય કે જે હમેશાં શ્રમ લે છે. ૩૦૦

कृतं त्रेतायुगे चैव द्वापरं कलिरेव च ॥
राज्ञो वृत्तानि सर्वाणि राजा हि युगमुच्यते ॥ १ ॥

રાજાની વર્તણૂક ઉપરજ કાલનો આધાર રહેલો કહેવાય છે અર્થાત્ કૃ, સલ્લગ્નતા દ્વાપર અને કલિ જે ચાર યુગો કહેવાય છે. તેમનો વખત ક્યારથી શરૂ થયો અને ક્યાં સુધી રહ્યો તેતે વખતના રાજ્યકર્તાની વર્તણૂક ઉપરથીજ કહેવાય છે-જેવી રીતે યથા રાજા તથા પ્રજાએ કહેવત પડેલી છે. તેજ પ્રમાણે યુગને માટે પણ સમજવું ૩૦૧.

कलिः प्रसुप्तो भवति स जाग्रद्वापरं युगम् ॥
कर्मस्वभ्युद्यतस्त्रेता विचरंस्तु कृतं युगम् ॥ २ ॥

રાજા જ્યારે રાજકાજ કેમ ચાલે છે તેથી કેવળ અજ્ઞાન હોય ફક્ત મોજ શોખ અને નિશામાં રહેતો હોય અને પોતે જાણે જાણમાં હોય અને આગળ પાછળ શુ અંધેર ચાલે છે તેથી કેવળ અજાણ હોય ત્યારે તે સમયને કલિયુગ અથવા હડહડ તો લોખણના જેવો કંઠણ સમય જાણવો પણ પોતે જાણત હોય અને પોતાની આગળ પાછળ કેમ ચાલે છે અમલદારો પોતાનાં કામકાજ યોગ્ય રીતે કરેછે કે નહીં વિગેરેની કાળજી રાખતો હોય ત્યારે તે સમયને દ્વાપરયુગ જાણવો અથવા તો પિતળના જેવો ઉજવલ જાણવો અને જ્યારે પોતાના રાજ્યમાં ખર્ચ 'ખોટું' શુ છે તે જાણીને તેના તરફ પગલાં ભરવાને માટે તત્પર હોય તે સમયને ત્રેતાયુગ અથવા રૂપા જેવો સમય કહેવાય છે અને જ્યારે તેમ તૈયાર થયા પછી તે બરાબર કરવાને માટે પોતે પગલાં ભરે ત્યારે તે સમયને કૃતયુગ-સલ્લયુગ અથવા સોના જેવો સમય જાણવો. ૩૦૨

इन्द्रस्यार्कस्य वायोश्च यमस्य वरुणस्य च ॥
चन्द्रस्याग्नेःपृथिव्याश्च ते जोवृत्तं नृपश्चरेत् ॥ ३ ॥

જેવી રીતે ઈંદ્ર, સુર્ય, પવન, વરૂણ, યમ, ચંદ્ર, અગ્નિ, અને પૃથ્વી એ દેવતાઓનાં રૂપ ધણીજ તેજસ્વી હોય છે અને તેઓ પોતાના કાળમાં હમેશાં નિયમીત હોય છે તેજ પ્રમાણે રાજાએ પણ પોતાનાં કામમાં રહેવું જોઈએ. ૩૦૩

વાર્ષિકાંશ્વતુરો માસાન્યથેન્દ્રોઽભિપ્રવર્ષતિ ॥
તથાભિવર્ષેત્સ્વં રાષ્ટ્રં કામૈરિન્દ્રવ્રતં ચરન્ ॥૪॥

જે પ્રમાણે ઈંદ્ર જે મેઘનો રાજા ગણાય છે તે પોતે સમગ્ર દુનિયાના હિતાર્થે એમાં સામાં વર્ષાથી ચાર માસમાં સારા વરસ સુધીનું સર્વનું કલ્યાણ કરે છે તેવા ઈંદ્ર દેવતા પ્રમાણે પણ રાજાએ દાન રાખવું અર્થાત્ તે પ્રમાણે રાજાએ પોતાની પ્રજા ઉપર તેવા અગણિત લાલની વૃષ્ટી કરવી. ૩૦૪.

અઘૃતૌ માસાન્યથાદિત્યસ્તોયં હરાતિ રશ્મિભિઃ ॥
તથા હરેત્કરં રાષ્ટ્રાન્નિત્યમર્કવ્રતં હિ તત્ ॥૫॥

વર્ષામાં જે પાણી વધારે પડી ગયું હોય અને જો તહેને પાછું ન લઈ લેવામાં આવે તો પાક સારો થાય નહીં, કોવાઈ નય અને સર્વત્ર શરદી અને નાનાં પ્રકારના રોગ ફાટી નીકળવાની દહેશત રહે અને તેટલાજ માટે સુર્ય દેવતા તેવા વધારાના પાણીને પોતાનાં કિરણો દ્વારા પાછું જોતી લે છે તે પ્રમાણે રાજાએ પણ પોતાના રાજ્યની મહેસુલ ઘટતા પ્રમાણમાં એકઠી કરવી ૩૦૫

પ્રવિશ્ય સર્વભૂતાનિ યથા ચરતિ મારુતઃ ॥
તથા ચારૈઃ પ્રવેષ્ટવ્યં વ્રતમેતદ્દિ મારુતમ્ ॥૬॥

રાજા કેટલેક અંશે વાયુના જેવો ગણાય છે કેમકે તેનામાં કેટલાક ગુણ વાયુના

જેવા હોવા જોઈએ જેવી રીતે વાયુ સર્વ પ્રાણી માત્રના સર્વ સ્થાનમાં ભિન્ન ભિન્ન રીતે પ્રવેશ કરી શકે છે તેવી રીતે રાજાએ પણ દુનિયાને છુપા જસુસોથી પોતાની પ્રજામાં કામો ઉપર નજર રાખવી જોઈએ. ૩૦૬.

યથા યમઃ પ્રિયદ્વેષ્યૌ પ્રાપ્તે કાલે નિયચ્છતિ ॥
તથા રાજા નિયન્તવ્યાઃ પ્રજાસ્તદ્દિ યમવ્રતમ્ ॥ ૭ ॥

રાજા ધણા પ્રકારે યમને પણ મળતો હોવો જોઈએ જેમ યમ નીરમાણ કરેલા સમયે સર્વ પ્રાણી માત્રને મૃત્યુના પાશથી બાંધી લે છે પછી જમેતો તે મીત્ર હોય કે દુષ્મન તેમ રાજાએ પોતાની પ્રજા ઉપર પોતાનો કરબ રાખવો કારણ કે આ કામમાં તેને યમ સમાન ગણવામાં આવેલો છે ૩૦૭

વરુણેન યથા પાસૈર્વદ્દ ઇવાભિ દૃશ્યતે ॥
તથા પાપાન્નિગૃહ્ણીયાદ્રતમેતદ્દિ વારુણમ્ ॥૮॥

જેવી રીતે વરૂણ દેવતા પાપી માણસોને દોરડાથી બાંધી ડાંડે છે તે પ્રમાણે રાજાએ દુષ્ટ માણસોને હંડવા જોઈએ કારણ કે તેને વરૂણ સમાન પણ ગણવામાં આવ્યો છે. ૩૦૮.

પરિપૂર્ણે યથા ચન્દ્રં દૃષ્ટ્વા હૃણ્યન્તિ માનવાઃ ॥
તથા નક્ષત્રયો યસ્મિન્સ ચાન્દ્રવ્રતિકો નૃપઃ ॥ ૯ ॥

જેમ પુનમના ચંદ્રને જોઈને સર્વ માણસો આજુબાજુ પામે છે તેવી રીતે પોતાના રાજાને જોઈ રૈયત માત્ર આનંદમાં ગરકાવ થઈ નય છે તેથી રાજાને ચંદ્ર તુલ્ય ગણવામાં આવ્યો છે. ૩૦૯

પ્રતાપયુક્તસ્તેજસ્વી નિત્યં સ્યાત્પાપકર્મસુ ॥
દુષ્ટસાન્તર્હિસ્તથ તદાગ્રેયં વ્રતં સ્મૃતમ્ ॥૧૦॥

અપરાધીયોના તરફ પોતાના કોધી
સ્વભાવથી તપી જવાથી, અને પોતે તેજ
સ્વી સ્વરૂપનો હોવાથી ને દુષ્ટ માણ્ડડલાંકે
શીક્ષા કરે છે તેથી રાત્રને અગ્ની જેવો
ગણવામાં આવ્યો છે ૩૧૦

યથા સર્વાણિ શ્રુતાનિ ધરા ધારયતે સમન્ ॥
તથા સર્વાણિ શ્રુતાનિ વિશ્રતઃ પાર્થિવં વ્રતમ્
॥ ૧૧ ॥

પૃથ્વીની માફક રાત્ર પોતાની પ્રભને
સમ નજરથી બેઠ સરખી રીતે પાળે પોષે
છેને સર્વના ઉપર સમાન દૃષ્ટી રાખે છે
તે ઉપરથી રાત્રપૃથ્વી જેવો પણ ગ-
ણાય છે. ૩૧૧

एतैरुपायैरन्यैश्च युक्तो नित्यमતन्द्रितः ॥
स्तेनान् राजा निगृह्णीयात्स्वराष्ट्रे पर एव च
॥ ૧૨ ॥

ઉપર વર્ણવેલાં સર્વ સાધનોથી તથા
તેમનો જુદે જુદે સમયે જુદો જુદો ઉપયોગ
ગ કરી રાત્રયે પોતાના મુલકના તેમજ
પારકા મુલકના ચોર તરફરોને કાળુમાં રાખ
વા અને તેમ કરવામાં કોઈ પણ રીતે પ્ર-
માદ રાખવો નહીં ૩૧૨

परामर्ष्यापदं प्राप्तो ब्राह्मणान्न प्रकोपयेत् ॥
ते ह्ये नं कुपिता हन्तुः सद्यः सबलवाहनम्
॥ ૧૩ ॥

રાત્ર પોતે ગમે તેટલા દુખથી પીડાતો
હોય આ ગમે તેવી અધમ સ્થાતિયે પહો-
ચ્યો હોય તો પણ તેણે બ્રાહ્મણોને કોઈ

પણ રીતે કનડવા નહીં કારણ કે જો તેઓ
કોપાયમાન થાય છે તો તેનો, તેના વંશનો
તેના લશ્કરનો ને તેના ખીબા સર્વ સામન-
નો એકદમ નાશ કરે છે. ૩૧૩

यै कृतः सर्वभक्ष्योऽग्निरपेयश्च महोदाधिः ॥
क्षर्या च प्यायितः सोमः नश्येत्प्रकोप्य तान्
॥ ૧૪ ॥

કારણ કે જે બ્રાહ્મણોને પોતાના કોધથી
અગ્નીને સર્વ ભુક કીધો (એટલેજ ભુજુ
રૂપિના પ્રતાપથીજ અગ્ની સર્વને હઠન કરતો
થયો) સમુદ્રનું પાણી ખાડ અગર કર્યું (વડ-
વા મુખનું કહ્યું ન કરવાથી તેણે સમુદ્રને
એવી શીક્ષા કરી કે તારૂં પાણી ખાડ હોય)
જેણે કોધથી ચંદ્રની વધ ઘટ કરી (ચંદ્ર-
ની આ સ્થિતી દક્ષના શ્રાપને લીધેજ થયે-
લી છે) તેવા બ્રાહ્મણના શ્રાપથી કોઈ ભાગ્યજ
ખયે છે. ૩૧૪

लो ज्ञानन्यासृजेयुर्ये लोकपालांश्च को पिताः ॥
देवान्कुन्सरदेवांश्च कः क्षिपेत् तान्मृध्नुयात् ॥ ૧૫ ॥

બ્રાહ્મણ જો કોપાયમાન થાયતો ખીબા
હુનીયાને તેના નવા રક્ષકોને પણ
ખનાવી શકે છે કારણ કે વીશ્વામીત્રે
તેમ કરવાનો યત્ન કર્યો હતો અને તેવીજ
રીતે વાલ્મીકીવપસે નવા ઇન્દ્રને, વાયુને ઉત્પન્ન
કરવાનો યત્ન કર્યો હતો તેમજ માણ્ડડ્યયેસ
યમને સુદ્ર વંશમાં જન્મવાનો શ્રાપ દીધો
હતો આવા સર્વ શક્તીવાન બ્રાહ્મણને કોપા-
વીને કોણ સુખી થવાની આશા રાખી શકે ?
કોઈ નહીં કારણકે તેઓ દેવને પણ પોતાની
જગો ઉપરથી દુર કરી શકે ૩૧૫

यानुपाश्रित्य तिष्ठन्ति लोका देवाश्च सर्वदा ॥
ब्रह्म चैव धनं येषांको हिंस्यात्ताश्चिजीविषुः ॥ ૧૬ ॥

આયુષ્યની આશા રાખનાર-જીવવાની ઇચ્છાવાળો કયો માણસ જેના ઉપર ત્રણે લોકનો તેમજ દેવતાઓનો આધાર છે અર્થાત્ જેનાથીજ તેમની સ્થિતી છે અને જેમનું મુખ્ય દ્રવ્ય તે બ્રહ્મ-વેદજ છે તેનો ભાગ કરી શકે છે. ૩૧૬

अविद्वांश्चै व विद्वांश्च ब्राह्मणो दैवतं महत् ॥
प्रणीतश्चाप्रणीतश्च यथासिद्धैवतं महत् ॥ ૩૧૭ ॥

જેવી રીતે અસિ વેદ મંત્રના ઉચ્ચારથી પ્રગટ કરવામાં આવ્યો હોય અર્થાત્ હવિર્દાનને માટે પ્રગટ કરવામાં આવ્યો હોય અથવા એમને એમ પ્રગટ કરવામાં આવ્યો હોય છતાં પણ તહેમાં હોમવામાં આવતી વસ્તુ ઓને બાળવાને માટે તે પુરતો છે તેજ પ્રમાણે બ્રાહ્મણ વેદજ હોય કે અલણ હોય છતાં તેનો બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મ થયો તેથીજ તે પવિત્ર છે. ૩૧૪

श्मशानेष्वपि तेजस्वी पावको नैव दुष्यति ॥
हूयमानश्च यज्ञेषु भूय एवाभिवर्धते ॥ ૩૧૮ ॥

અસિ કોઈ પણ સ્થળે અપવિત્ર થતો નથી સ્મશાનમાં શયનોદ્ધાહ કરવામાં આવવાથી કાંઈ તેજસ્વી અસિ દોષિત ગણાય નહીં કારણ કે તેને યજ્ઞ કર્મમાં વાપરતાં તેમાં ઘીની આહુતી આપવામાં આવતાં તે ખેડેલાં કરતાં વધારે ભેરથી અને તેજથી બળતો જણાય છે. ૩૧૮

एवं यद्यप्यनिष्टेषु वर्तन्ते सर्वकर्मसु ॥

सर्वथा ब्राह्मणाः पूज्याः परमं दैवतं हि तत् ॥ ૩૧૯ ॥

અને તેજ પ્રમાણે બ્રાહ્મણ વર્ણમાં જન્મ પામેલો પોતે આજીવન હોય અથવા ગમે

તેવો નીચો ધંધો કરતો હોય તો તેથી તેને નીચો ગણવો નહીં અર્થાત્ તેવો બ્રાહ્મણ પોતાના બ્રહ્મ દેવતને ગુમાવતો તથી પણ બ્રાહ્મણ કુળમાં તેનો જન્મ થયેલો છે તેટલા માત્રથીજ તેને માન આપવું ભેઈએ. ૩૧૮

क्षत्रस्यातिप्रवृद्धस्य ब्राह्मणान्पति सर्वशः ॥
ब्रह्मैव संनियन्तु स्यात्क्षत्रं हि ब्रह्मसंभवम् ॥ ૩૨૦ ॥

ક્ષત્રી જે બ્રાહ્મણો તરફ કોઈ પણ પ્રકારનો બુલમ કરે તો બ્રાહ્મણજ તેમને યોગ્ય શાસન આપવું કારણ કે ક્ષત્રીઓને ઉત્તમ કરનાર પ્રથમ બ્રાહ્મણોજ હતા. ૩૨૦

अभ्योऽग्निर्ब्रह्मतः क्षत्रमश्मनो लोहमुत्थितम् ॥
तेषां सर्वत्रगं तेजः स्वासु योनिषु शाम्यति ॥ ૩૨૧ ॥

જળમાંથી અસિ ઉત્તમ થયો, બ્રાહ્મણમાંથી ક્ષત્રી ઉત્તમ થયા, પથ્થરમાંથી લોહું ઉત્તમ થયું અને આ સર્વને જે સર્વત્ર દર્શાયમાન થતો પ્રકાશ તે કયાંથી ઉત્તમ થયો તે કાંઈ જણાતું નથી અર્થાત્ જ્યાંથી ઉદ્ભવ્યો ત્યાંજ તેનો અંત આવ્યો. ૩૨૧

नाब्रह्म क्षत्रमृध्नोति नाक्षत्र ब्रह्म वर्धते ॥

ब्रह्म क्षत्रं च संपृक्तमिह चामुत्र वर्धते ॥ ૩૨૨ ॥

ક્ષત્રી અને બ્રાહ્મણ એક મેકની સાથે એવો ઘાડો સંબંધ ધરાવે છે કે જે તેઓ બંને એક બીજાની સાથે સંપ સંપીને ચાલે તોજ આ લોકમાં તેમજ પર લોકમાં તેઓ સુખી થાય અને માન મેળવે અર્થાત્ બ્રાહ્મણ વિના ક્ષત્રીનો અને ક્ષત્રી વિના બ્રાહ્મણો. કોઈ પણ પ્રકારે ઉદય થાયજ નહીં. ૩૨૨

દત્વા ધનં તુ વિપ્રેભ્યઃ સર્વદંષ્ટસમુત્થિતમ્।
પુત્રે રાજ્યં સમાસૃજ્ય કુર્ચીત પ્રાયણં રણે॥૨૩॥

રાજા-ક્ષત્રી જ્યારે ઘણો વૃદ્ધ થઈ ગયો હોય અને તેનો અવશાન સમય નજીક આવતો હોય ત્યારે તેણે જે દ્રવ્ય પોતાની પ્રજાના હાંડ અથવા તેવા પ્રકારની શિક્ષાએ મેળવ્યું હોય તે સર્વ દ્રવ્ય તેણે બ્રાહ્મણને દાન કરી દેવું-પોતાનું રાજપાટ પોતાના પાટવીને સોંપવું અને ત્યાર પછી રણક્ષેત્રમાં જઈને પોતે શેષરહેલ કાળ પુરો કરવો યુદ્ધમાં જો તેનું મરણ ન થાય તો કેટલાકને એવો પણ મત છે કે રાજાએ જળમાં ડુબીને અથવા તો દેવતામાં બળી મરીને પોતાનું જીવન પુરૂ કરવું અથવા તો અરણ્યમાં બુખ્યા રહી-ઉપવાસ કરીને દેહ પાડવો. ૩૨૩

एवं चरन्सदा युक्तो राजधर्मेषु पार्थिवः ॥
हितेषु चैव लोकस्य सर्वान्भृत्यान्नि योजयेत् ॥ ૨૪ ॥

ઉપર પ્રમાણે પોતાના આયુષ્યના છેલા ભાગને ગાળનાર રાજાને જો પોતાની રાજ્ય સંબંધી ફરજો જાળવવાનો વિચાર હોય તો તેણે પોતાના મંત્રીઓ તથા રાજ્યના બીજા અમલદારોને જે રીતે પ્રજાનું કલ્યાણ થાય તે પ્રમાણે વર્તવાને માટે અજ્ઞા કરવી ૩૨૪

एषोऽखिलः कर्मविधिरुक्तो राज्ञःसनातनः ॥
इमं कर्मविधिं विद्यात्क्रमशो वैश्यशूद्रयोः॥૨૫॥

આ પ્રમાણેના નિયમો સંભળાવ્યા પછી મહામુની મનુષ્યે શ્રાતાઓને કહ્યું કે હે સજ્જનો મહે આપ સર્વને રાજાને માટેના વેદમાં કહેલા સરવે ધર્મ નિયમો યથાસ્થિત

કદા અને હવે હું આપને વૈશ્ય અને શુદ્રના ધર્મ નિયમો કહીશ તે સાંભળશે. ૩૨૫
वैश्यस्तु कृतसंस्कारःकृत्वा दार परिग्रहम् ॥
वार्तायां नित्यमुक्तः स्यात्पशूनां चैव रक्षणे ॥ ૨૬ ॥

વૈશ્યને ઉપવિત દેવામાં આવ્યું હોય ત્યાર પછી તેણે પોતાનીજ વર્ણની સ્ત્રિ સાથે લગ્ન કરવું (સવર્ણા સ્ત્રિ સાથે લગ્ન કરવું) અને ત્યાર પછી વેદમાં તેના વર્ણને અનુસરીને કરવાનાં તેનાં કાર્યમાં લાગવું-અર્થાત્ ખેતી કરવી, વ્યાપાર કરવો અથવા તો ગ્રાણીઓ તરફ દયાની લાગણીથી વરતી તેમનું કલ્યાણ કરવું. ૩૨૬

प्रजापतिर्हि वैश्याय सृष्ट्वा परिददे पशून् ॥
ब्राह्मणाय च राज्ञे च सर्वाः परिददे प्रजाः ॥ ૨૭ ॥

પશુ તરફ વૈશ્યે ખાસ કરીને દયાની લાગણીથી વર્તવું કારણ કે જ્યારે પ્રજા પતિએ પશુઓને ઉત્પન્ન કર્યા ત્યારે તેમને તેણે વૈશ્યને તેમની સંભાળ રાખવાને માટે સોંપ્યાં હતાં અને પશુ જીવનાનાં બીજાં મનુષ્ય ગ્રાણીઓને સરજીને તેમના રક્ષણ ને માટે બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રીને તેઓને સોંપ્યાં હતાં ૩૨૭
न च वैश्यस्य कामःस्यान्न रक्षेयं पशू निति॥
वैश्ये चेच्छति नाऽभ्येन रक्षितव्याः कथंचन ॥ ૨૮ ॥

વૈશ્યે પોતાના મનમાં હું આ પશુને પાળીશ નહીં એવો વિચાર કોઈ પ્રજા સમયે આવવા દેવો નહીં કારણ કે તે તેના વેદ પ્રમાણેના નિયમ વિરુદ્ધ હોવાથી તેમ થતાં તે દોષિત થાય છે અને તેજ પ્રમાણે

જ્યાં સુધી કેઈ પણ પ્રાણીને દયાની લાગ-
ણીથી વૈશ્ય પોતે પાળવાને માટે ઇચ્છા
રાખતો હોય ત્યાં સુધી જીજ્ઞને તે પ્રાણી
પાળવાને માટે સોંપવું નહીં. ૩૨૮

મણિમુક્તાપ્રવાલાનાં લોહાનાં તાન્તવસ્ય ચ ॥
ગન્ધાનાં ચ રસાનાં ચ વિદ્યાદર્ધવલાવલમ્
॥ ૨૯ ॥

વૈશ્યે જર ઝવેરાતના વ્યાપારની દરેક
વસ્તુની કીમત અથવા પાણી પારખતાં
શીખવું જોઈએ અર્થાત્ મણી, મોતી, પરવાળાં
વિગેરેના પ્રકાશ ઉપરથી તેમની શી કીમત
પોસાય તે સમજવું જોઈએ અને વ્યાપાર-
ની ધાતુઓ—સોનુ—રૂપું તથા લોખણના
જૂદા જૂદા ભાવ જાણવા જોઈએ પ્રત્યેક
જાતનાં સુધધ દ્રવ્યો—અત્તરો—તેલો વિગેરે
ના તેમજ સ્વાદની વસ્તુઓ મશાલા વિગેરે
ના પણ ભાવ તાલ હમેશના તેણે જાણવા
જોઈએ. ૩૨૯

बीजानामुप्तिविश्व स्यात्क्षेत्रदोषगुणस्य च ॥
मानयोगं च चानीयात्तुलायोगांश्च सर्वशः
॥ ૩૩૦ ॥

કયા કયા ધાન્યનાં જીજ્ઞે કયારે કયારે
વાવવાં કેવા પ્રકારની જમીન કેવાં કેવાં
વાવેતર ને માટે યોગ્ય છે તે તેણે ખરાખર
સમજવું તેમજ તેણે બધાં માપ અને વજન
પણ ખરાખર સમજવાં જોઈએ ૩૩૦

सारासारं च भाण्डानां देशानां च गुणागुणान् ॥
लाभालाभं च पण्यानां पशूनां परिवर्धनम् ॥ ૩૩૧ ॥

તે ઉપરાંત વૈશ્યે વ્યાપારની વસ્તુઓ
ની ઉત્તમતા અને અધમતા પણ સમજવી
જોઈએ અર્થાત્ કેઈ પણ વસ્તુ ખરીદવા

જ્ય તો તેમાં સોંધી વસ્તુ લેતાં પણ તેમાં
થી બગાડ વધારે નિકળતાં તે મોંઘી પડે
અને મોંઘી વસ્તુ લેતો તે ચોખ્ખી હોયતો
તેમને લાભ થાય માટે વ્યાપારની વસ્તુ
કેવી અને શા ભાવથી ખરીદવી તેનો તેણે
વિચાર કરવો, અને ખરીદી કયાંથી કરવી
અને કયા દેશમાં તેનો વ્યાપાર કરવો કે
જેથી સારો નફો થાય તેનો પણ તેણે
અનુભવ મેળવો, તેમજ કઈ ચીજનો કયા
સ્થળે સારો ઉપાડો થશે તેનો વિચાર કરીને તે
સ્થળની માગણી પ્રમાણે તે વસ્તુ હોરવી
તેમજ પશુ વૃદ્ધિ કરવાનું જ્ઞાન મેળવવું
અર્થાત્ કેવી રીતમાં પ્રાણીઓને શા પ્રમાણે
ઉછેરવાં અને તેથી શા પ્રમાણેની તંદુરસ્ત
ઉછેર મેળવવી તેનું પણ જ્ઞાન અને અનુભવ
તેણે મેળવવો. ૩૩૧

भृत्यानां च भृति विद्याद्वाषाश्च विविधा नृणाम् ।
द्रव्याणां स्थानयोगांश्च क्रयविक्रयमेव च ॥ ૩૩૨ ॥

તેમજ તેણે નોકરોને તેમની લાયકાત
પ્રમાણેના પગાર—દરમાયા પણ જાણવા
જોઈએ જુદા જુદા દેશોના માણસોની ભા-
ષાનું તેમજ જુદી જુદી જાતની વ્યાપારની
વસ્તુઓને લાંબા વખત સુધી ભરી રાખવાને
શાં શાં સાધનોની જરૂર છે તેપણ તેણે
જાણવું જોઈએ તેમાં વ્યાપારની વસ્તુઓની
મોસમ—ખરીદીના વખતને જાણી લેઈને
તેની ખરીદી અને વેચાણ પણ સમજવાં
જોઈએ. ૩૩૨

धर्मेण च द्रव्यवृद्धावातिष्ठेद्यन्नमुत्तमम् ॥

દયાચ્ચ સર્વભૂતાનામન્નમેષ પ્રયત્નતઃ ॥ ૩૩૩ ॥

પ્રમાણીકપણે જેમ પોતાના દ્રવ્યમાં
વધારો થાય તેમ કરવાને માટે તેણે પોતાથી

બનતો પ્રયાસ કરવો અને સુદીનાં પ્રાણીઓને
ખાવા પીવાનું આપીને પોષણ કરવામાં
તેણે ઘણો શ્રમ લેવો જોઈએ. ૩૩૩

વિપ્રાણાં વેદવિદુષાં ગૃહસ્થાનાં યશસ્વિનામ્॥
શુશ્રૂષૈવ તુ શૂદ્રસ્ય ધર્મો નૈઃશ્રેયસઃપરઃ॥૩૪॥

પરંતુ વેદજ્ઞ બ્રાહ્મણોની શેવા કરવાનું
તેમજ જે સજ્જનો-સારા મહોટા ગૃહસ્થો
હોય તેમની અને પોતાના સારા શુભોને
માટેના પ્રખ્યાત ગૃહસ્થોનું સન્માન કરવું
અને તેમની આજ્ઞા માનવી તે શુદ્રોને મા-
ટેનો ઉત્તમ ધર્મ વેદમાં કહેલો છે જેથી
તેમને મૃત્યુ પછી મોક્ષ મળે. ૩૩૪

શુચિરુત્કૃષ્ટશુશ્રૂષુર્મૃદુવાગનહકૃતઃ ॥

બ્રાહ્મણાદ્યાશ્રયો નિત્યમુત્કૃષ્ટાં જાતિમશ્નુતે
॥ ૩૫ ॥

જે શુદ્ર મનથી અને તનથી શુદ્ધ હોઈ
પોતાનું લવિષ્યમાં સાફ કરનારની શેવા
કરનારો હોય બોલવે ચાલવે સત્ય હોય
તેમજ અભિમાન રહીત હોય, અને જે
હમેશાં લહેલા બ્રાહ્મણોનો સમાગમ રાખનારો
હોય તે તેનાં સારાં આચરણોને લીધે મૃત્યુ
પછી તેની શુદ્ધ વર્ણના કરતાં ઉંચ વર્ણમાં
જન્મ પામે છે. ૩૩૫

एषोऽनापदि वर्णानामुक्तः कर्मविधिः शुभः॥
आपद्यपि हि यस्तेषां क्रमशस्तन्निबोधत
॥ ૩૩૬ ॥

આ પ્રમાણેના ધર્મ નિમમાં આરે વર્ણ
જ્યારે સુખ શાંતિમાં હોય ત્યારે તેમણે
પાળવા જોઈએ પણ હવે તેઓને જ્યારે
આપત્તિ આવી પડી હોય ત્યારે તેઓએ
શા પ્રમાણે વર્તવું તે હું આપને સર્વને કહી
સંભળાવીશ. ૩૩૬

इति मानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

છતી શ્રી મનુસ્મૃતિનો નવમો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

॥ अथ दशमोऽध्यायः ॥

अधीयीरंस्त्रयो वर्णाः स्वकर्मस्था द्विजातयः॥
प्रब्रूयाद्ब्राह्मण स्त्वेपां नेतरायिति निश्चयः॥१॥

દ્વિજાતીની ત્રણે વર્ણે. બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી અને વૈશ્યે વેદમાં કહેવામાં આવેલા પોત પોતાની વર્ણના ધર્મ અને નિયમો અનુસરી ને વેદનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ પણ તે ત્રણ વર્ણમાંથી ક્ષત્રી અને વૈશ્યના શિવાય ફક્ત બ્રાહ્મણે જ વેદ ભણાવવાનો શાસ્ત્ર પ્રમાણે તો અધિકાર છે. ૧.

सर्वेषां ब्राह्मणो विद्यादवृत्त्यु पायान्यथाविधि।
प्रब्रूयादितरेभ्यश्च स्वयं चैव तथा भवेत्॥२॥

બ્રાહ્મણે પોતે વેદમાં કહેલા પ્રત્યેક વર્ણને માટેના ગુજરાતના નિયમો જાણવા જોઈએ અને પોતે જાણ્યા પછી તે પ્રત્યેક વર્ણને સમજાવવા અને પોતાને માટેના ધર્મ નિયમો જે વેદમાં કહેવામાં આવ્યા હોય તે પ્રમાણે પોતે વર્તવું ૨.

वैशेष्यात्प्रकृतिश्रैष्ठ्यान्नियमस्य च धारणात्॥
संस्कारस्य विशेषाच्च वर्णानां ब्राह्मणः प्रभुः

॥ ૪ ॥

સુષ્ટાએ ઉત્પન્ન કરેલી ચારે વર્ણમાં બ્રાહ્મણ પોતાની શ્રેષ્ઠતાને લીધે, પોતાના ઉંચા કુળમાં થયેલા જન્મને લીધે, વેદના જ્ઞાન અને તેમાંના નિયમોના પાલનને માટે શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, ૩.

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्त्रयो वर्णा द्विजातयः॥
चतुर्थ एकजातिस्तु शूद्रो नास्ति तु पञ्चमः॥४॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય અને શુદ્ર એ ચાર ને શુદ્ધ વર્ણો સમજવી અને તેમાં પહેલી ત્રણ તે દિગ્ગતી કહેવાય છે કારણ કે તેઓને વહોરપવિત્ર ધારણ કરવાનો અધિકાર હોવાથી તેઓનો બીજો જન્મ થયો એમ કહેવામાં આવે છે પરંતુ ચોથી વર્ણ શુદ્રને ઉપનયન શંસ્કારનો અધિકાર નથી અને શુદ્ર પછીની જો કોઈ પણ વર્ણ હોય તો તે વેદ પ્રમાણે કહેવાય નહીં અર્થાત્ તે શુદ્ધ વર્ણ નથી, ૪.

सर्ववर्णेषु तुल्यानु पत्नीष्वक्षतयोनिषु ॥
आनुलोम्येन संभूता जालाज्ञेयास्त एव ते॥

॥ ૬ ॥

દરેક વર્ણમાં શાસ્ત્ર પ્રમાણે સર્વવસ્ત્રિની સાથે વિધિ પૂર્વક થયેલા લગ્નથી જે સંતાન ઉત્પન્ન થાય તે ને તેનાં માત પિતાની જાતીનાં ગણતરી અર્થાત્ બ્રાહ્મણ પોતાની જ જાતીની કન્યાને વિધિ પૂર્વક પરણે અને તેથી જે પ્રજા ઉત્પન્ન થાય તે તેની વર્ણની કહેવાય તેજ પ્રમાણે ક્ષત્રી અને વૈશ્ય, શુદ્રને ને માટે પણ સમજવું કેટલાક ટીકાકારો શાસ્ત્રની વિધિ પ્રમાણે થયેલા લગ્નનો એમ પણ અર્થ કરેછે કે વરના કરતાં કન્યા વયમાં ન્હાની જોઈએ અને જો કન્યા વરના કરતાં ઉમ્મરે મ્હોટી હોય તો તેમનાથી થનારી પ્રજા સર્વજ્ઞા કહેવાય નહીં. ૫

स्त्रीष्वनन्तरजातास्तु द्विजैरुत्पादितान्सुतान् ॥
सदृशानेव तानाहुर्मातृदोषविगर्हितान् ॥६॥

બ્રાહ્મણ જે દ્વિજાતી છે તે જો પોતાથી ઉતરતી પંક્તિની દ્વિજાતીય સ્ત્રિ સાથે લગન કરેતો તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલાં છોકરાં પિતાની વર્ણનાં કહેવાય છે પણ તેમની મા નીચી વર્ણની હોવાથી તે વર્ણમાં તેઓ હલકાં ગણાય છે. ૬

અનન્તરાસુ જાતાનાં વિધિરેષ સનાતનઃ ॥
દ્વેકાન્તરાસુ જાતાનાં ધર્મ્યવિદ્યાદિમં વિધિમ્ ॥ ૭ ॥

ઉપરનો નિયમ બ્રાહ્મણ પોતાથી એકજ ઠરઠજે ઉતરતી વર્ણની સ્ત્રિ સાથે લગ્ન કરે અને તેમનાથી થયેલાં છોકરાંના સંબંધમાં લાગુ પડે છે પણ જો પોતાનાથી બે પંક્તિ એ ઉતરતી વર્ણની સ્ત્રિ સાથે બ્રાહ્મણે લગ્ન કર્યું હોય અને તેને છોકરાં થયાં હોય તો તેમને નિચેનો નિયમ લાગુ પડે છે. ૭

બ્રાહ્મણાદૈશ્યકન્યાયામમ્બઘ્નો નામ જાયતે ॥
નિષાદઃ શૂદ્રકન્યાયાં યઃ પારશ્વ ઉચ્યતે ॥ ૮ ॥

બ્રાહ્મણના યોગથી વૈશ્યની કન્યામાં જે પુત્ર ઉત્પન્ન થાય તેને અંબઘ કહેવો અને શૂદ્ર કન્યામાં જો પુત્ર ઉત્પન્ન થાય તો તે પુત્રને નિષાદ અથવા પારશ્વ પણ કહે છે કેટલાક ટીકાકારો બ્રાહ્મણથી ક્ષત્રાણીને પેટ બન્નેલા પુત્રને પણ અંબઘ કહે છે. ૮

ક્ષત્રિયાચ્છૂદ્રકન્યાયાં કૂરાચારવિહારવાન્ ॥
ક્ષત્રશૂદ્રવપુર્જન્દુરગ્રોનામ પ્રજાયતે ॥ ૯ ॥

ક્ષત્રી જો શૂદ્ર કન્યા સાથે પરણે અને તેથી તેમને પુત્ર ઉત્પન્ન થાય છે તો તેવા પુત્રને ગ્રમ કહેવાય છે આ પ્રમાણેનો પુત્ર ક્ષત્રી અને શૂદ્ર બન્નેને મળતાં આચરણ વાળો હોય છે તે પોતે કઠણ કામનો કરનારો અને કુર કૃત્યોમાં મળ લેનારો થાય છે. ૯

વિપ્રસ્ય ત્રિષુ વર્ણેષુ નૃપતેર્વર્ણયોર્દ્વયોઃ ॥
વૈશ્યસ્ય વર્ણે ચૈકસ્મિન્ષઢે તેઽપસદાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૦ ॥

જે પુત્ર દ્વિજાતીની ત્રણ વર્ણમાંથી ઉત્પન્ન થયો હોય અર્થાત્ બ્રાહ્મણ યોનીની ત્રણ વર્ણો જેવી કે બ્રાહ્મણ સ્ત્રી, ક્ષત્રીય સ્ત્રી તેમજ વૈશ્ય સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયો હોય અથવા તો ક્ષત્રીય વર્ણનો હોય વૈશ્યને શૂદ્ર વર્ણની સ્ત્રીથી તેની ઉત્પત્તિ થઈ હોય, અથવા તો વૈશ્ય છતાં શૂદ્ર સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયો હોય તેને અપસદ કહેવામાં આવે છે. અર્થાત્ સભતિય સ્ત્રીના પુત્રથી તે નિકૃષ્ટ કહેવાય છે. ૧૦

ક્ષત્રિયાદ્વિપ્રકન્યાયાં સૂતો ભવતિ જાતિતઃ
વૈશ્યાન્માગધવૈદેહૌ રાજવિપ્રાજ્ઞનાસુતૌ ॥ ૧૧ ॥

ક્ષત્રી પુરૂષથી બ્રાહ્મણ સ્ત્રીને પુત્ર થાય તો તે સૂત કહેવાય છે અથવા વૈશ્યથી ક્ષત્રિયાને પુત્ર પ્રસવે તો તે માગધ કહેવાય છે. ને વૈશ્ય પુરૂષથી બ્રાહ્મણ વર્ણની સ્ત્રીને પુત્ર પ્રસવે તો તે વૈદેહ કહેવાય છે. ૧૧

શૂદ્રાદાયોગવઃ ક્ષત્તા ચઢાલશ્વાધમો નૃપામ્
વૈશ્યરાજન્યવિપ્રાસુ જાયન્તે વર્ણસંકરાઃ ॥ ૧૨ ॥

શૂદ્ર વર્ણના પુરૂષથી વૈશ્ય, ક્ષત્રીય અને બ્રાહ્મણ સ્ત્રીને જો પુત્ર થાય તો તે આયોગશ્વ ક્ષત્તા, ચાંડાલ એવા પ્રાણીકર્મો ઓળખાય છે ને તેઓ મનુષ્ય જાતિમાં અધમ પંક્તિમાં હોય વર્ણશંકર જાતિને ઉત્પન્ન કરે છે. ૧૨

एकान्तरे त्वानुलोम्यादम्बघ्नोग्रौ यथा स्मृतौ
क्षत्रुवैदेहकौ तद्वत्प्रातिलोम्येऽपि जन्मानि ॥ १३ ॥

ઉત્પતિમાં માતા પિતાના કુલ કરતાં એક વર્ણાંતરે ચઢીયાતી પક્તિની હોય છે આ પ્રમાણેના પહેલા બે અને છેલ્લા એક મેકને ઘણે ભાગે મળતાં છે અને તેમના ધર્મ સંબંધી હકો પણ તેજ પ્રમાણેના કહેલા છે પણ ક્રૂર વેદાધ્ય મયનને માટે તેમના નિયમો જુદા છે. ૧૩

પુત્રા ये ऽनन्तरस्त्रीजा क्रमेणोक्ता द्विजन्मनाम्
ताननन्तरनाम्नस्तु मातृदोषात्प्रचक्षते ॥૧૪॥

દ્વિજાતી વર્ણના જે પુત્રો પિતાની વર્ણ કરતાં એકાંતર અથવા તો વધારે અંતર હોય તેવી સ્ત્રીના યોગથી ઉત્પન્ન થાય છે તેવા પુત્રોને અનન્તર પુત્રો એમ કહેવાય છે અર્થાત્ આવા પુત્રોની જાત તેમની માતાની વર્ણ પ્રમાણે કહેવાય. ૧૪

ब्राह्मणादुग्रकन्यायामावृतो नाम जायते ॥

આમીરોઽમ્બકન્યાયમાયોગવ્યાં તુ ચિત્રવળઃ

॥ ૧૫ ॥

બ્રાહ્મણની સાથે પરણેલી શુદ્રાથી જો કન્યા ઉત્પન્ન થાય તો તેને ઝમ્બકન્યા કહેવાય છે અને તેવી ઝમ્બકન્યા સાથે બ્રાહ્મણનું લગ્ન થાય ને જે પુત્ર થાય તેને આવૃત પુત્ર જાણવો, બ્રાહ્મણનો વૈશ્ય સ્ત્રી સાથે મેળાપ થાય છે અને તેમનાથી જે પુત્રી થાય છે તેને અંષા કન્યા કહેવાય છે અને આવી અંષા કન્યા સાથે બ્રાહ્મણના યોગથી જે પુત્ર જન્મે તેને આમીર પુત્ર કહેવાય છે અને શુદ્ર વૈશ્ય કન્યા સાથે પરણે અને જો તેથી પુત્રો થાય તો તેને આયોગવ કન્યા કહેવાય છે અને એવી આયોગવ કન્યા સાથે જો બ્રાહ્મણનું લગ્ન થાય અને પ્રજામાં પુત્ર થાય તો તેવો પુત્ર ચિત્રવળ કહેવાય છે, ૧૫

आयोगवश्च क्षत्ता च चण्डालश्चाधमो नृणाम्
प्रातिलोम्येन जायन्ते शूद्रादपसदास्त्रयः॥૧૬॥

પુત્રને માટેનાં ધર્મ કાર્ય કરવાને માટેના અયોગ્ય એવા અધમ પુત્રો વૈશ્ય, ક્ષત્રી અને બ્રાહ્મણ સ્ત્રીના શુદ્ર પુરૂષની સાથેના ધર્મ વિરૂદ્ધના યોગથી ઉત્પન્ન થાય છે અને આવા પુત્રોને અનુક્રમે આયોગવ, ક્ષત્ર અને ચાંડાલ કહેવામાં આવે છે. ૧૬

वैश्यान्मागधवैदेहौ क्षत्रियात्सूत एव तु ॥

પ્રતીપમે તે જાયન્તે પરેઽપસદાસ્ત્રયઃ ॥૧૭॥

વૈશ્ય પુરૂષના ક્ષત્રી અથવા બ્રાહ્મણ સ્ત્રી સાથેના સંયોગથી માગધ અથવા વૈદેહ નામના પુત્રો ઉત્પન્ન થાય છે અને ક્ષત્રીયથી બ્રાહ્મણ સ્ત્રી સાથે લગ્ન થતાં થનાર પુત્ર સૂત કહેવાય છે આવા ત્રણે પણ પ્રતિલોમ પુત્રો કહેવાય છે અને તેમને પણ પુત્રને કરવા જેવાં જે પિત્રિયોને માટેના પિંડદાન અથવા શ્રાદ્ધ વિગેરે કર્મો કરવાનો અધિકાર નથી. ૧૭

जातो निषादाच्छूद्रायां जात्या भवति पुक्कसः
शूद्राज्जातो निषाद्यां त स वै कुकुटकः स्मृतः

॥ ૧૮ ॥

બ્રાહ્મણના શુદ્ર સ્ત્રીની સાથેના યોગથી જે પુત્ર થાય છે તેને નિષાદ કહેવાય છે અને આવા નિષાદનો શુદ્ર કન્યા સાથે સંબંધ થાય અને તેમને જે પુત્ર થાય છે તેની જાતી પુક્કસ કહેવાય છે કેટલાક ટીકાકારો તેને પુલકસ પણ કહે છે પરંતુ નિષાદ કન્યાનો શુદ્ર પુરૂષ સાથે યોગ થાય અને જો તેમને પુત્ર ઉત્પન્ન થાય તો તેવો પુત્રને કુકુટ વર્ણનો કહેવાય છે. ૧૮

સત્તુર્જાતસ્તથોગ્રાયાં શ્વપાક ઇતિ કીર્ત્યતે ॥
વૈદેહકેન ત્વમ્વષ્ટ્યામુત્વન્નો વેળ ઇચ્ચતે ૧૯

તે ઉપરાંત ક્ષાત્ર કન્યાના ઝમ્પુરુષ ની સાથેના સંબંધથી થનાર પુત્રને આપશ્વર્ણનો કહેવાય છે અને અંબષ્ટ કન્યાને પેટ વૈદેહક પુરૂષથી જે પુત્ર ઉત્પન્ન થાય તેને વેળ વર્ણુ ના બાણુવો. ૧૯

દ્વિજાતયઃસર્વર્ણાસુ જનયન્ત્યવ્રતાંસ્તુ યાન્ ॥
તાન્સાવિત્રીપરિશ્રષ્ટાન્વાત્યાનિતિ વિનિર્દિશેત્ ॥ ૨૦ ॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અને વૈશ્ય જે પોતાનીજ વર્ણુની કન્યાનું પાણી ગ્રહણ કરે અને તેમની સર્વર્ણુ સ્ત્રીઓથીજ તેમને જે પ્રજા ઉત્પન્ન થઈ હોય તેવા પુત્રો જે યોગ્ય સમયે ઉપવિત ધારણુ ન કરે તો તેમને વ્રત્ય સમજવા અર્થાત્ તેઓને ગાયત્રી મંત્રનું યોગ વધે જ્ઞાન નહીં આપવામાં આવ્યાથી ત્યાર પછી તે મંત્રનું ઉચ્ચારણુ કરવાનો તેમને અધિકાર રહેતો નથી. ૨૦

વ્રાત્યાત્તુ જાયતે વિપ્રાત્પાપાત્મા ભૂર્જકંઠકઃ
આવન્ત્યવાટયા નૌ ચ પુષ્પધઃ શૈલ એવ ચ ॥ ૨૧ ॥

આવા વ્રાત્ય બ્રાહ્મણનો જે પુત્ર થાય છે તેનામાં ઘણા અવશુણુ હોય છે અને તે કુબુદ્ધિવાળો હોય છે આવા પુત્રોને બુદ્ધા બુદ્ધા દેશમાં બુદ્ધા બુદ્ધા નામ આપવામાં આવે છે જેવાં કે મૂજકંઠક, આલંત્ય, વાટધન, પુષ્પધ અને શૈલ જે સર્વનો અર્થ વ્રાત્ય પુરૂષ વા સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલા અધમ પુત્રોએ વો થાય છે. ૨૧

મહો મહુશ્વ રાજન્યાદ્વાત્યા નિ ચ્છિવિરેવ ચ
નટશ્વ કરણશ્ચે વ રવમો દ્રવિદ એવ ચ ૨૨

તેવા જનો વ્રાત્ય પોતાને ઉપનયન સંસ્કાર યોગ્ય સમયે નથી થયો અને તેથી પોતે પંક્તિ બહાર ગણાય છે તેવા ક્ષત્રીથી તેની સર્વર્ણુ સ્ત્રીને પેટ પુત્ર ઉત્પન્ન થાય છે તેવા પુત્રોને પણ મહ, મહ, તિચ્છિવિ અથવા લિલિલિ, મહ, કરણ, રવશ અને દ્રવિદ એવાં નામ અપવામાં આવે છે. ૨૨

વૈશ્યાતુ જાયતે વ્રાત્યાત્સુધન્વાચાર્ય એવ ચ ॥
કારુષશ્ચ વિજન્મા ચ મૈત્રઃ સાત્વત એવ ચ ૨૩

અને વ્રાત્ય વૈશ્યને પેટ જે પોતાની સર્વર્ણુ કન્યાને પરણ્યાથી પુત્ર ઉત્પન્ન થાય છે તો તેવા પુત્રોને સુધન્વા, આચાર્ય-કાર્ય, કારુષ, વિજન્માત્, મૈત્ર અને સાત્વત એવાં નામ અપવામાં આવે છે. ૨૩

વ્યભિચારેણ વર્ણનામવેદ્યાવેદનેન ચ ॥
સ્વકર્મણાં ચ ત્યાગેન જાયન્તે વર્ણસંકરાઃ ૨૪

માણુસોને પોતાની વર્ણુ સિવાય અન્ય વર્ણુની સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવાનો અધિકાર શાસ્ત્ર પ્રમાણે ન હોય તેવી કન્યાઓની સાથે તેઓ જે પ્રસંગ પાડે છે તેને લીધે તેમજ ભિન્ન ભિન્ન જાતીનાં સ્ત્રી પુરૂષોના એક બીજા સાથેના પડતા વ્યભિચારના પ્રસંગોથી જાતીમાં-વર્ણુમાં ભેળસેળ થાય છે જેને વર્ણુશંકર કહેવાય છે અર્થાત્ વર્ણુ એટલે જાતી અને શંકર એટલે મીશ્રણ-જાતી વર્ણુનું મીશ્રણ. ૨૪

સંકીર્ણયોનયો યે તુ પ્રતિલોમાનુલોમજાઃ ॥
અન્યોન્યન્યતિષક્તાશ્ચ તાન્પ્રવક્ષ્યામ્યશ્લેષતઃ ૨૫

ઉપર પ્રમાણેના વર્ણશંકરના નિયમો આપને પૂર્ણ રીતે સમજાવ્યા હવે ટુંકામાં પ્રતિલોભ અને અનુલોભથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રાનો એક બીજા સાથે કેવો સંબંધ છે તે હું આપ સર્વને કહીશ. ૨૫

સૂતો વૈદેહકથૈ વ ચણ્ડાલથ નરાધમઃ ॥

માગધઃ ક્ષત્રજાતિથ તથાડ્યોગવ એવ ચ ૨૬

સૂત, વૈદેહક અને ચાંડાલ મનુષ્ય સૃષ્ટીમાં જે સર્વથી અધમમાં પણ અધમ ગણાય છે તે તેમજ માગધ, ક્ષત્રુ અને જ્યોગવ, ૨૬

एते षट् सदृशान्वर्णाज्जनयन्ति स्वयोनिषु ॥

માતૃજાત્યાં પ્રસૂયન્તે જવરાસુ ચ યોનિષુ ૨૭

એવા જે છ પ્રકારના પ્રતિલોભ પુત્રા કદા તેઓ જે પોતાનીજ વર્ણની કન્યાની સાથે લગ્ન કરે છે તે તેમની પ્રજા તેમના વર્ણની ઉત્પન્ન થયેલી ગણાય છે તેજ પ્રમાણે જે તેઓ તેમની માતાની વર્ણની કન્યા સાથે લગ્ન કરે છે અથવા તે તેમના કરતાં કન્યા ચઢતી વર્ણની હોય અર્થાત્ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય વર્ણની કન્યા હોય છતાં પણ પ્રતિલોભથી ઉત્પન્ન થનાર પ્રજા તેના પિતાનીજ વર્ણની કહેવાય છે. ૨૭

यथा त्रयाणां वर्णानां द्वयोरात्मास्य जायते॥

આનન્તર્યાત્સ્વયોન્યાં તુ તથા બ્રાહ્મણ્વપિ ક્રમાત્

॥ ૨૮ ॥

જે પ્રમાણે બ્રાહ્મણ પોતાની સર્વર્ણ શ્રીવાયની વર્ણો અર્થાત્ ક્ષત્રી અથવા વૈશ્ય કન્યાની સાથેના વ્યવહારથી પુત્ર ઉત્પન્ન કરે છે તે પુત્ર પણ તેની સર્વર્ણના થયેલા પુત્રના જેવોજ દ્વિજ પુત્ર કહેવાય છે પરંતુ સર્વર્ણ પુત્ર અને આ પુત્રના ધર્મ જુદા છે

તેજ પ્રમાણે ક્ષત્રી અને વૈશ્યના માંહે માંહેના વ્યભિચાર અથવા વર્ણના શંકરવધી થનાર પુત્રાને માટે પણ સમજવું. ૨૮

ते चापि ब्राह्मणमुवर्हंस्ततोऽप्यधिकदाषितान् परस्परस्य दारेषु जनयन्ति विगर्हिताम् २९

ઉપર પ્રમાણેના જાતના પુત્રા પણ જે પોતાના ધર્મ શ્રીવાયની સ્ત્રીઓમાં વ્યભિચારથી પુત્રા ઉત્પન્ન કરે છે તે તેવા પુત્રા તેમના પિતા કરતાં ઘણાજ નિચી વર્ણના અને પંક્તિ બહારના પુત્રા ગણાય છે. ૨૯

यथैव शूदो ब्राह्मण्यां बाह्यं जन्तुं प्रसूयते ॥

તથા બાહ્યતરં બાહ્યશ્ચાતુર્વર્ણ્યં પ્રસૂયતે ॥૩૦॥

જેવી રીતે શુદ્ર જે શુદ્ધ વર્ણોમાંથી બહાર ગણાયેલો છે તે ઉત્તમ પંક્તિની બ્રાહ્મણ કન્યા સાથે લગ્ન કરે અને તેથી તેમનો જે પુત્ર થાય છે તે માતા ઉંચ વર્ણની હોય છતાં ઘણાજ નિચો કહેવાય છે તેજ પ્રમાણે જે તેવો પુત્ર બીજા ચાર વર્ણમાંથી કોઈ પણ વર્ણની સ્ત્રી સાથેના પોતાના વ્યવહારથી જે પ્રજાને ઉત્પન્ન કરે છે તે સર્વ પ્રજા પણ નિચિજ ગણાય છે. ૩૦

प्रतिकूलं वर्तमाना बाह्या ब्राह्मतरान्पुनः ॥

હીના હીનાન્પ્રસૂયન્તે વર્ણાન્પશ્ચદશૈવ તુ ૩૧

પણ જે માણસો જેઓને પંક્તિ બહાર મુકવામાં આવ્યા હોય છે તેઓ જે પોતાના કરતાં ઉંચ વર્ણની સ્ત્રી સાથે વ્યવહાર કરે અને તેથી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય તે તે પ્રજા તેમના બન્નેના કરતાં નિચી કહેવાય છે તે ઉપરાંત જે પંક્તિ બહાર પુરૂષ તેનાથી પણ ઉતરતી વર્ણની સ્ત્રીથી પુત્ર ઉત્પન્ન કરે

તો તો તે પહેલાં કરતાં પણ વધારે નિચી વર્ણનો જાણવો આવી પંદર કરતાં પણ વિશેષ પ્રકારની નિચ પ્રજાઓ શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલી છે. ૩૧

મસાધનોપચારજ્ઞમદાસં દાસજીવનમ્ ॥

સૈરિન્ધ્રં વાગુરાટ્ટાત્તિં સૂતેદસ્પુરયોગવે ॥૩૨॥

કેાઇ પણ વર્ણમાંથી જેને પંક્તિબહાર મુકવામાં આવ્યો છે તેવો દસ્ય કહેવાય છે તેવો પુરૂષ જો આયોગવ કન્યાની સાથે લગ્ન કરે તેમનાથી જે સંતતિ ઉત્પન્ન થાય છે તેને સૈરિન્ધ્ર સંતતિ કહેવાય છે અને તેવી સૈરિન્ધ્ર પ્રજાએ નોકરી કરીને અર્થાત્ જેને ત્યાં તે રહે તેને વસ્ત્રાલંકારો વિગેરે પહેરાવવા, તેના વાળ હોળવા વિગેરે નીચાં કામ કરીને પોતાનું ગુજરાન મેળવવું, અલબત્ત તેમ કરવામાં તે ગુલામ ગણાય નહીં પણ તેની આજીવીકા ગુલામની માફકજ તેણે મેળવવી અને જો તેઓને તેવો કેાઇ ઉદ્યોગ ન હોય તો વનમાં જે પશુ પક્ષીઓ આપતિમાં ફસી પડ્યાં હોય તેમને મુક્ત કરીને તેમનાથી પોતાનું ગુજરાત ચલાવવું. ૩૨

મૈત્રેયકં તુ વૈ દેહો માધૂકં સંપ્રસૂયતે ॥

જન્મપ્રશંસલ્યજસ્ત્તં યો ઘન્ટા તાહોઽરુણોદયે ૩૩

જો વૈદેહ આયોગવ કન્યા સાથે પરણે અને તેમને પુત્ર થાય તો આવા પુત્રને મૈત્રેયક પુત્ર કહેવાય છે અર્થાત્ જે બોલવામાં મધુર અને બિનચવાળો હોય છે. અને તેવા પુત્રનું કર્તવ્ય પ્રાતઃકાળમાં ઘણાજ વહેલા ઉઠવાનું. અને સદ્ગુરૂઓને વાદથી, ઘંટથી, અથવા તો પોતાના મધુર આલાપથી નિઃપ્રમુક્ત કરવાનું જગાડવાનું છે. ૩૩

નિષાદો માર્ગેવં સૂતે દાસં નૌકર્મજી વિનમ્
કૈવર્ત્તમિતિ યં પ્રાહુરાર્યાવર્ત્તનિવાસિનઃ ૩૪

બ્રાહ્મણથી શુદ્રાને પેટ ઉત્પન્ન થયેલો એવો જે નિષાદ જો આયોગવ કન્યાનું પાણી ગ્રહણ કરે તો તેમને જે પુત્ર થાય છે તેમને માર્ગવ અથવા દાસ જાતીના કહેવાય છે આવા પુત્રાએ પોતાનું ગુજરાન મચ્છવા હંકારીને અર્થાત્ નાવિક થઇને મેળવવું. સારા પુરૂષો તેમને કેવર્ત પુત્ર કહે છે. ૩૪

મૃતવસ્ત્રમૃત્સુ નારીષુ ગર્હિતાન્નાશનાસુ ચ ॥

મવન્ત્યાયોગવીઙ્ણે તે જાતિહીનાઃ પૃથક્ત્રયઃ

॥ ૩૫ ॥

આવા ત્રણ પ્રકારના જે પુત્ર ગણાવ્યા તેમાં જેઓ શળ ઉપરથી કાઢી નાંખવામાં આવતાં વસોને સ્વિકારે છે અને પહેરે છે તેમને તથા જેઓ ઉચ્ચિષ્ઠ અન્ન થાય છે તેમને ઘણાજ અધમ પુત્રો સમજવા. આયોગવ પુત્રો જાણવા. ૩૫

કારાચિરો નિષાદોતુ ચર્મકારઃ પ્રસૂયતે ॥

વૈદેહિકાદન્ધ્રમેદૌ બહિર્ગમપ્રતિશ્રયૌ ॥૩૬॥

નિષાદજો વૈદેહિક કન્યાની સાથે પરણે છે અને તેમનાથી તેને સંતતિ થાય છે તો તેવા પુત્રાને કારચર જાતના કહેવાય છે આવા પુત્રાએ ચમારનું કામ કરીને પોતાનો નિર્વાહ ચલાવવો જોઇએ. ૩૬

ચળાલાત્પાણ્ડુસોપાકસ્ત્વકમાશ્વયઃપ્રહારવાન્

આદિણ્ડકો નિષાદેન વૈદેહ્યામેવ જાયતે ૩૭

વૈદેહ પુરૂષ જો ઉપર જણાવી તેવી કારચર કન્યા સાથે કે નિષાદ કન્યા સાથે લગ્ન કરે છે અને તેને સંતતિ થાય છે તો તે તથા મેદ જાતીની કહેવાય છે અને

તેવી પ્રજાને ગામમાં, વસ્તીમાં રહેવાનો અધિકાર નથી આ વર્ણના લોકો ઘણે ભાગે મેવાડ અને દક્ષીણરજપુત સંસ્થાનામાં તેમજ દક્ષીણના પુર્વ વિભાગોમાં રહેતા જાણવામાં આવેલા છે.

જે આંડાલ, વૈદેહ કન્યાનું ગ્રહણ કરે અને તેમને પુત્ર થાય તો તે પુત્રને પાંડુસુપત્ન જાતનો કહેવાય છે અને તેણે પોતાનું ગુજરાન સરકટ, નેતર, ખડ્ગ વિગેરેના વ્યાપારથી મેળવવું. અને નિષાદ કન્યાથી જે સંતતિ તેને ઉત્પન્ન થાય છે તે આદિક જાતની કહેવાય છે અને તે દરેગાનો ધંધો કરી પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે. ૩૭

चण्डालेन तु सोऽशको मूलव्यसनं वृत्तिमान्
पुंस्त्वं जायते पापः सदा सज्जनगर्हितः

॥ ૩૮ ॥

આંડાલ પુરૂષ પુદ્ગલ અથવા ઉકવલ કન્યા સાથે લગ્ન કરે અને તેમને પુત્ર થાય તો તે સોપાક જાતનો કહેવાય છે અને તેનો ધંધો ન્યાયાધિશે જેને શિક્ષા કરનારો હોય તે શિક્ષાનો અમલ કરવો તેજ છે અને તેના આ ધંધાથીજ તેણે પોતાનું ગુજરાન મેળવવું. ૩૮

निषादस्त्री तु चण्डालात्पुत्रमन्यावसायिनम्
श्मशानगोचरं सूते बाह्यानामपि गर्हितम् ૩૯

આંડાલ જે નિષાદ કન્યા સાથે પરણે અને તેમને પુત્ર ઉત્પન્ન થાય તો તે પુત્ર આવન્તનાત્વ જાતનો થાય છે અને તેને ઘણે ભાગે શ્મશાનમાં જ્યાં શળને બાળવામાં આવે છે તેવા સ્થળે કામ કરવાને રાખવામાં આવે છે અને જેને બીજા અધમ લોકો પણ નિંદે છે. ૩૯

संकरे जातयस्त्वेताः पितृमातृप्रदर्शिताः ॥
प्रच्छन्ना वा प्रकाशा वा वेदितव्याः स्वकर्मभिः
॥ ૪૦ ॥

આ પ્રમાણેની જે જુદી જુદી જાતો ઉપર વર્ણવી ગયા અને જેઓ એક વર્ણના બીજા વર્ણની સાથેના મિશ્રણથી ઉત્પન્ન થયેલી છે અને જેઓને તેમના ઉત્પન્ન કરનાર પિતા વા તેઓની માતા-તેમના ઉત્પત્તિ સ્થાન ઉપરથી નામ આપવામાં આવ્યું હોય તેઓ પોતાની વર્ણ સ્પષ્ટ દર્શાવતા હોય અથવા તો છુપાવી રાખતા હોય તોપણ તેઓ જે જે ધંધો કરીને તેમનું ગુજરાન ચલાવતા હોય તે પરથી તેમને ઓળખી શકાય છે. ૪૦

सजातिजानन्तरजाः षट् सुता द्विजधर्मिणः
शूद्राणां तु सधर्माणः सर्वेऽपध्वंसजाः स्मृताः
॥ ૪૧ ॥

પહેલી ત્રણ વર્ણના જે છ પ્રકારના પુત્રો થાય છે અર્થાત્ સર્વવર્ણના અને અનંતર વર્ણના તેમાંના પહેલા ત્રણ અને પછીના ત્રણના ધર્મ એક સરખા સમજવા અર્થાત્ તેઓ દ્વિજધર્મને પાળી શકે છે પરંતુ પ્રતિલોભ પુત્રો જેઓની ઉત્પત્તિ શાસ્ત્રના નિયમ વિરૂદ્ધ થયેલી હોય છે અર્થાત્ નીચ વર્ણના પુરૂષના ઉચ્ચ સ્ત્રીના સાથેના સંબંધથી થયેલી હોય છે તેના પુત્રોને તો શુદ્ર જેવાજ ગણવા જોઈએ અર્થાત્ તેવા પુત્રોને જો કે તેઓ દ્વિજ સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે છતાં દ્વિજ ધર્મ પાળવાનો શાસ્ત્ર પ્રમાણેનો અધિકાર મળતો નથી. ૪૧

तपोबीजप्रभावैस्तु ते गच्छन्ति युगेयुगे ॥
उत्कर्षं चापकर्षं च मनुष्येष्विह जन्मतः ४२

સર્વથી ઉત્પન્ને થયેલી પ્રજા અને અ-
નંતર વર્ણથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજા તેઓના
ઉત્પન્ન કરનારના તપ અને બળના પ્રમાણમાં
ભવિષ્યના અવતારમાં ઉચ્ચ વાચયોનીમાં
જન્મ પામે છે ૪૨.

शनकैस्तु क्रियालोपादिमाः क्षत्रियजातयः ॥
वृषलत्वं गता लोके ब्राह्मणादर्शनेन च ४३

નીચે જણાવવામાં આવશે તે ક્ષત્રીય
વર્ણ પશુ પોત પોતાના શાસ્ત્રમાં કહેલા
નિયમો અને ધર્મોનું ચોખ્ખું પાલણુ ન કર-
વાથી તેમજ બ્રાહ્મણ જેમની તેઓએ પોતાનાં
પ્રત્યેક કાર્યમાં સલાહ લેવી જોઈએ તે નહીં
લેવાથી અને બ્રાહ્મણ જે જન્મથીજ પવીત્ર
છે તેમને ઘટતું સન્માન નહીં આપવાથી
કાલને અનુસરતાં ઉતરતી પંક્તિમાં આવતા
ગયા છે અને અંતે શુદ્ધ ત્વને પામ્યા છે. ૪૩
पौण्ड्रकाश्वाद्द्रविडाः काम्बोजा यवनाः शकाः
पारदापहलवाश्चीनाः किराताः दरदाः खशाः
॥ ४४ ॥

ઉપર પ્રમાણેની અધમ પંક્તિને પામેલી
ક્ષત્રીયની જાતીઓ હાલમાં નિચે પ્રમાણેની
છે. પૌન્દ્રકા, કૌડ અથવા કૌડ, દ્રવીડ, કાંબીજ,
જવન, શક, પારદ, અપહલ, વીજ, કિરાત દરદ
અને જશા, ૪૪.

मुखवाहुरुज्जानां या लोके जातयो बहिः ॥
म्लेच्छवाचश्चार्यवाचः सर्वे ते दस्यवः स्मृताः
॥ ४६ ॥

બ્રહ્માના મ્હોં, હાથ, ઝાંઘ, અથવા,
પગમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી વર્ણો વાળા પશુ
જે પોતપોતાના ધર્મને ન પાળેતો પતિત
શાય અને પોતપોતાની વર્ણ-પંક્તિ ખૂદાર

તેમને મુકવામાં આવે છે વળી તેઓ ગમેતો
મ્હેન્ટ ભાષા બોલતા હોય અથવા તો
આર્ય ભાષા બોલતા હોય, જંગલી હોય કે
સુધરેલા હોય-આ પ્રમાણેના પંક્તિ ખૂદાર
ના માણસોને દશ્યુ અર્થાત્ અધમ વર્ણના
હોય તેમ ગણવા. ૪૫

ये द्विजानामपसदा ये चापध्वंसजाः स्मृताः
ते निन्दितैर्न तेषु द्विजानामेव कर्माभिः ४६

દ્વિજ વર્ણનાં પુરુષ વા સ્ત્રી શાસ્ત્રના
લગ્ન સંબંધીના નિયમો વિરૂદ્ધ જે પ્રજા
ઉત્પન્ન થઈ હોય છે અને જેને અપસદ નીચ
કુલનાં અથવા તો અપધ્વંસજ અર્થાત્ પ્રતી
ભ્રામ-જન્મ ક્રમ વિરૂદ્ધ ઉત્પત્તિ વાળા એમ
કહેવામાં આવે છે તેઓએ પોતાનું ગુજરાન
દ્વિજ વર્ણના માણસો જે ધંધો નિંદા યુક્ત
ગણતા હોય તેવો ધંધો કરીને ચલાવવું. ૪૬

सुतानामश्वसारथ्यमम्बष्ठानां चिकित्सनम् ॥
वैदेहकानां स्त्रीकार्थं मागधानां वगिक्थः
॥ ४७ ॥

સૂત જાતના માણસોએ-મહાવતનો એટલે
ઢાર ફેરવવાનો તથા ઉછેરવાનો ગાડી હાં-
કવાનો એવો ધંધો કરીને પોતાનો નિર્વાહ
કરવો, અંબષ્ટ વર્ણના માણસોએ હાડ વૈધ
અગર વૈદકનો ધંધો કરીને પોતાનું ગુજરાન
ચલાવવું, વૈદેહક વર્ણ વાળાઓએ સ્ત્રીઓની
નોકરી કરવી અર્થાત્ દરબારમાં ખવાસ
વિગેરેની માફક સ્ત્રીઓની શેવા આકરીમાં
રહીને પોતાનું પેટ ભરવું અને માગધ જાત
ના માણસોએ માલ એક ગામથી બીજે
ગામ લઈ જઈને વેચવો, ખરીદવો વિગેરે
વ્યાપાર કરીને પોતાની આજીવીકા મેળ-
વવી. ૪૭

મત્સ્યઘાતો નિષાદાનાં તદ્દિસ્ત્વાયોગવસ્ય ચ
મેદાન્ધ્રચુચ્ચુમદગૂતામારણ્યશુદ્ધિનમ્ ૪૮

નીપાદ વર્ણના માણસે નાવિકનો ધંધો કરવો અને મચ્છિમારનો ધંધો કરીને પોતાનું પોષણ કરવું આયોગ્ય વર્ણનાએ સુતારનો ધંધો કરવો અને સર્વથી ઉતરતી વર્ણના જે મેમદ, અંધચુંચુ, અને મજ્જુ એમણે તો જંગલમાં રહેનારાં પ્રાણીઓનો વધ કરીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવવું ૪૮.

ક્ષત્રુગ્રપુક્કસાનાં તુ વિલૌકોવધવધનમ્ ॥
ધિગ્વણાનાં ચર્મકાર્યં વેણાનાં માળઢવાદનમ્
॥ ૪૯ ॥

ક્ષત્રુ, ઝમ્ર અને પુલક્સ અથવા પુક્કલ વર્ણના માણસોએ નાનાં નાનાં પ્રાણીઓ જેઓ ઘરમાં રહેતાં હોય તેમનો નાશ કરીને પોતાનું ગુજરાન મેળવવું અને ધિગ્વણ વર્ણના માણસે ચમારનો ધંધો કરવો અર્થાત્ જનાવરેનાં આમડાં વેચી સાટીને પોતાનો નિર્વાહ કરવો તથા વેળ વર્ણના એ ઢાલ વગાડીને અથવા તો કાંસાની થાળી વગાડીને-ઢાંઢેરો પીટવા વિગેરેનાં હલકાં કામ કરીને પોતાની આજીવીકા મેળવવી. ૪૯

ચૈત્યદ્રુમશ્મશાનેષુ શૈલેપૂવવનેષુ ચ ॥

વસેયુરેતે વિજ્ઞાના વર્તયન્તઃ સ્વક્રમામઃ ૫૦

મ્હોટાં જાણીતાં ઝાડ આગળ પોતાનાં રહેઠાણ બાંધીને, સ્મશાનમાં, સ્મશાન નજીક પર્વતો ઉપર. શુક્રાઓ અને કોતરોમાં ઉપર જણાવેલી વર્ણના માણસોએ રહેવું અને તેમણે પોતાના પ્રત્યેકનાં રહેઠાણ બાળખાય તેવી તે તે સ્થળે નિશાની રાખવી તેમજ તેમને પ્રત્યેકને માટે ઉપર જે ધંધાઓ

વર્ણવવામાં આવ્યા તે કરીને પોતપોતાનું ગુજરાન ચલાવવું. ૫૦

ચળ્દાલશ્વચારનાં તુ વર્દિગ્રામાત્પતિશ્રયઃ ॥
અવપાત્રાશ્ચ કર્તવ્યા ધનમેષાં શ્વગર્દમમ્ ૫૧

પરંતુ ચાઢાંલ અને શ્વ વર્ણના મા- કણસોને તો ગામમાં રહેવા દેવાજ નેઇએ નહીં તેઓએ ગામ બહાર ઘણે દુર નિર્જન સ્થળે પોતાનાં ખુપડાં બાંધી રહેવું નેઇએ, તેઓને વાપરવાનાં વાસણ કુસણ અપ પાત્ર હોવાં નેઇએ અર્થાત્ ભાગેલાં ટુટેલાં અને બુનાં થઇ ગયેલાં હોવાં નેઇએ અને તેઓ એ પોતાના વધારેમાં વધારે દ્રવ્ય તરીકે કુતરાં તથા ગધેડાં પાળવાં નેઇએ. ૫૧

વાસાંસિ મૃતચૈલાનિ મિત્રમાળ્દેષુ ભોજનમ્ ॥
કાર્ણાયસમલંકારઃ પરિવ્રજ્યા ચ નિત્યશઃ
॥ ૫૨ ॥

તેઓએ સ્મશાનમાં શયના ઉપરથી જે ઓરાઢેલા વસ્ત્ર કાઢી નાંખવામાં આવે તે લઇને ખેડેલાં અને ઉપર જણાવ્યાં તે પ્રમાણેનાં ભાગેલાં ટુટેલાં વાસણમાં લઇને જમવું, તેમના સારામાં સારા અન્નકારો કાળા-કટાયલા હોવા નેઇએ અને તેઓએ હમેશાં એકજ સ્થળે રહેવું નહીં પણ વળતો વળત એક ગામની સીમમાંથી બીજા ગામની સીમમાં ફરતા રહેવું. ૫૨

ન તૈઃ સમયમન્વિચ્છેત્પુરુષો ધર્મમાચારન્ ॥
વ્યવહારો મિથસ્તેષાં ત્રિવાહઃ સદૃશૈઃ સહ
॥ ૫૩ ॥

જે માણસ પોતાના ધર્મ નિયમોને સમજતો હોય તેને આવા નિત્યા માણસોની

સાથે કોઈ પણ જાતનો વ્યવહાર રાખવો નહીં, તેમનો સર્વ વ્યવહાર તેમના સરખા માણસોમાં ચલાવવો જોઈએ તેમજ તેમના લગ્ન સંબંધીના વ્યવહાર પણ તેમની વર્ણના માણસોમાં જ થવા જોઈએ. ૫૩

અન્નમેષાં પરાધીનં દેયં સ્યાદ્વિજ્ઞભાજને ॥
રાત્રૌ ન વિચરેયુસ્તે ગ્રામેષુ નગરેષુ ચ ॥૧૪॥

આર્ય માણસને જો તેમને કાંઈ પણ ખાવાનું આપવું હોય તો પોતે આપવું નહીં પણ ખીજા કોઈ માણસ પાસે અપાવવું તેમજ લાગેલા વાસણમાં આપવું, રાતના સમયે તેવા માણસોએ ગામમાં શહેરમાં રખડવું નહીં ૫૪

દિવા ચરેયુઃ કાર્યાર્થં ચિક્ષિતા રાજશાતનૈઃ ॥
અવાન્ધવં ચૈવ શવં નિર્હરેયુરિતિ સ્થિતિઃ ॥ ૧૫ ॥

દિવસે જ્યારે તેઓ પોતાના અથવા તો રાજનાકામને માટે ગામમાં ફરતા હોય ત્યારે તેમણે તેઓ ખીજા માણસોથી સેજમાં ઓળખાઈ સકાય તેટલા માટે માથા ઉપર અથવા શરીરના કોઈ પણ ભાગ ઉપર નિશાન રાખીને ફરવું અર્થાત્ જો તેઓ અપરાધીઓને શિક્ષા કરવાને માટે ગામમાં આવ્યા હોય તો તેમણે કુવાડા-વાંસી અથવા તો મ્હોટા સોટા વિગેરે સાથે રાખવું અને સાધારણ કામ કાજે આવ્યા હોય તો તેમણે માથા ઉપર મોરનાં પીંછાં ખોસવાં કેટલાકનો એવો પણ મત છે કે તેઓના કપાળમાં કાંઈ નીશાનીનો ડામ દેવો જોઈએ. આવા માણસોને માટે શાસનો એવો પણ એક નિયમ છે કે તેઓએ જે માણસ

સનાં કોઈ પણ સગાં બહાલાં હોય નહીં તેવો માણસ મરી જાય તો તેના શબને ઉંચકી લઈ જવું. ૫૫

વધ્યાંશ્ચ હન્યુઃ સતતં યથાશાસ્ત્રં નૃપાણ્યા ॥
વધ્યવાસાંસિ ગૃહ્નીયુઃ શય્યાશ્ચાભરણાનિ ચ ॥ ૧૬ ॥

રાત્ર અથવા ન્યાયાધિશ જે અપરાધીઓને દેહાંત દંડની શીક્ષા કરે તેમને આવા માણસોને હાથેજ ગરદન મરાવવા જોઈએ અર્થાત્ આવી દેહાંત શીક્ષા કરવાને માટે આવા નીચ માણસોનેજ રાત્રએ કામમાં લેવા અને તેવા માણસોએ અપરાધીને માર્યા પછી તેનાં વસ્ત્રો, અલંકારો તથા સુવા ઓઢવાના ખીસ્તરા અને કપડાં પણ પોતાના ઉપયોગને માટે લેવાં ૫૫

વર્ણાપેતમવિજ્ઞાનં નરં કલુષયોનિજમ્ ॥
આર્યરૂપમિવાનાર્યં કર્મભિઃ સ્વૈર્ વિભાવયેત્ ॥ ૧૭ ॥

કોઈ માણસનું ઉત્પત્તિ સ્થાન ધણું જ નીચું હોય અર્થાત્ તેની મા ધણા નીચ કુળની હોય પણ તે કંઈ વર્ણનો છે તે જણાવું ન હોય, પોતે આર્ય ન હોય છતાં બહારથી આર્યના જેવોજ શુદ્ધ જણાતો હોય તેવા માણસને તે શી વર્ણનો છે તે ડાહ્યા માણસે તેનાં કાર્ય અને આચરણ ઉપરથી જાણવો ૫૭

અનાર્યતા નિષ્ઠુરતા ક્રૂરતા નિષ્ક્રિયાત્મતા પુરુષં વ્યજ્ઞયન્તીહ લોકે કલુષયોનિજમ્ ૫૮
નીચા કુળનો માણસ પોતે ઉત્તમ કુળનો છે એમ જણાવવાનો ઢાંગ કરે છે. છતાં તેના અવશુભાથી તેનું પોગળ બહાર

પડયા વિના રહેતું નથી કારણ કે આર્યમાં જેવા ન હોય તેવા અવ ગુણો તેનામાં જ-
ણાયા વિના રહેતા નથી, તે હમેશાં કઠોર
જણાય છે અને તેનામાં દયાભાવ હોતો નથી
તેમજ પોતાના ધર્મનો નિયમાનુસાર જે
નિયમિત રીતે પાળવા જે આર્યનો ખરો
ધર્મ છે તેનો કૃત્રિમ ઢાળલો આપવા જતાં
તે કોઈ વખત ખરાબર પાળી શકતો નથી
તેમજ કઠોરતા અને કુરતા પણ પ્રસંગને
અનુસરી તેનામાં જેવામાં આવતાં તેનું ની
ચું કુળ તરત જાણી શકાય છે. ૫૮

પિતૃયં વા ભજતે શીલં માતૃર્વૌભયમેવ વા ॥
ન કથંચન દુર્યોનિઃ પ્રકૃતિં સ્વાં નિયચ્છતિ ॥ ૫૯ ॥

નીચા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા માણસમાં
તેના પિતા વા માતાના અવગુણ અને ગુણ
હમેશાં આવે છેજ અને કવચિત્તો બેઠ-
ના ગુણ અવગુણ અને ચાલ ચલગતમાં તે
ઘણે ભાગે મળતોજ આવે છે અને તેથી
તે પોતાના કુદરતી સ્વભાવને કદી પણ ગુપ્ત
રાખી શકતોજ નથી. ૫૯

કુલે મુખ્યેઽપિ જાતસ્ય યસ્ય સ્યાદ્યોનિસંકરઃ
સંશ્રયત્યેવ તચ્છીલં નરોઽલ્પમાપિ વા વહુ ૬૦

માણસ જે ઘણાજ ઉત્તમ કુળમાં જ-
ન્મ પામ્યો હોય પણ તેનાં માત પિતામાં
કોઈ પણ પ્રકારનો વ્યભિચાર હોય તો તે-
નામાં પછી માત પિતાનાં આચરણ ઓછાં
વા વધારે ખરાબ હોય છે છતાં થોડો ઘણો
પણ તેવા ફેરફાર સ્વભાવમાં જણાયા વિના
રહેતા નથી. ૬૦

યત્ર ત્વેતે પરિધ્વંસા જાયન્તે વર્ણદૂષકાઃ ॥

રાષ્ટ્રિકૈઃ સહ તદ્રાષ્ટં સિમમેવ વિનિયપતિ ૬૧

જે રાજ્યમાં મિશ્ર માણસો જન્મ
પામે છે અર્થાત્ પોતેજે વર્ણના હોય તેજ
વર્ણનાં સર્વણ માત પિતાથી જેમનો જન્મ
થયો નથી છતાં જેઓ અમુક વર્ણના પોતે
છે એમ કરીને પોતાની વર્ણને વગોવે છે
તેવા પુરૂષોના જે રાજ્યમાં જન્મ થાય છે તેવા
રાજ્યનો સઘળી સારી નરશી વસ્તી શુદ્ધાંત
થોડાજ સમયમાં નાશ થાય છે. ૬૧

બ્રાહ્મણાર્થે ગર્વાર્થે વા દેહત્યાગોઽનુપસ્કૃતઃ ॥
સ્ત્રીવાલાભ્યુપપત્તૌ ચ વાહ્યાનાં સિદ્ધિકારણમ્ ॥ ૬૨ ॥

કોઈ પણ ઇનામ અથવા પોતાના કા-
મનો સારો લાલ મેળવવાની ઇચ્છા ન રાખ
તાં જે કોઈ નીચ માણસ બ્રાહ્મણ, અથવા
ગાયના રક્ષણને માટે પોતાનો દેહ છોડે છે
અથવા તે સ્ત્રી કે બાળકનો ખચાવ કરતાં
મરણ પામે છે તો તેને મૃત્યુ પછી મોક્ષ
મળે છે અર્થાત્ તે સ્વર્ગ પામે છે. ૬૨

અર્હિવા સત્યમસ્તેયં શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ ॥
एतं साम्राजिकं धर्मं चातुर्वर्ण्येऽब्रवीन्मनुः ૬૩

ચારે વર્ણને માટેના સંશ્લેષે મનુએ ની-
ચેના ધર્મો કહેલા છે. અહિંસા પ્રાણીઓને
કોઈ પણ પ્રકારે દુઃખ ન દેવું, કોઈની
લાગણીને દુઃખ થાય, ખોટું લાગે તેવું કોઈ
ન કરવું, સત્ય-ગમે તેમ થાય તો પણ હ-
મેશાં સાચું બોલવું અસ્તેય, ધર્મ વિરૂદ્ધ
પારકા સર સામાન ને લેવો નહીં. ચોરી
કરવી નહીં. સ્વચ્છતા-હમેશાં ખુદારની તેમજ
અંદરની સ્વચ્છતા રાખવી અર્થાત્ સ્નાન ક-
રીને શરીરને નિર્મળ રાખવું અને સારા
વિચાર તથા ઇશ્વર સ્તવનથી મનને સ્વચ્છ

રાખવું, અને સંયમ પોતાની ઇદ્રિયો ઉપર
બરાબર અંકુશ રાખીને જીતેદ્રિય થવું. ૬૩

શુદ્રાયાં બ્રાહ્મણાજ્જાતઃ શ્રેયસાચેત્પ્રજાયતે ॥
અશ્રેયાઙ્જ્ઞેયસીં જાતિં ગચ્છત્યાસમમાદ્યુગાત્ ॥ ૬૪ ॥

બ્રાહ્મણના વિર્યથી શુદ્ર સ્ત્રિને જે પ્રભ
થઈ હોય તેમાંની કન્યા જો પુત્ર બ્રાહ્મણની
સાથે સંબંધ કરે અને તેનાથી તેને જે પ્ર-
ભ ઉત્પન્ન થાય તે નીચ પ્રભ હોવા છતાં
સાતમી પેઢીએ પાછી શ્રેષ્ઠ પદને મેળવે છે ૬૪
શુદ્રો બ્રાહ્મણતામેતિ બ્રાહ્મણથૈતિ શુદ્રતામ્
ક્ષત્રિયાજ્જાતમેવ તુ વિદ્યાદૈશ્યાત્તથૈવચ ૬૫

આજ પ્રમાણે ચાર વર્ણમાંનો છેલ્લી
વર્ણનો શુદ્ર કાલક્રમે શ્રેષ્ઠ પદને પામે છે
અર્થાત્ બ્રાહ્મણના પદને પામે છે અને તેજ
પ્રમાણે પોતાના ધર્મમાંથી બ્રહ્મ થતાં થતાં
બ્રાહ્મણ શુદ્રતાને પામે છે વળી તેજ પ્રમાણે
ક્ષત્રી અને વૈશ્યને માટે પણ સમજવું. ૬૫
અનાર્યાયાં સમુત્પન્નૌ બ્રાહ્મણાત્તુયદ્દચ્છયા ॥
બ્રાહ્મણ્યામપ્યનાર્યાચ્ચ શ્રેયસ્ત્વં કેતિ ચેદ્ભવેત્ ॥ ૬૬ ॥

આર્ય-બ્રાહ્મણ દ્વિજાતી ન હોય તેવી
સ્ત્રિ સાથે લગ્ન કરે અને શુદ્રા સાથે પરણે અને
તેમને પુત્ર થાય તો તે પુત્ર અથવા તો
બ્રાહ્મણ કન્યા સાથે શુદ્ર લગ્ન કરે અને
અને તેથી તેમને જે પુત્ર થાય તેવા બે પ્રકારના
જે પુત્ર કહ્યા તેમાંથી ઉત્તમ કેને
કહેવો? ૬૬

આવી શંકાનું નીરાકરણ નીચે પ્રમાણે
થાય છે.

જાતો નાર્યામનાર્યાયામાર્યાદાર્યો ભવેદ્ગુણૈઃ

જાતોઽપ્યનાર્યાદાર્યોયામનાર્યૈઃ ૬૭ ॥

શુદ્રામાં બ્રાહ્મણ વિર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો
પુત્ર બ્રાહ્મણના આચાર વિચારને પાળે અને
તેવા ગુણો તેનામાં હોય તો તે ઉચ્ચ વર્ણનો
થઈ શકે છે પણ સ્ત્રિ ઉચ્ચ વર્ણની હોય
પણ તેનો પતિ જો નીચ વર્ણનો હોય તો
તેમની પ્રભ પણ નીચીજ થાય તે તો કદા-
પિ ઉચ્ચ વર્ણમાં ગણાયજ નહી. ૬૭

તાવુભાવપ્યસંસ્કાર્યાવિ તિ ધર્મો વ્યવસ્થિતઃ
વૈગુણ્યાજ્જન્મનઃ પૂર્વે ઉત્તરઃ પ્રતિલોમતઃ ૬૮

આવા બન્ને પ્રકારના પુત્રોમાંથી કોઈને
પણ ઉપનયન સંસ્કારનો અધિકાર નથી-
કારણ કે જે પુત્ર બ્રાહ્મણનાથી શુદ્રામાં ઉત્પ-
ન્ન થયો તેની મા ઘણા નીચા કુળની છે
તેથી અને જે પુત્ર બ્રાહ્મણ કન્યામાં શુદ્ર
પુરૂષથી ઉત્પન્ન થયો તેમાં તો તેનાં માત
પિતાનો એક બીજ સાથેનો સંબંધજ શા-
સ્ત્ર વિરુદ્ધ છે. ૬૮

સુબીજં ચૈવ સુક્ષેત્રે જાતં સંપદ્યતે તથા ॥
તથાઽર્યાજ્જાત આર્યાયાં સર્વં સંસ્કારમર્હતિ ૬૯ ॥

જેવી રીતે સારી ધરતી વાળા ક્ષેત્રમાં
વાવેલાં સારાં બીજકેનાં ફળ પણ સર્વ
વાતે સારાં અને સંતોષ કારક હોય છે તે-
જ પ્રમાણે જેનો બાપ (આર્ય) સારો કુળ
વાન હોય છે અને મા પણ તેવાજ ઉચ્ચ
કુળમાં જન્મ પામેલી આર્યા હોય ત્યારે
આવાં સર્વજ્ઞ દ્વિજાતી માતપિતાના યોગ-
થી જે ઉત્પત્તિ થાય છે તેમણે યોગ્ય હોય
છે અને તેટલા માટે દ્વિજાતીના સર્વ સંસ્કાર
રા માટેના તેને હક પણ હોય છે ૬૯

बीजमे के प्रशंसन्ति क्षेत्रमन्ये मनीषिणः ॥

बीजक्षेत्रे तथैवान्ये तत्रे यं तु व्यवस्थितिः ७०

કેટલાક વિદ્વાનો ખીજના ઉત્પત્તિ સ્થાન કરતાં ખીજનેજ વધારે બળવત્ ગણે છે અને કેટલાકતો ખીજ કરતાં ક્ષેત્ર જે ઉત્પત્તિ સ્થાન છે તેને વધારે શ્રેષ્ઠ ગણે છે બીજારે કેટલાક બંનેને એકજ સરખી યોગ્યતા આપે છે ત્યારે તેમાં એક કરતાં વધારે સ્તુત્ય કયું તે શંકા ભરેલું રહે છે. અને તેટલા માટે ધર્મ શાસ્ત્રમાં તેને માટે એવો નિર્ણય કહેલો છે કે. ૭૦

अक्षेत्रे बीजमुत्प्लुष्टमन्तरैव विनश्यति ॥

अबीजकमपि क्षेत्रं केवलं स्थण्डिलं भवेत् ७१

ઉજડ જમીન હોય અથવા જ્યાં આગળ કોઈ પણ પ્રકારનો સારો પાક ન થતો હોય તેવી જમીનમાં જો ખીજને વાવવામાં આવે તો ખીજ નાશ પામે છે; તેમજ જમીન-ક્ષેત્ર જો સારૂ રસાળ અને ફળદ્રુપ હોય પણ તેમાં કોઈ વાવેતર કરવામાં ન આવે તો તે પણ બગડી જાય-અને ઉજડ થઈ જાય છે ૭૧

यस्माद्वीजप्रभावेण तिर्यग्जा ऋषयोऽभवन्
पूजिताश्च प्रशस्ताश्च तस्माद्वीजं प्रशस्यते

॥ ૭૨ ॥

વળી ખીજના પ્રભાવે કરીને જંગલમાં રહેનારાં જંગલી પ્રાણીઓમાં ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજા પણ મોટા પદને પામેલી છે અને તેમને પણ માન આપડું મળેલાં છે અર્થાત્ જંગલી પ્રાણીઓમાંથી પણ રૂપિયો જેવા ડાહ્યા અને વિદ્વાન પુત્રોનો જન્મ થયેલો છે. માટે ખીજ તે ક્ષેત્ર કરતાં વધારે સ્તુત્ય ગણાય છે. ૭૨

अनार्यमार्यकर्माणमार्यं चानार्यकर्मिणम् ॥

संप्रधार्याब्रवीद्धाता न समौ नासमाविीत

॥ ૭૩ ॥

સુદ્રાએ જે માણસ દ્વિજતીય ન હોવા છતાં (શુદ્ર) દ્વિજતીનો (પ્રાક્ષણ) આચાર વિચાર પાળતો હોય છે અને જે માણસ દ્વિજતી (પ્રાક્ષણ) હોવા છતાં પોતાના આચાર વિચારનો ત્યાગ કરીને શુદ્રની પેઠે વર્તતો હોય છે તેને સરખાવીને એવો નિર્ણય કર્યો કે તેમના બંનેમાં કોઈ કોઈથી ચડતો તેમજ ઉતરતો નથી તેમજ એક ખીજના સરખો પણ ન કહેવાય. ૭૩

ब्राह्मणा ब्रह्मयोनिस्था ये स्वकर्मण्यवस्थिताः
ते सम्यगुपजीवेयुः षट् कर्माणि यथाक्रमम्

॥ ૭૪ ॥

પ્રાક્ષણો જેઓ બ્રહ્મ મેળવવાને માટે હમેશાં આતુર હોય તેમજ પોતાના કર્મ કરવાને માટે પણ ઉત્સુક હોય તેમણે હમેશાં પોતાને માટેનાં વેદમાં કહેલાં જે છ કાર્યો છે તે નિયમીત રીતે કરવાં જોઈએ, જે છ કર્મો તેમના અનુક્રમ પ્રમાણે હું હવે આપને કહું છું. ૭૪

अध्यापनमध्ययनं यजनं याजनं तथा ॥

दानं प्रतिग्रहश्चैव षट् कर्माण्यग्रजन्मनः ७५

પ્રાક્ષણને વેદ ભણાવવાનો અધિકાર છે માટે તેણે પોતે વેદ ભણવો અને ભણાવવો, પોતાના કલ્યાણને માટે યજ્ઞ કરવો અને ખીજને કરવો હોય તો કરાવવો, પોતે દાન કરવું અને જો કોઈ દાન આપવા આવે તો તે દાન સ્વિકારવું આ પ્રમાણેનાં છ કાર્ય પ્રાક્ષણે કરવાં. ૭૫

ષણ્ણાં તુ કર્મણામસ્ય ત્રીણિ કર્માણિ જીવિકા
યાજનાધ્યાપને ચૈ વ વિશુદ્ધાચ્ચ પ્રતિગ્રહઃ ૭૬

ઉપરનાં જે છ કર્મો આદ્યજ્ઞને માટે કરવાનાં કહ્યાં તેમાંના ત્રણ તેના નિર્વાહને માટે છે. તેણે પોતાના નિર્વાહને માટે જેને વેદ ભણવો હોય અને જેને અધિકાર હોય તેને વેદ ભણાવવો, જેને યજ્ઞ કરવો હોય તેને વિધિ પુર્વક યજ્ઞ કરાવવો અને શુદ્ધ માણસો પાસેથી તેને આપવામાં આવે તે દાન સ્વિકારવું. ૭૬

ત્રયોધર્માનિવર્તન્તે બ્રાહ્મણાત્કષત્રિયં પ્રતિ ॥

અધ્યાપનં યાજનં ચ તૃતીયશ્ચ પ્રતિગ્રહઃ ૭૭

આદ્યજ્ઞ પછી હવે ક્ષત્રીયને માટેનાં કરવાનાં કર્મમાં, વેદ ભણાવવો, યજ્ઞ કરાવવો અને દાન લેવું તે ત્રણ ફક્ત આદ્યજ્ઞને માટે જ ભણવાં અર્થાત્ ક્ષત્રીયને માટે તેમના કરવામાં આવ્યાં છે. ૭૭

વૈશ્યપ્રતિ તર્થવૈતે નિવર્તેરન્નિતિ સ્થિતિઃ ॥

ન તૌ પ્રતિહિ તાન્ધર્માન્મનુરાહ પ્રજાપતિઃ ૭૮

તેમજ એવો શાસ્ત્રનો ઠરાવ છે કે વૈશ્યે પશુ તે ત્રણ કર્મ કરવાં નહીં, કારણ કે પ્રજાપતી મનુષ્યે ક્ષત્રી અને વૈશ્યને માટે તે તે કર્મ કરવાને અધિકાર આપેલો નથી. ૭૮

શસ્ત્રાસ્ત્રધૃત્ત્વં ક્ષત્રસ્ય વણિકપશુકૃષિર્વિશઃ ॥

આજીવનાર્થં ધર્મસ્તુ દાનમધ્યયનં યજિઃ ૭૯

ક્ષત્રીએ પોતાના નિર્વાહને માટે મારવાનાં હથીયાર-તરવાર તેમજ દે'કવાનાં હથીયાર-ખંડુક તથા તીર કામઠાં વિગેરે ધારણ કરવાં અને વૈશ્યે પોતાના ગુજરાનને માટે વ્યાપાર અને ખેતી કરવી અથવા પશુ પા-

ળવાં-ઉછેરવાં પણ પ્રત્યેકે પોતાના કદ્યાજ્ઞને માટે તો વેદાધ્યયન, યજ્ઞ અને દાન કરવાં. ૭૯
વેદાભ્યાસો બ્રાહ્મણસ્ય ક્ષત્રિયસ્ય ચ રક્ષણમ્
વાર્તા કમૈવ વૈશ્યસ્ય વિશિષ્ટાણિ સ્વકર્મસુ

॥ ૮૦ ॥

આદ્યજ્ઞ, ક્ષત્રી અને વૈશ્ય એ પ્રત્યેકને માટેનાં ઉપર જેજે કામ કરવાનાં ગણ્યાં તેમાં પ્રત્યેકને માટેનાં વધારે સ્તુત્ય નીચે પ્રમાણે ભણવાં, આદ્યજ્ઞે વેદ ભણવો, અને શીખવવો ક્ષત્રીએ સર્વત્ર રક્ષણ કરવું અને વૈશ્યે વ્યાપાર કરવો અને પશુઓના ઉપર દયા રાખવી. ૮૦

અર્જીવંસ્તુ યથોક્તેન બ્રાહ્મણઃ સ્વેન કર્મણા ॥

જીવેત્કષત્રિયધર્મેણ સદ્વ્યસ્ય પ્રત્યનન્તરઃ ॥ ૮૧ ॥

પરંતુ જે આદ્યજ્ઞ તેના નિર્વાહને માટે ઉપર જે ત્રણ ખાસ કાર્યો કરવાનાં બતાવ્યાં તેથી પોતાનો બરાબર નિભાવ ન કરી શકે તો તેણે ક્ષત્રીના નિર્વાહનાં જે કામ બતાવવામાં આવ્યાં છે તે કરીને પણ પોતાનું ગુજરાન ચલાવવું કારણ કે આદ્યજ્ઞથી ખીજે કુમે ક્ષત્રી છે. ૮૧

ઉભાભ્યામપ્યર્જીવંસ્તુ કથં સ્યાદિ તિ ચેદ્ભવત્
કૃષિગોરક્ષમાસ્થાય જીવેદ્વૈશ્યસ્ય જીવિકામ્

॥ ૮૨ ॥

આદ્યજ્ઞ તો પોતાને માટેનાં નિર્વાહનાં કામ તેમજ ક્ષત્રીને માટેનાં નિર્વાહનાં કામ આ બન્નેથી પણ જે પોતાનું ગુજરાન કરી શકતો ન હોય ત્યારે તેણે શું કરવું? આવા પ્રશ્નનો ઉત્તર એજ છે કે તેવા આદ્યજ્ઞે વૈશ્યનાં કર્મનો સ્વીકાર કરવો અર્થાત્ વ્યાપાર ખેતી વા પશુનું પાલન કરીને પોતાનો નિ-

ર્વાહ ચલાવવો. ૮૨.

वैश्यवृत्त्यपिजीवंस्तु ब्राह्मणः क्षत्रियोऽपि वा
हिंसाप्रायां परार्थीनां कृषिं यत्नेन वर्जयेत्

॥ ૮૩ ॥

જે બ્રાહ્મણ અથવા ક્ષત્રી પોતપોતાનો નિર્વાહ પ્રત્યેકને કરવાના ધંધાથી ચલાવી ન શકે અને જેમને વૈશ્યનાં નિર્વાહનાં સાધનોનો સ્વીકાર કરવો પડે તેમણે ઘણું ભાગે વ્યાપાર અને પશુ પાલનથી પોતાનો નિભાવ કરવો. પણ બંને ત્યાં સુધી ખેતી કરવી નહીં કારણ કે ખેતી કરવામાં જમીન ખેડતાં ઘણાં જીવોનો નાશ થાય છે અને તેમ છતાં પણ ખીજાં પ્રાણીઓના ઉપર ખેતીથી થનાર ફળનો આધાર રહેલો છે. ૮૩ કૃષિં સાધ્વિતિ મન્યન્તે સાઘ્વત્તિઃ સદ્વિગર્હિતા ભૂમિભૂમિશયાંશ્ચૈવ હન્તિ કાષ્ઠમયોમુખમ્ ॥૮૪॥

કેટલાક ખેતીથી નિર્વાહ ચલાવવો તેને ઉત્તમ ગણે છે પરંતુ વિદ્વાન અને શ્યાણા માણસો નિર્વાહના આ સાધનને ઘણું જ નિંદે છે કારણ કે ખેતી કરનારને પૃથ્વી ઉપર તીક્ષ્ણ લોહાનાં હથીયાર વડે ધા કરવા પડે છે (હજી વડે પૃથ્વીને ખેડવી પડે છે જેથી પૃથ્વીને દુઃખ થાય છે તેમજ તેમાં દરકરીને રહેલાં હજીરો જીવજંતુઓનો પણ નાશ થાય છે. ૮૪

इदं तु वृत्तिवैकल्याद्यजतौ धर्मनैपुणम् ॥

वित्पण्यमुद्धातोद्धारं विक्रेयं वित्तवर्धनम् ૮૬

બ્રાહ્મણ અથવા ક્ષત્રીને પોતાનો નિર્વાહ કરવાને માટે યોગ્ય સાધન ન મળે તો તેમણે ધર્મ કુશળતાને એક બાજુ સુક્રીને વૈશ્યનાં વ્યાપાર કરવાના સાધનનો સ્વિકાર

કરીને પણ પોતાના કૃત્યને વધારણુ પરંતુ વ્યાપાર કરવામાં એટલું ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે જેને વસ્તુનો વ્યાપાર તેમનાથી કરાય તેવો ન હોય તે તે વસ્તુઓનો તેમણે ત્યાગ કરવો. તેવી વસ્તુ નીચે પ્રમાણે સમજવી. ૮૫

सर्वात्रसानपोहेत कृतान्नं च तिलै सह ॥

अश्मनो लवणं चैव पशवो ये च मानुषाः

॥ ૮૬ ॥

તેમણે સર્વ પ્રકારના રસ, રાંધેલું અન્ન, તલ, પથ્થર, લવણ (ક્ષાર), પશુ, અને મનુષ્ય પ્રાણી એમને વેચવાં નહીં. ૮૬

सर्वे च तान्तवं रक्तं शाणक्षौमाविकानि च ॥

अपि चेत्स्युररक्तानि फलमूले तथौषधीः ૮૭

તેમજ તેણે સર્વ પ્રકારનાં રંગેલાં વસ્ત્રો, તેમજ સુતર, શણ અને ઉનનાં બનાવેલા કાપડ, પછી તે રંગેલાં હોય, કે રંગ્યાવિનાનાં હોય, તેમજ કેાઈ પણ પ્રકારનાં ફળ ફળાદિક, કંદનુજ અને ઔષધિના ઉપયોગમાં આવે તેવી વનસ્પતીનો પણ વ્યાપાર કરવો નહીં. ૮૭

अपःशस्त्रं विषं मांसं सौमं गन्धांश्च सर्वशः
क्षीरं क्षौद्रं दधि घृतं तैलं मधु गुडं कुशान्

॥ ૮૮ ॥

જળ, હથીયાર, શસ્ત્રો, વિષ, માંસ, સોમ વહ્લી અને હરેક પ્રકારનાં સુગંધમય દ્રવ્યો—અત્તર, ગુલાબ વિગેરે, તાણુ દુધ, મધ, દહીં, ઘી, તેલ, મીઠુ, સાકર અને દર્બનો પણ વ્યાપાર કરવો નહીં. ૮૮

आरण्यांश्च पशून्सर्वाब्दंष्टिणश्च वयांसि च
मयं नीलीं च लाक्षां च सर्वाश्चैकक्षफांस्तथा

તેમજ જંગલનાં સઘળાં પ્રાણીઓ, દા-
દવાળાં પ્રાણીઓ જેવાં કે સર્પ, અજગર
વિગેરે, હાથી તથા જેમને આગળ દાંત
દેખાતા હોય તેવાં બીજાં પ્રાણીઓ દાડ
અને કેરી વસ્તુઓ, ગળી, લાખ, અને એક
ખરીવાળાં પ્રાણીઓ અર્થાત્ જેમના પગની
ખરીમાં ફાટ હોતી નથી તેવાં આ સર્વ પશુ
વર્ગ કરવાં. ૮૯

કામમુત્પાદ્ય કૃષ્યાં તુ સ્વયમેવ કૃષીવલઃ ॥
વિક્રીણીત તિલાઞ્ચૂદ્ધાન્ધર્માર્થમચિરસ્થિતાન્
॥ ૯૦ ॥

પશુ જે પોતાનો નિર્માહ એતી કરીને
કરતો હોય તેણે જે તેની ખુશી હોય તો
મીઠાણુ કર્યા વિનાના ચોખ્ખા તલ ફક્ત
ધર્મનાં કામકાજને માટેજ વેચવા અત્રે ચો-
ખ્ખા એટલેજ ઘોળા અને ઉત્તમ સમજવા-
અને તેમ કરવામાં એટલું ધ્યાનમાં રાખવું
જેમણે કે ઘણા વખતના હોવા બાંધે નહી. ૯૦

ભોજનાભ્યજ્ઞનાદાનાયદન્યત્કુલ્લે તિલૈઃ ॥
કૃમિમૃતઃ શ્વવિષ્ઠાર્યાં પિતૃભિઃ સહ મજ્જતિ
॥ ૯૧ ॥

જે તે તલનો ઉપયોગ ખાવાના શીવાય
બીજા કોઈ કામમાં કરે તૈલાદિક મદનને
માટે અથવા તો દાનના કામમાં કરે તો તે
તલેના મશણ પછી કીટ યોનીમાં જન્મ ધરે
છે અને તે પોતે પૂર્વજ સાથે ઘણાજ ભય-
કર એવા કુતરાના નર્કમાં ડુબે છે. ૯૧

સઘઃ પતતિ માંસેન લાક્ષયા લવણે ન ચ ॥
ત્ર્યદેણ શૂદ્રીભવતિ બ્રાહ્મણઃ ક્ષીરવિક્રયાત્ ૯૨

ઉપર પ્રમાણેની વસ્તુઓ શા માટે
બ્રાહ્મણે વ્યાપાર કરવામાં વર્જ કરવી ? કાર

ણ કે જે બ્રાહ્મણ, માંસ, મીઠું દ્વાર અને
લાખનો વ્યાપાર કરે છે તો તે તરતજ
પતીત થાય છે અને તેવા બ્રાહ્મણને પંકિત
બહાર સુકવો જોઈએ. બ્રાહ્મણ જે હુધ
વેચવાનો ધંધો કરે તો તે ત્રણ દહાડામાં
શુદ્રત્વને પામે છે. ૯૨

સ્તરેષાં તુ પળ્યાનાં વિક્રયાદિહ કામતઃ ॥

બ્રાહ્મણઃ સપ્તરાત્રેણ વૈશ્ય ભાવં નિયચ્છતિ

॥ ૯૩ ॥

જેજે વસ્તુઓનો વ્યાપાર કરવાની પ્રા-
ણીને મના કરવામાં આવી હોય તેવી વસ્તુ
ઓનો જે તે પોતાની રાત્ર ખુશીથી વ્યા-
પાર કરે છે તો તે કર્યા પછીની સાત રાત્ર
પછી તેવો બ્રાહ્મણ પતીત થાય છે અને
વૈશ્ય જેવો તે ગણાય છે. ૯૩

રસા રસૈર્નિર્માતવ્યા ન ત્વેવ લવણં રસૈઃ ॥

કૃતાન્નં ચાકૃતાન્નેન તિલા ધાન્યેન તત્સમાઃ

॥ ૯૪ ॥

રસ પદાર્થો એક બીજાને માટે સાદુ
કરી શકાયછે અર્થાત્ એક જણની પાસે અ-
સુક પ્રવાહી વધારે હોય અને તેનો બીજા
માણસને ખેલાવે પોતાની પાસેથી બીજા
અદલ બદલ થઈ શકતું નથી. રાંધેલા એક
જાતના ખાવાના સાટે બીજા જાતનું ખાવા-
નું લઈ શકાય તેમજ જે તલનો અદલો
બદલો બીજાં ધાન્ય સાથે પણ થઈ શકે
છે ફક્ત તેમ કરવામાં વસ્તુનો બદલો કર-
વાનો હોય તે વસ્તુના બદલા જેટલી બીજા
વસ્તુ લેવાની હોય તે બંનેનાં વજન સરખાં
હોવાં જોઈએ. ૯૪

જીવેદેતેન ન રાજન્યઃ સર્વેનાપ્યનયંગતઃ ॥

ન ત્વેવ ડ્યયાસીં વૃત્તિ મપિદમ્યેત કર્હિંચિત્
॥ ૯૧ ॥

ક્ષત્રીયનો પોતાના નિર્વાહને માટેનાં સાધનોથી જો નિર્વાહ બરાબર ન થાય તો તેણે આ સર્વ કર્મનો સ્વિકાર કરવો અર્થાત્ ઉપરના કામો જે વૈશ્યને કરવા જેવાં છે તે કરી સર્વને પણ પોતાનું ગુજરાન તેણે ચલાવવું પણ તેનાથી ઉંચી વર્ણુ. બ્રાહ્મણના નિર્વાહનાં જે સાધનો કહેવામાં આવ્યાં છે તે કરીને તેણે કોઈ પણ કાળે પોતાનું ગુજરાન મેળવવું નહીં. ૯૫.

યો લોભાદ્યમો જાત્યા જીવેદુત્કૃષ્ઠકર્મભિઃ
તં રાજા નિર્ધનં કૃત્વા ત્તિપમેવ પ્રવાસયેત્
॥ ૯૬ ॥

જો કોઈ નીચી વર્ણુનો માણસ ઉંચ વર્ણુને કરવાનાં કામથી લોભાદ્યને તેનાં કર્મ કરીને પોતાનો નિર્વાહ ચલાવતો જાણવામાં આવે તો તરતજ ન્યાયાધિશ-રાજાએ તેને દેશ નિકાલ કરવો અને તેની તમામ ધન હોલત અને માલમતા પોતાના કબજામાં રાખવી. ૯૬

વરં સ્વધર્મો વિગુણો ન પારક્યઃ સ્વનુષ્ઠિતઃ॥
પરધર્મેણ જીવન્નિહ સઘઃ પતતિ જાતિઃ ૯૭

કોઈ પણ માણસ જો પોતાના ધર્મો બરાબર ન કરી શકતો હોય અને પારકાને કરવાનો ધર્મો તે સારી રીતે કરી શકતો હોય છતાં પણ તેણે પોતાનો ધર્મો કરવો તેજ વધારે સારૂ એમ જાણવું કારણ કે જે પુરૂષે પોતાના કર્તવ્યનો ત્યાગ કરી બીજાનાં કર્તવ્યને સ્વિકારે તે તેનો પોતાનાં કર્તવ્ય ઉપરનો હક તદન દૂર થઈ જાય છે. ૯૭

વૈશ્યોઽનીવસ્વધર્મેણ શૂદ્રવૃત્ત્યાપિ વર્તયેત્ ॥
અનાચરન્નકાર્યાણિ નિવર્તેત ચ શક્તિમાન્
॥ ૯૮ ॥

વૈશ્યના નિર્વાહને માટે જે જે કામો કહ્યાં તે તે કામથી પણ જો વૈશ્ય પોતાનો નિભાવ ન કરી શકે તો તેણે શૂદ્રનાં કર્મ કરીને પોતાનું ગુજરાન મેળવવું અર્થાત્ નોકરી ચાકરી કરીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવવું પણ તેમ કરતાં તેણે પોતાના ધર્મને ભુલવો નહીં જે જે કામ પોતાને ન કરવા જેવાં હોય તેવાં નીચાં કામ તેણે કરવાં નહીં પોતાને માટેનાં શાસ્ત્રમાં કેટલાં જે વ્યાપાર, ખેતી અને પશુનું પાલન કરવાં નાં કામ જણાવ્યાં છે તે કરવાને માટે પોતે શક્તીવાન જણાય ત્યારે તેણે શૂદ્રનાં જે કામ પોતે કરતો હોય તેનો ત્યાગ કરવો. ૯૮.

અશક્તુવંસ્તુ શુશ્રૂઘાં શૂદ્રઃ કર્તુઃ દ્વિજન્મનામ્ ॥
પુત્રદારાત્યયં પ્રાપ્તો જીવેત્કારુકર્મભિઃ ૯૯

શૂદ્રને નિર્વાહ કરવાને માટે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અને વૈશ્યની ચાકરી કરવી પણ જ્યારે આ પ્રમાણેનું સાધન તેને ન મળે અને તેનાં સંતાન અને સ્ત્રિને માતા પિતાના બળાપે, અને તેને ઘણી દયા ભરેલી 'સ્થિતિમાં આવી પડે (ભુખને લીધે) ત્યારે તેણે પોતાના હાથ વડે જે કોઈ કામ (મહેનત મજૂરી) થાય તે કરીને પણ પોતાના કુટુંબનું ભરણ પોષણ કરવું. ૯૯

યૈઃ કર્મભિઃપ્રચરિતૈઃ શુશ્રૂઘ્યન્તે દ્વિવજાતયઃ॥
તાનિ કારુકરુપાણિ શિરસાનિ વિવિશાનિ ચ
॥ ૧૦૦ ॥

તેના સમયે તેણે એવાં કામ કરવાં કે જે

કરવાથી પણ દ્વિવર્ણનીશેવા કરતો હોય તે પ્ર-
માણે તેમને ઉપયોગી થાય અર્થાત્ તેણે કારીગ
રોનાં કામ શીખવાં જેવાં કે સુતાર હુવાર વિ
ગેરનાં અને તેવાં કામ કરીને રોજ મેળવી
પોતાનો નિભાવ કરવો. ૧૦૦

वैश्यवृत्तिमनातिष्ठन्ब्राह्मणःस्वे पथि स्थितः ॥
अवृत्तिकर्षितः सीदन्निर्मं धर्मं समाचरेत् १
જે ધર્મ નિષ્ઠ-જે બ્રાહ્મણ પોતાના ધર્મને જ
વળગી રહેનાર હોય તેના બ્રાહ્મણને ખાવા-
વખા પડે અર્થાત્ તેના બ્રાહ્મણનો જો પોતા
ને માટેનાં કાર્ય કરવાથી નિર્વાહ ન આવે
અને જો તે વૈશ્યનો ધધો પોતાને કરવા
યોગ્ય નથી એમ ગણીને તે ન કરે અને
હીન પ્રતિદિન બુખથી ઘણું દુઃખ પામવા
લાગે તો તેણે નિચે પ્રમાણેનાં સાધનોનો
પોતાના નિર્વાહને અર્થે સ્વિકાર કરવો. ૧૦૧

सर्वतः प्रतिगृह्णीयाद्ब्राह्मणस्त्वनयं गतः ॥

पवित्रं दुष्पतीत्येतद्धर्मतो नोपपद्यते ॥ २ ॥

આવા દુઃખી બ્રાહ્મણે આપત્તિકાળમાં
પોતાના ગુજરાનને માટે ગમે તેવો માણસ
પણ તેને દાન આપવા આવે તો તે દાન
નો તેણે સ્વિકાર કરવો કારણ કે તેમ કર-
વાથી તેના ધર્મની પવિત્રતાનો કોઈ
પણ પ્રકારે નાશ થતો નથી. ૧૦૨

नाध्यापनाद्याजनाद्वा गर्हिताद्वा प्रतिग्रहात् ॥
दोषो भवति विप्राणां ज्वलनाम्बुसमा हि ते
॥ ૩ ॥

તે ઉપરાંત આપત્તિમાં આવી પડેલા
માણસે પોતાના નિર્વાહને માટે જે
માણસને વેદ બહુવાનો અધિકાર ન હોય
તેવાને વેદ બહુવાનો, જેને યજ્ઞ કરવાનો

અધિકાર ન હોય તેને યજ્ઞ કરાવીને અથવા
તો જે શુદ્ધ ન હોય તેના પાસેથી દાન
લઈને પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે પણ
જેવી રીતે અગ્નિ મશાણમાં થઈને બાળ-
વાના કામમાં અને ગંગાના જળને ખીબ
ખરાબ પાણી તથા મળ મુત્રાદિકનું મીશ્રણ
થતાં પણ તે પવિત્ર છે તેમને બ્રાહ્મણ પણ
પવિત્ર જ રહે છે. ૧૦૩

जीवितात्ययमापन्नो योऽन्नमत्ति यतस्ततः ॥
आकाशमिव पङ्केन न स पापेन लिप्यते ॥ ४ ॥

વળી પોતાના પ્રાણ જવાનો સમય ન-
હતે લાગતો હોય તેટલું બધું બુખનું દુઃખ
હોય તેના સમયે જો બ્રાહ્મણ ગમે તે વર્ણ-
ના હાથનું રાંધેલું જમે છે અને પોતાના
જીવને બચાવે છે તો પણ તેને કાંઈ પણ
પ્રાયશ્ચિત લાગતું નથી. જેવી રીતે ધરતી
ઉપરનો કાઢવ આકાશ તેમજ હવાને અપવિત્ર
કરી શકતો નથી. તેમ તેવું તે કાર્ય તેની
પવિત્રતાને કોઈ પણ રીતે બાધકારક નીવ-
ડતું નથી. ૧૦૪

अर्गितः सुतं हन्तुमुपासर्पदुष्यतिः न चा-
नलिप्यत पापेन क्षुप्रतीकारनाचरन् ॥ ५ ॥

અર્જીગર્ત જેની કથા એત્રેય બ્રાહ્મણમાં
આવેલી છે તેનું દૃષ્ટાંત અત્ર યોગ્ય છે—
અર્જીગર્ત ને બુખથી એટલા તો પીડા થવા
લાગી કે પોતાના નિર્વાહને માટે તેના પુ-
ત્રને મારવાને માટે તૈયાર થયો હતો છતાં
પોતાની બુખને મટાડવાને માટેજ માત્ર
તે તેમ કરવાને તત્પર થયો તેટલા કારણથી
તેને તે કર્મને માટે કાંઈ પણ પ્રાયશ્ચિત
લાગ્યું નહીં. ૧૦૫

અર્માસમિચ્છમાર્તોઽતું ધર્માર્મવિચક્ષણઃ ॥
પ્રાણાનાં પરિરક્ષાર્થં વામદેવો ન લિપ્તવાન
॥ ૬ ॥

વળી વામદેવ જે ધર્મ શાસ્ત્રમાં નિપૂણ હોતો અને જે સાડુ ખોદું ખરાબર સમજતો હોતો તે પણ જ્યારે ભુખથી ઘણો હેરાન થયો ત્યારે કુતરાનું માંસ ભણી કરીને પોતાના આત્માનો બચાવ કરવાને તત્પર થયો હોતો તેમ છતાં પણ તેને કાંઈ પાપ લાગ્યું નહીં. ૧૦૬

મમદ્વાજઃશુધાર્તસ્તુ સપુત્રો દ્વિજને વને ॥
બહીર્ગાઃ પ્રતિજગ્રાહ વૃષોસ્તક્ષ્ણો મહાતપાઃ॥૭॥

મરદ્વાજ જે મોટા તપસ્વી હતા અને ધર્મ કર્મને ખરાબર સમજવામાં ઘણાજ વિચિક્ષણ અને પ્રવિણ ગણાતા હતા તે જ્યારે એક વેરાન જંગલમાં પોતાના પુત્ર સાથે ફરતા હતા ત્યારે તે ભુખથી ઘણા પિડાવા લાગ્યા અને તેથી તેમણે ભુખથી રક્ષણ થવાને માટે શ્વ નામના સુતારની પાસેથી પણ ઘણુંક ગાયોનું દાન સ્વિકાર્યું હતું. ૧૦૭

શુધાર્તશ્ચાતુમખ્યાગાદિશ્વામિત્રઃ શ્વજાયનીમ્ ।
ચગડાલહસ્તાદાદાય ધર્માર્ગાવિચક્ષણઃ ॥ ૮ ॥

તેમજ વિશ્વાત્મજ રુપિ જે વેદજ્ઞ અને સત્યા સત્યને સમજનાર હતા તે પણ જ્યારે ભુખથી ઘણાજ હેરાન થવા લાગ્યા ત્યારે તેમણે કુતરાનું માંસ ખાઈને રહેવાને વિચાર કર્યો હતો અને તે પણ ચાંડાલ પાસેથી લઈને ૧૦૮

પ્રતિગ્રહાજનાદ્વા તથૈવાધ્યાપનાદપિ ॥

પ્રાતગદ્ મત્યવરઃ મૈત્ર્ય વિત્તસ્ય ગર્હિતઃ ॥ ૯ ॥

પ્રાદ્ધિયુ પોતાને માટેના તજવાને યોગ્ય કર્મ જે ગણાતાં—જેને વેદ ભણવાનો અધિકાર ન હોય તેને વેદ ભણાવવો, જેને યજ્ઞ કરવાનો અધિકાર ન હોય તેની પાસે યજ્ઞ કરાવવો અને જેની પાસેથી દાન લેવા જેવું ન હોય તેની પાસેથી દાન લેવું—તેમના કરતાં પણ ચાંડાલ હલકી વર્ણ પાસેથી દાન લેવું તે વધારે દોષિત છે તેમ કરવું પ્રાદ્ધિયુને આ જન્મ તેમજ પુનઃ જન્મમાં પણ નિંદા ભરેલું છે. ૧૦૯

યાજનાધ્યાપને નિત્યં ક્રિયેતે સંસ્કૃતાત્મનામ્ ॥
પ્રતિગ્રહસ્તુ ક્રિયેતે શુદ્ધાદપ્યત્યજન્મનઃ ॥ ૧૧૦ ॥

કારણ કે યજ્ઞ કરાવવો અથવા તો વેદ ભણાવવો તે એ કામ તો જેમને તેતે કામ કરવાનો અધિકાર છે તેમની તપાસે પ્રાદ્ધિયુ કરાવી શકે છે પરંતુ દક્ષિણા લેવી તેતો પ્રાદ્ધિયુની ઇચ્છામાં આવેતો તે શુદ્ધ વર્ણમાં પણ જેઓ હલકી વર્ણના હોય તેમની પાસેથી પણ તે લઈ શકે છે. ૧૧૦

જપહૌષૈરૈત્યે નો યાજનાધ્યાપનૈઃ કૃતમ્ ॥
પ્રતિગ્રહનિમિત્તં તુ ત્યાગેન તપસૈવ ચ ॥ ૧૧ ॥

જે માણસને યજ્ઞ કરવાનો અધિકાર ન હોય તેને યજ્ઞ કરાવ્યો હોય અથવા તો જેને વેદાધ્યયનનો અધિકાર ન હોય તેને વેદ ભણાવ્યો હોય તો તેના પ્રાયાજેતમાંથી મુક્ત થવાનો પ્રાદ્ધિયુને માટે ગાયત્રીનો જપ કરવો એ મુખ્ય ઉપાય છે પણ જો તે હલકા માણસ પાસેથી દાન દક્ષિણા લે છે તો તેના પાપમાંથી તો જ્યારે તેતે દાનનો ત્યાગ કરે અને તેને માટેનું શાસ્ત્રમાં બતાવેલું તપ કરે ત્યારેજ તે મુક્ત થાય છે. ૧૧૧

શિલોઙ્ગમપ્યાદદીત વિપ્રોઽજીવન્યતસ્વતઃ ॥
પ્રતિગ્રહાચ્છિલઃ શ્રેયાસ્તતોઽપ્યુચ્છઃ પ્રશસ્યતે
॥ ૧૨ ॥

પ્રાદ્યથુ પોતાનો નિભાવ કોઈ પણ કામથી ન કરી શકતો હોય તો તેણે શિ-
લોંચ વૃત્તીથી તેનો નિર્વાહ કરવો અર્થાત્
કોઈ પણ માણસના ખેતરમાં જઈને ત્યાં
આગળ ખરી પડ્યાં હોય તેવાં કણસલાં
લઈને એકઠાં કરવાં અને તેનાથી પણ વ-
ધારે યોગ્ય તો તે સ્થળે ખરી પડેલાં અ-
થવા ઠેકાણે ઠેકાણે વેરાયલા દાણાનો સંગ્રહ
કરવો અને તેનાથી પોતાનો નિભાવ કરવો
પણ અને ત્યાં સુધી કોઈની પાસેથી દક્ષિ-
ણા લેવી નહી. ૧૧૨

સીદ્ધિઃ કુપ્યમિચ્છદ્વિર્થનં વા પૃથિવીપતિઃ ॥
યાચ્યઃ સ્યારક્ષાત કૌર્ધમૈરાદત્તિસંસ્ત્યાગર્મદતિ
॥ ૧૩ ॥

સ્નાતક--ગૃહસ્થી પ્રાદ્યથુને તો કોઈ
સાધારણ ધાતુનાં વાસણ કુસણ અર્થાત્
તાંબા પિતળનાં વાસણ, તેમજ થોડી કી-
તના રાચરચીલાની જરૂર પડે તો તે તેણે
રાખની પાસે માગવાં પણ જે રાખ તેમ
વસ્તુઓ આપવાને માટે નાખુશ હોય તો
તેની પાસે ફરીથી તે તે વસ્તુઓની માગણી
કરવી નહી. ૧૧૩

અકૃતં ચ કૃતાત્સેત્રાદ્ગૌરજાવિકમેવ ચ ॥
હિરણ્યં ધાન્યમન્નં ચ પૂર્વં પૂર્વમદોપવત્ ॥ ૧૪ ॥

એડેલા ખેતર કરતાં અણખેડેલા ખે-
તરને માગવામાં તેમજ સ્વિકારવામાં કોઈ
પણ દોષ નથી તેમજ નીચેની વસ્તુઓમાં-
થી બીજા કરતાં ખેડેલી વસ્તુ માગવી અથ

વા સ્વિકારવી તે ઓછી દોષને આપનારી
છે તેમનો કમ નીચે પ્રમાણેનો છે--ગાય,
ગરનાં, ઘેટાં, સોતું, અનાજ અને રાંધે-
લું અન્ન. ૧૧૪

સપ્ત વિત્તાગમા ધર્મ્યા દાર્યા લાભઃ ક્રયો
જયઃ ॥ પ્રયોગઃ કર્મયોગશ્ચ સત્પ્રતિગ્રહ एवच
॥ ૧૫ ॥

ધર્મ પ્રમાણે ધન હોલત મેળવવાના
સાત રસ્તા ગણાવેલા છે. ૧. વાચ એટલે
હક પ્રમાણે પિતા પાછળ પુત્રને અથવા
વારસને મળતો લાભ (વારસો) ૨. લાભ કોઈ
પણ વસ્તુનું અચાનક આવી મળવું અથવા
તો દોષના તરફથી મળે તેવી ભેટ સોગાત,
૩. કૃય ખરીદ કરીને લેવું તે, ૪. જય કો-
ઈના ઉપર ફતેહ મેળવવાથી આપણને જે
મળે તે, ૫. પ્રયોગ કોઈને ઉછીનાં નાણાં
વ્યાજે આપવાં અને તે રકમ ઉપર વ્યાજ-
નો જે લાભ મળે તે (વ્યાજ), ૬. કર્મ યોગ
પોતે કોઈ વ્યાપાર અથવા ખેતી કરે અને
તેમાં સારી કુશળતા વા મહેનતથી જે સારો
ફાયદો કર્મને આધારે થાય તે ૭. પ્રતિગ્રહ
એટલે જેમની પાસેથી દાન લેવાનો અધિ-
કાર હોય તેમની પાસેથી દાન દક્ષણા લ-
ઈને એ પ્રમાણેના સાત પ્રકારથી માણસ
પોતાના દ્રવ્યનો વધારો કરી શકે છે. ૧૧૫

વિદ્યા શિલ્પં મૃતિઃ સેવા ગોરક્ષ્યં વિપણિઃ
ઋષિઃ ॥ ધૃતિર્ભેદ્યં કુસીદં ચ દશ જીવનહેતવઃ
॥ ૧૬ ॥

વેદના એટલે વૈદીક જ્ઞાન આપવા શીવા-
યનું શાસ્ત્રનું જ્ઞાન, તર્ક શાસ્ત્રનું જ્ઞાન
વિગેરે, શિલ્પ એટલે પથ્થરના કોતર કામ

ઇત્યાદિ મૃત્તિ એટલે કામકાજ કરતાં જે પ
ગાર વા રોજી મલે તે, સેવા એટલે પગારથી
નોકરી કરવી તે, ગોરક્ષ એટલે ગાય વિગેરે
પશુતું પાલણુ કરવું તે, વૈશ્યવણ એટલે દુ-
કાન કાઢીને વૈશ્યની માફક વ્યાપાર કરવો
તે કેત્તિ એટલે હુળ વતી બળદ રાખીને
કૃષિકરનો ધંધો કરવો તે, મિક્ષા એટલે
બીખ માગીને નિર્વાહ ચલાવવો તે, કુશાવં
એટલે નાંછાંની ધીરધાર કરવી તથા નાછાં
વ્યાજે ઉપાડ મેલ કરવાં તે. આ દશ પ્રકા
રથી જ્યારે દુઃખ આવી પડે અને નિર્વાહ-
નાં સાધન બીજા કાંઈ ન મળી આવે ત્યારે
નિર્વાહ ચલાવવો એવી શાસ્ત્રની મર્યાદા
કરેલી છે. ૧૧૬

પ્રાજ્ઞાનઃ સત્ત્વિયો વાપિ વૃદ્ધિ નૈવ પ્રયોજયેત્ ॥
કામં ઇ સ્વલુ ધર્માર્થં દયાત્પાપીયસેઽલ્પિકામ્ ॥ ૧૭ ॥

પ્રાજ્ઞથુ અથવા ક્ષત્રીએ વ્યાજ વટાવર-
નો વ્યાપાર ધણીજ આપતિ આવી પડયા
લવના કરવો નહીં પણ જો તેમને પોતાનેજ
કોઈ પણ સમયે ધર્મનાં કોઈ કામને માટે
પૈસા ઉછીના લેવાની જરૂર પડે તો તેમણે
તે લેવા પણ જો ઉછીના આપનાર-ધીરનાર
માણસ ધીરેલાં નાછાં ઉપર વ્યાજ માગે
તેવો નીચ હોય તો તેને ફક્ત ચોડુજ
વ્યાજ આપવું જોઈએ. ૧૧૭

ચતુર્થમાદદાનોઽપિ સત્ત્વિયો ભાગમાપદિ ॥
પ્રજારક્ષન્પરં શક્ત્યા કિલ્લિષાત્પતિમુજ્યતે ॥ ૧૮ ॥

ક્ષત્રીય (રાજા) જો આપતિ કાળમાં
અર્થાત્ જ્યારે પોતાના મુલક ઉપર દુશ્મનો

ચઢી આવ્યા હોય અથવા એવા દુઃખમાં
પોતાની પ્રજા આવી પડી હોય ત્યારે તેણે
ખેડુતો પાસેથી ચોથા ભાગના પાકની મે-
સુલ લેવી. આ પ્રમાણેની મેસુલ લઈને જો
તે પોતાથી બને ત્યાં સુધી દેશનું અને
પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે તો તેને કાંઈ પણ
પાપ લાગતું નથી. ૧૧૮

સ્વધર્મો વિજયસ્તસ્ય નાદવેસ્યાત્પરાજ્ઞમુશ્વઃ ॥
શસ્ત્રેણ વૈદયાન્નરક્ષિત્વા ધર્મ્યમાહારયેદ્દલિમ્ ॥
॥ ૧૯ ॥

લઢાઈમાં શતરૂ ઉપર જય મેળવવો તે
તેનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે અને તેટલા માટે
ગમે તેવો લય આવી પડે તો પણ તેણે
પાછો પગ કાઢવો નહીં આ પ્રમાણે પોતાનાં
શસ્ત્ર અને બાહુ બગથી જે રાજા પોતાની
પ્રજાના વૈશ્યનો બચાવ કરે છે તે તેના બ-
દલામાં તેને કાયદેસર જે વ્યાજબી લાગે
તે કર તેમની પાસેથી લઈ શકે છે. ૧૧૯
ધાન્યેઽષ્ટમં વિશાં શુલ્કં વિંશંકાર્ષાપણાવરમ્ ॥
કર્મોપકરણાઃ શૂદ્રાઃ કારવઃ શિલ્પિનસ્તથા ॥ ૨૦ ॥

કર કેવી રીતે લેવો:—રાજાને ધણા
દુઃખનો વખત આવી પડે ત્યારે તેણે પો-
તાની વૈશ્ય પ્રજા પાસેથી લેમની કમાઈનો
આઠમો ભાગ પોતે લેવો પણ તેમનાં ના-
છાંમાંથી જો વધારેમાં વધારે તો તે લેવા
ધારેતો ફક્ત બારમોજ ભાગ લઈ શકે છે.
અને પશુ તથા સુવર્ણનો તો પચ્ચાશમો
ભાગ લેઈ શકે છે. રાજા જેઓ કારીગર
છે-લવાર-સુતાર. વિગેરે મજૂરી કરીને જે-
ઓ પોતાનો નિર્વાહ ચલાવતા હોય છે
તેમની પાસેથી કોઈ પણ કર લઈ શકતો

નથી જો તે કાંઈ પણ તેમની પાસે લેછે
તોતે વેદજ છે અર્થાત્ તેમને વેડે પકડીને
કામ કરાવી શકે છે. ૧૨૦

શુદ્રસ્તુ વૃત્તિમાર્કાક્ષત્રમારાધયેચ્છાદિ ॥

ધનિનં વાપ્યુપારાધ્યવૈશ્યં શૂદ્રો જિજીવિષેત્
॥ ૨૧ ॥

જો કોઈ શુદ્રનો બ્રાહ્મણની શેવાથી
નિર્વાહ ન થતો હોય તો તેણે ક્ષત્રીયની
શેવા કરીને પોતાનું ભરણ પોષણ કરવું અને
જો કોઈ ક્ષત્રીય પણ તેને નોકર ન રાખેતો
ધનાદ્ય વૈશ્યને ત્યાં ચાકરી કરીને ગુજરાન
મેળવવું, પણ દિવસ વર્ષમાંના કોઈને ત્યાં
તેને રાજગાર ન મળે તો જહોલાં તેને કરવા
જેવાં જે જે કાર્યો બતાવવામાં આવ્યાં તે
તે કર્મો કરી પોતાનો નિર્વાહ ચલાવવો. ૧૨૧
સ્વર્ગાર્થમુખ્યાર્થં વા વિપાનારાધયેચ્છુસઃ ॥
જાતબ્રાહ્મણશબ્દસ્ય સા હૃદય કૃતકૃત્યતા
॥ ૨૨ ॥

શુદ્રે બ્રાહ્મણની શેવા શા માટે કર-
વી જોઈએ ?

શુદ્ર મૃત્યુ પછી જો તે સ્વર્ગ મેળવવા
ઇચ્છતો હોય અથવા તો તેના આ જન્મ
અને પુનઃજન્મનું કલ્યાણ કરવા ઇચ્છતો
હોય તો તેણે બ્રાહ્મણની શેવા કરવી જોઈએ
તેમજ વળી જે શુદ્ર પોતાના બ્રાહ્મણ સ્વા-
મીના નામથી ઝોળખાય છે—આ ક્ષણે
બ્રાહ્મણનો શેવક છે—તેની 'સર્વ મનની ઇ-
ચ્છાઓ પાર પડે છે. ૧૨૨

વિપસેવૈવ શુદ્રસ્ય વિશિષ્ટં કર્મ કીર્ત્યતે ॥
યદતોઽન્યાદિ કુરુતે તદ્રવત્યસ્ય નિષ્ફલમ્

॥ ૨૩ ॥

શુદ્રને માટે સર્વોત્તમ કર્મ બ્રહ્મ શેવાજ
કહેલી છે કારણ કે બ્રાહ્મણની શેવા જે વેદ
પ્રમાણેનો તેનો મુખ્ય ધર્મ છે તેજ તેને
મનવાંચીત ફળ આપનારી છે તેના શીવા-
ચના બીજા કોઈ પણ કામથી તેનો શ્રેય
થતો નથી. ૧૨૩

પ્રકલ્પ્યા તસ્ય તૈ ર્વૃત્તિઃ સ્વકુટુમ્બાચાર્હતઃ
શક્તિં ચાવેક્ષ્ય દાક્ષ્યં ચ મૃત્યાનાં ચ પરિગ્રહમ્
॥ ૨૪ ॥

આ પ્રમાણે જે શુદ્ર પોતાની શેવા ક-
રતો હોય તેની શેવ્ય બુદ્ધિ, ઉદ્યોગ તેને
જે કુટુંબનો નિર્વાહ કરવો પડતો હોય
તેની સંખ્યાનો વિચાર કરીને બ્રાહ્મણે પો-
તાની મીલકતમાંથી તેનું—શુદ્રનું—બરાબર
ગુજરાન થઈ શકે તેટલો ભાગ કાઢી આ-
પવો જોઈએ. ૧૨૪

ઉચ્છિષ્ટમન્નં દાતવ્યં જીર્ણાં વસંતાનિ ચ
પુલકાશ્ચૈવ ધાન્યાનાં જીર્ણાશ્ચૈવ પરિચ્છદાઃ
॥ ૨૫ ॥

પોતાના ખાતાં પીતાં જે વધે તે, બુ-
નાં વસ્ત્રો, દાણાંનું ઝટકામણ તેમજ બુનાં
થઈ ગયેલાં વાસણ કુસણ વીગેરે રાચરચીકું
બ્રાહ્મણે પોતાના શુદ્ર નોકરને આપવું
જોઈએ. ૧૨૫

ન શુદ્રે પાતકં કિશ્ચિન્ન ચ સંસ્કારમર્હતિ ॥
નાસ્યાધિકારો ધર્મેઽસ્તિ ન ધર્માત્મતિવેધનમ્
॥ ૨૬ ॥

શુદ્ર જે શાસ્ત્રમાં અબદ્ય કહેલી ખાય તો
પણ તેને પાપ લાગતું નથી અર્થાત્ તે તો
લશણ કુંગળી વિગેરે ખાય છે તો પણ તે-
ને કાંઈ દોષ લાગતો નથી. તેને ઉપનયન

સંસ્કારનો અધિકાર નથી, આર્યને માટેના ધર્મ પાળવાનો તેને અધિકાર નથી પણ તેમાંના કેટલાક ધર્મ બીજી રીતે પાળવાને તે સ્વતંત્ર છે. ૧૨૬

ધર્મેષ્વસ્તુ ધર્મજ્ઞાઃ સતાં વૃત્તમનુષ્ઠિતાઃ
મન્ત્રવર્જ્યં ન દુષ્યન્તિ પ્રશંસાં પ્રાપ્નુવન્તિ ચ
॥ ૨૭ ॥

જે શુદ્ર સારો કહેવડાવવાને ઇચ્છતો હોય તેમજ પોતાના ધર્મ શા છે તે જાણવાને ઇચ્છતો હોય છે. તે જે કર્મમાં વેદનો ઉચ્ચાર કર્યો પડે છે તેવાં કર્મ વેદના મંત્રો ભણ્યા વિના કરે છે અને બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી અને વૈશ્ય વર્ણના આચારને પાળે છે તો તેને કાંઈ દોષ લાગતો નથી પણ તેનાં વખાણ થાય છે ૧૨૭

યથાયથાહિ સદૃત્તમાતિષ્ઠત્યનસૂચકઃ ॥

તથાતથેમં ચામું ચ લોકં પ્રાપ્નોત્યનિન્દિતઃ

॥ ૨૮ ॥

શુદ્ર જે પોતાનાથી ઉંચી જે ત્રણ વર્ણો છે તેમનો દ્રોહ કર્યા વિના સદ્ યુરૂપોનાં વર્તન પ્રમાણે વર્તે છે તો તેની નિંદા થતી નથી પણ તેને આ લોકમાં તેમજ મૃત્યુ પછી પર લોકમાં સારું સુખ મળે છે. ૧૨૮

શક્તેનાપિ હિ શૂદ્રેણ ન કાર્યો ધનસંચયઃ
શૂદ્રો હિ ધનમાસાદ્ય બ્રાહ્મણાનેવ વાધતે ૨૯

શુદ્રનામાં ધન મેળવવાની શક્તી હોય તેમ છતાં પણ વધારે ધન મેળવવું નહીં અર્થાત્ પોતાના નિર્વાહના જેટલુંજ દ્રવ્ય તેણે રાખવું કારણ જે તેવા માણસની પાસે વધુ દ્રવ્ય એકઠું થાય તો તે ઘણું અહ-કારી થાય અને પોતાના ધર્મને ભુલી જઇ ને બ્રાહ્મણને દુઃખ કરે. ૧૨૯

एते चतुर्णां वर्णानामापद्धर्माः प्रकीर्त्तिताः ॥

यान्सम्यगनुतिष्ठन्तो व्रजन्ति परमां गतिम् ૧૩૦

ઉપર પ્રમાણેના નિયમો કદાચ પછી મહામુની મનુએ શ્રોતાજનને કહ્યું કે— ઉપર પ્રમાણેના ચારે વર્ણોને માટેના આપ-ત્તિ કાળને વિશેના ધર્મ નિયમો મહે આપને કહી સંભળાવ્યા છે જે નિયમો જે તેઓ ખરાખરા પાળે તો તેઓને મૃત્યુ પછી મોક્ષ મળે ૧૩૦

एष धर्मविधिः कृत्स्नश्चातुर्वर्ण्यस्य कीर्त्तितः ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रायाश्चित्त विधिं शुभम्

॥ ૧૩૧ ॥

આ પ્રમાણે વેદમાં જણાવેલા ચાર વર્ણોને માટેના ધર્મ નિયમો આપને કહી સંભળાવ્યા છે હવે પ્રાયાશ્ચિત નિવારણને માટેના શુભ ધર્મ નિયમો આપને કહીશ ૧૩૧

इति मानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां दशमोऽध्यायः ॥ ૧૦ ॥

ઇતિ મનુસ્મૃતિનો દશમો ધ્યાય સમાપ્ત.

અથ એકાદશોઽધ્યાયઃ

સાન્તાનિકં યક્ષ્યમાણમધ્વગં સર્વવેદસમ્
ગુર્વર્થં પિતૃમાત્રર્થં સ્વાધ્યાયાધ્યુપતાપિનો ?

વિવાહ કરવાનું પ્રયોજન પ્રભ છે મા-
ટે સંતાનને માટે જે પરણવાની ઇચ્છા
રાખતો હોય, તેમજ આગળ ઉપર કહી
ગયા તેવા અવશ્ય કરવા જેવા જ્યોતિષ્ટોમ
વિગેરે યજ્ઞ કર્મ કરવાની ઇચ્છા વાળો, જે
અધ્વગ હોય અર્થાત્ જેણે પોતાનું સર્વસ્વ
ધર્મ ક્રિયામાં આપી દીધું હોય, સર્વ વેદસ
જેણે પોતાની સર્વ દોહતને દક્ષણામાં આ-
પી હોય અર્થાત્ જેણે વિશ્વાજિત યજ્ઞ
કર્તા હોય, જે પોતાનું સાર્થક ગુરૂ તથા
માત પિતાનું પાલણુ પોષણ કરવું તેનેજ
સમજનાર છે, એવા પોતાના ગુરૂ અથવા
માત પિતાના ભરણુ પોષણ તથા વસ્ત્રાભૂ-
ષણને માટે અથવા તો વેદનો અભ્યાસ
શરૂ કરતી વખતે જે બ્રહ્મચારીને પોતાના
નિર્વાહને માટે અથવા તો વસ્ત્રાભૂષણ ને
માટે પૈસા સંબંધી જરૂર પડે તેને, અને
જે પોતે માંદો પડેલો હોય અને તેથી
પોતાના નિર્વાહ વિગેરેને માટે અશક્ત
હોય. ૧

નૈવાતાન્નાતકઃ વિચાદ્વાહગાન્ધર્મમિષ્ટુકાન્
નિઃ સ્વેભ્યો દેયમેતેભ્યો દાનં વિચાવિશેષતઃ
॥ ૨ ॥

ઉપર પ્રમાણેના જે ત્રણ પ્રકારના આ-

પ્રાહ્મણેને ધર્મ શિક્ષાશીલસ્નાતક બાણુવા
અને તેમને તેમની વિદ્યા અને ગુણના
પ્રમાણમાં તેમના હુઃખને નિવારવાને માટે
ગાયો-સુવર્ણ વિગેરેનું દાન કરવું. ૨.

एतेभ्योहि द्विजाग्रयेभ्योदेयमन्नं सदक्षिणम्
इतरेभ्यो वहिर्वेदि कृतान्नं देयमुच्यते ॥ ૩ ॥

એવા નવ શ્રેષ્ઠ પ્રાહ્મણેને જ્યાં યજ્ઞ
થતો હોય ત્યાં વેદીની મધ્યે રાખીને લો-
જન અને દક્ષિણા આપવાં જોઈએ અને
તેમનાથી ભિન્ન પ્રકારના જે પ્રાહ્મણે હોય
તેમને વેદીની ખડાર રાખીને સિદ્ધ અન્ન
અર્થાત્ રાધેલું ધાન આપવું જોઈએ આ
પ્રમાણેનો ઉપદેશ છે. ૩.

सर्वरत्नानि राजा तु यथार्हं प्रतिपादयेत् ॥

ब्राह्मणान्वेदविद्वो यज्ञार्थं चैव दक्षिणाम् ४

જે પ્રાહ્મણે વેદજ્ઞ હોય તેમને રાજાએ
પોતાની શક્તીના પ્રમાણમાં મણી, મોતી,
રત્ન વિગેરે અમુક વસ્તુઓ આપવી યજ્ઞ
કાર્યમાં તો તેમની વિદ્યાના પ્રમાણમાં તેમ-
ને દક્ષિણાજ આપવી. ૪.

कृतदारोऽवरान्दारान्मिक्षित्वा योऽधिगच्छति
रतिमात्रं फलं तस्य द्रव्यदातुस्तु संततिः ॥ ૫ ॥

અમુક સ્ત્રિ સાથે લગ્ન કરવાના હેતુથી
વિવાહના ખર્ચને માટે કોઈ પાસેથી નાણાં
લાવ્યા પછી જો તે માણસ અન્ય સ્ત્રિ
સાથે લગ્ન કરે છે તો તેવી રીતનાં લગ્ન

કરનારને કૃણ માત્ર સંસાર સુખનુંજ છે પરંતુ તે સુખથી થનાર લાભ જે સંતતી તે તો જે માણસે કન્યાને માટે દ્રવ્ય આપ્યું હોય તેનીજ ગણાય છે-તાત્પર્ય કે આવાં કારણને માટે કોઈએ દ્રવ્ય આપવું નહીં તેમજ કોઈ પાસેથી નાણાં કાઢીને લગ્ન કરવું પણ નહીં. ૫.

ધનાનિ તુ યથાશક્તિ વિષેષુ પ્રતિપાદયેત્ ॥
વેદાવિત્તુ વિવિક્તેષુ પ્રેત્ય સ્વર્ગે સમશ્નુતે ૬

જે માણસ દાન કરવાની ઇચ્છા રાખતો હોય તેણે પોતાની શક્તી પ્રમાણે ગાય, ક્ષેત્ર, સુવર્ણ વિગરેનું દાન જે બ્રાહ્મણ વેદને ભણુતો હોય અને સ્ત્રી પુત્ર વાંગો હોય તેને આપવું કારણ કે આ બ્રાહ્મણને આપવાથી તે દાન સદ્ પાત્રને આપ્યું ગણાય છે અને તેનો લાભ આપનારને મૃત્યુ પછી સ્વર્ગ મળે છે. ૬.

યસ્ય ત્રૈવાર્ષિકં ભક્તં પર્યાપ્તં મૃત્યુવૃત્તયે ॥
અધિકં વાપિ વિચેત સ સો મં પાતુમર્હતિ ૭

સોમયાગ-અર્થાત્ સોમવદ્વિદના રસનું પાન કરવાને માટે જે માણસ પોતાને જેનો નિર્વાહ કરવોજ નેઈએ તેમ વસ્ત્ર ભૂપણ પણ પુરાં પાડવાંજ નેઈએ છે તેવાં માણસના ખરય ખુટણનો ત્રણ વર્ષ અથવા તો તે કરતાં વધારે વર્ષ સુધીના પાકોખંદોખસ્ત કરે છે તેને જાણવો. ૭.

અતઃસ્વર્ણવાસિ દ્રવ્યે યઃ સોમં પિવતિ દ્વિજઃ
સર્પીતસોમપૂર્વોઽપિ ન તસ્યામ્નોતિ તત્કલમ્
॥ ૮ ॥

પરંતુ તેમ નહીં કરતાં જે માણસ ત્રણ વર્ષથી ઓછી સુદતને માટે પોખ્ય વર્ણના

ખર્ચ ખુટણનો ખંદોખસ્ત કરીને સોમવદ્વીના રસનું પાન કરે છે તેને સોમયાગનું કાંઈ પણ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી અને પુનઃ તે સોમયાગ કરવાને માટે લાયક પણ ગણાય નહીં. ૮.

શક્તઃ પરજને દાતા સ્વજને દુઃખજીવિનિ ॥
મધ્વાપાતો વિષાસ્વાદઃ સન્નર્મપતિરુપકઃ ૯

જે માણસ પોતાની પાસે ધણું દ્રવ્ય હોવાના કારણથી દાન કરવામાં ધણોજ સમર્થ હોય છે તેવો માણસ જેઓનું પોતાને અવશ્ય પોષણ કરવું નેઈએ એવાં પોતાનાં માત પિતા, સંબંધીઓ અથવા તો જ્ઞાતિજનો તે દુઃખમાં રીખાતાં નેઈને તેમને દુઃખ મુક્ત કરવાને માટે ચત્નન કરતાં અન્યને યશની પ્રાપ્તીને માટે જો દાન કરે છે તો તેને કાંઈ ધર્મ જાણવો નહીં આવો માણસ પોતાના મુખના અથ્ર ભાગ વિશે મીઠું મધનો સ્વાદ લે તે પણ ઉંડા અંતરમાં તેને વિષનો સ્વાદ જણાય છે અર્થાત્ એ પ્રમાણેનાં તેનાં દાન ને લીધે તેને શરૂઆતમાં આ લોકમાં યશ-કિર્તી મળે છે જે તેને મધના જે વીમધુર લાગે છે પણ પોતાનાંજ પોખ્ય માણસોને દુઃખ મુક્ત કરવાની તેની જે પ્રથમ ફરજ છે તેનો ત્યાગ કર્યો તેના પરિણામે મરણ પામી તેને નર્ક ભોગવવું પડે છે જે વિષ સમાન છે. ૯.

મૃત્યાનામુપરોધેન યત્કરોત્યૌર્ધ્વદોહિકમ્ ॥

તદ્ભવત્યસુખોદર્કં જીવતશ્ચ મૃતસ્ય ચ ૧૦

માટે જે માણસ પોતાનાં માત પિતા-ગુરુ-તથા સંબંધીઓ જેઓ દુઃખી હોય અને જેમનું પાલણ પોષણ કરવું અને દુઃખ નિવારવું તે પોતાનો પ્રથમ ધર્મ છે

તે ધર્મ છે તે ધર્મનો ત્યાગ કરીને અન્યને દાન ધર્મ કરે છે તેવા માણસનાં તે પ્રમાણેનાં કરેલાં દાન ધર્મ અંતમાં તેને પોતાનેજ હુઃખ રૂપ થઇ પડે છે. ૧૦.

યજ્ઞશ્ચેત્પતિરુદ્ધઃ સ્યાદેકેનાજ્ઞેન વજ્જનઃ

બ્રાહ્મણસ્ય વિશેષેણ ધાર્મિકે સતિ રાજાનિ ૧૧

જે રાજ્યમાં રાજા પોતે વેદ જાણતો હોય છે તેના રાજ્યમાં કોઈ દ્વિજતી યજ્ઞ કરતો હોય અને તેને માટેની સર્વ સામગ્રી આવી હોય પણ જો એકાદ વસ્તુ ન મળી આવે તો તેને માટે તે યજ્ઞ અપૂર્ણ રહે નહીં. ૧૧.

યો વૈશ્યઃ સ્યાદ્દુષ્પથુર્હી નકુરસોમયઃ ॥

કુટુમ્બાત્તસ્ય તદ્વ્યપમાહરેયજ્ઞસિદ્ધયે ॥ ૧૨ ॥

કારણ કે તેવા રાજાના રાજ્યમાં તે સામગ્રી જો કોઈ પણ ધનાઢ્ય વૈશ્યના ઘરમાં હોય અને તે પોતે સોમયાગ અથવા બીજા કોઈ પણ પ્રકારનો યજ્ઞ કરતો ન હોય તો પછી તે તે સામગ્રી આપવાને રાજા હોય કે ન હોય તો પણ તેની પાસેથી લઇ આવવી. ૧૨.

આહરેત્રીણિ વા દ્વે વા કામં શુદ્રસ્ય વૈશ્વમનઃ ॥
નહિ શુદ્રસ્ય યજ્ઞેષુ કશ્ચિદસ્તિ પરિગ્રહઃ ॥ ૧૩ ॥

યજ્ઞ કરવામાં જો બે ત્રણ વસ્તુઓ જોઈતી હોય-ખુટતી હોય અને વૈશ્ય પાસેથી મળી આવે તો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે લેવી પણ જો વૈશ્ય પાસેથી ન મળે પણ શુદ્રની પાસે હોયતો તો શુદ્ર પાસેથી તે વસ્તુ ચોરીને લેવી અથવા તો બે ઘડક તેના ઉપર જોર જીલમ કરીને પણ તે વસ્તુ લેવી-પ્રાહ્મણે શુદ્ર પાસે કોઈ પણ વસ્તુનું દાન મા

ગવું તે નિષેદ્ધ ગણેલું છે પણ તેની પાસેથી બળાત્કારે કાંઈ પણ લેવું તે નિષેદ્ધ નથી. ૧૨.

યોડનાહિતાગ્નિઃ શતગુરયજ્ઞવા ચ સહસ્રગુઃ

તયોરપિ કુટુમ્બાભ્યામાહરેદવિચારયન્ ॥ ૧૪ ॥

જો કોઈ પ્રાહ્મણ ક્ષત્રીય પાસે સો ગાયોના મૂલ્ય બરાબરનું દ્રવ્ય હોય છતાં અગ્નિ હોમ ન કરતા હોય અથવા અગ્નિ હોમ કરતા હોય પણ તેઓની પાસે હજાર ગાયોના મૂલ્ય જેટલું દ્રવ્ય હોય અને તેઓ સોમયાગ અર્થાત્ સોમવલ્લીના રસનું પાન ન કરતા હોય તો તેઓ દરેક પાસેથી યજ્ઞ પરિપૂર્ણ કરવાને માટે જેજે વસ્તુઓ જોઈતી હોય તેતે વસ્તુઓ લેવી. ૧૪.

આદાનનિત્યાચ્ચાદાતુરાહરેદપ્રયચ્છતઃ ॥

તથા યશોડસ્ય પ્રથતે ધર્મશ્ચૈવ પ્રવર્થતે ॥ ૧૫ ॥

જો પ્રાહ્મણ અન્ય પાસેથી હુમેશાં દાન લેતો હોય છે પણ પોતે જો યજ્ઞ કર્મ તેમજ દાન પણ કરતો હોય તો તેવા ના પાસેથી યજ્ઞને માટે જે બે ત્રણ વસ્તુઓ ખુટતી હોય તે માગી લેવી અને માગી લેવી અને તેની પાસે હોવા છતાં પણ જો તે ન આવે તો પછી તેની પાસેથી ચોરીને અથવાતો બળાત્કાર કરીને પણ તે વસ્તુ લેવી જોઈએ આપ્રમાણે ચોરી અથવા બળાત્કાર કરીને યજ્ઞના કામને માટે જે માણસ ખુટતી વસ્તુઓ દાન નથી કરતો તો પ્રાહ્મણ પાસેથી છે તેની કીર્તી અને ધર્મ પણ વધે છે. ૧૫.

તથૈવ સમ્પ્રેમ ભક્તે ભક્તાનિ ષડનશ્રતા ॥

અશ્વસ્તનવિધાનેન હર્ત્ત્વ્યં હીનકર્મણઃ ॥ ૧૬ ॥

તેમજ જે માણસ દ્વિજ-પ્રાણીઓને પણ દિવસના ઉપવાસ થયા હોય અને ચોથા દિવસ પ્રાતઃકાળના પણ ભોજન ન મળે એમ સાત ટંક જેને ભોજન નથી મળ્યું તેવા પ્રાણીઓ જે પ્રાણીઓ કોઈને પણ દાન નથી આપતો તેવા પાસેથી જો દિવસ ચાલે તેટલું અન્નાજ ચોરી કરીને અથવા તે જોર જીલમ કરીને લેવું. ૧૬

खलात्क्षेत्रादगाराद्वा यतो वाष्पुपलभ्यते ॥
आख्यातव्यं तु तत्त स्मै पृच्छते यदि पृच्छति ॥ १७ ॥

તહેણે ખેતરમાંથી જાલામાંથી અથવા તો તેવા કોઈ પણ સ્થળેથી જ્યાંથી મળી આવે તેવું હોય ત્યાંથી ધાન્ય લેવું અને તેમ કરતાં પકડાય અને તે ધાન્યનો માલિક તેને શા માટે તે પ્રમાણે તેણે ધાન્ય લીધું એમ પૂછેતો તેનો વાસ્તવિક ઉત્તર આપવો અને પોતે ક્યાંવથી ધાન્ય ન મળ્યું તેથી ચોરી કરીને તેવું ધાન્ય લીધું છે એમ કહેવું. ૧૭

ब्राह्मणस्वं न हर्तव्यं क्षत्रि येण कदाचन ॥
दस्युनिष्क्रिययोस्तु स्वमजीवन्हर्तुमर्हति ॥ १८ ॥

ઉપર ગણાવ્યાં તેવાં કારણો હોય છતાં પણ ક્ષત્રીએ પ્રાણીઓનું ધન કદાપી પણ લેવું જોઈએ નહીં. તેજ પ્રમાણે સામાન્ય ન્યાય પ્રમાણે વૈશ્યો તથા શુદ્રો એ પણ પોતપોતાથી ઉંચી વર્ણનાઓની પાસેથી ન લેવું જોઈએ. પણ જે માણસ નિષિદ્ધ ન કરવાનાં જે કાર્ય કરતો હોય અને સારાં કર્મ ન કરતો હોય તેની પાસેથી તો ક્ષત્રીને પોતાનાં યજ્ઞ કર્મ કરવામાં આપત્તિ

આવી પડે તો તે લેવાને યોગ્ય છે. ૧૮

योऽप्राधुभ्योऽर्थमादाय साधुभ्यः संप्रयच्छति
सकृत्वा पुनमात्मानं संतारयति तावुभौ ॥ १९ ॥

જે માણસ દુષ્ટ કર્મના કરનારની પાસેથી દ્રવ્ય ઉપર કદા તે-યજ્ઞના-કર્મને માટે લેછે અને તે દ્રવ્યને સાધુ પુરુષોને આપે છે તે જે માણસ પાસેથી દ્રવ્ય તેણે લીધું છે તેના પાપનો નાશ કરે છે અને જેને તે દ્રવ્યનું દાન આપે છે તેને દુર્ગતી માંથી બચાવે છે અર્થાત્ પોતાના દેહનું નાવ બનાવીને જેની પાસેથી દ્રવ્ય તેણે લીધું છે અને જેને પોતે આપ્યું છે તે બન્નેને દુઃખથી ભરેલા સંસારના સમુદ્રની પાર ઉતારે છે. ૧૯

यद्धनं यज्ञशीलानां देवस्वं ताद्विदुर्बुधाः ॥
अयज्जनानां तु यद्विचिन्नामुरस्वं तदुच्यते ॥ २० ॥

જે માણસો ધર્મ કર્મ-યજ્ઞ વિગેરે કરે છે તેવા માણસો પાસે જે દ્રવ્ય છે તેને જ્ઞાની માણસો દેવતાઓનું ધન એમ કહે છે કારણ કે તે ધનનો યજ્ઞ કર્મ કરવામાં સદ્ ઉપયોગ થાય છે અને જે માણસો પાસે પુષ્કળ દ્રવ્ય છે પણ જેઓ યજ્ઞ વિગેરે કરતા નથી તેમના દ્રવ્યને અસુર દ્રવ્ય અર્થાત્ દૈત્યોનું દ્રવ્ય કહે છે કારણ કે તેનો દેવને માટે કોઈ ઉપયોગ થતો નથી માટે આવા અસુર દ્રવ્યનું પણ હરણ કરીને વિદ્વાનોએ યજ્ઞ કરવો. ૨૦

नतस्मिन्धारयेदण्डं धार्मिकः पृथिवीपतिः ॥
क्षत्रियस्य हि बालि इयाद्ब्राह्मणः सीदति क्षुधा ॥ २१ ॥

યજ્ઞ પૂરો કરવાને માટે ખુટતી વસ્તુઓ જે માણસ જેની પાસે હોય છતાં તે માણસ આપવાને નાખુશ હોય અને તેટલા માટે ચોરી અથવા બળાત્કારે લઈ આવે છે તેવા માણસને રાજાએ-ન્યાયાધિશે ગુન્હેગાર ગણીને શીક્ષા કરવી જોઈએ નહિ. કારણ કે તેનો તેમાં અપરાધ નથી. રાજાના અસામર્થ્યને લીધે તેને તેમ કરવાની જરૂર પડેલી ગણાય છે. ૨૧

तस्य भृत्यजनं ज्ञात्वा स्वकुटुम्बान्महीपतिः॥
श्रुतशीलेच विज्ञाय वृत्तिं धर्म्यां प्रकल्पयेत्

॥ ૨૨ ॥

જે બ્રાહ્મણને પોતાના કુટુંબના નિર્વાહને માટે ઘણું દુઃખ પડતું હોય તેવા બ્રાહ્મણને વેદ પ્રમાણેના પોતાના ધર્મ નિયમને જાણનાર રાજાએ પોતાની પાસે ઓલાવી તેના કુટુંબ તથા વિદ્યા અને શુભ અવશુભની માહિતી મેળવીને તેનો શુભરો થાય તેવો બંદોબસ્ત કરી આપવો જોઈએ. ૨૨

कल्पयित्वाऽस्य वृत्तिं च रक्षेदेनं समन्ततः ॥

राजा हि धर्मवद्भागं तस्मात्प्राप्नोति रक्षितात्

॥ ૨૩ ॥

એ પ્રમાણે તેની જીવિકાનો નિયમ બાંધી બંદોબસ્ત કરી આપ્યા પછી, શત્રુ તથા ચોર-તરફરો તરફથી તેનું બરાબર રક્ષણ કરવું જોઈએ, કારણ આ પ્રમાણેના બ્રાહ્મણની રક્ષા કરવાથી તે બ્રાહ્મણ જે જે પુણ્ય કર્મ કરે છે તેનો છઠ્ઠો ભાગ રાજાને મળે છે. ૨૩

नयज्ञार्थं धनं शूद्राद्विप्रो भिक्षेत कर्हिचित् ॥

यजमानो हि भिक्षित्वा चण्डालः प्रेत्य जायते

॥ ૨૪ ॥

બ્રાહ્મણને યજ્ઞ કરવો હોય અને પાસે પેસો ન હોય તોપણ તેણે શુદ્રની પાસેથી દ્રવ્ય લઈને યજ્ઞ કરવો નહિ કારણ કે તેવી રીતે કરેલા યજ્ઞથી કંઈ ફલ થતું નથી એટલુંજ નહિ પણ પ્રાયશ્ચિત થાય છે જેના પરિણામે યજ્ઞ કરનાર બ્રાહ્મણ મૃત્યુ પછી ચાંડાલ અવતરે છે, તેટલાજ માટે શુદ્ર પાસે બ્રાહ્મણને માગવું નિષેદ્ય કહેલું છે અને વળુ માગ્યે પણ જો શુદ્ર કંઈ ધન આપે તો યજ્ઞ કર્મમાં તેનો ઉપયોગ કરવો નહિ. ૨૪

यज्ञार्थमर्थं भिक्षित्वा यो न सर्वं प्रयच्छति ॥
स याति भासतां विप्रःकाकतां वा शतं समाः

॥ ૨૫ ॥

બ્રાહ્મણ અન્ય પાસેથી યજ્ઞ કરવાનાં કારણને માટે જે જે વસ્તુઓ માગી લાવે છે અને ત્યાર પછી તે તે વસ્તુઓ જો યજ્ઞમાં પૂરેપૂરી વાપરી નાંખતો નથી તો તેને પૂનઃજન્મમાં સો વર્ષ સુધી કાગડાનો કે કાકાકૌઆનો અવતાર ધારણ કરવો પડે છે. ૨૫

देवस्त्वं ब्राह्मणस्त्वं वा लोभेनोप हिनस्ति यः
स पापात्मा परे लोके गृध्रोच्छिष्टेन जी वति

॥ ૨૬ ॥

જો કોઈ બ્રાહ્મણ લોભને લીધે સુવર્ણ વા રૂપાની પ્રતિમાં અથવા દેવાલયમાં અર્પણ કરવામાં આવેલું દ્રવ્ય ચોરી જાય છે અથવા તો બ્રાહ્મણનું દ્રવ્ય હરણ કરી જાય છે તો તેનાં પાપ કર્મને લીધે મૃત્યુ પછી પરલોકમાં ગીધ વગેરે નીચાં પક્ષીઓના ખાતાં જે વધ્યું હોય છે તે ખાઈને જીવે છે. ૨૬

ઈષ્ટિં વૈશ્વાનરીં નિત્યં નિર્વપેદન્દપર્યયે ॥

વલ્લુપ્તાનાં પશુસોમાનાં નિષ્કૃત્યર્થમસમ્મથેરગ ॥

વર્ષની સમાપ્તિમાં તેમજ નવા વર્ષની શરૂઆતમાં વૈશ્વાનર યજ્ઞ કરવો જોઈએ. કારણ કે તેવો યજ્ઞ કરવાથી વર્ષમાં પશુ યાગ અથવા સોમ યાગ જે કરવા જોઈએ તે ન કર્યાનો દોષ દુર થાય છે. ૨૭

આપત્કલ્પેન યો ધર્મં કુરુતેડનાપદિ દ્વિજઃ ॥
સ નામો તિ ફલં તસ્ય પરત્રે તિ વિચારિતમ્ ॥ ૨૮ ॥

દ્વિજને આપત્તિ આવી પડે ત્યારે કરવા યોગ્ય જે જે કાર્યો કહેવામાં આવ્યાં છે તે તે કાર્યોનો કોઈ દ્વિજ આપત્તિમાં ન હોય તેવા વખતે કરે છે તો તે તે કર્મનું તેને મૃત્યુ પછી પરલોકમાં કાંઈ પણ ફલ મળતું નથી એવો મનુ વિગેરેનો અભિપ્રાય છે. ૨૮

વિશ્વૈશ્વ દેવૈઃ સાધ્યૈશ્વઃ બ્રાહ્મણૈશ્વ મહર્ષિભિઃ ॥
આપત્સુ મરણાદ્ગીતૈર્વિધેઃ પ્રતિ નિધિઃ કૃતઃ ॥ ૨૯ ॥

વિશ્વદેવ, સાધ્ય અને બ્રાહ્મણોના મહર્ષિઓએ મરણના ભયને લીધે સોમ યાગના મુખ્ય વિધિને બદલે આપત્તિ કાળમાં તેના પ્રતિનિધિ રૂપ વૈશ્વાનર યજ્ઞ વિગેરે યજ્ઞથી કરવાને માટે બતાવેલા છે. ૨૯

પ્રશ્નઃ પ્રથમકલ્પસ્ય યો ડનુકલ્પેન વર્તતે ॥
ન સામ્પરાયિકં તસ્ય દુર્મતેર્વિચિતે ફલમ્ ૩૦

પણ જે માણસ મુખ્ય સોમ યાગ કરવાને સમર્થ હોવા છતાં આપત્તિમાં વૈશ્વાનર વિગેરે પ્રતિનિધિનું અનુષ્ઠાન કરે છે તેવા

દુર્બુદ્ધિને મૃત્યુ પછી પરલોકમાં સ્વર્ગ મળતું નથી તેમજ તેનું પણ અને સોમ યાગન કર્યાનું પણ પશુ નિવારણ થતું નથી. ૩૦
ન બ્રાહ્મણોડ્વેદયેત કિશ્ચિદ્રાજનિ ધર્મવિત્ ॥
સ્વવીર્યેનૈવ તાઞ્ચિ હ્યાન્માનવાનપકારિણઃ ॥ ૩૧ ॥

જે બ્રાહ્મણ પોતાના વેદ પ્રમાણેના ધર્મ જાણે છે તેને પોતાને જો કાંઈ પણ નુકશાન કોઈએ કર્યું હોય તો તે વિશે રાજાને ફરીયાદ કરવી નહીં કારણ કે આગળ ઉપર કહી ગયા છીએ તે પ્રમાણે બ્રાહ્મણ પોતે પોતાના નુકશાનનો બદલો મેળવવાને તથા નુકશાન કરનારને શીક્ષા કરવાને સમર્થ છે ૩૧

સ્વવીર્યાદ્રાજવીર્યાચ્ચ સ્વવીર્યં બલવત્તરમ્ ॥
તસ્માત્સ્વે નૈવ વીર્યેણ નિઘૃહ્નીયાદરીન્દ્રિજઃ ॥ ૩૨ ॥

બ્રાહ્મણનું સામર્થ્ય રાજાના સામર્થ્ય કરતાં વધારે છે અર્થાત્ રાજા બ્રાહ્મણના સામર્થ્ય ઉપર આધાર રાખે છે અને તેટલાજ માટે બ્રાહ્મણે પોતાને થયેલા નુકશાનને માટે જે (રાજા) પોતાના સામર્થ્ય ઉપર આધાર રાખે છે તેને ફરીયાદ ન કરતાં પોતેજ પોતાના શત્રુને શિક્ષા કરવી. ૩૨
શ્રુતીરયર્વાગિરસીઃ કુર્યાદિત્યવિચારયન્ ॥
વાક્છસ્ત્રં વૈ બાહ્યગસ્તેન હ્યપાદરીન્દ્રિજઃ ॥ ૩૩ ॥

બ્રાહ્મણનું સામર્થ્ય શું છે ? ? બ્રાહ્મણે અથર્વણ તે જાણાવેલા અને આંગિરસિ શ્રુતિ યોગે આંગિરસ અથર્વણ પાસે જાણેલો તેના મંત્રોનું ઉચ્ચારણ કરવું અર્થાત્ તેવા પો-

તાના વાક્યાણુથી આમણે પોતાના શત્રુઓને શીક્ષા કરવી-તેમને શીક્ષા કરવાને રાબાને કહેવું નહી. ૩૩

ક્ષત્રિયો વાહુવીર્યેણ તરેદાપાદમાત્મનઃ ॥
ધને ન વૈશ્યશૂદ્રો તુ જપહોમૈર્દિજોત્તમઃ ॥૩૪॥

ક્ષત્રીને આપત્તિ આવી પડે છે તો તે પોતાના બાહુ બળથી અને શત્રુનો તિરસ્કાર કરીને તેમાંથી દુર થાય છે, વૈશ્ય અને શૂદ્રને આપત્તિ આવી પડે છે તો તેઓ પૈસા ખર્ચીને આપત્તિમાંથી મુક્ત થાય છે. પણ બ્રાહ્મણને આપત્તિ આવી પડે છે ત્યારે તેમાંથી જપ અને યજ્ઞ કર્મ કરીને તેમાંથી છુટે છે. ૩૪

વિધાતા શાસિતા વક્તા મૈત્રો બ્રાહ્મણ ઉચ્યતે
તસ્મૈ નાકુસલં બ્રૂયા ન શુષ્કાં ગિરમી રયેત
॥ ૩૫ ॥

ખરો બ્રાહ્મણ કોણ ? ખરો બ્રાહ્મણ તો તેનેજ સમજવો કે જે વેદમાં કહેલા પોતાના ધર્મ નિયમોને ખરાખર પાળે છે. પોતાના પુત્ર તથા શિષ્યોને તે તે ધર્મો શિખવે છે અને તેમની પાસે આગ્રહ કરી પળાવે છે, પાપ નિવારણ કરવાને માટે જૂઠાં જૂઠાં પ્રાયશ્ચિત કરવાનાં બતાવે છે, તેમજ સર્વ પ્રાણીઓની સાથે દ્રેષ રહીત મીત્રતા ધરાવતો હોય છે. આવા બ્રાહ્મણને કોઈ એ કટુ વચન કહેવું નહી અથવા તો તેની સાથે એવા પ્રકારની વાત ચિત પણ ન કરવી કે જેથી તેના મનને ખોટું લાગે. ૩૫

નવૈ કન્યા ન યુવતિર્નાલ્પવિદ્યો ન બાલિશઃ ॥
હોતા સ્યાદમિહોત્તમસ્ય નાર્તો નાસંસ્કૃતસ્તથા
॥ ૩૬ ॥

કન્યાએ અવિવાહીત બાળાએ, તરૂણ સ્ત્રીએ, અલ્પજ્ઞ-જેને થોડું ધણું જ્ઞાન હોય તેણે, રોગી માણસે, અથવા તો જેને ઉપ-નયન સંસ્કાર થયો નથી તેમણે શ્રુતિમાં કહેલા સવારના અથવા સાંજના કરવા યોગ્ય યજ્ઞ કરવા નહી. ૩૬

નરકે હિ પતન્ત્યેતે જુહ્વન્તઃ સ ચ યસ્ય તત્ ॥
તસ્માદૈતાનકુશલોહોતા સ્યાદ્દેદપારગઃ ॥૩૭॥

ઉપર કહેલામાંથી કોઈ પણ જો યજ્ઞ કરે છે તો તેઓ મૃત્યુ પછી નર્કમાં પડે છે તેમજ જેમને માટે તેઓ યજ્ઞ કર્મ કરે છે તેઓ પણ મૃત્યુ પછી નર્કમાં જાય છે માટે જે માણસ ઓત્ર કર્મમાં ઘણાજ પ્રવીણ હોય તેની પાસે હમેશાં યજ્ઞ સંબંધી કાર્ય કરાવવાં જોઈએ. ૩૭

પ્રાજાપત્યમદત્ત્વાઽશ્વમન્યાધેયસ્ય દક્ષિણામ્ ॥
અનાહિતાગ્નિર્ભવાતિ બ્રાહ્મણો વિભવે સાતિ ૩૮

જે બ્રાહ્મણની પાસે ધણુંજ દ્રવ્ય હોય છે. અને પોતે પ્રાજાપત્ય યજ્ઞ કરતો હોય છે તે બ્રાહ્મણ જો યજ્ઞને માટે આજીવો ઘોડો યજ્ઞ કરાવનાર બ્રાહ્મણ હોતા ને દક્ષીણા રૂપે આપતો નથી તો તેને પ્રાજાપત્ય યજ્ઞ કર્યાનું ફલ મળતું નથી તેટલા માટે અશ્વ દાન કરવુંજ જોઈએ. ૩૮

પુણ્યાન્યાનિ કુર્વાતિ શ્રદ્ધાનો જિતેન્દ્રિયઃ ॥
ન ત્વલ્પદક્ષિણૈર્ય જૈર્યજન્તે હ કથંચન ॥૩૯॥

શ્રદ્ધાળુ પુરૂષે પોતે જિતેન્દ્રિય રહીને યજ્ઞ સંબંધી બીજાં પણ પુણ્યકર્મ કરવાં પણ યજ્ઞ કર્યા પછી આપવાની દક્ષીણા જે શાસ્ત્રમાં કહી હોય તેથી ઓછી દક્ષીણા આપવી નહી. ૩૯

इन्द्रियाणि यशः स्वर्गमायुः कीर्तिं प्रजापशूनाः
हन्त्यल्पदक्षिणो यज्ञस्तस्मान्नाल्पधनो यजेत्
॥ ४० ॥

શામાટે શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવી હોય તેથી ઓછી દક્ષીણા ન આપવી ? ! કારણ કે તે પ્રમાણેની દક્ષીણા આપવાથી યજ્ઞ કરનાર અને દક્ષીણા આપનારની ઇન્દ્રિયો-આંખ-કાન વિગેરેનો, જીવતો હોય ત્યારે તેના યજ્ઞનો, મૃત્યુ પછી તેના સ્વર્ગનો, સંતતિનો, પશુ વિગેરેનો થોડી દક્ષીણા આપવાથી નાશ થાય છે. ૪૦

अग्निहोत्रयपविध्याग्नीन्ब्राह्मणः कामकारतः ॥
चान्द्रायणं चरेन्मासं वीरहत्यासमं हि तन्
॥ ४१ ॥

અગ્નિ હોત્ર બ્રાહ્મણ પોતાની ઇચ્છાથી જે સવાર સાંજ કરવાના યજ્ઞો ન કરે તો તેના પ્રાયશ્ચિત્તનો નાશ કરવાને માટે તેણે એક મહીના સુધી ચાંદ્રાયણ વૃત્ત કરવું જોઈએ કારણ કે પ્રાતઃકાળ તથા સાયંકાળનો હોમ ન કરવો અને એક વીર પુત્રની હત્યા કરવી તે સરખું છે. ૪૧

ये गूदादधिगम्यार्थमग्निहोत्रमुपासते ॥
ऋत्विजस्ते हि गूदाणां ब्रह्मवादिषु गर्हिताः
॥ ४२ ॥

જેઓ શુદ્ર પાસેથી દ્રવ્ય લઈને અથવા તો સાધારણ રીતે તેમની પાસેથી દ્રવ્ય માગીને આધાનપૂર્વક અગ્નિ હોમ કરે છે. તેમને શુદ્ર યાજ્ઞ કહેલા છે તેવા શુદ્ર યાજ્ઞ-કોને યજ્ઞનું ફલ મળતું નથી અને તેમને વેદમંત્ર જાણનારાઓ ધણાજ અધમ ગણે છે અને તેમની નિંદા કરે છે. ૪૨

तेषां सततमज्ञानां वृषलाण्युपसेविनाम् ॥
पदा मस्तकमाक्रम्य दाता दुर्गाणि संतरेत्
॥ ४३ ॥

શુદ્રના ધનવડે યજ્ઞ કરનાર મુર્ખ બ્રાહ્મણના મસ્તક ઉપર પગ મુકીને દાન દેનાર શુદ્ર મૃત્યુ પછી પરલોકમાં દુઃખના સમુદ્રને પાર ઉતરે છે અને હોમ કરનારને કાંઈ પણ ફલની પ્રાપ્તિ ન થતાં દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે તે પ્રમાણેના શુદ્રના ધનથી યજ્ઞ કરવા નહી. ૪૩

अकुर्वन्विहितं कर्म निन्दितं च समाचरन् ॥
प्रसक्तश्चेन्द्रियार्थेषु प्रायश्चित्तीयते नरः ॥ ४४ ॥

જે માણસ શાસ્ત્રમાં કહેલાં સંધ્યા વિગેરેનાં નિત્ય કર્મ કરતો નથી તેમજ સંજ-ધિઓમાંથી કોઈના મૃત્યુ સમયે પોતે સ્નાન સુતક પાળતો નથી અને ન કરવા જેવાં કૃત્યો કરે છે અને વિષયમાં હમેશાં આશક્ત રહે છે તે પુરૂષ પાપી મનાય છે. ૪૪

अकामतः कृते पापे प्रायश्चित्तं विदुर्बुधाः ॥
कामकारकृतेऽप्याहरे के श्रुतिनिदर्शनात् ॥ ४५ ॥

પોતાની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ અજાણતાં થઈ ગયેલા પાપને માટે પણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ એમ કેટલાક વિદ્વાનોએ કહેલું છે જ્યારે કેટલાકનો એવો પણ અભિપ્રાય છે કે પોતે જાણતો હોય કે આ પ્રમાણે કરવાથી દોષ લાગે છે છતાં જે માણસ તે પ્રમાણેનું કામ કરીને દોષીત થાય છે. તેને માટે શ્રુતિમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કહેલું છે. ૪૫

अकामतः कृतं पापं वेदाभ्यासेन शुद्ध्यति ॥
कामतस्तु कृतं मोहात्प्रायश्चित्तैः पृथग्विधैः
॥ ४६ ॥

માણસ પોતે જાણતો ન હોય કે આમ કરવામાં પાપ છે અને તેનાથી તે કામ થઈ જાય તો તેવું કામ કરવાથી થયેલું પાપ વેદનો અભ્યાસ કરવાથી દુર થાય છે પણ કોઈના ઉપર દ્રેષ જાવ રાખીને જે કુકર્મ કરવામાં આવેછે તેનું તો જાણીજોઈને કર્યું કહેવાય છે અને તેનું પાપ તો તેને માટે વેદમાં જણાવેલાં પ્રાયશ્ચિત કરવાથીજ દુર થાયછે. ૪૬

પ્રાયશ્ચિત્તીયતાં પ્રાપ્ય દૈવાત્પૂર્વકૃતેન વા ॥
ન સંસર્ગે વ્રજેત્સદ્ધિઃ પ્રાયશ્ચિત્તેઽકૃતે દ્વિજઃ
॥ ૪૭ ॥

કોઈ પણ માણસના શરીર ઉપર તેનાં પૂર્વ જન્મનાં કરેલાં પાપને લીધે અથવા તો આ લોકમાં તેણે જે જે કુકર્મો કરેલાં હોય તેના પાપરૂપી નીશાની હોય અર્થાત્ તેને કોઈ નીકળ્યા હોય અથવા તો ક્ષય અથવા પતના રોગથી પીડાતો હોય અને તેની તે નીશાનીઓ અથવા રોગ જો તેનાં કરેલાં પાપનાં પ્રાયશ્ચિત કરવાથી નાશ પામે તેમ હોય તો જ્યાં સુધી તે તે પ્રાયશ્ચિત કરીને તે તેનાં પાપથી મુક્ત થાય નહીં ત્યાંસુધી સારા માણસોએ તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૪૭

इह दुश्चरितैः केचित्केचित्पूर्वकृतैस्तथा ॥
प्राप्नुवन्ति दुरात्मानो नरा रूक्षविषयम् ४८॥

કેટલાક માણસના શરીરમાં અથવા આકૃતિમાં ત્હેમનાં પૂર્વ જન્મનાં કરેલાં પાપ કર્મોને લીધે અથવા આ જન્મનાં તેમનાં પાપી કૃત્યોને લીધે કેટલાક ફેરફાર થાય છે. આકૃતિ અથવા અવયવમાં આ

પ્રમાણેના ફેરફાર તે માણસનાં કૃત્યો જણાવે છે. ૪૮

सुवर्णचौरः कौनल्यं सुरापः श्यावदन्तताम् ॥
ब्रह्महत्या क्षयरोगित्वं दौर्धर्म्यं गुरुतमगः ४९॥

આવા ફેરફાર તેમના કૃત્યનાં પાપના પ્રમાણમાં થાય છે. જેવાં જેવાં કર્મ તેવા તેવા ફેરફાર સોનું ચોરનાર માણસના નખ ખરાબ થઈ જાયછે અર્થાત્ તેના નખ ટુંકા અથવા તો રોગી હોય છે અને નિષિદ્ધ જે મધપાન તેને પીનાર કુકર્મી મનુષ્યના ઢાંતમાં રોગ-સજો થાય છે, ગુરૂ સ્ત્રિ સાથે લોગ કરનારને ઇન્દ્રિયરોગ થાય છે.

पिथुनः पौतिनासिक्यं सूतकः पूतिवक्त्रताम् ॥
धान्यचौरांस्त्रहीनत्वमातिरेक्यं तु मिश्रकः ५०॥

ચમારના નાકમાં ગડગુમડ થાય છે. અપ શબ્દ બોલનારના મોઢામાં બોખાર-દુર્ગંધ થાય છે, ધાન્ય ચોરનારનું એકાદ અંગ જાયછે અર્થાત્ ત્હેનો એક અવયવ અપંગ થાયછે, ધાન્યની અંદર જૂદાં જૂદાં મીશ્રણ કરનારનું એકાદ અંગ વધે છે. ૫૦

अन्नहर्तामयावित्वं मौक्यं वागपहारकः ॥

वस्त्रापहारकः श्वैर्यं पङ्कताम्वहारकः ॥ ૫૧ ॥

અન્ન ચોરનારનો અસિ મંદ થાય છે. અર્થાત્ તેની પાચન શક્તિ મંદ પડી જાયછે, આજ્ઞાવિના-અધિકાર વિના વિદ્યાભ્યાસ કરનાર મુંગો થાયછે, લોકોનાં કપડાં-વસ્ત્ર ચોરનારને ઘોળા કોઈ નીકળે છે. ઘોડાને ચોરનાર પાંગળો થાય છે-પગે લાંગડો થાય છે. ૫૧

दीवहर्ता भवेदन्यः काणो निर्वातको भवेत् ॥
हिंसया व्याधिभूतस्तु स्फीतोऽन्यस्त्वभिमर्शकः

દિવાનો ચોર નેત્રરોગી અર્થાત આંધળો થાય છે. દિવાને બુજવી નાંખનાર એક આંખે કાણો થાય છે, યજ્ઞમાં હોમવા શિવાય પોતાની સ્વાદેન્દ્રિને તૃપ્ત કરવાને માટેજ જે માણસ પશુ હત્યા કરેછે તેને અનેક રોગ થાય છે, અને જે પુરૂષપર સ્ત્રી સાથે લોગ કરેછે તેનું શરીર વાયુના રોગવાળુ થાય છે અને તેથી તે અતિસ્થુળ થઈ જાય છે. પરંવં કર્મવિશેષેણ જાયન્તે સદ્વિગર્હિતાઃ ॥

જહમૂકાન્ધવધિરા વિકૃતાકૃતયસ્તથા ॥૧૩॥

ઉપર પ્રમાણેનાં વિકારવામાં અંગોવાળાઓ પોતે કરેલાં પુર્વ જન્મનાં તથા આ જન્મનાં પાપને લીધે આ લોકમાં ઉપન્ન થાયછે અને તેવી તેમના અંગની નીશાનીઓ ઉપરથી તેઓનાં કુકર્મને જાણનારા સાધુ પુરૂષો તેમને નિંદેછે અને સદા તેમનો ત્યાગ કરેછે. ૫૩

ચરિતશ્ચમતો નિત્યં પ્રાયશ્ચિત્તં ત્રિગુદ્રયે ॥
નિન્દ્યૈર્હિ લક્ષ્મૈર્યુક્તા જાયન્તેઽનિષ્કૃતૈનસઃ

॥ ૧૪ ॥

આવા માણસોએ પોતપોતાના કરેલાં પાપને નીવારવાને માટે હમેશાં પ્રાયશ્ચિત કરવાં જોઈએ કારણ કે તેઓ જે પ્રાયશ્ચિત ન કરેતો આ લોકમાં પાપ લોગવ્યા પછી જે શેષ લોગવવાનું રહે તેને માટે તેમને પુનઃજન્મમાં પણ વિકારી અવયવ વાળો અવતાર ધારણ કરવો પડે છે. ૫૪

બ્રહ્મહત્યા સુરાપાનં સ્તેય ગુર્વજ્ઞનાગમઃ ॥

મહાન્તિ પાતકાન્પ્રાહુઃ સંસર્ગશ્ચાપિ તૈઃ સહ

॥ ૧૫ ॥

જે કર્મ કરતાં બ્રાહ્મણના જીવને જોખમ

થાય ત્હનેતો સાક્ષાત બ્રહ્મહત્યા કહેવાય છે તેવી બ્રહ્મહત્યા, નિષિદ્ધ એવું જે સુરાપાન, બ્રાહ્મણનું સોનું ચોરીલેવું અથવા તો ગુરૂની સ્ત્રી સાથે સભોગ કરવો અથવા તો એવાં બીજાં પાપકર્મનો સંસર્ગ કરવો તે સઘળાં ને મહા પાતક કહેલાં છે. ૫૫

અનૃતં ચ સમુત્કર્ષે રાજગામિ ચ પૈશુનમ્ ॥

ગુરોશ્ચાલીકનિર્વિષયઃ સપાનિ બ્રહ્મહત્યયા ॥૧૬॥

પોતાની જાતનું ખોટું મ્હોટું પદ ખતાવવું જેમ કે બ્રાહ્મણ ન હોવા છતાં ઉંચા કુળનો બ્રાહ્મણ હું એમ અસત્ય કહેવું, રાજાની અથવા ન્યાયધિશની આગળ કોઈની આડી કરવી જેથી સામા માણસના જીવને નુકશાન થાય તેમજ પોતાના ગુરૂ ઉપર બુદ્ધ કલંક મુકવું તે સઘળાંને બ્રહ્મહત્યા સમાન ગણેલાં છે. ૫૬

બ્રહ્મોજ્ઞતા વેદનિન્દા કૌટસાહ્યં સુત્તદ્વયઃ ॥

ગર્હિતાનાચયોર્જગ્નિઃ સુરાપાનસપાનિ ષડ્ ૫૭

ભણી ગયેલા વેદનું પુનરાવર્તન ન કરવાથી વિસરી જવો, અને જે શાસ્ત્રના આધાર રહીત હોય તેવાં વાક્ય અથવા કૃતાંત ઉપરથી વેદની નિંદા કરવી, અસત્ય સાક્ષી આપવી અથવા સાળ પુરવામાં બુદ્ધ ખેલવું, બ્રાહ્મણ શિષ્યાના કોઈ મીત્રનો વધ કરવો, શાસ્ત્રમાં જે ખાવાને માટે મના કરેલી છે તેવાં લશણ આદિક ખાવાં તે તેમજ અભક્ષ્ય એવી જે વિષ્ણુ-મગ આદિક ખાવાં તે સઘળાં સુરાપાન સમાન જાણવાં ૫૭ નિષેવસ્યાપહરણં નરાશ્વરાજતસ્ય ચ ॥

ધૂમિવજ્રમળીનાં ચ હ્રસ્વસ્તેયસમં સ્મૃતમ્ ૧૮

બ્રાહ્મણની સુવર્ણ શિવાયની અન્ય મી-

લકત જે સોપિલી હોય-રાખવાને આપેલી હોય તેનો ઉઠાવ કરવો અર્થાત્ પોતાની કરી લેવી તેમજ માણસ, ઘોડો, રૂપ, જ-મીન, હીરા તથા અમુલ્ય રત્નો વિગેરે લઈ લેવાં તે પ્રાણીના સુવર્ણને લીધા બરાબર સમજવાં. ૫૮

રેતઃસેકઃ સ્વયોનીષુ કુમારીશ્વત્યજાસુ ચ ॥
સરુયુઃ પુત્રસ્ય ચ સ્ત્રીષુ ગુરુતત્પસમં વિદુઃ
॥ ૬૯ ॥

પોતાની સગી જડેન-(એકજ મા આપના ભાઈ બેનનો એક બીજા) સાથેનો યોગ-અવિવા-હીત બાળાની સાથે ગમન, શુદ્ર અથવા નીચ વર્ણની સ્ત્રી સાથે ગમન, પોતાના મિત્ર વા પુત્રની પત્નિ સાથે અવ્યવહાર, તે સઘળાંને શુદ્ધ પત્નિ ગમન બરાબર ગણેલાં છે. ૫૯
ગોવધોડ્યાજ્યસંયાજ્યપારદાર્યાત્મવિક્રયાઃ ॥
ગુરુમાતૃપિતૃત્યાગસ્વાધ્યાયાગ્ન્યોઃ સુતસ્ય ચ
॥ ૬૦ ॥

હવે ઉપપાતીક અર્થાત્ મહાપાતક અ-ને બ્રહ્મ હત્યા પાપથી ઉતરતાં પાપ કોને કહેવાં ?

ગાયનો વધ કરવો, ન કરવા જેવા હોમ યજ્ઞ કરવા, પર સ્ત્રી સાથે વ્યભિચાર કરવો, પોતાના પંડને વેચવો અર્થાત્ પો-તાના અથવા માત પિતાના દેવાને માટે કોઈને ત્યાં શુભામ-દાસત્વ કરવું, શુદ્ધ, અને માતા પિતા જેમની હુમેશાં શેવા કરવી જોઈએ તે ન કરવી, બ્રહ્મ યજ્ઞ તથા સ્માર્ત યજ્ઞનો ત્યાગ કરવો તથા પો-તાના પુત્ર વિગેરે જેમનું પોષણ કરવું જોઈએ તેમનો ત્યાગ કરવો. ૬૦

પરિવિત્તિતાનુજેડનૂદે પરિવેદનમેવ ચ ॥
તયોર્દા નં ચ કન્યાયાસ્તયોરેવ ચ યાજનમ્
॥ ૬૧ ॥

મ્હોટો ભાઈ કુંવારો હોય છતાં નાના ભાઈને પરણાવવો જેથી મ્હોટો ભાઈ પરિ-વિત્તિ થાય નાના ભાઈને વરાવીને મ્હોટો ભાઈને અવિવાહીત કરવો જેથી નાનો ભાઈ પરિવેત્તા થાય,, એવા બન્ને ને કન્યા આપવી, તથા તેમના વિવાહના યજ્ઞમાં રૂત્વિક થવું. ૬૧

કન્યાયા દૂષણં ચૈ વ વાર્ધુણ્યં વ્રતલોપનમ્ ॥
તદાગારામદારાણામપત્યસ્ય ચ વિક્રયઃ ૬૨
અયોગ્ય વયે કન્યાના કન્યત્વનો ભંગ કરવો, પૈસા ધીરીને તેના ઉપર અતિશય વ્યાજ લઈને તેથી આભુવિકા ચલાવવી. બ્રહ્મ યજ્ઞ વૃત્તનો લોપ કરવો, ભાર્યા, તલાવ બાગ-વાડી પોતાનાં સંતાન આદિને વેચવાં. ૬૨

વ્રાત્યતા વાધન્વત્યાગો મૃત્યાધ્યાપનમેવ ચ ॥
મૃત્યાચાધ્યયનાદાનમપ્પણાનાં ચ વિક્રયઃ ૬૩
દ્વિજ વર્ણના નિયમ પ્રમાણે યોગ્ય વયે ઉપનયન ન આપવું જેથી ઉપવિતને મા-ટેનો અધિકારી વ્રાત્ય થાય છે, પોતાના બંધુઓ તથા પીત્રીઓ નો ત્યાગ કરવો, વેદ ભણાવવો અથવા વિદ્યા આપવાના પૈસા લેવા તથા પોતે જે શુદ્ધની પાસે વેદ ભ-ણતો હોય તેને પૈસા આપવા, નહી વેચ-વા જેવી વસ્તુ જેવી કે તલ વિગેરે વેચીને નિર્વાહ મેળવવો. ૬૩

સર્વાકરેષ્વધીકારો મહાયન્ત્રપ્રવર્તનમ્ ॥
હિંસૌષધીનાં સ્ત્ર્યાજીવોઽભિચારો મૂલકર્મ ચ
॥ ૬૪ ॥

રાજની આજ્ઞા લઈને સોના રૂપાની અથવા ખીજી ધાતુની ખાણમાં કામ કરવું; મહોટા જલના પ્રવાહને રોકવાને માટે પુલ વિગેરે બાંધવાં તથા મહોટાં બારે કારીગીરીનાં કામ કરવાં, ઔષધમાં કામમાં આવે તેવી લતાઓ તથા છોડવાનો નાશ કરવો આદિ ક્ષિયો ને કુમાર્ગે દોરી-લલચાવી તેમનાથી વ્યાપાર કરીને પોતાનું ગુજરાન મેળવવું, અપરાધ ન કર્યો હોય તેવા લાચારને મંત્ર તથા ઔષધથી વશ કરવો અથવા તેા નુકશાન કરવાને માટે મંત્ર જપ, ઘસ વિગેરે કરવા. ૬૪

इन्द्रनार्यमशुष्काणां दुमाणामवपातनम् ॥

આત્માર્થ ચ ક્રિયારમ્ભો નિન્દિતાન્નાદનં તથા ॥ ૬૫ ॥

બળતણને માટેનાં લાકડાં મેળવવાને માટે લીલાં વૃક્ષનો નાશ કરવો, પિતરી અથવા તેા પોતા સંબંધીઓના ઉદ્ધારને માટે નહીં પણ પોતાની આરોગ્યતા ને માટે યત્ન કરવો, લશણ વિગેરેની ખીજી વસ્તુનો એકવાર પણ ઇચ્છા વિરૂદ્ધ આહાર કરવો. ૬૫.

अनाहिताग्निता स्तेयमृणानामनपक्रिया ॥

અસચ્છાત્માધિગમનં કૌશીલ્યસ્ય ચ ક્રિયા ॥ ૬૬ ॥

અગ્નિ હોત્ર કરવાનો પોતાને અધિકાર હોવા છતાં અગ્નિ હોત્ર કરવાનો સુંબસ શીવાયના કોઈપણ પ્રકારના દ્રવ્યની અથવા વસ્તુની ચોરી કરવી, ત્રણ પ્રકારનાં જે રૂણ છે તેમાંથી મુક્ત ન થવું, શાસ્ત્રશ્રુતિ અને સ્મૃતિ શીવાયનાં અસત્ય પુસ્તકો પોતે વાંચવાં શીખવાં અને ખીજાને શીખવવાં, તથા અધો

વખત નાચ કરવામાં તથા ગાયન ગાવામાં અને ગવડાવવામાં ગાળવો-મોજ શોખમાં ગાળવો. ૬૬

धान्यकुप्यपशूस्तेयमद्यपस्त्रीनिषेवणम् ॥

સ્ત્રીશુદ્રવિદુક્ષત્રવધોનાસ્તિક્યંચોપપાતકમ્

॥ ૬૭ ॥

ધાન્ય અથવા તેા તાંબા-પિત્તળ, લોહા વિગેરે ધાતુની ચોરી કરવી, ઠારની ચોરી કરવી, દ્વિભતી હોય પણ જે સ્ત્રી મધ પિનારી હોય તેની સાથે ગમન કરવું, સ્ત્રિને, વૈશ્ય, ક્ષત્રી અને શુદ્રને પ્રહાર કરવો-મારી નાંખવાં, અથવા તેા દેવના-ઇશ્વરના અસ્તિત્વને નહીં માનવું-નાસ્તિક પણું રાખવું તે સર્વને તે પ્રકારનાં પાપ કહેલાં છે. ૬૭

ब्राह्मणस्यरुजःकृत्याघ्रातिरघ्रेयमद्ययोः ॥

जैहयंचमैथुनंषुंसिजातिभ्रंशकरस्मृतम् ॥ ૬૮ ॥

બ્રાહ્મણને હાથવડે પ્રહાર કરવો અથવા કુલાપણથી ખોટું લગાડવું, અત્યંત દુર્ગંધ યુક્ત પદાર્થો જેવા કે લશણ, કુંગળી, મધ વિગેરેની વાસ લેવી, પુરૂષ ગમન કરવું. આવાં કાર્ય કરનાર તરતજ ભતિષ્ટ થાય છે. ૬૮

खराश्वोष्ठमृगेभानामजाविकवचस्तथा ॥

संकरीकरणज्ञेयमीनाहिमहिषस्यच ॥ ૬૯ ॥

ગધેડા, ઘોડા, જિંટ, હરણ, હાથી, બકરાં મહેડાં-ઘેંટાં માછલાં સાપ અને લેશ એ-માંથી કોઈનો પણ જે માણસ વધ કરે છે તે વસ્તુ શંકર ભતમાં ગણાય છે. ૬૯

निन्दितेभ्योધનાदानंवाणिज्यंશુદ્રसेवनम् ॥

अपान्त्रीकरणज्ञेयमसत्यस्यचभाषणम् ॥ ૭૦ ॥

જેમની પાસેથી દાન ન લેવું જોઈએ તેમની પાસેથી દાન લેવું, શાસ્ત્રના નિયમોની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરીને વ્યાપાર કરવો શુદ્ધ જે આપણી-દક્ષિણીની સેવા કરવાને યોગ્ય છે તેમની સેવા કરવાથી, અને અસત્ય બાવણ કરવાથી માણસ અપાત્ર થાય છે. ૭૦

કૃમિકાંટવયોદ્યતામધ્યાનુગતમોજનમ્ ॥

ફલૈષઃકુસુમસ્તેયમર્ધૈર્યચમલાવહમ્ ॥ ૭૧ ॥

કૃમી અર્થાત્ નાનાં છુવ જંતુઓ-એ-ઓ-તેથી મ્હોટા સ્થુલ શરીર વાળા કીડા-ઓ, તથા પશુ પક્ષીનો વધ કરનાર, એકજ ટોપલા વા વાસણમાં ફાડતું વાસણ સુકડું હોય અને તેજ વાસણમાં શાક ફલ ફલાદિક અથવા ખીજી પણ ખાવા જેવી વસ્તુ ઝૂકેલાં હોય અને તે વસ્તુ જે માણસ ખાય છે તે, ફલ ફલાદિક અથવા ફુલ અને ફાકડાંની ચોરી કરવાવાળો અને કાંઈ સેજ તુકશાન થયું હોય છતાં જે માણસ ખીરજ નથી રાખી શકતો પણ આકુળ વ્યાકુળ થઈ જાય છે તેવા માણસો ઉપર પ્રમાણેનાં કર્મથી પણ નીતીભ્રષ્ટ થાય છે. ૭૧

સ્તાન્યેનાંસિસર્વાણિયયોક્તાનિપૃથક્પૃથક્ ॥

યૈર્વૈર્વૈરપોષ્ણન્તેતાનિસમ્યાહ્નિબોધત ॥ ૭૨ ॥

આ પ્રમાણેનાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં પ્રહલહત્યા-મહા પાતક, ઉપપાતક વિગેરે પાપ કર્મો આપને કહ્યાં તેમના પાપને નિવારવાને માટે શાંશાં પ્રાયશ્ચિત શાસ્ત્રમાં કહેલાં છે તે હું આપને કહું છું તે હવે સાંભળજો, ૭૨

બ્રહ્મહત્યાદશસમાઃકુટીકૃત્વાવનેવસેત્ ॥

મૃદ્ધાકૃત્વાત્મવિશદયર્થકૃત્વાશ્વશિરોન્નયમ્ ૭૩

પ્રાણહીની જેણે હત્યા કરી હોય તેણે વનમાં એક પર્ણકુટી ખાંધીને ત્યાં બાર વર્ષે સુધી રહેવું જોઈએ, અને તેના નિર્ધારને માટે તેણે મરનારના માથાની ખોપરીમાં બીજા માગીને જે મળે તે ખાવું જો મરનારના માથાની ખોપરી વા કપાલનો ભાગ અથવા ખીજી કાંઈ પણ ચિન્હ ન મળે તો કાંઈ ખીજી મરણ પામેલા માણસની ખોપરીમાં માગી ખાવું. ૭૩

લક્ષ્યંશસ્ત્રભૃતાંવાસ્યાદ્વિદુષામિચ્છયાત્મનઃ ॥

પ્રાસ્યેદાત્માનમગ્રૌવાસમિદ્દેત્રિરવાચિચરા ॥ ૭૪ ॥

પ્રાણહીને મારનાર ધનુષ્ય આણુ એવાં શાસ્ત્રનો ધારણ કરનાર ક્ષત્રીય હોય તો તેણે પોતે કરેલા પ્રહલહત્યાના પાપને દૂર કરવાને માટે સારા કુશળ આણુવર્ણીના નિશાનમાં આવવું અને પોતાના દેહને ત્યાગ કરવો અથવા તો તેવા આણુવર્ણીના તીરના ધાથી તેને મરણ તુલ્ય પીડા થાય છે તો પણ તે પવિત્ર થયો કહેવાય છે તેમ ન કરે તો તેણે ધગધગતા અગ્નિની અંદર ત્રણ વખત ઉઘે માથે પડતાં સુકીને દેહને ત્યાગ કરવો અને તેમ કરવા છતાં પણ જો તે તેમાંથી બચે છે તો તેના પાપનો નાશ થયો ગણાય છે. ૭૪

યજેતવાન્વમેધનસ્વજિતાગોસત્રેનત્રા ॥

અમિજિદ્વિશ્વજિભ્યાંવાત્રિવૃતામિષ્ટતાધિવા ॥ ૭૫ ॥

પણ જો પ્રાણહીનો વધ અન્નહીની થયો હોય અર્થાત્ જેનાથી વધ થયો હોય તે માણસ મરનારની તરફ કોઈ પણ પ્રકારનો દ્રેષ ન રાખતો હોય તો તેણે પોતાના પાપમાંથી મુક્ત થવાને માટે અશ્વમેધ, સ્વ-હંતા, ગોમેધ, અભિહત, વિશ્વહત, ત્રિવૃ-

તા અથવા અગ્નિષ્ઠુતએ યજ્ઞમાંથી એકાદ
યજ્ઞ કરવો. ૭૫

જપન્વાન્યતમંવેદંયોજનાનાંશતંવ્રજેતૂ ॥

વ્રહ્મહત્યાપનોદાયમિત્તુદ્ધિયતેન્દ્રિયઃ ॥ ૭૬ ॥

તેમજ ત્રણ વર્ણમાંથી કોઈનાથી પણ
અન્ય પણ પ્રહ્મહત્યા થઈ હોય તો તેણે
ચારસો કોશ અર્થાત્ સો યોજન સુધી એકલા
વેદનું અધ્યયન-રટણ કરતાં કરતાં આલ્યા
જવું અને રસ્તામાં ફક્ત પોતાના આત્માને
અચાવવાને માટેજ જે કાંઈ ખાવા પીવાની
જરૂર પડે તે કરવું અને પોતાની સર્વ ઈ-
ન્દ્રિયો ઉપર ઘટતો સયંમ રાખવો. જેથી
પણ અન્યથાથી થયેલી પ્રહ્મહત્યાના પાપનો
નાશ થાય છે. ૭૬

સર્વસ્વવેદવિદુષેવ્રાહ્મણાયોપપાદયેતૂ ॥

ધનંવાજીવનાયાલંગૃહંવાસપરિચ્છદમ્ ॥૭૭॥

વળી એવો પણ ભવિષ્ય પુરાણનો નિ-
શ્ચય છે કે જો મારનાર વેદાભ્યાસ રહીત
હોય-અજ્ઞાન હોય અને જો તેની પાસે ધ-
ણું દ્રવ્ય હોય તો તેણે પોતાનું સર્વ દ્રવ્ય
વેદ જાણનાર વ્રાહ્મણને આપી દેવું સર્વસ્વ
અર્થાત્ ॥ જીવનાય અહં ॥ એટલે તે માણસ
ને જીવે ત્યાં સુધી ચાલે તેટલું દ્રવ્ય તથા
ધરખાર રાચરચીલું વિગેરે સર્વ આપવું. ૭૭

હવિષ્યમ્નુવાઽનુસરેત્પતિસ્ત્રોતઃ સરસ્વતીમ્ ॥

જપેદ્વા નિયતાહારશ્ચિ વૈ વેદસ્ય સંહિતામ્ ૭૮

અથવા તોનિવારા આદિક હવિષ્ય
અન્નનું ભોજન કરીને પશ્ચિમ સમુદ્રને મ-
ળનારી સરસ્વતી નદિના પ્રવાહની સામે
ચાલવું અને તેના મુળ આગળ પહોંચવું
અથવા તો પરિમિત-થોડો થોડો આહાર

કરીને ત્રણ ત્રણ વાર વેદની સંહીતાનો
જપ કરવો. ૭૮

કૃતવાપનો નિવસેદ્વામાન્તે ગોવ્રજે ડપિ વા ॥

આશ્રમે વૃક્ષમૂલે વા ગોબ્રાહ્મણહિતે રતઃ ॥૭૯॥

જે માણસને પોતાના પાપના નીવારણ
ને માટે ખાર વર્ષ વનવાસ રહીને તપ ન
કરવું હોય તેણે તેટલો સમય ઠાઠી-મુછ
તથા માથાના વાળ મુંડાવી નાંખવા અને
પોતાના હાથ તથા પગના નખ કપાવવા
અને ગામ ખૂદાર એક મ્હોટા વૃક્ષના મુળ
આગળ અથવા તો જ્યાં ગાયોને રહેવાનું
સ્થાન હોય ત્યાં આગળ ગાયો તથા વ્રાહ્મ-
ણનું રક્ષણ કરવામાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન
કરવો. ૭૯

બ્રાહ્મણાર્થે ગર્વાર્થે વા સઘઃ પ્રાણાન્પરિજયજેતૂ
મુચ્યતે વ્રહ્મહત્યાયા ગોપ્તા ગોબ્રાહ્મણસ્યચ ૮૦

જે માણસે પ્રહ્મહત્યા કરેલી છે તેવો
માણસ જો વ્રાહ્મણ અથવા ગાયનો અચાવ
કરવામાં કાંઈપણ આનાકાની કર્યા વીના
પોતાનાથી બનતો પ્રયત્ન કરેછે અને કહાય
તેમ કરવામાં તેના પ્રાણ જાયછે તો તે તેના
પ્રહ્મહત્યાના પાપમાંથી મુક્ત થાય છે તેજ
પ્રમાણે જે માણસે પ્રહ્મહત્યા કરેલી છે અને
વ્રાહ્મણ અથવા ગાયનો જીવ અચાવે છે. તે
પણ તેના પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. ૮૦

ત્રિવારં પ્રતિરોદ્ધા વા સર્વસ્વમવજિત્ય વા ॥

ત્રિપ્રસ્ય તન્નિમિત્તે વા પ્રાણાલાયે વિમુચ્યતે ૮૧

તેમજ પ્રહ્મહત્યાનું પાપ જેણે કરેલું
છે તે કોઈ પણ વ્રાહ્મણની માલ મીલકત
ચોર લોકો ચોરી કરીને લઈ જતા હોય
ત્હમની સાથે તે મીલકત પાછી મેળવી આ-
પવાને માટે ત્રણવાર સુધી લલે છે અથવા

તો તે બ્રાહ્મણને તેની મીલકત પાછી મેળેવી
આપે છે અથવા તો તેવા કામમાં હોને
જીવ આપે તો તેના પાપથી દુર થાયછે. ૮૧.

एवं दृढव्रतो नित्यं ब्रह्मचारी समाहितः ॥
समाप्ते द्वादशे वर्षे ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ૮૨ ॥

જે માણસ પાપ કર્યા પછી આ પ્રમા-
ણે પોતાના વૃત્તમાં-પ્રતિજ્ઞામાં ઘણેજ દૃઢ
રહે છે અને પોતાની ઇંદ્રિયો ઉપર બરા-
બર સચમ રાખનાર હોય છે તેમજ મન
પણ જે સ્થિર રાખીને પોતાનું પ્રાયશ્ચિત્ત
તેના પાપને નિવારવાને માટે કરે જાય છે
તે તે પ્રમાણે જો બાર વર્ષ સુધી કરે છે
તો તેના બ્રહ્મહત્યાના પાપથી છુટે છે. ૮૨.

शिष्टा वा भूमिदेवानां नरदेवसमागमे ॥
स्वमेनोऽवभृथस्तातो हयमेधे विमुच्यते ॥ ૮૩ ॥

તેમજ જે માણસ બ્રહ્મહત્યા કર્યા પછી
પૃથ્વીના દેવતાઓના મંડળ સમક્ષ અર્થાત્
સારા વેદજ્ઞ બ્રાહ્મણોની સમક્ષ પોતાના અ-
પરાધને કબુલ કરે છે તેમજ માણસોના દે-
વતા એવા જે રાજાઓ-ક્ષત્રીઓની સમક્ષ
પણ પોતે કરેલા અપરાધને કબુલ કરે છે
અને અશ્વમેધ યજ્ઞની પૂર્ણાહુતી વખતે હોતા
તથા આચાર્યની સાથે સ્નાન કરે છે તે પણ
પોતાના પાપમાંથી શુદ્ધ થાય છે. ૮૩.

धर्मस्य ब्राह्मणो मूलमग्रं राजन्य उच्यते ॥
तस्मात्समागमे तेषामे नो विख्याप्य भुज्यति

બ્રાહ્મણને પવિત્ર નિયમના મુળ તરીકે
કહેલા છે અને ક્ષત્રીયને તેના શીખરરૂપ
ગણેલા છે અને તેટલાજ કારણથી જે પા-
પી માણસ તેવા માણસો બ્રાહ્મણ અથવા

ક્ષત્રીયના સમક્ષ પોતાના પાપને ક-
બુલ કરે છે તેઓ તેમના તેવા પશ્ચાતાપથી
પવિત્ર થાય છે. ૮૪.

ब्राह्मणः संभवेनैव देवानामपि दैवतम् ॥
प्रमाणं चै व लोकस्य ब्रह्मात्रैव हि कारणम्

બ્રાહ્મણ પોતે બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મ પ-
ર્યો ત્યારથીજ તે દેવતારૂપ છે અર્થાત્ દેવ-
તાઓને માટે પણ તે પવિત્ર છે અને તેનાં
શીક્ષા વચન તે દરેક માણસે માન્ય કરવાં
જોઈએ કારણ કે વેદના નિયમ પ્રમાણે ક-
ત બ્રાહ્મણનેજ વેદ શીખવવાનો અથવા
તો ઉપદેશ આપવાનો અધિકાર છે. ૮૫.

तेषां वेदाविदो ब्रयुस्त्रयोऽप्येनः सृनिष्कृतिम् ॥
सा तेषां पावनाय स्यात्पवित्रा विदुषां हि बाक्

અપરાધિએ પોતાના પ્રાયશ્ચિત્તને માટે
ત્રણ સારા વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને આમંત્રણ ક-
રીને બોલાવવા અને તેમની સલાહથી તેઓ
જે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાને માટે સુચવે તે કરવું
કારણ કે બ્રાહ્મણનું વચન તેજ તેને પવિત્ર
કરનાર છે અર્થાત્ બ્રાહ્મણ પોતેજ દેવતા
જેવો છે અને તેટલા માટે તેનાં વચન તે
વેદ સિદ્ધ છે. ૮૬.

अतोऽन्यतममास्थायविधिंविप्रः समाहितः ॥
ब्रह्महत्याकृतं पापं व्यपोहत्यात्मवत्तया ॥ ૮૭ ॥

ઉપર પ્રમાણેનાં જણાવેલાં પ્રાયશ્ચિત્ત-
માંથી એકાદ પણ પ્રાયશ્ચિત્ત જે બ્રાહ્મણે
બ્રહ્મહત્યા કરી છે તે એકનિષ્ઠાથી અને
ઇશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખીને કરે છે તો તેથી
તે તેના મહાપાપમાંથી છુટે છે. ૮૭.

हत्वा गर्भमाविज्ञातमेतदेवव्रतं चरेत् ॥
राजन्यवैश्यौ चेजानावात्रेयीमेव च क्षत्रियम् ॥ ૮૮ ॥

તેમજ જે માણસે ગર્ભનો નાશ કર્યો હોય અર્થાત્ ગર્ભમાં પુત્ર વા પુત્રી છે તે જાણ્યા વિના ગર્ભની હત્યા કરી હોય અને તે ગર્ભ પ્રાણશ્ચ વર્ણ હોય અથવા તો ક્ષત્રીય અથવા વૈશ્ય જે યજ્ઞ કર્મમાં રોકાયેલો હોય અથવા જેણે વેદીક યજ્ઞ કર્યો હોય તેની હત્યા કરી હોય તેમજ રજસ્વલા હોઈને જેણે સ્નાન કર્યું હોય તેવી સ્ત્રીનો જેણે વધ કર્યો તે માણસ પણ ઉપરનાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી પોતાના પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. ૮૮.

અત્વાચૈવાનૃતંસાક્ષ્યેપ્રતિરુદ્ધયગુરંતથા ॥

અપત્ત્યચનિષેપંકૃત્વાચસ્ત્રીસૃત્તદ્વધર્ ॥૮૯॥

અને તેજ પ્રમાણેના પ્રાયશ્ચિત્તથી જેણે ગંભિર મુકરદમાં ખોટી સાક્ષી અથવા જુખાની આપ્યાનું પાપ કર્યું હોય, પોતાના ગુરૂના ઉપર ખોટો આરોપ મુક્યો હોય, કોઈની મુકેલી અનામત ઉચાપત્ત કરી હોય, તેમજ પોતાની વા પોતાના મિત્રની યત્નિનો જેણે વધ કર્યો હોય છે તે પણ તેના પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. ૮૯.

इयंविशुद्धिरुदिताप्रमाण्याकामतोद्विजम् ॥

કામતોબ્રાહ્મણવેદીનષ્કૃતિર્નિવધાયતે ॥ ૯૦ ॥

આ પ્રાયશ્ચિત્ત અજાણથી જેનાથી પ્રભ-હત્યાદિક પાપ થયાં હોય તેને માટે છે પણ જેણે જાણી જોઈને બ્રાહ્મણની હત્યા કરી હોય તેણે તો બાર વર્ષ સુધી વનમાં પાસ કરવો જોઈએ અને ત્યાં રહીને પણ પોતાના પાપમાંથી મુક્ત થવાને માટે સખત વૃત્ત-પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ અથવા જો તેણે જાણી જોઈને બ્રાહ્મણનું પુન કરેલું છે એ સિદ્ધ થાય તો તેના પ્રાયશ્ચિત્તની

મુદત બમણી કરવી અર્થાત્ બારને બદલે ચોવીશ વર્ષ સુધી તેણે વનમાં રહીને તપ કરવું અથવા તો જીવતા બળી મરવું જોઈએ. ૯૦.

सुरांपीत्वाद्विजोमोहादग्निवर्णासुरांपिबेत् ॥
तयासकायेनिर्दग्नेमुच्यतेकिञ्चिपात्ततः ॥ ૯૧ ॥

દ્રિજ વર્ણનો જે કોઈ માણસ પોતાના શોખની ખાતર જાણી જોઈને સુરા પાન કરે છે તો તેના પાપથી મુક્ત થવાને માટે તેના શરીરને ઢાઢ લાગે તેવા ઉકળતા મધનું તેણે પાન કરવું જોઈએ અને તેવા પાનથી બ્યારે તેનું શરીર તકન દાજી જાય ત્યારે જ તેના પાપમાંથી મુક્ત થયો ગણાય છે. ૯૧. ગોમૂત્રમગ્નિવર્ણવાપિવેદુદકમેવવા ॥

पयोघृतं वामरणाद्द्रोणकृदसमेववा ॥ ૯૨ ॥

અથવા તો બળીને મરી જવાય તેવું ગરમ કરીને તેણે, ગોમૂત્ર, પાણી, દુધ, સ્વચ્છ ઘી અથવા તો ગોમળ, ગાયના છાણને ઉકાળીને પીવું અને તેમ કરતાં બળી બળીને પોતાનો અંત આણવો. ૯૨.

कणांवाभक्षयेदद्वं पिप्पलाकं वा सकृन्निशि ॥

સુરાપાનાપનુચ્યર્થવાલવાસાજટીધ્વજી ॥ ૯૩ ॥

અથવા તો સુરાપાનના દોષમાંથી મુક્ત થવાને માટે તેણે આખા એક વર્ષ સુધી દહાડામાં ફક્ત એકજ વાર અને તેપણ રાત્રીએ ચોખાની કણી અથવા તલ કે તક્કનો ખોળ ખાવાં અને ગાયના ઘાળનાં બનાવેલાં વજ્ર ખારણ કરવાં, પોતે માથા ઉપર લાંબા કેશ રાખવા અને પોતાના હાથમાં પોતે કરેલા પાપ કર્મની નીશાની બતાવનાર ચિન્હ રાખવું અર્થાત્ હાથમાં તેણે સુરાપાન રાખવું. ૯૩

સુરાવૈમલમન્નાનાંવાપ્માચમલમુચ્યતે ॥

તસ્માદ્વાક્ષણરાજન્યૌવૈશ્યશ્ચનસુરાંપિવેત્ ॥૧૪॥

સુરાપાન શામાટે ન કરવું જોઈએ ? સુરા એ અનાજનો કાઢી નાંખેલો ભાગ છે અર્થાત્ અનાજમાંથી નીકળતા કચરાનો સુરા બને છે અને તે જેવી રીતે દુર્ગુણો તેપણ એકજ પ્રકારનો મળે છે તેવો તે મળે છે માટે દ્વિજ-પ્રાણી સ્ત્રી અને વૈશ્યે કોઈ પણ સમયે સુરાપાન કરવું જોઈએ નહીં. ૯૪

મૌઢીપૈષ્ઠીચમાધ્વીચવિજ્ઞેયાત્રિવિધાસુરા ॥

યથૈવૈકાતથાસર્વાનપાતવ્યાદ્વિજોત્તમૈઃ ॥ ૧૫ ॥

આવી જે કેપ્રી સુરા તે પણ ત્રણ પ્રકારની બનાવટની થાય છે. શેલડીમાંથી પણ તે બને છે એ પ્રમાણે ગોળને ઘણા વખત મુઢી બુનો કરીને તેમાંથી ગાળીને જે મધ થાય છે તેને મૌઢી શુક એટલે ગોળ એ ઉપરથી એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે, બીજો ધાન્યને અમુક વખત મુઢી પલાળીને કઢોવશવીને વાટયા પછી જે ઠાડુ ગાળીને બનાવવામાં આવે છે તેને પૈઠી કહેવાય છે અને ત્રીજો મહુડાનાં બને છે જે ને માષક કરીને કહે છે આ સર્વ ઘણાજ કેપ્રી છે માટે તેનું પાન કોઈ પણ દિવે કરવું જોઈએ નહીં. ૯૫

યક્ષરક્ષઃપિશાચાન્નમચંમાંસસુરાસવમ્ ॥

તદ્વાક્ષણેનનાસવ્યંદવાનામશ્નતાહર્ષિઃ ॥ ૧૬ ॥

જે પ્રાણી યજ્ઞકર્મ કરતો અથવા કરાવતો હોય અને હવિષ્યાન્ન જમતો હોય તેને આ મધનું લગાર પણ પાન કરવું નહીં કારણ કે કેપ્રી મધ તથા માંસ વિગેરે અસુર અથવા યો ભુલ પલિતના આહારના

પદાર્થો ગણેલા છે અર્થાત્ તેમના નૈવેદ્યમાં તેવા પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ૯૬

અમેષ્યેવાપતેન્મત્તૌવૈદિકંવાપ્યુદાહરેત્ ॥

અર્કાર્યમન્યત્કુર્યાદ્વાત્રાક્ષણોમદયોહિતઃ ॥૧૭॥

પ્રાણી સુરાપાન શામાટે ન કરવું ? કારણ કે સુરાપાનથી તેને કેફ થઈ છે અને તેથી તેને કાંઈ પણ જ્ઞાન રહેતું નથી તેથી પોતે જ્ઞાન રહિત બની અસ્પર્શ સ્થાને પડે છે અને અપવિત્ર થાય છે અને તે પોતાને નહીં કરવાજેવું ભાષણ કરે છે એટલુંજ નહીં પણ વેદના મંત્રો પણ કોઈને સંભળાવવા જોઈએ નહીં તે લવરીમાં મ્હોટેથી બોલે છે. ૯૭

યસ્યકાયગતવ્રંહમચેનાપ્લાવ્યતેસકૃત ॥

તસ્યવ્યપૈતિત્રાક્ષણ્યંશૂદ્રત્વંચસગચ્છતિ ॥૧૮॥

એટલુંજ નહીં પણ શરીરના અંતર આત્મા-બ્રહ્મને આ અપવિત્ર તત્વના એક છાંટાનો પણ સ્પર્શ થતાં તે બ્રહ્મ અપવિત્ર થાય છે અર્થાત્ પ્રાણીના બ્રહ્મત્વનો નાશ થાય છે અને તે અધમાવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે. ૯૮

एषाविचित्राभिहितासुरापानस्यनिष्कृतिः ॥

अतऊर्ध्वमवद्यागिसुवर्णस्तेयनिष्कृतिम् ॥૧૯॥

ઉપર પ્રમાણેના સુરાના પિનારના પ્રાયશ્ચિત્તને માટેના ભિન્ન ભિન્ન નિયમો આપ સર્વને કહી સંભળાવ્યા હવે સોનાની ચોરીને માટેના પ્રાયશ્ચિત્ત સંબંધી શાસ્ત્રના નિયમો આપને કહીશ તે સાંભળશો. ૯૯

सुवर्णस्तेयकृद्दिप्रोराजानमभिगम्यतु ॥

સ્વર્કર્મભ્યાપયન્મૂયાત્મામવાનજુષાસ્તિતિ ૧૦૦

કોઇ પણ માણસે જો બ્રાહ્મણના સુવર્ણને ચોર્યું હોય તો તેમ કર્યા પછી ત્હેનો પોતે અપરાધ કર્યો છે તેમ ન્યાયાધિશ અથવા રાજાની પાસે જઇને માની દેવું અને કહેવું કે હે રાજન ! મ્હારા અપરાધને માટે જે યોગ્ય લાગે તે શિક્ષા મને કરો. ૧૦૦

મૃદીત્વામુસલંરાજાસકૃદન્યાત્તતંસ્વયમ્ ॥

વધેનગૃદ્યતિસ્તેનોબ્રાહ્મણસ્તપસૈવતુ ॥૧॥

આ પ્રમાણે જે ગુન્હેગારે પોતાનો અપરાધ કબુલ કર્યો હોય તેને રાજાએ પોતાના હાથે એક લોઢાની લાકડી લેઇને એક ફટકો મારવો. આ શિક્ષાથી તે જો મરણ પામે છે તોપણ તેના પાપમાંથી તે મુક્ત થાય છે અને જો જીવતો રહે છે તોપણ તેને પુનઃ કોઇ પણ શિક્ષા કરવી નહીં ફક્ત એકજ ફટકાથી તેની શીક્ષા પૂર્ણ થાય છે. આવો ગુન્હે કરનાર જો બ્રાહ્મણજ હોય તો તેને ફટકો મારવો નહીં તેતો તેના અપરાધને માટે તપ વા વૃત કરવાથી મુક્ત થાય છે. ૧૦૧

તપસાઽપન્નુત્સુસ્તુવર્ણસ્તેયજંમલમ્ ॥

ચીરવાસાદિજોઽરણ્યેચરેદ્વદ્વહ્નોવ્રતમ્ ॥ ૨ ॥

દ્વિજ વર્ણમાંના કોઇએ જો સોનું ચોરીનો અપરાધ કર્યો હોય અને તે જો પોતાના તે અપરાધનું પ્રાયશ્ચિત તપ વા વૃત્તથી દુર કરવાને ઇચ્છે તો તેણે જે પ્રાયશ્ચિત પ્રદક્ષિત્યાના પાપને નીવારવા માટે કહેવામાં આવ્યું છે તે તપ કરવું જોઇએ. ૧૦૨.

પૈતૃતૈરપોહેતપાપંસ્તેયકૃતંદ્વિજઃ ॥

મુરુક્ષીગમનીયંતુવૈરેભિરપાનુદેત્ ॥ ૩ ॥

ઉપર પ્રમાણેની સુવર્ણની ચોરીમાંથી દ્વિજ વર્ણનો અપરાધી પોતાના અપરાધને

માટે તપશ્ચર્યા કરવાથી મુક્ત થાય છે પરંતુ જો તેણે ગુરૂપત્ની જે પોતાની માતા સમાન છે તેની સાથે ક્રિડા કરી હોય તો તો તેણે નિચે પ્રમાણેના પ્રાયશ્ચિતથી પોતાના પાપમાંથી મુક્ત થવું. ૧૦૩.

મુરુત્લ્પ્યગિભાષ્યૈનસ્સ્તતેસ્વપ્યાદયોમયે ॥

સૂર્મીશ્વલન્તીંસ્વાશ્લિષ્યેન્મૃત્યુનાસાવિશુદ્ધયતિ ૪

પોતે નહીં કરવા જેવું પાપ કર્મ કરે છે એમ જાણવા છતાં પણ જે માણસ પોતાના ગુરૂની પત્ની સાથે સંયોગ કરે છે તેણે પોતાના પાપથી મુક્ત થવાને માટે લોખણના લાલચોળ તપાવેલા ખાટલા ઉપર સુઈ જવું આ ખાટલાપર એક સ્ત્રીની આકૃતિ મુકવી અને તેને પણ તપાવવી અને અપરાધીએ તે સ્ત્રીને આલિંગન કરવું જેથી તે જળીને ભસ્મ થાય છે. ૧૦૪.

સ્વયંવાશિશ્વૃષણાવુત્કૃત્યાધાયવાજ્ઞલૌ ॥

નૈર્કૃતીંદિશમાતિષ્ઠેદાનિપાતાદિજિહ્વણઃ ॥ ૫ ॥

અથવા તો તેવા અપરાધીએ પોતાના લીંગ અવયવને પોતાના હાથે છેદ કરવો અને તે સર્વ પોતાના ઝોળામાંલઇને નૈરૂત્ય દિશામાં આલ્યા જવું આ પ્રમાણે આલવાનું તેણે જ્યાં સુધી અશક્તિથી તે જમીનપર પડી જાય અને મરણ પામે ત્યાં સુધી તેણે બરૂ રાખવું. ૧૦૫.

સ્વદ્વાર્જીચીરવાસાવાશ્મશુલાવિજેનવને ॥

માજાપત્યંચરેત્કૃચ્છ્રમદ્ધમેકંસમાહિતઃ ॥ ૬ ॥

પરંતુ જો બ્રાહ્મણપણે તેનાથી ગુરૂપત્ની વિના કોઈ બીજી સાથે સંયોગ થયો હોય તો તો તેણે પ્રભાપત્ય વૃત્ત એક વર્ષ સુધી પાળવું. આવા અપરાધીએ જંગલમાં એક

વર્ષ સુધી બીસ્તરાને હાથમાં ઝાલીને રહેવું
અને તે મુદત સુધી પંચકેશ ધારણ કરવા
અને હાથપગના નળ સરખા પણ કપાવવા
નહી. ૧૦૬.

ચાન્દ્રાયણંવાત્રિમાસાનખ્યસ્યેન્નિપતોન્દ્રિયઃ ॥
હવિષ્યેણયવાગવાવાગુરુત્ત્વાપનુત્તયે ॥ ૭ ॥

જે ગુરૂ પત્ની અથવા અન્ય વડીલ પ-
ત્ની જે પોતે બ્યલિચારીજ હોય છે અને
તેને લીધેજ માણસ અપરાધમાં આવે છે
તો તેવા અપરાધિએ પોતાના પાપમાંથી મુ-
ક્ત થવાને માટે પ્રજાપત્યવૃત્ત ત્રણ માસ
સુધી પાળવું જોઈએ જે સમયમાં તેણે વ-
નસ્પતિ અથવા જવ ઉકાળીને પીવા અને
દેહ દમન કરવાં. ૧૦૭.

एतैर्वैतरपोद्देषुर्महापातकिनोमलम् ॥
उपपातकिनस्त्वेवमेभिर्नानाविधैर्वૈતૈઃ ॥ ૮ ॥

ઉપર પ્રમાણેનાં જે પ્રાયશ્ચિતો જણાવ્યાં
તે સઘળાં જેમણે મહા પાપ કરેલાં છે
અને પોતાનાં પાપથી જેઓ દુર થવાને ઇ-
ચ્છે છે તેમને માટે છે પરંતુ જેઓએ તેમ-
નાથી નાનાં હલકાં પાપ કરેલાં છે તેમણે
તો હવે પછી કહેવામાં આવશે તે તે પ્રાય-
શ્ચિતો પોતાનાં પાપના નિવારણાર્થે કરવાં
જોઈએ. ૧૦૮.

उपपातकसंयुक्तोगोघ्नोमासंयवान्पिवेत् ॥
कृतवापोवसेद्गोष्ठेचर्मणातेनसंवृतं ॥ ૯ ॥

હવે ઉપપાતક નીવારણ પ્રાયશ્ચિત ! જે
કોઈ માણસથી ગાયનો વધ થયો હોય તો
તેને ગોહત્યાનું પાપ લાગે છે જેને માટે
તેણે એક મહીના સુધી જવ ખાધને રહેવું
જોઈએ અને એક મહીના સુધી તેણે દાદી
મુઠો મુઠાવી તાખવાં મારેલી ગાયનું આ-

મકું શરીરે હોડવું અને તેટલા કાળ સુધી
તેણે ગાયો જ્યાં ચરવાને જતી હોય ત્યાં
વસવું. ૧૦૯.

चतुर्थकालमश्रीयादक्षारलवणमितम् ॥
गोमूत्रेणाचरेत्स्नानंद्वौमासौनियतेन्द्रियः ॥ ૧૧૦ ॥

તેમજ ગો મુત્રથી તેણે સ્નાન કરવું,
ઇન્દ્રિયો ઉપર પોતાનો બરાબર સંમય રા-
ખીને જીતેન્દ્રિય થવું અને ત્રીજા મહીનામાં
દર ચોથા ટંકે હવિષ્યાન્ન-મીઠાવગરનું અન્ન
જમવું. ૧૧૦

दिवानुगच्छेद्वास्तास्तुतिष्ठन्धूर्वरजःपिवेत् ॥
शुंश्रूपित्वानमस्कृत्यरात्रौवीरासनंवसेत् ॥ ૧૧ ॥

દિવસે તેણે રહવારના પ્રહારમાં ગાયો
ચરવા જાય ત્યારે તેમની પાછળ પાછળ
જવું અને તેમના ચાલવાથી જે રજ-ધુળ
ઉડે તે તેના મઢાંમાં જવાદેવી અને સાંજના
જ્યારે ગાયો પાછી ફરે ત્યારે રાત્રીના તેમને
પંપાળી સાફ કરવી-તેમની આકરી કરવી
અને તેમનું રક્ષણ કરવું. ૧૧૧

तिष्ठन्तीष्वनुतिष्ठेत्तुવ્રજन्तीष्वप्यनुव્રजेत् ॥
आसीनासु तथातीनोनियतो वीतमत्सरः ॥ ૧૨ ॥

ગાયો જ્યારે સ્વસ્થ થઈને ઉભી રહી
હોય ત્યારે તેણે પણ તેમની પાસે ઉભા
રહેવું, તેઓ જ્યારે ચાલવા માંડે ત્યારે તે-
મની પાછળ પાછળ ચાલવું અને જ્યારે
બેસે ત્યારે તેણે પણ બેસવું. ૧૧૨

आतुरामभिशस्तांवाचौरव्याघ्रादिभिर्भयैः ॥
पतितांपङ्कलग्नांवासर्वोपायैर्विमोचयेत् ॥ ૧૩ ॥

જ્યારે ગાય કોઈ ભયાનક પ્રાણી જેવાં
કે વાઘ વિગેરેની ખડીકને લીધે ભડકે અ-
થવા તો રાગાદિક કારણેથી માંદી પડે

અથવા પડવા આખડવાથી તેના કાંઈ પણ અવયવને નુકશાન થાય ત્યારે તેણે તેના સુખને માટે જોઈએ તેવા ઉપાય કરવા. ૧૧૩
 ઉષ્ણેર્વર્ષતિશીતેવામારુતેવાતિવામૃશમ્ ॥

નકુર્વીતાત્મનસ્ત્રાણંભારકૃત્વાતુશક્તિઃ ॥ ૧૪ ॥

જ્યારે ઇતુઓમાં ગાયો અરક્ષીત હોય ત્યારે પોતે પણ અરક્ષીત રહેવું અર્થાત જ્યારે ઉનહાળા, શિયાળા અથવા વર્ષામાં ગાયો છાંયડો ન હોય તેવા સ્થળે, શિયાળામાં શરીર ઉપર કાંઈ હોડયા વિના અને ચોમાસામાં પલળતી ઉભી હોય ત્યારે તેમની અરક્ષીત સ્થિતિને ઠીક કર્યા વિના પોતે સુખમાં રહેવું નહીં. ૧૧૪

આત્મનોયદિવાન્યેષાંઘૃહેષેત્રેડથવાસલે ॥

મક્ષયન્તીનકથયેત્પિવન્તેવૈવત્સકમ્ ॥ ૧૫ ॥

ગાય જ્યારે પોતાના અથવા પારકા ક્ષેત્રમાં કે ઘરમાં પેડેલી હોય અને ત્યાં કાંઈ ખાતી હોય અને તે વખતે જો વાછડું ધાવતું હોય તો તે ગાય ખેતર વા ઘરમાં પેડી હોય તેની કાંઈને ખબર આપવી નહીં. ૧૧૫

અનેનાવિધિનાયસ્તુગોઘ્રોગામન્નુગચ્છતિ ॥

સગોઠત્યાકૃતંપાપંત્રિભિર્ગાસૈર્વ્યપોહતિ ॥ ૧૬ ॥

ઉપર પ્રમાણે જે માણસ પોતાનાં આચરણ ત્રણ ગાસ સુધી રાખે છે, તે માણસ પોતે કરેલા ગોઠત્યાના પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. ૧૧૬

વૃષભૈકાદશાગાશ્વદયાત્સુચરિતવ્રતઃ ॥

અવિદ્યમાનેસર્વસ્વંવેદવિધ્યોનિવેદયેત્ ॥ ૧૭ ॥

તેમણવાં પણ આ ત્રણ મહીના પછી પણ તેણે દશ ગાયો અને એક વૃષભનું

દાન કરવું જોઈએ અને જે તેટલું દાન કરવાની તેનામાં શક્તી ન હોય તો તેણે પોતાની પાસે જે કાંઈ હોય તે વેદજ પ્રાણીને આપી દેવું. ૧૧૭

एतदेवव्रतं कुर्युरुपपातकिनो द्विजाः ॥

अवकीर्णिवज्र्यशुद्धचर्यचान्द्रायणमथापि वा १८

આવાં ઉપપાતક કરનારાઓએ પોતાનાં પાપમાંથી મુક્ત થવાને માટે ઉપર જણાવ્યાં તે વ્રત કરવાં (પ્રાણપત્ય વ્રત) અથવા તો ચાંદ્રાયણ વ્રત કરવું કારણ કે તેથી પણ નાનાં પાપ નિવારણ થાય છે પરંતુ અવકીરણી પાપીઓએ તો તે વ્રત કરવાં નહીં. ૧૧૮

अवकीर्णीतुकाणेनगर्दभेनचतुष्पथे ॥

पाकयज्ञविधानेनयजेतनिर्ऋतिनिशि ॥ १९ ॥

કારણ કે : જે અવકીરણી પાપ કરેલું છે તેણે તો પોતાના પાપમાંથી મુક્ત થવાને માટે સાયંકાળે જ્યાં ચકલું હોય-અથવા ચાર રસ્તા એકઠા થતા હોય ત્યાં નૈરૂત્ય કાણુમાં નૈરૂતિ દેવી ને એક કાણુ ગધેડાને ભોગ આપવો જે બળીદાનથી અવકીર્ણી પોતાના પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. ૧૧૯

हुत्वाग्नौविधिवद्दોमानन्ततश्चसमेत्यृचा ॥

वातेन्द्रमुख्यहीनां जुहुयात्सर्षिपाहुतिः ॥ २० ॥

અને ત્યાર પછી નૈરૂતિ દેવીને માટે ચારે રસ્તાવચે વધેરવામાં આવેલા ગધેડાને તેણે યથા વિધિ સગાસિદ્ધજન્યસ્તઃ એરૂ આ પ્રમાણે હોમ કરવો અને મરૂત, ઇંદ્ર બૃહસ્પતિ તથા અગ્નિને ધીનો હોમ કરીને વૃષ કરવા. ૧૨૦

कामतोरेतसः सेकव्रतस्थस्यद्विजन्मनः ॥

अतिक्रमंव्रतस्याहुर्मज्ञाव્રतस्यवादिनः ॥ २१ ॥

અવકીર્ણી કોણ ? જો કોઈ બ્રહ્મચારી
પોતાની ઇચ્છાથી કોઈ દ્વિજ સ્ત્રીની સાથે
ક્રિડા કરે છે તો તે અવકીર્ણી થાય છે તેજ
પ્રમાણે એવા કોઈ કારણસર બ્રહ્મચારીની
શુદ્ધ ધાતુના સ્ત્રાવથી પણ બ્રહ્મચારી અવ-
કીર્ણી થાય છે. ૧૨૧

માર્તંડપુરુષતંચગુરૂંપાવકમેવચ ॥

ચતુરોત્રતિનોઽભ્યેતિબ્રાહ્મંતેજોઽવકીર્ણિનઃ॥૨૨

જો વિદ્યાર્થીએ બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળીને
વેદનો અભ્યાસ કર્યો છે તેવા બ્રહ્મચારીથી
જો પોતાના વૃત્તનો ભંગ થાય છે તો વેદા-
ભ્યાસથી તેના ઉપર જે તેજ આપેલું છે તે
તેજનો નાશ થાય છે અને તે સધળું મરૂત,
પુરૂહુત-ઈંદ્ર, અને દેવતાઓના સુરૂ બ્રહ્-
સ્પતિ તથા પાવક-દેવતામાં ભળી ભય છે. ૧૨૨

एतास्मिन्नेनसिપ્રાप्तेवસित्वागर्दभाजिन्म ॥

સત્તાગારાંશ્ચરેદ્વૈક્ષસ્વકર્મપરિકીર્તિયન્ ॥૨૩॥

આવા અવકીર્ણીએ પોતે જે પાપ કર્યું
છે તેને માટે યજ્ઞમાં વધ કરવામાં આવ્યો
હોય તેવા ગધેડાનું ચામડું હોડીને તેણે
જે પાપ કર્યું હોય તે કહેતા કહેતા સાત
ઘરની લિક્ષા માગવી. ૧૨૩

तेभ्यांलब्धेनमैभेगवर्नवन्नेककाञ्चिकम् ॥

उपस्पृशंस्त्रિपवणंत्वद्देनसविशुद्धयति ॥૨૪॥

આ પ્રમાણે લિક્ષા માગતાં જે મળે
તેમાંથી તેણે દિવસમાં ફક્ત એકજ વાર
જમવું અને ત્રણેસવન, પ્રાતઃ મધ્યાન! અને
સાયમ્ કાળમાં સ્નાન કરવું. આ પ્રમાણેના
વૃત્તથી અવકીર્ણી એક વર્ષ પછી પોતાના
પાપથી મુક્ત થાય છે. ૧૨૪

जातिभ्रंशकरं कर्म कृत्वा न्यतममिच्छया ॥

ચેરત્સાન્તપનકૃચ્છ્રપ્રાજાપત્યમાનિચ્છયા ॥૨૫॥

જે કાર્ય કરવાથી માણસ પોતાની વર્ણ-
માં પતિત થાય અથવા જાતી બદલ થાય તેવું
પાપ જો તેણે જાણી જોઈને કર્યું હોય તો તે
પાપમાંથી મુક્ત થવાને માટે તેણે સાંતપન
અને જો અજાણથી તેવું કાર્ય તેનાથી થયું
હોય તો તેવા પાપમાંથી મુક્ત થવાને માટે
પ્રાજાપત્ય તત્ત્વ કરવાં જોઈએ. ૧૨૫

संकरात्र त्यासुमासंशोधनमैन्दवम् ॥

મલિની ર યિષુતત્તઃસ્યાદ્યાવકૈસ્ત્યહમ્ ॥૨૬॥

જો કે જ પણ માણસે એવું પાપ કર્યું
કર્યું હોય જેથી તે શકરત્વને અથવા તો
અપારત્વને પામ્યો હોય તો તે પાપમાંથી
મુક્ત થવાને માટે તેણે એક માસ પર્યંત
ચાંદ્રાયણ વૃત પાળવું જોઈએ. અને એવું
કાર્યજ તેનાથી જો થયું હોય કે જેથી તે
બ્રહ્મ થયો હોય તો તેમાંથી મુક્ત થવાને
માટે તેણે ત્રણ દિવસ સુધી શેકેલા ગરમ
હોય તેવા જવ ખાવા. ૧૨૬

तुरीयोब्रह्महत्यायाःक्षत्रियस्यवधेस्मृतः ॥

वैश्येऽष्टमांशोवृत्तस्त्वશूद्रेऽज्ञेयस्तपोऽज्ञः ॥૨૭॥

બ્રહ્મ હત્યા કરનારને માટે વેદ પ્રમાણેનું
પ્રાયશ્ચિત આપને કહેવામાં આવ્યું છે તેમાં
થી ચોથા ભાગનું પ્રાયશ્ચિત સદાચરણી
ક્ષત્રીયની હત્યાને માટે, વૈશ્ય હત્યાને માટે
તેના આઠમા ભાગનું અને સારા પવિત્ર
પોતાના ધર્મ નિયમોનું પાલન કરનારા શુ-
દ્રની હત્યાને માટે બ્રહ્મહત્યાના સોળમા ભા-
ગનું પ્રાયશ્ચિત સમજવું. ૧૨૭

अकामतस्तुराज यंविीनपात्यद्विजोत्तमः ॥

घृषभैकमहसागादद्यात्सुचरितव्रतः ॥૨૮॥

પરંતુ જો બ્રાહ્મણથી અજાણે ક્ષત્રીનો
વધ થયો હોય તો તેણે પોતાના પાપમાંથી

મુક્ત થવાને માટે એક હજાર ગાયો અને
એક વૃષભનું દાન કરવું. ૧૨૮

ત્ર્યઙ્ગચરેદ્વાનિયતોજડીવ્રહ્મહણોવ્રતમ્ ॥

વસન્દૂરતરેગ્રામાવૃક્ષમૂલનિકેતનઃ ॥૨૯॥

અને જો તેમ ન કરે તો આગળ ઉપર
કહી ગયા તે પ્રમાણે બ્રહ્મહત્યાને માટે જે
પ્રાયશ્ચિત વેદમાં જણાવેલું છે તે પ્રાયશ્ચિત
વૃત તેણે ત્રણ વર્ષ સુધી ગામ બહાર મોટા
ઝાડોના મુળ આગળ પોતાને રહેવાનું આ-
શ્રય સ્થાન કરીને, જીતેન્દ્રિય થઇને પંચકે-
શ વધારતાં પાળવું. ૧૨૯

एतदेवचरेदङ्गप्रायश्चित्तद्विजोत्ततः ॥

प्रमाप्यवैश्यवृत्तस्थंदद्याच्चैकशतंगवाम् ॥૧૩૦॥

• જે બ્રાહ્મણે સદાચરણી વૈશ્યની હત્યા
કરી હોય તેણે પોતાના પાપમાંથી મુક્ત
થવાને માટે ઉપર કહેવામાં આવ્યું તે વૃત
એકજ વર્ષ પાળવું અથવા તો સો સારી
ગાયો અને એક વૃષભનું દાન કરવું. ૧૩૦

एतदेवव्रतंकृत्स्नवृष्णमासाच्छूद्रहाचरेत् ॥

वृषभैकादशावापिदद्यादिप्रायगाःसितः ॥૧૩૧॥

જે માણસે શુદ્ધ શુદ્રની હત્યા કરી હોય
તેણે ઉપર પ્રમાણેનું વ્રત છ મહીના કરવું
અથવા તો તેમ ન કરે તો દશ ઘોળી ગાયો
અને એક વૃષભનું બ્રાહ્મણને દાન આપવું
કારણ કે તેમ કરવાથી તે પોતાના પાપમાંથી
મુક્ત થાય છે. ૧૩૧

मार्जारनकुलौहत्वाचापमण्डकमेवच ॥

श्वगोधोलूककाकांश्शूद्रहत्याव્રतंचरेत् ॥૧૩૨॥

જાણુતાં અથવા અજાણુતાં જો કોઈથી
બીલાડી, નોળીચો, ચારુપક્ષી, દેડકો, કુતરો,
ખરોળી અથવા તો ઘુવડ કે કાગડાની હત્યા

થઈ હોય તો તેમાંથી મુક્ત થવાને માટે
શુદ્ર હત્યાને માટે જે પ્રાયશ્ચિત કહ્યું તે
પ્રાયશ્ચિત કરવું જોઈએ. ૧૩૨

पयःपिबेत्रिरात्रंवायोजनंवाऽध्वनोव्रजेत् ॥

उपस्पृશેत्स्नवत्यांवासूक्तंवाઢ्वંવંતंજपेत् ॥૧૩૩॥

કેટલાકનો એવો પણ મત છે કે ઉપર
પ્રમાણેનું વ્રત તો જ્યારે જાણી જોઈને તે
પ્રાણીની હિંસા કરી હોય ત્યારેજ પાળવું.
પણ જ્યારે અજાણુતાં તેવી હિંસા થઈ હોય
તો તો હિંસા જેનાથી થઈ હોય તેણે પો-
તાના પાપમાંથી મુક્ત થવાને માટે ત્રણ
દિવસ સુધી ફક્ત દુધ પીનેજ રહેવું અથવા
એક યોજન ધરતી ચાલવી, વેદોક્ત વિધિ
પ્રમાણેનાં નદીના પાણીમાં સ્નાન કરવા
અને વૃણના મંત્રો જપવા. ૧૩૩

अभ्रिकाण्णायसींदद्यात्सर्पहत्वाद्विजोत्तमः ॥

पलालभारकंषण्डेसैसकंचैकमाषकम् ॥૧૩૪॥

બ્રાહ્મણથી જો સર્પની હત્યા થઈ હોય
તો તેણે કોઠાળીનું દાન બ્રાહ્મણને આપવું
અને જો કોઈ વ્યંડલની હત્યા તેણે કરી
હોય તો તેના પાપમાંથી છુટા થવાને માટે
તેણે બ્રાહ્મણને એક ભોર ઘાસ તેને અને
ચાકું સિસુદાનમાં આપવું. ૧૩૪

घृतकुम्भंभरौहृतितिलद्रोणंतुतिचिरौ ॥

शुकेद्विहायनंवत्सकौंचहत्वात्रिहायणम् ॥૧૩૫॥

જો તેનાથી રિંછની હત્યા થઈ હોય
તો એક ઘડો ઘીનો ભરીને તેનું દાન આ-
પવું, તેતર પક્ષની હત્યા કરી હોય તો
એક દ્રોણ તલ આપવા, પોપટની હત્યા
કરી હોય તો બે વર્ષના વાછડા અને બગ-
લાની હત્યા કરી હોય તો ત્રણ વર્ષના વા-
છડાનું દાન આપવું. ૧૩૫

હત્વાહંસબલાકાંચવકંવાર્હિણમેવચ ॥

વાનરંરથેનભાસૌચસ્પર્શયદ્વાહ્નયાગમ્ ॥૩૬॥

હંસ, બલાક, કૈંચ, મયુર-મોર, વાં-
દરો, બાજ અથવા સમળીની જે કોઈ મા-
ણસથી હત્યા થઈ હોય તો તેણે પ્રાદ્યણને
તેના પાપ નિવારણને માટે એક ગાયનું
દાન આપવું. ૧૩૬

વાસોદદ્યાદયંહત્વાપશ્ચનીલાન્વૃષાન્ગજમ્ ॥

અજમેષાવનર્જાહંસરંહત્વૈકઢાયનમ્ ॥ ૩૭ ॥

ઘોડાની હત્યા કરનારે એક વસનું દાન
કરીને પોતાના પાપમાંથી મુક્ત થવું, જે-
નાથી હાથીની હત્યા થઈ હોય તેણે પાંચ
કાળા આખલાનું દાન કરવું, ઘેટા, બકરા
અથવા બુંડની હિંસા થઈ હોય તો હિંસા
કરનારે એક આખલાનું દાન કરવું અને
જે ગધેડાની હત્યા કરી હોય તો એક વ-
ર્ષના વાછડાનું દાન કરવું. ૧૩૭

ક્રવ્યાદાંસ્તુમૃગાન્હત્વાધેનુંદદ્યાત્પયસ્વિનીમ્ ॥

અક્રવ્યાદાન્વત્સતરીમુષ્કંહત્વાતુકુળ્લમ્ ॥૩૮॥

જંગલી અને માંસાહારી પ્રાણીઓની
હત્યા કરી હોય તો હિંસા કરનારના એક
હુઝતી ગાયનું દાન આપવાથી હત્યાના પા-
પમાંથી મુક્ત થાય છે અને જે જંગલી
પણ માંસાહારી ન હોય તેવા પ્રાણીની હ-
ત્યા થઈ હોય તો તેને માટે તો એક વા-
છડાનું દાન આપવું જોઈએ જે ઉંટની હ-
ત્યા કરી હોય તો હિંસા કરનારે પોતાના
પ્રાયશ્ચિત્તને દુર કરવાને માટે એક રતી મુ-
વણનું દાન કરી પોતાના પાપમાંથી મુ-
ક્ત થવું. ૧૩૮

બીનકાર્મુકવસ્તાવીન્પૃથગદ્યાદ્વિશુદ્ધયે ॥

અતુર્ણમપિવર્ણાનાંનારીર્હત્વાડનવાસ્થિતાઃ ॥૩૯॥

પ્રાદ્યણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય અથવા શુદ્ર વર્ણ-
ની કોઈ પણ સ્ત્રી જે વ્યભિચારી-કુર્મ ક-
રતી હોય અને તેવી પાપી સ્ત્રીનું જે ખુન
કરે તો ખુન કરનારે જે વર્ણની સ્ત્રીનું ખુન
કર્યું હોય તેના પ્રમાણમાં તેણે શાસ્ત્રમાં ક-
હેલું દાન આપી હત્યાના પાપથી છુટવું જે
તેવી પ્રાદ્યણ સ્ત્રીનું ખુન કર્યું હોય તો તેણે
આ મગના કોથળાનું દાન કરવું, જે તેવી
સ્ત્રી ક્ષત્રી હોય તો તેના વધને માટેના
પ્રાયશ્ચિત્તમાંથી મુક્ત થવા માટે વધ ક-
રનારે એક ધનુષ્યનું દાન કરવું, જે વૈશ્ય
સ્ત્રીને તેવા અપરાધને માટે મારવામાં આ-
વી હોય તો મારનારે એક બકરાનું દાન
આપવું અને શુદ્ર સ્ત્રી હોય તો તેને માર-
નારે પાપમાંથી છુટા થવાને માટે એક
ઘેટાનું દાન કરવું. ૧૩૯

દાનેનવધનિર્ણેકંસર્પાદીનામસક્તુવન્ ॥

एकैकशश्चरेत्कुच्छंदिजःपापापनुत्तये ॥૧૪૦॥

દ્વિભત્તી વર્ણના કોઈ પણ માણસથી
જે સર્પ હત્યા થઈ હોય અથવા તો ઉપર
ગણાવી તેમાંની કોઈ પણ હત્યા થઈ હોય
અને તેવી હત્યાના નિવારણને માટે શાસ્ત્રનાં
જે જે દાન કરવાનાં કહ્યાં તે તેનાથી ના
કરી શકાય તો તેણે તેવાં દરેક પાપમાંથી
મુક્ત થવાને માટે પત્થ વૃત્ત કરવું
જોઈએ. ૧૪૦

आस्थिमतांतुसत्त्वानांसहस्रसप्रमाणे ॥

पूर्णेचानस्यनस्त्रांतुशूद्रहत्याव्रतंचरेत् ॥૪૧॥

જે પ્રાણીઓમાં હાડકાં છે એવાં એક
હજાર પ્રાણીઓની હિંસા થઈ હોય તો
તેના પાપમાંથી છુટા થવાને માટે તેમજ
એક ગાડું ભરાય તેટલાં જે પ્રાણીઓમાં

હાડકાં ન હોય તેવાં પ્રાણીઓની હિંસા કરી હોય તો તેમની સઘળાંની હિંસાના પાપમાંથી મુક્ત થવાને માટે હિંસા કરનારે એક શુદ્ધની હત્યાને માટે જે દાન કહેવામાં આવ્યું છે તે દાન કરવું. ૧૪૧

કિંચિદેવતુવિપ્રાપદ્યાદાસ્થિમતાંવધે ॥

અવસ્થાંચૈવર્હિંસાયાંપ્રાણાયામેનશુદ્ધયતિ ॥૪૨॥

પરંતુ જે નાનાં નાનાં પ્રાણીઓના શરીરમાં હાડકાં છે તેવાં પ્રાણીઓની હિંસા કરનારે તો આદ્યજ્ઞને કંઈ ન જીવું પણ દાન કરવું જોઈએજ અને જો તેણે જે પ્રાણીઓના શરીરમાં હાડકાં નથી તેવા પ્રાણીઓની હિંસા કરી હોય તો તો ફક્ત પ્રાણાયામ કરવાથી પણ તે હિંસા કરનાર પોતાના પાપમાંથી છુટે છે. ૧૪૨

ફલદાનાંતુવૃક્ષાણાંછેદનેજગ્યમ્વચ્છતમ્ ॥

શુભવહ્લીલતાનાંચપુષ્પિતાનાંચર્ષિરુચામ્ ॥૪૩॥

ફળફળાદિકનાં વૃક્ષોનો નાશ કરનાર, સાધારણ વૃક્ષો તથા વેલાઓ અને વનસ્પતિ તથા ફુલ છોડનો નાશ કરનાર વેદની સોડ્યાઓનો જપ કરવાથી તેના પાપમાંથી છુટે છે. ૧૪૩

અન્નાગ્રજાનાંસત્વાનાંરસજાનાંચસર્વશઃ ॥

ફલપુષ્પોદ્ધવાનાંચઘૃતપ્રાશોવિશોધનમ્ ॥૪૪॥

અનાજમાં, મશાલામાં, રસમાં વિગેરેમાં પડેલા જીવંતુઓનો નાશ કરનાર પોતાના પાપમાંથી મુક્ત શુદ્ધ થી જન્મવાથી થઈ શકે છે. ૧૪૪

કૃષ્ણાનાપોષધીનાંજાતાનાંચસ્વયંવને ॥

વૃથાલભ્મેડનુગચ્છેદ્વાંદિનમેકંપયોત્રતઃ ॥૪૫॥

કાંઈપણ કારણવિતા ફક્ત પોતાના ઉદ્ધતપણાથી મોજ શોખને માટેજ જે માણસ ખેતરમાં ઉગાડેલા વૃક્ષ છોડ વા અથવા તો જંગલી છોડ વાઓ જે પોતાની મેળેજ કોઈની પણ કાળજીવિના ઉગી નીકળ્યા હોય છે તેનો નાશ કરેછે તેવા માણસે તેના પાપને દૂર કરવાને માટે એક દિવસ ગાયની પાસે રહેવું તેની ચાકરી કરવી અને તે દિવસે ફક્ત ગાયનું દુધ પીનેજ રહેવું જોઈએ. ૧૧૫

૧૧૫

૧૧૫

ઉપર પ્રમાણેનાં પ્રાયશ્ચિત્તો અને વૃત્તો જીવમય સુદીના નાશ કરવાના પાપમાંથી મુક્ત થવાને માટે આપને કહ્યાં પછી તેવી હિંસા કરનારે તેમ જાણી જોઈને અથવા અજાણથી કરી હોય હવે હું આપને જે જે વસ્તુઓનો આહાર કરવો ન જોઈએ તેમજ જે જે પ્રવાહી પીવાં ન જોઈએ તે શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ સ્વિકારવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત એસે છે તો તેવા પ્રાયશ્ચિત્તને દૂર કરવાને માટે શાં શાં વ્રત દાન કરવાં જોઈએ તે સર્વ કહીશ તે સાંભળશો, ૧૪૬

અજ્ઞાનાદ્ધારુર્ણીપીત્વાસંસ્કારેણૈવશુદ્ધતિ ॥

મતિર્પૂર્વમર્નિર્દેશ્યપ્રાણાન્તિકમિતિસ્થિતિઃ ॥૪૭॥

અજાણથી જો કોઈ માણસે મદીરા પાન કર્યું હોય તો તેણે તે પાપમાંથી શુદ્ધ થવાને માટે ફરીથી યજ્ઞ પવિત્ર ધારણ કરવું પણ જો તેણે તે પ્રમાણે જાણી જોઈનેજ કર્યું હોય તો તે પ્રમાણેની તેને શિક્ષા કરવી પરંતુ તેવા અપરાધને માટે તેને જેથો તેનું મૃત્યુ થાય તેવી શિક્ષા ફરમાવવી જોઈએ નહીં એવો શાસ્ત્રનો નિયમ છે. ૧૪૭

અપઃસુરાધામનસ્થામદ્યમાણડાસ્થિતાસ્તથા ॥

પશ્ચરાત્રપિવેત્પીત્વાશઙ્ગપુષ્પીશૃતંપયઃ ॥૪૮॥

જે માણસે સુરા દારૂ રાખવાના વાસણ અથવા તો કોઈ પણ ફેરી પ્રવાહી રાખવાના વાસણમાં ભરેલા પાણીને પીધું હોય તેવા માણસે પોતાના દેહની શુદ્ધિને માટે પાંચ અહોરાત્રી સુધી શાંખ પુષ્પીના છોડને નાખીને ઉકાળેલા દુધને પીવું જોઈએ ૧૪૮ સ્પૃષ્ટાદસ્વાચમદિરાંત્રિધિવત્પતિમૃદ્યચ ॥

શુદ્ધોચ્છિષ્ટાશ્વપીત્વાપઃકુશવારિપિવેન્ન્યદમ્ ॥૪૯॥

મદિરા પીવામાં આવેથીજ પાપ થાય છે એટલુંજ નહીં પણ જો મદિરાનો સ્પર્શ સરખો પણ થયો હોય કોઈને આગ્રહ કરીને આપવામાં આવ્યો હોય અથવા કોઈના અત્યાગ્રહથી સ્વિકારવામાં આવ્યો હોય તેમજ શુદ્ધતા પીતાં ખાકી રહેલા પાણીને પીવામાં આવ્યું હોય તોપણ તેથી શુદ્ધ થવાને માટે તેવા પાપવાળા માણસે ત્રણ અહોરાત્રી કુશ નાંખીને ઉકાળેલા પાણીને પીવું. ૧૪૯

બ્રાહ્મણસ્તુસુરાપસ્યમન્યમાપ્રાયસૌમપઃ ॥

પ્રાણાનપ્તુત્રિરાયમ્યઘૃતંપ્રાશયવિશુદ્ધયતિ ॥૫૦॥

જે બ્રાહ્મણે એકવાર પણ સૌમરસનું પાન કર્યું છે તેવો બ્રાહ્મણ જો સુરાપાન કરેલા માણસના શ્વાસની વાસ સરખી પણ લેછે તો તે અપવિત્ર થાયછે અને તેટલા માટે તેના દેહની શુદ્ધિને માટે તેણે જળમાં રહીને ગાયત્રી મંત્રનો જપ કરતાં ત્રણ પ્રાણાયામ કરવા અને તેમ કર્યા પછી શુદ્ધ ઘી ખાવું જોઈએ કારણ કે તેમ કરતાં સુરાપાન કરેલા માણસના શ્વાસની જે દુર્વાસ તેનામાં આવી હોય છે તે દુરમાય છે. ૧૫૦

અજ્ઞાનાત્રાશયવિષ્મૂંત્રપુરાસંસ્પૃષ્ટમેવચ ॥

પુનઃસંસ્કારમર્દનિત્રયોવર્ણાદ્વિજાતયઃ ॥૫૧॥

દ્વિજાતી વર્ણના જેમને યજ્ઞોપવિત ધારણ કરવાનો અધિકાર છે તેમાંના કોઈથી જો માણસની મળમુત્ર અથવા સુરાનો સ્પર્શ થયો હોય તો તેણે પોતાના પાંડની અશુદ્ધિમાંથી મુક્ત થવાને માટે તેવા કર્મને માટેનું જે પ્રાયશ્ચિત શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યું હોય તે કરવું અને પુનઃયજ્ઞો પવિત સંસ્કાર કરવા. ૧૫૧

વપનંમેસ્વલાદળૈર્મૈક્ષર્ણાત્તવાનિત્ર ॥

નિવર્તન્તેદ્વિજાતીનાંપુનઃસંસ્કારકર્મણિ ॥૫૨॥

આ પ્રમાણેની દેહની શુદ્ધિને માટે ફરીથી જે માણસને ઉપનયન સંસ્કાર કરવા પડેછે તેને પ્રથમની ક્રિયા વખતે જે પ્રમાણે માથાને ફેર કરાવવું પડેછે તેમજ કેંડે (કમરે) મુંજની દોરીનો કંદોરો ખાંધેલા પડેછે અને હાથમાં દંડ ધારણ કરીને બ્રહ્મ ચારી થઈ ભિક્ષા માગવી પડેછે તેમ કરવાની જરૂર નથી. ૧૫૨

અમોઝ્યાનાંતુશુક્ત્વાન્મંત્રીશુદ્ધોચ્છિષ્ટમેવચ ॥

જગ્ન્નાગાંસમમદ્યંચસત્તરાંત્રયવાન્પિવેત્ ॥૫૩॥

જે માણસે પોતાને જે વર્ણનું ખાવાનું અપતું ન હોય તેમનું તેમજ સ્ત્રી તથા હલકી વર્ણનાનું ઉચિત ખાધું હોય અથવા જો શાસ્ત્રમાં જે વસ્તુઓ ખાવાને માટે અયોગ્ય ગણાતી હોય તે ખાધી હોય તો તેનાથી થયેલા તેના અપવિત્ર દેહની શુદ્ધિને માટે તેણે એક અઠવાડીયા સુધી અહોરાત્ર જવને ઉકાળીને પીવા. ૧૫૩

શુક્તાનિચક્રપાયાંશ્વપીત્વામેધ્યાન્યાપેદિજઃ ॥

તાવજ્જવત્યમયતોપાવત્તમ્નજત્યયઃ ॥૫૪॥

દ્વિજ વર્ણનો માણસ બે ફળના રસને
ચોડા સમય મુધી રહેવા દઇને તેમાં નાસ
ક્રિયા ઉત્તમ થવા દેઇને પીએ છે તે તે રસ
નાસ ક્રિયાને લીધે ખાટો થઇ જાય છે અને
તેમાં કેફી તત્વો ઉત્તમ થાય છે તેથી એક
જાતનો મધ ગણાય છે તેમજ ફલફલાદિકને
કાવાવા દઇને પછી ખાનાર પશુનાસન્યરસ
ને પીનારના જેટલોજ અપવિત્ર ગણાય છે.
પશુ જ્યારે તેના શરીરમાં તેવો આહાર
પચી રહે છે ત્યારે તે તેની અપવિત્રતાથી
મુક્ત થાય છે. ૧૫૪

વિદવરાહચરોદ્ધાનાંગોમાયોઃકપિકાકયોઃ॥
પ્રાણ્યમૂત્રપુરીષાણિદ્વિજશ્ચાન્દ્રાયણંચરેત્ ॥૧૫૫॥

દ્વિજાતીથી જાણતાં અજાણતાં બે ગામ
ના જુ'ડતું, ગધેડાતું, ઉટતું, શીયાળતું,
લાંદરાતું અથવા તે કાગડાંતું મળમુત્ર પિવા
માં આવી ગયું હોય તે તેથી શુદ્ધ થવાને
માટે તેણે ચાંદ્રાયણ વ્રત કરવું. ૧૫૫

જુજ્ઞાણિશ્વત્વામાંસાનિભૌમાનિકવકાનિચા॥
અજ્ઞાતંચૈવસૂનાસ્થમેતદેવવ્રતંચરેત્ ॥૧૫૬॥

અને તેજ વ્રત જેણે ધણા દિવસના
મુકા માંસનો અથવા તે ચોમાસામાં ગંદ-
કિવાળાં સ્થળોમાં ઉગી નીકળતાં ખલા-
ડીના ટોપ ખાધા હોય અથવા તે
માંસ જે કયા પ્રાણીનું છે તે સમજ
ન શકાતું હોય તેનો અથવા તે કસાઈના
ઘરમાં ધણા વખતથી રાખવામાં આવેલું
હોય તેવા માંસનો આહાર કર્યો હોય તેણે
પણ ઉપર પ્રમાણે પ્રાશશ્રિત કરવું. ૧૫૬

ઋગ્વાદસૂકરોદ્ધાનાંકુકુડાનાંચમક્ષણે॥

નરકાકચરાણાંચતત્કૃચ્છંવિશોધનમ્ ॥૧૫૭॥

પરંતુ જે માણસે જાણી બેઠેને માંસ
ખાધેને રહેનારાં જનાવરોના માંસનું અથવા
તે કુચ્છર, ઉંઠ, કુકડાં, કાગડાં અથવા ગ-

ધેડા તેમજ માણસના માંસનું ભક્ષણ કર્યું
હોય તે તેવા મ્હોટા પાપમાંથી છુટવાને
માટે તે માણસે તત્ત કૃચ્છ વ્રત કરવું જો-
ઈએ. ૧૫૭

માસિકાઝંતુયોઽશ્વીયાદસમાવર્તકોદ્વિજઃ ॥
સર્ત્રીણ્યહાન્નુપવસેદેકાહંચોદકેવસેત્ ॥૧૫૮॥

શીશુંવય જેનું અભ્યાસમાં ગળાઈ રહ્યું
નથી અર્થાત્ જે પ્રાણચારીનો વિદ્યાભ્યાસ
હજી પુર્ણ થયો નથી તેવો પ્રાણચારી જે
માસીક શ્રાદ્ધમાં જમવા જાય છે તે અ-
પવિત્ર થાય છે. આવા પ્રાણચારીએ પોતાની
શુદ્ધિને માટે તેણે ત્રણ દિવસ મુધી અપ-
વાસ કરવા અને એક આખો દિવસ પાણીમાં
ઉભા રહેવું. ૧૫૮

બ્રહ્મચારીતુયોઽશ્વીયાન્મધુમાંસકથંચન ॥

સકૃત્વામૃતકૃતંકૃચ્છંવ્રતશેષંસમાપયેત્ ॥ ૧૫૯ ॥

પરંતુ જે કોઈ પ્રાણચારીથી પોતાની
અભ્યાસ કરવાની વયમાં અજાણતાં મધ
અથવા તે માંસ ખવાઈ જાય તે તેણે પ્રા-
જાપત્ય વ્રત કરવું અને ત્યારપછી શુદ્ધ રહી
ને પોતાનું વ્રત પરિપુર્ણ કરવું. ૧૫૯

ચિડાલકાકાશુચિષ્ટિષ્ટંજઘ્વાશ્વનકુલસ્ય ચ ॥
કેશકીટાવપન્નંચપિવેદ્વ્રહ્મતુવર્ચલામ્ ॥૧૬૦॥

ખીલાડી, કાગડા, ઉંદર-કોળ, કુતરા
અથવા તે નોળીઆએ ખાધું હોય અને
ત્યારપછી જે કાંઈ રહ્યું હોય-ઉપરનાં પ્રા-
ણીઓએ જેમાં મેંડાં ઘાલીને જરાપણ ખાધું
હોય અથવા ચાંચ બોળી હોય તેવું તે જે
માણસે ખાધું હોય તેણે તેમજ જે ખાવાની
વસ્તુમાં પક્ષી અથવા પ્રાણીના માળ પડેલા
હોય તેવા આહારની વસ્તુનું જેણે ભક્ષણ
કર્યું હોય તેણે બ્રહ્મસુવચ્છેલા નામની વનસ્પ-
તિને ઉકાળીને પીવી. ૧૬૦

અમોજ્યમન્નનાત્તવ્યમાત્મનઃશુદ્ધિચિન્તના ॥

અજ્ઞાનમુક્તં તાર્યશોધ્યંવાડ્યાનુશોધનૈઃ ॥૬૧॥

જે માણસ પોતે ખૂદારથી નહીં પણ ખરા અંતઃકરણથી પૂર્ણ રીતે શુદ્ધ રહેવાને આશા રાખતો હોય તેણે જે જે વસ્તુઓ શાસ્ત્રમાં આહારને માટે અયોગ્ય કહેલી છે તે ખાવી નહીં અને કદાચ ભુલથી ખવાઈ જાય અને પછી પોતાની ભુલ જાણ્યામાં આવે તો વમન કરીને તે વસ્તુ ખૂદાર કાઢી નાંખવી અથવા તો તેવી વસ્તુ ખાધાથી થયેલી પોતાની અશુદ્ધિને દુર કરવાને માટે શાસ્ત્રમાં શું વ્રત કરવાનું જણાવવામાં આવ્યું છે તે શોધી કાઢી તે પ્રમાણે કરવું. ૧૬૧

एषोऽनाद्यादनस्योक्तोव्रतानांविबिधोविधिः ॥

स्तेयदोषापहर्तृणांव્રतानાંશ્રૂયતાંવિधिः ॥૬૨॥

મહામુની મનુએ શ્રોતાઓને કહ્યું કે હે ! મહાશયો ! આ પ્રમાણે મહેં આપને શાસ્ત્રમાં અભોજ્ય વસ્તુઓ જે ગણાઈ છે તે ખાધાથી થતાં પાપ અને તેમને નિવારવાનાં શાસ્ત્રમાં જણાવેલાં પુણ્ય કર્મો તથા વ્રતો કહી સંભળાવ્યાં હવે આપને ચોરી કરવાથી શો દોષ થાય છે અને શું કરવાથી તે તેવા દોષમાંથી મુક્ત થવાય છે તે કહીશ તે સંભળશો. ૧૬૨

धात्र्यान्नघनचौर्याणिकृत्वाकामाद्विजोत्तमः ॥

स्वजातीयगृहादेवकृच्छ्राब्देनविशुद्ध्यति ॥૬૩॥

જે દિવ્જ બીજા દિવ્જનાજ ઘરમાંથી માલમતા, હાણા અથવા રાંધેલો ખોરાક ચોરી જાય છે તેણે પોતાના તે પાપકર્મથી મુક્ત થવાને માટે એક આખા વર્ષ સુધી પ્રાજ્ઞપત્ય વ્રત કરવું. ૧૬૩.

મનુષ્યાનાંતુહરણેત્વીનાંક્ષેત્રગૃહસ્યચ ॥

કૂપવાપીજલાનાંચશુદ્ધિશ્ચાન્દ્રાયણસ્મૃતમ્ ॥૧૪॥

મનુષ્ય હરણ વાસ્ત્ર હરણ કરનારે તેમજ કોઈના ખેતરનો, વાવનો અથવા કુવાનો જેર ઉપયોગ કરનારે ચાંદ્રાયણ વ્રત કરવું જોઈએ. ૧૬૪.

द्रव्याणामल्पसाराणांस्तेयंकृत्वाऽन्यवेक्षमतः ॥

चरैत्सान्तपनंकुच्छंतन्निर्यात्यात्मशुद्ध्ये ॥૬૬॥

જે કોઈ માણસે બીજા માણસના ઘરમાંથી નજીવી વસ્તુની ચોરી કરી હોય તો તેના અપરાધમાંથી મુક્ત થવાને માટે તેણે તે વસ્તુ તેના હકદાર માલીકને પાછી આપવી અને ત્યાર પછી પણ તેણે સાંતપન વ્રત કરવું જોઈએ. ૧૬૫.

મહ્યમોજ્યાપહરણેયાનશર્યાસનસ્યચ ॥

પુષ્પમ્લફલાનાંચપશ્ચગવ્યંવિશોધનમ્ ॥૬૬॥

પંચ ગવ્ય દેને શુદ્ધ કરી શકે છે ? જે માણસે જૂદી જૂદી ખાવા પીવાની વસ્તુઓની ચોરી કરી હોય, રથની ચોરી કરી હોય બીજાના, ખેસવાના આસન, ફળ, પુલ તથા કંદની ચોરી કરી હોય તેવા માણસે તેના પાપમાંથી મુક્ત થવાને માટે ગાયના મળ, મુત્ર, દુધ-દહી અને ઘી એ પાંચ વાતોને એકઠાં કરીને પીવાં જોઈએ. ૧૬૬

तृणकाष्ठद्रुमाणांचशुष्काश्चस्पृग्गृहस्यच ॥

चेलचर्माभिषाणांचचित्राजंस्यादभोजनम् ॥૬૭॥

જે માણસે ઘાસ, લાકડાં, ઝાડ, સુકવણી, ગોળ, વસ્ત્ર, ચામડાં તથા માંસની ચોરી કરી હોય તેણે શુદ્ધ થવાને માટે ત્રણ અહોરાત્ર અપવાસ કરવા. ૧૬૭.

માણિમુક્તાપ્રવાહાનાંતામ્નસ્યરજતસ્યચ ॥

અયઃકાંસ્યોપલાનાંચદ્વાદશાંકળાન્નતા ॥૬૮॥

જ્વાહીર, મોતી, પરવાળાં, તાંબુ, રૂપું
(તાંબા-રૂપાનાં વાસણુ-અથવા ચલણુ),
લોહુ, પિત્તળ અથવા જો પથ્થર ચોર્યા હોય
તો તેવી ચોરી કરનારે ખાર દિવસ સુધી
અનાજના દાણાને અણુ રાંધ્યા ખાઈને ર-
હેવું જોઈએ. ૧૬૮

કાર્પાસકીટજોર્ણાનાંદ્વિશફૈશફસ્યચા ॥

પક્ષિગન્ધૌષધીનાંચરજ્જ્વાશ્ચૈવત્રયદ્વંપયઃ ॥૬૯॥

રૂ, રેશમ, ઉન, ફાટેલી ખરી અથવા
તો આખી ખરીવાળાં, પ્રાણી, પક્ષી, સુગંધ
દ્રવ્ય, ઔષધી, અથવા તો દોરડાંની ચોરી
કરનારે પોતાના કુકર્મના પાપમાંથી મુક્ત
થવાને માટે ત્રણ દિવસ સુધી ગાયનું દુધ
પીને રહેવું. ૧૬૯

एतैर्मैतैरपोहतेपापस्तेयकृतं द्विजः ॥

અગમ્યાગમનયિતુવ્રતૈરોભિરપાનુદેત્ ॥ ૧૭૦ ॥

ઉપર પ્રમાણેનાં પ્રાયશ્ચિત કરવાથી
દ્વિજતી ચોરી કર્યાના પાપમાંથી મુક્ત થાય
છે પરંતુ ગમ્ય જે સ્ત્રી સાથે ગમન ક-
કરવું શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે તેવી સ્ત્રી સાથે
ગમન કરવાના પાપમાંથી તો નીચેના વૃત-
થી તે પાપમાંથી મુક્ત થઈ શકે છે. ૧૭૦

गुरुतल्पव्रतंकुर्याद्रतःसिक्त्वास्वयोनिषु ॥

સરુપુઃપુત્રસ્યચસ્ત્રીપુકુમારીષ્વન્ત્યજાસુચા ॥૭૧॥

જે માણસે પોતાની સગીબેન પોતાના
મિત્રની પત્ની, પુત્ર વધુ તેમજ કુમારીકા
ઓની સાથે સંભોગ કર્યો હોય અથવા તો
નિચ વર્ણની સ્ત્રી સાથે વિલાસ કર્યો હોય

તો જે પ્રમાણે શુરૂ પત્ની સાથેના ગમન
કર્યાથી તેને દોષ લાગે છે તેટલોજ દોષ
લાગે છે માટે તેવા દોષને માટે શુરૂ પત્ની
ગમન દોષ નિવારણ પ્રાયશ્ચિત તેણે
કરવાં જોઈએ. ૧૭૧

पैतृष्वसेइभंगिनींस्वस्त्रीयांमातुरेवच ॥

માતૃશ્ચભ્રાતૃસ્તનયાંગત્વાચાન્દ્રાયણંચરેત્ ॥૭૨॥

જે માણસ પોતાની ફાઇ અથવા
માશીની દીકરી જે પોતાની સગી બેન
સમાનજ છે તેની સાથે તેમજ પોતાના મા-
માની દીકરી સાથે સંભોગ કરે છે તેણે
પોતાના પાપને દુર કરવા માટે આંદ્રાયણ
વૃત કરવું. ૧૭૨

एतास्तिस्वस्तुभार्यार्येनोपयच्छेत्पुत्रादिमान् ॥

જ્ઞાતિત્વેનાનુપેયાસ્તાઃપતતિશ્વપચ્ચઃ ॥૭૩॥

ઉપર પ્રમાણેની ત્રણ સંબંધી સ્ત્રીઓ
સાથે ડાહ્યા માણસે-શાસ્ત્રે તો કોઈ પણ
પ્રકારનો લગ્ન સંબંધ પાડવો નહીં તેઓ
સર્પીડ સંબંધ હોવાને કારણે તેમની સાથે
લગ્ન કરવું શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે છતાં જેઓ
તેવા સંબંધી સાથે લગ્ન કરે છે તેઓ
મૃત્યુ પછી નર્કમાં પડે છે. ૧૭૩

अमानुषीषुपुरुषउदकयायामयोनिषु ॥

રેતઃસિવત્વાજલેચૈવકુચ્છંસાન્તપનંચરેત્ ॥૭૪॥

જે માણસે પશુઓની, તથા સ્ત્રીની
સાથે સહીના નિયમ વિરુદ્ધ વર્તન કર્યું હોય
તેમજ જળમાં ક્રિડા કરીને પોતાના તિર્થ-
નો શ્રાવ થવા દીધો હોય તેમજ રૂતુ વતી
સ્ત્રી સાથે ભોગ કર્યો હોય તેણે પોતાના
પાપમાંથી મુક્ત થવાને માટે શાન્તપન
નામનું વૃત કરવું જોઈએ. ૧૭૪

મૈથુનંતુસમાસેવ્યપુસિયોષિતિવાદિજઃ ॥

ગોપાનેઽપુદિવાચૈવસવાસાઃસ્નાનમાચરેત્ ॥૭૧

જે દિબતીએ પુરૂષ સાથે સુધી વિરૂદ્ધ વર્તન કર્યું હોય, અથવા તે બળદના ગાંડામાં બેસીને જળમાં અથવા તે દિવસે સ્નિની સાથે સંલોગ કર્યો હોય તે તેવા પુરૂષે પોતાના પાપનો નાશ કરવાને માટે પોતાનાં સર્વ વસ્ત્ર બુધણે સહીત સ્નાન કરવું. ૧૭૪

ચળ્લાક્ષ્યાસ્ત્રિયોગત્વાશુક્ત્વાચપ્રતિગૃહ્ય ॥
પતત્યજ્ઞાનતોવિમોજ્ઞાનાત્સામ્યંતુગચ્છતિ ॥૭૨॥

જે કોઇ પ્રાણી અબાણમાં ચાંડાલણી અથવા તે તેવીજ હલકી વર્ણની સ્ત્રી સાથે ગમન કરે છે તેના હાથનું રાંધેલું જમ્મે છે અથવા તે અન્ય કોઇ પણ પ્રકારની બાકીસ તેની પાસેથી સ્વિકારે છે તે તે પોતાની પંક્તિમાંથી પતિત થાય છે અર્થાત્ બાકી ભ્રષ્ટ થાય છે પણ જો તે પ્રમાણે તે બાકી જોઇનેજ કરે છે તે જ વર્ણની સ્ત્રી સાથે તેવો બંધનાર તે રાખે છે તેજ વર્ણને તે પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૭૬

વિપ્રદુષ્ટાસ્ત્રિયંભર્તાનિરુદ્ધ્યાદેકવેશ્મનિ ॥

યત્પુંસઃપરદારેષુતત્તૈર્નાચારયેદત્ ॥ ૭૩ ॥

જે સ્ત્રી ઘણીજ દુષ્ટ હોય અને સર્વદા બ્યભિચાર કરતી હોય તેવી સ્ત્રીને તેના પતિએ એકાંતમાં કેદ કરવી અને બ્યભિચારી પુરૂષને માટે શાસ્ત્રમાં જે જે વ્રત તથા કૃપ કરવાને માટે સુચવેલાં હોય તેને વ્રત તથા તે તપ તેની પાસે કરાવવાં ૧૭૭

સાચેત્પુનઃપ્રહુણેત્સદશેનોપયાન્નિતા ॥

કુન્દ્રાંધાન્દ્રાપજંચૈવતદ્વ્યાપ્વાવર્નસ્મૃત્ ॥૭૪॥

ઉપર પ્રમાણેનાં તપ તથા વ્રત કરાવીને શુદ્ધ કરેલી ૧ સ્ત્રી પુનઃ-જે પોતાનીજ વર્ણના પુરૂષ સાથે બ્યભિચાર કરેતો તેને ચાંદ્રાયણ વ્રત તથા પ્રાણપત્ય વ્રત કરાવવાં કારણ કે તે પ્રમાણેનાં વ્રતથી તેનાં બ્યભિચાર પાપનો નાશ થાય છે. ૧૭૮

યત્કરોત્યેકરાત્રેણવૃષલીસેવનાદિજઃ ॥

તદ્દેશમુગ્જપન્નિત્યંત્રિભિર્વર્ષૈર્વ્યપોહતિ ॥૭૫॥

દિબ જો વૃષલી-ચાંડાલણી સાથે એક રાત સંલોગ કરીને રહે છે તેને મહા પાતક લાગે છે જેમાંથી ત્રણ વર્ષ સુધી લિક્ષા માગી આવવાથી તથા વેદના મંત્રો જપવાથી તે મુક્ત થઇ શકે છે. ૧૭૯

પાપાપકૃતામૃક્તાચતુર્નામપિનિષ્કૃતિઃ ॥

પતિતૈઃસંપ્રયુક્તાનામિમાઃશૃણુતનિષ્કૃતીઃ ॥૧૮૦॥

આ પ્રમાણે હે ? શ્રોતાઓ આપને મહે ચાર વર્ણને માટેના ચાર જાતનાં મહા પાતકમાંથી શુદ્ધ થવાના શાસ્ત્રમાં જણાવેલા ધર્મ નિયમો કહ્યા અર્થાત્ ભવની હત્યા કરનાર, અયોગ્ય વસ્તુનું ભક્ષણ કરનાર ચૌરી કરનાર તથા અગમ્ય સ્ત્રી માં ગમન કરનારની શુદ્ધિના નિમમો કહ્યા હવે જેઓ પોતે ભ્રષ્ટ થયા છે તેમની સાથે શુદ્ધ માણસો અશુદ્ધ થાય છે તેવા અશુદ્ધ થયેલાઓને શુદ્ધ કરવાના નિયમો હું આપને કહીશ તે સાંભળશો, ૧૮૦

સંવત્સરેણપતિપતિતેનસંશ્ચરન્ ॥

યાજ્ઞનાખ્યાપનાદ્યૌનાન્નતુયાનાસનાશનાશ્ન ૮૧॥

પતિત થયેલાની સાથે એક વર્ષ સમાજમ રાખવાથી શુદ્ધ માણસ પણ અશુદ્ધ થાય છે. શુદ્ધ માણસ પતિતની સાથે વે-

દીઠ યજ્ઞ યાગાદિકા ક્રીયાઓમાં ભાગ લેવા થી અથવા તો તેની સાથે વેદાધ્યયન મન કરવાથી કે લક્ષ સંબંધ નોડવાથી પતિત થાય છે એટલું જ નહીં. પણ જો શુદ્ધ માણસ અશુદ્ધના વાહનનો ઉપયોગ કરે છે અથવા તો તેના આસન ઉપર બેસે છે કે તેની સાથે જરે છે તો પણ અપવિત્ર થાય છે. ૧૮૧

યોયનપાતતનર્પાસસગયાતમાનવઃ ॥

સતસ્યૈવવ્રતંકુર્યાત્તત્સર્ગવિશુદ્ધયે ॥ ૮૨ ॥

ઉપર ગણ્યાનાં તેમાંના કોઈ પણ કારણથી પતિતના સમાગમમાં આવીને જે માણસ પતિત થયો હોય તેણે પોતાની શુદ્ધિને માટે પતિતને માટે જે જે વ્રત શાસ્ત્રમાં કરવાને કહેલાં હોય તે તે તેણે પણ કરવાં. ૧૮૨

પતિતસ્યોદકંકાર્યસપિઠૈર્વાન્ધવૈર્બહિઃ ॥

નિન્દિતેઽહનિસાયાદ્દિજ્ઞાત્યૃત્વિગ્નુરુસન્નિધૌ ॥ ૮૩ ॥

આવા પતિતનાં સગાં સંબંધીઓ સમક્ષ તથા કુળગૌર અને ગુરૂની સમક્ષ ગામ બહાર જઈને અમંગળ દિવસે તે પતિત બાણે મરણ પામ્યો હોય તેમ તેનાં સપિંડ સગાં તથા સમાનોદક સગાંઓએ તેને અર્ધ્ય દાન આપવું. ૧૮૩

દાસીઘટમર્પાપૂર્ણપર્યસ્યેત્પ્રેતવત્પતર્વત્પદા ॥

અહોરાત્રમુપાસીરન્નશૌચંબાન્ધવૈઃસહ ॥ ૮૪ ॥

ઠાશી હોય તેણે પાણીનો ઘડો ભરી લાવવો અને દક્ષીણ દિશા તરફ મ્હોં ફેરવીને તે ઘડાને પગ વતી ઢાળી નાંખવો એટલે બાણે તે પાણી મરનારને આપવામાં આવતું હોય તેમ બતાવવું અને તે બ્યારે

તેમ કરે તે દિવસની રાત્રીના સર્વ સપિંડ અને સમાનોદક સંબંધીઓ તે માણસ (પતિત) બાણે મરણ પામ્યો હોય તેમ ગણી પોતે શોક અને સુતક પાળવાં. ૧૮૪

નિવર્ત્તેન્શ્વ તસ્માત્તુસંભાષણસહાસને ॥

દાયાદ્યસ્યપ્રદાનંચગાત્રાચૈવહિલૌકિકી ॥ ૮૫ ॥

અને ત્યાર પછી તેની સાથે સંભાષણ કરવું નહીં, વારસાનો કોઈ પણ ભાગ તેને આપવો નહીં, અને બાણે તે માણસની પંક્તિ બહાર હોય તેમ ગણીને તેની સાથે કોઈ પણ જાતનો વ્યવહાર સરખો પણ રાખવો નહીં. ૧૮૫

જ્યેષ્ઠતાચનિવર્ત્તેત્તજ્યેષ્ઠાવાપ્યંચયદ્ધનમ્ ॥

જ્યેષ્ઠાંશંપ્રાપ્નુયાન્નાસ્યયવીયાન્ગુણતોઽધિકઃ ॥

આવો પતિત જો અમુક કુટુંબનો વડીલ હોય તો તેના જ્યેષ્ઠત્વના સર્વ હકનો નાશ થાય છે, માલ મીલકતના વારસાના હિસ્સા કરવામાં જ્યેષ્ઠ હોવાના કારણે જે ભાગ તેને વધારે મળવાનો તેનો હક છે તે તેને મળતો નથી પણ તેનાથી ઉતરતી વયના તેના કનીષ્ઠ બન્ધુમાં સારા ગુણો હોય છે તો તે સર્વ હક તેને મળે છે. ૧૮૬

પ્રાયશ્ચિત્તેતુચરિતેપૂર્ણકુમ્ભમર્પાનવમ્ ॥

તૈનૈવસાર્પાસ્યેયુઃસ્નાત્વાપુણ્યેજલાશ્ચયો ॥ ૮૭ ॥

પણ બ્યારે પતિતની શુદ્ધિને માટેનાં વ્રત તે કરે અને શુદ્ધ થાય છે ત્યાર પછી તેના સંબંધીઓએ પવિત્ર તલાવમાં તેની સાથે સ્નાન કરવું અને એક નવો ઘડો પાણીનો ભરીને નાંખવો. ૧૮૭

સત્સ્વપ્નુતંઘટંપાસ્યપ્રવિદ્યભવનંસ્વકમ્ ॥

સર્વાણિજ્ઞાતિકાર્યાણિયાપૂર્વસમાચરેત્ ॥ ૮૮ ॥

આ પ્રમાણેના સ્નાન વિધિ વિગેરે કરીને શુદ્ધ થયા પછી તે કોરા શુદ્ધ પાણીથી ભરેલા ઘડાને તેણે પાછો તળાવમાં નાંખી દેવો અને ત્યાર પછી પોતાના ઘરમાં પ્રવેશ કરીને ખેલાંની માફકજ પોતાનાં કર્મ કરવાં અને પોતાનાં સગાં સંબંધિઓ તરફ પોતાની ફરજ અદા કરવી. ૧૮૮

एतदेवविधिकुर्याद्योषित्सुपतितास्वपि ॥

वस्त्रान्नपानंदेयंतुवसेयुश्चगृहान्तिके ॥ ૧૮૯ ॥

પતિત થયેલા પુરૂષને માટેનો સ્નેહી સંબંધીઓનો ઉપર પ્રમાણેનો ધર્મ છે અને તેજ ધર્મ પતિત થયેલી સ્ત્રિના સંબંધમાં પણ સમજવો વિશેષમાં તેમણે અન્ન વસ્ત્ર પુરાં પાડવાં અને કુટુંબના ઘર આગળજ એક નાતું સરખુ ઘર વા ઝુપડું રાખીને ત્યાં આગળ વાસ કરવો. ૧૮૯

एनस्वमिरनिर्णिक्तैर्नार्थकिञ्चित्सहाचरेत् ॥

કૃતનિર્ણેજનાંશ્વેનજુગુપ્સેતકર્હિચિત્ ॥ ૧૯૦ ॥

પતિત થયેલો માણસ જો પોતાની શુદ્ધિને માટે કાંઈ પ્રાયાશિત ન કરે તો હેતુની સાથે સારા માણસે કોઈ પણ જાતનો વ્યવહાર રાખવો નહીં, પણ જોઓ પ્રથમ પતિત હોઈ પાછળથી શુદ્ધ થવાને માટેનાં વ્રત તથા તપ કરે અને શુદ્ધ થાય ત્યાર પછી તેની કાંઈ પણ નિંદા કરવી નહીં. ૧૯૦

बालघ्रांश्चकृतघ्रांश्चविशुद्धानपिधर्मतः ॥

શરણાગતહંતૃશ્ચસ્ત્રીહનૃંશ્વનસંવસેત્ ॥ ૧૧ ॥

સારા માણસે બાલકોની હત્યા કરવાથી જો માણસ પતિત થયો હોય તેની સાથે, જોઓએ ઉપકારનો બદલો અપકારથી વાળ્યો હોય તેમની સાથે તથા પોતાના ઉપર વિ-

શ્વાસ રાખીને જોઓ શરણે આવ્યા હોય તેવા શરણાંગતોને વિશ્વાસ ઘાતથી મારનારની સાથે, અથવા તો સ્ત્રી ઘાતકની સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો વ્યવહાર રાખવો નહીં પછી ગમે તો શાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણેનાં પ્રાયાશિતથી તેઓ શુદ્ધ થયા હોય. ૧૯૧

येषां द्विजानां सावित्री नानूज्येत यथाविधि ॥

તાંશ્ચારયિત્વાત્રીન્કુચ્છાન્યથાવિધ્યુપનાયયેત્ ૧૨

ધર્મ શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે જે દ્વિજતીને સાવિત્રી મંત્ર લખાવવામાં આવ્યો ન હોય તેણે અશુદ્ધિ મુક્ત થવાને માટે ત્રણ પ્રાણપત્ય વ્રત કરવાં અને ત્યાર પછી વિધિ પ્રમાણે યજ્ઞ પવિત ધારણ કરવું. ૧૯૨

प्रायाश्चितं चिकीर्षन्ति विकर्मस्थास्तु ये द्विजाः ॥

ब्रह्मणा च परित्यक्तास्तेषामप्येतदादिशेत् ॥ ૧૩ ॥

તેજ પ્રમાણે જ્યારે દ્વિજતી પોતાની વર્ણ પ્રમાણેનાં ધર્મ કાર્ય કરવાં છોડી દે તથા ધર્મનો ત્યાગ કરે તેને માટે પણ તે અશુદ્ધ ગણાય છે આવા અશુદ્ધ દ્વિજતીને પુનઃશુદ્ધિ મેળવવાની ઇચ્છા હોય તો તેણે પણ તે વ્રત કરવું. ૧૯૩

यद्दार्हितेनार्जयन्तिकर्मणा ब्राह्मणाधनम् ॥

तस्योत्सर्गेण शुद्धयन्ति जप्येन તપસૈવ ચ ॥ ૧૪ ॥

દ્વિજતી જો કોઈ પાસેથી છળ કપટ અથવા ધર્મ વિરૂદ્ધ આચરણથી દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરે છે તો પણ અશુદ્ધ થાય છે અને તેમાંથી તે દ્રવ્યનો ત્યાગ કરવાથી અથવા તો મંત્રોચ્ચાર કરવાથી અથવા તો પતિત શુદ્ધિને માટેનાં વ્રત અને તપ કરવાથી શુદ્ધ થઈ શકે છે. ૧૯૪

જાવિત્વાત્રીણિસાવિત્ર્યાઃસહસ્રાણિસમાહિતઃ ॥
માર્સગોષ્ઠેપયઃપીત્વામુચ્યતેઽસત્તાતિગ્રહાત્ ॥૧૬॥

અથવા તો ગમે તેવા હલકા આચરણ-
થી અથવા હલકા માણસ પાસેથી દ્રવ્ય મે-
ળવું હોય છે તો તેનાથી પ્રાપ્ત થયેલી
અશુદ્ધિમાંથી પતિત એક ચિત્તે ત્રણ હજાર
સાવિત્રિ મંત્રના જપ કરવાથી અથવા તો
એક માસ સુધી ગાયના દુધ ઉપરજ નિ-
ર્વાહ ચલાવવાથી મુક્ત થાય છે. આ વિશે
કેટલાકને એવો અભિપ્રાય છે કે પતિતે
પોતાની શુદ્ધિને માટે હમેશાં ત્રણ હજાર
બાર સાવિત્રિ મંત્રનો જપ કરવો જ્યારે કે-
ટલાક એવો મત ધરાવે છે કે ફક્ત ચાર
મહીનામાં થઇનેજ ત્રણ હજાર જપ પુરા
કરવા. ૧૬૫

અપવાશકૃષ્ણંતેતુગોવ્રજાત્પુનરાગતમ્ ॥

વ્રણતંપ્રતિપૃચ્છેયુઃસામ્યંસૌમ્યેચ્છસીતિકિમ્? ૬

આ પ્રમાણે ત્રીસ દિવસ સુધી ફક્ત
ગાયનાજ દુધને પીને રહેલા પ્રાણીએ માસ
પુરો થતાં ગાયોને ખાંધવાના રહેડાણથી પા-
છા આવવું અને સર્વ પ્રાણીઓને પ્રણામ કરવા
જ્યારે પ્રાણીઓ તેના સુકાઇ મયેલા શરીરને
જોઇને તેઓ તેને પુછે કે “હે ! દિવ
હવે તું રહેલાની માફક શુદ્ધ થયો છું અને
ફરીથી અમારી સાથે જોડાઇશ.” ૧૬૬

સત્ત્વમુક્ત્વાતુવિત્રેષુવિકિરેયવસંગવામ્ ॥

ગૌમિપ્રવર્તિતેતીર્થકુર્વુસ્તસ્યપરિગ્રહમ્ ॥૧૭॥

આ પ્રશ્નના જવાબમાં જો તે તેની જા-
તીના માણસો સાથે એકત્ર થવાને માટે જુ-
શી હોય તો તેઓએ તેની પાસે ગાયને
પુજો ન ખાવો અને ત્યાંથી ગાય પુજો ખાઇ
રહે એટલે એ જગ્યાએ તેના અંગથીઓ

તથા જ્ઞાતિ બંધુઓએ એકઠા મળીને તેને
નાતમાં પાછો લેવાને માટે કબુલ કરવું. ૧૬૭
વ્રાત્યાનાંયાજનંકૃત્વાપરેષામત્વકર્મચ ॥

અભિચારગર્હાનંચત્રિમિઃકૃચ્છૈર્વ્યપોહતિ ॥૧૮॥

વ્રાત માણસો જો યજ્ઞ કરવાને ઇચ્છતા
હોય અને જે માણસ તેઓને યજ્ઞ કરાવે
છે તે તેમજ પોતે જેને આજખતો નથી
તેવાપર માણસનું અવસાન કર્મ વગર જાણે
જેણે કરાવ્યું હોય છે તે, જે નિરપરાધી
ઉપર જત્ર મંત્ર અથવા તો તેવા જાડુઈ
પ્રયોગોથી તેનો નાશ કરવાના પ્રયત્નો કરે-
છે તે, તેમજ અહિન નામના યજ્ઞને કરનાર
ત્રણ પ્રજાપત્ય વ્રત કરવાથી પોતાના પાપ-
માંથી મુક્ત થાય છે. ૧૬૮

શરણાગતંપરિત્યજ્યવેદંવિપ્લાવ્યચદ્વિજઃ ॥

સંવત્સરંયવાહ સ્તત્પાપમપસેધતિ ॥૧૯॥

જે દ્વિ તી પોતાને શરણે આવેલા
અતિથિનો ખનાદર કરે છે અને વેદાધ્ય-
યન ને માટે પ્રતિબાધ હોય તેવા દિવસે
વેદ જાણે અથવા જાણાવે છે તે માણસ એક
આખા વર્ષ સુધી જો ફક્ત જવ ખાઇનેજ
રહેતો તેના પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. ૧૬૯
અસૃગાલસ્વરૈર્દષો ઈમ્યૈઃક્રઠ્યાન્નિરેવચ ॥

નરાશ્વોર્ણરાહૈશ્વપ્રાખાયામેનશુદ્ધયતિ ॥૨૦॥

કુતરૂ, શિયાળ, ગધેડુ અથવા તો પા-
ળેલું માંસાહારી પ્રાણી, માણસ થોડો, ઉંટ
અથવા તો ગામમાં ફરતું ડુધર જેને કર-
ડયું હોય તે માણસ પણ અપવિત્ર ગણાય
છે અને તે પ્રાણીયામ કરવાથી પાછો શુદ્ધ
થઈ શકે છે. ૨૦૦

વજ્રામકાલતામાસંસંહિતાજપદ્ધતિ ॥

હોનામસકલમિત્યમપાપ્યાનાંવિદ્યોષમ્ ॥૨૧॥

જેઓને જ્ઞાતિ બહાર મુકવામાં આવ્યા હોય અર્થાત્ જે માણસો પતીત થયા હોય અને તેટલા કારણથી તેમની વર્ણના બીજા માણસો તેમની સાથે જ્ઞાતિ લોભન વ્યવહાર ન રાખતા હોય તેવા માણસોએ પોતાના ફેહની શુદ્ધિને માટે એક મહીના સુધી દર ત્રીજા દિવસે સાંજના લોભન લેવું અથવા એક મહીના સુધી છઠા ટંકે જમવું, હમેશાં વેદની સંહિતાનો જપ કરવો અને યજ્ઞ કરવો અથવા અગ્નિમાં સાકળ આહુતીઓ આપવી. ૨૦૧

ઉદ્યાનંસમારુહ્યસ્વરયાનંતુકામતઃ ॥

સ્નાત્વાતુવિપ્રોદિગ્વાસાઃપ્રાણાયામેનશુદ્ધયતિત્ર

જે બ્રાહ્મણ બાણી બેઠેને ઉંટ અથવા ગધેડાં બેઠેલી ગાડીમાં બેસે છે તે પણ અપવિત્ર થાય છે અને તેમજ નગ્ન થઈને સ્નાન કરનાર પણ અપવિત્ર ગણાયા આવા અપવિત્ર બ્રાહ્મણે પોતાની શુદ્ધિને માટે બ્રાણ્યામ કરવા બેઠે. ૨૦૨

વિનાઙ્ગિરપ્સુવાપ્યાર્તઃશારીરંસન્નિવેશ્યચ ॥

સચ્ચૈલૌષહિરાપત્યગામાલભ્યવિશુદ્ધયતિ ॥૩॥

જે માણસે અતિશય દબાણથી મળમુત્રનો ત્યાગ કર્યા પછી મળસ્થાન અથવા મુત્રસ્થાનને પાણી વડે શુદ્ધ કર્યા ન હોય અથવા તે પાણીમાં હોય અને ત્યાંના ઇલાજ થઈ પડવાથી પાણીમાં મળમુત્રનો ત્યાગ કર્યો હોય તે તેવો માણસ પોતાના પાપ કર્મમાંથી ગામ બહાર નદીમાં પોતાનાં સર્વ કપડાં સમેત સ્નાન કરવાથી અને ત્યાર પછી ગાયનો સ્પર્શ કરવાથી પાપ મુક્ત થાયછે ૨૦૩

વેદોદિતાનાંનિત્યાનાંકર્મણાંસમતિક્રમે ॥

સ્નાતકવ્રતલોપેચપ્રાયશ્ચિત્તપમાજનમ્ ॥ ૪ ॥

વેદમાં કહેલા ધર્મ નિયમોનુ પાલન ન થાય અથવા તે સ્ના-ક્રતક પોતાનાં કરવા જેવાં કર્મ કરવામાં ભુલ કરે તે તેના પાપથી મુક્ત થવાને માટે તેણે અપવાસ કરવો બેઠે. ૨૦૪

દુક્કારંબ્રાહ્મણસ્યોક્ત્વાત્વદ્ધારંચગરીયસઃ ॥

સ્નાત્વાડનશ્રમ્મહઃશેષમપિવાદ્યપસાદયેત્ ॥૫॥

જે કોઈ માણસ બ્રાહ્મણને અથવા તે તેના હેતુસ્વી વડીલને દુકારો કરે તે તેણે તે પાપને માટે શુદ્ધ જળથી સ્નાન કરવું અને ત્યાર પછીના દિવસમાં અપવાસ કરવો, અને જે માણસ બ્રાહ્મણ વાવતલડતું તેણે અપમાન કર્યું હોય તેને પ્રણામ કરીને માફ માગવી. ૨૦૫.

તાદયિત્વાતૃણેનાપિકણ્ઠેવાધ્યવાસસા ॥

વિવાદેવાવિનિર્જિત્યપ્રણિપત્યપસાદયેત્ ॥ ૬ ॥

બ્રાહ્મણને ઘાસના એક તંબુખલાથી મારનારે તેમજ તેને ગળે કપડાનો આટો નાખનાર અથવા કપડાની તેવા મારનાર તેમજ ધર્મ વાઅન્ય વિષયના વાદ વિવાદમાં બ્રાહ્મણને જાતનો તે બ્રાહ્મણને પ્રણામ કરીને સંતોષવો બેઠે. ૨૦૬

અવગૂર્યત્વન્દશતંસહસ્તમપિહત્યચ ॥

જિર્ઘાસયાત્રાહ્મણસ્યનરકંપતિપચતે ॥ ૭ ॥

જે માણસ બ્રાહ્મણને લાકડા અથવા તે તેના બીજા પ્રહાર કરવાનાં કોઈ પણ સાધનથી ખીંચાવે છે તે માણસ પરણા પછી સો વર્ષ સુધી નર્કમાં રહે છે અને જે અરખરો પ્રહાર કરે છે તેવો પાપી માણસો મૃત્યુ પછી એક હજાર વર્ષ નર્કમાં રહે છે. ૨૦૭

શોણિતંયાવતઃપાંમૂનસંગૃહ્ણતિમદીતલે ॥

તાવન્ત્યદ્દસહસ્રાણિતત્કર્તાનરકેવસેત્ ॥ ૮ ॥

અને જો કોઈ માણસ બ્રાહ્મણને પ્રહાર કરીને તેના શરીરમાંથી રક્ત શ્રાવ કરે છે તો તે સાણસ તે બ્રાહ્મણના રક્તથી રેતીના ભરેલા કણુ ભીના થયા હોય છે તેટલા હા-ભર વર્ષે સુધી તે પાપી નર્કમાં રહે છે ૨૦૮

અવગૂર્યચરેત્કુચ્છ્રમતિકુચ્છ્રંનિપાતને ॥

કુચ્છ્રાતિકુચ્છ્રોકુર્વીતવિપસ્યોત્પાદ્યશોણિતમ્ ૯

બ્રાહ્મણને માર મારવાની ધાસ્તી આપનારે પોતાના પાપમાંથી મુક્ત થવાને માટે કૃત્ચ પ્રાયશ્ચિત કરવું જોઈશે. અરેખરે પ્રહારજ ક્યો હોય જેણે અતિ કૃત્ચ પા-યશ્ચિત કરવું અને જેણે એવો સખ્ત પ્રહાર ક્યો હોય કે જેથી બ્રાહ્મણના શરીરમાંથી લોહી વહ્યું હોય તેણે તે જન્મે પ્રાયશ્ચિત કરવાં. ૨૦૯

અનુકનિષ્કૃતીનાંતુપાપાનામપનુત્તયે ॥

શક્તિચાવેક્ષ્યપાપંચપ્રાયશ્ચિત્તંપ્રકલ્પયેત્ ॥ ૨૧૦ ॥

પરંતુ જો કોઈ માણસે એવાં પાપ કર્મ કરેલાં હોય કે જેના નિવારણ માટે શા-અમાં કોઈ પણ પ્રાયશ્ચિત કહેવામાં આ-વ્યા હોય તેવા પાપ કર્મથી મુક્ત થવાને માટે પાપી માણસે વિદ્વાનોની સલા બોલાવવી અને તેઓને પાપી માણસની શકતી અથવા કર્મનો વિચાર કરીને જે પ્રાયશ્ચિત ખતાવે ને કરવું. ૨૧૦

યૈરમ્યુપાયૈરેનાંસિમાનવોવ્યપકર્ષતિ ॥

તાન્વોઽમ્યુપાયાન્વક્ષ્યામિદેવર્ષિપિતૃસેવિતાન્ ॥

હવે દેવતાઓ, થહાન પુરૂષો-રૂષિઓ અને મિત્રીઓએ પોતાનાં પાપ નિવત્પાને

માટે શાંશા પ્રાયશ્ચિતો કહેલાં છે અને તે જ કર્મ કરવાથી માણસ પણ પોતાના પા-પમાંથી કેવી રીતે મુક્ત થઈ શકે છે તે સર્વ હું આપને કહીશ. ૨૧૧

ત્ર્યહંપ્રાતસ્ત્ર્યહંસાયંત્ર્યહમધ્યાદયાચિતમ્ ॥

ત્ર્યહંપરંચનાશ્રીયાત્પ્રાજાપત્યંચરન્દિજઃ ॥ ૨૧૨ ॥

પ્રભ પતિએ દર્શાવેલા કૃત્ચ વ્રતને કરનારે ત્રણ દિવસે સહવારમાં પોતાનું ભોજન લેવું અને ત્યાર પછીના બીજા ત્રણ દિવસે સાંજના સુમવું અને ત્યાર પછીના ત્રણ દિવસમાં પણ માગ્યુ ભોજન કરવું અને ત્યાર પછીના ત્રણ દિવસ તેણે અ-પવાસ કરવા. ૨૧૩

ગોમૂત્રંગોમયંક્ષીરંદધિસર્પિઃકુશોદકમ્ ॥

૧૧૩ ॥

સાંતવત કૃત્ચવ્રત કરનારે ગોપુત્ર ગોપળ; દુધ, દહી ધી. અથવા તો કુશ ગ્રામેને પાણીમાં ઉકાળાને પીવું અને એક દિવસ અને રાત અપવાસ કરીને રહેવું આ તપ કરવાની એ રીત છે. તપ કરનાર પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ગમેતો ઉપર જણાવેલા છ પદાર્થો એકજ દહાડે પાઇને રહે અને બી-જે દિવસે અપવાસ કરે અથવા તો એક એક દિવસે એક એક વસ્તુ એમ છ વસ્તુ છ દિવસ સુધી થાઇને રહે અને સાતમે દિવસે અપવાસ કરે. ૨૧૩

૧૧૩ ॥

૧૧૪ ॥

અતિ કૃત્ચ કરનારે દ્વિજે ત્રણ ત્રણવાર એક એક કોપીઓ ભોજન એ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ સુધી કરવું અને ત્યાર પછીના ત્રણ દિવસ અપવાસ કરવા. ૨૧૪

તતકૃચ્છંચરાન્વિપ્રોજલક્ષીરઘુનાનિલાન્ ॥

પ્રતિચ્યઘંપિવેદુષ્ણાન્સકૃત્સ્નાયીસમાહિતઃ ॥૧૧॥

અને જે બ્રાહ્મણ કૃષ્ણ તપ કરવાને ઇચ્છે. હોય તેણે ત્રણ ત્રણ દિવસ સુધી, ગરમ દુધ, ગરમ કરેલું, પાણી ગરમ ધી અથવા તો વરાળ લઈને પોતાના દિવસો નિર્ગમન કરવા અને ત્યાર પછી અને સ્વસ્થ ચિત્તથી સ્નાન કરીને પોતાના દેહને શુદ્ધ કરવો. ૨૧૫

યતાત્મનોડપ્રમત્તસ્યદ્વાદશાહમ્ભોજનમ્ ॥

પરાકોનામકૃચ્છોડ્યંસર્વપાપાપનોદનઃ ॥૧૬॥

પરાક વ્રતથી પણ પાપી માણસ પોતાનાનાં કરેલાં સર્વ પાપ કર્મમાંથી મુક્ત થાય છે આ વ્રત કરનારે બે દિવસથી થઈને બાર દિવસ સુધી અપવાસ કરવા અને તપ કરતો હોય તે સમયમાં કોઈ પણ પ્રકારનું પાપ કર્મ કરવું નહીં. ૨૧૬

एकैकंहासयेत्पिण्डकृष्णेगुक्केचवर्धयेत् ॥

ऊपस्पृशंसिषवणमेतच्चान्द्रायणंस्मृतम् ॥ ૧૭ ॥

જે પ્રાયશ્ચિત્ત કરનાર પુરુષાયાને દિવસે પુરેપુરું ભોજન કરીને પછી કૃષ્ણ પક્ષમાં રોજ એક એક કોરીઓ ઓછું ભોજન કરે અને તેમ કરતાં કૃષ્ણ પક્ષ પુરું થતાં શુકલ પક્ષમાં દરરોજનો એક એક કોરીઓ વધતો જાય છે તેવા વ્રતને ચાંદ્રાયણ વ્રત કહે છે આ વ્રત કરનારે ચંદ્ર જેમ કૃષ્ણ પક્ષમાં દિવસે દિવસે ક્ષિયુ થતો જાય છે. અને શુકલ પક્ષમાં વૃદ્ધિ પામતોના પોતે પ્રમાણે પોતાના આહારમાં કરવું અને ત્રણે કાળે-સવાર-બપોર અને સાંજના શુદ્ધ જળથી સ્નાન કરીને પવિત્ર રહેવું. ૨૧૭

एतमेवविधिकृत्स्ममाचरेद्यवमध्यमे ॥

गुह्यपक्षादिनियतश्चरंश्चान्द्रायणंव्रतम् ॥ ૧૮ ॥

આજ પ્રમાણે તેણે યવ મદ્યમ ચાંદ્રાયણ વ્રત કરવામાં પણ કરવું અર્થાત્ તેને માટેના નિયમ યવ જવના દાણાના જેવા આકારના છે એટલે શુકલ પક્ષથી શરૂ કરે અને જે પ્રમાણે શરૂઆતથી ચંદ્રની વૃદ્ધિ થવામાં છે છે અને જવના દાણાનો પણ નિચલો ભાગ અણી વાળો હોય છે અને ઉપર ચઢતાં ચઢતો કદમાં વધી જાય છે અને મદ્ય ભાગ પછી પાછો ઉતરતાં ઉતરતાં અણી વાળો થઈ જાય છે તે પ્રમાણે યવ મદ્યમ ચાંદ્રાયણ વ્રત કરનારે શરૂઆતમાં થી કોરીયો વધારે જમવું અને પુરુષાયા પછીના દિવસથી કૃષ્ણ પક્ષમાં કોરીયો કોરીયો ઉતરતા જવું આ પ્રમાણે જેટલો સમય તેનું વ્રત ચાલવાનું હોય તેવો સમય તેણે વર્તવું અને તે દરમીયાન પોતાના મન અને ઇંદ્રિયોને વશ રાખવાં. ૨૧૮ અષ્ટાવઘૈસમશ્રીયાત્પિણ્ડાન્મધ્યાંદિનેસ્થિતે ॥

नियतात्माहविष्याशीयतिचान्द्रायणंचरन् ॥૧૯॥

જે માણસને યોગીયો જેવું ચાંદ્રાયણ વ્રત કરે છે તે પ્રમાણેનું ચતિ ચાંદ્રાયણ કરવું હોય તેણે હમેશાં મધ્યાહ્ને હવિષ્યાન્યના આઠ કોળીયા જમવું અને પોતાના મનને ઇંદ્રિય તે પુરેપુરાં વશ રાખવાં. ૨૧૯ ચતુરઃપાતરશ્રીયાત્પિણ્ડાન્વિપ્રઃસમાહિતઃ ॥

चतुरोऽस्तमितसूर्येशिक्नुचान्द्रायणंस्मृतम् ॥૨૦॥

જે માણસને (દિજને) બાલ ચાંદ્રાયણ કરવું હોય તેણે સહવારના તથા સાંજના સૂર્યસ્તિપવી હમેશાં ચાર ચાર કોળીયા જમવું અને આ પ્રમાણે એક મહિના સુધી જમવું. ૨૨૦

યથાકથાશ્ચિત્પિષ્ઠાનાંતિસ્તોડશીતીઃસમાહિતઃ॥
માસેનાશ્નન્દ્વિષ્યસ્યચન્દ્રસ્યૈતિસેલોકતામ્ ૨૧

પોતાના મનને વશ રાખીને જે માણસ
એક આખા મહિનામાં થઇને ગમે તેવી રીતે
અમુક દિવસમાં અમુક સંખ્યા કોળીયા
લીધા વિના પણ હવિધ્યાનના ફક્ત ૨૪૦
ખસેં ચાલીશ કોળીયા જેટલું જમે છે તે
માણસ મૃત્યુ પછી ચંદ્ર લોકમાં ભર્યો ૨૨૧
एतद्द्रुद्रास्तथादित्यावसवश्चाचरन्व्रतम् ॥

सर्वाकुशलमोक्षायमरुतश्चमहर्षिभिः ॥ २२ ॥

સર્વ ફદ્ર, આદિત્ય, વસુ, મરુત અને
મહોટા મહોટા રૂપિઓએ પણ પોત પોતાનાં
પાપને નિવારવાને માટે આ ચાંદ્રાચળુ વ્રત
જ કરેલું છે. ૨૨૨

महान्यातृतिभिर्होमःकर्तव्यःस्वयमन्वहम् ॥

अर्हिसासत्यमक्रोधमार्जवंचसमाचरेत् ॥ २३ ॥

વ્રત કરનારે હોમેશાં અગ્નિમાં વેદના
મંત્રોચ્ચાર વડે ધી સાથે આહુતિઓ આપવી
જેઘએ તેમજ તેણે કોઈપણ પ્રાણીની ઇ-
દ્રિયોને દુઃખ ન થાય તેમ વર્તવું - અહિંસા
પદ્ધતિ ધર્મ એ ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું, સત્ય
ભાષણ કરવું, કોઈના ઉપર કોઈ કરવો નહી
અને અપ્રમાણીક પણે પણ વર્તવું નહી. ૨૨૩
त्रिरहस्त्रिर्निशायांचसवासाजलमाविशेत् ॥

स्त्रीशूद्रपातिताश्चैવનાભिभाषેत्કર્हांचित् ॥ २४ ॥

પ્રાયશ્ચિત્ત કરનારે દિવસે તથા રાત્રીના
પોતાનાં વસ્ત્ર સહીત ત્રણ ત્રણ વાર સ્નાન
કરવું અને તેણે સ્ત્રી, શૂદ્ર તથા પતિતની
સાથે વાત સરખી પણે કરવી નહી. ૨૨૪
स्यानासनाभ्यांविरेदशक्तोऽधःशयीतवा ।

ब्रह्मचारीव्रतीचस्यादुरुदेद्विजार्चकः ॥ २५ ॥

દિવસ તેણે ઉભા રહીને ગાળવો અને
રાત્રીના વળતમાં તેણે બેસી રવેવું અને જો
તે પ્રમાણે ન બની શકે તો તેણે જમીન
ઉપર કોઈપણ પાથર્યા વિના સુધ રહેવું,
તેણે અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળી વિદ્યાથી માફક
રહેવું અને પોતાના ગુરુનુ પુજન કરવું તે-
મજ દેવતાઓ અને બ્રાહ્મણને પુજવા. ૨૨૫
सावित्रीचजपेन्नियंपवित्राणिचशक्तितः ।

सर्वेष्वेवव्रतेष्वेवंप्रायश्चित्तार्थमादृतः ॥ २६ ॥

પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે તેણે ગાયત્રિ
મંત્ર તથા અન્ય પવિત્ર મંત્રોનો જપ કરવો
તેમજ તેના વ્રતના અંગે જે જે નિયમો
પાળવાના હોય તે સઘળા તેણે ધણીજ સં-
ભાળથી પાળવા. ૨૨૬

एतैर्द्विजातयःशोध्याव्रतेराविष्कृतैनसः ॥

अनाविष्कृपापांस्तुमन्त्रेर्होमैश्चशोधयेत् ॥ २७ ॥

ઉપર પ્રમાણેનાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી જે
દ્વિજ વર્ણના માણસોનાં પાપ કર્મ લોકનાં
ભણવામાં આવી ગયાં છે તે પાપી દ્વિજો
તહેમાંથી મુક્ત થાય છે પણ જેમનાં પાપ
બહાર પડ્યાં નથી તેવા પાપી તો ફક્ત વે-
દના મંત્રોનો તપ કરવાથી તથા અગ્નિમાં
ધીની સાવિત્રિ મંત્ર વડે આહુતિ માત્ર
આપવાથી પવિત્ર થઈ શકે છે. ૨૨૭

व्यापनेनानुतापेनतपसाऽप्ययेनच ।

पापकृन्मुच्यतेपापात्तथादानेनचापादि ॥ २८ ॥

પાપકર્મ જેણે કર્યું છે તેવો માણસ પો-
તાનો વાંક કબુલ કરવાથી, તેને માટે પો-
તાનો શોક પશ્ચાતાપ બતાવવાથી, વેદમાં
તેને માટે કહેવાં વ્રત-તપ કરવાથી, અથવા
તો વેદના મંત્રોનો જપ કરવાથી શુદ્ધિ મે-
ળવી શકે છે અને જો બીજો કોઈપણ ઉ-

પાય તેની મુક્તીને માટે ન હોય તો તેણે
સારાં સારાં દાન કરીને પણ પોતાનાં પા-
પમાંથી મુક્ત થવું. ૨૨૮

યથાયથાનરોડધર્મસ્વયંકૃત્વાનુભાષતે ॥
તથાતથાત્વચેવાહિસ્તેનાધર્મેણમુચ્યતે ॥૨૨૯॥

માણસ જેટલે દરજ્જે પોતાના પાપ-
કર્મને સાચેસાચ કહી દે છે તેટલે દરજ્જે
તે તેના પાપમાંથી મુક્ત થાય છે જે પ્રમાણે
સાપ પોતાની જેટલી કાંચળી ઉતારી નાંખે
છે તેટલો મુક્ત થતો જાય છે છે તેવા ૨૨૯
યથાયથામનસ્તસ્યદુષ્કૃતંકર્મગર્હતિ ॥

તથાતથાશરીરંતત્તેનાધર્મેણમુચ્યતે ॥ ૨૩૦ ॥

તેજ પ્રમાણે જેટલે દરજ્જે તે પોતાના
ખરા અંતઃકરણથી પોતાના પાપ કર્મનો
તિરસ્કાર કરે છે તેટલે દરજ્જે તેના શરી-
રની પણ શુદ્ધિ થાય છે અર્થાત્ તેના આ-
ત્માને શુદ્ધિ મળે છે. ૨૩૦

કૃત્વાપાપંદ્વીસંતપ્યતસ્માત્પાપાત્પ્રમુચ્યતે ॥

નૈવંકુર્યાપુનરિતિનિવૃત્ત્યાપૂયતેતસઃ ॥ ૨૩૧ ॥

જે માણસ પાપકર્મ કર્યા પછી પોતાના
કરેલાં કર્મને માટે ખરે ખરેજ પસ્તાય છે
તે માણસ પાપમાંથી પુણી રીતે મુક્ત થઈ
શકે છે પણ જે માણસ ફરીથી તેવું પાપ
નહી કરવાનો પોતાના મનમાં દ્રઢતાશ્રિય
કરે છે તે માણસ તો તેવું પાપ કરતો અંધ
થાય છે અથવા ફરીથી કરે નહીં ત્યારેજ
શુદ્ધ થઈ શકે છે. ૨૩૧

एवंसंचिन्त्यमनसाप्रेत्यकर्मफलोदयम् ॥

મનોવાચ્શુર્તિભિર્નિત્યંશુભંકર્મસમાચરેત્ ॥૨૩૨॥

આ પ્રમાણે માણસે પોતે જે જે કર્મો
કર્યા હોય તેનો તથા હવે પછી તેનાથી થ-

નાર કર્મોના ત્રિણામનો વિચાર કરીને વર્તવું
અર્થાત્ પોતે જેવાં કર્મ આ જન્મમાં કર્યા
હશે તેનાં ફળ પરલોકમાં તેને પડવાનાંજ
છે એ પ્રમાણે અંતઃકરણમાં સમજવું અને
તેટલા માટે તેણે પોતાના વિચાર, બાષણ-
વાણી અને કર્મમાં હમેશાં પવિત્રજ રહેવાનો
પોતે નિશ્ચય કરવો. ૨૩૨

अज्ञानाद्यदिवाज्ञानात्કृत्वाकर्मविगर्हितम् ॥

तस्माद्विमुक्तिमन्विच्छन्दितीयंनसमाचरेत् २૩૩

માણસથી જો બાણી જોઈને અથવા તો
અબાણથી કોઈ પણ નિંદાચુક્ત કામ થયું
હોય તો તેને માટે તેણે હમેશાં કાળજી રા-
ખવી જોઈએ કે ફરીથી તેનાથી તેવો વાંક
થાય નહીં તેમજ પહેલાં જે અપરાધ થયો
હોય તેમાંથી મુક્ત થવાને માટે શાસ્ત્રમાં
જો કોઈ પણ ઉપાય હોય તો તે શોધવો
અને તે પ્રમાણે કરીને પોતાના પાપમાંથી
મુક્ત થવું. ૨૩૩

यस्मिन्कर्मण्यस्यकृतेमनसःस्यादलाघवम् ॥

तस्मिंस्तावत्तपःकुर्याद्यावत्तुष्टિકરंभवेत् ॥૨૩૪॥

પોતાના પાપનો નાશ કરવાને માટે
શાસ્ત્રોક્ત પ્રાયશ્ચિત કર્યા છતાં પણ માણસ
પોતે પાપમુક્ત થયો છે એમ તેનું અંતઃ
કરણ કહેતું ન હોય તો તે પ્રાયશ્ચિત જ્યાં
સુધી પોતે પવિત્ર થયો છે એવી તેના મ-
નથી તેની ખાત્રી થાય ત્યાં સુધી તેણે વા-
રંવાર કર્યા કરવું. ૨૩૪

तपोमूषमिदंसर्वदैवमानुषकंसुखम् ॥

तपोमध्यंबुधैःप्रोक्ततपोऽन्तंवेददर्शिभिः ॥૨૩૫॥

વિદ્વાનો એમ કહે છે કે માણસનું અને
દેવતાનું સુખ તે તપના ઉપરજ છે અર્થાત્
તેમના સુખની શરૂઆત, ચઢતી અથવા અંત

આવવો તે સઘળું તપને લીધેજ છે, પુર્વના તપને લીધે માણસ સુખમાં આવે છે ત્યાર પછી પણ પોતાની વર્ણ અને આશ્રમના નિયમો બરાબર પાળવાથી તેના સુખની અભિવૃદ્ધિ થાય છે અને તેથી ઉલટું વર્તન કરવાથી તેના સુખનો અંત આવે છે. ૨૩૫

બ્રાહ્મણસ્યતપોજ્ઞાનંતપઃસત્રસ્યરક્ષણમ્ ॥

વૈશ્યસ્યતુતપોવાર્તાતપઃશૂદ્રસ્યસેવનમ્ ॥૨૩૬॥

હવે જ્યારે સર્વ સુખનું સુખ તે તપજ છે ત્યારે તે તપ શાને સમજવું? વેદનું જ્ઞાન વારંવાર વેદનો અભ્યાસ કરવો તે બ્રાહ્મણને માટે તપ છે, પોતાની પ્રજા અથવા તો સર્વ વર્ણોનું રક્ષણ કરવું તે ક્ષત્રીયને માટે તપ છે, ધમધોકાર વ્યાપાર ચલાવવો તે વૈશ્યને માટેનું તપ કરેલું છે અને ઉત્તમ વર્ણની સંતોષ આવે તેવી શેવા કરવી તે શૂદ્રને માટે તપ કે. ૨૩૬

ઋષયઃસંયતાત્માનઃફલમૂલાનિલાશનાઃ ॥

તપસૈવપ્રપશ્યન્તિત્રૈલોક્યંસચરાચરમ્ ॥૨૩૭॥

જે મહર્ષિઓ, ફક્ત ફળાહાર કરીને અથવા કંઈસુખ ખાઈને કે હવાના આધારેજ જીવે છે તેવા મહર્ષિઓ ભતે દ્રિય હોવાથી અને મન તથા વાણીમાં બરાબર વર્તન કરનાર હોવાથી પોતાના તપોક્ત બળવડે ત્રણે લોકને પોતાનાં દિવ્યચક્ષુને લીધે જોઈ શકે છે. તેમાંના પ્રાણી માત્રને પણ તેઓ જોઈ શકે છે. ૨૩૭

ઔષધાન્યપદોવિદ્યાદૈવીચવિવિધાસ્થિતિઃ ॥

તપસૈવપ્રસિદ્ધયન્તિતપસ્તેષાંહિસાધનમ્ ॥૨૩૮॥

કોઈ પણ પ્રકારના રોગને નાશ કરવાને માટેનું ઉત્તમ ઔષધ, સંપૂર્ણ સુખ, વેદનું

પુરેપુર જ્ઞાન, તેમજ મૃત્યુ પછી સ્વર્ગના જીદા જીદા લોકને પાળવાને માટે ફક્ત તપજ છે અથવા ઉદરના કશાને મેળવવાને માટે તપ તેજ ઉત્તમ સાધન છે. ૨૩૮

યદુસ્તરંયદુરાપંયદુર્ગંયચ્ચદુષ્કરમ્ ॥

સર્વેતુતપસાસાધ્યંતપોહિદુરતિક્રમમ્ ॥૨૩૯॥

એટલુંજ નહીં પણ જે સ્થળે સંચાર કરવો પણ અશક્ય હોય, જે ઘણા શ્રમે પણ મળે તેવું ન હોય, જ્યાં પહોંચવું ઘણુંજ અશક્ય હોય, જે કરવું અશક્ય હોય તે સર્વ તપથી સિદ્ધ કરી શકાય છે. કારણ કે તપમાં તેવું અપરિષીત બળ રહેલું છે અને તેજ પ્રમાણે તપ સાધ્ય કરવું તે પણ તેટલુંજ કઠણ છે. ૨૩૯

મહાપાતકિનશ્ચૈવશેષાશ્વાકાર્યકારિણઃ ॥

તપસૈવસુતપ્તેનમુચ્યન્તેકિલ્બિષાત્તતઃ ॥૨૪૦॥

જેઓએ પુન્ય કરેલાં છે તેવા મહા પાતક કરનારાઓ તેમજ ખીન્ન દુષ્ટ કર્મ કરનારાઓ પણ તેમનાં કર્મના પ્રમાણના તપ કરવાથી પાપમુક્ત થયેલા છે. ૨૪૦

કીટાશ્ચાહિપતજ્ઞાશ્વપશવશ્ચવયાંસિચ ॥

સ્થાવરાણિચભૂતાનિદિવંયાન્તિતપોબલાત્ ૨૪૧

જીવ જંતુઓ, સાપ, પતંગીઓ, મધમાખીઓ, પક્ષીઓ અને પ્રાણીઓ તેમજ જેમનામાં હાલવા ચાલવાની શક્તી નથી તેવા જડ જીવો પણ તપથી સ્વર્ગને મેળવી શકે છે. ૨૪૧

યત્કિંચિદેનઃકુર્વન્તિમનોવાહ્ભૂર્તિર્ભિર્જનાઃ ॥

તત્સર્વેનિર્દહન્ત્યાશુતપસૈવતપોધનાઃ ॥૨૪૨॥

માણસ પોતે જોલવાથી, વર્તનથી અથવા તો કર્મથી જે જે પાપ કરે છે તેમાંથી તે

તપ કરવાથી મુક્ત થઈ શકે છે અર્થાત્ જો-
ઓ પોતે ખરૂં દ્રવ્ય તપનેજ માને છે તેવા
તપસ્વિઓ પોતાથી થયેલા ગમે તેવા પાપ
કર્મને તપથીજ નીવડી શકે છે. ૨૪૨

તપસૈવવિશુદ્ધાશ્વસ્યાદિવૌકસઃ ।

इज्याश्चप्रतिगृह्णन्तिकामान्संवर्धयन्तिच ॥ ૨૪૩ ॥

દેવતાઓ પણ પોતાને અપાત યજ્ઞને
તપ કરીને શુદ્ધ બ્રાહ્મણથી થતા હોય છે
તોજ સ્વિકારે છે અને તેવા શુદ્ધ થયેલા યજ્ઞ
કરનારની સર્વ ઇચ્છાઓ ફળીભુત કરે છે. ૨૪૩

प्रजापतिरिदंशस्त्रंतपसैवासृजत्पशुः ॥

तथैववेदानृषयस्तपसाપ्रतिपેदिरे ॥ ૨૪૪ ॥

પ્રજાપતિએ પોતાના તપના આધારેજ
આ શાસ્ત્રને બતાવેલું છે અને મોટા મોટા
રૂપિઓએ વેદનું જ્ઞાન પણ તપને બીધેજ
મેળવ્યું છે. ૨૪૪

इत्येतत्तपસોदेवामहाभाग्यंप्रचक्षते ॥

सर्वस्यास्यप्रपश्यन्तस्तपसःपुण्यमुत्तमम् २૪૫

દેવતાઓએ પણ સર્વ સુષ્ટીનું ખરેખરૂં
બંધારણ તપજ છે એમ જાણીને સર્વ મા-
ણસોને તપ જેવા ઉત્તમ વ્રત જેની કોઈ
પણ વ્રત સાથે સરખામણી થઈ શકતી નથી
તેનો બોધ કર્યો છે. ૨૪૫

वेदाभ्यासोऽब्रह्मक्षत्तयामहायज्ञक्रियासमा ॥

नाशयन्त्याशुपापानिमहापातकजान्यपि ॥ ૨૪૬ ॥

સાધારણ પાપમાંથી નહી પણ ખુન જેવાં
મહા ધાતમાંની પણ પાપ કર્મ કરનાર પો-
તાની શક્તિ પ્રમાણે હમેશાં વેદ વાંચવાથી,
યજ્ઞ કરવાથી અને ધૈર્યથી દુઃખ મળવાથી
પાપમુક્ત થાય છે. ૨૪૬

यथैषस्तेजसावह्निःप्राप्तनिर्दहतिक्षणात् ।

तथाज्ञानाग्निनापापंसर्वદहतिवेदवित् ॥ ૨૪૭ ॥

જેવી રીતે એક ક્ષણમાં પ્રદિપ્ત થયેલો
અગ્નિ પોતાની શાખાઓ દ્વારા તેને આવ-
વામાં આવતી આહુતીઓનો ભોગ લઈ લે
છે તેજ પ્રમાણે વેદજ્ઞ માણસ પોતાના વેદના
જ્ઞાનરૂપી અગ્નિથી પોતાના પાપ કર્મનો
નાશ કરે છે. ૨૪૭

इत्येतदेनसामुक्तंप्रायश्चित्तंयथाविधि ॥

अतऊर्ध्वरहस्यानांप्रायश्चित्तंनिबोधत ॥ ૨૪૮ ॥

ઉપર પ્રમાણેનાં જાહેર થયેલાં પાપને
નિવારવાને માટેનાં પ્રાયશ્ચિતો આપને મેં
કહ્યાં છે હવે જે પાપ ગુપ્ત છે, કરનાર સિ-
વાય કોઈના જાણવામાં આવ્યું ન હોય તેં
વા પાપને દુર કરવાને માટેના પ્રાયશ્ચિતને
કહીશ તે સાંભળો. ૨૪૮

सव्याहृतिप्रणवकाःप्राणायामास्तुषोढश्च ॥

अपिभ्रमणहणमासांतपुनरन्यहरहःकृताः ॥ ૨૪૯ ॥

વિદ્વાન બ્રાહ્મણનું ખુન કરીને બ્રહ્મહત્યા
ના પાપમાંથી પણ પાપ કર્મ કરનાર એક
મહીના સુધી હમેશાં નિયમીતરીતે ઝોંકાર
સહીત પ્રાણાયામ કરતી વખતે સાવિત્રિજપ
કરવાથી એ પ્રમાણેના સત્ય પ્રાણાયામ દર-
રોજ કરવાથી મુક્ત થાય છે. ૨૪૯

कौटसंजप्त्वापइत्येतद्वासिष्ठंचप्रतीत्यृचम् ॥

माहित्रंशुद्धवरयश्चसुरापोऽपिविशुद्धति ॥ ૨૫૦ ॥

સુરાપાન કરનાર “હે અગ્નિ તું તારા
તેજથી મોટાં પાપનો નાશ કર” એવા અ-
ર્થવાળા કુત્સમંત્રનો, અથવા તો વસિષ્ઠ મંત્ર
જેથી વસિષ્ઠ મહા રૂપિએ સૂર્યોદય કર્યો હતો

તેનો અથવા તો માહીત્ર મંત્ર કે સુદ્ધવત્ય ત્રંત્રનો જપ એક મહીના સુધી હમેશાં સોળ અથવા એકસોને આઠ વાર કરવાથી પોતાના પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. ૨૫૦

સકૃજ્જત્પવાસ્યવામીયંશિવસંકલ્પમેવચ ॥

અપહૃત્યમુવર્ણતુક્ષણાદ્ભવતિનિર્મલઃ ॥૨૫૧॥

સુવર્ણવી ચોરી કર્યા પછી જે ચોરનાર આસ્થવામીય અથવા તો શિવ સંકલ્પનામના મંત્રને હમેશાં એક વાર એમ એક મહીના સુધી જપે છે તો તરતજ પોતાના પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. ૨૫૧

હવિષ્ણાન્તરિયમભ્યસ્યનતમંહસ્તીતિચ ॥

જપિત્વાપૌરુષંસૂક્તંમુચ્યેતેગુરુતલ્પગઃ ॥૨૫૨॥

ગુરૂ સ્ત્રી સાથે મથન કરનાર પાપીષ્ઠ પોતાના મહા દાતકમાંથી “હવિત્યન્તિય” નામના સ્તોત્ર અથવા તો “નતમંહ !” એ શબ્દથી શરૂ થનાર તેમજ પુરૂષ સુક્તના જે બરાબર આવરતન કરે છે તો મુક્ત થાય છે. ૨૫૨

एनसांस्थूलसूक्ष्माणांचिकीर्षन्नपनोदनम् ॥

अवेत्पृचंजपेदद्वयत्किंचेदमितीतिवा ॥૨૫૩॥

જે માણસે સાધારણ તેમજ અસાધારણ પાતકો કરેલાં હોય અતે તેમનાં પાપમાંથી શુદ્ધ થવાને ઇચ્છતો હોય તેણે એક વર્ષ સુધી વરૂણ મંત્રને જપવા જે ચંત્રનો એવો ભાવાર્થ થાય છે કે “હે વરૂણ અમારા ઉપરનો તારો ક્રોધ દુર થાઓ” “હે વરૂણ અમારા જે અપરાધ હોય તો તે નાશ થાઓ” આવા અર્થવાળી અપ અને ત્રિકિં-

ચિત રૂપાઓ તેણે હમેશાં એક વર્ષ સુધી જપવી. ૨૫૩

प्रतिगृह्याप्रतिग्राह्यभुक्त्वाचान्नंविगर्हितम् ॥

जपंस्तरत्समन्दीयं पूयतेमानवस्त्रयहात् ॥૨૫૪॥

જે માણસ નહી લેવા જેવી પક્ષીસ લે છે અથવા પોતાને લેવાને માટે શાસની મર્યાદા હોય તેવાં દાન લે છે અથવા તો ખાવાને માટે મના કરેલી વસ્તુઓ ખાય છે તેવો માણસ પોતાના તે પાપમાંથી ત્રણ દિવસ સુધી “તરત્સમન્દીય” મંત્રનો જપ કરવાથી શુદ્ધ થાય છે. ૨૫૪

सोमारौद्रं त्रुवह्नेनामासमभ्यस्य शुद्ध्यति ॥

स्रवन्त्यामाचरन्स्नानगर्भणामितिचद्वयचमर ५૫

પરંતુ જેણે ઘણાંજ પાપકર્મ કરેલાં છે તેવો પાપી માણસ એક મહીના સુધી “સોમ” અને “રૂદ્ર” દેવતાઓના મંત્રનો જપ કરવાથી તેમજ સ્નાન કરતી વખતે “અધ્મણુ” “વરૂણુ” અને “દિમ” એ રૂપાઓ હમેશાં એક મહીના સુધી જપે છે તો પોતાનાં સર્વ પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. ૨૫૫

अद्वार्धमिन्द्रमित्येतदेनस्वीसप्तकंजपेत् ॥

अप्रशस्तंतुकृत्वाप्नुमासमासीतभैक्षश्च ॥૨૫૬॥

ગંભીર પાપ કર્મ કરનાર પુરૂષે છ મહીના સુધી ઇન્દ્ર શબ્દ શરૂ થતી રૂચીનો જપ કરવા અને પણુ જે માણસે પાણીમાં જળાશયમાં કોઇપણ પ્રકારનું નિંદાચુકત કાર્ય કર્યું હોય તેણે પોતાના પાપમાંથી છુટા થવાને માટે એક મહીના સુધી ભિક્ષા માગીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવવું. ૨૫૬

મન્ત્રૈઃશાકલહોમીયૈરદ્વત્વાદૃતદ્વિજઃ ॥

સુગુર્વપ્યપહત્યેનોજપ્ત્વાવાનમદ્યૃત્વમ્ ॥૨૫૭

દ્વિજ વર્ણના માણસથી ગમે તેવું પાપ થયું હોય છે પણ જો ને શાકલ મંત્રનો જપ કરીને યજ્ઞમાં ધીની આહુતી આપે અથવા તો એકસોને આઠ વાર “નમે” એ મંત્ર જપે છે તો શુદ્ધ થઈ શકે છે. ૨૫૭ મહાપાતકસંયુક્તોઽનુગચ્છેદ્રાઃસમાહિતઃ ॥

અભ્યસ્યાદ્વંપાવમાનીમૈસાહારોવિશુદ્ધયતિ૨૫૮

કોઈપણ માણસે હત્યાનું પાપ કર્યું હોય છે અને જો તે એકાદ્ર ચિત્તે એકવર્ષ સુધી ગાયત્રી આકરી કરે છે અને “પણમાન” મંત્રનો જપ કરે છે અને તેટલો સમય બિસ્મા માળીને રહે છે તો તે તેના મહા પાત ક્યાંથી છુટે છે. ૨૫૮

અરણ્યેવાગ્નિરભ્યસ્યપ્રયતોવેદસંહિતામ્ ॥

મુચ્યતેપાતકૈઃસર્વૈઃપરાકૈઃશોધિતસ્ત્રિભિઃ॥૨૫૯

અથવા જો સ્નાનાદિકથી શરીરે શુદ્ધ અંતઃકરણથી જંગલમાં વાસ કરીને ત્રણ વખત વેદની સંહીતાઓનો જપ કરે અને ત્રણ પરાક તપથી શુદ્ધિ મેળવે છે તો તે સર્વ પાત ક્યાંથી છુટો થાય છે. ૨૫૯

તદ્દહંતૂપવસેયુક્તશ્ચિરજ્ઞેઽમ્બુપયઞ્નપઃ ॥

મુચ્યતેપાતકૈઃસર્વૈસ્તિર્જપિત્વાઘમર્ષણમ્ ॥૨૬૦॥

અથવા તો ત્રણ દિવસ નિરાહાર ઉપવાસ કરવાથી દિવસના ત્રણ કાળે સ્નાન કરવાથી અને સ્નાન કરતી વખતે ડૂંગ વેદના અઘ્યર્ષણ મંત્રનો જપ કરવાથી પણ તે સર્વ પાપમાંથી છુટે છે. ૨૬૦

યથાશ્વમેઘઃકનુરાદ્સર્વપાપાપનોદનઃ ॥

તથાઽપ્તમર્ષણમૂત્તસર્વપાપાપનોદનમ્ ॥ ૨૬૧ ॥

કારણ કે જેવી રીતે સર્વ યજ્ઞમાં અશ્વમેધ ઉત્તમ યજ્ઞ છે અને તે યજ્ઞ કરવાથી માણસ ગમે તેવા પાપ કર્મમાંથી તરતજ મુક્ત થાય છે તેમજ સર્વ મંત્રોમાં અધ્યર્ષણ મંત્ર કોઠા અને તેનો જપ કરવાથી પણ માણસ સર્વ પાપમાંથી મુક્ત થાયછે૨૬૧

હત્વાલોકાનપીમાંસીનશ્નન્નપિયતસ્તતઃ ॥

ઋગ્વેદંધારયન્વિવોનૈનઃપ્રાપ્નોતિકિંચન ॥૨૬૨॥

જે માણસે આખા ડૂંગ વેદનો અભ્યાસ કર્યો છે તેવો માણસ ગમે તો ત્રણ લોકનો નાશ કર્યાનું પાપ કહે છે અથવા તો પતિત અથવા તેનાથી પણ નીચી પંક્તિના માણસનું ખાય છે તો પણ તે માણસને કોઈપણ પાપ લાગતું નથી. ૨૬૨

ઋક્સંહિતાંચિરભ્યસ્યયજુષાંવાસમાહિતઃ ॥

સાન્નાંવાસરહસ્યાનાંસર્વપાપૈઃપ્રમુચ્યતે ॥૨૬૩॥

જે માણસ શુદ્ધ ચિત્તે ડૂંગ, વળુ અથવા સાંમ વેદની સંહીતાનો ત્રણ વાર પાઠ કરે છે તે માણસ સર્વ પાપમાંથી શુદ્ધ થાય છે. ૨૬૩

યથામહાહંદ્રપ્રાપ્યક્ષિત્ત્વોઽવિનશ્યતિ ॥

તથાદુશ્ચરિતંસર્વવેદેન્નિવૃત્તિમજ્જતિ ॥ ૨૬૪ ॥

જેમ માટીનું એકાદ ગચ્છીયું તળાવના પાણીમાં નાંખીએ છીએ તો તરતજ તે તળીએ ઝેસે છે તેજ પ્રમાણે ત્રણ સામાવાળા વેદમાં પણ સાં પાપ કર્મનો નાશ થાય છે. ૨૬૪

ઋચોયજૂર્ષિચાન્યાનિસાસાનિવિવિધાનિચ ॥
 ષષ્ઠેયજિજ્ઞેદોયોવેદેનંસવેદવિત્ ॥ ૬૧ ॥

ત્રિવૃત્ત વેદ ઋગ વેદ, યજુર્વેદ અને
 સામ વેદનો કહેવાય છે અને જે બ્રાહ્મણ
 આ ત્રણે વેદને ભણ્યો હોય છે તે વેદજ્ઞ
 કહેવાય છે. ૨૬૫

આયંયસ્યાક્ષરંબ્રહ્મત્રયીયાસ્મિન્પ્રતિષ્ઠિતા ॥
 સગુહ્યોઽન્યસ્ત્રિવેદોયસ્તંધેદસવેદવિત્ ॥ ૨૬૬ ॥

સર્વ શાસ્ત્રનું મુળ ઐકાર રૂપી શબ્દ
 એ ત્રણે વેદનું રહસ્ય હોવાથી જે કોઈ તે
 શબ્દનો ખરો અર્થ સમજે છે તેનેજ વેદ-
 વિત્ બાણુવો. ૨૬૬

इतिमानवधर्मशौस्त्यगुप्रोक्तार्योसाहतांयिमकादेशोभ्यायः ॥ ११ ॥

ધતિ શ્રી મનુસ્મૃતીનો અગીયારમો અધ્યાય સમાપ્ત.

॥ अथ द्वादशोऽध्यायः ॥

चातुर्वर्ण्यस्य कृत्स्નોऽयमुक्तो धर्मस्त्वयानघ ।

कर्मणां फलनिर्दिष्टિंशंसनस्तत्त्वतः पराम् ॥ ૧ ॥

પછી મહાત્માઓ જેઓ મહામુની મનુ કહેતા હતા તે ધર્મ નિયમો સાંભળતા હતા તેઓએ કહ્યું કે “ હે ! પ્રભુ ! આપે અમને આર વર્ણને માટેના સર્વ પવિત્ર ધર્મો કહી સંભળાવ્યા હવે આ જન્મમાં કરેલાં સારાં નરસાં કામનાં હવે પછીના જન્મમાં શાં શાં સુખ દુઃખ જીવને ખમવાં પડે છે તે કહેશો. ૧

સ તાનુવાચ ધર્માત્મા મહર્ષીન્માનવો મૃગૃઃ ।

અસ્ય સર્વસ્ય શ્રુતકર્મયોગસ્ય નિર્ણયમ્ ॥ ૨ ॥

જે મહાત્માઓએ આ પ્રમાણે વિનય પૂર્વક મનુના પુત્ર મહર્ષિ જૂથને પુછ્યું તેવા જૂથ મુનીએ તેઓને કહ્યું કે હે મહાત્માઓ આ જન્મમાં કરેલાં કર્મના સંબંધે માણસ પૂનઃ જન્મમાં શાં શાં ફલ ભોગવે છે તેના નિયમો સાંભળો. ૨

શુભાશુભ ફલકર્મમનોવાગ્દેહસંભવમ્ ॥

કર્મજાગતયો નૃણામુત્તમાધમમધ્યમાઃ ॥ ૩ ॥

માણસની સારી મધ્યમ અથવા તો અધમ ગતી તેના કર્મને લીધે જ થાય છે અને કર્મની ઉત્પત્તિ મન, વચન અથવા તો દેહથી થાય છે અને કર્મ કરવામાં જેવી રીતે તે ત્રણ સાધનોનો સારો વા ખોટો ઉપયોગ

કરવામાં આવે છે તે પ્રમાણેનાં તેનાં સારાં વા માઠાં પરિણામ કરનાર જીવને પૂનઃ જન્મમાં ભોગવવાં પડે છે. અર્થાત્ ફલની સર્વ ઉત્પત્તિ કર્મમાં જ રહેલી છે. ૩

તસ્યેહ ત્રિવિધસ્યાપિ ત્ર્યધિષ્ઠાનસ્ય દેહિનઃ ॥

દશલક્ષણયુક્તસ્ય મનોવિદ્યાત્મર્વતકમ્ ॥ ૪ ॥

દેહને કર્મ કરવાને માટે ઉત્તેજનાર મન છે અને તે કર્મની શ્રેષ્ઠતા, મધ્યમતા અથવા અધમતાનો આધાર મન, વાણી અને કાયાના ઉપર આધાર રાખે છે. અને તેનાં દશ લક્ષણો છે પણ તેમનો સર્વનો મુખ્ય આધાર મન ઉપર જ છે કારણ કે માણસ મનથી જેને જાણે છે તેને જાણવાથી જણાવે છે અને કામથી કરી ખતાવે છે. ૪

પરદ્રવ્યેષ્વભિધ્યાનમનસા નિષ્ઠચિન્તનમ્ ।

વિતથાભિનિવેશશ્ચ ત્રિવિધં કર્મમાનસમ્ ॥ ૫ ॥

આ દશ લક્ષણો શાં શાં કર્મ કરવામાં સમાયેલાં છે ? પારકા ધનને શા પ્રમાણે પચાવી પાકવું તેનો મનમાં વિચાર કરવો જેની ઇચ્છા કરવાને જેવું ન હોય તેનો મનમાં વિચાર સરખો પણ કરવો તે, જે ઇચ્છા પુરી પાડવામાં બીજાને નુકશાન થાય તેવું હોય તે, અથવા તો જેની ઇચ્છા રાખવી તે શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ વર્તન ગણાતું હોય, ઇશ્વરના

અસ્તિત્વનો અનાદર કરવો એટલે દેહના પ્રમાણને નહીં સ્વીકારવાં, મરણ પછીની સ્થિતિ પોતાનાં સારા માઠા કર્મનાં પરિણામ મરણ પછી માણસને લોગવવાં પડે છે એ સિદ્ધાન્તને નહીં માનવાં. એ સર્વ ત્રણ પ્રકારનાં માનસિક કુકર્મ છે. ૫

પાશ્વ્યમનૃતંચૈવૈશૂન્યંચાપિસર્વશઃ ।

અસંબદ્ધપક્ષાપશ્ચવાક્કમયંસ્યાચતુર્વિધમ્ ॥ ૬ ॥

અપ્રિય બોલવું-પાશ્વ્ય કોઈને ખોટું લાગે તેવાં વચન કહેવાં, અસત્ય ભાષણ કરવું, માણસની પીઠ પાછળ તેનું ખોટું બોલવું, અથવા તો કાંઈપણ પ્રયોજન વિનાની વગર સંબંધની વાતો કરવી-કાંઈપણ કારણ વિના રાજ તથા પ્રજા સંબંધી ગપાટા મારવા એ ચાર પ્રકારનાં પાપકર્મ વાણીથી થાય છે. ૬

અદત્તાનામુપાદાનંદિંસાચૈવાચિધાનતઃ ॥

પરદારોપસેવાચશારીરંત્રિવિધંસ્મૃતમ્ ॥ ૭ ॥

જે વસ્તુ આપણને કોઈ રાજી ખુશીથી આપતું ન હોય પણ તે વસ્તુની ઇચ્છા થવાથી કોઈની પાસેથી છીનવી લેવી, અને વૈદાદિક શાસ્ત્રના નિયમો વિરુદ્ધ હિંસા-પ્રાણીઓને કુઃખ દેવું અથવા તો પર અથિ વિલાસ કરવો, આ ત્રણ અશુભ ફલ આપનારાં અશુભ કર્મ પ્રાણી દેહ વડે કરે છે અને તેનાથી ઉલટાં ન્યાય પ્રમાણે વર્તન કરીને દ્રવ્યનો સંચય કરવો, વેદ પ્રમાણેનાં યજ્ઞ કર્મ કરવાં અને ઋતુકાલમાં પોતાનીજ સ્ત્રી સાથે સંલોગ કરવો એ ત્રણ શુભ ફળ આપનારાં શુભ કર્મ પણ પ્રાણી દેહથીજ કરી શકે છે. ૭,

માનસં મનસૈવાયમુપશુક્લેશુમાશુભમ્ ॥

વાચાવાચાકૃતંકર્મકાયેનૈવચકાયિકમ્ ॥ ૮ ॥

માણસ મન વડે જે સારાં વા નરસાં કાર્ય કરે છે તેનાં સારાં વા નરસાં ફળ આ જન્મમાં અથવા પુનઃ જન્મમાં મનવડેજ તેને લોગવવાં પડે છે, જે સારાં ખોટાં કામવાણીથી કરે છે તેનો સારો વા ખોટો મદલો પણ તેને વાણીમાંજ લોગવવો પડે છે અને દેહથી સારાં-ખોટાં કામ થયાં હોય છે તેના લાભ ગેર લાભ દેહનેજ લોગવવા પડે છે. ૮

શરીરજૈઃકર્મદોષૈર્યાતિસ્થાવરતાંનરઃ ॥

વાચિકૈઃપશ્ચિમૃગતાંમાનસૈરત્યજાતિતામ્ ॥ ૯ ॥

ત્યારે પાપી છે. પાપકર્મ શરીર, મન અને વાણી એ ત્રણ વડે કરે છે અને તેમાં પણ જ્યારે શરીર વડે તેઓ બહુધા પાપજ કરે છે અને ધર્મ ઘણોજ ચોડા કરે છે ત્યારે તેમનાં માઠાં પરિણામને લીધે તેમના પુનઃ જન્મમાં સ્થાવરત્વને પ્રાપ્ત થાય છે-તેમના મૃત્યુ પછી તેઓ વૃક્ષ અથવા તો ધાતુને અવતાર પામે છે, વાણીથી ઘણાંજ પાપ કરનાર પુનઃ જન્મમાં પશુ-પક્ષીની યોનિમાં જન્મ ધારણ કરે છે અને જેણે મનથી ઘણાંજ પાપ કર્યા છે તે માણસ મૃત્યુ પછી ચાંડાળ યોનિમાં અવતરે છે. ૯

વાગ્દંડોડયમનોદંડઃકાયદંડસ્તથૈવચ ॥

યસ્યૈતેનિહિતાવુદ્ગોત્રિદંડીતિસચ્ચયો ॥ ૧૦ ॥

ત્રિદંડી કોને કહેવો ! જે માણસે (ભાગવાં ધારણ કર્યા છે અને) ત્રણ શાખાનો દંડ હાથમાં લીધો હોય તેને ત્રિદંડી જાણવો નહીં પણ ખરો ત્રિદંડી તો તેનેજ જાણવો જે પોતાના દંડની ત્રણે શાખાઓનો ભેદ

જાણે છે અર્થાત્ પોતાના ઉપર ત્રિદંડ રા-
ખી શકે છે—પોતાના મનને—વાણીને અને
કાયાને પોતાના કાબુમાં રાખી શકે છે. ૧૦

ત્રિદણ્ડમેતન્નિર્લિપ્યસર્વભૂતેષુમાનવઃ ॥

કામક્રોધૌતુસંયમ્યતતઃસિદ્ધિનિચ્છતિ॥૧૧॥

જે માણસ આવો ત્રિદંડ સુદૃઢનાં સર્વ
પ્રાણીઓની તરફની પોતાની વર્તણૂકમાં
પોતા પ્રતિ રાખે છે અને પૂર્ણ રીતે કામ
ક્રોધ રહીત થાય છે તેવો માણસ મરણ
પછી અચિત્ત સિદ્ધિને પામે છે અથવા
મોક્ષ મેળવે છે. ૧૧

યોડસ્યાત્મનઃકારયિતાતંક્ષેત્રજ્ઞંપ્રચક્ષતે ॥

યઃકરોતિસર્કર્માણિભૂતાત્મેત્યુચ્યતેવુધૈઃ॥૧૨॥

કોણ સિદ્ધિ મેળવી શકે છે ? પંડિતો
જે માણસ દુનિયાં જેને શરીર કરે છે તેવા
પંચમહા ભુતના બનેલા શરીરનાં કર્મ ધર્મ
જાણે તેને ક્ષેત્રજ્ઞ એમ કહે છે. કર્મ કરવા-
ની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થયા પછી અમલમાં
મુકનાર વ્યાપાર કર્મ કરનારને વિદ્વાનો
નૂતાત્મા કહે છે. ૧૨

બીવસંજ્ઞોડતરાત્માડ્યઃસહજઃસર્વદેહિનામ્ ॥

યેનવેદ્યતેસર્વસુખંદુઃસ્વંચજન્મસુ ॥૧૩॥

જે ક્ષેત્રજ્ઞની સાથે અન્ય શરીર (લી-
ંગ શરીર) આવી ભૂત થાય છે તેને જીવ
એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે ને તેની
મહદેથી જીવાત્માને સુખ દુઃખનું સર્વ જન્મ
માં સ્મરણ થાય છે.

કેટલાક ટીકાકારો, જીવ સંજ્ઞામાં મન,
બુદ્ધિને અહંકાર-નો સમાવેશ કરે છે નાર-
દ તેનો અર્થ મહત્ત્વ થી કરે છે, પરમાત્મા
સર્વ ચૈતન્ય મય હોવાથી સર્વ ઉપાધીથી

રહીત જેને શુદ્ધ શરીરને સ્થુલ શરીર
તેની આવીર્ભાવ શકતી છે. જીવ દેહ ધા-
રી અંશ છે ને પ્રકૃતિથી તેનાં રૂપ છે. ૧૩
તાવુમૌભૂતસંપૃત્કૌમહાન્ક્ષેત્રજ્ઞૈવચ ॥

ઉચ્ચાવચેષુભૂતેષુસ્થિતંતંવ્યાપ્યતિષ્ઠતઃ ॥૧૪॥

આ બંને એટલે ક્ષેત્રજ્ઞ અને જીવ તે-
ઓ પંચ તત્વોની સાથેજ મળેલા છે અને
તેઓ સુદૃઢનાં સર્વ પ્રાણીઓની સાથે પણ
સંબંધ ધરાવે છે. ૧૪

અસંખ્યામૂર્ત્યસ્તસ્યનિષ્પતન્તિશરીરતઃ ॥

ઉચ્ચાવચાનિભૂતાનિસતતંતંચેષ્ટયંતિયાઃ ॥૧૫॥

તે જીવાત્મામાંથી—તે પરમાત્માના શ-
રીર અને પ્રકૃતિમાંથી વેદાંતમાં જણાવા
પ્રમાણે સમુદ્રમાંથી જેમ અસંખ્ય મોઝાઓ
ઉત્પન્ન થાય છે અને અગ્નિમાંથી અસંખ્ય
અંગાર-તણુખા નીકળે છે તેજ પ્રમાણે હ-
જારો જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે અને
તેઓ પોતપોતાના કર્મ કરવામાં પ્રવૃત્ત
થાય છે. ૧૫

પશ્ચમ્યપ્વમાત્રામ્યઃપ્રેત્યદુષ્કૃતિનાંનૃણામ્ ॥

શરીરંયાતનાર્થીયમ્પદુત્પચ્ચતેષુવ્રમ્ ॥૧૬॥

આ પરમાત્મા શીવાયનું બીજુ એક
પંચમહાભુતનું શરીર—જીવને રહેવાનું
ઘર બનેલું છે તે જીવ જે જે સારા ખોટાં
કર્મ કરે છે તેનાં સુખ દુઃખ ખમવાને માટે
જ છે અર્થાત્ આત્મા અમર છે અને એક
શરીરમાંથી અમુક કાળે તેનો ત્યાગ કરીને
બીજા શરીરમાં પ્રવેશે છે ત્યાં તેને પોતા-
ના પુર્વ જન્મમાં કહેલા પુણ્ય પાપનાં ફલ
ભોગવવાં પડે છે. આ પંચમહા ભુતનું શ-
રીર તે જીવનાં કરેલાં કર્મનાં પરિણામ રૂપ
સુખ દુઃખને ભોગવવાને માટેજ છે. ૧૬

તેનાનુભૂયતાયામીઃશરીરેણેદયાતનાઃ ॥

તાસ્વેવમૂતમાત્રામુપગીયન્તે વિભાગશઃ॥૧૭॥

આ પ્રમાણેનું સુખ દુઃખ ભોગવવાને માટેનું પંચમહા ભુતનું બનેલું જોળીયું જીવનાં કર્મનાં પરિણામને ભોગવ્યા પછી પુનઃજીવ રહીશ થઇ જાય છે અને ચમરાજના હંડ ભોગવ્યા પછી તે પુનઃ જે પંચમહા ભુતોથી તેનું બંધારણ થયેલું હોય છે તેજ પંચમહા ભુતોમાં પાત્રું સમાઇ જઇને સ્થિત થઇ જાય છે. ૧૭

સોઽનુભૂયાસુખોદર્કાન્દોષાન્વિષયસંગજાન્ ॥
વ્યપેતકલ્મષોઽપ્યેતિતવોભૌમઠૌજસૌ॥૧૮॥

શુદ્ધ આત્મા ઉપાધિયોને લઇને કલંકી થાય છે તેથી સુખ દુઃખનો ભોક્તા થઇ આ સંસારમાં દુઃખી થાય છે પણ કર્મના પરીણામને આસક્ત થયા વીના કર્મ કરવામાં તે મંડયો રહે છે તો સર્વ પાપમાંથી અતિ રિક્ત રહીને અતે બે-મહત્ અને પર બ્રહ્મમાં ભીન થાય છે કારણ કે તે તે-મનોજ અંશ છે.

મનુમહર્ષિનો ઉદ્દેશ બ્રહ્મ પરબ્રહ્મ, પરમાત્મા, જીવ વીગેરે અંશોનાં ભીન્ન ભીન્ન રૂપો વાંચક વર્ગને પૂર્ણ રીતે જણાવાં બેઇએ. ૧૮

તૌધર્મપદ્યતસ્તસ્યપાર્ષનાત્ત્રિતાસહ ॥

યામ્યાપ્રાપ્નોતિસંપૃક્તપ્રેત્યેહચસુખામુત્તમ્॥૧૯॥

પછી મહત્ અને પરમાત્મા આ જીવની બારીક પરીક્ષા કરે છે અને તેણે કરેલાં ધર્મ કર્મનો તેમજ તેને ભોગવવાને માટેનાં હજી બાકી રહેલાં પાપ કર્મનો યોગ્ય યોગ્ય વિચાર કરીને તેને આ લોક અથવા પરલોકમાં સુખ દુઃખ ભોગવવાને નિર્મે ૧૯

યદાચરતિધર્મસપ્રાયશોઽધર્મમલ્લપશઃ ॥

તૈરેવચાદ્યતોમૃતૈઃસ્વર્ગેસુખમુપાદ્યુતે ॥ ૨૦ ॥

જે જીવે ધણે ભાગે પુણ્ય કર્યું હોય છે અને સદાચરણી વર્તન રાખ્યું હોય છે અને પાપ ધણજ થોડું કર્યું હોય છે તો પછી તે પંચમહાભુત શરીરને ધારણ કરી ને સ્વર્ગોય જીવને મેળવે છે. ૨૦

યદિતુપ્રાયશોઽધર્મસેવતેધર્મમલ્લપશઃ ॥

તૈર્મૃતૈઃસપારિત્યક્તોયામીઃપ્રાપ્નોતિ યાતનાઃ॥૨૧॥

પણ જો પુણ્ય ધણુ થોડું કર્યું હોય છે અને પાપ ધણું કર્યું હોય છે તો તે જીવ મરણ પછી પંચમહાભુત તત્વોથી જુદો પડે છે અને સ્થુળ આત્મા રહીને ચમની સખત શીક્ષાને ભોગવે છે. ૨૧

યામીસ્તાયાતનાઃપ્રાપ્યસર્જીવોવીતકલ્મષઃ ॥

તાન્યેવપશ્ચમૂતાનિપુનરપ્યેતિભાગશઃ ॥૨૨॥

ચમની શીક્ષાને ભોગવ્યા પછી પોતાનાં સર્વ પાપમાંથી શુદ્ધ થઇને પુનઃ જીવ પોતાના કર્મને યોગ્ય વર્ણના પંચ તત્વના શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. ૨૨

एतादृष्ट्वास्यजीवस्यगतीःस्वेनैवचेतसा ॥

धर्मतोऽधर्मतश्चैवधર્मेद्ध्यात्सદामनः ॥ २३ ॥

આ ઉપરથી માણસે જીવને માટેની તેનાં કર્મ પ્રમાણોની આલોક તથા પરલોકમાં થતી સ્થિતિ તેમજ ધર્મ કર્મથી મળનાર સુખ અને પાપ કર્મથી ભોગવવાં પડતાં દુઃખનો વિચાર કરીને પુણ્ય કર્મ કરવા માટે હમેશાં પ્રયત્ન કરવામાંજ પોતાના મનને લગાડવું. ૨૩

सत्त्वंरजस्तमयैवत्रीन्विद्यादात्मनोगुणान् ॥

यैर्ध्याप्येमानुस्थितोभावान्महान्सर्वानशेषतः २४

આત્માના ત્રણ ગુણ છે. સત્વ (સરસાઈ) રજ્જસ (ચંચલાઈ) અને તમસ (અંધકાર) અને આ ત્રણવડે આખી સૃષ્ટીમાં તે વ્યાપ છે. ૨૪

ચોયદૈર્ઘ્યગુણોદેહેસાકલ્યેનાતિરિચ્યતે ॥

સત્તાત્તદ્ગુણપ્રાયંતંકરોતિશરીરિણમ્ ॥ ૨૫ ॥

આ ત્રણમાંથી જે ગુણ શરીર યુક્ત જીવ (માણસમાં) વધારે હોય છે તે માણસ તેવી પ્રકૃતિનો છે એવી રીતે તે માણસને સર્વ ઓળખે છે. ૨૫

સત્ત્વજ્ઞાનંતમોઽજ્ઞાનંરાગદ્વેષૌરજઃસ્મૃતમ્ ॥

एतद्व्याप्तिमदेतेषां सर्वभूताभितवंपुः ॥ ૨૬ ॥

માણસને જ્યારે વેદનું બરાબર જ્ઞાન હોય છે ત્યારે તેનામાં કોઈનું પણ સાડ કરવાની ઇચ્છા થાય છે અને તે સત્ત્વરૂપનું લક્ષણ છે અને તેનાથી ઉલટો જ્યારે તે કેવળ શાસ્ત્રથી અજ્ઞાન હોય છે ત્યારે તે સર્વના ઉપર અવગુણ કરે છે અર્થાત્ સદાચરણ વિરૂદ્ધ વર્તે છે અને તેવા માણસમાં તમસ ગુણ છે એમ કહેવાય છે અને જે માણસમાં અતિશય રનેહની અથવા તો દેવની લાગણી છે તેવો માણસ રજોગુણી કહેવાય છે. ઉપરનાં લક્ષણથી પ્રત્યેક ગુણ ઓળખાય છે અને તેમાંના સર્વ અથવા એ કાદ ગુણ પણ સૃષ્ટીનાં દરેક પ્રાણીમાં જીવામાં આવે છે. ૨૬

तत्रयत्प्रीतिसंयुक्तं किञ्चिदात्मनिलक्षयेत् ॥

प्रज्ञान्तमिव शुद्धામંસત્ત્વંતદુપધારयेत् ॥ ૨૭ ॥

જ્યારે માણસના શરીરમાં સત્ત્વ ગુણ હોય છે ત્યારે તેને પૂર્ણ સુખ જણાય છે તેને સારાં કામ કરવા ઉપર લાવ થાય છે,

નામ માત્ર પણ કલેશનાં લક્ષણ જણાતાં નથી તેમ અંતઃકરણમાં ઉત્તમ માત્રમ પડે છે. ૨૭

यत्तु दुःखसमायुक्तપ્રતિકરમાત્મનઃ ॥

તદ્ગ્રોઽપ્રતિવિચિત્સતતંહારિદેહિનામ્ ॥ ૨૮ ॥

પણ જ્યારે તેનાથી ઉલટું જ્યારે આત્માને અસંતોષ તથા દુઃખ થતું હોય, ત્યારે તેને રજોગુણ જાણવો, રજોગુણ ધણોજ પ્રબલ છે અને તેને વશ રાખવો તે મુશ્કલ છે જેનામાં રજોગુણ છે તે ઘણું માગે ઇન્દ્રિય સુખ વૈભવમાંજ સદા નિમગ્ન રહે છે. ૨૮

यत्तु स्यान्मोहसंयुक्तमव्यक्तं विषयात्मकम् ॥

અપ્રતર્ક્યમવિજ્ઞેયંતમસ્તદુપધારयेत् ॥ ૨૯ ॥

જ્યારે તમો ગુણ સર્વ કરતાં વધારે બળવાન હોય છે ત્યારે તમો ગુણીની પ્રકૃતિ કેવળ અંધકારમય થઈ જાય છે, તેની અઅલ્લક્ષ બેરમારી જાય છે. સારાનરસાનો વિચાર તે કરી શકતો નથી, તેની વૃત્તિઓમાં વિષય સુખ તરફના વલણનો તર્ક પણ થઈ શકતો નથી અને તે સર્વ જગતને સૂન્ય જીવે છે અને માત્ર વિષયમાંજ આશક્ત જણાય છે. ૨૯

त्रयाणामपि चैतेषां गुणानां यः फलोदयः ॥

अग्रयोर्मध्योजघन्यश्च तं प्रवक्ष्याम्यशेषतઃ ॥ ૩૦ ॥

હવે હું આ સર્વ ઉપરાંત આપ સર્વને આ ત્રણ ગુણોથી ઉત્પન્ન થનારાં શ્રેષ્ઠ મધ્યમ અને કનીષ્ઠ કૃણ પૂર્ણ રીતે કહીશ તે સાંભળશો. ૩૦

वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ॥

ધર્મક્રિયાત્મચિન્તાચસાત્વિકં ગુણલક્ષણમ્ ૩૧

સત્ત્વગુણનાં લક્ષણ:-વેદનો અભ્યાસ

કરવો, તપ કરવું. જ્ઞાન મેળવના પાછળ નિયમિત શ્રમ લેવો, દેહની તથા મનની શુદ્ધિ મેળવવી, જીવેન્દ્રીય થવું, પુણ્ય કર્મ કરવાં. ધર્મદાન તથા યજ્ઞાદિક કર્મ કરવાં અને બ્રહ્મનું ચિંતન કરવું, એ સર્વ સત્વ ગુણનાં લક્ષણ છે. ૩૧

આરમ્ભરૂચિતાધૈર્યમસત્કાર્યપરિગ્રહઃ ॥

વિષયોપસેવાચાજસંરાજસંગુણલક્ષણમ્ ॥૩૨॥

રજસુ ગુણનાં લક્ષણ. કાંઈ પણ કર્મ કરતા પહેલાં તેનાં પરિણામે શાં ફલ મળવાનાં છે તેની ઇચ્છા રાખવી, અને સહેજસાજ મુશ્કેલી વા દુઃખ આવી પડતાં આકુળવ્યાકુળ થઈ જવું વેદમાં જેવાં કર્મ કરવાની મના કરવામાં આવી હોય તેવાં કર્મો કરવાં, અને જ્ઞાનતાન તથા વિષયમાં હમેશાં નિમગ્ન રહેવું. ૩૨

લોભઃસ્વમોઽધૃતિઃકૌર્યનાસ્તિકયંભિન્નવૃત્તિતા ॥

ચાચિણુતાપ્રમાદશ્ચતામસંગુણલક્ષણમ્ ॥૩૩॥

તમસુ ગુણનાં લક્ષણ—દ્રવ્યવાન હોવા છતાં અસંતોષી રીતે દ્રવ્ય મેળવવાને માટેની ઉત્કટ ઇચ્છા—લોભ—આળસ કરીને હમેશાં દિવસનો મોટો ભાગ સુવામાં ગાળવો પૈસો મેળવ્યા છતાં તેનો સદ્વ્યયોગ કરવો નહિ તેમજ ઘટતો વ્યય પણ કરવો નહી. કૃપણ કૂર અને નાસ્તિક થવું અર્થાત મૃત્યુ પછી જીવને કરેલાં કર્મનાં સારાં વા ન ઠારાં કર્મ ભોગવવાં પડે છે અને સારાં કર્મ કરનાર જીવોનો મોક્ષ થાય છે તે તથા ઇશ્વર અસ્તિત્વ જીવને નહિ માનવું, પોતાના વેદ પ્રમાણે ધર્મનો લોપ કરવો, પોતાની પાસે વસ્તુ ન હોય તેને માટે સેજમાં બીજાની પાસે જઈ તે વસ્તુની માગણી કરવી

તેમજ ધર્મ કાર્યમાં પ્રમાદ કરીને તેમનો અનાદર કરવો આ સમગ્રનાં તમસુ ગુણનાં લક્ષણો બાજુવાં. ૩૩

ત્રયાણામપિચૈતેષાંગુણાનાંત્રિપુતિષ્ઠતામ્ ॥

ઇદંસામાસિકંજ્ઞેયંક્રમશોગુણલક્ષણમ્ ॥ ૩૪ ॥

આ સત્વ, રજસુ અને તમસુ ગુણો, જીવ ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણ કાળમાં વિદ્યમાન હોય છે તેનાં અનુક્રમે આગળ ઉપર કહેવામાં આવશે તેને લક્ષણો તેને સમયને માટે બાજુવાં. ૩૪

યત્કર્મકૃત્વાકુર્વૈશ્વકરિષ્પંચૈવલજ્જાતિ ॥

તજ્ઞેયંવિદુષાસર્વતામસંગુણલક્ષણમ્ ॥ ૩૫ ॥

જે કામ કર્યા પછી—કરતો હોય ત્યારે અથવા તો જે કામ ભવિષ્યમાં કરવાની ઇચ્છા રાખતો હોય તેવા કામને માટે કરનાર શરમાતો હોય તો તે તેનું શરમાળપણું તમો ગુણનું એક લક્ષણ છે એમ વેદસંભાષણોનું ધારવું છે. ૩૫

યેનાસ્મિન્કર્મણાલોકેભ્યાતિમિચ્છતિપુષ્કલામ્ નવશોચત્યસંપત્તૌતદ્વિજ્ઞેયંતુરાજસમ્ ॥ ૩૬ ॥

તેજ પ્રમાણે જ્યારે કોઈ માણસ મ્હોટી કીર્તિ મેળવવાની આશા રાખીને કોઈ પણ મ્હોટું કામ કરવાને માથે લે અને તે કામમાં તે નિષ્ફલ થાય તો પણ જો તેને કાંઈ પણ શોક ન થાય ત્યારે તેવા માણસને રજો ગુણી બાજુવો અર્થાત દુઃખમાં પણ જે માણસ પોતાના મનને પહેલાંના જેવુંજ ધૈર્યવાન રાખી શકે છે તેના તે ગુણને રજસુ ગુણનું લક્ષણ બાજુવું. ૩૬

યત્સર્વેણચ્છતિજ્ઞાતુંયત્તલજ્જતિચાચરન્ ॥

યેનતુષ્યતિચાત્માસ્યતત્સર્વગુણલક્ષણમ્ ॥૩૭॥

જે કામ કરવાથી માણસને વેદની સર્વ શાઆઓતું જ્ઞાન સંપાદન થાય છે, અને જેવા કાર્યને કરવાથી માણસ ત્રણે કાળમાં જરા પણ લાજતો નથી, અથવા તો જે જે કામ કરવાથી કાર્યના કરનારના આત્માને સંતોષ થતો હોય તેવાં કાર્ય કરવાં તે સત્વ ગુણનું લક્ષણ છે. ૩૭

તમસોલક્ષણંકામોરજસસ્વર્યુચયતે ॥

સત્વસ્યલક્ષણંધર્મઃશ્રૈષ્ઠ્યમેષાંયથોત્તરમ્ ॥૩૮॥

કામની અતિશય ઇચ્છા હોય તે તમો ગુણનું મુખ્ય લક્ષણ છે, દ્રવ્ય મેળવવાની અને દ્રવ્ય સંચય કરી રાખવાની અતિશય ઇચ્છા થવી તે રજો ગુણનું મુખ્ય લક્ષણ છે અને ધર્મ કર્મ કરવામાં વધારે પ્રવૃત્ત રહેવું તે સત્વ ગુણનું મુખ્ય લક્ષણ છે, તેમાં પણ એકના કરતાં બીજો અને તેના કરતાં ત્રીજો વધારે શ્રેષ્ઠ ગણાય છે અર્થાત્ કામની ઇચ્છા કરતાં સંપત્તિની ઇચ્છા વધારે સારી છે અને સંપત્તિ મેળવવાની ઇચ્છા રાખવા કરતાં ધર્મ કર્મમાં ઇચ્છા રાખવી તે સર્વના કરતાં ઉત્તમ છે. ૩૮

યેનયસ્તુગુણેષાંસંસારાન્પ્રતિપદ્યતે ॥

તાન્સમાસેનવક્ષ્યામિસર્વસ્યાસ્યયથાક્રમમ્ ૩૯

હવે આ ત્રણ ગુણોનાં જે જે મુખ્ય લક્ષણો કહ્યાં તે તે લક્ષણોને લીધે માણસ કેવાં કેવાં કર્મ કરે છે અને તેના પરિણામે શાં શાં ફલ તેને ભોગવવાં પડે છે તે તે હું આપ સર્વને પૂર્ણ રીતે કહી સંભળાવીશ. ૩૯

દેવત્વંસાત્વિકાયાન્તિમનુષ્યત્વંચરાજસાઃ ॥

તિર્યક્ત્વંતામસાનિત્યમિત્યેવાત્રિવિધાગતિઃ ૪૦

જે પ્રમાણે માણસનામાં ત્રણ ગુણ રહેલા છે તેજ પ્રમાણેની મરણ પછીની તેની

ગતી પણ કહેલી છે અથવા જે માણસમાં સત્વ ગુણનું પ્રધાનપણું હોય છે તો તેવો માણસ મરણ પછી દેવત્વને પામે છે અર્થાત્ દેવલોકને પામે છે જેઓ રજોગુણી છે તેઓ મરણ પછી મનુષ્યત્વને પામે છે એટલે પુનઃ મનુષ્ય અવતાર ધારણ કરે છે અને જેઓ તમોગુણી છે તેઓ મૃત્યુ પછી પશુત્વને પામે છે અર્થાત્ મરણ પછી પશુઓનીમાં જન્મ ધારણ કરે છે આ પ્રમાણેની જીવની મરણ પછીની ત્રણ પ્રકારની ગતી થાય છે. ૪૦

ત્રિવિદ્યાત્રિવિધૈપાતુવિજ્ઞેયાગૌણિકીગતિઃ ॥

અધમામધ્યમાગયાચકર્મવિદ્યાવિશેષતઃ ॥૪૧॥

પણ તેમાં હે મહાત્માઓ જે ત્રણ પ્રકારની ગતી આપને કહી તેના પણ ઉત્તમ મધ્યમ અથે કનીષ્ઠ તેવા પાછા ત્રણ પ્રકાર છે અને તે પ્રમાણે થવું તે માણસના ગુણ અને કર્મ ઉપર આધાર રાખે છે. ૪૧

સ્થાવરાઃકૃમિકીટાશ્વમત્સ્યાઃસર્પાઃસકચ્ચપાઃ ॥

પશવશ્વમૃગાશ્ચૈવજગન્યાતામસીગતિઃ ॥ ૪૨ ॥

તમોગુણને લીધે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે માણસ મરણ પછી નીચી પ્રતિનાં પશુની યોનીમાં જન્મ ધારણ કરવાને પ્રાપ્ત થાય છે આ પ્રાણી તે સ્થાવર વસ્તુ અર્થાત્-વૃક્ષ, છાંડ, લતા વિગેરે તેમજ નાના જીવો જેવાં કે જંતુઓ કીડાઓ, માછલાઓ, સાપ, કાચબા પશુ જંગલી પ્રાણીઓ, વિગેરે સમજવાં. ૪૨

હસ્તિનશ્વતુરજ્ઞાશ્ચશૂદ્રામ્લેચ્છાશ્ચગર્હિતાઃ ॥

સિંહાવ્યાગ્રાવરાહાશ્ચમધ્યમાતામસીગતિઃ ॥૪૩॥

તમો ગુણને લીધે પણ તેમાં પણ જે

તમે ગુણીનાં કર્મ મધ્યમ હોય તો તેના પ્રમાણે મધ્યમ વર્ગનાં પશુઓને પેટ અથવા તો મનુષ્ય પ્રાણીમાં નીચાં માણસોને પેટ તેને મરણ પછી અવતાર ધરવો પડે છે. તેવાં પ્રાણીઓમાં હાથી, ઘોડા, શુદ્ર જેને ચાર વર્ણમાં ઘણીજ ઉતરતી પંકતીનાં ગણવામાં આવે છે, તેમજ જંગલી પ્રાણીઓ જેમને સર્વ સારા માણસો ધિક્કારથી જુવે છે, સિંહ, વાઘ અને સુવર જુડ વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે. ૪૩

ચારણાશ્વસુપર્ણાશ્વપુરુષાશ્વેવદામ્બિકાઃ ॥

રક્ષાસિચપિશાચાશ્વતામસીપૂત્તમાગતિઃ ॥૪૪॥

તમે ગુણી માણસે કર્મ કરેલાં હોય તે તેની પંકતીના માણસોનાં કુકર્મ કરતાં ઘણાં સારાં હોય છે તો તેમનાં પ્રમાણમાં તે ઉત્તમ પશુ વિગેરેને પેટ મરણ પછી જન્મ ધરે છે અને તેવો તમે ગુણી મરણ પછી ચારણ, સુવર્ણ-એક જાતના પક્ષી, ગવૈયા--દોરડા ઉપરના ચડનારા મદારી લોકો, નટ લોકો, રાક્ષસો અને પીશાચો વિગેરેમાં અવતરે છે. ૪૪

મ્હામહાનટાશ્વેવપુરુષાઃયશસ્ત્રવૃત્તઃ ॥

પૂતપાનપ્રસક્તાશ્વજયન્યારાજસીગતિઃ ॥૪૫॥

રજોગુણી જો અધમ પ્રકારનાં કર્મ કરે છે તો તે તેનાં તેવાં કર્મને લીધે તેવીજ અધમ ગતીને પામે છે અર્થાત્ એવા ગુણુ વાળા માણસો મ્હા લોકો અને નટો જેઓનો ધંધો પટા ખેલવાનો, નાચવાનો અથવા તો કુસ્તી દાવ વિગેરે કરવાનો છે તે હોય છે અથવા તો તેવા માણસો મધપાન કરનારા અથવા તો તેવાંજ બીજા દુર્ચસન કરનારા હોય છે. ૪૫

રાજાનઃક્ષત્રિયાશ્ચૈવરાજશ્ચૈવપુરોહિતાઃ ॥

વાદયુદ્ધપ્રધાનાશ્વમધ્યમારાજસીગતિઃ ॥ ૪૬ ॥

પરંતુ જે રજોગુણી હોય છે પણ અતિશય રજોગુણી નથી તેવા માણસોને મધ્યમ ગતી પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ તેવા માણસો રાજા ક્ષત્રીઓ અથવા તો રાજ્યગોર અને યુદ્ધમાં કુશળ યોદ્ધાઓ અથવા તો સંવાદ કરવામાં કુશળ પડિતો હોય છે. ૪૬

ગન્ધર્વાગુણકાયક્ષાર્વિનુધાનુચરાશ્ચ ॥

તથૈવાપ્સરસઃસર્વારાજસીપૂત્તમાગતિઃ ॥ ૪૭ ॥

અને રજોગુણમાં હોવા છતાં પણ ઉત્તમ કર્મને કરનાર તો ગાંધર્વો. સ્વર્ગના ગવૈયાઓ ગુલ્ફક ધનના ભંડારી કુબેરના સેવકો જેઓ બાળકોને હેરાન કરનાર છે તેઓ, યક્ષો જેઓ કુબેરના ધનના ભંડારના રક્ષક છે તેઓ, વિદ્યાધર જેઓ દેવતાઓના સેવકો છે તેઓ અને અન્ય દેવાંગનાઓ જેવી રૂપવતી અપ્સરાઓજ છે. ૪૭

તાપસાયતયોવિપ્રાયેચવૈમાનિકાગણાઃ ॥

નક્ષત્રાણિચદૈત્યાશ્વપ્રથમાસાત્વિકીગતિઃ ॥૪૮॥

સાત્વીક વૃત્તિ વાળાઓમાં પ્રથમ પંકિતના યતિ, તપસ્વિ (જેઓનો વાસ મેરૂ પર્વત ઉપર છે તેઓ) બ્રાહ્મણો, જે દેવતાઓ મધ્ય આકાશે પોતાના હવાઈ મંદિરોમાં ફરતા હોય છે તેવા વિમાન દેવતાઓ, અને દેત્યો છે અહીંયા કેટલાક વિદ્વાનો દૈત્યને બદલે સિદ્ધ એવો અર્થ પણ કરે છે. ૪૮

યજ્વાનઋષયોદેવાવેદાઽપ્યોર્તીપિવત્સરાઃ ॥

વિતરશ્ચૈવસાધ્યાશ્ચદ્વિતીયાસાત્વિકી ગતિઃ ॥૪૯

યજ્ઞ કરનાર, રૂપિઓ, વનમાં રહેનારા તપાસ્વેઓ, તેમજ દેવતાઓ અથવાતો વે-

હના અભિમાની દેવતાઓ, તેમજ ધ્રુવ અને જ્યોતી રૂપી તારાઓ અને નક્ષત્રો, વર્ષ અને કાળના અનેક પ્રમાણોતું જ્ઞાન ધરાવનાર અને સો વરસતું પાન કરનાર તેઓ સાત્વીક ગુણવાળા મધ્યમ પંક્તિના કહેવાય છે. ૪૯

ब्रह्माविश्वसृजोधर्मोमहानव्यक्तमेवच ॥

उत्तमांसात्त्वિકीमेतांगतिमाहुर्मनीषिणः ॥૫૦॥

વળી પંડિતોએ કહેલું છે કે ચાર મુખ વાળા બ્રહ્મા, વિશ્વ સૃજ એવા મરિચિ વિગેરે અને દેહધારી ધર્મ અને મહાન્ એટલે શાસ્ત્રમાં બુદ્ધિ નામથી સાખ્ય પ્રખ્યાત દેવતા અને અવ્યક્ત એટલે મુળ દેવતા જેને સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં કારણરૂપ ગણવામાં આવે છે તેમને સર્વ સાત્વીક ગુણની શ્રેષ્ઠ પંકતી ગણવામાં આવેલ છે નારદના ધારવા પ્રમાણે અવ્યક્ત એટલે અહમ્-હુંપદ એવો અર્થ થાય છે અને મેધાતીથી પરબ્રહ્મ એવો અર્થ કરે છે.

एषसर्वःसमुद्दिष्टप्रकारस्यकर्मणः ॥

त्रिविधस्त्रिविधःकृत्स्नःसंसारःसार्वभौतिकः૧૧

આ પ્રમાણે સૃષ્ટીનાં સર્વ પ્રાણી માત્રને માટેની મરણ પછીની ત્રણ પ્રકારની ઉત્તમ મધ્યમ અને કનીષ્ઠ એવી કરણી જે ત્રણ જાતની છે અને વળી જેનાં ત્રણ અંગો છે અને જેમાં સૃષ્ટીનાં સર્વ પ્રાણીતું વર્ણન આવી જાય છે. તે મેં આપને સવિસ્તર કહી. ૫૧

इन्द्रियाणांपसंगेनधर्मस्यासेवनेनच ॥

पापान्संयातिसंसारानविद्वांसोनराधमाः ॥૫૨॥

ઇન્દ્રિય મુખમાંજ હમેશાં લીન રહેવાથી તેમજ નિંદીત આચરણથી ચાલવાથી અને માયશ્ચિત અને તેવાંજ પાપ નીવારણ ધર્મ

કર્મ ન કરવાથી મૂઠ માણસ પણ ઘણીજ અધમમાં અધમ વર્ણને પામે છે. ૫૨
યાંયાંયોનિબુજીવોડયંયેનયેનેહકર્મણા ॥

क्रमशोयातिलोकऽस्मिस्तत्तत्सर्वनिबोधत ॥૫૩॥

હવે આવાં તેનાં પાપ કર્મને લીધે તે માણસ કયી યોનીમાં જન્મ ધારણ કરે છે અને ત્યાં જન્મ ધર્યા પછી પણ તેની કેવી ગતી થાય છે તે સર્વ આપને વિસ્તારથી કહું છું તે સાંભળશો. ૫૩

बहून्वर्षगणान्योराश्वरकान्प्राप्यतत्सयात् ॥

संसारान्प्रतिपद्यन्तेमहापातकिनस्त्विमान् ॥૫૪॥

બહુહુત્યાદિ મહાપાતકનો કરનાર જીવ ઘણાં વર્ષો સુધી ઘણાજ ભયંકર નર્કમાં રહે છે અને તેની તે શીક્ષાની મુદત પૂર્ણ થતાં તેના શેષ રહેલા પાપની પૂર્ણ શિક્ષા ભોગવવાને માટે આ લોકમાં જન્મ ધરે છે. ૫૪

श्वशूकरखरोष्ट्राणांगोजाविमृगपक्षिणाम् ॥

चण्डालपुष्कसानां वज्रह्महायोनिमृच्छति ॥૫૫॥

શ્વશ્વહુત્યા કરનાર ભયંકર તર્કને ભોગવ્યા પછી તેના બાકીના પાપનાં ફળ ભોગવવાને માટે કુતરા, ડુકર, ગધેડા, ઉંટ, ગાય, બકરા, ઘેટા, પક્ષી, હરણ, ચંડાળ પુલ્કશ વિગેરેના જન્મને ધારણ કરે છે. આંટલાં પ્રાણીમાંથી તેના પાપના ક્રમ પ્રમાણેની ચઢતી ઉતરતી વ્યક્તીમાં તે જન્મે છે. ૫૫

कुमिकीटपतङ्गानां विह्वृजांचैवपक्षिणाम् ॥

हिंसाणांचैवसत्त्वानાંસુરાપોબ્રહ્મગોત્રજેત્ ॥૫૬॥

સુરાપાન કરનાર બ્રાહ્મણ મૃત્યુ પછી નાના મોટા કીડા, પતંગીયા-ઉપાઇ, નર્કબાઇ-ને રહેનારાં પણ પક્ષીઓ અથવા તો હિંસક પ્રાણીઓમાં તે જન્મ પામે છે. ૫૬

લૂતાહિસરઠાનાંચતેરશ્વાંચામ્બુચારિણામ્ ॥

હિંસાળાંચપિશાચાનાંસ્તેનોવિપ્રઃસદ્સજ્જઃ ॥૧૭॥

જે બ્રાહ્મણે બ્રાહ્મણનું સોનું ચોર્યું છે તે હજારો વખત કરોળીયા-કેટલાક એમ પણ કહે છે કે વિંછી, સર્પ, ગરોળી, જળચર પ્રાણીઓ જેવાં કે મગરમચ્છ, સુસવાટ, મગર વિગેરેનો તેમજ નાશ કારક પિસાચના અવતારને પામે છે. ૫૭

તૃણમુલ્મલતાનાંચઃશ્વ્યાદાંદાષ્ટિણામપિ ॥

કૂરકર્મકૃતાંચૈવશતશોગુરુતલ્પગઃ ॥ ૧૮ ॥

જે માણસે પોતાના શુદ્ધની સ્ત્રી સાથે સંભોગ કર્યો હોય છે તેવો માણસ સો વખત અનેક પ્રકારનાં ઘાસ, વનસ્પતિ અને લૂતાઓના જીવન પામે છે. તેમજ માંસાહારી પ્રાણીઓ-ગીધ વિગેરેમાં અને ડાંખવાળાં પ્રાણીઓમાં અથવા તો, કુર કર્મ કરનારાં એટલે સિંહ, વાઘ વડૂ વિગેરેમાં જન્મ ધરે છે. ૫૮

હિંસાભવાન્તિકવ્યાપાઃકૃમયોડમહ્યમશિષઃ ॥

પરસ્પરાદિનઃસ્તેનાપ્રેતાન્યસ્ત્રીનિષેવિણઃ ॥૧૯॥

જે માણસો પીળાને હિરાન કરવાથીજ ખુશ રહે છે, તેવા માણસો માંસાહારી પ્રાણી જન્મે છે. જેઓ અયોગ્ય જે મના કરેલો ખોરાક ખાય છે તેઓ કીટચોનામાં જન્મે છે ચોર માણસો મરણ પછી પોતાની જન્મતાનાં પ્રાણી ઉપર શુભરાત ચલાવનારાં પ્રાણીઓમાં જન્મ ધરે છે અને જેઓ નિચ વર્ણની સ્ત્રીસાથે વિદાસ કરે છે તેઓ પ્રેતચોનામાં જન્મ પામે છે. ૫૯

સંયોગંપતિતૈર્ગત્વાપદસ્યૈવચયોષિતમ્ ॥

અપ્રત્યક્ષધિમસ્ત્વંચતિજ્ઞરાક્ષસઃ ॥ ૨૦ ॥

જે માણસ પતીતની સાથે વ્યવહાર રાખે છે, જે માણસ પરસ્ત્રી સાથે સંબંધ રાખે છે અને જે બ્રાહ્મણની મીલકત ચોરે છે, તેવા માણસો મરણ પછી પ્રક્ષરાક્ષસ જન્મે છે. ૬૦

મણિમુક્તાપ્રવાલાનિત્ત્વાલોભેનમાનવઃ ॥

વિવિધાનિચરન્નાનિજાયતેહેમકત્વષ્ઠ ॥ ૨૧ ॥

જે માણસ લોભને લીધે મણી, માણેક હીરા, રત્ન અથવા તો તેવાં બીજાં મહ્યવાન રત્નોને ચોરી લે છે તે માણસ સુવર્ણકાર-સોનીનો જન્મ ધરે છે કેટલાક વિદ્વાનો એમ પણ કહે છે કે તે હેમકાર નામના પક્ષીનો જન્મ પામે છે. ૬૧

ધાન્યંત્ત્વામતત્યાલુઃકાંસ્યંદંસોજલંબુવઃ ॥

મધુદ્દશઃપયઃકાકોરસંશ્વાનકુલોઘૃતમ્ ॥ ૨૨ ॥

ધાન્ય ચોરનાર ઉંદર જન્મે છે, પીતળ અથવા કાંસુ ચોરનાર હંસ જન્મે છે, જળ ને ચોરનાર પ્લવ નામના પક્ષીનો જન્મ ધરે છે, મધ ચોરનાર ઝીણા અવાજવાળાં જંતુઓમાં ડાંસ-મચ્છર-જન્મે છે, દુધ ચોરનાર કાગડો જન્મે છે ગોળ અથવા શેરડી નો રસ ચોરે છે તો ચોરનાર કુતરો અવતરે છે અને ઘી અથવા માંખણનો ચોરનાર નોળીયાનો જન્મ પામે છે. ૬૨

માંસંમૃદ્ધોવપાંમદ્દુસ્તૈતલપકઃલગઃ ॥

ચીરિવાકસ્તુલવણંદલાકાશકુનિર્દધિ ॥ ૨૩ ॥

માંસ ચોરવાથી ગીધનો જન્મ આવે છે. ચરબીનો ચોરનાર મદ્દુ નામના જળચર પક્ષીનો જન્મ પામે છે તેલ ચોરવાથી ચોરનાર પૂત-જન્મમાં તેલ પાર્યાક નામના જંતુનો અવતાર પામે છે અને મીઠું ચોરનાર ચીરીવાક ઉચે સ્વરે બોલનાર પક્ષી

તરીકે જન્મે છે અથવા તો આમાચીક્રીયું
જન્મે છે અને હહીં અથવા છાશનો ચોર-
નાર બહાક પક્ષીનો જન્મ પામે છે. ૬૩
કૌશેયંતિત્તિરિત્તિત્વાક્ષૌમંત્તવાતુદર્દુરઃ ॥

કાર્પાસતાન્તવંકૌશ્ચોમોધાગાંવાગુદોગુદમ્ ૬૪

દેશમી વચ્ચ ચોરવાના પાપને લીધે ચો-
રનાર તેના પછીના જન્મમાં તિતર પક્ષીનો
જન્મ પામે છે. શણુના બનેલા વચ્ચની ચોરી
કરી હોય તો તેમ કરનાર દેડકો થાય છે
કપાસ-સુતરનાં બનેલાં વચ્ચો ચોરનાર, કૌંચ
પ્રાણી અવતરે છે અને ગાયને ચોરનાર ઘોનો
અવતાર પામે છે અને જોળ ચોરનાર વા-
ગ્ગુહ પક્ષી અવતરે છે. ૬૪

કુચ્ચુન્દરિઃશુભાગ્ન્યાન્પત્રશાકંતુર્હિણઃ ॥

આવિત્કુતાન્નવિવિધમકૃતાન્નંતુશલ્વકઃ ॥૬૫॥

કસ્તુરી અથવા તો તેનાંજ સુગંધદ્રવ્યો
અત્તર-સુગંધ મય તેલો વિગેરે ચોરનાર
છંછુદર અવતરે છે શાકભાજી ચોરનાર મોર
અવતરે છે જાત જાતના રાંધેલા ખોરકને
ચોરનાર સાહુક્રીનો અવતાર પામે છે અને
ન રાંધેલાં અન્ન-દાણા વિગેરે ખાવાનાં ધાન્ય
ચોરનાર શલ્યક પ્રાણી (દેડકો) જન્મે
છે. ૬૫

વકોભવતિત્તવાગ્નિગૃહકારીશુપસ્કરમ્ ॥

રક્તાનિત્તવાવાસાંસિજાયતેજીવજીવકઃ ॥૬૬॥

અગ્નિનો ચોરનાર બક નામના પક્ષીનો
અવતાર ધરે છે (બગલો થાય છે) ઘરમાં
ઉપયોગી વાસણ કુસણ સરસામાન વિગેરે
ચોરનાર જે માંખી માટીનાં ઘર બાંધીને
રહે તેવી માખીનો અવતાર પામે છે જેમને
કુબારકીટ કહે છે અને રંગેલા વચ્ચોની
ચોરી કરનાર ચકોર પક્ષીનો જન્મ પામે છે. ૬૬.

વૃકોમૃગમંવાપ્રોડ્યંકલંકૃતુમર્કટઃ ॥

સ્ત્રીમૃશઃસ્તોકોવારિયાનામૃષ્ઃપશૂજનઃ ॥૬૭॥

હરણ અથવા હાથીને ચોરનાર વરૂ જે-
વા હીંસક પ્રાણીનો અવતાર પામે છે, અને
ઘોડો ચોરી જનાર વાઘનો અવતાર પામે
છે કંદમુળ અથવા કૃણ્ણ દિક ચોરી જનાર
ને વાંદરાનો અવતાર આવે છે, પરંતુ
હરણ કરી જનાર ને રીંછનો અવતાર આવે
છે પીવાના પ્રાણીને ચોરનારને ચાતકનો
જન્મ ધરવો પડે છે ગાડી અથવા તેવાં
ચક્રવાહન ચોરવાને માટે ચોરી કરનારને
ઉંટનો અવતાર ધારણ કરવો પડે છે આદ-
લાં કહેવામાં આવ્યાં તે શીવાયનાં કોઈપણ
ખીજાં પ્રાણીનો ચોરનાર મકરો જન્મે છે. ૬૭

યદ્વાતદ્વાપરદ્રવ્યમપત્ત્યલ્પચન્દ્રાન્નરઃ ॥

અવશ્યંયાતિતિર્યક્ત્વંજગ્મ્વાર્ચૈવાદુતંહવિઃ ॥૬૮॥

કોઈ પણ પ્રાણીની મીલકત ખીજા મા-
ણસની પાસેથી ભેરબુલમથી ચોરીને લઇજ-
નાર અને જે યજ્ઞ દ્રવ્યનો હોમ કરવામાં
આવ્યો ન હોય તેને ખાનાર તે માણસ
નિશંક પશુ યોનીમાં જન્મે છે. ૬૮

સ્ત્રિયોડ્યેતેનકલ્પેનત્તવા િષમવાન્નુયુઃ ॥

એતેષામેવજંતૂનાંભાર્યાત્વમુપયાન્તિતાઃ ॥૬૯॥

જેમ ઉપર પ્રમાણેની ચોરી કરનાર પુ-
રૂષને પશુ યોનીમાં જન્મ ધરવો પડે છે
તેજ પ્રમાણે તેવાં કર્મ કરનાર જિને પશુ
તેજ પ્રમાણેની પશુ યોનીમાં સિ જાતીમાં
અવતાર લેવો પડે છે. ૬૯

સ્વેભ્યઃસ્વેભ્યસ્તુકર્મભ્યથાવર્ણાશ્વિનાપદિઃ ॥

પાપાન્સંઘત્યસંસારાન્નિવૃત્તાન્તિશૂન્રા ॥૭૦॥

ઉપર પ્રમાણેનાં નિષિદ્ધ કર્મનાં પરિણામો કહ્યા પછી મહાસુની મનુએ કહ્યું કે હવે ચારે વજ્રાને માટેના જે વેદોક્ત ધર્મ નિયમ કરેલા છે તે જો તેઓ ન કરે તો તેમને શાંશાં કર્મ ભોગવવાં પડે છે તે કહીય શ્રાદ્ધણ જો આપત્તિકાળ વિના તેને પોતાના ધર્મને અનુસરીને કરવા જેવાં જે પાંચ યજ્ઞ વિગેરે નો ત્યાગ કરે છે તો તે તેના પૂનઃ જન્મમાં અધમ યોનીને પામે છે એટલું જ નહીં પણ પોતાના શત્રુ નો હાસ થઇને રહે છે. ૭૦

વાન્તાશ્વલ્કામુશ્વઃપ્રેતોવિપ્રોધર્માત્સ્વકાચ્ચ્યુતઃ
અમેષ્યાકુળપાશ્ચીચક્ષત્રિયઃકટપૂતનઃ ॥ ૭૧ ॥

જે શ્રાદ્ધણ પોતાનાં કાર્યથી બ્રહ્મ થયો છે તે ઉલ્કામુખના પ્રેતના અવતાર ને પામે છે આવા પ્રેતને જવાળા મુખ પણ કહે છે કારણ કે તેના મ્હોંના ભાગમાં અગ્નિ હોય છે અને તેના કર્મ વાતાંસુ હોય છે અર્થાત્ તે ઓકી કાઢેલા પદાર્થને ખાય છે. ક્ષત્રીજે પોતાનાં કર્મથી બ્રહ્મ થાય તો કટપૂતન પ્રેતને પામે છે એટલે જે પ્રેત વિદ્યા ખાઇને રહે છે અને જેના નાકમાંથી ગંધના ગોટે ગોટ નીકળતા હોય છે તેવા પ્રેતના અવતારને પામે છે. ૭૧

મૈત્રાક્ષજ્યોતિકઃપ્રેતોવૈશ્યોભવતિપૂયમુક્ ॥

વૈશ્યાક્ષકશ્મભવતિશૂદ્રોધર્માત્સ્વકાચ્ચ્યુતઃ ॥ ૭૨ ॥

પોતાના ધર્મથી બ્રહ્મ થયેલા વૈશ્ય તેના બીજા જન્મમાં મૈત્રાક્ષ જ્યોતિક નામના પ્રેતના અવતારને પામે છે અથવા તો કેટલાક વિદ્વાનોના મત પ્રમાણે તેનો પૂન જન્મમાં મુવડનો અવતાર થાય છે અને તે હમેશાં વિજ્ઞાતીય રક્ત. વિગેરે વિરક્ત

પદાર્થો ખાયછે ધર્મ બ્રહ્મ શુદ્ધ ચૈલાશક પ્રેતના અવતારને પામે છે ચૈલાશક એટલે જે પ્રેત શરીરમાં ઉત્પન્ન થનાર જીવ-જુઓ લીખો તથા પતંગીયા વિગેરે થાય છે. ૭૨

યથાયથાનિષેવન્તેવિષયાન્વિષયાત્મકાઃ ॥

તથાતથાકુશલતાતેષાતેષૂપજાયતે ॥ ૭૩ ॥

અમુક વિષયમાં લીન થયેલો માણસ જેમ જેમ તેમાં વધારે વધારે વખત ગાળેછે તેમ તેમ તે વિષય ભોગવવામાં વધારે વધારે કુશળ થાય છે. ૭૩.

તેઽભ્યાસાત્કર્મણાંતપાંપાપાનામેલ્પબુદ્ધયઃ ॥

સંપાન્નુવંતિદુઃસ્વાનિતાસુતાસ્વિહયોનિષુ ॥ ૭૪ ॥

આવા વિષયાંધો હમેશાં મતિહીણ હોય છે અને તેથી જેમ જેમ તેઓ વધારે વધારે વિષયમાં લીન થાય છે તેમ તેમ તેઓનાં પાપકર્મ પણ વધારે વધારેગંભીર થતાં જાય છે અને તેના પરિણામે તેઓ તીર્થક યોનીમાં પણ અધમ જીવને પામીને આ સંસારમાં રહી વધારે વધારે દુઃખને ભોગવે છે. ૭૪

તામિત્તાદિષુચોગ્રેષુનરકેષુવિવર્તનમ્ ॥

અસિપત્રવનાદીનિબન્ધનચ્છેદનાનિચ ॥ ૭૫ ॥

આવાં પાપી કર્મ કરનારને પહેલ બ્હેલા તો ચોથા અધ્યાયમાં કહી ગયા તેવાં તામીસ્ર અને તેવાંજ અધાર નર્કનાં આમ તેમ અથડાઈ ને અમુકકાળ સુધી અત્યંત દુઃખ ભોગવવું પડે છે અને ત્યાર પછી તેમને અસિ પત્રવન નામના અધાર જંગલમાં આંમ તેમ અથડાવવામાં આવે છે જ્યાં આગળનાં વૃક્ષોનાં પાંદડાં તરવાર જેવાં હોવાથી તેમને શરીરપક છેડ પડે છે અને

અસહ્ય પીડા થાય છે અને ત્યાર પછી પણ
અધન રહેલ નર્કમાં તેમને પીડાવું પડે છે ૭૫
વિવિધાશ્વેવસંપીડાઃકાકોલુકૈશ્વમક્ષણમ્ ॥

કરમ્ભવાલુકાતાપાન્કુમ્પીપાકાંશ્વદારુગાન્ ૭૬

આ સર્વ ઉપરાંત તેમને નાના પ્રકારનો
ખીજાં પણ અતિ તિવ્ર અને અસહ્ય દુઃખો
જેવાં કે મ્હોટાં મ્હોટાં ગીધ-ગુડ અને
સમળી જેવાં પક્ષીઓની આંચના પ્રહાર, ધ
ગ ધગતી રેતીનાં રણમાં ચાલવું અને
હોદાના મોટા મોટા નળાઓમાં તળે તાપ
હોય તેમાં શેકાવું અર્થાત્ કુંભીપાક નર્ક
લોગવવુ વે સર્વ લોગવવાં પડે છે. ૭૬
સંભવાંશ્વિયોર્નાંબુદુઃસ્વપાયામુનિત્યશઃ ॥

શીતાતપામિઘાતાંશ્વિવિધાનિભયાનિચ ॥ ૭૭ ॥

આપછી પણ તેમને સર્વ જોવાથી પણ જે-
મને ઘણું ધીક્કારે છે તેવાં પણ પક્ષીમાં જન્મ
ધરવો પડે છે અને ટાઢ તડકાનાં તે મજ
હમેશના ભયનાં દુઃખને લોગવવાં પડે છે ૭૭
અસકુર્મર્ભવાસેષુવાસંજન્મચદારુણમ્ ॥

બંધનાનિચકષ્ટાનિપરપ્રેષ્યત્વમેવચ ॥ ૭૮ ॥

આ પ્રમાણે એક પછી બીજી એમ
અસંખ્ય વખત તેણે એક યોનીમાંથી બીજી
યોનીમાં જન્મ ધરવો પડે છે અને ગર્ભાવસ્થા
નાં દુઃખ લોગવવાં પડે છે અને જન્મ થ-
યા પછી પણ તેમને બીજા માણસે કેદ
પકડયા હોય તેમ સાંકળે બંધાઈને દુઃખમાં
જાંદગી પુરી કરવી પડે છે. ૭૮

બંધુમિયવિયોર્ગાંશ્વસંવાસંચૈવદુર્જનૈઃ ॥

દ્રવ્યાર્જનંચનાશંચમિત્રામિત્રસ્યચાર્જનમ્ ॥ ૭૯ ॥

અને તેમાં પણ દુઃખમાં પોતાનાં સગાં
સંબંધીઓનો વિયોગ થાય છે અને જેમ-
ની સાથે દુઃખજ ઉત્પન્ન થાય તેમની સાથે

રહેવું પડે છે દ્રવ્ય મેળવવાને માટે અતિ-
શ્રમ લેવો પડે છે અને તેનો પણ નાશ
થાય છે. સારા દોસ્તકારો મેળવવાતે ઘણું
મુશ્કેલ થઈ પડે છે અને ઠેર ઠેર શતરૂઓ
જણાય છે. ૭૯

જરાંચત્રાપ્રતીકારાંઘ્યાધિભિષ્ચોપપીઢનમ્ ॥

ક્રેતાંચાવિવિધાંસ્તાંસ્તાન્મૃત્યુમેવચદુર્જનમ્ ॥ ૮૦ ॥

આટલું છતાં પણ અંતમાં વૃદ્ધાવસ્થા
જે નિવારવાને કોઈપણ ઉપાય નથી તે
આવે છે તેની સાથે અસંખ્ય વ્યાધિથી શ-
રીર રોગી અને અશક્ત થઈ જાય છે અને
અંતે અણતમૃત્યુ, પ્રાણીનો નાશ કરે છે. ૮૦
યાદ્યેનતુભાવંનયદ્યત્કર્મનિષેવતે ॥

તાદ્યેનશરીરેણતત્તત્ફલમુપાદ્યુતે ॥ ૮૧ ॥

માણસ દેહ ધરીને સંસારમાં જેવા
સ્વભાવથી જે જે કામ કરશે તે તે રૂપ
પ્રમાણેજ તેને કામનાં સારાં નરસાં ફળ
લોગવવાને પૂનઃજન્મમાં તેનો અવતાર થશે.
કોઈપણ કામ કરતી વખતે કરનાર જો સા-
ત્વીક મનથી તે કામ કરે છે તો તેના સારા
ફળને લીધે તે પૂનઃજન્મમાં દેવ યોનિમાં
જન્મ પામે છે. ૮૧

एष सर्वः समुद्दिष्टः कर्मणां वः फलोदयः ॥

નિઃ શ્રેયસકર્મકર્મવિપ્રસ્યેદંનિબોધત ॥ ૮૨ ॥

ઉપર પ્રમાણેનાં નિષિદ્ધ કર્મથી થનાર
પાપ અને પરિણામો આપને કહી સંભળા-
વ્યાં છે. હવે બ્રાહ્મણના કલ્યાણ અને મોક્ષને
માટે તેણે શાં શાં શુભ કર્મ કરવાં જોઈએ
તે કહીશ તે તમે સાંભળશો. ૮૨.

वेदाभ्यासस्तपोज्ञानादीन्द्रियाणांचसंयमः ॥

અર્હિસાગુરુસેવાચનિઃશ્રેયસકર્મપરમ્ ॥ ૮૩ ॥

હેણે ઉપનિષદ વિગેરે વેદના અથોને વાંચવા અને તેમના અર્થ બરાબર સમજવા કૃત્યતપ વિગેરે તપ યજ્ઞ કરવાં, સત્યજ્ઞાન સંપદાન કરવું, જીતેન્દ્રિય થવું, કોઈપણ પ્રાણીને વિના પ્રયોજન દુઃખ થાય તેમ કરવું નહીં અહિંસા ધર્મ પાળવો, અને પોતાના ગુરૂની બરાબર શેવા કરવી તેને સર્વ સાધનો પ્રાપ્તિને મોક્ષ આપનાર છે. ૮૩ સર્વેષામપિચૈતેપાંશુમાનામિદ્ધર્મણામ્ ॥

કિંચિદ્દ્યેયસ્કરતરંકર્મોત્કંપુરુષંપ્રતિ ॥ ૮૪ ॥

મહાશુની મનુએ બ્રાહ્મણના મોક્ષને માટેનાં ઉપરનાં સાધનો કહ્યાં તેમાં એક પણ વધારે ફળ આપનાર છે કે નહિ એવી રૂપિયોને શંકા થઈ જે શંકાનો નિરણય મનુએ નિચેના શ્લોકપરથી કર્યો. ૮૪

સર્વેષામપિચૈતેષામાત્મજ્ઞાનંપરંસ્મૃતમ્ ॥

તદ્વચ્ચગ્રયંસર્વવિદ્યાનાંપ્રાપ્યતેજ્યમૃતંતતઃ ॥ ૮૫ ॥

ત્યારે મનુએ કહ્યું કે હે મહારૂપિયો તે સર્વ સાધનોમાં બ્રહ્મનું જ્ઞાન-આત્મ-જ્ઞાન તે સર્વ કરતાં અત્યુત્તમ છે કારણ કે સર્વ વિદ્યાશાસ્ત્રમાં તે પ્રધાન છે અને તે મોક્ષ મેળવવાને માટેનું સુખ્ય દ્વાર છે. ૮૫

પૂણામેષાંતુસર્વેષાંકર્મણાંપ્રેત્યચેદ્વચ ॥

શ્રેયસ્કરતરંજ્ઞેયંસર્વદાકર્મર્મવૈદિકમ્ ॥ ૮૬ ॥

ઉપર પ્રમાણેનાં મનુષ્યને સુખ મેળવવાને માટેનાં જે છ સાધનો કહ્યાં તેમાં વેદનું જ્ઞાન-વેદમાં કહેવામાં આવેલા ધર્મ નિયમો કરવા તે વધારે સુખ આપનાર છે. કારણ કે તે પ્રમાણે વર્તનાર આ લોકમાં સુખ પામે છે એટલું જ નહીં પણ પરલોકમાં પણ સુખ-મોક્ષનું મેળવે છે. ૮૬

વૈદિકેકર્મયોગેતુસર્વાર્થતાન્યશ્વેષતઃ ॥

અન્તર્મર્મવન્તિક્રમશસ્તાર્થસ્તાસ્મિન્ક્રિયાવિધૌ ૮૭

પરમાત્માની ઉપાસના (પરમાને જાણવા માટેની ક્રિયામાં) ઉપર બીજાં તેવાં વેદનાં છ કર્મોનો સમાવેશ થઈ જાય છે કારણ કે વખતો વખત કરવામાં આવતી ક્રિયામાં એક અથવા બીજા એમ તે છ સાધનોનો સમાવેશ થઈ જાય છે અને સર્વ પરિણામે આ લોકમાં આ પરલોકમાં શ્રેય સ્કર છે. ૮૭

મુત્વામ્યુદયિકંચૈવનૈઃશ્રેયાસિકમેવચ ॥

પ્રવૃત્તંચનિવૃત્તંચદ્વિવિધંકર્મર્મવૈદિકમ્ ॥ ૮૮ ॥

વૈદિક કર્મ બે પ્રકારનાં છે પ્રવૃત્ત અને નિવૃત્ત જેમાં પ્રવૃત્ત કામ કરનારને એટલે હોમ યજ્ઞ કરનારને સંજારમાં પ્રવૃત્તિ રૂપ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે જ્યારે નિવૃત્ત કર્મ કરનારને આ સર્વ સંસારીક સુખનો અલાભ મળતાં પરમ સુખનો લાભ થાય છે-મરણ પછી તેનો મોક્ષ થાય છે, ૮૮

ઇદંચામુત્રવાકામ્યંપ્રવૃત્તંકર્મકીર્ત્યતે ॥

નિષ્કર્મજ્ઞાનપૂર્વંતુનિવૃત્તમુપદિશ્યતે ॥ ૮૯ ॥

જે કર્મ કરવાથી આ લોકમાં માણસને સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે તેમજ જીવતાં મરણ પછી મળનાર સુખની જે ઇચ્છા હોય તે પૂર્ણ થાય છે તેવાં કર્મને પ્રવૃત્ત કર્મ જાણવાં પણ જે કર્મ માણસ વર્તમાન અથવા તે ભવિષ્યમાં મળનાર બદલાની આશા વિના જ કરે છે અને જેનો મોટો લાભ તેને માત્ર સત્યજ્ઞાનનોજ છે તેવાં કર્મને નિવૃત્ત કર્મ જાણવાં. ૮૯

પ્રવૃત્તંકર્મસંતેગ્યદેવાનામેતિસામ્યતામ્ ॥

નિવૃત્તંવેદમાનસ્તુભૂતાન્યત્યોતિપશ્ચવૈ ॥ ૯૦ ॥

પ્રવૃત્ત કર્મના અભ્યાસિને વારંવાર જન્મ થરવો પડે છે પણ તે દેવગતીને પામે છે

અથવા તો તેનો જન્મ સારા કુળમાં તેનાં કર્મના લાભે કરીને થાય છે જ્યારે નિવૃત્ત કર્મ કરનાર સ્થાવરત્વમાંથી ફર થાય છે અથવા તો તેને જીવ્યોનિમાં જન્મ ધરવે પડે છે પણ પંચભુતાત્મક રૂપ લેવું પડતું નથી ૯૦

સર્વશ્રુતેષુચાત્માનંસર્વભૂતાનિચાત્માનિ ॥
સમંપદ્યન્નાત્મયાજીવસ્વરાજ્યમધિગચ્છતિ ॥૧૧

જે પુરૂષ સર્વ સમુદાયને પોતાની માફકજ ગણે છે એટલે પોતાના આત્માની માફક સર્વ જીવ ને જીવે છે ને પોતાના આત્માને પણ તેઓના આત્માની સાથે એ કજ ગણે છે એટલે કે જે કોઈ પણ રીતે પ્રાણી માત્રમાં કંઈ પણ જાતની જુદાઈ જોતો નથી એવો જ્ઞાની પુરૂષ આત્મયાજી હોઈ સ્વરાજ્ય ને એટલે પર બ્રહ્મ ને પામે છે ૯૧

શ્રીમદ્ ગીતાનાં જણાવ્યા પ્રમાણે મનુ મહર્ષીનું એવું કેહેવું છે કે, જુદા જુદા દેવોની ભક્તી જુદા જુદા રૂપમાં નહીં કરતાં સર્વ સ્થળે અને સર્વ દેવોમાં પોતામાં ને સર્વ પ્રાણી માત્રમાં પરમાત્મા પરમ બ્રહ્મ એક રૂપે તેમજ દેવનાં અનેક રૂપે હયાત છે માટે પરબ્રહ્મજ પુજનીય છે એમ જાણી બ્રહ્મવુ જ્યોતિ નિષ્ટોમ વીગેરે યજ્ઞથી પુજન કરેછે તેજ આ સંસાર બરોબર રીતે સમજે છે એટલે કે સંસારમાં પરમ બ્રહ્મ જુદા જુદા રૂપથીજ પોતાની સજાતીને પ્રકાશે છે.

યથોક્તાન્યપિકર્માણિપરિહાયદ્વિજોત્તમઃ ॥
આત્મજ્ઞાનેશમેષ્વાદેદાન્યાસેચયત્નવાન્ ૧૨ ॥
વેદમાં કહેવામાં આવ્યાં તેનાં અર્થ

હોત્ર વિગેરે કર્મનો ત્યાગ કરીને પણ પ્રાદાણે વેદનો અભ્યાસ કરવામાં, ઇદ્રિયો ઉપર બરાબર સંયમ રાખવામાં અને વેદનાં ઉપનિષદનો અને પાઠ કરવામાં અને બ્રહ્મ પરમાત્માને ઓળખવામાં અવશ્ય યત્ન કરવો આ શ્લોક ઉપરથી વેદમાં કરેલાં પ્રાદાણને માટેનાં નિત્ય કર્મનો પ્રાદાણે ત્યાગ કરવો એમ અર્થ લેવાનો નથી પણ તે કર્મ કરતાં પણ વેદાભ્યાસ, જીતેદ્રિયપણું અને બ્રહ્મ જ્ઞાન તે વધારે શ્રેય શકરછે એમ સમજવું. ૯૨

एतद्विजन्मसाफल्यं ब्राह्मणस्य विशेषतः ॥
माप्स्यैत्કृतकृत्यो हि द्विजो भवति नान्यथा ॥ ૧૩ ॥

આવા આત્મ-જ્ઞાન અને વેદના અભ્યાસથી દ્વિજનો જન્મ સફળ ગણાયછે અર્થાત્ પ્રાદાણ વર્ણમાં જન્મ અને તેમાં પણ બ્રહ્મ જ્ઞાન અને વેદના અર્થ જાણવા તે સર્વોત્તમ સમજવું. ૯૩

હવે બ્રહ્મને જાણવાને માટે વેદની ખાસ જરૂર છે-એ પ્રમાણે વેદની પ્રશંસા કરીને તે બતાવી આપે છે.

पितृदेवमनुष्याणां वेदश्चक्षुः सनातनम् ॥
अशक्यं चाप्रमेयं च वेदशास्त्रमिति स्थितिः ॥ ૧૪ ॥

પિત્રિને દેવતાઓને અને સંસારનાં માણસોને સર્વને હૃદય કબ્જનાં દાન વિગેરે કરવામાં વેદ તેજ અવિનાશી અક્ષુ છે અર્થાત્ તેજ તેમનો ખરો-ધર્મછે, વેદ અપૌરુષેય પણ છે અર્થાત્ વેદ શાસ્ત્ર કોઈ પણ રચી શકે તેમ નથી અને વેદ અપ્રમેય પણ છે કારણ કે મિમાંસા અને વ્યાકરણના સંપૂર્ણ જ્ઞાન વિના તેનાં અંગો કોઈ સમજી શકતું નથી ઇશ્વરની કૃપા અને તેજ પ્રમાણેની બુદ્ધિના બળવાળાજ વેદનો ખાર પામે છે ૯૪

યાવેદઞ્જાઘ્નાઃસ્મૃતયાયોશ્વકાશ્વકુદ્દયઃ ॥

સર્વાસ્તાનિષ્કલાઃપ્રેત્યતમોનિષ્ઠાદિતાઃસ્મૃતાઃ૯૫

જે સ્મૃતિ વેદના આધાર વિના લખા
યલી છે અને જે કરવાથી માણસને સ્વર્ગ
પ્રાપ્તિ થાય છે જેવી કે ચૈત્યકી વંદના
અથવા તો ચાર્વાક શાસ્ત્ર જેમાં દેવતાઓ
ના અપૂર્વ નિરા કરણ રૂપ અસત્ત કર્મ
મળ રૂપ શાસ્ત્ર છે તેવાં શાસ્ત્રના અભ્યાસ
કેના સર્વચત્નો મરણ પછી તેમને સ્વર્ગ
મેળવી આપવામાં કેવળ નિષ્કળ થાય છે
એટલુંજ નહીં પણ તેવા અસત્ય માર્ગે આ
લનારાઓ મૃત્યુ પછી નર્કમાં પડે છે એવો
મનુ' વિગેરેનાં મત છે. ૯૫

ઉત્પચન્તેચ્યવન્તેચયાન્યતોડન્યાનિકાનિચિત્
ત્તાન્યર્વાકાલિકતયાનિષ્કલાન્યનૃતાનિચ ૯૬

આથી જે શાસ્ત્રનો આધાર વેદ ઉપર
નથી તે સધળાં આધુનીક શાસ્ત્રો ગણાય છે
અને તેથી માણસની કૃતિ હોવાથી તેમાં
સત્ય હોતું નથી તેમનો થોડાજ વખતમાં
નાશ થાય છે અને તેથી એવાં શાસ્ત્રને
માનવામાં કાંઈ પણ લાભ નથી. ૯૬

ચાતુર્વર્ણ્યત્રયોલોકાશ્વત્વારધ્વાધ્માઃપૃથક્ ॥

ભૂતંમન્યંભવિયંચસર્વવેદાત્પ્રતિધ્યાતિ ॥૯૭॥

॥ મહાગોડસ્ય મુક્તમાસયિ ॥ બ્રહ્મણુ તે વેદ-
નું મુખ છે-બ્રહ્માના મુખમાંથી બ્રહ્મણુની
ઉત્પત્તિ છે એ વેદ વાક્યમાંથી એ પ્રસિદ્ધ
થાય છે કે ચારે વર્ણુ વેદના પ્રમાણુજ થયેલી
છે અને સ્વર્ગ આદિ ત્રણુ લોક પણ વેદ પ્ર-
માણુ છે તેમજ બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાત પ્ર-
સ્થ અને સન્યસ્થના જે ચાર આશ્રમો તે
પણુ વેદના નિયમ પ્રમાણુજ થયેલા છે
પણુ જાળ શુદ્ધ વર્તમાન અને ભવિષ્ય

કાળ પણુ વેદ પ્રમાણુજ થયેલા છે. ૯૭.

શદ્ધઃસ્પર્શશ્ચરૂપંચરસોગંધઃપશ્ચમઃ॥

વેદાદેવમસૂયન્તેપ્રસૂતિગુણકર્મતઃ ॥ ૯૮ ॥

સ્થાવર પદાર્થોના ગુણો તેમજ પ્રાણી
માત્રના ગુણુ પણુ વેદમાંથીજ ઉત્પન્ન થયેલા
છે અર્થાત્ શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, રૂપ અને
ગંધ એ ગુણુ ને વેદજ બરાબર સમજે છે
અને તેમ થવાની ઉત્પત્તિ રૂપ વેદજ છે
અને તેજ પ્રમાણુ સત્ય, રજસ, અને તમ
સ ગુણુને વિષે પણુ સમજવું ૯૮

વિપર્તિર્સર્વશ્રુતાનિવેદશાસ્ત્રતનાતનમ્ ॥

તસ્માદેતત્પરંપ્રયેજ્જન્તોરસ્યસાધનમ્ ॥૯૯॥

વેદ નિત્ય છે આનાદિ છે તે સૃષ્ટી-
નાં સર્વ પ્રાણી માત્રનો આધાર છે અને તે
ટલાજ માટે સર્વ પ્રાણી માત્રના શ્રેષ્ઠ મુખ-
નોજ ઉત્તમ આધાર છે, કારણુ કે વેદના
જ્ઞાનથીજ પ્રાણી ધ્યાન શીખે છે અને તે
ધ્યાનથીજ બ્રહ્મને જોળખે છે અને બ્રહ્મ
જ્ઞાનથીજ પ્રાણી મૃત્યુ પછી મોક્ષ પામે છે. ૯૯

સેનાપત્યંચરાજ્યંચદળદનેતૃત્વમેવચ ॥

સર્વલોકાધિપત્યંચવેદશાસ્ત્રવિદર્હતિ ॥ ૧૦૦ ॥

જે માણસને વેદનું બરાબર જ્ઞાન છે
તેનેજ સેનાનુઆધિ પત્ય કરવાનો, રાજ્ય
ને ધારણ કરવાનો, અને સર્વ જુમીના ઉપર
રાજ્ય કરવાનો અધિકાર છે અર્થાત્ તેવા
જ્ઞાન વાળોજ પોતાનાં કામ કરવાં તે સારી
રીતે સમજી પોતાની સત્તાનો સફળઉપયોગ
કરી શકે છે. ૧૦૦

યથાજાતલોવર્હિર્દિહત્યાદ્રાનીપદ્માન્ ॥

તથાદહતિવેદઃકર્મજંદોષમાત્મનઃ ॥૧૦૧॥

જે પ્રમાણે પ્રદક્ષિ થયેલો અગ્નિ લીલા રસનાં ભરેલાં વૃક્ષોને પણ બાળીને ભસ્મ કરી નાંખે છે તેજ પ્રમાણે જે માણસ વેદનો પાઠ કરી ભણે છે અને તેના અર્થ સમજી શકે છે તે માણસ પોતે કરેલાં પાપ કર્મનો નાશ પોતાને હાથેજ કરીને પોતાના દેહને અને આત્માને શુદ્ધ કરી નાંખે છે તેથી વેદનો અભ્યાસ સ્વર્ગ મેળવવાને માર્ગે સહાયકુત થાય છે એટલુંજ નહીં પણ તેથી અહીંતનો નાશ થાય છે. ૧૦૧

વેદશાસ્ત્રાર્થતત્ત્વજ્ઞોયત્રતત્રાશ્રમેવસન્ ।
શૈવલોકોતિષ્ઠન્સમ્રજ્ઞભૂયાયકલ્પતે ॥૨॥

વેદ શાસ્ત્રનો જે માણસ બરાબર અર્થ સમજે છે તેવો વેદજ્ઞ માણસ ગમે તે આશ્રમમાં રહેતો હોય છે છતાં પણ વેદના જ્ઞાનને લીધે તે મૃત્યુ પછી મોક્ષ મેળવી શકે છે. ૧૦૨

અગ્નેભ્યોગ્રાન્થિનઃ શ્રેષ્ઠાગ્રન્થિભ્યોધારિણોવરાઃ ।
ધારિભ્યોજ્ઞાનિનઃશ્રેષ્ઠાજ્ઞાનિભ્યોવ્યવસાયિનઃ ૩

અદપજ કોણુ ? જે થોડુંજ ભણ્યો તેને મૂર્ખી બાણુવો તેના કરતાં જે આખો વેદ વાંચી ગયો હોય તેને શ્રેષ્ઠ ગણુવો અને તેના કરતાં પણ વેદને પૂર્ણ વાંચી ગયા પછી પણ જે માણસ વેદની વાર્તાઓ બરાબર સ્મરણમાં રાખી શકે છે તે વધારે સારો છે અને તેવા માણસ કરતાં પણ વેદના જે અર્થ અને સિદ્ધાંતોના અર્થને બરાબર સમજે છે તે વધારે સારો છે અને તે પ્રમાણેના ધર્મ નિયમોને પરિપૂર્ણ સમજ્યા પછી જે બરાબર પાળે છે તે સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. ૧૦૩

તપોવિદ્યાચવિપ્રસ્યનિઃશ્રેયસકરંપરમ્ ।
તપસાકિલ્બિષંહન્તિવિદ્યાઽમૃતમશ્રુતે ॥૪॥

તપ અને વેદનું જ્ઞાન તે બ્રાહ્મણને માટે મોક્ષ મેળવવાનાં ઉત્તમ સાધનો છે. કારણ કે તપ કરવાથી તે પોતાનાં પાપનો નાશ કરે છે અને વેદના જ્ઞાનથી જન્મ મરણ-માંથી તે હંમેશને માટે બચે છે. ૧૦૪

મત્યક્ષંચાનુમાનંચશાસ્ત્રંચવિવિધાગમમ્ ।
ત્રયંસુવિદિતંકાર્યધર્મશુદ્ધિમભીપ્સતા ॥૫॥

જે વિદ્વાન વેદનાં તત્ત્વો સમજવાને ઇચ્છે તેણે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણે જે પોતે પોતાની આંખ વડે જોઈને બાણી શકે છે કે આ 'ખોડું' છે અને ખરૂં છે તથા અનુમાન કરવાથી મનમાં કલ્પના કરવાથી જે 'ખોડું' ખરૂં સમજાય છે ને ત્રીજી વેદ અથવા સ્મૃતીના આધાર ઉપરથી જેનું સત્યા સત્ય સમજાય છે. આવાં ત્રણ પ્રમાણો ઉપર આધાર રાખીને વેદીક ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરીને વેદનાં તત્ત્વોને બરાબર સમજવાં એવો મનુ વિજેરેનો મત છે. ૧૦૫

આર્ષધર્મોપદેશંચવેદશાસ્ત્રાઽવિરોધિના ॥
યસ્તર્કેજાનુસંધત્તેસધર્મવેદનેતરઃ ॥૬॥

વેદ કોણુ સમજે છે અને વેદને બરાબર કોણુ સમજ્યો છે ? રૂપિયોએ જેને હંમેશાં સેવ્યો છે એવો વેદ જે માણસ મિમાંશાની સહાયતાથી વાંચે છે તેજ તેનાં પ્રમાણને યોગ્ય રીતે સમજી શકે છે અને જે માણસ મિમાંસાના સિદ્ધાંતો બાણુતો નથી પણ તર્ક કરીને સમજવાને પ્રયત્ન કરે છે તે વેદને સમજતો નથી, માટે મિમાંસા ને બાણુનારો વેદ તથા તેના આધારે વ્યાખ્યાન

યદી સ્મૃતિને જેણે વાંચી છે તેજ મા-
ણસ ધર્મ વેત્તા કહેવાય છે. ૧૦૬

નૈઃક્રેયસમિદંકર્મયથોદિતમશેષતઃ ॥

માનવસ્યાસ્યશાસ્ત્રસ્યરહસ્યમુપદિશ્યતે ॥૭॥

આ પ્રમાણે ક્રેયનાં-મોક્ષનાં સાધનકર્મ
આપને યોગ્ય રીત્યા પરીપૂર્ણ વિસ્તારથી
સમજાવ્યાં છે હવે માનવ ધર્મ શાસ્ત્રનો
ગુહ્ય અથવા જે રહસ્ય તે હું આપને
કહીશ તે સાંભળશો. ૧૦૭

અનાજાતેષુધર્મેષુકથંસ્યાદિતિચેદ્ભવેત્ ॥

યંશિષ્ટાબ્રાહ્મણાઋયુઃ સધર્મઃ સ્યાદશક્તિઃ ॥૮॥

જો કોઈને એવી શંકા ઉત્પન્ન થાય કે
આ માનવ ધર્મ શાસ્ત્રમાં તો સર્વ સામાન્ય
નિયમો બતાવવામાં આવ્યા છે અથવા તો
અમુક કાર્યને માટેના અમુક નિયમો દર્શાવ-
વામાં આવ્યા નથી ત્યારે તેવાં કાર્યોને માટે
સમયાનુસાર શું કરવું ? આનો ઉત્તર એ
ટલોજ છે કે જે જે ખાસ બાબતમાં વેદ-
ની સલાહ ન મળી આવે તેમાં શીષ્ટ બ્રાહ્મણો
જે પ્રમાણે કરવાને કહે તેમ કરવું. ૧૦૮

ધર્મેણાધિગતોયૈસ્તુવેદઃ સપરિવૃંહણઃ ॥

તેશિષ્ટાબ્રાહ્મણાજ્ઞેયાઃ મૃતિપ્રત્યસહેતવઃ ॥૯॥

હવે શીષ્ટ બ્રાહ્મણ કેને કહેવા ? જેણે
વેદનો તેનાં અંગો સાથે પૂર્ણ અભ્યાસ કર્યો
છે અથવા જેણે વેદ, સ્મૃતિ, ઉપનિષદો
વિગેરે વાંચ્યાં છે અને વાદવિવાદ થતાં પો-
તાનો મત તે તે શાસ્ત્રનાં પ્રમાણો આપીને
મજબૂત છે એમ ખાત્રી કરી આપી શકે છે
તેને શીષ્ટ બ્રાહ્મણ જાણવો. ૧૦૯

દશાવરાવાપરિષદધર્મપરિકલ્પયેત્ ॥

ત્રયવરાવાપિવૃત્તસ્થાતંધર્મનવિચાલયેત્ ॥૧૦॥

કોઈ પણ વાતમાં શંકાય પડતાં દશ
સારા વિદ્વાન બ્રાહ્મણો, શીષ્ટ બ્રાહ્મણો મળી
ને પોતામાંથી એકાદને પ્રમુખ નીમીને જે
નિર્ણય ઉપર આવે તે નિર્ણયને સત્ય મા-
નવો અથવા જો દશ ન મળે અને ફક્ત
ત્રણજ હોય અને તેઓમાં એકાદને અધ્યક્ષ
નીમીને પછી વાદવિવાદ કરતાં જે નિર્ણય
થાય તેનો ડાહ્યા માણસે સ્વીકાર કરવો કા-
રણ કે તેઓ તે નિર્ણય તેવેદનાં પ્રમાણથી
સિદ્ધ કરી આપે છે એટલે પછી તે નિર્વિ-
વાદ થાય છે. ૧૧૦

ત્રૈવિદ્યોદેતુકસ્તર્કીનૈરુક્તોધર્મપાઠકઃ ॥

ત્રયશ્રામમિણઃ પૂર્વેપરિષત્સ્યાદશાવરા ॥૧૧॥

જ્યાં દશ વિદ્વાનોની સભા કરી છે ત્યાં
તેના સભાસદોમાં એક પ્રમુખ હોવો જોઈએ
અને તે અને બીજા બે મળીને ત્રણ ફરેક
જણ જૂદા જૂદા વેદને જાણનારા હોવા જો-
ઈએ અથવા તો વેદની ત્રણ શાખાઓમાં
પ્રવિણ હોવા જોઈએ, ત્યાર પછીના બાકીના
અનુક્રમે શ્રુતિ તથા સ્મૃતિથી વિરૂદ્ધ નથી
તેવાં ન્યાય શાસ્ત્રને જાણનાર, મિમાંસાના
તર્કને જાણનાર, અને નિરૂક્ત તથા માનવ
ધર્મ શાસ્ત્રને જાણનાર હોવા જોઈએ અને તે
સાત થતાં બાકીના ત્રણ રહ્યા તે માટે ફરેક
આશ્રમના એક એકને નિમવા અર્થાત્ બ્રહ્મ
ચારી, ગૃહસ્થ અને વાનપ્રસ્થને નિમવા. ૧૧૧

ઋગ્વેદવિદ્યજુર્વિંચસામવેદવિદેવચ ॥

ત્રયવરાપરિષદ્ધ્યોધર્મસંશયનિર્ણયે ॥૧૨॥

ધર્મને વિશે જ્યારે સંદેહ પડયો હોય ત્યારે તેનો નિર્ણય કરવાને માટે રૂક્યજી અને સામવેદમાં કુશળ વિદ્વાનો જેઓ તેના અર્થ બરાબર સમજતા હોય તેમની સભા મેળવીને નિર્ણય મેળવવો જોઈએ. ૧૧૨

एकाऽपि वेदविद्वर्त्मयंव्यवस्येद्विजोत्तमः॥

સવિજ્ઞેયઃ પરોધર્મોનાજ્ઞાનામુદિતોઽયુતઃ॥૧૩॥

ક્રૂપર પ્રમાણના વિદ્વાનોના અભાવે તો ફક્ત એક જ સારો વેદજ્ઞ બ્રાહ્મણ મળી આવે તો તેનો તે વિષયપર મત પુછવો અને તેજે કહે તેને સત્ય માનવું અને તેના શિવાયના કરોડો અજ્ઞાન માણસોનો વિરુદ્ધ મત હોય તો તે પ્રમાણે ચાલવું નહીં. ૧૧૩

अव्रतानाममन्त्राणांजातिमात्रोपजीविनाम् ॥

સહસ્રશઃ સમેતાનાંધરિષર્ચવંનવિચરંતે ॥૧૪॥

કોઈ પણ ધર્મ સંબંધી શંકા હર કરવાને માટે જો હજારો અવિદ્વાન બ્રાહ્મણો જેઓ પોતાનાં વેદોક્ત કર્મરહીત હોય છે. ગાયત્રી મંત્રનો જપ વિગેરે કરતા નથી અથવા તો વેદથી અજ્ઞાન છે પણ ફક્ત બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મ પામ્યા છે અને તેથી બ્રાહ્મણ છે એમ ગણાય છે તેવા બ્રાહ્મણો એકઠા મળે અને નિર્ણય કરે તો તે પ્રમાણ નથી અથવા તેવો નિર્ણય માન્ય કરવા યોગ્ય નથી. ૧૧૪

यवदन्तितमोभूतामूर्खाधर्ममतद्रिदः ॥

તત્પાર્પશતધાભૂત્વાતદ્વત્કનનુગચ્છતિ ॥૧૫॥

જે મૂર્ખ માણસ પોતાનામાંજ ધણો તમોગુણ હોવા છતાં અર્થાત્ તમોગુણી હોઈને ધણો પાપકર્મ કરનાર હોવા છતાં અ-

ન્ય પાપકર્મના કરનારને શાસ્ત્રમાંથી તેનાં પાપને નિવારવાને માટે પ્રાયશ્ચિત શોધી આપે છે તેવા તમોગુણીને જે માણસને તે પ્રાયશ્ચિત વિધી બતાવે છે તેના પાપના કરતાં સોગણું વધારે પાપ થાય છે. ૧૧૫

एतद्वोऽभिहितंसर्वनिःश्रेयकरंपरम् ॥

અસ્માદપચ્યુતોવિમઃપ્રાપ્નોતિપરમાંગતિમ્॥૧૬॥

એવો કહ્યાણુના મુખ્ય સાધનરૂપ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ આપ સર્વને મેં વિસ્તારથી કહ્યો અને તે ધર્મને જે બ્રાહ્મણ બરાબર પાળે છે તે મૃત્યુ પછી પરમગતી-મોક્ષને પામે છે. ૧૧૬

एवंसभगवानदेवोलोकानांहितकाम्यया ॥

ધર્મસ્યપરમંશુભમમેદંસર્વશુક્તવાન્ ॥૧૭॥

આ પ્રમાણે દેવમનું આદિ જે ભગવાને કરેલો કહ્યાણુનો શુભ જે અર્થ તે મેં તમને કહ્યો એમ ભૃગુમુનીએ મહર્ષીયોને કહ્યું. ૧૧૭

सर्वमात्मनिसंपश्येत्सच्चासच्चसमाहितः ॥

સર્વજ્ઞાત્મનિસંપશ્યન્નાધર્મેકુરંતે મનઃ ॥૧૮॥

સર્વ બ્રહ્મને બાણનાર આપણા શરીરમાં સ્થાન કરીને રહેલા પરમાત્માના સદ્ભાવ અને અસદ્ભાવને ઝોળખીને બ્રાહ્મણે તેનું એક ધ્યાનથી ચિંતવન કરવું અર્થાત્ બ્રહ્મને ઝોળખવાને માટે પ્રયત્ન કરવો કારણ કે તેમ કરતાં તેને આખું જગત્ સાક્ષાત્ બ્રહ્મ સ્વરૂપે જણાય છે અને તેથી તેનાથી કોઈ પણ પાપ કર્મ થતાં નથી અને જ્યારે પાપ કર્મ રહીત રહેવાય છે ત્યારે અંતે મોક્ષ પણ મળે છે. ૧૧૮

આત્મવૈદેવતાઃ સર્વાઃ સર્વમાત્મન્યવસ્થિતમ્ ॥
આત્માદિજનયત્યેષાંકર્મયોગશરીરિણામ્ ॥૧૯॥

ઉપરના શ્લોકનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્ર-
માણે થાય છે. ઈદ્રાદિક દેવતાઓ પણ પર-
માત્માજ છે અને આપુ જગત તે પરમા-
ત્માના આધાર ઉપરજ રહેલું છે અને ક્ષેત્રજ
એટલે જેમણે શરીર ધારણ કરેલું છે તેઓ
જે કર્મ કરે છે તેની પ્રેરણા તેમને પરમા-
ત્માજ કરે છે. ૧૧૯

સ્વંસંનિવેશવેત્તેષુચેષ્ટનસ્પર્શનડનિલમ્ ॥

પક્તિદૃષ્ટયોઃ પરંતેજઃ સ્નેહેડપોગાંચમૂતિષુ ॥૨૦॥

મનુષ્યી આંતરી-નીયમોથી તે બાહ્ય
આગશ વિગેરે તત્વો ઉપર મનન કરી
શકે છે. શારીરીક પાના પાન ચેષ્ટ અને
સ્વર્શન વાયુના બળે અક્ષીન નામ બાહ્ય
પવનના સ્વરૂપને ઓળખે છે અને ઉદરના
અગ્નિથી અને નેત્રના તેજથી સંસારીક
અગ્નિ અને તેજને ને તે ઓળખી શકે
છે. શારીરીક જળથી બાહ્ય જળને ચીંત
છે. અને શરીર રૂપી પૃત્તીકાએ પૃથ્વીનું
ધ્યાન ધરે છે. ૧૨૦

મનસીન્દુ દિશઃ ઓત્રેક્રાંતેવિષ્ણુંબલેહરમ્ ॥

વાચ્યાગ્નિમિત્રમુત્સર્ગેપ્રજનેચપ્રજાપતિમ્ ॥૨૧॥

મનમાં અંદ્રના કર્ણ અતદીગ-દિશાનું
-પાયેવિત્થનું શૌઘ માહરીનું, વાકેન્દ્રિય-
માં અગ્નિનું, શુદ્ધાને વિષે પિત્રનું અને
ઐષ્વર્યમાં પ્રભ પતિનું ધ્યાન તે ધરી
શકે છે. ૧૨૧

પ્રજ્ઞાસિતારંસર્વેષામ્નીયાંસમગોરપિ ॥

હુવામંસ્વપ્રધીગમ્યંવિદ્યાત્તંપુરુષંપરમ્ ॥૨૨॥

કિંતુ સર્વમાં પ્રજ્ઞાશીત થયેલા અણુરૂ

પી રજકણથી પણ શુદ્ધ સ્વચ્છ અને
સુવર્ણ કરતાં પણ અતિ શુદ્ધ અને તે-
જસ્વી પર બ્રહ્મ બાણવો બેઠાં. ૧૨૨
અતમેકેવદત્યગ્નિમનુમન્યેપ્રજાપતિમ્ ॥

ઇન્દ્રમેકેપરેપ્રાણમપરેબ્રહ્મશાશ્વતમ્ ॥૨૩॥

કેટલાક તેને અગ્નિ કહે છે, કેટલાક
મનુ, પ્રાણીઓના ઇશ ઈન્દ્ર અને કેટલાક
પ્રાણવાયુ તથા બ્રહ્મા એમ પણ કહે છે. ૧૨૩
અષસર્વાણિભૂતાનિપૃષ્ઠામિર્વાપ્યમૂર્તિર્નિઃ ॥

જન્મવૃદ્ધિસ્યૈર્નિત્યંસંસારયતિચક્રવત્ ॥૨૪॥

આ તત્વ પરંતુ પાંચ મહાભુત રૂપે
સચરાચર છે અને પ્રાણી માત્રમાં તેની
સ્થિતી છેજ અને તેનેજ લીધે ચક્રરૂપી આ
સંસારમાં પ્રાણીઓને જન્મ ધરાવે છે.
મહોટાં કરે છે અને તેમને નાશ પણ
કરે છે. ૧૨૪

અવંયઃસર્વભુતેષુપદ્યત્યાત્માનમાત્મના ॥

સસર્વસમતામેત્ય બ્રહ્માભ્યેતિપરંપદમ્ ॥૨૫॥

પરમાત્માના આ સ્વરૂપને જે પોતાના
આત્મા રૂપે ઓળખે છે અને સર્વ પ્રાણી-
ઓ તરફ સારા ભાવથી વર્તે છે તેના સારાં
કર્મોને લીધે મૃત્યુ પછી મોક્ષ-પ્રદાને
મેળવે છે. ૧૨૫

इत्येतन्मानवंशास्त्रभृगुप्रोक्तं पठन्निजः ॥

भवत्याचारवाहित्यं यथेष्टांप्राप्नुयाद्भक्तिम् ॥૨૬॥

જે દ્વિજ આ પ્રમાણેના મનુ મહર્ષિના
શાસ્ત્રનો હુમેશાં પાઠ કરશે તે તેનાં કર્મ
અને વૃત્તમાં ક્ષદાચારી થઈને મૃત્યુ પછી
પોતાને ભાવતા પદને પામશે અર્થાત્ નિ-
રંતર બ્રહ્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત થશે. ૧૨૬

ઇતિ શ્રી મનુસ્મૃતિનો આરમ્ભો
અધ્યાય સંપૂર્ણ.

